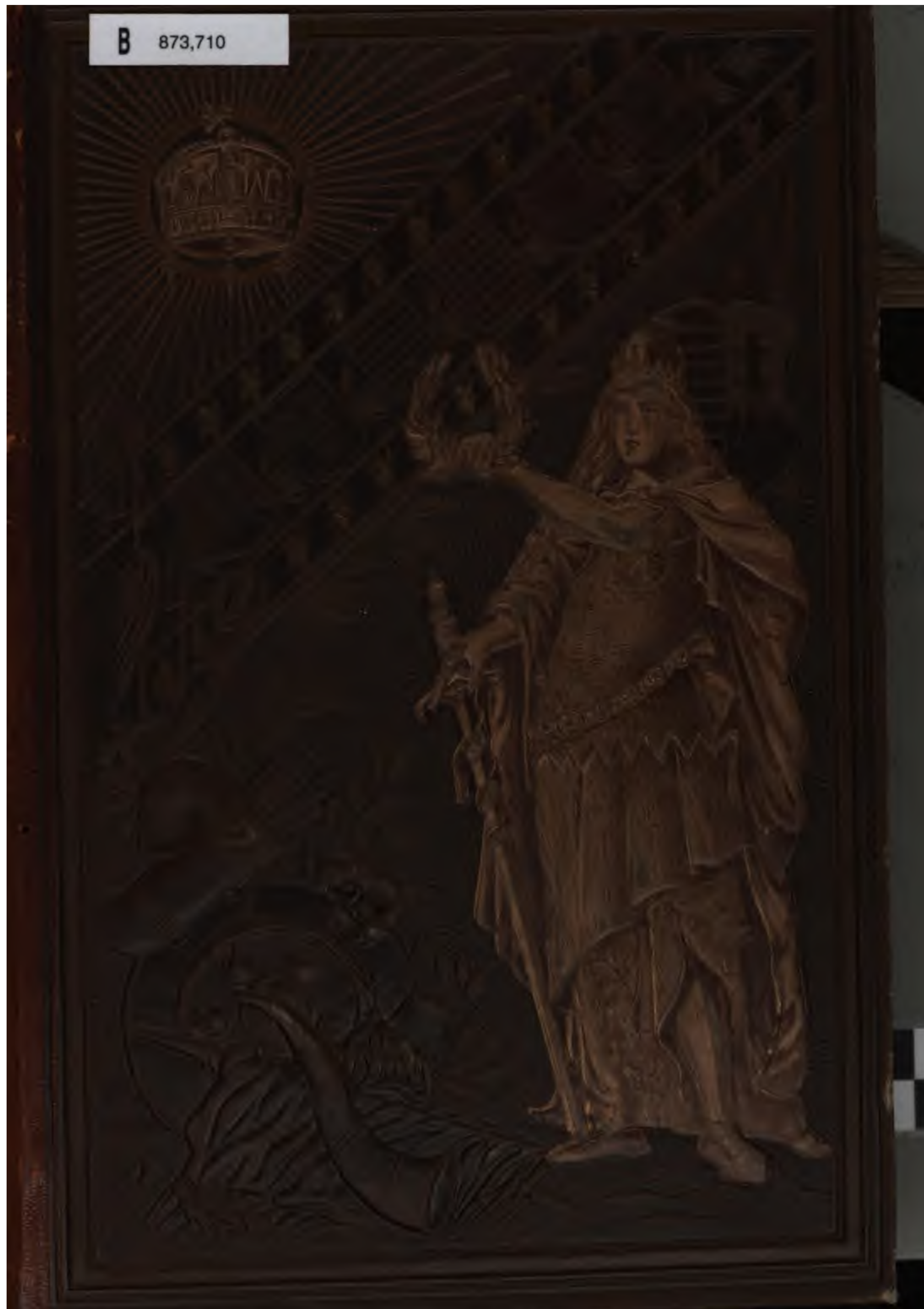
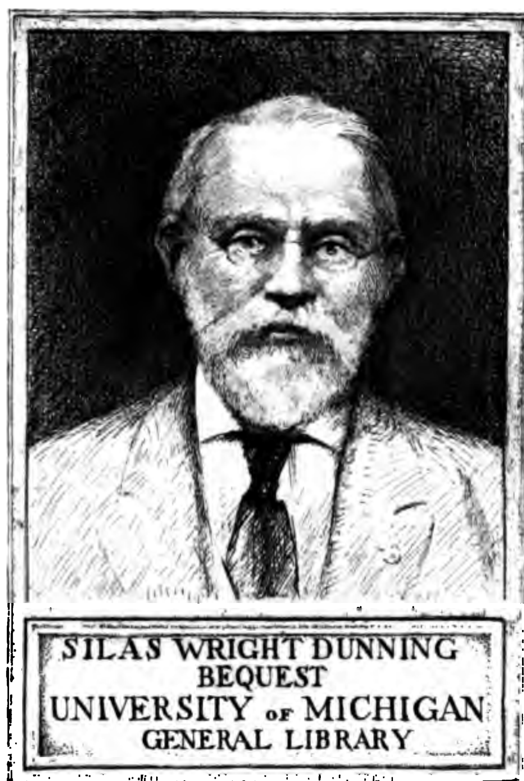

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

KIADJA

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R. TÁRSULAT

ÖTÖDIK KÖTET

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT BETŰIVEL
1897

MAGYARORSZÁG

HÁROM RÉSZRE OSZLÁSÁNAK

TÖRTÉNETE.

1526—1608

IRTA

ACSÁDY IGNÁCZ

A M. TUD. AKADÉMIA ÁLTAL A BŰK LÁSZLÓ-ALAPBÓL 1000 FORINTTAL JUTALMAZOTT MUNKA

BUDAPEST

KIADJA AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT

1897

MAGYARORSZÁG

HÁROM RÉSZRE OSZLÁSÁNAK TÖRTÉNETE

1526—1608

IRTA

ACSÁDY IGNÁCZ

Török martalóczok üldözése.
(Rajzolta Vágó Pál.)

ELŐSZÓ.

Öt századon át a nemzetközi önállóság biztositása, a terjeszkedés és hóditás volt a királyi Magyarország politikájának vezéreszméje, melyet vérével és értelmiségével igyekezett nyugaton és keleten diadalra segiteni. Még a XV. század második felében a szent korona zálogbirtokává tette Morvát, Sziléziát s a két Luzsiczát, a Balkánon pedig a nyugati polgárosodás végvára, utolsó őrszeme maradt, sőt időnkint arra is gondolhatott, hogy kiűzi Európából a törököt. A mohácsi csata azonban az eddigivel teljesen ellenkező irányba erőszakolta a magyar politikát. A hóditást, a terjeszkedést, az önálló nemzetközi szereplést a szülőföld, a haza megvédésére és megtartására irányuló nehéz és szakadatlan küzdelmek váltották fel. Hirtelen nagyon szűkre szorultak össze keleten és nyugaton a magyar állam határai, s ezt a kis területet sem birta a magyarság együtt tartani, mert egyszerre két királyt választott és alkotmányszerűen meg is koronázott. Mindegyik király az egész magyar állam kizárólagos, egyedül törvényes uralkodójának vallotta ugyan magát, de jogának csupán az ország némely részében birt érvényt és elismerést szerezni. Hosszú, véres tusáikban nemcsak elgyöngült, elpusztúlt, hanem ketté is szakadt Magyarország. A két

király megosztozott területén, s mindegyiknek segélyforrásai annyira megapadtak, hogy egyikök sem birt többé örökös ellenségének, a töröknek ellenállani. A ketté oszlást nyomon követte tehát a teljes szétdarabolás, a három részre szakadás. A szultán, a ki a mohácsi csata után elnapolta, de soha el nem ejtette Magyarország meghóditására irányuló terveit, az utolsó nemzeti király halálakor megkezdte a hóditást. Arra azonban az ő félelmetes katonai hatalma sem volt elég, hogy az egész magyar államot birtokába hajtsa. A magyarság megtartotta magának Erdélyt a körülötte fekvő részekkel, de nem önállóan, hanem török hűbérképen. A nyugoti, északi és némely keleti vármegyék külföldön székelő, idegen uralkodóház alá kerültek, melynek fejei ekkor már egyedül viselték a magyar király büszke czimét. Csakhogy még fölöttébb leapadt magyar birtokaikért is adózni kényszerültek a szultánnak, ki az ország legnagyobb, egykor legmagyarabb, legtermékenyebb részét közvetlen uralma alá vetette. Feldaraboltatott, három részre szakadt Magyarország, s az egyes részek kiterjedése folyton változott a szakadatlanul előre nyomuló, minden békekötés daczára örökkön örökké terjeszkedő török javára. Közjogi, törvényesen megállapitott politikai kapocs az egykori magyar birodalom e három külön országa közt nem alakult. Az államegység megszűnt, s ha ez időben egységről még egyáltalán szó lehet, az legföllebb a török szultánban testesült meg, kinek az ország nagy része közvetlenül meghódolt, az erdélyi fejedelem és magyar király pedig adófizetője lett.

A szétdarabolás sanyarú állapotában, a szűk viszonyok közt azután a nemzeti politika eszményei és törekvései is összezsugorodtak, eltörpültek. A széttépett magyarság már csupán az életfentartásra, a pillanat szükségleteinek kielégitésére gondolhatott. A lételért vivott keserves küzdelmekben a maga útján haladt tehát mindegyik országrész, egyedűl a saját megmaradásával törődve, s felhasználva azokat az eszközöket, melyeket a körülmények épen kináltak.

A XV. század magyar állama, mint elsőrangú közép-európai nagyhatalom, még szülhetett világra szóló hadvezéreket és államférfiakat. De azokban az apró részekben, melyekre Magyarország immár szétforgácsoltatott, a legragyogóbb tehetség sem fejlődhetett ki, mert nem volt tere érvényesülni. A török földön az iszlam uralkodott, a királyi Magyarország idegen államrendbe erőszakoltatott be, Erdély pedig török felsőbbség alatt húzta meg magát, s önálló politikát csak olykor-olykor folytatott. Fráter Györgygyel eltünt a régi világ utolsó magyar államférfia, a ki gazdag tehetségeivel még európai jelentőségre vergődhetett. De már Báthory István, a hires hadvezér és politikus Lengyelországban volt kénytelen lángelméjének megfelelő szinpadot keresni. A széttépett hazában a magyarnak nem volt módja hadvezéri és államférfiui tehetségeinek kiképzésére és kifejtésére. Nagy nemzeti hadsereget egész Bocskay Istvánig magyar hadvezér nem vezetett többé, noha Losonczy István, Szondy György, Dobó István, Zrinyi Miklós, Thury

György, Pálffy Miklós, Nádasdy Ferencz és annyi sok más magyar vitéz hirnevétől egész Európa visszhangzott. Habsburg-királyaink udvarának idegen körébe egyetlen egy magyar sem birt behatolni, hogy tehetségeivel irányadó befolyást gyakoroljon. Nem itthon, hanem Bécsben, Prágában, Konstantinápolyban döntötték el immár idegen érdekek és szükségletek szerint Magyarország sorsát. Ha nemzetünk az előző században még arról álmodhatott, hogy kiveri Európából a törököt, immár minden törekvése abban ormolt, hogy legalább önmagáról lerázhassa a török igát. Töméntelen vért és vagyont áldozott e czélért, de nem maga irányozva többé az állam sorsát, ez a szerény vágya sem teljesülhetett. Sőt a XVII. század első éveiben, midőn az idegen-uralom egész lételét koczkára tette, épen a törökkel való szövetkezésben kereste az eszközöket, melyekkel a végveszedelemből megmenekedhetett.

A szétdarabolás, három részre oszlás fokozatos menetét, s azokat a nehéz megpróbáltatásokat, melyek kisérték, előadni a jelen kötet hivatása. Az idő, melyet felölel, a romboló állami katastróphák és nemzeti szerencsétlenségek kora, telve gyászszal, pusztulással, vérontással. Fájdalmas volt ama nemzedékek sorsa, melyek ez időben magyar földön éltek. Máskor is sujtották kemény csapások az országot. De a gyász napjait mindig az öröm, a lendület, az emelkedés ideje váltotta fel. Ellenben a Mohács utáni emberöltők hasztalan várták a jobb napok hajnalhasadását. A szenvedés és elnyomás maradt osztályrészök mindvégig, bármi önfeláldozással, nemes kitartással dolgoztak a haza sorsának jobbra fordulásán. De ha az összeomlott államegységet nem is birták helyreállitani, életök és munkájok még sem maradt meddő. Hősöket, nemzeti vértanúkat szültek, kiknek élettörténete valósággal iskolája a hazafiságnak. A magyar műveltség és polgárosodás legönzetlenebb, legtevékenyebb apostolait ők, a szenvedés és gyász emberöltői nevelték. A magyar, az egykor kiválóan katona-nemzet e zord időkben alkotott magának igazán nemzeti polgárosodást. Ugyanakkor, midőn szakadatlan, soha sem szünetelő harczban állt a törökkel, midőn földje állandó csatatér, fiai állandó katonák voltak, olyan hadseregeket is birt talpra állitani, melyek a szellem fegyvereivel hóditották meg a nemzeti érzés, a magyar nyelv és a magyar műveltség számára a három részre szakadt országot. Vándor apostolok inséggel, üldözéssel daczolva járták be az ősi haza minden tájékát, behatoltak mindenhová, az urak sziklaváraiba és a szegénység szalmafödeles viskóiba. Letépték a polgárosodásról az idegen mezt, melybe az századokon át burkolózott, nemzeti jelleget és tartalmat öntöttek belé, megteremtették a magyar irodalmat és tudományt, s utat törtek nyelvünknek a társadalomba, valamint az államéletbe. E nemzedékek magyarositották el Magyarországot, s pótolták a megszünt politikai és közjogi egységet legalább a nyelv és nemzeti érzés egységével. Ez az érzés fűzte össze a török, az erdélyi és az idegenben székelő királyi hatalomnak alávetett területek lakóit, s a szétszakadt ország minden rétegében ébren

tartotta a politikai összetartozandóság eszméjét, mely kedvezőbb viszonyok közt lehetővé tette az államegység helyreállítását.

Ez időszak történetét egykorúak és közel egykorúak, előkelő szellemek, éles eszű, jeles tollú irók értékes munkákban örökitették meg. Eseményekről és emberekről nem csupán tájékozást, hanem kész véleményt, itéletet is hagytak reánk, melyek, a mennyiben ismertekké váltak, századokon át befolyásolták történetirásunkat s az utódok felfogását. Használtam a nagy értékű szellemi hagyatékot, mely e művekben ránk maradt, s kegyeletes elismerést érdemel. Ma azonban nem vagyunk többé kizárólag rájok utalva, mert maga a mult egész közvetlenségében nyilatkozik meg immár előttünk a föltárt levéltárak kincseiben, az egykorú történeti emlékek, a hivatalos és magán iratok végtelen tömegében. Magyar és külföldi szakférfiak a fontos és sokáig ismeretlen kútfő-anyagból rengeteg sokat bocsátottak közre, s kisebb tanulmányokban vagy önálló munkákban deritettek új világosságot e korszak szereplőire és müködésükre. Ez új anyag lehető felhasználásával készült a jelen munka, s magokból a legközvetlenebb kútfőkből, az okiratokból igyekszik elbeszélni ama nehéz idők történetét, melyeket a magyar nemzet a mohácsi csatától II. Mátyás trónralépteig átélt.

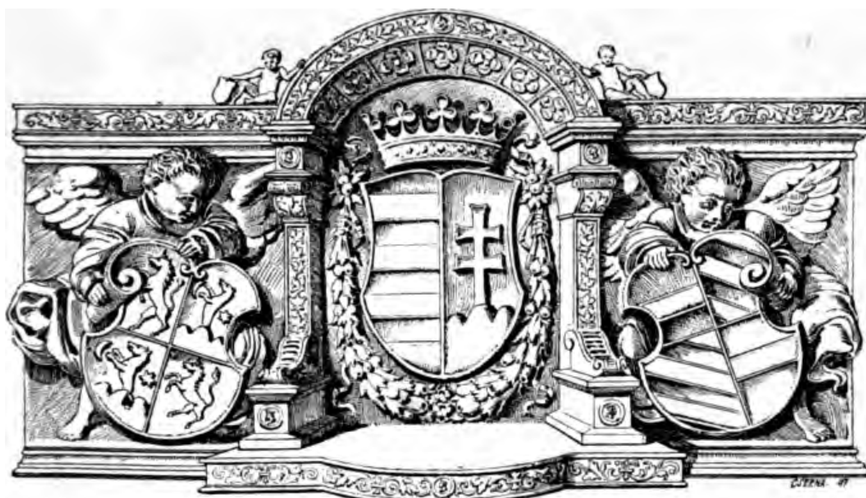

ELSŐ KÖNYV

*

A KÉT KIRÁLY KORA

1526—1540

Magyarország, Zápolyai János és Ferdinánd czímerei.
(Rajzolta Cserna Károly.)

I. FEJEZET.

Az ország a mohácsi csata után. Előkészületek a királyválasztásra.

A MOHÁCSI VERESÉG és II. Lajos király halálának rémhire valósággal megbénitotta a magyar nemzet ellenálló képességét. A csatával megszünt maga a háboru; senki sem mert a szultánnal szembeszállani, s hadai akadálytalanul dúlhatták az ország meszsze vidékeit s magát a fővárost. Csak itt-ott védekezett a tömeg, a vezéreitől elhagyatott alsó néposztály. Ellenben mindazok, kikre a törvény a védelem szervezését és vezetését ruházta, a rettenetes csapástól elszédülve, teljes tétlenségbe merültek. Báthory István nádor, törvény szerint az ország főkapitánya, a nehéz napokban életjelt sem adott magáról. Zápolyai János erdélyi vajda csekély hadával[1] a Tisza vidékén huzódott meg, s csak Várday Pál egri püspök tett az ország szivében némi kisérletet az ellenállás szervezésére, mig a Dráva vidékén Frangepán Kristóf erős kézzel állitotta helyre a zürzavarban teljesen fölforgatott állami és társadalmi rendet. Bátor fellépésével megnyerte a sziveket, a szlavon rendek védnökükké választották, a közeli magyar vármegyék, Pozsega, Baranya, Zala és Somogy belé vetették bizalmukat, s akadtak olyanok, kik őt emlegették magyar királynak.

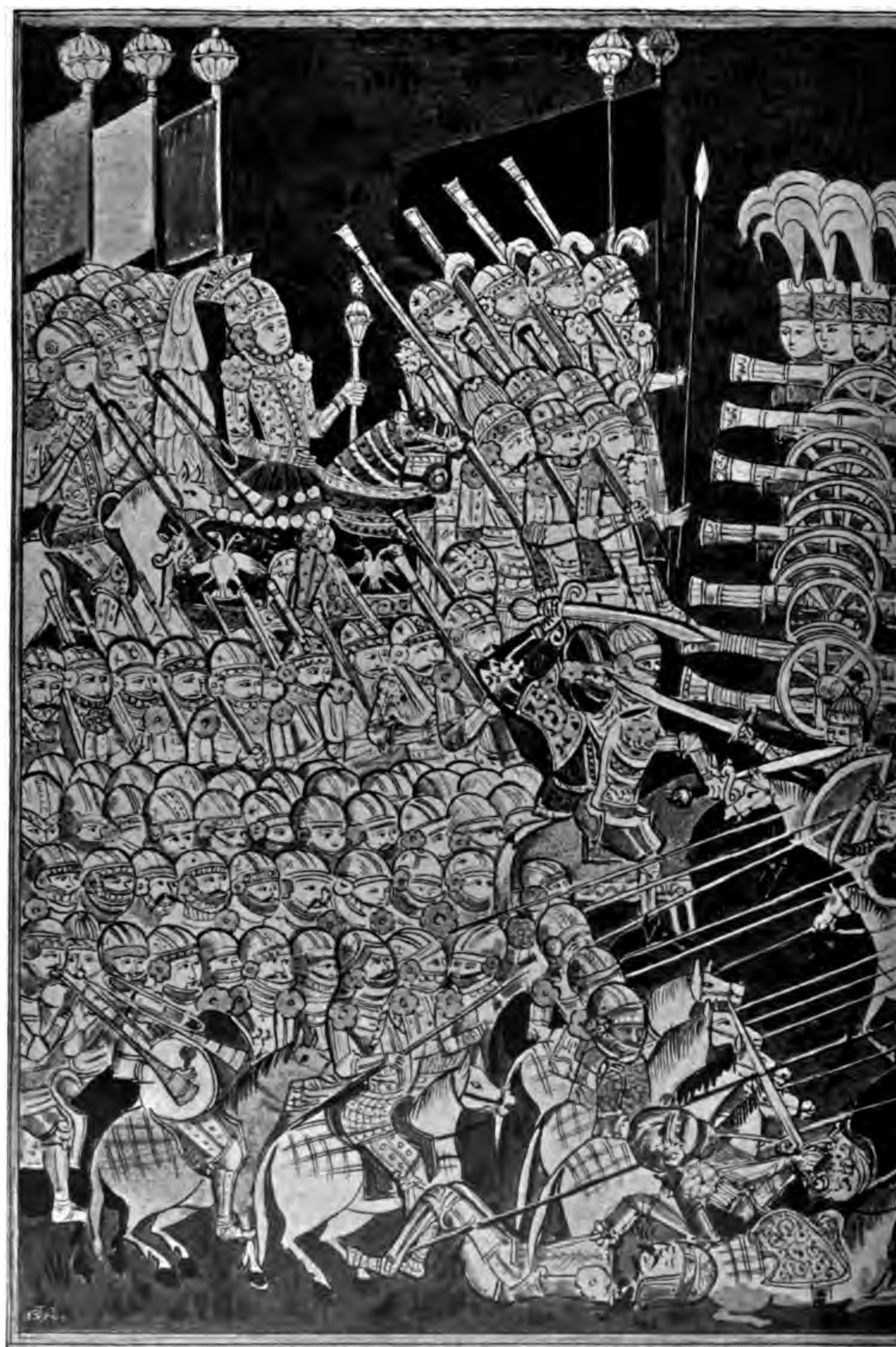
[1] Zápolyai seregét a mohácsi csata idején Ferdinánd 14.000, Frangepán Kristóf 30.000, Záray Jeromos 40.000, a külföldön (Az angol államokiratok gyűjteménye: Calendar, 1527 szept. 20-iki jelentés) meg éppen 50.000 emberre becsülték. Ma azonban tudjuk, hogy

A veszély e szörnyű pillanatában az országnak csakugyan katonára, hadvezérre volt szüksége s a nemzet egy értelemmel meghajolt volna egy vitéz katona előtt, ki kardjával szerzi meg a jogczimet Szent-István koronájára. A harczias magyar nép mindig tisztelte a vitézséget, a hadi érdemet, s még inkább becsülte volna e nehéz napokban, midőn az ellenség büntetlenül dúlta hazáját s mészárolta le vagy hajtotta rabságba gyermekeinek ezreit. A ki akkor a honvédelemben kitünteti magát, a ki az ellenállást szervezni csak megkisérti, az biztosan számithatott a nép hálájára, s e hálában a megüresedett trónra is olyan sziklaszilárd jogczimet nyer, melyen okvetlenűl megtörnek a pártoskodás és belvillongás hullámai.

Ezt a jogczimet megszerezni azonban senki sem kisérlette meg. Pedig a rendkivűli viszonyok közt csupán rendkivűli szolgálatok egyesithették egy zászló alatt osztatlanul az egész nemzetet, mely az előző évtizedekben a legelkeseredettebb pártvillongásokba merűlt. Mint mindenütt a középkorban, nálunk is még erős uralkodó alatt sem volt valami szilárd az államegység. Az állam a területek, a tartományok, nagy uradalmak és városok tarka vegyülékéből állt, melyek egységét a korona jelképezte ugyan, de a gyakorlatban sohasem birta elég nyomatékosan érvényre emelni. A gyönge Jagellók alatt pedig ez az egység még veszedelmesebben meglazúlt s a mohácsi gyásznap után a teljes felbomlástól csak a legnagyobb kimélet és óvatosság menthette volna meg. A magyar nemzet még aligha volt valaha oly kényes körülmények között hivatva gyakorolni a királyválasztás jogát, mint II. Lajos halálakor. Nem csupán a politikai meghasonlás, hanem a nép social-gazdasági viszonyainak kedvezőtlen alakulata is fokozta a veszélyt, hogy a laza államegység szétesik. A gazdasági szervezet szintén megromlott a Jagellók alatt s a nemzeti vagyon megoszlásában végzetes változások következtek be. Az alsó nemesség elszegényedett, s ezzel elvesztette politikai jelentőségét. A közvagyon legnagyobb része kevesek kezén halmozódott össze s keveseké lett a hatalom és a befolyás is. A valóságban husz-harmincz család, s nehány egyházi nagybirtokos gyakorolta a király választás jogát, kiket a nemesség tömegei akarva, nem akarva követni kényszerültek. Ezek a hatalmasok pedig az előző évek versengéseiben, küzdelmeiben és vajudásaiban engesztelhetetlenül meggyűlölték egymást.

Még a Jagellók alatt ketté szakadt a népszellem, a közlélek s a mohácsi vértenger nem birta öszszeforrasztani, újra egyesiteni. Az a nehány egyházi és világi főúr, ki a mohácsi harcztérről elmenekülhetett, vagy

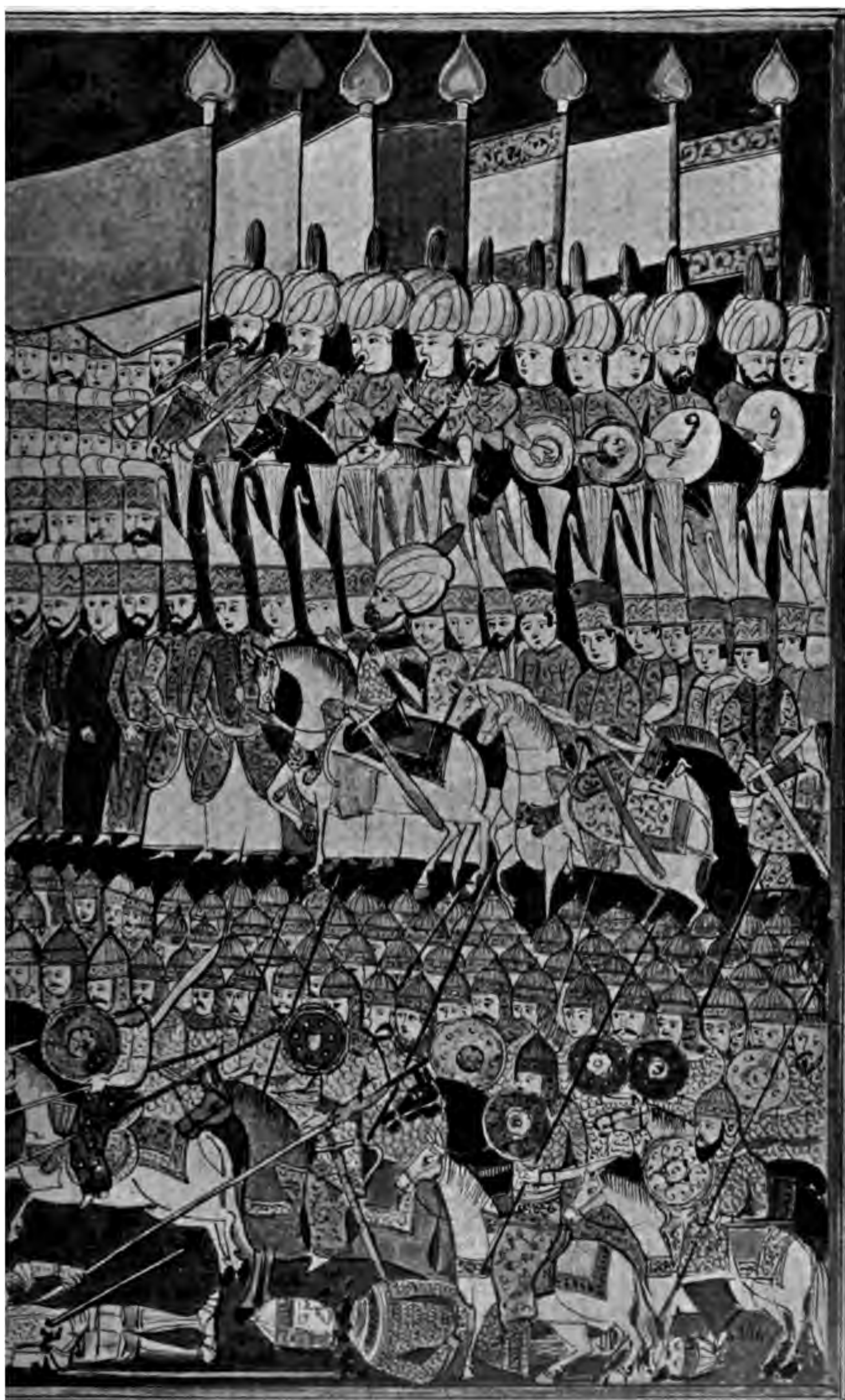
ez túlzás. Várday Pál esztergomi érsek, ki a viszonyokról a legalaposabban tájékozva volt, 1538-ban Bécsben, a pápai nuntiussal folytatott bizalmas beszélgetésében határozottan kiemelte, hogy a mohácsi csata idején az erdélyi vajdának alig 5000 főnyi hada volt. »Nem tudom ugyan, — tette hozzá az érsek, ekkor rég Ferdinánd erős hive — rosszakaratból nem ment-e Lajos király segitségére? De ha ott is van, ez a rengeteg török sereggel szemben semmit sem használt volna«. Friedensburg: Nuntiaturberichte.

A MOHÁC

(Dselálzáde egykorú török tört

A Magyar Nemzet Történetéhez.

Az Athenaeum nyomása.

r.

kájának miniatureje.)

Az Athenaeum kiadása.

Pozsonyba, vagy a tiszai részekbe igyekezett eljutni. Útjok iránya külső kifejezésre juttatta az uralkodó rétegek meghasonlását. A kiknek útja a menekülésben eltért, azok a politika terén sem egyhamar találkoztak többé, mert Pozsonyban és a Tisza vidékén külön központok alakultak, melyek mindegyike más-más irányba igyekezett Magyarország sorsát terelni, más szellemben óhajtotta a legsürgetőbb feladatokat megoldani.

Ama pillanattól kezdve, midőn Lajos király halála bebizonyosodott, a királyválasztás volt az első és legfőbb teendő, mert fej nélkül, törvényes uralkodó nélkül az ország szörnyű bajainak orvoslását még megkezdeni sem lehetett. Csakhogy addig, mig a győztes ellenség a nemzet nyakán ült, az alkotmányszerű előkészületet a királyválasztásra sem lehetett megtenni. Arról pedig, mit tervez a szultán, senki sem volt tájékozva. Még szeptember végén is azt hitték, hogy benn marad az országban, folytatja a háborút, a télre elsánczolja magát, vagy pedig Erdély megszállására indul s mindent elpusztitva a Szerémségben, Ujlakon, Péterváradon és Nándorfejérvártt fog telelni.[1] Sőt ha télen nyugton marad, legkésőbben tavaszszal újra megindítja a támadást, nemcsak azért, hogy feldúlja, hanem hogy végleg megszállja Magyarországot.[2] E komor kilátásokkal szemben a külföldi uralkodóházak sarjai nem oly tömegesen versenyeztek a megüresedett trónra, mint máskülönben tették volna. Az első idegen, kire legalább egyes magyarok, kétségkivűl Várday püspök is gondoltak, midőn a mohácsi vereség hirére hozzá fordultak segélyért, Zsigmond lengyel király volt. De Zsigmond a segélykérésre csak szép szóval, üres biztatással felelt, s igy elszalasztotta a kedvező alkalmat, s magyar részről jelöltsége szóba sem hozatott többé. Csakhamar azonban saját tanácsosai sürgették, álljon be a magyar trónkövetelők sorába. 1515-ben éppen Zsigmond közvetitésével köttettek ugyan ama családi szerződések, melyek a magyar Jagellók és Habsburgok között a legszorosabb vérségi kapcsot teremtették. De mikor a szerződések a mohácsi csata következtében a végrehajtásig érlelődtek, a lengyel politika megijedt a lehetőségtől, hogy a Habsburgok, kik már orosz összeköttetéseikkel nagyban fenyegették Lengyelországot, még Magyarországot is megszerezzék. Tanácsosai rávették tehát Zsigmondot, hogy maga nyujtsa ki kezét a magyar koronáért. Zsigmond általában erélytelen ember, csak lanyhán, kelletlenűl teljesité ez óhajt. Irt ugyan egyes uraknak, és Krzyczky András püspök vezetése alatt követséget küldött az országba, de oly későn, hogy mikor követei megérkeztek, itt már rég megtörtént az eldöntés.

Maga a magyar közvélemény egyáltalán nem rokonszenvezett azon eszmével, hogy idegen üljön Lajos király örökébe. Európa bukni hagyta az országot, sőt az idegen befolyás a közhit szerint egyenesen elősegité

[1] Thurzó Elek szeptember 29-iki levele a lengyel királyhoz Acta Tomiciana. VIII. 225. Ferdinánd szeptember 22-iki levele Károly császárhoz.

[2] A bátyjától, Kristóftól vett értesülés alapján Frangepán Izota, özvegy Perényiné levele. Tört. Tár. 1895. 390

bukását. A tömegekben legyőzhetetlen ellenszenv élt tehát minden idegen trónkövetelő iránt. A nemzeti érzés szenvedélyesen felzúdult az ilyen tervek ellen, s az ország megmentését egyesegyedül saját magától, saját vérétől remélvén, mint Hunyadi Mátyás idején, most sem akart másnak, mint magyar uralkodónak hódolni. Az idegen trónjelöltség iránti ellenszenv oly mélységes volt, oly elemi erővel nyilvánult, hogy még azok is, kik magok idegen jelöltet támogattak, azt mondották, hogy megválasztása teljes lehetetlenség. A magyarok inkább meghalnak, inkább a törököt fogadják testvérnek, semhogy idegent válaszszanak s idegené csak akkor lesz a korona, ha a magyarságot előbb gyökeresen kiirtja.[1]

Valóban igen kevesen mertek e hangulattal szembeszállani s ők is a határszéli Pozsonyban gyülekeztek, hogy a közvélemény erős hullámcsapásai alól lehetőleg kivonják magukat. Ez a város németajkú, idegen szellemű lakosságával, s benne Mária özvegy királyné lett központja ama törekvéseknek, melyek a nemzet egyhangú kivánságának meghiusitására irányultak.

Hogy Magyarország választókirályság s az országgyűlés teljes szabadsággal azt ültetheti trónra, a kit maga óhajt, eleinte Pozsonyban sem vonták kétségbe. Csupán abban tértek el a nemzet tömegeinek felfogásától, hogy föltétlenül idegent akartak királynak, mert csupán idegen segélytől remélték az ország megmentését, melynek erejében nem biztak, melyet külföldi támogatás nélkül a török biztos prédájának tekintettek.

Két ellentétes felfogás állt tehát szemben egymással, melyek közt az örvényt személyes érzések és érdekek még mélységesebbé tették. Történtek ugyan a kibékitésre kisérletek; ismételten megpróbálták a gyűlöletet kiengesztelni, az önösséget kielégiteni, a nagy többség és a törpe kisebbség elemeit egy zászló alá gyűjteni. De még közös tanácskozásra sem lehetett rávenni a két párt vezéregyéniségeit. Mindegyik a maga útján haladt, s oly szemmel nézte egymást, mintha nem is egy közös anya, ugyanegy haza gyermekei lennének. Jelöltjével hamar tisztában volt mindegyik. Mária királyné, mihelyt férje haláláról megbizonyosodott, testvérbátyját, Ferdinánd főherczeget kiáltotta ki trónjelöltnek, s e jelöltségnek igyekezett megnyerni mindazokat, kik Pozsonyba menekültek. Ellenben a nemzeti királyság eszméjének hivei Zápolyai János szepesi gróf és erdélyi vajda köré gyülekeztek. A két jelöltet: Jánost óriási vagyona és a tömegek előtti népszerűsége,

[1] Az egykorú emlékek telvék az ide vonatkozó bizonyitékokkal. Frangepán Kristóf az időben, midőn ő is Mária királyné részén állt, merő lehetetlenségnek mondotta, hogy idegen, illetve Ferdinánd főherczeg választassék meg. Ugyanily értelmű értesitések és levelek egymásután érkeztek a Magyarországgal kitünő összeköttetéseket fentartó Velenczébe. (Marino Sanuto XLIII. kötetében van erre nagyszámú adat.) Mindnyájan megegyeznek abban, hogy idegen trónjelölt szóba sem jöhet. Ugyanily jelentéseket küldtek haza a lengyel követek. (Acta Tomic. VIII. és IX.) Mária királyné szintén ismerte e hangulatot s szeptember 12-iki levelében emliti.

Sigismundus dei gratia Rex Polonie magnus dux Lituanie Russie Prussie Masovie etc. dominus et heres

Magnifice sincere nobis dilecte. Cum nunciatus esset nobis inauspicatissimus eventus cum Thurcis Serenissimi domini Hungarie et Bohemie Regis nepotis nostri charissimi, et clades quam idem eius exercitus suus accepit, [illegible] quod quam maximo dolore et merore affecti sumus. [illegible] ad Regnum Hungarie generosum Joannem [illegible] [illegible] Datum in civitate nostra War[illegible] Anno domini [illegible] Regni vero nostri vigesimo.

Sigismundus Rex [illegible]

Zsigmond, lengyel király részvétirata.

(Eredetije a Batthyány herczegek körmendi levéltárában.)

Ferdinándot a Habsburgok százados trónigényei valósággal praedestinálták Magyarország királyi székére. Mellettük más jelölt szóba sem jöhetett, s csakugyan az ő személyük körül zajlottak le a királyválasztás küzdelmei.

Zápolyai János vajda már valami húsz év óta játszotta a csendes, türelmes, várni tudó trónkövetelő szerepét. Az ő érdekében hozattak az 1505-iki rákosi végzések, melyek az idegent a magyar trónról kizárták. Most, midőn e végzéseket gyakorlatilag foganatositani kellett, mindazok, kik az országban kerestek királyt, másra nem is gondolhattak, mint János vajdára. Ha ragaszkodtak a rákosi végzésekhez, természetszerűen a vajdához kellett csalatkozniok, ki ha tehetség dolgában talán nem volt legelső az akkori főúri társadalomban, de tekintélyével, népszerűségével, kivált pedig vagyonával egy fejjel kimagaslott belőle. Rengeteg jószága volt az ország minden vidékén;[1] várainak száma temérdek, melyek között éjszakon Szepesvár, a Tiszánál Tokaj, a Dunántúl Pápa, a Vág völgyében Trencsén, a Maros mentén Lippa volt a leghatalmasabb. E várakat nagyszámú zsoldos had őrizte, mely messze földön biztositotta urának a lakosság engedelmességét. Roppant családi vagyonához, száz mértföldekre terjedő uradalmaihoz[2] előkelő családi összeköttetései járultak. Anyja egy tescheni herczegasszony, nővére Zsigmond lengyel királynak első felesége volt. Mindezek a körülmények természetszerűen és ellenállhatatlanul egyengették útját a legfőbb hatalomhoz. Azok az urak, kik a mohácsi csatából megmenekültek, nagyrészt János vajdához siettek, s a ki köréje gyűlt, az akkor föltétlenül őt akarta királynak. A Tisza vidéke és az északkeleti országrészek hatalmas dinasztái, nagybirtokosai, kiváló szereplői, a Bajoni, Drágffy, Ráskay, Homonnay, Perényi, Báthory nemzetségek (a nádor kivételével), az egyháziak közül főleg Várday Pál egri püspök,[3] mindnyájan őt óhajtották királynak. Környezetében apostolkodott ékes szólásának egész varázsával régi, kipróbált hive Verbőczy István, az aranyszájú népszónok. A nagy tömeg különben is élt, halt János vajdáért s a mennyiben az egykorú emlékekben a közlélek megnyilatkozik, kétségtelen, hogy a mohácsi csata

[1] Várday Pál érsek 1539-ben azt mondotta, hogy várainak száma 40 volt; más egykorúak 72 várat emlitenek s mindkét állitás igaz lehet. A különbség onnan van, hogy Várday csak a nagyobb, erőditett helyeket nevezte várnak.

[2] Már 1494—95-ben az állami adózás czéljaira összeirt területnek több mint negyedrésze volt a Zápolyaiak kezén. E roppant vagyon egyedüli örököse 1526-ban János vajda volt, ki maga is igen sok és lényeges új szerezményt tett. A Zápolyaiak családi vagyonáról bővebben szólok Régi magyar birtokviszonyok cz. munkámban.

[3] Várday, akkor rég esztergomi érsek és Ferdinánd hive, 1539 február 11-ikén maga beszélte el Bécsben Aleander pápai követnek, hogy ő tanácsolta Zápolyainak, választassa meg magát királylyá. Erre Zápolyai azt felelte, hogy nincs pénze a kellő haderő gyűjtésére. Várday azt ajánlotta tehát neki, adjon el Erdélyben 100.000, Magyarországban 150.000, a magáéból 50.000 frt értékű jószágot. Ezzel megszerzi a szükséges pénzt, megrakhatja őrséggel a véghelyeket s nem kell félnie sem töröktől, sem némettől. Friedensburg, Nuntiaturberichte IV.

utáni hónapokban Zápolyai trónjelöltségét néhány személyes ellenségén kivűl a nemzet minden rétege elfogadta. A vajda ekkor férfikora delén állt és 36 éves volt.[1] Férfias, előkelő külsejű, megnyerő modorú ember, kinek sok személyes ellensége mellett mindig voltak hű, odaadó barátai. Hangja gyönge, asszonyos ugyan s ő maga kevésbbé a harcz, mint inkább a béke, nem a kard, hanem a nyugodt szemlélődés embere volt. De telve jó szándékkal, nemes törekvéssel, igaz szeretettel nemzetéhez és rendületlen ragaszkodással az egyházhoz, melyben született, egyszersmind azonban a maga, vallásos ellentétektől viharzó korához képest szokatlan türelmességgel a más nézetűek iránt.

Az a másik tábor, mely idegent akart a trónra emelni, a régi udvari párt némely tagjából, Zápolyai János személyes ellenségeiből verődött össze s az első napokban alig öt-hat emberből állt.[2] De Mária királyné hivására még nehányan csatlakoztak hozzá, ámbár hónapok múlva[3] sem igen szaporodott meg. Tizenkét tagból álló vezérkar maradt az sokáig közkatona nélkűl, mert a városok német polgárain kívül, kik azonban egy ideig

Zápolyai János aláirása.

óvatosan kerülték a nyilt állásfoglalást, a nép egy rétegében sem volt gyökere. Még a pozsonyi és dévényi várakban levő magyar őrség rokonszenvét sem birta megnyerni s a két vár majdnem egy egész éven át semleges maradt, noha a pozsonyi vár kapitánya, az agg Bornemisza János, Anna főherczegnének, Ferdinánd főherczeg nejének egykori nevelője volt. Egy kis emigrans-tábor volt az, melyet Mária királyné a határszéli városban maga köré gyűjtött. Trónjelöltje a hatalmas Habsburg-uralkodóház sarja volt, mely szomszédságával, a császári korona tekintélyével, családi szer-

[1] Ezt mondotta Jozefics zenggi püspök, János követe, 1526 deczember havában a velenczei tanácsnak. I diarii di Marino Sanuto XLIII. 438—39.

[2] Szeptember 6-ikán még csak a királyné, György brandenburgi őrgróf, Batthyányi Ferencz bán, Thurzó Elek tárnok, Szalaházy Tamás veszprémi és Brodarics István szerémi püspök voltak Pozsonyban. Brodarics levele, Acta Tomic. VIII. 220—21.

[3] Ferdinánd november 30-iki biztositó levelében az emlitetteken kívűl még mindig csak Báthory István nádor, Tahy János a vránai perjelség kormányzója, Horváth Gáspár főasztalnok, Maczedoniai László pécsi prépost, Oláh Miklós esztergomi főesperes, Nádasdy Tamás kir. titkár, Varjasi Nagy Imre alnádor és Révay Ferencz kir. itélőmester szerepelnek.

ződéseivel, rokonsági kapcsaival, valódi vagy képzelt jogaival és igényeivel már csaknem száz esztendő óta lidérczként nehezedett Magyarországra s a királyi szék minden üresedésekor magának követelte a koronát. E törekvéseknek II. Lajos halálakor még nagyobb súlyt adtak a Jagelló-családdal 1515-ben létesült szerződések s az e szerződés alapján kötött házasságok. Mária királyné haladéktalanul meg is inditotta a tevékenységet, hogy az említett szerződések értelmében a magyar koronát fivérének, Ferdinánd főherczegnek szerezze meg. Nem a főherczeg volt akkor a család feje, hanem V. Károly császár és spanyol király. De a két testvér 1521-ben megosztozott az atyai örökön; a császár magának tartotta Németországot, Spanyolországot gyarmataival, Németalföldet és az olasz birtokokat, ellenben öcscsének engedte át a két Ausztria, Stiria, Karinthia, Krajna herczegségeket, Tirol grófságot egyéb más németországi javakkal. Ugyanekkor reá ruházta mindazon örökösödési jogokat, melyekre a császári család a magyar és cseh koronákat illetőleg igényt tartott. Ez az osztozkodás általában világtörténelmi jelentőségű esemény. De különösen fontos Magyarországra, mert ez teremté meg a Habsburgok családjának azt az ágát, mely 1526 óta a mai napig döntő befolyást gyakorol hazánk és nemzetünk sorsára.

Maga Ferdinánd főherczeg még élete huszonnegyedik évét sem töltötte be a mohácsi csata idején. Közép, inkább kis termetű, sovány, halavány, nem szép arczú, de élénk, megnyerő modorú ifjú volt. Igen eszes embernek tartották; telve büszkeséggel, dicsvágygyal, nagy czélokra való törekvéssel s fiatalságához képest az államügyek szokatlan ismeretével. Jó lovas, tornász, nagy vadász volt, szeretett katonai ügyekkel foglalkozni s kivált a tüzérség iránt érdeklődött,[1] ámbár maga nem volt katona s hadvezéri babért sohasem próbált szerezni. Mig trónjelöltsége föl nem merült, alig érdekelték a keleti, a magyar és török ügyek, ámbár azzal, hogy Horvátországban már 1523 óta némi hadat tartott s hogy a török ismételve betört tartományaiba, a keleti bonyodalmakba ő is bele vonatott. De a spanyol földön született s nagyatyjának, katholikus Ferdinándnak (atyja Fülöp elhalt, mielőtt trónra juthatott) udvarában nevelkedvén, csupán a nyugat nagy kérdései és küzdelmei foglalkoztatták figyelmét.

Már hét éves korában egy franczia herczegnővel akarták összeházasitani s a nápolyi királyság birtokába helyezni, melyért spanyolok és francziák régtől fogvást véres harczokat vivtak. Nagyatyja Spanyolország kormányzójává jelölte ki legalább bátyja, Károly távolléte idején. Károly meg utóbb Olaszországban szánt neki fejedelemséget. Abban a gondolatban nevelkedett tehát,[2] hogy Európa nyugata lesz életpályájának, működésének

[1] Igy irja le Contarini velenczei követ 1527-iki jelentésében. Fontes Rerum Austr. XXX. 2–3.

[2] Smolka, Ferdinand I. Bemühungen um die Krone von Ungarn, (Archiv für oest. Geschichts-Quellen. LVII.) mely Gévaynak még mindig alapvető okmánygyűjteménye mellett az 1526., részben az 1527-iki magyar eseményekről a legtöbb új anyagot nyujtja.

Ferdinánd főherczeg.
(Egykorú festmény az országos képtárban.)

szinpada. Mikor bátyja még sem ott foglalkoztatta, hanem az osztrák tartományokat engedte át neki, 1522-ben, 19 éves korában elfoglalta ugyan ez új hatáskörét, de nem igen tudta magát a szokatlan viszonyokba beleélni. Németül is csak nehezen tanult meg s legfőbb vágya ekkor is az maradt, hogy örökségét Milano herczegi trónjával cserélhesse föl. A rideg északból Olaszország verőfényére áhitozott, s vágyai és ábrándjai, politikai hajlamai és törekvései nem keletre, hanem délnyugatra irányultak.

Országainak földrajzi fekvése mellett azonban egészen még sem térhetett ki a Kelet bonyodalmai elől. Már 1523 óta őrséget tartott némely horvát urak váraiban. Sőt 1526 elején, mikor Magyarországot mindinkább fenyegetni kezdé a török veszedelem, magasabb szárnyalású tervek is foglalkoztatták. A horvát rendek az ő pártfogása alá helyezvén tartományukat, elvállalta annak fegyveres megvédését. Horvátországot örökös tartományaihoz akarta csatolni; fel akarta venni Bosznia királya czimét, sőt Rómában azt szorgalmazta, bizza rá a pápa Magyarország megvédését.[1] Mindez azonban nem komolyan volt gondolva s az ifjú főherczeget 1526-ban is csupán a nyugati ügyek érdekelték. Ellenben sógorával, II. Lajossal, s Magyarország sorsával sem ő, sem Károly császár nem törődtek. A speieri birodalmi gyűlésen a török ellen segélyt szorgalmaztak ugyan, melyet meg is kaptak. De kezdettől fogva el voltak szánva, hogy e segélyt nem a török ellen, hanem Olaszországban, hol erősen folyt a háború, alkalmazzák. Maga a császár mondotta öcscsének, csak hitesse el a protestáns rendekkel, melyek más czélra segélyt semmi áron nem adtak volna, hogy a török ellen fegyverkezik; de mihelyt meglesz a hadsereg, vezesse hozzá Olaszországba.[2] Ferdinánd engedelmesen követte bátyja tanácsát. A német rendeknek azt mondotta, hogy Innsbruckba megy, honnan a török ellen fog indulni. Tényleg azonban csak azért sietett tiroli tartományába, hogy az ott gyülekező had élén olasz földre vonuljon. Mikor Innsbruck közelében szeptember 6-ikán a magyarok vereségéről keringő első, bizonytalan hireket hallotta, politikája csak annyiban szenvedett változást, hogy hadait olasz földre küldötte. Maga azonban nem távozott velök, mert attól kellett félnie, hogy a török magyar földről saját országait, a határszéli osztrák tartományokat is megtámadja.[3] Ellenben Lajos megsegitésére, noha egy-két napig még nem tudta biztosan halálát, ekkor sem gondolt. Irt ugyan bátoritó, vigasztaló leveleket mindenfelé, de tekintete egyre Olaszország felé fordult, Szeptember 9-ikén végre hiteles értesitést nyert, hogy Lajos király meghalt. s hogy Mohács mezején két korona hullott porba. Csak ez időtől fogva kezdték a magyar dolgok érdekelni, ámbár mindaddig, mig attól kellett félnie, hogy a szultán megtartja Magyarországot, inkább várakozó állásban

[1] Fraknói, Magyarország a mohácsi vész korában.

[2] Smolka, id. m.

[3] Szeptember 7-iki levele a kölni érsekhez, kitől katonát, főleg tüzérséget kér, hogy Ausztriát a török betörése ellen megvédje. Calendar. (Az angol állami okiratok gyüjteménye.)

maradt. Csak midőn a török kivonulásának első hirei megérkeztek, állt be magaviseletében a döntő fordulat. Szakitott olasz terveivel, maga sürgette Károly császárt, kössön, akár áldozatok árán, békét ellenségeivel, mert más »nagy« ügyek merültek föl, melyek a Habsburgok összes erejét, minden segélyforrását igénybe veszik.

Nem is Ferdinánd főherczeg, hanem testvére, Mária özvegy királyné

Mária, II. Lajos özvegye.
(Ismeretlen hollandi müvész metszete után.)

kezében összpontosultak hónapokon át ama törekvések, melyek a Habsburgok magyarországi uralmának megalapitására irányultak. Az ifjú királyi hölgy fivére ügyét annyi buzgalommal, okossággal és odaadással szolgálta, hogy az eleinte teljesen reménytelen vállalat mindinkább szilárd alapot nyert. Előkészitve ez a vállalat a legkevésbbé sem volt. A Habsburgok kötöttek ugyan örökösödési szerződést a királyi családdal, de Lajos fiatalsága mellett nem képzelték, hogy a szerződésben megállapitott jogok egy-

hamar gyakorlati értéket nyerjenek. Az irányadó magyar körökkel nem keresték tehát az érintkezést s a magyarok oly keveset tudtak róluk, mint bármely más idegen királyi családról. Ferdinánd főherczeget ama nehány magyar politikuson kivül, ki az utóbbi időkben a német birodalmi gyűléseken járt követül, senki sem ismerte. Székhelye nem is Bécs, hanem a távoli Innsbruck volt s Mária nélkül a főherczeg aligha lett volna sógorának, II. Lajosnak utódává. Az özvegy királyné a munkát bátyja tudta és beleegyezése nélkül nyomban megkezdte, mihelyt férje haláláról értesült. Ismerte a viszonyokat; tudta, hogy a tömegek a királyválasztásnál nem számitanak. Nem is törődött velük, hanem minden igyekezetét a nagybirtokú urak megnyerésére összpontositotta. Első sorban a Pozsonyba menekült urak közt inditotta meg a korteskedést, s minthogy ide leginkább János vajda személyes ellenségei sereglettek, belőlük alakitotta meg azt a pártot, melylyel törekvéseinek sikerét biztositani akarta. Szeptemberben ez a párt csak nehány tagból állt, kik azonban dús vagyonuk és előkelő közhivatalaik által minden esetre számot tevő tényezők voltak. A pártban nem ugyan hatalom és tekintély, de tehetség szempontjából a legkiválóbb a még csak huszonnyolcz éves Nádasdy Tamás volt. Szegény, köznemes család ivadéka, a ki német és olasz földön tanult, több idegen nyelvet beszélt, a kor egész humanista műveltségének osztályosa volt, s Lajos király udvarában kezdte meg pályáját. Eszéhez és műveltségéhez megnyerő egyénisége járult. Mária királyné ismerte sokoldalú tehetségét és hasznavehetőségét. Az első hónapokban Nádasdy volt a közvetitő Mária és Ferdinand között, s mindkettőjök teljes bizalmát megnyerte. A többiek már inkább vagyonukkal, melyet örököltek, s méltóságaikkal, melyeket még Lajos király idején szereztek, tüntek ki. Legelől állt az ország nádora, a »sánta« Báthory István, kiről egykorúak azt állitják, hogy estétől reggelig és reggeltől estélig holt részeg. János vajda ellen mérhetetlen gyülölet vezette elhatározásait, de máskülönben sem ekkor, sem később nem vitt irányadó szerepet. Batthyány Ferencz horvát-szlavon bán igen eszes, igen előkelő ember s utóbb Ferdinánd bizalmasa, de inkább a tanácsadás, mintsem a tett embere volt. Mellette a világiak közül még Thurzó Elek emelkedik ki, ridegen számitó természet, ki a nagy tragédiát, mely szeme előtt lejátszódott, kevésbbé a politikus, mint inkább az üzletember szemével nézte. Ez időben a Thurzó család még nem magyarosodott el annyira, mint később, s Thurzó Elek inkább német műveltségű ember volt, mint a felvidék német polgársága, melylyel mindig szoros kapcsolatban maradt. Ez és a budai udvarral való régi viszonya, kivált pedig a kilátás, hogy a pártok küzdelmei közepett bőven lesz alkalma különben is tekintélyes jószágait gyarapitani, Ferdinánd tántorithatatlan hivévé tették, kinek osztrák tanácsosaival csakhamar benső barátságba lépett s érdekszövetségük egyik fő tagja lett. Hasztalan próbálta az ellenpárt megnyerni vagy megfélemliteni. Annyit, a mennyit Ferdinánd győzelme esetén nyerhetett, a másik párt nem adhatott neki. Ferdinándnál

maradt tehát és számitásaiban nem is csalatkozott, mert szolgálatai tényleges értékét messze meghaladta az a gazdag jutalom, melyet tőle az idők folyamán nyert.

Az egyháziak közül két főpap, Szalaházy Tamás veszprémi és Brodarics István szerémi püspök támogatták Mária királyné terveit. Mindkettő hasznavehető, Brodarics a diplomatia szövevényeiben is ügyesen mozgó egyéniség. De az utóbbinak megbizhatósága iránt kezdettől fogva gyanu támadt, s nem ok nélkül, mert a nemesen gondolkodó Brodarics sohasem érzé magát jól a táborban, mely a polgárháborút késziteтte elő.

Két külön pártközpont alakult tehát, melyek közül a kisebbség el volt szánva a többség eldöntését soha és semmi áron sem fogadni el. Mária királynénak azonban egy ideig érdekében állt fenntartani az érintkezést az ellenpárttal. Érezte, hogy ő a gyengébb fél; élt tehát a gyöngék fegyverével: a ravaszsággal, egyrészt, hogy ellenfeleit tévedésbe ejtse, másrészt, hogy kiméletre ösztönözze őket hiveinek azon jószágai iránt, melyek az ország belsejében feküdtek, hol az ellenpárté volt a hatalom.

Egy ideig a két párt közt elég barátságosan folyt az érintkezés. Azok, kik a trónkérdést a lesujtott ország érdekében mindenképen békésen akarták megoldani, ismételve követet küldtek Pozsonyba az ottrekedtek megengesztelésére. Korán fölmerült az az eszme is, hogy János vajda nőül vegye II. Lajos özvegyét, Mária királynét, s ezzel a Habsburgok s a magyar nemzet közt békés megoldás létesüljön. A tervben az az egészséges mag rejlett, hogy számba vette a magyarok hangulatát, de a Habsburgok igényeit sem mellőzte teljesen. Vélt jogaik gyakorlati érvényesitését elhalasztotta volna ugyan, de a helyzet ugyanaz maradt volna, mint volt II. Lajos életében, s tovább is Mária, Károly császár és Ferdinánd főherczeg nővére lett volna Magyarország királynéja. Az eszmének kül- és belföldön akadtak hivei. Mindazok, kik Magyarország önállóságának fennmaradását óhajtották, vagy attól féltek, hogy a trónjelöltek küzdelmében a magyarság végleg el fog vérezni, mint mentő eszközt üdvözölték e tervet. VII. Kelemen pápa a házasság érdekében érvényesité befolyását.[1] Itthon szintén igen sokan óhajtották, mert Jánost Európa legelőkelőbb uralkodó-családjával hozta volna szoros rokoni kapcsolatba s megadta volna trónjának a tekintélyt és a legitimitas külső zománczát. Az ilyen megoldás különben sem volt új királyválasztó mozgalmaink történetében. 1490-ben Beatrix, az özvegy királyné házassági igéret fejében választatta meg II. Ulászlót. A közvélemény az akkori esetet ujra lehetőnek tartotta s országszerte

Mária királyné aláirása.

[1] 1527 január 7-iki levelében azt tanácsolja VIII. Henrik angol királynak, ne segitse Ferdinándot János ellen, hanem inkább beszélje rá, hogy házasitsa össze Mária királynét Jánossal. Calendar.

beszéltek a házasságról és óhajtották is.[1] De Mária nem volt Beatrix s az erdélyi vajda sem volt a korona megszerzésében annyira ráutalva az asszonyi befolyásra, mint annak idején Ulászló. Máriának, mint asszonynak, kétségkivül hizelgett a terv s ismételve hosszasan és őszintén beszélt róla. Elhatározása azonban az első percztől kezdve megingathatlan maradt. — »Inkább apáczának, vagy koldulni megyek«, — volt válasza. Pozsonyi környezete nem tartotta ugyan lehetetlennek, hogy végre mégis csak beleegyezik, s valóban keringtek hirek ingadozásáról, melyek Nádasdy Tamás útján Ferdinándnak is tudomására jutottak. Tényleg azonban a fiatal özvegy egy pillanatig sem ingadozott. Általában nem akart másodszor férjhez menni, s 1528-ban családja unszolása daczára is kikosarazta az ifjú V. Jakab skót királyt.[2] Nem maradt ugyan hideg a férfi-szépség iránt, s később sokat beszéltek szerelmi kalandjairól,[3] de az özvegyi fátyolt nem tette le soha. János vajdával szemben pedig a házasságot egyenesen testvére, Ferdinánd elleni árulásnak tekintette. Ama forró szeretet és ragaszkodás, melyet mindkét bátyja iránt táplált s melyet ezek szivökből viszonoztak, ama lelkesedés, melylyel a Habsburgok emelkedését és világhatalmi állásának szilárditását mindenkor szolgálta, valamint a büszke vélemény, melyet ősrégi családja előkelőségéről táplált, erkölcsi lehetetlenségnek tüntették fel előtte a vajdával való házasságot, kit ő is, testvérei is alacsony származású parvenunek néztek. Ha a vajda erős szenvedélyt bir lelkében kelteni, talán habozott volna, testvéri érzelme és női szenvedélye talán összeütközésbe jutott volna. De ezúttal az asszony hidegen maradt, s csak a királyné, a büszke Habsburg-ivadék állt szemben a kérővel, a kit szintén nem a szerelem, hanem csupán a politika tekintetei vezettek.

Egyébiránt János környezetében is akadtak a házasság ellenzői.[4] A terv azonban végleg csak később bukott el, s János mint király sem szünt meg kiméletet és előzékenységet tanusitani Mária iránt,[5] noha teljesen tisztában lehetett azzal, hogy az ifjú özvegy lelke és vezetője az ellene irányuló mozgalmaknak.

[1] A Ferdinánd-párti Vingárti Horvát Gáspár, kit Mária politikai ügyekben Zápolyai Jánoshoz küldött, s ki onnan visszatérve mondotta ezt Máriának. Jászay, A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után.

[2] Ez ügyről számos irat a Calendar illető kötetében.

[3] 1539-ben maga Ferdinánd beszélte Morone nuntiusnak, hogy sokféle kósza hir kering Máriáról. Beszélik, hogy egy igen szép cseh ifjú volt udvarában, kit utóbb nagy ajándékkal küldött hazájába. Beszélték, hogy a brixeni püspökkel és másokkal volt viszonya, de ezt sem Ferdinánd, sem a nuntius nem akarták elhinni. Morone 1539 július 23-iki jelentése. Nuntiaturber. IV. 366.

[4] Már 1527 január 9-én jelentik a bajor herczegeknek, hogy János nem akarta Máriát elvenni, s hogy a rendek is azt tanácsolták neki, hogy a vézna és meddő Mária helyett magyar feleséget válaszszon, olyat, kitől gyermeket várhat. Quellen und Forschungen zur bayer. Geschichte IV.

[5] November 29-ikén Körmöczbányához intézett levelében világosan megmondja, hogy Mária királyné jövedelmeit érinteni nem akarja. Krizskó, A körmöczi régi kamara.

Nem is e házassági terv alapján, hanem egész más módon és eszközökkel nyert a királyválasztás megoldást.

Az urak ama része, mely magyar vérből származó királyt óhajtott, minden tekintetben fölényben volt a Pozsonyban rekedtekkel szemben. Mihelyt a török kivonult az országból, nehány vár kivételével, mindenütt ez a párt lett a helyzet ura. E mellett volt olyan jelöltje, kiért az alsó nemesség minden rétege, a tömegek lelkesedtek, s igy ebben a kérdésben önkényt és szivök egész hevével követték a hatalmasokat. Végre előnyben volt a pozsonyiakkal szemben abban is, hogy tisztában volt a teendőkkel, mig Mária királyné János vajdától kérdezte, mit kellene az ország bajainak orvoslása érdekében tenni.[1] A vajda nem habozott a felelettel. Országgyű-

A Zápolyai-párt országgyűlési meghivójának záradéka.
(Eredetije a Batthyány herczegek körmendi levéltárában.)

lést kell tartani, — ez volt válasza, s minthogy a nádor, kinek király nem létében alkotmányszerű joga, de egyszersmind kötelessége volt az országgyűlést összehivni, pártpolitikai tekintetekből késett e kötelességet teljesiteni, János vajda és hivei tették meg ez irányban a döntő lépést. Az ő központjuk Tokaj vára, mely akkor inkább csak fekvésénél, mint erőditményeinél fogva érdemli a vár nevét, Zápolyai János birtoka volt. Október 14-ikére oda hivta meg politikai barátait, hogy az ország helyzetéről tanácskozván, a további teendőkre nézve végképen megállapodjanak.

A tokaji tanácskozás rendkivül népes volt. Az ország minden részéből irányadó egyéniségek gyűltek össze, számos vármegye és város, valamint az erdélyi három nemzet elküldé követeit. Emelkedett hangulatuk mellett a

[1] Várday október 10-iki levele.

megjelentek nyomban megválasztották volna Zápolyai Jánost Magyarország királyává. De a vajda szigorúan a törvényesség alapján állt. Noha ő is meg volt győződve, hogy első feladat a királyválasztás, e választásra csupán a köz-országgyűlést tartotta illetékesnek.

Ily értelemben határozott végül a tokaji értekezlet is, s október 17-ikén 30 úr és nemes aláirásával értesités ment szét az országba, hogy november 5. napján Székes-Fejérvárt királyválasztó országgyűlés tartatik, melyen minden jogosult fej- és jószágvesztés terhe alatt megjelenni köteles.

Ezzel el volt vetve a koczka. Zápolyai János trónjelöltsége hivatalosan kihirdettetett, s az országgyűlés rövid határidőre összehivatott. Pozsonyban e hirek villámcsapásként hatottak, mert ott a teendőkre nézve még legkevésbbé sem voltak tisztában. Az ott levő urak elfogadták ugyan Ferdinánd főherczeg jelöltségét s azt is tudták, hogy jelöltjük trónfoglalása országgyűlés nélkül nem történhetik. Csakhogy a jelölt és hivei közt épen e kérdésben igen éles nézetkülönbség forgott fenn.

A pozsonyi magyarok, ismerve a közhangulatot és hazájok alkotmányát, azon elvből indultak ki, hogy Magyarország koronája csak választás útján szerezhető meg. De a választásnál egyedül Ferdinánd főherczeg kerülhet szóba, nejének jogai, valamint a Jagellókkal kötött szerződések alapján. Ők is a választásra fektették tehát a fősulyt, s a leányág jogát, valamint az örökösödési szerződéseket inkább azért hangsulyozták, hogy elmondhassák, hogy valamint az ősök egykor Zsigmonddal, Alberttel, Ulászlóval tették, most meg Ferdinánd főherczeget köteles neje révén az ország megválasztani.

Ezt az érvelést azonban legelől Ferdinánd főherczeg kifogásolta s nem akarta elismerni, hogy nejének örökjogával s a Habsburgok családi szerződéseivel szemben a nemzetet megillethetné a királyválasztás joga. Csakugyan el sem ismerhette e jogot, mert különben meg kellett volna hajolnia a nemzet elhatározása előtt akkor is, ha a többség nem őt választja királylyá. Különben sem ismerte Magyarország közjogi szervezetének szövevényeit, alkotmányos gépezetét. Csupán annyit tudott, hogy családja igényt tart a koronára, s hogy mikor az atyai örökségen bátyjával megosztozott, ez igények reá szállottak. De már arról halavány sejtelme sem volt, milyen módon érvényesithető ez a jog, mert környezetében nem akadt senki, a ki e végtelenül bonyolult közjogi kérdésben tájékozott lett volna. Ellenben a külföld általános politikai gyakorlatából azt a meggyőződést meritette, hogy akármilyen jogczimen illeti a korona, tényleges megszerzése anyagi áldozatokkal jár. Bátyja, Károly császár, noha ekkor már réges-régóta atyáról fiúra szállt a német-római császári korona a Habsburgok családjában, e méltóság megszerzéséhez roppant összegen, 852.159 aranyon [1] volt kénytelen az illetékes tényezők hozzájárulását megszerezni. De általában

[1] Die Kaiserwahl K. Karl V.

minden választást a pénz, az egyéni érdek és önzés döntötte el. Az ifjú főherczeg tudta ezt; s ez eszközökkel óhajtott hiveket toborzani. Már szeptember derekán, mikor Nádasdy először jelent meg körében s megvitte neki az életben maradt püspökök és urak névsorát, főleg az üresedésben levő püspöki székeket óhajtotta ügye javára hasznositani, azt hivén, hogy nehány pap megnyerésével megnyeri az országot is. Azzal bocsátotta tehát haza Nádasdyt, hogy nyerje meg, megfelelő igéretekkel, — mert a legnagyobb pénzhiánynyal küzködő főherczeg egyelőre egy denárt sem fordithatott e czélra, — Báthory István nádort, Szalaházy és Brodarics püspököket és Thurzó Eleket. Ők négyen-öten alkossanak afféle központi bizottságot, melynek tagjai a saját barátaik és ismerőseik körében folytatják a korteskedést.

Ha ez a központi bizottság czélszerűnek és lehetőnek tartja, összehivhatja az ország »értelmesebb« részét a végből, hogy követség útján felkérje Ferdinándot és nejét, Annát, vegyék át az öröklés útján rájok szállt ország (regni haereditarii) kormányzatát. Viszont Ferdinánd igéri, hogy a nemzet összes jogait és kiváltságait megerősiti s az országot a török és bárki ellen megoltalmazza. Ferdinánd főherczeg tehát nemcsak királyválasztásra, de egyáltalában még országgyűlés tartására sem gondolt. Nem ismerve a magyar alkotmányt, a német birodalom szervezete lebegett előtte s lehetségesnek tartotta, hogy valamint Németországban az electorok, a hét választó fejedelem, akképen Magyarországon nehány kiszemelt s előre megnyert emberből álló gyűlekezet rendelkezhetik a koronával és a királyi méltósággal. Mária királyné azzal hitegette ugyan János vajdát, hogy követi tanácsát és Komáromba összehivja az országgyűlést. Ez azonban ekkor még üres ámitás volt, oly czélzattal, hogy az ellenpártot visszatartsa az országgyűlés összehivásától. Mikor ez nem sikerült, mikor a tokaji értekezlet meghozta határozatát, Pozsonyban is kezdték belátni, hogy a Ferdinánd-párti országgyűlés megtartásának kérdésében sem lehet a döntést tovább halasztani.

Mária királyné rég sürgette a bátyjával való személyes találkozást és tárgyalást. A főherczeg azonban első sorban a cseh trónt óhajtotta megszerezni, mely II. Lajos halálával szintén megüresedett.

Igen helyesen úgy okoskodott, hogy a Jagello-örökség megszerzésére irányuló fáradozásait ott kell összpontositania, a hol a munka könnyebb, a siker biztosabb. Csehország a német birodalomnak alkatrésze, a német birodalom császárja pedig testvérbátyja, V. Károly volt. Másrészt a csehekkel magának is, osztrák tartományai kormányzóinak is voltak közvetlen összeköttetéseik. A cseheknél nemzeti ellenmozgalomtól sem kellett tartania, sőt ott épen vele volt a közhangulat, mely tőle remélte a magyar koronánál zálogban levő cseh melléktartományok visszaszerzését.

Ferdinánd, ismerve a helyzetet, a fősulyt Csehország megszerzésére fektette tehát, hogy azután Csehország segélyforrásaival könnyebben való-

síthassa magyarországi terveit. Ez okból Máriának már szeptember eleje óta folyton megújuló sürgetését, hogy Magyarországba vagy legalább a magyar határ közelébe jöjjön, sem teljesithette. Végre azonban a személyes érintkezést nem lehetett tovább halasztani s a két testvér október 14-ikén Hainburgban találkozott, hogy a végleges hadi tervet megállapitsa. Ferdinándot neje, Anna s nehány osztrák tanácsosa, Máriát pedig Szalaházy és Thurzó kisérték. Csak ez értekezleten dőlt el végképen: fellép-e trónkövetelőnek Ferdinánd, vagy nem. Minthogy a főherczeg kijelenté, hogy minden áron ragaszkodik jogához, e jog érvényesitésének módozatait állapitották

A Ferdinánd-párt országgyűlési meghivója.
(Eredetije a Batthyány herczegek körmendi levéltárában.)

meg. Össze levén hiva a fejérvári országgyűlés, Ferdinánd sem térhetett ki többé országgyűlés tartása elől. De még mindig nem akart királyválasztó gyűlést, hanem az országgyűlésnek legfeljebb azt a szerepet szánta, hogy az ő és neje trónutódlási jogát elismerje. Ily értelemben létesült a megállapodás, s a később kiadott országgyűlési meghivó a királyválasztásról emlitést sem tesz. Mikor Ferdinánd belenyugodott az országgyűlés tartásába, ezt csak azzal a kikötéssel tette, hogy a gyűlés mennél zártabb körű legyen s Hainburgban ki is mondották, hogy a nemesség ne fejenként hivassék meg, hanem a megyék követek által képviseltessék magukat. A siker érdekében a Ferdinánd-párti országgyűlést még a fejérvári gyűlés előtt lett volna

kivánatos megtartani. Minthogy azonban a főherczeg ügyének diadala még mindig nem volt kellően előkészitve, a hainburgi értekezlet kénytelen volt a gyűlést későbbre halasztani s november 25-ikére Komárom városába hivta össze. Ez a város azonban ekkor nem volt Ferdinánd hiveinek kezén, s igy a bazini grófokat akarták rávenni, hogy csapataikkal megszállják Komáromot.[1]

Csak Hainburgban (október 14—17.) állapodott meg tehát Ferdinánd Máriával, hogy országgyűlés tartassék. Mindazáltal oly szint akartak a dolognak adni, mintha nem egyszerűen az ellenpártot utánoznák. Ez okból Mária királyné meghivóit, melyek tényleg október derekán,[2] úgy látszik 19-ikén, adattak ki, október 9-iki kelettel látták el. Elhatározták továbbá, hogy János vajdához követet küldenek, ki figyelmeztesse vállalkozása veszedelmes voltára, a Habsburgok nagy hatalmára, s őt Ferdinánd ügyének megnyerni igyekezzék. Ha ez sikerül, Ferdinánd még a télen birtokba akarta venni az országot. Minthogy azonban a követség sikerében nem biztak többé, az a megállapodás létesült, hogy az országgyűlés ismerje el Ferdinand örökjogát, érvényesitésére pedig az új király a tavaszszal nagy hadsereg élén nyomuljon az országba. Addig az időt itthon hivek szerzésére, külföldön pedig János erkölcsi megrontására kell felhasználni.

Az volt a szándék, hogy a fegyveres háborút diplomatiai hadjárat előzze meg, melyben Ferdinándot olyannak tüntessék fel, a kit jog szerint megillet a magyar korona, s kinek ügye az egész kereszténység közös ügye, mert ellenfele talán már is a török szövetségese, de előbb-utóbb török kézre fogja a kereszténység védbástyáját juttatni. Ekképen a hainburgi értekezlet végkép szakitott a békés megegyezés lehetőségével, s a magyar korona birtokának kérdését a kard eldöntésére bizta.

II. FEJEZET.

Kettős királyválasztás. A két király politikája.

E közben Zápolyai Jánost a nemzeti lelkesedés árja egyre közelebb vitte czéljai felé. Az országgyűlés előkészitésére szükséges intézkedések megtétele sehol sem ütközött nehézségbe. Első sorban Budát, az ország pusztán maradt fővárosát, Visegrádot, hol a koronát őrizték, s magát Székes-Fejérvárt, az országgyűlés szinhelyét kellett birtokba venni. Hogy az országgyűlés megtartását lehetetlenné tegyék, Pozsonyból Tahy János útján alkudozásokba léptek a fejérvári tanácscsal, fogadjon be 200 főnyi cseh őrséget. János vajda azonban megelőzte ellenfeleit; 200 lovasa október 27-ikén[3]

[1] A hainburgi értekezlet lefolyásáról és megállapodásairól Smolka id. műve.
[2] Smolka, id. m. 39. és 76. l.
[3] Cseh Antal velenczei kém november 12-iki jelentése Marino Sanutonál.

megszállta a fővárost. Maga a vajda négy nappal később érkezett oda, s sirva fakadt, midőn a szép város szörnyű pusztulását látta.

Budáról intézte Visegrád és Fejérvár biztositását, s hogy az ellenfél országgyűlésének megtartását meghiusitsa, Ráskay Gáspár hadával elfoglaltatta Komáromot és Guttát.

Akadálytalanul meg lehetett tehát tartani Fejérvárt az országgyűlést, ámbár a rendek lassan gyülekeztek s maga a vajda szintén csak november 9-ikén érkezett meg. Az országgyűlés a kegyelet egy tettével kezdte meg működését, s megfelelő gyászpompával helyezte királyaink ősi temetkező helyére, a káptalani templom sirboltjába, II. Lajos holttestét, mely időközben a mohácsi csatatérről oda szállittatott. A királyválasztás másnapra volt kitűzve. Az urak és a nemesek külön-külön tanácskoztak. A nemesek nagy tömegei ősi szokás szerint, mint a Rákoson, hol most a testvér-főváros teljes pusztulása miatt nem jelenhetett meg, sátrakban, szabad ég alatt, a városon kivüli mezőn, az urak pedig a prépostság épületében gyűltek össze. Az egyházi és világi urak közül csak a pozsonyiak kis tábora hiányzott, vagyis a nádor, a kanczellár, a tárnok és a horvát bán. De midőn a határszélen húzódtak meg, úgyszólván idegen földre menekültek, idegen uralomnak vetették magukat alá, s az országgyűlés, mely magát minden jog kútfejének tekintette, egyszerűen napi rendre tért távollétök felett. Az országgyűlés különben igen népes volt. Képviselve voltak mindazon rétegek, melyeknek a törvény jogot adott a megjelenésre. De kivált a köznemesség, a vármegyék jöttek nagy számmal, sőt valószinűleg voltak jelen nemesek minden vármegyéből, melyben a török pusztitás egyáltalán még életerőt hagyott. Legtömegesebben természetesen a szomszéd vidékek nemesei sereglettek össze, de a legtávolabbiak sem hiányoztak.[1]

A tanácskozások[2] lelkesült és gyors lefolyást vettek. Az az eszme, hogy a nemzetnek saját vérét kell a trónra ültetnie, teljesen áthatotta a megjelentek minden rétegét. A szónokokban, akár az urak, akár a nemesek

[1] Ez iránt a nem Ferdinánd-párti részről származó egykorú jelentések minden kétséget eloszlatnak. Igy Campeggio Rómából 1527 január 1-én azt irja Wolseynek, hogy a vajdát 22 vármegye választotta meg. (Calendar.) E szerint 22 magyar vármegye volt a fejérvári gyűlésen képviselve. Valószinű azonban, hogy minden olyan vármegyéből, mely a háborúban teljesen el nem pusztult, voltak jelen nemesek. Igy ma már biztosan tudjuk, hogy Békés vármegye is képviseltette magát, (Karácsonyi János, Békés vármegye tört. I.) noha épen ott György brandenburgi őrgróf gyulai vára és uradalma idegen tisztjeivel utóbb az ellenpárt egyik központja lett, csakhogy ekkor még a német tisztek sem hitték, hogy más lehetne király, mint János. Ha azonban jelen volt Békés vármegye, nincs semmi ok arra a föltevésre, hogy a többi tiszai és déli megye, a mennyiben még fennállt, Székes-Fejérvárt meg nem jelent volna. Másrészt van hiteles adatunk arra is, hogy az éjszaknyugati, és a határszéli vármegyék nemessége nagy számmal volt jelen. Ezt bizonyossá teszi Krziczky lengyel követ november 16-ikán Trencsénben kelt levele, (Acta Tomiciana VIII.) melyben leirja, milyen nagy a lelkesedésük azoknak, kik az országgyűlésről haza térnek.

[2] Az országgyűlés részletes leirását adja Fraknói Vilmos: Magyar Országgyűlési Emlékek I. 13—22., az országgyűlésre vonatkozó okmányokat l. u. ott, 23—30.

II. LAJOS TETEMÉNEK FELTALÁLÁSA
(SZÉKELY BERTALAN FESTMÉNYE A MAGYAR NEMZETI MUZEUMBAN.)

A Magyar Nemzet Történetéhez *Az Athenaeum kiadása*

rendéhez tartoztak, határtalan gyűlölet nyilvánult minden idegen uralom iránt, s az urak egyhangúlag, ellenmondás nélkül, Zápolyai János vajdát kiáltották ki Magyarország királyává. Határozatukat Verbőczy István vitte meg a mezőn táborzó nemességnek, mely az örömhirt a lelkesedés viharos kitörésével fogadta. Egy értelemmel utasitották ott el Ferdinánd főherczeg jelöltségét, s csatlakoztak az urak határozataihoz. Ferdinánd egyik követe felszólalt ugyan, ha nem is ura, de legalább a királyválasztás elhalasztása érdekében. Szavai azonban csak újabb zajos tűntetésekre ragadták a nemességet, mire végül csöndben, a törvénynek megfelelő módon kimondották a végzést, hogy Zápolyai János Magyarország királyává választatott. Nyomban küldöttség vitte meg az új királynak az ország hódolatát. Zápolyai János érezte a pillanat nagy történelmi jelentőségét, s most, hogy húsz éves álmai teljesedésbe mentek, maga is visszariadt a felelősség súlyától. Szabadkozott, erejének gyengeségére utalt, de végül Isten és a nép akaratának[1] engedve elfogadta a választást.

Másnap az ősi koronázó templomban nagy fénynyel és a hagyományos szertartások mellett ment végbe az új király koronázása. Minthogy az esztergomi érseki méltóság betöltetlen volt, a legidősebb püspökre, a nyitrai Podmaniczky Istvánra hárult a feladat, hogy királylyá kenje föl Jánost s fejére tegye a koronát. A templomból a koronás király lóháton kivonult a város előtti dombra, s kivont karddal tette meg a négy vágást az ország négy tája felé, mire a püspökök üdvözölték és megáldották. A »Téged Uram dicsérünk« eléneklése fejezte be az ünnep egyházi jellegű részét, mire világi mulatságok következtek. A királyválasztó országgyűlés hozott törvényeket is, melyek az elpusztult, belzavaroktól sujtott ország újjászervezését czélozták, a királynak pénzbeli segélyforrásokat nyitottak, s felhatalmazták, hogy mindazon főpapokat és zászlós urakat, kik a Mária királyné által hirdetett országgyűlésen részt vesznek, mint hűtleneket megfossza hivataluktól.

A rendek pár nap alatt befejezték tanácskozásaikat, s ama lelkes érzelmeket, melyek a királyválasztásban vezették őket, elvitték országszerte, a haza minden részébe. Úgy érzik magukat, irja a lengyel követ, ki a haza térő nemesekkel útja közben érintkezett,[2] »mintha ujjá születtek volna«. De a mint a nemzeti lelkesedés ellenállhatatlan hullámverése elhatott a választás székhelyéről a Vágvölgye messze vidékeire, akképen elhatott az az ország többi részeibe s örömet és megnyugvást keltett mindenütt. A nemzeti érzés viharosan nyilvánult, sőt túlzásokba csapott át az idegenek, főleg a németek ellen.[3] Megvolt tehát a lelkesedés lángja; hogy

[1] Még a koronázás napján irja Sziedloviczky lengyel kanczellárnak, hogy »dei ipsi populique iussu« fogadta el a választást.

[2] Krziczky november 16-iki levele, id. helyen.

[3] A lengyel követ deczember 3-ikán irja haza (Acta Tomic.): itt mindenki letette az idegen szokásokat és viseletet, főleg a németet; mindenki a szittya szokásokhoz tér vissza.

szalmatűzzé ne váljék, az tisztán az új királytól, tetterejétől, bátor elszántságától fügött. János nyomban meg is kezdé a királyi jogok gyakorlatát, az ország újjászervezésének nehéz munkáját. Betöltötte az üresedésben levő fontosabb állásokat. Kinevezte kanczellárjává Verbőczy Istvánt, s a megválasztása körül szerzett érdemeit Torna vára és uradalma adományozásával jutalmazta.[1] Várday Pál egri püspököt esztergomi érsekké nevezte ki, s hogy a fontos Esztergom birtokát hű embernél tudja, még mielőtt ez ügyben Rómába küldte a szokásos felterjesztést, kezébe adta az érseki széket és javadalmakat.[2] Összesen valami 30 kinevezést eszközölt s a központi kormányzat legfontosabb szerveiről gondoskodott. Báthory Istvánt ismételve felhivta, térjen vissza Budára, s foglalja el hivatalát. A gyűlölködő nádor azonban oktalan durvasággal felelt. Csúfot űzött vele, s azt mondta követeinek: várjon csak a pünkösdi király úrnapig!

Hasonló buzgalmat fejtett ki az új király diplomatiai téren. Közvetlenül a koronázása utáni napokban indultak el követei Mária királynéhoz, Ferdinánd főherczeghez, a német fejedelmekhez, különösen pedig a Habsburg-ellenes udvarokhoz, melyek ekkor a cognaci szövetségben egyesültek V. Károly ellen, s elkeseredett harczban álltak vele, Velenczébe, s onnan a pápához, I. Ferencz franczia, valamint VIII. Henrik angol királyhoz.[3] Sőt mint a többi uralkodókhoz, Szulejman szultánhoz szintén küldött követet, hogy trónralépését neki is bejelentse.[4] Végül közvetlenül megkoronázása után felhivta Morvaország, Szilézia és Luzsicza rendeit, hogy az 1478-iki szerződés értelmében neki hódoljanak.

A kormányzat terén megtett tehát mindent, hogy a királyi hatalmat törvényes módon gyakorolja, s hogy diplomatiai úton megnyerje az európai elismerést. Ez utóbbi irányban nem is működött hasztalan, mert Zsigmond lengyel király, valamint a cognaci szövetség tagjai csakhamar elismerték Magyarország törvényesen megválasztott királyának. Ez kétségkivül nagy erkölcsi siker volt. Csakhogy az adott viszonyok közt a fenyegetett trónt csupán erkölcsi sikerrel biztositani nem lehetett. Ehhez gyors és határozott katonai cselekvés volt szükséges. Ezt várta tőle az ország, erre sarkalták

[1] A november 14-iki adománylevél az orsz. levéltárban, Neoreg. Acta 716—13.

[2] Ez már november közepén megtörtént, s Várday azonnal elbucsúzott egri hiveitől. s Esztergomba sietett, hol november 29-ikén már a királyt is fogadta. (Szederkényi, Heves vármegye Tört. II. 6.) Rómába csak a következő év január 12-ikén ment a királyi felterjesztés, de nem jutott el oda, mert a Ferdinánd-pártiak elfogták.

[3] VIII. Henrik ekkor még nem volt ugyan a Habsburg-ellenes szövetség tagja, de már neheztelt a Habsburgokra, s ellenségeikkel élénk összeköttetésben állt.

[4] Az egykorú iratokban e követségnek nincs nyoma, de Laszky később azt mondotta a portán, hogy János még 1526 végén két követet küldött a szultánhoz, de az egyik útközben megöletett, a másikat Ferdinánd hivei fogták el. Nem lehetetlen, hogy Laszky ezt csak diplomatiai furfangból mondotta, a mint például már 1527 nyarán azt beszélte VIII. Henriknek, hogy János királynál török követ járt s a szultán nevében szövetséget ajánlott neki, a mi nem volt igaz.

János király.
(A »Mausoleum Potentissimorum Regum« metszete után)

hivei. Pozsonyban volt a központ, melyből uralmát, országai és nemzete békéjét fenyegették. Ott gyülekeztek mindazok, kik polgárháborúba akarták a magyarságot dönteni. Terveiket meghiusitani, a pártosokat szétugrasztani, Pozsony és Sopron városát, melyek Ferdinánd, vagy a mint Mária mondotta, a királyné zsoldosainak kezén voltak, fegyverrel visszaszerezni, ez volt az első és legfőbb feladat, melynek gyors megoldásától a jövő alakulata függött. A fegyveres eldöntésre igen kedvező kilátások kinálkoztak. János hiveiben megvolt a harczkedv és lelkesedés, mig ellenben a pozsonyiakat a székesfejérvári gyűlés lefolyása nemcsak meglepte, hanem meg is rémitette. Másrészt Ferdinánd a legnagyobb pénztelenséggel küzdött, katonailag teljesen készületlen volt, mert ama haderőt, melyet össze birt gyűjteni, október végén Olaszországba inditotta. Nehány ezer főnyi sereggel biztositani lehetett tehát az ország békéjét, meg lehetett hiusitani az idegen trónkövetelő érdekében folytatott cselszövényeket. Többfelől sürgették a hadműveletek gyors meginditását; Frangepán Kristóf, a jeles hadvezér, ki meghódolt Magyarország új királyának, csak 4000 embert kért, hogy velök Ausztriába törjön. Radisa Bosics, a naszádosok főkapitánya, sőt követei útján még a déli vármegyék rácz lakosságának vezére, Csernajevics Iván, a hirhedt fekete ember is a támadó fellépést kivánta. Fejérvárt és Budán, honnan János november 29-ikén Esztergomba ment telelni, élénk tanácskozások folytak ez ügyben. A többség végül azt határozta, hogy pihentetni kell a fegyvert, mert itt a tél, mely a hadviselést nagyon megneheziti. János, kit egykor Katalin vajdának, koronázása után pedig Katalin királynak gúnyoltak, a tétlenség, a várakozás politikája mellett döntött, mert kerülni óhajtá meg látszatát is is annak, hogy ő kezdte meg a keresztény vér ontását. A diplomatiai tárgyalásokban kereste üdvét, olyan időben, midőn Európa nagy csatatér volt, midőn a régi és új eszmék engesztelhetetlen harczban álltak egymással, midőn a császár hadai elfogták a pápát s szárazon és vizen mindenféle zászló és jelszó alatt folyt a gyilkos háború.

Országának pusztult állapota, kincstárának kongó üressége kétségkivül szintén a békepolitikát javallották neki, mely egyéniségének is megfelelt, mert az új király nem a harcz, hanem a béke embere volt s a béke eszközeivel óhajtotta trónusát megszilárditani. Ez azonban az adott viszonyok közt, ellenségeinek kérlelhetetlensége mellett, nem sikerülhetett. Pozsonyban kitartással folytak a megbuktatására irányuló törekvések s békepolitikája tette lehetővé mindazt, a mi a következő hetekben Pozsonyban történt. Minthogy Ferdinánd főherczeg már a hainburgi értekezleten elhatározta, hogy fegyverrel szerzi meg Magyarországot, fődolgának a tavaszra tervezett háború előkészitését tekintette. Még pozsonyi hiveit is csak igéretekkel tartotta, noha legtöbbjük jószágaitól és jövedelmeitől elzárva, minden segélyforrás nélkül maradt, s valósággal nélkülözéseknek volt kitéve. Ferdinánd azonban először a csehekkel akart végezni s csak mikor a csehek október 22-ikén, királyukká választották, szentelte figyelmét újra a magyar ügyeknek.

November derekán ismét tárgyalásokat inditott, melyekben az a megállapodás létesült, hogy, mivel Komárom János birtokába jutott, Pozsonyban tartsák meg az országgyűlést, de a gyűlésre csupán az előre megnyert, a föltétlenül megbizható hivek bocsáttassanak, kik Ferdinánd örökjogát egyszerűen elismerik, s őt urukká, királyukká fogadják. Minthogy azonban ez a gyűlés csak a királyi czimet, nem pedig magát az országot adhatta meg Ferdinándnak, újra határozatba ment, hogy a télen cseh királynak koronáztassa magát, a tavaszszal pedig kezdje meg a háborút János ellen. November végén az egész párt együtt volt Pozsonyban s beleegyezett Ferdinánd terveibe, ki viszont Bécsben november 30-ikán ünnepélyes oklevelet állitott ki, melyben biztositja párthiveit, hogy minden kárukat, melyet politikai pártállásuk miatt szenvednek, megtériti és pedig legföllebb két év folyamán akár pénzben, akár más, hasonértékű jószág adományozásával, hogy továbbá minden egyházi és világi méltóság betöltésénél első sorban reájuk lesz tekintettel.[1] E mellett egyes urakkal szerződéseket kötött, melyekben az illetők külön szolgálatokat és kötelességeket vállalnak irányában, ki viszont megfelelő pénzbeli kárpótlást, vagy évdijat igért nekik. Végül egy másik okiratot is állitott ki (november 30.), melyben biztositja Magyarországot, hogy szabadságait sértetlenül fentartja s az országot régi törvényei szerint fogja kormányozni.[2]

E megállapodásokhoz képest azonnal hozzá fogtak a pozsonyi országgyűlés előkészitéséhez. János király megtiltotta mindenkinek az ott való megjelenést, s a tilalom még inkább megkönnyitette Ferdinánd czéljainak sikerét. A főherczeg maga sem óhajtotta, hogy ott hivatlanok is megjelenjenek s esetleg zavart idézzenek elő, vagy kellemetlen kérdéseket vessenek föl. A gyűlés megtartásába egyáltalán csak úgy egyezett, ha az lehetőleg zártkörű lesz s csak olyanokból fog állani, kik ügyének föltétlen hivei. Mihelyt ez iránt kezességet nyert, eddigi álláspontja ridegségéből is engedett, mely szerint az országgyűlésnek nincs joga királyt választani, s csak arra szoritkozhatik, hogy elismerje az ő és neje örökjogát. Magyar hivei ebbe is belenyugodtak volna. Mindazáltal czélszerűnek látszott ez állásponttól eltérni, kivált a külföldre való tekintetből, hol Magyarországot nem ismerték másnak, mint választó királyságnak. Mihelyt tehát Ferdinánd biztositva volt, hogy az országgyűlésen csupa megbizható ember lesz jelen,

[1] Az okmányban (Pray, Annales regni Hung. V. és Magyar Tört. Tár, IX. 94—95.) biztositja Ferdinánd Báthory István nádort, Szalaházy Tamás veszprémi, Brodarics István kanczellár szerémi püspököket, Batthyány Ferencz horvát bánt, Thurzó Elek tárnokot, Tahy Jánost a várnai perjelség kormányzóját, Horváth Gáspár főasztalnokot, Maczedoniai László pécsi prépostot (mindnyájan Mária királyné tanácsosai), Oláh Miklós esztergomi főesperest és Nádasdy Tamást (a két utóbbi a királyné titkára), varjasi Nagy Imre alnádort, Révay Ferencz kir. itélőmestert, hogy ha királylyá választása körüli buzgalmukért bármi kárt szenvednének, ezt nekik megtériti, elvett javaikat két év alatt vagy visszaszerzi, vagy értök mást ad, családjuknak biztos menedékhelyet nyujt, s a szükséghez képest évdijat ad, a koronára háramló egyházi és világi javakat pedig első sorban nekik adományozza.

[2] Az okirat megvan Jászaynál, id. m.

nem ellenezte többé a választást, hisz az másra, mint ő rá nem eshetett. Hiveinek csekély száma mellett természetesen a pozsonyi országgyűlés népes egyáltalán nem lehetett. Nem is országgyűlés, hanem részgyűlés volt az, honnan a tömegek, főleg a vármegyék egészen távol maradtak. Ez az előre megállapitott programmból természetszerűen következett. Eleinte azonban oly csekély volt a részvétel, hogy a gyűlés megnyitását egész deczember 16-ikáig kellett halasztani. Ekkor is, mint az ellenpárt állitotta, csupán Mária királyné néhány »szolgája«, a pozsonyi és soproni polgárok gyűltek össze. De jelen volt a horvátok követsége is, mely november 16-ikán érkezett Bécsbe, s ott maradt heteken át. Ferdinánd egyenesen azért marasztalta, hogy a pozsonyi gyűlésen részt vegyen. Végre deczember 15-ikén a pozsonyi városházából magyarul kiáltotta ki a hirnök, hogy a rendek holnap, vasárnap királyválasztó gyűlést tartanak. Még az nap is külön küldöttek mentek a közelben lakó urakhoz, hogy a gyűlés idejét tudtokra adják s megjelenésre buzditsák őket. Deczember 16-ikán a ferencziek zárdájában folyt le az emlékezetes ülés. A nádor Ferdinánd főherczeget ajánlotta királyul, az adott viszonyok közt az egyedüli embert, ki a török újabb támadásai ellen az országot megvédheti, az elveszett részeket pedig visszaszerezheti. Ezután ugyanily szellemben beszélt Ferdinánd követségének feje, Rauber Kristóf laibachi püspök. Ő már élesen kikelt János ellen is, s újabban ünnepélyesen igérte, hogy Ferdinánd az ország minden törvényét, szabadságát, kiváltságát sértetlenűl megtartja, Nándor-Fejérvárt, s a többi elveszett véghelyeket visszaszerzi s azon lesz, hogy a magyarok és németek közötti gyűlölség atyafiúi szeretetté változzék. Szavait azzal végezte: »Soha sem lesz oly hálátlan nemzedék, mely a mostani királyválasztásban megnyilatkozó bölcseségteket helyeselni nem fogja. Ellenkezőleg, valamint a most élők, akképen a később következők is azt fogják hirdetni, hogy nektek köszönik a haza megmaradását, a megingatott szabadság visszaállitását!«

Báthory István nádor aláirása.

Még Mária királyné követe emelt szót, s arra fektette a fősúlyt, milyen tiszteletben tartották a magyarok a születést, illetve azt, hogy uralkodójuk fejedelmi ágyból származzék. E beszédek után a programm értelmében a királyválasztás következett volna.[1] Előbb azonban semmisnek

[1] Mária királyné már deczember 16-iki levelében (bécsi állami levéltár) Magyarország választott királyának czimezi bátyját. Kétségkivül ő, ki első tényező volt Ferdinánd meg-

Az Athenaeum nyomása.

I. FERDINÁND KIRÁLY.

(A bécsi udvari könyvtárban őrzött imakönyvének miniatureje.)

kellett a fejérvári gyűlés választását nyilvánitani, a mi hosszabb eszmecserére adott alkalmat. A gyűlés bőven megokolta[1] azon végzését, hogy a fejérvári gyűlés törvénytelen s az ott megejtett királyválasztás érvénytelen. Ezzel kapcsolatban kimondotta, hogy mindazok, kik Jánosnak hűséget fogadtak, esküjük alól feloldatnak, s felhivatnak, hogy negyven nap folyamán hagyják ott az ellenpártot, különben mint hűtlenek fej- és jószágvesztéssel bűnhődnek. A végzés meghozatala olyan sokáig elhúzódott, hogy az ülés főtárgyát, a királyválasztást másnapra kellett halasztani. A hétfői, deczember 17-iki ülésben ment végbe a királyválasztás. Elsőnek Báthory István nádor adta szavazatát Ferdinándra; követték példáját az összes jelenlevők, s a gyűlés elnöke, a nádor csakhamar Ferdinánd főherczeget Magyarország egyhangúlag megválasztott királyává kiáltotta ki. A mint a hir a városban elterjedt, zúgni kezdtek a harangok, az ágyúk örömlövéseket tettek, s a pozsonyi polgárok lelkesülten fejezték ki megelégedésöket.

Az országgyűlés megválasztá az üdvözlő küldöttséget, mely a nádor vezetése alatt volt hivatva Ferdinándot a választásról értesiteni, s eloszlott a nélkül, hogy határozatait törvénybe iktatta, vagy a koronázásra nézve bármi intézkedést tett volna. A megjelentek tudták, hogy ők csak egy elvet mondottak ki, melynek nyomatékot, elismerést egyedül a fegyver szerezhet.

*

Még nem telt le tehát az 1526-iki gyászév, s két királya volt Magyarországnak. A szakadás kiterjedt a kapcsolt részekre is. Horvátország,[2] mely négy év óta a főherczeg alá adta magát, 1527 január 1-én Ferdinándot választotta királylyá. Ellenben Szlavónia (körülbelül a mai Horvátország területe) január 5-ikén Jánoshoz csatlakozott. De a szlavon rendek lelkére kötötték bánjuknak, Frangepán Kristófnak, hasson oda, hogy a két király közt békés kiegyezés létesüljön. E kiegyezést általánosan óhajtották és sokan még mindig lehetőnek tartották. Ez utóbbiak élén maga János király állt, ki eleinte minden számitását erre fektette. Egyszerűen folytatni kivánta a magyar királyok hagyományos külpolitikáját, tovább akart haladni azon az úton, melyet másfél század fejleményei jelöltek meg számára. Jó barátságban a szomszéd országokkal, kivált az osztrák Habsburgokkal és a lengyel Jagellókkal, a nyugoti kereszténység erkölcsi és anyagi támogatása mellett folytatni akarta a küzdelmet a hatalmas török birodalommal. Az új király

választásában, első akarta neki a királyi czimet megadni. Sietett tehát s levelét az ülés folyamán azon biztos hitben irta, hogy még az nap lesz a választás.

[1] Nyolcz főokot hoztak fel. Ilyenek, hogy a fejérvári országgyűlést nem a nádor hivta össze, hogy a kapcsolt részek képviselve nem voltak, hogy a királyválasztás nem rendben, hanem a vajda katonáinak nyomása alatt történt stb. Az okokat l. Fraknóinál: Magyar Országgyűlési Emlékek I. 52—53.

[2] Nem mai területe, hanem az a terület, mely a XVIII. század előtt volt Horvátország, részben az ú. n. Török-Horvátország, Bosznia nyugati része, a Bihács és tenger közötti föld Klisszával.

ez irányban annyira ment, hogy még saját alattvalói egy részével is ellentétbe jutott, mely azt tartotta, hogy a magyar politikának a változott viszonyokhoz kell alkalmazkodnia.

Kül- és belföldön egyaránt hangoztatták, hogy Magyarországnak, másfél századon át a mohamedánság elleni küzdelem vezetőjének, a nándorfejérvári és mohácsi hadjáratok eredményét számba kell vennie s első sorban a győztes ellenséggel kell békés megegyezést keresnie. Közvetlenül a mohácsi csata után itthon és külföldön százféle változatban nyert kifejezést az a' hit, hogy János király csak török segitséggel tarthatja magát. A köznép és a diplomaták, Károly császár és Ferdinánd, a velenczei signoria és a franczia király, mindegyik a maga módja szerint hangoztatta, hogy János király a török nélkül nem boldogulhat. Másrészt ellenségei, hogy megrontsák hitelét, a nyugaton folyton azzal gyanúsitották, hogy réges-régen összeköttetésben áll a törökkel, hogy tőle kapta az országot, hogy titkos szövetségre lépett vele a kereszténység ellen. Az ellenséges és jóindulatú közvéleményben egyaránt valóságos elemi erővel nyilvánult a tudat, hogy János királynak, ha uralmát állandóvá akarja tenni, valami egyezségre kell a szultánnal lépnie. A nép szava ez esetben valósággal Isten szava volt, mely elől azonban János király a leghatározottabban elzárkózott. Ma már kétségtelen,[1] hogy 1527 vége előtt soha semmiféle összeköttetésben nem állt a törökkel s török követségeket sem fogadott udvarában, mint az egykorúak, sőt diplomatiai furfangból némely hivei hiresztelték. Vallásos és politikai meggyőződései egyaránt a törökkel való szövetség ellenségévé tették. Úgy gondolkodott, hogy »e szövetségből oly becstelenség és gyalázat fogna reá e világon, lelki üdvére pedig oly veszedelem a más világon hárulni, melylyel semmi méltóság, hatalom, gazdagság, vagy országok birtoka föl nem ér«.[2] János a régi világ embere volt. Oly időben nőtt fel, midőn nálunk a törököt tartották örökös ellenségnek, oly időben, midőn még gyakran emlitették, hirdették, hangsúlyozták a keresztény közösség eszméjét. János bizott ez eszme hatalmában, noha a többi uralkodó rég szakitott vele, s tisztán dinasztikus és nemzeti politikát űztek. Ő még hitt a külföld segélyében s a török ellen inditandó új keresztes háborúról, nagy támadó hadjáratról szőtt merész terveket.

Kész volt tehát minden méltányos és tisztességes feltételt elfogadni, hogy Ferdinánddal megegyezzék, s az ország teljes erejével a török ellen indulhasson. Minthogy azonban ezt az erőt magában véve elégtelennek tartotta, mert Magyarország, mely 150 év óta pajzsa és védbástyája a kereszténységnek, a törökkel való harczban kimerült, János a német fejedelmek segitségéhez fordult.[3] Meleg hangon, igazán szivhez szólóan beszélt

[1] Thury József, A török hóditás kezdete. Századok 1893.

[2] Laszky irja róla Wolseynek. Londoni okmánytár, 111—113.

[3] Németországba küldött követeinek utasitása. Közzé tette Pettkó Béla. Tört. Tár. 1883. 289—301.

hozzájuk. »Keresztények vagytok, és mi a ti tagjaitok« — mondotta nekik — s erélyesen védekezett azon gyanusitások ellen, mintha a törökkel bárminemű érintkezésben állana. Küzdeni akart vele, s a háborúra épen a folyó 1527-iki évet tartotta legalkalmasabbnak, mert a szultán serege nagy részét a mult évi harczban elvesztette, másik részét meg Ázsiába küldte. A háborút azért is haladéktalanul meg akarta inditani, hogy a töröknek ne legyen ideje az elfoglalt várakat nagyobb arányban megerősiteni. Kész hadi terve

János király pecsétje.

volt. Ha 40,000 gyalog és 8000 lovasból álló külföldi segély-hadat kap, Nándor-Fejérvárt és Szabácsot akarta visszafoglalni. Ha ellenben csak 20,000 gyaloggal és 5000 lovassal segitik, legalább a Száváig terjedő területet remélte visszavehetni. A segély-sereg a Dunán könnyen az országba jöhetett s itt a magyarok tömegesen csatlakoztak volna hozzá. Ember van itt elég, — mondotta a király, — mert a magyarok nem mind vesztek el a mult évi háborúban, s mennél nagyobb német had jön körükbe, annál számosabb magyar sereg egyesül itt vele.

E tervek érdekében közvetlenül koronázása után messze szétterjedő diplomatiai tevékenységet inditott. Ez az első pillanatban némi sikerrel kecsegtetett, mert a mohácsi csata hire a művelt Európában, noha épen akkor a Habsburgok és ellenségeik közt elkeseredetten folyt a háború, mindenütt egyformán a legmélyebb hatást, a legnagyobb rémületet keltette. Messze, idegen országokban mondották, hogy a magyarokat legalább pénzzel kell támogatni, hogy az ellenállást szervezhessék. Sőt még mielőtt a csata hire külföldre érkezett, VIII. Henrik angol király követét, Wallopot 25,000 aranyra szóló váltóval Magyarországba küldé.[1] A portugál király 4000 katona zsoldját vállalta el s követe 50,000 aranyra szóló váltóval Francziaországba érkezett, de ott I. Ferencz király feltartóztatta.[2] Mindez még akkor történt, mikor a külföldnek a mohácsi csatáról s különösen Lajos haláláról tudomása sem volt. Midőn a vereség hire Rómába érkezett, VII. Kelemen pápa összehivta a bibornokokat s az udvarában időző külföldi követeket. Könyezve közlé velük a gyászhirt s a négy óráig tartó tanácskozásban azt javasolta, hogy nemzetközi értekezlet hivassék össze, melyen a pápa is kész megjelenni, hogy ott a császár, a franczia és angol királyok személyes részvételével állapittassanak meg a további teendők a török kérdésben. Neki magának az volt a nézete, hogy nemzetközi expedicziót kell szervezni, mely kiverje Magyarországból a törököt, vagy pedig vizen Konstantinápolyt kell megtámadni, mely esetre a szultán önként kitakarodik Magyarországból. Ha ellenben semmi sem történik, attól lehet félni, — mondotta a pápa, — hogy a török nemsokára Rómát is feldúlja.[3] A pápa futárt akart ez ügyben a keresztény fejedelmekhez küldeni, kik közül ezúttal is VIII. Henrik, a hit védője tanúsitott különös buzgalmat. II. Lajos halálának hire mélyen meghatotta s azt mondotta, hogy sorsát a keresztény fejedelmek oktalansága okozta.[4] Károly császárnak ajánlkozott is, hogy a keresztény fejedelmek közt békét közvetit s a török ellen ligába egyesiti őket.[5]

Minde tervezgetésekből nem lett ugyan semmi s a keresztény fejedelmek közt tovább folyt a háború. De kétségkivül volt rokonszenv, kedvező hangulat Magyarország iránt, melyet János király hasznositani igyekezett. Követei megjelentek Velenczében, Rómában, a franczia, angol, lengyel királyoknál, a német fejedelmeknél s a német birodalmi gyűlésnél. Mindenütt

[1] Wallop küldetését már egy 1526 szeptember 6-iki levél emliti s igy nincs semmi kétség, hogy II. Lajoshoz küldetett. Wallop sokáig időzött Németországban, mert mikor Lajos halálának hirét vette, királyától új utasitást kért. Azután, minthogy Magyarországba el nem juthatott, Prágába ment Ferdinándhoz, ki hónapokig nem bocsátotta el többé köréből. Minthogy azonban Henrik Ferdinándot nem akarta támogatni, a Wallopnál levő váltót semmisnek nyilvánitotta. Az ide vonatkozó nagyszámú irat megvan az angol Calendar 1526—27-iki okmányai közt.

[2] Calendar, id. h.

[3] Szeptember 23-iki jelentés Rómából. Calendar.

[4] Október 11-iki jelentés. Calendar.

[5] Október 21-iki jelentés. Calendar.

VII. Kelemen pápa.

(Egykorú rézmetszet Ő Felsége hitbizományi könyvtárában.)

szivélyes szavakat, biztató igéreteket kaptak, sőt Ferencz, franczia király 1527 nyarán külön követet küldött Rincon Antal személyében Budára.[1] Tettre azonban nem került a dolog s egyik hatalom sem segitette János királyt, mert ama pillanattól kezdve, midőn a nemzet megoszlott, midőn két királyt választott magának, az idegen államok magatartása gyökeresen megváltozott. Nem oly szemmel nézték többé Magyarországot mint annakelőtte. Nem a török elleni küzdelem előőrsét látták immár benne, melyet vallásos és politikai okokból támogatni kell. Ez időtől fogva az egyes idegen államok csak azt mérlegelték, hasznát vehetik-e János királynak a Habsburgok elleni küzdelmeikben vagy nem, s a viszony, melybe vele helyezkedtek, kizárólag e szempont szerint alakult és módosult. János király semmi hasznát sem vette tehát a külföldnek. Velenczétől csak némi pénzsegélyt kért, akár kölcsönképen. A signoria akkor háborúban állt a Habsburgokkal, kik nem csupán az adriai és közép tengeren, hanem Milanó megszerzésére irányuló kisérleteikkel az olasz szárazföldön is legkomolyabban fenyegették a köztársaságnak, akkor Európa legelső tengeri hatalmasságának, érdekeit. Sehogy sem lehetett tehát inyére, hogy a Habsburgok még Magyarországot is megszerezzék, s rokonszenve kétségkivül János király felé hajlott.

Követét, Jozefics Ferencz zenggi püspököt ünnepélyesen fogadta tehát,[2] de üres szóval bocsátotta el s a doge később (1527 február 1-én) a János király levelére adott hivatalos válaszban is csupán udvarias szavakra szoritkozott.

Még kevesebb eredménynyel járt Jozefics VII. Kelemen pápánál, ki szintén a Habsburg-ellenes cognaci liga tagja volt, kinek világi birtokait a Habsburgok túlhatalma épen úgy fenyegette, mint a többi olasz fejedelmekét. Ő is János felé hajlott, de mivel időközben megkapta Ferdinánd tiltakozását János megválasztása ellen, igen óvatosan felelt Jozeficsnek. Jánoshoz intézett levelében[3] már csak annyit igért, hogy azon lesz, hogy János a trón békés birtokában megmaradjon.

A Habsburgok világhatalmi állásának legelkeseredettebb ellensége a franczia Valois királyi család, első sorban az akkor uralkodó I. Ferencz király volt, ki alatt a régi ellentét a két uralkodó-ház s általában a francziák és a császár közt a legélesebb alakot öltötte. I. Ferencz még a császári méltóságot is el akarta halászni V. Károlytól, ki viszont alig hogy megválasztatott, mindenféle jogczimen roppant területek átengedését követelte tőle s Francziaországot jelentéktelen, másodrendű állammá akarta lesülyeszteni. Ferencz ellenigényekkel állt elő s Nápoly, Szicilia, Milano átadását, vagy a Habsburg-uralom alóli felszabaditását követelte. Ép oly engesztelhetlenül álltak tehát szemben a XVI. század harmadik tizedében

[1] E követségről l. Charrière, Négotiations stb. I. 133.

[2] A fogadás ünnepélyeit leirja Marino Sanuto, XLIII. 438–439.

[3] 1527 január 12-ikén. Ez a levél azonban aligha jutott el Jánoshoz, mert ma is a bécsi titkos levéltárban van.

a német császár és a francziák mint ma, habár nem a Rajna vidékéért folytatták véres küzdelmeiket. A tusa Olaszország birtoka körül forgott. Az volt a kérdés, a császár (ki mögött azonban akkor nem Német-, hanem Spanyolország állt), vagy a franczia király parancsoljon-e Olaszországban, s ekkép az akkor spanyol Habsburgoké, vagy a Valois-ké legyen a politikai túlsúly Európában. Az első hadjáratokban a császár győzött, de a francziák nem akartak az eldöntésbe belenyugodni; mindig újra meg újra a kardra felebbeztek s e küzdelmek töltik be a XVI. század első felét és mint ma egy harmadik nagyhatalom, Oroszország, akképen akkor Törökország aknázta ki a német-franczia ellentétet.

Ferencz király a legszivélyesebben fogadta tehát János király követeit, 1527 februárban Jozeficset, a nyáron pedig Laszky Jeromost. Ferencz sokat igért, Jánost egy franczia herczegnővel akarta összeházasitani, sőt maga is az ő közvetitésével óhajtott egy lengyel herczegnőt feleségül venni. Segitséget azonban akár pénzben, akár katonában a franczia király ép oly kevéssé adott, mint Henrik angol király, kit János követe szintén fölkeresett. A nagy diplomatiai hadjárat, melyet trónja megszilárditása és országa megvédése érdekében inditott, csupán azzal az erkölcsi eredménynyel járt, hogy a Habsburg-ellenes uralkodók elismerték Magyarország királyának. Segélyforrást azonban nem nyitottak neki, sőt a be nem váltott igéretek és biztatások egyenesen kárára váltak s ébren tartották benne a csalfa reményt, hogy nyugatról várja üdvét s érintkezésbe se lépjen a törökkel. Külföldről haza térő követei mind megerősitették őt törökellenes politikájában. Henrik angol és Ferencz franczia király, nem is szólva a pápáról, mindnyájan azt ajánlották neki, ne lépjen ki a keresztény közösségből. Henrik ezt kétségkivül vallásos meggyőződésből tette. Ellenben Ferencz királylyal a merő önzés, a számitás adatta ezt a tanácsot. 1526-ban, mikor királyuk V. Károly foglya volt, maguk a francziák fordultak Szulejmán szultánhoz segélyért. De ama békeszerződésben, mely Ferencznek visszaadta szabadságát, ez arra kötelezte magát, hogy a császárt, ha megtámadja a szultánt, tekintélyes haddal fogja segiteni. Épen 1527-ben török adót vetett ki alattvalóira s igy ekkor természetesen nem adhatott Jánosnak más tanácsot, mint azt, hogy meg se kisértse az egyezséget a törökkel, hanem várja bizalommal a keresztény fejedelmek támogatását. Ekkor a franczia királyának érdekében állt elhitetni Európával, különösen szövetségesével, a pápával, hogy mihelyt a nemzetközi viszonyok megengedik, maga is a közös ellenség, a török ellen vezeti hadait. Ily irányban érvényesitette tehát befolyását Jánosnál, kit egyszerűen eszköznek akart a saját czéljaira felhasználni. Wolsey bibornok, VIII. Henrik nagyeszű államférfia ezt brutális őszinteséggel fejezte

I. Ferencz franczia király aláirása.
(Jánoshoz intézett leveléről.)

ki. Azt mondotta urának, hadd foglalkoztassa János Ferdinándot, legalább ez nem segitheti a császárt olasz vagy franczia ügyekben. »Ha pedig felséged és a császár közt háborúra kerül a dolog, akkor ez a fejedelem (János) nagy czélokra szolgálhat.«[1]

Hasonló játékot űztek János királylyal a német fejedelmek, kiknek támogatására a török elleni hadjáratban első sorban számitott. A birodalom protestáns rendei vallásos, a katholikusok közül többen, főleg a bajor herczegek, politikai okokból elkeseredett ellenségei voltak a Habsburgoknak. János tehát körükből s főleg bajor részről azt a határozott igéretet nyerte, hogy a német fejedelmek nem Ferdinándot, hanem őt fogják a török ellen segiteni s azon lesznek, hogy a trónviszály békés elintézést nyerjen. A lengyel kormány, különösen maga Zsigmond király hasonló irányban befolyásolta, s igy mindazok, kiket barátainak tekinthetett, csak megerősitették abban a politikájában, hogy keresztény szomszédaival békében éljen s segélyükkel készüljön a török háborúra. János ezért pihentette a fegyvert Ferdinánd ellen olyan időben, midőn a sikerre még bizton számithatott. Megválasztása után ezért nem hadat küldött Pozsony elfoglalására, hanem ellenkezőleg ünnepélyes békekövetséget Ferdinándhoz. Egyik főhive, Bánffy János ment András esztergomi préposttal Bécsbe, hogy megválasztását hivatalosan tudtára adja s a török ellen segitséget kérjen tőle. Ferdinánd szóba állt ugyan a követekkel, de csak mint magánemberekkel. Azt mondotta nekik, hogy kész hadat viselni a török ellen, de arra a kérésre, melyet küldőjük a török ellen való szövetség tárgyában intéz hozzá, majd csak Szent-György napján felel, vagyis a tavaszszal, mikorra a támadást János ellen tervezte. János nem értette a fenyegető czélzást, mely e válaszban rejlett, hanem rendületlenül ragaszkodott a békepolitikához, melyet összes külföldi barátai is helyeseltek. Mindazok, kik az 1527. év első hónapjaiban személyesen érintkeztek vele, kivétel nélkül hangsúlyozzák, hogy békét akar szomszédaival, s kész ügyét a pápa s a nyugoti hatalmak eldöntésére bizni,[2] a töröknek pedig mielőbb háborút üzenni. Hogy politikájának még nagyobb nyomatékot adjon, különösen pedig Ferdinándot a nemzet hangulatáról felvilágositsa, márczius 17-ikére Budára országgyűlést hirdetett. A nemzet készséggel követte királya hivását. Azon egyházi és világi urakon kivül, kik a fejérvári királyválasztó gyűlésben részt vettek, megjelentek az előbb Ferdinánd-párti Tahy János és Brodarics püspök is, továbbá 53 vármegye, Erdély és Szlavónia küldöttei. Az országgyűlés a nemzeti közszellem újabb erőteljes megnyilatkozása volt s János királyhoz való föltétlen ragaszkodását minden egyes határozatában kifejezte.

A rendek a honvédelem szükségleteire összes ingó vagyonuk egy tizedrészét ajánlották fel a királynak; az ellenpárti urakat s mindazokat, kik

[1] Levele Henrikhez. Londoni Okmányt. 116.

[2] 1527 januári és márcziusi jelentések. Quellen und Forschungen zur bayer. und. deutsch. Gesch. IV.

Ferdinánddal érintkezésben állanak, felségsértőknek s hűtlenség bűnében elmarasztaltaknak nyilvánitották. Újra megerősitették az 1505-iki rákosi végzést, s minthogy Ferdinánd a gyűléshez azt a felhivást intézte, hogy ő lévén az ország törvényes királya, a rendek hozzá csatlakozzanak, ez iratra külön válaszban feleltek. Levelük igen udvarias, de fölöttébb határozott. A rendek egy értelemmel azt felelték Ferdinándnak, hogy ő Magyarországnak nem királya, mert ez az ország szabad választó királyság, mely sem jegyajándékul, sem hűbérül nem adományozható. Ne czimezze tehát magát magyar királynak, ne avatkozzék az ország dolgába, ne zavarja a török elleni készülődéseket, hanem, mint keresztény fejedelem, támogassa János királyt a kereszténység közös ellenségeivel szemben.

A budai országgyűlés nagyszerű bizalomnyilvánitás, a nemzeti akarat egyértelmű kifejezése volt. A gyűlésben részt vett az egész ország s róla nem lehetett azt mondani, hogy csak János szolgái és bizalmasai hozták a végzéseket, mint a fejérvári gyűlésről hiresztelték. Mindazáltal az országgyűlés János ügyében már a hanyatlás kezdetét jelzi. Ferdinánd tudta, mit tartson róla, mert azok közt, kik a gyűlésben résztvettek, egyesek már ingadoztak, sőt Ferdinánd irányában titkos kötelezettségeket vállaltak. Ferdinánd kezdettől fogva el lévén szánva fegyverrel szerezni meg az országot, teljes buzgalommal készült a hadjáratra, még pedig nem csupán katonailag. A háború sikerét titkos úton, János hiveinek megnyerésével próbálta biztositani. Lehetőleg kerülni óhajtá a vérontást s legveszélyesebb ellenségeit nem leverni, hanem igéreteivel magához csábitani törekedett. Az volt a czélja, hogy észrevétlenül, egymás után átfűrészelje amaz oszlopokat, melyeken János király trónja nyugodott, s igy egy lökésre összedönthesse. Kipróbált diplomatiai szervezet, egész sereg mindenre kész, a jog és erkölcs szabályaival nem igen törődő tanácsos állt rendelkezésére. Mindnyájan koruk gyermekei voltak, ama koré, mely a politikát kivetkőztette erkölcsi tartalmából s minden eszközt megengedhetőnek tartott, mihelyt az a kitűzött czél elérését biztositotta. E korszak diplomatiájának és kormányférfiainak tanait szedte rendszerbe Macchiavelli. Ferdinánd király, mint politikus, maga is e korszak gondolatvilágában nőtt fel s a rendelkezésére álló eszközöket azzal az elszántsággal, azzal a kiméletlenséggel alkalmazta János ellen, mely a sikernek egyik alapföltétele. A nehéz viszonyok közepett igazán bámulatos ügyességgel dolgozott s tényleg megnyerte a hadjáratot, mielőtt kardját kihúzta volna.

Mindazáltal az európai bonyodalmak, a cseh ügyek, kivált pedig pénzügyi forrásainak teljes kimerültsége tervei végrehajtása elé töméntelen akadályt gördítettek. Mindenfelől igénybe levén véve, a magyar ügyekkel csak mellékesen foglalkozhatott. Első sorban időre volt tehát szüksége, s készségesen bocsátkozott béketárgyalásokba, ámbár az első percztől kezdve el volt szánva jogaihoz föltétlenül ragaszkodni. Csak húzni akarta velük az eldöntést, hogy hadi készülődéseit s a János hivei körében meginditott aknamunkát befejezze. Első sorban cseh királylyá való koronázása foglalkoztatta

s januárban Csehországba készült. De még elindulása előtt elárasztotta leveleivel Magyarországot s felhivta az urakat, városokat, főpapokat, hogy Pozsonyban királylyá választatván, hozzá csatlakozzanak.

Két nappal Prágába utazása előtt, január 19-én az egész magyar nemzethez kiáltványt intézett, melyben kifejti jogait, bitorlónak nyilvánítja Jánost, s minden baj ellen orvoslást, főleg a török ellen védelmet igér. Ugyanaz nap nevezte ki helytartójává Máriát arra az időre, míg maga Csehországban jár.

Mária királyné új méltóságában Pozsonyban székelt, hol állandó német tanácsosai Rauber Kristóf, laibachi püspök, Dornberg Rézmán és a magyar születésű Pempflinger István voltak. Ők vitték a döntő szót, de minthogy Ferdinánd fenn akarta tartani a látszatot, hogy magyarokkal intézteti az ország ügyeit, nem tanácsosainak, hanem követeinek nevezte őket. Tényleg azonban ők végeztek mindent, s a magyar tanácsosokat teljesen háttérbe szorították, ámbár maguk is az alsó-ausztriai udvari és kamaratanács alá voltak rendelve.

III. FEJEZET.

A két király küzdelmei. A polgárháború.

Látszólag Mária volt a Pozsonyban székelő magyar kormányzat feje, de tényleg mindenben a bécsiektől függött. Másrészt meg pénze sem volt, hogy a kormányzat szükségleteiről s a Ferdinánd által a magyar uraknak szerződésileg biztosított fizetésekről gondoskodjék. De azért a legnagyobb buzgalommal és ügyességgel dolgozott bátyja érdekében s kezében összpontosultak ama törekvések, melyek János híveinek megnyerésére irányultak. Főügynöke Podvinyay Tamás, naszádos kapitány volt, ki a naszádosok nagy részét megnyerte Ferdinándnak. Érintkezésbe lépett továbbá Beriszló István rácz despotával, Keglevich Péterrel, Kenderessy Jánossal, Podvinyay Pállal, Apaffy Ferenczczel és Bethlen Elekkel, kik mind készek voltak megfelelő adományok fejében Ferdinándhoz csatlakozni. Mária nagy súlyt fektetett az utóbb nevezett erdélyi urakra s általában Erdélyre, hol annál könnyebben vélt pártot szervezni, mert úgy értesült, hogy az erdélyi vármegyei nemesség 2—3 ember után indul. Csak e kolomposokat kellett tehát megnyernie, hogy mindnyájan Ferdinándhoz álljanak. A mi a székelyeket illeti, ezeket értesülései szerint 4000 aranynyal meg lehetett nyerni, míg a szászok semmit sem kértek, mert nemzetiségi és vallási tekintetekből úgyis a német királyhoz hajoltak. A Dunán inneni nemesség szintén kész volt elpártolni, mihelyt Ferdinánd haddal jelenik meg az országban. Mária

sculp. et excud.

MARIA REGINA HONGAR. GVBER. BELGII SOROR IMPERAT. CAROLI QVINTI

Az Athenaeum nyomása.

MÁRIA KIRÁLYNÉ, II. LAJOS ÖZVEGYE.

(Sichen egykorú metszete Ernst Lajos gyűjteményében.)

felhatalmazást kért tehát bátyjától, hogy az illetők megnyerésére megtegye az intézkedéseket. Ferdinánd február 3-ikán örömmel hatalmazta fel nővérét a további munkára s valami 79 levelet küldött neki, hogy bele irve a czímet és keletet, azokat a szükséglethez képest uraknak, főpapoknak, nemeseknek, városoknak szétküldje.

E levelek utóbb az egész országban el is terjesztettek s Ferdinánd annyira meg volt győződve, hogy a kisértésnek senki sem fog ellenállani, hogy Verbőczy István és Várday Pál megnyerését is lehetségesnek tartotta. Nemcsak arra akarta őket birni, hogy pártjára álljanak, hanem arra is, vegyék rá Jánost, ejtse el »éretlen« kisérletét s mondjon le a koronáról. De sem Várdaynál, sem Verbőczynél nem ért czélt. Verbőczy lelke egész nemes hevével utasította el a kisértést. Levélben felelt méltóságosan és határozottan. Kijelenté, hogy mindenben kész Ferdinándnak szolgálatára állni, csupán saját ura ellen nem, ki királylyá koronáztatván, király is marad, s kell, hogy az maradjon. Máskülönben kész volt mindent elkövetni, hogy Ferdinánd és János közt béke létesüljön. Sőt kifejezte abbeli hajlandóságát, hogy alkalmas helyen felkeresi Ferdinándot s személyesen értekezik[1] vele a béke ügyében.

Ferdinánd aláirása.

Ez a találkozás nem jött ugyan létre, de Ferdinánd nemsokára kanczellárját küldte Verbőczyhez, mert Pozsonyban az az aggodalom támadt, hogy János szakít eddigi tétlenségével s támadólag fog fellépni. Hire járt, hogy 10,000 embert gyűjt, s mikor hívei Thurzó Elek várát, Temetvényt, csakugyan megvették, Frangepán Kristóf meg Szlavoniából Vasmegyébe nyomult, sőt János huszárjai egész Stiriába elkalandoztak, Pozsonyban nagy rémület támadt. Mária királyné sem érezte többé magát biztosságban, s arra kezdett gondolni, hogy máshová, esetleg Bécsbe tegye át székhelyét.

Gondoskodni kellett tehát a komoly veszély elhárításáról, s minthogy Ferdinánd Csehországban időzött, hadserege pedig még nem volt, a bécsi tanácsosok, hogy időt nyerjenek s Jánost a fegyveres föllépéstől visszatartsák, új alkudozásokat kezdtek. Harrach Lénárd, Ferdinánd főkanczellárja, még februárban Trencsénben találkozott Verbőczyvel s abban állapodott meg vele, hogy a keresztény vér ontásának kikerülése, s a két király kibékítése érdekében formaszerű értekezlet tartassék. Sőt megállapí-

[1] Február 20-ikán Ferdinándhoz intézett levele.

tották azon általános elveket is, melyek alapján az értekezlet a végleges békeföltételeket kidolgozza, s így a két király viszályát békésen kiegyenlítse. Ez elvek a következők: 1. János király nőül veszi Mária özvegy királynét. 2. Morvát, Sziléziát, Luzsiczát Ferdinándnak engedi át és lemond a 400,000 arany váltságdijról. 3. Ha János fiörökös nélkül hal meg, Magyarország koronája Ferdinándra száll.[1] Ez alapon János király szivesen megegyezett volna ellenfelével, s azon meggyőződésben, hogy Harrach ezt a békealapot ura nevében ajánlotta vagy legalább fogadta el, kész volt egyelőre fegyverszünetre lépni. Rokonát, Zsigmond lengyel királyt maga sürgette, vegye kezébe az ügyet, s abba is beleegyezett, hogy a trónviszályban a békebiró szerepe Zsigmond királyra ruháztassék. Ezt Ferdinánd annál inkább elfogadhatta, mert eleve tudta, hogy a gyámoltalan lengyel király soha sem fog választott birói ítéletének karddal nyomatékot és érvényt szerezni. Zsigmond kanczellárját, Sziedloviczkyt Prágába küldé, hol Ferdinánd márczius 26-ikán a következő megegyezésre lépett vele: június első napjáig minden ellenségeskedés szünetel, s János sem Mária, sem összes hívei jószágait bántani nem fogja. Ellenben június 1-én Olmützben a lengyel király, mint döntő biró és »közvetítő« követeinek elnöklete alatt a két fél követei a végleges béke ügyében megkezdik a tanácskozásokat, melyek két hét

Zsigmond lengyel király.
(Egykorú érem után.)

[1] Minthogy a trencséni titkos találkozást most is homály borítja, egész biztosan nem tudni, ki tette a javaslatokat, Harrach-e vagy Verbőczy? A lengyel iratokból (Acta Tomic.) csak az bizonyos, hogy már 1527 első két hónapjában János körében a három feltétel alapján lehetőnek tartották a békét. Hogy a fentebbi javaslatokat maga Harrach tette, az valószinü, mert Logschau, Ferdinánd krakói követe június 9-ikén azt irja Harrachnak, hogy a lengyel udvarban beszélik, hogy ő (Harrach) irt volna Verbőczynek levelet, melyben kéri, birja rá Jánost, vegye nőül Máriát. János — folytatja Logschau — ez ügyben a lengyel királyhoz fordult tanácsért, megirva neki, hogy noha Mária első férjét papucskormány alatt tartotta s különben sem várhatni, hogy gyermeke lesz, mégis kész a házasságra is, csakhogy a drága keresztény vér ontásának elejét vegye. Buchholtz, Gesch. Kaiser Ferdinands.

alatt minden esetre befejezendők. János király az egyezséget ápril 14-ikén[1] azon biztos tudatban irta alá, hogy az olmützi értekezlet a Trencsénben megállapitott feltételek alapján fog tanácskozni, s hogy ama feltételek elfogadása a lengyel király követeinek elnöklete mellett kétségtelen. Bizalommal nézett tehát a jövő elé, abba hagyta a fegyveres támadást, midőn győzelme bizonyosnak látszott, sőt nagyobb királyi haderő szervezéséről sem gondoskodott, mert teljesen át volt hatva ama meggyőződéstől, hogy ellenfele ép úgy békésen akarja a trónviszályt elintézni, mint ő maga.

Ferdinánd azonban most még kevésbbé gondolt a békére, mint valaha. Császári bátyjától, kiről az udvarában levő lengyel követ nem rég azt irta, hogy a támogatás, melyben öcscsét magyar vállalatában részesítheti, a »semmi« szóban foglalható össze, épen ez időben kapott nagyobb pénzsegélyt. Ügyei Csehországban is kedvező fordulatot vettek s őszinten megirta Máriának, a kit a kérdés személyesen érdekelt, hogy eszeágában sincs békét kötni, s a fegyverszünetet csupán azért fogadta el, hogy híveinek biztonságot szerezzen, hadi készülődéseit meg zavartalanúl folytathassa.[2] Készült is buzgón, dolgozott minden irányban, s az idő, melyet nyert, magában véve is bomlasztólag kezdett hatni ellenfelére. Minél inkább teltek tétlenűl a hónapok, annál jobban kialudtak a János király s a nemzeti ügy iránti lelkesedés lángjai a nép szivében. A budai országgyűlés ajánlotta adó, mely a teljesen üres királyi kincstárnak a kellő pénzbeli segélyforrásokat volt hivatva megnyitni, azok sorában, kik fizetni tartoztak, élénk elégedetlenséget okozott. A békepolitika a nemzet erősen németellenes s harczvágyó szelleme mellett szintén nem keltett visszhangot, s a fegyverszünetben János gyöngeségének bizonyitékát kezdték látni. Mindez azokra, kik a lelkesedés első pillanatában meghajoltak a nemzet akarata előtt, de különben Ferdinándhoz szítottak, bátorítólag hatott. Ily elemek pedig egyes állhatatlan urakon kivül is nagy számmal voltak az országban. Ide tartoztak a déli megyékben, általában a ráczok, a magyarországi városok és Erdély német lakói, kik nyelvi és nemzetiségi tekintetből Ferdinándhoz hajlottak.[3] De a vallás ügyében is vele rokonszenveztek, s nálunk akkor általánosan azt hitték, hogy a német király a német vallást, — Luther hitújítását — fogja az országba behozni. Ferdinándnak Pozsonyban levő hadában a lutherség, az új hit, csakugyan el volt terjedve s összeütközésekre vezetett a magyar katonasággal. A hazai németség, mint a hitújítás híve, már ez okból is Ferdinándhoz hajlott tehát, ámbár addig, míg János trónja erősnek látszott, nem mert nyiltan állást foglalni. Az erdélyi szászok és a felvidéki városok megjelentek a budai országgyűlésen, noha az utóbbiak Thurzó Elek útján már 1526-ban titkos érintkezésben állottak az ellenpárttal. Az erdélyi szá-

[1] Acta Tomic. IX. 127—9.
[2] April 7-iki levele Gévaynál.
[3] János király 1527 deczember 5-iki levelében (Tört. Tár, 1893. 378—9.) azt irja Bártfáról, hogy »odio linguae et nationis ungaricae« pártoltak Ferdinándhoz.

szokkal azonban a távolság és a földrajzi fekvés miatt bajos volt összeköttetésbe lépni. Ferdinánd kémei és titkos ügynökei már a budai országgyűlés idején megnyerték ugyan egyeseket. Hogy azonban az egész szászságot elvonja Jánostól, Ferdinánd Reichersdorfer Györgyöt küldé oda, még pedig Moldván át, melynek vajdáját — noha eleinte nevét sem tudta — szintén meg akarta nyerni s a János elleni mozgalomba bevonni. Több követe járt a török hűbéres fejedelemségben, hogy ott igéretekkel — pénztelensége mellett még ajándékot sem küldhetett — párthíveket szerezzenek a vajda udvarában. Ez volt feladata Reichersdorfnak is, ki Moldvából Erdélybe ment a szászok közé s ott Ferdinánd egyik legtevékenyebb ügynöke lett.

Ezzel párhuzamosan folytak az erőfeszítések, hogy János főhíveit és hadainak vezetőit elcsábítsák. Várday érseket márcziusban Batthyány Ferencz bán kereste fel, de akkor sem tudta megtántorítani. Ellenben a többi főurak közt sikerrel folyt a titkos munka. Török Bálint, a temesi gróf és Perényi Péter, az erdélyi vajda, mindketten könnyelmű ifjak, de roppant vagyonuknál és váraik nagy számánál fogva főfontosságú politikai tényezők, nem sokáig álltak ellent a csábításnak. Csakhogy nem szakadtak el nyiltan, mert Ferdinánd egyenesen azt kivánta tőlük,[1] hogy mindaddig, míg hadaival Magyarországba nem érkezik, le ne vessék az álarczot s Jánosnak sejtelme se legyen arról, hogy támadás esetén nem számíthat rájok és hadaikra.

A királyi haderő alkatelemét, úgyszólván magvát ez időben a délvidéki ráczok tették. Ezek főleg török földről menekülve hozzánk, inkább nomád életet folytattak s rablásból és katonáskodásból éltek. Egy részük a naszádos hadban és a várakban állandóan szolgált, más részökből, minthogy fel voltak fegyverezve, a szükséghez képest bármikor nagyobb sereget lehetett toborzani. A mohácsi csata után sok ezer fegyveres verődött össze, s fejévé, despotájává a »fekete ember«-t, — Mária királyné egy ízben szerecsennek nevezi — Ivánt választotta, kit némelyek a Csernojevicsek szerb uralkodóháza ivadékának, mások csaló kalandornak tartanak.[2] Fekete embernek azért nevezték, mert szemöldökétől arczán s egész testén át fekete sáv húzódott végig. Eleinte a fekete ember János híve volt. De már 1527 február elején Ferdinándhoz pártolt át,[3] ki egyik agyafúrt ügynökét, zalatnoki Hoberdanácz Jánost küldte hozzá ajándékkal, nagy

[1] Ápril 11-ikén Perényihez intézett levele.

[2] A fekete emberről a legújabb irodalom: Smolka czikke a Századok 1883. évi folyamában, Szentkláray, A dunai hajóhadak tört., Czimer Károly, Hadtört. Közl. 1892. Karácsonyi, Békésvármegye tört. I. 89—90., valamint Smolka id. czikke az Archivban. Reá vonatkozó fontos okmányokat közöl Szentkláray: Tört. Tár, 1885.

[3] Ezt úgy látszik, nem is Ferdinánd felszólítására, hanem önként tette, mert az eddig ismert okiratokból az tűnik ki, hogy Ferdinánd február 3-ikán utasította ugyan pozsonyi híveit, nyerjék meg a fekete embert, (Smolka, Századok, 1883), de még február 19-ikén sem tudta, hogy átpártolt, hanem felhívta a nádort, fürkészsze ki, hogyan lehetne Ivánt megnyerni.

pecsétes levéllel, melyben nagyságos úrnak czímezte, s a legkápráztatóbb igéretekkel kecsegtette. Azóta a fekete ember Ferdinánd nevében dúlta az alvidéket, Szegeddel és Békés vármegye nyugati széleivel együtt. Vele elpártoltak a naszádosok is, ámbár kapitányuk, Radisa Bosics, kit a magyarok Boszilkó papnak neveztek, valamint egyes szerb vitézek és csapatok megmaradtak János hűségében. Csakhogy a vizi haderő majdnem teljesen, a szárazföldinek pedig egyik legfontosabb eleme még a döntő küzdelem előtt az ellenséghez állott. Meg voltak tehát ásva az aknák minden irányban, s csak Ferdinándtól függött, hogy felrobbantsa azokat. Ferdinánd azonban nem sietett. Egyrészt tudta, hogy minél tovább vár, annál inkább előre halad a bomlás folyamata János táborában. Másrészt még mindig nem volt pénze. Tartományai nagy összegeket szavaztak ugyan meg, melyek azonban vagy egyáltalán nem, vagy csak elkésve folytak be, úgy hogy az a csekély had is, melyet magyar földön tartott, mindig fizetetlen maradt és lázongott. Fűhöz-fához fordult ugyan kölcsönért, de rossz fizető hírében állván, nem igen volt hitele. Pozsonyi hívei azt ajánlották neki, tegye zálogba valamelyik örökös tartományát, s a pénzen magyar lovasokat, a szegény nemeseket fogadja zsoldjába, kik vármegyéiket is az ő pártjára fogják vonni. Valamivel javult ugyan helyzete, mikor márcziusban megkapta Károly császár első nagy pénzsegélyküldeményét, 50,000 aranyat.

Naszádos a XVI. századból.
(Brodarics István czímeréből.)

De még mindig késett a hadjárat megindításával. Hívei sorában már-már attól tartottak, hogy be sem jön az országba, hanem kibékül Jánossal, mely esetben ők, kik mindenöket koczkára tették, a legnagyobb veszélybe jutnának. Thurzó Elek útján felkérték tehát, mondja meg őszintén, meg kezdi-e a tavaszszal a háborút? »Tudnunk kell ezt« — irta Thurzó — »hogy ehhez a szélhez alkalmazhassuk vitorláinkat.«[1] Ferdinánd biztatólag felelt; tudtukra adta a híveknek, hogy a távolban is gondja van rájuk, s csakugyan szivós kitartással, rendületlenűl ragaszkodott ahhoz, a mit egyszer elhatározott, bármi aránytalanoknak látszottak a czél nagyságához képest az eszközök, melyekkel rendelkezett. Nagy nehezen a nyár folyamán végre pénzt

[1] Smolka id. m. közli a levél e részét.

is kapott. Sikerült vagy 300,000 frtot szereznie s megkezdhette a hadfogadást, mire elérkezettnek látta az időt, hogy Jánossal végképen szakítson. Erre az olmützi béke tanácskozást szemelte ki, mely a kitűzött időben, június elején csakugyan megtartatott. A megállapodáshoz képest a lengyel király, a választott biró követei elnököltek és a tárgyalások megnyitásakor felkérték Ferdinánd meghatalmazottait, hogy elfogadható, mérsékelt feltételeket hozzanak javaslatba. János részéről kétségkivül az ismert trencséni megállapodásokat várták. De kegyetlen csalódásban, kínos meglepetésben részesültek. Ferdinánd követei azzal álltak elő, hogy János mondjon le a királyi koronáról, 300,000 arany kártérítést fizessen, Máriának pedig az özvegyi javakban okozott kárt pótolja s a behajtott országos adót Ferdinándnak szolgáltassa át. Ha mindezt megteszi, Ferdinánd kész a történteket elfelejteni. János követei megütközve utasították vissza e szertelen kivánságokat. Azt felelték, hogy Ferdinándnak annyi joga sincs a magyar koronára, akár egy indusnak, vagy egy babiloniainak. Reá családi szerződések sem terjedhetnek ki, mert nem is német, hanem spanyol születésű. Ez ellentétes felfogás mellett a tárgyalásokat természetesen folytatni sem lehetett, s az olmützi értekezlet még annyi ideig sem tartott, a meddig Ferdinánd óhajtotta volna, hogy hadi készülődéseit befejezze.[1] Hogy a tanácskozásnak eredménye nem lehetett, azt Ferdinánd kezdettől fogva tudta, s már május 28-ikán[2] irta, hogy két hét mulva Bécsben lesz, s megy fegyverrel meghóditani Magyarországot. Mikor azonban az olmützi értekezlet hamarabb dugába dőlt, mint hitte, még mindig nem volt kész a háború megkezdésére. Csakhogy a koczka el volt vetve, ámbár a két ellenfél egyelőre csak papiroson folytathatta a harczot. Ferdinánd bejelentette jövetelét, s proklamácziókban csatlakozásra hívta fel a nemzetet. János hasonló irattal felelt; azzal vádolta, hogy kiirtani jön a magyar nemzetet, s lelkes szavakban buzdítá híveit az ellenállásra. De a veszélyekről, melyek környezik, az árulásról, mely táborában kisértett, még ekkor sem volt sejtelme. Bízott mindenkiben s ügyének győzedelméről, főleg mikor Czibak Imre megverte a fekete embert, ki csakhamar nyomorúan elveszett, a legteljesebben meg volt győződve.[3] Még külföldiek is a »legszebb« hadseregnek nevezték[4] Budán levő hadi népét.

Ez a város volt Ferdinánd politikai és katonai műveleteinek végczélja. Terve az volt, hogy ugyanakkor, mikor maga és hadai Magyarországba érkeznek, mindazok, kiket titokban megnyert, elszakadjanak Jánostól, hadaikkal Buda ellen menjenek, hová védtelen ellenségét beszorítani s ott teljesen megsemmisíteni, esetleg elfogni törekedett. Nem akaratán,

[1] Az olmützi békealkudozásokról sok okmány és követjelentés maradt fent. L. Acta Tomic. IX., Pray, Annales, V., Sitzungsber. der k. Akademie, VI. és a M. Tud. Akadémia tört. bizottságának másolatai közt.

[2] Brüsszeli Okmánytár, I. 52.

[3] Brodaricsnak, kit a franczia királyhoz küldött, részletes jelentést adott a viszonyokról.

[4] A június 20-ikán Velenczébe érkező jelentések Marino Sanutonál, XLV. 360—61.

Warhafft anzeygen Kü-
niglicher Mayestet/zů Hungern vnd Be
heim ꝛc. Hör zug/von Wyen auß inn Hungern/
biß auff ein halb meyl vnder Ofen/vnd
gen Stůlweyssenburg ꝛc.
Anno ꝛc. xxvij.

Az Athenaeum nyomása.

UJSÁGLAP I. FERDINÁND 1527-IKI BEJÖVETELÉRŐL.

(A bécsi udvari könyvtár példányáról.)

nem is a János körében szitott áruláson mult, hogy ez a terv nem mindenben sikerült. A hadjárat meginditása folyton újabb akadályokba ütközvén, egyes aknák hamarább felrobbantak, mint a hogy meg volt állapitva. A fekete ember sorsa előbb beteljesedett, mint Ferdinánd képzelte. Másrészt Révay István, kit, mint a vizen való harcz legjelesebb szakértőjét, a hozzá pártolt dunai naszádosok elére állított, azon hitben, hogy a német had a megállapitott időben bejön az országba, már júliusban megkezdé a harczot. Elzárta a Dunát, akadályozta János hívei közt a közlekedést, sőt 23 naszáddal és 900 emberrel a Csepelszigethez nyomult, s közvetlenül Buda közelében foglalt fenyegető állást. A főváros alatt azonban ellenállással találkozott, s azon szándékát, hogy elhaladjon alatta s Ferdinánd hadaival egyesüljön, nem valósíthatta meg. A király a hadsereghez csak július végén csatlakozott, ámbár fővezére, Kázmér, brandenburgi őrgróf, 12,000 gyalog és 6000 lovas haddal már július 8-ikán Dévény megvételére indult. Ekkor Mária királyné Pozsonyból, melynek vára még mindig semleges állásban maradt, Bécsbe költözött át.[1] Egy hét mulva azonban Pozsony vára és Dévény, mely az ottani őrségnek kirendeltsége volt, megadta magát. Mindazáltal a hadműveletek még mindig lanyhán folytak s Ferdinánd maga csak július végén lépett magyar földre. Köpcsény és Nemesvölgy közt az ország határán ma is állnak ama régi őrtorony romjai,[2] mely mellett július 31-ikén Ferdinánd hadai élén az eléje siető magyar híveket fogadta, kiknek nevében Szalaházy püspök üdvözölte. Csak ekkor kezdődött meg kellő nyomatékkal és gyorsasággal a hadjárat, melynek sikere ügyesen elő volt készítve ama titkos munkával, mely János hívei körében megelőzte. Győr, Komárom, Tata, Esztergom városa, Visegrád alsó vára úgy szólván harcz nélkül csakugyan Ferdinánd kezébe került.

János király e közben Budán ült s hasztalan hívta az urakat a fenyegetett városba. Urak és főpapok közül nem jött senki, sőt az a szép sereg, mely még pár héttel azelőtt köréje gyűlt, lassankint szintén eloszlott. Igy az elhagyatott király nemcsak az ellenség feltartóztatását nem próbálhatta meg, hanem Buda megvédésének tervét is elejteni kényszerült. Hogy a gyorsan előnyomuló németek s a Buda közelében álló rácz naszádosok el ne vágják visszavonulásának útját a tiszai részekbe, augusztus 12-ikén[3] a pesti partra költözött át. Onnan fordult követeivel és leveleivel a lengyel királyhoz, hogy a »végveszedelemben« megsegítse. De Zsigmond ismét cserben hagyta,[4]

[1] Wallop június 11-iki levele Bécsből. Calendar.

[2] Major P., Mosonmegye. II. 125—26.

[3] Frangepán Kristóf szeptember 2-iki levele a tört. bizottság másolatai közt.

[4] Zsigmond Ferdinánd sürgetésére azt is megtiltotta alattvalóinak, hogy János szolgálatába lépjenek zsoldosul. De a tilalom ellenkezett a közvélemény hangulatával s mint Ferdinánd követei június—augusztusi jelentéseikben irták, igen sokan jöttek Magyarországba János zászlai alá. Mikor Rincon franczia követ Krakóba érkezett, onnan hadi szert, lándzsát, dárdát, nyerget stb. szekér számra küldött neki.

az urak csapatai szintén elmaradtak, s Ferdinánd már augusztus 20-ikán ellenállás nélkül bevonulhatott Buda várába.

Buda megvétele katonai és politikai tekintetben egyaránt fontos esemény volt ugyan, de a hadjárat sorsát mégsem döntötte el. Ferdinánd különben is érezte, hogy a vér nélküli diadal hatása könnyen is elenyészik. Neki karddal szerzett győzelemre, nagy katonai sikerre volt szüksége, hogy egyéniségének, uralmának tekintélyt adjon. Erélyesen folytatta tehát a hadjáratot. Maga Budán maradt ugyan s ott heteken át remény és kétség között leste a hadi tudósitásokat. De serege nagy részével Salm Miklós, a jeles hadvezér, ki a sulyosan megbetegedett Kázmér őrgróf († szeptember 21.) helyére lépett, János üldözésére indult. Pozsonyból hozott hidhajókból hajóhidat vertek,[1] melyen Salm átvezette hadait s megszállta Egert, mely akkor még nem volt erős vár. János erre Bakics Pállal, Bodó Ferenczczel, Kismarjay Lukácscsal és Erdődy Simon püspökkel Tokaj felé hátrált. Salm Sajó-Ládnál egy kisebb csapatot szétvert, s Tarczalnál ütött tábort, hol szeptember 26-ikán Bodó és Kismarjay megtámadták. Eleinte nekik kedvezett a szerencse, de Kismarjay a csatában elesvén, csapatai végül szétverettek. Salm a kedvező körülményeket felhasználva, másnap Tokajnak nyomult s megkezdte a támadást. János hadának egy része meghátrált, mihelyt az ellenség megtámadta; sőt a Tisza túlpartjára menekülve, szétszedette maga után a hidat. Bodó azonban vitézül ellenállt, mig meg nem sebesült, mire az ő serege is futásnak indult. De a Tiszán már át nem kelhetett s lekaszaboltatott vagy a folyóba veszett. János egész tüzérsége és podgyásza a győztes Salm kezébe került, Tokaj, csakhamar Regécz és Boldogkő várával együtt,[2] úgy hogy Jánosnak e vidékről Váradra, onnan meg Erdélybe kellett menekülnie.

Ugyanekkor a Dráva mellékén is folyt a küzdelem. Batthyány Ferencz, Báthory György, Móré László s más urak benyomultak Szlavóniába, hol Frangepán Kristóf magára hagyatva vette föl velök a harczot. Minthogy Jánostól nem kaphatott segélyt, kincseit Velenczébe küldte, hogy pénzzé tegye és hadat fogadjon, mert, mint mondá, magára hagyatva is teljesiteni akarja kötelességét királya iránt, s János szolgálatában ezer haláltól sem riad vissza.[3] Ez a halál nem sokáig váratott magára. Varasdot ostromolva a hős katona szeptember 27-ikén halálosan megsebesült s másnap visszaadta lelkét teremtőjének.[4]

A tokaji győzelem[5] nemcsak katonai, hanem politikai és erkölcsi

[1] Király: Pozsonyi vám.

[2] A bécsi hadi levéltár jelentései alapján a hadjáratot leirja Neuwald: Graf Niklas Salm. 67—68.

[3] Szeptember 2-iki levele a tört. bizottság másolatai közt.

[4] Acta Tomic. IX. 325.

[5] Ferdinánd oly fontosnak tartotta, hogy október 3-ikán közölte örökös tartományaival s elrendelte, hogy örömtüzet gyújtsanak, hálaadó istentiszteletet, körmenetet s más ünnepélyeket tartsanak mindenütt. Rendeletét közli Neuwald, id. m. 114.

Frangepán Kristóf és neje.
(Frangepán 1518-iki breviariumának fametszete.)

magyarok közé szakadt, s az élet nehéz iskoláján ment át. Sok hányatás után, mint nem egy más nemesebb érzésű kortársa tette, az élet keservei elől a zárda csöndjébe menekült. Pálos rendű szerzetes (fehér barát) lett, ráadta magát a tanulásra, eszével, erélyével és sokoldalú ismereteivel magyar és lengyel földön elterjedt szerzetében nagy tekintélyre emelkedett s a mohácsi csata idején a sajó-ládi klastrom főnöke volt. Mikor János király Ferdinánd hadai elől hátrálva Borsodba érkezett, magához kérette a perjelt, kit már előbb ismert, s ekkor szövődött a király és a barát közt az a viszony, mely utóbb a magok és hazájok történetében örök emlékezetüvé lett. Királya érdekében a barát is lengyel földre sietett, s ott hatalmasul izgatta a tömeget, mely mindig melegen rokonszenvezett János ügyével. Az utczán, a szabadban tartotta lelkes szónoklatait. Figyelmeztette a lengyeleket, mennyi bajt okoztak nekik is a németek, s hogy a magyarok és lengyelek milyen régi jó szomszédok. Szavainak hatása óriási volt, mert mint Zsigmond királynak jelentették, nemcsak a hallgatóságot, hanem a követ is meg tudja inditani.[1] Zsigmond azonban megmaradt régi tétlenségében, de legalább nem akadályozta a hadfogadást, s Magyarországba folyton mentek lengyel zsoldosok, kiket Statileo a határon várt, s onnan János táborába inditott. A király hada lassanként valami 13,000 emberre szaporodott fel. Ez a had a Buda elleni támadásra nem volt ugyan elég, de az éjszakkeleti vármegyéket vissza lehetett vele foglalni, s az áruló Perényit meg lehetett fenyiteni. János még a téli évszakban, február elején meginditotta a támadást, elfoglalta Tokajt, Sárospatakot és Ujhelyt,[2] s Kassát akarta megvivni. Seregét ekkor 14—15,000 emberre és 60 ágyúra becsülték.[3]

György barát aláírása.

Ferdinánd királyt, ki Esztergomban telelt, a háború ez újra föléledése nagyon kellemetlenűl érintette. Volt elég baja saját zsoldosaival, kiket a két fővárosban, Váczott s a felvidéken szállásolt el. Minthogy pontatlanúl fizette őket, a fegyelem nagyon meglazult soraikban s rendetlen életök miatt olyan nagy volt köztük a halandóság, hogy azt hiresztelték, hogy a magyarok szüretkor a mustot megmérgezték. A nehéz viszonyok közt Ferdinánd még 1528 január végén Budán országgyűlést tartott. Segélyt kért adóban és katonában, de ez utóbbi tekintetben csupán az egyházi és világi urak segitségét akarta igénybe venni, mert a megyei kis nemességben még mindig nem eléggé bizhatott a János elleni harczban. Csak az esetre, ha a török betör, kivánta az egész nemesség táborba szállását. A rendek teljesitették óhajait s viszont arra kérték, hogy, ha külföldre utazik, Mária

[1] Ferdinánd követeinek deczember 27-iki jelentése. Közli Schuller: Archiv für sieb. Landeskunde XXI. 229.

[2] E helyek már február 19-ike előtt kezében voltak. Tört. Tár. 1895. 291—92.

Velenczei kémek jelentései a tört. bizottság másolatai közt.

királynét nevezze ki helytartójává, ki a nádorral és a többi magyar tanácsosokkal Buda fővárosából vezesse az ország ügyeit. E gyűlésen leginkább urak voltak jelen, s a tanácskozásokban erősen János-ellenes hangulat nyilvánult. Mindenfelől sürgették Ferdinándot, hogy döntő csapást mérjen reá, s Ferdinánd is belátta, hogy, mielőtt valósitja abbeli szándékát, hogy külföldre megy, itthon nagyobb győzelemmel kell veszélyeztetett ügyét megszilárditania. Kazianer Jánost, a felföldön álló hadak vezérét, Kassa biztositására s János előnyomulásának megakadályozására utasitotta tehát. Kazianerhez siettek az országgyűlés határozata értelmében a magyar urak, Török Bálint, Pekry Lajos, Perényi Péter és mások, mig János serege magyarokból, ráczokból, lengyelekből állt s a Hernádon átkelve Kassának nyomult. A két sereg Szinánál (Abaujban) találkozott, s ott márczius 8-ikán [1] megvivott egymással. A harczban János személyesen részt vett, s a legnagyobb veszélynek tette ki magát, mert emberei mellette hullottak el. Vitézül küzdtek a lengyelek, s a gyalogság egy része. Mindazáltal a csata a magyarok teljes vereségével végződött, s maga János király csaknem foglyul ejtetett. 300 lengyel katona holtteste boritotta a csatatért, több zászló, nehány lengyel ágyú, töméntelen szekér és podgyász jutott a győztesek kezébe. Ezek folytatták az előnyomulást, miközben márczius 25-ikén Török Bálint és Pekry Lajos [2] János csapatait újra megverték. Az utak rosszasága, az ostromágyúk hiánya, a katonák fizetetlensége miatt Kazianer a sikert egész nagyságában ki nem aknázhatta ugyan, s Kassán vesztegelve, lemondását is beadta. De a győzelem nemcsak megszilárditá és kiterjeszté Ferdinánd király uralmát a felföldön, hanem lehetetlenné tette János királynak az ott maradást. Személyének biztossága a legnagyobb mértékben veszélyeztetve volt, s a király megmaradt hiveinek kis csapatával lengyel földre, előbb Zamoszk [3] és Kamenicz, azután Tarnov városába volt kénytelen menekülni.

Ezt a várost, mely 1528 májustól [4] kezdve nyolcz hónapon át székhelye volt, Tarnovszky János előkelő lengyel főur ajánlotta fel neki s alkalmas szállásul rendezte be, ott a szükségesekkel ellátta, a város polgárait, alattvalóit pedig utasitotta, hogy Jánosnak készségesen szolgálatára legyenek. [5]

E határszéli városból János király élénk összeköttetésben maradt magyar hiveivel. Már május elején fölkereste Dóczy János, később Báthory István (a nádor hasonnevű rokona) és Jakcsy Mihály. Másrészt az ő

[1] A csata napját Kazianernek a hadi levéltárban levő jelentései alapján hitelesen megállapitotta Bergmann: Medaillen stb. I. 245.

[2] Levelük a bécsi áll. levéltárban.

[3] Már ápril 13-ikán innen ir levelet a német fejedelmeknek.

[4] Már május 3-ikán Tarnovból ir Tomiczkynek. A levél a tört. bizottság másolatai közt.

[5] János 1528. szept. 29-ki kiváltságlevele, melyben hálája jeléül a tarnovi polgároknak évi 500 frt összegig vámmentességet adományoz Magyarországgal folyó ki- és beviteli kereskedésökben. Közli Kwartalnik Hisztoryczni 1893. évf. 625—27.

megbizottai, köztük a fáradhatatlan barát ismételten bejöttek az országba s kitartásra buzditották a hiveket. A király maga több izben gondolt a visszatérésre, de nem volt pénze a hadfogadásra. Ismét a Habsburgok ellenségeihez fordult tehát. Velenczében kölcsönt igyekezett kötni, melyet szarvasmarhával akart törleszteni. De a signoria, noha a franczia követ is támogatta János kérését, nem akarta a saját zsebét megnyitni, hanem a szlavon urakkal próbált valami titkos megegyezésre lépni.[1] Fordult Kelemen pápához s a bibornok testülethez,[2] de szintén sikertelenűl. Ismét alkudozni kezdett Ferencz franczia királylyal, de némi gyakorlati eredménynyel e tárgyalások is csak később jártak. János Tarnovból Statileo erdélyi püspököt küldte Ferenczhez, ki végre formalis szövetségre lépett vele, melyben örök időkre barátságot kötnek s kölcsönös segélyt igérnek egymásnak. János kötelezte magát, hogy hadat visel Ferdinánddal mindaddig, mig a franczia király ki nem szabaditja spanyol fogságban levő gyermekeit, sőt Ferenczet esetleg könnyű lovas haddal is segiti, fiát, Henrik orleansi herczeget fiává, s ha magának gyermekei nem lesznek, örökösévé fogadja, s ezt az örökbefogadást az országgyűléssel is szentesitteti. Másrészt Ferencz pénzsegélyt igért,[3] s csakugyan küldött 30,000 aranyat, de csak a télen, mikor János már otthon volt. Ellenben Henrik angol király, kit Statileo szintén fölkeresett, sem akkor, sem később szép szónál nem adott egyebet. E közben Ferdinánd király is távol volt az országtól. Alighogy a szinai győzelem hirét vette, márczius második felében s igy még János távozása előtt, külföldre ment, hogy örökös tartományaiban s a német birodalomban eszközölje ki a segélyt magyarországi terveihez. 1528-ban az országnak két királya volt tehát, de az év nagyrészét mindketten idegenben töltötték. János törvényes helyettest sem hagyott, a ki távollétében ügyeit vezette volna. Ferdinánd ellenben, az urak kivánságához képest, hugát, Máriát akarta az ország kormányzójává kinevezni. De Mária a nehéz tisztet nem fogadta el, s az ország belső ügyeinek vezetése a nádorra, a Budán alakitott helytartóságra, s a királyi kamarára bizatott, melyeknek azonban sem tekintélyük, sem pénzük, sem másnemű segélyforrásaik nem voltak ahhoz, hogy az ország minden részét birtokba vegyék, s a tömegekkel az új uralmat megkedveltessék. Még akkor, midőn Ferdinánd az országban időzött, csaknem általános lett itt a fejetlenség és a zűrzavar. Mikor a tokaji győzelem után Salm Budára vezette vissza a német zsoldosokat, s a nagy háború megszünt, ezzel a belső béke és a nyugalom

[1] János király követének, Bonzagnonak küldetéséről számos okmány a tört. bizottság másolatai közt. Ugyanott Danoli velenczei ügynök april 13-iki jelentése a szlavón urakkal való tárgyalásokról.

[2] Levele Theinernél: Mon. Hung. I.

[3] A franczia királytól a szerződés ratificált példányait 1529-ben Rincon hozta el, s János a budai táborban 1529 szeptember 1-én hagyta jóvá. Az illető okmányokat l. Archiv für siebenb. Landeskunde, II. 324 — 2 8.

éppen nem állt helyre. Ellenkezőleg csak akkor kezdődött a polgárháború. A nagy hadjárat helyét a kis harcz foglalta el. A háború valósággal decentralizáltatott, s az ország legtávolabbi részeiben folyt szakadatlanúl. Legrombolóbb alakját éppen akkor öltötte, vért, vagyont tömegesen emésztett s teljesen felforgatta az állami rendet. Most már nem Ferdinánd és János, hanem hiveik küzdöttek egymással; egymást akarták megsemmisiteni, egymás jószágainak birtokába igyekeztek jutni. Nem közös terv szerint müködtek, hanem a saját kezére dolgozott mindenki. Minthogy pedig alig volt vidék, hol a két királynak hive nem lett volna, a küzdelem általános lett s a nép elijesztő kegyetlenséggel marczangolta szét önönmagát. Árva, Trencsén, Turócz és Liptó megyékben több erős vár a lengyel Kosztka Miklós és Péter kezén volt, kik sokáig sikerrel birták ellensulyozni a Ferdinándpárti Thurzó Elek és a Révayak törekvéseit. Szepesben Késmárk valóságos háborut folytatott az ellenpárti Lőcsével s megyeszerte dúlt a küzdelem a két király hivei közt. Ugyanez történt a Dunántúl, Erdélyben s a Maros mentén. Mihelyt Ferdinánd Budát megszállotta, ama várak őrsége is pártjára állott, melyek azelőtt is hiveinek tulajdonában voltak, de az ország belsejében feküdvén, eleinte semlegesek maradtak a nemzeti mozgalommal szemben s nem akadályozták, hogy a lakosság János királyhoz csatlakozzék. Ilyen várak voltak Gyula Békésben, Vajda-Hunyad pedig Erdélyben, mindkettő György brandenburgi őrgróf kezén. Az őrgróf külföldön lakott ugyan, de váraiban megbizható őrséget tartott, mely magára hagyatva eleinte nem avatkozott a politikába. Mihelyt azonban Ferdinánd Budára érkezett, az őrgróf utasitotta tiszteit, hogy Ferdinándhoz csatlakozzanak, s ha kell, fegyverrel támogassák. Igy a jól felszerelt, ámbár nem nagy őrséggel ellátott két vár egy-egy középpontja lett a János és hivei elleni küzdelemnek. Különös fontosságot nyert Gyula, mert közelében feküdt Világos vára a nádor, Boros-Jenő vára a pankotai és déznai kastélyokkal Losonczy Antal birtoka. E három várra támaszkodva, a Ferdinándpárti urak kerekedtek felül Békés és Zaránd vármegyékben.

A kis nemesség általában Jánossal rokonszenvezett ugyan, de a kicsinyeknek nem volt szavok s a nagyokhoz voltak kénytelenek alkalmazkodni. Az őrgróf parancsára a gyulai kapitány valóságos szövetséget kötött Világos vára és Boros-Jenő tiszteivel s a vidék többi Ferdinánd-párti nemeseivel,[1] s a szövetség csakhamar teljesen ura lett a helyzetnek. Békés-, Zaránd-, Arad-, Csanád-megyék nemeseit gyűlésre hivta (1528 január 10.) s a Ferdinándhoz való csatlakozásra kényszeritette. Hogy Jánost a Körös-Maros közéből kizárja, szétszedette a hidakat s őrt állitott a révekhez, az e vidéken megtelepedett ráczokat, János hiveit pedig egyszerűen ki akarta irtani. Erre nézve meg is egyezett a temesvári, karánsebesi és lugosi párthivekkel. Bosics, a ráczok vezére, meghiúsitotta ugyan e magas szárnyalású tervet, de a béke nem

[1] Bő tájékozást ád e viszonyokról Karácsonyi: Békésvármegye tört. I.

állt helyre. Ugyanígy folyt a harcz Szepesben,[1] Borsodban, Hevesben még a télen át is. Mikor Salm befejezte a hadjáratot, Ferdinánd Török Bálintot és Pekry Lajost küldé a felföldre, János hivei ellen. Ezek meg Bodó Ferencz vezetése alatt megvették Eger városát s gyönge várát. De az ellenpárt csakhamar kiűzte belőle. Bodó deczember harmadik hetében[2] újra Egernek indult, de Török és Pekry Keresztesnél megverték és elfogták. Karácsonykor Egerben volt, hol szavát adván, hogy meg nem szökik, elég szabadon mozoghatott. Egy este Török Bálintnál vacsorált, honnan holt részegen vitték haza. Otthon egyik szolgája lóra kapott s Gyöngyösre menekült vele. Mikor Bodó kijózanodott s megtudta, mi történt, adott szavát megtartandó, önkényt visszatért Egerbe.[3] Innen Esztergomba Ferdinánd királyhoz szállitották, ki kész volt szabadságát visszaadni, ha hozzá csatlakozik. De Bodó ekkor s később is mindig azt felelte, hogy Jánosnak esküdött hűséget s esküjét meg nem szegheti. Hűségének, adott szavának áldozataképen német-ujhelyi fogságában halt meg. Erdélyben hasonlókép dúlt a polgárháború. Itt Reichersdorfer, Ferdinánd ügynöke, még 1526 őszén, valóságos rémuralmat léptetett életbe s rabolta-gyilkolta ellenfeleit, úgy hogy végül a közvélemény ellene zúdult. Az általános felháborodás vihara elől maga is elmenekült Erdélyből, de három czinkostársát a nádor Budán kivégeztette. Helyette Gerendy Miklós erdélyi püspök és Perényi Péter vajda vették át az ügyek vezetését s 1527 tavaszán egész Erdély, sőt a Tisza és Erdély közötti föld is meghódolt Ferdinándnak. Másutt azonban folyt a harcz tovább, s ámbár a szinai győzelem menekülni kényszerité Jánost, hiveit még sem törte meg. Ferdinánd fizetetlen zsoldosai nem engedelmeskedtek a budai kormány rendeleteinek, s egyaránt dúlták ellenség és jóbarát birtokait. Még olyankor sem akartak a János-párti várak megvételére indulni, mikor pénzt kaptak, hanem akkor is tétlenül lopták a napot.[4] Igy tehát az ország egyre mélyebben az anarchia örvényébe sülyedt s öngyilkos küzdelmekben vesztegette el vérét és vagyonát. Az, hogy a két király egyike sem oly hatalmas, hogy a másikat megtörje, megsemmisitse, s hogy küzdelmöknek az ország kettészakadására kell vezetnie, már ez időben mindinkább nyilvánvalóvá lett.

Gerendy Miklós aláírása.

[1] Sok ide vonatkozó adalékot közöl Berzeviczy Egyed: Századok, 1894. 741—42., valamint Sváby Frigyes: A 13 szepesi város tört., és a Dunántulról Martonfalvay Imre deák emlékirata, (kiadta Nagy Imre: M. Tört. Emlékiratok és Naplók.)

[2] Neuwald id. műve, a bécsi hadi levéltár adatai alapján.

[3] Megszöktetése körülményeit Neuwald id. m. 69, a hadügyi levéltár egykorú jelentései alapján mondja el. A sok verzió közt ez latszik hitelesnek.

[4] Ezt Pempflinger István, a budai kamara elnöke, ápril 12-iki levelében irja. Archiv für siebenb. Landeskunde. 1895.

IV. FEJEZET.

A török beavatkozás. Az 1529-iki hadjárat.

A mohácsi csatában a török szultán megsemmisité a magyar hadakat, azután megszállotta a fővárost s végigdúlta az ország nagy részét. Csakhamar kivonult ugyan belőle, de a határszélen fontos területeket szállott meg, s minden jel azt mutatta, hogy új támadásra készül. Ily körülmények közt a magyar királynak, bárhol tartotta székhelyét, okvetetlenül tisztáznia kellett a kérdést, minő politikát kövessen Törökország irányában. Ferdinánd ezt a kérdést is merően az önérdek és czélszerűség szempontjából mérlegelte, s felekezeti- vagy erkölcsi tekintetektől nem befolyásoltatta magát. Közvetlenül a mohácsi csata és II. Lajos halála hirére fölmerült benne a gondolat, hogy békealkudozás inditása ügyében a szultánhoz forduljon. De elejté a tervet, mert a magyarokat azzal az igérettel akarta megnyerni, hogy háborút üzen a töröknek s visszaszerzi Nándor-Fejérvárt a többi elveszett véghelyekkel. De ez igéreteit sem vette komolyan, mert ugyanakkor (1527 februárban), midőn e magasröptű reményekkel kecsegtette az országot, érintkezést keresett a szendrői és nándor-fejérvári, később a boszniai basával, kiket pénzzel akart magának megnyerni János ellen. Mielőtt pedig a magyarországi hadjáratot megkezdé, a szultánhoz követséget óhajtott küldeni, s meg is kapta számára a kért menevédet.[1] Mindamellett ő és hivei gyanusitották szakadatlanul Jánost azzal, hogy a törökkel egyetértésben áll, sőt már szövetkezett is vele. János azonban ekkor még rendületlen hive volt a törökellenes politikának, bizott a németek és francziák keresztény érzelmeiben, a trónviszályt békésen próbálta megoldani, hogy azután a német fejedelmek hadaival egyesitse a magyarságot, s keresztes hadjáratra vezesse őket Törökország ellen.

Ezt a politikai rendszert azonban Ferdinánd előnyomulása és győzelmei, minden idegen segély elmaradása, a magyar urak árulása egy csapásra halomra döntötték. János király csaknem hajléktalanná lett országában, s vándorlásai közepett még 1527 őszén nézetei is gyökeres változáson mentek át. Be kellett látnia, hogy a közvélemény, a nép szava, mely folyton arra ösztönözte, hogy a szultán segitségét kérje ki, ezúttal isten szava volt.

A külföldtől elhagyatva, saját főembereitől elárulva, ellenfelétől előbb elámitva, azután kérlelhetetlen gyülölettel üldözve, a végszükség eszközéhez, a török szultánhoz folyamodott tehát. V. Károly már régebben figyelmeztette öcscsét, ne tegye túl magát a kimélet minden korlátján, különben Szulejmán karjaiba kergeti Jánost. Ezt Károly azért nem óhajtotta, mert

[1] A szultán 1527 ápril 25-iki levele Gévaynál.

mint a császári korona viselője a nyugati kereszténység világi fejének tekintette magát, s legalább látszatát szerette volna kerülni annak, hogy épen a Habsburgok kényszeritik a kereszténység egyik tagját szövetkezni a hitetlenekkel.

Ferdinánd azonban nem hallgatott bátyja intésére s minden áron meg akarta semmisíteni a gyülölt, lenézett »vajdát«, a »szepesi grófot«, mint ellenfelét nevezte. Ez tehát végre szakitott eddigi politikájával. Mielőtt feje fölött végkép összecsaptak a hullámok, az utolsó mentőeszközhöz, a szultán támogatásához folyamodott. Érezte tettének nagy történelmi jelentőségét. Szakitás volt az nemzeti királyaink másfél századdos irányával, az ősi hagyományokkal, melyek még mindig erőteljesen lüktettek a hazafias szivekben. Mint magyar és keresztény egyaránt visszariadt a törökhöz való csatlakozástól, noha már pápák és más fejedelmek régebben is keresték a szultánok szövetségét. 1494-ben VI. Sándor pápa szövetkezett VIII. Károly franczia király ellen[1] II. Bajazid szultánnal, Ferencz franczia királynak pedig minden esetre része volt benne, hogy a török 1526-ban megtámadta Magyarországot.[2]

V. Károly aláírása.

A hatalmas Velencze régóta benső viszonyban állt a szultánnal, s a mohácsi győzelem alkalmából nemcsak állandó követe, hanem külön, rendkivüli követség útján fejezte ki szerencsekivánatait Konstantinápolyban. Ez időben a köztársaság különben is háborúban állt a Habsburgokkal, s habár a sajátjából egy batkával sem segitette János királyt, annál nagyobb erőlködéseket tett, hogy a szultánt Ferdinánd ellen hangolja. Az éles látású signoria egy perczig sem kételkedett benne, hogy János végre is a szultán segitségét lesz kénytelen kikérni. A nélkül, hogy János felkérte, sőt a nélkül, hogy csak tudta volna, Velencze kezdettől fogva egyengette útját a szultánnál, mert ez időben még Velencze, nem pedig Francziaország volt a Boszporuson a Habsburg-ellenes törekvések lelke. Ereje teljes megfeszitésével azon fáradozott tehát, hogy a szultánt a Habsburgok elleni háborúra, Fer-

[1] Egelhaaf, Deutsche Geschichte. I.

[2] Mikor I. Ferencz V. Károly foglya volt, a franczia regens-királyné 1525-ben szövetségre szólitotta fel a szultánt a Habsburgok ellen. A szultán 1526 februárban levélben támogatást igért a francziáknak s tudatta velük, hogy betör Magyarországba. Testa, Recueil des traités. I.

dinándnak Magyarországból való kiűzésére, János király fegyveres megsegitésére birja.

Mihelyt Velenczében megtudták, hogy Ferdinánd Konstantinápolyba küldendő követe számára biztositó levelet kér, megpróbálták a menevéd kiállitásának meghiusitását. A velenczei ügynökök figyelmeztették a nagyvezért, hogy a Habsburgok világuralomra törekszenek, s ha Ferdinánd megtartja a cseh és a magyar koronát, fivére, a császár, még hatalmasabb lesz, s e hatalom a többi államokat egészen meg fogja bénitani. A szultánnak saját érdekében mindent el kell tehát követni, hogy János megtartsa a magyar koronát. Verje ki Ferdinándot Magyarországból, még pedig most, mert ma még könnyen megy a dolog. Sőt arra ösztönözte a nagyvezért hogy saját országaiban, Ausztriában támadja meg Ferdinándot. Mikor Velenczében az olmützi értekezlet hirét vették s attól féltek, hogy a két király megosztozik az országon, s János megelégszik Erdélylyel, mig a többi Ferdinándnak marad, a tanács e hireket rögtön megirta Konstantinápolyba s utasitotta követét, kisértsen meg mindent, hogy a porta a béketárgyalásokat meghiusitsa. A szultán a nyár folyamán csakugyan elhatározta, hogy lovas hadat küld János segitségére, ki ezt nem is kérte.[1] Csak azt várták, hogy a nagyvezér Ázsiából visszatérjen, mire útnak akarták a sereget inditani. A velenczei tanácsnak nem tetszett a késedelem s folyton sürgette a had elinditását, mert, mint mondá, Jánosnak katonai segélyre van szüksége, különben tönkre megy.[2]

Mikor János király július 25-ikén Budáról Bonzagno János váradi prépostot Velenczébe küldte, hogy hadfogadáshoz pénzsegélyt kérjen, a tanács augusztus végén nagy fénynyel fogadta a követet, s noha pénzt nem adott neki, mégis figyelmeztette, hogy a szultán jóakarattal van János iránt, forduljon tehát hozzá. Másrészt a követtől hallott hireket nyomban megirta Konstantinápolyba, s a nagyvezért mindenképen arra ösztökélte, hiusítsa meg Ferdinánd törekvéseit.[3] Mikor már Magyarországon a koczka eldőlt s a szultán megadta az engedélyt, hogy Ferdinánd követe fölkeresse, Velencze még mindig kézzel-lábbal dolgozott ellene. Figyelmeztette a nagyvezért, hogy a spanyol udvarban nevekedett Ferdinánd ravasz, furfangos ember, a ki a követküldéssel épen úgy tőrbe akarja ejteni a szultánt, mint Károly császár tette a pápával. Minden szava »csalás és hazugság«, s végczélja a világuralom. Semmi esetre nem szabad tehát türni, hogy Magyarország a németeké legyen.[4] A szultánt azonban ekkor roppant birodalmának más ügyei foglalkoztatták s nem avatkozhatott a magyar trónviszályba. Csupán a boszniai és a többi szomszédos basákat utasitotta, hogy a magyar terü-

[1] A tanács utasitásai konstantinápolyi követéhez 1527 május 13., 22., 27. és 31., és június 21. napjairól a tört. bizottság másolatai közt.

[2] 1527 augusztus 20-iki levél u. ott.

[3] Szeptember 3-iki utasitása a konstantinápolyi követhez u. ott.

[4] Szeptember 19-iki két levele u. ott.

letet nyugtalanitsák, mi azonban a János és Ferdinánd közötti tusa eldöntésére nem gyakorolt befolyást.

Mihelyt tehát János tisztában volt azzal, hogy nincs más mentő eszköze, mint a szultán támogatását kikérni, előre lehetett látni, hogy erre irányuló törekvéseit siker fogja kisérni, mert diplomatiailag jól elő voltak Konstantinápolyban készitve. Hiveinek mindinkább megfogyatkozó tábora sürgette is, küldjön követséget a szultánhoz. A barát a szentirásból vett idézetekkel igyekezett lelkifurdalásait, vallásos aggodalmait eloszlatni, s János végre októberben elhatározta, hogy Velenczén át követet küld a portára.[1] E czélra egyik idegen hivét, kit már a nyáron Francziaországban és Angliában használt követnek, a lengyel Laszky Jeromost[2] szemelte ki. Laszky ősrégi, nagy vagyonú család ivadéka, ritka eszes, idegen nyelvekben és hadi dolgokban egyaránt járatos volt. Olasz földön tanult, korán a közpályára lépett, s mint Zsigmond lengyel király követe ismételve járt franczia földön. Finom modora, előkelő fellépése, fényes életmódja sokak barátságát szerzé meg neki. Másrészt óriási költekezései roppant adósságokba keverték, állhatatlan természete, nyugtalan vére pedig új meg új kalandokba vitték. Kétségkivül kiváló tehetség volt, de hiányzott lelkéből az erkölcsi tartalom, s megbizhatatlansága szerencsevadászszá, felsőbb rangú kalandorrá tette, noha eleinte nagy odaadással és sikerrel működött János érdekében, ki lengyel összeköttetései közben hamar megismerkedett vele s szolgálatába fogadta. Abban az időben nemcsak katonák vándoroltak egyik országból a másikba, hogy ott zsoldért, nyereség reményében dolgozzanak. Tették ezt tudósok, irók, diplomaták, s hazájokra vagy minden másra való tekintet nélkül a legtöbbet igérőnek bocsátották rendelkezésére tehetségeiket. Nagy nemzeti politika zászlóvivői az efféle polgári zsoldosok nem lehettek, de egyik-másik kétségkivül megérdemelte bérét és hasznosan szolgálta gazdáját. Ilyen volt Laszky is, ki tehetség dolgában messze kivált közülök, habár jellem és becsület tekintetében kalandor maradt, s lelkifurdalás nélkül csatlakozott nehány év mulva Ferdinándhoz.[3] Szinváltozása Európában megütközést sem keltett, kivéve a törököt, hol az effélét még nem tartották tisztességes dolognak. Eleinte azonban Laszky igazi lelkesedéssel buzgólkodott jó és rossz napokban János király érdekében.

Előbb a külföldön járt ügyében s onnan visszatérve, Budán igyekezett az ellenállást szervezni. Mikor ez nem sikerült s a király elmenekült

[1] Még egy költő kortársa Farkas András is azt mondja 1538-ban: Bölcsen cselekedék, frigyet vélek vete, Hogy csak épülhetne a megnyomorodott ország. Szilády, Régi Magyar Költők Tára. II.

[2] Életrajzát lengyel nyelven megirta Hirschberg. Műve ismertetve Ung. Revue 1888. Laszky szül. 1496 szeptember 27., † 1541 deczember 22.

[3] Az egykorúak mind elismerik Laszky tehetségét, de emlitik állhatatlanságát is. Igy pl. Várday érsek 1539 február 11-én Aleanderrel folytatott beszélgetésében. Nuntiaturber. IV. Továbbá Aleander 1539 augusztus 19-iki jelentése u. ott.

fővárosából, Laszkyt küldötte Lippára, hogy a környék rácz lakóit hűségükben megtartsa, s az a nehány rácz vezér, ki tántorithatatlanul ragaszkodott Jánoshoz, kétségkivül Laszky ösztönzésére sietett a király megsegitésére. Egyik lengyel honfitársának e nehéz napokban ezeket irta: »Csodálkozni fog ön uram azon, a mit cselekszem, csodálkozni fog, hogy mint feleséges ember, előkelő méltóság, elég családi örökség birtokosa, otthagyom nőmet, királyomat, hazámat és barátaimat. Nem a jutalom csábit, nem gyűlölöm édes hitvesemet, királyomat. De mindezeknél több előttem ennek a legnemesebb királynak (Jánosnak) erénye és embersége s nem is tudom, miféle végzet visz az ő szolgálatába.« [1]

Annyi bizonyos, hogy alkalmasabb embert a konstantinápolyi küldetésre János király Laszkynál nem találhatott. A feladat, melynek megoldását reá bizta, a lehető legkényesebb volt. János azt óhajtotta, ismerje el a szultán Magyarország törvényes királyának, szövetkezzék vele, védje meg ellenségei ellen, sőt adja vissza a Szerémséget. Mindezt pedig tegye a nélkül, hogy János bármi alakban adót fizessen, vagy hűbérese legyen a szultánnak. Egyenrangú szövetségtársnak akarta vele magát elismertetni, s jogilag és nemzetközileg meg akarta tartani önállóságát minden irányban.

Mit használhatott János király szövetsége a szultánnak, olyan állam urának, mely maga egy világ volt, minő egykor a római, ma meg az angol vagy orosz birodalom? Ereje, melyet három világrészből meritett, semmi más államéval nem volt összehasonlitható, s a többiekét együtt véve is, legalább időnkint, meghaladta. Még jóval később, midőn a szultán egyes kudarczai s a magyarok vitézi ellenállása Európában tetemesen mérséklé a töröktől való félelmet, még akkor is csak annyit mert egy pápai diplomata remélni, hogy az egyesült Európa talán legyőzhetné a török birodalmat. Magában azonban egy uralkodó, egy állam, vagy nemzet nem vivhatott meg vele sikerrel. Csak ő birt 3—400,000 főnyi hadakat talpra állitani. A tengert és a Dunát csak ő tudta száz meg száz vitorlával elboritani.[2] Mikor Konstantinápoly a szultánok kezébe került, ezek ott egy ősrégi és fölötte fejlett polgárosodás birtokába jutottak, s habár vallásilag rideg ellentétben maradtak e polgárosodással, az még sem volt rájuk hatástalan. Akarva, nem akarva sokat tanultak tőle, s sikerrel használták saját czéljaikra. Az adó-ügy és közjövedelmek szervezetében bizanczi nyomokon haladtak s a szultán kincstára ez időben mindig tele volt. Hadszervezetük azelőtt is kitünő volt ugyan, de csak Bizanczban nyerte vizi és szárazföldi haderejök teljes kifejlődését. A janicsárokhoz, a kor legjobb gyalogságához, s a jeles lovassághoz, melyet a hűbéresek szolgáltattak, ekkor járult a kitünő és nagyszámú tüzérség, mely európai hirnévre jutott. A várvivás tekintetében nem mérkőzhetett ez időben senki a törökkel. Különösen értett az

[1] 1527 október 18-ikán Kolozsvárt Tarnovskyhoz irt levele. Acta Tomic. IX. 318.
[2] Charrière, Négociations. II.

aknafúráshoz, a robbantáshoz; ágyúi roppant sulyú kőgolyókat birtak vetni, sőt hosszú csövű tábori kigyói a korhoz képest elég gyorsan is tüzeltek. A török birodalom, noha három világrészre terjedt ki, sem szoritkozott saját emberanyagára. Nyitva állt minden tehetség előtt. Nem levén benne születési főnemesség, szabadon fejlődhetett a tehetség és egyéni érdem aristocratiája. A ki vitézségével, az államügyekben való jártasságával, tudásával feltünt, azt a szultán készségesen alkalmazta, noha magasabb állásba csak úgy juthatott, ha fölvette a mohammedán hitet. Ekkor azonban nem nézték származását, születését, hanem tehetsége szerint a legfelső méltóságok megnyiltak előtte. El lehet mondani, hogy a XVI. században a szultánok kiválóbb vezérei, azok, kik a divánban, a minisztertanácsban a döntő szót vitték, többségükben keresztény születésűek, főleg olaszok és délszlávok voltak. De a keresztények sem voltak a hadszervezetből kirekesztve s főleg a hajóhadban és a tüzérségnél nagy számmal szolgáltak. A Balkán keresztény, szláv népei, mint segély-csapatok, martalóczok szintén tömegesen harczoltak török zászló alatt. Sőt 1529-ben Bécs ostromakor, a szultán seregében több ezer német zsoldos volt, nagy részt szökevény, ki a parasztlázadás leverése után hazájából elmenekült, vagy olyan, kit a régi egyház iránti gyűlölet vitt a törökhöz.[1]

Mindez az óriási hatalom egyetlen egy ember, a szultán kezében összpontosult, kinek akaratát nem bénitották meg hatalmas főurak, rendi testületek, vagy alkotmányos szervezetek. A roppant birodalomban támadtak ugyan minduntalan belső mozgalmak, s a számtalan népet, mely a török igát hordotta, nem mindig lehetett féken tartani. Ezek azonban egészen más természetű mozgalmak voltak, mint a királyság és a rendek küzdelmei Európában, hol a szultán erejének kimerithetetlenségébe vetett hitet a képzelő erő még inkább fokozta. Pedig roppant nagy volt ez az erő akkor a valóságban is. S mikor erős egyéniség ült a trónon, csakugyan csodadolgokat birt vele művelni.

Ebben az időben pedig erős akaratú, hatalmas egyéniség, Szulejmán »a törvényhozó« uralkodott Törökországban. Tekintélyes, tiszteletet gerjesztő alak, egyenes tartással, kissé daczosan tekintő szemmel, máskülönben kellemes barna arczczal.[2] 1527-ben valami 32 éves volt, arcza halavány, orra hajlott, testalkata szikár; a bornak és a szerelemnek barátja,[3] szeszélyes, de a komoly államügyek iránt érdeklődő ember, jó katona, telve önbizalommal és lángoló dicsvágygyal. Mellette a nagyvezéri, az első miniszteri állást a keresztény származású Ibrahim basa vitte, ki urával körülbelül egykorú volt s vele benső, bizalmas barátságban élt.

E férfiak, e világbirodalom szövetségének megnyeréséről volt szó, midőn János király elhatározta, hogy Laszkyt Konstantinápolyba küldi.

[1] Egelhaaf, id. m.

[2] Igy irja le egy frank lovag, ki 1522-ben Rhodoson látta. Egelhaaf, id. m.

[3] Bragadin Péter velenczei követ 1526-iki jelentése. Baschet, La dipl. Vénitienne. 222.

II. Szulejmán szultán.
(Agostino de Musi metszete az országos képtárban.)

Már októberben tervezte a követséget, de Laszky csak novemberben indult el. Tengeri úton, Velenczén[1] át érkezett meg deczember 22-ikén a török fővárosba. Legelőször nem közvetlenül a török hatalmasokhoz, hanem az olasz Gritti Lajoshoz[2] fordult. Ez a Gritti volt akkor a török főváros egyik legbefolyásosabb embere, nem hivatala vagy rangja, hanem pusztán esze és szerencséje által. A velenczei doge törvénytelen gyermeke levén, ügynöke volt ugyan a velenczei köztársaságnak, de nem hivatalosan. Kereskedő volt, de kezdettől fogva nemcsak pénz, hanem összeköttetések szerzésén fáradozott. Mindkét irányban sikerrel dolgozott. Gyönyörű kertben, fényes palotában lakott, nagy lábon élt, s két kézzel dobálta a pénzt. Magas termetű, szép férfiú volt, finom modorral és nagy műveltséggel, sok észszel, de minden erkölcsi érzés nélkül, kit csupán az emberi természet aljas ösztönei: a becsvágy és úrhatnámság vezettek. Hasztalan is adta az urat, tényleg kalmár maradt egész életén át. Régóta benső viszonyban állt a nála jóval ifjabb Ibrahim basával, ki, midőn 1523-ban nagyvezér lett, a szultánnal is megismertette. Gritti annyira megnyerte Szulejmán kegyét és bizalmát, hogy a nagyur nagyvezérével gyakran eljárt palotájába, asztalához, hol ifjú hölgyek és rabnők társaságában folytak mulatozásaik. Ez összeköttetéseivel Gritti irányadó politikai tényező lett a portán, minek hire Európaszerte elterjedt. János király szintén közvetlenül hozzá fordult; Laszky levelet vitt neki s minthogy János ügyét Velencze már azelőtt melegen felkarolta a szultánnál, a két rokon természetű ember nyomban megértette egymást. Kétségtelen, hogy Laszky, mint ezt több izben hangsulyozta, Grittinek köszönhette küldetése sikerét. Az olasz közvetitette Ibrahim és Laszky közt az érintkezést. A portán abból a szempontból indultak ki, hogy Magyarország a szultáné, s az első kérdés, melyet a nagyvezér a magyar követhez intézett, az volt, miért nem nyomban trónraléptekor kérte János az országot a szultántól? Laszky e nehéz viszonyok közt igen ügyesen viselte magát s bókjaival és hizelgéseivel, valamint ildomosságával hamar megnyerte Ibrahim jóindulatát. De ha kellett, fel tudott lépni erélyesen is. A kivánságra, hogy János adót fizessen a szultánnak, őszintén megmondotta, hogy királya inkább kocsisának adja át országát, semhogy bárkinek adófizetője legyen. Szavainak volt hatása, s már január 22-ikén értesithette urát, hogy küldetésének meglesz a kivánt sikere. Öt nappal később a szultán szine elé bocsátották. Ekkor Szulejmán személyesen kijelentette, hogy Jánosnak engedi át Magyarországot s fegyverrel segiti Ferdinánd ellen. Ibrahim utóbb ujra fölvetette ugyan az adófizetés ügyét, sőt megelégedett volna a leplezett adózással, évi ajándék küldésével is. Laszky azonban ezt sem fogadta el. Február 3-ikán volt újra kihallgatáson a szultánnal, ki ismét hangsulyozta, hogy igaz, föltétlen és állandó barátja lesz Jánosnak minden ellenségével szemben. E nyilatkozatot

[1] Innen kelt levele. Tört. Tár.

[2] Kretschmayr, Ludovico Gritti. Ez legújabb életrajza. Van magyar is Révész Ferencztől: Erd. Múzeum. 1891.

a követ irásban is megkapta, s február végén a hivatalos iratok birtokában indulhatott haza.[1]

A szerződés, melyet Laszky a szultánnal kötött, látszólag rendkivül előnyös volt. Nem adta ugyan vissza a Szerémséget, de legalább a magyar birodalom összes többi részeiben törvényes, nemzetközileg független királynak ismerte el Jánost. Ezenkivül Szulejmánra azon esküvel szentesitett kötelezettséget háritotta, hogy a királyt megvédi minden ellensége ellen. Ellenben Jánosra a szövetség semmiféle különös kötelezettséget nem rótt s igy látszólag a lehető legkedvezőbb volt reá. Csakhogy a szerződő felek minden szövetkezésben annyit szoktak érni, olyan szerepet szoktak játszani s annyi előnyben részesülnek, a milyen nagy saját erejök, a milyen tekintélyt hatalmukkal tudnak magoknak benne biztositani. Az erős és gyönge közötti szerződésben az oroszlánrész mindig az erősnek, nem pedig a gyöngének, jut. Ez történt a jelen esetben is.

A török politika nem tekinthette feladatának biztositani Magyarország önállóságát. Ez egyszerű megtagadása lett volna a százados hagyományoknak, az iszlam vallásos parancsainak, melyek a mohammedánt örökös háborúra, hóditásra ösztönzik a hitetlenek ellen. Szulejmánban olthatatlan tűzzel égtek ezek a hagyományok s elődeinek emléke új tettekre, új hóditásokra buzditották. Ezek vezették 1521-ben és 1526-ban Magyarország ellen. Mohács után megszállotta Budát. De e váratlan sikerre maga sem volt elkészülve. Hóditani jött ugyan, de el sem képzelte, hogy egyetlen csatával földre sujthatja azt a nemzetet, melyre a Hunyadiak nimbusából elhaló fényként ugyan, de még mindig elég ragyogó hadi dicsőség sugárzott.[2] Föl sem tette, hogy a hires Buda vára már ekkor, még pedig ellenállás nélkül birtokába fogna jutni. Az első perczben maga sem tudta, mit tegyen vele. Kimélni akarta, de katonái felgyujtották. Ott hagyta tehát, mert állandó megtartását katonailag eléggé biztositottnak nem tekintette. Az ország nagyobb része erejében még érintetlen maradt, s attól lehetett félni, hogy aléltságából fölocsúdva, megkezdi a harczot s visszaveszi Budát, melytől a török birodalom határai még oly távol estek, hogy onnan megsegiteni nem lehetett volna. Buda környéke különben is teljesen el volt pusztitva, s merő lehetetlenség lett volna az ottani török őrséget élelmezni. Katonai tekintetek parancsolták tehát a szultánnak, hogy a romba dőlt fővárosból távozzék; maga mondja, hogy Buda »és a müzülmán birodalom

Laszky Jeromos aláirása.

[1] Elutazása előtt János ügyeinek képviseletét Grittire bizta, ki Velenczének is ügynöke levén, a Habsburg-ellenes és háborús törekvések legfőbb mozgató ereje lett Konstantinápolyban.

[2] Szalay László, Magyarország Történelme. IV.

között levő óriási távolság miatt nem lehetett közvetlenül birtokba venni és őrséggel ellátni«;[1] utóbb meg (1541), hogy ez időben nagyon távol esett a mozlim birodalomtól, s igy kormányzása nehéz lett volna. Mint hadvezér, 1526-ban felismerte a helyzetet s csak annyit tartott meg Magyarországból, a mennyit a szomszéd török várakból könnyű szerrel meg lehetett oltalmazni. De azért soha, egy perczig sem ejtette el, sohasem téveszté szem elől azt az eszmét, hogy egész Magyarországot birtokba veszi. E czél felé sodorta ellenállhatatlanul a török politika hagyományos árja. De tervét lépésről lépésre, fokozatosan és koczkázat nélkül igyekezett valósitani. Egy lépés e nagy czél felé volt János királylyal való szövetkezése, melynek mérhetetlen előnyeit éles eszével és politikai érzékével nyomban átlátta. Szulejmán János királynak adta ugyan Magyarországot, de csupán azért, hogy az ország sorsára befolyást gyakorolhasson s időt nyerjen meghóditásának katonai előkészitésére. Eszköz volt e szövetség hatalmas kezeiben, hogy Magyarország birtokba vételét akkor és oly módon hajtsa végre, mikor és mi módon maga akarja s a siker biztos tudatában teheti.

Jánoshoz csatlakozott azért is, mert a két ellenkirály közül őt tartotta a gyöngébbnek. Azt hitte, hogy Jánossal kénye-kedve szerint elbánhat bármikor, hogy ellenben Ferdinánd, a római császár testvére, a császárság segélyforrásaival, melyeket a portán ekkor még szertelenül túlbecsültek, hóditó szándékai elé több akadályt gördithet. De azért Ferdinánd követeit is maga elé bocsátotta. Csakhogy ezek olyan időben érkeztek meg, midőn a döntés már megtörtént s Jánossal a szövetség megköttetett. Ferdinánd különben sem szerencsésen szemelte ki követeit, Hoberdanácz Jánost és Weichselberger Zsigmondot. A nagy szót Hoberdanácz vitte, ki alkalmas lehetett Ivánnal, a fekete emberrel való érintkezésre, de nem ismerve a konstantinápolyi viszonyokat, ura ügyét a portán teljesen elrontotta. Kihivóan, elbizakodottan viselkedett, illetlen beszédeivel és tulzott követeléseivel[2] még inkább fokozta az ura iránti ellenszenvet. Az volt megbizása, hogy hivatkozva a barátságra, melyben Ferdinánd elődei, Frigyes és Miksa császárok, a szultánokkal álltak, Ferdinándnak magyar királylyá való elismerését kérje, három évi fegyverszünetet kössön s pénzbeli kárpótlás fejében a Száva mentén levő területek visszaadását sürgesse.[3] A nagyvezér kész volt ugyan a követeket a szultán elé bocsátani, de azt ajánlotta nekik, hogy Magyarország dolgát elő se hozzák. Később tudtokra adta, hogy csak az esetben lehet szó béketárgyalásról, ha Ferdinánd kiüriti egész Magyarországot, mely esetben örökös tartományaira nézve békét nyerhet a portától. A tárgyalások csakugyan megszakadtak s a szultán irásban és

[1] Thury, Török Történetírók. I. és II.

[2] Ezt török irók állitják róla, (Thury, id. m. II. 75.) de később a nagyvezér is ugyanezt mondta, s követjelentéséből szintén e benyomást merithetjük. (Jelentése Gévaynál, I.)

[3] Az 1527 júliusban kelt utasitás Gévaynál, I.

szóban megüzente Ferdinándnak, hogy a jövő évben személyesen vezeti ellene hadait; készüljön tehát, s fogadja illendően.

Ezzel eldőlt a török szövetség ügye. János azonban eleinte kevés hasznát látta a szövetségnek, mert ugyanazon időben kellett Lengyelországba menekülnie, mikor Laszky hazatérőben volt Konstantinápolyból. A követ a szultán védelme alatt szárazföldön térhetett vissza Havasalföldéről. Ferdinándhoz levelet intézett, melyben — háborút üzen neki.[1] Ez azonban szinészi fogás, hóbortos elbizakodás volt, s a hadműveletekre nem gyakorolt befolyást. János, mint a török szövetségese is jó sokáig Tarnovban tartotta székhelyét. A szultán oda azt üzente neki, hogy lengyel támogatással térjen haza, s várja be a török segélyhadakat, melyek indulásra készen állanak s csak a Magyarországban uralkodó inség és drágaság miatt késnek. János király azonban, noha folyton érintkezésben maradt a portával,[2] csak november 3-ikán indult el Tarnovból,[3] mikor némi török segélyhad tényleg a déli részekbe érkezett. E közben itthon folyt a belháború tovább. A kedvező időjárás beálltával Kazianer árulással megvette Szepesvárát, Pekry Lajos Likavát és Liptó-Ujvárt, mire május második felében más hivekkel szaporodva János király egyik fővárát, az erős Trencsént kezdték ostromolni. 2000 hű ember védte a várat, s a város polgárai önfeláldozóan támogatták az őrség törekvéseit.[4] Egy áruló mégis akadt közöttük, kinek útbaigazitására az ostromlók bombával a vár épületeit felgyujtották, melyek az élelmi- és lőszer-készletekkel együtt teljesen elhamvadtak. Török Bálint erre kedvező föltételeket kinált az őrségnek, mely azokat június 24-ikén el is fogadta, s 30-ikán a vár csakugyan átadatott.[5] A Vágvölgyéből Kazianernek Erdélybe kellett volna indulnia, hogy az ottani magyar hadak segélyével a Maros vidékén megvivja Lippát, János király egy másik erős várát. Lippára és Solymosra támaszkodva ugyanis, az ottani ráczok megmaradtak János király hűségében. Az erdélyiek azonban csak a maguk erejével indultak a hadjáratra, melyhez Ferdinánd budai kormánya vérmes reményeket fűzött, mert a délvidék meg-

Kazianer aláírása.

[1] 1528 ápril 10. Tergovistból. Ez a levél csak a gyáva Zsigmond lengyel királynak okozott kellemetlenséget, ki Laszkyt, mint lengyel alattvalót, felelősségre akarta vonatni. Minthogy azonban jó ideig nem tartott országgyűlést, ez az ügy is abban maradt.

[2] Berekallji Lukács titkárát 1528 július 19-ikén küldte Konstantinápolyba, (megbizó levele a bécsi áll. ltárban), de Ferdinánd emberei Kalocsán elfogták. Szalaházy aug. 9-iki levele.

[3] Laszky János prépost november 18-iki levele Rinconhoz. Londoni Okm. 170—72.

[4] A szerződés bő ismertetése: Trencséni kir. kath. főgymn. Ért. 1882/3. A feltételeket azonban Kazianer nem tartotta meg, a mi abból is kitűnik, hogy lefoglalta János király itt őrzött levéltárát. Itt és nem Trocsányban kerültek kezébe azon családi iratok, melyek visszaadására ajánlkozott 1538-ban, midőn János szolgálatába akart lépni.

[5] Életrajzát megirta Majláth Béla (Tört. Életrajzok). Az idézett leveleket közli Schuller: Archiv für Siebenb. Landeskunde. XXI. 255.

szerzését várta tőle. Az eredmény azonban elmaradt a remények mögött. Az erdélyi had visszaszoritotta ugyan a ráczokat Lippára, de a várat megvenni nem tudta, mert nem volt ágyúja. Világosból, a nádor várából hozattak két ágyút. De ezek még a kenyérmezei hős, Báthory István idejéből származtak, s nem lehetett hasznukat venni. A vezérek különben is mind csupa ifjabb, járatlan emberek voltak. — »Mindnyájan fiatalok vagyunk, valahányan itt vagyunk, — kesereg egyikük, Maylád István, — semmit sem tudunk, semmit sem birunk cselekedni.« Perényi Péter, ki szintén jelen volt, a feleségéhez vágyódott; nincs kedve a háborúhoz, »nem Hunyadi János,« gúnyolódik az elmés oláh, kire csakhamar kiváló szerep várakozott.[1] De nemcsak a magyar vezérek fiatalságában volt a hiba. Lanyhán, kelletlenűl, a szükséges segélyeszközök nélkül folyt a hadakozás az ország más részeiben is s az egyedüli eredmény a köznép, a szegénység szörnyű pusztulása volt. Hivei sajnosan nélkülözték Ferdinánd királyt, ki János példáját követve szintén külföldi segély szerzésén fáradozott, belátva, hogy az egész országot a maga erejével nem képes megszerezni. Mig azonban idegenben járt, itthon a legnagyobb veszély fenyegette mindazt, a mit személyes érintkezéseiben, megnyerő egyéniségével, valamint fegyvereivel szerzett. Zsoldosainak kicsapongásai és kegyetlensége általános elégedetlenséget szültek. Mindenfelől hangoztatták, s e véleményben a budai helytartóság is osztozott, hogy »Prágából Magyarországot megvédeni nem lehet.«[4] János távolléte a teljes összeomlást elháritotta ugyan, de elégedetlenség nyilvánult még a hű Erdélyben is. Mikor pedig a nyár folyamán mindinkább hire terjedt, hogy János szövetségre lépett a szultánnal, hivei mindenütt újra fellélegzettek, s támadólag kezdtek föllépni.

Athinay Simon deák lengyel földről betört Felső-Magyarországba s felégette a vetést, s attól féltek, hogy őszszel meg a szüretet pusztitja el.[2] Ferdinánd naszádos hada vitéz főkapitányát, Révay Istvánt küldte a felvidékre az esztergomi érsek, a veszprémi püspök, Thurzó s Elek más urak csapataival. De ez az 5000 főnyi had megveretett.[3] Kevéssel azelőtt (szeptember 17-ikén) Czibak 4000 emberrel megverte Báthory Andrást, a ráczok pedig Perényi és Török Bálint hadait szoritották vissza.[4] Az erdélyi had őszszel csakugyan eredménytelenül oszlott szét. Mindazok, kik a vállalatban résztvettek, elkeseredtek Ferdinánd ellen, ki szertelenül nagy anyagi áldozatot rótt reájuk a nélkül, hogy gondoskodott volna, hogy az áldozatnak foganata legyen. János hivei Erdélyben is elszaporodtak, s Gerendy püspök, a ki tör-

[1] Maylád szeptember 26-iki levele Schullernél: Archiv. 1895.

[2] Serédy levele Bártfához Wagnernél: Diplom. Sáros.

[3] Szentkláray id. m. szerint szeptember 25-ikén Kassa közelében. Alighanem ez lesz az a csata, melyről Bonzagno magyar követ november 6-ikán a velenczei tanács elé terjesztett jelentéseiben azt irja, hogy Ujlaknál (Tisza) szeptember 20-ikán Ferdinánd 5000 főnyi hada megveretett. A jelentés a tört. bizottság másolatai között.

[4] Bonzagno id. jelentése.

hetetlen buzgalommal szolgálta Ferdinándot, már őszszel azzal a szomorú értesitéssel lepte meg, hogy egy pár emberen kivül, egyedül a szászoktól várhatja ügye támogatását. A püspök, valamint a budai helytartóság Ferdinánd gyors viszatérésétől remélte a megmentést a teljes fejetlenségben és zürzavarban, mely mindenütt lábra kapott. Mária királyné is lelkére kötötte fivérének, jőjjön az országba, mielőtt János visszatér, különben minden oda vész. A helyzet csakugyan oly türhetetlenné vált, hogy Nádasdy kérve kérte a királyt, bocsása el Budáról, »e siralom völgyéből«.[1] A vidék helyzete azonban még szánalmasabb volt, mint a fővárosé. Ott az a hír, hogy jön a török, s könyörtelenül elpusztit mindent, a mi meg nem hódol Jánosnak, a legnagyobb rémületet keltette. Pest, Borsod, Heves és Szolnok vármegyék követeket küldtek Budára, kik jelentették a helytartóságnak, hogy, ha a török betörne, lakóhelyükön meg nem maradhatnak, s sokan már is Budára költöztették családjukat. Sirva kérték tehát az urakat, mondják meg őszintén számithatnak-e Ferdinánd oltalmára.[2] A helytartóság biztatta őket, de tenni nem tett érdekökben semmit s az ország nagy része már ez időben ismét elpártolt Ferdinándtól.

Czibak Imre aláirása.

Minden akadály nélkül vonulhatott tehát János király novemberben a lengyel határszélről az országon át le Makónak, hol Laszky és a török segélyhad várta. Onnan Lippára ment, mely csaknem másfél évig maradt székhelye. Első dolgának ama nehány vár megvételét tekinté, mely e földön még az ellenség kezén maradt. Jenőt és Pankotát hadai elfoglalták, Világos várával szerződés létesült, mely szerint a vár semleges marad, mig az ország sorsa el nem dől. Alig nehány héttel haza jötte után, Temesvár kivételével az Erdély és Lippa közötti várak valóban mind kezén voltak.[3]

Mindezek azonban apróbb sikerek maradtak, de végleg nem döntötték el az ellenkirályok küzdelmét. Egyikük sem a saját erejétől várta azt s mig János a szultánnal szövetkezett, Ferdinánd szintén a külföldön, a német birodalomban kereste a segitséget. Őszszel azonban magyar hiveit is országgyűlésre hivta Pozsonyba, hogy személyes jelenlétével újabb áldozatokra birja őket. A rendek teljesitették óhajait, s adót ajánlottak meg neki, a nélkül azonban, hogy a király az ország védelmére a halaszthatatlan

[1] Október 6-iki levele Schullernél: Archiv 1896. 628.
[2] Június 9-iki levél Schullernél: Archiv. 1895.
[3] 1528 deczember 29-iki levele. Tört. Tár. 1883. 303.

intézkedéseket megtette volna. 1529 januárban Bács és Félegyháza várát, melyek a déli részekben egyedül maradtak Ferdinánd kezén, árulás útján a török elfoglalta. Ezzel megnyilt a szultán előtt az út egész Pestig, mert sem erősség, sem természeti akadály, folyam vagy hegy nem gátolta előrenyomulását. A szultán csakugyan a legnagyobb arányokban készült a támadásra, s a velenczei politika hivatalosan és Gritti útján törhetetlenül izgatta az irtó háborúra a Habsburgok ellen. Szulejmán már 1528 őszén értesitette Jánost, hogy találkozni óhajt vele. 1529 ápril 2-ikán pedig megirta neki, hogy május végén Belgrádban lesz. Egyszersmind a maga és basái hitére igérte, hogy serege János hiveit bántani nem fogja és mindenki szabadon jöhet táborába eleséget eladni.[1] E levél alapján János május 10-ikén a néphez kiáltványt intézett, melyben tudtára adja, hogy szövetséget kötött a szultánnal s hogy az ő ellensége a szultánnak is ellensége. Térjen tehát mindenki az ő hűségére, különben a török irgalmatlanul bánik el vele.

Mindez mély benyomást tett a közvéleményre. Erdély, honnan Gerendy püspök januárban azt irta Ferdinandnak, »mi már itt úgyszólván haldoklunk«, a tavaszszal nehány nemes és a szászok kivételével, kiknek földjét a moldvai vajda dúlta, Jánoshoz állt.

A budai helytartóság ez időben szintén csak haldokolt. Azt ajánlotta Ferdinándnak, hogy legkésőbb akkor gyűjtse össze hadait Bécsnél, mikor a szultán Belgrád alá ér, s Budán legyen akkor, mikor a szultán a Szerémségbe nyomul. Ferdinánd azonban, pénz és katonaság hiányában, Buda megvédésére nem is gondolhatott. A helytartóság legalább a vizi út, a Duna biztositását próbálta meg, s a közeli vármegyéket és városokat utasitotta, gondoskodjanak az elégedetlen naszádosok fizetéséről. A megyéket és urakat meg felhivta, állitsák ki hadaikat, s küldjék Pestre, Pécsre vagy Horvátországba, a 20 dénáros kamarahaszna-adót pedig toldják meg 30 dénárral, hogy a hadat fizetni lehessen.[2] De senki sem törődött rendeleteivel, melyek különben is megkéstek. Ferdinánd az utolsó pillanatban küldött ugyan 1100 németet Budára, de kétségtelen volt, hogy e maroknyi néppel a fővárost, még kevésbbé pedig Magyarországot megvédeni nem lehet. Mikor már el volt vetve a koczka, Ferdinánd kétségbeesésében Jurisics Miklóst a szultánhoz küldte, hogy 10 évi, vagy hosszabb fegyverszünetet kérjen s ha a szultán neki adja az egész országot, kész egész 100,000 arany évi »pensiót« érte fizetni. Ez a követség azonban nemcsak megkésett, hanem olyan reménytelen kisérlet volt, mint Károly császár azon törekvése, hogy Tamáhsp perzsa saht[3] a szultán elleni háborúban szövetségesül megnyerje. Ez a sah, a »szofi«, ki hosszú uralkodása alatt (1524—1576) az európai politika számitásaiban is szerepelt, föltétlenül békefejedelem volt. Ha időnként

[1] Frangepán Ferencz irja május 12-ikén Lippáról. Schuller: Archiv. 1895. 657.

[2] A királyhoz június 15-én intézett levél, a tört. bizottság másolatai közt.

[3] Emlékiratait maga megirta. Németül kiadta Horn Pál. Strassburg, 1891.

mégis háborúba keveredett a szultánnal, mindig a porta hódító törekvései idézték föl az összeütközést. Maga a szofi soha sem akarta a háborút, vakbuzgalma, a hitetlenek iránti ellenszenve pedig mindig kizárta a lehetőséget, hogy keresztényekkel szövetkezzék.

A szultán május 10-ikén, a hosszú úthoz igen későn indult el Konstantinápolyból s e késedelem döntötte el a hadjárat sorsát, melynek az időjárás sem kedvezett. Az 1529-iki év esős, hideg év volt s a télies évszak hamar beköszöntött. A szultán szárazföldön nyomult elő, lassan és nehézkesen. De a Dunára is küldött hajóhadat, s az találkozott először az ellenséggel. Június 18-dikán e hajóhad már Erdődnél állt s egy része megtámadta Ferdinánd elégedetlen naszádosait, kik magyarok és ráczok voltak. A ráczok elárulták a magyarokat s a flotta 16 hajó kivételével megsemmisült vagy török kézbe került. A magyarok Perényi Péter várába, Siklósra menekültek, hol a vár ura saját költségén tartotta együtt őket s a vizi erőt újjá szervezni igyekezett. Szulejmán csak augusztus 8-ikán érkezett Eszék alá.[1] Baranya vára közelében augusztus 12-ikén kezdődtek a tárgyalások János király fogadása iránt. Augusztus 18-ikán a mohácsi mezőn volt a szultán tábora. Oda ment el János király Frangepán

Ein newes lied/in welchē Fürſten vnd Herrn vnd andere Stend des Reychs/ mit ſampt allen frumen Lantzknechten/ zů frid vñ eynickeit/auch Got den aller großmechtigſten keyſer vñ herren/mit hôchſtem fleyß anzůrůffen/vñ in ſeynem namen/auch vmb ſeyner ehr willen ritterlichen zůſtreyten/wider den Türcken/ trewlich vermant werden/ In der Paſſier weyß.

Az 1529-iki hadjáratról szóló ujság czímlapja.
(A Magyar Nemz. Múzeum eredeti példányáról.)

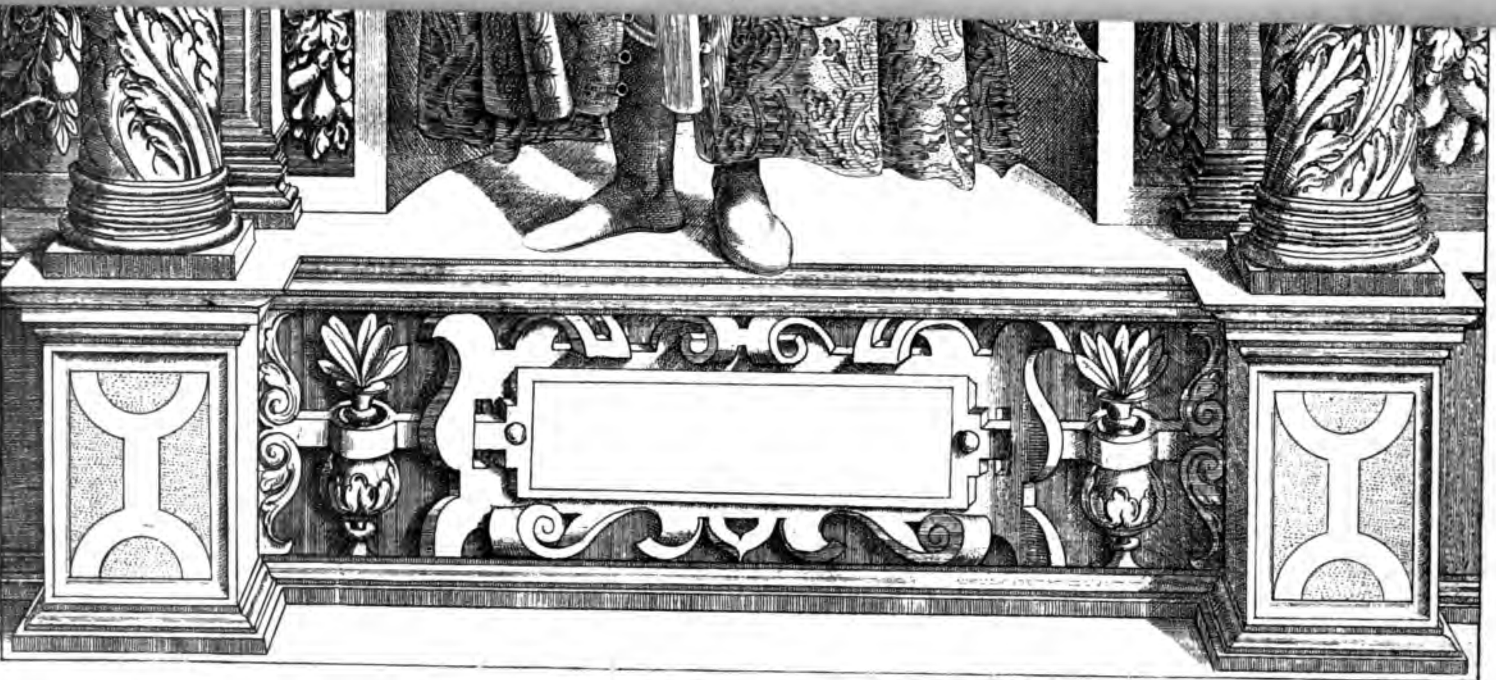
[1] Főforrás Szulejmán naplója. Thury, id. m. II.

Ferencz érsek, Statileo püspök, Verbőczy kanczellár, Bajoni Benedek s más előkelők kiséretében. A szultán illő katonai pompával fogadta és seregének nagyrésze teljes diszben várta a magyarok királyát. Mikor a távolból meglátták, nagy csapat főtiszt sietett eléje. A táborba érkezve, leszállott lováról s belépett a sátorba, hol a szultán trónon ült. Szulejmán leszállt a trónról s három lépésre ment vendége elé. Azután ő is, János is, valamint Ibrahim nagyvezér leültek, mig két más basa állva maradt. Mit gondolt a két uralkodó, midőn egymást először meglátta, mi módon és miről folyt, meddig tartott beszélgetésük, arról irásbeli följegyzés nem ad értesitést.[1] Mikor János a sátorból távozott, a szultán négy kaftánnal s egészen aranyos szerszámú paripával ajándékozta meg. Erre János visszatért a sátorba s megköszönte a figyelmet. Azután lóra ült és kiséretével elvágtatott. A látogatás eredménye a Laszkyval kötött szövetség ujabb megerősitése volt.

Két nappal az emlékezetes találkozás után jelentették a szultánnak, hogy Perényi Péter török fogságba került. A magokra hagyott naszádosok ugyanis Siklósról harcz nélkül elszéledtek, Perényi Péter pedig a nála levő koronával biztosabb helyre igyekezett eljutni. De Kajdacs tolnamegyei községben elfogták.[2] A szultán 500 spahit küldött érte. Szeptember 3-ikán Szulejmán másod izben Buda alatt állt s a szőlőhegyeken ütött tábort. Másnap meghozták Perényit s a budai német őrségből is vagy ötvenen szöktek ki, jelezve, hogy a bennmaradottak közt sem valami elszánt a hangulat. Csakugyan, már szeptember 8-ikán, noha a bombázás meg sem kezdődött s a falak szilárdan álltak, sőt az nap a rohamot vissza is verték, a németek átadták a várat. Nagyobb részük felkonczoltatott. A budai lakosság, János bosszúságától félve, szintén elmenekült, s aki ott maradt, főleg a fiatalabbak, rabszolgákul adattak el a táborban. Nádasdy Tamás várnagy foglyul esett, de János közbenjárására s azon igéret mellett, hogy hozzá csatlakozik, nem történt bántódása. Szeptember 14-ikén vezették be a janicsárok János királyt Budára, miért gazdag ajándékot kaptak. Másnap a törökök megkezdték az előnyomulást Bécs felé s Magyar-Óvárnál találkoztak először némi ellenállással. Szeptember 22-ikén végre a szultán is Bécs alá érkezett. Útja 141 napig tartott s előnyomulásának lomhaságával maga tette lehetetlenné kitűzött czélja elérését. Későn kezdte meg az ostromot, melyet a kedvezőtlen időjárás miatt elég erővel és nyomatékkal sem lehetett folytatni. Majdnem mindig szakadt az eső s feneketlen sár nehezité a csapatok mozdulatait. Október 5-ikén Várday Pál érsek a török táborba érkezett,

[1] Frangepán Ferencz, a jelenlevők egyike csak annyit ir, hogy János 300 főnyi kiserettel ment a török táborba s hogy a király után ő lépett elsőnek a szultán sátrába. »Sokat tárgyaltak és beszéltek ott, -- folytatja — a mit hosszu lenne elmondani. Végül óhajunkra megállapittatott, hogy saját törvényeink szerint éljünk s békén, adófizetés nélkül, a (török) felsőbbség minden elismerése nélkül birjuk az országot.« Egy római barátjához és szerzetestársához Budáról 1532 augusztus 17-ikén intézett levele.

[2] Bergmann, id. m.

II. SZULEJMÁN SZULTÁN.

(Custos Domokos metszete Ő Felsége hitbizományi könyvtárában.)

Az Athenaeum nyomása.

Az Athenaeum kiadása.

hogy védtelen jobbágyai számára kikérje a szultán kegyelmét. Október 14-ikén Szulejmán végleg elhatározta az ostrom abbahagyását, pedig a vár vitéz védői már vezérükkel, gróf Salm Miklóssal teljesen kimerültek, a minthogy nem volt reményök a felmentésre, pár napnál tovább Bécset nem tarthatták volna. De a szultán elvesztette türelmét s azt mondotta, hogy, mivel Ferdinánd úgy sincs Bécsben, — ezt csak ostrom közben tudta meg, — nem érdemes a vár vívását folytatni. Havas, télies időben történt a visszavonulás. Noha senki sem üldözte a török hadat, az ágyú és podgyász tetemes részét a járhatatlan utak miatt ott kellett hagynia. A szultán

Salm Miklós gróf.
(Egykorú festmény után.)

ismételten említi, hogy a sereg annyi kárt és gyötrelmet szenvedett, mint azelőtt soha, s annyi sok baj és szerencsétlenség érte, hogy el sem lehet mondani.[1] Végre Szulejmán Ó-Budára érkezett s október 25-ikén fogadta János király látogatását. A sereg ekkor már megkezdé az átkelést a pesti partra. Október 30-ikán történt az az emlékezetes jelenet, hogy Ibrahim nagyvezér a Tas közelében levő táborban lóra ült s maga köré gyűjtve a főbb vezéreket, megmutatta nekik a szent koronát, melyet innen Grittivel,

[1] 1529-iki naplója. Thury, id. m.

Perényivel s — mint a szultán naplója mondja — Várdayval visszaküldött Budára.[1]

Az az országrész, mely a hadjárat meginditása előtt még Ferdinánd kezén volt, Bécs ostroma idején teljesen kivonatott a király minden befolyása alól. Ferdinánd itteni kormánya feloszlott s a király külföldön jelölt ki szerte-szét futó hiveinek (Báthory nádor, Szalaházy és mások Csehországba menekültek) lakóhelyet, és ellátásukról is gondoskodott.[2] János minden nehézség nélkül birtokba vehette volna tehát az ország nyugati városait és vármegyéit, ha csak egy hadvezére, ha csak némi hadserege van. De olyan hadról sem gondoskodott, mely e ritka kedvező helyzetben támadólag léphetett volna fel. Mihelyt tehát a török elvonult Bécs alól, Ferdinánd csapatai újra megszállották a nyugati megyéket, sőt egész Budáig kalandozhattak anélkül, hogy bárhol ellenállással találkoztak volna. Ferdinánd Bécs ostroma idején a német birodalomból és örökös tartományaiból igen nagy hadat gyűjtött ugyan össze, de ez a sereg Bécstől messze távolban maradt; mikor pedig a szultán elvonulását megtudta, azonnal szétoszlott, mert a Habsburgok magyarországi érdekeiért a német fejedelmek, akár katholikusok, akár protestánsok, nem voltak hajlandók áldozni. Védték saját bőrüket, de Magyarországért magáért, még kevésbbé a Habsburgokért, nem tettek semmit. Alighogy elmult tehát a veszedelem, a német hadak egyszerűen haza tértek s a birodalmi pénzsegély is elmaradt. Ferdinánd a felszabadult Bécsbe érkezve, ismét csak saját csekély segélyforrásaira maradt utalva, s még a vitéz bécsi őrséget sem tudta kifizetni. Mindazáltal felhasználta a körülményeket, s habár kis sereggel, de megkisérlé az elveszett magyar részek visszafoglalását. Még októberben hadat inditott Magyarországba, mely Salm gróf rendeletére megszállotta Sopront, Magyar-Óvárt és Pozsonyt, mig Kazianer és Bakics Pál a Duna balpartján nyomultak előre s a János-pártiakat Nagy-Szombatból és Trencsénből űzték el. Sőt Ferdinánd november második felében azzal az utasitással küldte le csapataihoz fővezérül Salmot, hogy Budát vivja meg. A németek Győrt, Komáromot, Szent-Mártont, sőt Esztergom városát csakugyan megszállották. De Esztergom vára vitézül ellenállt s ezzel megmenté a készületlen Budát az ostromtól. Esztergom váratlan ellenállása s katonáinak lázongása Salmot a hadműveletek félbehagyására készteté, ámbár Ferdinánd folyton Buda megvivását sürgette. Evégből több hű emberét küldötte Salmhoz, ki azonban őket is meggyőzte a terv kivihetetlenségéről. Deczember 10-ikén végre

[1] Ezzel szemben emlitést érdemel, hogy János király már október 10-ikén azt irta Kelemen pápának, hogy visszaszerezte Budát és a szent koronát. (Theiner, Mon. Hung. I. 507—8.) Várday szintén azt állitja, hogy a szultán a Rákos mezején bocsátotta el. (1530 január 25-iki levele Buchholtznál.) Valószinű tehát, hogy Szulejmán naplójának e része koholmány, s hogy János a koronát akkor kapta vissza, mikor Buda birtokába helyeztetett.

[2] A nádornak, kinek minden jószágát feldúlta a török, október 9-ikén a cseh kamaránál bizonyos évdijat rendelt. Sasinek, Regesták, Tört. Tár. 1891. 313.

abban állapodtak meg; hogy a katonák fizetetlensége s a téli időjárás miatt a hadjáratot folytatni nem lehet s csupán az elfoglalt országrész megszállására kell szoritkozni.

Az emlékezetes 1529-iki hadjárat Bécsig vitte ugyan Szulejmán szultánt és tömérdek seregét, de azt a czélt, amelyért megindult, legkevésbbé sem érte el. A két magyar király hatalmi és birtokviszonyai a hadjárat után majdnem ugyanazon állapotba jutottak vissza, minőben a hadjárat előtt voltak. János király megkapta ugyan Budát, sőt birtokába jutott az ország legnagyobb részének. Olyan csapást azonban a világverő szultán sem birt Ferdinándra mérni, hogy magyarországi terveiről való lemondásra kényszeritse. Pedig János e czélból kereste a török szövetséget; azért fordult Szulejmán szultánhoz, mert a maga erejét elégtelennek találta ellenfele megtörésére. A szultán kardjával akarta tehát végképen szétmetszetni azokat a szálakat, melyek Ferdinánd király és Magyarország között a mohácsi csata után szövődtek. Szulejmán vállalkozott a feladatra; azzal a föltett szándékkal inditotta meg a háborút, hogy megsemmisiti s megalázó békére kényszeriti Ferdinándot. De túlbecsülte erejét, olyanra vállalkozott, amire még az ő roppant hatalma is képtelennek bizonyult. Mintha a politikában is érvényesülne az a tudományos tapasztalat, hogy a Balkán félsziget s általában a déleurópai országok állatvilága legfölebb hazánkba tud jutni, azon túl pedig nem. Szulejmán sem birt a magyar határon túl boldogulni s háborúja nemcsak meg nem törte Ferdinándot, hanem ellenkezőleg, végképen megpecsételte Magyarország kettéoszlását. Most már kétségtelenné lett, hogy a török szövetség sem képes az állami egységet helyreállitani. Másrészt kitünt az is, hogy Ferdinánd király külföldi szövetségeseivel s idegen segélyforrásaival sem tudja a kettéoszlást megakadályozni. A magyar közvéleményre mély benyomást tettek a hadjárat tanúságai. Kezdte érezni, hogy sem Jánosban, sem Ferdinándban nem találta meg azt az egyéniséget, aki nemzeti lételét, állami egységét fentartani képes. Ez a tudat mindinkább új áramlatokat, új törekvéseket érlelt meg az irányadó körökben. Még élt a szivekben az állami egység és nemzeti összetartozandóság érzete s a következő években erőteljesen megnyilatkozott mindkét király hiveinek körében.

János király aláirása.

V. FEJEZET.

A két király békekisérletei. Az 1532-iki hadjárat.

Nem csupán a magyaroknál, hanem Európaszerte mély hatást keltett a török támadás eredménytelenségének, a szultán visszavonulásának hire. Szulejmán hadvezéri koszorúját nagyon megtépte a bécsi kudarcz s a török hatalom ez időtől fogva mindinkább elveszté régi félelmetességét. Velencze külön követtel fejezte ugyan ki örömét és szerencsekivánatait a portán. De tisztában volt a helyzettel; tudta, hogy a hadjárat meddő maradt s a szultán roppant pénz- és véráldozatát nem jutalmazta eredmény.[1] Igyekezett tehát békét kötni a Habsburgokkal. Ezt Kelemen pápa s csakhamar Ferencz franczia király is megtette, sőt Ferencz kötelezettséget vállalt, hogy részt vesz a török ellen inditandó európai háborúban. A pápa viszont V. Károly kivánságára Jánost és hiveit a törökkel való szövetkezés miatt egyházi átokkal sujtotta.[2] Nem szivesen tette, csak a kényszernek, a politikai nyomásnak engedett, midőn 1529 deczember 21-ikén az erre vonatkozó bullát kiadta. A mélyen vallásos és rendületlen katholikus érzelmű Jánost kinosan érinté az egyház fejének ez eljárása. Méltóságosan és erélyesen felelt a pápának. Ugyanezt tette a kalocsai érsek, kitől rossz néven vették, hogy Jánost a török táborba kisérte és kezet csókolt a szultánnak. A nagyeszű püspök azzal védekezett, hogy a szultán is fejedelem, s ha

[1] 1529 november és 1530 júniusi levelek a tört. bizottság másolatai között.

[2] Contareno velenczei követ 1530 február 17-ki Bolognából (akkor a pápa ott tartózkodott) való jelentése szerint (u. ott) az excommunicatiót egy nappal a császár és pápa közötti béke megkötése előtt határozták el. A pápai bulla szerint átok alá esik mindenki, ki a török hadjárat megindításában bármikép részt vett. A bullát minden püspök köteles volt kihirdetni. Ferdinánd sietett is e kihirdetéssel. Contareno azonban kieszközölte a kuriánál, hogy velenczei területen a bullát nem kell kihirdetni. VIII. Henrik angol király, úgy látszik, szintén nem engedte meg a bulla kihirdetését, mert mikor 1531 elején a pápához követeket küldött, a legélesebben kifakadt az excommunicatio ellen. Utasitásában azt mondja: a pápa minden jog és méltányosság ellenére átkozta ki János magyar királyt a Bolognában közzétett itéletben, anélkül, hogy Jánost kihallgatta volna. Tette ezt azért, hogy a császárnak kedvében járjon, mert ama hirek, melyeket Grimani patriárka s a Habsburgok Jánosról terjesztettek, alaptalanok. Önöknek — irja a király a követei részére adott utasitásban — kárhoztatniok kell a pápa e tettét. (1531 február 9-ki utasitása. Calendar.) Tiz évvel később, 1539 márczius 8-ikán Frangepán Ferencz Bécsben azt beszélte Aleander pápai követnek, hogy Kelemen pápa azért közösitette ki Jánost, mert Balbus püspök és egy czimzetes püspök azt állitották s vallomásukra esküt tettek, hogy János török lett, körülmetéltette magát s török módra turbánt visel. A bullát — folytatta Frangepán — Rómában kihirdették ugyan s Prágában Ferdinánd is kihirdetteté, de nem közölték Jánossal, hogy az alaptalan vádakra felelhetett volna. Később Rómából kapott ugyan valami irást, de ebben csak az a vád volt, hogy a törökkel tart. Nuntiaturberichte. IV. 343—47.

szabad bizonyos előnyök kedvéért a pápa lábát megcsókolni, nem lehet tilos annyi emberélet megmentéséért a szultánnak kezet csókolni. 1529-ben a másik érsek, Várday is járt a szultán táborában. Mindkettejük ezer meg ezer keresztény lélek életét mentette meg.[1] De azért ez önfeláldozó tettüket sokféle gyanusitással illette a politikai elfogultság és pártszenvedély. Mindketten védekezni voltak kénytelenek s a kalocsai érsek önérzetes méltósággal azt felelte a rágalmakra, hogy bizton hiszi, hogy az Isten a menyországgal fogja tettét jutalmazni.

Mielőtt Szulejmán Magyarországból távozott, János védelmére 3000 főnyi török segélyhadat hagyott Budán. Ott maradt Gritti is, ki a szultánt Magyarországba kisérte ugyan, de Velencze óhajához képest csak Budára s nem a bécsi táborba. Minthogy magánérdekei a török fővárosba vonzották, mert ez időben is kereskedő és állami adóbérlő volt, Budán a hadjárat befejeztével kétségkivül János óhajára maradt, a ki még a szultán hazatérése előtt kincstartójává s egri püspökké nevezte ki.[2] A kincstartóságot minden esetre azért bizta reá, hogy a pénzügyi dolgokban járatos s különben is erélyes ember hirében álló olasz, rendet hozzon az államháztartásba, mely a legteljesebb zűrzavarba hanyatlott. Csakhogy az olasz kalandor sem birta az üres kincstárt megtölteni. Minden katonai és pénzügyi segélyforrások hiján és az ellenpártiak fenyegető mozgalmai következtében János Grittit csakhamar Konstantinápolyba volt kénytelen küldeni, hová 1530 januárban el is indult. Ugyanekkor János saját alattvalói támogatását akarta igénybe venni s februárban Budán országgyűlést tartott, mely készségesen ajánlott meg adót nemcsak a jobbágyok, hanem a földesurak terhére, sőt az utóbbiak az adó behajtását és beszolgáltatását is magukra vállalták. Ugyanez az országgyűlés a király óhajára Alsólindvai Bánffy János személyében nádort választott s igy két királya mellett két nádora is lett az országnak. A rendek a honvédelem érdekében s különösen a közjövedelmeket annyira károsító hamis pénzverők ellen szigorú törvényeket hoztak. De a király helyzetén mindez keveset lenditett; azután sem volt pénze és katonája, hogy valamibe foghasson. A tavaszszal hire járt ugyan, hogy nagyobb török had fenyegeti Pozsonyt,[3] de e támadásnak nem lett következménye.

Bánffy János aláirása.

[1] Várday levele a pápához.
[2] Kretschmayr id. műve.
[3] Márczius 14-én Salm gróf jelenti Pozsonyból Ferdinándnak, hogy az ellenség 130 naszáddal 4000 emberrel közeledik a városhoz s úgy látszik, a Morva mezejét készül dúlni.

Jánosnak a nehéz viszonyok közt az volt egyedüli szerencséje, hogy Ferdinándot szintén tökéletesen kimeritette a mult évi hadjárat s nagyobb műveletekbe ő sem bocsátkozott. Egyetlen jelesebb vezére, gróf Salm Miklós különben is megbetegedett s igy a tavaszszal szünetelt a fegyver, sőt az év nagyobb része is azzal telt el, hogy két király hivei kölcsönösen pusztitották egymás birtokait. A szepesi német kapitányok 1600 zsoldossal megkisérlették ugyan az előnyomulást s elfoglalták Tokajt két más kisebb várral: de a halál szörnyű öldöklést végzett a katonák sorában, csak valami 600-an tértek meg Szepesbe s azt állitották, hogy a magyarok mérgezett borral itatták őket.[1]

Mindazáltal János helyzete Budán egyre tűrhetetlenebbé, kétségbeejtőbbé alakult. Az adóból, noha hivei bőkezűen szavazták meg, úgy látszik, semmi sem folyt be s a királyi udvar a tavaszszal olyan inségbe jutott, mely hihetetlen lenne, ha szavahihető szemtanuk nem emlitenék. »Soha ennél szertelenebbül még nem volt János mind néppel és mind költséggel, mind Budán, mind annak kivüle, mint most; semmi nincsen, még annyi is nincs, hogy úgy koplal, mint szegény ember.«[2] Batthyány Ferencz horvát bán, János régi ellensége, »Jankulá«-nak gúnyolja s szintén azt mondja, hogy nagy szegénységben sinylődik. Tényleg úgy állt a dolog. Brodarics, a hű szerémi püspök, ki az inség e nehéz napjaiban a királynál időzött, szintén azt irja, hogy János csaknem éhen hal, maga meg szomorú napokat él és gyakran éhezni kénytelen.[3]

A szegénységet mindenféle erkölcsi baj, az általános bizalmatlanság, gyanakodás és gyanusítás kisérte. Senki sem bizott többé társában, hanem félremagyarázta minden cselekedetét s gyanúsitotta a legkipróbáltabbakat is. Aki Budáról jószágaira vonult, arra ráfogták, hogy Ferdinándhoz állt. Nádasdy Tamás, Gritti elutazása után az ország kincstartója, haddal ment Serédy Ferdinánd-párti kapitány ellen. Nyomban ráfogták, hogy a kincstárral — pedig ez üres volt — Ferdinándhoz szökött. Másrészt a Ferdinánd-pártiak, főleg Török Bálint egész Budáig kalandoztak s lelketlenül dúlták ellenfeleik jószágait. János a szendrői basához fordult védelemért, ki őszszel (szeptemberben) 25,000 emberrel meg is jött s esküvel kötelezte magát, hogy a magyar földet nem bántja, hanem Morvát és Ausztriát fogja pusztitani. János király kalauzt adott melléje, ki oda elvezesse. Útközben azonban a basa meggondolta a dolgot s kényelmesebbnek találta a védtelen magyar földet dúlni, mint Ausztriában próbálni szerencsét. Elpusztitotta tehát az ország azon vidékeit is, melyek addig meg voltak kimélve. Hetednapra háromannyi fogolylyal tért meg Budára, mint ahány török volt hadában.

[1] Spervogel krónikája.

[2] Thaly Kálmán (Századok, 1874.) közli Feledy Lestár levelét, mely május 27-ikén Ajnácskőben iratott ugyan, de a levéliró a hireket egy jeles atyjafiától hallotta, ki most jött Budáról.

[3] Brodarics május 24-iki levele.

Azzal mentegetőzött, hogy nem János, hanem az ellenpárt hivei, Thurzó, a nyitrai püspök, az esztergomi érsek és Ráskay Gáspár jószágait pusztitotta. Egyetlen rabot sem akart kiadni, pedig számukat János király töméntelennek mondotta, sőt mások [1] 50,000-re becsülték s hozzátették, hogy egy német sincs köztük.

Ferdinánd, kit magyar hivei kellően tájékoztak János helyzetéről, a körülményeket természetesen a maga javára igyekezett értékesiteni. Újra megpróbálta János hiveit megtántoritani s környezetébe becsempészni az árulást. Serédy Gáspár Nádasdyval alkudozott, ki azonban ekkor még erélyesen ellenállt a kisértésnek.[2] Ellenben Laszky — eddig János király trónjának egyik oszlopa — maga kereste az érintkezést Ferdinánddal, ki azonban nem bizott benne s különösen azért a vakmerőségért haragudott reá, hogy 1528-ban háborút mert neki üzenni.

Mindez János királynak különben is békére hajló lelkére nem maradhatott hatás nélkül. Midőn tehát több felől ajánlották neki, próbáljon Ferdinánddal békésen megegyezni, készségesen hajlott a tanácsra, noha az előbbi évek keserű tapasztalatai után kevés jót várhatott tőle. Különösen Várday érsek működött a béke érdekében. Az érsek ez időben a két király küzdelmeiben lehetőleg semleges állást foglalt el. Egyikhez sem csatlakozott, hanem az ország nyugalmának visszaállitása érdekében becsületes alkuszképen kibékitésükön munkálkodott. Csakhogy nemes törekvéseivel hamar ferde helyzetbe került. Ez az idő az elkeseredett pártoskodás kora volt, melyben csak a föltétlen pártember érvényesithette magát. Aki nem volt az, az két szék közé jutott, s e sorsot Várday sem kerülte ki, mert mindkét király ellenségének tekintette s kiméletlenül bánt vele. De 1530 nyarán János még hallgatott szavára, főleg mivel ugyanazon eszmékért apostolkodott, melyek az ő lelkét is áthatották. Egyébiránt még a szultán sem ellenzé a béketárgyalást, ámbár tudtára adta Jánosnak, hogy kész a háborúra is.

Ferdinánd király sem utasitotta ridegen vissza a kibékülés eszméjét, de fentartotta cselekvése teljes szabadságát s mindig azt tette, amit a maga érdekében épen czélszerűnek látott. Politikája nem lehetett tehát következetes, hanem a helyzethez képest minduntalan változott. Mikor 1529-ben ahhoz a megkésett kisérlethez folyamodott, hogy a hadai élén közelgő szultánt megengesztelje, tényleg szakitott Magyarország állami egységének eszméjével. Követét, Jurisicsot akkor felhatalmazta, hogy végszükség esetén a tényleges birtokállomány alapján s évi adófizetés kötelezettsége mellett kössön békét a törökkel.

János ez időben még egy irányban sem ment ennyire.[3] Nem mondott le az államterület egy foszlányáról sem s nem akart a szultán adófizető

[1] Október 14-iki levél Pray Historia r. Hung. III. 20.

[2] Serédy levele. Orsz. ltár, Nádasdy levéltár.

[3] Még 1531 végén is önérzettel hangsúlyozta, hogy nem fizet adót a töröknek. Tört. Tár. 1878. 464.

hűbérese lenni. Ellenben Ferdinánd a viszonyok kényszere alatt már akkor beletörődött az ország feldarabolásába s meg akart Magyarország azon részével elégedni, melyre örökös tartományainak védelme és biztonsága szempontjából leginkább szüksége volt. Már akkor hangsúlyozta, hogy a törökkel szemben Ausztria lett a határország [1] s hogy Magyarországnak, vagy legalább némely részének, azért kell osztrák főherczeg vagy mindenesetre német fejedelem kezén [2] maradnia, hogy Ausztriát meg lehessen oltalmazni. Ezzel magyar politikája gyökeresen megváltozott s most már János királylyal is alkudozhatott azon békefeltételek alapján, melyeket a szultánnak maga ajánlott fel. Különben sem volt pénze vagy serege a háború erélyes folytatására. A törököt sem akarta ingerelni, hogy háboritlanul szentelhesse magát a németországi ügyeknek. Azon fáradozott, hogy római királylyá választassék, mi azonban nagy nehézségekbe ütközött. Nemcsak a protestáns, hanem az egyes katholikus választó-fejedelmek is ellene voltak. 1531 január 6-ikán megválasztatott ugyan, de a fejedelmek egy része törvénytelennek nyilvánitotta a választást s kevéssel azelőtt, közös védelem czéljából, Schmalkalden városában formális szövetséget kötött, mely csakhamar Ferencz franczia királylyal is érintkezésbe lépett. Ily körülmények közt, s hónapokon át a messze távolban időzve, Ferdinánd sem ellenezte a békealkudozásokat. János csak azt kötötte ki, hogy Ferdinánd megbizottait ne magyar hivei, »e furiák« közül vegye, kik minden baj okai s most is meg fogják a tárgyalásokat hiusitani. János több elfogulatlanságot remélt Ferdinánd német tanácsosaitól, kiknek részvételével az értekezletek novemberben, Posen lengyel városban csakugyan megtartattak. János királyt Frangepán érsek, Verbőczy kanczellár, Laszky és Homonnay képviselték. Megjelentek az ily tárgyalásokról elmaradhatatlan lengyel királyi követek is, sőt a jó ügy előmozditására, György szász herczeg sem késett követeit elküldeni.

Egyik fél sem foglalt el többé oly merev állást, mint annakelőtte. De mig János ragaszkodott az ország egységének fentartásához, Ferdinánd és Zsigmond a kettéosztás elve alapján keresték a megoldást. János belenyugodott, hogy Ferdinánd megtartsa a királyi czimet, hogy örökösödési jogai, az esetre, ha maga fiutód nélkül hal meg, érvényben maradjanak, hogy Morva, Szilézia és Luzsáczia a váltságösszeg kifizetése nélkül végleg reá szálljon. Ezenkivül Mária özvegy királynét hitbérc fejében 100,000 aranynyal akarta kielégiteni. E nagyarányú engedményekért ellenben azt kivánta, hogy Ferdinánd adja vissza mindazt, ami a magyar állam területéből ez idő szerint kezén van.

[1] Ezt mondta 1529. deczember 13-iki előterjesztésében Alsó-Ausztria rendeinek. Neuwald, id. m. 99.

[2] 1530 januárban a két Ausztria rendeinek közös gyűlésén Ferdinánd biztosai mondották. Ott ezt azért hangoztatták, hogy megczáfolják egyes urak állitásait, kik azon nézetben voltak, hogy épen az inditotta Bécs ellen a törököt, hogy Ferdinánd magyar király akar lenni. Bidermann: Mitth. des Instituts für österr. Geschichtsforschung. 1896. 276.

Ferdinánd azonban meg akarta tartani mostani birtokállományát. Kilátásba helyezte ugyan, hogy bizonyos idő multán igen nagy váltságösszegért ezt is visszaadja, de követeinek ez ajánlata nem volt őszinte. Másrészt János a szultán akaratához képest egy talpalatnyi magyar földet sem engedhetett át s igy a poseni értekezlet is meghiusult. Laszkynak más megoldási terve volt. E szerint János mondjon le Magyarországról s Lengyelországban vagy Francziaországban nyerjen kárpótlást. De ezt a képtelenséget komolyan nem is tárgyalták, ámbár Ferdinánd felkapta az eszmét, hogy János királyt, ha Magyarországról lemond, külföldön kész kárpótolni.

Rogendorf Vilmos.
(Egykorú festmény után.)

Egészen meddő azonban a poseni értekezlet nem maradt, mert a küzdő felek közt egy évi fegyverszünetet létesitett.

A poseni béketárgyalásokkal párhuzamosan Konstantinápolyban is folytak alkudozások. Oda Ferdinánd Jurisics Miklóst és Lamberg Józsefet küldé azon ajánlattal, hogy Magyarországért bizonyos évi adót vagy ajándékot fog fizetni, Jánost pedig külföldön kárpótolja. A követséget előzékenyen fogadták, de azt felelték neki, hogy a szultán egész Magyarországot János királynak adta s aki János ellen fegyvert fog, az a szultánt támadja meg. Ferdinánd a porta e felfogásáról azelőtt is értesülve volt, mert a szultán még a nyáron megirta a lengyel királynak, hogy a János elleni

támadásra hadüzenettel fog felelni. Mindazáltal ugyanakkor, mikor követei Posenben és Konstantinápolyban a békéről tanácskoztak, nagyobb katonai műveletre határozta el magát. Vezérét, Rogendorf Vilmost elég tekintélyes vizi és szárazföldi sereggel Esztergom és Buda megvivására inditotta. Rogendorf először Esztergomot vette ostrom alá, melynek vára Várday érsek semleges magatartásának megfelelően nem akarta kapuit a németek előtt megnyitni. Az érsek maga nem volt a várban, hanem egyik jószágán feküdt betegen.[1] Az őrség Jánostól remélte a fölmentést. A király a Gellérthegy alatti kikötőből csakugyan elküldötte kis naszádos hadát, de Lábatlan és Nyerges-Újfalu közt a német hajóraj szétverte. Erre a vár is megadta magát s Rogendorf, kinek táborában több magyar úr volt, folytathatta az előnyomulást. Október 31-ikén ért Buda alá s szárazföldről és a Dunáról egyaránt vivni kezdte. De János sem nézte összetett kézzel a vihar közeledését. Budát, mióta másodszor kezébe jutott, jelentékenyen megerősitette s védelmi állapotba helyezte. Másrészt sajátkezű leveleket küldött az urakhoz, Budára rendelve őket. »Ha hiveim vagytok, — irta nekik — siessetek.«[2] Jöttek is mindenfelől, ámbár az ostromzár miatt csapataikat a várba be nem vihették. De Nádasdy Tamás, Szerecsen János és a török Kaszon vajda álutakon mégis eljuthattak a királyhoz, kinek sürgetésére Belgrádból nagyobb török naszádos had sietett Buda alá. Szárazon és vizen heves harczok folytak. A német flottának az volt feladata, hogy Komáromból eleséget szállitson a táborba, a bombázást és rohamokat pedig a folyamról támogassa. A magyar-török naszádosok azonban végül oly alaposan tönkre verték, hogy csak 13 naszádja maradt.[3] Eközben azonban Buda is sokat szenvedett s a bombázás nagy kárt ejtett a bástyákban és falakban. Másrészt elfogyott az eleség s a védők már lóhússal táplálkoztak, sőt egyesek szökni kezdtek a várból.[4] Szerencsére Rogendorf helyzete is egyre kedvezőtlenebbé vált. Mióta naszádosai megverettek, ő sem tudta kellően élelmezni katonáit, kiket járványok is öltek. Másrészt neszét vette, hogy Bánffy nádor hadat gyűjt s nagyobb török sereg siet János király segélyére. Rogendorf abbanhagyta tehát az ostromot s Esztergomba vonult vissza. Igy a támadásnak e vár megvétele volt az egyedüli eredménye. Annál komolyabb következményei lettek azonban diplomatiai tekintetben. Mikor Esztergom megvételét a portán megtudták, ott a legnagyobb elkeseredés támadt Ferdinánd iránt. Követeit nem bocsátották haza,[5] a szomszéd basákat pedig utasitották, hogy Jánost teljes erejükkel segitsék. Maga a szultán is elhatározta, hogy még a folyó 1531-iki évben egész erejével meginditja a háborút Ferdinánd ellen.[6]

[1] Az érsek levele 1531 február 28. Buchholtz, Gesch. K. Ferdinand. IV. 544.
[2] Zermegh irja, ki a Nádasdynak szólót maga vitte el. Schwandtner, Scriptores. II.
[3] Gömöry: Hadtört. Közl. 1895. 244.
[4] János király 1530 deczember 28-iki adománylevele. Gr. Károlyi cs. Okl. III. 182.
[5] Velenczei jelentés 1531 január 19-ről a tört. bizottság másolatai közt.
[6] Ferdinánd február 16-ki levele a pápához u. ott.

Egyelőre azonban a hadműveletek Buda ostromának félbeszakitásával ép oly hirtelen véget értek, amily váratlanul kezdődtek. Sőt január 21-ikén Visegrádon három hónapra fegyverszünet köttetett, mely azután minduntalan meghosszabbittatott. A visegrádi egyezség kiváló figyelmet érdemel, nem azért, mert félbeszakitotta a hivatalos háborút. Azt a czélját, hogy az országnak visszaadja a nyugalmat, egyáltalán el sem érte. Azért neve-

Gritti.
(XVI. századi metszet Ő Felsége hitbizományi könyvtárában.)

zetes az, mert az uti possidetis, az államterület kettéosztásának alapján létesült. Kimondotta, hogy ama területeken, melyek tényleg kezén vannak, mindegyik fél kizárólag maga parancsol s az adót magának hajthatja be. Ha valamelyik helység hovátartozása iránt kétség támad, a kérdést a vármegye kiküldöttei döntik el. Örökösödési s más régi perekben az itélethozatal általában elhalasztandó, de, amennyiben a két fél hivei közt új perek támadnak, mindegyik fél főispánja vegyen részt az itélethozatalban.

1531 januárban tehát jogilag is ketté oszlott az államterület. A felosztás még csak ideiglenes jelleget viselt, provisorium volt ugyan, de mint olyan, nagyban előkészitette az ország végleges ketté oszlását.

A visegrádi fegyverszünet Gritti, vagyis a török hozzájárulásával létesült. Gritti még az ostrom előtt Budára érkezett, ezúttal mint a szultán követe, kinek hivatása volt a jövő évi hadjáratra az előkészületeket megtenni. A vár védelmében a magyar urakkal ő is kitüntette magát.[1] Ez érdemeiért, vagy talán azért, mert érezte, hogy erőskezű emberre van szüksége, János király már deczember 26-ikán az ország kormányzójává s Máramarosvármegye főispánjává, fiát Antalt pedig egri püspökké nevezte ki. Minthogy a nádori méltóság be volt töltve, a kormányzóság megalkotása minden esetre rendkivüli intézkedés volt, s nem igen tetszhetett a magyaroknak. Még kevésbbé lelkesedtek azonban az új kormányzóért, ki idegen volt, kinek szándékait nem ismerték, kivel az érintkezés is nehézségekbe ütközött, mert sem latinul, sem magyarul nem tudott. Külön okmányban, melyet 39 úr, a legelőkelőbb köztisztségek viselői, irtak alá, hűséget fogadtak ugyan neki. Ezt tette Nádasdy is, de már az alkormányzói állást nem akarta Gritti mellett elfogadni. Pedig ennek szüksége volt helyettesre, mert noha Magyarország kormányzója lett, folyton Konstantinápolyba vágyódott vissza s működésének súlypontja továbbra is a török főváros maradt. Már februárban oda sietett s ott benső barátja, a nagyvezér kegyelméből még inkább előtérbe lépett, mint annak előtte, csakhogy ebből Magyarországnak, vagy János királynak vajmi kevés haszna volt. 1531-ben a szultán nem is inditotta meg a tervezett háborút, mert birodalma más ügyei elvonták figyelmét Magyarországról. De azért készült az új hadjáratra, melyre ekkor már Ferencz franczia király teljes erővel ösztönözte. A szultán más külföldi szövetségeseket is keresett s a velenczei doge utján Fülöp hesszeni tartománygrófot igyekezett megnyerni, mert támadása nem is Ferdinánd, hanem V. Károly császár és spanyol király ellen irányult, ki különféle nyilatkozataival folyton ingerelte és sértette. »A spanyol király — mondotta a szultán — már négy éve hirdeti, hogy háborut akar ellenem viselni. Hadd jöjjön tehát, megvívok vele, ha pedig nem jön, úgy küldjön adót.« De nem küldött még követet sem, ámbár épen ekkor kerülni igyekezett a törökkel való összeütközést. Azt ajánlotta Ferdinándnak, kössön békét Jánossal, de hozzá tette, hogy azért ne mondjon le Magyarországról, legalább ne a birtokában levő területekről. Ily módon azonban János nem egyezkedhetett, mert a török nem engedte. Kelemen pápa olyan alapot keresett tehát, melyen a béke minden esetre létrejöhetett. Azt tanácsolta Ferdinándnak, vegye számba a szultán óhaját s engedje át az egész országot Jánosnak. Ez viszont három évi fegyverszünetet eszközölne ki a portán és segitené Ferdinándot ama területek visszaszerzésében, melyek egykor a birodalom és a Habsburgok

[1] Barabás Samu közleménye: Tört. Tár 1888. 799—801.

kezén voltak, most pedig a velenczések által bitoroltatnak. A lengyel király szintén azt ajánlotta Ferdinándnak, mondjon le az országról, mert csak ezzel veheti elejét a háborunak. De Ferdinánd nem birta magát erre elszánni. A császár a fenyegető veszedelmekkel szemben inkább a német protestánsoknak tett engedményt, kik szavaztak is meg neki segitséget a török ellen, noha addig folyton azzal biztatták Jánost, hogy nem a Habsburgokat, hanem őt fogják segiteni.[1] János király még a szertelenül kiélesedett helyzetben is új tanuságot akart békés szándékairól a keresztény világ előtt tenni, s ismét az áldatlan kezű Zsigmond lengyel királyt kérte fel, hogy Károly császárt ujabb béketárgyalásokra ösztönözze. A császár hajlandónak mutatkozott s Pettaut tüzte ki a tárgyalás szinhelyéűl, mig János valamelyik lengyel várost, főleg Krakkót óhajtotta. Károly azonban, mikor János óhajáról értesült, már szétküldte a meghivókat, s minthogy a meghivottak, a pápa s más fejedelmek meg kijelölték követeiket, a császár nem akarta a tanácskozást más helyre áttenni. Hetek multak el, s a két fél még mindig azon vitatkozott, hol tartsák az értekezletet.[2] János a hely kérdésében azért nem akart engedni, mert okulva a tapasztalatokon, tudta, hogy, ha az értekezlet német földön tartatik, ott a Habsburgok emberei viszik a főszót, s újra túlzott feltételekkel állanak elő. Méltán tarthatott attól, hogy Pettauban épen úgy kijátszák, mint Posenben tették. Gyanakodott a császár szándékainak őszinteségében, s hogy nem ok nélkül, kitünik abból, hogy Károly csakhamar azt is szemére hányta, hogy maga kérte a tárgyalások megkezdését, sőt Laszkyt, János király követét még fogadni sem akarta, hanem Ferdinándhoz utasitotta. Másrészt azt az eszmét penditette meg, bizza ügyét János a pápa eldöntésére. A pápa azonban ekkor a császár hatalmában volt, vagy, mint János mondá, a császár terrorismusa alatt állt, annyira, hogy a királyi czimet is megtagadta tőle, noha azelőtt elismerte királynak. Választott birónak tehát épen a pápa volt a legkevésbbé alkalmas. A lengyel király még júniusban is buzgólkodott a császárnál s békülékenyebb magatartásra igyekezett birni. Károly hangoztatta ugyan békés szándékait, de ugyanekkor (július 10.) a zágrábi püspököt, Batthyány Orbánt s még öt urat Ferdinándhoz való átpártolásra csábitotta. Igy a megegyezésnek János minden jó szándéka daczára meg kellett hiusulnia s a Habsburgok, semhogy Jánosnak engedményt tegyenek, inkább a szultánhoz fordultak békeért. Új követség indult Konstantinápolyba, nem ugyan, mint a porta kivánta, a császár, hanem Ferdinánd nevében, ki 1532 tavaszán (májusban) a szultánhoz inditotta Lamberg Jánost és Nogarola Lénárdot. Fel voltak hatalmazva a következő alternativ ajánlatokat tenni. Ha Ferdinánd megkapja az egész országot, fizet 100,000, ha

[1] Az okmányokat lásd: Quellen und Forsch. zur bayr. Gesch. IV.

[2] A lengyel király február 18-iki levele a császárhoz, ennek márczius 16-iki válasza, János május 6-iki, Brodarics május 9-iki, Zsigmond június 15-iki levele; Károly válasza, a velenczei tanács márczius 28. és Tomiczky Péter április 3., július 3. és 10-iki levelei a tört. bizottság másolatai közt.

megtarthatja azt, a mi most a kezén van, 50,000 arany évi adót. Ha a szultán sem az egyik, sem a másik ajánlatot el nem fogadja, Ferdinánd kész az egész országot Jánosnak átadni, kivéve Pozsony, Magyar-Óvár, Dévény, Sopron, Szombathely, Győr, Komárom várakat a Csallóközzel, s nehány horvát-szlavón véghelylyel, melyeket örökös tartományai érdekében meg akar tartani. Ha pedig a szultán ezzel sem elégszik meg, a követek végre kivághatják a nagy tromfot. Kijelenthetik, hogy Ferdinánd kész egész Magyarországról lemondani, csak azt köti ki, hogy János halála után ő legyen örököse, s ugyanoly feltételek mellett birhassa az országot, mint János birta. Ferdinánd kimondta tehát a nagy szót, kész volt Magyarországot Jánosnak átengedni. Előkelő kortársak nézete szerint ez alapon okvetetlenűl békét lehetett volna nyerni, ha Ferdinánd idejében teszi meg az ajánlatot. De mikor követeit utnak inditotta, már késő volt, az eldöntés már megtörtént. A szultán elindult Konstantinápolyból, s a követek Nisben találkoztak a nagyvezérrel. Eleinte azonban neki is csupán annyit mondottak, hogy Ferdinánd kész engedményeket tenni, a min Ibrahim nagyon megbotránkozott. Azt felelte: »Magyarország határa Brucknál végződik; két király egy országban nem lehet. Budán csak egy királyi szék van, csak egy ember ülhet benne.« Azután hozzá tette: »Veletek nem lehet tárgyalni, mert uratok nem tartja meg szavát, s követei mindig mást mondanak; az egyik fenyegetőzik, a másik békeért rimánkodik.« Mikor a követek végre előadták, hogy Ferdinánd kész lemondani az egész országról, ez a nagyvezérre sem maradt hatás nélkül. Azt felelte, bejelenti a dolgot a szultánnak. Meg is tette. De Szerbiából a szultán vissza nem fordulhatott többé s egyedül a kard hozhatta meg immár az eldöntést.

Szulejman, okulva az utolsó háború tapasztalatain, valamivel előbb, április 25-ikén indult el fővárosából. De roppant hadával mégis csak lassan haladt előre. Június végén ért a szerémi sikra s ott fogadta bucsukihallgatáson Lamberget és Nogarolát. Szemkápráztató pompát fejtett ki. Mikor a követeket maga elé bocsátotta, négy oszlopon nyugvó arany trónuson ült, mellette kis széken ragyogott a császári korona, mely 115,000 aranyba került és Velenczében készült. A trón két első oszlopának mindegyikén remek és drága arany szablya, kézi ij és tegez függött. A két kard hüvelye, valamint az oszlopok drágakővel, nagy gyöngygyel voltak hüvelykujjnyi sorokban kirakva. A szultán diszruhája szintén ragyogott a sok drágakőtől s a trón és a ruha értékét a követek 1.200,000 aranyra becsülték. Itt tisztelgett nála egy franczia követség, valamint Perényi Péter, ki Ibrahim nagyvezérnek dús ajándékot adott át. Ez azonban nem menté meg a fogságtól, mert Gritti sulyos vádakat emelt ellene, melyek alapján letartóztatták.[1] De Ferdinánd követeit sem bocsátották el, noha még ott megkapták a szultán-

[1] Thury, id. m. II. 89. Maga Perényi azt mondta később, hogy János király fogatta el; akkor még Ferdinánd-párti volt. Perényi 1531 vége felé a szultánnak igen értékes, művészi kivitelű arany kelyhet, a nagyvezérnek meg 12.000 arany értékű, szafir

Az 1532-iki hadjárat.
(Részlet Formschneider 1539-iki metszetéből a bécsi Albertina gyűjteményében.)

nak urokhoz Eszéken július 17-ikén intézett válaszát a tulajdonképeni hadüzenettel. Szabadságukat azonban csak a hadjárat vége felé, Kőszegnél nyerték vissza.

A szultán határozottan azt hirdette, hogy Károlyt és Ferdinándot saját országaikban fogja fölkeresni. Mindenütt azt hitték tehát, hogy egyenesen Bécs megvivására megy, ámbár a bajor herczegek már júliusban oly értesitést vettek,[1] hogy a török ezuttal Bécset nem bántja, hanem Bécs és Német-Ujhely közé hadat téve, Morvát, Sziléziát és Ausztriának a Duna túlpartján levő részét akarja pusztitani. A hadjárat lefolyása e hadi tervet látszik igazolni. A szultán Eszékről a dunántúli vármegyéken át haladt Ausztria felé. Csapatait magyar kalauzok vezették[2] s előhadai augusztus 5-ikén érkeztek Kőszeg városa alá, mely akkor Ausztriába volt kebelezve. A szultán is német birtoknak, Ferdinánd városának nevezi, ki 1528-ban Jurisics Miklósnak[3] adományozta. Jurisics Ferdinándot 1522 óta szolgálta s Horvátországban uralma megalapitásának és fenntartásának fő tényezője volt. Első sorban katona, a kard embere, de mint diplomata is kitünt. Mikor 1529—30-ban Konstantinápolyban járt, ott nemcsak a legjobb benyomást tette, hanem a nagyvezérrel személyes barátságba lépett, a mi most, Kőszeg megoltalmazásában kétségkivűl nagy előnyére szolgált. Jurisics, mihelyt Kőszeg birtokába jutott, kijavittatta az erőditményeket s igy a vár, noha kicsiny és jelentéktelen volt, mégsem fogadta készületlenűl az ellenséget. A törökök közeledtére a vidéki lakosság, asszony, gyerek és öreg ember nagy számmal

Jurisics Miklós czimere.

(Jurisics gyermekei sirkövén, a kőszegi Szent-Jakab-templomban.)

követ küldött ajándékba. Velenczei jelentés 1531 deczember 10-ikéről a tört. bizottság másolatai közt.

[1] Laszky irja nekik július 30-ikán. Quellen und Forsch. IV. 243.

[2] Azt a tábort, mely a Mátyusföldét dúlta, Tóth Imre vezette. Ferdinánd 1533. okl. alapján irja ezt Jedlicska: Kis-Kárpáti Emlékek. II. 8.

[3] Született 1490 körül. A reá és családjára vonatkozó legujabb adatok l. Csergheő G. közleményeiben: Turul. V., VI., VII. és Ung. Revue. 1888.

Kőszegre özönlött. Jurisics készségesen adott nekik menedéket s már ez okból is el volt tökélve várát megvédeni. Ez azonban mégis csak másodsorban befolyásolta elhatározásait. Az ellenállással főleg azt akarta elérni, hogy a szultán előnyomulását feltartóztassa s Károly császárnak és

Kőszeg.
(Rajzolta Cserna Károly.)

szövetségeseinek, kik mint rendesen, ezuttal is megkéstek, időt szerezzen a hadi készületek befejezésére. Gyakorlott katonája kevés volt; fölfegyverezte tehát a polgárságot és parasztokat s 700 emberre emelte a vár őrségének számát. Mikor Szulejmán a kőszegi táborba megérkezett (augusztus 16-ikán), már nagyban folytak az ostrom előkészületei, melyeket azonban a gyakori eső rendkivűl hátráltatott. De még több bajt okozott Jurisics ébersége, ki a török aknákat, melyeket 19-ikén akartak felrobbantani, elrontotta, a török rohamát pedig vitézül visszaverte. Augusztus 23-ikán mégis sikerült felrobbantani egy aknát, mely a várfalban nagy rést tört. Erre hatalmas roham következett, melyet azonban Jurisics ismét visszavert. A török ostromzár daczára sem szakadt meg minden érintkezés a vár és

a Bécs körűl álló császári hadak közt. Jurisics több levelet küldött oda és segitséget sürgetett. Ferdinánd kitartásra buzditotta s egy emberével, ki töröknek öltözve bejutott a várba, s átadta a király levelét, új lelket öntött a már nagyon szorongatott őrségbe.[1] A vár helyzete mindazáltal napról napra kétségbeejtőbbé alakult. A török teméntelen fát hordott össze, hogy a vár árkait betömje s augusztus 27-ikén az összehordott fa már egy szinben volt a vár falaival. Kétségtelennek látszott tehát, hogy a megszámlálhatatlan törökség elözönli s elfoglalja a várost a legközelebbi rohamban. De Ibrahim nagyvezér, mielőtt az utolsó rohamot elrendelte, augusztus 28-ikán alkudozni kezdett Jurisicscsal. A vitéz katona, látva helyzete reménytelenségét, nem ellenkezett s ama jó viszony, mely a nagyvezér és Jurisics közt fennállt, nagyon megkönnyitette, hogy oly megegyezés létesüljön, mely mindegyikök becsületének megfelelt. Jurisics beleegyezett, hogy török zászló tüzessék Kőszeg falára annak jeléül, hogy a vár meghódolt, viszont Ibrahim megigérte, hogy mihelyt a zászló kitüzése megtörtént, a török had végképen elvonul a vár alól.[2] Ez egyesség végre is hajtatott s a szultán augusztus 30-ikán eltávozott Kőszeg alól, hol hadai négy hétig vesztegeltek. Ezzel ennek a hadjáratnak sorsa is eldőlt s Jurisics hősiessége eltávoztatta a veszedelmet a császári táborról. Nehány száz parasztjával több sikert vivott ki, több dicsőséget aratott, mint V. Károly császár ama korban szokatlanul nagy haderejével, melynek számát Ferdinánd 80,000 gyalogra és 6000 lovasra teszi. Századok óta nem látott együtt ily hadat Németország.[3] Bécs és Német-Ujhely közt helyezkedett el a roppant sereg, mely németekből, magyarokból, csehekből, spanyolokból, a pápa által küldött olasz hadakból állt, európai hirű vezérek alatt. Az volt a megállapodás, hogy, ha a török támad, a jobb szárnyat maga Károly császár, a bal szárnyat meg Ferdinánd fogja vezetni. De nem került csatára a dolog, mert Károly nem akart támadni, s a kőszegi kudarcz után Szulejman sem vágyott az ellenséggel megmérkőzni. Betört ugyan Ausztriába, de aztán délnyugatnak fordult s Stirián át pusztitva vonult vissza. E közben roppant veszteségeket szenvedett, mert egyes csapatosztályok, köztük Bakics Pál huszárjai, üldözésére indultak s sok ezer emberét leölték.

Mig a török Kőszeg alatt vesztegelt s egyes csapatai Sárvár ellen intéztek támadást, János király Grittivel Esztergom visszafoglalását próbálta meg, sőt katonái egész Óvárig kalandoztak. Szeptember második hetében hajóhada — 68 naszád — egy vihar alkalmával Komárom alatt tönkre

[1] Hadtört. Közl. 1889. 161. Az illetőt Gennersberger Jánosnak hivták. Kőszegen átadva a levelet, éjjel kötelen ujra lebocsátkozott a várfalon és sok viszontagság után visszajutott a német táborba.

[2] Szulejman naplójában úgy adja elő a dolgot, hogy Jurisics kegyelmet kérni jött a szultánhoz, s átadta neki a várat, mire a szultán megadta a kegyelmet s visszaajándékozta Kőszeget Jurisicsnak. Ez azonban csak szépitgetés.

[3] Egelhaaf, id. m. II. 223.

verte ugyan a németek 49 naszádból álló flottáját, melyből csak 16 maradt meg,[1] de Esztergomot nem tudta visszavenni. Másrészt meg Károly császár teljesen tétlenűl maradt, pedig seregének fele is elég lett volna Magyarország elfoglalására.[2] A császár magatartása annál meglepőbb, mert hajóhada a jóniai vizeken szintén megverte a törököt, s több szigetet és várost, igy Moreában Coronet megvivta. De sem e kedvező hirek, sem Ferdinánd esdeklései nem tudták tettre birni.[3] Alig hogy a török veszedelem elvonult, feloszlatta seregét s Olaszországba ment. A protestáns rendek és a bajorok, kik Ferdinándot magyarországi terveinek keresztülvitelében egyáltalán nem akarták támogatni, szintén haza siettek. Még az örökös tartományok hada is eltávozott s Ferdinándot pénztelenségéről annyira ismerték Európaszerte, hogy a 9000 főnyi olasz had sem akart szolgálatába lépni. Ő sem aknázhatta ki tehát a szultán visszavonulását, s a remények, melyeket szövetségeseibe vetett, teljesen meghiusultak.

Ekképen az új hadjárat sem hozta meg az eldöntést Magyarország sorsa felett. A hatalmi és a birtokviszonyok legkevésbbé sem változtak s az egyedüli eredmény az volt, hogy Magyarország Budáig teljesen elpusztittatott.[4]

VI. FEJEZET.

A nemzet egységi törekvései. Gritti árulása és bukása.

Öt esztendő sem telt el a mohácsi csata óta s a kettéoszlott Magyarország sivataghoz hasonlitott. Messze földön sok százados polgárosodásnak, számos nemzedék verejtékes munkájának minden gyümölcse elpusztult, százezrek ölettek le, vagy hajtattak el rabszijon. Az állami rend, a gazdasági szervezet és társadalmi kapcsolatok teljesen felbomlottak. Könny a szemekben, keserűség a szivekben, rombolás szerteszét, ez volt az ország állapota. Szegény és gazdag, a kunyhók és várak lakói egyaránt érezni kezdték tehát, hogy ez öngyilkosságnak határt kell szabni, különben végkép elvész Magyarország. A béke szükségének érzete mindenkiben fölébredt s egyre komolyabb alakban kezdett nyilvánulni. Maguknak a tömegeknek nem volt ugyan szavuk az ország dolgában, nem volt részük a catastrophák felidézésében, s némán, szótlanúl kellett maradniok, noha minden csapás

[1] Szeptember 14-iki és 15-iki jelentések a tört. bizottság másolatai közt.

[2] Ezt a császár egyik jeles kapitánya irja szeptember 29-én. Herberger, Schertlin von Burtenbach 26.

[3] Tétlensége saját katonáit is elkeseritette. Azt mondották, hogy nem adnak többé semmit a császár szavára. Még nagyobb volt a lakosok elégedetlensége, kik a töröktől s a hetekig rajtuk élősködő roppant nagy idegen seregtől egyaránt sokat szenvedtek. 1532-iki jelentés. Calendar.

[4] Szeptember 29-iki levél. Herberger, id. m.

súlyát ők érezték leginkább. De uraik jóléte, anyagi ereje, megélhetése az ő munkájoktól függött s állandóan a hatalmasok sem zárkózhattak el a tömegek nyomorúsága s panaszai elől. Egyébiránt az urak maguk is megérezték az idők viharos járását.

Az alkotmányos élet, melynek előnyeit az oligarchikus világban már csak kevesen élvezték, a csatazaj és fegyverzörej közepett egészen megszünt. A királyi hatalom, a mennyiben egyáltalán müködött, a zürzavarban nem sokat törődött az alkotmányos formákkal. Másrészt kapitányai és zsoldosai urakon és jobbágyokon egyaránt garázdálkodtak s még a leghatalmasabbakat is folytonos veszedelem fenyegette.

E türhetetlen állapotok mindinkább fordulatot idéztek elő az uralkodó rétegek hangulatában. Az államegység eszméje öt század folyamán sokkal mélyebben lebocsátotta gyökereit a közérzésbe, semhogy öt év rombolásai kiszakithatták volna. Épen a legnagyobb viharok közepett támadt az új életre s erőteljesen, ellenállhatatlanúl nyilvánult mind a két király hiveiben. Az állami egység helyreállitása lett a jelszó, mely mindenkinél visszhangot keltett, mindegyik táborban komoly szószólóra akadt. Kezdték belátni, minő végzetes hiba volt két királyt választani s komolyan gondolkodtak a hiba jóvátételén. De a mily világosan állt előttük a végczél, oly zavarosak voltak a vélemények az iránt, hogyan, minő módon és milyen eszközökkel kell e czélt elérni. A legelső, mit az uralkodó közvélemény mulhatatlanúl szükségesnek tartott, az volt, hogy a két király vessen véget a vérontásnak, a polgárháborunak, a nemzet politikai, socialis, gazdasági elzüllésének. Várday érsek azonnal az 1529-iki török háboru után felvetette az eszmét, hogy a két király hivei közös értekezletre gyűljenek. Mikor ez nem sikerült, a két király kibékülését igyekezett előmozditani. Várdaynak kiváló része volt a poseni értekezlet létrejöttében. A kiegyezésnek akart az értekezlet szolgálni s hasonló szempontból köttetett utóbb a visegrádi fegyverszünet. Azt a czélt, melyre a hazafiak törekedtek, e fegyverszünet sem érte el; a zürzavar megmaradt, sőt fokozódott. Az egységi törekvések más irányt vettek tehát s egyenesen abban csucsosodtak, hogy ismét csak egy királya legyen a magyarnak s hogy a kettő közül az maradjon király, ki az országot meg akarja, meg birja védelmezni. Ez a hangulat elemi erővel először azon a gyűlésen tört ki, melyet Báthory István nádor 1530 május 8-ikára Pozsonyba hivatott össze. Ez egészen pártgyűlés volt, Ferdinánd hiveinek gyűlése s annál szembeszökőbb, hogy a közlélek épen ott nyilatkozott meg. Hogy ez megtörténhetett, abban kétségkivül része volt a véletlennek. Báthory István nádor, e komor időszak egyik legellenszenvesebb alakja, épen a gyűlés megnyitásának napján halt meg. A megjelentek szabadon fejezhették ki tehát érzelmeiket. Nemcsak szóban tették, hanem irásba foglalták s Macedoniai László váradi püspök, Batthyány Ferencz bán és Thuróczy Miklós főudvarmester utján akarták Ferdinándhoz, sőt Károly császárhoz s a német birodalmi gyűléshez eljuttatni. Panasz-

levelük megkapó rajzát adja az ország szörnyű állapotainak, az idegen zsoldosok embertelen kegyetlenségeinek, a magyar viszonyokat nem ismerő idegen tanácsosok oktalan és ellenséges beavatkozásának s nyomatékosan sürgeti a közszabadság helyreállitását s az ország fölszabaditását.

Az okmányt Ferdinánd hivei szerkesztették, kik magánérdekeik minden szálával a legbensőbben az ő ügyéhez voltak kötve. Természetes tehát, hogy első sorban őt akarták a királyi széken megtartani, de csak úgy, ha megvédi az országot. »Ha felséged erre nem képes, — mondták neki férfias nyiltsággal, — kegyeskedjék őszintén nyilatkozni inkább, hogy sem mindnyájan elvesszünk, mi megtaláljuk módját a magunk megsegitésének, a fenyegető veszély elháritásának.« A magyar küldöttség — a bán helyett két más szlavón nemessel kiegészitve — Augsburgba sietett. Ott Macedoniai László beszédeivel csakugyan fényes szónoki diadalokat aratott. Meghatóan panaszolta el a siralmas állapotokat s kimondotta, hogy, ha a nyomatékos védelem elmarad, Magyarország kénytelen lesz a szultán kiméletét adófizetéssel megszerezni, sőt a magyarok »más« eszközökhöz is folyamodnak, ha Ferdinánd és a németek meg nem segitik őket. A küldöttség azonban csak szép szavakkal tért haza. A császár és a birodalom semmit sem akart, Ferdinánd meg minden jóakarata és készsége mellett sem volt képes a maga csekély erejével valami hathatósat tenni a magyarokért. Magukra hagyatva, úgy segitettek magukon, a mint épen lehetett s Szlavónia és Horvátország ellenpárti rendei már 1530-ban egy évi fegyvernyugvásra léptek. Másrészt Perényi Péter, ekkor még Ferdinánd embere, ismét megpenditette a két párt közös tanácskozásának eszméjét s ezuttal sikerrel. Babocsán (1531 márczius 6-ikán) szükebbkörű értekezlet tartatott, mely a magyar, horvát és szlavon rendeket márczius 19-ikére gyűlésre hivta össze. A felhivás lelkes visszhangot keltett. Csaknem száz egyházi és világi úr jelent meg 4000 fegyveres kiséretében, hogy a pártviszály megszüntetéséről s a török elleni védelemről tanácskozzék. A megoldás módját Perényi Péter igen világosan adta elő. Nem volt a János embere; panaszosan emlité, hogy a török táborban János fogatta el. Mindazáltal elég őszinte volt kijelenteni, hogy, mivel a szultán Jánosnak adta Magyarországot, nincs más módja a menekülésnek, mint az, hogy az egész ország Jánoshoz csatlakozzék s egyedüli királynak ismerje el, máskülönben a török végkép elpusztitja az országot. Határozat azonban nem hozatott, mert a gyűlés a megjelentek nagy száma daczára csak magánjellegű volt. A döntés a május 18-ikán Veszprémben tartandó »közországgyűlésre« halasztatott tehát. Ezt a bélavári értekezlet azért hivta össze, hogy »a kölcsönös

Perényi Péter aláirása.

egyetértés, a magyar nemzet egysége, a haza védelme s a hit fentartása érdekében szükséges végzéseket meghozza.

Perényi Pétert azzal vádolják az egykoruak, hogy nem volt őszinte, hanem a saját érdekében dolgozott s a két király czivakodásában a maga számára igyekezett a koronát elhalászni. Mindazáltal bizonyos, hogy egyedül azon az úton, melyet az értekezleten megjelölt, juthatott vissza az ország az egység révpartjába. Azt, a mit ő mondott, Frangepán Ferencz is előadta ama tárgyalásokban, melyek a januári fegyverszünet meghosszabbitása iránt májusban Visegrádon tartattak. Elmondotta, hogy a bajok kútfeje nem a két király személyében, hanem abban a tényben rejlik, hogy az ország egyszerre két királyt választott. Az egyiknek le kell tehát mondania, különben elvész mindkettő. E felfogás helyességét Ferdinánd biztosai sem vonták kétségbe. De mást következtettek belőle, mint az érsek. Úgy okoskodtak, hogy a két király közül az egyik valóban fölösleges, de ez a fölösleges király nem Ferdinánd, hanem János, neki kell tehát lemondania. Erre joggal felelte Frangepán, hogy János lemondása nem segit a bajon, mert Szulejmán soha sem ismeri el Ferdinándot. Ellenben Ferdinánd, kinek örökjogát a nemzet biztositaná, könnyen lemondhat, s mihelyt János lesz az egyedüli király, az ország békéjét is vissza fogja állitani. Ferdinánd azonban minden áron meg akarta tartani legalább azokat az országrészeket, melyek kezén voltak s a visegrádi értekezletek sem hozták meg a kibékülést. De a veszprémi gyűlés sem jött létre. Mindkét király egyaránt bizalmatlanul nézett lefolyása elé, mert a legképtelenebb hirek keringtek a rendek szándékairól. Beszélték, hogy Perényi akarja magát királylyá, ha pedig ez nem sikerül, az ország főkapitányává választatni. Mások azt állitották, hogy a gyűlés Gritti Lajosnak szánta a koronát, mert Perényinek nincs meg a kellő tekintélye s nem is népszerű a nemesség körében. Mindezek csak kósza hirek, együgyű beszédek voltak. De a két királyt mégis bizalmatlanná tették s mindketten egyaránt távol tartották főbb hiveiket a veszprémi gyűléstől.

A kitűzött időre csak a nemesség, mely egészséges politikai érzékével mindig helyesen fogta fel az ügyet s melyet magánérdekek el nem vakitottak, sietett Veszprémbe. De mikor megtudta, hogy az urak elmaradtak, csalódva ő is szétoszlott.

A nemzet köréből kiinduló ez egységi törekvések sem kecsegtettek tehát több eredménynyel, mint a két király hivatalos alkudozásai. A mozgalomnak nem volt vezére, ki kellő tekintélylyel és erélylyel megragadta s diadalra segitette volna. De az első kudarczok után sem aludt el az eszme, hanem ismét előtérbe lépett, mikor 1531-ben egyre bizonyosabbá vált, hogy a szultán új hadjáratra készül Ferdinánd ellen. Őszszel Ferdinánd néhány régi híve királyuk tilalma daczára Zákányban a János-párti Nádasdy Tamással értekezett s 1532 január 1-ére Kenesére, a Balaton partján, gyűlésre hívta össze a rendeket. Zákányban a gyűlés czélját is megállapították.

Egy király alatt egyesíteni a hazát, ez volt a feladat. Kimondották, hogy fel kell szólitani valamint Ferdinándot, akképen Jánost, nyilatkozzanak, meg tudják-e védeni az országot? Ha Ferdinánd 23,000 idegen katonát küld a véghelyekbe s 20,000 magyar fegyverest fogad, s ha visszaállítja a sértett közszabadságot, akkor a nemzet hozzá csatlakozik, különben pedig más eszközökkel fog magán segíteni. Ha viszont János Belgrád kivételével a török kézben levő véghelyeket visszaszerzi a szultántól s biztosítást nyer tőle, hogy nem indít új háborút, az egész ország Jánost ismeri el urának.

A kenesei gyűlésnek híre oly erős visszhangot keltett, hogy még legbensőbb hívei sem merték Ferdinándnak azt tanácsolni, hiúsítsa meg a gyűlést s tiltsa el pártfeleit a megjelenéstől. Inkább azt ajánlották, küldjön nehány ezer forintot, hogy a legjobban zajongók száját be lehessen tömni. Noha a gyűlés czélja eleve pontosan körüliratott, ismét a legképtelenebb híreket terjesztették róla.

Ujra emlegették Gritti trónjelöltségét s hozzá tették, hogy a török rengeteg kincset készül a gyűlés tagjai közt szétosztani. Mások meg egész komolyan jelentették Ferdinándnak, hogy a magyarok a köztársaságot akarják ott kikiáltani. Ferdinánd higgadtabban fogta fel a dolgot s a gyűlést a maga érdekében igyekezett hasznosítani. Utasította tehát híveit, hogy tömegesen jelenjenek meg, másrészt a császárt és a pápát rávette, hogy követeikkel képviseltessék magukat s ott híveit támogassák. Oda törekedett, hogy a gyűlés János lemondását követelje. Sőt gyűlölködő, János iránt engesztelhetetlen magyar tanácsosai, Szalaházy és Macedoniai püspökök és Thurzó Elek a kenesei gyűlést nemcsak János megbuktatására, hanem személyes megbélyegzésére akarták felhasználni. Azt ajánlották, hogy Ferdinánd a gyűlésre küldendő követeit annak kijelentésére utasítsa, hogy Ferdinánd kész lenne a trónról lemondani, ha Jánost az uralkodásra képesnek látná. De mivel János erre képtelennek bizonyult, Ferdinánd az ország iránti kötelességének tekinti, hogy jogaihoz ragaszkodjék. Ezt az oktalan sértést azonban Ferdinánd kihagyatta az utasításokból. Mindazáltal a kenesei gyűlés sem vezetett eredményre. Sokan jelentek ugyan meg, de sokan elmaradtak. A gyűlés arra szoritkozott tehát, hogy (1532) márczius 12-ikére Berenhidára országgyűlést hívjon össze, melynek feladata lesz, határozatban kimondani, hogy az ország ahhoz csatlakozik, a ki megvédeni és szabadságaiban megtartani képes. Kenesén is új gyűlésre halasztották tehát a határozathozatalt. Ezzel végképen megbuktatták a nemzet köréből kiinduló egységi törekvéseket. Szalaházy és Thurzó a berenhidai gyűlést meghiusitották, noha a legszélesebb körű előkészületek tétettek, hogy ne csak a két király hívei jelenjenek meg tömegesen. Meghívták Lengyelországot, az örökös tartományokat, a cseh korona országait,[1]

[1] Január 6-ikán Keneséről a morva rendekhez intézett meghivást emliti Marczali: Tört. Tár. 1878. 464.

a moldva és oláh vajdákat. Ferdinánd pedig eleinte a császár és a pápa követeinek megjelenését is óhajtotta. Mindebből azonban semmi sem lett s a nemzeti mozgalom, mely eleinte ellenállhatatlannak látszott, elveszett a pártszenvedély sivár homokjában. Ez időben a külföldön is fölmerült az az eszme, hogy a kereszténység érdekében mindkét királynak le kellene mondania Zsigmond lengyel király javára.[1] Zsigmond jelöltségét nálunk is emlegették ugyan, de a tehetetlen királytól jót várni nem lehetett, így a

Követek fogadtatása a szultánnál.
(1531-iki fametszet után.)

dolog egyszerűen elaludt. Mindegyik párt ismét saját királyához csatlakozott, s noha ama gyűlésen, melyet a távollevő Ferdinánd áprilban Pozsonyba hívott össze, igen erélyes szavak hangzottak, a tömegben élő egységi törekvések nem birták többé a szakadásnak útját állani.

A szultán mindkét hadjáratának teljes terméketlensége azután végkép megpecsételte a kettéoszlást, mert a szomorú tapasztalatok, melyeket Szulejmán

[1] György szász herczeg 1532 február 4-iki levele. Tört. Tár. 1875. 465.

Bécs és Kőszeg alatt tett, a török politikára sem maradtak hatás nélkül. A szultán hangzatos szavakkal és képtelen dicsekvésekkel kendőzte ugyan vereségét. De portáján mindinkább belátták, hogy Ferdinándot Magyarországból teljesen kiszorítani többé nem lehet. A szultánnak különben is csakhamar baja támadt Perzsiával. Másrészt a jellemtelen Gritti elárulta Jánost s a portán a Habsburgok érdekében kezdett fondorkodni. Minthogy kebelbarátja, a nagyvezér, egészen az ő befolyása alatt állt, s Ázsiában is bonyodalmak támadtak, a szultán kezdte elhagyni azt az intransigens álláspontot, melyet Ferdinánd irányában éveken át követett. Nemcsak azt nem hirdette többé, hogy afféle apró emberekkel, mint Ferdinánd, szóba sem ereszkedik, s hogy neki a császárral, a Habsburg család fejével, van dolga, hanem immár maga kivánta a békés megegyezést. Mikor tehát Ferdinánd követe, Záray Jeromos, a portára érkezett, ott igen előzékenyen fogadták. Ugyanazon utasításokkal jött, mint előbb Lamberg és Nogarola, csakhogy Ferdinánd nem akart többé Magyarországról lemondani.

Az egész országot kérte a szultántól, de szükség esetén megelégedett azon részekkel is, melyek tényleg birtokában voltak. Ibrahim nagyvezér és Gritti egészen a János-ellenes irányhoz csatlakoztak s Záraynak Konstantinápolyban olyan könnyű volt a dolga, mint egyik elődének sem. A szultán belenyugodott Magyarország ketté osztásába, s kész volt a tényleg kezén levő országrészt Ferdinándnál meghagyni, ha ez hódolata jeléül elküldi neki Esztergom kulcsát, V. Károly pedig visszaadja Corone városát Morea félszigetén. Záray ez utóbbiakra nézve nem lévén felhatalmazva nyilatkozni, fiát, Vespasiánt, a szultán embere, egy csausz kiséretében Bécsbe küldötte. Megjöttük s az a hír, hogy készül a béke, Magyarországban óriási meglepetést keltett és pedig nemcsak János, hanem még inkább Ferdinánd hivei körében. Jánossal ugyanez időben Pozsonyban békealkudozások folytak. De az értekezlet a konstantinápolyi események hirére nyomban szétoszlott, János emberei királyukhoz siettek, ki még nem ismerve árulását, az épen ekkor Budán időző Grittit érdekei védelmére Konstantinápolyba küldötte. De leginkább Ferdinánd magyar táborát zavarta fel a béke ügye, melyről eleve tudták, hogy csak a kettéoszlás alapján jöhet létre.

Thurzó Elek, királyi helytartó hevesen kikelt a kettéosztás ellen. Kiemelte, hogy Záray nem ismerheti a magyar viszonyokat s úgy eszközli majdan a felosztást, hogy Ferdinánd híveinek jószágai az ellenség kezén maradnak.[1] Mások meg békét általában nem akartak, s folyton a János elleni háború mellett izgattak. Nemcsak magánérdekeiket féltették, hanem azon is elkeseredtek, hogy Ferdinánd a török tárgyalásokban teljesen mellőzte őket. Azt mondották, hogy azt sem tudják, elajándékozta, vagy eladta-e őket királyuk?[2] A békeügy végleges elintézése előtt azonban

[1] 1533 márczius 8-ikán Ferdinándhoz intézett levele Gévaynál, id. m.

[2] Weinmeister bajor ügynök ápril havi jelentései. Quellen und Forschungen. IV.

Ferdinánd az ő véleményüket is hallani akarta s márczius vége felé Bécsbe hívta őket. Megkapták a békeföltételek magyar és német szövegét, s kimerítő jelentésben adták elő véleményüket. Ez érdekes okiratban élesen domborítják ki azt az ellentétet, mely az örökös tartományok és Magyarország érdekei közt a török kérdésben fenforog. Kiemelik, hogy az örökös tartományoknak már földrajzi helyzetük miatt más az érdekük. Fekvésük jobban megvédi őket a török betörésektől, s még inkább védve lesznek, ha a szultán Magyarország azon részét egyszerűen meghagyja Ferdinándnak, mely ma kezén van. Ellenben Magyarország a török torkában fekszik. De ezt mellőzve, kettéosztásából annyi töméntelen veszedelem származnék, hogy rendes államéletet sem lehetne folytatni. Szokatlan is, nehéz is olyan országot, melyben ugyanazon nyelvű nép lakik, melynek ugyanazon szokásai és törvényei vannak, s mely századok óta egy államot alkotott, két különböző király alatti részekre szakítani. Minden királyi jövedelem és harminczad, mely nélkül állam el nem lehet, az ellenség hatalmában maradna, számos vármegye annyira összegabalyodnék, hogy hovátartozása örök perpatvar tárgya lenne. Nincs a király hívei közt — mondják — senki, a kinek az ország más részeiben javai nem lennének. Vagy elveszti tehát azokat, vagy a másik félhez lesz kénytelen pártolni. A király minden tekintélye és joghatósága oda lesz a kettéosztás mellett, mert a ki akaratával ellenkezik, a ki büntetéstől fél, az egyszerűen a másik párthoz fog állani. Örökös veszély és végtelen zürzavar lesz ennek a következménye. Mind e sokféle bajnak egyedüli orvosságát abban találják, hogy az ország együtt maradjon, egy király alatt. Jól teszi Ferdinánd, — folytatják — ha a szultánhoz követet küld. De mikor Magyarországról, a mi fejünkről, a mi vagyonunkról van szó, — teszik hozzá szemrehányólag — a követség ügyét meg kellene beszélni egyik-másik magyarral is, ki a török dolgokban járatos. Mindezek után nézetük abban ormolt, hogy Ferdinánd az ajánlott alapon ne kössön békét s ennek megfelelően Esztergom kulcsait se küldje meg a szultánnak. Inkább béküljön meg Jánossal, adjon neki másutt kárpótlást, de semmikép se vigye a dolgot odáig, hogy egy, már különben is szétrongyolódott országból két ország váljék, s Magyarország még az ország nevét is elveszítse. Az urak azonban maguk sem ragaszkodtak ez álláspontjukhoz, s második felterjesztésükben, noha eleinte az elsőnek szellemében mozog, már belenyugosznak a kettéosztásba. Ekkor csak azt kérik, hogy Ferdinánd a számára maradó terület határait akként állapítsa meg, hogy folyók vagy hegyek válaszszák el a másiktól, s hogy eszközölje ki, hogy János halála után ez a rész is reá szálljon. Ferdinánd csakugyan úgy értelmezte nyilatkozataikat, hogy helyeslik politikáját,[1] s nagyon meg volt elégedve a magyar ügyek menetével. Minden áron meg akarta a békét kötni s több ízben mondotta Vergerio pápai nuntiusnak, hogy ez idő

[1] Ápril 18-iki és május 18-iki levelei Máriához Gévaynál, id. m.

szerint két főczél lebeg előtte, a török béke és a lutherség kiirtása.[1] Minthogy V. Károly öcscse érdekében szivesen beleegyezett Corone városa visszaadásába, Scepper Kornél jeles diplomatáját küldte a szultánhoz. Ferdinánd, a ki meg Esztergom kulcsait küldte meg, azzal inditotta vissza a portára a fiatal Zárayt, hogy ez engedmények fejében igyekezzék számára egész Magyarországot megkapni, mely esetre kész Jánost másutt kárpótolni. Ha az egész országot nem kaphatná, kérje a Duna és Tisza s a Duna és Dráva közti országrészt is. De ha máskép▁nem megy, megkötheti a békét a tényleges birtokállomány alapján. Minthogy Gritti a portán nem János érdekében dolgozott, hanem titokban a Habsburgok követeivel szürte össze a levet, másrészt a török-perzsa viszonyok az év egész folyamán fölöttébb feszültek maradtak, Konstantinápolyban még mindig a békés áramlat volt túlsúlyban. Szulejmán július 5-én értésére adta Ferdinándnak, hogy követei kérésére fiává fogadja s fiának tekinti mindaddig, míg barátságos érzelmeihez hű marad. Igéri továbbá, hogy országait békén hagyja s kereskedői és követei török földön szabadon járhatnak. De — végezte a szultán — egész Magyarországot, melyet kardjával szerzett, még sem adja neki, hanem megosztja közte és János közt. Egyszersmind megbízza Gritti Lajost, hogy a két király területének határait a felekkel egyetértésben a hely szinén szabja meg. A mit Gritti határoz, azt annak idején a szultán is jóváhagyja, s a békeszerződést esküjével erősiti meg. A nagyvezér hasonló értelemben irt Ferdinándnak, Gritti pedig, ki magának tulajdonította a béke létrejöttének minden érdemét, azzal biztatta, hogy a határrendezést is lehetőleg az ő javára fogja eszközölni.

A békekötés híre a nyáron, július második felében terjedt el Magyarországban. Itthon el sem tudták képzelni, hogy a szultán másképp engedélyezte volna a békét, mintha Ferdinánd János javára leköszön, mi ellen Ferdinánd formaszerűen tiltakozni volt kénytelen. Leginkább azonban saját hívei ijedtek meg, s Thurzó, helytartói állására utalva, követelte, hogy Ferdinánd, mielőtt a szerződést jóváhagyja, hallgassa meg magyar tanácsosait. A király meg is tette, s mikor konstantinápolyi követei megérkeztek,[2] Szalaházyt, Török Bálintot, Bakics Pált, Pekry Lajost Bécsbe hivta s irásban közölte velök a megállapodásokat. Grittiről elmondotta, hogy azért küldetik az országba s hozzá is, hogy a békeszerződést s mindent, a mi vele összefügg, végrehajtsa, a Jánossal fenforgó viszályokat pedig kölcsönös egyetértéssel elintézze. Intézkedett tehát — folytatja — hogy a tárgyalások Grittivel mielőbb meginduljanak. »E tárgyalásokon — így végzi az előterjesztés — ti is jelen lesztek s minden a ti tanácsotokkal és közreműködéstekkel fog eszközöltetni.« A béke megerősítésének kérdését azonban haladéktalanúl eldöntötte. Azt mondá, hogy a szultán már kihirdette a

[1] Vergerio ápril 2-iki és július 5-iki jelentései. Nuntiaturberichte. I. 199.
[2] Vergerio szerint szeptember 20-ikán.

békét, s így ő is elrendelte a kihirdetést, mi csakhamar különböző országaiban megtörtént.

Ferdinánd ezzel rendkivüli jelentőségű diplomatiai sikert aratott. Végre elérte, hogy a szultán elismerje magyar királynak, s habár nem is kaphatta meg az egész országot, legalább egy része immár végképen az övé maradt. Még a szultán sem kivánta többé lemondását, hanem János királylyal egyenrangúnak ismerte el. E fordulat természetesen a legnagyobb aggodalommal töltötte el Jánost. A békekötés nemcsak megfosztotta a reménytől, hogy török segélylyel elveheti ellenfelétől a birtokában levő országrészeket. Egész állása megrendült s a szultánhoz való viszonya, eddig főerőssége, veszedelmesen meglazult. Ferdinánd úgyszólván beékelte magát Szulejmán és János közé, kinek hívei megütközve mondották, hogy Ferdinánd Magyarország ügyeiben a szultánt tette döntő biróvá.[1]

Sikereit azonban Ferdinánd egyelőre nem aknázhatta ki. A nemzetközi viszonyok kedvezőtlen fordulatot vettek a Habsburgokra, a német-franczia ellentét ismét elmérgesedett. Kelemen pápa, ki mint olasz fejedelem, csak a viszonyok kényszeritő hatása alatt békült ki a császárral, a francziákhoz közeledett s János király irányában barátságosabban viselte magát. Ferencz király viszont nemcsak nem akart a cambrayi békeszerződésben elvállalt azon kötelezettségének eleget tenni, hogy haddal támadja meg a törököt, hanem egyenesen kijelentette a pápának, hogy a szultánt új támadásra fogja ösztönözni. Csakugyan szövetkezett egyes német fejedelmekkel s ismét fölvette érintkezéseit Jánossal és Szulejmánnal. Mindez bénitólag hatott Ferdinándra Magyarországban is. Az ő feladata ekkor az volt, hogy akár fegyverrel, akár békésen, János hiveinek megnyerésével minél nagyobb területeket keritsen hatalmába, s akkor, midőn Gritti megérkezik s az uti possidetis alapján hajtja végre a határrendezést, az országnak mentül nagyobb része az ő kezén legyen. Meg is kezdé ez irányban a tevékenységet s különösen János hiveit igyekezett eltántoritani. Nádasdyval Kazianer már régebben titkos érintkezésbe lépett, de ez időben még mindig nem birta megnyerni. Ellenben a sokáig hű Erdődy Simon püspök 1533 tavaszán Ferdinándhoz pártolt és dúlta-rabolta János hiveit.[2] Az volt feladata, hogy a Dráván túl teljesen kiirtsa az ellenpártot. Ugyanily irányban dolgozott Kazianer a felföldön, hol tetemes haddal kezdte meg a műveleteket s Erdélybe akart vonulni, hol Ferdinánd pártja már csak két-három szász városra szoritkozott. Ezek azokban konokul folytatták az ellenállást s egyre hivták Kazianert, hogy segitségével egész Erdélyt János ellen lázitsák. Ez nem sikerült ugyan, de Ferdinánd nem hagyta abba a toborzást s Thurzó Elek útján igyekezett a János-párti urakat megnyerni, sőt később e czélra külön bizottságot alakitott.

[1] Frangepán Ferencz július 5-iki és Brodarics augusztus 1-ikén kelt levele. Theiner, Mon. Hung. I. 623.

[2] Bánffy János ápril 15-iki panaszlevele a pápához. Theiner, id. m. I. 621.

Gritti jövetelével szemben természetesen Jánosnak szintén oda kellett törekednie, hogy minél inkább kiterjeszsze a maga országrésze határait. Még bajor barátai is figyelmeztették, ne törődjék semmivel, hanem kövesse Ferdinánd példáját s el ne mulaszsza rátenni kezét mindenre, a mit épen hatalmába kerithet. János török és magyar haddal csakugyan levonult a Dunán túlra, hogy lelket öntsön ottani hiveibe s megszilárditsa uralmát. Mikor őszszel Pécsett megjelent, számos szlavon és horvát főúr tisztelgett nála, noha a Dráván túli részek ez időtől kezdve csaknem teljesen elváltak tőle. Ugyanakkor Perényi Péter is hozzá csatlakozott. A Dunántúl némi rendet csinálva, hadait a Tisza vidékére küldte, hogy az ottani urakat elijeszsze az elpártolástól s Kazianer hadműveleteit ellensulyozza. Mindkét király nagy előkészületeket tett tehát Gritti fogadására, ki azonban nagyon sokáig késett. János ezt épen nem bánta, mert mindinkább meggyőződött, hogy, noha mint az ő követe működik a portán, ott nem az ő, hanem ellenségei érdekeit szolgálja. Előbb Verbőczyt, utóbb Laszkyt küldte be tehát a portára, hol azonban Gritti volt a helyzet ura mindaddig, mig Ibrahim nagyvezér a fővárosban tartózkodott. Ibrahim egyszerűen azt szokta volt a követeknek felelni: »azt akarom, a mit Gritti akar«. De Ibrahimot csakhamar a Perzsia elleni háború messze Ázsiába szólitotta, s ezzel megszakadt a közvetlen kapocs Gritti és a szultán közt. Szulejmán, mihelyt felszabadult nagyvezére, illetve Gritti befolyása alól, mindinkább megváltoztatta magatartását Ferdinánd követei irányában. Mikor az európai viszonyok a Habsburgokra kedvezőtlenül alakultak, egyáltalán nem ragaszkodott többé irásban is megadott igéreteihez, s végül kijelentette, hogy Ferdinánd az országnak csupán ama részeit tarthatja meg, melyek már II. Lajos halála előtt kezén voltak. Ezzel egyszerűen megsemmisitette Ferdinánd összes reményeit, mert II. Lajos halála előtt Ferdinánd csak nehány horvát vár, Kőszeg, s egy pár határszéli magyar uradalom birtokában volt. Ha tehát csak ezeket tarthatta meg, magyar királysága megszünt s az egész ország ismét János kezén egyesült volna. A szultán pedig most már csak e feltétellel akarta a békét, s utasitotta Grittit, menjen Magyarországba s a jelzett alapon hajtsa végre a két király közti határrendezést. Ez az alap azonban nem tetszett Grittinek, ki egyre húzta-halasztotta elutazását s Scepper császári követnek olyan ajánlatokat tett, melyek a szultán elleni árulásban ormoltak s egyenesen arra irányultak, hogy Szulejmán akarata ellenére Ferdinándnak biztositották a túlsúlyt Magyarországon. Hogy terveit valósithassa, nem akart távozni mindaddig, mig Ibrahim [1] nagyvezér vissza

Gritti Lajos aláirása.

[1] Mennyire barátjuknak tartották Bécsben a nagyvezért, kitünik abból, hogy egy levelére németül ráirták: »Kéz alatt Ausztria barátja.« Hormuzaki-gyűjt. II/I. 88.

nem tér s rá nem birja a szultánt, hogy Ferdinánd ügyének jobban kedvező utasitásokkal lássa el. Gonosz szándékkal akarva Magyarországba indulni, tudta azt is, hogy tervei a magyarok visszatetszésével, esetleg fegyveres ellenállásával fognak találkozni. Kellő katonai erőt óhajtott tehát, melylyel föltétlen engedelmességet képes magának biztositani. Gyalázta, gyűlölte a magyarokat; a császári követnek azt mondotta, hogy Ferdinánd addig nem boldogulhat, mig a »magyarok vén fejeit le nem ütteti«. E téren maga akart neki jó példát adni s azt mondotta, hogy vérbe fojt minden ellenállást. Valóban mint az éhes farkas, ugy közeledett az országhoz, midőn végre 1534 július 18-ikán elindult Konstantinápolyból a nélkül, hogy Ibrahim megjöttét bevárhatta volna.

Rossz csillagzat alatt indult el, mert nemsokára Prágába az a hir érkezett, hogy a szultán, ki csakugyan gyanakodott reá s sejtette, hogy titokban Ferdinánddal tart, két napi járásra Stambultól megölette.[1] De a hullámok csak később csaptak össze feje fölött. Havasalföldén át utazott s ottani vérengzéseinek hire megelőzte jöttét. Még Ferdinánd tanácsosai körében is akadtak olyanok, kik haszontalan, gonosz embernek tartották és semmi jót sem vártak küldetésétől. Magyar hivei, főleg Bakics és Thurzó pedig épen ez időben ösztönözték királyukat: ne várja be Grittit, ne törődjék a béketárgyalásokkal, hanem verje szét János bomladozó táborát. Ferdinánd azonban erősen bizott Grittiben s hogy minél közelebb legyen hozzá, s könnyebben érintkezhessék vele, Prágából Bécsbe tette át székét. Az udvarában időző Vergerio nuntius szintén felhatalmazást kért a pápától, hogy Grittivel összeköttetésbe léphessen, s a tervezett végleges békébe a szentszéket is befoglaltassa.[2]

Gritti augusztus 7-ikén érkezett Brassóba s működését azzal kezdte, hogy sulyos adót vetett a városra. Ezzel is jelezte, mit várhatnak tőle a magyarok. Erdélyben csakhamar általános lett a rémület s nem volt szükséges, hogy János király bujtogassa, mint ellenfelei állitják, Gritti ellen a népet. A közvélemény aggódva fogadta megjöttét, tettei pedig mindinkább fokozták az elégedetlenséget, úgy hogy e hangulatra való tekintettel János király két izben is sürgősen kérte Gritti visszahivását a szultántól. Környezete szintén figyelmeztette az olaszt a nép hangulatára s óvatosságra intette. De 3—4000 emberből álló seregében bizva, Gritti senkire sem hallgatott, hanem követte gyilkos ösztöneit. El akarta tenni láb alól mindazokat, kik politikai terveinek végrehajtása elé akadályt gördithetnek. Leginkább Czibak Imrétől félt. Czibak váradi püspök János uralmának egyik oszlopa volt, vitéz katona, buzgó pap, a régi vallás rendületlen hive s nagy népszerűségnek örvendett.[3] A püspök csekély kisérettel épen közeledett Grittihez s találkozni akart vele. Gritti azonban elrendelte elfogatását s rendeletének

[1] Vergerio nuntius jelentése. Nuntiaturber. I.
[2] Vergerio jelentése u. ott.
[3] Rövid életrajzát adja Bunyitay Vincze: A váradi püspökség története. I.

Medgyes főtere, a bástyatorony és részlet Gritti házából.
(Rajzolta Cserna Károly.)

végrehajtásával Dóczy Jánost, a püspök személyes ellenségét bizta meg. Dóczy a megbizást akként hajtotta végre, hogy Czibakot sátrában, öltözés közben egy csapat fegyveressel megrohanta, s vitéz ellenállás után megölte (augusztus 11-én, Felmér alatt). Vére Gritti fejére is rászállt s felidézte megérdemelt bünhődését. A gyilkosság hire jeladás volt arra, hogy egész Erdély egy emberként fegyvert fogjon a gonosztevő ellen. Czibak unokaöcscse, Patóczy Miklós s mások fegyverre szólitották a népet, s csakhamar 40,000 ember gyűlt össze, melynek vezetését Maylád István vette át. Gritti az erős Medgyesbe vonult, mely jól meg volt erősitve, noha a hegytetőn levő fellegvár a polgárok kezén maradt. Ott merészen megkisérlé az ellenállást, ámbár még könnyen elmenekülhetett volna. De János királyhoz, a moldvai és havasalföldi vajdához is fordult segitségért. Csakhogy a moldvai vajda épen az ellentáborba küldé csapatait. Másrészt a városban fogytán volt az eleség. Szeptember 29-ikén Maylád rövid bombázás után elrendelte a rohamot s az ostromlók a városba hatoltak. Gritti foglyul esett s rövid kihallgatás után halálra itéltetett. Lenyakazása előtt 30,000 arany értékű gyűrűt ajándékozott a bakónak.[1] Vele veszett a gyilkos Dóczy János, két fia pedig moldvai fogságba esett s ott halt meg. Kincsei, melyekről, mint ilyenkor rendesen, mesés hirek keringtek, közprédává lettek s igen kevés jutott el azokból János királyhoz. Sok idegen gyakorolt a századok folyamán vészes befolyást Magyarország sorsára. De alig van köztük visszataszitóbb alak, mint ez a zabi olasz. Nyomorult, mint élete, volt halála is.

Az a hir, hogy Grittinek Erdélyben kellemetlenségei támadtak, a Bécsben időző udvarnál nagy örömet keltett. Méltán hihették, hogy most már Gritti még inkább ellensége lesz Jánosnak s a határrendezést mindenben Ferdinánd óhajai szerint foganatositja. Mikor pedig, kissé megkésve,[2] megtudták, hogy Gritti megöletett, a hirt valóságos lelkesedéssel fogadták. Gritti a szultán szolgája, követe volt s Bécsben kétségtelennek tartották, hogy Szulejmán megtorolja követe meggyilkolását. Az ügyet teljes erővel János ellen, sőt egyenesen megbuktatására akarták tehát felhasználni. János hivei csakugyan megijedtek s komoly aggodalommal néztek a medgyesi tragédia következményei elé, mert Ferdinánd köréből már is azt hiresztelték, hogy János kiesett a szultán kegyéből.[3] Ez épen nem látszott alaptalannak s Nádasdy Tamás csakugyan elpártolt Jánostól, sőt Bécsben biztosra vették, hogy a többiek szintén mielőbb követik példáját.[4] Török Bálint és Bakics Pál a ráczokat akarták elcsábitani s az volt a terv, hogy Ferdinánd ismétli

[1] Contarini velenczei követ jelentése a tört. bizottság másolatai közt.

[2] Bécsben nagyon rossz néven vették a magyaroktól, hogy Gritti haláláról s a vele kapcsolatos eseményekről Ferdinánd csak későn s kevéssé kimeritő hireket vett. Wese levele. Brüsszeli Okmánytár. I. 226.

[3] Vergerio jelentése id. h.

[4] Contarini deczember 22-iki jelentése a tört. bizottság másolatai közt.

1527-ben oly jól sikerült taktikáját, s egyszerre mindenfelől megtámadja Jánost. Titkos tárgyalások folytak az iránt is, hogy egy vár és város, — valószinüleg Várad — Ferdinánd kezére játszassék.[1] Folytak ugyan e közben is béketárgyalások, de Ferdinánd húzta-halasztotta azokat, mert meg volt győződve, hogy Gritti megöletése Jánost okvetetlenül megbuktatja.[2] Működésének sulypontját a portára tette tehát át; a szultánhoz új követséget küldött, mely úgy adta elő a dolgot, mintha Grittit egyenesen János ölette volna meg. Szulejmán akkor fővárosától távol, Perzsia határain volt Ibrahim nagyvezérrel együtt, ki minden befolyását szintén János ellen használta.

De János sem maradt tétlen. Ez időben kezd György barát befolyása határozottabban előtérbe lépni. A barát, kit kincstartójává, váradi püspökké nevezett ki, a tettek embere volt s erélyes cselekvésre sarkalta királyát. János fogságra vettette Gritti czinkostársát, Laszkyt, ki ellen már a nyáron komolyan fölmerült a gyanu, hogy Ferdinánddal titkos egyetértésben áll. Mikor augusztus 25-ikén Gritti táborából Budára jött, attól féltek, hogy a várat Gritti részére akarja elfoglalni s János király személye ellen is terveket kovácsol.[3] János tehát augusztus 31-ikén a csonka toronyba záratta.[4] Elfogatta a ráczok kapitányát is s követei a távoli Ázsiában keresték fel a szultánt, hogy a Gritti-ügyben fölvilágositsák s az ellene emelt vádak alól tisztázzák. Ez eleinte sokféle akadályba ütközött, mert Ferdinánd törekvései, hogy a »medgyesi rémtettért« az egész felelősséget Jánosra háritsa, Ibrahim nagyvezérben, Gritti benső barátjában, is támaszra találtak. Eleinte a szultán csakugyan megütközött a dolgon s 1.200,000 aranyat követelt Jánostól, Gritti kincsei s más tartozásai fejében. De mindinkább bele látott Gritti fondorlataiba s észrevette, hogy a furfangos olasz nemcsak Jánost árulta el, hanem saját parancsait is ki akarta játszani. Nemsokára maga mondta, hogy Gritti csak azt találta Medgyesen, a mit maga keresett, s hogy, ha visszatért volna Törökországba, ott még rútabb halállal lakolt volna. Ferdinánd követei azonban annyit mégis ki tudtak vinni, hogy a szultán tolmácsát, Junisz béget, a Gritti-ügy megvizsgálására Magyarországba küldte. Junisz

György barát aláírása.

[1] E titkos tervet Wese november 22-iki levele említi. Brüssz. Okm. I. 228.

[2] Contarini deczember 5-iki jelentése a tört. bizottság másolatai között.

[3] Vergerio jelentése. Nuntiaturber. I. 305.

[4] A börtönből Laszkyt Tarnovsky s más lengyel urak kérésére, s azon igérettel, hogy János ellen nem szolgál, 1534 február 2-ikán bocsátották ki. A barát ekkor leszámolt vele s kitünt, hogy nemcsak János királyon nincs követelése, hanem még ő tartozik a királynak. Quellen und Forschungen. IV.

bég, egy törökké lett oláh, ép oly jellemtelen ember volt, mint Gritti; Ferdinánd zsoldjában állt s magyar földön érintkezett is hiveivel. Jelentése a lehető legkedvezőtlenebb volt tehát Jánosra. De mikor Junisz megtehette jelentését, a portán már alaposan megváltozott a hangulat. A szultánnak elég baja volt a saját országaiban; az ázsiai hadjárat balul végződött s Ibrahim, kiről időközben kitünt, hogy egy kézre dolgozott Grittivel, ugyanolyan sorsra jutott, mint olasz barátja: a szultán megölette. Különben is 1535 óta Konstantinápolyban a franczia befolyás kerekedett felül s ez a Habsburgok ellen dolgozott. La Forêt franczia követ szövetségre lépett a szultánnal, s minthogy ugyanekkor Károly császár a szultán birtokát, Tunist megtámadta és elfoglalta, Ferdinánd sem birt többé a portán boldogulni. Másrészt a törökök ázsiai és afrikai vereségei Európában fellengző reményeket keltettek s III. Pál, az új pápa, megpendité az eszmét, hogy meg kell támadni Konstantinápolyt. Ezt a császár a jövő nyárra kilátásba is helyezte. Csakhogy a merész tervéből nem lett semmi, mig a tunisi hadjárat is elég volt arra, hogy azokat a vérmes reményeket, melyeket Ferdinánd Gritti halálához fűzött, teljesen meghiusitsa. Ő sem várhatott immár békét a szultántól; arról pedig szó sem lehetett többé, hogy a szultán segitségével buktassa meg Jánost s szerezze meg egész Magyarországot.

VII. FEJEZET.

Fegyveres béketárgyalások. A váradi béke.

A remények, melyeket Ferdinánd király a szultán támogatásába helyezett, füstbe mentek ugyan, de a lezajlott izgató események János királyra sem maradhattak mély benyomások nélkül. Megingatták a szultán barátságába s e barátság állandóságába vetett bizalmát. Önzetlen ez a barátság különben sem volt; a török folyton dúlta az ország széleit, másrészt azon hadai, melyek János királyt segiteni időnkint az ország belsejébe jöttek, itt úgy viselték magukat, mintha ellenséges földön lennének. János mindig csak kénytelenségből hivta be őket. Mikor pedig a Gritti-epizód a szultán adott szavának szentségét olyan gyanus világitásba helyezé, békés hajlamai ismét felülkerekedtek. De ha azt akarta, hogy politikája sikerre vezessen, mindinkább közelednie kellett a Ferdinánd elvi álláspontjához, mely az ország ketté osztásán nyugodott.

Ferdinánd királynak szintén sok oka volt a békére. Örökös betegsége, a pénzhiány most is sulyosan nehezedett reá. Serege csekély volt s a nemzetközi viszonyok mindinkább zavaros alakulatot vettek. V. Károly tunisi győzelme, mely Európaszerte, főleg Olaszországban a legnagyobb reményeket kelté — már azt sem tartották lehetetlennek, hogy a török kény-

telen lesz a kereszténységet felvenni,[1] — nemcsak a szultánnal juttatta összeütközésbe hanem új franczia háború veszélyét idézte fel. Ez a háború 1536 tavaszán ki is tört s nemsokára a török és a franczia hajóraj a Közép-tengeren együtt működött. A császár benyomult Francziaországba, de döntő sikert nem birt kivivni. Augusztusban a porta és Ferdinánd közti fegyverszünet lejárt s a török Szlavóniában támadólag lépett föl. Ferdinánd Németországtól sem igen remélhetett segélyt, mert a császár tett ugyan némi engedményt a protestánsoknak, kik mindazáltal megújították a schmalkaldeni szövetséget. Ferdinánd utóbb (1538) ellenszövetséget kötött a katholikus fejedelmekkel, de magyarországi terveit ezek szintén nem akarták elősegiteni.

Mindez őt is nagyon hajlandóvá tehette tehát a békére. Mihelyt azonban észrevette, hogy János király puhulni kezd, hogy Budán is felülkerekedett a béke vágya, egyszerre őt ragadta el a harczias hangulat s szivós kitartással folytatta kisérleteit ellenfele megbuktatására. Minél több engedményt tett János, ő annál többet követelt, s most ő nem akarta többé a ketté osztást, hanem János lemondását sürgette. A minduntalan megújuló béketárgyalások folyamán János annyira ment, hogy kész volt az eldöntést, a békeföltételek megállapitását Károly császárra bizni, kit követeivel fel is keresett. A császár azt óhajtotta, hogy János Budát adja át Ferdinándnak s fogadja örökösévé, ez meg ismerje el királynak s a megmaradt országrészt birtokában hagyja. A kibékülést Ferdinánd legidősebb fiának, a gyermek Miksa főherczegnek Budán leendő megkoronázása végképen megpecsételte volna. Eszméinek a császár III. Pál pápát is megnyerte. Ezt a pápát a magyar ügyek jobban érdekelték mint Németország dolgai[2] s már 1535 tavaszán küldött követet Jánoshoz, a mivel akkor Ferdinándot nagyon megharagitotta. 1536 tavaszán a Rómában időző császár óhajára meg egész ünnepélyesen készült külön követet küldeni Magyarországba, hogy ott a kiegyezést nyomatékosan elősegitse s azután az egyház nevében is szentesitse.

Követéül a június 9-iki consistoriumban Quignonius Ferencz bibornokot nevezte s útra indulását a hó végére tűzte ki. Károly császár sulyt fektetett a pápa beavatkozására, mert meg volt győződve, hogy János legalább alapul és általánosságban elfogadja a császár részéről ajánlott békeföltételeket s végleges hozzájárulását már is csak a pápai követ megérkeztétől teszi függővé. Mikor azonban a császár, ki személyes jelenlétével egészen a Habsburg-politika szolgálatába erőszakolta a curiát, az örök városból eltávozott, a szentszék magatartása is változni kezdett. Minél messzebbre távozott a császár Rómától, annál inkább foglalkozhatott a pápa a kitörő félben levő franczia-spanyol háborúval s annál kevésbbé tartotta saját érdekével megegyezőnek, hogy Jánosra a Ferdinánddal való béke érdekében nyomást gyakoroljon. Már augusztus 11-ikén fölmenté tehát

[1] Nuntiaturber. I. 424.
[2] Ferdinánd római követének 1535-iki jelentései a tört. bizottság másolatai közt.

Quignonius bibornokot a küldetés alól, mert, mint egy diplomata irja, a viszonyok János és Ferdinánd közt nem olyanok, hogy a pápának megengednék a legatus elküldését.[1]

Maga Ferdinánd sem óhajtotta a pápa beavatkozását, a császári bátyja által ajánlott alapon meg épen nem akart megbékülni.[2] Hivei közül kivált a főpapok szólaltak fel a leghevesebben a pápai beavatkozás ellen.[3] Három püspök és néhány főúr folyton háborúra ösztönzé Ferdinándot. »Ez rendes szokásuk a menekülteknek« — irja róluk a velenczei követ.[4] De az emigráns-politika Ferdinándnál természetesen csak annyiban talált visszhangra, amennyiben saját érzelmeivel megegyezett. Bizalmatlansága a curia iránt annyira ment, hogy az állandóan udvarában levő Vergerio nuntiusnak kijelentette, hogy még az ő részvételét sem óhajtja többé a tárgyalásokban.[5] E tárgyalások márcziusban Bécsben folytattattak. János királyt, ki hajlandó volt Miksa főherczeg koronázásába egyezni, Brodarics István, Verbőczy István és Frangepán Ferencz képviselték. E két utóbbi együtt érkezett s nagy fénynyel vonult be Bécsbe. A menetet 200 huszár teljes diszben nyitotta meg, azután nyolcz hatfogatú, biborszinű diszkocsi következett. Az elsőben Frangepán érsek ült két szerzetessel, a másikban Verbőczy, a többiekben a kiséret. Ferdinánd király igen szivélyesen érintkezett a követekkel, de csupán mint magánemberekkel. Nem is igen hajlott a békére s a tárgyalások csakhamar megakadtak. János követei Anna királyné közvetitését vették tehát igénybe. A királyné magyar földön született. Politikával nem szokott ugyan foglalkozni, de a legbensőbb szeretet fűzte férjéhez. Mint hitvesről és anyáról, házas életük tisztaságáról az egykorúak mindig az őszinte csodálat hangján szólanak. Kétségkivül a királyasszony is befolyásolhatta tehát férje politikai elhatározásait. Hozzá fordultak a magyar követek s Frangepán érsek a királyné szülőföldje szenvedéseit ecsetelve, könyes szemmel kérte föl, gyakorolja békitő befolyását férjére s tegye lehetővé, hogy a hosszú viszály kölcsönös engedménynyel egyenlittessék ki. A királyné legkegyesebben fogadta a tisztelgőket, de nem személyesen, hanem Thurzó Elek által, ki pedig kézzel-lábbal a béke meghiusitásán fáradozott, adta meg a választ. Ezt tisztán a politika, a János iránti engesztelhetetlenség sugallta. Azt mondotta, hogy Ferdinánd szintén óhajtja a békét, de abba, hogy János élethossziglan király maradjon, bele nem egyezhetik. Elégedjék meg tehát János a nádori vagy alkirályi méltósággal s megfelelő évdijjal.[6] E rideg álláspontnak újabb támaszt adott egy

[1] A Nuntiaturber. I. bevezetése; e kötetben vannak a küldetésre vonatkozó okiratok.

[2] Károlyi Árpád, Adalék a nagyváradi béke s az 1536—38. évek történetéhez, 10—15. lap, hol a kérdés ismeretlen levéltári adatok alapján van megvilágositva.

[3] Nuntiaturber. I. 338.

[4] Vergerio január 12-iki jelentése a tört. bizottság másolatai közt.

[5] Vergerio április 10-iki jelentése Nuntiaturber. I. 354.

[6] A velenczei követ jelentései a tört. bizottság másolatai közt.

nagy török követség megjötte. Abból, hogy a szultán Ferdinándhoz követet küldött, azt a merész következtetést vonták, hogy megparancsolta Jánosnak, kössön minden áron békét ellenfelével. Nincs tehát immár választása, hanem kénytelen minden feltételt elfogadni s tulajdonképen kegyelemre megadni magát. Mindebben egy szemernyi igazság sem volt. János semmiféle utasitást nem kapott a portától s igy hideg vérrel mérlegelhette a bécsi ajánlatok előnyeit vagy hátrányait. Tanácsosaival, első sorban György

Anna királyné.
(Sir Montague Cholmeley birtokában levő eredeti festmény után.)

baráttal értekezve, egyszerűen visszautasitotta a képtelen kivánságokat s legföllebb arra volt hajlandó, hogy a kezén maradt országrészért valami adót fizet Ferdinándnak.[1]

Ez a békekisérlet meghiusult tehát, s noha a fegyverszünet meghosszabbittatott, a bécsi udvar tovább szőtte harczias terveit. Sőt abban reménykedett, hogy a jövő évben Károly császár segélyével rámérheti az utolsó, a halálos csapást János király uralmára. Evégből érintkezésbe lépett Péter

[1] Legalább augusztus 11-ikén ezt irja a velenczei követ.

moldvai vajdával, s Ferdinánd küldöttei csakugyan szövetséget kötöttek vele, mely szerint Péter visszatér a magyar korona hűsége alá s megszakitja összeköttetéseit a szultánnal.[1] A szövetség azonban legfőkép János király ellen irányult. Másrészt Budának árulás útján való megszerzését kisérlették meg. Úgy látszik, Laszky, ki adott szava ellenére Ferdinánd szolgálatába lépett, penditette meg ez eszmét.[2] Később a szentbenedeki apát, azon ürügy alatt, hogy Ferdinándtól hoz leveleket, Budára érkezett s az őrség kapitányait titokban, nagy igéretekkel reá akarta venni, hogy a várat átadják. De az ármány kitudódott s az apát elfogatott.[3]

Végre beköszöntött a tavasz, az az idő, mikor Ferdinánd császári bátyjának segélyével akarta Jánost tönkre tenni. De vérmes reményei ismét nem teljesültek. A császár háborúba keveredett a francziával és a törökkel s éppen neki állt érdekében, hogy Magyarországban béke legyen. Minthogy pedig János követeivel kereste föl, ő is követet küldött, kinek kezében a béketárgyalásokat összpontositotta. A császár követe papi ember, Wese János lundi érsek volt, ki azonban a Dániában levő érsekségnek csak czimét viselte. Onnan elűzetvén, Károly császár szolgálatába lépett s kitünő diplomata hirében állt. Eszes, de kissé türelmetlen, ideges ember volt, heves, lobbanékony vérmérséklettel, ki hamar megharagudott, de hamar ki is béküIt. Azokkal szemben, kik eddig a béketárgyalásokat a Habsburgok részéről vezették, minden esetre egy nagy előnynyel dicsekedett, amennyiben vagyonilag nem volt a kiegyezésben érdekelve. Nem kellett attól félnie, hogy a két király kibékülése anyagi viszonyait, magánérdekeit károsithatná. Elfogulatlanabbul szentelhette tehát magát feladatának s itélhette meg az embereket, kikkel alkudoznia kellett. Csakugyan nem volt meg benne az a sok balvélemény és elfogultság, mely főleg személyi okokból táplálkozva, — ezt az érsek ismételten hangsúlyozta — a bécsi udvar embereit s Ferdinánd magyar hiveit vezette s az eddigi alkudozásokat meghiusitotta. Magának is meg voltak a saját bogarai, mint mindenkinek, aki egy idegen állammal, ismeretlen viszonyokkal áll szemben. De őt mégis első sorban megbizójának politikai érdekei vezették s azért tőle több sikert lehetett várni, mint elődeitől, kik, minden jóakarat nélkül, nem a békét megkötni, hanem a béketárgyalások ürügye alatt az ellenfelet inkább ámitani, félrevezetni igyekeztek. A nehézségek, melyekbe küldetése ütközött, már Bécsben kezdődtek, hova 1536 április 30-ikán érkezett. Ferdinándnak nem tetszettek a békepontozatok, melyeket a császár azon hitben, hogy öcscse meghajlik akarata előtt, állapitott meg. De Ferdinánd kifogást emelt és sehogy sem akart beleegyezni, hogy Jánost királynak ismerje el. Az érsek neheztelve emlitette a makacs-

[1] Az 1535 április 4-iki szerződés, melyet Reichersdorfer és Nagy Imre kötöttek a vajdával, valamint az ide vonatkozó okiratok a Hormuzaki-gyűjtemény II/I. kötetében.

[2] A velenczei követ azt írja, hogy Laszky állitólag titokban Bécsben járt s arra ajánlkozott, hogy elfogja János királyt. Jelentése a tört. bizottság másolatai között.

[3] Weinmeister bajor ügynök október 4-iki jelentése Quellen und Forschungen. IV.

V. Károly császár.

(Behaim Bertalan rajza után készült egykorú fametszet.)

ságot, melylyel Ferdinánd, noha Magyarországon folyton tért veszit, inkább a mostani állapotok fentartásához ragaszkodik, semhogy engedményeket tegyen. Ferdinánd a császárhoz fordult s a pontozatok módositását követelte, mi sok időveszteséget okozott s az érsek csak júniusban indulhatott Magyarországba.[1]

János király Váradon fogadta a császár követét nagy ünnepélyességgel, lekötelező előzékenységgel, de épen nem siettette küldetése elintézését. Az érsek türelmetlenkedett, panaszkodott, néha hevesen kifakadt János ellen, ki csakugyan húzta-halasztotta az eldöntést, mert a békekötés, mely nagy áldozatokat kivánt tőle, nem volt reá nézve többé oly sürgető, mint egy évvel azelőtt. Viszonya a szultánhoz, mióta ellensége, Ibrahim nagyvezér megöletett, mindinkább a régi kerékvágásba terelődött vissza. Habár nem a föltétlen bizalom alapján nyugodott többé, egyelőre elég kielégitő volt, mert a szultánt más ügyek és érdekek foglalkoztatták. Jánosnak nem volt tehát kényszeritő oka siettetni a békekötést, sőt inkább óvatosnak kellett lennie, hogy ujra föl ne ingerelje a törököt. Óvatosságát a türelmetlen Wese félreismerte; akadékoskodással vádolta, ámbár János nyiltan, őszintén beszélt vele, csakhogy a maga és országa érdekeinek megfelelő politikát követett. Nem habozott kijelenteni, hogy a békével magára haragitaná a portát, melynek támadása ellen Ferdinánd sikeres védelmet nyujtani nem képes. Csak a császár hiusithatná meg a török részről fenyegető veszedelmeket. A császár azonban örökösen a franczia királylyal veszekedik s igy nem segitheti a magyarokat. Legalább a franczia háború végét igyekezett tehát bevárni, hogy az akkor alakuló helyzethez képest hozza meg elhatározásait. E helyes álláspontról Wese érsek nem birta letériteni. Hasztalan ismétlé neki és tanácsosainak: végezzünk, mert Németországban van dolgom. György barát, kiről az érsek azt mondja, hogy ő a helyzet ura, nem a német, hanem a magyar érdekek szempontjából vitte a tárgyalásokat, melyek eredménytelenek maradtak,[2] noha a fegyverszünet ismét meghosszabbittatott.

Ferdinánd hivei nem is bánkódtak volna ez eredményen, ha csakhamar egy váratlan esemény be nem következik. Már az őszszel hire járt s a hir Bécsbe is eljutott, hogy János hivei Kassa városát csellel vagy árulással hatalmukba akarják keriteni. Tudták tehát régóta, hogy forralnak valamit, de azért e kereskedelmi és katonai szempontból fölötte fontos város biztositására semmit sem tettek s Kassa deczember 4-ikén csakugyan a Jánospártiak kezébe került. János már tanult tehát ellenfeleitől, kik soha sem azért léptek vele megegyezésre, hogy az alkut megtartsák, hanem akkor és ott szegték meg a fegyverszünetet, mikor és hol azt jónak tartották. Ezúttal János követte példájokat s rátette kezét Kassára, melynek birtokában állása a felvidéken lényegesen megszilárdult.

[1] Nuntiusi jelentések. Nuntiaturber. I/I. 570. és köv.

[2] A tárgyalások egész folyamát behatóan ismerteti Károlyi Árpád, id. m. 20—28.

Ferdinánd király nagyon megütközött a hitszegésen s Erdély elleni hatalmas támadással akart rá felelni.[1] Harczi kedvét nem mérsékelték Károly császár békitő szavai, ki folyton intette, fogadja el János feltételeit. Testvére tanácsai ellenére Ferdinánd, mihelyt a hadműveletekre alkalmas évszak beköszöntött, utasitotta magyarországi csapatainak fővezérét, Fels Lénárdot, ne törődjék az újabban megindult tárgyalásokkal, hanem folytassa a hadműveleteket.[2] Általában fegyverrel kezében akarta a tárgyalásokat folytatni s azon föltevésből indult ki, hogy meg kell Jánost félemliteni, különben nem lehet vele boldogulni. E politika sikerének azonban

Wese lundi érsek levelének töredéke.
(A bécsi állami levéltárból.)

előföltétele az volt, hogy Ferdinánd megfelelő haderőt gyűjtsön magyar földön. Ijesztgetésekkel, erőtlen katonai tüntetésekkel Jánosra hatni nem lehetett, mert mióta a kincstartóságot György barátra ruházta, kincstára nem kongott többé az ürességtől, mint annak előtte. A barátban lelkiismeretes pénzügyminiszterre akadt, ki a közjövedelmeket nem harácsolta el s nem tűrte, hogy mások zsebre rakják. Jánosnak ez időben volt pénze, legalább olyan haderő tartására, mely Felset tétlenségre kényszeritse. Hasztalan ismételte tehát Ferdinánd a rendeletet, hogy előre kell nyomulni. Fels azt

[1] Károlyi Árpád, Okiratok és lev. a nagyváradi béke tört. Tört. Tár. 1878. 66.
[2] 1537 május 19-iki levele Károlyi Árpádnál, id. h. 725—6.

felelte, hogy csak azon esetre tehet valamit, ha megfelelő segélyt kap.[1] Különben is magyar hiveinek harczkedve nagyon leapadt s most ők ostromolták a királyt, vegye figyelembe az ország nyomorúságát, züllő belviszonyait[2] s kössön békét Jánossal. Maga az engesztelhetetlen Thurzó, addig a háború-párt feje, azt irta: »hazánk tönkre megy, ha semmi sem lesz a várt békéből«. De az udvarban egyelőre nem vették számba ezt a hangulatot s nem akarták a fegyvert pihentetni, mert azt tartották, hogy János serege nagyobb ugyan, mint Felsé, de csupa parasztból áll s keveset ér. Párhuzamosan akarták a béketárgyalásokkal a hadműveleteket folytatni.[3]

Az értekezletek ezúttal Körmöczbányán tartattak, hová a lundi érsek azon utasitással érkezett, hogy minél többet követeljen s csak lépésről lépésre tegyen engedményt. A város, hol a tárgyalások folytak, maga is rosszul volt megválasztva, mert nagyon távol esett mindkét király udvarától, s ha valamelyik fél követének királyához kellett fordulnia, — ami minduntalan megesett — legalább három hétig eltartott, mig a válasz kezeihez jutott. János királyt kipróbált hive és diplomatája, Brodarics püspök képviselte; ez időben erősen békepárti, mint Frangepán érsek és Verbőczy István, de csak olyan békének hive, mely királyát nem veti prédául ellenfelének. A lundi azonban kezdettől fogva oly mederbe terelte a tárgyalásokat, hogy sikerre nem vezethettek. Nemcsak Kassa elfoglalása, a fegyverszünet sok más megsértése miatt emelt panaszt. Azt kivánta, adja vissza János az ellenpárt hiveitől elfoglalt javakat. Brodarics hajlandó volt rá, de azt az ellenkövetelést emelte, hogy Ferdinánd meg János király ősi, családi jószágait adja ki. Ezek fejében az érsek meg Erdélyt követelte. Egy másik követelése az volt, hogy csak Ferdinánd tarthasson országgyűlést és János arra is kötelezze magát, hogy idegen uralkodóval nem lép többé diplomatiai összeköttetésbe. Maga az érsek figyelmeztette Ferdinándot e kivánságok képtelenségére, de utasitásaiban benn levén, köteles volt azokat Brodaricscsal közölni. Ferdinánd nem igen segitette elő a nehézségek eloszlatását. Még mindig több reményt helyezett Fels Lénárd nagyon is kétes hadvezéri, mint az érsek diplomatiai tehetségeibe. Igy Körmöczbányán lomhán haladtak a tárgyalások, noha időközben János Frangepán Ferenczet is oda küldötte, kiről a lundi maga elismerte, hogy a békepárt egyik fő-fő embere. De Frangepán sem boldogult. János helyesen fogta fel Ferdinánd és követe törekvéseit, midőn azt mondotta, hogy »úgy látszik, az egész országból ki akar engem túrni«. Hogy a czéltalan alkudozásoknak véget vessen, egyszerre Váczra helyezte át az értekezlet székhelyét. Oda azonban a lundi nem akart elmenni s igy az alkudozások ismét megszakadtak.[4]

[1] Károlyi, id. h.

[2] Ezek igen élénk és részletes rajzát adja Károlyi, Adalék a nagyváradi béke történetéhez. 31—52.

[3] Morone június 29-iki jelentése Prágából.

[4] Mindezek igen bőven megvilágositvák Károlyinál. id. m.65—83.

Minthogy Ferdinánd nem az alkudozásoktól, hanem a fegyvertől várta az eldöntést, a tárgyalások megszakitása sem igen búsitotta. Csakugyan a fegyver döntött a béke ügyében, csakhogy nem ott és nem oly módon, ahol és minőben Ferdinánd remélte. Ő Felsben bizott, ki azonban többre nem tudta vinni afféle apró sikereknél, melyek az eldöntésre befolyással nem voltak. Ép oly kevéssé valósultak a moldvai vajdába vetett remények, ki nemcsak a szövetség kötelezettségeit nem teljesitette, hanem a szultán kivánságához képest egyenesen János király mellé állott, kinek viszonya a portával ez időben kielégitően alakult.

Mikor Kassa elfoglalása miatt Ferdinánd a portán panaszt emelt, ott követéhez, Sprinzenstein Ferenczhez a szultán — legalább ez az adoma keringett a magyarok közt[1] — azt a kérdést intézte:

— Hol fekszik Kassa: Magyar- vagy Németországban?

— Magyarországban — felelt a követ.

— Úgy uradnak nincs mit panaszkodnia, — mondotta a szultán — mert ezt az országot én János gondjaira biztam.

De Sprinzenstein e kudarcz után sem szünt meg a portát János ellen ingerelni. Többek közt felvetette azt az eszmét, idézze a szultán Jánost Konstantinápolyba. De ez sem fogott. Ellenkezőleg, a szultán kijelentette, hogy János halála esetén a magyarok szabadon választhatnak királyukul akárkit, csak Ferdinándot nem. Mindazáltal Sprinzenstein, noha küldetése teljesen meddő maradt, azzal a benyomással tért haza, hogy János halála esetére a porta mégis csak elfogadná királyul Ferdinándot. Sőt abból, hogy a portán János király halálának eshetőségével foglalkoztak, azt a merész következtetést vonta, hogy esetleg méreggel akarják láb alól eltenni.[2]

Fels Lénárd aláírása.

Ferdinánd eképen a török politika ez időbeli irányáról teljes tévedésben volt. Pedig a szultán akkor éppen nem viselte magát kétszinűen, hanem teljes őszinteséggel beszélt. Ismételve kijelentette, hogy Magyarországot Jánosnak adta, hogy a Ferdinánddal kötött fegyverszünet csak az örökös tartományokra, nem pedig a magyar területre terjed ki; Ferdinándnak nincs tehát joga Magyarországba hadat küldeni s ha János ellen hadakozik, ő vele is hadakozik.

Minthogy a szultán Károly császárral háborúban állt, magatartása Ferdinánd irányában más nem is lehetett. E magatartásból folytak azon örökös támadások, melyeket török részről a Ferdinánd kezén levő végek

[1] Károlyi, id. m. 94.
[2] Gévay III. I. 41.

ellen Horvát- és Szlavónországban intéztek. A szultán megüzente a szlavón rendeknek, hogy békében hagyja őket, ha visszatérnek János hűségére. De nem tették, sőt ellenkezőleg, Ferdinánd lelkében fölébredt az az eszme, hogy Szlavóniában nagy műveletet indít, mely nemcsak e tartományt megvédje s a már török kézen levő várakat visszafoglalja, hanem az ott kivivandó fényes diadallal Jánost olyan békekötésre kényszeritse, melynek feltételeit maga szabja meg. Nagy buzgalommal látott merész terve valósitásához. Összes örökös országaiban gyűléseket tartott, melyek pénzben és katonában nagy ajánlatokat tettek.[1] Külföldön szintén segélyt igyekezett szerezni s bátorságát nagyban fokozta a pápa azon törekvése, hogy nemzetközi szövetséget alakitson a szultán ellen, ki Olaszországot is támadással fenyegette. Ferdinánd Szlavóniát szemelte ki a hadjárat szinhelyéül, hol nagy sereget gyűjtött, melynek vezérévé Kazianert nevezte ki. Azzal biztatta magát, hogy itt oly diadalt arat, mely az egész magyar kérdést s János sorsát végleg el fogja dönteni.[2] Reményei annyira elragadták, hogy biztosra vette, hogy Kazianer a végeket egész Nándor-Fejérvárig visszafoglalja, s ezzel az ő hire, neve, tekintélye is tetemesen meggyarapszik.[3] Szeptember elején 5000 nehéz, 7000 könnyű lovas és 12,000 gyalog gyülekezett Szlavóniában, hol csakugyan olyan hatalmas haderő jött össze, minőt Ferdinánd magyar földön addig egy vezér alatt sohasem tudott összpontositani. Hogy az események szinhelyéhez közelebb legyen, az udvar még a nyáron Prágából Bécsbe költözött át. A hadjárat biztatóan indult meg; a török nem mert csatába bocsátkozni, hanem visszavonult, s még a nagyon erős Szopját is üresen hagyta. E kedvező jelentések a király reményeit annyira feltüzelték, hogy már nem csupán Nándor-Fejérvár visszaszerzésére számitott, hanem Olaszország és a kereszténység megoltalmazójának tekintette magát s e czimen ismételve fordult segélyért a pápához s azzal biztatta, hogy most teljesen tönkre teheti a törököt.[4]

Annál rettentőbb volt kiábrándulása. Kazianer (neve magyarositva egykorú emlékekben Kaczy János) elég jó kapitány volt ugyan, de mint a Felsek és Rogendorfok, minden hadvezéri tehetség nélkül. A fényes sereget, mely reá bizatott, nemcsak nem tudta felhasználni, hanem egyenesen mészárszékre vitte, s a veszedelemben gyáván, cserben hagyta. Hadaiban olaszok, németek, csehek, magyarok voltak. Ez utóbbiakat Pekry Lajos és Bakics Pál, a cseheket Schlick Albert vezette, míg az örökös tartományok csapatainak kapitányai Lodron, Ungnad és mások voltak. Kazianer szeptember havában kezdte meg a műveleteket, de csak lassan haladt előre, s igy a török elég időt nyert, hogy a közeli szandzsákokból erősitést kapjon. A sereg előnyomulását Eszék vára állitotta meg. Ezt a várat Szulejmán

[1] Huber (Gesch. Oesterr. IV. 58) felsorolja az egyes országok ajánlatait.
[2] Morone augusztus 31-iki jelentése.
[3] November 20-iki levelében maga irja ezt Máriának. Brüsszeli Okmtár. I. 385.
[4] Morone szeptember 14.- és 25-iki jelentése.

1526-ban feldúlta, de csakhamar észrevette nagy katonai fontosságát. Már 1529-ben újra felépitette s nagyban megerősitette tehát, mert a hely nemcsak a Dráva és Száva közének védelme, hanem a Budára vezető országút szempontjából is fölötte fontos volt. Minthogy Kazianer elég időt engedett az őrségnek, az a várat jól védhető karba helyezte, eleséggel is megrakta s Boszniából 5000 főnyi erősbitést vont magához. Harczra készen várta tehát az ellenséget, mely viszont kimerült és csüggedni kezdett a hosszú útban, mely puszta, elhagyatott földön vezetett át, hol élelmezése a legnagyobb nehézséggel járt. Az időjárás szintén rosszra fordult; beálltak az őszi esőzések, az idegen, rosszul táplálkozó katonaság közt nagy volt a halandóság. Csak Eszék alatt vette észre Kazianer, hogy, noha nagyszámú a tüzérsége, ostromágyúról nem gondoskodott, s így rendszeres ostromnak a várat alá nem vetheti. Néhány napi tétlenség után elhatározta tehát a visszavonulást, melyet a feneketlen sár mód nélkül megnehezitett. A nagyszámú török had folyton sarkában járt és szakadatlanul üldözte a hátráló hadat. Egy izben Bakics Pál akarta az ellenséget feltartóztatni, de hasztalan, s a jeles vitéz maga is a harczmezőn maradt. A kimerült, eleségtől megfosztott, ellenségtől üldözött sereg október 9-én érkezett Gorjánba, Diakovár közelébe. Kazianer azt határozta, hogy katonái megmentésére feláldozza tüzérségét, szekereit s összes podgyászát, ellenben a csapatokkal az éj védelme alatt Valpóra igyekszik eljutni. Az volt a megállapodás, hogy a kitűzött időben maga adja meg a jelt a visszavonulásra. De Kazianer még a kitűzött idő előtt s a nélkül, hogy a jelt megadta vagy vezértársainak utasitást hagyott volna, megszökött s cserben hagyta seregét. Mikor ezt a török megrohanta, Lodron igyekezett az ellenállást szervezni. De hasztalan. Schlick és mások megfutottak s a kik ott maradtak, azok vitéz védelem után leölettek vagy elfogattak. A nagy armáda teljesen megsemmisült s óriási zsákmány jutott a török kezébe.

Bakics Pál aláirása.

A vereség híre október 16-ikán terjedt el Bécsben, s a hivatalos körökben, valamint a lakosságban a legnagyobb elkeseredést kelté. Azt mondották, hogy a mohácsi csata óta nem érte ily csapás a kereszténységet[1] s különösen a tüzérség elvesztét fájlalták. A köznép meg a hadjárat gyászvitézeit átkozta.[2] Ferdinándnak a vereség benyomása alatt alaposan

[1] Morone október 16-iki jelentése.

[2] Bécsben a templomok ajtaira a következő gúnyos vers volt kifüggesztve: »Kazianer, Ungnad und Schlick Die möchten hangen an einem Strick.« Dimitz, Gesch. Krains, I. 161.

meg kellett tehát változtatnia magyar politikáját. Még öt nappal a gorjáni csata előtt, a biztos győzelem reményében, a magyar néphez kiáltványt intézett,[1] melyben hevesen megtámadta Jánost s kizárólag őt tette felelőssé a béketárgyalások meghiusultáért. Most azonban a helyzet hirtelen megváltozott s Ferdinánd ennek megfelelően épp oly hirtelen más hangon kezdett beszélni. A lundi érseket ismét Magyarországba küldé, még pedig, mint Károly császárnak irta, »teljes hatalommal« a béke megkötésére, melyet immár kész elfogadni, »kerüljön bármibe.« Az érsek november közepén csakugyan a felvidékre érkezett s egyenesen György baráthoz fordult, kit az előbbi alkudozásokban, noha ismerte befolyását s a barát biztositotta békés hajlamairól, lehetőleg mellőzni igyekezett. Az érsek mellett Laszky is részt vett a tárgyalásokban, ámbár hivatalos megbizása nem volt. De egyrészt eszével és tapasztalataival, másrészt a Jánospárti urakhoz, főleg Perényi Péterhez való szivélyes viszonyával nagyban előmozditotta a béke ügyét. Leleményességével, sima modorával sok olyan akadályt elháritott, melyekben a heves, türelmetlen érsek aligha meg nem botlott volna. Ismerte a viszonyokat, tudta, hogy a baráttól függ minden, s őt igyekezett a kibékülésnek megnyerni. Ez könnyebben ment, mint ahogy gondolta, még pedig afféle kétes eszközök alkalmazása nélkül, melyek más hatalmasak megnyerésénél szerepeltek. A barát maga is békét akart, nem azért, mintha a háborútól félt volna, mert azt mondotta Laszkynak, hogy azzal a csip-csup hadviseléssel, minőt Ferdinánd folytatni képes, száz esztendeig sem foglalhatja el az országot. A békét a barát a magyar nemzet belső nyugalma és megmaradása érdekében kivánta s oly módon képzelte megkötendőnek, hogy János fiává fogadja Ferdinándot, ki, mivel nem lehet folyton az országban, ennek kormányzatát életfogytiglan Jánosnak engedi át.[2] Ez alapon a kiegyezés nemcsak a két király méltóságának, az államegység követelményeinek, a kimerült, megfogyott nép szükségleteinek megfelelt volna. Lehetővé tette volna azt is, hogy János a törökkel szemben, ha nem épen kihivó, de mindenesetre önállóbb, a nemzeti érdekeknek inkább megfelelő politikát követhessen.

Magának a barát nem kivánt semmit, csak tisztességet, erkölcsi elismerést. Kimondotta, hogy neki se pénz, se jószág, se püspöki süveg nem kell. »De habár barát vagyok, embernek is megmaradtam.« Fájt neki a mellőzés és lenézés, melyet Ferdinánd és emberei részéről kezdettől fogva tapasztalt. Csupán egyéniségének elismerését kivánta tehát, s ezt férfias őszinteséggel mondta meg a lundinak.[3] Nyilatkozatait az udvar ismét alaposan félreértette; önzést, hiuságot, nagyravágyást látott bennük, s Ferdinánd biztosra vette, hogy valami »zsiros magyar püspökséggel« a barátot is lekenyerezheti. Ez a félreismerés a későbbi időkben sok szerencsétlenség

[1] Az ismeretlen iratot emliti Károlyi, id. m. 98.
[2] Károlyi, id. m. 109.
[3] Károlyi közleménye Tört. Tár, 1878. 780—87.

kútfeje lett, de egyelőre már azért sem okozott bajt, mert a barát, mint egész köztevékenységében, akképen most a béketárgyalásokban sem óhajtott előtérbe tolakodni. Azt ajánlotta Laszkynak, menjen a lundi Váradra, ott »bezárjuk János királylyal egy szobába, végezzenek ketten egymás között.«[1] De az érsek nem egykönnyen követte a tanácsot, hanem Kassa környékén alkudozott, miközben deczember havára huszonnyolcz napi fegyverszünet létesült. Maga a béke ügye azonban még mindig csak csigalépésben haladt előre. Ferdinánd azt mondotta ugyan, hogy minden áron kész megegyezni, de az utasitások, melyeket a lundinak adott, ez állitással nem voltak összhangban. Kassát és Pestet követelte, az országgyűlés tartására s János külügyi viszonyaira vonatkozólag megujitotta régi kivánságait s új, elfogadhatatlan igényeket is emelt. Ehhez járult, hogy az érsek, elkeseredve az ismételt kudarczon, melyet vallott, ezúttal még ridegebb, még idegesebb volt, mint máskor, s egészen az aprólékosságok útvesztőjébe tévedt. Mindazáltal január végeig új fegyverszünet létesült, mely esetleg márczius végeig ki volt terjeszthető. Erre Sáros-Patakról, hol a tárgyalások deczemberben folytak, az érsek is Váradra utazott. Itt új, nagy nehézségek merültek föl, melyeket Ferdinánd nem igen igyekezett előzékenységével eloszlatni, János meg habozott, ingadozott. Végre azonban 1538 február 24-ikén aláirta a békeszerződést, melyre külön esküt tett, mig Ferdinánd Boroszlóban június 10-ikén szentesitette.

A váradi béke[2] elvileg fentartotta a magyar állam egységét, tényleg azonban arra az időre, a mig János király él, jogi alapra fektette a kettéoszlást, midőn kimondotta, hogy mindegyik király teljes felségjoggal birja és tartja meg azt az országrészt, mely hatalmában van. Az egyesség tehát a tényleges birtokállomány alapján köttetett, de akképpen, hogy János király halála után, még ha törvényes örökösei maradnak is, az egész ország osztatlanúl Ferdinándra és örököseire száll. Ha ellenben Ferdinánd királynak vagy Károly császárnak magva szakad, a Zápolyaiak örökösödési joga újra feléled, s az ország szabadon csak akkor választhat királyt, ha a Zápolyaiak fiágban szintén kihalnak. Ha János királynak fia születik, ez szepesi herczeg czímmel[3] megkapja a Zápolyaiak összes családi javait, s Ferdinánd valamelyik leányát adja hozzá feleségül. A mi a tényleges birtokállományt illeti, a szerződés elrendelte, hogy a két király területének határait a két fél nyolcz megbizottja állapitsa meg, kik csak született magyarok lehetnek. János lemondott Horvát-Szlavónországról, Ferdinánd pedig Erdélyről, egy külön okiratban pedig János a cseh korona melléktartományaira irányuló jogait is Ferdinándra ruházta. A két király állandó és örök békét, szövetséget, barátságot, igaz és őszinte testvériséget fogadott s kötelezettséget

[1] Károlyi, Adalék a nagyváradi béke történetéhez. 110.

[2] Brüsszeli Okmtár, II. 3—17. Utjesenovics: Card. Martinuzzi. 2—15.

[3] A szepesi herczegség alapitására vonatkozó oklevelet Károly császár Toledoban 1538 november 22-ikén adta ki.

vállalt, hogy az országot kül- és belső ellenség ellen közösen és teljes erejével fogja megvédeni. Intézkedések tétettek a belső nyugalom, a közbiztonság, a kereskedelmi forgalom fenntartásra, a foglyok kölcsönös szabadon bocsátására, s határozatba ment, hogy az államegység szilárditására, az egység jelképeül a két Magyarországnak csak egy nádora legyen, kit a két ország rendei közös akarattal választanak. Károly császár és Ferdinánd király János királyt nemcsak elismerték törvényesen uralkodó királynak, hanem testvérökül fogadták.

Midőn János király a váradi békét aláirta, politikája ismét gyökeres fordulatot tett. Szakitott a tizenegy év óta követett iránynyal, a török barátsággal, mely nem birta neki megszerezni az egész országot. E helyett mindinkább föléje kerekedett s szövetséges rangjáról a hűbéres helytartó szinvonalára sülyesztette le. Mindazáltal érezte, hogy mielőtt a törökkel szakit, új szövetségese jóakaratát a gyakorlatban kell kipróbálnia. Sehogysem akarta tehát a szakitást siettetni, s a porta haragját magára és országára ingerelni, minthogy a nyugoti bonyodalmak miatt Károly császártól egyelőre nem várhatott segélyt. Sürgetésére az a megállapodás létesült, hogy a békekötés titokban tartassék, s csak akkor hozassék nyilvánosságra, ha Károly császár elérkezettnek találja az alkalmas időpontot. Addig azonban mindkét fél csupán azt hirdesse, hogy egy évi fegyverszünet köttetett. A békével egyidőben csakugyan külön fegyverszünet[1] is létesült, mely a békeokmánynak nem államjogi, hanem a belső nyugalomra s a határrendezésre vonatkozó intézkedéseit tartalmazza s mely a szultánnal is közöltetett, mert az egyszerű fegyverszünet ellen őneki sem volt kifogása.

A váradi béke egyik legnevezetesebb eredménye annak a fejlődésnek, melyet a magyar állam élete a mohácsi csata óta vett. Midőn György barát a béke megkötését ajánlotta, midőn János király a békét aláirta, tudatában voltak a súlyos áldozatoknak, melyekkel ez elhatározást meg kell fizetniök. János lemondott a jövőről, lemondott arról a lehetőségről, hogy, ha megnősül, mire ez időben végleg eltökélte magát, esetleg születendő fia örökölhesse koronáját. Utódait maga zárta ki a trón fényköréből, a királyi méltóság diszéből, melylyel nemzete fölékesitette. Tette ezt nem épen kénytelenségből, hanem abban a meggyőződésben, hogy hazája, nemzete életérdekei kivánják ez áldozatát. Az önálló nemzeti királyság életerejét is kimeritették a tizenkét éves polgárháború s a török pusztitásai. János király oda törekedett tehát, hogy a míg él, legalább a belső béke, halála után meg az államegység visszaálljon, még pedig olyan király alatt, a kinek családi hatalma kilátást nyujt, hogy az egyesitett országot meg birja oltalmazni. Ha a váradi béke annak idején végrehajtatik, ezt a czélját valószinűleg elérte volna. Végrehajtását azonban János király életében kellett előkésziteni, és pedig Ferdinándnak még inkább, mint Jánosnak.

[1] Károlyi, id. m. 125—26.

A nagyváradi békekötés záradéka.

A szöveg olvasása:

Nos igitur JOANNES rex prefatus, omnes articulos
prefcriptos, et omnia eorum contenta acceptamus, approbamus, ratifi-
camusq(ue) et confirmamus, ac rata, grata et firma pro nobis et heredi-
bus nostris habemus, promittentes in uerbo nostro regio et in fide
nostra Christiana, quemadmodum super hos reale etiam et corporale
iuramentum coram prefato domino oratore cesareo et commifsario
in hac parte ipsius cefaree et Romanorum regis maiestatum
et coram consiliarijs nostris prestitimus, omnia et singula premifsa
firmiter et inuiolabiliter obseruare, omni dolo et fraude sinistraque
machinacione remotis. In cuius rei memoriam firmitatemq(ue) perpe-
tuam presentes literas nostras sigillo nostro, quo ut rex Hunga-
rie utimur, impendenti et subscriptione manus nostre communitas
duximus concedendas. Datum Waradini, in festo beati Matthie Ap(osto)li,
anno domini millesimo quingentefimo tricesimo octauo, regnorum
vero nostrorum duodecimo.

Joannes rex
manu p(ro)p(ri)a.

Fordítás:

Mi tehát előbbemlitett János király az összes elősorolt czikkelyeket, minden tartalmukkal egyetemben elfogadjuk, helyeseljük, helyben hagyjuk és megerősitjük, nemkülönben magunk és örököseinkre nézve érvényesnek, helyesnek és jogerősnek tartjuk, királyi szavunkra és keresztény hitünkre fogadván, miszerint mindezekre az előbbmegnevezett császári követ úr, ez ügyben a császár és római király ő Felségeik biztosa, valamint saját tanácsosaink jelenlétében, való és igaz esküt teszünk, hogy az előbb felsoroltakat összesen és egyenkint erősen és sérthetlenül megőrizzük, minden cselt és csalárdságot, vagy álnok fondorlatot távol tartván. Mely dolog emlékére és örök hitelére adjuk ezen magyar királyi pecsétünkkel és kezünk aláirásával megerősitett levelünket. Kelt Váradon, boldog Mátyás apostol ünnepén, az Úrnak ezer ötszáz harmincznyolczadik, uralkodásunknak pedig tizenkettedik évében. János király sajátkezével.

Nos Igitur IOANNES Rex prefatus, omnes Articulos prescriptos, et omnia eorum contenta acceptamus approbamus ratificamusque et confirmamus, ac rata grata et firma, pro nobis et heredibus nostris habemus, promittentes in uerbo nostro Regio et in fide nostra Christiana quemadmodum super hos Reale etiam et corporale Juramentum coram prefato domino oratore Cesareo et commissario in hac parte ipsius Cesaree, et Romanorum Regis Maiestatum, et coram Consiliarijs nostris prestitimus, omnia et singula premissa firmiter et inuiolabiliter obseruare, omni dolo et fraude sinistraque machinacione remotis. In cuius Rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes literas nostras sigillo nostro, quo ut Rex Hungarie utimur inpendenti, et subscripcione manus nostre communitas duximus concedendas. Datum Waradini in festo Beati Matthie Apostoli Anno Domini Millesimo Quingentesimo Tricesimo octauo Regnorum vero nostrorum Duodecimo :— :— :—

Joannes Rex
Manu propria

A NAGYVÁRADI BÉKEKÖTÉS ZÁRADÉKA.

(Az okirat eredetije a bécsi állami levéltárban.)

Azonban ezt, sajnos, mindkét fél egyaránt elmulasztotta, s a következő két esztendő eseményei mind hozzá járultak, hogy a váradi békeoklevél holt betű maradjon s a kisérlet, hogy az államegység a két király megegyezésével állittassék helyre, meghiusuljon. De habár valódi czélját a váradi béke nem érte el, e kor történetének egyik kimagasló mozzanata az, mert a váradi békeszerződésben — mint egyik jelesünk mondja[1] — »Magyarország s az önálló magyar király Zápolyai személyében utoljára lép föl egy európai ügy végrehajtásánál.«

VIII. FEJEZET.

János király nősülése és halála.

A váradi béke a nemzet egységi törekvéseinek végső hajtása, gyönge palánta volt, mely odaadó ápolásra szorult, hogy meggyökerezzék s kellő életerőt nyerjen. A barát még a tárgyalások folyamán emlité, hogy az ige csupán a föltétlen barátság és testvéri érzés légkörében ölthet testet s a legtökéletesebb egyetértés nélkül minden szerződés irott malaszt marad. Csakhogy az az érzés, melyet a szerződés föltételezett, hiányzott a szivekből. Az után a kegyetlen, semmiféle eszköztől vissza nem riadó küzdelem után, mely a két király közt tizenkét esztendőnél tovább folyt, hogyan fejlődhetett volna közöttük bizalom és barátság, hogyan közeledhettek volna egymáshoz lélekben is? És hogyan foghattak volna kezet hiveik, kik egymással a leggyűlöletesebb harczban állottak, egymás jószágaira áhitoztak, azok egy részét tényleg el is foglalták? De nem egyedül egyéni érzelmek állták útját a váradi béke végrehajtásának. Még fontosabbak voltak azon politikai akadályok, melyek csakhamar fölmerültek. Abban, hogy Ferdinánd maga megvédhetné akár most, akár a közelebbi években a szultán ellen Magyarországot, akkor már senki sem bizott. A közvélemény mindkét Magyarországban tudta, hogy Ferdinánd saját csekély pénzügyi és katonai segélyforrásaival e feladatot megoldani nem képes. Nem Ferdinánd királytól, hanem bátyjától, Károly császártól várták tehát a török veszedelem elháritását s e várakozásban köttetett meg a váradi béke, melyet György barát azért ajánlott elfogadásra, ura pedig azért irt alá, mert a lundi a császár nagy arányú segélyét igérte Magyarországnak.

A császári politika ez időben, midőn a nyugaton a nemzetközi viszonyok kedvezőbb alakulatot öltöttek, egész komolyan kezdett is a török ellen inditandó nagy háború tervével foglalkozni. A franczia-spanyol háború véget ért, a pápa Velenczével tényleg török-ellenes szövetséget kötött, melyhez Károly és Ferdinánd csatlakoztak, sőt Ferencz franczia király szintén meg-

[1] U. ott. 5.

igérte a vállalat támogatását,[1] ámbár a szultánnal nyiltan szakitani nem akart. Eleinte a nyugati hatalmak azt tervezték, hogy Konstantinápolyt haladéktalanul megtámadják. De tavaszszal nehézségek merültek föl, s a pápa, noha attól kellett tartania, hogy Velencze külön békét köt a portával, inkább Anglia vagy a lutheránusok elleni harczra biztatta a császárt.[2] Károly azonban folytatta készülődéseit s felhivta Ferdinándot is, hogy sereget gyűjtsön. De május 1-én meghalt a császárné s e csapás teljesen lesujtotta Károlyt. Hetekre kolostorba huzódott s már akkor emlité, hogy leköszön s vissza vonul a világtól. Másrészt a gazdag és hatalmas Gent városában s Németalföld más részeiben lázadás tört ki, úgy hogy attól lehetett tartani, hogy a Habsburgok elvesztik hatalmuk egyik legfőbb kútfejét, a kincses Németalföldet. A császár ellenségei Németországban is mindinkább szervezkedtek, gyarapodtak s Észak-Németország ezekben az években (1539—40) nyerte csaknem kizárólag protestáns jellegét.[3] Mindez bénitólag hatott a császári politikára, mely a török elleni nagy európai hadjárat tervét csakhamar elejtette. Velencze már 1539-ben előbb fegyverszünetet, azután békét kötött a szultánnal, s minthogy utóbb Károly és a francziák közt megint megromlott a viszony, még arra sem volt többé remény, hogy a császár, ha már nem áll a hadjárat élére, legalább kellő erővel fogja Ferdinándot török támadás esetén segithetni.

Ez azonban a váradi béke végrehajtásának legfőbb alapföltételét is halomra dönté. Ferdinánd király újra magára maradt s csekély erejével nem nyujthatott védelmet ama veszélyek ellen, melyeket a váradi béke végrehajtása Magyarországra felidézhetett. Még Ferdinánd sem kételkedhetett benne, hogy Szulejmán arra az egyezségre, melyet János az ő tudta nélkül, az ő tilalma ellen kötött, hadüzenettel fog felelni. Mihelyt tehát Károly császár kardjára számitani nem lehetett, ha az országot romlásba sodorni nem akarták, mindkét királynak életérdeke sugalta, hogy a szultánt ne ingerelje s kibékülésük titkát a portával szemben föltétlenül megőrizze. János király azzal a kikötéssel is irta alá a szerződést, hogy titokban marad mindaddig, mig a szerződő felek európai segélylyel olyan hadat nem állithatnak talpra, mely a szultán netaláni támadását meg tudja hiusitani. Károly császárra, kitől a segitséget, az európai támogatást várta, bizta tehát annak a pillanatnak a meghatározását, melyben a váradi béke nyilvánosságra hozható. Föl sem tehette a császárról, hogy közzé akarná tenni a békét mindaddig, mig hatalmas hadsereg élén Magyarországban nem áll. De a császár a jogot, melyet a váradi békében nyert, Ferdinándra ruházta át. Mikor pedig János arra kérte, jöjjön Magyarországba s innen inditsa meg tervezett hadjáratát, azt felelte neki, hogy Magyarországot Ferdinánd

[1] Mocenigo 1538 október 22-iki jelentése. Venet. Dep. I. 220—22.
[2] Mocenego 1539 márczius 12-iki jelentése u. ott. 297.
[3] Egelhaaf, id. m. II. 361.

III. Pál pápa.
(Agostino de Musi metszete.)

s oda ment Laszky is Ferdinánd csekély segédcsapataival, 1000 spanyol és 1000 német gyaloggal. Az ojtozi szorost megerősitették, Brassóba és Szebenbe nagy őrséget vetettek s a mezei hadat akként helyezték el, hogy gyorsan a törökre vethesse magát, bármely ponton akarna benyomulni.

A támadás azonban ezúttal elmaradt. A szultán a hadjárat meginditásával ismét elkésett s ezzel elég időt engedett a magyaroknak, hogy az ellenállást szervezzék. Mikor elindult, már tudta, hogy Erdélyben hatalmas sereg várja. Nem oda, hanem Moldvába ment tehát, melynek vajdája, Rares Péter elpártolt tőle. János király eleinte meg akarta segiteni a vajdát, de erre az a had, melyet össze birt gyűjteni, nem volt elegendő. Erdély természetalkotta védműveiben e sereg kétségkivül megfelelt volna feladatának s elzárta volna az országot a töröktől. De támadó föllépése csak úgy lett volna alkalmas, ha Ferdinánd, mint igérte, nagyobb idegen zsoldoshaddal szaporitja. Ez azonban nem történt; János király kizárólag saját területe védelmére szoritkozott tehát és nem segithette Péter vajdát, kit a török csakhamar megvert és elűzött.[1] Ezzel az 1538-iki hadjárat véget is ért, a szultán haza sietett, János pedig elbocsátotta seregét.

A szultán ezúttal nem valósitotta ugyan Magyarország ellen irányuló szándékait, de nem is ejtette el azokat. Tudta, hogy Moldvának minő roppant katonai jelentősége van Erdély és egész Magyarország birtoka szempontjából. Első sorban Moldvában szilárditotta meg tehát uralmát, mert ezzel is szorosabbra fűzte azt a vasövet, melyet a török birodalom délen és keleten Magyarország körűl font.[2] Hadjárata magyar terveinek szempontjából sem volt tehát meddő. Erdélyről azonban a közvetlen veszedelem szerencsésen elvonult, sőt János király felhasználta az alkalmat, hogy a bukott moldvai vajdától visszavegye Csicsót, Küküllővárt és uradalmát, melyek nagy területe már csaknem Moldvába kebeleztetett.

A lezajlott komoly események teljesen igazolták János ama felfogását, hogy a szultánt ingerelni nem szabad, mert a két király egyesült ereje sem elég arra, hogy vele sikerrel szembe szállhasson. János király ismét megkisérlé tehát helyreállitani a megszakadt jó viszonyt a szultánnal. Ezt azért is tette, mert épen ez időben igyekezett régi szándékát, hogy megnősüljön, valósitani s már ez okból is kivánnia kellett hogy veszedelmes török szomszédja békén maradjon. Már 1531 óta fölmerült, a terv, hogy János nőül vegye Zsigmond lengyel király és neje, Bona királyné akkor egészen gyermek leányát, az 1519-ben született Izabella herczegnőt. A szülők

[1] Erre nézve sok új részlet Hormuzakinál, II/I. Mikor Ferdinánd Rares sorsáról értesült, még ő tett szemrehányást Jánosnak, hogy a vajdát nem segitette; azt irja, hogy, ha János előbb értesiti a veszélyről, nagyobb hadat küldött volna. Szeptember 13-ki levelét Közli Károlyi: Tört. Tár, 1878.

[2] Moldva meghóditásának nagy jelentőségét a nuntius november 22-iki jelentésében igen alaposan kifejti. Nuntiaturber. III. 264—6a.

azonban attól tették függővé beleegyezésüket, hogy János megbéküljön Ferdinánddal s kieszközölje, hogy ellenfele is királynak ismerje el. Ez végre a váradi békében megtörtént. A mint tehát a török veszedelem elvonult, kanczellárja, Verbőczy István, Brodarics István váczi püspökkel és Perényi Péterrel megjelent a lengyel udvarnál, hol 1539 január 29-ikén ment végbe János és Izabella eljegyzése. A királyi ara megnyerő szép leány volt s alapos nevelésben részesült; jól beszélt lengyelül, olaszul, latinul s valamit tudott németül is.[1] Itthon fényes előkészületek tétettek fogadására, az esküvőre s a koronázásra. János február 9-ikére hivta meg vendégeit, de az ara pár nappal megkésett. Ferdinánd király Salm grófot küldte követéül, ki 60 főnyi kisérettel érkezett meg. Eleinte nehézségek merültek föl, mert török követ is volt jelen, kivel Salm nem akart együtt lenni. De Ferdinánd helyesebben fogta fel a dolgot s utasitotta követét, vegyen részt az ünnepélyekben. A bajor herczegek s a brandenburgi választó szintén küldtek követet. Székes-Fejérvárt az ifjú menyasszony ünnepélyesen Magyarország királynéjává koronáztatott.[2] Az esküvő márczius 2-ikán ment végbe, mire a vendégek egy része még aznap visszatért Budára, de az új házaspár a koronázó városban töltötte az éjszakát.[3] A tulajdonképeni lakodalmi mulatságok, noha a bőjt miatt húsételtől tartózkodtak, csak azután következtek Buda várában.

Ismét királyasszony ült tehát Hunyadi Mátyás fényes palotájában. A királyi párnak azonban már mézes heteit sokféle kellemetlenség zavarta. A váradi béke elég világosan szabályozta ugyan János elhunyta esetére özvegyének és árváinak sorsát, s az a körülmény, hogy Jánosnak esetleg gyermekei maradnak, nem állta útját Ferdinánd trónörökösödésének. Mindazáltal hívei körében aggodalmak ébredtek s előre látták, hogy János házassága sok baj és bonyodalom kútfeje lesz. Attól tartottak, hogy ha Jánosnak gyermeke marad, a németellenes párt, melynek a magyarok közt még mindig sok hive volt, e gyermeket használja fel arra, hogy Ferdinándot a váradi békében biztositott örökjogától elüsse.[4]

E házasság óta még inkább megbomlott tehát a két király viszonya s az a kevés bizalom is tünedezni kezdett, melyet a mult évi közös veszély és együttműködés természetszerűen alkotott közöttük. Csakugyan mindegyik

[1] Igy irja le a bajor Winzerer Gáspár, ki az esküvő után pár héttel, husvétkor tisztelgett nála. Quellen u. Forschungen. IV. 516.

[2] Bergmann (I. 253.) a koronázást egykorú hivatalos iratok nyomán február 16-ikára, a pápai nuntius (február 25-iki jelentés) február 22-ikére, mások meg február 23-ikára teszik. Ez utóbbi azonban minden esetre téves, mert e napon már Salm nem volt Fejérvárt.

[3] Mint Ferdinánd Aleander pápai követnek beszélte, a házasság az esküvő utáni éjjel consummáltatott, s a királyi pár csak azután tért vissza Budára, hol az idegen követeket megvendégelte, utóbb pedig búcsúkihallgatáson fogadta. Minthogy a lakodalom a bőjt idejére esett, a lakomákon csupa bőjti ételt, főleg halat ettek. Nuntiaturber. IV. 350.

[4] Aleander ismételve foglalkozik 1539-ben ezen eshetőséggel.

félnek volt oka a bizalmatlanságra. A szepesi herczegség alakitására vonatkozó rendelet kiadatott ugyan, de értéktelen papiros maradt. Ama jószágokat, melyekből a herczegségnek állania kellett, Ferdinánd régen szétosztotta hivei közt. Most vissza kellett volna azokat váltania, de nem volt pénze, másrészt meg jelenlegi birtokosaik a jószágokat ingyen kiadni nem akarták. Igy János király még azt sem remélhette, hogy születendő gyermeke megnyeri az örökséget, melyet neki a béke-szerződés biztosit. Ismételve sürgette az ügy rendezését s némely ősi jószágának visszaadását.[1] De Ferdinánd nemcsak ez óhaját nem teljesité, hanem máskülönben sem vette figyelembe a váradi béke által teremtett új viszonyokat. Mikor a maga területe rendeivel országgyűlést tartott, ezek engedélyt kértek tőle, hogy a váradi béke-szerződés ügyében János-párti testvéreikkel tanácskozhassanak. Ferdinánd elutasitotta kérésöket s csak annyit igért, hogy annak idején országgyűlést tart, s a szerződés végrehajtásának módozataira nézve a rendeket is meghallgatja.

Minden más kérdésben is tapasztalnia kellett Jánosnak Ferdinánd bizalmatlanságát. Minthogy a váradi béke elismerte törvényes királynak s a maga területén biztositotta neki ama felségjogok gyakorlását, melyek a magyar királyt a püspöki székek betöltése körül megilletik, erélyesen sürgette a szentszéknél azon püspökök megerősitését, kiket az utóbbi években kinevezett. Tette ezt már régebben, de leginkább 1538 óta, mióta az aggodalmakat, melyeket a szentszék királyi állása iránt táplálhatott, a váradi béke végleg eloszlatta. A kérdés nem is annyira politikai, mint egyházi levén, János méltán megvárhatta Ferdinándtól, kivel ugyanazon egyházi alapon állt, hogy törekvéseit helyesli vagy legalább nem avatkozik a dologba, mely nem is tartozott reá. De csalatkozott. Ferdinánd teljes erővel azon dolgozott, hogy a szentszék János püspökeit meg ne erősitse. Azt mondotta az udvarában levő pápai követnek, Aleandernek, hogy nem egyezhetik bele, hogy a pápa a János-párti főpapokat megerősitse, mert ha meg vannak erősitve, el nem csaphatja őket. Pedig ez a szándéka, mihelyt birtokba veszi az országot. Aleander eleinte álláspontjá helytelenségéről igyekezett a királyt meggyőzni. Lelki üdvösségére kérte, ne ellenezze a dolgot, különben ezer meg ezer lélek vész el az egyházra.[2] De Ferdinánd nem tágitott, hanem azzal fenyegetődzött, hogy ha a pápa nem teljesiti kivánságát, ő is más húrokat fog pengetni. A fenyegetés úgy megijesztette Aleandert, hogy végre maga is azt tanácsolta a szentszéknek, ne erősitse meg János püspökeit, hanem húzza-halaszsza a dolgot, mert bolonditani, szép szóval kell tartani a magyarokat.[3] Rómában azonban a magyar egyház szükségleteinek szempontjából mérlegelték a kérdést. A curia különben

[1] Morone augusztus 19-iki jelentése a Görres-társaság kiadványában.
[2] Aleander márczius 11-iki jelentése. Nuntiaturber. I. IV. 355—58.
[3] Ápril 23-iki jelentése u. ott. IV. 21.

is számitott János királyra és püspökeire a közzsinaton, melynek megtartását a Habsburgok erőszakolták ki. A pápa megerősitette tehát János püspökeit, habár Ferdinándnál levő követei egyikről-másikról szörnyű jelentéseket küldtek Rómába.[1]

Mindinkább kiélesedett tehát a két király közötti ellentét s a bizalmatlanságnak tetőpontját kellett elérnie, midőn Ferdinánd ama kivánsággal állt elő, hogy a váradi béke nyilvánosságra hozassék s a szultánnal hivatalosan közöltessék. Minthogy Ferdinánd ezt épen abban az időben kezdte sürgetni, midőn eltünt minden remény, hogy a nyugati államok közös támadást intéznek a török ellen, kivánsága nemcsak János, hanem egész Magyarország érdekeibe ütközött, mert ismét rázuditotta volna a török veszedelmet. Pedig ez a veszedelem a nélkül is fennforgott. Már 1539 eleje óta egymásután érkeztek a rémhirek a szultán készülődéseiről. Beszélték, hogy megegyezett a tatárral s 200,000 lovast akar Magyarországra inditani, hogy kiirtsa az egész magyar nemzetet, melyről a szultán azt tartja, hogy csupa megbizhatatlan áruló; az a szándéka tehát, hogy kipusztitsa őket s helyükre tatárokat telepitsen az országba. Mások azt beszélték, hogy a szultán másodszülött fiát akarja a tatár segitségével Magyarország urává tenni s egy előkelő embernek már felajánlotta Erdély helytartóságát. Jánost — mondották — a szultán árulónak tekinti, mert békét kötött Ferdinánddal, kinek azonban semmi esetre sem adja az országot, hanem ha Jánosnak gyermeke nem marad, inkább Perényi Pétert teszi királylyá.[2] A határszélen csakugyan nagy török hadak gyültek össze, melyek már májusban[3] betörtek Szlavóniába, de július 6-ikán megverettek.[4] Magyar földön szintén történt támadás s az ellenség elpusztitotta Bátát[5] és vidékét, és 10,000 rabot hajtott el. Pécs is fenyegetve volt. Ekképen Jánosnak, a kinek nem volt hada, Ferdinándtól pedig segélyt nem várhatott, a legnyomatékosabban a szultán megengesztelésén kellett működnie. Már a lakodalmán megjelenő török követek közvetitésével 300,000 aranyon igyekezett tehát a portától békét szerezni. Törekvéseinek volt némi foganatja, mi azonban Ferdinándot még bizalmatlanabbá tette. Hogy tehát a szultánnal való kibékülését teljesen

[1] Különösen Statileoról irnak Aleander és Morone megbotránkoztató dolgokat, részben Ferdinánd közvetlen közleményei alapján, ki leginkább reá haragudott. De épen Statileot ismerték Rómában ismételt személyes érintkezésből, s igy az ellene folyó ármányok hatástalanok maradtak. Egyébiránt Ferdinánd király György barátról s Brodaricsról is a legkedvezőtlenebbül nyilatkozott a pápai követ előtt.

[2] Aleander február 6-iki és 16-iki jelentései. Nuntiaturber. III.

[3] Jurisics május 11-iki levele. Starine. XVII.

[4] Aleander jelenti július 13-ikán.

[5] Friedensburg, a Nuntiaturberichte szerkesztője, tévesen Bajának mondja. Báta, mint Várday érsek július 17-ikén beszélte Moronenek, mikor ő látta, 200 házból álló hely volt, de azt mondják, — folytatta, — hogy azóta szaporodott, mert a szomszéd községek lakói a töröktől félve, oda menekültek. Volt benne hires monostor, Krisztus csodatevő vérével, melyet azonban Perényi Péter valamelyik várába vitt.

meghiusitsa, a váradi béke hivatalos közzétételét követelte tőle. Minthogy Károly császár azon jogát, hogy ő állapitsa meg a kihirdetés idejét, Ferdinándra ruházta, Ferdinánd élni is akart e jogával. Pedig közvetlen hasznot nem várhatott abból, mert a szerződés tartalmát János ellenségei különben is rég beárulták a portán, másrészt meg Ferdinánd sem teljesitette azon előfeltételeket, melyektől a szerződés végrehajtása függővé volt téve. Nemcsak János, hanem minden magyar politikus veszedelmesnek találta Ferdinánd e kivánságának teljesitését. Frangepán Ferencz érsek évek óta rendületlen kitartással dolgozott a két király kibékitésén s ő volt az egyedüli, a ki a János-pártiak közül Ferdinánd teljes bizalmát megnyerte. Ugyanakkor, midőn az összes magyar főpapokról kicsinylően, becsmérlőleg nyilatkozott Aleander előtt, Frangepántól a legteljesebb dicsérettel szólt, kijelentve, hogy a biborra fogja ajánlani. És ez az egy ember is meg volt győződve, hogy az ország teljes romlása nélkül a békét mindaddig ki nem lehet hirdetni, mig nincs olyan hadsereg, mely egy nagy háborút viselhet. Frangepán azon dolgozott, hogy a két király személyesen találkozzék, s igy érjen véget kölcsönös bizalmatlanságuk. A terv kivitele azonban nagy nehézségekbe ütközött, mert a találkozásnak titokban kellett volna történnie. Frangepán azt ajánlotta, utazzék Ferdinánd Esztergomba, mely az ő zsoldosainak kezén van s ott állapitsa meg a találkozás helyét.[1] Ferdinándnak azonban nem tetszett az esztergomi kirándulás. »Hogy menjek oda?« — kérdé Aleandertől, ki a tervet előadta neki. »Ha csekély kisérettel megyek, az veszélyes, ha nagy a kiséret, rögtön kitudódik a dolog.«[2] Általában Ferdinándot ez időben nem lehetett azon meggyőződésétől eltériteni, hogy a béke titkolását tisztán Jánosnak rossz lelkű makacssága okozza; nézete szerint a török belenyugodnék a békébe s az ország kettéosztásába, mint már Gritti idején tette. Nincs tehát veszedelem, s ha János akarná, könnyen menne a dolog. Egymásután küldötte követeit Budára, hogy engedékenységre birják. De János benn élt a török torkában, ismerte a lépés végtelen jelentőségét s nem akarta megtenni. Azt felelte, küldjön neki Ferdinánd elég nagy haderőt, melylyel az országot megoltalmazhatja, mert a mig a keresztények felkészülve nincsenek, addig a szultánnal szakitani nem lehet. Ez álláspontjához következetesen ragaszkodott mindvégig.

Ferdinánd azonban nem állt el kivánságától, mert egyik-másik Budán járó követe oly értesüléseket hozott neki János királyról, udvaráról, a magyar nép hangulatáról és viszonyairól, melyek a legteljesebben félrevezették és tévedésbe ejtették. Igy Held Mátyás, császári kanczellár a nyáron Budáról haza térve, elmondotta, hogy János örökös rettegésben él, nem bizik senkiben, különösen fél a baráttól. Azt hiszik, hogy nemsokára

[1] Aleander márczius 8-iki jelentése. Nuntiaturber. IV.
[2] Aleander márczius 11-iki jelentése u. ott.

meghal, mert beteg s hogy nem marad gyermeke. Rablásból él, senkinek nem fizet, alattvalóit zsarolja, nem szolgáltat az országban igazságot, természettől ravasz és gyáva, fölötte zsugori és pénzvágyó, egész életén át kincset gyűjtött. Azt is beszélik róla, hogy ki akar vándorolni s kincseivel valahol a külföldön húzza meg magát. Alattvalói várva várják Ferdinándot, hogy János zsarnoksága alól felszabaditsa őket.[1]

Held kanczellár a Habsburgok egyik kiváló diplomatája volt s Ferdinánd kétségkivül készpénznek vett mindent, a mit tőle hallott. Nem kételkedett tehát benne, hogy János azért titkolja a váradi békét, mert egyáltalában nem akarja megtartani. Megerősitette feltevésében ama kósza hir, hogy János föltétlenül alá akarja magát vetni a szultánnak, hogy adófizetője akar lenni s György barátot nagy kincscsel küldi a portára.[2]

Ferdinánd meg akarta tehát ellenfelét előzni. Maga fordult a szultánhoz s Laszkyt Konstantinápolyba küldötte, hogy a váradi békét a portának bejelentse s Szulejmán jóváhagyását megszerezze. Azt hiresztelte ugyan, hogy Laszky saját akaratából s nem formális küldetésben[3] megy a portára, de ott hivatalos követként lépett föl. Czélja az volt, hogy Szulejmánt Jánosra haragitsa, s a váradi béke összes előnyeit Ferdinánd számára biztositsa.

De még mielőtt ez a szándék valósulhatott, magában az országban robbant fel olyan akna, mely János trónját összeomlással fenyegette. Mayládi István és Balassa Imre vajdák Kendy Ferenczczel s másokkal Erdélyben kitűzték a lázadás zászlaját. Lelke a mozgalomnak Maylád, az erős Fogaras ura, Nádasdy Tamás sógora és benső barátja volt. A két sógor lehetőleg soha sem volt egy párton. Kiosztották egymás közt a szerepeket, s mikor Nádasdy visszatért Ferdinándhoz, Maylád viszont Jánoshoz állott s a Gritti elleni hadjárat óta nagy hatalomra vergődött. Kétségkivül sógorával egyetértésben szervezte 1539-ben az új mozgalmat,[4] melynek hasznát, ha közvetlenül nem is támogatta, minden esetre Ferdinánd látta. Maylád, Balassa és Kendy már régebben szükebb szövetséget kötöttek, lengyel módra: confoederatiót, mint az urak azelőtt is tették. A czél, melynek valósitására egyesültek, az volt, hogy János halála után Erdélynek csakis az legyen fejedelme, a kit ők választanak. Ez eszmének a separatismusra hajló erdélyiek körében minél többeket igyekeztek meg nyerni és pedig teljes sikerrel. Szövetkezésük csakhamar nagyon kibővült és sokan csatlakoztak hozzá

[1] Held jelentése alapján irta meg a nuntius azt a torzrajzot, mely János királyról s udvara számos tagjáról, valamint a János-párti országrész állapotáról jelentései közt található. Görres-társaság kiadványa.

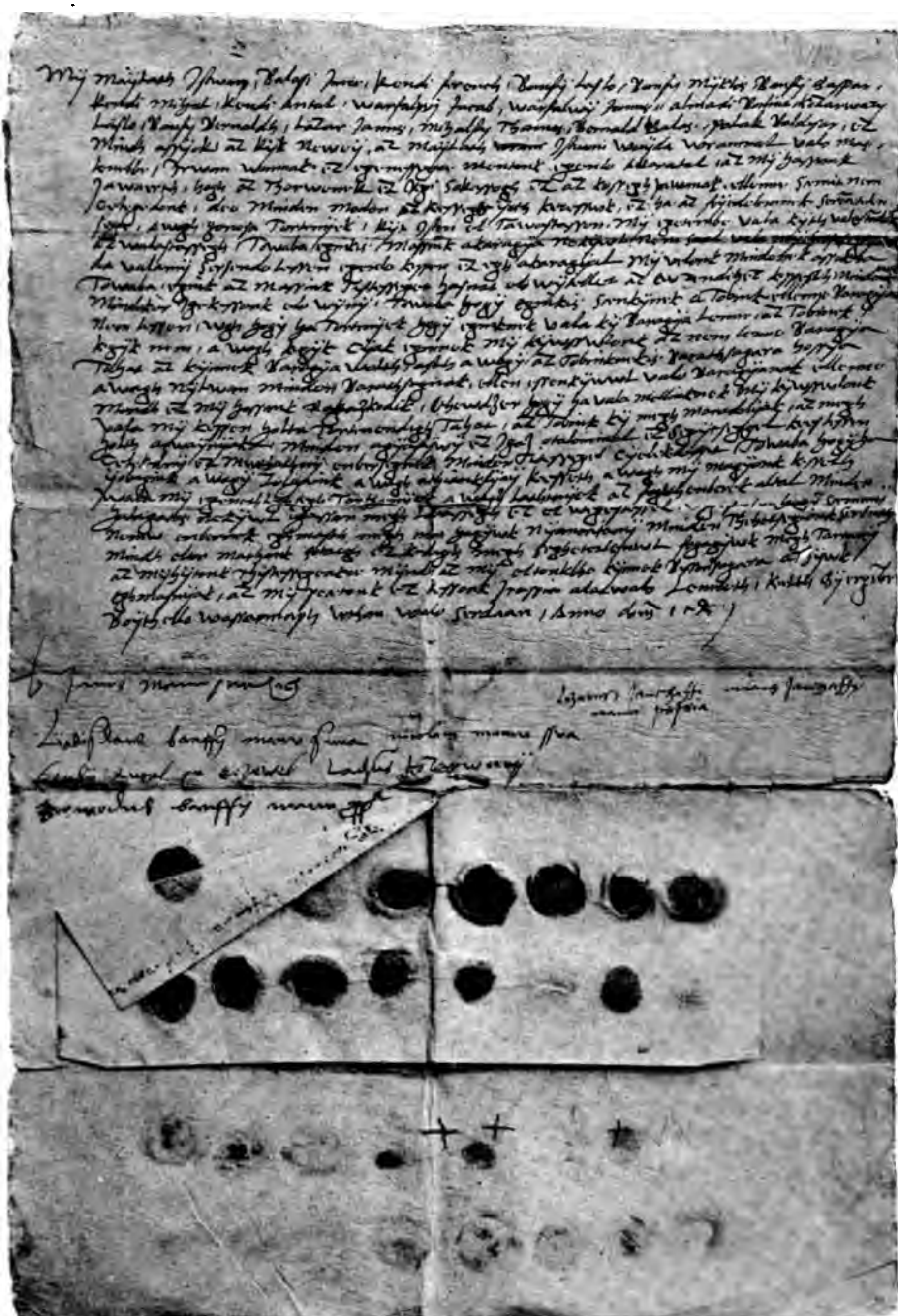
[2] E hirt Morone deczember 28-án emliti. Görres-társ. kiadv.

[3] Morone irja deczember 13-ikán. U. ott.

[4] Mazza Antal jelentésében (M. Tört. Tár XX. 200) azt irja, hogy Maylád 1539 májusban Nádasdyval és Thurzóval a Csallóközben találkozott s velük egyetértve tűzte ki a lázadás zászlaját. Ezt később Scepper is mondotta.

a magyarok és székelyek köréből.[1] A liga czéljai egyelőre megengedetteknek látszottak s kétségkivűl főleg ez okból szaporodtak meg tagjai, kik nem is akartak János királytól elpártolni, hisz a szövetségnek általában csak az ő halála után kellett a cselekvés terére lépnie. Mihelyt azonban Maylád megalkotta a ligát s vele hatalmas fegyvert szerzett, azt — kétségkivűl Nádasdyval egyetértésben — közvetlenűl János ellen igyekezett használni. Ferdinándhoz, sőt a szultánhoz fordult s 1540 első hónapjaiban elérkezettnek látta az időt, hogy az egész országot János ellen lázitsa. A három nemzetet Maros-Vásárhelyre gyűlésre hivta, melyen azonban a hangulat nem volt oly forradalmi, mint remélte. Maga el sem ment tehát, hanem vajdatársa, Balassa utján izgatta a megjelenteket. De csak annyit birt kivinni, hogy János királyhoz küldöttség indult panaszt emelni a nehéz és gyakori adók s különösen György barát ellen. Maylád a barátban látta azt az embert, kinek tettereje az ő áruló terveit meghiúsithatja s azért reá úszitotta a tömeget, hogy népszerűtlenné tegye s esetleg megbuktassa. János király Budán vette a mozgalom első hirét s nyomban felismerte jelentőségét. Ferdinánd s a szászok mesterkedéseit látta benne, s érezte, hogy ha gyorsan el nem fojtja, a még csak parázsló tűz hamar romboló vészszé növekszik. A király elhatározta tehát, hogy személyesen fenyiti meg a pártütőket. Pedig ez az elhatározás nagyon nehezére esett. Neje, az ifjú királyasszony, a terhesség előrehaladt állapotában sokat gyöngélkedett. Maga is beteg volt, sulyosabb beteg, mint hitték. Szédülésben, fuldoklásban szenvedett, ereje nagyon megfogyott s már keveset járt ki palotájából. De az utazás előkészületei fölvillanyozták hanyatló életerejét. Jó kedvű volt, »sok tréfát űz vala környezetével«, s midőn kérdezték, melyik kardját viszi magával, azt felelte, hogy mint keresztény kard nélkül óhajtana ugyan Erdélybe bemenni, de mert karddal várják ott, ő sem indulhat el üres oldallal. »Kössétek azon szablyámat fel, — mondotta, — kivel paraszt Dózsa uram ellen hadakoztunk, mert nem érdemel ennél többet Mayládd uram hitvány feje.« De jó kedve közepett is halálsejtelmek gyötörték. Megtett minden intézkedést azon esetre, ha útjában meghalna. Azt mondotta hű komornyikjának, Mindszenthynek: »No Gábor uram, gondoskodtunk mindenekről; ha meghalunk, lesz asszonyunknak gondja te kegyelmedre.« Környezete könyekre fakadt, mire a király vigasztalólag hozzátette: »Ne féljen te kegyelmed, mert halálunk előtt még sok igazitanunk való vagyon, és Isten ő kegyelme még napjainkat meg nem szakasztotta.« Erre fáradtan karszékbe ült, s midőn keze a támláról lelógott, elsoványodott ujjáról leesett nagy arany gyűrűje. György barát fölvette s visszaadta neki: »Drága ez a gyűrű minékünk és országunknak, — mondotta a király a barátnak, — de ennél nagyobb kincscsel bizzuk meg majd te kegyelmedet.« Diplomatiai ügyek, egy franczia követ

[1] Fejérpataky László (Tört. Tár, 1878. 183.) közli Maylád, Balassa és Kendi frigylevelét. Az 1540 január 2-iki frigylevelet már tizen irták alá. Tört. Tár, 1892. 89—90.

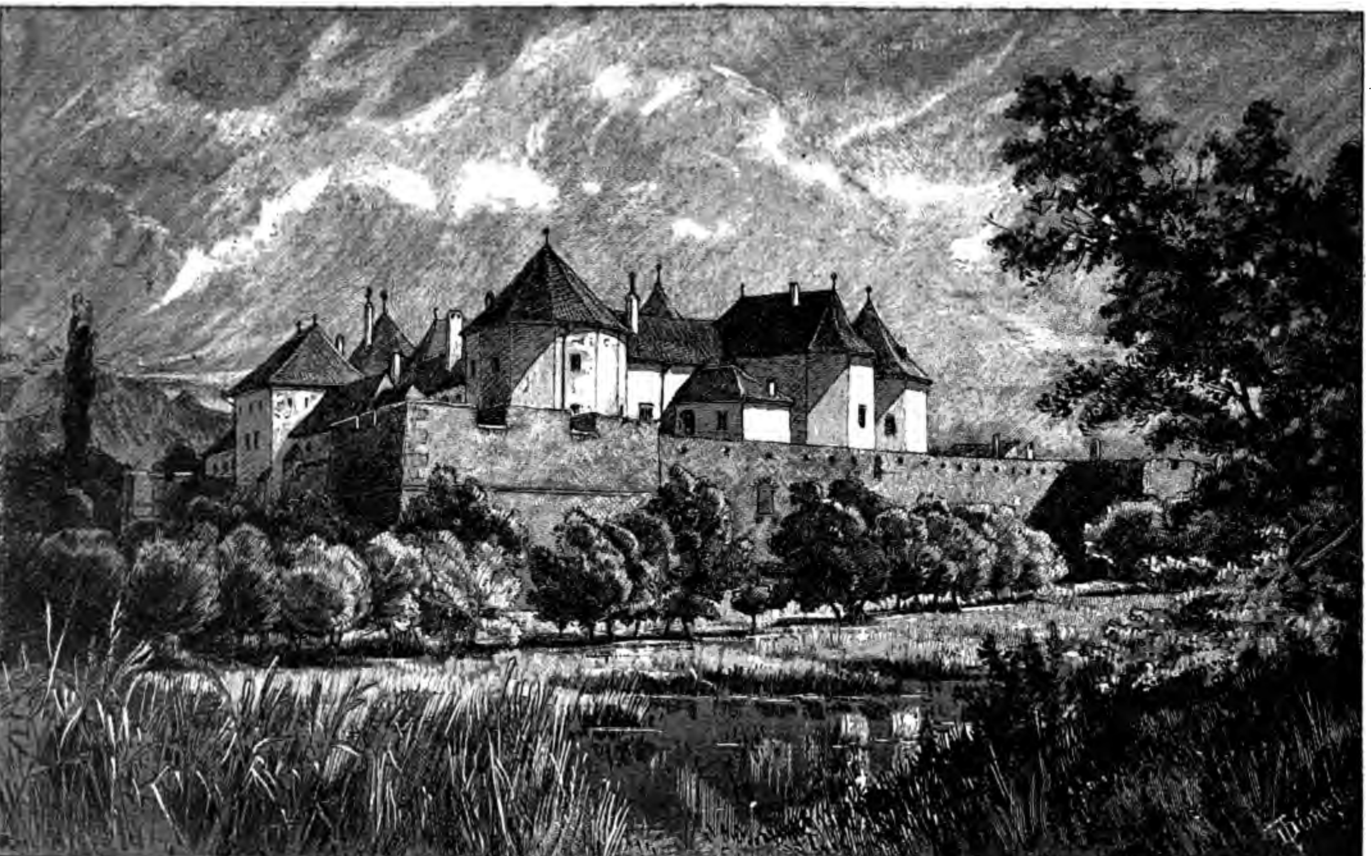

Maylád és társai szövetséglevele.

(A Magyar Nemz. Múzeum levéltárában.)

megjötte is késleltették az indulást. Végre azonban márczius közepén a király útra kelt. Váradon találta a vásárhelyi gyűlés küldötteit, kik előadták neki, hogy 12 év alatt Erdélyből a rendes jövedelmeken kivül 2 millió arany forintnál többet szedtek adóban. A jobbágyok 25 izben adóztak, mindig 32,000 forintot, a szászok mód nélkül megterheltettek, a székelyektől 100,000-nél több ökröt és néhány millió mérő gabonát vettek. Ez súlyos teher volt kétségkivűl. De ha az erdélyiek azt mondották, hogy nem képesek belátni, mi czélra fordittatott a pénz, ezzel bebizonyitották, hogy fogalmuk sincs az államélet szükségleteiről. János rendes királyi jövedelmei a mozgalmas időkben egész jelentéktelen összeggé törpültek. Az adó, melyet akkor a rendkivüli jövedelmek közé soroltak, volt 12 éven át legfőbb bevételi forrása. Az adóból fizette a központi kormányt, udvartartását és hadseregét, viselte háborúit, fedezte diplomatiai kiadásait, a törökkel való érintkezés súlyos terheit. Ezt a sokféle kiadást a király összes rendes és rendkivüli bevételei sem fedezték, mert saját roppant családi vagyonát, sőt kincseit is nagyobb részt az országra kellett költenie. Méltán megütközhetett tehát az erdélyiek panaszán, melynek czélja csak a bujtogatás volt. Őrizet alá helyeztette a követeket, a három nemzetet pedig Tordára gyűlésre hivta össze. Még megjötte előtt megvivta Török Bálint és Petrovics Péter a lázadók néhány várat, a király közeledte pedig észre téritette a vezetők egy részét, főleg azokat, kik Maylád áruló terveivel nem értettek egyet, vagy róluk nem is tudtak. Egymásután hódoltak meg tehát a pártütők, a szászok meg Tordára még az országgyűlés előtt követséget küldtek a királyhoz. János a szászokat tekinté a mozgalom tulajdonképeni felbujtóinak s főemberei eléje sem akarták a küldöttséget bocsátani. De mikor a király értesült, hogy a szászok is itt vannak, azt mondta Verbőczynek, bocsássa be, »nem taszitjuk el őket mitőlünk, legyen rajtok is irgalom.« A kihallgatáson a szónok hosszadalmas beszédben mentegette a szászokat. De a gyöngélkedő király azzal szakitotta félbe, hogy hajlandóbb a kegyelemre, mint a hosszú beszéd meghallgatására. Tettel bizonyitsák be hűségöket — mondta nekik — s akkor meglesz a kegyelem. A gyűlés napján megjelent előtte Balassa Imre s lábai elé borulva könyes szemmel kért kegyelmet. János azt felelte neki, keljen fel, »mert nem vagyunk istenek«, s azután a következő szép szavakat mondotta, melyekben egy hosszú élet keserű tapasztalata, egész világnézlete meghatóan nyer kifejezést: »Az áruláshoz hozzá szoktunk már ugyan, a mint te kegyelmed is tudhatja a múltakról; de azért ne higyje, hogy szivünk, lelkünk az ez iránti fájdalomtól elszokott volna. Isten tölt ez órában balzsamot szivünkbe, kenje be kegyelmed azzal ezután sebeinket, hogy a múltról elfelejtvén, ez óráról kegyelmesen megemlékezhessünk.«

Magán a gyűlésen János különösen hangsúlyozta, hogy a szultánnal fenn kell tartani a jó viszonyt, különben elvész az ország. Előadta továbbá, hogy azért is jött Erdélybe, hogy a viszonyokkal, a nép teherbiró képes-

Fogaras vára.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

ségével megismerkedjék. Hogy a szegénységet kimélje, egyszersmind kijelenté, hogy két évig sajátjából fizeti a portai adót. A rendek elégülten távoztak, de nehéz betegen hagyták királyukat. Másrészt Maylád sem hódolt meg, hanem a nagyon megerősitett Fogarasból folytatta üzelmeit. János Tordáról Gyula-Fejérvárra ment; ott azonban oly rosszúl érezte magát, hogy július első hetében levegőt változtatni Szász-Sebesre költöztették át. Annyira elgyöngült, hogy környezete: Verbőczy István, Török Bálint, Petrovics Péter, Eszéky János pécsi püspök, Verancsics Antal és a barát ismételve foglalkoztak halála eshetőségével.

De a gondviselés még egy nagy örömben akarta a szenvedőt részesiteni, mielőtt élete fonalát ketté szakitja. Izabella királyné Budán július 7-ikén fiúgyermeket szült, miről János király pár nap mulva értesült. A véghetetlen öröm, melyet érzett, egyszerre elfeledtette vele betegségét. Lóra kapott, a városból kilovagolt a táborba, hogy maga tudassa híveivel az örömhirt, mely csakugyan nagy lelkesedést keltett mindenütt, »mert szeretik vala a népek a jámbor királyt«. De a lovaglás teljesen kimeritette, s a táborból visszatérve, alig birt a lóról leszállani. Hogy aggódó környezetét megvigasztalja, tréfálva mondotta: »no atyámfiai, nagyon megnehezedtünk, de nem is csoda, mert már gyermekünk is nyomott gondot a nyakunkba; de te kegyelmetek segitségével már csak ezt is elhordozzuk.« Budára készült vissza, hogy gyermekét láthassa, de már másnap annyira elgyöngült, hogy ágyából fel nem kelhetett többé. Komornyikját, Mindszenthyt akarta nejéhez küldeni, hogy mondja meg neki: »rosszul vagyunk ugyan, de ha Isten meggyógyit, megyünk majd mi is Budára vagy — tette hozzá sóhajtva — halva Székes-Fejérvárra, hol élve koronánkat kaptuk«. A halál csakugyan ott ólálkodott betegszobájában. Megtette végintézkedéseit, az urak hűségébe ajánlotta hazáját, feleségét, gyermekét; összetartásra inté őket; főbizalmát a barátba helyezte, különösen az ő gondjaiba ajánlotta fia ügyét. Azután lelkét készité elő az utolsó útra; szobájában oltárt rögtönöztek, s a beteg, mint a régi vallás rendületlen híve, hallgatta meg a szent misét, mire György barát ellátta az utolsó kenettel. A haláltusa napokig tartott, s csak július 18-ikán, mások szerint 21-ikén ért véget.[1]

[1] Massa Antal id. jelentése szerint a királyt július 15-ikén baloldali szélhüdés érte. A király utolsó napjainak rajzában főleg Mindszenthy Gábor leirását (Kemény-Kovács, Erdélyország történetei Tára, I. 7—19.) követem. Több elég megbizható leirás maradt fenn, de egyszerűségében ez a legmeghatóbb. Az iró különben is szakadatlanul a király közelében volt, s mindenről, mint szemtanú tehetett jelentést. János király halálának napjául Mindszenthy július 21-ikét mondja, mások azonban 22-ikére, sőt 23-dikára teszik a halál bekövetkeztét. Ez eltérés onnan származik, mert a halálesetet lehetőleg titkolni igyekeztek. Van azonban György baráttól a tört. bizottság másolatai közt egy levél, mely Szász-Sebesen, július 18-ikán kelt és Zsigmond lengyel királyt értesiti, hogy János meghalt. Csakugyan az a legvalószinűbb, hogy a halál már e napon bekövetkezett. Thurzó Elek

A Magyar Nemzet Történetéhez. *Az Athenaeum kiadása*

ZÁPOLYAI JÁNOS HALÁLA.

(Than Mór festménye gróf Batthyányi Elemér birtokában.)

»Ez lőn vége jámbor királyunknak, kit minden népek siratnak.« Csaknem tizennégy évig ült Magyarország trónján olyan időben, mely nemzetünk ezeréves életének talán legválságosabb szaka. Rendes viszonyok közt, békés időkben bizonyára emberül megállta volna helyét. Azok, kik a legjobban ismerték, akik közvetlen közelből figyelhették meg s kiket a politikai pártosság egészen el nem vakitott, mindnyájan elismerik tehetségét, jó szándékait, nemes törekvéseit, hazája és nemzete iránti szeretetét. »Ha néhány évig nyugta lenne, — mondja róla egy idegen — rendbe hozná az országot, mert olyan szorgalmas és munkás, mint más urnál még nem láttam.«[1] De nem hagytak neki békét s igy nem volt képes egyéniségének jó és nemes tulajdonait országa javára hasznositani. Természettől inkább a nyugodt szemlélődés, mint a cselekvés embere, kevés beszédű, hallgatag volt,[2] talán gyönge hangja miatt.[3] De mikor megszólalt, okosan, szellemmel, sokszor epigrammszerű élességgel szokott beszélni.[4] Amiket Mindszenthy szószerinti nyilatkozataiból följegyzett, azokban úgy lép elénk, mint aki mindig el tudja találni azt a szót, mely a helyzetnek épen megfelel. Midőn a lázadó szebeniek 1531-ben kérdést intéztek hozzá, bele foglaltatnak-e a Ferdinánddal kötendő fegyverszünetbe, azt üzente nekik: »amit Ferdinánddal végeztem, tudom; amit pedig a szebeniekről határoztam, azt megtudjátok csakhamar« s nemsokára kemény ostrom alá vette a várost. De nem a szigor embere volt; tudott megbocsátani, szeretett feledni s szavaiból, valamint cselekedeteiből irgalom és emberszeretet sugárzik szét. Maga rendületlen katholikus volt, de ez eretnekek tűzzel-vassal irtását, mint környezete sokszor követelte, nem engedte meg. Mérsékelte tanácsosainak hevét s az eltévelyedetteket az ige hatalmával óhajtá visszatériteni. Szeretettel gondoskodott a sinylődőkről és a betegekről. Budán, a hévvizi prépostság területén, nagy kórházat kezdett épiteni, mely 1535 végén még nem volt kész. Oly súlyt fektetett művére, hogy az akkori béketárgyalásokban szerződésileg biztositani akarta fölépitését.[5] Erősen magyar érzésű volt, szerette nemzete nyelvét, habár ellenfelei »tót király«-nak csúfolták. Ő Magyarország első uralkodója, ki alatt a magyar nyelv politikai jelentőségre emelkedett. E nyelv fentartása és megvédése volt ama jelszavak egyike, melyekkel az idegen Ferdinánd ellen sikra szállott s a tömegeket zászlajához tudta csa-

Galgóczon már Julius 24-ikén tudta s megirta Bécsbe. (Bécsi áll. levéltár.) János király életkorára nézve szintén különböző adatok maradtak fenn. Verancsics szerint 53-ik évében halt meg. Ellenben 1526-ban János követe, Jozefics püspök 36 évesnek mondta. Egy régi följegyzés szerint János 1490 márczius 29-ikén született. (Wagner Analecta IV. 33.)

[1] A bajor Winzerer Gáspár. Quellen u. Forschungen, IV.

[2] Várday érsek Aleandernek 1539 február 11-ikén. Nuntiaturber. IV. 293.

[3] Hangját is erőteljesnek mondja ugyan a Verancsics-gyüjtemény, de már 1526-ban s azután többen emlitik gyönge, asszonyos hangját; igy 1539-ban Held Mátyás.

[4] Egy hosszabb beszédét 1538-ból fentartották a Verancsics-kéziratok, több szó szerinti nyilatkozatát Mindszenthy adja.

[5] November 22-ikén követeinek adott utasitás. Brüsszeli Okmánytár.

tolni. Uralkodása viharai közepett azonban nem igen karolhatta föl a nemzeti irodalmat és művészetet. Udvarában nem működött állandóan magyar iró vagy művész. De mikor 1535 tavaszán Rorario pápai követ kiséretében Pordenone hires olasz festő Váradra jött, a művészt magyar nemességgel tüntette ki.[1] Általában a sziv embere volt; nyájasan beszélt mindenkivel, »melyért szeretik vala nagyok és kicsinyek«. De inkább a kicsinyek, a tömegek, a társadalom alsó rétegei. Imponálni, félelmet és tiszteletet gerjeszteni nem tudott. Ez uralkodóban mindig érzékeny fogyatkozás, de külö-

János kettős arany pecsétje.
(Előlap.)

nösen nagy volt az akkori erkölcsi elvadulás közepett, midőn a hatalmasokat csak az erős kéz fékezhette volna meg. Nem tudott nekik parancsolni, köztük kellő tekintélyt szerezni; nem is hatalmával, hanem előzékenységével igyekezett rájok hatni. Majdnem úgy bánt velük, mint hasonrangúakkal s »körükben nem királynak, hanem inkább társuknak tűnt fel, aki hihetetlen szabadságot enged nekik«.[2] Ebből azt következtették, hogy képtelen az uralkodásra[3] s általában félénk természetű.[4] Nem volt az. »Sokan félénk-

[1] Gróf Apponyi Sándor közleménye: Arch. Ért. IX. 161.
[2] Held, id. h.
[3] Emliti 1538 november 12-ikén Várday Aleanderrel folytatott beszélgetésében. Nuntiaturber. IV. 239—43.
[4] A gyávaság vádját minduntalan hangoztatják ellenségei. A legtovább viszi azonban ez irányban a rágalmat Held, ki azt mondja: Soha sem volt háborúban; a magyarok maguk azt állitják róla, hogy ő lenne az első ember, aki elfutna, ha a török jönne. Semper

nek tartják, — mondotta Várday érsek — de hallottam olyanoktól, kik vele jelen voltak a harcztéren, hogy soha sem mutatkozott gyávának.«[1]

Mint egész egyénisége, úgy udvartartása is egyszerű, néha szegényes volt, mert roppant családi vagyonát csaknem teljesen fölemészté a politika. Jószágai vagy zálogba, vagy az ellenség kezébe kerültek. A közjövedelmek meg szerényen folytak be, s sokáig lelkiismeretlenűl kezeltettek. Csak a barát hozott rendet az államháztartásba, de a jövedelmet elnyelték a roppant közszükségletek s az udvartartás még János nősülése után is megmaradt régi

János kettős arany pecsétje.
(Hátlap.)

egyszerűségében.[2] Halála után Budán néhány ócska öltönydarabon s más értéktelen tárgyan kívül szekrényeiben egyebet nem találtak. Kincstárát

fuit a puero deditus veneri laboratque gallico morbo, ebédtől lefekvésig folyton iszik s sokszor holt részeg, annyira, hogy beszélni sem tud; attól fél, hogy elkergetik, olyan fösvény, hogy eladná országát és kincset gyűjt, hogy ez esetre legyen miből megélnie; ezért sürgeti Krakkóban is, hogy fizessék ki neje 100,000 frtos hozományát.

[1] Várday 1538 november 12-ikén maga is azt mondta Aleandernek, hogy János félénk természetű. De akkor csak azt mondotta, ami János ellenségei körében közszájon forgott. Időközben kétségkivűl alaposabb tájékozást szerzett s 1539 február 11-ikén, tehát jóval később s bizonyára helyesebb értesülések alapján mondotta a fentebbieket Aleandernek. Nuntiaturber. IV. 240—243.

[2] Ezt mutatja János király 1537—40-diki számadás-könyve, melyet Kassay János vezetett, ki rendesen mellette működött, mint udvari fizetőmester. Közli Kemény Lajos Tört. Tár, 1888. és 1895.

magával vitte ugyan Erdélybe, mert hadakozni ment oda, s a pénzre szüksége volt. De a kincstárt holttestével együtt visszahozták Budára, s már ide-oda szállitása jelzi, hogy valami töméntelen értékű nem lehetett. A fukarságáról, mesés kincseiről terjesztett hirek a koholmányok országába valók, s abból a mérhetetlen gyűlöletből származnak, melylyel ellenfelei a siron túl is üldözték. Azok, kik életében fegyverrel legyőzni nem birták, halála után hihetetlen erőlködéseket tettek, hogy emlékezetét a rágalmak árjába temessék. Századokon át folyt ez a munka s az elfogulatlan történetirás ma is a legnagyobb nehézségekkel kénytelen küzdeni, ha János királynak igazságot akar szolgáltatni. Működésének közvetlen tanúbizonyságai, az okiratok, nagyrészt elvesztek, vagy még lappanganak. Pedig mindaz, ami belőlük eddig napfényre került, egyet teljes bizonyossá tesz. Habár halántékát nem disziti a siker és győzelem babérja, a nemzeti vérből származó utolsó magyar király mindenesetre nemesen, méltóságosan képviselte az állami önállóság és függetlenség nagy eszményeit, melyek vele együtt koporsóba tétettek.

János király emlékérme.

MÁSODIK KÖNYV

*

NEMZETI ÉLET

A KETTÉOSZLÁS KORÁBAN

Diszítés Tinódi krónikájának czímlapjáról.

I. FEJEZET.

Területi viszonyok.

A MOHÁCSI CSATA a magyar állam területéből nem szakított el nagyobb darabot. Mindazáltal az ország földrajzi képe már akkor, midőn a rendek a királyválasztásra Fejérvárra gyűltek, fölöttébb sajátszerű volt. Északon Lubló vára a tizenhárom szepesi várossal lengyel uralom alatt állt. Keleten, az erdélyi széleken Csicsó és Küküllő vára uradalmaikkal évtizedek óta a moldvai vajda kezén levén, kapcsolatuk az országhoz mindinkább meglazult. Nyugaton Moson, Sopron és Vas vármegyék területén több uradalom, Kis-Marton és Kőszeg városa Alsó-Ausztriába volt kebelezve, és az alsó-ausztriai kormánynak és kamarának alárendelve. Horvátország 1523 óta Ferdinánd főherczeg védelme alá helyezkedett, ki néhány várban őrséget tartott. Dalmáczia és szigetei régesrégen Velencze birtokába jutottak, míg a déli határszéleket a Száva és Dráva, valamint az Al-Duna mentén a török szállotta meg vagy legalább teljesen elpusztította.[1]

[1] Mely várak voltak török kézben a mohácsi hadjárat után, arról több egykorú adat maradt reánk. Felsorolja a várakat Szulejmán a fethnáméban, melyben győzelmét a tartományok kormányzóival tudatja. Felsorolvák Hoberdanácz 1528-iki követi jelentésében (Gévay I. 2.), Szerémi emlékiratában, egy XVI. századi kézirati codexben, mindenütt némi változattal. Lásd erről Pesty Frigyes: Szörényi bánság. I. 52. Maga János király 1527 márczius 5. török kézben levőnek mondja Pétervárad, Atya, Ujlak, Bán-Monostor, Cseröd, Szent-Demeter, Barytz, Rácsa, Rednek és Titel várakat és erődöket, elpusztultaknak Zemplén, Zalánkemen, Korytz, Horom, Gradisa, Pet, Orsova és Mihályd várakat. Az utóbbi dunamelléki helyeket János 1529-ben visszakapta.

Ellenben a szent koronához tartoztak mint zálogbirtokok 400,000 aranyba lekötve a cseh korona melléktartományai: Morvaország, Szilézia és a két Luzsáczia, továbbá délen mint hűbérbirtok Ragusa, akkor önálló köztársaság.

A cseh tartományok kapcsolata Szent-István koronájához tényleg már a mohácsi csata után, jogilag 1538-ban megszünt. A Ragusát illető jog meg a szó igaz értelmében elkallódott a két király küzdelmeiben. Mikor Ferdinánd, a ki tengermelléki birtokaiból könnyebben hozzáférhetett, a távoli köztársasággal tudatta megválasztását, 1531-ben Ragusa kereken kijelentette, hogy Buda várának és Magyarország nagy részének ura a szultán.[1]

De az a terület, mely 1526 végén a magyar állam testét alkotta, még mindig nagy és tekintélyes volt. Csakhogy a kettős királyválasztás következtében egy kézben nem egyesült többé. Mindegyik király birtokállománya folyton változott, hol kisebb, hol nagyobb volt, a szerint, a mint a nagy urak az egyikhez vagy másikhoz csatlakoztak, avagy katonáik hódításokat tettek. Mikor János király megválasztatott, Pozsony városa, csak a város s nem a vár, és Soprony Ferdinánd, illetve Mária királyné birtokában voltak, ki oda idegen őrséget helyezett. Ellenben az ország összes többi vármegyéi és városai János részén álltak, ki 1527 nyarán a két hely kivételével csakugyan az egész országot birtokában levőnek mondotta. De ekkor is csak látszólag volt az az övé. Tényleg az ellenpárti urak várai, melyek szerteszét feküdtek az országban, nem neki engedelmeskedtek, itt-ott nyiltan ellene fordultak, leginkább azonban semlegesek maradtak. Az észak-nyugati részekben Thurzó Elek, a Maros mentén a nádor várai nem ismerték el János király uralmát, ámbár egyelőre csak várakozó állást foglaltak el. Ugyanezt tették a brandenburgi őrgróf várai Gyula és Vajda-Hunyad, míg például Batthyány Ferencz s mások várai és uradalmai a Dunán túl mindig ellenségesen viselték magukat János irányában. Az ország elég jó része nem hódolt meg tehát neki azon időben sem, mely megválasztása és Ferdinánd király első támadása közt eltelt. És mikor Buda Ferdinánd kezébe került, János pedig előbb Erdélyből, a szinai vereség után meg Felső-Magyarországból is kiszoríttatott, úgy látszott, mintha most Ferdinándé lenne egész Magyarország.

De ez is csak látszat volt. Tényleg Ferdinánd hatalma akkor sem terjedt ki az egész országra, midőn az 1527—28-iki év néhány hónapjában tetőpontját elérte. János és hívei kezén ekkor is elég vár volt, melyekkel messze területeket meg tudtak tartani. A Maros mentén Lippára támaszkodva, hívei maradtak a ráczok, az északkeleti megyékben Czibak Imre váradi püspök, a Báthoryak közül többen, a Homonnayak, látszólag az Ártándyak, Munkács várából egész Bereg urai, habár folyton titkos egyetértésben állottak Mária királynéval, s árulásukért utóbb fejükkel lakoltak. Észak-nyugaton a lengyel származású zedliczi Kosztkák daczoltak Ferdinánd

[1] Gelcich-Thallóczy, Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára.

igéreteivel és fenyegetéseivel, s megtartották az illető országrészeket János hűségében. A Kosztkák János királynak már atyját is szolgálták.[1] Ketten voltak: Péter, ki pár év mulva meghalt és Miklós, kit János király a felvidék főkapitányává nevezett ki. Ez utóbbinak kezén voltak Árva, Sztrecsény, Létava, Lipcse, Znió, Szucsán várak, Zsolna városa s a turdosini harminczad. Árva, Turócz, Trencsén és Liptó vármegyében ő parancsolt, s a Thurzók és Révayak befolyását e vidék nagy részén ellensúlyozni tudta. Szlavoniában s a Dunán túl sem szakadt meg a kapcsolat János és hívei közt, s így akkor is, mikor János Lengyelországban kényszerült meghuzódni, az országnak csak egy, habár nagy része uralta Ferdinándot.

Magyarország térképe a XVI. század első feléből.
(Münster Cosmographiájából.)

Az 1529-iki török háború azonban egyszerre csaknem teljesen elsöpörte ezt az uralmat. Ferdinánd Budával úgyszólván az egész országot elveszté s csak Pozsony és néhány határszéli hely maradt kezében. A török elvonulása után a nyugati részekben ismét tért foglalt ugyan, de már jóval kisebb területen, mely keveset gyarapodott mindaddig, a míg János király élt. Pedig területe kiterjesztésén fáradhatatlanul dolgozott a béke és a háború eszközeivel egyaránt. Véghetetlen türelemmel, hitszegést, ámítást elfelejtve, újította meg minduntalan kisérleteit az urak meg-

[1] Rybiczka cseh czikke: Sitzungsber. der kön. böhm. Gesellschaft der Wiss. 1888.

nyerésére s kész volt legszertelenebb kivánságaikat teljesíteni, csakhogy hozzá álljanak, mert mindegyikkel messze területek jutottak hatalma alá. Így például Török Bálint, kinek évi jövedelmét 100,000 frtra teszik, négy vármegyének szabta meg politikai magatartását és pedig olyannak, mely, mint az egykorúak mondották, felér tizenkét, sőt több Ferdinándpárti vármegyével.[1] Veszprém, Zala, Somogy és Fejér vármegyék vakon indultak Török Bálint után, s ama táborba mentek, a hová ő vezette őket. Török pedig eleinte János, azután Ferdinánd, végül, a mikor Bakics Pállal összeveszett, ki Ferdinánd engedélyével párbajra hívta ki, ismét János pártjára állott. A négy vármegye vele volt mindig s így természetes, hogy a két király egyformán súlyt fektetett megnyerésére. Mikor Török végkép elpártolt Ferdinándtól, János hatalma a dunántúli részekben csakugyan igen nagy mértékben kiterjedt és megszilárdult.

A hol Ferdinánd igérettel nem birt boldogulni, ott fegyverrel próbált az urakra hatni. Az északnyugati vármegyékben a Kosztkák mindig ellenállottak csábításainak. Háborút indított tehát ellenök, de nem közvetlenül maga, mert neki e czélra akkor sem pénze, sem katonája nem volt. Pernstein János morva főurral szerződött, hogy törje meg a Kosztkák s János más felvidéki hívei hatalmát, s a mit a háborúban tőlük elfoglal, az mind az övé legyen. Az ilyen szerződések ama korban nem voltak szokatlanok, s János király Czibak Imrével hasonló egyezményt kötött a brandenburgi őrgróf várai, Gyula és Vajda-Hunyad ellen. János egy izben maga említé, hogy hadi vállalkozót csak úgy bir kapni, ha neki igéri az ejtendő zsákmányt, különösen az ellenféltől elveendő várakat, illetve uradalmakat. Pernstein szintén ilyen vállalkozó volt, s mihelyt Ferdinánddal a szerződést megkötötte, társakat igyekezett az üzlethez szerezni. Sternberg János és több morva főur csatlakozott hozzá, s az egyesült hadak 1530-ban betörtek Kosztka területére. Egész 1532-ig folytak a küzdelmek, melyekben a morvákat Ferdinánd magyar hívei buzgón támogatták. Valósággal megújult az előző század zsebrák-világa a felvidéken. De Kosztka Miklós nemcsak a morváknak állt vitézül ellent, hanem messze a Szepességbe kiterjeszté portyázásait. Végre azonban az ő segélyforrásai is elapadtak s egyik várát a másik után ostromolta ki az ellenség. János királytól sem kaphatott segélyt s utoljára is békére kellett gondolnia, mely 1532 november első napjaiban Teschenben megköttetett, még pedig nagy áldozatok árán. Kosztka addigi jószágaiból csak Árva és Sztrecsény várakat, Zsolna és Szucsány városokat tartotta meg, míg minden egyéb Pernsteinnak és társainak jutott. A szerződés egyik feltétele az volt, hogy Kosztka a békekötést két egymásutáni vasárnap a templomokban ünnepélyesen kihirdetni tartozik, hogy a nép is megtudja s Ferdinándhoz csatlakozhassék.[2] Ez egyezség Liptó és Turócz vármegyéket Ferdinándnak juttatta, ellenben

[1] Várday Aleandernek: Nuntiaturber. IV. 294.
[2] Rybiczka id. czikke.

Árva vármegye azután is Kosztka kezén maradt, ki még évekig teljesen önállóan vitte ott a kormányt s nem engedte, hogy Ferdinánd részére adózzék.[1] Trencsén szintén csak kis részben hódolt meg, s a legnagyobb részt Kosztka és a Podmaniczkyak birták.

Kedvezőbben alakultak Ferdinándra a viszonyok az északkeleti részekben s általában ott, a hol nagyobb számmal voltak szabad királyi városok. Ezek német lakóit nemzeti és vallásos rokonszenveik mindig a »német« királyhoz vonzották, s mihelyt megkoronáztatott, nyiltan hozzá is állottak. Lőcse, Bártfa, Kis-Szeben, Eperjes, az első hónapok ingadozásaitól eltekintve, sohasem csatlakoztak Jánoshoz, hanem állandóan Ferdinánd hűségében maradtak. Kassa 1536 végéig szintén Ferdinándé volt. A bányavárosok nemcsak németségük miatt hajlottak hozzá, hanem még a mohácsi csata előtt Mária királyné kezén levén, a királynénak ottani hivatalnokai a városokat egyszerűen átvitték Ferdinánd táborába. 1527-ben, mikor a német hadak benyomultak a bányavárosokba, Körmöczön Krues János biró megpróbálta szervezni az ellenállást. Bezáratta a kapukat, fegyverre szólította a polgárságot. De pórul járt, mert a lakosok ellene fordultak, kiűzték a városból, sőt a külföldre menekülőt utóbb azzal vádolták, hogy 40,000 frtot sikkasztott.[2] 1529-ben a bányavárosok János kezébe kerültek ugyan, de Ferdinánd csakhamar elfoglalta s visszaadta Mária királynénak, kinek hitbéréhez tartoztak. Ekkor a királyné kezelésüket az alsó-ausztriai kamarára bizta. Ezzel a bányavárosok kiszakittattak a magyar kormányzat, a magyar pénzügyi közigazgatás keretéből s a hozzájuk tartozó telepekkel együtt közvetlen bécsi kormányzatnak vettettek alá, a mi még tarkábbá tette az ország politikai földrajzának képét. E városok szilárd alapot adtak Ferdinánd uralmának a felvidék e részében. Bars azon vármegyék egyike, melyek Ferdinándnak megkoronázásától kezdve állandóan hódoltak és adóztak. Sárosban szintén túlsúlyra emelték a várak és városok, melyekbe őrséget is vetett, Ferdinánd ügyét. Ellenben addig, míg Laszky Jánospárti volt, Szepes vármegye, noha Szepesvára Thurzó Eleké volt, s Lőcse szintén Ferdinánd pártján küzdött, sokáig megoszlott, sőt legnagyobbrészt Jánosnak hódolt. A szepesi és sárosi várak, Kézsmárk és Lőcse közt valóságos hadjáratok folytak, melyek eredménye azonban alig járult a koronáért, az ország birtokáért folyó harczok eldöntéséhez. De annál kegyetlenebbül sujtotta a föld népét, melyet, mint másutt, itt is ellenség és jóbarát egyaránt pusztitott. Sőt az egykorúak azzal vádolták a János- és Ferdinándpárti vezéreket, főleg Laszkyt és Kazianert, hogy összejátszanak s a lelketlen háborúsdit csak azért rendezik, hogy ürügyük legyen a fosztogatásra.[3]

[1] Árva először 1546-ban fordul elő a Fardinándnak adózó vármegyék sorában. Addig azt mondják róla, hogy Kosztka sem összeiratni, sem adózni nem engedi.

[2] Péch, Alsó-Magyarország bányaművelésének tört. I. 129.

[3] Berzeviczy Egyed: Századok, 1894. 741—2.

Valamivel kedvezőbbre fordultak a viszonyok, mikor Laszky Ferdinándhoz csatlakozott, kinek hatalma azonban Kassa elvesztésével ez országrészben ismét tetemesen megcsökkent. 1537-ben Makovicza, Sebes, Sáros, Tálya és Regécz várakban voltak a királynak őrségei s körülbelül e helyek jelzik uralmának kiterjedését e vidéken.

Erdélyben Ferdinánd 1527-ben szintén megdöntötte János király uralmát. Ez országrész mindig bizonyos belügyi kormányzatot és önállóságot élvezett, mint Szlavonia és Horvátország. Az ő rendei is külön tartománygyűléseket szoktak tartani. De Erdélyben a rendiség sokkal inkább szét volt elemeire bontva, mint a többi országokban. Erdély három nem-

TRANSSYLVANIAE TABVLA

Erdély térképe a XVI. század elejéről.
(Münster Cosmographiájából)

zetre oszlott, a magyarra, mely vármegyékben kormányozta magát, a székelyre és a szászra, melyek székekre oszolva, önmagukban ismét bizonyos egységet alkottak s külön kiváltságok és sajátos intézmények élvezetében voltak. Itt tehát az államegység, a nemzeti összetartozandóság eszméje még lazább volt, mint másutt. A szász ember például először is szásznak, azután meg erdélyinek érezte magát s csak legutoljára gondolt arra, hogy a magyar királynak is alattvalója, vagy modern kifejezéssel élve, hogy magyar állampolgár. Igy volt ez a székelyekkel s a vármegyei nemességgel is. Mindez még sokkal erősebben kifejleszté a lakosokban a separatismus érzelmét, s ez érzés szolgált alapjául Erdély későbbi külön-

válásának. Már János király életében megnyilvánultak az efféle törekvések. De a míg élt, ő maradt ez országrész ura, mert a mily gyorsan elvesztette 1527-ben, olyan gyorsan visszaszerzé 1530—31-ben. A szászok és főleg Szeben folytatták legtovább az ellenállást, mely azonban lassankint megbénult. Végre Maylád István Szebent is meghódoltatta Jánosnak, ki mindaddig, míg ugyanez a Maylád ki nem tűzte a zendülés zászlaját, háboritlan birtokában maradt az országrésznek. A polgárháború itt sem folyt be a két király közötti tusa eldöntésére, s egyetlen eredménye a vérontás és pusztítás volt, melyben időnkint a szomszédok, a moldvai és havasalföldi vajdák gyülevész hadai is részt vettek.

DESCRIPTIO TOTIVS ILLYRIDIS

A kapcsolt részek térképe a XVI. század első feléből.
(Münster Cosmographiájából.)

Az ország tiszai, marosi és déli vármegyei, s ezekhez tartoztak a már ekkor részben, vagy egészen török kézen levő Szerém, Pozsega, Valkó, csak 1527-ben, s ekkor is számos vár és nagy területek kivételével hódoltak Ferdinándnak, kinek uralmát itt teljesen elsöpörte az 1529-iki háború hulláma. Ez a déli országrész volt, a mennyiben lakossága el nem pusztult, vagy egyes területek török uralom alá nem jutottak, Erdélylyel és Buda vidékével János király uralmának alapja, katonai és pénzügyi segélyforrásainak fő kutfeje. Itt azonban már sok bajt okozott a szomszéd török, ki folyton-folyvást terjeszkedett, foglalásokat tett, várakat épitett. Balibég belgrádi pasa már 1526 telén megtámadta Marót várát a Száván

innen. 1527 elején a fekete ember Cserőd várát a Száva közelében, a rácz despota pedig Bánmonostort visszafoglalta ugyan,[1] de ez csak fokozta a török harczvágyát. Egész télen át folyt a határszéli csatározás, s a szendrői és zvorniki bégek a Szerémségben, vagy a horvát-bosnyák részekben tettek hóditásokat.[2] Csakhamar elbukott Jajcza vára, sokáig a magyar uralom főbástyája s a török népözön elleni védgátak egyike, melynek megtartásáért nemzetünk tengernyi vért áldozott. A két király küzdelmeiben e fontos vár magára maradt. Ferdinánd, ki a horvát végek védelmét elvállalta, érte sem tehetett semmit. Így az őrség abbanhagyta a reménytelen tusát és megadta magát. Jajczával azután elveszett Banjaluka, sőt Bihács kivételével mindaz, a mi Boszniából még megmaradt. Most már a török közvetlenül vethette magát a szomszédos magyar, horvát és szlavón vidékekre, s a Szerémség után Pozsega vármegyére került a sor. 1529 elején Bács és Félegyháza délmagyarországi várak is török kézbe jutottak. Ugyanez évben a szultán Eszéket erős várrá alakitotta át. Midőn pedig a szlavón rendek Ferdinándhoz csatlakoztak, a török ezt ürügyül használta folytonos támadásra, betörésre, pusztitásra,[3] mely a Száva, Dráva vidékét s a Boszniához közelebb eső horvát részeket mindinkább török uralom alá juttatta. 1532-ben még Gorjánnál, Diakovártól északra volt a török-magyar határ, — hihetőleg a Boszut vize lehetett az, — mert visszavonulásában itt hirdette ki a szultán, hogy többé foglyot ejteni nem szabad.[4] Mikor pedig öt évvel később Kazianer Eszéknek vonult, már napokig kellett ellenséges földön menetelnie, míg hadai Gorjánnal egy vonalba érkeztek, mert időközben a török e részeket elfoglalta. Pozsega, Pozsega-Szent-Péter, Prépostvára, a tengerparton pedig Clissa, miután vitéz kapitánya, Kruzics Péter, elesett, török kézre került. Egészben a Dráván túli magyar vármegyék mind, az akkori Szlavónia és Horvátország pedig nagy részben János király halála előtt török kézre jutottak. A mi pedig a kapcsolt részekből még megmaradt, azt mind Ferdinánd birta, a ki katonailag kezdte szervezni. Jurisics Miklós főkapitány már 1528-ban több ezer ráczot telepitett meg Alsó-Csázma és a Dráva közt, kiknek Ferdinánd király szeptember 15-ikén külön kiváltságokat adott. De a következő év kora tavaszán a nándorfejérvári pasa épen e vidékre tört le s elhajtotta a népet, másik részét pedig a hegyekbe szoritotta, hol a hidegben igen sokan elvesztek.[5] Mindazáltal ez új telepités alkotta a későbbi határőrvidék magvát; belőle támadtak a kapronczai, körösi és ivanicsi kapitányságok, melyek mindegyikében 600 főnyi őrség tanyázott. Első sorban az örökös tartományokat voltak hivatva e katonailag szervezett telepek megoltalmazni a török betörések és portyázások ellen. Ez

[1] Brodarics levele: Acta Tomic. IX. 110.
[2] Thury, id. m. II. 74—75.
[3] Az 1530—58-iki küzdelmekről l. Lopasics okmánygyűjteményét: Starine, XVII.
[4] Thury, id. m. I. 359.
[5] A pécsváradi kapitány márcz. 18-iki levele. Közli Károlyi Árpád: Tört. Tár, 1882. 99.

okból Ferdinánd idegen, örökös tartományai kormányzata alá helyezte azokat. Másrészt a horvát végek 1523 óta idegen uralom alatt álltak, s Ferdinánd ottani zsoldoshada természetesen Laibachból, Insbruckból, Bécsből, a hol épen a felettes hatóság székelt, kapta parancsait. Mikor azután a horvát végek mellett a szlavón végek is Ferdinánd kezébe kerültek, ezek szintén az örökös tartományok katonai főhatósága alá rendeltettek. A horvát és szlavón bán jogköre katonai ügyekben nagyon szűkre szorult, ámbár a végvidék katonai szervezete csak később fejlődött ki. Mindazáltal a báni méltóság inkább csak arra szolgált, hogy ama területeknek a magyar koronához való tartozandóságát jelképezze. A megyei szervezet Horvátországban már ez időben megszünt, ellenben Szlavóniában oly életerősnek bizonyult, hogy, bármennyit elszakitott is Szlavónia területéből a török, Zágráb, Körös és Varasd vármegyék közjogilag mindig fennmaradtak.

Lassan és nehezen, igen szűk területre szoritkozva, gyökerezett meg tehát a Habsburgok uralma és Ferdinánd királyi hatalma. János király életében tulajdonképen csak azokra a részekre terjeszkedett ki, melyeket állandóan, katonailag meg tudott szállani, vagy melyekben a német ajkú városi lakosság volt túlsúlyban. Mindez együttvéve is aránylag kis részét tette az országnak. Ferdinánd és tanácsosai maguk elismerték, hogy János birja az ország legnagyobb részét, s az egyházi és világi urak, valamint a nemes honlakosok legnagyobb része neki hódol.[1] Az 1538-iki pozsonyi országgyűlésen általában csak öt vármegye képviseltette magát. Ferdinánd király országrésze ekkor tényleg nagyobb volt ugyan,[2] de uralma nem a vármegyén vagyis a köznemességen, hanem az urakon nyugodott s János király életében mindvégig megtartotta azt a jellegét, melyet az 1526-iki zárt országgyűlésen nyert. Nem a társadalom szélesebb rétegei, hanem a csekély számú dynasták tartották fenn. Ennek megfelelően a birtokában levő terület is a szerint változott, a mint az urak hozzá csatlakoztak, vagy elpártoltak tőle.[3] Annyi bizonyos, hogy a míg János király élt, Magyarország legnagyobb része, 1527—28 kivételével, az ő kormányzata alatt állt, s az ország ketté oszlásának nem az az értelme, mintha a két király körülbelül egyenlő területen uralkodott volna. A terület szempontjából János volt Magyarország tulajdonképeni királya. Ő ült az ország szivében és fővárosában, míg Ferdinánd király csak az észak-keleti, észak-nyugati és nyugati határszéli vármegyék egy részét birta, s Esztergom alkotta a határt, a meddig uralmát Buda felé állandóan ki tudta terjeszteni.

[1] A magyar tanácsosok felterjesztése 1538-ból. Fraknói, Országgy. Eml. II. 56.

[2] 1538 augusztus 22-ikén maga panaszkodik a barátnak, hogy Vas, Győr, Sopron, Veszprém, Zala, Hont vármegyéket János hivei csaknem egészen meghóditották. Károlyi Árpád: Tört. Tár, 1878. 227.

[3] Az adóterülettel és változásaival bővebben foglalkozom Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt cz. munkámban.

II. FEJEZET.

A két ország kormányzata.

János király nem mindig tartózkodott Budán; előbb Lippán, utóbb Váradon szokott huzamos ideig mulatni. Fővárosa azonban 1529 óta szakadatlanul Mátyás király híres székhelye volt, bármennyit szenvedett az 1526-ban s az 1530-iki ostromban. Udvartartását a régi királyok mintájára rendezte, s betölté azokat az állami méltóságokat, melyek a magyar alkotmány szerint a királyt a végrehajtó hatalom gyakorlásában támogatták. Mint egész politikájában, e téren is egyszerüen követte a nemzeti királyság hagyományait és közjogi gyakorlatát. Még a régi királyi könyveket is folytatta, míg Ferdinánd azoknak új sorozatát inditotta meg. Ujitásokat az államkormányzatban nem eszközölt, új hatóságokat, a rövid lélegzetű Gritti-féle kormányzóságon kivül, nem szervezett. Nevében ugyanazon köztisztviselők működtek, mint a mohácsi vész előtt. Nádort azonban csak 1530-ban választatott, s mikor nádora Bánffy János meghalt, ez állást többé nem tölteté be, noha ekkor már Ferdinándnak sem volt nádora. De mindkét király üresedésben hagyta a nádori széket, s a váradi béke azon rendelkezése, hogy a két király közös nádort válasszon, szintén nem hajtatott végre. Ellenben a főkanczellári állást, előbb a főpapság kiváltságát, János király régi hivére, a híres jogtudósra, Verbőczy Istvánra bizta, ki e méltóságában mindvégig oldalán működött. A hatalmas népszónok, a jeles iró, szavával és tollával minden téren, főleg diplomatiai küldetésekben szolgálta urát. János király államokirataínak némelyikében ma is közvetlenül lép az utóvilág elé a fenkölt szellemű, nagy műveltségű kanczellár jeles irói tehetsége. De inkább a szó és a toll embere volt, nem pedig vezérlő szellem, mely a háborgó elemeken uralkodni képes. Nem lépett ugyan háttérbe kora eseményeiben, de nem volt elég erős, azoknak irányt adni. Mint királya, akképen ő is mindig a béke embere volt s buzgón elősegitette a váradi szerződés létrejöttét. Mikor e béke következtében 1539-ben a török támadással fenyegette az országot, Ferdinándtól Dobronya várát, Felső-Magyarországban, kérte, hogy családját oda biztosabb helyre küldhesse, mert az ő várai oly vidéken voltak, melyek a török tervezett támadásának útjába estek.[1] Maga azonban főleg Budán lakott, hol a Szent-János utczában, a minoriták zárdája mellett háza volt.

János király tanácsában kiváló szerepet játszottak főpapjai: Frangepán Ferencz, a barátból lett kalocsai érsek és egri püspök, Brodarics István, utoljára váczi és Statileo János erdélyi püspök. Statileo unokaöcscse volt a dalmata Verancsics Antal, ki szintén János udvarában kezdte fényes

[1] Május 5-iki levele. Bécsi állami levéltár.

diplomatiai és egyházi pályáját. Brodarics valamivel előbb (1539), Statileo valamivel később (1542) halt meg, mint János király, de mindketten hűségesen szolgálták s nagy veszélyek közt járták be érdekében Európa legtávolabbi részeit. Igen művelt emberek, de inkább diplomaták, mint papok voltak. Ellenben Frangepán Ferencz a diplomata mellett megmaradt kifogástalan papnak is, s mig ő róluk — legalább ellenségeik — mindenféle rosszat mondanak, sőt nemcsak magánéletüket, hanem igazhitűségüket is gyanusitják, Frangepánt e tekintetben sem érte kifogás. Maga Ferdinánd föltétlen dicsérettel szokott róla megemlékezni már abban az időben, mikor nem az ő pártján volt, mert az érsek-püspök János haláláig rendületlenül mellette maradt. Buzgón fáradozott a váradi béke létrejöttén s általában Verbőczyvel ő volt a békepárt feje, csakhogy a békét nem János feláldozásával akarta megkötni. Ferdinánd 1539-ben azt mondotta róla, hogy az összes magyar

Buda János király idejében.
(Münster Cosmographiájából)

főpapok közt ő a legméltóbb a biborra s annak idején kérni fogja számára a pápától; — János már előbb megtette,[1] — mert »tudományával, bölcseségével és tisztességes életével« kiválik s nagyon sokféle ügyben járatos.[2] Jó, hű és feddhetetlen ember, mondja Várday érsek is, ki csak azt kifogásolja, hogy kissé szókimondó, szabad szájú. Magas termetű, torzonborz kinézésű, sovány ember volt, vékony karral, de vastag lábbal és nagy hassal, úgy hogy alsó és felső teste közt nem volt meg a kellő arány. Noha nem volt öreg, sokat betegeskedett, főleg a köszvény gyötörte.[3] Mindig büszkén vallotta magát magyarnak s azt mondotta, hogy az is marad mindvégig.[4]

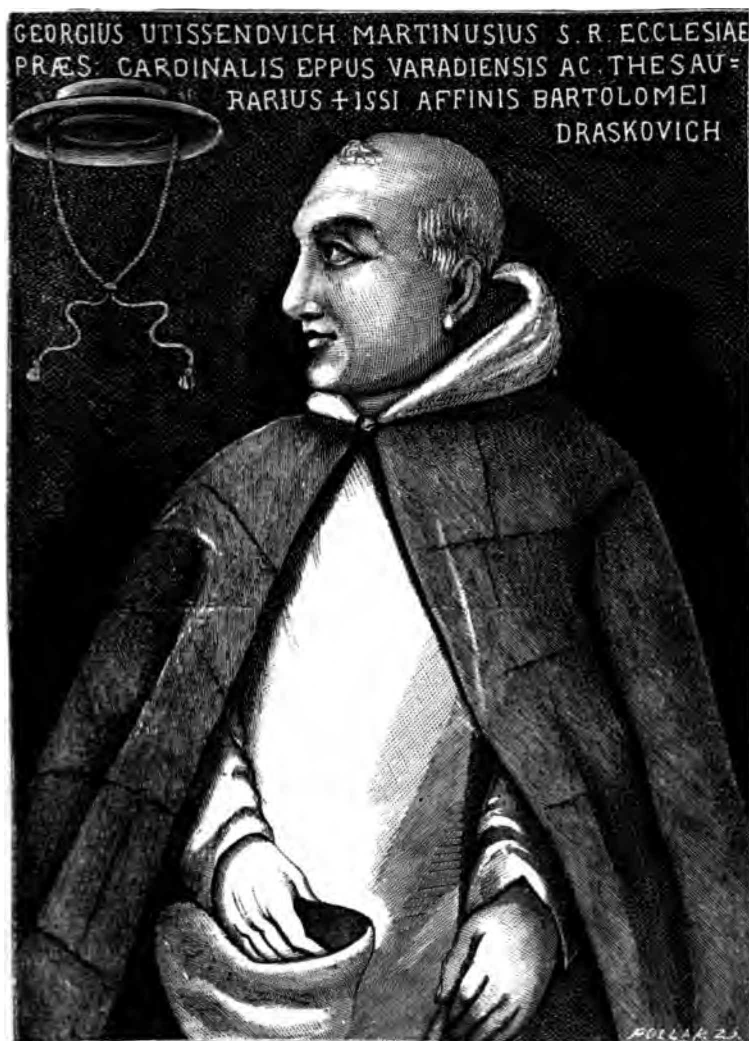
[1] János király 1535 márczius 15-iki levele. Theiner, Mon. Hung. I. 628.
[2] Nuntiaturber. IV. 355—8.
[3] Várday Aleandernek. 1539. U. ott, IV.
[4] Wese jelentése Gévaynál, II. 3121.

A világi urak közül a király tanácsában főudvarmestere, Pöstyéni Gergely budai várnagy, továbbá János rokona Petrovics Péter temesi gróf, nem nagy eszű, de föltétlen hűségű, vitéz ember és Kendy Ferencz, kit János kegyelme emelt a főurak sorába, váltak ki. Török Bálint, Perényi Péter s a vele együtt járó Bebek Ferencz, Balassa Imre, Mayläd István szintén szerepeltek udvarában, mikor épen pártján állottak. De egyházi és világi tanácsosok közül egyaránt kiemelkedett György barát, a váradi püspök és kincstartó, vezető miniszter, sőt szükség esetén a hadak főparancsnoka. Az egyetlen ember, a ki igazán kormányra termett, a ki nemcsak rendet tartani, parancsolni tudott, hanem akaratának érvényt is mert szerezni. Az élet nehéz iskolájából került ki; aránylag későn tanult irni-olvasni s mint autodidacta szerezte tudományos műveltségét, mely minden igyekezete mellett is fogyatékos maradt. Szegény sorsból küzdötte fel magát; modorban, a társas érintkezés simaságában humanista püspöktársaival nem állta ki a versenyt. Általában nem volt megnyerő, úgynevezett szeretetreméltó ember. De ember volt hatalmas észszel, töméntelen gyakorlati ismerettel, melyeket hányatott ifjusága folyamán bő alkalma nyilt elsajátitani. Volt szolga, volt katona, volt barát, azután egy nagy kolostor élére került, megismerkedett a gazdasági viszonyokkal, vagyonkezeléssel, pénzügyi dolgokkal; tanult rendet tartani, engedelmeskedni, s mint főnök, akaratának engedelmességet biztositani. A zárda szük köréből a királyi udvarba helyeztetve át, hamar megnyerte János király föltétlen bizalmát s Gritti bukása óta irányadó szerepet vitt. Ő volt János királynak nemcsak pénzügyminisztere, hanem úgyszólván mindenese, egyetlen főminisztere. Wese János, a lundi érsek tapasztalt szeme hamar észrevette, hogy János király udvarában a barát nélkül nem lehet boldogulni. Held Mátyás is azt mondja róla, hogy királyának és országának ő a királya.[1] Ferdinánd, egykorúak állitása szerint, egy izben akként nyilatkozott, hogy Jánostól csak a barátot irigyli, ki maga felér tizezer katonával. Nagy eszét és kiváló pénzügyi képességeit csakugyan elismerte, de hozzá tette, hogy fölöttébb műveletlen s a püspöki süvegre sem méltó. Ezutóbbi felfogását azonban a tények nem igazolják. Senki abban az időben nagyobb buzgalommal és sikerrel nem szolgálta egyházát, mint a barát. Neki mint püspöknek szent hivatása volt egyházát, a régi hitet az ujitások ellen megvédeni. Rendithetetlenül teljesitette kötelességét, a mivel sok gyűlöletet idézett magára, noha mint katholikus püspök nem cselekedhetett másképen. Egyháziakban és világiakban egyaránt ő ama korszakban a buzgó kötelességteljesités mintaképe. Soha sem habozott, hanem megtette azt, a mivel mint püspök egyházának, s mint kormányférfi királyának és hazájának tartozott. Büszkén vallotta magát magyarnak mindenkor s idegen származása mellett a magyar nyelv annyira anyanyelvévé lett, hogy mikor latinul beszélt, folyton magyar szavakat kevert beszédébe.[2]

[1] 1539 márczius 11-ikén mondotta Aleandernek. Nuntiaturber. IV.

[2] Held id. h. azt mondja róla, hogy igen rosszul beszél latinul és magyar szavakkal keveri.

Erőteljes, vaskos ember volt, füle szőrrel benőve. Mindig szerzetének hosszú, fehér, földig érő csuháját viselte, melyre néha pánczélt öltött. Oldalán kard, kezében sokszor még dárda is volt, mert katonái körében élt, sőt velük szokott ebédelni.[1] Az ilyen kör természetesen nem igen fejleszthette benne a

György barát.
(A trakostyáni vár eredeti olajfestménye után.)

finom modort, a humanismus szellemességeit. De sok tanuságot merithetett belőle a gyakorlati államélet szükségleteiről, a nép bajairól és orvoslásuk módjáról. A barát agyában szebbnél szebb eszmék termettek, s fennmaradt leve-

[1] Held id. h., ki azt a képtelenséget is állitja, hogy az asztalnál török énekeket énekeltek s Allahot emlegették.

leiből a gyakorlati kormányzat egész rendszerét össze lehetne állitani. Megfelelő szinpadra helyezve, Francziaországban, vagy csak Ferdinánd király körében, Európa első államférfiai közé emelkedett s nemzetének nagy politikai reformátora, jóltevője lett volna. De a szük, kicsinyes viszonyok közt, a szörnyű viharok közepett is első sorban az ő egyénisége tartotta fenn János király trónját, ki ismerte értékét. Szolgálatainak nagysága a király hálájában nyert kifejezést. Csakhogy ez a hála nem kitüntetésekben és adományokban nyilvánult, melyekkel szintén nem fukarkodott, hanem abban, hogy halálos ágyán első sorban reá bizta, tőle várta özvegye és árvája megoltalmazását.

A belső kormányzat reformjára irányuló eszméit azonban a nehéz viszonyok közt a barát sem valósithatta meg. János király általában kevés országgyűlést tartott,[1] vagy ha tartott, csak igen kevésnek emléke maradt reánk. A zord idők különben sem kedveztek az alkotmányosságnak. János királyt bizonynyal nem vádolhatni önkénykedő, zsarnoki hajlamokkal. De nincs nyoma, hogy 1536 után köz-országgyűlést tartott volna. Sőt azelőtt sem mindig ragaszkodhatott a rendi alkotmányosság formáihoz s szükség esetén a rendek adó-megajánlási jogát sem vette tekintetbe.[2] A régi alkotmányos szervezet névleg fennállt ugyan változatlanul, de az örökös háború és belviszály csaknem teljesen megakasztotta működését. Az országgyűlés, ha egyáltalán tartatott is, leginkább a pillanatnyi szükségletek kielégitésére szoritkozott. Ez időbeli törvényeink adót szavaznak meg a kincstárnak, az ellenpárti urakat sujtják, az igazságszolgáltatás megzavart menetét igyekeznek helyreállitani, a roppantul elterjedt hamispénz-verésnek kivánnak gátat vetni. Nagyobb reformot csak két irányban kezdeményeztek. Már 1527-ben elrendelte az országgyűlés, hogy a király jogtudósokat nevezzen ki a fennálló törvények és jogszokások codificálására, s hogy munkálatuk a legközelebbi országgyűlés elé terjesztendő. Ezzel a rendek kétségkivül Verbőczy István geniusának hódoltak s a Hármaskönyvet óhajtották, habár némi módositásokkal, országos törvény erejére emelni. Csakhogy a nehéz idők, melyek csakhamar János királyra és hiveire virradtak, a terv kivitelét örökre elodázták. A Hármaskönyv nem került az országgyűlés elé s csak a szokás és a saját benső értéke emelte arra a jelentőségre, melylyel jogéletünkben századokon át dicsekedett.

A második nagy reformeszme, mely János király törvényeiben fölmerül, közvetlenül György barátra vezethető vissza. Alacsony sorsból emelkedett a magasba, a mi azelőtt is, akkor is gyakori volt, mert a legszegényebb, akár nemes, akár nem nemes parasztosztály (egytelkesek és jobbágyok) alkották mindenkor azt a kimerithetetlen medenczét, melyből az uralkodó, a birtokos osztályok friss vérrel és szellemi erővel egészitették ki

[1] Fraknói, id. m. II. és III.
[2] 1531 deczember 9-iki levele. Gróf Károlyi család oklevéltára, III. 186.

magukat. De még soha sem történt, hogy az a szegény ember, kit akár az udvari, akár a katonai szolgálat emelt a magasba, az új társadalmi körben visszaemlékezett volna azokra, a kik közt egykor bölcsője ringott. Új állását és befolyását egyikük sem használta fel arra, hogy a szegények és elnyomottak sorsát törvény utján enyhitse. Kinizsi Pál, az egykori molnárlegény, Bakócz Tamás, a jobbágyfi, a köznép helyzetének javitásával ép oly keveset törődtek, mint az ősi Báthoryak vagy Garaiak sarjai. A mi régi törvényeinkben a jobbágyok érdekében tett intézkedésnek látszik, minő például az adó- vagy tizedszedők visszaélései elleni védelem, az tényleg a földesúr érdekében történt, ki csak azért védte jobbágyait mások ellen, hogy maga annál többet vehessen rajtok. Az 1514-iki kegyetlen törvények betetőzték a jobbágyság elnyomására irányuló törekvéseket s röghöz kötve, emberi méltóságából teljesen kiforgatva, a jobbágyot lényegileg a hasznos házi állat szinvonalára szállitották le. A barát maga nem jobbágyi, hanem szegény köznemesi családból származott ugyan, de együtt érzett a tömegekkel. Ismerte szenvedéseiket s nem feledkezett meg róluk akkor sem, midőn a magasba emelkedett, sőt csekély rokonságát is kiemelte a szegénységből. Javitani igyekezett a köznép helyzetét, mert több igaz irgalom és könyörületesség élt szivében, melyet kegyetlennek mondanak azok, kiket vétkeikért büntetett, mint az akkori uralkodó egyéniségek legtöbbjében. De reformtörekvéseit nem csupán az emberszeretet sugalta. Éles eszével megismerte azt a véghetetlen erőt, mely a tömegekben rejlik. Azért akart nekik jogokat adni, hogy egész lelkükkel megnyerje őket a honvédelemnek. Később Ferdinánd királyt is többször figyelmeztette, javitsa a jobbágyság sorsát, adjon neki jogokat, mert ezzel hazát ad neki s megnyerheti a haza védelmének, mig jelen sorsában egészen mindegy a tömegnek, akár török, akár keresztény uralkodik rajta. Első sorban az 1514-iki törvény legkegyetlenebb intézkedését, a röghöz kötöttséget igyekezett tehát megszüntetni. János király jó szivét nem volt nehéz ez eszmének megnyerni. Már az 1530-ik év utolsó, vagy az 1531-ik év első napjaiban Budán tartott országgyűlésen [1] törvényt hozatott, mely a föld népe igáját eltörli s a szabad költözködés jogát visszaadja neki. János király készségesen szentesité e törvényt s 1531 február 14-ikén hirdette ki. Az életbe azonban nem ment át s az 1536-iki váradi országgyűlés újra kimondta a jobbágyok szabad költözködését. Hatása ennek sem volt ugyan, mert nem a jog, hanem az erősebb önkénye szerint alakultak akkor az élet viszonyai. De János király nevéhez fűződnek legelső törvényeink, melyek a szegénység szörnyű terheit enyhiteni s általános helyzetét javitani igyekeztek.

Habár János király sem mindig tarthatta tiszteletben a rendiség alkotmányos korlátait, annyi bizonyos, hogy valamint egyénisége, akképen udvara és uralkodása minden izében magyar volt. Állandóan népe körében

[1] Ez országgyűlés végzeményeit l. Századok, 1876. 582.

élt és működött s kormányrendszere a nemzet, vagy legalább a kiváltságos rétegek jellegét viselte magán. Szolgálatában, környezetében idegenek is akadtak ugyan mindig, de a Laszky-Gritti szövetkezet bukása óta az államügyekre egyik sem gyakorolt befolyást. Erőtlen volt János kormánya, de nem idegen. Ellenben az ország ama részeiben, melyek Ferdinánd királyt uralták, az idegen uralom hatásai is kezdettől fogva jelentkeztek s mindinkább fokozódó elkeseredést keltettek. Ferdinánd király

I. Ferdinánd nagy kettős pecsétje.
(Előlap.)

olyan szellemi légkörben, Spanyolországban nevelkedett, mely nem kedvezett a rendi uralomnak és befolyásnak. Még sem azzal a szándékkal jött ide, hogy a rendi jogokat eltörölje. Ha megnyeri egész Magyarországot, egyik uralkodói székhelyévé kétségkívül Budát teszi, a mint 1527-ben tényleg ott rendezte be, és pedig a törvényeknek megfelelően, az ország kormányát. De még ez esetben sem maradt volna el a surlódás, az összeütközés, az idegen és hazai befolyás, a király magyar és német tanácsa között. Ferdinánd sok jó, megnyerő tulajdonai mellett sem volt olyan erős egyé-

niség, hogy bizalmas tanácsosai befolyásának ellentállhatott volna. Azt tehették vele, a mit akartak.[1] Pedig Magyarország irányában nem akartak jót. Ugyanaz az ellenszenv és gyülölet vezette őket a magyarok, mint ezeket a németek iránt. A lundi érsek már 1534-ben azt mondja róluk, hogy ők lesznek okai, ha Ferdinánd elveszti Magyarországot.[2] Meg is mondja, miért. Nemcsak faji vagy nemzetiségi elfogultság vezeti őket. Valóságos érdek-szövetkezetet alkotnak s csak saját hasznukat lesik. Mindnyájan

I. Ferdinánd nagy kettős pecsétje.
(Hátlap.)

meggazdagodtak, mig királyuknak soha sincs pénze; ő köztük az egyetlen szegény ember. Cles Bernát, a trienti bibornok-érsek, Hoffmann János kincstartó, Rogendorf Vilmos, Fels Lénárd, Kazianer János — csupa komák és sógorok — alkották Ferdinánd körül azt a ligát, mely önző céljaira

[1] Nuntiusi jelentések.
[2] Brüsszeli Okmtár, I. 221—23.

aknázta ki az országot s minden fölmerülő ügyet csupán a maga érdekeinek szempontjából mérlegelt. A magyarok közül Thurzó Elek csatlakozott állandóan hozzájuk.[1] Mindnyáján nagyon élelmes emberek, de államférfiúi és katonai tehetség nélkül, noha Rogendorf, Fels és Kazianer állittattak, Salm Miklós halála után, a német hadak élére hazánkban. A liga aránylag legtehetségesebb tagja, Hoffmann János, egy ideig kamara-elnök, nagy cselszövő, jó szónok volt, s évi 20,000 frt jövedelemre vitte. Vele tartottak Dietrichstein Zsigmond, a két Lamberg, az Oberstein testvérek, Rosenberg, az egy Rogendorf kivételével csupa »ragadozó«, telhetetlen kincsvágyó emberek. Olyanok, kik hosszabb ideig Ferdinánd udvarában időztek, mind nagyon elitélőleg nyilatkoznak tanácsosairól.[2] Egybehangzóan kiemelik, hogy az udvarban valóságos családi liga működik, melynek tagjai e végből összeházasodtak, s csupán saját érdekeiket lesve, csakugyan roppant vagyonra tettek szert. Azt a vádat is felhozták ellenük, hogy ők hiusitják meg a két király kibékülését, még pedig tisztán önző inditékokból. Sőt nekik tulajdonitották az eszéki vereséget is.

Ily környezet szükségképen elvonta Ferdinánd bizalmát a magyaroktól. Ferdinánd nem ismerte a magyar alkotmány és közjog szövevényét, sok százados történelmi fejlődés sajátos termékét. Nem ismerte a magyar viszonyokat, sőt eleinte legbuzgóbb magyar hiveit sem; jellemükről, tehetségeikről nem volt tájékozva. Ellenben osztrák kormányférfiai és tanácsosai rég birták bizalmát s tudtán kivül egészen a maguk befolyásának vetették alá. Az ő szavukra hallgatott tehát a magyar ügyekben is, reájuk bizta hadai vezetését, a megszállott magyar várak kapitányságát. Ekképen, talán a nélkül, hogy tudatára jutott volna eljárása következményeinek, tényleg az idegen-uralmat honositotta meg Magyarországban. A barát egy izben figyelmeztette rá a császári követet, hogy tanácsosai elidegenitették Ferdinándot a magyaroktól s igy természetes, hogy a magyarok sem lelkesedhetnek Ferdinándért és tanácsosaiért. Ferdinánd szeretetreméltó egyénisége, jóindulata, nyájassága 1527—28-ban, mikor hónapokon át magyarjai körében élt, élénk rokonszenvet keltett iránta. A rokonszenv azonban mindinkább tünedezni kezdett, mihelyt a következő években csak nagy ritkán mutatta magát alattvalóinál. Különben is hadjárataiban hamar kitünt tehetetlensége; pénze soha sem volt, csapatait nem fizethette s ezek rablásra, szörnyű pusztitásokra vetemedtek s úgy viselték magukat, mintha ellenséges földön lennének. Ur és paraszt, város és vidék egyaránt határtalanul szenvedett e lelketlen nemzetközi hordák kicsapongásai alatt; ezek meggyülöltették magát az ügyet is, melynek védelmére ide küldettek. Leghivebb hivei, a német városi polgárok, szintén mindinkább elidegenedtek Ferdinándtól. A hangulat fokozatos átalakulása épen Lőcsén, mely annyit áldozott és

[1] Ezt Morone, Frangepán Ferencz és Scepper egyaránt kiemelik.

[2] Igy Morone nuntius, Wese János és Scepper Kornél a császár emberei.

annyit szenvedett Ferdinándért, lépésről lépésre követhető a város régi krónikájában. Már 1529-ben, mikor hire járt, hogy a hatalmas Fugger-bankház János királyt akarja pártolni, a lőcseiek attól féltek, hogy Ferdinánd teljesen elveszti Magyarországot, mert »a Fuggerek sokkal gazdagabbak Ferdinándnál«. Ez a veszedelem nem következett be, de Ferdinánd tekintélye folyton alább szállt a lőcseieknél. 1533-ban irja krónikásuk: »Ferdinánd király névleg a leghatalmasabb, tényleg mindenben szükölködik és végtelenül szegény.« Három évvel később még tovább megy s haragosan mondja: »Minden bajnak egyes egyedül Ferdinánd az oka, mivel teljesen elhagy bennünket.«[1] Azt is beszélték, hogy Magyarországot katonai kormány alá akarja vetni, s hogy magyar tanácsosait ez ügyben Bécsbe hivatta (1536 január 6.). Az volt a terve, hogy a belső bajok orvoslására Magyarország kormányzatát ideiglenesen egy német hadvezérre bizza, mit azonban a tanácsosok egy értelemmel visszautasitottak.[2]

Ha már a német városok, melyek földrajzi fekvésüknél és védettebb helyzetüknél fogva aránylag kevésbbé érezték az idők mostoha járását, ily kedvezőtlenül gondolkodtak uralmáról, a magyarság annál kevésbbé lehetett azzal megelégedve. Minthogy fölöttébb rászorult a rendek pénzbeli segitségére, Ferdinánd gyakran összehivta az országgyűlést s a közvéleménynek bő alkalma volt nyilatkozni. Megtette, még pedig korán és határozottan. A pozsonyi országgyűlésen már 1530-ban keserű panaszok hangzottak a király pénzügyi és politikai hatóságai ellen. Elmondották, hogy az ország szabadsága, illetőleg alkotmányos szervezete már alig létezik s a király kapitányai, tisztjei, tanácsosai közt alig van magyar. »A hatalmat idegenek, ügyeinkben teljesen tájékozatlanok kezelik.« Általánosan elterjedt a felfogás, melyet az előző évek tapasztalásai tényleg igazoltak, hogy az idegen katonaságot nem is azért hozzák az országba, hogy megvédje, hanem, hogy kirabolja. Arra kérték tehát a királyt, térjen vissza körükbe s jelenlétével orvosolja a bajokat, kivált hadai kapitányainak türhetetlen önkénykedését. Ezek a panaszok azóta soha sem szüntek meg. Az idegen-uralomhoz a katonai önkénykedés legdurvább kicsapongásai járultak, s végig kisérték történetünk kétszázados folyamát. Ferdinánd nem tudta katonáit rendesen fizetni. Ezek meg a szerencsétlen lakosságon kárpótolták magokat; kiverték szegényes hajlékából, elszedték pénzét, élelmi szereit, marháját. Kapitányaik a leglelkiismeretlenebben igyekeztek mindenféle önkényes bevételi forrást nyitni a saját zsebük számára; adót vetettek ki, dolgoztatták a szegénységet, magukhoz ragadták a korcsmáltatás jogát, vizen és szárazon vámokat és más törvénytelen illetéket szedtek. Ha a király az országban lakik, személyes jelenlétével sokat enyhithet e sulyos bajokon. De Ferdinánd csak ritkán jöhetett magyar földre s akkor is rendesen a határszéli Pozsony-

[1] Sperfogel krónikájából.
[2] Sperfogel Wagnernél: Analecta Scepusiensia, II. 182.

ban maradt. Egy Habsburg-házi magyar király mintegy száz évvel azelőtt még azt mondotta, hogy országai közt Magyarország a legnagyobb és legtekintélyesebb.[1] Valószinüleg Ferdinánd is igy gondolkodik, ha a magyar királyi czimmel egész Magyarországot megkapja. De csak foszlányait kapta, melyeket nem önczélnak tekintett, hanem egyedül örökös országai védelme szempontjából itélt meg. A magyar rendek nem is kivánták többé tőle, mint egykor V. Lászlótól, hogy állandóan itt lakjék. Számba vették a viszonyokat s megelégedtek azzal, ha olykor-olykor megjelenik körükben. Hogy ezt minél inkább megkönnyitsék neki, teljesitették azon kivánságát, hogy a kormány székhelye Pozsony legyen, noha maguk Nagy-Szombatot óhajtották. Ez az 1535-iki országgyűlésen történt. Pozsony akkor lett a Habsburgok Magyarországának fővárosa. Ferdinánd hét tagból álló királyi helytartóságot alakitott ottan, mely az ország közigazgatását vezette, s melynek élére, a nádori méltóság üresedésben levén, Thurzó Eleket állitotta. E hatóság mellett működött, a király rendes és rendkivüli jövedelmeit kezelve, — ez utóbbiak közé soroltatott az országgyűlésileg megszavazott adó, mert nem volt állandó, hanem csak az esetben fizették midőn az országgyűlés megszavazta — a magyar királyi kamara, mely 1527—29-ig Budán székelt, s azután a török háború zivataraiban eltünt. 1531 nyarán Ferdinánd megújitotta az intézményt s Pozsonyba telepitette. De az új kamara évekig nyomoruságos állapotban sinylődött s eleinte annyi bevétele sem volt, hogy saját személyi szükségleteit fedezhesse. Ez időben még a rendek sem általa, hanem leginkább saját körükből választott kincstartók utján kezeltették az adót, melyet a királynak megszavaztak. Ez meg akkor is, midőn a kamara már Pozsonyban székelt, még a pozsonyi harminczadot sem reá, hanem az alsó-ausztriai kamarára bizta. Másrészt a magyar kamara a saját jövedelmei kezelésében szintén Ferdinánd bécsi hatóságaitól függött, a mint a királyi helytartóság sem volt biztositva bécsi befolyások ellen.

1535 óta azonban a Ferdinánd király birtokában levő országrész minden esetre megkapta a maga központi szervezetét s legfőbb közigazgatási és pénzügyi hatóságát. De Ferdinándnak ekkor sem jutott eszébe, hogy Pozsony városát székhelyei sorába emelje. Állandó székvárosa ez időben még nem volt s hol Bécsben, hol Innsbruckban és Prágában tartotta udvarát. Sőt a két utóbbiban rendesen huzamosabb időt töltött, mint Bécsben, mely csak uralkodása későbbi szakában vált fő székvárosává. Épen kevéssel Pozsonynak fővárossá tétele után rendezte székhelye kérdését s Prágát, Bécset és Innsbruckot jelölte ki ama városokul, hol jövőre rendesen és leginkább óhajtja udvarát tartani.[2] Pozsonyra nem is gondolt, Magyarországban állandó székhelyet ki sem jelölt magának s igy már akkor eltökélte, hogy legföllebb néha és rövid időre jön az országba. Pedig ez nemcsak

[1] Fraknói Vilmos: A Magyar Nemzet Tört. IV. 135.
[2] 1536 szeptember 13-iki udvari rendtartás. Bidermann, id. m. I. 23.

a magyar népre, hanem a király érdekeire is kártékonyan hatott. A személyes érintkezés utján alighanem jobban megszilárdithatta volna uralmát, mint zsoldosaival, kik csak ellene forditották a hangulatot. A távolság, a gyakori közvetlen érintkezés hiánya király és alattvalók közt a kölcsönös bizalmatlanság és elégedetlenség kútforrásai lettek s még érezhetőbbé tették, hogy Ferdinánd Magyarországa idegen uralom alatt áll.

Ha a zürzavaros viszonyok közepett már János király sem igen ragaszkodhatott a rendi alkotmány alakiságaihoz, Ferdinánd, ki ez alkotmányt nem is ismerte, kinek tanácsosai a kor absolutisticus áramlatának megfelelően a

I. Ferdinánd arany és ezüst pénzei.

rendiség korlátait mindenképen áttörni igyekeztek, még kevésbbé tarthatta magát a magyar törvényekhez. Egyházi állásokat külföldieknek adományozott,[1] némely vármegye főispánjává idegent nevezett ki, sőt 1535-ben az országgyűlést Nagy-Szombatból Bécsbe helyezte át s ott fejeztette be tanácskozásait. De sok másban is folyton sérté a fennálló törvényeket, noha valahányszor a rendek fölkérték, például 1537-ben, a legnagyobb készséggel erősitette meg az ország összes régi jogait, kiváltságait és szabadságát. A papiron a legnagyobb rendben volt tehát minden, de maga az élet egész önállóan ala-

[1] Már 1528 november 18-ikán egy magyar prépostságot adományozott hivatalos történészének és ujságirójának, Ursinus Veliusnak. Bécsi áll. levéltár.

kult. Már 1533-ban, mikor Ferdinánd a török békealku ügyében Bécsbe hivta őket, a magyar tanácsosok kijelentették, hogy más alkalommal tesznek majd előterjesztést a közszabadság visszaállitása iránt, melyet a jelen időjárás sokféleképen megnyesett és majdnem megsemmisitett. Az országgyűlés maga szintén több izben szót emelt a rendi jogok érdekében, a király meg éppen nem fukarkodott igéretekben soha. Mindez azonban csak szép szó volt s a rendi szabadságokból és jogokból vajmi kevés maradt épségben. Csupán az adó-megajánlás jogát nem birták még e zord idők sem a rendek kezéből kicsavarni. Minthogy a királynak saját helyi közegei a vármegyében és a községben nem voltak, itt a közigazgatás kizárólag rendi alapon nyugodott. Minden közege, minden szerve a rendiségből fakadt, rendi érdeket szolgált s állami czélra is csupán a rendek beleegyezésével lehetett felhasználni. Azt az adót tehát, melyet nem a rendek szavaztak meg, a rendi közegek be sem hajtották s minthogy a királynak saját adóbehajtó szervezete nem volt, az adózás terén tisztelnie kellett a rendiséget, mert az önkényesen kivetett adót nem volt képes behajtani. Egyes német kapitányok gyakran megsértették ugyan az adómegszavazás jogát is és kényük-kedvük szerint terhelték a népet. De ezt mindig csak igen kis területen, egy városban, ama községekben, melyeket épen megszállottak, tehették, hol saját katonai közegeikkel szedették be az adót. De az ily esetek, noha nem épen kivételesek, csak megerősitik a szabályt, hogy az adót ez időben is mindig az országgyűlés szavazta meg.

Csakhogy ez volt az egyedüli jog, melyet a rendiség, sőt maga az ország új királyával szemben az általános pusztulásban és zürzavarban gyakorlatilag értékesiteni birt. Minden egyéb jogból és kiváltságból vajmi keveset lehetett életben tartani. De ha tényleg el is vesztette, legalább elvben, a papiron az országgyűlés minden állami és rendi jogot féltékenyen meg akart és meg tudott őrizni. A törvénytárba, az országgyűlési végzeményekbe menekültek ez időben Magyarország jogai és önállósága. Ha a rendek a háborús idők viharaiban nem gyakorolhatták is jogaikat, a törvénytárban igyekeztek azokat a jövő, egy jobb korszak számára megőrizni. Elvben, elméletileg nem is áldoztak fel semmit országuk igazaiból. Midőn Ferdinánd egyik 1539-iki előterjesztésében örökösödési jogaira czélzott, a rendek figyelmeztették, hogy szabad választás utján, nem pedig más czimen fogadták el uralkodójuknak. Máskülönben ez időbeli törvényeik leginkább a pillanatnyi szükségletek kielégitésére, az adó-ügyre, jogbiztonságra, a katonák dúlásainak megakadályozására vonatkoznak. Az ő körükben is fölmerült a hazai jog codificatiójának szüksége s 1527-ben és 1538-ban megujitották ide vonatkozó kivánataikat, de hasztalan. Épp oly meddők maradtak abbeli törekvéseik, hogy királyuk általános politikájában s a módszerben, melylyel hadműveleteit folytatni szokta, változást idézzenek elő. Főleg 1539-ben figyelmeztették komolyan, hogy eddig ő is, bátyja a császár is, csupán Németország megvédésére szoritkozott. Ha Magyarországot meg akarja

oltalmazni, hagyja abba azt az aprólékos, mindig csekély erővel folytatott s igy teljesen meddő hadakozást, azokat a részleges hadműveleteket, melyek csak az ország pusztulására vezethetnek s eddig sem jártak más eredménynyel. E helyett egyesitse, összpontositsa erejét, gyüjtsön hatalmas sereget, nyerje meg császári bátyja és a külföld segélyét s akkor azután inditsa meg a nagy hadjáratot. Ezt papolták 1527 óta legkipróbáltabb hivei, ezt ajánlotta általában mindenki, a ki a helyzetet ismerte s ily hadjárattól féltek ellenségei is. Ferdinánd maga sem kételkedett e terv helyes voltában. Egyszer-másszor meg is akarta valósitani. Csakhogy sem a császártól, sem más fejedelmektől nem kaphatott kellő segélyt magyarországi terveihez. A németek elküldték hozzá hadaikat, mikor a török német területet fenyegetett, de nyomban haza rendelték azokat, mihelyt a veszély megszünt. Ferdinánd saját segélyforrásaira volt tehát utalva, melyekkel azonban csak kis hadakat lehetett talpra állitani, csak aprólékos háborút lehetett folytatni. Ezzel azonban a király Magyarországot egészében sem megszerezni, sem megtartani nem volt képes. Eszközei csupán arra voltak elégségesek, hogy megakadályozzák, hogy az ország egy más király alatt egyesüljön. Ezt meg is hiusitották s az ellenkirályok viszályaiban Magyarország valósággal ketté szakittatott. Ferdinánd, mikor látta, hogy az egész országot többé meg nem szerezheti, mindinkább csak örökös tartományai érdekeit nézte, melyek pedig a magyarokétól igen lényegesen különböztek. Már 1539-ben maga kifejezte ez ellentéteket, midőn egy lényegtelen határrendezési kérdésben kimondotta, hogy »Magyarország királya és Ausztria főherczege közt« nézeteltérés forog fenn. Ferdinánd megszerzé tehát a magyar király büszke czimét a Habsburgok családjának, de Magyarország állami és nemzeti egységének széttépése árán. Mivelhogy soha sem volt elég pénze és hadereje, hogy czimét érvényre emelje, uralma mindig csak az ország egy kis részére terjedt s majdnem kétszáz esztendeig, 1718-ig eltartott, mig a magyar király ismét az egész mai államterület ura és királya lehetett.

III. FEJEZET.

A nemzet és társadalmi szervezete.

Azon a földön, mely nagyban és egészben a magyar állam mai területének felel meg, hozzávetőleges számitás szerint a XV. század utolsó éveiben mintegy négy-öt millió ember lakhatott. Kedvező anyagi és erkölcsi körülmények közt, mint például Hunyadi Mátyás király korában, ez a népszám elég nagy és tekintélyes volt arra, hogy egészséges közélet alapja legyen s tiszteletet gerjesztő szerepet biztositson az államnak az európai

népek családjában. De már a Jagellók gyászos ideje egyre apasztotta a lakosság számát is s a folytonos belmozgalmak szükségképen gátolták a nép természetes szaporodását. 1511-ben meg a pestis vonult öldökölve végig az országon, s az egykorúak állitása szerint a lakosságnak majdnem felét sirba vitte. Az 1514-iki parasztlázadás éppen a magyar vármegyékben dult legkegyetlenebbül s megszámlálhatatlan ezreket ölt meg. Nándor-Fejérvár megvétele után a török szakadatlan becsapásai az alsó-magyarországi vármegyéket, különösen Temest, Szerémet, Pozsegát és Valkót már 1524-ben[1] majdnem egészen elnéptelenitették. A pusztulás olyan teljes volt, hogy az ottani néhány várat fentartani s őrségét élelmezni is alig lehetett. Erre következett az 1526-iki hadjárat. A török jöttének hire mindenütt rémületet keltett, melyet a fenyegetett vidékekről szétfutó lakosok elvittek egész a határszélig. Sopronból, Pozsonyból szekeren, lovon, gyalog menekült a nép[2] s a hatóságok erőszakkal sem birtak az általános futásnak gátat emelni. A hol a török csakugyan megjelent, ott elpusztitott mindent s kíméletlenül mészárolta le azokat, a kik kezébe kerültek. Pécs, Buda, Pest, Esztergom városa, — a vár nélkül, — Pest, Pilis, Esztergom, Komárom, Győr, Tolna, Fejér, Baranya, Vas és Sopron vármegyék egészen vagy részben, kivált a Balaton és Győr közti föld, a Duna-Dráva vidéke s a Duna-Tisza köze szörnyű módon feldulattak. A déli részekből a magyarok Erdélybe menekültek, s a Körös-Maros-Tisza közét Lippától egész Becséig ráczok foglalták el[3] egy ideig a fekete ember vezetése alatt. Egykorú jelentések[4] szerint a városokon kivül 1526-ban 12 vármegyét pusztitott el a török, s szárazföldön 100.000, hajón meg 5000 rabot hajtott el, nem számitva a zsidókat, kik külön 30 hajón hurczoltattak török földre. Ezenkivül a csatatéren, a honvédelemben is megszámlálhatatlan ezrek áldozták életüket, s igy a magyar nép egy évben, 1526-ban, olyan óriási vérveszteséget szenvedett, melynek pótlására a legkedvezőbb viszonyok közt is évtizedekre lett volna szüksége.

Mint az ember, akképpen pusztult akkor a nemzeti vagyon is. A mit a török el nem birt vinni, azt megsemmisitette, felgyujtotta, fölette: főleg a szarvasmarhát, házán kivül a föld népe legfőbb vagyonát. A mit azonban egyáltalán elszállithatott, azt el is vitte kiméletlenül. Készpénzben, értéktárgyban, akármilyen értékesithető vagyonban minden egyes katona annyit czipelt magával, a mennyit csak elbirt. Elvitték még a rézharangot és vasedényt is. De a közkatonáknak csak a köznépet engedték át prédául. Az értékesebb holmit a szultán és a vezérek maguknak foglalták s az ő részüket, a legdrágább zsákmányt, 3000 hajó szállitotta le a szőke Dunán.

[1] II. Lajos márczius 8-iki levele. Pray, Epist. Proc. I.

[2] Mária királyné szeptember 7-iki rendelete. Magy. Tört. Tár. XI. 138.

[3] Szentkláray Jenő, A becskereki vár. 20.

[4] Rorario értesitései alapján október 25-ikén igy jelentették Henrik angol királynak Calendar.

A török birodalom minden tartományában megérezték ezt a rengeteg zsákmányolást. A piaczokat elárasztotta a magyar rabszolga s mindenütt töméntelen magyarországi préda, arany, ezüst edény s másnemű drágaság[1] került potom áron eladásra.

A szultán és hadai 1528 óta már mint János király szövetségesei jöttek ugyan az országba, de azért megjelenésüket mindig sok ezer magyar siratta. 1530-ban egy török had, melyet János osztrák területre akart küldeni, a Duna még épen maradt vidékét rabolta ki. Az 1532-iki hadjáratban, Kőszeg ostroma idején, Sopron vármegye annyira elnéptelenült s olyan sok községe maradt lakatlan, hogy a Kanizsayak Drávántúli uradalmaikból, hol a török különben is fenyegette őket, oda telepitették horvát jobbágyaikat.[2] Somogy vármegyében szintén egész tömegesen voltak a leégett, vagy lakatlan helyek, s igy volt ez mindazokban a vármegyékben, melyekhez a török hozzáférhetett. Szakadatlanul rombolt, gyilkolt s hajtotta el rabszijon az embereket.[3] Erdélyben nem ugyan maga a török, hanem hűbéresei, a moldvai és havasalföldi vajdák és barbár hordáik végezték a rombolás művét; kivált a székelység és a királyföld szenvedett sokat ismételt betöréseiktől.

Dél-Magyarország valósággal sivataghoz hasonlitott, főleg Bács, Bodrog és Torontál területe, hol a magyarság már ekkor majdnem teljesen kiirtatott s helyét a Száván túlról beözönlő ráczok foglalták el. A Temesköz déli szélei szintén sokat szenvedtek s ide is nagyban folyt a ráczok beözönlése. A barát már 1538-ban azt mondta róluk, hogy Magyarország lakosságának a felét teszik, de ez természetesen csak a déli vármegyékre vonatkozhatik. Ezzel a kiterjedt kalocsai érsekség már János király idején elvesztette összes jószágait; az érsekség üres czimmé lett, mert egész területét elpusztitá a török, s a régi katholikus magyar lakosság helyét a görögkeleti ráczok ülték meg.

A töröknél nem sokkal voltak emberségesebbek azok az idegen zsoldosok, kiket Ferdinánd az országban szokott tartani. Nem fűzték ugyan rabszijra a népet, de máskülönben épp oly kegyetlenül bántak vele, akár a török. Igazán égbekiáltók azok a szörnyűségek, melyeket ama vidékek lakóin elkövettek, a melyek védelmére rendeltettek. De az urak maguk sem voltak kiméletesebbek egymás és a nép iránt. Az egykorú költő azt mondja róluk:

Kegyelmes uraknak hivatni örülnek,
De minden sárkánynál kegyetlenbbé lőnek.[4]

A hadviselés egész akkori módja leginkább a dúlás-fosztáson nyugodott. Minthogy a jobbágy a földesuri vagyon főalkatelemét tette, a ki az

[1] A velenczei követ 1528 május 21-iki jelentése Szerajevóból a tört. bizottság másolatai közt.

[2] Nagy Imre: Századok. 1883.

[3] Igy 1537 márczius 23-ikán irja a nuntius Prágából: A mult napokban a török Magyarországból 10,000 foglyot hajtott el.

[4] Szkárosi Horvát András 1545-ben. Régi Magyar Költők Tára, II. 175.

ellenpárti urak erejét fogyasztani akarta, az jobbágyait, a paraszt községeket pusztitotta el. Tette ezt mindenki, a ki csak tehette, s minthogy 1527 óta a háború decentralizálódott, s az egyik úr a másikkal, gyakran szomszédjával, úgyszólván saját külön háborút viselt, a pusztitás általános lett. Azokat a vidékeket sem kimélte, hová török-tatár soha, sőt német zsoldos is csak elvétve jutott. Akadtak egyesek, kik tulajdonképen egyik királyhoz sem csatlakoztak, hanem saját szakállukra folytatták a rablást s egyaránt fosztogatták ellenség és jóbarát jószágait. A leggonoszabbak egyike volt Csulai Móré László,[1] ki Palota várából űzte garázdálkodásait s pár év alatt Székes-Fejérvár vidékén valami 134,000 forintot harácsolt össze. Rablásait mindkét fél biróilag elitélte, őt magát a fegyverszünetből kizárta, de egyik sem birt vele. Végre János király, a kit a kellemetlen szomszédság Budán közvetlenül is fenyegetett, 1533 tavaszán Laszkyt[2] magyar és török haddal s a felvidékről hozott bányászokkal, kiket — műszaki csapatok hiányában — várvivásnál aknázásra, falak felrobbantására szoktak használni, megfenyitésére küldötte. Laszky ápril 14-én megvette a rabló egyik fővárát, Simontornyát. Ellenben Palotán Móré makacsul védekezett. Végre azonban menekülnie kellett, s ki is szökött szlavóniai birtokaira, mig családja s a várban őrzött töméntelen kincse a győztesek kezébe került.[3]

De megvolt minden vidéknek a maga Móréja, minden vármegyének a maga zsarnoka, a ki erőszakoskodott a nemességen, dúlta-fosztotta a köznépet, s fegyveres kézzel foglalta el mások törvényes vagyonát. A kor összes hatalmasai résztvettek, legalább időnkint, a török által megkezdett pusztitó munkában. Nemcsak világiak, de előkelő egyháziak is visszaéltek hatalmukkal s ragadozták az egyházi és világi javakat. Megható jelenet játszódott le Pozsonyban, az 1538-iki országgyűlésen, hol özvegy Pető Ferenczné gyermekei, testvérei, sógorai, barátai kiséretében megjelent a rendek előtt s könyezve adta elő panaszát Kecsethy Márton veszprémi püspök ellen. Azzal vádolta, hogy Tátika várában megrohanta, 100,000 forint értékű kincset, mely nem mind volt az özvegyé, hanem részben egyháziaké és magánosoké, kik a várban helyezték biztonságba, elrabolt, az özvegyet előbb elzárta, azután meg saját várából kikergette.

Valahányszor ez időben magyarok összegyültek, hogy az ország bajairól elmélkedjenek, soha sem mulasztották el hangsulyozni, hogy a kettéoszláson és a törökön kivül az ország romlásának ép úgy okai: először a zsarnok urak (tyranni in regno), kik országszerte mindenütt mód

[1] Családjáról és későbbi sorsáról l. Böjthe Ödön, Hunyadmegye nemes családai, 223—5.

[2] Laszky fellépését azonban Ferdinánd, noha maga is elitélte Mórét, a fegyverszünet megszegésének minősitette, s panaszt emelt ellene.

[3] Kincsei értékét 200,000 frtra becsülték. Erdődy Simon püspök 1533 június 9-iki levele Praynál, id. m. II. 381. A püspök azt is irja, hogy ama kincs nagyobb részét a török vette el, a ki roppant sok magyar foglyot ejtett s János király szemeláttára szállitott Budáról vizen Eszékre.

nélkül fosztogatják a népet és másodszor azok, kiket Ferdinánd ide küld a haza védelmére, kik azonban nem védik, hanem kifosztják, kirabolják.[1] A hatalmasok lelketlensége csakugyan épp oly szerencsétlenséget hozott az országra, mint a török betörés. Egyik király sem volt oly erős, hogy akár zsoldosait megfékezhette, akár a jogbiztosság helyreállitására hozott törvényeknek érvényt szerezhetett volna. A fejetlenségben az elnyomottak az önsegélyre voltak utalva. Többfelől meg is próbálták. Egyes urak confoederatióra léptek néha nem politikai czélból, hanem tisztán azért, hogy kölcsönösen megvédjék jószágaikat idegenek pusztitásai és foglalásai ellen. Még a papok is ez eszközhöz folyamodtak s 1532-ben az egri káptalan tagjai megegyeztek, hogy eskü alatt kötelezik magukat jogaik és jószágaik közös védelmére s az elvesztettek visszaszerzésére.[2] Csak hogy könnyebb volt ily határozatot meghozni, mint végrehajtani. A kettéoszlás még az önsegélyt is megnehezitette, a törvénynek pedig minden tekintélyét aláásta. Ha az egyik király hatósága valakit maga elé idézett, az illető azt felelte, hogy nem engedelmeskedik, mert a másik király alattvalója.[3] Csaknem hihetetlen dolgok szinhelye lett az ország. 1532 elején Serédy György, Óváry Ádám, Melczer András kassai, Werner György eperjesi és Marschupiarius Pál lőcsei jegyzők a felvidéki városok nevében Ferdinándhoz küldettek. De útközben Kosztka Péter elfogta s Árva várába zárta őket. Ferdinánd hivei köréből Zsigmond lengyel királynál emeltek panaszt az erőszak ellen, mert Kosztka lengyel nemes volt. De Zsigmond a foglyok érdekében nem tehetett semmit, mert a bűntettet Kosztka nem lengyel, hanem magyar földön követte el. Erre Serédy Gáspár megtorlásul Tokajban elfogta Lubomirszkyt, valamint Klayski Jánost, Zsigmond követét, ki János királytól Tokajon át tért vissza hazájába. A lengyel követ elfogatása nagy feltünést keltett, de Serédy kijelenté, hogy mindaddig szabadon nem bocsátja, mig Kosztka az ő öcscsét, Serédy Györgyöt el nem ereszti az árvai tömlöczből. Hasztalanul fenyegette meg a lengyel király,[4] a ki Bártfa városát is értesité, hogy ha Serédy eleget nem tesz kivánságának, ő mindazon magyar alattvalókat fogságra vetteti, kik lengyel területre lépnek. Hasztalan fordult hasonló fenyegetéssel a felvidéki városokhoz, mert az ügy csak nagy sokára nyerte békés elintézését. Ilyen viszonyok közt senki sem érezhette magát biztosságban, a kinek jól őrzött vára s megfelelő zsoldos csapata nem volt. A kinek pedig várai és zsoldosai voltak, azt meg ez a fegyveres erő természetszerűen arra csábitotta, hogy visszaéljen vele, hogy gyarapitsa általa jószágait, mert a földbirtok volt akkor a hatalom és tekintély legelső alapja és előföltétele. A tehetség katonai vagy egyházi pályán akkor is érvényesittette

[1] 1533-ból egy ilyen gyűlést s az ottani tanácskozásokat ismerteti Sperfogel krónikája.
[2] Tört. Tár, 1895. 251.
[3] Erre példa Hontból, 1533-ból, Palásthy Pálnál: Palásthyak, II. 10—11.
[4] Február 16., márczius 10., április 25., május 1. és 31-iki levelek, a tört. bizottság másolatai közt.

ugyan magát: de a tulajdonképeni tekintélyt mégis csak a földbirtok adta meg s minél nagyobb volt e birtok, annál befolyásosabb szerepet vitt tulajdonosa a nyilvános és társadalmi életben. A gazdagság fogalma ez időben még nem a pénzhez, hanem a földhöz s a rajta élő jobbágyhoz fűződött. Minél több jobbágya volt valakinek, annál gazdagabbnak tartották, s mint ma a pénz, akképen régen a birtok hatalma előtt mindenkinek meg kellett hajolnia. A földbirtokból soha sem volt tehát elege senkinek. Gyarapitani is igyekezett s nem elégedett meg azzal, hogy ezt törvényes úton tegye. Pedig ez úton is volt akkor alkalma bőven a birtokszerzésre. A törvény már a mohácsi vész előtt bizonyos mértékben igénybe vette a honvédelem czéljaira az egyház kezén fölhalmozódott roppant javakat. A mohácsi csatában a magyar egyház fejei közül sokan elestek s ez még inkább megkönnyitette, de különben is ekkor még sürgetőbb volt a kénytelenség, hogy az egyházi birtok nagy része állandóan, vagy bizonyos időre, a törvény formaságainak megtartásával — adományozás vagy zálog utján — világi kézbe menjen át. Másrészt világiak közül is tömegesen maradtak a mohácsi csatamezőn; családjuknak magva szakadt, jószágaik visszaszálltak a koronára, az életben maradottak meg a két király küzdelmei közepett, hűtlenség bünébe esvén, vesztették el azokat.[1] Volt tehát jószág töméntelen, melyet törvényes úton is meg lehetett szerezni. Csakugyan mélyre ható változások álltak be ez időben a birtokviszonyokban, törvényes úton. Rengeteg területeken cserélt gazdát a föld. A földesúri osztály alapjában átalakult, a régiek tömegesen tüntek el s újak léptek helyükre.[2] Az 1527—32-diki években magától Ferdinándtól csaknem 1300 adománylevél ismeretes, mely birtokrészek, községek, egész uradalmak urait változtatja s a földesurak minden rétegére, kicsinyekre és nagyokra egyaránt kiterjed. Noha ez a szám csak töredékes s épen nem meriti ki Ferdinánd király ez időbeli összes adományait, mégis fogalmat nyujthat a vagyoni átalakulásról, mely néhány év alatt végbement, s mely politikai, művelődési és gazdasági tekintetben egyaránt mélyre ható következményekkel járt.

De a hatalmasok nem elégedtek meg azzal, a mit törvényes úton szerezhettek. A nagy vagyonban, akár ingó, akár ingatlan, mindig megvan a természetes hajlam, hogy még nagyobbra igyekezzék nőni s felszívja a kisebb vagyonokat. Ez a törekvés akkor is érvényesült s a zürzavaros viszonyok közt könnyebben is érvényesülhetett. Magyarország mindig a nagybirtokosok hazája volt s történetében nem a kiváltságosak tömegei, hanem az urak vitték az irányadó szerepet. Csak Hunyadi Mátyás köszönte

[1] Hogyan adományozza el egyik király a másik hivének javait, számos példa a gróf Károlyi család Oklevéltára III. kötetében.

[2] E viszonyokkal bővebben foglalkozom Régi magyar birtokviszonyok 1494—1595. czimű munkámban.

Serédy Gáspár.
(A szentgyörgyi plébánia-templomban levő sirkövéről.)

koronáját a nemesség tömegeinek s rájuk igyekezett később is támaszkodni a régi dynastákkal szemben.

Mátyás hosszú uralkodása alatt a magyar aristocratiában valóban gyökeres változás állott be. A régi nagy családok közül többen kihaltak s helyüket újak, melyeket tehetséges katonák és politikusok alapitottak, foglalták el. De a földbirtok megoszlása az uralkodó osztályok egyes rétegei közt Mátyás király alatt sem változott, hanem a föld akkor is leginkább néhány dúsgazdag családnál összpontosult. Mátyás király korában azonban közép- és közbirtokos nemesség legalább meglehetős békén birhatta azt az aránylag kevés jószágot, mely a nemzeti vagyonból az ő kezén megmaradt. Ellenben a Jagellók alatt még ez a vagyon is veszélyeztetve volt s a királyi hatalom a kisnemességet nem birta többé a nagyok falánksága ellen megvédeni. A mohácsi csata után pedig a védelem teljesen megszünt; az alsóbb rétegeknek nemcsak az eladományozásra kerülő javakból jutott aránylag kevés, hanem ellenkezőleg, még azt sem tarthatták meg, a mi eddig is övék volt. A hatalmasok a saját jószágaikat kikerekiteni, kiegésziteni igyekeztek s minden törvényes és törvénytelen eszközt felhasználtak, hogy a javaik közé ékelt kis birtokot magukhoz ragadják. Még politikai szempontok is elősegitették minél nagyobb vagyonnak egy kézen való összpontosulását, mert minél több birtoka volt valakinek, annál nagyobb területeket biztositott annak a királynak, a kihez épen szegődött. Mihelyt a király valamely vármegye legnagyobb földesurát megnyerte, megnyerte vele az egész vármegyét s a többi birtokosokkal nem sokat volt kénytelen törődni, mert azok úgy is, önkényt vagy kénytelenségből, a leghatalmasabbat követték. Minthogy pedig ezt a leghatalmasabbat csak új jószágadománynyal lehetett megnyerni, kezén egyre nagyobb birtoktestek torlódtak fel. Ennek következtében azonban a nemzeti ingatlan vagyon megoszlása szintén egyre kedvezőtlenebb lett a kis- és középbirtokosokra. Ez időből valami 37 vármegye birtokviszonyai ismeretesek. Voltak vármegyék, a hol közép- és kisbirtok alig akadt s minden jószág egy vár, egy uradalom, illetve egy úr kezén torlódott fel. De még ott sem oszlott meg a birtok arányosan, hol a kis- és közép-birtok megmaradt s a 37 vármegyében az összes adóköteles jobbágybirtok 45 százaléka, úgyszólván fele, 16 családé volt, a nemesség ezreinek pedig együttvéve csak 55 százalék maradt. A közép-birtokos osztály tehát nem volt vagyonilag annyira javadalmazva, hogy megfelelő befolyást gyakorolhasson az államéletre. De legalább megélhetett azokban az időkben, mikor a királyi hatalom az igazságszolgáltatás rendes menetét biztositani tudta s az erőszaknak gátat birt emelni. A mohácsi vész után azonban azok a társadalmi rétegek, melyeknek még volt veszteni valójuk, melyeknek volt annyi birtokuk, hogy megélhessenek, de nem volt olyan erejük, hogy maguk megvédhessék jószágaikat, a legszomorubb sorsra jutottak. E rétegek, a kis- és középnemesség s egyházi birtokosok, úgy megérezték a mostoha időket, akár a jobbágyság.

Beleékelve a nagy urak jószágai közé, nemcsak a politikában kényszerültek vakon követni a hatalmasokat, hanem javaikból is kiüzettek, birtokaiktól is megfosztattak. Tehetetlenül ki voltak a nagy ragadozók falánkságának szolgáltatva. Az ő érdekükben hozattak — több izben — törvények a hatalmaskodók ellen, az ő érdekükben igyekezett az országgyűlés meginditani a jogszolgáltatás megakadt kerekét. De minden törvény holt betű maradt, s végre a köznemesség a kétségbeesésig elkeseredett az urak ellen. Valóságos forradalmi hangulat támadt, mely a negyvenes évek elején ország- és részgyűléseken[1] egyaránt viharosan nyilvánult s heves összeütközésekre vezetett urak és nemesek közt. A hol csak nemesek összejöttek, töméntelen vád hangzott a főurak ellen, kik az alsó nemességet kifosztják és elnyomják. Többször fölmerült az eszme, hogy a nemesség szövetkezzék s fogjon fegyvert az urak ellen. Ismételve fordultak a királyhoz s bőven előadták neki siralmas panaszaikat, a sok szenvedést, melylyel a hatalmaskodó urak kiméletlen zsarnoksága sujtja őket, kik jószágaikat elszedik, törvénytelen adókat és más terheket rónak reájuk, és sokak helyzetét türhetetlenné, megélhetését lehetetlenné teszik.

E keserű panaszok a »magyari urak« féktelensége ellen egyébiránt nagyon régiek. Frangepán Kristóf, ki buzgón szolgálta hazáját, ki a harczmezőn életét áldozta érte, a mohácsi csata hirére azt mondotta, hogy a csapás talán jó leczke lesz reájok, mert ha győztek volna, ki élhetne meg féktelen zsarnokságuk alatt? Szerémi György, János király udvari káplánja, kinek magyar hazafisága gyakran a legnyersebben nyilvánul,[2] azt mondja róluk, hogy három fő jellemvonásuk van: az istenkáromlás, az irigység és gyilkolás. Külföldiek, kik ez időben hazánkban jártak, természetesen még kiméletlenebbül törnek pálczát magaviseletük felett. Midőn 1537-ben a lundi érsek, mint békebiztos, Körmöczbányán időzött, az urakról a következőket irta[3] Ferdinándnak: »A mennyire a viszonyokat ismerem, mindkét párti magyar urak ellenzik a békét, mert ha béke lenne, mindegyik uralkodó köteles engedelmességre szoritaná őket. De nekik az engedelmeskedés igája annál türhetetlenebbnek tetszik, mert sok század óta elszoktak viselésétől s egyáltalán nem akarnak törvény alatt élni, törvénynek engedelmeskedni, s nincs érzésük a haza és a kereszténység érdekei iránt.«

Scepper Kornél, szintén éles eszű diplomata, az uralkodó társadalom egy más érdekes jellemvonását figyelte meg. Frangepán Ferencz érsekkel és Eszéky Jánossal, a János-párti pécsi püspökkel való beszélgetései és a saját észleletei alapján emliti, hogy a legtöbb befolyásos ember kevés kivétellel új ember és az alsóbb osztályokból került ki. Házasság utján nyertek dús vagyont és ezzel hatalmat. Feleségüknek vagy az apja, vagy első férje

[1] Ezeket bőven leirja Fraknói, Országgyül. Emlékek, II.

[2] Műve történelmi értékével behatóan foglalkozom Verancsics és Szerémi cz. tanulmányomban. Irodalomtört. Közlemények. 1894.

[3] Június 30-iki levele. Közli Károlyi Árpád: Tört. Tár, 1878. 740.

elesett az előző harczokban, s a nők utóbb azokkal házasodtak össze, kiket a viszonyok előtérbe toltak. Rablás, erőszak és pártváltoztatás még inkább gyarapitá vagyonukat. Ez urak — főleg Thurzó — hiusitják meg a két király közti békét, mert az magánérdekeikbe ütközik. Ők csinálták a Maylád-Balassa összeesküvést, s nem akarják abban hagyni a rablást, a közpénzek eltulajdonitását. Hogy Ferdinánd tanácsosai, a bécsi urak, nagyobbára szintén új emberek, hasonló irányt követtek, az Scepper figyelmét épen nem kerülte el.

Új társadalom keletkezett tehát, melynek falánk önzését nem zabolázták ősöktől öröklött nemesebb hagyományok. E mellett az új emberek, legalább a mohácsi csata utáni időben, majdnem mindnyáján — ezt az egykorúak ismételve, fájdalmasan emlegetik — fiatal, a hadviselésben és a kormányzásban járatlan, néha kellő komolyság, rendesen azonban tapasztalás nélküli emberek voltak, kik szilaj dicsvágyukat fékezni nem igen igyekeztek s nemcsak az egyház s a védtelen kisnemesség, hanem az állam vagyonát, jogait és jövedelmeit is maguknak foglalták. A királyi rovókat és dézsmaszedőket elűzték, a harminczadok nagy részét kezükbe kerítették, sok helyen jogosulatlan vámot szedtek, különösen pedig hamis pénzt vertek s elárasztották vele az országot.

Ekképen a magyar főuri társadalom egészben az erkölcsiségnek meglehetős alacsony szinvonalán állt, mely azonban nem nagyon maradt el a kor általános erkölcsi szinvonalától. A magyar urak is csak koruk gyermekei voltak s ugyanazokkal a panaszokkal, melyek ez időben a magyar oligarchák ellen hangzanak, lépten-nyomon találkozhatni mindazon államokban, a hol a hatalom és vagyon kevesek kezén összpontosult. Mindenütt nem annyira az emberekben, mint a sociál-gazdasági szervezetben rejlett a hiba s nálunk az urak féktelensége csak azért vált nemzeti csapássá, mert itt a török szomszédság egészen rendkivüli viszonyokat teremtett. Nálunk akkor a lét vagy nemlét kérdése volt fölvetve s a helyzet a hatalmasoktól egész kivételes önmegtagadást követelt. De maga a két király, midőn egymást felülmúlni iparkodott a hatalmasok megnyerésére irányuló törekvéseivel, szintén nem járult ahhoz, hogy önzésüket mérsékelje. Sőt ellenkezőleg, legyezgette vagy épen fejlesztette hibáikat. Főleg eleinte mindkét király egyenesen megkivánta hiveitől, hogy a másik féllel szemben ők is oly gyűlöletesen, ellenségesen viseljék magukat, a mint ők gyűlölték egymást. Ebben látták a hűség és megbizhatóság bizonyitékát. Ez azonban csak a legnemesebb érzések feláldozásával történhetett. Barátság, szeretet, vérrokonság mind áldozatul esett a politika molochjának. Egy család fiai, régi barátok, egymás ellen fordultak, a legbensőbb viszonyok felbomlottak, mert bármilyen érintkezés az ellenpárttal gyanuba hozta az illetőt saját királya előtt. Ekképen az uralkodók maguk tenyésztették az erkölcsi elvadulást, mely lassankint minden jogrend és biztosság felforgatására vezetett.[1]

[1] Ez állapotok megkapó rajza Oláh Miklós 1530 október 29-iki levelében.

A nemesség felsőbb és közép rétegei mellett, melyekhez mindazok tartoztak, kiknek jobbágyaik voltak, az uralkodó osztály nagy tömegét a szegény, úgynevezett egytelkes, egy-házhelyes nemesség tette. Igen sok község volt az ország minden részében, melyben csupa ilyen egytelkesek laktak. Mig az urak a legfőbb katonai és közigazgatási állásokat foglalták el, a birtokos nemesség meg a vármegyét igazgatta, háborúban pedig a mezei sereg tiszti karát szolgáltatta, az egytelkesek adták a honvédelemhez a nagy tömegeket, a közkatonák ezreit. Békében földművelést űztek ama

Magyar köznemes.
(Bertelius Péter 1589-iki rézmetszete.)

telkeken, melyeket ellátásukra régi királyainktól vagy a főpapoktól kaptak. Életmódjukban, szokásaikban, műveltségben nem igen különböztek a parasztságtól. De különböztek közjogi állás tekintetében. Ők is a szent korona tagjai s a nemesi jogok osztályosai voltak. Csakhogy e jogok tényleges gyakorlásában nekik, aránylag nagy számuk daczára, még kevesebb részük volt, mint a birtokos nemesség közép- és alsó rétegeinek. Mikor pedig a királyi hatalom elgyöngülésével a jogbiztosság megszünt s a nemzeti vagyon megoszlása egyre egészségtelenebb folyamot vett, az ő anyagi

helyzetük szintén alapjában megingott. Ez okozta soraikban a mohácsi vész előtti évtizedekben a folytonos forrongást. Végül annyira elszegényedtek, hogy a nemesség ez a része áttörte a rendiség hatalmas korlátait, együtt kezdett érezni a jobbágysággal s az 1514-iki pórlázadáshoz tényleg egész vármegyék alsó, szegény nemessége csatlakozott. Helyzetét azonban ezzel sem javitotta s a nélkülözés és inség úgyszólván hasznavehetetlenné tette a honvédelem czéljaira épen azt a társadalmi réteget, mely a hadviseléshez a tulajdonképeni emberanyagot szolgáltatta. Szánalmas állapotáról egy szemtanu, ki kevéssel a mohácsi csata előtt a hatvani gyűlésen sok ezer ilyen köz- és egy-telkes nemest látott együtt, fölöttébb tanuságos képed ad.

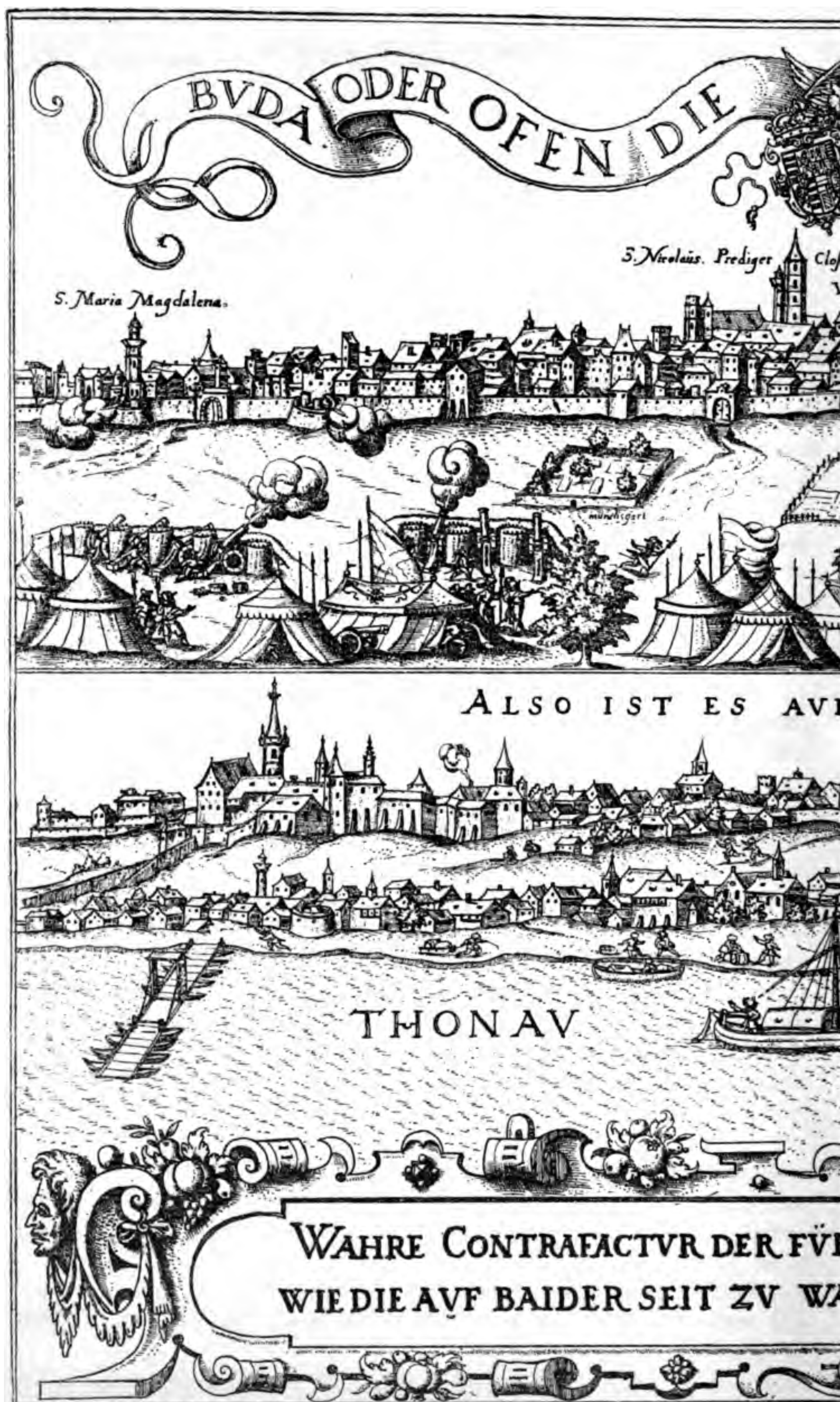
»A vármegyeiek — irja — sem gyalog, sem lóháton nem tudnak harczolni s háborúban hasznavehetetlenek. Némelyiknek fél saruja, másiknak fél sarkantyúja hiányzik. Soknak madzag a zsinórja, majd mindegyik oldalára, tomporára köt egy-egy rozsdás kardot vagy tiszákot (széles, rövid, félgörbe kard), melyet rongyos hüvelyéből évek óta nem huztak ki. Azután befedi magát egy nyakba akasztott ócska pajzszsal, melynek boritékát és teteje bőrét a moly és az egér már régen egészen lerágta. Kezébe veszi üres, sípszerű, nádként törékeny s hajlékony lándzsáját vagy dárdáját, melynek neve kopja, de nem kapja; megindul száraz, apró lován, melynek csak oldalbordái és csontjai látszanak.«[1]

E rajzban, mely magyar embertől származik, egész közvetlenségében elevenedik meg a köznemesség tömegeinek vagyoni s polgárosodási állapota. Szegénysége lehetetlenné tette, hogy akként szerelje föl magát, hogy az ellenség ellen a siker reményével szolgálhassa királyát.

A magyarok személyes vitézségéről már ekkor a legnagyobb elismeréssel nyilatkoznak mindazok, kik a könnyű magyar lovasság katonai értékét a gyakorlatból ismerték. De mind emlitik a fegyelem és a fölszerelés szertelen hiányát is. Csakugyan úgy voltak fölszerelve, mint a fentebbi rajz leirja, János király magyar hadai mindenkor. Folyton azt mondják róluk, hogy csupa parasztokból állanak s nem igen kell tőlük félni. Tényleg azonban a katonák legnagyobb részt nem parasztok, hanem szegény nemesek voltak, kik csupán felszerelésük hiányosságával tették az idegen nézőre a benyomást, hogy parasztok. Külsejében, fegyverzetében és fölszerelésében e nagyfontosságú népréteg zilált vagyoni helyzete nyert a legszembetünőbben kifejezést.

A zavaros közviszonyok természetesen kihatottak a szabad királyi városokra, melyek szintén a kiváltságos osztályok körébe tartoztak. Némelyiket (Buda, Pest, Pécs, Esztergom) szörnyen sujtotta a török, mások meg a belháborúktól szenvedtek sokat, mint Trencsén, Lőcse, Kassa, kivált pedig János király ellen kifejtett hosszú ellenállásában Nagy-Szeben. Ellenben a többiek a belháborúk viharaiból aránylag kevesebb áldozattal kerültek ki s

[1] Jászay, id. m. 340.

BUDA VÁR

Siebmacher Jánosnak Melde

(A Lanfranconi-gyűjteménynek B

Az Athenaeum nyomása.

ALÁLAKOR

tl kép után készült rézkarcza.

os tulajdonában levő példányáról.)

Az Athenaeum kiadása

erős falakkal védett területük nem pusztult el annyira, mint a vidék. Régi közjogi állásuk, önkormányzatuk, belső életük nem változott. Megtartották kiváltságaikat, sőt gyarapitották azokat, mert Ferdinánd király jóindulattal viszonozta ragaszkodásukat. Ugyanezt tette János király a maga városaival: még 1527-ben Trencsénnel, utóbb Budával, Kolozsvárral. Az ország politikai sorsának menetét azonban a városok, bármennyire érdeklődtek a közügyek iránt, nem befolyásolták s az országgyűléseken megmaradtak régi jelentéktelen állásukban. Európaszerte háttérbe szorult ez időben a városi polgári elem s mindinkább föléje kerekedtek vagy a királyi hatalom, vagy a területi fejedelmek és más hatalmas urak. Nálunk a városi önkormányzat és kiváltság megmaradt ugyan, de az akkori közfelfogást a városi elem hivatásáról Statileo püspök a kolozsváriakhoz intézett levelében igy fejezi ki: »Felette kiváncsiak vagytok, birátok ebédelni sem bir, mig meg nem tudja, mit főznek ő felségének, a mi királyunknak, s minő álmot lát Ferdinánd. Már pedig a ti dolgotok nem az, hogy ujságokon törjétek a fejeteket, hanem az, hogy mesterségeiteket folytassátok. A többit — végzi — bizzátok ő felségére és tisztjeire.«[1] Az ő hivatásuk csakugyan az anyagi életre szoritkozott a nemzet sociál-gazdasági szervezetében, s csak otthon, saját szük körükben foglalkozhattak egyébbel, a vallásügygyel, iskolával és szellemi élettel is. A polgárháború, a jogrend s a közbiztonság teljes felforgatása az ő ipari és kereskedői tevékenységükre sem maradt hatás nélkül. De a háborúnak is megvoltak a maga szükségletei. Bizonyos iparczikkekben, főleg olyanokban, melyek a ruházatra és hadviselésre szükségeltettek, nagyra nőtt a fogyasztás. Az új viszonyok új kereskedelmi és gazdasági központokat teremtettek s egyes felvidéki városok épen a mohácsi vész után kezdtek a gazdasági életben nagyobb jelentőségre vergődni. A városban már az ingó vagyon, a pénz vitte a döntő szerepet, mert ott a naturál-gazdaságot a pénz-gazdaság mindinkább háttérbe szorította. Némely város jóléte ez időben nem hanyatlott, sőt inkább gyarapodásnak indult s a polgárok közt dúsgazdag emberek akadtak. Spiess Mihály lőcsei polgár után 1535-ben 100,000 frtnyi vagyon maradt, fele készpénzben, fele követelésben.[2] Ellenben Buda, mely János király alatt volt a török korszakban utoljára Magyarország fővárosa, az 1526-iki nagy csapást nem birta többé kiheverni. Hanyatlását jelzi, hogy a Fuggerek feloszlatták ottani bankházukat és nagykereskedésüket. A világhirű czégnek ott háza, kertje és megfelelő berendezése volt, melyet a török 1526-ban elvitt. De a czég újjászervezte a budai telepet, kétségkivül azon föltevésben, hogy a viszonyok megjavulnak s Buda visszanyeri régi jelentőségét. Ez a remény nem teljesült; a budai bankház 1533-ban feloszlott s a Fuggerek Bécsben összpontositották magyarországi üzleteik vezetését. A kisebb kereskedők vissza-

[1] 1432 november 2-iki levele. Jakab Elek, Kolozsvár története, I. 622.
[2] Sperfogel krónikája.

tértek ugyan Budára, de János király utolsó éveiben a főváros inkább katona-városi, várszerű jelleget öltött. Lehetőleg megerősitették, nagy őrséget raktak bele, s igy a forgalom és kereskedelem nem érezhette benne magát oly kényelmesen, mint régebben. De azért ez időben is sokat jártak-keltek

Fugger Antal.
(XVII. századi rézmetszet.)

idegen kereskedők Augsburgból, Bécsből s más külföldi városokból a fővárosban és az országban. Komáromból Esztergomba s onnan Budára jó csinált út vezetett,[1] melyre ekkor még gondot viseltek. Ferdinánd király 1527-ben Bécs és Buda közt állandó postavonalat létesitett,[2] mely azonban

[1] Thallóczy, Zay Ferencz. 78.
[2] A budai postások 1528-iki kérvénye, a bécsi áll. levéltárban.

az 1529-iki török háború után megszűnt. Nincs nyoma, hogy János király rendes postát szervezett volna s általában a magyar kereskedelmi és forgalmi viszonyok, a városi élet fejlődése daczára, sok tekintetben kezdetleges állapotban maradtak. Különösen iparilag volt az ország teljesen a külföldre utalva. Mindenféle fegyvert s a hadviseléshez szükséges más eszközt, még nyerget is, leginkább idegenből kellett hozatni. Minden csekélységért, még papirért is külföldre kellett küldeni. Mikor 1526 deczemberben Jozefics püspök, mint az új király követe, megjelent a velenczei tanács előtt, bemutatta János király levelét, de bocsánatot kért, hogy a levél nem hártyára, mint királyoknál szokás, hanem papirra van irva. De hártyát — hozta fel mentségül — sehol sem lehetett kapni, sőt a papirt is Bécsből kellett hozatni. Hiány volt mindenben, s mint Várday érsek sajnosan panaszolta,[1] még szabó sincs elég; annál kevesebb az olyan iparos, a ki kard- vagy fegyvergyártással foglalkozik, mert a tömeg nem űz más mesterséget, mint a katonáskodást. János király minden hadi tevékenységét megbénitotta a fegyver- és ágyúhiány, melyet ismételve panaszol.[2]

Oda törekedett tehát, hogy a külföldi árúcserét megélénkitse. Kezdettől fogva volt érzéke a kereskedelem fontossága iránt s már 1526-ban utasitotta követét, Jozeficset, hogy Velenczével szorosabb kereskedelmi kapcsolatot létesitsen. Különösen a nagy élelmiszer- és marha-kivitelt, mely akkor Ausztriába irányult, óhajtá velenczei területre áthelyezni. A doge ki is fejezte reményét,[3] hogy Magyarország és Velencze közt a forgalom, melyet — mint mondá — a mostoha viszonyok egy idő óta megszakitottak, ismét föllendül. De Velencze keveset tett ez irányban, az idők meg mostohák maradtak s igy a kivitel a marhát illetőleg tovább is Ausztriába irányult, bor és más czikkek meg Lengyelországba szállittattak, s ugyancsak ez a két ország közvetitette legnagyobb részben a behozatalt is.

De sem az egyik, sem a másik nem ölthetett nagyobb arányokat egyrészt a háború, másrészt olyan tényezők hatása következtében, melyek Európaszerte érvényesültek s valóságos gazdasági forradalmat idéztek elő. Az amerikai nemes ércz beözönlése a pénz — akkor csupa arany és ezüst — értékét, vásárló képességét nagyban csökkentette, a nyers termékeket viszont tetemesen megdrágitotta. A Fuggerek számadásai szerint a huszas években 1 frton[4] 20, 1535-ben már csak 5—7 véka zabot lehetett nálunk

[1] 1539 márczius 4-ikén beszéli Aleandernek. Nuntiaturber. IV.

[2] Például 1530 január 15-ikén, midőn azt mondja, hogy rég meghódithatta volna Brassó, Szeben, Segesvár pártütő városokat, ha ágyúja lenne. Századok, 1872. 507. Lippa várában ugy látszik ő rendezte be azt az ágyúöntőműhelyt, melyről később említés történik. A hazai ágyúöntés multjáról a Századok 1876. Az Archeol. Ért. X. XI. és XIV. kötetében is vannak adatok.

[3] 1527 február 1-én kelt jelentése a tört. bizottság másolatai közt.

[4] Általános tájékozásul megjegyzem, hogy a magyar forint ez időben 100 dénárból állt s egy forint absolut értéke 1527—1546-ban 2 frt 64.39 kr. mai osztrák értéket tett. Ez azonban csak absolut érték. E mellett a pénz vásárló képessége is sokkal nagyobb

kapni, a szekeres ló ára meg 7—8 frtról 12—16 frtra emelkedett. Ellenben a munkabér lényegesen csökkent s a fuvar is olcsóbb lett. Az iparczikkek ára azonban nem emelkedett a nyers terményeknek megfelelő arányban s például egy mázsa vas értéke 94-ről csak 116—20 dénárra szökött. Mindez nagy mértékben visszahatott a termelésre és fogyasztásra s sok változást és zűrzavart idézett elő. De egészen válságszerűen hatottak hazánkban a pénzverés terén elharapódzó visszaélések. Maga a két király jó pénzt veretett s hozott forgalomba. De a pénzhamisitás hihetetlen szemérmetlenséggel folyt mindenfelől. Az ország valósággal elárasztatott rossz, hamis pénzzel s a gazdasági válságot a pénzhamisitás még nyomasztóbbá tette. Űzték ezt az urak mindenfelől[1] csaknem egész szabadon, még egyháziak is, például Bebek Imre prépost,[2] Erdélyben főleg Petken, Petky Gáspár jószágán.[3] Végre a magyar pénz iránt oly általános lett a bizalmatlanság, hogy senki sem akarta

János király arany és ezüst pénzei.

elfogadni. Mikor a rendek csak tehették, felszólaltak a visszaélés ellen s a pénzrontást is ama bajok egyik főforrásának nyilvánitották, melyekből az ország mostani tűrhetetlen állapota származik. Hoztak is büntetést ismételve a hamis pénzverők ellen, másrészt meg törvény útján igyekeztek biztositani a jó magyar pénz helyét a forgalomban. A törvény minduntalan kimondotta, hogy a magyar érczpénzt, mely — amennyiben nem hamis — jobb a németországinál, mindenki köteles elfogadni. Súlyos büntetést szabtak azokra, kik nem engedelmeskedtek, s a megyék vásárbirák kirendelésére

volt s általában el lehet mondani, hogy 1527—46-ban egy forinton tiz-tizenkétszer annyi árut, például gabonát lehetett kapni, mint ma. A régi pénzviszonyokkal behatóan foglalkozom »Közg. állapotaink a XIV. és XV. században« czimű munkámban.

[1] Egyik hamis pénzverőről l. Komáromy András czikkét: Századok, 1893.

[2] Quellen und Forschungen, IV. 14.

[3] Maylád István 1537 augusztus 17-iki levele. Tört. Tár, 1892, 78.

utasittattak, kik a jó pénz elfogadására ügyeljenek. Mindez azonban nem használt. A hamis pénzverők, előkelő urak, kik nem hederitettek a törvényre, annyira megrontották a magyar pénz hitelét, hogy végre a nagyszombati és pozsonyi polgárok sem fogadták el. Az 1538-iki pozsonyi országgyűlésen a rendek azt mondották tehát, hogy a két városban országgyűlést sem tarthatni többé, mert, ha a polgárság el nem fogadja pénzüket, a nemesek oda el sem jöhetnek. Erdélyben a pénzviszonyok meg annyira elfajultak, hogy egykorúak állitása szerint jó pénz hiányában a nép a cserekereskedéshez kezdett visszatérni.

Magyarország földje már jóval a mohácsi vész előtt világhírre tett szert termékenységével. Mindig bő Pannoniának, bő kenyerű országnak nevezték hazánkat, mely termelése fölöslegével jelentékeny részt vett Európa, de kivált a szomszéd országok élelmezésében. Már akkor elragadtatással mondja a költő:

— ez országot mind nevezik vala
Tejjel, mézzel folyó az kövér földnek,
Mert ő bővölködik aranynyal, ezüsttel,
Ónnal, vassal, érczczel, sóval, öreg barmokkal
A Szerém borával, a Somogy borával
A Makra borával, a felföldi jó borokkal,
A Duna vizivel, a Tisza vizivel,
Száva, Dráva, Szamos, Maros vizivel,
Erdőkkel, mezőkkel, szép zsiros fűekkel,
Juhokkal, lovakkal, tikkal, luddal, disznóval.[1]

De nemcsak a költő magasztalta lelkesülten a magyar föld gazdagságát. Idegenek ugyanezt tették s a talaj kövérségéről, az érczek sokaságáról külföldön egész mesés dolgokat beszéltek. »Aranyban és bányákban való gazdagsága, gabonában és borban való termékenysége, a barom és marha kimondhatatlan sokasága tekintetében a világ egyetlen-egy országával sem hasonlitható össze,« irja haza Laszky[2] itt időzése első hónapjaiban. Amig Erdélyt nem látta, azt hitte, hogy Kassa és Buda vidékénél nincs különb az országban. De mikor Erdélybe ment, ez a föld busás bősége borban, sóban, aranyban, melyet még a folyókban is mosnak, rézben s minden másnemű érczben — épen akkor találtak nagy mennyiségű ólomérczet, melyről nem is tudták, hogy az országban előfordul — valóságos lelkesedésre ragadta. Az erdélyi bányák gazdagsága a bajor herczegek figyelmét is fölkelté. Szakembereket küldtek megvizsgálásukra, egyezséget kötöttek János királylyal, 1536-ban meg is kezdték a művelést s a talált ezüstből magyar dénárokat verettek.[3] Beszterczebányán a Fuggerek folytatták haszonnal a rézbányászatot, mig az arany- és ezüstbányák, illetve a bányavárosok

[1] 1538-ban igy irja le Farkas András »A zsidó és magyar nemzetről« czimű költeményében az országot. Szilády, Régi Magyar Költők Tára, II. 17.
[2] 1527 október 18. Kolozsvárról Acta Tomic. IX. 316.
[3] Az erre vonatkozó adatok: Quellen u. Forschungen, IV.

özvegyi jog czimén Mária királyné kezén voltak, s a pénzverés ausztriai hatóságok felügyelete alatt folyt.

A legfontosabb gazdasági tényező azonban a földművelés és a marhatenyésztés maradt. Első sorban rajtuk nyugodott a nemzet ellátása, az uralkodó osztály gazdagsága s a munkás rétegek mindennapi megélhetése. A földművelés mint ma, úgy akkor is vidékenként a talaj-, éghajlati és egyéb viszonyokhoz képest más-más fokon állt. Itt fejlettebb, ott kezdetlegesebb módon űzetett; különösen dicsérik a bő Mátyusföldét, a Csallóközt, ez aranyos tündérkertet. Másrészt azonban olyan vidékeken, melyek ma hazánk gabonatermelésében legelől állanak, például Békés vármegyében, a földművelés igen csekély terjedelemben folyt s a nép leginkább marhatenyésztéssel kereste kenyerét. Sőt a magyar földművelés, bármi kitünő volt a talaj, általában országszerte alacsony fokon állt s a szomszéd nyugoti tartományok szinvonalát sem érte el. Mikor Szulejmán szultán 1529-ben magyar területről osztrákra érkezett, éles tekintetével nyomban észrevette a két ország gazdasági fejlettsége közti nagy különbséget. Ausztriáról azt mondja, hogy a »hitetlenség fáklyái« különösen megvilágitják; mindenütt városok, várak, templomkastélyok vannak, melyek megkönnyitik a népnek a védelmet s bőségben találhatni ott mindent.[1] Várday érsek[2] szintén emliti, hogy a földművelés alanti fokon áll, mert mindenütt hanyagul folytatják. Az érsek ráutal e sajnos körülmény okára, melyet abban talál, hogy az urak zsarnoksága gátolja a parasztságot a föld jó megmunkálásában. Idegenek meg épen azt mondják, a köznép olyan módon el van itt nyomva, mint soha és sehol más nyugoti országokban.[3] Ez egészben igaz volt; tényleg akkor két nemzet élt Magyarországban: az uralkodó és az elnyomott nemzet. Amaz a legkorlátlanabb szabadságot élvezte, mely gyönge királyok s a központi hatalom tehetetlensége idején féktelen szabadosságig fajult. Ez ellenben minden jogtól, nemcsak politikai, hanem emberi jogtól is meg volt fosztva, örök rabságra kárhoztatva hordotta nehéz igáját. A jobbágynak a XVI. században Európaszerte körülbelül ugyanoly helyzete volt a jogéletben, mint ma a hasznos házi állatnak. Ember számba sem ment, csak objectum volt s csak olyan kedvezményekben részesült, melyeket neki gazdája saját érdekében engedett. Amint ma némelyik gazda házi állataival emberségesebben bánik, jobban táplálja, kevésbbé kinozza

Mária királyné emlékérme.

[1] Idézi Egehaaf, Deutsche Geschichte.
[2] 1539 márczius 4-iki levele Aleanderhez. Nuntiaturber.
[3] Held Mátyás, id. h.

azokat, akképpen akadtak régen is földesurak, kik nagyobb kíméletet tanusitottak jobbágyaik iránt. De ez tisztán az úr egyéniségétől függött; jogok a jobbágyot csak annyiban illették meg, amennyiben a földesúrnak váltak hasznára. A jobbágy rendesen némán, panasz nélkül hordozta igáját. Időnként azonban ki-kitört belőle az elkeseredés, a vad emberi természet. Ilyenkor, mikor a lelánczolt fenevad széttörte bilincseit, állati kegyetlenséggel fordult urai ellen s egy-egy parasztlázadásban az egy országban lakó két nemzet közötti ellentét a legszörnyebb vérengzésekben nyilvánult.

Az elnyomás, mely alatt a földesúri hatalomnak alávetett néptömeg általában élt, kifejezést nyert munkájában s munkája gyümölcseiben is. Már az egykorúak mondották: »minéműk az urak, olyak a parasztok«[1] s a mily kedvezőtlen eredménynyel végeztek az urak a nemzet politikai életében reájok háruló kötelességeket, akképen tették ezt jobbágyaik a gazdasági élet mezején: csak úgy és annyit dolgoztak, amennyi a megéléshez mulhatatlanul megkivántatott. De 1527 óta még a rendes mezei munkát is mindinkább nehezitették, néhol lehetetlenné tették az örökös háborúk, melyek egész súlya a védtelen jobbágyra nehezedett. Sok száz község, ezer meg ezer lakóház esett tűzvész áldozatává. Minthogy a jobbágy és birtoka a földesúri vagyon főalkatelemét tette, az urak magánháborúiban az oroszlánrész a jobbágyság pusztitására esett. Összefogdosták őket, leégették házaikat, lelegeltették vetésüket, elszedték a szőlő- és gabonatermést, sőt munkájok eszközét, a marhát is. Az idegen zsoldosok követték a példát s már 1535-ben az urak maguk mondják, hogy egyebe sem maradt a szegény jobbágynak, mint összevert, mezitelen teste. Az urak a német zsoldosokat vádolták s rájuk kérték az ég bosszúját. Ellenben a kisbirtokos nemesség még ugyanazon évben az urakra háritotta a tűrhetetlen állapotokért a felelősséget. Elmondotta, hogy Felső-Magyarországot a hatalmasok valósággal felosztották szolgáik közt. Fizetés helyett egyes községeket utaltak ki nekik, oda tiszteket küldtek s nemcsak a jobbágyokat, hanem az ott lakó kis-nemeseket is kirabolták, házukból elűzték, vagyonuktól megfosztották. Amit ezek meghagytak, azt elvette a rovó vagy a dézsmaszedő, különösen az igás marhát úgy, hogy sok helyütt már csak két, néha csak négy jobbágynak van egy ekéje. Minthogy a várkapitányok s más hatalmasok folyton ingyen dolgoztatják a népet, az — panaszolta a nemesség — már nem is képes szántani-vetni. E viszonyok következtében a parasztság tömegesen kezdett szökdösni, másfelé költözködni, sőt a török részekbe menekülni. Hat évvel később ugyancsak nemes urak azt mondják, hogy az elnyomott jobbágyság jajkiáltása az ég bosszúját kéri le, s ekkor már a nép csakugyan tömegesen keresett a török részekben oltalmat saját urai ellen.

Ezzel azonban nemcsak a földművelés indult hanyatlásnak. A köznép erkölcsei is rettenetesen elvadultak, vonzalma a szülőföldhöz kiveszett, val-

[1] Szkárosi Horvát András. Régi Magyar Költők Tára, II. 175.

lásos hite megingott, lelki világa teljesen elborult. Főleg a török uralomhoz közelebb eső vidékeken fejlődtek ki szörnyű állapotok. Mint Frangepán érsek a nuntiusnak 1539-ben beszélte, ott a katonák és más gonosztevők összefogdosták a keresztény gyermekeket s a töröknek adták el, ki jancsárt nevelt belőlük. Sokan, — folytatta az érsek — kiknek feleségét a török elrabolta, ha az asszonyról bizonyos ideig hirt nem hallanak, egyszerűen megházasodnak, a nők pedig, kiknek férjük eltünt, férjhez mennek, miből azután végtelen zavar és botrány származott.

Maga az erős kezű György barát az egyetlen, kinek lelkében a jobbágyság szörnyű keservei visszhangot keltettek, ki a tömegekben látta nemzete megmentésének főtényezőjét s helyzetüket javitani próbálta, sem birt törekvéseivel e téren boldogulni. Az ellenáramlat erősebb maradt mint ő, mert az összes hatalmasok szemben álltak vele s a jobbágyok nyúzásában régi és új urak közt nem volt semmi különbség. A parasztság legkegyetlenebb zsarnokai közt emlitik az egykorúak Petrovics Pétert és Thurzó Eleket. Ez utóbbiról 1533-ban az a kósza hir kelt szárnyra, hogy meghalt, aminek sokan megörültek, mert »nem védi, hanem szörnyen elnyomja jobbágyait«.

Frangepán érsek aláirása.

Ily körülmények közt a föld népe s az a munka, melynek a gazdasági szervezetben természetes közege volt, mindinkább veszitette értékét. Magyarország politikai válságát heves és általános gazdasági válság tetőzte be s a nemzet ellenálló képességét még nagyobb mértékben megbénitotta. Még a természet is kegyetlen volt a szenvedő nép iránt s keserveit a maga részéről is fokozta. Egymást érték a pusztitó járványok és elemi csapások. 1527-ben vérhas, 1529-ben és 1530-ban rettenetes döghalál irtotta az embert. 1527-ben sok helyt nagyon rossz bor termett s a gabonának roppant ára volt. A következő év jeles bort hozott ugyan, de a gabona még mindig fölötte drága maradt. 1529-ben a bor középszerűen sikerült, ellenben a gabonatermés kitünő volt, csakhogy azon vidékeken, hol a háború dúlt, az ellenség tönkre tette nagyobb részét. 1534-ben ismét szűk termés és inség jelentkezett s még a következő 1535. és 1536. években is nagy volt az inség és drágaság, kivált Erdélyben.

A nemzet legnagyobb részének elnyomott állapota s a vele járó gazdasági és erkölcsi bajok magyarázzák meg az ország sorsának további alakulását. A munkás-osztályok végtelen szegénysége természetszerűen meddőségre kárhoztatta az uralkodó osztályok törekvéseit a politika és a hadviselés terén. A nemzet testének félkeze, az a kéz, mely dolgozni volt hivatva, meg levén bénitva, béna maradt az a kéz is, mely a kardot forgatta.

IV. FEJEZET.

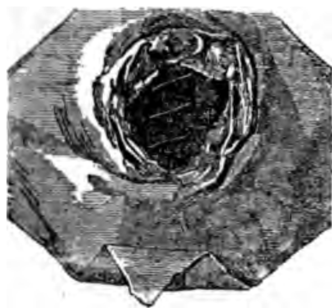
Vallásos élet. Közműveltség.

Még a mohácsi vész előtt áthatottak hazánkba azok a világtörténelmi mozgalmak, melyeket Németországban a vallásügy terén Luther Márton keltett. A magyar nemzet volt a legelsők egyike, mely kegyetlen törvényekkel igyekezett gátat emelni az új tanok terjedésének. Ezek azonban a mohácsi csata utáni években ellenállhatatlan erővel özönlötték el az ország minden részét, ahol katholikus lakosság egyáltalán élt. Pedig épen a vallásügy volt azon egyetlen-egy kérdés, melyben Magyarország mindkét királya az első percztől kezdve állandóan egyetértett. Mindketten rendületlen hivei voltak a régi vallásnak s mindketten egyenlő komolysággal, de egyenlő eredménytelenséggel foglaltak állást az új tanok ellen. Politikai érdekeik és egyéni meggyőződésük egyaránt a régi egyházra utalták őket. János a római curiánál keresett támaszt s talált is egy ideig, mig a szentszék a Habsburgokkal ki nem békült. Ekkor a pápa politikájában változás állt be, sőt új barátai kedvéért egyházi átokkal sujtotta Jánost. Az intézkedés azonban saját meggyőződésével is ellenkezésben állt s azért komolyan meg sem próbálta nyomatékossá tenni, hanem folyton fentartotta érintkezését a budai udvarral. Mindazáltal a királyt kinosan érintette a nem várt, meg nem érdemelt büntetés. Elnézőbb lett az új tanok terjesztői iránt s mikor Budán, néha a király jelenlétében kezdték hirdetni, azoknak, kik az illetők megfenyitésére nógatták, azt szokta felelni, hogy nem tehet semmit, mert ki van az egyházból közösitve.[1] Ez azonban csak pillanatnyi hangulat, a rajta ejtett méltatlanság érzetének fellobbanása volt. Néhány hét mulva mégis elzáratta Bebek Imre fejérvári prépostot, ki egy görög leányt vett feleségül. Általában Jánosban a magyarok nemcsak a nemzeti királyság, hanem a régi egyház képviselőjét is látták. Ő szintén annak érezte magát, ámbár békés természetével ellenkezett az erőszak alkalmazása. Teljesen tétlen azonban nem maradt. 1533-ban méltán mondja róla Frangepán, hogy egyenesen a király érdeme, hogy az egész ország még nem csatlakozott az új hithez.

1533-ban János kezén voltak a kalocsai érsekség, melyet a török szertelenül feldúlt, az erdélyi, váczi, váradi, pécsi, csanádi és boszniai püspökségek. Betöltötte őket, de a kinevezettek nem akarták a pápától megerősitésüket kérni, mig tettekkel nem bizonyitja be jóakaratát Magyarország iránt.[2] A király maga kérte megerősitésüket, mihelyt viszonya a curiával

[1] Brodarics és Frangepán 1538 deczember 1-én kelt levele. Londoni Okmánytár, 186.
[2] Frangepán Ferencz július 5-iki levele a pápához. Theiner, Mon. Hung. I. 623.

[illegible] megjavult. Általában hive maradt a szentszéknek[1] s kész volt az egyetemes zsinaton a pápát nyomatékosan támogatni, mihelyt ügyei rendbe jönnek.[2] Legbizalmasabb tanácsosai ugyanezen egyházi alapon állottak. Verbőczy István már a mohácsi vész előtt szembeszállt Lutherrel és tanaival s vallásában, melyben született, meg nem ingott soha. Bánffy János nádor is katholikus volt s fájdalmasan panaszolta a pápának, hogy a háború a legjobb terjesztője az eretnekségnek, mely immár Magyarországot is megmételyezte.[3] Püstyéni Gergely, a főudvarmester, a leghatározottabban hangsulyozta a szentszék előtt hűségét az ősi egyház iránt.[4] Ama férfiak, kiket János az egyházmegyék élére állitott, szintén nem feledkeztek meg egyházuk iránti kötelességeikről. Czibak Imre váradi püspök, bármennyire igénybe vették a háború és hadműveletek, vas kézzel vezette egyháza kormányzatát is, védte a mindenfelől üldözött szerzeteseket, s az újitásokat lehetőleg távol tartotta egyházmegyéjétől. Utóda, György barát, már »más ir« alkalmazásától sem riadt vissza. Első sorban a szó erejével, az érvek súlyával akart hatni ő is s 1538-ban Segesvártt hitvitát tartott. De mikor a béke eszközeivel nem boldogult, azzal a szigorral, mely egyéniségét jellemzi, teljesitette egyháza iránti kötelességét is. Ha törvény mondta ki, hogy a lutheránusokat megégessék, ő a törvényt végre akarta hajtani. A segesvári hitvita után az eretnekséghez kitartóan ragaszkodó Szántay István kassai tanitó megégetését követelte, s csak a türelmes, jószivű János király akadályozta meg a kegyetlen eszköz alkalmazásában. A többi főpapok, Frangepán, Statileo, Brodarics, Eszéky, noha egyik-másiknak igazhitűsége minduntalan gyanuba vétetett, diplomatiai s másnemű elfoglaltságuk közepett egyházuk érdekeit is szivükön hordták. Egyik-másik püspök azonban nem zárkózott el némely újitás és reform szüksége elől, amint azon időben Rómában, a pápa közvetlen környezetében sem hiányoztak olyanok, kik szintén tettek engedményt a kor hevesen nyilvánuló vallásos követeléseinek.

Czibak Imre pecsétje.

Ferdinánd király magatartása az egyház-politika kérdéseiben szintén soha sem volt kétszinű vagy ingadozó. Spanyol földön a legvallásosabb nevelést nyerte, politikai érdekei pedig még inkább a régi egyházhoz fűzték. Ugyanakkor, mikor a Habsburgok háborút folytattak az egyház feje ellen, midőn hadaik Rómát kirabolták, a pápát fogságra vetették, Németországban s másutt is ép oly gyilkos háborúban igyekeztek a Luther-féle tanokat

[1] Brodarics 1538 június 8-ikán a pápának. Nuntiaturber. II. 296.
[2] Frangepán Aleandernek. U. ott, IV. 343.
[3] 1533 április 25-iki levele a pápához a tört. bizotsság másolatai között.
[4] 1535 május 18-iki levele a pápához. Óváry, III. Pál pápa levelei.

vérbe fojtani. Nemcsak eretnekségnek tartották e tanokat, hanem családjuk világhatalmi állását, fényét, tekintélyét, magát a császári méltóságot féltették tőlök. Eleinte az ifjú Károly császártól azt remélték a németek, hogy maga áll a Róma-ellenes mozgalom élére s igy igyekszik megnyerni a német nemzet szivét. De a császár 1521-től [1] kezdve mindvégig, soha sem tántorodott meg abbeli meggyőződésében, hogy Luther tanai a világi hatalmat is megtámadják. Azt mondotta: ha igaz az, amit Luther hirdet, hogy már 1000 évvel ezelőtt sem volt valóságos pápa, úgy a pápa a császári méltóságot sem ruházhatta át keletről nyugatra; úgy nincs sem birodalom, sem császár, sem választó-fejedelem, nincs semmi, amihez eddig az egész földgömbön ragaszkodtak s a régi khaoszba sülyedünk vissza. Felfogása szerint a pápaság s a világi hatalom, trón és oltár a legszorosabban egymásra utalvák s a fejedelem, ki a lutherséget támogatja, azt az ágat fűrészeli le, melyen maga ül, melyből saját világi hatalmát származtatja. Ferdinánd király — aki különben is mindenben bátyja után indult — ugyanigy gondolkodott s nem egyszer mondotta, hogy élete főfeladatai közé sorolja a lutherség kiirtását.[2] Örökös tartományaiban nyomban munkához fogott s elűzte a protestáns papokat. Mihelyt Prágában megkoronázták, itt sem késett állást foglalni. 1527 augusztus 20-ikán Budáról kelt rendelete újabb szigorú büntetéseket szabott az örökös tartományok lutheránusaira. Mindazáltal Magyarországban jó ideig azt hitték róla, hogy vele nemcsak az idegen uralom, hanem az idegen vallás is befészkeli magát nálunk s ki fogja szoritani valamint a magyarságot, akképen azt a vallást is, melyet a magyarság már fél évezred óta követett. Eleinte még a főpapok is igy gondolkodtak,[3] az alsóbb körökben pedig általános volt e meggyőződés.[4] A régi egyház hivei Ferdinándot, »ezt a majdnem eretneket, a lutheránus secta védőjét és szerzőjét, a kereszténység ellenségét s a mi szegény magyar nyelvünknek nyilván való veszedelmét,« vallásos szempontból is gyűlölték. Ellenben a szászok s a német városi polgárok ugyanez okból rokonszenveztek vele. De Ferdinánd nem késett tisztázni a helyzetet s a régi egyház érdekében Magyarországban is erélyes rendeleteket adott ki.[5] Védte a szerzeteseket a városi polgárok ellen, Bártfát utasitotta, hogy Láng Ézsaiást, kit a polgárok papjoknak választottak, fogja el és küldje Egerbe.[6] De Ferdinánd hitbuzgósága ép oly kevéssé gátolhatta az új tanok terjedését, mint a János királyé. Rendeletei mind hatástalanok maradtak s különben is, bármilyen hű katholikus volt egyénileg, politikai érdekből sokszor mérsékelte hitbuzgalmát. Nemcsak Magyar-, hanem Csehországban sem igen merte erélyes

[1] Kifejezi ezt a trienti püspökhöz 1521-ben intézett levelében. Egelhaaf, id. m. I. 302.
[2] 1533-ban Vergeriónak többször mondta. Nuntiaturber. I. 199.
[3] Brodarics 1527 márczius 18-iki levele. Fraknói: Századok, 1877. 66.
[4] Ibrányi Péter tornai várnagy 1528 február 19-iki levele. Tört. Tár, 1895. 391.
[5] Több ilyen rendelete: Tört. Tár, 1881.
[6] Janota, Bártfa tót nyelvű történetében.

irányok keltettek benne visszhangot, azok az irányok, melyek nemcsak egyházi, hanem sociálpolitikai reformokkal is biztatták. Ahol ilyen szélső tanok hirdetői a tömeghez férkőzhettek, ott csakugyan megragadták képzeletét s a németországi anabaptistáknak már 1540 előtt akadtak nálunk is, főleg Szepesben hiveik.[1] Néhol a hussitaság emlékei befolyásolták, melyek érvényesültek egész a mohácsi vészig; a cseh eredetű Jaksicsok mindig hussiták maradtak s jószágaikon e tanokat hirdették, mig a hitujitáshoz nem csatlakoztak.[2] Teljesen elzárva a kor hatalmas vallásos mozgalmaitól a magyar nép tömegei sem voltak. Mindazáltal ezeket a tömegeket »mintegy tudta és akarata nélkül«[3] urai vezették át, és pedig csak a későbbi évek folyamán, az új hitbe. Habár urak és nemesek legnagyobb része, a városok pedig általában a hitujitás felé hajlottak, 1540-ig mégis inkább csak kivétel, hogy az ujitások hivei nálunk teljesen tisztában lettek volna álláspontjukkal. Akadtak ilyenek is. Egészben azonban ekkor még csak átmeneti állapotban, vajudásban volt a magyar közszellem s az, mit itt lutherségnek neveztek, inkább bizonyos ujitó törekvés, reformvágy volt, afféle szellemi irány, mint a mult század végén a fölvilágosodás. Az aufklärerek, mint nálunk nevezték őket, legnagyobb részt épen nem voltak forradalmárok, hanem csak az állami, társadalmi, gazdasági élet legkirivóbb hiányait, kinövéseit óhajtották orvosolni. Az új korszellemnek tettek a fennálló rovására bizonyos, részben szerény engedményeket. A mohácsi vész utáni magyarországi úgynevezett lutheránusokról körülbelöl ugyanezt mondhatni. Némely ujitásokat, reformokat sürgettek anélkül, hogy óhajaik jelentőségéről kellően tájékozva lettek, a régi egyházzal végleg szakitottak volna. Már ez időben jártak ifjaink német egyetemekre, fölkeresték magukat a reformátorokat s közvetlenül az új hitalapitók ajkairól hallották az igét. Az ilyenek az új hit külső és belső mivoltának titkaiba is be voltak avatva. Mások meg a reformátorok és ellenfeleik közt folyó irodalmi vita legfontosabb termékeit, melyek Magyarországban is elterjedtek, olvasták s belőlük alkották meg maguknak az új tan tiszta képét. Hogy valaki »tiszta luther« legyen, annak első föltétele volt, hogy tanult ember, lehetőleg egyetemen járt legyen.[4] Mindazáltal együttvéve sem sokan voltak 1540-ig nálunk az ilyenek s a műveltek szélesebb körei még nagyon kevéssé voltak tisztában a hitujitás tartalmával és jelentőségével. Minthogy azonban a kor ujitásvágya az ő lelkükben is visszhangot keltett, minthogy ők is egyházi reformokat sürgettek, őket is lutheránusoknak nevezték. Annak nevezték még a püspököket is, mihelyt a legcsekélyebb engedményt akarták a korszellemnek tenni. Ilyen hirbe kerültek Brodarics, Statileo és mások, noha mint jó katholikusok

[1] Prot. Szemle, 1894. 353.

[2] Bunyitay, A váradi püspökség története, I.

[3] Révész Imre: Prot. Figyelmező, 1870. 396.

[4] Ladonyi Demeter Bécsből, az egyetemről anyjának azt irja, hogy bátyja, György a »tiszta Luter, annyira tanult«. Hazai Okmánytár, I. 406.

éltek és úgy is haltak meg. Pedig Károly császártól kezdve a műveltebbek, az olvasni tudók legalsóbb rétegeig reformokat sürgetett akkor mindenki, s a római főpapok sorában, a pápa környezetében is akadtak ez iránynak hivei. Éppen az általános reformszükséglet kielégitése végett követelték egyháziak és világiak a közzsinat összehivását. A magyar püspökök mindkét király táborában élénken rokonszenveztek a közzsinat eszméjével s Frangepán Ferencz ismételve ajánlotta összehivását a pápának. De alighogy ez 1536-ban megtörtént, Ferdinánd király azt kivánta III. Pál pápától, hogy tekintve az ország zavaros állapotait, a magyar püspöki kart ne hivja meg. A pápa azonban az uralkodók viszályában nem látott okot arra, hogy Magyarországot, a kereszténység bástyáját és őrszemét, mellőzze.[1] Ha tehát már a püspöki karba is behatolt a kor uralkodó iránya, természetesen még inkább elterjedt az a műveltebb világiak körében. Mindazáltal 1540-ig olyan ember, ki a Luther tanitását alapjában ismerte, kit tehát igazi lutheránusnak lehetett nevezni, aránylag csak kevés élt Magyarországban. A rokonszenv általános volt ugyan az új tanok iránt. De ki ezt, ki amazt vette át belőlük anélkül, hogy a régi egyházzal szakitott volna. Az elharapódzott visszaéléseket ki akarta ugyan irtani mindenki, de a reformok mértékére és részleteire nézve szertelenül nagy volt az eltérés. Az egyik püspök az úrvacsora, a másik a coelibatus elleni tanban hajlott Lutherhez. Egy másik a képek tiszteletére nézve volt vele egyetértésben. Thurzó Elek, a királyi helytartó kétségbe vonta a szentek imáinak hatását, sőt tagadta, hogy imánk javukra szolgálhatna az elhunytaknak, hisz a halottak csak itélet napján láthatják a mennyeket. Midőn Várday érsek azt mondta neki: »velem lészsz a paradicsomban« — azt felelte: »igen, a földi paradicsomban!«[2] Mindez megingatta ugyan, de még nem döntötte meg a régi hitet s szervezetét. Ugyanakkor, midőn a szerzetes rendek felett annyi sötét felhő tornyosult össze, még mindig alapitottak klastromokat, igy az Ábránfyak Gerlán (1531),[3] hagyományoztak barátoknak és katholikus templomoknak végrendeletileg pénzalapitványokat, igy 1535-ben Palásthy András,[4] s általában a régi és új irány különválása csak jóval később ment végbe. Közös alapjuk az ujitás hiveinek az evangelium volt s nem a hitelvekben, hanem az evangeliumban való általános egyetértés alkotta ez időben a magyar hitujitás lényeges tartalmát. Mikor Perényi Péter 1537-ben Ferdinándhoz akart átállani, külön biztositékot kért az iránt is, hogy a király nem háborgatja vallásában, mely az evangeliumon nyugszik (fidem christianam per Christum iuxta evangelium). Egészben megvolt tehát még a régi egyház, de az újnak alapjai kétségkivül a tizennégy évi, átmeneti időben tétettek le. Igen sok körülmény működött közre, hogy a nemzet, mely eleinte a

[1] Morone nuntiusnak 1536 október 24-ikén adott utasitása Nuntiaturber. II. 58.
[2] Várday beszéli Aleandernek 1538 november 12-ikén. U. ott, IV. 242.
[3] Karácsonyi, id. m. I.
[4] Palásthyak, II. 20.

leghatározottabban Luther ellen foglalt állást, csakhamar az új eszmék uralma alá jusson. Általában az újitásvágy, a reformszükséglet, mely a társadalmat áthatotta, sem az állami, sem a gazdasági életben nem érvényesülhetvén, teljes erővel az egyházra vetette magát. Ebben meg kevés volt az ellenálló képesség, mert a mohácsi csatában a magyar egyház számos főpapja elhunyt s a rá következő mozgalmak még inkább megbontották régi, szilárd szervezetét. Hitbuzgalma sem tartóztatta vissza a két király egyikét is sok oly intézkedéstől, mely az egyháznak nyilvánvaló kárára szolgált s a főpapi kinevezésekben, az egyházi vagyon eladományozásában igen gyakran politikai és nem egyházi érdekek vezették őket.

János király előbb Gritti Lajost, azután fiát, Antalt tette meg egri püspökké, Ferdinánd meg, hogy a kassai tromfot (Kassa elfoglalását 1536 deczember 4-ikén) visszafizesse, 1537 január 7-ikén megengedte Serédy Gáspárnak és Bebek Ferencznek, hogy Eger várát megrohanják s elfoglalják, márczius 28-ikán pedig Bebek vejét, Perényi Ferenczet nevezte ki püspökké.[1] Ugyanez évben, hogy Perényi Pétert megnyerje, fiát Gábort váradi püspökké nevezte ki.[2] Mindez csak tervezgetés maradt s nem jutott a kinevezési okmányok kiállitásánál tovább, de mindenesetre az egyházellenes irányt ápolta a hatalmasokban. Másrészt a polgárháboru nemcsak általában elvaditotta az erkölcsöket, hanem néha hallatlan állapotokra vezetett. 1528-ban a gyulai vár kapitánya s más urak erőszakkal lefoglalták az egri püspökség dézsmáinak egy részét. Erre a püspök tizedszedői s később maga a püspök a gyulai várnak Zarándmegyében levő községeit egyházi tilalom alá vetették. Ennek következtében hónapokig nem tartatott a templomokban nyilvános istentisztelet.[3] Igy a köznép, mely a dologban teljesen ártatlan volt, mert ő rajta megvették a dézsmát, jó ideig megfosztatott a vallás lelki táplálékától, melyre épen a nehéz időkben annyira rászorult. E helyett szédelgők lepték el az országot s az indulgentiákkal »szégyenletes vásárt« csaptak, mint Frangepán Ferencz a pápának keserűen panaszolta, ki azt felelte, hogy nincs tudomása a dologról. Növelte a bajt, hogy az egyházszervezet maga éveken át úgyszólván a levegőben függött s legfőbb közegei, a püspökök, nem kormányozták teljes hatalommal megyéiket. Mindkét király betöltötte ugyan az üresedésben levő püspöki székeket, sőt némelyik kétszeresen is be volt töltve. Csakhogy János püspökei egy ideig nem kérték megerősitésüket a pápától. Később meg pénzügyi nehézségek merültek föl. Az új püspök ugyanis első évi jövedelmét annata czímen a curiának volt köteles befizetni. Midőn 1539-ben a pápa végre kiállitotta a megerősitő bullákat s Rorario nuntiust bizta meg az értük járó dijak beszedésével, az érdekelt püspökök határozottan vonakodtak a dijat megfizetni. Frangepán Ferencz megirta Aleandernek, hogy pénzzel

[1] A kinevezési okmányt közli Szederkényi: Heves vármegye tört. II. 433.

[2] Károlyi Árpád, Adalék a nagyváradi béke történetéhez, 43.

[3] Karácsonyi, id. m. I. 98.

nem szolgálhat, mert jövedelmeit Eger megerősitése s diplomatiai küldetései, melyekért — nem úgy, mint a pápa legatusai és nuntiusai, — fizetést nem kap, teljesen felemésztették. Szóval nincs pénze, s ha a pápa pénzt akar a bullákért, a nuntius mindjárt vissza is viheti azokat a római levéltárba.[1] Ugyanily helyzetben voltak a Ferdinánd által kinevezett veszprémi és nyitrai püspökök, s kivált Ujlaky Ferencz győri püspök, előbb pozsonyi prépost, tiszteletreméltó komoly, ámbár — az egykorú jelentés szerint — kevés tudományú ember. Ujlaky nem is kérte a pápai megerősitést, mert elpusztult vagy Török Bálint által elfoglalt egyházmegyéjét és székesegyházát birtokba sem vehette. Így jövedelme nem lévén, az annaták elengedését kérte, mely kérést, valamint a másik két püspök ingyenes megerősitését, a nuntius is melegen ajánlotta.[2] A főpapokra ez időben általában roppant katonai kiadások rovattak, másrészt birtokaik nagy része elpusztult vagy idegen kézre jutott, s így jövedelmükből sajátos egyházi czélokra, templomra, iskolára, papnevelésre nem igen fordíthattak valamit. Mint Frangepán az egri, akképen Várday érsek az esztergomi vár megerősitésére — ezt Ferdinánd dicsérettel ismerte el — roppant összegeket forditott. 1538-ban maga beszélte a nuntiusnak, hogy a vár s más épületek kijavitására 25,000 frtot, más közügyekre ugyanannyit költött. Ez időben évi jövedelmét csak 12,000 frtra teszi, mely még 8000 frttal szaporodnék, ha János király területén levő jószágait is megkapná. A kalocsai érsekség, mint mondá, már akkor szörnyen elpusztult s területe a török kezén volt. 1539-ben Várday következő képet adott a magyar püspökségek állapotáról. Az erdélyi püspökség évi 18,000 frtot hoz. Igen gazdag s a mellett legnyugalmasabb az egri püspökség, melynek csupán tizedből 16,000 frt és 1000 hordó jó bor s a censusból még 1000 arany jövedelme van. E püspökség vagyona és területe ekkor meglehetősen ép volt s az érsek ezt mondotta a legjobbnak, noha máskülönben rangban és jövedelemben a veszprémi megelőzte. A pécsi püspökséget is gazdagabbnak mondá a kalocsai érsekségnél, ámbár a török miatt már csak 10,000 frtot hozott, úgy hogy a váczi és főleg az erdélyi is megelőzi, mert ez utóbbi még sértetlen.[3]

Várday Pál aláirása.

A magyar egyház egykori roppant gazdagsága már ez időben nagyon megcsökkent. Hazánkban nem támadtak ugyan Sickingenek és Huttenek

[1] 1539 július 25-iki levele Visegrádról Aleanderhez, ki azt Rómába küldte. Nuntiaturber. IV. 177.

[2] Morone 1539 november 25. és deczember 16-iki levelei. Görres társ. kiadványa.

[3] Nuntiaturber. IV.

kik a nemességgel a főpapokra törjenek, kik a dúsgazdag egyház ellen az evangelium nevében keresztes háborút hirdessenek, s vagyonát elszedjék. Tényleg azonban itt is elszedték ingó és ingatlan javait, a hol csak tehették. Alkalom kínálkozott a zavaros időkben elég. A nagy urak a püspökségek, apátságok, gazdag szerzetesrendek javaira tették rá kezöket. A kis urak az egyes templomok és plébániák javait ragadták magukhoz. Ekképen anyagi érdekek is elősegitették, hogy a magyar nemesség, mely a mohácsi vészig oly erőteljesen visszautasitott minden Luther-féle eszmét, csakhamar annyira fogékony lett a hitujitás iránt.

A legnagyobb visszhangot azonban, legalább némely ujitások, magában az alsó papságban keltették. Várday érsek még 1539-ben is jónak mondja ugyan katholikus érzelmeire nézve az alsó papságot s a hívek tömegét. De Luther tanai kétségkivül kezdettől fogva mély benyomást tettek reá. Az alsó papság általában kevéssé volt anyagi helyzetével megelégedve, s a Dózsa-lázadásban nem egy tagja vett részt. A mohácsi csata utáni zűrzavarban pedig, felügyelet és vezetés nélkül maradván, maga kezdte a szertartásokat az új tanok szerint átalakitani s itt ezt, amott azt az ujitást léptette életbe. Az úrvacsorát mindinkább két szín alatt szolgáltatta ki, s a kehely használata a husszita hagyományok hatása alatt nagyon elterjedt. De a legmélységesebb rokonszenvet az alsó papságnál a coelibatus elleni mozgalom ébreszté. A világi papokra nézve a nőtlenség kötelezettségét az előző századokban is nálunk csak ügygyel-bajjal lehetett érvényre emelni. Most pedig, midőn az új tanok megengedték a papok házasságát, ismét kitört a coelibatussal való elégedetlenség. Már néhány évvel a mohácsi csata után sok olyan pap akadt Magyarországon, ki megmaradt ugyan a régi egyházban, de megházasodott, még pedig a törvényes formák megtartásával. Püspökök s más főpapok adták a példát. Podmaniczky István nyitrai püspök, ki mindkét királyt megkoronázta, ott hagyta a püspöki széket és feleséget vett. Ugyanezt tevé Bebek Imre fejérvári prépost. Horvát János szepesi prépost csak később házasodott ugyan, de maga biztatta papjait, hogy ne ágyast tartsanak, hanem törvényes feleséget vegyenek.[1] Némely püspök legalább a coelibatus törvényes, közsinat általi megszüntetését óhajtotta. Brodarics püspök nem titkolta e nézetét s elmondta a primásnak, kivel benső barátságban állott s a ki e nézete daczára is jó és tudós embernek tartotta.[2] Várday érsek maga a régi egyházi törvényekhez ragaszkodott; már 1535-ban vizsgálatot inditott a beszterczebányai és zólyomi papok ellen, kik ágyast tartottak, vagy a mi — mondja — még rosszabb, az egyház szine előtt házasságra léptek.[3] De a szigor nem állta útját az ujitásnak s főleg Ferdinánd király megyéiben mindinkább szaporodott a

[1] Weber, Nedecz vára. Tört. Tár, 1893.
[2] Nuntiaturber. IV. 296.
[3] Báró Roszner Ervin, Régi magyar házassági jog.

nős papok száma.[1] Egész nyilvánosan házasodtak. Még csak kivételesen váltak el a régi egyháztól, de természetesen féllábbal már idegen talajon álltak s előre volt látható, hogy összeütközés esetén egészen el fognak szakadni. Csakugyan, az alsó papság nagyban elősegitette az új eszmék későbbi teljes diadalát, mely a politikai szétszakadozottságot a vallásegység széttépésével tetézte. A reformáczió kétségkivül nagy és értékes kincsekkel gyarapitotta a magyar nemzeti szellemet. De midőn az uralkodó osztályokba bevitte az egyházi megoszlást, megszüntette az erőt adó vallásegységet, még inkább szétforgácsolta a nemzeti erőket, s utóbb a politikai és katonai küzdelmeket elkeseredett vallásos tusákkal tetézte.

Vallásegységről természetesen még a régi államban is csupán az uralkodó osztálynál lehetett szó. A földesuri hatalom alatti tömegekben mindig voltak más felekezetüek, az őstermeléssel foglalkozó elemekben görögkeletiek, a kereskedelmet és forgalmat szolgáló rétegekben zsidók. A görögkeletiek a mohácsi csata előtt leginkább a hegyvidék lakói voltak, s részben földművelést, leginkább azonban marhatenyésztést űztek. A keleti vármegyékben s Erdély bérczei közt sűrűbben éltek s a vallásos beolvasztásukra tett kisérletek mindig meghiusultak, mert egyházi különállásuknak igen fontos gazdasági előnyöket köszönhettek. Kevesebb adót fizettek az államnak, mint a többi jobbágyok, sőt nagy részök egészen mentes maradt az állami adótól. Dézsmát az uralkodó egyháznak szintén nem adtak, pedig a »keresztény« jobbágyságot ez az egyházi adó mód nélkül terhelte. Ők azonban rendesen csak földesuraiknak adóztak, s mivel papjaikat is nagyon szegényesen látták el, sajátos helyzetük biztositotta vallásos különállásukat, mely olyan előnyökkel járt, melyekhez érdemes volt ragaszkodni. Nyelvre ruthének és oláhok voltak, de a délvidéken ráczok járultak hozzájuk; harcziasabb faj mint ők, csakhogy azok, kik sorukból az ország nagybirtokosai közé emelkedtek, mint Bakics Pál és Petrovics Péter, elhagyták régi vallásukat s a reformáczióhoz csatlakoztak.

A zsidók a mohácsi vész előtt a szabad királyi városokban laktak, a király és kamarája jobbágyai voltak. Már a nagy nemzeti pusztulás előtt nehéz idők virradtak reájuk. Németországból, hol heves támadásoknak voltak kitéve, melyek ellen Reuchlin és a legjelesebb humanisták egy kis köre hasztalan igyekezett őket megvédeni, az antisemita mozgalom áthatott hozzánk is, s itt az elzüllésben levő állami és társadalmi viszonyok közt élénk visszhangot keltett. De csak a mohácsi csata után csaptak össze a magyar zsidók feje fölött a hullámok. Sopron polgárai még 1526-ban elűzték őket azért, mert a törökkel állitólag titkos egyetértésben állottak. Pozsonyból meg ugyanakkor Mária királyné a polgárok kérésére azért űzte el őket, mert a török elől elmenekültek a városból. Végre szintén ekkor a szultán Budáról és Esztergomból vagy harmadfélezer zsidót

[1] Frangepán 1533-iki levele a pápához. Theiner, Mon. Hung. 624.

hurczolt el Törökországba. Üldözte tehát őket mindenki és mindenféle ürügy alatt, s az 1526-iki fejérvári országgyűlés egyszerűen száműzte a zsidókat Magyarországból. János király azonban ez országgyűlés törvényeit nem erősitette meg, s így a zsidókra vonatkozó törvényczikk sem lépett életbe. Az erős vallási és nemzetiségi forrongásban levő időben azonban mindig ujra és ujra üldözték őket. Egymás után emeltek ellenük sokféle vádat s a szörnyű vérvád réme minduntalan kisértett. A bazini grófok 1528-ban ily vád alapján egész tömegesen küldötték a zsidókat a máglyára. Pár év mulva a vád Nagy-Szombatban megujult, s kiűzésükre vezetett. 1539-ben hire terjedt, hogy János király kitiltotta a zsidókat országából, mi azonban vakhírnek bizonyult. A zsidók, a királyi hatalomtól elhagyatva s több városból kiszoritva, a földesurak jószágain, falvakban, mezővárosokban huzódtak meg s a kiskereskedelem és forgalom közvetitői voltak. Ezzel azonban jogi állásuk megváltozott. Legnagyobb részük többé nem a király, hanem a földesurak alattvalója lévén, ezek oltalma alatt élt s nekik fizetett adót. Ennek következtében a király kamarája is megvonta tőlük ama kedvezményeket, melyeket a vámmentesség terén addig élveztek s melyek csaknem oly terjedelmüek voltak, mint a városi polgárságé.

A mohácsi csata minden téren új időszakot nyitott a magyarság életében. Megingatott, halomra döntött a régiből mindent, s új élet magvait hintette szét. Sok egyébbel a régi állam és egyház legtöbb művelődési tényezőjét is elsodorta. Igy halálos csapást mért az ország egyetlen főiskolájára, a pécsi egyetemre, noha az intézet végkép csak 1543-ban szünt meg. Működésének, hatásának nyomaival azonban már ez időben alig találkozunk, ámbár külföldön még mindig számba vették.[1] Épen úgy pusztulóban volt Mátyás hires könyvtárának az a maradéka, mely 1529-ben János király birtokába került vissza. Gritti Lajos, mint kormányzó, ezt a keveset is megdézsmálta s a velenczei gyűjteményeket a Corvina kincseiből gazdagitotta.[2] Mindazáltal már ez időben tekintélyes tudományos tőke halmozódott fel nemzetünk szellemében, melytől sem a török, sem bárki más meg nem foszthatta. A régi társadalom műveltsége humanista volt, s a humanismus nálunk eleinte az idegen köntöst viselő műveltséget jelenté. De már ekkor is erősen élesztette, fokozta a nemzeti érzést. A humanismus sem szoritkozott csupán a felsőbb körökre, hanem szélesebb rétegeket is megtermékenyitett. Sok volt nálunk a tanult ember már a mohácsi csata évében. Rossz idő járt ugyan rájok; a nemzeti szerencsétlenségben némelyik elvesztette nemcsak vagyonkáját, hanem családja minden tagját. Egyesek a világ nyomoruságai elől ekkor is a zárda csöndjébe akartak menekülni. Mások biztak a jövőben s biztatták egymást, hogy, ha helyre áll a belső béke, »a tudós, jó

[1] 1530 július 1. Croce Velenczéből azt ajánlja VIII. Henrik angol királynak, hogy hires válóperében a többi külföldi egyetemek közt a magyart is véleményadásra szólitsa fel. Calendar.

[2] Kretschmayr. id. m.

ember is illő helyet talál magának Pannoniában«.[1] A békébe vetett remény nem teljesült ugyan, de a műveltség terjedt, s minél inkább lehatolt a kis emberek körébe, annál inkább nemzeti jelleget öltött s ledobta magáról a latinság béklyóit. Tudós köztársaságunk fejei, az Oláhok, Verancsicsok,

Részlet a Kazinczy-kódexből.
(Eredetije a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában.)

Wernerek, Tordák, Forgáchok, bármi valláshoz tartoztak, még a latin nyelvet használták ugyan irodalmi működésökben; de a kis emberek már a magyar nyelv szolgálatába léptek, mely ez időben emelkedett a több

[1] Karancsy György 1526 deczember 25-iki érdekes levele Jászaynál, id. m. 363.

mint fél évezredes magyar nemzet közéletében hozzá méltó jelentőségre. Az erős nemzeti érzés, mely az 1526-iki királyválasztás küzdelmeiben kitörésre jutott, a magyar nyelvet, a magyar nyelv fentartását, természetes jogaiba való helyezését is zászlajára tűzte. Mindenfelől felhangzott az aggodalom, hogy az idegen uralom a magyar nyelv lételét fenyegeti. Ekkor ébredt fel először a nemzet minden rétegében anyanyelve értékének tudata s az anyanyelv megvédésének, fejlesztésének szüksége. Mindazáltal ez időben sem sikerült még a magyar nyelvet a törvényhozásba, az államéletbe bevinni. János király hivatalos iratai, az udvartartásra vonatkozó számadásai és összeirásai még mindig latinul készültek, s a magyar nyelv politikai tekintetben csak a köznép nyelve maradt.[1] Nem is az erőtelen, a hanyatló állam, hanem maga a magyar nép emelte diadalra nyelvének ügyét. Az állam még mindig ragaszkodott a hagyományos latinsághoz, ellenben a társadalom, a nemzeti közszellem már magyarul szólalt meg, sőt állami hozzájárulás nélkül, maga kezdé megteremteni azon eszközöket, melyek a magyaros műveltség, a nemzeti polgárosodás fejlesztéséhez nélkülözhetetlenek voltak. A nemzet saját kimerithetetlen lelki erejével kezdte megalkotni azt a magyar irodalmat, mely benső tartalmának értékével nemcsak az emberiség szellemi kincseit szaporitotta, hanem Magyarország fenmaradásának egyik legfőbb tényezője, a politikából kiszorult államegység menedékhelye lett. Ugyanakkor, midőn állami egysége elveszett, alkotta meg helyette a magyarság a nemzeti, a nyelvi egységet, azt az irodalmat, mely a századokon át szétdarabolt, különböző kormányformák alá rendelt, különböző államokba kebelezett országrészek közt az összetartozandóság érzetét táplálta. A magyar nyelv felülkerekedése s a nemzeti irodalom megszületése e komor időszak egyik legjelentősebb eseménye, mely megmentette a magyarságot a megsemmisüléstől s lehetővé tette, hogy kedvezőbb körülmények közt, igaz, csak századok multán, ismét állami egységének birtokába jusson.

Volt magyar irodalom már azelőtt is, de csak kevesek titka maradt, csak egyes kiváltságosaknak szolgált lelki táplálékul. Hogy közkincscsé váljék, hogy nemzeti irodalommá fejlődjék, ahhoz az irók nagyobb számán kivül még kettő volt szükséges. Egyrészt meg kellett tanitani élvezésükre a nép szélesebb rétegeit, másrészt hozzáférhetőkké kellett azokat a tömegek számára tenni, vagyis teremteni kellett magyar iskolát és magyar könyvnyomdászatot. A magyar irás-olvasás egyszerű tudománya a mohácsi vészkorában sem volt még annyira elterjedve, hogy a magyar irodalom termékeinek elég olvasót s megfelelő hatást biztosithatott volna.

Még azok közt is akadtak analphabeták, akik a legelőkelőbb állásokat viselték; ilyenek Pekry Lajos horvát bán és Telekessy Imre felvidéki

[1] Az 1527-ben megajánlott vagyonadó behajtására nézve János király utasitást adott ki, mely szerint bevallására mindenki esküt tesz; az eskümintát »vulgari in sermone« mellékli; ez a mellékelt esküminta magyar. Pray, Epirtolae procer. I. 293.

főkapitány,[1] ámbár az urak körében az ilyenek ekkor már inkább kivétel számba mentek, sőt a társadalom legfelső rétegeiben sokan voltak tudomány-kedvelő, a lét legbonyolultabb kérdéseiről is gondolkodni szerető férfiak. Az úri körökben is akadtak igen művelt, sokat olvasó, vallásos és bölcseleti kérdéseken töprenkedő emberek, kik gondolataikat papirra vetették, sőt könyvet irtak, de csupán maguknak, s szellemi működésüket csak késő unokák élvezhették. Azokat a magyar irókat, kik könyveiket már ez időben közzétették, a nép maga szülte és nevelte. A köznépből egész tömegesen kezdettek kikerülni a nemzeti polgárosodásért apostolkodók. Szegényen, üres zsebbel, de lelkesedéssel telt szivvel, nemes eszméktől forrongó agygyal, mint irók, költők, könyvnyomtatók, papok, tanitók léptek fel az ország minden részében, s lettek a nemzeti nyelv és nemzeti eszme fáradhatatlan napszámosai. Reményük az anyagi jutalomra csekély volt; de nem is ezt keresték, hanem szent hivatást teljesitettek. Velük a tömeg, mely kiszorult a politikai életből, a szellemi élet mezejét kezdte megszállani és törhetetlen buzgalommal megmunkálni.

AZ ROMA VAROSA BELIEK-
nek yrth zenth Pal Leuelnek rewyden
ualo Magyarſag aes ertelme.

YNth ʒenth
Hieronymus
mongya ęs
yrtha aʒ phi-
lemonnak irth
epiſtolan elw-
ʒwr ʒenth Pal
Apaſtalth hy-
wattattath Saulnak / aʒ Pal newet kegyg
veʒeteken newul mynth egy diadalmas nye-
relegeth maganak tulaydonytotta / lewth
lenny aʒ Sergius Paulus proconſultul/kyth
aʒ Chriſtuſnak megh nyerth/ mikeppen ol-
uaſſuk aʒ apoſtoloknak iaraſokrol yrth ke-
nywnek tyʒen harmadyk reʒeben, Iſmeg-
len nemelyeketh yr kyk aʒth mongyak ho-
gy aʒ Sidoſagban mondatot Saulnak / ęs
aʒ megh tęres ſfordulas utan / newęthes el
val toʒtatta lenni. De aʒ Origenes doctor-
nak mondaſa ęs velekedeſe tethcyk iobnak
ęs alkolmatosbnak. Mykeppen aʒ o twr-
B wennek

Komjáthy bibliaforditásának bevezetése.
(A Magyar Nemz. Múzeum példányáról.)

[1] Komáromy András: Hadtört. Közl. 1894.

A hivatásukhoz szükséges tudást egy részük külföldről hozta haza. A XVI. században szellemi életünk nemcsak Olaszországból, délről táplálkozott, honnan sokáig közvetlenül áramlott be hozzánk a műveltség és tudomány világossága. Minél inkább tért foglalt a török uralom a Balkánon, annál nehezebbé tette érintkezésünket, legalább a tengeren, a népek »hidján«, a közvetlenül Olaszországba vezető úton, az Adria tulsó partjával. A magyarság még a Jagellók alatt egyrészt nyugatra, Németország, másrészt északra, Lengyelország felé kezdett fordulni. Az ottani központokból hazánk egyre nagyobb mennyiségben kapta a nyugatnak nemcsak iparczikkeit, hanem műveltsége termékeit is. Az olasz Pádua még mindig nagy vonzóerőt gyakorolt ugyan a tudományszomjas magyar ifjúságra, de mellette már Bécs és Krakkó egyetemei is fontos tanitó iskoláivá lettek a magyarságnak, első magyar nyomtatott könyveink pedig mind ott jelentek meg. Itthon magyar nyomda nem volt [2] s e tekintetben a magyarság sokáig teljesen külföldre maradt utalva. Ha tehát az idegentől e téren függetleniteni akarta magát, minden áron gondoskodnia kellett a művelődés ama fontos tényezőjéről, mely akkor a könyvnyomdászat volt. Hogy pedig a magyar könyvnek olvasója is akadjon, gondoskodnia kellett magyar iskoláról is.

Az állam által elhagyatva, az átalakulás nehéz betegségeivel vajudó egyháztól nem támogatva, a társadalom e terén kizárólag saját erejére volt utalva. A műveltebb rétegek ez eszközök megalkotásához meg is adták az emberanyagot, a tehetséget, a tudást, a lelkesedést, szóval a munkaerőt. De nem adhatták meg a pénzt, mert szegények voltak. Ezt csakugyan nem ők, hanem a hatalmas urak bocsátották a nagy nemzeti czélok rendelkezésére. Az önző, durva katona-társadalomban is akadtak egyesek, kik lelkesen áldoztak a magyar polgárosodásért, már ez időben iskolát, nyomdát alapitottak s igy fáklyát gyujtottak népüknek a sötétségben. Perényi Péter a pataki iskolát teremté meg, tudós férfiakat, Dévai Biró Mátyást, Gálszécsi Istvánt, Székely Istvánt és másokat pártfogolt s könyveik megjelenését lehetővé tette. Nádasdy Tamás a Dunán túl alapitott iskolát és nyomdát. Mindez alkotások különösen emlékezetesek a magyar művelődés történetében. Nem azért, mintha azelőtt nem lett volna nálunk iskola, sőt egyes városok modern iskolák alapitásával egyenesen megelőzték az urakat. De a városok idegenek levén, iskoláik szolgálták ugyan a műveltséget, csakhogy nem a sajátos magyar nemzeti műveltséget. A magyar iskolának alapjait néhány lelkes főur áldozatkészsége ez időben rakta le s ez az, a mi tettüket örökké emlékezetessé teszi.

Ugyanigy volt a nyomdászattal, a műveltség egy másik főfontosságú eszközével. Az erdélyi szász városok kezdtek először hazánkban nyomdáról gondoskodni, de minthogy kivül álltak a magyar műveltség légkörén, magyar könyv ez időben nem került ki belőlük. És minthogy

[2] Ballagi Aladár, A magyar nyomdászat története.

a magyar műveltség a magyarországi városokban sem találta meg tűzhelyét, az első nyomdát a magyar nyelv termékei számára nem a gazdag városokban, hanem a vidéken kell keresnünk. Vasmegyében, Sárvár mellett, Új-Szigeten, Nádasdy Tamás pénzén és oltalma alatt létesült az első hazai nyomda, mely magyar könyvek kiadására volt berendezve. Első ismert vezetője Abádi Benedek, a ki nyomdász, betűöntő, pap és iró volt egy személyben. Nem mesterember, hanem tudós, a magyarság lelkes apostola, mint ama század majdnem mindegyik magyar könyvnyomtatója. Mindazáltal János király életében a magyar könyvpiacz termékeinek száma csekély maradt. Tárgyukat tekintve azonban sokfélék voltak s legalább csirájában magukban foglalták az irodalom majdnem minden ágát. Már köztük is túlnyomó a hittudomány, s históriás ének még csak egy jelentkezik. De Pesti Gábor már leforditotta az új testamentum egy részét; a magyar nyelv egyik legbuzgóbb apostola, Sylvester János pedig kiadta (1539-ben) az első magyar nyelvtant, még latinul ugyan, de ezzel is jelezve, hogy immár egy új tényező, a magyar nyelv lépett nemzetünk életében előtérbe.[1]

GRĀMATICA HVNGAROLATINA IN
usum puerorū recēs scripta Ioanne
Syluestro Pannonio autore.

De noua, apud nrōs, beneficio Principis nrī,
imprimendi arte ad Iuuenes Hexastichon.

Quisquis ī hoc ludo studijs incūbis hōestis,
Hæc noua quæ cernis iā cape dona libēs.
Progressum spondēt studioru nanq; tuorū,
Diues quæ nunq̄ Pannonis ora tulit.
Atq; tuo meritas noctesq;, diesq; referre
Ne cesses grates qui exhibet ista, Duci.

NEANESI, Añ. 1539. die 14 Iunij.

Sylvester magyar nyelvtanának czímlapja.

(Egyetlen példánya a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában.)

Igy az önzés, a haszonlesés, a vagyonhajhászat e komor korszakát meleg verőfénybe takarja a magyar nyelv és az irodalom új életre kelte.

[1] A legelső magyar nyelvtan azonban valószinűleg még előbb megjelent s Dévai Biró Mátyás irta.

Mikor az ország egysége kettészakadt, mikor a társadalom kötelékeit a legsivárabb osztályharcz tépte szét, gazdag és szegény, hatalmas és gyönge közt az összetartás új, egyesitő kapcsait teremté meg a nemzeti polgárosodás s táplálta a reményt, hogy az Isten

. . . jó Magyarországot
Esmét feltámasztja és esmét hatalmat ad.[1]

Az uralkodó társadalomból kerültek ki e viharos napokban az irodalom, a nemzeti szellem első, nemes támogatói. Ők jutalmazták az irót, adták ki munkáját, alapitottak iskolát, állitottak könyvnyomdát. Az érzést, mely vezette őket, találóan fejezi ki Melanchton Fülöp Nádasdy Tamáshoz intézett ama levelében (1537 október 7.), melyben megdicséri, hogy iskolát alapitott. »Ezzel — folytatja — bebizonyitod, hogy nem kétkedel hazád sorsának javulásán. Mert a ki azt hiszi, hogy az ország örökkön örökké szét lesz darabolva, nem forditja tehetségét és pénzét iskola-alapitásra.«

[1] Farkas András énekli 1538-ban. Régi Magyar Költők Tára, II. 24.

A magyar czimer
Singrenius bécsi nyomtatványain.

HARMADIK KÖNYV

*

AZ ORSZÁG

HÁROM RÉSZRE OSZLÁSA

1541—1547

XVI. századi hadi emlékek.
(A zay-ugróczi kastélyból.)

I. FEJEZET.

A küzdelem Buda birtokáért.

Zápolyai János halálától várták ellenségei a még megmaradt magyar államterület egységének helyreállitását. Mihelyt tehát az utolsó nemzeti király behunyta szemét, igyekeztek örökébe helyezkedni s nem vették észre, hogy elhamarkodásuk olyan bajt hoz az országra, mely állami lételét végkép halomra döntheti. Egyedül a barát ismerte föl a veszély egész nagyságát s emberfölötti erőlködésekkel igyekezett elháritani. De nem hallgattak szavára. Ujra kitört a polgárháború, s mig a magyarok egymás vérét ontották, a török kardcsapás nélkül vette el tőlük őseik dicső örökét, Buda várát s vele az ország legjobb, legmagyarabb részeit. A barát szeme a jövendőbe látott s János király halála pillanatától kezdve a török beavatkozás megelőzésén dolgozott. Már a király halálos ágyánál tisztában volt teendőivel, magatartása irányával és czéljaival. Folytatni akarta az eddigi politikát, mely két éven át eléggé biztositotta az ország békéjét a nélkül, hogy Ferdinánd jogait és érdekeit kárositotta volna. Fenn akarta tartani a váradi békét, de mint eddig, úgy ezután is csak elvben, hogy végrehajtása akkorra maradjon, mikor előföltételei teljesitvék, vagyis mikor Ferdinánd az ország megvédésére kellő haderővel rendelkezik, másrészt meg kiadni képes Izabella királynénak és a csecsemő királyfinak a szerződésileg biztositott családi örökséget. Addig a meglévő helyzetet semmi esetre sem akarta megváltoztatni, hogy a töröknek ürügyet ne szolgáltasson a beavatkozásra. Czélja volt elhitetni Szulejmán szultánnal, hogy János halálával Magyarországon minden a régiben maradt, mert csak személyváltozás történt és János király helyét fia foglalta el. Hogy a portán hitelt adjanak szavának, János árváját csakugyan királylyá akarta kikiáltatni, a mi a legkevésbbé

sem gátolta a váradi békének a maga idejében való végrehajtását, mert a választott király bármikor lemondhatott e méltóságáról. Hogy Ferdinándot is megnyugtassa s bebizonyitsa neki, hogy a királyválasztás csak formaság, mely egyedül a portára való tekintetből történik, a csecsemő királyt nem akarta megkoronáztatni, noha birtokában volt Szent István koronája, s igy ezt is megtehette volna. A királyfi megkoronázása azonban már nagyon összebonyolitotta volna a dolgot s kétségkivül nehezitette volna a váradi szerződés esetleges végrehajtását. A barát egyenesen kizárta tehát tervezgetéseiből a csecsemő megkoronázását.

Szándékaiból, politikájából egy pillanatig sem csinált titkot, hanem kellően megokolva tárta föl ama levélben, melyben János király elhunytát Zsigmond lengyel királynak jelentette. Felkérte a lengyel királyt, hogy leánya és unokája javára járjon közben Károly császárnál, ez meg Ferdinánd királynál, hogy akadályt ne göröditsen azon intézkedések elé, melyeket a királyfi, egyszersmind azonban Ferdinánd érdekében tenni fog; különösen ne nehezitse a tervezett királyválasztó gyűlés megtartását, viselje magát békén, s »szokása szerint« ne törjön az országba,[1] hanem várja be azt az időpontot, mikor a viszonyok a váradi béke végrehajtására s a török veszedelem elháritására kedvezőknek bizonyulnak.

Ugyanakkor (július 18-ikán) Eszéky János pécsi püspököt a jelzett politikának megfelelő utasitásokkal, pár nap mulva meg a portán nagy tekintélyben álló Verbőczy Istvánt, a kanczellárt Konstantinápolyba küldte. Más intézkedéseket is tett az eddigi állapot fentartására. Hogy a főváros rajtaütés ellen védve legyen, egyik hű emberét, Horvát György váradi kapitányt vagy 1000 főnyi csapattal Budára[2] rendelte, s 400 embert a várban, a többit a városban helyezett el.[3] Maga egyelőre Erdélyben maradt, hogy először ott csináljon rendet, melyet a lázadó Mayláď az erős Fogáras várából folyton a legkomolyabban fenyegetett. A várat ostrom alá vétette, János király holttestét pedig Déva várába vitette s a lepecsételt kincstárral együtt Bebek Imre és Ráskay János őrizetére bizta. E közben a rendeket a királyfi hűségére eskette s összehivta az országgyűlést.

De még mielőtt a gyűlés megnyittatott, Magyarországban komoly veszedelem támadt s sürgőssé tette a barát visszatérését. Minden irigye, ellensége, rosszakarója felhasználta az alkalmat, hogy ellene mesterkedjék s e törekvések az ifjú királyi özvegyben kész támaszra találtak. A fiatal, életvidám, élvvágyó királyné már férje, a sokkal idősebb János király mellett sem igen jól érezte magát Budán, s elégedetlenségét házassága első hónapjaiban idegenek előtt sem titkolta el.[4] Még kevésbbé volt inyére a rideg, komoly kötelességérzetében mindenkihez nagy igényeket emelő barát,

[1] Július 18-ikán Szászsebesen kelt levele a tört. bizottság másolatai közt.
[2] Augusztus 21-iki budai levél u. ott.
[3] Massa Antal olasz jelentései. Magyar Tört. Tár, XX.
[4] Már Held Mátyás fent idézett jelentései is mondják róla, hogy elégedetlen.

kinek összes nyilt és titkos ellenségei megmozdultak, hogy János király halálával megfosszák eddigi befolyásától. Mind az özvegy királyné körébe siettek, ki sugásaiknak készségesen megnyitotta fülét. Igy elejétől kezdve félreértések, csakhamar összeütközések támadtak az uralkodni vágyó Izabella, s ama férfiu közt, a kire János király özvegye és árvája védelmét bizta. A mig a barát Erdélyben fáradozott Izabella érdekében, a helyzet urai a budai udvarban a barát ellenségei voltak, kik leghelyesebb, leghalaszthatlanabb intézkedéseit szándékosan félremagyarázták, s a királyné ellen intézetteknek mondották. Azt, hogy Buda várába a megbizható Horvát György váradi kapitányt küldé, úgy szinezték ki a királyné előtt, mintha »tisztességes fogságra« akarná vetni. Maga Horvát tiltakozott a legerélyesebben e gyanusitás ellen, s elmondotta, hogy, mihelyt megérkezett, ő is, katonái is hűségesküt tettek Izabellának. De Frangepán Ferencz, Perényi Péter, Bebek Ferencz, a Balassák mind azt hangoztatták, hogy addig nem jönnek Budára, mig a vár a királyné kezén nem lesz. Ez azonban csak ürügy volt azon szándékuk takargatására, hogy Ferdinándhoz pártoljanak át. Ez urak már

Balassa Menyhért aláírása.

augusztus 30-ikán levelükkel keresték föl Károly császárt. Mind János király alattvalóinak mondották magukat, sőt látszólag ugyanazt sürgették, a mit a barát; a váradi béke végrehajtásának előföltételeit akarták a Habsburgokkal megalkottatni. Felkérték őket, elégitsék ki János király özvegyét és fiát s teljes erejüket az ország védelmére forditsák, mert eddigi eljárásuk semmit sem ér. Különösen a császárt kérték, kössön minden áron békét a szultánnal és a franczia királylyal, mert a mi területet ez utóbbinak átenged, azt busásan pótolja egész Magyarország birtoka. Ha azonban a váradi béke végrehajtásának előföltételeit a jelzett módon megalkotni nem képes, az isten szerelmére kérték, vegye rá öcscsét Ferdinándot, mondjon le Magyarországról, hogy a magyarok maguk próbálhassák meg hazájukat igy vagy amugy megtartani. Az urak e lépése magában véve még nem volt elpártolás, de minden esetre a János király által halála előtt alakitott kormány ellen irányult. Egységes állami politikát csinálni az esetre, ha a hatalmasok külön, vagy apróbb csoportokban, a saját szakállukra dolgoztak, egyáltalán nem lehetett. Különben is az augusztus 30-iki levél aláiró

ez időben legalább lelkileg már elváltak János király fiától. Sőt a Balassák már előbb sem csináltak titkot elpártolásukból, hanem elfogták Izabella egy emberét, ki atyjától leveleket hozott, melyeket elszedtek tőle. Balassa Menyhért, a vitéz, de minden erkölcsi érzés nélküli rabló lovag már akkor az erőszakoskodás, a dúlás és fosztás utjára lépett s azon ürügy alatt, hogy szomszédait Ferdinánd pártjára akarja hódoltatni, a legszörnyebb dolgokat követte el. Maga Ferdinánd volt kénytelen komolyan meginteni s figyelmeztetni, hogy az ő nevével ne éljen vissza s ne üldözze személyes ellenségeit oly kifogással, hogy az ellenpárthoz tartoznak.[1] A polgárháború heves megujulása állt tehát küszöbön. Izabella maga azt sem tudta, mihez fogjon, mert nemcsak tanács, hanem minden anyagi segélyforrás nélkül állt a veszélyekkel szemben. Udvari embereivel felnyittatta ugyan János szekrényeit, de nehány aranyozott ezüst edényen s egypár ócska ruhán kivül semmi értékeset nem talált bennük.[2]

E zűrzavarban a barát sem maradhatott tovább Erdélyben, hanem megindult a király holttestével és kincseivel, s Déváról Lippán át Budára[3] vonult. Két ezer, — nagyobbára rácz — katona kisérte a holttestet, mely szeptember 15-ikén érkezett a fővárosba, hol nagy tisztelettel és megilletődéssel fogadták. A gyászmenetet az özvegy királyné a vár kapujánál várta.Budáról a holttestet királyaink ősi temetkező helyére, Székes-Fejérvárra szállitották, hol szeptember 24-ikén, Máté napja utáni pénteken[4] temették el. Az egybegyültek visszatértek Budára, s a Rákoson[5] a királyfit, ki a keresztségben János Zsigmond nevet nyert, királylyá kiáltották ki, az ország kormányzatát meg, János végintézkedéseihez képest, Izabellából, a barátból, Török Bálintból s Petrovics Péterből álló regensségre bizták.

E közben Eszéky és Verbőczy Konstantinápolyban igyekeztek a portát a status-quo fentartásának megnyerni. Igen előzékenyen fogadták őket. A szultán János király fiának[6] adta az országot, s igy belenyugodott az

[1] Ferdinánd 1540 szeptember 20-iki levele. Bécsi állami levéltár.

[2] Augusztus 21-iki jelentés Budáról a tört. bizottság másolatai közt.

[3] Utközben két izben akarták a királyi kincstárt kifosztani. Még Erdélyben a menetet követő rácz és oláh csőcselék tett erre próbát, mely a kiséret éberségén meghiusult. Utóbb a németek, a Balassák és Nádasdy terveztek ellene rajtaütést, de megkéstek, s a király holtteste már Székes-Fejérvárt volt, mikor az előkészületekhez fogtak. Horváth Mihály, Fráter György élete, 127.

[4] Budai jelentések a tört. bizottság másolatai közt.

[5] Történészeink e gyűlést szeptember közepére teszik. De minthogy a holttest csak 15-ikén volt Budán, a barát pedig 1542 május 29-iki levelében azt mondja, hogy a temetés előtt nem tartotta illendőnek a halaszthatatlan rendszabályokon kivül egyebet tenni, a királyválasztás valószinüleg csak szeptember utolsó hetében ment végbe. Ez időre teszi az országgyülést Fraknói: Magyar Országgy. Emlékek, III.

[6] A török következetesen Istvánnak nevezte, kétségkivül azért, mert Verbőczy és Eszéky, kik elutazásukkor még nem tudták biztosan, minő névre keresztelik a csecsemőt, e néven jelentették be.

eddigi állapot fenntartásába. Ezzel a török támadás veszélye el volt háritva, s ha sikerül Ferdinánd királylyal is megegyezésre lépni, az ország megmaradhatott volna az olyannyira szükséges béke élvezetében.

Ferdinánd király az év legnagyobb részét messze Németországban töltötte s ott a császár megbizásából a protestáns és katholikus rendekkel béketárgyalásokat folytatott, melyek július 28-ikán eredménytelenül végződtek. Már e gyűlésen — Hagenauban — hirét vette János nehéz betegségének, s nyomban katonai készülődéseket tett a János-párti ország birtokba vételére.[1] Maga is haza sietett, s hajón Bécsbe érkezve, augusztus 10-ikén kezdte meg intézkedéseit. Mint 1527-ben, most is fegyverrel akart czélt érni. Pénze a hadjáratra most sem volt ugyan, de azért az első percztől kezdve kardcsörtetve, fenyegetőzve követelte a váradi béke végrehajtását, a nélkül, hogy a váradi szerződésben megállapitott kötelezettségeknek megfelelt volna. Pénz hiányában a szepesi herczegséghez tartozó javakat nem váltotta ki s a királyi özvegynek és fiának a szerződésszerü javadalmazást megadni nem is készült. A helyett, hogy e legelső föltételnek tett volna eleget és legalább azt a csekély pénzt, melyet nagy nehezen szerzett, Izabella kielégitésére forditotta volna, az 1527-iki politikát elevenitette föl. Igéreteket tett és fenyegetőzött egyszerre. A szultánhoz követet küldött, a pápától 100,000 arany segélyen kivül az ellenpárti főpapok erélyes megintését kérte.[2] A baráthoz, Frangepánhoz, Törökhöz s másokhoz levelet vagy követet küldött s eget-földet igért mindenkinek, ha támogatja. De fenyegetőzött is és katonai készülődésekre forditotta azt a 119,000 forintot, melyet nagy nehezen kölcsön kapott.[3] Nyomban Bécsbe érkezte után Salm grófot Budára inditotta,[4] hol Izabella nyilvános és titkos kihallgatáson fogadta. A követ nyilvánosan Ferdinánd részvétét s azon üzenetét adta át, hogy az ő és fia védője és gyámja lesz, a titkos kihallgatáson pedig Buda és az egész ország átengedését kérte tőle. Salm jó hirekkel tért meg utjáról s azt mondotta, hogy a királyné kész végrehajtani a váradi békeszerződést s magát fiával Ferdinánd oltalma alá helyezni.[5] Erre Ferdinánd felkérte Zsigmond lengyel királyt, hasson oda, hogy leánya a kedvező hangulatban megmaradjon. Titkárja, Bornemissza Pál meg a barátot kereste föl, mikor ez királya holttestével Budáról utban volt Székes-Fejérvár felé. A barát a temetés előtt tárgyalni sem akart, de már akkor figyelmeztette a követet, tartózkodjék Ferdinánd minden támadástól, különben rá zuditja a szultánt Magyarországra. A temetés után Bornemissza ismét fölkereste. Előbb fényes igéretekkel próbált reá hatni. Biz-

[1] Morone augusztus 1-ei jelentése. A Görres-társ. kiadványa.

[2] Augusztus 13-iki levele Theinernél Mon. Hung. I. A pápa október 3-ikán csakugyan keményen megdorgálta a barátot, hogy a törökkel megegyezést keres.

[3] Oberleitner: Archiv für österr. Gesch. XXII.

[4] Utasitását augusztus 10-ikén állitotta ki.

[5] Morone augusztus 24-iki jelentése id. h.

tositotta, hogy Ferdinánd meghagyja összes állásaiban, hogy 15,000 frt évi jövedelmet ad s a császárral a bibort szerezteti meg neki. Mikor mindez nem fogott, Bornemissza fenyegetőzni kezdett s követelte a baráttól, adja át az országot, különben Ferdinánd haddal foglalja el. A barát e tapintatlanságon annyira felboszankodott, hogy szóba sem állt többé Bornemisszával, hanem azt irta (szeptember 27-ikén) Bécsbe, hogy, ha tárgyalni akarnak, eszesebb embert küldjenek hozzá. Jöttek is egymásután az új követek. Október 4-ikén megérkeztek Budára Thurzó Elek és Révay Ferencz s arra kérték Izabellát, utasitsa a barátot és Petrovicsot, menjenek Visegrádra, hol Ferdinánd értekezletet akart az ország és a királyné ügyeiben tartani. Ugyanekkor közvetlenül Bécsből is jött követ, a spanyol Cotta, s tudtára adta a királynénak, hogy Ferdinánd kész mindenre, s ha máskép nem megy, fegyveres erővel veszi birtokba az országot.[1] Később Salm másod izben is eljött Izabellához, ki hajlandó volt egyezkedni, ámbár óvatosságból hűségére eskette az urakat és Buda polgárait. Mihelyt ezt Ferdinánd megtudta, november 9-ikén ismét felkérette Zsigmond lengyel királyt, hasson leányánál oda, hogy a váradi szerződést végrehajtsa. Zsigmond követe, Czarnkovszki András utján csakugyan ily értelemben működött s Izabella hajlott is szavára, sőt kész volt távozni az országból. Magyar tanácsosai azonban azt ajánlották neki, hogy legalább addig ne döntsön, mig a portai követek vissza nem érkeztek. Ferdinánd követei a baráttal szintén tanácskoztak, ki a legteljesebb őszinteséggel tárta fel előttök politikáját. Nem szünt meg őket a veszedelmekre figyelmeztetni, melyekbe a király fegyveres föllépése az országot dönteni fogja. Hogy Ferdinándnak oka se legyen ily fellépésre, a barát kész volt a békés egyezségre. Csak azt kivánta, adja ki Ferdinánd a Zápolyaiak családi javait, mire szent esküje kötelezi. Ha pedig ezt nyomban nem teheti, hagyja meg a királynét az ország birtokában mindaddig, mig ama kötelezettségét teljesiteni képes. Viszont a barát kötelezi magát, hogy rábirja a szultánt a béke megtartására s gondja lesz, hogy a magyar és erdélyi terület kárt ne szenvedjen, hanem a maga idején háború nélkül Ferdinándra szállhasson. De a követek fél kezükben — mondja a barát[2] — kenyeret, a másikban követ tartottak. A barát legalább 22 napi fegyvernyugvást kért, hogy nyugodtan meghányja-vesse a dolgot s kezességül Buda és Temesvár várait át is akarta adni. Sőt novemberben Izabella és Ferdinánd követei közt tényleg egyezség létesült, mely a királynénak és fiának 32,000 arany évdijat, Nagy-Szombatot és Trencsént biztositotta s jövendőbeli lakóhelyévé Pozsonyt tüzte ki. Rendben lett volna tehát minden. Csakhogy időközben Bécsben ismét forditottak egyet a dolgon. A Maylád-

[1] Poramszki Péter, Izabella titkára jelentése a tört. bizottság másolatai közt.

[2] 1542 május 29-ikén Wese lundi érsekhez irt főfontosságu levele, melyben egész politikáját feltünteti s ama vád alaptalanságát mutatja ki, mintha ő lenne oka Buda török kézre jutásának. Közzétette Károlyi Árpád: Tört. Tár, 1878. 260—64.

féle zendülés megujulása Ferdinándban azon hitet kelté, hogy az özvegy és a csecsemő uralma úgy is tarthatatlan. Mikor meg hire jött, hogy Szulejmán szultán szintén Mayláđ felé hajlik, Bécsben biztosra vették, hogy Izabellának vége van. A király udvarában az a nézet volt tulnyomó, hogy a szultán erős gyülöletet táplált már János király ellen s meg akarta a tróntól fosztani; most pedig elejti fiát s igy Izabelláék minden kárpótlás nélkül Lengyelországba vagy királyi területre lesznek kénytelenek menekülni.[1] A király különben is ugyanazt az ellenszenvet táplálta Izabella és a barát, mint addig János király iránt. Nem tartotta őszintének azt a kifogást sem, hogy a török emelne akadályt a váradi béke végrehajtása ellen. Ebben a hibás föltevésben adta ki a parancsot, hogy hadai Buda ellen induljanak, pedig hivei körében is tudták, hogy szép szóval és pénzzel többre lehetne menni, mint katonával.[2] A barát nem szünt meg a királyt tévedésére figyelmeztetni s óva intette a fegyveres föllépéstől. Jogosult ez a fellépés csak az esetre lett volna, ha Ferdinánd 100,000 főnyi haddal s egy nagy háború viseléséhez szükséges pénzzel rendelkezik. Ez esetben párbajra hivhatta volna ki a szultánt, hogy megvivjon vele Buda és Magyarország birtokáért. De az adott viszonyok közt 8—10,000 főnyi hadra támaszkodva, a szultánt ingerelni valóságos istenkisértés volt. A király azonban mégis elkövette a végzetes politikai hibát, melyet a magyar nemzet évszázadokon át megsiratott. Kétségtelen azonban, hogy e hibáért őt magát csak igen kevéssé terheli a felelősség s magyarjai nem is tőle kérték számon Buda elvesztét. Maga is a háborút akarta ugyan, az bizonyos. De hogy épen akkor, midőn Izabellával új alkura lépett s Felsnek csak néhány ezer embert adhatott rendelkezésére, Buda vivását elrendelte, abban magyar és német tanácsosai, kiket mindig követni szokott, a hibásak.

Ferdinánd harczkedvét s a barát iránti ellenszenvét, mint az egykoruak mondják, főleg Thurzó Elek, a királyi, és Révay Ferencz, a nádori helytartó, régi, kipróbált hivei szították. Legnagyobb részt az ő kezükön volt a Zápolyaiak családi vagyona s igy természetszerűen arra sarkalták a királyt, hogy fegyverrel vegye meg Budát, mert ekkor nem lesz kénytelen a szerződések azon pontjainak eleget tenni, melyek Izabella és fia kártalanitására vonatkoznak. Ugyanoly szellemben befolyásolták többi hivei,[3] kiknek száma immár tetemesen megszaporodott. Frangepán Ferencz, kalocsai érsek

[1] E föltevés főleg arra a fermánra támaszkodott, melyben Szulejmán értesité az erdélyieket, hogy Jánost, ki nem régi törvényei szerint kormányozta az országot, csak a halál mentette meg a letételtől. Most tehát Mayládnak adja Erdélyt. A fermán a tört. bizottság másolatai közt.

[2] Juan Vasquez de Molina jelentése. U. ott.

[3] Ez időben irhatta Batthyány Ferencz, hogy a barátban ugyanazon ördög lakik, mint Ferencz franczia királyban, ugy hasonlitanak egymáshoz, mintha egy atya és anya gyermekei, testvérek lennének. Ha meghalnak, 200 év óta nem kerül két olyan hű szolgája Lucifer elé, mint ezek voltak. Buchholtz V. 222.

és egri püspök,[1] Perényi Péter,[2] Bebek Ferencz, Ráskay István és a Balassák átállottak hozzá, Erdélyben pedig Maylád István, alighogy a barát eltávozott, ujra föléleszté a lázadást s noha a töröktől magának kérte Erdélyt, nyiltan Ferdinánd zászlaját lobogtatta. Uj hivei közül nem mind ajánlották ugyan az erőszakot, mint Thurzó és Révay, kik egyszerüen ki akarták az

Thurzó Elek.
(A lőcsei plebánia-templomban levő síremlékéről.)

[1] Atpártolását már augusztus 24-ikén jelzi Morone, s október 10-ikén beküldi Rómába hódolati nyilatkozatát.

[2] Már évek óta alkudozott Ferdinánddal, de nem mert János életében nyiltan hozzá csatlakozni. Októberben azonban már pártján volt, mert október 16-ikán Ferdinánd őt nevezte ki egyik biztosává az Izabellával való alkudozásokhoz.

országból üzetni Izabellát és fiát. Frangepán átpártolásakor határozottan sürgette kielégitésüket. Egy tekintetben azonban a király régi és új hivei egyetértettek; gyűlölték a barátot, élesztették Ferdinándban az iránta való bizalmatlanságot. A tulbuzgók pedig mint 1530-ban, azzal ámitották, hogy a főváros várva várja hadait, melyek a barát zsarnoksága alól fölmentsék, s hogy a csekély német had is elég lesz Budát elfoglalni, mert ellenállással sem találkozik. Sőt Thurzónak titkos terve volt, hogyan lehet könnyü szerrel Budát bevenni, s titkát sietett Felssel közölni. Másrészt az erdélyiek, kiket biztatott, ne féljenek a töröktől, mert a császár a pápával, a franczia királylyal s a német rendekkel szövetkezni készül Magyarország megmentésére, azt üzenték a királynak, hogy csak akkor csatlakozhatnak hozzá, ha megszerzi Budát. Igy tehát a legkülönbözőbb részről ösztönözték a döntő lépésre, mire októberben Felset jelentéktelen haddal Magyarországba küldte, utóbb meg Buda megvételére utasitotta. Fels ultimátumot intézett Izabellához s felhivta, hogy haladéktalanul távozzék Budáról, különben fegyverrel fogja kiüzni. Ezt könnyebb volt kimondani, mint megcselekedni. Fels különben is ama pártfogolt tábornokok egyike volt, a kik nem a harczmezőn aratott győzelmekkel, hanem a védtelen szegénység megzsarolásával tették nevüket emlékezetessé. Esztergomból indult Budának, de aprólékos dolgokra, Visegrád alsó várának elfoglalására pazarolta az időt. Ekkor 450 nehéz, 2500 könnyü lovasa, 4500 gyalogja s 1000 naszádosa volt.[1] Nyáry Ferencz és más magyarok szaporitották ugyan hadát, de inkább csak bajt okoztak, mert ekkor még több embert kellett élelmezni. Ez pedig nehéz egy dolog volt, mert a királyi had, mint rendesen, minden pénz nélkül hagyatott, a lakosság meg szerteszét futott előle. A 32 naszádból és 13 más hajóból álló flotta átszállitotta a hadat a Duna jobbpartjára, hol Vácz kardcsapás nélkül nyitotta meg kapuit.[2] Mindezt Bécsben nagy sikernek keresztelték el s bizton várták a további győzelmeket.[3] Fels Váczról Pestnek indult s meg is szállotta. Ugyanezt tette Ó-Budával, de már Buda ellen nem birt boldogulni. A fővárost a barát védte. Volt benne 1000 magyar lovas, 1000 rácz, 1000 más fogadott zsoldos s az oda menekülő parasztságot is fölfegyverezték.[4] A védelem erélyesen folyt tehát s Fels nemsokára belátta, hogy Buda »nem neki való falat«.[5] Fel is hagyott az ostrommal. Pesten 2000 morva s Bebek 300 lovasa nagy számú tüzérséggel maradt, hogy a törököknek, kiket a barát segitségül hivott s kik deczember elején meg is érkeztek, ellenállhassanak. Fels maga Tata ellen fordult s azt megvevén,

[1] A hadjárat folyamán Ferdinándhoz intézett levelei. Archiv für öst. Gesch. XXII.

[2] Izabella már november 3-ikán a barátnak adományozta az áruló Pesty Ferencz váczi kapitány javait. Orsz. Levéltár, N. R. A. 860. 33.

[3] Morone október 27-iki jelentése.

[4] Morone november 2-iki jelentése. Massa Antal szerint a várban 2000 gyalog s ugyanannyi lovas volt és a barát minden szükségesről bőven gondoskodott.

[5] Verancsics krónikája. (Összes művei, II. 79.)

Székes-Fejérvárt szállta meg, hol 500 németet s Perényi csapataiból 500 magyart hagyott. De mikor Pápa ellen akart indulni, megbetegedett s fölmentését kérte a királytól.

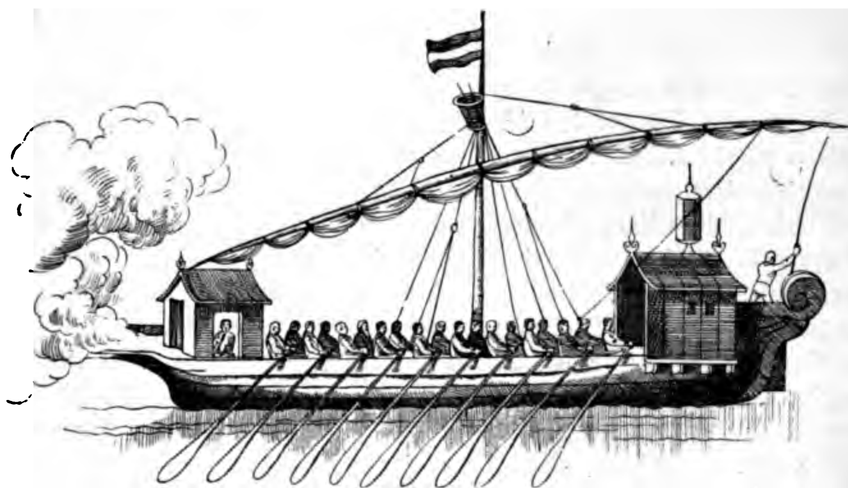
Ezzel véget ért a hadjárat, mely a csekély sereghez képest épen nem mondható meddőnek, mert néhány igen fontos helyet juttatott Ferdinánd kezére. De mindez semmivé törpül azzal az óriási veszedelemmel szemben, melyet Ferdinándra s egész Magyarországra felidézett. Igazolta a barát jóslásait; a szultán csakugyan beavatkozott. Ferdinánd még János király életében [1] a portára akarta küldeni Laszkyt, hogy a váradi békéhez kinyerje Szulejmán beleegyezését. Laszky azonban csak később indult el s október 31-ikén érkezett a török fővárosba, Vielieglovszky Gáspár lengyel nemes kiséretében. Nagy előzékenységgel fogadták, mert nem is sejtették, hogy Ferdinánd megbizásából jött. Ellenben azok, kik terveibe be voltak avatva, azt mondták: »Minthogy elkéstél (a szultán ekkor már a királyfinak adta az országot), jobb lett volna, ha mindjárt hadsereggel jöttél volna!« Csakugyan, alig kezdett Ferdinándról beszélni, a pasák félbeszakitották, ajánlatát pedig, hogy Ferdinánd egy milliót fizet az országért, megbotránkozva utasitották el. Azt kivánták tőle, irjon Ferdinándnak, vonja vissza seregét Buda alól. Hiába esküdözött Laszky, hogy Ferdinánd nem a török ellen harczol. A szultán haragjában kisérőjével együtt elfogatta s halálra itélte.[2] Nagy nehezen kegyelmet kaptak ugyan, de szabadságukat csak a következő nyáron nyerték vissza.

Ferdinánd elvesztette tehát a portán a játékot. Franczia részről is új háborura ösztönözték a szultánt, ki még 1540 telén elhatározta, hogy jövő évben teljes erővel indul Magyarországba. Laszky jelentései alapján ezt Bécsben is jól tudták, s a higgadtabbak, például a pápai követ, eléggé sajnálták a budai kalandot. Ferdinánd készülni kezdett a nagy mérkőzésre. Pozsonyba tanácskozásra hívta össze főbb magyar híveit, s velük a német fejedelmekhez fordult segélyért. A protestáns rendek készek voltak bő katonai és pénzsegélyt adni, ha a császár meg a vallásügy terén tesz engedményeket. Mikor tehát 1541 februárban a birodalmi gyűlés Regensburgban Károly személyes jelenlétében megkezdte működését, a magyarok követei: Frangepán érsek, Nádasdy Tamás, Batthyány Ferencz bán s még ketten, vérmes reményekben ringatták magukat. Ferdinánd király nem mehetett a gyűlésre, bár magyarok és németek folyton sürgették megjelenését.

[1] Utasitása július 8-ikán kelt. Gévay, id. m. III.

[2] 1541 október 3-iki jelentés a tört. bizottság másolatai közt. Laszky küldetése teljesen sikertelen volt ugyan, de a barátnak mégis kellemetlenséget okozott. Ő kelté a portában azt a gyanut, hogy János király gyermeke nem is fiu, hanem leány, s valószinüleg azt is, hogy nem is Izabella szülte, hanem csak csempészett gyerek, mire nézve török részről vizsgálatot inditottak. Azt, hogy János Zsigmond csempészett gyermek s hogy nagyatyja, Zsigmond király nem is érdeklődik iránta, német részről szintén terjesztették. Pack János 1541 július 13-iki levele a szász választóhoz, közli Sassinek: Tört. Tár, 1891. 456.

De a hadműveleteket a tél sem szüntette meg; a török már februárban ujra mozgott, s Ferdinánd nem távozott közvetlenül fenyegetett örökös tartományaiból. A magyarok minden bizalmukat a császárba vetették. Ez azonban hamar kiábránditotta őket, mert a protestánsok vallásügyi kivánságai és sérelmei nagyon idegessé tették. A magyar követeket, noha figyelmeztették, hogy a legnagyobb segély is kárba vész, ha nem adatik idején, s szavaikat a törökök hadműveletei tökéletesen igazolták, Károly a birodalmi gyűlés elé sem bocsátotta. Azt felelte, hogy neki sok országa van, s nem ér reá mindenre, úgy hogy a magyarok reménye hamar csüggedéssé változott a császárral folytatott beszélgetések után. Csak június derekán juthattak a gyűlés elé. Főszónokuk Frangepán Ferencz volt. Előadta, hogy immár nem arról van szó, hogy a németek idegen országot védjenek, hanem arról, hogy Németországot magát oltalmazzák Magyar-

XVI. századi magyar naszád.
(Hufnagel egykoru rajza után)

országban. Ferdinánd időközben szintén megérkezett, s minthogy a protestánsoknak is tétettek engedmények, a gyűlés csakugyan rögtöni segélyt szavazott meg. Sőt nagyobb hadjáratban való részvételét is kilátásba helyezte, de erre nézve a végleges döntést a jövő januárban Speierben tartandó gyűlésre hagyta.

E közben itthon folytak a küzdelmek. A török had, mely deczemberben Buda felmentésére sietett, Kalocsa vidékén telelt s Pestet tartotta szemmel. Mihelyt az időjárás engedte, már februárban (1541) megkezdte a magyar hadokkal egyesülten a támadást. Váczot Petrovics megvette s 1500 foglyot ejtett. Noha ezzel Pest megtartása nagyon meg volt nehezitve, az ottani őrség nem vesztette el bátorságát, s visszaverte a törököt. De sürgős segélyre volt szüksége s Ferdinánd nagy erőködéseket tett megsegitésére. Április elején Salm vezetése alatt 50 naszádból álló hajóhadat küldött

Magyarországba, hogy a komáromi naszádosokkal egyesülve, a szintén ott összpontosuló szárazföldi sereg műveleteit támogassa. Komáromnál a flotta 24 gályára, 80 naszádra és 100 sajkára szaporodott és teljesen uralkodott a Dunán. A szárazföldi sereg a 2000 naszádos nélkül 12,000 gyalogból és 6800 lovasból állt, hatalmas tüzérséggel. Perényi 2000 emberrel szaporitotta a hadat, melyhez 6000 más magyar lovas is csatlakozott. Tekintélyes volt tehát a haderő s gyors cselekvéssel, ügyes vezetés alatt kétségkivül sikert érhetett volna el. De vezére a 60 éves, elaggott Rogendorf Vilmos volt, ki e tisztet egyáltalán nem akarta elfogadni s csak királya egyenes parancsának engedett. Egy egész hónapig eltartott, míg seregét Komáromból Buda alá szállitotta s a vár vívását meg tudta kezdeni. Előbb azonban szétverte a vár fölmentésére siető török hadat.[1] A vár még nem heverte ki a legutóbbi ostromot; készlettel sem volt kellően ellátva, őrsége csak 2200 katonából állt. De a polgárok és zsidók is résztvettek a védelemben.[2] Az élelmi szerekben hamar szükség állt be, és ismét lóhussal kellett táplálkozni. Mindezeknél sokkal nagyobb veszedelemmel járt az Izabella és a barát közti egyenetlenség. Az ifjú királyi hölgy szeszélyessége nagyon megnehezité a védelmet. Minden pillanatban mást akart; hol az ellenállásra, hol az egyezkedésre határozta el magát. Még az ostrom előtt, február elején ismét érintkezésbe lépett Ferdinánddal Buda átadása iránt s február 6-ikán Bebek Imrét küldé feltételeivel hozzá. A barát ellenben ekkor hallani sem akart Buda átadásáról. Őt sem a királyné, sem a csecsemő érdekei nem vezették: egyedül Magyarország érdekét tartotta szem előtt.[3]

Izabella csakhamar engedett a barát sürgetésének,[4] s a török segély megjötte után országgyűlést akart tartani, mely a trónkérdést végképen eldöntse. Csakhogy e közben megkezdődött a főváros ostroma s így e terv dugába dőlt. De az ostrom folyamán a királyné ismét megneheztelt a barátra s titkos érintkezésbe lépett a budai polgársággal, mely egyrészt az eleséghiány miatt, másrészt, mert az ostrom alatt sokat szenvedett, szintén elégedetlen volt. A királyné biztatására Pálczán Péter biró, ki 500 ember élén a belső kapuk őrzését szokta végezni, hat más polgárral alkudozni kezdett Rogendorffal s a táborában levő magyarokkal a vár átadása iránt. Abban állapodtak meg, hogy éjnek idején nagyobb számú ellenséges katonát bocsátanak Budára, kik egész csöndben megszállják a fontosabb pontokat, s lehetetlenné téve az ellenállást, a várat a benne levőkkel Rogendorf kezébe juttatják. A terv sikerének alapföltétele az volt, hogy az éj leple alatt a várba lopozó csapat magyarokból álljon, kik ruházatra sem különböznek a várbeliektől s ide- vagy odamenetelükkel nem keltenek figyelmet, mert

[1] Károly császár szerint e had 10,000 gyalogból és 4000 lovasból állt. Május 7-iki levele a tört. bizottság másolatai közt.

[2] Massa Antal, id. h.

[3] Perényi Péternek irta ezt.

[4] Zsigmond királyhoz küldött követe Bebek Imre, márczius 8-ikán ugyanezeket adta elő.

azok, kikkel esetleg az utczán találkoznak, az őrséghez tartozóknak fogják őket gondolni. Pálczán és az összeesküvés tagjai e körülményt különösen lelkére kötötték Rogendorfnak, ki azonban semmi szín alatt sem akart magyarokat küldeni, mert árulástól félt. Sőt az 500 főnyi német élére sem oly embert állitott, ki Budán már járt és a helyi viszonyokkal ismerős lett volna. Fiára, Kristófra, egy léha, könnyelmű ifjúra[1] bizta a vezetést, hogy övé legyen Buda megvételének dicsősége. Június 13-ikán éjjel[2] az összeesküvők csakugyan bebocsátották a németeket, kik észrevétlenűl jutottak el a Viziváros piaczára. Itt azonban idegen ruházatuk és beszédük felébreszté egyes járó-kelők figyelmét. Zaj támadt, mire a németek fejüket vesztve, gyáván kifutottak a hatalmukban levő városból. A barát erre ismét erős kezébe vette a gyeplőt, maga ott harczolt a bástyákon, sikeres kirohanásokat tett, s megvédte a várat mindaddig, míg a kért török segély meg nem érkezett. Rogendorf heteken át tudta, hogy jön a török, de csak augusztus 21-ikén határozta el magát a visszavonulásra, midőn útját a budai oldalon már elállta az ellenség. Seregét tehát a pesti oldalra akarta hajóhidon átszállitani. De már késő volt. Éjjel tiz órakor kezdte meg az átkelést. Ki volt adva a rendelet, viseljék magokat a csapatok csendesen, hogy az ellenség észre ne vegye a hátrálást. Egy ideig jól is ment minden. Csakhamar azonban a nyugtalan katonák a hajóhidra tolongtak, miből nagy zürzavar és zaj támadt. A török s a várbeliek figyelmesekké lettek, megrohanták a tábort s felkonczolták a budai parton levőket. 7000 német esett el s az egész podgyász, 30 nehéz és sok könnyebb ágyú, minden puskapor s más készlet a törökök kezébe került. 600,000 frtra becsülték az elvesztett hadiszer értékét.[3] A tiroliak négy zászlóalja az utolsó emberig lekaszaboltatott. Maga Rogendorf is súlyos sebbel menekült s pár nap mulva meghalt.

Öt nappal később a szultán is Buda alatt állt, hová a diadal biztos reményében két fiát, Mohammedet és Szelimet is magával hozta.[4] Ekkor már azért jött, hogy »Buda városát az iszlam egyik székházává tegye,« s Magyarországot tényleg elfoglalja.[5] Nem volt többé oka régi tervei valósitását elhalasztani. Ismerte Magyarország gyöngeségét, megoszlását, ismerte Ferdinánd tehetetlenségét; a csecsemő királyfi iránt különös kiméletre nem volt kötelezve, s a mi a leglényegesebb, Budát a török birodalomból a legkényelmesebben meg lehetett immár védeni. Régi vágyát végre kielégitette tehát, és pedig ravasz fondorlattal. Magához kérette a csecsemő királyfit, hogy meggyőződjék, fiú-e vagy leány, s oda rendelte gyámjait is, hogy közölje velük, mit tervez a királyfival. Izabella királynét nagyon megrémitette a szultán kivánsága s attól félt, hogy magával viszi gyermekét Konstanti-

[1] 1545-ben a törökhöz szökött Konstantinápolyba.
[2] Bergmann, Medaillen des ah. Keiserhauses.
[3] Cuspinianus, Fontes Rerum Austr. I. 509.
[4] Thury, Török Történetirók, II. 38.
[5] 1541 szept.—októberi fermánja Thurynál, id. m. I.

nápolyba. De a szultán óhaja parancs volt s merő képtelenségnek látszott akaratával szembe szállani. Török Bálint azonban vonakodott a többi tanácsosokkal a táborba menni, mert tudta, hogy a török régóta neheztel reá.[1] Míg az urak lenn járnak, ő Batthyány Orbánnal és Podmaniczky Jánossal Budán akart maradni, hogy a vár biztosságán őrködjék. A barát azonban ragaszkodott hozzá, hogy a királyfi gyámjai mind tisztelegjenek a szultánnál.[2] Nagyobb szolgaszemélyzet kiséretében augusztus 29-ikén csakugyan útra is keltek. Nyomban a szultán szine elé bocsáttattak, ki gyorsan végzett velük. Aránylag rövid idő mulva a tanácsosok Török Bálint kivételével mind kijöttek a szultán sátrából[3] s őrizet alá helyeztettek, mert a barát később ismételve mondotta, hogy ő is, Petrovics is török fogságban voltak. Mikor azonban a csecsemő, ki dajkáival este felé érkezett a táborba, ismét hazavitetett, Török Bálint kivételével a magyarok mind elbocsáttattak.[4]

Az egykori fejérvári kapu Török Bálint monogrammjával.
(Rajzolta Dörre Tivadar)

[1] Már a Lamberg-Nogarola követség előtt igen kedvezőtlenül nyilatkozott róla a nagyvezér.

[2] Ezt Mártonfalvay Imre deák, Török Bálint udvari embere, irja, ki urát a török táborba kisérte; ő az egyetlen, a ki ez útról magyar följegyzéseket hagyott reánk. (Kiadta Nagy Imre Magy Tört. Évkönyvek és Naplók.) Más egykorúak azt állitják, hogy Izabella kérte sürgősen Törököt, menjen le a csecsemővel a táborba, mert ő a gyámok közül az egyetlen családos ember, ismeri a szülei szeretetet s a gyermeknek jobban gondját fogja viselni.

[3] Mártonfalvay id. műve.

[4] Mikor a magyarok eltávoztak, hivták Mártonfalvayt is, menjen velük haza, de a hű ember urát várta s Sándor Mihálylyal folyton ama sátornál maradt, melybe ura belépett. Mikor beesteledett, elkergették a sátor közeléből. Ekkor a szerencsétlen deák valamelyik más sátorba húzódott s ott töltötte az éjszakát. E közben lovát ellopták, másnap

De Buda, a hová igyekeztek, nem volt az övék többé, hanem a szultáné, mert a török időközben lopva, vér nélkűl, birtokába vette Mátyás király hires városát. Mig az urak és a királyfi fényes kisérettel a török táborba vonúltak, a kiváncsi városi nép a festői látványban gyönyörködve kiözönlött a szabadba, a török tábor közelébe. Egyes török katonák látszólag szintén csak kiváncsiságból meg fölmentek a városba és a várba, hol senki sem állta útjokat. Számuk egyre szaporodott, s midőn lassankint egész tömeggé nőtt, az ártatlan nézőkből hirtelen fegyveresek lettek, kik megszállották a fontosabb pontokat, s Buda várát és városát a szultánnak foglalták el. A mint ennek hirét este felé Szulejmánnak jelentették, nem volt többé oka a királyfit és gyámjait fogságban tartani s Török kivételével haza is mehettek. Mikor Budára érkeztek, már nem otthonukba, hanem a szultán várába tértek be, melyet a török sietett keresztény jellegéből kivetkőztetni. A templomokat és zárdákat mecsetekké, vagy katonai raktárakká alakitotta át, a lakosság nagy részét meg kiűzte. Az átalakitás oly gyorsan ment végbe, hogy a szultán már szeptember 2-ikán bevonulhatott Budára, s ott a török mecsetté lett Nagy-Boldogasszony templomában végezhette imáját. »A harangok hangjához szokott vidékeken ezentul a muezzin éneke« hangzott. A szultán Buda első török pasájává Szulejmánt,[1] a magyarok főbirájává meg Verbőczy Istvánt, a nagy jogtudóst nevezte ki. Mindketten csakhamar áldozatul estek a pestisnek,[2] ellenben Magyarország ősi fővárosa végképen török pasa kormányzata, s vele az ország nagy része közvetlen török uralom alatt maradt. A kettéoszlást immár a három részre szakitás váltotta fel. Mihelyt Szulejmán Budát elfoglalta, Izabellát, a barátot, Petrovicsot 40 főnyi kiserettel s minden podgyászukkal útnak inditotta, 4000 törököt rendelve melléjük fedezetül; Zsigmond lengyel király követét meg azzal bocsátotta haza, mondja meg urának, ne aggódjék leánya miatt, kit biztos helyre szállittatott.[3] A lengyel király követén kivül megjelentek táborában Ferencz franczia király, sőt Ferdinánd követei is. A franczia

meg őt magát akarták elfogni, de tized napra mégis csak kiszabadult. A mi a többi tanácsosok fogságát illeti, a barát 1542 január 26-ikán hivatalosan bejelenté az országgyűlésen, hogy a szultán őt is letartóztatta. (Szilágyi Sándor, Erdélyi Országgy. Emlékek, I. 77.1542 szeptember 30-ikán Ferdinándhoz intézett levelében emliti, hogy, mikor a szultán táborában volt, ott fogságra vetették. 1543 márczius 26-ikán Mayládi Istvánnéhoz Petrovicscsal intézett levelében azt mondják »mi is császár kezében voltunk, mint foglyok«. Ebben tehát kételkedni nem lehet. Hogy Török Bálintot az ő ösztönzésére vitte magával a szultán, arra semmi elfogadható bizonyiték nincs. Ez nem állt érdekében sem.

[1] Neve iránt nem lehet kétség, mert Herberstein (Fontes Rerum Austr. I.) naplójában emliti, s elmondja, hogy szeptember 7-ikén tisztelgett nála, ámbár nem adhatott ajándékot, mert mikor Bécsből elindult, ott még nem tudták, hogy a szultán magának foglalta Budát.

[2] A járvány az ország minden részében, főleg a nyugati vármegyékben roppantúl pusztitott, A Budán hagyott janicsárok a télen is a szabadban, sátrakban voltak kénytelenek táborozni.

[3] Október 3-iki jelentés a tört. bizottság másolatai közt.

követ, Paulin de la Garde kapitány azért jött, hogy Károly császár ellen támogatását kérje; a szultán megkötötte a szövetséget s tetemes segélyt igért a franczia királynak.[1] Ily viszonyok közt Ferdinánd követei, Salm és Herberstein,[2] kik nem kevesebbet kértek a szultántól, mint adó fejében Budát — mikor útra keltek még nem tudták, hogy a szultán magának foglalta — és az országot, sehogysem boldogulhattak. Azt hiszik talán — mondották nekik, — hogy a szultán megbolondult, s elajándékozza azt, a mit kardjával harmad izben megszerzett? A szultán nemcsak semmit sem adott, hanem visszakövetelte Esztergomot, Visegrádot, Székes-Fejérvárt, János király egykori birtokait. Ez áron akkor talán Ferdinánd békét szerezhetett volna. De nem fogadta el a feltételeket, mert, mint mondá, e helyek átengedése megnyitná a töröknek az utat Ausztria szivébe.

A szultán szeptember második felében diadallal tért vissza Konstantinápolyba. A miért ősei száz éven át annyi vért ontottak hasztalan, azt immár ő játszva valósította meg. Csak most tépte le a mohácsi győzelem gyümölcsét. Úgyszólván áldozatok nélkül hullott ölébe Buda ősi vára s védtelenűl feküdt lábánál egész Magyarország.

II. FEJEZET.

A török hódítás terjeszkedése.

Európaszerte megdöbbenést keltett Buda vesztének hire, de első sorban a magyarságot sujtotta le s mint a mohácsi csata, egy ideig teljesen megbénitotta a nemzetet. Hetek kellettek hozzá, hogy a váratlan fordulat, a nem is képzelt csapás alól felocsúdhassék. A barát Váradra húzódott, viszonya Izabellával és Ferdinánddal egyaránt megromlott, a királyné meg ide-oda kóborolt s nem tudta, hol hajtsa le fejét nagy országában, melyet a szultán meghagyott számára. Buda elvesztének hatásai ama hányatásokban, melyeknek jó ideig ki volt téve, tükröződtek a legélénkebben vissza.

A szultán vele és a királyfival mindjárt Buda elfoglalása után végzett. A levélben, melyben Budáról elküldte, kijelenté, hogy Magyarország Tiszántúli része és Erdély négy vár kivételével a királyfié legyen, ki helyett kiskorusága idején a barát vigye a kormányt, s évi 10,000

[1] Testa, Recueil des traités, I. Szavát azonban csak 1543-ban váltotta be, mikor a török flottát a franczia vizekre küldte, hol az a következő évben is együtt működött a francziával.

[2] Követségük lefolyását bőven leirja Károlyi Árpád: A német birodalom hadi vállalata, Századok, 1880. 358. és köv.

arany hűbér adót fizessen. Váradot, Fogarast és Kassát vidékével együtt a szultán a barátnak, Temesvárt és vidékét — ezt már szandzsákúl — Petrovics Péternek adta.[1] Izabella királynét ez a megoldás mélyen elkeseritette, mert róla a szultán emlitést sem tett. Budáról távozva, az erdélyiek értesitették, hogy székhelyét ne tegye át erdélyi területre, sőt el akarták előle zárni a határt. A királyné Lippára vonult s október derekán már ott lakott. E vár és Solymos jövedelmére volt utalva, mely azonban oly csekély volt, hogy, ha a szomszéd urak nem segitnék, mint némi túlzással mondja, koldulni lenne kénytelen. Készpénzét és ékszereit utazás közben a török kiséret közt szét osztotta, hitbérűl lekötött javaiból Csicsót és Küküllő várat a szultán rendeletére Péter moldvai vajdának adta vissza, Déva vára nem jövedelmezett, Debreczen Török Bálintné kezén maradt, Tokajt, Regéczet, Tályát Ferdinánd birta s igy Buda vesztével elveszett mindene. El volt tehát keseredve, s esdve kérte atyját, szabaditsa ki helyzetéből, mert nem bizhat azokban, kik e szomoru sorsra juttatták.[2] Különösen Lippáról vágyódott el, mert itt személyes biztosságát is féltette. De nem tudta, hová forduljon. Kassára nem engedték, mert közel volt az ellenséghez, Erdélybe maga sem nagyon kivánkozott, mert, mint mondá, a sok nemzetiség miatt ott minduntalan van valami lázadás. Végre is a barát segitett rajta, ki leghamarabb nyerte vissza hidegvérét s a tiszai részekkel a debreczeni országgyűlésen 1000 frt havi segélyt szavaztatott meg a királyné ellátására. Ez keveselte ugyan, de elfogadta, e közben pedig újra megkezdte a tárgyalásokat Ferdinánddal.[3] Másrészt rövid látogatásra Erdélybe rándult, hol a barát egyengette számára az utat. Mikor a barát, ki a debreczeni országgyűlésről vigasztalására sietve, Lippára érkezett, nem találta többé ott a királynét.[4] De nemsokára visszatért, Lengyelországba követet küldött (deczember 24-ikén) s kérte atyját, hasson oda, hogy a francziák közreműködésével a szultán adja neki vissza Budát.

Igy kapkodott ide-oda s egyszer Ferdinándtól, másszor a francziáktól meg a törököktől várta üdvét, sorsa javulását. De nemcsak ő rá, hanem erősebb, edzettebb lelkekre is hasonló hatással volt a nagy nemzeti szerencsétlenség. Csak egy ember tudta az új helyzetben is, mit kell cselekedni: a barát, ki a csapást előre látta, ki János király halála óta egyebet sem tett, mint folyton figyelmeztette Ferdinándot a roppant veszedelmekre, melyeket a status quo megváltoztatására irányúló kisérletei felidézhetnek. Azt, hogy a biztosan bekövetkező veszedelmek épen János király fiát fogják a legsulyosabban érinteni s különösen, hogy Buda birtokától is megfosztják, maga sem képzelte. Most, hogy a hihetetlen megtörtént, a csapás őt is

[1] Igy adta elő a barát a tényállást 1542 junius 26-ikán, a vásárhelyi országgyűlésen. Szilágyi Sándor, Erdélyi Országgy. Emlékek, I. 77—78.

[2] Október 18-iki levele a tört. bizottság másolatai közt.

[3] November 19-ki levele u. ott.

[4] A barát november 27-iki levele Váradról u. ott.

elszéditette, de csak egy pillanatig. Ő volt a legelső, a ki felocsudott, magához tért, cselekedni kezdett s a királyfinak meghagyott területen a zűrzavart mérsékelni s a rendet helyreállitani, a kormányzat gépezetét ujra meginditani igyekezett. A szultán álnoksága mélyen elkeseritette. Nem akarta ugyan még inkább ingerelni, de kereste az érintkezések ujabb felvételét Ferdinánd királylyal. Csakhogy Buda elveszte még mélyebbre ásta az örvényt közte és a király közt, ki azelőtt sem volt iránta bizalommal, most meg egyenesen őt szemelte ki bűnbakúl s rá kente a felelősséget a nemzeti csapásért. Mindazáltal a barát az új helyzetben is kezet akart fogni a királylyal, bármennyire ismerte ellenséges indulatát. Még a budai táborban megmondá Laszkynak, kit a szultán betegen magával czipelt s végre szabadon bocsátott, hogy tudná, mit tegyen a változott viszonyok közt, ha csak egy parányit bizhatnék Ferdinándban. Most még inkább ajánlotta a királynak, elégitse ki Izabellát. Ha ez megtörtént, hagyja Erdélyt az ő kezén, hogy nevében kormányozza, s igy a király fenhatósága elismertessék a nélkül, hogy a töröknek ürügye legyen a beavatkozásra. Más szóval most is ragaszkodott a váradi békéhez, s álláspontját Laszky olyan helyesnek találta, hogy (szeptember 28-ikán) igen melegen ajánlotta Ferdinándnak, s kérte, hogy ő kezdje meg az érintkezést a baráttal. Később minduntalan ismétlé e tanácsot, s kettőt kötött a király szivére: először azt, hogy készűljön az új háborura, másodszor meg azt, hogy a háború sikerét az ellenpárti magyarokkal való kibéküléssel biztositsa. A magyarokat pedig — mondá — mind megnyerheti, mihelyt a baráttal megegyezett.[1] De Ferdinándban még mindig az elkeseredés és harag volt tulsulyban, s nem akarta az első lépést megtenni. Pedig a viszonyok egyre zavarosabbak lettek; a mint Budán a török megfészkelte magát, a legtávolabbi országrészek fenyegetve érezték magukat. Nyugtalanság, aggodalom támadt mindenütt, s egyes vidékek, nem bizva többé a királyban, maguk igyekeztek védelmükről gondoskodni. Főleg a felvidéki nemesség tartotta egymás után, Eperjesen két izben (augusztus és deczember), Tokajban (szeptember), Sajó-Szent-Péteren (deczember 6-ikán), Miskolczon (deczember 21-ikén), a gyűléseket, melyeken kisebb-nagyobb számmal jelent meg. Mindenütt felhangzott a vészkiáltás: »végveszélyben forgunk, egyesűlnünk kell tehát.« Száz meg száz panasz merült fel a király tehetetlensége, a hazai urak és idegen zsoldosok tűrhetetlen zsarnoksága ellen. Attól

György barát pecsétje.

[1] Laszkyt a török fogság egészen megtörte. A mint végre visszanyerte szabadságát, leveleiben folyton sürgette Ferdinándot a magyarokkal való kibékülésre, s német segélylyel való új háborúra. Magyarországból hazájába ment, s ott deczember 22-ikén meghalt.

lehetett félni, hogy az egész ország szétesik. Az általános csüggedés és fejetlenség közepette a barát nem habozott tovább, hanem a magyarság ujra egyesitése érdekében a cselekvés terére lépett. Első sorban Ferdinánddal akarta ügyét tisztázni. Találkozásra kérte Serédy Gáspárt, a felvidéki kapitányt. Meg is kezdődtek a tárgyalások, ámbár Serédynek eleinte meghatalmazása sem volt. Csak november 21-ikén kapta meg, mert végre Ferdinánd is belátta, hogy merevséggel és gyűlölettel nem boldogul, s ha ellent akar a töröknek állani, első sorban a magyarokkal kell megbékülnie. A császár szintén melegen ajánlotta öcscsének a megegyezést. Létrejöttét megkönnyíté a mindig elégedetlen Izabella, ki menekűlni óhajtva bizonytalan helyzetéből, deczember 18-ikán a barátot, Statileot és Petrovicsot formaszerűen meghatalmazta, hogy Ferdinánddal uj egyességet kössenek. Ezzel a haragvó felek közt a közeledés megtörtént s a barát, a ki létrehozta, mindent elkövetett a siker érdekében. Már ekkor tudta, hogy a király a német birodalom segélyével a jövő évben Magyarország felszabaditására nagy hadjáratot tervez, s kész volt oda hatni, hogy a magyarság egyesűlt ereje támogassa királyát a vállalatban. A Serédyvel megindult tárgyalások gyors folyamot vettek, s még mielőtt Buda elvesztének gyászéve letelt, Gyaluban deczember 29-én megköttetett Ferdinánd és Izabella közt az uj szerződés.[1] Maga a barát ugyanaz nap külön iratban fejezte ki hódolatát s királyának ismerte el Ferdinándot.

A gyalai szerződés Izabella és fia ellátásáról s Erdélynek Ferdinánd kezére való juttatásáról intézkedik. Megujitja tehát a váradi szerződést s végrehajtását is ugyanazon előfeltételektől teszi függővé. Az első feltétel megint csak az, hogy Ferdinánd hatalmas sereggel tudja a szerződést a törökkel szemben érvényre emelni. A második meg az, hogy Izabellát kielégitse. Erdély ügye rendeztetvén, a király immár teljes buzgalmát arra összpontosithatta, hogy legalább az első feltételnek megfelelhessen. Nagy haderőt igyekezett gyüjteni, melylyel megkisérheti Buda visszafoglalását. Viszont a barát, mihelyt a gyalai szerződést megkötötte, Erdélyben olyan állapotokat igyekezett alkotni, melyek közt Ferdinánd király, hadi sikerei esetén, ellentállás nélkűl birtokába vehesse az országot.

Ehhez azért kellettek különös előkészületek, mert Erdélyben, mihelyt a barát onnan lábát kitette, uj lángot vetett a lázadás. Majlád ismét a helyzet urává lett, sőt török segélylyel fejedelemmé akarta magát választatni. Fondorlatai azonban meghiusultak, mire Ferdinándhoz folyamodott, s a váradi béke végrehajtójának tolta föl magát. A király Nádasdyt nagy követség élén küldötte Erdélybe s Majlád szép szóval és erőszakkal próbálta a három nemzetet Ferdinándnak megnyerni. Ez azonban csak a mindig német párti szászokkal, valamint az ide-oda hajló székelyekkel sikerűlt, mig a vármegyék és nemesek nagyobb részt

[1] Egész terjedelmében közli Utjesenovics a barát életrajzához csatolt okmánytárban, 16—24.

Izabellához csatlakoztak. Kitört tehát a polgárháboru. Mikor azonban a szultán megüzente, hogy Erdélyt János fiának adta s a rendeket engedelmességre utasitotta (1541 május 25-ikén), ezek azt határozták, hogy ahhoz csatlakoznak, a ki Buda birtokában marad. Magával Mayláddal is megegyezés létesült, de a féktelen ember nem birt szenvedélyein uralkodni s vakon rohant az örvénybe. Mikor a moldvai és havasföldi vajdák betörtek Erdélybe, azt hitte, hogy őt akarják fejedelemmé tenni, Izabellát meg elűzni. Hasztalan figyelmeztették tévedésére. Maga ment el táborukba, hol Péter moldvai vajda, addig jó barátja, elfogta s a töröknek adta át. Erre Erdély meghódolt ugyan a királyfinak, de egy ideig Izabellát nem akarta befogadni. A mint a gyalai szerződés megköttetett, a barát a tarthatatlan állapotnak véget vetett. A királyné 1542 elején a barátot, ki külön hűséget fogadott neki, kincstartójává s összes jószágai kezelőjévé nevezte ki; mig a barát váradi várát engedte át neki állandó lakhelyűl.[1] De a nyughatatlan asszony

Dombormű Izabella váradi palotájából.
(Rajzolta Kimnach László.)

csakhamar ismét azzal ostromolta atyját, Zsigmond királyt, szabaditsa ki a barát kezéből, s tegye lehetővé, hogy fiával Lengyelországba vonuljon, s ha a barát nem engedi, Petrovics rácz katonái fegyverrel szabaditsák meg.[2] A barát azonban nem törődött Izabella szeszélyeivel, hanem kivitte, hogy a tordai országgyűlés 1542 tavaszán felkérte a királynét, hogy Erdélybe tegye át székhelyét. Ugyane gyűlés a barátot tette meg királyi helytartóvá, ki maga mellé 22 tagú tanácsot választatott. Nyomban megkezdte a kormányzat ujjá szervezését is; törvény utján rendezte a hadfölkelést, helyre igyekezett állitani a közbiztosságot s követséggel hozatta be a királynét, ki egyelőre Déván ütötte fel székhelyét. Erdélyben hamar biztositva volt tehát a barát uralma. Ellenben a Tiszántúli 8—9 vármegyében, melyet a szultán szintén a királyfinak adott, a viszonyok zavarosan alakultak. Elfogadták ugyan a barátot kormányzónak, de ügyeiket önállóan végezték. Annyi hatalma azonban a

[1] A január 25-ikén Lippán kelt iratok a tört. bizottság másolatai közt.
[2] A lengyel tanácsosok márczius 27-iki felterjesztése Zsigmondhoz. u. ott.

barátnak itt is volt, hogy a gyalai szerződés végrehajtását előkészitse, addig pedig a szultánnal való jó viszony fentartásával Ferdinánd elismert főhatalma alatt vezesse az ügyeket. Ferdinánd nevében kormányozta a kezén levő területeket, noha már ez időben ama képtelen gyanúval illették, hogy Ferencz franczia király egyik fiát, az orleansi herczeget akarja magyar királylyá választatni.[1] Méltán mondhatta a barát a sok rágalommal szemben, mely ez időben újra ellene zúdult, hogy az az ember sorsa, hogy tisztesség és állhatatosság nem nyujt a rágalom ellen védelmet.[2] A barát tettekkel és szavakkal egyaránt megczáfolt minden gyanut, őszintesége kizárt minden kétséget. Mihelyt Ferdinánd (ápril 23-ikán) jóváhagyta a gyalai szerződést, azt Erdélyben és a tiszai vármegyékben országgyűlésileg elfogadtatta s hódoló küldöttséget menesztett a királyhoz. De mindkét országrész azzal a kikötéssel járult a szerződéshez, hogy a király bizonyitsa be, hogy meg is képes őket a török ellen védeni. A barát szintén erre fektette a fősulyt. Biztositotta a királyt, hogy, mióta a török kezéből kiszabadúlt, mindig az a politikája, hogy Erdély meghódoljon neki, s hogy a szultánt erre nézve tévedésben tartsa.[3] Épen a portához való viszonyának természete iránt nem engedett semmi kétséget, s folyton hangsulyozta[4] Ferdinánd előtt, hogy átadja neki az országot, mihelyt hadainak győzelmei lehetővé teszik.

E közben Ferdinánd buzgón folytatta abbeli törekvéseit, hogy a háborut ujra megkezdhesse, s olyan haderőt gyüjtsön mely a siker biztos kilátásával indulhat Buda visszafoglalására. Egész Magyarország sorsa Budától függött, melynek visszavételével az erdélyi részek is reá szállottak volna. Másrészt Buda eleste Európaszerte mély benyomást, Németországban s az osztrák tartományokban közrémületet keltett. Azt hitték, hogy a szultán immár Németország ellen indul s hogy Budáról állandóan fenyegeti a birodalom biztosságát. A birodalmi gyűlés még együtt volt Regensburgban, midőn Buda elfoglalásának hire megérkezett. A német fejedelmek egy pillanatra abban hagyva az egyházpolitikai viszályt, mind elismerték, hogy tenni kell valamit, mert Németország immár a legközvetlenebbül fenyegetve van. Károly és Ferdinánd megegyeztek Fülöp hesszeni tartománygróffal, addig az ellenzék fő-fő vezetőjével s az egyezséghez Móricz szász herczeg s Joachim brandenburgi választó is csatlakozott. A pápa szintén megigérte közreműködését, mig Károly császár azzal biztatta öccsét, hogy, ha a némektől elegendő segélyt szerez, maga áll a haderő élére s személyesen indul vele Buda ellen. Ez még inkább föltüzelte Ferdinánd tetterejét, s igazán bámulatos odaadással fáradozott, hogy olyan sereget gyüjtsön, mely méltó

[1] Emliti Károlyi Árpád. Századok id. h. Hogy a hir külföldön keringett, az egykori följegyzések alapján kétségtelen. De hogy a legcsekélyebb alapja sem volt, az ma szintén bizonyos.

[2] A lundi érsekhez intézett, fent idézett 1542 május 29-iki levele.

[3] Szeptember 30-iki levele a királyhoz. Károlyi Árpád: Tört. Tár, 1882. 109.

[4] Szeptember 6-iki levele. Utjesenovics, id. m. 66.

reá, hogy a császár maga vezesse Magyarországba. A császár azonban hamar elfeledte igéretét, mert nem Magyarország, hanem spanyol és olasz birtokainak érdekét tartotta szem előtt. Neki magának is fényes serege volt, de nem Magyarországba, hanem Algirba vezette, hol novemberben (1541) csaknem teljesen megsemmisült. Az a szárazföldi és vizi haderő, az a töméntelen érték, mely az afrikai partokon elveszett, elég lett volna, hogy azzal a császár játszva visszavegye Budát s az egész országot.

De a sors máskép akarta; a császár Afrikában fogyasztotta el országai erejét, s az algiri vereség következtében elejtette a magyar hadjáratban való részvétel eszméjét. Ferdinánd azonban most sem csüggedett. Még 1541-ben összehivta különböző országainak rendeit, hogy a tervezett harjáratra adót szavazzanak meg. Megtették, s a rendkivüli adó értéke, melyet az örökös és cseh tartományok e czélra felajánlottak, 1.146,000 forintra rugott. Ez összegből nyolcz hónapon át valami 25,000 főnyi sereget lehetett tartani.[1] A magyar rendek, kiket a király Beszterczebányára hivott össze, szintén szokatlanul bőkezüek voltak. Az 1527-iki budai országgyűlés óta ez volt az első gyűlés, mely a megjelent vármegyék nagy számánál fogva országgyűlés névre igényt emelhetett. Noha az urak önkénykedései és jószágfoglalásai a nemességet szertelenül elkeserítették, s viszályuk annyira elmérgesedett, hogy hol az urak, hol a nemesek akarták a gyűlést otthagyni, ez végül mégis olyan dús segélyt szavazott meg, melynél nagyobbat magyar király alig kapott valaha. A rendek nemcsak jobbágyaik terhére, hanem saját zsebükből is aránylag nagy összegeket ajánlottak fel, s a maguk részéről megtettek mindent, hogy királyuknak Buda visszafoglalására irányuló törekvései sikerüljenek. Ferdinánd a pápától, az angol és a lengyel királytól is segitséget igyekezett nyerni. Lengyelországban akkor a Habsburg-ellenes Bona királyné gyakorolt a politikára döntő befolyást s az öreg király különben sem volt hajlandó megszokott tétlenségéből kilépni. Ellenben Péter moldvai vajdával egyesség létesült.[2] A fősulyt azonban Ferdinánd Németországra és roppant segélyforrásaira fektette. A birodalom már 1541-ben bő segítséget igért, de csak 1542-re. Akkor kimondta, hogy a segély részleteinek megállapitása iránt a fejedelmek Speierben januárban értekezletre gyüljenek össze. Ferdinánd azonban nem értekezletet, hanem rendes birodalmi gyűlést[3] tartott, s február 2-ikán személyesen Speierbe érkezett. A rendek immár nemcsak Buda elestének, hanem a császár algiri vereségének benyomása alatt is álltak s hajlandók voltak gyors és kimerítő segélyt nyujtani. Ferdinánd felhasználta a jó hangulatot s kiemelvén, hogy Németország minden ajtaja, kapuja nyitva áll a török előtt, oly

[1] Huber Alfonz (Gesch. Oesterreichs, IV. 85.) az egyes országok ajánlatait részletesen felsorolja.

[2] Péter kötelezte magát, hogy bizonyos összeg fejében teljes erővel támogatja a királyi hadat s olcsó áron 30,000 ökröt szállít a táborba. Traut, Kurfürst Joachim. 33.

[3] A gyűlés kimerítő leirása Károlyinál: Századok, 1880. 445—65.

haderőt kért, mely nemcsak Budát foglalhassa vissza, hanem egész Magyarországot felszabadithassa. A protestánsok[1] készek voltak a segélyre, ha Ferdinándtól a vallásügyben nyernek engedményeket. A vallásügyön kivül azonban a franczia politika is nehezité a gyors megegyezést. Ferencz király követei megjelentek a gyűlésen s figyelmeztették a német rendeket, hogy a magyarok, kik annyira gyűlölik a németet, nem érdemesek a megsegitésre. Minthogy azonban Ferdinánd a vallásügyben tapintatosan viselte magát, két évre tekintélyes hadat, összesen 48,000 embert kapott a gyűléstől. A németek olyan biztosra vették a győzelmet, hogy előre megalkudtak a medve bőrére s kimondották, hogy a visszahóditandó területből mindaz, amit Ulászló és Lajos királyok birtak, a magyar koronáé maradjon; ellenben az, ami e két király idején sem volt többé magyar, a német birodalomé legyen. A seregnek még májusban Bécs alatt kellett gyülekeznie, s eleinte Ferdinánd maga akart élére állani.[2] De csakhamar elejtette ez eszmét s fővezérré Joachim brandenburgi választót nevezte ki. De a hadjárat rosz előjelek közt indult meg, mert május 20-ikán a franczia király háborut üzent a császárnak. Ez nagyon lelohasztotta a németek buzgóságát és harczvágyát s a hadjárat előkészitése lomhán, nehézkesen folyt, a sereg igen lassan gyülekezett, s a zsoldosok már német földön kegyetlen kihágásokra vetemedtek. Felszerelésük szintén hiányosan történt, némely csapatnak ágyuja, a másiknak puskapora nem volt. Az élelmezés biztositására Ferdinánd még a mult őszszel tett intézkedéseket s e czélra külön hajóosztályt rendelt, a Duna mentén hajóvontatásra meg utat épittetett s roppant mennyiségü eleséget szerzett be. Valóban, volt is minden, csupán pénz nem, mert a német rendek nem küldték be zsoldosaik fizetésére a kellő összegeket. Július első hetében Németországból 21,000 gyalog és 4000 lovas, továbbá 3000 pápai zsoldos s 10,000 magyar lovas volt együtt, kiket Ferdinánd örökös országai fogadtak fel. Július 6-ikán érkezett a bécsi táborba Joachim, a fővezér, a »fekete herczeg,«[3] »asszony-kapitány, ki soha véres kardot nem látott«,[4] léha, iszákos, kártyás ember, ki katonái zsoldját is eljátszotta. Hogy a németeket elvállalt kötelezettségeik pontosabb teljesitésére serkentse, Ferdinánd Nürnbergben a fejedelmeket értekezletre hivta. De hasztalan sürgette a hadak gyors kiállitását és pontos fizetését. A hadviselésre legalkalmasabb idő mindinkább kárba kezdett

Joachim brandenburgi választó.

[1] Maga Luther Márton hirdette a keresztes háborut s azt mondotta, hogy szükség esetén az asszonyok is fegyvert fogjanak.

[2] Brüsszeli okmánytár, II. 57.

[3] Igy nevezték a magyarok, mert szép fekete vasas lovasai voltak.

[4] Ezt Luther Márton mondta róla.

veszni. Joachim július 8-ikán elindult ugyan Bécsből, de akkor is kellő fölszerelés, tüzérség, különösen pedig pénz, sőt minden hadi terv nélkül. Mikor megkezdte az előnyomulást, azt sem tudta, mihez fog majd az idegen országban?[1] Hadjáratának megindítása igazat látszik adni az egykorú hiresztelésnek,[2] mely szerint a speieri gyűlés titokban utasította Joachimot, hogy Magyarország érdekében ne vívjon még a törökkel, hanem csupán avégből menjen magyar földre, hogy a töröknek megmutassa Németország nagy erejét, s így a szultánt a Németország elleni támadástól elijessze. Speierben ily határozat nem hozatott ugyan, de Joachim egészen ez értelemben cselekedett. A Duna jobb partján nyomult előre oly példátlan lassusággal, hogy csak augusztus 20-ikán ért Esztergom alá, mely, mint Ferdinánd határszéli birtokainak főerőssége, a hadműveletek alapjává lett. Esztergomnál várta a mintegy 200 hajóból alakított nagyszerü flotta az olasz Medici vezetése alatt.[3] Ugyanitt csatlakoztak hozzá a magyar urak, ámbár az eredeti megállapodás az volt, hogy a határon fogadják a német hadakat. Ezt azonban a török miatt nem tehették, mert méltán féltek attól, hogy időközben védtelen jószágaikat az ellenség el fogja árasztani. Sőt Esztergom alá sem mehettek teljes számmal és teljes erővel, mert csapataik egy részét otthon a köznép, a házi tüzhely védelmére kellett hagyniok.[4] Ugyanez okból nem jöhettek a barát és az erdélyiek az esztergomi táborba, hová Ferdinánd hívta őket. De a barát folyton összeköttetésben maradt a királyiakkal s közölte velük a törökről nyert értesüléseit. Minthogy azonban attól kellett félnie, hogy a szultán személyesen jön Magyarországba, Erdély biztosítására 6000 gyalogost kért a királytól, kit figyelmeztetett, hogy, ha a szultán bejön, két hónapig remélhetőleg csak képes lesz szóval tartani.[5] Az esztergomi táborban mindazáltal nagy számú magyar had gyült össze. Ott voltak Thurzó Elek, Perényi Péter, Serédy Gáspár és György, Várday érsek, Zay Ferencz, Zrinyi Miklós, »derék, vidám fiatal ember« s mások, összesen 18,000 magyar lovassal, 1000 hajduval és 1000 sánczásóval. A csapatok nem egyformán, s nem mindig kellően voltak fölszerelve. De mind égtek a harczvágytól s némelyik hegedü, dudaszó mellett vonult a táborba. Ungnad János a Dráva vidékéről

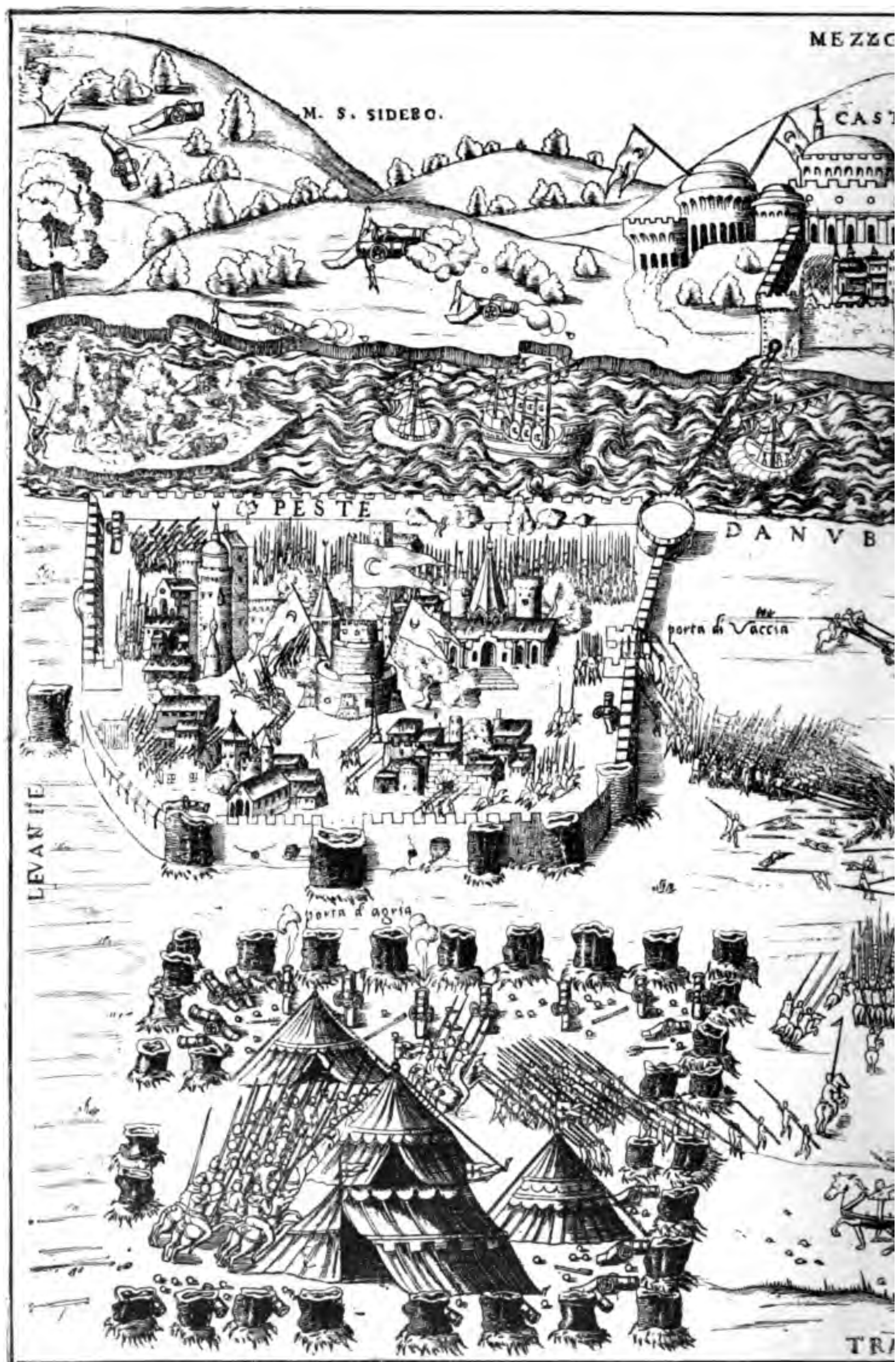
[1] Teljes tájékozatlanságát legjobban az bizonyítja, hogy július 29-ikén Győrből a Németujvárban levő Batthyány Ferencztől kért értesitést a törökről, továbbá kémeket is. Batthyány némi gúnynyal felelte neki, hogy ilyenekkel nem szolgálhat, hisz ő Stiria és Ausztria határán lakik, hol biztosabb értesülést az ellenségről nem kaphatni. A leveleket közli Traut, id. m. 147.

[2] Paulus Jovius.

[3] Laszky a dunai hajóraj fontosságát ismerve, fejlesztését nemcsak lelkére kötötte Ferdinándnak, hanem Konstantinápolyban a kandiai hajósokkal avégből tárgyalt, hogy Komárom vidékén telepitse le őket. A nagy arányu telepités elmaradt ugyan, de ügynökei a dalmát partokon felfogadták a hajósnépet. Igy az Esztergom alatti flottán 1100 olasz, 6000 magyar, rácz, dalmát hajós szolgált.

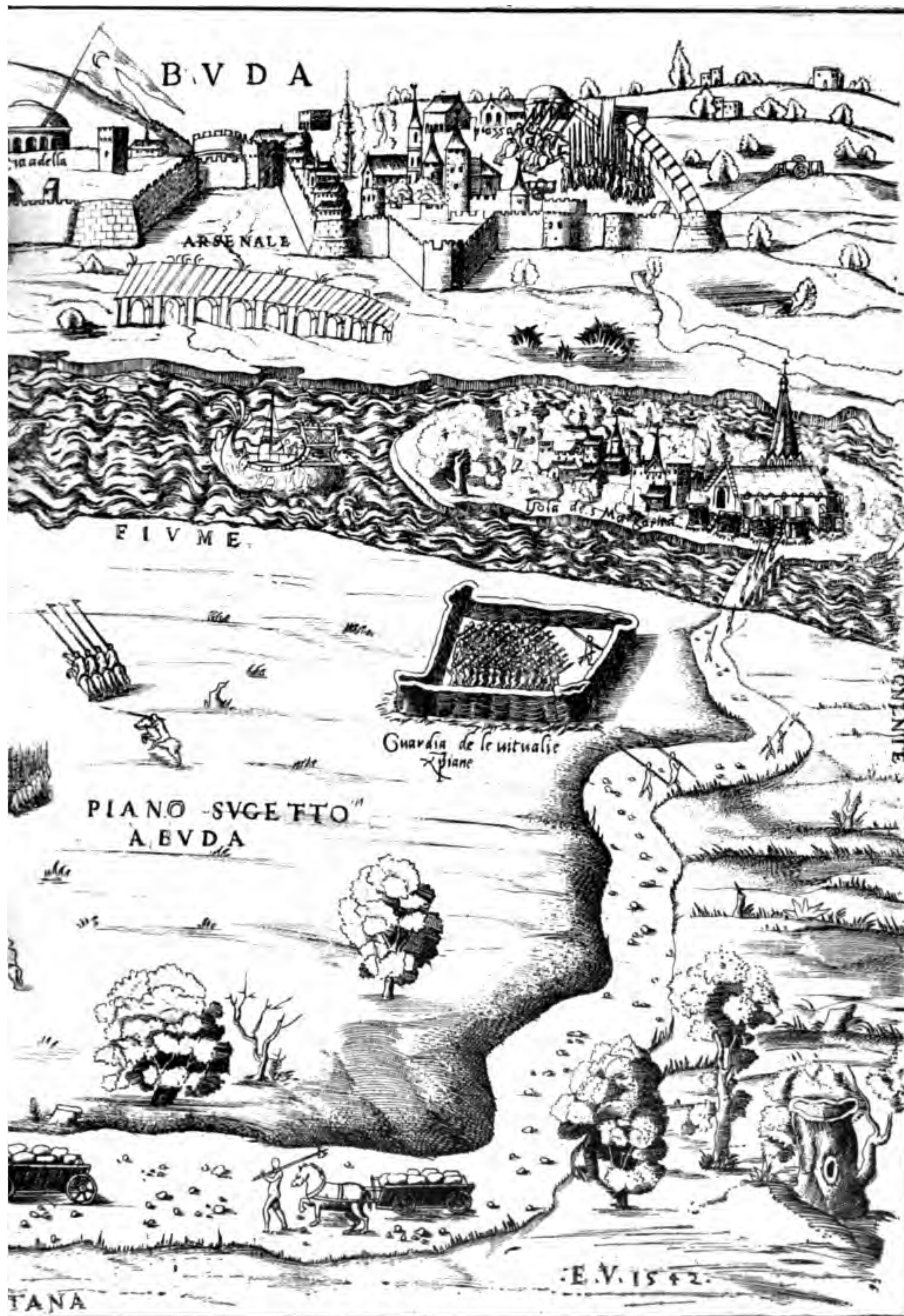
[4] Thurzó Elek Galgóczon július 26-ikán kelt levele. Traut, id. m. 128—30.

[5] Brüsszeli Okmánytár, II. 63. s köv., továbbá Tört. Tár, 1878. 265 s köv. l.

BUDA ÉS P

(Enea Vico rézmetszet

ROMA 1542-BEN.

Zsigmond gyűjteményében.)

jött 10,183 főnyi cseh haddal. A pápa Vitelli Sándor vezetése alatt 3000 embert küldött, de mikorra Magyarországba értek, e szám már 2000-re apadt le. Az egész sereg vagy 60,000 harczosból állt, s kétségkivül elég lett volna Buda visszafoglalására. De a vezérek tudatlansága és személyes torzsalkodása eleve kizárta a sikert. Pénz nem volt, a katonák hamar türelmetlenkedni kezdtek, soraikat járványok tizedelték meg, s a roppant tömeg élelmezése óriási nehézségeket okozott. Az időjárás sem kedvezett, a nyár hideg és esős, a termés gyümölcsben, gabonában, borban gyönge volt. A legnagyobb baj azonban az maradt, hogy hiányzott a bizalom a fővezér iránt s az egyetértés az egyes csapatparancsnokok közt. Thurzó és Medici összevesztek, magyarok és németek egyaránt dulták a föld népét s Várday hasztalan kérte Joachimot, hogy fegyelmet tartson. Ily állapotban kezdte meg a sereg szeptember 6-ikán az előnyomulást. A király Buda ostromát sürgette, s Perényi, Ungnad, Medici szintén ezt ajánlották. A többség azonban Pest vivását határozta el. De némelyek már Visegrádon a visszavonulást s hazamenetelt ajánlották. Csigalépésben ugyan, de mégis csak előre mentek, s a hajóhad a sereget a szent-endrei szigetre szállitotta át, hol szeptember 15-ikén látott először törököt, de csak a távolból. A szigeten egész egy hetet vesztegelve, végre hidat vertek a pesti partra s szeptember 25-ikén Pest alá érkeztek. Ekkor volt az első csetepaté a városból kirohanó törökkel s a csekély dunai török naszádos haddal. 27-ikén némi harcz után megszállották a Margitszigetet, másnap pedig harmadfél hónapnál tovább tartó menetelés után a sereg tábort ütött és megkezdé Pest ellen az ostromműveleteket.

A támadás a törököt épen nem ijesztette meg. Mihelyt Budát megszállta, nyomban hozzáfogott a vár megerősitéséhez, s minthogy pénze és embere volt elég, Buda már 1542 tavaszán első rangu, olyan hatalmas erősséggé lett, minő addig sohasem volt. [1] Másrészt Bali bég, budai pasa azzal biztatta embereit s ijesztgette a magyarokat — mindkét irányban sikerrel, — hogy a szultán a telet Szófiában tölti, s már a tavaszszal személyesen jön az országba, hogy a Rákoson országgyűlést tartson, s ott a magyarok óhajaival megismerkedjék. [2] Később is váltig hiresztelte, hogy jön a szultán, mihelyt a német Budát meg merné támadni. Midőn a németek csakugyan közeledtek, török részről azt hiresztelték, hogy megindult a szultán is s július 22-ikén már Belgrád alá érkezett; magával hozza Török Bálintot s 1000 embert adva mellé, előre bocsátotta Budának. A magyarok Bali bég ez állitásait készpénznek vették s azt hitték, hogy a szultán tényleg a határon áll, s Törököt és Maylád Istvánt szabadon bocsátotta. [3] A szultán azonban nem jött be és sokáig nem is volt kellően értesülve a németek

[1] Lubomirskynak az Izabellától hazatérő követnek jelentése alapján irja Hosius 1542 márczius 13-ikán. Hosii Epist. I. 122. Acta Hist. Poloniae, IV.

[2] Január 4-iki levél.

[3] Julius 29- és 30-iki váczi levelek. Traut, id. m.

támadásáról. A francziák figyelmeztették ugyan Ferdinánd készülődéseire, de a pasák nem vették komolyan a dolgot s azt mondották, hogy ha veszedelem forogna fenn, a budai pasa vagy Izabella csak tett volna jelentést. Növelte a porta bizalmát az is, hogy Ferdinánd király titkára, Tranquillus Andronicus épen ez időben érkezett Konstantinápolyba, hogy Budát és Magyarországot 50,000 arany évdij fejében kérje a szultántól. A török el sem képzelte, hogy Ferdinánd oly vakmerő legyen, hogy ugyanakkor, mikor magyar földön meginditja a nagy háborut, Konstantinápolyban békét fogna kérni. Pedig Ferdinánd tényleg ezt tette s titkárát ugyanakkor küldte a portára, midőn Joachim magyar földre indult.

Konstantinápolyban Joachim vállalatát sem vették komolyan. Tudták ugyan, hogy Magyarországba vonul, de azt hitték, hogy ez is csak afféle hiába való erőködés, mint a Felsé vagy Rogendorfé volt. Annál kinosabb meglepetés érte a portát, midőn végtére körülbelül egy időben a budai pasától és Izabella királynétől részletes jelentések érkeztek. A hangulat egyszerre a másik végletbe csapott át. Valóságos rémület támadt s a legtulzottabb hirek keringtek.

Beszélték, hogy az egész kereszténység összeesküdött a török kiirtására, hogy sok király töméntelen, mesés számu sereggel vonult a Duna felé.[1] Sőt a félelem benyomása alatt már azt hiresztelték, hogy Pest elesett, Buda nem tarthatja magát, s Belgrád szintén nagy veszélyben forog. A szultán mód nélkül megharagudott s Tranquillus Andronicust, kivel a portán eleinte udvariasan bántak, nem bocsátotta maga elé, szolgáját lefejeztette s a követ személye is durva sértéseknek volt kitéve. Végre haza küldték ugyan, de csak azért, hogy királyának elmondhassa, hogy »úgy tartották, mint egy ebet.« E bánásmódban fejezte ki a porta Ferdinánd iránti érzelmeit.

A vészhirekre a szultán nyomban megtette a maga intézkedéseit. Más ügyekkel levén elfoglalva, személyesen nem ment ugyan Magyarországba, de nagy sereggel oda küldte legjobb vezéreit, s Buda alá rendelte a moldvai vajdát, valamint az erdélyi segédhadakat. Ügyes vezetés mellett azonban a németek megvivhatták volna Budát és Pestet, mielőtt a segitség megérkezik. Mert a két városban is volt baj elég. Az összes őrség csak 11—12,000 emberre ment, a tüzérség csekély volt, az élelmezés is nehézségekbe ütközött, mert a kiélt, elpusztult vidékről igen bajosan tudták a szükségeseket megszerezni. Mindez azonban nem lankasztotta a török bátorságát és erejét. Nagyon offensiv módon vitte a védelmet; szeptember 29-ike óta minduntalan megujultak kitörései s vizen és szárazon szembe szállt az ellenséggel. 30-ikán egy német tiszt lehajózott a Pest és Duna közt vont vaslánczhoz, s a parton levő viztoronyhoz. Azzal a jó hirrel tért vissza, hogy egyik sem erős, s könnyü szerrel el lehet foglalni mindegyiket. De nem hallgattak szavára s az ostromlók csak október 1-én szánták el magukat

[1] Thúry, Török Történetírók, II. 31.

nagyobb műveletre. Az volt a terv, hogy az olasz Vitelli a dunai oldalon megközeliti Pestet s kicsalja az őrséget. Ha ez sikerül, Vitelli visszavonul, miközben Perényi Péter huszárjaival és Móricz szász herczeg vasas németeivel lesbe állanak, s a töröknek elvágják visszavonuló utját. Vitelli 1200 emberrel korán reggel csakugyan munkához látott. Alighogy a török észrevette, két kapun valami 3000 ember kirohant s üldözni kezdte a hátrálót. Vitelli azonban egy bizonyos ponton megállott, s a táborból magyar és német lovasok siettek segélyére, kikkel a törököt visszaverte. Mikor a török had vad futásban Pest védő falait igyekezett elérni, Perényi és Móricz a lesből csakugyan előtörtek, a futókra vetették magukat s a küzdelemben Móricz herczeg annyira előre vágtatott, hogy majdnem foglyul esett. A török 300 halottat s sok sebesültet vesztett ugyan, de Vitelli terve nem sikerült teljesen, mert a török veresége nem volt oly döntő, mint remélték. Az ostromlók október 2-ikán készültek el a sánczokkal s másnap 40 nehéz ágyuból megkezdték a bombázást, mely nagy kárt okozott. Rohamuk azonban 500 főnyi veszteséggel visszaveretett. A kudarczot főleg a fővezér tehetetlensége okozta. Sőt az a gyanú támadt, hogy egyes német urak titkos egyetértésben állanak a törökkel. Még az nap este hadi tanács tartatott, melyben többen a visszavonulást sürgették, mert sem eleség, sem pénz nincs, s a csapatok nagyon elégedetlenek. Vitelli és a magyarok ellenben az ostrom folytatását s ujabb roham megkisérlését kivánták. De mivel ugyanakkor az a hir érkezett Belgrádból, hogy a török fölmentő sereg már elindult, a többség az ostrom félbeszakitását határozta el. Ez október 5-ikén történt. Másnap megtétettek az előkészületek, s a sereg október 8-ikán megkezdte a hátrálást. Harcz a roham óta nem folyt, s üldözés sem történt egész 9-ikéig, mikor a visszavonulókat 3000 török támadta meg. De megverettek, s a német sereg négy nap mulva Esztergomba érkezett, hol csakhamar feloszlott. A király legalább nehány ezer zsoldost akart közülük felfogadni, kik a telet a magyar végekben töltsék. De ez sem sikerült s a nagy garral hirdetett vállalat a legteljesebb kudarczczal végződött.[1] A szégyenletes eredményen mindenütt megütköztek. A kereszténység jó hire-neve szenvedett csorbát s a török azt kérdezte a keresztényektől: hol van a ti Istenetek?[2] Pedig csak a vezér volt rossz s hozzá méltó volt a szedett-vedett német zsoldos had is.

A harczban egyedül az olaszok és magyarok értek valamit. Maga Joachim bevallotta: »Jobb lett volna abbanhagyni, vagy előbb meg se kezdeni, mig minden előkészület meg nem történt.«[3]

Egykorú krónikák szerint a seregnek alig egy negyed része került vissza hazájába, a többit elpusztitották a rendetlen életmódot kisérő járványok, a vérhas, különösen a »magyar pestis« (febris hungarica), a tábori

[1] Károlyi és Traut id. művein kívül a hadjáratról számos részlet van Marino Cavalli, a Ferdinánd udvarában levő velenczei követ 1543-iki zárjelentésében. Alberi, III. sor.

[2] Cuspinianus, Fontes. Rerum Austr. I. 514.

[3] Októher 9-ikén Ó-Budán kelt levele. Traut, id. m.

láz, mely akkor lépett fel először, s azután gyakran rombolón járta be a világot. A hadi nép legnagyobb részt elveszett tehát, de nem volt belőle haszna senkinek. Ferdinándot teljesen lesujtotta a végzetes fordulat, mely egyszerre tönkre tette mindazt a roppant áldozatot, melyet maga és népei hoztak. »Azt tartom — irta a császárnak, — hogy soha ily szégyen és gyalázat nem érte a birodalmat, nem is szólva a kárról és veszélyről, mely következhetik.« Sajnos, csak most látta be s nem a hadjárat meginditása előtt, hogy a jó vezetéshez hiányzott az »agyvelő«. Móricz szász herczeg, a jeles vitéz Vitelli mellett az egyetlen idegen, ki a a hadjáratban kitüntette magát, szintén megvetőleg nyilatkozott Joachimról, s azt mondja, hogy ha valami »fiatal bolond« lett volna a vezér, akkor is jobban sikerül a dolog.[1] Csak Joachim volt megelégedve magával s szolgálataiért sok egyéb mellett az arany gyapjat kérte jutalmul a császártól.[2]

A kudarcz első hirére Ferdinánd azt hitte, hogy a vállalatot csupán csak árulás tehette tönkre. Másrészt attól tartott, hogy a meddő hadjárat a magyarokat, kik méltán félhettek a török bosszujától, a szultánnal való megegyezésre fogja ösztönözni.[3] A zűrzavarban, az első pillanatban vett gyászhirek lesujtó benyomása alatt végzetes lépésre határozta el tehát magát. Meg akarta félemliteni a magyarokat s Perényi Pétert, az ország leghatalmasabb főurát, október 10-ikén Esztergomban elfogatta. A táborban levő magyar urakra ez bombaként hatott; futottak haza mindnyájan s a németek közt senki sem érzé magát többé biztonságban. Thurzó Elek, a különben is beteg királyi helytartó, ez állásáról le akart köszönni, s galgóczi erős várába huzódni. A rémület elhatott a messze Erdélybe s a barát figyelmeztette a királyt, milyen rossz hatást keltett Perényi elfogatása s hogy általánosan azt mondják: nincs mit tennünk, törökké kell lennünk! Ferdinánd kénytelen volt az egyes főurakat külön levélben megnyugtatni. Biztositotta őket, hogy nincs mit félniök, mert őket nem akarja bántani, s csak Perényit sujtja, ki olyan terveket szőtt, melyek az országot s az egész kereszténységet fenyegették, s hogy bünösségére nézve a »legkétségbevonhatlanabb« bizonyitékokkal rendelkezik. Pedig csakhamar kitünt, hogy Perényi ellen bizonyiték nincs s azt sem tudják, mit csináljanak vele. Perényi erélyesen védte magát a felségárulás s a törökkel való czimborázás

[1] Minthogy egy Hohenzollernről van szó, a legujabb német történetírók azt vitatják, hogy nem annyira Joachim volt a hibás, mint inkább a német birodalom hiányos védelmi szervezete.

[2] Hogy a magyarok hogyan itélték meg Joachimot, azt érdekesen jellemzi Szalay János pozsonyi várnagy nyilatkozata. Azt irja Nádasdy Tamásnak, hogy egykor a velenczeiek, kik egy várat vívtak, de be nem tudták venni, tanácsért Magyar Balázshoz, Hunyadi Mátyás király híres vezéréhez fordultak. Ez azt felelte nekik, nyomuljanak közelebb a várhoz, »ha kománknak kezét akarjuk fogni«. Szalay ezt a mondást alkalmazta Joachimra és hadviselésére, ki szintén csak tisztességes távolságban igyekezett az ellenségtől maradni. Hadtört. Közl., 1893.

[3] Október 17-ik levele a császárhoz. Brüsszeli Okmtár, II.

vádja ellen, s noha évekig fogságban tartották, sem idegen, sem hazai birák elé nem merték állitani. Perényit Ferdinánd ugyanazon sorsra juttatta, mint Szulejmán Török Bálintot, fogságban tartotta, mert félt roppant vagyonától és hatalmától. Nagyon is megtollasodott, az volt egyedüli bűne, melyért öt esztendőt kellett fogságban töltenie. Végre szabadon becsátották, de alighogy börtöne ajtai megnyiltak, meghalt (Bécsben 1548 márczius 2-ikán).[1] Ártatlanul szenvedett, s kortársai közt bizonyára nem ő volt a leggonoszabb.

Perényi sorsa nemcsak egyéni szempontból érdemel figyelmet. Uj korszakot jelez az a királyi politikában a magyarok iránt. A bizalmatlanság korszakát nyitja meg, azt az időt, melyben az udvar a gyanú, a félreértés, a félreismerés szemüvegén kezdi nézni a magyarokat, kiket a legteljesebb odaadás, a leghűségesebb szolgálat sem volt képes többé akármilyen kézzelfogható ráfogás ellen is védeni. Pedig épen akkor volt a király és nemzet közti legteljesebb bizalomra és egyetértésre szükség, s elfogulatlan idegenek erre komolyan figyelmeztették is Ferdinándot. Kivált az éles eszű, tisztán látó, vitéz Móricz szász herczeg s egyik tanácsosa merité ezt a tanulságot a magyarokkal való érintkezéseiből és sietett észleleteit a királylyal közölni. Figyelmeztette, hogy jövendőbeli boldogulása attól függ, ha Magyarországba helyezi át uralkodása sulypontját. Azt mondotta neki, — s irásban indokolta véleményét, — hogy a magyarokat idegen nemzet nem kormányozhatja. Ferdinánd a leghelyesebben cselekedném tehát, ha egyik fiának engedné át Magyarországot, mert a köztük lakó magyar király

[1] Elfogatását és sorsát a börtönben, valamint a vele folytatott tárgyalásokat bőven leirja Szederkényi, id. m. II. k. Szomoru sorsához kétségkivül hozzá járult az, hogy gőgjével, erőszakosságaival sokakat elkeseritett, s igen sok volt a személyes ellensége. Ezek közt legelől állt Serédy Gáspár, a telhetetlen vagyonszerző, ki Perényi jószágaira áhitozott. Midőn Perényi 1542 február 14-ikén Patakon Báthory Andrással, Ráskay Istvánnal és három Homonnayval szövetségre lépett, mely részben Serédy hatalmaskodásai megakadályozására irányult, Serédy beárulta a dolgot s úgy tüntette fel Perényit, mint a ki Ferdinánd megbuktatására szövetkezett. Perényi Eger várát és jószágait is birtokba vette. Ezt Thurzó Elek kir. helytartó tudtával, s mint főkapitány saját jogkörében tette azért, hogy az elhagyatott helyet a török vagy a barát meg ne szállja. Ezzel azonban halálos ellenségévé tette Frangepán Ferencz egri püspököt, eddigi jó emberét. A püspököt nagyon elkeserité várainak és jószágainak elfoglalása. A velenczei követ szeptember 21-ikén azt irja róla (jelentése a tört. bizottság másolatai közt), hogy azon fáradozik, menjen le Ferdinánd személyesen Esztergomba s ott hozzon valami rendet a magyar ügyekbe. Ez azonban csak úgy sikerülhet, ha legalább 20 főurat lenyakaztat. Csak ezzel mutathatja meg, hogy valóságos király, nem pedig báb. A püspök — folytatja a követ — azért ily vérszomjas, hogy egri javait visszaszerezze Perényitől. Ferdinánd azonban nem akart Esztergomba menni, s azt mondta, hogy a példás büntetést akkorra halasztja, mikor az egész ország az övé lesz. Perényi elfogatására azonban kétségkivül ez időben határozta el magát, főleg midőn hireket vett, hogy Perényi Joachim táborában is érintkezésben állt a törökkel. Ez érintkezést Perényi Joachim előtt sem titkolta, mert épen a király érdekében tartotta fenn, hogy Bali bég utján, kivel személyes ismeretségben állt, időnkint Budára küldött emberei által az ottani állapotokról valami tájékozást nyerjen. Később maga Ferdinánd is belátta, hogy Perényi nem volt áruló. De minthogy már el volt fogva, szabadságáért minél nagyobb árt kivánt tőle.

uralmának az összes magyarokat meg lehetne nyerni. »Igy egyesülvén a magyarok s felséged az ifjú királyt rájok bizván, minthogy a bizodalomban erő lakozik, Magyarország megtalálná utját-módját annak, hogy a törököt Buda kiüritésére birja s bár ez nehány évig csak adófizetés utján sikerülne, ez idő alatt felséged s az örökös tartományok összeszedhetnék magukat, s jobb időket adna az isten.«[1]

Egész politikai program volt itt kifejtve, mely egy pillanatra Ferdi-

Móricz szász herczeg.
(Egykorú festmény után.)

nándban is visszhangot keltett. Egy ideig az volt a szándéka, hogy a felzudult közvéleményt lecsöndesitse, Pozsonyban országgyűlést tartson, s ott személyesen megjelenjék, fiát, Miksát királylyá választassa, megkoronáztassa s a nádori méltóságot is betöltse. De csakhamar mást gondolt. Összehivta ugyan a rendeket, de a királyválasztás tervét elejtette. Az országban óriási volt a nyugtalanság s az urak nem akartak a gyűlésre menni,

[1] Károlyi, id. m. Századok. 1880. 646.

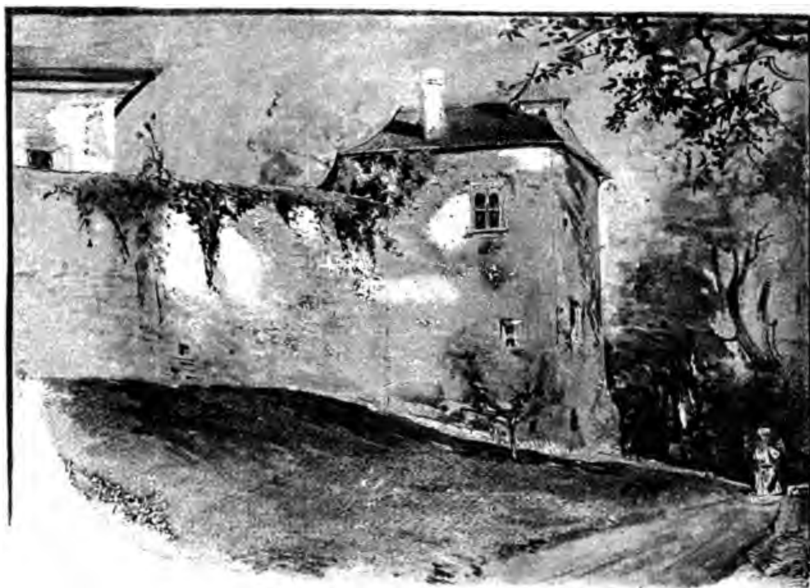
mert attól féltek, hogy Perényi sorsára jutnak. Ferdinánd kénytelen volt királyi szavát adni, hogy senkinek sem lesz bántódása. Mindazáltal kevesen jöttek el s csak részgyűlést lehetett tartani. Ferdinánd igen meleg hangu beszédet intézett a megjelentekhez s többek közt azt mondá, hogy a rendek választása által viseli a koronát. Pénzt kért tőlük, hogy katonát fogadhasson, főleg magyar lovast, kik a török ellen sokkal hasznavehetőbbek, mint más nemzetbeliek. A rendek teljesitették óhaját s a maguk, valamint jobbágyaik terhére jó nagy adót szavaztak meg ,mert a király megigérte, hogy ismét nyomatékosan folytatja a háborut.

Joachim vállalatának gyászos vége természetesen a váradi és gyalai szerződések végrehajtását is megakadályozta. A hadjárat Erdélyre már meginditásakor a legnagyobb veszélyeket idézte fel. A király is, a szultán is a maga táborába rendelte az erdélyi segédhadat. A havasalföldi és moldvai vajdák Erdélyen át készültek Buda alá nyomulni, s átvonulásuk előreláthatólag az ország elpusztitására vezetett volna. A nehéz helyzetben az erdélyiek a baráttól várták a menekülést. Izabella királyné és a rendek egyaránt sürgetve kérték, »ragadja meg két kézzel az ország vezetését, mert látjuk, hogy főtisztelendőséged nélkül elégtelenek vagyunk az ország megtartására, s ha vállaira nem veszi a terhet, vége lesz az országnak«. Azt üzenték neki, siessen Váradról körükbe, hadak nélkül, akár csak egymaga. A barát a döntő pillanatban csakugyan megjött s kiverte a moldvai vajda gyülevész hadát, mely szörnyen dúlta a székely földet. Az erdélyiek Ferdinándtól is kértek segélyt. De a király egy katonát sem küldött védelmükre, hanem e helyett éppen ekkor kezdte a gyalai szerződés végrehajtását sürgetni s már kirendelte a díszőrséget, mely Izabellát az országból kikisérje. E végből Serédyt küldötte Erdélybe. De Izabella, a töröktől félve, elutasitotta az időszerűtlen kivánságot. Serédy a barátot kereste föl, kivel a királyné, mint minduntalan megesett, akkor is haragban volt.[1] Serédy azt hitte, hogy viszályukat a maga czéljaira értékesitheti s a barátot a királyné ellen használhatja. De a barát szóba sem állt vele, mert Joachim kudarcza után a szultánt ingerelni a legnagyobb esztelenségnek látszott. Különben sem volt az ügy előkészitve s a barát most is hasztalan sürgette Ferdinándot, elégitse ki Izabellát s küldjön megfelelő sereget Erdélybe, ha birtokba akarja venni. E nélkül épen nem lehetett boldogulni, mert már a közhangulat is határozottan ellenezte a törökkel való szakitást. Ferdinánd iránt a bizalom mindinkább csökkent és szaporodtak annak az eszmének hívei, hogy Erdély elváljék Magyarországtól, s Moldva és Havasalföld példájára török felsőbbség alatt külön fejedelemséggé alakuljon. A barátnak elég dolgot okozott, hogy e törekvéseket meghiusitsa s az országgyűléssel olyan intézkedéseket tétessen, melyek legalább a status quo fentartását biztosi-

[1] A királyné, mihelyt más baja nem volt, azelőtt és ekkor is, örökösen panaszkodott atyjának a barát zsarnoksága ellen. (November 18-ik követi jelentés.) A barát ez alaptalan vádak ellen erélyesen tiltakozott. A jelentések a tört. bizottság másolatai közt.

tották. Az országgyűlés megerősitette a három nemzet unióját, mindenkit halálbüntetéssel fenyegetett, a ki idegen állammal szövetkezik, s a barát kezében összpontositotta a főhatalmat, fejedelmül azonban János Zsigmondot ismerte el s a töröknek is megadta az adót. Csakhamar (1543 február 11-ikén) a gyulai gyűlésen a kapcsolt részek is a barátra bízták a legfőbb hatalmat.

Sietni kellett a szervezkedéssel, mert mindenki tudta, hogy új megpróbáltatások, új küzdelmek állanak küszöbön, s a háború, mihelyt az időjárás engedi, teljes erővel fog megujulni. A szultán a Pest elleni támadásért meg akarta Ferdinándot büntetni. Még a mult évben megüzente neki, hogy karddal megy ellene, s ezuttal nem kis ujját, hanem mindkét kezét kinyujtja, hogy birtokba vegye az egész országot. Nemcsak Ferdinándra,

György barát branyicskai kastélya.
(Rajzolta Cserna Károly.)

hanem Károly császárra is neheztelt; hajóraját Ferencz franczia király megsegitésére küldötte s a Provence partjain a török félhold a franczia fehér kereszt mellett jelentkezett. Károly császár viszont VIII. Henrik angol királylyal szövetkezett, min a pápa, minthogy Henrik időközben elszakadt a katholikus egyháztól, nagyon megütközött, s a francziákhoz kezdett hajlani. Károly körében azt mondták, hogy Pál pápa a leggonoszabb ellenség, mert francziát és törököt mozgósit a császár ellen, s hogy nemcsak franczia-párti, hanem valóságos török.[1]

A nemzetközi viszonyok ilyen alakulása mellett Ferdinánd, ki ismét roppant erőfeszitéssel igyekezett sereget gyűjteni, külföldi segélyre nem

[1] Cusipnianus, id. h. 516.

számithatott tehát. Hasztalan tett a német fejedelmeknek engedményeket a vallásügy terén. Egészben saját erejére volt utalva, melynek elégtelensége miatt nemcsak a támadó fellépés minden gondolatát el kellett ejtenie, hanem az ország megvédéseért sem tehetett semmit. A török egymás után vívta meg legfontosabb várait, hóditotta meg legszebb vármegyéit s hónapokon át folyó harczai közben a király egyetlen egyszer sem állt eléje, hogy diadalútját megakaszsza.

Szulejmán szultán, hogy a háborút idejében megindithassa, a telet Drinápolyban tölté s Bajazid fiával 1543 ápril 23-ikán indult Magyarországba. Erdélybe már februárban beküldé az értesitést, hogy roppant haddal jön. Egyúttal elrendelte, hogy az erdélyiek hozzá csatlakozzanak, eleségről gondoskodjanak s a moldvai és havasalföldi vajdák hadait háboritlanul átbocsássák. A rendek kolozsvári gyűlésükön tárgyalták a szultán üzenetét, s minthogy a barát nem volt jelen, nem tudták, mitevők legyenek. Elhatározták ugyan, hogy engedelmeskednek a szultánnak, de Ferdinándtól is segélyhadat kértek. E közben Izabella valóságos palotaforradalmat támasztott a barát ellen, kit azzal vádolt, hogy teljesen kizárja a kormányzásból. A rendek törvény útján minden eddigi hatalmától megfosztották a barátot s a királynénak rendelték alá. De az elhamarkodott határozatokon az események egyszerűen napirendre tértek. A barát nélkül Erdélyt már akkor utólérte volna végzete, melyet ismét az ő erős keze háritott el az országról. Helyzete rendkivül nehéz volt. Ferdinánd is felszólitotta a csatlakozásra, segélynyujtásra, hadak fogadására. Németországból irta neki: »A mig én itt időzöm, te tégy meg az ország javára és védelmére mindent, a mit bölcseséged és rengeteg tapasztalatod a rád bizott országrész érdekében szükségesnek lát, mert tudjuk, hogy te ezt nemcsak meg akarod, hanem meg is birod tenni.«[1] Folyton új megbizásokat adott neki; ráhagyta a kassai főkapitány s a felvidéki városok közti viszály kiegyenlitését, naszádosok fogadását és zsoldjuknak kifizetését. Viszonya Ferdinándhoz a török előtt sem maradhatott titok, s a portáról figyelmeztették, hogy gyanu támadt ellene. Ez azonban, míg a szultán távol volt, nem lankasztotta le a barát buzgalmát. Még május elején értesitette Ferdinándot, hogy a szultán hadjárata ezúttal nem Bécs ellen, hanem a magyar terület kikerekitésére irányul, s hogy Pécset, Esztergomot, Székes-Fejérvárt akarja megvivni. Ezeket kell tehát megerősiteni, s katonával megrakni. Később ismételte, hogy Erdélyt kezére bocsátja, mihelyt Izabellát kielégiti s az országba megfelelő haderőt küld. »Isten könyörületességére, az egész kereszténység üdvére, az ártatlan csecsemők és özvegyek könnyeire, az öregek fájdalmas sóhajaira, a szerencsétlen köznép rettegésére« utalva, rimánkodott a királyhoz, tegyen meg mindent az ország megmentésére.[2]

[1] Nürnbergből ápril 4-ikén kelt levele Károlyinál: Tört. Tár, 1878: 550.
[2] Május 25-iki levele u. ott.

Esztergom a XVI. században.
(Hufnagel egykoru rajza után.)

Ferdinánd királyban nem hiányzott az akarat, a buzgalom, s fáradhatatlanul dolgozott hadak gyüjtésén. De minden igyekezete kárba veszett, s az ország védtelenűl állt a szultán óriási serege előtt, ki eszéki táborából első sorban a délvidéket, a Duna és Dráva melléki várakat vette meg. Még mielőtt megérkezett, nagyobb török had tört be Szlavóniába, hol több várat és Császma városát elfoglalta.[1] Az eszéki táborból a szultán a ruméliai beglerbéget Valpó megvételére küldte, maga pedig Siklóst ment ostromolni. Mindkettő igen erős vár, Perényi tulajdona, ki sokat költött és nagy gondot viselt rájuk. Mióta azonban Perényit fogságra vetették, e várak magukra maradtak, s könynyen zsákmányul estek az ellenségnek. Valpóban Árky Mihály kapitány hetekig vitézül ellenállt ugyan, de semmi reménye sem levén a fölmentésre, június 23-ikán megadta magát. Siklós július 6-ikán[2] került a szultán birtokába, ki innen Budára ment, hová hajón szállittatta hatalmas tüzérségét. Július 22-ikén a szultán már Budán volt s e ténynyel az erdélyieknek is számolniok kellett. A barát a

[1] Ungnad ápril 15-iki levele. Pray, Epist. Procerum.

[2] Thury, Török Tört. II. Más egykoruak szerint a vár július 7-én adta meg magát.

maga módja szerint igyekezett a török vészt a tiszai részekről és Erdélyről elháritani. Minthogy Ferdinánd nem segitette, közvetlenül az ellenséghez fordult, kivel mesterileg tudott bánni. Ismerte a szultán gondolkodásmódját s becsvágyát s midőn befizette az adót, megüzente neki, hogy Ferdinánd országai szintén szivesen fizetnének adót, ha békén hagyná őket. Sőt Morvába és Sziléziába is beküldte embereit, hogy ez országokat rávegye, ajánljanak adót a szultánnak. »Ezt azért tettem, — irta Ferdinándnak, ki e lépését nagyon zokon vette — hogy a haza megmaradt részeit s a szomszéd országokat a pusztulástól megóvjam.« [1] Egyszersmind sürgette a királyt, kössön békét a szultánnal, s ha már a drávamelléki várak Pécscsel, Péterváraddal, melyek szintén török kézre kerültek, elvesztek, legalább a megmaradt országrészről háritsa el a veszedelmet. Ferdinánd azonban nem hajtott szavára, hanem utasitotta, csatlakozzék hozzá vagy legalább támadja meg a törököt. Ez azonban Erdélyre végcsapást mért volna, s a barát nemcsak nem teljesité a király képtelen kivánságát, hanem eleséget küldött a szultán táborába, s ezzel tényleg meg-

Esztergom vára a Duna felől.
(Hufnagel rajza után.)

[1] Július 25-ikén Váradon kelt nagyon fontos levele. Károlyi, id. h. 317—19.

győzte Erdély hűségéről. A török csakugyan nem bántotta Erdélyt és a tiszai részeket, hanem egész erejét ama városok és vidékek ellen irányozta, melyek megtámadását a barát már hetekkel azelőtt jelezte a királynak. Megvédésükre azonban semmi sem, vagy alig valami történt. Pécsről a török közeledtével a csekély őrség a püspökkel és káptalannal együtt elfutott s az ország egyik legnagyobb városa kardcsapás nélkül jutott az ellenség kezére. Budáról a szultán Esztergom vivására ment. A vár megerősitésére Várday érsek töméntelen pénzt költött, de az őrséget maga a király tartotta és fizette. Valami 1500 idegen zsoldos volt benne Lascano és Salamanca kapitányok alatt, kik kellően fel sem voltak készülve, mert csak későbbre várták az ellenséget. Komáromból 40 naszád sietett ugyan a vár segitségére s szét is verte a török flottát, melynek parancsnoka elesett.[1] A védelem azonban kezdettől fogva lanyhán folyt, sőt az egyik várnagy vagy főbb tiszt titkos egyetértésben állt a törökkel s maga jelölte meg a vár gyönge pontjait.[2] Így augusztus 10-ikén Esztergom vára is a töröké lett, miközben egyes csapatosztályok a Rábaközt dúlták s több kis várat megvettek. Augusztus derekán Tata ellenállás nélkül megadta magát s a fősereg Székes-Fejérvárt támadta meg. A fontos és erős helyet Varkocs György vezetése alatt spanyol, német és magyar őrség egy ideig nagy elszántsággal védte, úgy, hogy a török kénytelen volt rendszeres ostrom alá fogni. Szeptember 1-én azonban a sürű köd védelme alatt az ellenség meglepte s hatalmába ejtette a külvárosokat. A roham váratlanul történt s a védőket készületlenül találta. De azért vitézül ellenálltak, mi közben a polgárság a vár kapuit elzárta, s igy nem volt hová visszavonulniok a roppant számmal beözönlő ellenség elől. A künn rekedt védők Varkocscsal együtt mind elestek. Másnap, szeptember 2-ikán a polgárok ösztönzésére a vár is megadta magát.[3] Még az ostrom közben Ulema bég Pápa megvételére indult, honnan Ungnad, a német hadak vezére, egyes magyar urakkal megfutott. De a lakosság a »rossz, toldozott, támogatott palánkot« mégis megvédte s Ulema rövid harcz után a Kemenesaljára vonult s azt dúlta fel.[4]

Fejérvárról, hol mint a többi megszállt helyeken nagy őrséget hagyott, s az erőditmények jó karba helyezéséről gondoskodott, a győztes szultán Budára tért vissza. Diadalait azzal akarta betetőzni, hogy a meghóditott részek nemeseivel a Rákoson országgyűlést tart. Ez ügyben érintkezésbe is lépett a baráttal, de a terv kivihetetlen volt, mert Török Bálint esete

[1] Szentkláray, Dunai hajóhadak tört. 160.

[2] Ezt Várday érsek irja a pápának augusztus 20-iki levelében. Theiner Mon. Hung. I. 654.

[3] Török irók (Thury, id. m. II) a rohamot szeptember 2-ikára teszik, a vár átadását másnapra, hétfőre. Hétfő azonban akkor szeptember másodikára esett, s minthogy az egykorú keresztény adatok is szeptember 1-ére teszik a rohamot, az csakugyan 1-én, a vár átadása pedig 2-ikán, hétfőn történt.

[4] Mártonfalvay, id. h. 146.

után senki sem mert volna török területen tartandó gyűlésre elmenni. A szultán nem is foglalkozott tovább az eszmével, hanem haza indult s csak Rusztem nagyvezért hagyta tetemes haddal az országban, hogy Ferdinánd esetleges támadásával szembe szállhasson.

A király végre mégis csak jelentékeny sereget hozott össze, de olyan időben, midőn a nagy várak már mind elestek. A késedelem nem rajta mult s augusztus elején, mikor még maga készült a sereg élére állani, hogy személyes jelenlétével öntsön bele lelket, azt hitte, hogy Szent-Bertalan napján (augusztus 24-ikén) a tábor együtt lesz.[1] De csak szeptember közepén összpontosult Győr alatt valami 40,000 ember. A magyar urak szintén nagy számmal jelentek meg, köztük Zrinyi Miklós, Báthory András, Verbőczy Imre (István fia), Bakics Péter, kiknek csapatai már előbb kisebbnagyobb harczokat vivtak a szerteszét kóborló törökkel, tatárral. A győri sereg azonban leginkább csehekből, morvákból, az örökös tartományok zsoldosaiból állt, kik, mihelyt megtudták, hogy a szultán Budáról távozott, bejelentették Ferdinándnak, hogy ők sem maradnak tovább s csupán 10,000 embert hajlandók az országban hagyni. A királyt kétségbe ejtette hadainak ez engedetlensége. Hamarjában tanácskozásra hivta Pozsonyba a magyarokat. De ezek az idegen had távozását nem tudták megakadályozni, s a had eloszlott a nélkül, hogy a törökkel megvivott vagy az ország védelmére bármit is tett volna.

Igy tehát a király befejezte a hadjáratot, mielőtt megkezdte volna. A török aránylag csekély erőködéssel és áldozattal kikerekitette az 1541-ben szerzett területeket; Buda körül hatalmas védelmi övet vont, s ezzel végleg biztositotta magának a magyar főváros birtokát. Ettől kezdve hosszú, nagyon hosszú ideig Buda visszafoglalásának eszméje nem szerepel többé a magyar király politikai és katonai számitásaiban.

III. FEJEZET.

Az ország első felosztása.

A három évi keserü tapasztalatok és nehéz vereségek, melyek minden segélyforrását kiapasztották, nem csüggesztették el Ferdinánd királyt. Még 1543-ban azzal biztatta magyarjait, hogy a külföldön új hadat gyüjt, s a jövő évben már márcziusban megkezdi a műveleteket, hogy az elvesztett várakat visszavegye. Ezt nyomatékosan igérte a novemberben Beszterczebányán tartott országgyűlésnek, melytől segélyt kért. De politikája hamar megváltozott, s mikor 1544 január 4-ikén Prágában az országgyűlés küldött-

[1] Prágában, augusztus 12-ikén kelt levele a tört. bizottság másolatai közt.

ségét fogadta, már nagyon határozatlanul beszélt a tervezett hadjáratról. De ujra feléledt a nemzet reménye, midőn hire érkezett, hogy Károly császár személyesen készül Magyarországba hadat vezetni. A császár 1544 elején a német rendekkel csakugyan nagyobb segélyt szavaztatott meg »a török baromi hatalma« megtörésére. Május 7-ikén pedig a besztercze-bányai országgyűlés segélykérésére levélben felelt s kijelenté, hogy a német hadat a jövő évben maga vezeti az országba. Ekkor még háboruban állt a francziákkal, de szeptemberben velük is békét kötött. A szerződésben Károly császár és Ferencz király kötelezték magukat, hogy közös háborut inditanak a török ellen, s a francziák 10,000 főnyi gyaloggal és megfelelő lovassággal támogatják a császárt. Mindketten azonban már akkor elejték e háború eszméjét, s Weltwick Gellért császári követ Montluc franczia követtel — ki azonban titokban azon dolgozott, hogy ne létesüljön megegyezés — a portára ment, s ott 1545 november 10-ikétől számitva másfél évre (1547 május 10-ikéig) fegyverszünetet kötött, melyet Ferdinánd gazdag ajándékkal, s 50,000 arany adóval vásárolt meg.

Magyarországon mindezt természetesen csak későn tudták meg, és sokáig biztosan számitottak a császári igéret beváltására. Eleinte maga Ferdinánd sem volt a császári politika változásáról kellően tájékozva. Nagy-Szombatba országgyülést hivott össze, hogy a magyarokat hazájuk megmentése érdekében minél nagyobb áldozatra lelkesitse. A barát, bizva a császár igéretében, szintén követet küldött Nagy-Szombatba s felajánlotta közreműködését a hadjáratban.

A gyűlésen Károly követe Weltwick Gellért csakugyan megjelent, de oly utasitással, hogy a hadjáratról lehetőleg általánosságban beszéljen, Ferdinánd le sem akarta bocsátani Magyarországba, hanem felkérte Károlyt, adjon követének más utasitást. De a császár nem akarta a magyarokat tovább ámitani, s azt tanácsolta öcscsének is, igyekezzék a szultánnal végleges békét kötni. A császáron kivül a lengyel király is képviseltette magát Nagy-Szombatban. Ellenben Ferdinánd le sem ment, mert tudta, hogy az elégületlenség zajosan fog ott nyilvánulni. A gyűlés február 10-ikén nyilt meg, s csakugyan heves kitörések hangzottak a császár és király ellen, kik — mondták a szónokok — ismét rászedték a magyarokat. Több felől hangoztatták, hogy végre szakitani kell a némettel, s meg kell hódolni a töröknek. Később a vihar lecsillapodott ugyan, s a rendek higgadtan feleltek Károlynak, de a vármegyék nem akartak adót ajánlani. Végre azonban megtették ezt is és a rendek leverten, kétségbe esve oszoltak szét. Mindenki érezte, hogy a nagy hadjáratok ideje lejárt s Németország segélyére a magyar nemzet felszabaditása körül többé számitani nem lehet. Valóban a németek, mióta tapasztalták, hogy a török Buda birtokában sem veszélyesebb reájuk, mint annak előtte, immár egészen a magyarokra bizták, hogy megvédjék megfogyott országukat. Nagyobb hadjáratot Németország 1542 óta nem inditott többé a török ellen, habár egy-két évig a

császár még tervezett ily háborut. De 1546 óta a magyar nemzet magára hagyatott s azóta leginkább a saját erejével vívta kétségbeesett harczait a nyakán ülő ellenséggel. Ez egyelőre szintén abban hagyta a nagy háborut s e helyett az apró harczra, a portyázásra, rajta ütésre, dulás-fosztásra adta magát s ily módon terjesztette hatalmát és határait a király rovására. Még 1544-ben megvette Visegrád, Nógrád és Hatvan várait, megrohanta Lévát, de Balassa Menyhért vitézül visszaverte, Nyáry Ferencz meg a szalkai mezőn csaknem teljesen megsemmisitette a hátrálókat. A horvát-szlavón részekben szintén gyarapitotta uralmát, ámbár kisebb csapatok itt is nem egy vereséget szenvedtek. Mikor Konstantinápolyban tárgyalások folytak fegyverszünet iránt, Fels Lénárd, a királyi hadak kapitánya s a budai pasa közt is fegyverszünet létesült. A török azonban nem sokat gondolt vele, mert Ferdinánd a külföldön alkalmazta azt a csekély haderőt is, melyet magyar birtokai védelmére tartott. Németországban ujra kitört a vallásháború s a császár és Ferdinánd 1546—47-ben minden erejüket ott összpontositották, hogy kiirtsák az eretnekséget. Ebben a schmalkaldeninek[1] nevezett háboruban Miksa főherczeg, illetőleg Nyáry Ferencz, Bakics Péter, Pethő János s mások vezetése alatt nagyobb magyar lovashad is részt vett. Mátyás király óta a nyugaton ekkor harczoltak először tömegesen a magyar hadak, s ez a schmalkadeni háború egyedüli jelentősége Magyarországra. Igen vitézül viselték magukat. Egy spanyol szemtanú azt mondja róluk, hogy a magyar huszárság a világ legjobb lovassága, egy másik meg kiemeli, hogy V. Károly leginkább huszárjainak köszöni győzelmét. Maga is igen jó véleményben volt róluk s csakugyan egy magyar vitéz, Luka József ejtette foglyul az ellenpárt egyik fejét, János Frigyes szász választót. A háború jó sokáig elhuzódott, a schmalkaldeniek a porta támogatását is megnyerték, mire magyar földön a törökök ismét rezgelődni kezdtek. A budai basa 1546-ban egész nyáron át csipdeste a királyi területet s midőn a fegyverszünetre figyelmeztették, azzal mentegetőzött, hogy a portától még nem kapot hivatalos értesitést. A mint a török neszét vette, hogy az idegen zsoldosok, a spanyolok s a magyar huszárok nagy részt külföldre vitettek, még vakmerőbb lett. Megvette Dombró várát, Zala megyéből 10,000 embert hajtot el, megtámadta a sághi klastrom-erődöt s Eger ellen is készülődött.[2] Tervben volt az is, hogy a belgrádi pasa 40,000 emberrel Pozsony és Vas vármegyékbe nyomuljon. De nem hajtatott végre, mert ez a fegyverszünet végleges felbontására vezetett volna. Ezt pedig a szultán nem akarta, mert Perzsia ellen készült, s épen a perzsa bonyodalmak tették fegyverszünetre hajlandóvá. A magyar huszárok gazdag zsákmánynyal 1547 nyarán tértek vissza

[1] A magyarok részvételét a háboruban Károlyi Árpád nagyobb tanulmányban világitotta meg. Századok, 1877.

[2] Mint Mocenigo Regensburgból július 17-ikén irja, két magyar követ érkezett oda, hogy a császártól e támadások ellen oltalmat kérjen. Venet. Depesche. I. 577.

Németországból, hol a császár teljes diadalt aratott. Ez azonban nem arra ösztönzé, hogy végre beváltsa Magyarországnak tett igéretét s élére álljon a felszabadító hadjáratnak. Ellenkezőleg a siker még fogékonyabbá tette a török béke iránt, mert győzelmét Németországban akarta kiaknázni.

A Habsburg-politika e gyakori változásai s a török diadalok és hóditások a barátot juttatták a legkényesebb helyzetbe. Ő azonban legalább tudta,

Magyar huszár a XVI-ik században.
(Aman Jost rajza után.)

mit akar. Reá nem csupán saját birtokai, hanem egész Erdély s a tiszai részek megvédése hárult. Roppant nehézségekkel kellett küzdenie, de a legnagyobb bajban sem vesztette el fejét. Ekkor is ragaszkodott a váradi békében lefektetett politikához, s ragaszkodott Ferdinánd királyhoz, mint az államegység képviselőjéhez. Minduntalan biztositotta, hogy minden cselekedetében hive marad s az ország egységének fentartásán fáradozik; hogy, ha a koronás király és

a királyfi közt érdekellentét támadna, ő mindig a koronás királynak engedelmeskednék; hogy eszébe sincs a királyfit megkoronáztatni, mert ez az ország teljes felfordulására vezetne.[1] De a barát mindezt nem csupán szóban hirdette, hanem ennek megfelelően cselekedett is. Bejárta a Tisza-Maros vidékeit, hogy a népet megnyugtassa s Ferdinánd hűségére eskesse a nemességet. A tömeg követte szavát, Isten után belé helyezte bizalmát mindenki.[2] Méltán kérte tehát a királyt, bizzék benne s ne hallgasson ellenségei fülbesugásaira. Ellenben egy kivánságot ő is emelt a királyhoz: folyton a legerélyesebben sürgette Izabella kielégitését; azt ajánlotta, adjon valamely herczegséget a királyfinak, mert mihelyt ez megtörtént, a magyarok könnyebben és szivesebben egyesülnek a király uralma alatt. A török politikát azonban továbbra is teljes önállósággal, tisztán a gondjaira bizott országrész érdekei szerint vezette. Az új viszonyok közt még kevésbbé akart a szultánnal szakitani. Folytatta tehát eddigi kétszinűségét, de csak a szultán, nem pedig Ferdinánd irányában. Vele mindig őszinte volt és férfias nyiltsággal tárta fel előtte lelkének titkait. A győri tábor feloszlása után figyelmeztette, hogy, ha örökös országai csupán magukkal törődnek, a magyarokat meg védtelenül engedik át sorsuknak, ezek szintén másként lesznek kénytelenek megmaradásukról gondoskodni. Kijelenté, hogy ő is a törököt tartja az ország örökös ellenségének és Ferdinándot ismeri el törvényes urának. De minthogy a király kellő fegyveres erővel Erdélyt támogatni nem képes, engedélyt kért tőle, hogy mint eddig tette, ezután is észszel, nem pedig fegyverrel, melylyel nem rendelkezik, háritsa el a gondviselésére bizott országrészről a török veszedelmet. »Mig felséged dolgai jobbra nem fordulnak, — irta neki — az addig használt cselfogásokkal tartom távol az ellenséget az országtól.«

De mintha a saját vereségébe minden áron Erdélyt is bele akarná sodorni, mintha irigyelné tőle azt a békés állapotot, melyet a barát bölcseségéből a háboruk e nehéz napjaiban élvezett, Ferdinánd épen ez időben, midőn annyi más baja volt, midőn tehetetlensége ország-világ előtt nyilvánvalóvá lett, sürgette teljes erővel Erdély átadását. Mihelyt Szulejmán Budáról távozott, leveleivel és követeivel ostromolta Izabella királynét és a barátot, bocsássák kezére Erdélyt. A barát következetesen azt felelte, hogy a király azonnal megkapja, mihelyt Izabellát kielégiti, s oda olyan hadat küld, mely a török ellen megvédheti. Mig erre nem képes, hagyja meg az országot Izabellánál, ki az ő, a király nevében fogja kormányozni.

A barát e közben czéltudatosan oda működött, hogy a fejedelemség szervezetét szilárdabb alapokra fektesse s a szertehúzó részek közt szorosabb kapcsokat teremtsen. Erdély akkor három, egymással nagyon laza összefüggésben levő részből állt. A régi tartományon és a három nemzeten kivül még ott voltak a tiszai vármegyék és a Temesköz a ráczokkal,

[1] Levelei Tört. Tár, 1893. 253, 270—81.

[2] A szegedi biró és tanács 1543-iki levele. Tört. Tár, 1878. 512—13.

kiknek élén Petrovics állt. A Temesközben, mint végvidéken, alkotmányos élet kevéssé fejlődhetett, a tiszai vármegyék pedig külön gyűléseken intézték ügyeiket. 1544-ben a barát megkisérté, hogy a három, csaknem önálló országrészt szorosabban egymáshoz csatolja. A királynéval augusztus 1-én Tordán országgyűlést tartatott, melyre a magyar vármegyék is meghivattak. Itt a barát mindhárom rész főbirájává választatott, s kincstartói tiszte szintén mindhárom országrészre kiterjesztetett. A rendek egyszersmind kimondották, hogy az egész államterületre nézve évenkint közös országgyűlés tartassék. Ez intézkedések a barát hatalmát kellőképen megszilárditották. Szüksége is volt rá magával Izabellával s amaz elégedetlen, fékezhetetlen, csak a maguk hasznát leső elemekkel szemben, melyek a királyné köré seregiettek. A leghatalmasabb volt köztük Petrovics, a temesi tartomány feje, több nagy uradalom és vár birtokosa. Egyszerű, műveletlen, inkább rácz, mint magyar ember. Amikor tehette, rácz politikát igyekezett folytatni. Legelől ráczjai jövőjét viselte szivén, amennyiben a Ferdinánddal egy izben inditott tárgyalásokban kikötötte, hogy a Jánostól nyert föld birtokát Ferdinánd is biztositsa nekik, esetleg pedig másutt telepitse meg őket, ha mostani területükről elűzetnek. Sőt lehetőnek tartotta, hogy Szerbia visszafoglaltatik, mely esetben azt kivánta, hogy a ráczoknak adassék, kik ott saját fejedelmet választhassanak. Petrovics mindig engedetlen, esetleg félelmes alattvaló maradt a barátra, kit szenvedélyesen gyűlölt s ki ellen Izabellával folyton fondorkodott. Mindez természetesen befolyással volt a barátra, aki már ez okból is Ferdinánd királyra igyekezett támaszkodni. Teljes erővel segitette tehát elő azon törekvéseit, melyek a királyi tekintély helyreállitására irányultak. Megjelölte neki azon eszközöket, melyekkel a magyarok' vonzalmát megnyerheti. Ajánlotta, hogy egyik fia mindig Magyarországban lakjék, szóval és tettel támogatta a rakonczátlan urak megfékezésében, s midőn fölmerült a hir, hogy Károly császár személyesen fogja hadait Magyarországba vezetni, teljes buzgalommal akarta a vállalatot támogatni. Károly császár vállalatából azonban semmi sem lett; a törökkel megindultak a tárgyalások végleges béke kötése ügyében, s a császár már a schmalkaldeni háború folyamán öccse meghatalmazottjával a portára küldte Weltwicket. Ferdinánd az új tárgyalásokban is mellőzte magyar tanácsosait, pedig az országgyűlés már 1546-ban panaszt emelt, hogy a fegyverszünet ügyében a magyarokat meg nem hallgatta.

Petrovics Péter pecsétje.

A portán nagyon békés volt a hangulat, mert a viszonyok Perzsiával mindinkább törésre kerültek, s a háború kikerülhetetlennek látszott. A szultán igen kedvezően fogadta tehát a Habsburgok részéről kiindult kezdeményt. Mielőtt Ázsiába indult, Európában akarta ügyeit rendezni, s magyar birtokait támadás ellen biztositani. Kénytelenségből kerekedett felül a portán a békés hangulat, s azért ezuttal Ferencz franczia király minden mesterkedése meddő maradt. Ferencz arra kérte a szultánt, lépjen be a ligába, mely a császár ellen készül. 1547-ben új követet küldött ez ügyben a portára. De a szultán már májusban azt felelte, hogy új hadjáratra az idő késő; de kész Horvátországot megtámadni, sőt a budai pasát utasitotta is, gyűjtsön sereget, s törjön be Ferdinánd birtokaiba. De komoly harczokat maga sem akart felidézni. Különben is Ferencz franczia király időközben meghalt. Utódja II. Henrik, noha rendületlenül folytatta atyjának harczias politikáját, pár héttel megkésve küldte el követét a szultánhoz, ki a késedelmet rossz néven vette, mert kicsinylést látott benne. Épen a békealkudozások utolsó folyamán háttérbe lépett tehát a franczia befolyás a portán.[1] De nem ez volt a döntő, hanem Szulejmán önálló egyénisége, aki tisztán saját érdekeit szokta mérlegelni. Ezek pedig ezuttal szükségessé tették a békét Európában, hogy annál nyomatékosabban léphessen föl Ázsiában. 1547 június 19-ikén Szulejmán csakugyan aláirta a békeszerződést. A béke Károly császárral és Ferdinánd királylyal köttetett, de kiterjesztetett Francziaországra és Velenczére is. A szerződő felek öt évre (1547 júniustól 1552 júniusig) egyeztek meg s kötelezték magukat, hogy ez időben semmi olyat nem cselekesznek egymás ellen, ami a szerződésbe ütközik s országaik nyugalmát zavarja. A szultán az okiratban, melyben a békét kihirdette, Buda, Erdély és a hozzá tartozó részek padisahjának nevezi magát s azt mondja, hogy egész Magyarországot kardjával hóditotta meg. E hóditott országból (Üngürüsz vilajetéből) most jogilag is átengedi Ferdinándnak azt a területet, mely tényleg birtokában van. Ferdinánd viszont kötelezi magát, hogy e birtoka után évenként márczius elején 30,000 magyar aranyat fizet adóban. A szultán egyszersmind kijelenté, hogy ama városok, helyek és falvak, melyek nem Ferdinándnak engedtettek át, továbbra is az iszlam népének kezén maradnak. Ezeket bántani, ügyeikbe avatkozni nem szabad, s aki bennük kárt tesz, az megfenyittessék s a kár megtérittessék. A szökevények kölcsönösen kiszolgáltassanak, a kereskedők teljes biztosságban járhassanak az egyik fél területéről a másikra, s csakis a rendes harminczad fizetésére kötelezhetők.[2] A szerződést a császár és a király augusztusban erősitették meg.

[1] Testa (Recueil, I. 40—41.) továbbá Charrière (Négociations, I. 622—56.) bőven megvilágitják a francziák fondorlatait a béke meghiusitására.

[2] Thury, Török Tört. II. 396—400. A szerződés latin szövegét l. Brüsszeli Okmánytár, II. 142—48.

Még mielőtt Ferdinánd értesülhetett arról, vajjon azon időben, mely a szerződés megkötése és az érdekelt felek által való megerősitése közt eltelt, nem merültek-e föl ujabb akadályok, s nem változott-e meg a szultán hangulata, mi már nem egyszer megtörtént: Nagy-Szombatba összehivta az országgyűlést. De a magyar urak, kik a törökkel folyó tárgyalásokról értesülve sem voltak, Károly császárhoz még az országgyűlés előtt levelet intéztek, melyben a schmalkaldeni háború szerencsés befejezése alkalmából felkérték, inditsa meg a rég igért hadjáratot Magyarország felszabaditására. Lépésüknek azonban azért sem lehetett többé sikere, mert megkésett, ámbár a király megbizottai a deczemberben megnyitott országgyűlésnek eleinte azt mondták, hogy a béketárgyalások még csak folyamatban vannak. Később azonban megérkezett Ferdinánd jelentése, hogy Szulejmán október 31-ikén végkép szentesité a szerződést, s hogy immár a király is elrendelte kihirdetését. Az örökös harczokban kimerült ország beletörődött a békébe, ámbár a rendek követeik által még 1548-ban is uj hadjárat inditására kérték a császárt, ki azonban a békeszerződésre hivatkozva, kitérőleg felelt.

Az 1547-ben öt esztendőre kötött béke főfontosságú esemény a magyar nemzet életében, mert jogi alapokra fektette az államterület három részre oszlását, s törvényszerű szentesitéssel látta el azokat a mélyreható átalakulásokat, melyek az országban 1541 óta végbe mentek. A küzdő felek végre is beletörődtek abba a ténybe, hogy ez idő szerint fegyverrel ki nem szorithatják egymást az országból. Megosztoztak tehát rajta, s az új szerződésben elismerték egymást azon területek jogszerű tulajdonosainak, melyek tényleg birtokukban vannak. Szulejmán szultán másképökoskodott ugyan. Ő kizárólag magát tekinté az egész magyar államterület törvényes urának. De csak a birodalmához közelebb eső részeket vette közvetlen birtokába, ellenben Erdélyt és a tiszai megyéket János Zsigmondnál hagyta, a többit meg Ferdinánd királynak engedte át. Souverain jogának elismeréseül azonban mindkettőtől évi adót követelt. Ily szellemben történt meg az ország első felosztása. Az adófizetés kapcsa a szultán személyében összpontositotta az államegységet, mely azonban tényleg megszünt s mindhárom terület önálló kormányzatot és közigazgatási szervezetet nyert.

A királyi terület, vagyis az, mely az új békeszerződésben is közvetlenül a koronás magyar király, Ferdinánd uralma alatt maradt, a következő részekből állt:

1. az anyaország 35 vármegyéjéből;[1]

2. Szlavóniából, melynek a Dráva, Száva és Illova közti vidéke, Zágráb, Varasd és Körös vármegye jelentékenyen megfogyatkozott területe

[1] Az 1548 : XIX. t.-cz., mely az igazságszolgáltatást s a kir. törvényszék működését szabályozza, a következő vármegyéket mondja a király tulajdonában levőknek: Somogy, Zala, Vas, Sopron, Veszprém, Győr, Moson, Komárom, Pozsony, Esztergom, Nyitra,

maradt a királyé. Szlavónia szoros kapcsolatban állt ezután is az anyaországgal, s a közös országgyűlésen képviseltette magát. Adója, melyet a magyar országgyűlés szavazott meg, a be nem hódolt magyar részekre vetett adónak mindig csak felét tette.

3. Horvátországnak Bihács és a tenger közti részéből, ekkor már idegen katonai kormányzat alatt. Itt a vármegyei intézmény s az alkotmányos élet megszünt s a határőrvidéki, szígoruan katonai szervezet váltotta fel. Ez a Horvátország is képviselve volt a szlavón tartománygyűléseken, melyek meg a magyar országgyűlésre küldvén el követeiket, a végvidékszerű, katonailag szervezett Horvátország is bizonyos kapcsolatban maradt az anyaországgal. Ez időben azonban már teljesen megszüntek a külön horvát és külön szlavón tartománygyűlések s a két ország megmaradt rendei mindig közös gyűlésre jöttek össze.

Ez a terület a magyar birodalomnak még mindig igen tekintélyes részét tette s kedvező körülmények közt nagy hatalmat adhatott volna a magyar királynak. Csakhogy az anyaország 35 vármegyéje sem mind tartozott kizárólag, egész kiterjedésében a magyar király uralma alá. A nyugati határon Vas és Zala vármegyék egy része Ausztriába volt kebelezve. Az országgyűlés 1546 óta többször sürgette visszacsatolását, mit azonban a király nem tartott időszerünek. Azt mondta, hogy ha a magyarok II. Lajos idején sem kivánták, most annál feleslegesebb ezt tenniök, mert Magyarországnak s Ausztriának ugyanazon uralkodója van.[1] Éppen úgy idegen uralom alatt voltak a szepesi városok, melyek kiváltását az országgyűlés 1548 óta minduntalan sürgette. De a király hatalma, a felvidéki vármegyék nagy részében szintén csak névleges volt mely alól messze területek kivonták magukat,[2] mert Kassa városa János király halála után is az erdélyiek, illetve a barát kezén maradt.

A magyar államterület második részét Szulejmán szultán az 1547-iki békében is János király fiának engedte át. E terület magva Erdély volt, a Királyhágón túli tartomány, körülbelül ugyanazon terjedelemben és területi beosztással, mint az 1875-ig is fennállt. Hét vármegye, a Székelyföld, a Királyföld (mindegyik székekre, az utóbbi két vidékre is osztva), alkotta magát Erdélyt, mely fejedelemséggé alakult. Szulejmán azonban még a magyar anyaország egyes részeit is hozzá csatolta. Ezek: Kassa városa,

Bars, Zólyom, Hont, Trencsén, Turócz, Árva (egészben e megyék területét nevezték utóbb Alsó-Magyarországnak), Nógrád, Gömör, Torna, Heves, Borsod, Abauj, Zemplén, Sáros, Szepes, Liptó, Ung, Bereg, Máramaros, Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Kraszna és Közép-Szolnok (Felső-Magyarország).

[1] Fraknói, Magyar Országgy. Emlékek, III.

[2] Az 1548 : LVII. t.-cz. szerint Heves, Abauj, Sáros, Zemplén és Ung legalább részben és kétségkivül Torna is, mert a következő törvényczikkek szerint itt is volt erdélyi harminczad, a barát kezén voltak. 1550-ben a rendek azt mondják, hogy Abauj, Heves, Ung, Zemplén nagyobb, Szabolcs és Külső-Szolnok kisebb része a barát kezén van.

melyre a barát nagy éberséggel viselt gondot, továbbá a tiszai vármegyék,[1] a Temesköz, Temesvár, Lugos és Karánsebes, Becse és Becskerek vidékével. Kassával azonban több szomszéd vármegye egészen vagy részben szintén erdélyi uralom alatt állt s igy az ország első felosztásakor a királyfinak is elég tetemes darabja jutott a magyar államterületnek.

Végül az az országrész, melyet a szultán nem hagyott Ferdinándnál s nem engedett át Erdélynek, közvetlen török uralom alá került. Azok a vármegyék, melyek a királyi, vagy erdélyi terület sorozatában nem fordulnak elő, alkották ez időben a budai vilajetet, vagy beglerbégséget (pasalik), a budai török tartományt, mely a Duna-Tisza közötti részeket egészen, a Drávántúli magyar vármegyéken kivül túl a Dunán Baranya, Tolna, Fejér vármegyéket ölelte magába s éjszakra és keletre is kiterjedt.

Ez a terület egyszerüen az ottomán birodalomba kebeleztetetett. Ősi intézményeit elvesztette, politikai és alkotmányos élete megszünt s összetartozandóságát a nemzet testével nem a közintézményekben való hasonlatosság, hanem csupán csak a magyar nyelv tartotta fenn. Máskülönben ez a nagy, akkor legmagyarabb országrész egyszerüen kiszakittatott a régi magyar államból. Közügyeinek alakulatára, politikai életére maga a lakosság befolyást többé nem gyakorolt. Messze, a Bosporus partján, határoztak sorsa felett. Buda az iszlam egyik városává sülyedt s mint az egész birodalomnak, ekképen a belé kebelezett magyar tartománynak is Konstantinápoly lett a fővárosa, a szultán, a hatalmas császár pedig közvetlen, korlátlan fejedelme, ki fényes kapuján, a portán úgy intézte magyarországi, mint afrikai vagy ázsiai alattvalóinak ügyét.

János Zsigmond czimere.
(Verbőczy Hármaskönyvének első magyar kiadásából.)

A régi állam ez összerombolása, az új területnek ez önálló alakulata, egy teljesen idegen elem, a vallása és nemzetisége, erkölcsi, jogi és politikai világnézlete tekintetében annyira elütő törökségnek, mint uralkodó elemnek való szervezkedése nem mehetett végbe a legnagyobb rázkódtatások és nehéz betegségek nélkül. Megérezte hatásaikat az ország minden lakosa, legtávolabbi vidéke. Tengernyi vér folyt miattuk s tengernyi bajt árasztottak mindenfelé. Százezrek vesztek el és százezrek vesztették el mindenüket a merő életen kivül.

Midőn Buda elfoglalása ezt az új korszakot megnyitotta, mindenki rettegve nézett a jövő elé. Nádasdy Tamás már 1541-ben azt ajánlotta,

[1] Arad, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Külső-Szolnok, Temes és Zaránd; 1543-ban e vármegyék gyülésén Heves is képviselve volt.

hogy Fejérvártól kezdve az összes falvakat föl kellene égetni s a lakosságot távolabbra telepiteni, hogy a török e községekből segélyforrásokat ne merithessen s a királyi és török terület közt valóságos pusztaság alakuljon.[1] A rémület hozta felszinre ez eszmét s ez a rémület még sokáig uralkodott a kedélyeken. Alig volt érintkezés vagy csak ügy, melyre az ki nem hatott volna. Nádasdy Tamás 1000 aranyat vett kölcsön a veszprémi püspöktől. A kötelezvény meghatározta a visszafizetés napját, de hozzátette, hogy ha a szultán vagy csak erősebb török had jön az országba s a püspök menekülni kénytelen, a követelés egy hónap alatt magától esedékessé válik.[2] A ki csak tehette, menekült is a török közeléből. A kik valóságos hadseregekkel, erős várakkal rendelkeztek, azok sem érezték magukat biztosságban s más vidékekre költöztek át, mint Török Bálintné Pemflinger Kata, ki a Dunántúlról Debreczenben keresett menedéket. A kevésbbé hatalmasok kénytelenségből tették ezt. A mint a török megvetette lábát Somogyban és Baranyában, a birtokos nemesek tömegesen futottak a távolabbi országrészekbe.[3] Igy a hóditás mindenütt óriási gazdasági átalakulásokkal járt s nemcsak földönfutóvá tette a nemességet, hanem mindenétől megfosztotta, egyenesen koldusbotra juttatta. Ilyen sors ért még nagy urakat is. Igy Tahy Ferencz, az egykori bánnak, Jánosnak fia, összes ősi birtokait elvesztette; nagy uradalmaiból egy dénárnyi jövedelmet sem kapott s nejét és gyermekeit sem birta eltartani.[4] A török földről kiszoritott, és mindenükből kifosztott nemesek a királyi területre özönlöttek, s hogy megélhessenek, a lázongó, fosztogató urak zsoldjába szegődtek. Évrőlévre szaporodott e hontalanok száma s 1547-ben már olyan nagyra nőtt, hogy sociális bajjá vált, melylyel az országgyűlés foglalkozni volt kénytelen. Azt ajánlotta a királynak, fogadja zsoldjába s alkalmazza a végeken őket. A lakosság egy nagy része azonban nem menekülhetett el. A szegény jobbágyok, zsellérek s a hasonló viszonyok közt élő egytelkes nemesek nagy része nem futott szét, hanem megmaradt ősi telkén, melynél egyebe sem volt. Azokon a területeken, melyeket a török közvetlen uralma alá helyezett, a községek török földesurat kaptak, a kivel megalkudtak s úgy a hogy, csak megéltek. Ellenben azon községek, melyek meghagyattak a király uralma alatt, de közelebb estek a törökökhöz, egészen kivételes helyzetbe jutottak. A török örökösen zaklatta, rabolta-égette, és sem földesuraik, sem királyuk nem birták megvédeni őket. Különösen gyászos volt helyzetük 1547-ig, mig a király békét nem kötött a törökkel, másrészt

[1] Csányi Ákos Kanizsáról 1556 június 27-ikén azt irja Nádasdynak, hogy Buda elvesztekor ő (Nádasdy) tanácsolta ezt a királynak. Akkor nem hajtották végre. Most (a levél Sziget első ostroma idején kelt) kellene tehát tenni, mert a szigeti török tábort a hódolt falvak látják el mindennel. Károlyi Á. és Szalay J. Nádasdy családi lev. 233.

[2] Károly János, Oklev. a gr. Nádasdy-levéltárból, 31—32.

[3] Tört. Tár, 1897. 118.

[4] Batthyány Ferencz irja ezt róla Mária királynénak. Brüsszeli Okm.-tár, II. 366.

meg arra sem volt képes, hogy fegyverhatalommal oltalmazza a határszélt. E részek tehát, kivált mióta a török Esztergomban és Fejérvárt megfészkelte magát s folyton dulta őket, úgy segitettek magukon, a mint épen lehetett. Nemesek és jobbágyok magánbékét kötöttek a törökkel, pénzen igyekeztek az ellenségtől kiméletet vásárolni. A mint királyuk a maga területéért, úgy egyes urak és nemesek saját jószágaikért igértek adót a töröknek. A budai pasa hajlandó volt ez új alapon egyezkedni s azokkal, kik adót ajánlottak neki, szerződésre lépett. Kötelezte magát, hogy ez adójuk fejében jószágaikat, illetve községeiket bántani nem fogja. A török készséggel megkötötte az ilyen alkut, mig természetesen Ferdinánd király, sőt a barát is lehetőleg gátolni igyekezett e behódolást. De semmiféle tilalom nem akadályozhatta a török ezen látszólag békés terjeszkedését. Ehhez hatalmas hadsereg kellett volna, mely elegendő védelmet nyujt a végeken lakóknak s biztositja őket a török pusztitása ellen, melynek okvetetlenül áldozatul esnek, mint a vonakodókkal meg is történt, ha a behódolással el nem háritják a veszélyt. Nem szivesen, nem önkényt hódoltak be, mert ezzel új terheket vettek magukra. Tették ezt mindig kénytelenségből, sokszor csak a végszükség pillanatában, midőn nem volt más választásuk, mint vagy adózni, vagy ősi lakóhelyükről szétfutni. Tették ezt mindig azért, mert saját királyuk képtelen volt őket megvédeni. Már az 1547-iki béke előtt elég sok ilyen hódolt, vagyis királyi uralom alatt álló, de a töröknek is adózó község akadt. Eleinte ez egyszerü tényleges állapot volt, de a béke után jogi, törvényes szentesitést nyert. Mihelyt a király alattvalói egy részét kellően megvédeni nem birta s igy maga szolgáltatta ki őket az ellenségnek, ez állapotot okvetetlenül számba kellett vennie. Ha azt nem akarta, hogy szétfussanak, hogy a reájuk nehezedő töméntelen teher alatt összeroskadjanak, nem kivánhatott többé tőlük olyan nagy adót, mint annak előtte. Mikor tehát a király is békét kötött a törökkel, számba vette e viszonyokat s az 1548 : XXIV. t.-cz. kimondotta, hogy azon jobbágyok, kik a töröknek is adóznak, a királyi adóknak csak felét fizessék. Ha tehát az országgyűlés jobbágytelkenkint (portánkint) például 2 frtnyi adót szavazott meg, a hódolt községek csak 1 frtot fizettek. Ezzel a hódoltság, az a királyi terület, mely a töröknek is adózott, mig a kizárólag török uralom alatt álló föld hóditott volt, közjogi elismerést és szentesitést nyert s e jellegét megtartotta az egész török korszakban.[1]

A török uralom terjedésével a hódoltság területe is folyton változott. Egyik része mindinkább közvetlen török uralom alá kerűlt, mire azután olyan területek voltak kénytelenek behódolni, melyek sokáig egészen távol estek a töröktől. De már akkor, midőn a fél adó kedvezményét először iktatták törvénybe, messze föld volt behódolva, s ezzel vegyes uralom alá

[1] A behódolásról s a hódoltság fokozatos terjeszkedéséről részletesen foglalkozom Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd korában cz. munkámban.

jutott. Abban a 35 vármegyében, mely a király kezén megmaradt, már 1549—50-ben igen nagy terjedelmet öltött a hódoltság. Esztergom vármegye egész, Veszprém és Heves majdnem egész területe, Somogynak háromnegyed része, Hontnak nagyobb és Komáromnak kisebb fele, Nógrádnak és Barsnak egy harmada, Nyitrának, Győrnek, Vasnak, Zalának kisebb-nagyobb része behódolt, s igy a 35-ből már ekkor 12 vármegyében a király a törökkel volt kénytelen megosztozni. Az adózó 53,442 portának több mint 10%-a (5499) már ekkor a töröknek is adózott, a királynak pedig csak a rendes adótétel felét fizette. Ez időben azonban még egyes török területek, egy ideig Fejér, hosszabb időn át Baranya és Tolna vármegyék némely részei meg a királynak is adóztak, hogy ezzel a királyi csapatok betörései és pusztitásai ellen nyerjenek védelmet. Ekképpen ez a három vármegye, noha a békeszerződés egészen a török uralom alá helyezte, adóügyileg egy ideig fenntartotta kapcsolatát a magyar királysággal. Csakhogy az ő adózásuk nem nyujthatott kárpótlást azokért a roppant károkért, melyekkel a behódolás a királyt pénzügyi és politikai tekintetben sujtotta. Gátat kellett tehát a török áradatnak emelnie, a határok kielégitő védelméről kellett gondoskodnia, ha nem akarta, hogy lassankint az egész királyi terület behódoljon. E czélra a határszél megerősitése, a várak és erődök hosszú sorának alkotása, őrséggel való ellátása szolgált. Az ország első felosztása után azonnal kifejlődött az anyaországban is, a horvát és szlavón végeken már előbb, a végvárrendszer.[1] Ez lett ez időben a nemzeti ellenállás egyik legfőbb tényezője s a királyi terület megvédésének alapja. A király a határszél biztositására az erődök hosszú lánczolatát igyekezett teremteni, s czéljaira felhasználta azon tényezőket, melyek épen kinálkoztak, az urak magánvárait, a városok falait, klastromot, templomot vagy más alkalmas épületet. Igy például Keszthelyen Ferdinánd a ferenczrendiek kolostorát alakittatta át erőddé.[2] A várak a szükséglet szerint épültek; nem is mind a király rakatta őket, ámbár a törvény a sok visszaélés miatt magánvárak épitését egyszerüen eltiltotta. Mikor ősi székét, Esztergomot elvesztette, Várday Pál többi javai s az egész vidék védelmére 1545-ben Érsek-(egy ideig utóda után Oláh)-Ujvárt kezdte épiteni, s 1546 október 2-ikán be is fejezte.[3] Itt, valamint Sághon a klastrom-erődben, s a drégelyi kis várban az érsek saját költségén tartotta az őrséget, de e helyek fontossága országossá növekedvén, halálával a király kezére mentek át. Eger ugyanez időben nyerte rendkivüli fontosságát, s erőditései is ennek megfelelően épittettek ki. A vár akkor még a fogoly Perényi Péter kezén volt, ki végre a királynak adatta át. 1548-ban az anyaországban 26 vár és erőd volt, melyben a

[1] A végvárrendszer általános katonai és nemzeti jelentőségéről kimeritően szólok Végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században cz. munkámban. Hadtört. Közl. 1888. Ugyanott Szendrei János hasonló tárgyú hosszabb munkája.

[2] Bontz János, Keszthely monographiája, 88.

[3] Matunák Mihály : Századok, 1896. 338. és Hadt. Közl. 1897.

király tartott őrséget,[1] egyes főurak és főpapok várain kivül, kik mindinkább a királynak engedték át határszéli váraikat, mert a fenntartásukkal járó roppant költséget fedezni nem birták. A király várait ekkor összesen csak 1800 lovas és 3000 gyalog őrizte. E haderő a terület s a teljesitendő feladat nagyságához képest elenyészően csekély volt, s a rendek és a királyi helytartó ismételve sürgették szaporitását. Ehhez azonban pénz kellett, melyben Ferdinánd tudvalevőleg állandóan szükséget szenvedett. Már 1546-ban nem kevesebbel, mint 303,104 frttal volt adósa a Magyarországban levő idegen és hazai zsoldosoknak. A várak fenntartása és az őrség fizetése maga 400,000 frtot igényelt, a honvédelem összes évi költsége pedig majdnem elérte a 900,000 frtot, mig a török adóra és ajándékokra 127,280 frt kellett, s igy az összes költség kerek egy milliót tett. Ennyi jövedelmet azonban az ország akkor a legbékésebb évben sem hozott, s a király állandóan többi tartományaival pótoltatta a hiányt, vagy egyszerüen adósa maradt katonáinak. Bármi szükség lett volna tehát a végbeli őrség szaporitására, kellő fedezet hiányában a király nem teljesithette a rendek óhaját. Még arra sem jutott pénz, hogy legalább a meglevő várak jó karban tartassanak, mire magára átlag évi 100,000 frt kellett volna. Ez okból volt kénytelen a jobbágyságot új nehéz teherrel, az ingyenes közmunkával megróni, melyet az egyes vidékek a hozzájuk legközelebb eső véghelyeknél természetben szolgáltak le, a távoli vármegyék jobbágysága pedig pénzen váltott meg. De mindez nem volt elég, s a király a német, a cseh és örökös tartományok segélyét is igénybe vette a magyar végvárak fenntartására. E végvárak különben sem csak a megmaradt királyi területet, hanem az összes szomszéd országokat védték. Azzal azonban, hogy a véghelyek fenntartásához idegen országok is járultak, a magyar honvédelemben végzetes fordulat állott be. Az idegenek azt követelték, hogy a várak, melyeket ők tartanak fenn, az ő fiaikra bizassanak, a zsoldosok és kapitányok, kiket ők fizetnek, ne magyarok, hanem idegenek legyenek. Ekképen a magyar végvárügy, s vele az összes hadügyek csakhamar elvonattak a magyar befolyás s a magyar hatóságok alól, mi az országnak mindinkább idegen uralom alá helyezésére, önálló államiságából való kivetkőzésére s a nemzet ellenállása következtében a királyi hatalommal való heves összeütközésekre vezetett.

A magyar végvárak hosszu lánczolatával szemben már ez időben még hatalmasabb erőditményi övet vont a török, aki e czélra emberben és pénzben bőségesen rendelkezett. Harmincz véghely szegélyezte határait már az ország első felosztása idején.[2] E két végvárrendszer csak később nyerte ugyan teljes kifejlődését, de a támadásban és védelemben kezdettől fogva elsőrangú tényezővé lett. A véghelyek voltak mindkét részen a kölcsönös

[1] Egyenkint felsorolvák : Hadtört. Közl. 1892. 342—47.

[2] 1548-ból felsorolja őket Tinódi Sebestyénnek Varkocs Tamás harczairól szóló éneke. Régi Magyar Költők Tára, III. 248.

előnyomulás elleni védgátak, portyázások idején pedig a kirohanás kapui. Védelmük alatt vivta a magyarság élet-halál tusáját, s bennük fejlődött ki minden dicsőségével és nyomorúságával az a végbeli élet, mely a török-magyar korszak egyik legsajátosabb, legérdekesebb terméke.

Erdélynek nem volt szervezett végvárrendszere, hanem csak egyes várai állottak a határszéleken. De nem falaik, hanem a barát esze és odaadása tartották távol fiairól azokat a szörnyü csapásokat, melyek a királyi terület legnagyobb részét sujtották. A békekötés előtti mozgalmas időkben Erdély is többször szenvedett az oláh és moldvai hadak betöréseitől. De török hadak még nem dulták, s népesség, valamint vagyonosság tekintetében legnagyobbrészt érintetlen maradt. Ugyanezt mondhatni a hozzá tartozó magyar részekről. A tiszai vármegyék a polgárosodás fejlett szinvonalán álltak. Sok nemes és katona lakott bennük, a jobbágyok száma is igen nagy volt, mert a Duna-Tisza közéből a török pusztitás elől tömegesen menekült e védett részekbe a lakosság. Az egykoruak azt mondották, hogy ez az országrész 100,000 harczost, talán többet is talpra képes állitani.[1] Lugos és Karánsebes vidéke maga 16,000 legjobb harczost tudott adni.[2] A Temesköz általában népes és jól müvelt föld volt, noha sok álló viz és mocsár boritotta,[3] és sok volt benne az erdő is, bővelkedve mindenféle vadban, úgy hogy néha 2000-nyi szarvas gyült össze egy falkában. Sok népes község s mezőváros, némelyik 1500—2000 házzal, akadt e földön. Magában Temesvárban

János Zsigmond érme.
(A Magyar Nemz. Múzeum példányáról.)

[1] Az 1584-ban Ferdinándnál járó követség előterjesztése. Brüsszeli Okmánytár, II. 175.
[2] A barát 1551 márczius 31-iki levele. Tört. Tár, 1880. 60.
[3] Szentkláray, A Becskereki vár.

a váron kivül valami 2000 ház volt. A lakosság akkor már legnagyobbrészt rácz, vallásra görög nem egyesült volt.[1]

Mind e vidékek, János Zsigmond, a gyermek-fejedelem birodalma, abban az időben, midőn a király területe a legszörnyűbb pusztitásokat szenvedte, egy évtizeden át eléggé zavartalanul, nagyobb rázkódtatások nélkül a béke áldását élvezték. Ez az egy tény eléggé megvilágitja kormányzatukat, mely a békét a nehéz viszonyok közt biztositani tudta számukra. Ezt a kormányzatot pedig a barát vitte. Nélküle már ekkor ama gyászos sorsra jutott volna ez országrész, melybe halála pillanatában hanyatlott. Nem álltak rendelkezésére nagy hadseregek, hogy az ellenséget távol tartsa. De eszével, diplomatiai ügyességével többre ment, mint Ferdinánd a német birodalom összes hadaival, s magyar alattvalói minden áldozataikkal. E mellett ezt az országrészt lényegileg mégis, mint a magyar állam alkotó részét, a magyar király fennhatóságának elismerésével kormányozta, és sohasem tért el a váradi békében lerakott vezéreszméktől. Másrészt gondja volt rá, hogy azt a szabadságot, melyet a belügyi kormányzat terén a töröktől nyert, az alattvalók javára biztositsa. Rendet vitt a közügyekbe, szorosabb kapcsolatba hozta az erdélyi három nemzetet, szabályozta a pénzügyeket, az igazságszolgáltatást, s azon dolgozott, hogy a reá bizott ország katonailag is képes legyen az önvédelemre.[2] Minthogy pedig rendezett pénzügyek nélkül egészséges katonai szervezet sem fejlődhetik, gondoskodott az anyagi segélyeszközökről, olyan közjövedelmekről, melyek a roppant sok állami szükséglet és a tetemes török adó fedezését biztositották. Már pedig e szükségletek fölöttébb megszaporodtak, de a rendek látva, hogy jól gazdálkodik, mindig készségesen szavaztak meg neki aránylag nagy adót. Ebből fedezte a portai adót és a sok ajándékot a konstantinápolyi, a budai és más pasáknak. A mi még megmaradt, azt a királyné udvartartásának költségei emésztették fel. Katonatartásra az adóból nem telt,[3] s azért a zsoldosok száma csekély volt s a honvédelmi szervezet, melyet a törvény szigoruan szabályozott, továbbra is a közfelkelésen nyugodott. E szervezetet jól lehetett ugyan a védelem czéljaira használni, ellenben támadásra, külső háborukra nem volt alkalmas s ez okozta, hogy a barát Ferdinánd minden sürgetése daczára sem akarta hadait az országból kivezetni. A barát volt az országnak nemcsak hadügyminisztere, hanem, ha kellett, a hadsereg főparancsnoka is. Általában lelkiismeretes gazda, leleményes pénzügyminiszter volt, s a legnehezebb körülmények közt sem ismerte azokat a nehéz pénzügyi gondokat, melyekkel Ferdinánd király a maga rosz tanácsadói mellett ekkor is, később is küzködött. Minthogy kezében összpontosult a legfőbb közigazgatási, katonai, pénzügyi, sőt birói hatalom is, e csaknem korlátlan hatal-

[1] A tartomány részletes leirása. Brüsszeli Okmánytár. II. 258 és köv.

[2] Ebbeli tevékenységét részletesen leírja Szilágyi Sándor: Az erdélyi alkotmány megalakulása a separatio kezdetén. Századok, 1876. 36—48.

[3] 1544-ben maga beszélte el a király követének, Bornemisza Pálnak.

mat a szegények, a védtelenek javára igyekezett hasznositani. Határt szabott az urak féktelenségének, bevonta a honvédelem keretébe a jobbágyságot s lehetőleg megvédte urainak szertelenségei ellen. Mennyire megbarátkozott az ország az ő erős, de igazságos uralmával, azt legjobban bizonyitja a székelység. A szabad székelyek katonáskodni tartoztak, ellenben az ősi ökörsütésen kivül fel voltak mentve az adózástól. De a barát rá tudta őket venni, hogy az ország fokozott szükségleteivel szemben lemondjanak adókiváltságukról s a másik két nemzet példájára ők is állandóan adózzanak. Megtették; panasz, elégedetlenség nélkül fizették az adót, mert a barát máskülönben atyailag gondozta érdekeiket s védte őket az urak kapzsisága ellen. A székelység, a következő évtizedekben a nyugtalanság és lázongás állandó eleme, volt a barát uralmának egyik szilárd támasza. De a szászok a vallásos ellentét daczára, valamint a magyarok is ragaszkodtak hozzá, ama néhány uron kivül, a ki mesterségszerüen üzte a rendzavarást. Ezek ellen kérlelhetetlen, a többiek javát sohasem tévesztve szem elől, a barát békét és nyugalmat szerzett a gondjaira bizott országnak. A három részre szakadás első évtizedében kétségkivül a magyar államterületnek az a része, melyet a barát kormányzott, élvezte a legtöbb nyugalmat s érezte legkevésbbé a zord idők járását, a török uralom megalapitásának romboló következményeit.

IV. FEJEZET.

A Habsburgok uralmának megszilárdulása.

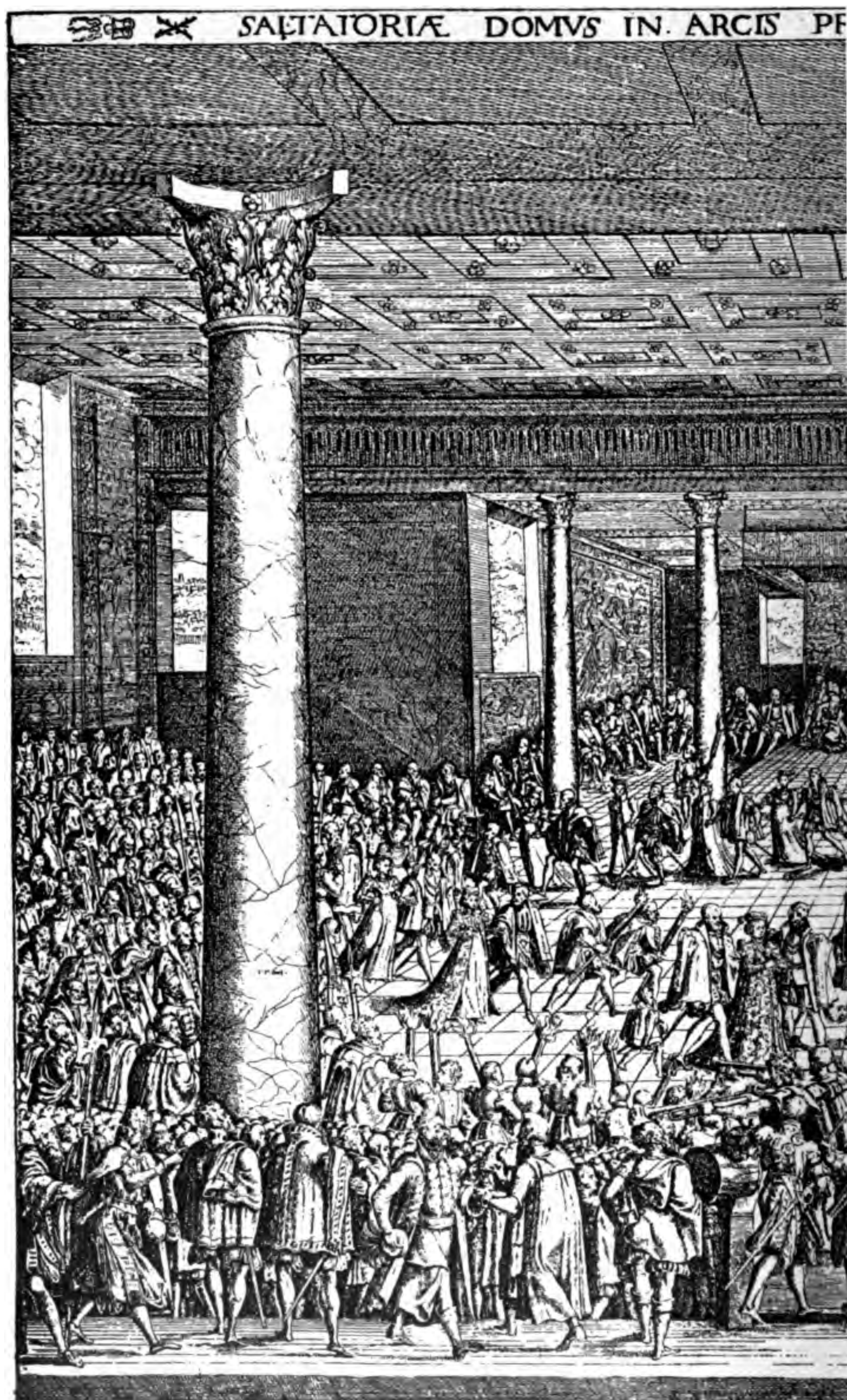
Bármi viharosak voltak azok az évek, melyek János király halála óta az országon elvonultak, ebbe a néhány esztendőbe esik Ferdinánd király s vele a Habsburgok uralmának meggyökereztetése, véglegesitése, valamint ez uralom határozottabb, szilárdabb szervezése. Habár Ferdinánd 1538-ig az egész magyar államterület egyedüli urának és királyának vallotta magát, uralma eleinte szük körre szoritkozott s nem a nép tömegein, hanem egyes urakon nyugodott. 1541 óta ez alapjában megváltozott. Az államterületnek ama részén, mely immár kezére jutott, mindinkább valóságos király lett, sőt uralmának természete is átalakult. A tömegek csatlakoztak hozzá s legföllebb egyes urak mertek daczolni vele. Uralkodása a legszélesebb rétegekbe bocsátotta le gyökereit s olyan erőssé lett, hogy nemcsak neki magának, hanem utódainak is biztositotta a trón birtokát. Ferdinánd ez időben maga hangoztatta, hogy koronáját választásnak köszöni. De más alkalommal meg a rendek mondották, hogy nemcsak neki, hanem utódainak is alávetették magukat. Ez eléggé kifejezi a közfelfogás gyökeres megváltozását. A rendek nyilatkozatának nem az volt az értelme, mintha végkép

lemondtak volna a királyválasztás jogáról. Csupán azt jelezték, hogy a Habsburgok uralmával megbarátkoztak. Hogy ez ilyen rövid időben megtörtént, abban része volt ugyan a nehéz állami csapásoknak is, melyek sulya alatt az uralkodó rétegekben erős tudatra jutott, milyen szükségük van a királyi hatalomra. De hogy ezt a királyt immár egyes-egyedül a Habsburgok családjában keresték, az Ferdinándnak egyéni műve és érdeme. Soha sem tartatott, sem azelőtt, sem azután annyi országgyűlést, mint épen ezekben az években. A magyarok szivesen érintkeztek vele, mert maga is szivesen meghallgatott mindenkit. Könnyen hozzá lehetett férni; az ügyes-bajos tisztelgőkhöz töméntelen kérdést intézett s ezzel meggyőzte, hogy érdeklődik panaszuk vagy kérésük iránt.

Általában igen tevékeny ember volt. Hajnalban kelt s folyton sokat dolgozott.[1] A magyarok valósággal áhitoztak utána, s ez időben alig van országgyűlés, mely ki nem fejezte abbeli óhaját, hogy Magyarországban lakjék, vagy legalább az évnek egy részét töltse ott, s ha nem teheti, idősebb fiát, Miksa főherczeget küldje ide. 1550-ben a király maga igérte, hogy nem távozik messzire az országtól. A rendek azonban ezzel nem elégedtek meg, hanem azt akarták, hogy vagy állandóan itt lakjék, vagy küldje be az akkor Spanyolországban levő Miksa főherczeget, hogy a magyar nyelvvel és szokásokkal megismerkedjék. Ezt a király kilátásba is helyezte s igérte, hogy addig meg ő marad mentül tovább az országban. De sem az egyiket, sem a másikat nem tette s külföldi ügyei egyre távol tartották magyar hiveitől. Udvartartását nem állitotta fényes és költséges lábra; egyszerü és kedélyes volt az ez időben. A külföldieket, főleg a követeket, kik körében nagyon szivesen időztek, kellemesen érinté, hogy ott nem találják a sok korlátoló szertartást és ama hideg, komor szellemet, mely az akkori olasz és spanyol udvaroknál divott.[2] Az udvartartásnak nagyon nemzetközi szinezete volt ugyan, de a sok spanyol, olasz, német, cseh stb. közt a rendes királyi tisztviselőkön, a kanczelláron kivül a pohárnokok, asztalnokok, főleg azonban a nemes apródok közt mindig akadtak magyarok. Ellenben neje, Anna királyné 1537-iki és legidősebb fia, Miksa főherczeg 1546-iki udvartartásában magyar nem emlittetik. A hazafiak gyakran fölkeresték ügyes-bajos dolgaikkal a királyt s néha nem épen kifogástalanul viselték magukat. Ferdinánd azonban rendesen tréfával, kedélyesen ütötte el a dolgot s igy — akkor, mikor még hive volt, — Török Bálintnak, ki részegen tanácsot kezdett neki osztogatni, azt mondta, hogy majd csak akkor beszéljen, ha józan lesz. Balassa János 1548-ban a prágai királyi udvarban csinált valami botrányt. Ferdinánd, a ki épen Augsburgban volt, maga elé idézte Balassát s megdorgálta, sőt

[1] Mocenigo 1548-iki zárjelentése. Fontes Rerum Austr. XXX. 54—55.

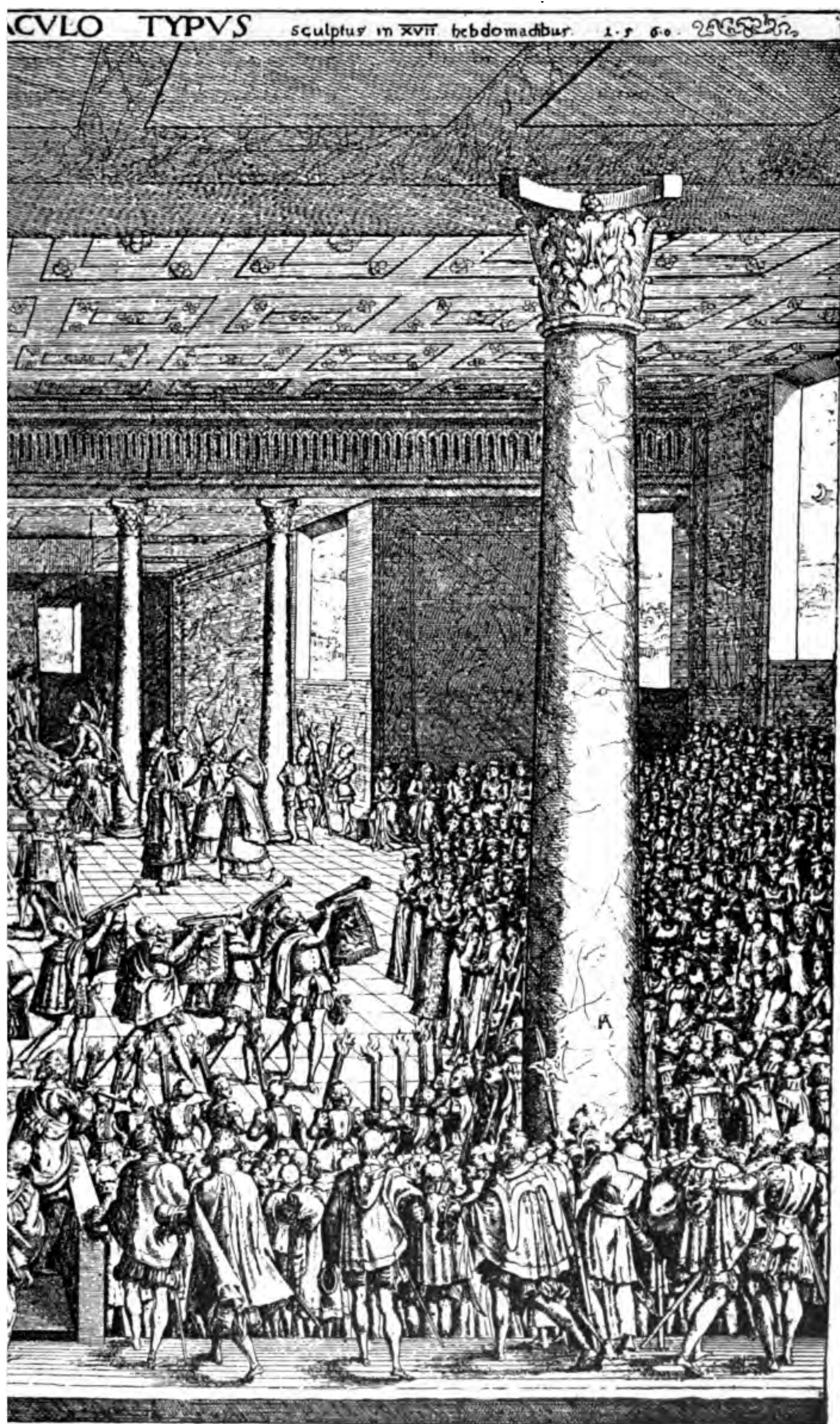
[2] Aleander 1539 febr. 16-án hosszasan leir egy farsangi mulatságot, tornát, ebédet s tánczestélyt, melyet a király adott. A tornában magyar nemes ifju is résztvett. A sok zenész közt egy magyar hastilusort is emlit. Nuntiaturber. IV. 302.

ÜNNEPÉLY I. FEI

(1

A Magyar Nemzet Történetéhez.

ÁNÁL BÉCSBEN.

L.)

Az Athenaeum kiadása

a dorgatoriumot irásban adta ki neki,[1] de ezzel el is intézte az ügyet. Mikor az országgyűlésen megjelent, fesztelenül szokott a rendekkel érintkezni, »nagy jóakarattal« fogadta őket s »fejenkint kezeket fogdosá«.[2]

I. Ferdinánd.

(Hans Lautensack 1556-iki metszete után.)

Rendes szokás volt, hogy a király mindenkivel kezet szorit s nagy feltünést keltett, ha néha csak a főbbekkel, vagy a közelében állókkal tette.

[1] Az irat a bécsi áll. levéltárban.

[2] Szalay Ágost: 400 magyar levél. 69 l.

Megnyerve magyarjai személyes hajlamait, a mennyiben a háborus idők engedték, a kezén levő országrész szervezésére, a minden téren elharapózott zürzavar és fejetlenség rendezésére forditotta figyelmét. Azon fáradozott, hogy helyreállitsa a belső rendet, a jogbiztosságot, határt szabjon az oligarchák féktelenségének s beilleszsze őket a rendes államélet keretébe. Az ilyen munkára természeténél fogva nagyon alkalmas volt. Tudott erélyes lenni, de a szenvedély nem ragadta el, s mindig inkább az egyezkedésre, mint a végletekre hajlott. Nem vesztette el türelmét soha; kisérleteit addig ismételte, mig végre csak sikerültek.

Pedig igazán bámulatos munkát kellett e téren végeznie, mert fel volt az országban forditva, feje tetejére állitva minden. A kettéoszlás zürzavaraiban még a vármegyék területi viszonyai is teljesen összezavarodtak, mert az urak kényük-kedvük szerint csatolták jószágaikat egyik törvényhatóságból a másikba. Sőt némely vármegye ketté szakadt, igy például Hont,[1] melynek két főispánja levén, mindegyik külön törvényhatósági életet folytatott akkor is, mikor mindkét főispán Ferdinánd hive volt. 1542-ben törvény mondta ki a két Hont, 1545-ben meg a több részre szakadt Ung és Zemplén egyesitését.

A legfőbb feladat azonban az volt, hogy megfékezze, a királyi hatalom s a törvény tekintélye előtti meghajlásra birja a hatalmasokat, a kik közül egyesek messze területeken zsarnoki önkénynyel, teljesen korlátlanul uralkodtak. Lassankint ez is sikerült s a barát, ki a maga területén a legerélyesebben védelmezte a nemességet, mely az urak megfékezésére 1545-ben külön sereget s fizetésére adót szavazott meg neki, teljes buzgalommal támogatta ebbeli törekvéseit. Fáradozásainak nagy része volt a legtöbb kényúr meghódoltatásában vagy megfékezésében. Kosztka Miklóst, Árva, és Podmaniczky Rafaelt és Jánost, Trencsén zsarnokait, kik egymással is valóságos háborukat folytattak, követei utján a barát igyekezett a királyi tekintély elismerésére birni, a mi végre megtörtént. Bebek Ferenczet hasonló lépésre birta, sőt kényszeritette,[2] mert ő kötötte meg nevében az egyezséget, azzal a kijelentéssel, hogy megvonja tőle védelmét, ha az egyezséget el nem fogadja.[3] De ha a garázdálkodást az egyik abban hagyta, nyomban folytatta a másik. Némelyek hivei maradtak a királynak s csak magánboszuból dulták ellenfeleik javait.[4] Ezekkel csak boldogulni lehetett vala-

[1] De nem Kis- és Nagy-Hontra oszlott; ez sokkal régibb s az egyházi beosztásból származván, állandóan megmaradt s a területileg egészen különálló Kis-Hont mindig egyik járása volt Hontnak.

[2] 1545 július közepén a tiszai vármegyék érdekében és támogatásával valóságos hadjárat folyt megfékezésére.

[3] Az ide vonatkozó okiratok: Tört. Tár, 1893. 254—79.

[4] Egy kimutatás szerint Balassa Zsigmond és Ország Kristóf jószágain Losonczy István a felvett kárbecslés szerint 4498 frt 43 drnyi, viszont amazok ennek javaiban 2743 forint 18 drnyi kárt tettek. U. ott. 290.

MAGYAR PÓR A XVI. SZÁZADBAN

ULLMANN JÓZSEF.

MAGYAR FŐÚR A XVI. SZÁZADBAN.

(Thököly Sebestyén 1572-iki nemeslevelérõl.)

hogy. Egyesek azonban sem intésre, sem fenyegetésre vagy igéretre nem hajoltak. E javithatatlanok ellen a király valóságos hadjáratot inditott. Ilyet folytatott 1545/46-ban Báthory András Máramaros zsarnoka, Karvasy Kristóf ellen, kitől Karvas, Kovászó és Huszt várakat csak hosszú ostrom és nagy áldozatok árán vette meg.[1] 1549-ben az országgyűlés rendelete alapján Salm Miklós gróf az urak támogatásával Balassa Menyhért rablófészke, Léva, különösen pedig Bassó Mátyás Gömör s a szomszéd vármegyék embertelen pusztitója ellen inditott háborút. Mindkét gonosztevő hatalma megtöretvén, Bassó ki is végeztetett.

Az ilyen eljárás lassankint megtette hatását s mindinkább fogyott azon urak száma, kik a védtelenek kirablását és üldözését tekintették a szabadság fő alkatelemének. Az urak világnézletében változás kezdett beállani, mely egész nagyságában csak az új, a következő nemzedékben érvényesült ugyan: de már ez időben tapasztalták a hatalmasok, hogy az államéletben bizonyos korlátok vannak, melyeken senki büntetlenül túl nem teheti magát. Évtizedek multával kezdték ismét érezni az országban, hogy van királyi hatalom, mely még mindig sokat elnéz ugyan, mely azonban bizonyos esetekben mégis csak érvényt bir szerezni a törvénynek. Kivált a köznemesség érezte ezt, s épen az az elem, mely az előző évtizedben meglehetős fagyosan állt szemben a »német« királylyal, a Habsburg-uralommal, immár Ferdinánd köré sereglett s tőle várta védelmét az urak fosztogatásai és önkénykedései ellen. Urak és nemesek viszálya volt ama kor egy másik nagy kérdése, mely igazi socialis kérdéssé fejlődött. A hatalmasok az előző évtizedben telhetetlenül folytatták a jószágfoglalást, az önkényes birtokelkobzást. Alig volt nemes család, mely az urak kapzsiságát, erőszakosságát nem érezte volna. Sokan minden jószágaiktól, őseik vérrel szerzett örökétől fosztattak meg, némelyek úgy szólván koldusbotra jutottak. Végtelen elkeseredés fogta el a nemesség minden rétegét a hatalmaskodók ellen, kiknek telhetetlensége egyháziak és világiak javait egyaránt magához ragadta. Különösen 1541 óta tört ki elemi erővel a nemesség haragja az urak ellen s alig van akkori ország- vagy részgyűlés, melyen urak és nemesek közt heves jelenetekre, személyes összekocczanásra nem került volna a dolog. A nemesek érezve, hogy ismét van királyi hatalom s bizva támogatásában, a királyhoz fordultak s általában a belső rend helyreállitására, az igazságszolgáltatás javitására, különösen pedig az urak által jogtalanul elfoglalt jószágaik visszaadására serkentették. A mily készségesen engedett a király a jogszolgáltatás rendezésére irányuló kivánságaiknak, — erre nézve számos törvényt hozatott, — olyan nehéz volt másik kivánságuknak eleget tenni, ha az urakat el nem akarta magától ijeszteni. De a nemesség nem engedett s fenyegetve követelte igazát. Az 1542-iki országgyűlés csak-

[1] Milyen roppant költséget okoztak az ilyen hadjáratok, bizonyitja az, hogy Báthory 1545 márczius 20-ikától 1546 szeptember 16-ikáig 41,843 frtot költött e czélra. Tört. Tár, 1893. 288—290.

ugyan törvényt hozott, mely hűtlenség terhe alatt kötelez mindenkit a jogtalanul elfoglalt jószágok kiadására. Az urak eleinte kézzel-lábbal dolgoztak a törvény meghozatala ellen, de végre bele nyugodtak, mert tudták, hogy ugy sem lesz foganatja. Ki is vitték, hogy a papiron maradjon. De ezzel csak olajat öntöttek a tűzre. Az alsó tábla szónokai az 1543-iki országgyűlésen kijelentették, hogy az uraktól, kik mindig a nemesség tönkretételén dolgoznak, többé nem bolondittatják magukat. A jelenlevőktől a rablott javak nyomban való kiadását követelték. Ez kivihetetlen kivánság volt ugyan, de új törvény hozatott, mely megtiltotta minden nemes embernek, hogy ily ellenszegülő urak szolgálatába lépjen, a főkapitányokat pedig utasitotta, hogy azok ellen, kik az idegen javakat ki nem adják, karhatalommal járjanak el. Ez a törvény sem orvosolta a bajt, noha 1545-ben az országgyűlés ujra megerősitette, sőt azzal toldotta meg, hogy mindenki rövid határidőben tartozik kiadni a kezén lévő idegen jószágot. A nemesség azt is ki akarta mondani, hogy e határnap leteltével a jogos tulajdonos önhatalmilag foglalhatja vissza javait. Az önsegély ily nagy arányú alkalmazását azonban a király nem szentesité, hanem a rendes pörre utasitotta a károsultakat. Hogy ez uton igazukhoz jutottak-e, épen nem valószinü. A későbbi országgyűléseken is fölmerült a jogtalanul elvett jószágok visszaadásának ügye. Lassankint azonban a nemesség bele törődött a változhatatlanba, s lemondott arról, a mit elvesztett. Ezzel a birtokos nemesség anyagilag még kedvezőtlenebb helyzetbe jutott s a gazdasági szervezetben a nagybirtok még inkább éreztette régi tulsulyát. Ez időben a földbirtok azon részéből, melynek művelését a földesur jobbágyaira és zselléreire bizta, 7% királyi, 2% szab. kir. városi, 12% egyházi, 79% meg világi birtok volt, vagyis világi birtokosok huzták jövedelmét. A birtokos családok száma azonban az egész királyi területen meglepően csekély (valami 1248 család körülbelül 2000 háztartással). De még kedvezőtlenebb a vagyon megoszlása e családok közt. A jobbágykézen levő nemzeti vagyonnak majdnem fele, kerek 45% tizenhat családra jutott, s a többi 1232 családnak összesen csak 55% maradt. Természetesen ez a maradék szintén a legaránytalanabbul oszlott meg, s a birtokos családok három negyed részének alig volt 1—5 jobbágytelke és zsellére. Voltak ugyan a nemeseknek saját majorsági földeik, melyeken maguk gazdálkodtak. Ezek igen nagy terjedelmüek lehettek, mert ebben az időben, midőn a népesség annyira megfogyott, a föld nagyon is bőven volt országszerte. Csakhogy a föld maga holt jószág, hasznavehetetlen kincs, ha művelni, munkával gyümölcsöztetni nem birjuk. A kinek azonban jobbágya nem volt, az nagyobb területeket fel sem szántathatott. A jobbágyadta munkaerőt idegenből pótolni, mással, napszámossal, gépekkel helyettesiteni akkor nem

[1] A fent elősorolt 35 vármegyén kivül Baranya és Fejér vármegyékre is kiterjed a számitás. Részletesen foglalkozom e kérdéssel A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után cz. munkámban.

lehetett. Napszámba menni a földesuri, megyei és állami munkával tulterhelt jobbágynak nem maradt ideje. A háboruk pusztitása általában megfogyasztotta a munkás nép számát. A kinek tehát saját jobbágya, vagy zsellére csupán egy-kettő volt, az munkaerő hiányában majorsági földeit is csekély terjedelemben művelhette. A birtokos nemesség első sorban munkás kéz hiányában nem értékesithette tehát allodialis földjeit a gazdálkodás czéljaira. A mennyiben haszna volt belőle, azt még inkább a baromtenyésztés hozta, melyhez aránylag sokkal kevesebb emberi erő kellett. A mindig igen kiterjedt marhatenyésztés ez időben csakugyan még nagyobb arányokat öltött. De ez a jövedelmi ág sem birta a kisebb birtokosokat kielégitő anyagi helyzetbe juttatni. A munkás kéz, s vele a jobbágybirtok legnagyobb része a nagy uradalmak tulajdonosai kezén volt. De még ők is nagyon megérezték az idők mostoha járását. Voltak uradalmak, melyek éveken át semmi hasznot sem hajtottak. Ilyen például a vöröskői nagy uradalom, mely az ország védettebb részében feküdt s a gazdálkodni nagyon jól tudó Fuggerek birtokában volt. Az uradalom egyedül boraiból évi 3—4000 frtot szokott bevenni. De a szomszédok annyi kárt tettek s a katonatartás költségei olyan nagyok voltak, hogy az uradalom évekig nem hajtott hasznot, habár Fugger Márk 1553-ban utasitotta tiszteit, hogy úgy gazdálkodjanak, hogy legalább rá ne kelljen fizetnie.[1] Mindazáltal az ilyen nagy uradalmak birtokosai álltak a társadalmi létra legfelsőbb fokán. Czimük, nevük még nem különbözött a többi nemesekétől. De különbözvén vagyonuk, politikai és socialis jelentőség tekintetében is feléjük kerekedtek. Az országgyűlés egyik házában, a felső-táblán gyakorolták személyesen törvényhozói jogukat, mig a birtokos nemesség már csak képviselet utján, az alsó-táblán folyt be a törvényhozásba. Egyrészt ezzel, másrészt meg azzal, hogy a vármegyében ő vitte a vezérszerepet s lényegileg maga volt a vármegye, melynek tiszti karát saját kebeléből választotta, ekkor is nyomatékos közjogi tényező maradt, s ősi kiváltságai, legalább elvben, a törvénytár lapjain, — a gyakorlatban ezerszeres sérelmet szenvedett ő is — sértetlenül fenn tudta tartani. Épen ez időben az urak és birtokos nemesek is adóztak ugyan a király, az állam óriásilag felszaporodott terheinek fedezésére. Ezt azonban önkényt tették s adózásuk, mint régebben, ez után sem szolgált praecedensül a jövőre. Sőt ellenkezőleg, adómentességük kiváltsága épen ezzel nyert ujabb elismerést s a későbbi időkben sem csorbittatott. Ellenben a nemesség alsóbb, ugynevezett szegényebb rétegei, a curialisták, az egytelkesek, kik vagy maguk vagy csupán zsellérjeik segélyével művelték a földet s kiknek jobbágyaik nem voltak, már ez időben veszteni kezdték adómentességük kiváltságát, mert az országgyűlés ismételve adót vetett ki rájuk s kiszolgáltatta őket a kincstárnak. Ez időben kezdtek elszaporodni a »leveles« nemesek, az armalisták, kik a királytól nemességet, czimerlevelet

[1] **Jedlicska**, Kis-Kárpáti Emlékek, I. 25.

(armalis) kaptak ugyan, de nem egyszersmind jószágot. Különösen városi polgárok igyekeztek ilyen nemességet szerezni, s Ferdinánd király nem volt szükmarkú e kitüntetések osztogatásában. E nemesitéseknek volt bizonyos socialis hatásuk, mert bensőbb kapcsokat kezdtek az addig egészen külön álló város német polgársága s a magyar nemesség közt teremteni. Vidéki nemesek és városi nemes polgárok idővel összeházasodtak, s igy késziteték elő a városi és vidéki népesség összeolvadását, sőt részben megmagyarosodását.

Mindez ekkor még csak a kezdet legelején állt s jóval később vezetett számot tevő eredményre. De kezdete ez időbe esik. A nemesség maga még inkább siettetni óhajtotta e folyamatot, nem ugyan nemzetiségi, hanem más okokból. Be akart jutni a városba, mely addig valósággal légmentesen zárkozott el előle. Századokon át megvolt a városnak az a kiváltsága, hogy nemes embert ne kelljen befogadnia állandó lakosul s hogy területén nemes ember polgári birtokot sem vétel, sem öröklés útján ne szerezhessen. E jogát, de egyszersmind kizárólagos német jellegét a város mindig a legféltékenyebben, a legszűkkeblűebben igyekezett fentartani. Bártfa például 1530-ban sem tűrt falai közt mást, mint németet, s Ferdinánd király politikai okokból megengedte, hogy a tót vagy lengyel ajkuaktól megvonja a letelepedés jogát, mert — mint mondá — a nyelvi és nemzetiségi különbség sok viszályt szokott a polgárok körében kelteni. Különösen félt azonban a polgárság a nemességtől s a magyar nemzet uralkodó rétege tényleg századokon át ki volt zárva a legtöbb hazai városból. Addig, míg a török az országba magába be nem fészkelődött, a nemesség nem is nagyon érezte e viszásságot s nem ébredt tudatára a megalázó ténynek, hogy ő, az uralkodó elem, a kereskedelem és műveltség fontos középpontjaiból ki van rekesztve. Mikor azonban a török uralom magyar földön is szervezkedett s számtalan családot tett hajléktalanná, másokat meg folyton fenyegetett, a kénytelenség fölébreszté a nemességben az óhajt, hogy a vidékről a védettebb városban keressen menedéket s állandóan oda tegye át lakását. A városi polgárság azonban kiváltságaira hivatkozva, nem bocsátotta be s főleg a németség féltette tőle kizárólagos uralmát, melyet mindenféle mesterkedéssel még ott is fenn akart tartani, a hol magában a polgárságban is elszaporodott a magyar elem. Ez történt különösen Kassán, hol János király és a barát uralma alatt a magyarok száma nagyon nagyra nőtt, sőt határozottan túlsúlyra vergődött, úgy hogy itt nemes ember már ez időben szerezhetett polgári birtokot. Alig hogy azonban a város visszakerült (1552-ben) Ferdinánd kezére, a németség ismét magához ragadta a hatalmat s ráfogva a magyarságra, hogy a király ellenségeihez szit, mindenben háttérbe igyekezett szoritani. A kassai magyarok még 1552-ben az országgyűléshez folyamodtak s azt kérték, hogy a magyarság a városokban egyenjogusittassék s az egyik évben a németek, a másikban a magyarok köréből válaszszák a tanácsot.

Pozsony a XVI. században.

(Hufnagel egykorú rajza után.)

Ez inditvány, noha maga az országgyűlés sem fogadta el, a többi városok követeiben valóságos rémületet keltett. Türk Dániel lőcsei biró és követ a királyt irásban kérte, tartsa meg a városokban a németség kizárólagos uralmát. Kérelmét azzal indokolta, hogy a jelen állapot megváltoztatása a király érdekeit is veszélyezteti, hisz Kassát és Budát magyarok árulták el. A király azonban ez indokolással nem akarta a kérvényt elfogadni, hanem utasitotta Türköt, hogy máskép indokolja s arra fektesse a fősúlyt, hogy az egyenjogusitás ellentétben áll a király esküjével.[1] Egyszerre azonban a kérdés egész más fordulatot vett, mert a rendek körében inditvány tétetett, — Bethlen Gábor, »egy jeles és marczona katona« tette meg, — hogy ki kell a királynál eszközölni, hogy a végekben szolgáló nemesek, kiknek nincs biztos otthonuk, a szabad királyi városokban házat vehessenek. Ez még inkább megijeszté a városi követeket. A királyhoz futottak s kérték, ne tűrje e »veszedelmes« ujitást. De a király nem épen kegyesen fogadta őket[2] s csakugyan szentesitette az ide vonatkozó törvényczikket (1552: XLV. t.-cz.), mely megnyitotta, legalább elvben, a magyarságnak a német elem által konokul őrzött városokat. Végrehajtásra ez a törvény csak ott került, a hol teljes lehetetlen volt megakadályozni, különösen ama városokban, melyek a főbb királyi pénzügyi, birói, katonai hatóságok székhelyei voltak. Mily ellenséges állást foglaltak el a polgárok a nemesek iránt, kitünik abból, hogy 1550-ben egy nemes embernek, ki Lőcsén házat örökölt, közvetlen királyi parancsra volt szüksége, hogy birtokába helyezkedjék, sőt a királyi parancs daczára is csak hosszú egyezkedés után birt czélt érni. Erdélyben még a barát hatalmas tekintélye sem tudta rávenni a szebenieket, hogy a nemességnek a házvételt megengedjék. Hasztalan ment el körükbe személyesen; e kérdésben még az ő szavára sem hallgattak. A városi polgárság e század egész folyamán ellenségesen állt szemben a nemességgel, s ezzel a nemzet összes politikai törekvéseivel. Azok az eszmények, melyekért a magyarság lelkesedett, a városi elemben nemcsak visszhangot nem, hanem inkább ellenszenvet keltettek, ami szintén hozzá járult, hogy a nemzet legjogosabb követeléseivel se birjon czélt érni. Csak évtizedek multán, a vallásos üldözések viharai változtatták meg a polgárság szűkkeblű felfogását. Csak akkor kezdte észrevenni, hogy érdekei azonosak az ország többi népelemeiével, s hozzájuk kell csatlakoznia, ha közjogi állását és vallását meg akarja tartani.

A földesuri hatalom alatt élő osztályok, közös nevükön a jobbágyok nehéz helyzetét a Buda török kézre jutásával beálló idők nem tették kedvezőbbé, ámbár soha a törvényhozás az ő érdekeikkel annyit nem foglalkozott, mint éppen ebben az időben. Ezt első sorban az a tudat okozta, hogy őket is be kell vonni, még pedig az eddiginél sokkal nagyobb mér-

[1] Türk naplója.

[2] A király 1552 ápril 7-ikén külön rendeletet intézett Kassához, hogy a magyarság a régibb, a német polgársággal egyenlő jogot élvezzen. Tört. Tár, 1884. 601.

tékben, a honvédelembe. A törvény kimondotta, hogy nemcsak a nemesek tartoznak személyesen harczba szállani, hanem jobbágyaik egy részét, a végszükség esetén mindnyájukat, fel kell fegyverezniök s az ellenség elé vinniök. A nemesség száma a hosszas küzdelmek s a gazdasági változások közepette lényegesen megfogyott, a honvédelmi teendők ellenben a török hóditás következtében nagyon megszaporodtak. Az ország rá volt tehát utalva a jobbágyság kardjára, vérére. De ha vérét igénybe vette, nem bánhatott vele többé oly mostohán, mint annak előtte. Enyhiteni kellett súlyos igáján, föl kellett benne kelteni az érzést, hogy neki is édes hazája az ország, mely védelmére szólitja.

De szükségessé tette a jobbágyság sorsával való foglalkozást egy más körülmény is. A török mindenféle fortélylyal arra bujtogatta a köznépet, hogy hódoljon meg neki, játssza kezére urait s azok várait, s igy szabaduljon lelketlen zsarnokaitól és szertelen urbéri terheitől. A szegénység — úgy látszik csak a szláv, főleg a rácz — hajlott ez izgatásra, s egykoruak azt állitják, hogy Velika várát a parasztság juttatta török kézre. A királyt már 1543 őszén figyelmeztették a törökök ez üzelmeire. Senki azonban olyan buzgón és következetesen nem hangoztatta Ferdinánd előtt a jobbágyság bajait s helyzete javitásának szükségét, mint a barát. Ismételve lelkére kötötte a jobbágyság régi szabadságainak visszaállitását. Megirta neki,[1] hogy a török a föld népét azzal csábitja, hogy felszabaditja, s a ráczok közül sokan át is pártoltak. Az elnyomott ember — irja a barát — könnyen hisz a szép szónak, habár a végeredmény az, hogy a török még nehezebb rabságra veti. »Mi most, folytatja, olyan szolgaságban tartjuk a parasztot, hogy kivéve azt az egyet, hogy nejétől és gyermekeitől meg nem fosztjuk, minden kegyetlenséget elkövetünk rajta. Kivánatos tehát, hogy a felség nyerje meg a köznép szivét, adja meg neki a szabadságot, s abban állandóan megtartsa. Az Isten is könnyebben megengesztelődik, ha a parasztság visszanyeri szabadságát.«

Ferdinándra nagy hatással voltak e biztatások. Kész volt a szegény nép terhein enyhiteni, s örökös tartományaiban, hol szabadabban intézkedhetett, szigorú rendeletekkel védte a jobbágyot urainak szertelenségei ellen. Készségesen oltalmába vette tehát a magyar köznépet is, de Magyarországban nem mellőzhette a reformnál a rendeket. Ezek azonban érdekelt felek voltak s nehezen lehetett velük boldogulni. A király sürgetésére kimondották ugyan a jobbágyok szabad költözködési jogát, de már 1545-ben ujra felfüggesztették. 1546-ban a király e jognak helyreállitását kivánta, de a rendek az ügy végleges megoldását a jövő országgyűlésre halasztották. Ekkor, hogy a jobbágyokért, »kiknek jajveszéklése szünet nélkül égbe kiált«, tegyenek valamit, csakugyan visszaadták nekik a szabad költözés jogát. A gyakorlatban azonban olyan feltételekhez, olyan nehéz és bonyo-

[1] A levelet közli Károlyi Árpád, Tört. Tár, 1880. 653.

lult eljáráshoz fűzték, hogy a jobbágy vajmi kevés hasznát vehette. Sőt 1548-ban ismét felfüggesztették e jogot, s csak azoknak hagyták meg, kik a vármegye, tehát az urak előtt bizonyitani birják, hogy uruk elviselhetetlen teherrel sujtja őket. Hogy azonban a jobbágyot az urak tulságosan ne terhelhessék, vagy telkeikről el ne űzzék, törvényben szabályozták a robotot s azt a jobbágyokra hetenkint egy, évenkint 52 napban, a zsellérekre pedig »tehetségükhöz képest« állapitották meg. De maguk is érezték, hogy eljárásuk nem felel meg a méltányosságnak. A jövő országgyűlésre bizták, hogy az addig szerzendő tapasztalatok alapján végképen eldöntse, vajjon a mostani, vagy a mult évi törvények maradjanak-e állandóan érvényben. E tapasztalatok nagyon szomoruak voltak. Mint a következő országgyűlésen maguk a rendek elismerték, gyakran megesett, hogy a földesúr valami vádat koholt jobbágya ellen, kénye-kedve szerint biróságot állitott össze, azzal a jobbágyot halálra itéltette s csak úgy kegyelmezett meg neki, ha örökre lemondott a szabad költözés jogáról. A törvény (1550) az ilyen kicsikart lemondást érvénytelennek nyilvánitotta, de a szabad költözést ismét olyan feltételekhez kötötte, melyek a jobbágyság legnagyobb részét egyszerüen kizárták e jog élvezetéből. 1552-ben a király ujra napirendre tűzte a szabad költözködést, de sikertelenül, mert még saját képviselője, Mérey Mihály személynök, az alsó tábla elnöke is ellenzé, a nemesség meg zajos tárgyalás után elvetette. 1553-ban szintén foglalkoztak az ügygyel, de elvi eldöntését megint a jövő országgyűlésre halasztották, ellenben a robotot 52 napról 42-re szállitották le s némi más kedvezményt is nyujtottak a jobbágynak. Végre azonban 1556-ban kimondották a szabad költözést, még pedig oly feltételek mellett, melyeket a jobbágy ama földesura segélyével, kihez át akart költözni, mégis csak teljesithetett. De a gyakorlatban ennek sem sokan látták hasznát s a kamara már a következő évben figyelmeztette a királyt, hogy a törvényt nem tartják meg s a földesurak Isten haragját idézik fel az országra. A rendek e szeszélyeit maga a rendiség magyarázza meg. A dolog természetéből következett, hogy a rendek első sorban azért mentek országgyűlésre, hogy ott a saját jogaikat gyakorolják, a saját érdekeiket védjék, nem pedig más társadalmi rétegek javáról gondoskodjanak. Magában a királyi hatalomban is csak derengeni kezdett ez időben socialis hivatásának tudata. Tulajdonképeni feladatának a külfölddel szemben a honvédelmet, az alattvalókkal szemben a jogbiztosság fenntartását s az igazságszolgáltatást tekinté. Minthogy pedig minden tevékenységében az uralkodó osztályok áldozatkészségére volt utalva, mert ők szavazták meg az adót — de a jobbágyok terhére — s a katonát, a tömegek iránti minden jóakarata mellett is számolnia kellett az uralkodó rétegek saját külön érdekeivel s kiszolgáltatta nekik a többi rétegeket. Igy történt ez mindenütt s Ferdinánd király nálunk is csakhamar mérsékelte a jobbágyság sorsának javitására irányuló buzgalmát. Örökös tartományaiban valósággal köteleznie kellett magát, hogy a robot dolgába

nem avatkozik többé, mert a rendek máskülönben sem adóval, sem katonával nem akarták támogatni. Nálunk ilyen formaszerü kötelezettséget nem róttak ugyan reá az uralkodó osztályok. Tényleg azonban irántuk való tekintetből itt is abbahagyta a jobbágyság érdekeinek erőteljesebb védelmét. Csakhamar maga háritott új nagy terhet a jobbágyságra. Ez a közmunka volt, melyet a végváraknál kellett a szegénységnek teljesitenie, még pedig, némi kisérletezés után, ingyen. Hogy a rendek e téren is kiszolgáltassák neki jobbágyaikat, ő viszont a jobbágyság helyzetének javitására irányuló törekvéseit ejtette el. A jobbágyság szabad költözködésének joga azonban minden esetre benne van Ferdinánd király törvénykönyvében, habár ez a jog is, mint annyi sok más, a zord idők folytán irott malaszt maradt.

Reformtevékenységről ez időben egyáltalán csak oly téren lehetett szó, melyen a királyi hatalom és a rendiség érdekei találkoztak. Ferdinánd 1548-ban valóságos reformországgyűlést tervezett s októberre Pozsonyba összehivta a rendeket. Maga is megjelent s majdnem hét hetet töltött körükben. Különös sulyt fektetett a királyi közjövedelmek, a pénzügyek rendezésére, mire a maga körében már előbb megtette a kellő intézkedéseket. Épen a közjövedelmek, a királyi kincstár rendes, állandó segélyforrásai körül igen nagy szabadságot biztositott a rendi állam a királynak, ki élt is jogával. Ujjászervezte a pozsonyi királyi kamarát rendezte a harminczad-hivatalokat s érvényre emelte a számadás-kötelezettséget mindenkivel szemben, a ki bármily közjövedelmet kezelt. Mindazáltal szüksége volt az országgyűlés közreműködésére, mert köztörvénynyel akarta sujtani azon visszaéléseket, melyek a zűrzavaros időkben a bányászat, a pénzverés, a harminczad-ügy s ezzel kapcsolatosan az utak biztossága, s a kereskedelmi forgalom körül elharapóztak. A rendek lényegileg teljesitették óhajait. Nem kevesebb, mint 71 törvényczikk hozatott, melyek az államélet minden fontosabb ágára kiterjednek. A király igyekezett is a békésebb időket felhasználni s az új törvényeket legalább ott, a hol legyőzhetetlen akadályok nem gátolták, végrehajtani.

Mindazáltal épen a gyakori országgyűlések s a sokféle reformtevékenység ez éveiben kezdett Magyarország állami életében, közszervezetében az a mélyre ható változás bekövetkezni, mely később a leghevesebb alkotmányküzdelmeket idézte föl király és nemzet közt. Ez még csak a kezdet, azaz átmenet ideje ugyan, mert az állam és a kormányzat régi szervei látszólag még mind fennállottak. Sőt Ferdinánd egy izben nádort is akart választatni s épen a rendek, kik akkor kis számmal voltak együtt, halasztották későbbre. Thurzó Elek elhunytával a király Várday Pál érseket nevezte ki királyi helytartóvá, s e tisztet az érsek egész haláláig (1549) vitte. Nádori helytartó Révay Ferencz volt. A királyi tanács is fennállt, sőt megvoltak a régi királyi udvar összes állandó tisztségei, melyek viselői az ország zászlósai közé tartoztak. A pénzügyek gondozása meg a pozsonyi kamarára bizatott s a király külön magyar kanczelláriát tartott. Megvoltak

tehát az alkotmányszerü legfőbb hatóságok és méltóságok s igy a kormányzat a régi szellemben és szabályok szerint folyhatott volna. Tényleg azonban ezek a hatóságok már inkább csak tengődtek vagy egészen üres czimmé váltak. A külön magyar királyi udvartartás már ez időben megszünt. Az udvari főméltóságok rendesen betöltettek, viselőik fizetést is kaptak ugyan, de nem kaptak foglalkozást. Nem vették igénybe szolgálataikat, mert a királynak megvolt a maga idegen udvara. Az országos főhatóságok szintén mindinkább elvesztették jelentőségüket. Még azok is, melyek tényleg működtek, mint a kamara s a kanczellária, bécsi vezetés és ellenőrzés, tehát idegen befolyás alá kerültek. A királyi helytartó hatásköre rendkivül megnyirbáltatott s a legszigorubb értelemben vett bel- és igazságszolgáltatási ügyekre korlátoztatott. A királyi tanácstól a legritkább esetben kértek tanácsot s igy a régi magyar állami hatóságok csak látszólag éltek, a valóságban azonban a király nem használta őket, nem általuk intéztette Magyarország ügyeit. Ezeket mindinkább az idegen, Bécsben székelő hatóságok ragadták magukhoz, melyek önállóan adták ki rendeleteiket, sőt végrehajtásuknál sem vették a magyar hatóságokat igénybe, hanem közvetlenül intézkedtek a várak s a külföldi zsoldosok idegen kapitányai utján. A király a pozsonyi magyar kamarát a bécsi udvari kamara, összes országainak legfőbb pénzügyi hatósága, pénzügyministeriuma alá helyezte. De ezt sem tartotta elégnek, hanem bizonyos jövedelmi ágakat, például a bányászatot és pénzverést s a pozsonyi, magyar-óvári és nedeliczi harminczadokat közvetlenül külföldi hatóságokkal kezeltette, s még a magyar kamarának sem engedett rájuk befolyást, noha ez a kamara szintén az udvarinak volt alárendelve. A hadügyek meg teljesen elvétettek a magyar hatóságoktól. Ezzel a magyar királyság mindinkább kivetkőzött önálló létéből s egyszerü tartományként idegen államszervezetbe illesztetett be. A még meglevő magyar főhatóságok ezt nem birták megakadályozni. Azelőtt sem volt köztük szorosabb kapocs vagy összhang; nem közös terv szerint működtek, sőt gyakran ellenségesen álltak szemben egymással. Mindenki azt tette, a mit jónak látott, figyelem nélkül a másikra. Tekintélyt nem a hivatal adott neki, hanem a hivatal viselője. A közhivatalnok ama korban különben sem az állam közege volt, hanem vagy rendi közeg (például a nádor), vagy a király tisztje, akaratának egyszerü végrehajtója s ez az oka, hogy gyakran összeütközésbe jutott a törvénynyel, melyet a rendek a maguk javára alkottak, mig a tisztviselő kizárólag királya érdekeivel törődött.

Ferdinánd király már 1527 óta kezdte alakitani azokat az idegen főhatóságokat, melyekkel összes országait lehetőleg ugyanazon szellemben akarta kormányozni. Megalkotta a titkos tanácsot s rábizta a legéletbevágóbb ügyek, az egész külpolitika, a háború és béke kérdéseinek intézését. Megalkotta az udvari kamarát s alája rendelte az egyes országos kamarákat, igy a pozsonyi magyar kamarát is. Végre pedig (1556-ban) külön hadi taná-

csot szervezett és rá bizta a katonai dolgok vezetését. Ezzel a külügyet, a hadügyet s nagy részt a pénzügyet is elvonta a magyar állami hatóságoktól. Nem valami összpontositó törekvés, hanem tisztán a czélszerüség sugallta mindezt. Nem tudatosan, előre megfontolt szándékkal hajtotta végre terveit; nem az volt czélja, hogy Magyarország állami önállóságát eltörölje. Midőn azonban az emlitett hatóságok ügykörét Magyarországra is kiterjeszté, tényleg elvonta az országtól az állami önállóság és függetlenség legfényegesebb kellékeit. Megfosztotta a legéletbevágóbb ügyekben az önrendelkezés és beleszólás jogától, s ezzel, akarva nem akarva, egy idegen államszervezetbe erőszakolta be. Ez időben mindez még az előkészités és átmenet állapotában volt. Másrészt Ferdinánd királynak egyéni szeretetreméltósága mellett a viszonyok változása még kevéssé ridegen nyilvánult. A rendek nem vették észre, mi történik. Az országgyűlés még nem emelte föl tiltakozó szavát s csak akkor látta a változást, midőn az már az egész vonalon bekövetkezett. Akkor kezdődtek azután az éles alkotmányjogi küzdelmek, melyek zajától a későbbi országgyűlések folyton visszhangzottak. Pedig csöndben, észrevétlenül már ez időben megkezdődött az önálló magyar királyságnak egyszerű tartománynyá való átalakitása.

V. FEJEZET.

A török uralom és szervezete.

Azt a földet, melyet Szulejmán szultán Budával birtokba vett s melyet azután is folyton gyarapitott, egyszerüen az ozmán birodalomba kebelezte. Budára pasát nevezett ki, a pasa alá meg kadikat, várkapitányokat és őrségeket rendelt,[1] vagyis nyomban megkezdte az elfoglalt föld katonai és közigazgatási szervezését, melyre kétségkivül még János király életében megtették az előtanulmányokat és készületeket. Annyi bizonyos, hogy az ujjászervezés, noha nem vett számba a régiből semmit, akár területi beosztást, akár a nép átöröklött intézményeit, feltünő gyorsasággal ment végbe. Az egész föld, melyet Szulejmán az ország első felosztásakor magának megtartott, egy tartományt (vilajet, pasalik, vagy beglerbégség) alkotott, melynek élén a pasa állt, ki a katonai és polgári kormányzatot vezette, megfelelő központi főtisztviselő és segédszemélyzet közreműködésével. Székhelye Buda volt, s az alája rendelt terület a budai vilajet nevet viselte. A vilajet több kerületre, szandzsákra (liva) oszlott, melyek mindegyikének élén bég állott. A vilajet területe 1541-ben aránylag még kicsiny volt. De a következő évek hóditásai folyton gyarapitották s 1547 körül

[1] Maga mondja 1541 szept.-októberi fethnáméjában. Thury, Török Tört. I.

a budai, esztergomi, fejérvári, mohácsi, pécsi, siklósi, nógrádi, hatvani, szegszárdi, veszprémi, szegedi, simontornyai, szerémi, pozsegai szandzsákokra oszlott s végül idetartozott Szerbiából a szendrei szandzsák.[1] A szandzsákot,

II. Szulejmán szultán.
(Hopfer Dániel egykoru rajza után.)

mint katonai kapitány, a bég kormányozta. Mellette működött a mufti részint közigazgatási, részint birósági hatáskörben, kihez főleg a jog- és

[1] Pesty, Szörény vármegye, I. 433.

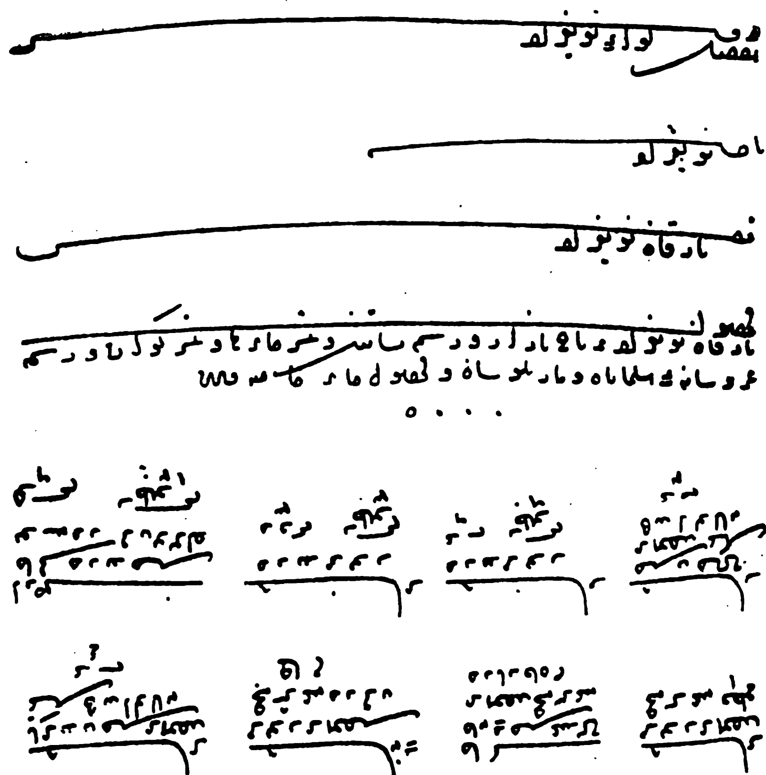
birtokperek, valamint örökösödési ügyek tartoztak, továbbá a kadi, ki a polgári, büntető s egyházi ügyekben hozott itéleteket végrehajtotta, végül a kesedár, az adófelügyelő, ki a közjövedelmeket kezelte. E kormányzati ágaknak és hatásköröknek megfelelően a szandzsák több járásra (nahie) volt felosztva. Az új közigazgatási szervezet kizárólag a török állam és a mohamedán lakosság érdekeit és szükségleteit szolgálta, melyeket tökéletesen kielégitett. Ellenben a nem-mohamedánnal a közigazgatási szervezet csak annyiban törődött, a mennyiben a népet féken kellett tartania s rajta a különböző közterheket megvennie. Befolyása a kormányzatra a nem-mohamedánnak nem volt. A török nem ismert ugyan rendi különbséget, s az ottomán állam a teljes jogegyenlőségen nyugodott; a mohamedánok mind egyenlők voltak a szabadságban, a nem-mohamedánok pedig a szolgaságban. De csak egyházi és községi ügyeiben gyakorolhatott a régi lakosság némi önkormányzatot, a mennyiben az az állam vagy egyes törökök érdekeibe nem ütközött.

A török kormányzatot a kard, a fegyver teremtette meg s szervezete arra is volt fektetve. Onnan vette a fenntartásához szükséges pénzbeli eszközöket, a hol éppen találta azokat. Tulajdonjoggal, régi birtokviszonyokkal épen nem törődött s egész korlátlanul teremté meg azon pénzügyi és gazdasági segélyforrásokat, melyeket uralma biztositására szükségesnek tartott. Nagy gondot forditott a pénzügyi kormányzatra, s már 1545-ben általános összeirást készittetett, melyben községről községre be volt jegyezve az egész keresztény lakosság mindennemü adójával és szolgálmányaival. A mint a régi magyar intézményeket egyszerüen, de gyökeresen félretolta, éppen úgy nem vett számba semmi fennálló jogot s az egész földbirtokot a szultán számára foglalta le, ki tetszése szerint rendelkezett a meghóditott terület földjével. A földből egy nagy részt megtartott államjószágul, egy másik részt mohamedán egyházi, közoktatási és jótékony czélokra rendelt, a maradékot pedig meghagyta tényleges birtokosai, művelői, a régi jobbágyok kezén, de csak pontosan kiszámitott s községről községre a legszabatosabban megállapitott fizetések fejében. Mikor a török valamely községet, várost vagy vidéket elfoglalt, hóditott földnek tekintette s addigi állapotaival, földesuraságaival, jogaival nem törődve, úgy intézkedett róla, mintha senki földje, uratlan jószág lenne. Összeiratta a községben a lakosságot, háztartásonként megállapitotta teherbiró képességét s a különféle jövedelmeket. Az első nagy tartományi összeirást, a budai deftert,[1] Chalil (emlékeinkben gyakran Halul) már 1545-ben elkészitette.[2] Ez volt a török-

[1] Számadáskönyv, mely tárgya szerint különböző lehet, pl. adó-, zsold-, haszonbér stb. defter. Ilyen számadásokat nagyobb számmal tartalmaz a Velics Antal forditásában és Kammerer Ernő előszavával megjelent »Magyar-török kincstári defterek« czimü gyüjtemény két kötete.

[2] Erről bővebben szolanak Hammer Pugstallnak a török államintézményekről és Salamon Ferencznek a hódoltságról szóló művei.

magyar tartomány állami főtörzskönyve, vagyon-katasztere, mely a hóditás terjeszkedésével folyton kiegészittetett. Ez a munkálat szolgált az egész század folyamán alapul egyrészt a királylyal vagy Erdélylyel a területi viszonyok ügyében folyó tárgyalásokban, másrészt a török adózás és földesuri viszonyok rendezésénél. A mely község egyszer e könyvbe került, annak kapcsait a török uralom irányában már csak a kard metszhette szét, máskülönben adózni tartozott, a mig csak egy ember élt benne. Ez adó igen sokféle és változatos volt ugyan, de két főcsoportba osztható, a meny-

Török defter a XVI. századból.
(Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeumban.)

nyiben vagy az államnak, vagy a török földesurnak fizettetett. A földesuri tartozások pénzzé számittattak át s a defter pontosan megmondotta, hogy minden község milyen minimális jövedelmet nyujt földesurának. A hol maga az állam lett az új földesúr, ott az állami és a földesuri jövedelmek egyaránt a császári kincstárba folytak. De a községek nagy részét, illetve azok urbéri jövedelmeit az állam nem magának tartotta, hanem szétosztotta érdemes katonák s a hatalmasok kegyenczei közt, azon kötelezettséggel, hogy az illetők a szükséghez képest személyesen fegyvert fognak s jövedelmük arányában meghatározott számú katonát állitanak ki. A ki ilyen

jövedelmet kapott, az a hűbéres hadsereg rendjéhez tartozott s ily módon javadalmazott hűbéresek minden szandzsákban nagy számmal laktak. Az állam a lefoglalt földbirtok egy részét nem azért osztotta szét köztük, hogy gazdálkodjanak rajta, hanem azért, hogy a birtok előre megállapitott jövedelméből éljenek s honvédelmi kötelességüknek megfeleljenek. A 20,000 akcsenél (mintegy 2500 akkori magyar forint) kisebb évi jövedelmet hajtó birtok timárnak, birtokosa spahinak (emlékeinkben ispaja), a nagyobb jövedelmet hajtó birtok ziametnek neveztetett. A kisebb timárokat a beglerbég, a nagyobbakat közvetlenül a porta adományozta. De a legkisebbnek jövedelme is oly összegben volt megállapitva, hogy az illető megélhessen. A kis jövedelmü spahi, ha érdemet szerzett, kérhetett nagyobb jövedelmü jószágot, még pedig nemcsak abban a vilajetben, melyben élt, hanem a szultán egész birodalmában. Erkölcsileg sem volt tehát a röghöz, birtokához kötve, mint a keresztény úr. Nem állt semmi bensőbb kapcsolatban jószágával, melyet bármikor ott hagyott, mihelyt jövedelmezőbbet kapott a nagy birodalom akármely más tartományában, esetleg messze Ázsiában. Ennek megfelelően a timár örökös sem volt, hanem mindig az illetőnek személyére szólt, személyes érdemeit akarta jutalmazni, személyes megélhetését s további katonáskodását igyekezett biztositani. A timárbirtokosok, kik kisebb jövedelmü timárnál keresztények is lehettek, de természetesen csak olyan kötelezettséggel, mint a mohamedánok, szolgáltatták a szandzsákbégnek, kinek alá voltak rendelve, a helyi haderő egyik nagyon számottevő, gyakorlott, folyton harczra kész elemét. A kis jövedelmü hűbéres nagyobbra akarva szert tenni, lesve leste az alkalmat, hogy kitüntesse magát s igy még jobb timárt kapjon. A nagyobb jövedelmü hűbéres meg azért igyekezett honvédelmi kötelességeit pontosan teljesiteni, hogy el ne veszitse birtokát. A hűbéresek valósággal versenyeztek tehát egymással kötelességeik teljesitésében. Ha harczra szólittattak, mindenki jóval több fegyveressel sietett a bég zászlaja alá, mint a mennyinek kiállitására szabályszerüen kötelezve volt. Fegyvereseit béke és háború idején maga tartozott eltartani és mindennel ellátni. Készségesen megtette s meg is tehette, mert hűbére rendesen jóval többet jövedelmezett a hivatalosan megállapitott összegnél. A defterbe mindenütt a minimális jövedelmet vették fel, melyet a birtoknak okvetetlenül hajtania kellett. Ellenben a timárbirtokosnak joga volt a megállapitott jövedelmet gyarapitani s új bevételi forrásokat nyitni. Csakugyan megtette, s minden emberséges és embertelen eszközt felhasznált, hogy a neki adományozott birtokon élő rajáhkat — a keresztény lakosságot — új szolgáltatásokra kényszeritse. A mint a birtokos hűbérét átvette, főleg a későbbi időben, folyton ujra meg ujra egyezkedett jobbágyaival s mindinkább felverte adójokat, hisz erkölcsi kötelék nem füzte hozzájuk. Ekképen a török földesúr bőven el volt látva jövedelemmel, hogy katonai kötelezettségeit szigoruan teljesitse, sőt többet is tehessen, mint a mennyit a törvény megkivánt tőle. A katonai szervezet szilárd gazdasági alapokon nyugodott, s a XVI. század

végeig egységes és életerős maradt. Ő adta meg azt az emberanyagot, mely az ország első felosztása után, a béke daczára is, szakadatlanul folytatta a küzdelmet a végeken s gyarapitotta a török területet, terjesztette a hóditást vagy legalább a hódoltságot. Harczias, soha sem pihenő kaszt volt a török földesuri osztály s az is maradt mindaddig, mig az idők folyamán létélének gazdasági alapjai meg nem inogtak. Csak mikor ez bekövetkezett, fogyott meg harczkedve s harczképessége, s mivel ugyanakkor a birodalom pénzügyi szervezete általában megromlott, kezdődött meg a török honvédelmi rendszer bomlása. Szulejmán és közvetlen utóda alatt azonban ez a rendszer még új, fiatal, egészséges volt s folyton friss emberanyagot állitott a szultán zászlai alá. Óriási tömegek vettek részt a harczokban s óriási számban pusztultak is el. De helyükre mindig ujak léptek, s magyar földön e század folyamán emberben a török hadszervezet soha sem szenvedett hiányt. E vérbőség tette mozgékonynyá, élesztette, fokozta benne a cselekvő képességet, a tettvágyat, mely minden tilalom daczára sem birta magát mérsékelni s teljes béke idején is állandósitotta a végbeli harczokat. A király rosszul élelmezett és ruházott, néha évekig nem fizetett hadaival szemben a török hűbéres had, dús ellátásával és busás jövedelmeivel igazán irigylésre méltó helyzetben volt s ennek megfelelő volt szolgálata, tevékenységének eredménye. Ellenállhatatlanul terjesztette ez a had a szultán uralmát a magyar és erdélyi részek rovására a század egész folyamán.

A hűbéresek gyalog és lovas hadai mellett azonban más haderő is őrizte a magyar vilajetet. Voltak még közönséges zsoldosok és pedig martalóczok, kiket, mint a királyi magyar katonákat, bizonyos időre fogadtak fel. Főleg várakban szolgáltak nagy számmal s az őrségek nagyobb részét tették. E martalóczok leginkább keresztények, kivált délszlávok voltak s török tisztek vezetése alatt álltak. De voltak e mellett állandó török hadak, reiszek, azábok, különösen pedig a hires janicsárok, örökös, e czélra gyermekkoruk óta nevelt, szigoruan fegyelmezett katonák, kik csak a harcznak éltek, s azért meg sem házasodhattak. Központjuk Konstantinápoly volt, de minden fontosabb magyar várban is állomásozott kisebb-nagyobb osztályuk. Viseletük hosszu, bő felső kabát, melynek két szélét övükbe dugva hordták, bő kék nadrág és piros czipő, a tizedesé piros csizma és magas, aranyhimzésü süveg.[1] Fegyverzetük hosszu puska, görbe kard, kétélü kés, soknál iv, nyil és tegez, melyek használata a század egész folyamán magyarnál és töröknél még egyaránt fennmaradt. Ez az állandó sereg megfelelő tüzérséggel és mindenféle segédcsapattal bőven el volt látva, s igy a magyar tartomány, sőt minden szandzsák kellő haderővel rendelkezett s bármely pillanatban nyomatékosan használhatta akár a védelem, akár a támadás czéljaira.

[1] Kammerer a Velics-féle defterek bevezetésében. Egy 1528-ból származó jelentés szerint a janicsároknak fehér fövegük s kurta kabátjuk, az azáboknak vörös fövegük volt, a janicsárok számát az 1528-iki jelentés 40,000-re teszi.

Spahi.

(XVII. századi festmény a Kuefstein grófok grillensteini várában)

A hol ilyen nagy, jól fizetett, szervezete által is a cselekvésre lelkesitett állandó haderő állomásozott, ott minden egyezség és szerződés mellett sem lehetett soha szó a béke és a nyugalom fenntartásáról. E hadnak folyton foglalkozásra, kalandra, tettre volt szüksége s e szükségletét ki is elégitette, minden tilalom daczára. A zsákmányszomj s a vallásos érzés folyton harczra tüzelték a hitetlenek ellen. Minduntalan nagyobb csapatok verődtek össze s betörtek a szomszéd királyi vagy erdélyi földre. Sőt a harczkedv olyan nagy volt, hogy mikor más kaland nem kinálkozott, egyesek »bajt irtak« a szomszéd magyar nemeseknek és katonáknak, a végbelieknek, vagyis párbajra, legalább kopjatörésre hivták ki őket.[1] Ez a párbajozás volt a végbeli élet egyik legsajátosabb mozzanata. Folyt az minden végvár közelében néha ünnepélyesen, sok néző, sőt ezernyi tömeg jelenlétében. Csakhogy a közügyre sokféle bajjal járt. Gyakran előfordult, hogy a vesztes fél vagy barátai boszút állottak, s a párbajra betörések, portyázások, mindenféle békeszegés következtek. Sőt a párbajokat a török kémkedésre is használta. A király szigoruan eltiltotta tehát övéit az ilyen párbajozástól,[2] de azért minduntalan vivtak párbajt, mert a dolgot, mint becsületbeli ügyet, egyszerü tilalommal nem lehetett elintézni.

Szulejmán a közigazgatást, igazságszolgáltatást, a mohammedán vallás- és közoktatásügyet is birodalma többi tartományai szerint szervezte a budai vilajetben. Kivált egyházi és iskolai czélokra rendelt bő javadalmakat. Voltak nép- és felső iskolák; a papságot és a tanitói kart az állam fizette, sőt a felsőbb iskolák némely tanulóinak is juttatott rendes fizetést. Felsőbb iskolák, valamint általában a török vallás czéljaira rendelt intézmények, templomok, fürdők csak a nagyobb helyeken voltak. A mohamedán lakosság e helyeken, főleg a szandzsákok székhelyén tömörült. Emlékeinkben fordulnak ugyan elő török nevü falvak, de valószinüleg csak nevük volt török, lakosságuk ellenben nem, vagy csak kivételesen. Itt-ott azonban tényleg török és tatár lakosság telepedett meg, igy Szentesen, honnan a magyarok a rétségen levő Szent-Ilona-szigetre költöztek át.[3] Mégis leginkább a nagyobb városok gyüjtötték magukba a mohamedán lakosságot, mely azután mindinkább törökös, keleties kinézést adott nekik, mi nem vált előnyükre, mert ezzel a keleti piszok és szenny is elárasztotta e helyeket. A városokban, leginkább a szandzsák bég körül, éltek béke idején kedvteléseiknek a földesurak, a timárbirtokosok. Ott látták el őket timárjuk jobbágyai minden szükségessel. Minthogy a török földesúr nem lakott ama községben, honnan jövedelmét kapta s házat sem épitett jobbágyai közt, a városok eltörökösödése mellett

[1] Ide vonatkozólag töméntelen egykoru irat maradt fenn s található az okmánytárakban, főleg Szalay Ágoston levelestárában s a Hadtört. Közlemények 1894. évfolyamában.

[2] Zrinyi Miklóst (1554) a boszniai pasa hivta ki, Zrinyi elfogadta a kihivást, s csak Ferdinánd és Miksa ismételt legszigorubb tilalma után hagyta abba a dolgot. Kriegsarchiv, 1875.

[3] Palugyay, Magyarország leirása, IV.

PÁRVIADAL MAGYAR HADN

(XVI. századi rézmetszet

Magyar Nemzet Történetéhez.

Y ÉS TÖRÖK BÉG KÖZÖTT.

st Lajos gyűjteményében.)

Az Athenaeum nyomása.

Az Athenaeum kiadása

Janicsár.

(XVII. századi festmény a Kuefstein grófok grillensteini várában.)

a falú megtartotta régi kinézését s legfeljebb még szegényesebb lett, mert a nép lehetőleg titkolta a jobb módot, hogy ura új terheket ne rójon ki reá.

A török uralom hóditás volt és vezéreszméjét hiven kidomboritják Ibrahim nagyvezér szavai: »Arany és drágakő nem uralkodik, hanem a szablya, engedelmességet a szablya szerez és biztosit.«[1] Az erőszak és hóditás uralma volt az, s e jellegét, a hol fennmaradt, megtartotta mind e mai napig.[2] A magyar vilajetben is vakon engedelmeskedett, akarat nélküli szolgája volt a fegyvertelen régi lakosság a felfegyverzett muzulmánnak. Mohamedán és rajah úgy állt szemben egymással, mint a rajah a maga marhájával. Egykor keresztény ura sem becsülte ugyan többre, sőt a hóditás korában is gyakran megesett, hogy a jobbágy enyhébbnek találta a török uralmat s urai, valamint az idegen zsoldosok önkénykedése elől török területre menekült. De a régi földesúr és jobbágy közt mégis volt bizonyos erkölcsi kapocs. Egy istent imádtak, egy templomba jártak, egy hazában születtek. Az úr legtöbbször örökölte jobbágyait; köztük nőtt fel s mint vagyona legértékesebb részét, utódaira is át akarta őket hagyományozni. Úr és jobbágy olyan kötelékben állott tehát, a mely nemzedékekre szólt, a mi mégis csak alkotott köztük némi érdekazonosságot. Másrészt a régi igába, melyet viselt, a köznép már beletörődött s megszokta az állami intézményeket, a törvényeket, mint századok fejlődés termékeit. Mindez a török hóditással egyszerre megváltozott. A régi államból és társadalomból eltünt minden, mit a tömeg akár szeretni, akár gyűlölni megtanult, a mibe századok óta beleélte magát. Új intézményeket, új törvényeket kapott; új erkölcsi és jogi felfogás vezette azokat, kik a törvényt végrehajtották. Minthogy ugyanekkor vallási életében is gyökeres változás kezdett beállani, anyanyelvén kivül a népnek tulajdonképpen semmi egyebe sem maradt mindabból, mit az előző századok teremtettek s a hirtelen, rohamosan történt átalakulást természetesen a legfájdalmasabb áldozatokkal kellett megfizetnie. Nem a szolgaság, a sok teher fájt neki, hisz ahhoz hozzá szoktatták előbbi urai. A mi bántotta, a mi leginkább sujtotta, az amaz idegen világ volt, érthetetlen jogi és erkölcsi fogalmaival, melybe belekerült. Hóditók és hóditottak közt nem létesülhetett semmi erkölcsi kapocs, mint a régi rendi társadalomban, hol a jobbágy, ha vagyont vagy érdemet szerzett, mégis csak bejuthatott az uralkodó rétegekbe. Ellenben a török vallástörvény elvileg kizárta ezt a lehetőséget. A nem-mohamedán örök szolgaságra volt kárhoztatva s a török kegyetlenül büntette minden kisérletét, melylyel elnyomott helyzetéből szabadulni akart. A szabadulásra csak egyetlen módja nyilt, a mohamedán vallásra való áttérés. Ezt is megtették

[1] 1527 deczember 28-ikán mondta Laszkynak.

[2] Egy európai utazó 1894-ben azt irja Macedoniáról: A török hóditók uralma itt ma is az maradt, a mi akkor volt, mikor a török paripáit a Morva és a Tisza vizében itatta.

sokan, de a tömegek, minden szenvedés daczára, ellenálltak; megmaradtak ősi vallásukban s ezzel a szolgaságban.

Különösen Szulejmán idejében volt a szolgaság igen fájdalmas, mert a szultán győzelmei a végletekig, egész fanatismussá fokozták a török hóditók önérzetét, ámbár ez a fanatismus nem vallásos természetü volt. Sőt a vallás dolgában a török több türelmességet tanusitott a keresztények iránt, mint a keresztények egymás vagy a zsidók iránt. Ha a nemmohamedán pontosan megfizette adóját, a török nem sokat törődött vallásával. De a fanatismus annál hevesebben nyilvánult politikai és erkölcsi tekintetben. A török azon a területen, melyet kardjával szerzett, a más vallásut csak tűrt lénynek, rabszolgának, aláváló fajhoz tartozónak nézte s érzelmeit olyan módon fejezte ki, mely a régi lakosság eszejárásával, összes eddigi szokásaival homlokegyenest ellenkezett. Ur és szolga nem birták egymást megérteni soha, s különösen nem a magyar ajkú lakosság, mely ez idegen világban és légkörben mindinkább pusztulásnak indult. Lassankint csakugyan messze vidékeken kiirtotta a török uralom a magyar népet, melynek helyét görög nem egyesült szlávok és oláhok foglalták el. Ezek kevesebb történeti traditio és csekélyebb műveltség birtokában könnyebben tudtak alkalmazkodni a török viszonyokhoz s részben fegyverrel is szolgálták a szultánt a magyarok ellen. Reájuk a török uralom nem is volt annyira új és szokatlan, mint a magyarokra, mert a XVI. századi török államszervezet első sorban byzanczi minták utánzata volt. Mikor a szultánok Konstantinápolyba tették át székhelyüket, az ottani fejlett polgárosodás a legmélyebb hatást gyakorolta a török államéletre. A török a byzanczi intézményeket követte, azokat alakitotta át a saját szükségleteihez s néhol csak a régi görög név helyét cserélte fel törökkel, máskülönben egyszerűen átvette, a mit a hóditáskor talált. A szultán byzanczi módra maga is császárnak nevezte magát, legfőbb miniszteri tisztségeit, a nagyvezéri s a többi főhivatalokat byzanczi mintára szervezte, sőt még azokat az udvari szokásokat, azokat a kimért szertartásokat is megtartotta, melyek a görög udvarban divtak. A tartományok régi szervezetén sem igen tett változtatást. A görög tisztviselők helyét törökök foglalták el s más nevet viseltek ugyan, de az új ember s az új név alatt megmaradt a régi állás és hatáskör. A szandzsák, a timár, a ziamet mind görög átvétel s megvolt más név alatt a régi Byzanczban.[1] Ezzel pedig a Balkán összes görög-keleti hitű népei századokon át érintkezésben álltak; a byzanczi polgárosodás folyton erős hatással volt rájok, egy részüket meg is hóditotta és saját intézményei uralma alá helyezte. Minthogy a török államszervezet meg a byzanczinak csak változata, egyszerű folytatása volt, a török uralom sem volt oly idegen a szlávokra, s ennek következtében nem is hatott oly rombolólag, mint a nyugati polgárosodáshoz és kormányzathoz szokott magya-

[1] Lavisse, Histoire Générale IV. 751.

rokra. A szlávok nagyon könnyen alkalmazkodtak az új viszonyokhoz s mindinkább elözönlötték a magyar tartományt.

De hasznukra vált még egy más körülmény. Nemcsak fegyverrel szolgálták a törököt, mint zsoldosok, hanem körükből mindig sokan tértek át az iszlámra s a tehetségesek a legmagasabb állásba jutottak. 48 nagyvezér közül csak tizenkettőnek volt atyja is muzulmán, a többi mind keresztény, nagyobbára szláv szülőktől származott.[1] Így volt ez a többi állásokban, s tényleg a török birodalom európai részében a legyőzöttek, a görög-keleti tömegekből származó renegátok kormányozták a győzőket, a tulajdonképeni török kisebbséget, a mi az elnyomott osztályok helyzetére minden esetre kedvező hatással volt. Tértek ugyan át magyarok is török hitre, sőt egyesek fényes pályát futottak meg és befolyásos állásba emelkedtek. De nincs nyoma, hogy befolyásukkal a magyar lakosságnak sorsát bármiben enyhítették volna. Magyar és török közt nem volt közös érdek vagy érzés, mert a két elem nemcsak vallásilag, hanem társadalmilag sem vegyülhetett össze. Vegyes házasságokról a két nép házassági rendszerének mélyreható különbsége mellett szó sem lehetett. Így tehát magyarok és törökök legfeljebb külsőleg közeledtek egymáshoz. De a hóditók még az efféleкre is vigyáztak s bizonyos külsőségeket maguknak tartottak fenn kiváltságul. Némely színeket a nem-mohamedánnak használnia s ily színű ruhát viselnie szigorúan tiltva volt. Turbánt viselni szintén a török kiváltságos joga maradt, és a nem-mohamedánt, ki turbánt mert hordani, ozmánná tették erőszakkal. De az együttélés, a folytonos érintkezés még sem maradhatott kölcsönös hatás nélkül. A törökök csaknem úgy ruházkodtak, mint a magyarok, s mindinkább olyan életmódra adták magokat, mint a magyar földesurak. Különösen a borivást kedvelték meg, mert a végeken lakóknál a vallás étel-ital törvényeinek megtartására nem ügyeltek oly szigoruan, mint a birodalom más részeiben. Viszont meg a magyarok közt és pedig nem csupán török, hanem királyi és erdélyi területen is törökös szokások kezdtek terjedni. Török divat szerint öltözködtek, török köntöst viseltek, a hajat török módra nyirták, sőt Allah emlegetése is divatba jött. Az efféléken a keresztény papok nagyon megbotránkoztak, bűnténynek minősitették s kérlelhetetlenűl sujtották.[2] A nyelv is átterjedt egyik népről a másikra. Sok török megtanult magyarul s a pasák mellett állandóan szolgált magyar irnok, titkár, amint akkor hivták: deák. Az érintkezés a magyarokkal rendesen magyar nyelven folyt s a diplomatiai iratok nagy része szintén magyarul adatott ki. Viszont a magyarok, főleg a hol vegyesebb volt a lakosság, a dunántúli részekben, a hóditók nyelvét sajátitották el. Zay Ferencz és Melius Péter, a híres kálvinista püspök és iró, jól tudtak törökül. Még szorosabb kapcsokat alkotott a gazdasági élet, az üzleti és kereskedelmi

[1] Lavisse, id. m. IV. 752.

[2] A murányi esperesség 1570-iki alapszabályai. Mikulik, Kisvárosi élet, 230.

forgalom, mely a török tartományból királyi és erdélyi területre egyaránt folyt. Sokféle török árú- és iparczikk állandó helyet szerzett magának a fogyasztásban, s az érintkezés olyan élénk lett, hogy Erdélyben már 1540-ben kimondta a törvény, hogy a török pénzt, az oszporát (egy denár) mindenki tartozik elfogadni.

A legélénkebb befolyást azonban a török a magyar lakosságra olyan téren gyakorolta, melyet befolyásolni épen nem akart. Ez a vallás kérdése. A török kétségkivül jobban szerette az új felekezeteket, mint a régit, a katholikust, melyről azt tartotta, hogy ellenségéhez, a királyhoz szít s így nyomatékosabb védelemben részesitette a hitujitást. De egészben ugyanazon szempontból nézett minden nem-mohamedán felekezetet s a mennyiben az ajándék, a bakcsics döntő szerepet nem vitt a török hatóságoknál, még a katholikusok iránt is igazságos tudott lenni, kiket a protestánsok örökös támadásai daczára, például Gyöngyösön, meghagyott templomuk birtokában.[1] Nem is akart vallásos dolgokkal bajlódni. De a keresztények nem hagyták békében, hanem folyton zaklatták és a kebelükben soha sem szünetelő vallásos viszályok eldöntését mindig tőle követelték. Ők az új viszonyok közt is az államot tekintették az egyház kardjának, s habár ez az állam mohamedán, a mint sokszor mondották, pogány volt, mégis a világi hatalommal akarták egymást megfékeztetni. A török folyton békét parancsolt a czivakodóknak, de ép oly kevés eredménynyel, mint a maguk területén a király és az erdélyi fejedelem. Nem egyszer megtörtént, hogy a keresztények hitvitáin török tisztviselők voltak jelen s ők döntötték el, kinek van igaza. Egészben a török uralom kétségkivül elősegitette a protestantizmus teljes diadalát. A katholikusok, főleg lelkészek és tanitók hiányában, mindinkább fogytak, zárdáik, egyházi intézményeik, melyektől öszszes javaik elvétettek, megszüntek, romba dőltek. A török még köveiket is szétszedte s várakra vagy más épitészeti czélra használta fel. Csak néhány nagyobb helyen volt a katholikusokban annyi életerő, hogy megmaradjanak, míg messze vidékekről teljesen eltüntek a legközelebbi évtizedek folyamán.

A XVI. századi állam Európában sem jutott még tudatára annak, hogy közgazdasági hivatása van s alattvalóinak egyébbel is tartozik, mint csupán vallásügyeiről s közbiztosságáról gondoskodni. Hogy a nemzeti vagyon gyarapitása, a teherviselő képesség fokozása szintén az ő feladata, azt az állam akkor még alig sejtette. Még kevésbbé juthatott e hivatása tudatára a hóditáson nyugvó török hatalom. Kirótta a terheket s az adókötelesekre bizta, hogyan fedezik azokat. Adót a mohamedán harczos nem fizetett, őt vallása, katonakötelezettsége kivonták a pénzbeli adózás alól, mint a nyugaton a nemességet. De mohamedánok is űztek kereskedést és ipart s nagy

[1] A hosszas felekezeti viszályról, mely ott folyt, több török okmányt közöl Sebők: Gyöngyös és vidéke tört.

számmal telepedtek meg, főleg a városokban, hol termékeiknek kivált ottani hitfeleik voltak állandó fogyasztói. Nagy boltokat tartottak, vásárokra jártak és számos áruczikkük a királyi területen is élénk keresletnek örvendett. Egyes iparágakat a török különféle kedvezménynyel és mentességgel igyekezett föllenditeni. Ellenszolgáltatás fejében azonban sajátos kötelességeket rótt reájok. Így a szegedi mészárosok állami kedvezményeik fejében postaszolgálatot végeztek. Ők hordták szét a leveleket, s mint az okmányok mondják, kincstári szolgálatban állottak.[1] Ellenben az őstermelést a török egészen régi állapotában hagyta, sőt a török hűbérszervezet sokban éppen akadályozta a mezőgazdaság fejlődését. A török földesúr a részére kiutalt községek megállapitott jövedelméhez képest tartozott katonát állitani, ellenben a puszta föld után nem. Így tehát ott, a hol a puszta földet legelőnek adhatta bérbe, nem állt érdekében a telepités, mert a legelőből való haszon, bármi csekély volt, teljesen az övé maradt. Az alföldön, a déli megyékben s általában ott, hol a marhatenyésztés elterjedt, a puszta falvakat nem is igen telepitette be, hanem a szomszéd községeknek adta bérbe.[2] A török földesúr s általában a törökség nem tekinté hivatásának, hogy békés uton, munkája segélyével gyarapitsa jövedelmét. Előtte is főfontosságu volt ugyan a jövedelem s azért mindent kieszelt, hogy szaporitsa. De e czélját nem úgy igyekezett elérni, hogy jobbágyainak jólétét emelje. Ezzel nem törődött s terhelte jobbágyait, akár birták, akár nem. Különben is fegyvert viselő, hóditó ember volt, a ki kardjával gyarapithatta jövedelmeit. Égett nem csupán a harczszomjtól, hanem a zsákmányolás vágyától is, melynek kielégitésére volt alkalma a végeken elég. Csak át kellett csapnia a közeli királyi területre, hogy onnan dús zsákmányt hozzon haza, melynek legértékesebb része az ember volt, nemcsak katona, hanem mindenki, a ki be nem hódolt. Háboruban és békében megszámlálhatatlan tömegek kerültek rabszijra s minden hadjárat vagy nagyobb katonai művelet után magyar foglyok árasztották el a török birodalom összes rabszolgavásárjait.

Az emberek tömeges rabszijra fűzése s áruként való eladása, a rabszolgakereskedés a magyar-török tartományban általános lett s olyan roppant haszonnal járt a török urakra, hogy a szultán legtávolabbi tartományaiból Magyarországba kivánkoztak a harczvágyó emberek. Mihelyt itt timárt kaptak, nyomban meg is próbálták a hadi szerencsét, a fosztogatást, kivált a rabok ejtését. Magyarország lett az akkori világ egyik legnagyobb rabszolgapiacza, hová Ázsiából is eljöttek a kereskedők, hogy szükségletöket fedezzék, mi rengeteg pénzt hozott a török uraknak. Későbbi békekötések megtiltották ugyan a rabszolgavásárt a szultán magyar területén, csakhogy a tilalom papiroson maradt. A rabok azonban nem mindnyájan kerültek vásárra, hanem csupán azok, a kiket másképen értékesiteni nem

[1] Szilágyi és Salamon a Magyar-Török Történeti Emlékekben 1571-től kezdve számos ide vonatkozó okmányt közölnek.

[2] Iványi, Szabadka története I. 76.

lehetett. Egy-egy előkelőbb ember s általában mindenki, a kitől ura remélhette, hogy kiváltják, nem adatott el, hanem fogságban tartatott, míg a gyakran aránylag roppant váltságdíj le nem fizettetett. Magyar részről követték a példát, s szintén elfogtak minden törököt, a kihez hozzá férhettek. A magyarok nem vitték ugyan vásárra, de váltságdíjat követeltek foglyaikért. Csakhamar minden végvárban, minden úr birtokában feles számmal találtattak török rabok, kik épen úgy üzlet, cserebere, sőt végrendelkezés[1] tárgya voltak, akár a ló vagy más marha. A rab értékéhez, állásához mért bánásmódban részesült. Paksy János egy előkelő török foglyot szállitott (1552) Pozsonyba, kiért 5000 arany váltságdíjat vártak. Eleinte igen jól bántak tehát vele, etették, itatták, muzsikáltattak neki. Utóbb azonban súlyos fogságra vetették.[2] A legeslegnagyobb résznek szörnyű sorsa volt a fogságban, ütötték, kinozták, éheztették, hogy rokonsága annál inkább megszánja és kiváltsa. E tekintetben magyar és török részen egyenlő kiméletlenséget követtek s néha igazán mélyen megindító följegyzéseket találunk az egykorú emlékekben. Megtörtént 1557-ben, hogy egy csausz Nádasdy Tamás foglya volt, ki 2000 forintnyi váltságot kivánt érte. De családja sehogysem birta a pénzt összehozni, s végül fiai ajánlkoztak, hogy maguk mennek atyjuk helyett a börtönbe.[3]

Az itthon maradó foglyok sorsa azonban távolról sem volt oly rettenetes, mint azoké, kiket nagyobb hadjáratok alkalmával törökök és tatárok megszámlálhatatlan tömegekben hajtottak ki az országból. Pár évtized alatt tele volt velük a Balkán-félsziget minden tartománya. Egy részüket ott telepitették meg; még száz év mulva is megőrizték anyanyelvüket, s csak később merültek el végképen a szláv világ tengerében. Másik részük rabszolga-vásárra került. Az ifjabbakkal, főleg lányokkal még némi kimélettel szoktak bánni. Szekeren szállitották őket a fővásárra, Konstantinápolyba, s az utas minduntalan találkozott velük az oda vezető közlekedési vonalokon. 1554-ben Busbeque emliti, hogy szekér számra találta a magyar gyermekeket és lányokat, kiket eladni vittek Konstantinápolyba, pedig már akkor sem volt a városban semmi olyan nagy bőségben, mint épen ez a portéka. A felnőtt, a férfi-rabokat azonban nem kimélték; csordaszámra, mint lovat, béklyóra verve, egymáshoz lánczolva hajtották őket a főváros vásáraira. Konstantinápolyban csakhamar annyira megszaporodott a magyarok száma, hogy 1574-ben feltünt az idegeneknek, s ama nyelvek közt, melyeket az ottani lakosság beszél, a jövevények és foglyok tömegénél fogva a magyart is emlitik.[4]

Évről-évre újabb szállitmányok érkeztek. Szegények úgy igyekeztek magukon segiteni, amint épen ment. Hogy könnyitést nyerjenek, sokan török

[1] Példa rá Balay Kálmán 1576 november 18-iki végrendelete. Gr. Károlyi Okm. III. 403.
[2] Schradt Kristóf levele Mária királynéhoz. Brüsszeli Okmtár, II. 329.
[3] 1557 deczember 14-ikén, Budán kelt levelük. Orsz. Levéltár.
[4] Crusius, Turco-Graecia, 487. Gerlach István 1574-iki levelei alapján.

hitre tértek. Eleinte ezzel vissza is kapták szabadságukat, s haza bocsáttattak. De minthogy itthon ujra fölvették ősi vallásukat, nem hittek többé nekik, s a gályákon dolgoztatták őket nehéz munkában. Ott pusztultak el töméntelen számmal, s csak ritkán sikerült egyik-másik gálya rabjainak, hogy leölték az őrséget és szerencsésen elmenekültek.[1]

A kiválóbb foglyokat a török fővárosban a héttoronyban, a Jedikulában őrizték. Nem börtön, hanem nagy városrész volt a tenger és város közt hét hatalmas tornyú fallal övezve. Első sorban kincstárul, hadi levéltárul és hadszertárul szolgált. 1527-ben, mikor Ibrahim nagyvezér Hoberdanáczczal alkudozott, felnyitott egy ablakot, s azt mondotta: »Látod ott azt a hét tornyot? Tele van kincscsel.« Csakugyan, sokáig tele volt. De nemcsak kincstárnak, hanem fogháznak használták, a legelőkelőbbek, királyok, fejedelmek, főpasák börtöne volt. A foglyok diszes szobákban laktak, nagy szolgaszemélyzet állt rendelkezésükre, s szabadon járhattak, kelhettek a nagy kiterjedésü várban, melyben kert, fürdő, mecset, vizvezeték volt.[2] Két század folyamán sok magyar sóhaja szállt e fényes ketreczből a magasba.

A héttorony közelében lakott maga a szultán, Magyarország igazi ura, melynek sorsát korlátlanul intézte. Három világrészből szedte e czélra hadait, s folyton új meg új tömeget inditott magyar földre, hogy uralmát terjeszsze és megvédje. Emberben a század folyamán nem is szenvedett hiányt, s a török birodalom csak lassanként vérzett el a magyarországi hosszú küzdelemben, mely végre három világrész emberanyagát is elfogyasztotta. Szulejmán alatt azonban ember volt bőségben, kiket ekkor nem is csupán az uralkodói önkény hajtott a csatatérre. A tömegek lelkesülten mentek a hitetlenek elleni szent háborúba, melyet vallásuk általános kötelességükké tett. Készségesen teljesitették e kötelességet. Szulejmán fényes hadi sikerei, a zsákmányra való kilátás fölvillanyozták a harczkedvet, s a tömegek mindig szivesen követték a szultán szavát, midőn fegyverre hivta őket. Mikor a táborban voltak, az állam bőven gondoskodott szükségleteikről, mert Szulejmán jól gazdálkodott s roppant birodalmából rendesen és dúsan folyt be a jövedelem. 1554-ben az államkincstár bevételei 8.196,000 aranyat tettek.[3] Ebből a magyar király 30,000 aranyat, Erdély 10,000-et, Ragusa 12,000-et, Moldva- és Oláhország 20,000-et fizetett évi adóul.

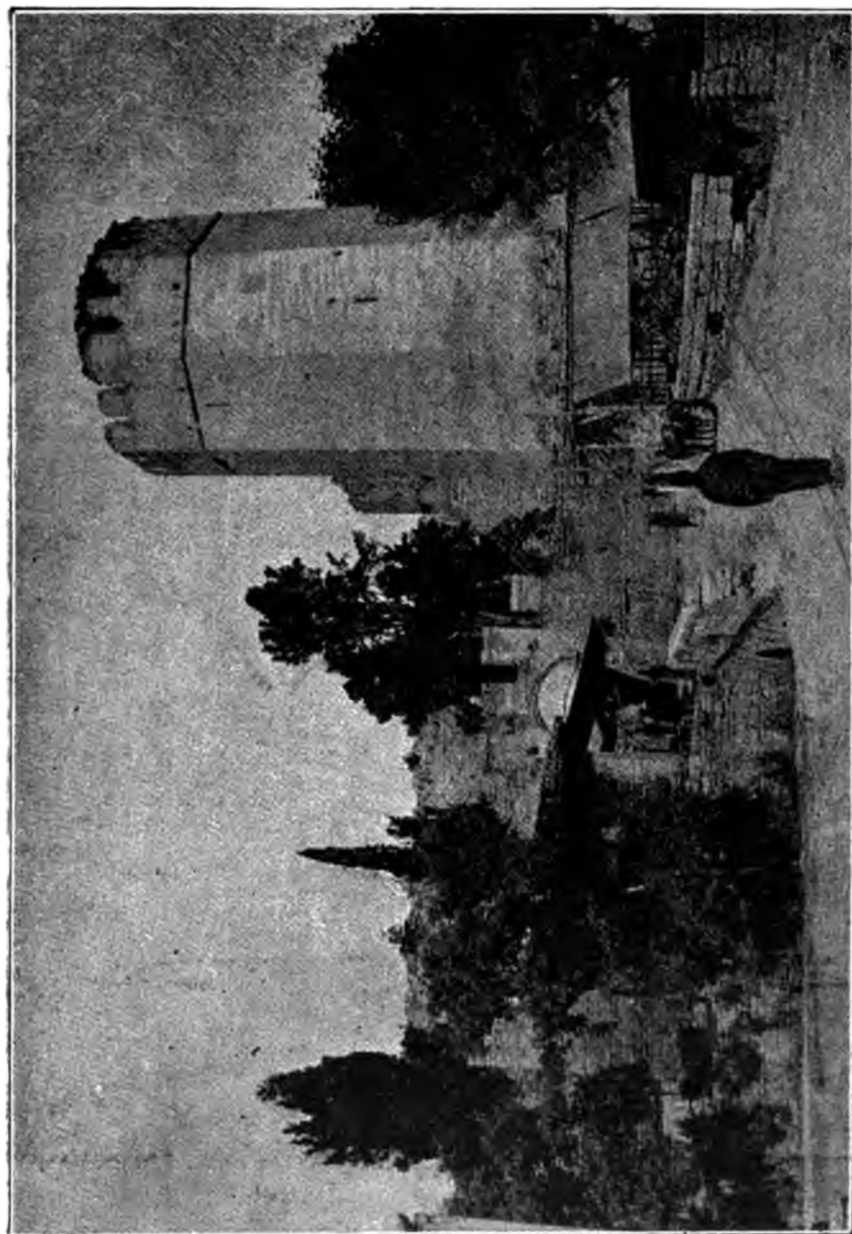
A kincstár e nagy jövedelme biztos alapokon nyugodott s évtizedek multán sem csökkent.[4] Szulejmán rendelkezett tehát mindennel, pénzzel, katonával, személyes tehetséggel és tekintélylyel, hogy nagyhatalmi politikát csináljon. Sőt még tanácsosai kiválasztásában is rendesen szerencsés volt, mert a tehetséghez s az érdemhez képest töltötte be a közállásokat. De fon-

[1] Crusius, (Turco-Graecia, 504.) 1575 februárból emlit ily esetet.

[2] 1606-iki leirása. Századok, 1868. 311—13.

[3] Alberi, id. m. III. sor. I. 149—50. Trevisano velenczei követ jelentése.

[4] 1573-ban szintén 8 millióra teszik a kincstári jövedelmet. Alberi, u. ott.

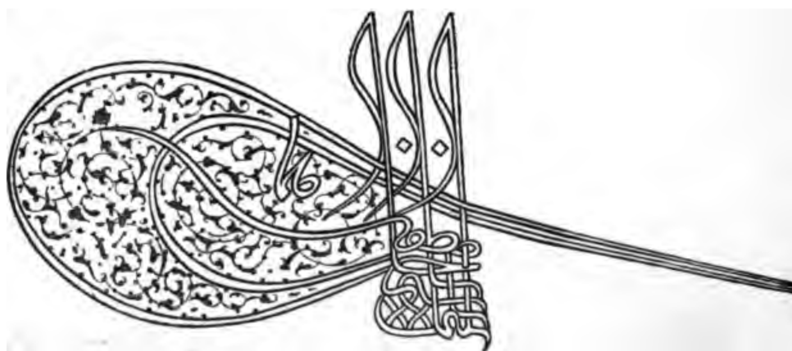

A héttorony Konstantinápolyban.
(Fenyképfelvétel után.)

tosabb ügyekben tanácsosai csak olykor-olykor gyakoroltak reá befolyást, mert őket is szeszélye szerint változtatta. Rendesen nem hallgatott senkire, s aki utjában állt, azt lesujtotta. Saját gyermekeit s unokáit sem kimélte, őket is legyilkoltatta kegyetlenül. Csupán egyetlen emberi lényhez ragaszkodott érintkezésük első napjától mindvégig s ez Roxelane szultána volt, a ki állandóan magához tudta bilincselni s uralkodott a mindenható szultánon mindvégig. Atyja Kis-Oroszországban pópa volt, kitől a leányt még gyermekkorban tatárok ragadták el. A szultán háremébe kerülve, Roxelane nem annyira szépségével, mint bájosságával, jó kedvével, vig kedélyével — churremnek, a jókedvűnek, nevetőnek nevezték — s élénk eszével vonta magára Szulejmán figyelmét, kit mindinkább teljesen elbűvölt.

Nemcsak kedvencze, hanem legbizalmasabb tanácsadója, valóságos császárné[1] volt. Neki is levén gyermekei, a szultánnak legidősebb fiát, a népszerű Musztafa herczeget megölette, hogy saját fia legyen majdan szultánná. O maga második szülöttét, Bajazidot óhajtotta volna, a legidősebb fiu, a részeges Szelim helyett trónörökösnek. De mikor a szultána meghalt (1553), Szulejmán keservesen megsiratta ugyan, utóbb (1561) azonban kérlelhetetlenűl ölette meg Roxelane kedvenczét, Bajazidot öt gyermekével együtt. Keleti kényúr volt családjával és alattvalóival szemben egyaránt. Föltétlen engedelmességet kivánt tőlük, s szeretetükkel, ragaszkodásukkal legkevésbbé sem törődött. Magyarországi uralma is a merő önkényen, a fegyveren nyugodott s magyar alattvalói csak rémülettel gondoltak »hatalmas császárukra«, ki szintén nem törődött velük, mig akaratával nem elleneztek, az adót megfizették s türelmesen hordták nehéz igáját.

[1] Lavisse, id. h. IV. 761.

II. Szulejmán thugrája.

NEGYEDIK KÖNYV

*

AZ ORSZÁG VÉGLEGES FELOSZTÁSA

1548—1568.

I. FEJEZET.

Erdély megszerzése.

BÉKE, melyet Ferdinánd és Szulejmán kötöttek, Erdély közreműködése nélkül létesült ugyan, de mint török hűbért, ez országot is magába foglalta. A mig tehát a király a békeszerződést megszegni nem akarta, abban kellett hagynia a megszerzésére irányuló törekvéseket. Megtette, sőt kelleténél többet tett. Nem levén a barátra többé szüksége, maga is, a császár is nyiltan éreztette vele haragját; keményen megleczkéztették s leplezetlen megvetéssel bántak vele. Midőn a portán Rusztem basa (1548 márczius havában) azt kérdezte Malvezzitől, a király állandó követétől, hogyan áll Ferdinánd a baráttal, azt a választ kapta, hogy a királynak semmi köze e semmi emberhez. »A szunyog

XVI. századi könyvdiszités a magyar czimerrel.
(Verbóczy Hármaskönyve 1561-iki bécsi kiadásának czimlapjáról.)

is kicsiny, — felelt a nagyvezér, — de nagyokat csip.« »Csakhogy könnyü agyonnyomni«, — vágta vissza Malvezzi,[1] a ki a maga részéről mindent elkövetett, hogy Ferdinándot a barát ellen ingerelje.

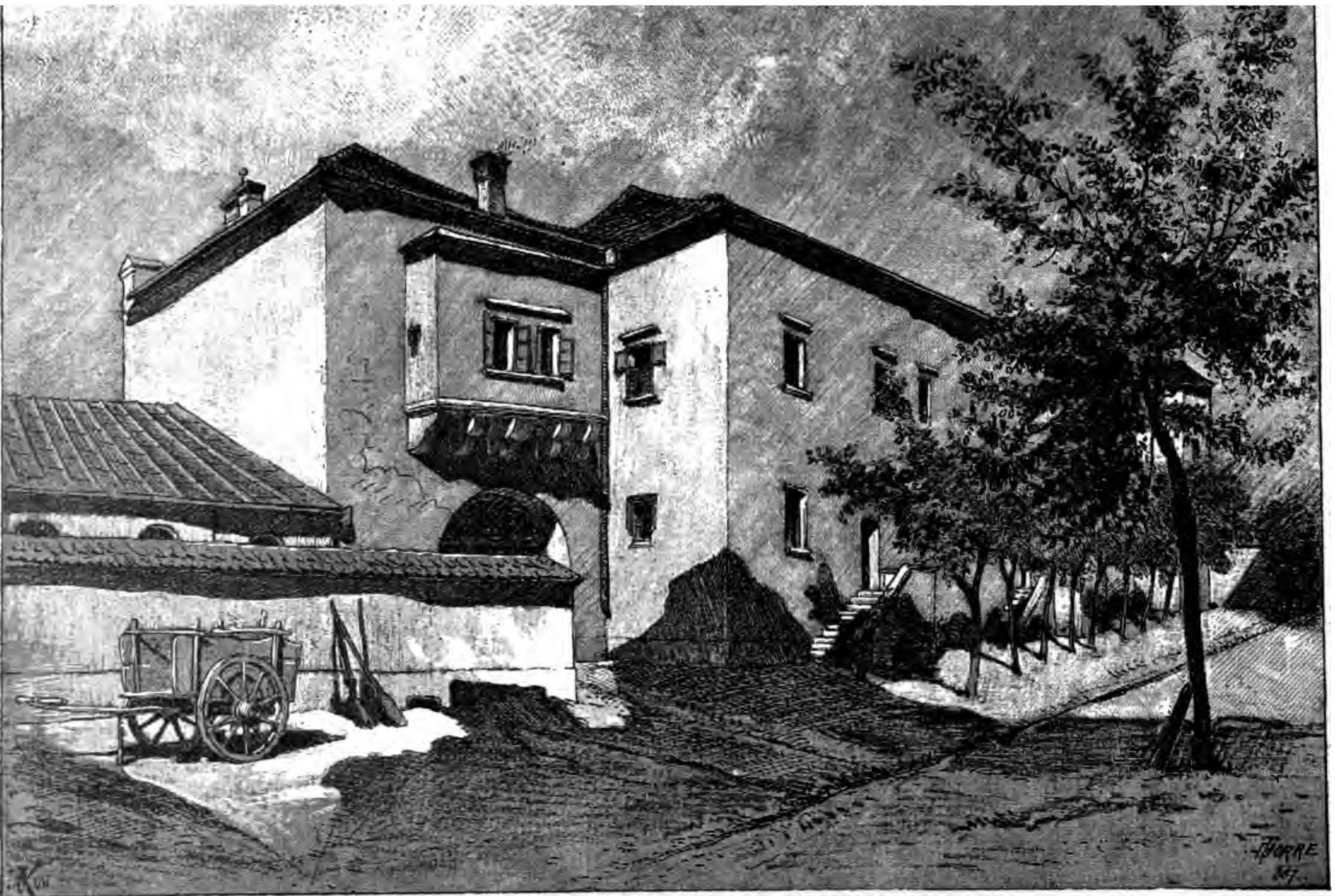
Azt jelentette a portáról, hogy látta a barát titkárának és 10 főurnak levelét, melyben a szultántól 12,000 arany évi adó fejében maguknak kérik a király magyarországi birtokait. Másrészt Ferdinánd aligha nem hallott valamit Joachim, brandenburgi választó, az 1542-iki hadjárat gyászvitéze abbeli törekvéseiről, hogy neje örökjoga czimén szerezze meg Erdélyt. A választó kétszer is küldött követet a baráthoz, kinek a havelburgi püspökséget igérte.[2] A barát azonban távol állt minden oly törekvéstől, mely Ferdinánd ellen irányult vagy jogait sérthette volna. Ellenkezőleg, új és erősebb kapcsokat igyekezett a király és Erdély közt teremteni, hogy a váradi béke, mihelyt a viszonyok engedik, végrehajtható legyen. A váradi szerződésben Ferdinánd feleségül igérte egyik leányát János Zsigmondnak. A barát már 1544 óta sürgette a királyt, hogy a szerződés e feltételének eleget tegyen. Ez ügyben a pápa közvetitését is kikérte s hajlandó volt Erdélyt azonnal átadni Ferdinándnak, mihelyt János Zsigmond egy olasz vagy német tartományt kap kárpótlásul. Ezt a pápa szóba hozatta Károly császárnál. A barát később ujra fölvetette az eszmét s kilátásba helyezte, hogy a kérdés végleges megoldásában, háborus bonyodalom esetén, nemcsak maga, hanem a moldvai vajda is támogatja a királyt. A pápa[3] melegen ajánlotta az ügyet Ferdinándnak, ki azonban éppen ez időben békét akart kötni a szultánnal. Mikor ez a béke létrejött, kereken kimondta, hogy, ha az erdélyiek az elmult öt év folyamán nem csatlakoztak hozzá, öt évig immár ő nem tehet érdekükben semmit. A császár szintén úgy nyilatkozott, hogy a béke meg van kötve s szavát a hitetlenekkel szemben sem szegheti meg, vagyis a béke folyamán reá nézve erdélyi kérdés nincs.

A barát magára maradt tehát, még pedig olyan helyzetben, mely egyre zavarosabb lett s a legnagyobb veszedelmekkel fenyegette az országot. Viszonya Izabellával s a hozzá szitó urakkal mindinkább megromlott. A királyné folytonosan czivakodott, perlekedett vele, bepanaszolta az országgyűlésen s a portán, hivei meg engedetlenkedtek, fegyverfogással fenyegetőztek. A rendek lelkesen kitartottak ugyan a baráttal s minduntalan kibékitették a királynéval, de a szeszélyes asszony kibékülési rohamait nyomban a harag és az elkeseredés új kitörései váltották fel. A két egyéniség annyira elütött egymástól, hogy lehetetlen volt összeférniök, s viszályuk az ország belső nyugalmát a legnagyobb veszélybe dönthette. A királyné teljes

[1] A párbeszédről Justus de Argento, Malvezzi követtársa. Hormuzaki, Documente privitore la Istoria Romanilor. II. sor. I. 247.

[2] A brandenburgi e törekvéseiről némi hirt ad a követ, Kanitz Gottfried részére készült utasitás, mely a többek közt is emliti, hogy a koronát és János király végrendeletét Temesvárt őrzik. Drüffel, Forschungen zur deutschen Gesch. VII. 217—25.

[3] Követének adott utasitás a tört. bizottság másolatai közt.

György barát háza Szamosujvárt.

(Rajzolta Dörre Tivadar.)

megsemmisitéssel fenyegette azt a nagy munkát, melyet a barát az állami rend terén néhány év alatt annyi nehézség közt alkotott. Fölmerült azonban egy más, sokkal komolyabb veszedelem is. A szultán elérkezettnek látta az időt, hogy Erdély területét megdézsmálja s visszavegye ama föld egy részét, melyet 1541-ben János Zsigmondnak adott. Azt követelte a baráttól, engedje át neki a Temesközt s Becse és Becskerek várait. A portán különösen a fogoly Maylád István dolgozott ellene s azzal vádolta, hogy Erdélyt német kézre akarja juttatni.[1] De közvetve maga Izabella és főhivei, Petrovics, Patóczy Ferencz,[2] Kendy Ferencz is a török malmára hajtották a vizet. Nemcsak az országgyűléssel (1547) hozattak egyes törvényeket, melyek a barát megbuktatására irányultak, hanem bepanaszolták a szultánnál, ki készségesen beavatkozott a viszályba, hogy annál nyomatékosabban követelhesse a jelzett terület, első sorban Becse átadását. Igy a barát mindinkább nehéz helyzetbe jutott. Nem a saját uralmát féltette. Kétségkivül szerette a hatalmat, de nem önczélnak, hanem csak eszköznek tekinté a János király irányában elvállalt s a váradi és gyalai szerződésekben szabatosan megállapitott kötelességek teljesitésére. A közönséges emberek hiusága és dicsvágya nem bántotta soha. Mint Erdély s a részek mindenható ura, a legszerényebb, a legegyszerübb életmódot folytatta. Udvart nem tartott, pompát nem fejtett ki, rokonait, kiket maga köré gyüjtött, nem tolta előtérbe. Unokaöcscseit (nővére, Draskovicsné gyermekeit, ki háztartását vitte) gondosan neveltette ugyan, de világi javakkal, jószággal, birtokkal nem halmozta el, mint ez ama korban általánosan divott. A legfőbb hatalom birtokában olyan egyszerüen élt, mint egy szerzetes s igy a közelgő viharoktól nem a saját állását, hanem Erdélyt, a gondjaira bizott lakosságot féltette. Izabella üzelmeit még csak meg tudta volna fékezni. De a szultán követelései a legnagyobb mértékben megrémitették. Érezte, hogy ez a vég kezdete, hogy elérkezett a válságos pillanat, mely Erdély jövője fölött fog dönteni, mert előre láthatta, hogy mihelyt a most kivánt várakat és területeket átadja, a szultán telhetetlen birtokszomja új követeléseket emel. Féltette az országot s minthogy maga tehetetlenül állt szemben Szulejmán hatalmával, a váradi béke végrehajtásában, a Habsburgok segélyében látta az egyetlen mentő eszközt. Ha addig is hiven ragaszkodott a váradi békében lefektetett politikához, a körülmények nyomása alatt immár tényleg végre akarta hajtani a váradi szerződést, hogy elháritsa Erdélyről a végcsapást. Ismételve hangoztatta, hogy inkább akarja, hogy Erdély keresztény, semhogy török legyen. A császárhoz, a kereszténység világi fejéhez, fordult tehát s meghatóan ecsetelte neki a veszedelmet, melyet Erdély török kézre jutása az egész kereszténységre hozhat. De a császár is, Ferdinánd is, hidegen elutasitották.

[1] 1548 novemberben egy pasához intézett egyik ilyen előterjesztését közli Hormuzaki, id. m. II., 1. 252–3.

[2] Életrajzát megirta Zsilinszky Mihály: Századok, 1888.

Az Athenaeum nyomása.

IZABELLA KIRÁLYNÉ

(Kranach Lukács egykoru festménye a hg. Czartoryski-múzeumban, Krakkóban.)

E közben viszonya Izabellával mindinkább tarthatatlanná vált. Maga a királyné is ott akarta hagyni Erdélyt. Mikor atyja, I. Zsigmond lengyel király 1548 ápril 1-én meghalt, Bona özvegy királyné haza hivta.[1] Ekkor azt felelte ugyan, hogy a szultán engedélye nélkül nem távozhatik, de csakhamar ujabb férjhezmenetelének eszméje[2] merülvén fel, szivesen távozott volna. Petrovics és hivei azonban nem engedték s azzal ijesztették, hogy ez esetben a szultán Konstantinápolyba viteti a kiskorú fejedelmet. Ez ingadozásai közepett a barát rávette a királynét s a rendeket, hogy Ferdinándhoz követséget küldjenek, mely október havában csakugyan Pozsonyba érkezett. A barát a pápát is felkérte, támogassa törekvéseit a királynál, ki ezúttal nem volt többé oly rideg s legalább arra nyilatkozott késznek, hogy tárgyalásokba bocsátkozik. De nem sietett velük, akárhogy sürgette a barát, kinek lába alatt égni kezdett a föld, mert Izabella és Petrovics ismét lázongtak ellene. Egy lengyel követ közreműködésével (1549 május havában) kibékültek ugyan s Bátorban Ferdinánd embereivel végre megkezdődhettek az értekezletek.[3] Itt Salm Miklós gróf és a barát hamar megegyeztek egymással. A Zápolyai család ősi javainak visszaadásáról ekkor már szó sem lehetett, s a bátori egyességben kárpótlásul a királyfi Oppeln és Ratibor sziléziai herczegségeket kapta 15,000 forint biztositott évi jövedelemmel, Izabellának meg jegyajándéka fejében a király 100,000 forintot igért. Az egyesség szerint Erdély a király birtokába ment át, ki a kormányzatot a barátra bizza. Ki volt kötve, hogy erős német had szállja meg a végeket, s támadás esetén megsegitse Erdélyt. A barát megtett mindent, hogy az összes érdekelt tényezőkkel elfogadtassa a bátori egyezményt. De ekkor éppen Izabella, ki azelőtt maga sürgette a kiegyezést, emelt szándékai elé váratlan akadályokat. A helyzet annyira kiélesült, hogy csaknem kitört a polgárháború. A barát a rendekhez folyamodott, kik magasztalással halmozták ugyan el a »hű, igazságos és fáradhatatlan embert«, de a hangyabolyba nyulni maguk sem mertek s a viszálykodók kibékitését a Kolozsváron 1550 februárban tartandó gyűlésre halasztották. A barát felkérte tehát őket, hogy e gyűlésen mennél számosabban jelenjenek meg. Ugyanerre kérte Izabella hiveit. A királyné el is ment, de azok, kik a barát ellen szokták ingerelni, elmaradtak. A kolozsvári gyűlésen a királyné és lengyel kegyenczei ellen igen ingerült volt a hangulat. A rendek azonban csak panaszkodtak, de nem határoztak. A királyné sirva tért vissza Fejérvárra s még inkább gyűlölte a barátot. Ferdinánd viszont szintén habozott s Károly császár hozzájárulásától tette függővé (1550 január 8-ikán) a bátori egyezmény végrehajtását.

Másrészt a viszony a portával egyre feszültebbé lett. Szulejmán 1549-ben

[1] Hormuzaki, id. h. 250—51.

[2] II. Zsigmond lengyel király, Izabella testvére, egy kelet nélküli, de 1548—49-ből való levélben azt irja neki, maradjon Erdélyben mindaddig, mig kilátásba vett férjhezmenetele meg nem adja neki a kellő okot a távozásra. A levél a tört. bizottság másolatai közt.

[3] Zebrzydowszky András püspök Erdélyből irt levele. Acta hist. res gest. Pol. ill. I.

diadalmasan tért haza Konstantinápolyba a perzsa hadjáratról. Petrovics beárulta neki a barát szándékait, s a franczia befolyás erőteljesen dolgozott a barát és a Habsburgok közti egyesség meghiusitásán. A szultán követet küldött Ferdinándhoz, hogy az erdélyi dolgokról fölvilágositást kérjen. Ferdinánd úgy segitett magán, hogy a barátra kent mindent, s a török követ azzal tért haza, hogy Ferdinánd szentül ragaszkodik az 1547-iki békeszerződéshez s csak a barát ármányai veszélyeztetik a fennálló viszonyokat. Erre Szulejmán Mahmud csauszt (1550 szeptember havában) Erdélybe küldte azon irásbeli rendelettel, hogy a barát helytartói állásától megfosztatván, egyszerüen kivégeztessék. A szultán rendelete meglepett mindenkit, még Petrovicsot is. Senki sem mert a barát ellen mozdulni, mert »nagy dolog az«, irta Izabella a portára. E kétségbeejtő helyzetben a barát lángelméje egész fényében nyilatkozott meg. Biztosra vette bukását mindenki, főleg Ferdinánd magyarországi hivei, kik nem segitették ugyan, de a király és az ország érdekében sajnálták vesztét. A barát azonban meg tudta akadályozni, hogy a hullámok összecsapjanak feje fölött. A diplomatia és a háboru minden eszközét felhasználta a veszedelem elháritására s csakugyan ura maradt a helyzetnek. A portára követet küldött, hogy eljárását igazolja, Mahmud csauszt személyes találkozásra kérte s a maga ügyének nyerte meg.

Részletek György barát szamosujvári házából.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

A fegyverrel ellene támadó Petrovicsot, ki Izabella nevében a moldvai vajdához és a budai pasához fordult segélyért, fegyverrel fékezte meg. Első sorban Gyula-Fejérvárt vette ostrom alá, hogy az ott levő királynét békére kényszeritse. Ez sikerült is, még mielőtt a moldva, oláh és budai török hadak, melyek Fejérvárt fölmenteni Erdélybe özönlöttek, megérkeztek. Egész Erdély a baráttal tartott, kinek szavára hatalmas had [1] gyült össze, melylyel a moldvaiakat kiverte, mire a havasalföldiek is kitakarodtak. Másrészt a királynéval megiratta a budai pasának, hogy kibékülvén a baráttal, nincs többé a segitségre szüksége, mire néhány apró vereség után a török is eltávozott.

Ezzel a veszély el volt ugyan háritva, de előre lehetett látni, hogy a szultán nem hagyja bosszulatlanul seregei kudarczát. Sőt abban sem lehetett kétség, hogy Izabella és Petrovics, kik csak kénytelenségből tették le a fegyvert, ezután is folytatják ármányaikat. A barátnak föl kellett tehát használnia a rövid fegyvernyugvást, hogy ügyét Ferdinánddal végképen rendbehozza. Előnyére szolgált, hogy immár a király is megváltoztatta erdélyi politikáját, mely eddig leginkább a császár óhajainak s érdekeinek megfelelően alakult, ki pedig a leghatározottabban ellenezte Erdély megszerzését, mert a Habsburgok minden erejét a német protestánsok ellen akarta összpontositani. Ferdinánd követte bátyja utasitásait s csak akkor fordult a császár ellen, mikor ez a protestánsokon nyert sikereit Ferdinánd s fia Miksa — különben a császár veje — megkárositására próbálta felhasználni. A két testvér közt régen az a megállapodás létesült, hogy Károly halála esetén a császári méltóság Ferdinándra, illetve utódaira szálljon s ez egyezség alapján Ferdinánd római királylyá — trónörökössé — választatott. A schmalkaldeni háború győzelmes befejezése után azonban Károly lehetőnek tartotta, hogy fiát, a spanyol Fülöpöt választatja császárrá. Mihelyt komolyabban kezdett e tervével foglalkozni, a két testvér benső személyes viszonya is megbomlott, s mikor Augsburgban találkoztak, talán először életükben, igen hevesen összekoczczantak. A császár azt mondta, hogy türelmének fonala ketté szakadt, mert a franczia sem ejtett rajta olyan sértést, mint Ferdinánd és fia, Miksa. Mária királyné békéltető közbenjárása, különösen azonban a német fejedelmekkel támadt ujabb összeütközések ismét közelebb hozták ugyan a két testvért, de Ferdinánd ez idő óta nem azonositotta magát többé a császárral, hanem önállóbb politikát követett s a maga útjain kezdett haladni. Tisztán saját érdekei szempontjából mérlegelte az erdélyi kérdést is. A Petrovics-féle mozgalmak idején magyar tanácsosai folyton figyelmeztették, ne szalaszsza el a kedvező alkalmat, hanem vegye át Erdélyt a baráttól. Sbardellati Ágost váczi püs-

[1] Az erdélyi kútfők szerint 50,000, Morosini és Badoer velenczei követek szerint 20,000. E sereggel kiverte az ellenséget s 2000 lovat ejtett zsákmányul. 1550 deczember 19-iki jelentésük Augsburgból. Azt is irják, hogy a barát Erdély helytartójának s Ferdinánd szolgájának nevezi magát leveleiben, s hogy Ferdinánd leveleit, mielőtt elolvassa, meg szokta csókolni. Venet. Depeschen, II. 284.

pököt egyenesen azért küldték (1550-ben) hozzá Augsburgba, hogy a barát megsegitésére birják. A király hajlott szavukra s Sbardellatit azzal bocsátotta haza, hogy költségén 4000 lovast fogadjanak s a barát segitségére küldjék.[1] A barát ugyan időközben maga segitett magán. Ettől kezdve azonban Ferdinánd politikája megváltozott s határozottan Erdély megszerzésére irányult. E fordulatot egy más körülmény is elősegitette. A török béke ugyanis 1550 nyara óta alapjában megingott. A török Szolnokon várat akart épiteni. E tervnek azonban Dobó István, Eger kapitánya, neszét vette, s arra ösztönözte a királyt, előzze meg a törököt s maga épitsen a fontos katonai és közlekedési csomóponton erősséget. 1550 szeptember havában a királyi hadak meg is szállták Szolnokot s nyomban megkezdődött a várépités, mely a következő évben szerencsésen véget ért.[2] De a szultán a vár épitését a béke megszegésének minősitette s új háborúval fenyegetőzött. Igy a béke, mely 1552 júliusban különben is lejárt, már 1550 második felében nagyon ingadozó alapon állt s minden pillanatban megbomolhatott. A király tehát nem sokat koczkáztatott, midőn Erdély megszerzését végre komolyan megpróbálta. E nélkül is számba kellett vennie az új háború eshetőségét, melyben Erdély birtoka okvetlenül nagy előnyére szolgálhatott. Megkezdte tehát a munkát, a baráthoz kirendelte biztosait, maga meg Németországból, hol a telet tölté, 1551 márczius 1-re haza akart térni,[3] hogy Bécsből intézhesse a magyar ügyeket. Eleinte személyesen akarta vezetni a tárgyalásokat s udvarába hívta az erdélyieket, mig kiküldött biztosai február elején Diószegen találkoztak a baráttal, ki részletesen előadta óhajait. Első sorban Izabella kielégitését kivánta és pedig lehetőleg egy-

Mária özvegy királyné.
(Eredetije az ambrasi arczképgyüjteményben.)

[1] Morosini és Badoer november 6-iki jelentése. Venet. Depeschen.
[2] Illésy János, Adalékok a szolnoki vár épitéséhez és első ostromához. Hadtörtén. Közlem. 1893. 625.
[3] Február 6-iki levele a tört. bizottság másolatai közt.

szerre, hogy végkép megszabaduljanak tőle. A mi Erdélyt illeti, éles észszel világitotta meg ez ország strategiai jelentőségét a török harczokban. Buda vivása esetére — mondotta — innen csekély sereg nagy bajt okozhatna a töröknek, sőt lehatolhatna egész Drinápolyig.[1] Egyelőre azonban csak 5—6000 idegen zsoldost kért az ország biztositására. A király azon óhajára, hogy a tárgyalások Bécsben, vagy a királyi terület egy távolabbi pontján folytattassanak, a barát azt felelte, hogy a bizonytalan helyzetben akár csak rövid időre sem távozhat országából. De Bornemissza Györgyöt követül küldte Augsburgba a királyhoz,[2] ki csak márczius derekán utazhatott onnan el s maga is belátta, hogy czélszerűbb lesz a tárgyalásokat a helyszinén folytatni. E végből biztosait Váradra rendelte. Sőt mihelyt Bécsbe érkezett, utasitotta Báthory Andrást, hogy a vezetése alatt levő 1300 huszárral s 1700 ezután toborzandó gyaloggal a barát rendelkezésére helyezkedjék.[3] Ezenkivül Nádasdy Tamást is Erdélybe küldte.[4] A biztosok a kellő utasitással ellátva, ápril második felében indultak el. Minthogy a barát 6000 főnyi idegen zsoldos hadat kért, Ferdinánd hozzáfogott a haderő összeállitásához, melynek fővezérévé Castaldo Jánost nevezte ki,[5] mig a magyarországi végek védelmét Teufel Rézmánra bizta. Ezzel megtörtént az eldöntés. A király immár komolyan hozzáfogott Erdély visszaszerzéséhez s a váradi szerződés végrehajtásához. Sokáig készült, sok időt engedett magának, de a cselekvés pillanata még mindig teljesen készületlenül találta. Kiadta ugyan a parancsot, hogy az Erdélybe rendelt zsoldoshad Eger várában gyülekezzék, de mikor az új fővezér oda érkezett, ott mindent a legnagyobb rendetlenségben talált. Nem volt ágyú, s a csapatok a Tiszán való átkelésre csak néhány rozoga hajóval rendelkeztek. A sereg létszáma szintén csekély volt; valami 1000 spanyol és 2000 német gyült össze, csupa járatlan kapitányok és tisztek alatt.[6]

E közben az aggodalmak, melyeket a barát a töröknek Erdély elleni szándékai iránt táplált, csakugyan beteljesültek. A porta külön követ útján azt kivánta a rendektől, emeljék az évi adót 50 ezer aranyra s engedjék át Becsét, melyért a szultán a királyfit más területekkel kárpótolja s meg is koronáztatja. Mindez még gyorsabb cselekvésre készteté a barátot. Nyomban Erdélybe sietett. Útközben kocsija feldőlt s kisérete ezt rossz előjelnek tartva, arra kérte, forduljon vissza. »Az én sorsomat — felelte — az égben vezérlik, kocsija biztos úton halad, vezére pedig csalhatatlan.« Haladt tehát tovább a — halálba. Erdélyben teljes zürzavarral találkozott. A királyné az ország-

[1] Sbardelati váczi püspök és Teufel Rézmán február 7-iki jelentése.

[2] Február 16-ikán látta el a kellő utasitással.

[3] Ferdinánd több levele február 18—21-iki kelettel a tört. bizottság másolatai közt.

[4] Márczius 25-iki levele u. ott.

[5] A király ápril 17-iki levele u. ott. Maga a kinevezés formaszerűen ápril 27-ikén történt. U. ott.

[6] Május 14-iki levél u. ott.

gyűléstől a barát letételét követelte, s midőn a rendek nem teljesitették kívánságát, hivei fegyverkezni kezdtek. A barátot mindez nagyon lehangolta; végre belefáradt a hosszú küzdelembe, öreg ember volt, betegeskedni kezdett. Véget akart vetni a kinos helyzetnek. Hogy a megegyezést Ferdinánddal siettesse, Izabella kielégitését nem azonositotta többé annyira Erdély ügyével, mint eddig. Kezdte a kettőt különválasztani s hangulatának e változása Károly császárhoz intézett levelében élénken nyilvánul.[1] Nem ejtette ugyan el az özvegy és az árva ügyét, sőt a legnagyobb viszály közben is mindig kérte számukra Ferdinánd kegyelmét. De mindenekelőtt Erdély biztositását viselte szivén, mert az ország jövőjét a török részéről a legnagyobb mértékben fenyegetve látta. Egyéni sérelmeinek hatása alatt talán komorabbnak nézte a helyzetet, mint a minő valóban volt. Bizonyosra vette, hogy a török immár egyszerűen el akarja foglalni Erdélyt. Azt mondotta tehát: ha az ország meg akar maradni keresztténynek, más urat kell keresnie, mert sem ő, sem a királyné nem képesek többé róla a török vészt elháritani. Erre csak Ferdinánd segélye nyujthatott reményt, s azért a barát mindent elkövetett, hogy békésen, vér nélkül juttassa a királyt Erdély birtokába. Mikor Castaldo kis seregével június 4-ikén Kolozsvárra érkezett, ott már várta a rendek küldöttsége, mely hódolatát fejezte ki. Ellenben a királyné hivei fegyvert fogtak s egy török csausz is érkezett a baráthoz, ki azonban elhitette vele, hogy az egész háboruságot Petrovics idézte föl, s hogy Ferdinánd hadai csak azért jöttek az országba, hogy segitsék Petrovics leverésében. A mozgalom csakugyan hamar véget ért. A királyné megkezdte a tárgyalásokat Castaldoval s a szeszélyes asszony, a ki még a tavaszszal török segélyt kért Erdély megtartására, már június 17-ikén égre-földre rimánkodott Castaldonak, szabaditsa ki az országból, ebből az átkozott purgatoriumból. Nem is emelt nehézségeket az egyezmény végleges megkötése ellen, melynek alapelvei a váradi, gyalai és bátori szerződésekben s a diószegi tárgyalásokban régesrégen megállapittattak. Csak egy kivánsága okozott nagyobb nehézséget. Izabella azt óhajtotta, hogy, a váradi békének megfelelően, fia Ferdinánd egyik leányával jegyeztessék el. Ferdinánd el volt ugyan tökélve, hogy sohasem adja leánya kezét János Zsigmondnak, de ezuttal nem utasitotta vissza ridegen Izabella kivánságát. Azt felelte, hogy ma még ez iránt nem tehet igéretet, mert leányai gyermekek, s ha felnőnek, akkor sem adja őket beleegyezésük nélkül férjhez. Idővel azonban — mondá — e házasságról is lehet beszélni.[2] Később ujra hangsúlyozta, hogy az eszme nem kivihetetlen, csak időelőtti s kérte a királynét, hogy elhalasztása ne akadályozza az egyezmény megkötésében.

Izabella nem sokat törődött fia jövőjével s ebbe is belenyugodott volna, úgy hogy a kiegyezés már július első hetében kész volt, de Castaldo nem akarta

[1] Márczius 31. Enyed. Közli Károlyi Árpád: Tört. Tár, 1880. 58—9.
[2] Június 21-iki levele a tört. bizottság másolatai közt.

ZÁPOLYAI IZABELLÁT MARTINUZZI LEMONDÁSRA KÉNYSZERITI
(THAN MÓR FESTMÉNYE GRÓF BATTHYANYI ELEMÉR BIRTOKÁBAN)

A Magyar Nemzet Történetéhez *Az Athenaeum kiadása*

aláirni, míg Petrovicscsal meg nem egyezett.[1] Ferdinánd nemcsak nem ellenezte, hanem egyenesen óhajtotta, hogy Petrovics Temesvárt megtartsa. Az öreg katona azonban, minthogy a baráttal halálos ellenségeskedésben állt, nem akart a barát uralma alatt maradni s másutt kért temesi jószágaiért kárpótlást. Főkivánsága azonban az volt, hogy János Zsigmonddal Ferdinánd egyik leányát jegyezzék el. Minthogy időközben a szultántól újabb fenyegető levelek érkeztek, Castaldo sem látta czélszerűnek a további halogatást s azon kikötéssel, hogy Petrovics is hozzájárul, aláirta a szerződést, melyben Ferdinánd nevében és felhatalmazásával elvállalta a kötelezettséget, hogy János Zsigmond atyai öröksége helyett megkapja Sziléziában az oppelni és ratibori herczegségeket, melyek évi jövedelme 20,000 frtról 25,000-re kiegészittetik, hogy továbbá feleségül nyeri a király legkisebbik leányát, Johanna főherczegnőt, mig Izabella királyné hitbéreért 100,000 aranynyal kárpótoltatik. A királyné július 19-én könnyezve irta alá a szerződést, melyben a maga és kiskorú fia nevében Erdély s a magyar részek birtokáról ünnepélyesen lemondott.

Izabella királyné aláirása.

Július 20-ikán indult a királyné Castaldoval, a baráttal s megfelelő kisérettel Fejérvárról Kolozsvárnak. 21-ikén Enyeden túl, a tordai határnál a barát megállitotta a menetet s a királynétól hosszú beszédben búcsúzott el. Elmondotta, milyen soká szolgálta Jánost, s milyen hálára van neje és fia iránt kötelezve. E háláját, azt hiszi, csak úgy fejezhette ki, hogy a királynét és fiát, valamint az egész országot kiragadta a török kezéből, ki minden pillanatban beronthat, mit megakadályozni az erdélyiek maguk nem képesek. Évek óta — mondá — azon törte fejét, hogyan juttathatja a királynét és fiát veszélytelen, nyugalmas helyzetbe, keresztény fejedelem oltalma alatt. Most Ferdinánd királyban bizik, hogy ez igyekezetének foganatot szerez. Bocsássa meg a királyné, — végzé a barát — hogy e beszédet itt a szabadban, a forró napon, s nem szobában mondja el. De közel van az ország határa, s ő e perczet tartja a legalkalmasabbnak, hogy szándékait föltárja. Castaldohoz fordulva lelkére kötötte, hogy mihelyt az ország a király kezébe megy át, védje meg teljes erővel s a népet reményeiben

[1] Mindez Castaldo július 7-iki levelében, a tört. bizottság másolatai közt.

meg ne csalatkoztassa, különben kárba vész a király minden fáradozása és költsége. Izabella azt felelte, hogy neki is mindig az volt a vágya, hogy az ország, valamint ő maga és fia, Ferdinánd védelme alá jussanak, s most készségesen ajánlja magát, fiát és országát a király oltalmába.[1] Július 21-ikén a királyné Castaldonak adta át a szent koronát a koronázás többi jelvényeivel együtt, melyeket erős katonai fedezet kisért Magyarországba.

Július 26-ikán Kolozsvártt összegyűltek a rendek, jóváhagyták az egyezséget, s csakhamar Petrovics is belenyugodott az eldöntésbe. Mindkét fél megesküdött a szerződés megtartására, s ünnepélyesen megülte János Zsigmond eljegyzését Johanna főherczegnővel. Augusztus 6-ikán Izabella fiával és nagy kiserettel Kassára indult. Mikor a Meszes-hegyre értek, megállitotta kocsiját s egy hársfába három betűt: S. F. V. (sic fata volunt, igy akarja a végzet) vésett. Azután egy bánatos pillantást vetve egykori birodalmára, folytatta utját Kassára. Ez a város volt ideiglenes tartózkodása helyéül kijelölve, mig Ferdinánd a sziléziai herczegségeket átadhatja s hitbérét kifizetheti.

Izabella gyűrűje.
(Gróf Andrássy Géza gyűjteményében)

Az erdélyi és tisza-temesközi várak átadása csakhamar minden akadály nélkül megtörténvén,[2] Erdély s a tiszai részek vérontás nélkül Ferdinánd kezébe jutottak, s a nagy országrész ismét egyesült a magyar királysággal.

A barát befejezte élete nagy művét. Gondoskodott jótevője, János király özvegyéről és árvájáról s az ország egy tetemes részét visszacsatolta a szent koronához. Érezte a pillanat komolyságát, s Ferdinánd királyhoz hosszú levelet intézett, melyben végig tekint politikai pályája egész folyamán s hálát ad az Istennek, hogy az országot a magyar királyra szállithatta vissza. De elvállalt kötelezettségeire is figyelmeztette s meleg szavakban sürgette, hogy el ne hanyagolja Izabella és fia sorsát. »Mi méltóbb a nagy és derék fejedelemhez, — irja — mint uralkodását jótéteménynyel tenni fényessé.« Különben is előre látta a veszedelmeket, melyeket Ferdinánd magára idéz, ha nem helyezkedik teljes érdekazonosságra a királyfival. Emlékeztette, hogy a szerencsésen megkezdett dolgok nehéz bajok kútforrásaivá lehetnek s szilárd és állandó alapra csak ugy fektetheti uralmát Erdélyben s a maga és örökösei nyugalmát csak azzal biztosithatja, ha János Zsigmond herczeggel — ki immár hatalmába került — királyfihoz illően

[1] Castaldo 1551 július 21-iki jelentése. Utjesenovics, id. m. 97—98.

[2] Lippa, Solymos, Karánsebes, Lugos, Temesvár, Becse, Becskerek és Csanád, melyek még augusztus folyamán mind átadattak.

György barátnak Erdél

Forditás :

Le

Le

Alázattal ajánlom hű szolg
két válaszából meggyőződtem az iránt, h
oly nagy buzgalommal, oly fáradhatatlan
nyilvánuló szabadság nemcsak bennünk
szomszéd országokban, és Felséged több
minden kétségbeejtő állapota mellett a
felébreszteni. És miután Felségedet nem
annyira törekesznek, — sem a birodalo
melyet Isten jóvoltából nem is gyakorol
a kereszténység körül érdemeket szerezz
és az emberiség örök megemlékezése sz
lelkében semmi efféle hiuság nem lappan
bizonyára méltó jutalomban fogja részesí
jobban tüntesse ki, mintsem azt én akár
mérhetlen jósága Felséged megjutalma
életemben csak azt kértem az Istentől m
mével és Felséged segedelmével az oly v
tam egyszersmind azt, hogy a fenséges
legkegyelmesebb jóakaró Uramnak legdrá
emelve láthassam. Midőn ezt most Felsé
életemet továbbra is kivánatosnak tartsa
nagyobb békében távozni, miután e legs
egész keresztény világ javára oly igen k

Sacratissime Regie Maiestati Romanorum
ac Hungarie, Boemie, Dalmatie, Croacie &c.
:- Domino suo clementissimo :-

bánik, s egyik leányával valóban összeházasitja.[1] Valamivel később a pápa előtt tárta föl a szivét.[2] Fenkölt államférfiúi szempontból rajzolta János halála óta követett politikáját s inditó okait. Hiven teljesiteni a János király által reá bizottakat, védeni fia érdekeit, megoltalmazni az országot a török ellen, ezt mondá élete végczéljának. Annyi hányatás és változás közepett, egy évtized viharaiban ezt a czélt valóban soha sem téveszté szem elől. De midőn azt hitte, hogy végre elérte, keservesen csalatkozott. Ez volt politikájának legnagyobb tévedése, melyet csakhamar életével fizetett meg.

II. FEJEZET.

A barát halála.

Erdély visszaszerzésének hire Európaszerte örvendetes benyomást keltett s az oly csekély áldozattal nyert fényes politikai sikerhez Ferdinánd sokfelől kapta a szerencsekivánatokat és üdvözlő leveleket.[3] A király tisztában volt vele, kinek köszöni e sikert, s magasztalásaival halmozta el a barátot. Sőt azon indokolással, hogy az egész kereszténység körül nagy érdemet szerzett, a pápától a bibort kérte, s utóbb meg is kapta, számára. Természetesen, összes eddigi állásaiban meghagyta, Erdély egyik vajdájává nevezte ki, s Castaldo és Nádasdy azt ajánlották, tegye meg alkirálylyá, s küldje le mielőbb az erre vonatkozó kinevezést.

E sok elismerés és kitüntetés daczára a barát sorsának koczkája már ez időben el volt vetve. Maga érezte, hogy bevégezve élete munkáját, fölöslegessé vált s útjokban áll az új embereknek, kikkel hasztalan igyekszik magát megértetni; különben is törődött, öreg ember volt, aki nyugalomra szorult és áhitozott. Esdve kérte tehát a királyt, mentse föl a vajdai tisztségtől. De Ferdinánd és emberei, az erdélyi rendekkel együtt, igazán ellenállhatatlan nyomást gyakoroltak reá, hogy maradjon. Mindnyájan hangsúlyozták, hogy nélkülözhetetlen, s a közügy érdekében továbbra is neki kell a kormányt vezetnie. A barát egy pillanatig engedett, mert Báthory Andrást társul adták mellé a vajdaságban, hogy megoszsza vele az állás terheit. Báthory előkelő, nagytekintetü s még elég fiatal ember volt ugyan, de a köszvény állandóan gyötörte s szabályos munkára képtelenné tette. A barát tehát ujra fölmentését sürgette. De a király nemcsak lemondását nem fogadta el, hanem Báthory betegsége következtében őt tette meg egyedüli vajdává. Kérve-kérte, vállalja el a tisztséget, mert ezzel neki, az

[1] A július 16-iki levelet közli Károlyi Árpád, Tört. Tár. 1880. 92—94.

[2] Szeptember 5. Pray, Epist. Procer. II. 290—7.

[3] Jovius Pál püspök 1551 augusztus 13-ikán kelt üdvözlő levelét közli Károlyi Árpád: Mittheilungen des Instituts für öst. Geschichte. I. 133.

országnak s az egész kereszténységnek tesz nagy szolgálatot. De ugyanakkor, midőn e kérést intézte hozzá, titokban felhatalmazta Castaldot, hogy a barátot bármely pillanatban — megölethesse.

Castaldo János június óta volt Erdélyben, hol hada valami 6—7000 emberből, köztük 1200 spanyol és 3000 német zsoldosból állt.[1] Hadseregnek csekély volt e nép, melynek szükségleteiről sem történt kellő gondoskodás; rosszul volt ellátva, s pénzben, hadi szerben, tapasztalt tisztekben mindig hiányt szenvedett.[2] Szerencsére jó sokáig semmi dolga sem akadt, mert az ország birtokba vétele ellenállás nélkül ment végbe. Castaldo azt az utasítást kapta, hogy Erdélyben kizárólag katonai ügyekkel foglalkozzék s a kormányzatot a két vajdára, a barátra és Báthoryra bizza. 63 éves, katonaviselt ember volt, sok buzgalommal, de minden diplomatiai képesség nélkül. Erdély viszonyait nem ismerve, már Bécsben megmételyezte lelkét a rágalom a barát irányában. Mielőtt onnan elindult, figyelmeztették, jól vigyázzon, hogy a barát seregével együtt török kézbe ne játszsza.[3] Erdélyben a barát ellenségei Izabellától kezdve Nádasdy Tamásig még inkább ijesztették s fokozták bizalmatlanságát. Nem ismerve az embereket s a viszonyokat, készpénznek vette a legképtelenebb rágalmat is. Izabella egy izben azt üzente neki, vigyázzon, hogy a korona a barát kezébe ne kerüljön, mert meg akarja magát koronáztatni. Castaldo ezt is elhitte s éjnek idején inditott futárt Bécsbe, hogy a szörnyü tervet Ferdinánddal tudassa. Azt a Bécsből hozott gyanuját szintén táplálták az erdélyi besugók, hogy a barát valóban török kézbe akarja juttatni. Az idegen, távoli országban csak néhány ezer főnyi zsoldossal rendelkezvén, személyes biztossága iránt aggodalmai keletkeztek tehát, melyeket a barát ellenségei folyton élesztettek. A bizalmatlanság s a félelem szemüvegén nézte a barát tetteit s természetesen mindent fölöttébb gyanusnak talált. A barát Ferdinánd tudtával és hozzájárulásával ekkor is megszavaztatta a szultánnak az adót, s levelezésben állt a törökkel, hogy diplomatiai furfangjával békénmaradásra birja. Mindezt tudta Ferdinánd, tudta Nádasdy és Castaldo is. De nem értették a dolgot, pedig a barát teljes őszinteséggel avatta be titkaiba. Megmondotta, mit akar; előadta, hogy mindaddig félre fogja a törököt vezetni, mig Ferdinánd serege annyira meg nem szaporodik, hogy az ellenséggel megvivhat. De még a különben eszes Nádasdyt, ki sógora, Mayládl István miatt mindig ellensége volt, sem birta meggyőzni. Annál kevésbbé értette a barát politikáját Castaldo s minden cselekedetét úgy magyarázta, hogy csakugyan összejátszik a törökkel és hálóba akarja ejteni. A félelemhez

[1] Kropf Lajos, Castaldo Erdélyben. Hadtört. Közl. 1895. és 1896.

[2] Castaldo július 5- és 7-iki jelentései, a tört. bizottság másolatai között.

[3] Régi történetirók egész beszédet közölnek, melyet állitólag Ferdinánd egy tanácsosa tartott az erdélyi vállalat ellen. E beszéd arról a lehetőségről is szól, hogy a barát a királyi hadat kiszolgáltatja a töröknek. E beszédről l. Kropf Lajos czikkét: Századok. 1896. 649. és köv.

a birvágy is járult; mesés hirek keringtek a barát gazdagságáról és kincseiről. Alighogy pár hetet töltött Erdélyben, már fölébredt Castaldo lelkében a sötét gondolat, hogy elteszi láb alól a barátot. Július 5-ikén azt kérdezte a királytól, mitévő legyen, ha a barát valami rosszban töri fejét? A válasz hamar megjött. A király meghagyta neki, hogy ez esetre úgy járjon el, amint a körülmények kivánják. Megkapta tehát a felhatalmazást,[1] hogy megölje, s ez időtől fogva a barát törvényen kivüli állapotba helyeztetett. Meghozták halálos itéletét, s végrehajtása bármikor megtörténhetett. A barát szellemi fölénye, eszének hatalma soha sem nyilvánult oly szembetünően, mint ez időben, mikor hónapokon át le tudta bakóját fegyverezni, arra kényszeritvén, hogy ne éljen a meghatalmazással, melylyel a király már július 20-ikán felruházta.

De az itélet végrehajtása mégis csak idő kérdése volt. Sorsa immár arra kárhoztatta a barátot, hogy a kormányzás mesterségéhez nem értő, diplomatiai tehetség nélküli emberek közreműködésére legyen tervei kivitelében utalva. Éppen azok, kiket a király idegenből rendelt mellé, hogy támogassák, az idegen országban leginkább tőle féltek. Még Nádasdy Tamás is azt irta (július 12-ikén) a királynak: »Már valóságos félbolond vagyok, s egyáltalán nem ismerem ki magamat. Mi itt mind a barát kezében vagyunk, kinek hatalmától életünk-halálunk függ. Ha még több törököt (mindössze egy-két csausz lehetett ez időben Erdélyben, török katona azonban egy sem volt ott) hoz a nyakunkra, Erdélyben a 6000 vértanú napját fogják gyászolhatni.« Messze távolban levén, a király természetesen meg nem itélhette a viszonyokat, s elhitte mindazt, amit leghivebb magyar és idegen emberei

Nádasdy Tamás aláirása.

[1] Ugyanaz nap, melyen Ferdinánd a baráthoz a legkegyelmesebb hangú levelet intézte, Castaldonak egyszerre hét levelére felelt. A sokféle gyanusitásra czélozva, azt irta, reméli ugyan, hogy, a barát hű marad. »Mindazáltal — folytatja — meghagyjuk és parancsoljuk neked, hogy ha alaposan észreveszed, hogy valamit tesz, ami nyilvánvaló veszedelmünkre szolgálhat, ez esetben azt cselekszed vele, amit országunk és hű alattvalóink érdeke kiván. Ebbeli akaratunkat kötelességed végrehajtani.« A levél Utjesenovicsnál. id. m. 102.

a barát álnokságáról jelentettek. Egyre-másra küldte ugyan dicsérő leveleit a barátnak, de benne is fokozódott a régi bizalmatlanság, mert ő sem volt a barát török politikájával megelégedve. A barát tudta, hogy a szultán ez idő szerint semmi áron nem fogja Erdély átengedését jóváhagyni, hanem hadait az országra küldi, hogy megfenyitsék s a németeket kiverjék. E veszélyt elháritandó, felhatalmazást kért Ferdinándtól, hogy mindaddig, mig Erdély védelmére megfelelő haderőt nem küldhet, folytathassa az eddigi ámitást a török irányában, s eszével, furfangjával tartsa vissza a támadó fellépéstől. Terve az volt, hogy a török meg se tudja, mi történt Erdélyben. Követet akart a szultánhoz küldeni, hogy bejelentse neki, hogy Ferdinánddal békét kötött, s hogy Ferdinánd eljegyezte leányát a királyfinak, ki anyjával csak ez okból ment ki Kassára. De Erdély továbbra az övé marad s mint eddig, ezután is adót fog érte a szultánnak fizetni. A barát igen alaposan kifejtette e politika czélszerűségét, de Ferdinánd nem fogadta el, hanem gyanakodva sikerében, azt kivánta, leplezze le magát, s jelentse be a szultánnak a királylyal kötött alkut. Hasztalan óvta a barát e meggondolatlan lépéstől, hasztalan utalt a biztos veszedelemre, melyet ezzel magára és az országra felidéz. Mindenki okosabbnak tartotta magát nála, mindenki gyanus szemmel nézte terveit s még Nádasdyt sem birta meggyőzni. A vele folytatott beszélgetésnek a barát — türelmét vesztve — azzal vetett véget, hogy azt mondta neki, hogy ő sem ért a dologhoz. Teljesen idegenűl, egymaga állt az ellenséges környezetben, mely lesve leste az alkalmat, hogy a daemoni embertől megszabaduljon.

A portán már május végén hallották, hogy a barát Erdélybe hivta a németet. Kérdőre is vonták Malvezzit, Ferdinánd állandó követét, ki maga sem levén tájékozva, eltagadott mindent. De futárt küldött királyához, hogy a történtekről felvilágositást kérjen. Alighogy a visszatérő futár török földre tette lábát, nyomban elfogták s leveleit elszedték. Noha a czifrákban irott leveleken nem tudtak eligazodni, Malvezzit szobafogságra vetették, s házát szigorúan őrizték, mig az erdélyi kérdés nem tisztázódik. Ferdinánd erre közölte a portával a tényállást s kijelentette, hogy jövőre ő fizeti Erdélyért az adót. Ezzel vége volt mindennek. Szulejmán mód nélkül felboszankodott s bosszúját a király követségén töltötte ki. Malvezzit a fekete toronyba zárták, vagyonát elkobozták, egy titkárát kivégezték, a követségi személyzetet pedig a rabszolga-vásáron adták el.[1]

Csákhamar beteljesedett mindaz, mit a barát előre megmondott. A szultán utasitotta Szokoli Mehemed ruméliai beglerbéget, hogy a budai s más közeli pasák hadaival Erdély s a tiszai részek megvételére induljon. Az ország ismét védtelenül állt a támadással szemben, mert a királynak sem pénze, sem hada nem volt, hogy akár a fenyegetett várakat, akár magát Erdélyt megoltalmazhatta volna. A barát azonban még mindig nem esett kétségbe,

[1] Kropf Lajos: Századok, 1896. 389—93.

s nem hagyta abba a játékot. Habár Ferdinánd elrontotta dolgát, ő maga új érintkezéseket keresett a törökkel. Terve az volt, hogy követet küld a portára s bejelenti, hogy Erdély most is a János Zsigmondé, s hogy a rendek az adót legközelebb lefizetik. Minden mást Petrovicsra akart kenni, azt mondván, hogy Petrovics fogadta be váraiba a németet, mig ő maga ellenzé a dolgot. Az Erdély ellen nyomuló pasákra ily irányban igyekezett hatni, s törekvéseit elősegitette az a véletlen, hogy szolgálatában állt a keresztény születésü Szokoli Mehemed testvére. Levelezésbe bocsátkozott tehát a beglerbéggel s más pasákkal. Ezt nem titokban tette, hanem mindazok tudtával, kiket az ügy érdekelt. Török levelezéseit másolatban beküldé a királynak, megmutatta Castaldonak és Nádasdynak, kiket terveibe beavatott, melyeket most már Castaldo is helyeselt.[1] Titokról, kétszinűségről a királylyal és embereivel szemben nem lehetett szó. Tettei különben is eloszlathattak minden olyan gyanut, mintha az Erdélyben levő németek ellen forralna valamit. Mindent elkövetett, hogy számuk annyira szaporodjék, hogy az ellenséggel szembe szállhassanak. Fordult segélyért a császárhoz, a pápához; Ferdinándtól egyre hadakat kért s a fizetetlen zsoldosok kielégitésére a sajátjából adott pénzt Castaldonak. Ferdinánd folyton dicsérte is buzgalmát, megköszönte jó tanácsait, s őt nevezte ki az erdélyi közfelkelés vezérévé.

Szokoli Mehemed sisakja.
(Ő Felsége fegyvergyüjteményében.)

De az ördög sem aludt. Midőn a Temesközben a török végre megkezdte a harczot s a barát és Castaldo oda akarták hadaikat vezetni, október 16-án éjfél után két órakor a barát egyik titkára[2] álmából verte föl Castaldot, hogy figyelmeztesse a szörnyü veszélyre, melyben hadaival együtt forog. Könnyezve mondotta el neki, hogy a barát áruló s hogy mindnyájukat török kézre akarja játszani. Castaldo a titkár ez állitá-

[1] Ezt szeptember 8-iki levelében irta a királynak. Idézi ezt a levélből Huber Alfonz: Die Erwerbung Siebenbürgens.

[2] Általánosan azt hiszik, hogy Pesty Gáspár, de Utjesenovics szerint Marc Antonio Ferrari, az olasz titkár, kit a barát Castaldo ajánlatára fogadott szolgálatába. A későbbi események is a mellett szólanak, hogy Ferrari volt az éjjeli látogató. Huber azonban mégis Pestyt tartja annak.

sainak, bármilyen képtelenek voltak s bármennyire ellenkeztek a tényekkel, mindenben hitelt adott. Ettől kezdve még bizalmatlanabb, még izgatottabb lett, s teljesen erőt vett rajta a rémület.[1] Beavatta titkába Sforza-Pallavicini őrgrófot, ki Felső-Magyarországból némi haddal csatlakozott hozzá. Az őrgrófnak eleinte az volt feladata, hogy Hatvant támadja meg, s igy vonja el a Temesközből a törököt. A király azonban Erdélybe küldte az ottani had szaporitására. Pallavicini megjöttével Castaldo helyzete minden esetre javult és serege annyira nőtt, hogy az árulás ellen biztositottnak érezhette magát. De aggodalma, félelme nem csökkent, sőt ráragadt Pallavicinire is, ki nem ismerve a viszonyokat, a barátot még kevésbbé értette meg, mint Castaldo. Ugy félt tőle, akár az ördögtől. Őszintén megirta a királynak, hogy a barát »természetének és jellemének kiismerésére az emberinél mélyebb értelem sem elegendő«. Azután bevallotta· »A barát

Castaldo emlékérme.

tudja, a mit én gondolok, én azonban nem birok az ő lelkének szövevényébe bepillantani.«[2] Ily körülmények közt a barát sorsának be kellett teljesednie. Pallavicini ismételten el volt szánva, hogy megöli, de becsületére válik, hogy mindig kételyei támadtak, kivált ha hosszasabban beszélt vele. A barát politikája ezúttal sem maradt meddő. Minthogy a portán teljesen el volt a dolog rontva, azt ő sem vihette ugyan ki, hogy a temesi részek ellen rendelt pasák egészen abban hagyják a támadást. Annyit azonban elért,

[1] Azt irta a királynak, hogy a barát hatalmában van s életét félti. Pray, Epist. procer. II. 307. Konstantinápolyban és Velenczében is keringtek mindenféle kósza hirek a barát titkos terveiről s eljutottak Ferdinándhoz is. De a barát a legcsekélyebb okot sem adott a gyanura, arra a hitre, hogy a németeket, kiket maga hivott be, a töröknek akarja kiszolgáltatni. Az az állitás, hogy magának akarta a fejedelemséget megszerezni, oly képtelenség, melylyel foglalkozni sem érdemes. Hisz ha maga akart volna fejedelem lenni, arra lett volna előbb elég alkalma s nem adta volna át az országot Ferdinándnak.

[2] Szeptember 19-iki levele a tört. bizottság másolatai közt.

hogy Szokoli Mehemed egész szeptember elejéig elhalasztotta a műveletek meginditását. A barát ekképen időt szerzett a királynak, hogy a fenyegetett várak és vidékek védelmére az intézkedéseket megtegye. Az időt a király nem használta ugyan föl, de erről a barát nem tehetett. Szeptemberben a török had végre átkelt a Dunán s Becsét, Becskereket, Csanádot, több más kisebb várral, sőt (október 8-ikán) az áruló rácz lakosok segélyével a fontos Lippát is elfoglalta. Szokoli Mehemed ezzel be akarta végezni a hadjáratot. De a ráczok biztatták, hogy könnyü szerrel megveheti Temesvárt, melynek erőditményei akkor meglehetős rossz karban voltak. Csakhogy egy jeles vitéz, Losonczy István őrizte s készen várta az ellenséget. Szokoli fényes igéretekkel igyekezett megtántoritani s levélben szólitotta föl a vár átadására. De Losonczy azt felelte, hogy nem levéllel, hanem ágyuval kell Temesvárt megvivni. Minthogy pedig a töröknek ostromágyuja nem volt, tizenkét napi sikertelen ostrom után sulyos veszteséggel vonult el (október 27-ikén) a vár alól, mire Losonczy néhány közeli erődből is kiverte a törököt.[1]

A török támadás hirére a barát Erdélyben elrendelte a közfelkelést, s ősi szokás szerint körülhordoztatta a véres kardot. Egy előkelő lovas ember ment községről községre, kezében a kivont véres kard és egy lándzsa; mellette gyalog egy másik ember haladt, folyton azt kiabálva: »Jön az ellenség! Talpra! Fogjon fegyvert mindenki!«[2] A barát terve az volt, hogy a moldva-oláh határ védelméről gondoskodva, a felkelő sereg zömét Castaldoval a Temesközbe vezeti. Mikorra azonban a nagy sereg (30—50,000 ember) összegyült s a török ellen indulhatott, Temesvár már felszabadult az ostrom alól s a török had eltávozott. A barát Lippa várát igyekezett tehát visszafoglalni, melyet a perzsa Ulema bég 5000 emberrel védett. A várost az ostromlók rohammal meg is vették s vagy 3000 törököt leöltek, mig a többi a várba menekült. November 6-ikán hadi tanács tartatott, melyben a barát azt ajánlotta, hogy a vár őrségének szabad elvonulást engedjenek s azután a török fősereg ellen intézzenek támadást.[3] A gyanakvó Castaldo és Pallavicini azonban az ellenségtől tisztes távolban igyekeztek maradni s Lippát rendes ostrom alá fogták, ámbár ostromágyujok sem volt. A vivás sokáig elhuzódott tehát, miközben Szokoli Mehemed a budai pasával Lippa fölmentésére sietett. De mielőtt megjött, az éhség a török őrséget engedékenynyé tette s Ulema november 28-ikán átadta

[1] A hadjáratot részletesen leirja Czimer Károly: Temesvár megvétele. Hadtört. Közl. 1893.

[2] Leirja Ascanio Centorio de Hortensis: Comm. della guerra di Transilvania.

[3] Centorio közli a barát beszédét, melyet a tanácskozmányban tartott. A beszéd maga kétségkivül Centorio műve, de hiven tükrözi vissza a barát felfogását. Eszmemenete az, hogy a törököt nem kell ingerelni, mert kimélettel talán még rá lehet venni a szultánt, hogy megelégedjék az adóval. Ha Ulemát és embereit elbocsátják, a barát ráveszi, hogy kedvező jelentést tegyen a szultánnak. De ha Castaldo leöleti őket, ezzel semmit sem ér el, mert katonája marad a töröknek elég.

a várat. Szabad elvonulást biztositottak neki s a barát igen előzékenyen bánt Ulemával; el akarta vele hitetni, hogy most is a szultán alattvalója s hűséggel viseltetik iránta. Ezzel azonban nemcsak Ulemán nem segitett, mert hadát visszavonulás közben megtámadták s nagyrészt lekaszabolták, — mely hűtlenséget utóbb sok ezer magyar életével fizette meg, — hanem saját magára is ráidézte a végveszedelmet. Castaldo gyanuja tetőpontra hágott. Gyámoltalanságában egyre habozott ugyan s engedélyt kért a királytól, hogy fölkereshesse s fontos ügyben, kétségkivül a barát ügyében, személyesen értekezzék vele. De egy más pillanatban meg kiadta a rendeletet, hogy, ha a barát kilovagol, négy karabélyos agyonlőjje. André Lopez de Llanos spanyol kapitány azonban úgy találta, hogy a dolgot könnyebben és biztosabban elvégezhetni zárt helyiségben, a barát lakásán. A barát, ki bele szokott látni az emberek lelkébe, sejtette, hogy veszélyben forog s komor, levert volt az egész hadjárat folyamán. Még bibornokká való kinevezése sem viditotta fel s a tábori ünnepélyeken, melyeket Castaldo ez alkalommal rendeztetett, egyedül ő maradt szomorú. Kötelessége teljesitésében keresett vigaszt; azt tanácsolta a királynak, hivja össze a magyar országgyűlést s kérjen tőle megfelelő segélyt. E gyűlésen maga meg akart jelenni s ismételve engedélyt kért a királytól, hogy udvarába mehessen. Hogy az erdélyiek is követséget küldhessenek a pozsonyi országgyűlésre, melyet a király csakugyan összehivott, a barát az erdélyi rendekkel deczember 21-ikén akart gyűlést tartani. Ferdinánd király mindezért magasztalásaival halmozta el s meghivta Pozsonyba. Csakhogy dicséretei ezúttal megkéstek s deczember 14-iki levele a barátot már nem találta életben. Akaratlanul a király is siettette a barát tragoediájának gyors lefolyását. Helytelenitette, hogy a lippai török őrség szabadon bocsáttatott. Sürgette, hogy a hadjárat, mely a zord időjárás beálltával véget ért, folytattassék, s hivatkozott Hunyadi Mátyás téli hadjáratainak sikerére. Csakhogy Mátyás királynak állandó hadserege volt, ellenben az erdélyi közfelkelést télviz idején nem lehetett zászló alatt tartani. Be kellett tehát a hadjáratot fejezni, habár a király a harcz folytatását kivánta. Ez alkalomból Castaldoban uj gyanu támadt, mert a barát azt ajánlotta, hogy az idegen zsoldosokat ne a kiélt Erdélyben, hanem a magyar vármegyékben helyezze el téli szállásra. Itt közelebb lettek volna a törökhöz s Castaldo meg volt győződve, hogy a barát csak azért kivánja a hadak ezen elhelyezését, hogy könnyebben török kézre játszhassa őket. Más rémhirek is keringtek. Beszélték, hogy az erdélyi országgyűlést a barát azért hivta össze, hogy a németeket kiverje s behozza a törököt. Mindez gyors tettre sarkalta Castaldot és Pallavicinit. Elhatározták, hogy immár haladéktalanul végrehajtják merényletüket s a barátot saját kastélyában, Alvinczen ölik meg. Oda a haza térő vezérek deczember 16-ikán érkeztek. A barát otthon levén, elbocsátotta fegyvereseit és csak csekély szolgaszemélyzetével maradt a kastélyban, hova Castaldo még az éj folyamán Marc Antonio Ferrarit, a

barát áruló titkárát néhány spanyol katonával beküldte. Sötét, zivataros éjszaka volt, szakadt az eső s olyan égiháború dühöngött, mely a téli évszakban a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Rengett az ég, mintha vége lenne a világnak s minden ördög kiszabadult volna a pokolból, — mondja az egykorú iró. A merénylet azonban csak 17-ikén, a reggeli órákban hajtatott végre. Az orgyilkosokat maga Pallavicini vezette a barát szobájába, melynek ajtaján Ferrari azzal kopogtatott, hogy itt van Pallavicini; bucsuzni jött, mert tovább akar utazni. Alighogy az apród az ajtót kinyitotta, Ferrari betört a szobába. A barát az asztalnál ült és olvasott. A zajra föl akart kelni; Ferrari rá rohant s tőrrel megsebezte, Pallavicini meg leütötte, mire a spanyol Monino kapitány lelőtte. Igy végezte be pályáját a

Az alvinczi kastély.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

barát; életével fizette meg Ferdinánd király iránti hűségét s Erdélynek a szent koronához való visszacsatolását. Vele meghalt e század utolsó magyar államférfia, a ki nemzeti politikát mert és tudott csinálni. Meg kellett halnia, mert nem volt többé magyar államférfiura szükség. Az új viszonyok közt immár csak azokat a magyarokat használhatták, kik egyszerü eszközei lettek az idegen hatalomnak s kiknek agyában nem élt az a lángelme, szivükben nem az a dicsvágy, hogy a magyar állam nagy érdekeit igyekezzenek szolgálni. Ebbeli törekvéseiért a barát nemcsak életével lakolt, hanem negyedfél századon át az áruló, a hamis játékos bünével volt megbélyegezve.[1]

[1] Huber id. értekezésében az első osztrák történetiró, ki teljes elfogulatlansággal itéli meg a barátot. A különböző irók véleményét a barátról összeállitotta Utjesenovics, id. m. A bibornok-barát meggyilkolása ügyében a római curia is vizsgálatot inditott. Számtalan

A mint Ferdinánd a gyilkosság hirét vette, nyomban elrendelte Castaldo seregének szaporitását, hogy az elég erős legyen netaláni zavarokat elfojtani. Utasitotta felvidéki vezérét, Teufelt, hogy hadai egy részét Bakics, Nyáry s Horváth Bertalan alatt Erdélybe inditsa,[1] hol az alvinczi merénylet hire általános megdöbbenést keltett. A székelyek készek voltak fegyvert fogni, hogy vajdájuk halálát megtorolják. De lázadásuknak nem lett volna czélja. A barátot nem keltette volna életre, ellenben sokakat döntött volna veszedelembe. A gyilkosság következményei nem fölkelésekben, hanem egész más módon nyilvánultak. Ama pillanatban, melyben a barát életét kioltották, halálos csapást mértek Ferdinánd erdélyi uralmára s rázuditották az ellenséget az ország olyan vidékeire, melyek abban a tiz esztendőben, midőn a török Magyarország nagy részének urává lett, másik részét pedig feldulta, úgyszólván teljesen bántatlanul maradtak.

Erdély a rémhirre nem fogott fegyvert, de csakhamar felfordult benne minden. Castaldo fizetetlen zsoldosai, kiket maga bestiáknak nevez, hallatlan

tanut hallgattak ki. (M. Tört. Tár I.) Ez irányzatos vallomásokban a vádak és ráfogások olyan roppant tömege halmozódott föl, mely nem a barátot, hanem a kihallgatott tanukat, elmebeli képességeiket s erkölcsi érzésüket helyezi a legsötétebb szinbe. Ma okiratilag bebizonyitható, hogy majdnem minden állitásuk koholmány, részben rosszakaratú rágalom. De sokáig e rágalmak befolyása alatt itélték meg az utódok a barátot és árulónak tartották. Ennek bélyegezte a római curia is, mert mindazokat, kik meggyilkolásában részt vettek, 1555-ben fölmentette az egyházi fenyiték alól. Minő képtelenek voltak a barát ellen koholt vádak, arra elég azt az egyet idéznünk, hogy Ferdinánd ugyanakkor, midőn a pápánál azzal mentegette a gyilkosságot, hogy a barát összejátszott a törökkel s ezt töméntelen tanu vallomásával igazolta, követe, Verancsics által a portán meg azt mondatta, hogy azért kellett a barátot megöletnie, mert Erdélyben Ferdinándtól és a szultántól egyaránt független fejedelemmé akarta magát tenni. Mint a barát politikája, akképen vagyoni állapota is teljesen föl van immár deritve. Mesés hirek keringtek kincseiről, melyeket zsugoriságában az ország megröviditésével összekuporgatott. De ma tudjuk, hogy az ország pénzét becsületesen kezelte, a közszükségletekre forditotta, s hogy kincsei egyáltalán nem voltak meseszerüek. Hogy e tekintetben mire vetemedett a képzelő erő, azt legjobban mutatja a következő eset: Beszélték, hogy a barátnak van egy arany kigyója, mely maga is megbecsülhetetlen értékű. Ezt az arany kigyót megtalálták birtokában, Alvinczen, s ekkor kitünt — irja Centorio — hogy 90 aranyat sem ér. Egészen ilyen módon becsülte a kósza hir többi kincseit. Mint Castaldo 1552 január 30-ikán jelenti, sok tanu jelenlétében törette föl a barát szekrényeit. De nem volt bennük csak 4500 gira ezüst (rudakban), 1000 Lysimachus arany, 1000 forint folyó pénzben, néhány arany tartalmu kő és más apróság. Nagyon kicsinynek találta az e vagyont s azt hitte, hogy a többit a várnagyok ellopták. Lehet, hogy loptak, de nevetségesek a későbbi kihallgatásokban fölmerült oly állitások, hogy Karasics János hatod magával 200 zsák ezüstöt (hová tehette?) elvitt, — hogy a barát László nevű kalmárnak űzérkedésre 60,000 forintot adott, s ezt a kalmárt azután többé soha nem látta senki. Így egészen alaptalan Bethlen Farkasnak Centorioból vett s valamivel megtoldott azon állitása, hogy az arany edényeken, ékszereken s más kincsen kivül a barátnak Szamos-Újvártt 250,000 arany forint, 870 font veretlen arany, 17 font aranypor, 460 font ezüstrud és 4000 Lysimachusa lett volna. Ferdinánd király 1552 augusztusban maga mondotta, hogy a barát kincseiről, melyek az ország védelmére fordittattak, hiteles leltárak készültek. Ma is megvannak a bécsi gyűjteményekben. Emliti Chmel a bécsi kéziratokról szóló katalogusában.

[1] Deczember 29-iki levele a tört. bizottság másolatai között.

HABITVS ET VESTITVS PLVRIVM
nationum & populorum exterorum.
VNGARICVS EQVES.

CLXV.

Trachten vnd kleidung von mancherley frembden Nationen vnd Völckern.
Ein Vnger zu Roß.

EIn lange zeit dem Vngerlandt/
Der Türck zusetzt mit Mordt vnd brandt.
Darumb sind sie auch alle zeit/
Wider in also gerüst zum streit.

Tt

Az Athenaeum nyomása.

MAGYAR VITÉZ A XVI. SZÁZAD DEREKÁN.

(Az 1577-iki nürnbergi Trachtenbuch ametszete)

dulásra, pusztitásra vetemedtek s virágzó falvakat, sőt nagy városokat felgyujtottak és kiraboltak. A vérig kinzott és zsarolt nép az országgyűlésen meg azt mondta, hiába veti ki Castaldo az adót, senki sem fizeti, hiába szólitja fegyverre a rendeket, senki sem engedelmeskedik. Maga volt kénytelen már a nyáron (1552 július 31-ikén) jelenteni: »Nem látok módot a menekülésre, tudom, hogy mindennek vége van.« Tényleg vége is volt a király uralmának, mert a barát halála óta Erdélynek semmi hasznát sem vette s a kegyetlenül zsarolt nép meggyülölte az idegen uralmat, melyben a későbbi Básta-korszak rettenetességeit előre megizlelte. Castaldo, saját vallomása szerint, a gyilkosság óta szánalmas vergődésben töltötte ott egész idejét.[1] Képtelen volt minden cselekvésre; fizetetlen hadai örökös rablásaik közepett úgy hullottak el, mint a legyek, s Castaldo maga volt kénytelen megengedni az erdélyieknek, hogy a szultánnal egyezkedjenek. Mindazáltal nem maradhatott tovább Erdélyben, mert saját katonáitól kellett — ezt maga irja — életét féltenie. Végre (1553 tavaszán) a király megengedte neki, hogy távozzék az országból, melyre annyi gyászt hozott. A király ekkor magyarokat állitott a kormány élére, de ezek épp oly kevéssé tudtak a helyzet uraivá lenni, mint Castaldo. Névleg a király csak 1556-ban vesztette ugyan el Erdélyt, tényleg azonban elveszté a barát megöletésekor, mert ama naptól kezdve nemcsak nem gyarapitotta segélyforrásait, hanem kolonczként nehezedett reá s éppen olyankor bonyolitotta háboruba a törökkel, midőn Németországban is új küzdelmek vették igénybe figyelmét.

III. FEJEZET.

Az 1552-iki hadjárat.

A háború, melyet az erdélyi bonyodalom Magyarországra felidézett, olyan időben támadt, midőn a Károly császár és a német rendek közötti küzdelem is a leghevesebb alakot öltötte. Ferdinánd királyt a német háború egyénileg is a legközvetlenebbül érdekelte, mert kimenetelétől függött, kire száll majdan a császári korona? Ez fontosabb volt a királyra, mint a magyar kérdés s igy Magyarország a török támadásával szemben teljesen magára maradt; fiai saját erejükkel kényszerültek védekezni s minthogy ez az erő szertelenül kimerült, az országnak az új háborúban támadtak ugyan vitéz hősei, dicső vértanui, de nem támadhattak győzelmes hadvezérei, a kik a török terjeszkedésnek útját birják állani. E terjeszkedés 1552-ben szakadatlanul, a legnagyobb arányokban folyt. A király még a háború előtt összehivta ugyan az országgyűlést, mely bő segélyt szavazott meg s a közfelkelést is

[1] Barabás 1552—53-ból több ide vonatkozó levelét közli. Tört. Tár, 1893.

elrendelte. Ez azonban csak a király vagy fia vezetése alatt tartozott táborba szállani s minthogy a német háború miatt egyikük sem jöhetett magyar földre, a király a török veszélylyel szemben hasztalan adta ki a rendeletet, hogy az ország mind a négy részében zászló alá gyüljön. Ép oly hasztalan fordultak a magyarok a német rendekhez.[1] Ezek maguk is háboruban álltak a császárral. Ferdinánd, mint nővérének bevallotta, ily körülmények közt nem volt képes a magyarokon segiteni. Folyton sürgette ugyan a császárt,[2] béküljön ki a németekkel, különben elvész Erdély s utána Magyarország. Egyúttal, még a barát tanácsára, felkérte a lengyel királyt, hogy Moldva határán figyelő hadtestet állitson s igy a vajdának ürügye legyen az erdélyi dolgokban semlegesnek maradni s elhitetni a szultánnal, hogy saját országa is fenyegetve van. II. Zsigmond lengyel király teljesitette ugyan e kivánságot, de kijelenté, hogy ennél többet Ferdinánd érdekében s a török ellen nem tehet.[3]

Augusztusban végre a császár is békét kötött a németekkel, csakhogy akkor a koczka a magyar harcztéren már eldőlt. Szulejmán szultán már a mult év végén megkezdé a hadi készülődéseket. Nemcsak Erdély megszállása miatt haragudott a Habsburgokra. A császár csapatai is megvettek Tunisban két várat, a mi még inkább boszura gerjesztette. Szerencsére Perzsia foglalkoztatta, másrészt ez év folyamán sokáig beteg volt s igy nem állhatott hadai élére, hogy személyesen Magyarországba vezesse azokat. Itt a küzdelmek már februárban megindultak. Tóth Mihály, egykor szegedi főbiró, most merész hajdu-vezér, Castaldo tudtával február 19-ikén hajnalban 5—6000 hajdu élén Szeged alá lopózott[4] s a katholikusok, főleg a halászok támogatásával elfoglalta a várost. Noha a vár török kézen maradt, a siker hire lelkesedést keltett országszerte s a király nemességgel jutalmazta a bátor Tóth Mihályt.[5] Csakhamar Bakics Péter s Aldana Bernát lippai kapitány, a »gonosz és gyáva« ember, mint Castaldo nevezte, némi rendes haddal szintén a városba érkeztek s résztvettek a zsákmányolásban. Castaldo másfelől is rendelt hadakat és ostromágyút Szegedre, hogy a várat megvivják. De a török megelőzte. Khadim Ali budai pasa, a herélt, 3—4000 főnyi válogatott haddal márczius 1-én Szeged alá érkezett. A magyarok és a hetven vasas német bátran eléje mentek s vissza is verték. De a hajduk fosztogatni kezdték a tábort, Aldana pedig csapatával egyszerüen megfutott.

[1] 1552 június 26-ikán a magyar helytartóság Veszprém elvesztének hirére könyörögve kért a német rendektől segitséget. Levelük Druffelnél: Briefe und Acten, II. 635.

[2] Máriához és a császárhoz irt levelei. Brüsszeli Okmánytár, II. 333. és köv.

[3] Ápril 25-iki levele a tört. bizottság másolatai közt.

[4] Czimer Károly, A szegedi veszedelem. Hadtört. Közl. 1891. és Kropf Lajos: Hadtört. Közl. 1896. 106—12.

[5] Nemeslevele másolatban az egyetemi könyvtár kéziratai közt. Innsbruckban már márczius 7-ikén értesültek a győzelemről. Juan Zapata levele a tört. bizottság másolatai közt.

Saját spanyoljai szégyelték a gyalázatos futást s nem akartak alatta tovább szolgálni.[1] Igy Szeged visszakerült a török kezébe, ki a várost felgyujtotta, az ott rekedt hajdukat meg lekaszabolta.

A véres epizód nem gyakorolt ugyan befolyást a hadjárat menetére, de jelezte, mit várhat a magyarság a királyi sereg támogatásától a nagy hadjáratban, melyben Szulejmán mindenfelől az országra zuditotta népeinek özönét. Utasitotta Radul oláh vajdát, hogy Erdélybe törjön, a mit meg is tett, s Erdély egy részét lelketlenül feldulta. De a moldvai vajda törökellenes magatartása miatt e támadásnak más eredménye, mint az ország egy részének pusztulása, nem lett.

Ellenben a horvát-szlavón végeken a török már több eredménynyel kezdte meg a harczot; elfoglalta Verőczét s nagy területeket pusztitott el. Erdődy Péter visszavette ugyan Velikát, de a török folytatta az előnyomulást s megszállta Csázmát, mely, mint Zrinyi Miklós bán augusztus 31-ikén irta, »az ország szivében fekszik; a magára hagyatott bán már attól félt, hogy »az egész ország veszte várható«. Csakugyan úgy látszott, mintha a török

Castaldo aláirása.

Zágráb elfoglalását tervezné; októberben három pasa vezetése alatt 10,000 főnyi had tört be s Varasd vidékét dulta. Zrinyi megvivott ugyan velük, de kisebbségben lévén, nem birta őket kiverni.[2]

De nem ott, hanem az anyaországban folyt teljes erővel a nagy háború. Itt a szultán két hatalmas sereget alakitott. Az egyik Ahmed pasa vezetése alatt a Tisza vidékét és a Temesközt igyekezett elfoglalni, a másikat Ali budai pasa vezette. Mindegyiknek megvoltak a saját külön katonai feladatai, melyek megoldása után egyesülniök kellett, hogy egy közös nagy sikerrel fejezzék be a hadjáratot. Ali eleinte nem volt tisztában, az ország mely vidékét tegye harczai szinhelyévé. Ugyanakkor, midőn Ahmed magyar földre lépett, ő a Dunántúlra sietett, s noha könnyen megvette Veszprémet (június 1.), nem ott folytatta a műveleteket, hanem Hont vármegyébe vonult s az ottani és a szomszéd királyi várakat kezdte vivni.

[1] Castaldo márczius 20-iki levele a királyhoz. Tört. Tár, 1891.

[2] Zrinyi jelentései, Barabás Samunak a Zrinyi Oklevéltár számára készitett másolatai közt.

Körülbelül ugyanazon időben négyfelől indult meg tehát nagy erővel a támadás az ország ellen.

A Temesközt Castaldo lett volna hivatva védeni. Erre azonban teljesen képtelen volt, mert sem zsoldosai, sem az erdélyi rendek nem engedelmeskedtek parancsainak. Maga épen nem mozdulhatott Erdélyből s azt a keveset, a mit a Temesközért egyáltalán tehetett, Aldanára, a lippai vár parancsnokára bizta. Hozzá küldötte a pár ezer katonát, a kiket össze birt hozni. Aldana azonban hitvány ember volt, a ki már Szeged alatt gyáván, a temesi hadjáratban pedig a legnyomorultabban viselte magát. Kötelessége lett volna Losonczy Istvánt, a temesi grófot, ki ez állást újabban csak a király és a rendek ismételt kérésére fogadta el, támogatni s erre nézve Castaldotól külön parancsot vett, sőt némi hadat is kapott. Aldana azonban maga szeretett volna temesi gróf lenni s irigységből nemcsak nem segitette Losonczyt, hanem a védelemre irányuló törekvéseit mindenképen bénitotta, az udvarnál gyanuba keverte, a válságos pillanatban meg egyszerüen veszni hagyta. Losonczy, mikor másodizben átvette Temesvárt, az erőditményeket igen rossz karban találta; az őrség csekély és fizetetlen volt s az ellenség fenyegető támadásával a fontos vár teljesen készületlenül állt szemben. A nehéz helyzetben Losonczy lázas tevékenységet fejtett ki; kijavittatta az erőditményeket,[1] gyűlést tartott a közeli vármegyékkel, fegyverre szólitotta az urakat és nemeseket. Többen, igy Forgách Simon, a jeles katona s a szomszéd megyék birtokosai követték hivását. De a török támadáskor is csak valami 2310 fegyveressel rendelkezett, kikből 3—400 idegen zsoldos volt a vitéz Perez Alfonz (a kis kampó) vezetése alatt. A küzdelmek már június 24-ikén kezdődtek. Négy nappal később maga Ahmed a fősereggel megérkezett s Temesvárt rendszeres ostrom alá vette. A bombázás teljes erővel folyt s nagy kárt okozott. Losonczy azonban egymásután verje vissza a rohamokat, mire Ahmed szemkápráztató igéretekkel igyekezett fegyverletételre birni. Hogy a védműveket kijavithassa s a külső segélyt, melyet többeknél sürgetett, bevárhassa, a halálra kész hős csakugyan alkudozásba bocsátkozott a pasával. Castaldo e közben küldött Lippára némi hadat, de Aldana »a gyáva zsivány«, mint Losonczy, a »világ leghitványabb embere«, mint Castaldo nevezi, kis ujját sem mozgatta Temesvár érdekében. Losonczy nejét, Pekry Annát is kérte, hogy zálogba téve kincseit, sereget fogadjon s Temesvárra küldje. A derék asszony buzgón gyüjtötte a hadat, de igyekezetével megkésett. Báthory András, a ki közelebb volt, szintén nem tett semmit, ámbár Losonczy gyors tevékenységre buzditotta, mert »a vesztegelés megöl bennünket és a hazát«. De már ekkor tisztában volt helyzetével s (július 12-ikén) azt irta: »Vigan várjuk az órát, melyben meg kell fizetnünk az utolsó adósságot.« Csakugyan meg kellett fizetnie. A magára hagyatott vár helyzete egyre kétségbeejtőbbé ala-

[1] Czimer Károly: Temesvár ostroma. Hadtört. Közl. 1893.

CXIII NICOLAVS.
Comes de Serin

Zrinyi Miklós.
(Egykoru metszet Ernst Lajos gyüjteményében.)

kult, mert a nyári hőség kiszáritotta a vár körüli mocsarakat s igy az ellenség még inkább megközelithette a bombázás által megrongált erőditményeket. Az eleség és lőpor szintén fogytán volt. Losonczy azonban a pasának, a ki újra felkérte tőle a várat, azt izente, hogy inkább tizszer meghal, semhogy áruló legyen. Július 24-ikén még egyszer visszaverte ugyan az ellenség rohamát, de már másnap lázongani kezdett a városi lakosság s az idegen zsoldosok is kijelentették, hogy nem harczolnak tovább. Meg kellett a törökkel alkudni; két nap múlva egyesség létesült, mely szerint az őrség fegyveresen, zászlósan, minden podgyászával békén távozhatik Lippára. Sőt Losonczy külön biztositó levelet kapott a pasától, ki azonban az első percztől kezdve eltökélte, hogy az egyezséget nem tartja meg. Mikor másnap (július 27-ikén) Losonczy csatarendbe állitva az őrséget s a lakosságot, útnak indult, Ahmed ágyulövéssel adatott jelt a távozók megtámadására. Ezek fegyverrel védték magukat s nagy részük lekaszaboltatott. Losonczyt halálra sebezve hurczolták a hitszegő pasa elé, ki fejét vétette.[1] Igy veszett el a hős, a király »leghivebb bajnoka«. Vele nemcsak Temesvár, hanem az egész temesi tartomány török kézre került, mert Aldana, noha több ezer főnyi serege volt, Temesvár megvételének hirére Lippáról Erdélybe menekült, ámbár saját katonái ellenezték a gyáva futást. Erre Lippát az összes közeli várakkal és erődökkel a török harcz nélkül megszállotta. Ekképen, irja Castaldo, Aldana gyávasága miatt 100,000 lakos jutott török uralom alá.[2] Szörnyü rémület támadt messze földön. A nép még Gyuláról és környékéről is szétfutott és sok község üresen maradt.[3] Biharban egy szerzetes vezetése alatt paraszt-mozgalmak támadtak az urak ellen, kiknek szemükre hányták, hogy nem védték meg a föld népét.

E közben az északi harcztéren, hol az egyes várkapitányok épp úgy teljesen magukra voltak hagyatva, mint Losonczy Temesvártt, a török szintén nagy eredményeket ért el. Ali azzal kezdte műveleteit, hogy a gyönge Drégelyt támadta és vívta meg. E régi, az idő, az elemek, a villám által egyaránt megrongált erődben rendesen csak 48—80 főnyi őrség szokott lenni. Az ostrom alatt sem volt benne sokkal több, legföllebb 150 ember. De mindent pótolt kapitányának, Szondy Györgynek lelkesedése, buzgalma és önfeláldozása. Már az év elején tudta, hogy a várat ostrom fenyegeti. A királyhoz, a kamarához, a szomszéd urakhoz és főpapokhoz fordult tehát segélyért. A király 40, Selmeczbánya 26 fegyverest küldött neki. De hiányzott az ágyú, puskapor, ólom és más hadi szer, a várfalak pedig nagyon rossz karban voltak. A király utasitotta a kamarát, hogy e hiányokon segitsen. Történt is valami, de kevés, csak

[1] Az ostromot, előzményeit és az őrség legyilkolását részletesen leirja Czimer, id. m.
[2] Aldanát 1554-ben fej- és jószágvesztésre itélték, de kegyelmet kapott.
[3] Karácsonyi János, Békés vármegye tört. I.

három-négy kőmives javitgatta a falakat.[1] Szondy mindazáltal eltökélte, hogy a tengernyi ellenséggel szembe fog szállani. Vállalkozása reménytelen volt, mert urak, vármegyék és a német kapitányok készültek ugyan Drégelyt fölmenteni, de megfelelő had összegyűjtéséhez hetek kellettek, a gyönge Drégely ellenben napokig sem tarthatta magát. Nem védői, hanem falai voltak gyöngék s omlottak össze a török ágyúk első lövéseire. A nagy torony mindjárt bedőlt s többeket maga alá temetett, de a rohamot Szondy vitézül visszaverte, mire Ali a nagy-oroszii pap útján szólitotta föl, hogy eleget tevén a fegyverbecsületnek, szabad elvonulás mellett adja át az összelőtt erődöt. Szondy azonban a gondjaira bizott vár romjai alá akart temetkezni. Foglyait és két gyermek-apródját, Libárdyt és Sebestyént[2] a török táborba küldé s arra kérte a pasát, hogy tisztességre tanitsa, vitézekké nevelje őket, magát pedig, ha elesik, temettesse el tisztességesen. Megtevén végintézkedéseit, megmaradt társaival elszántan várta a török új rohamát s vitézül harczolva esett el. A pasa teljesité a hős utolsó kivánságát, tisztességesen eltemettette és sírjára iratos kopját tétetett. A kötelességteljesités és hazafiasság nemes példájakép él azóta Szondy a magyarság emlékezetében. Már kortársa, Tinódi megénekelte s daliás alakja soha sem szünt meg legjobbjainkat dalra lelkesiteni. A nemzet azon rétegeiből származott, melyek akkor kivül álltak az alkotmány sánczain. De életével és halálával tanúságot tett arról, hogy hazaszeretet és kötelességérzet nincs rendi kiváltságokhoz kötve, s élni-halni minden igaz ember tud szülőföldjeért.[3]

Szondy György aláirása.

Szondy vitézsége nem buzditotta követésre a szomszédokat s Drégely elestének hirére az összes közeli várak[4] őrsége szétfutott s a várakat az ellenség harcz nélkül vehette birtokába. E közben Teufel Rézmán (a magyarok Ördög Mátyásnak nevezték) vezetése alatt pár ezer főnyi német had gyűlt össze. De az ügyetlen és elbizakodott vezér nem tudta máskép

[1] Mindezekről bővebben szólok »Drégely és hőse« czimű értekezésemben: Századok, 1887. 36—47. A Szondyról és Drégely ostromáról addig ismert adatokat összeállltotta 1886-ban Pongrácz Lajos: Szondy Albuma. Az ostrom július 6—9. napjaiban ment végbe.

[2] Borovszki Samu közli (Fővárosi Lapok, 1891. 99. szám) Ali egy későbbi levelét, mely nevüket fentartotta.

[3] Szondy családi neve Suhó (Szuhó) volt s a Szondy nevet ő maga vette föl, mert testvére és egyedüli örököse Jakab, midőn a királytól kéri a hős örökségét, Szondy alias Suhónak mondja magát. Kérvényében nobilis virnek, nemes embernek nevezi ugyan elhunyt testvérét. De minthogy maga nem volt az, családjuk sem lehetett nemes, s így legfölebb György kaphatott nemességet. Valószinűbb azonban, hogy katonai rangja miatt nevezi nemesnek. Szondy Jakabot később a kamarai számadások sem illetik meg azon czímzéssel mely nemes embernek járt, hanem azzal, mely polgárembert illetett meg.

[4] Ság, Buják, Hollókő, Salgó, Szécsény, Gyarmat.

használni, mint úgy, hogy mészárszékre vitte. Be nem várva a Füleknél táborozó magyar nemesi, 7000 főnyi fölkelő hadat, a palásti mezőn megvívott a túlszámban levő törökkel s augusztus 8—9-én, (mert a küzdelem másnap reggelig tartott) teljesen megsemmisittetett. Teufel, Pallavicini 4000 emberrel, az egész tűzérséggel és podgyászszal az ellenség kezébe kerültek, Sbardellati váczi püspök és mások meg elestek. A vereség hírére a füleki tábor szétfutott s Fülek vára is a török kezébe került.

E közben Ahmed a Temesköz meghóditását befejezte, veszteségeit kiheverte s pihent seregével Alihoz csatlakozott. Szolnok alatt kellett egyesülniök, hová Ali már augusztus 22-ikén megérkezett.[1] A legujabban épült vár fel volt szerelve mindennel, még naszádos osztály is állt rendelkezésére. De a kapitány, Nyáry Lőrincz, nagyszájú, dicsekvő ember volt, ki katonái bizalmát megnyerni nem tudta. Ezek tömegesen szökdöstek el, mihelyt az ellenség közeledett. Különben is fizetetlenek voltak, sokan megbetegedtek, s mikor Ahmed serege is a vár alá érkezett, a megrémült katonák cserben hagyták kapitányukat s éjnek idején elszöktek. Nyáry, mint állitja, kis hajdú csapattal keresztül akarta magát az ellenségen vágni. De elfogatott, az erős vár pedig ellenállás nélkül török kézbe került.

A könnyű sikertől még inkább elvakitva, az egyesült roppant török had Eger, »a gyermekszoba«, a »rossz akol« — így nevezte Ali — megvívására indult. 1548 óta Dobó István volt a vár kapitánya, ki mellett Mecskey István viselte a másodkapitányi tisztet. Hat vármegye nagy részének megtartása s messze föld biztonsága függött Egertől, mely fontosságához képest még mindig nem volt kellően megerősitve. Belső és külső várból, a palánkkal védett városból s nehány előre tolt védműből, toronyból állott. Az őrség száma legföllebb 2000 volt. Egy részük csak kevéssel az ostrom előtt érkezett, mert Dobó segitségre szólitotta a közeli városokat, vármegyéket, urakat, s épen ezek szolgáltatták az őrség túlnyomó részét. A védők mind magyarok voltak s szülőföldjükért, tűzhelyükért, családjukért harczoltak. Bíztak vezéreikben, legelől Dobóban, kiben a szertelenűl nehéz tisztséghez minden szükséges kellék szerencsésen egyesült. Származása, vagyona megadta neki a kellő tekintélyt, katonai tehetségei, személyes vitézsége biztositották részére az őrség föltétlen ragaszkodását. E mellett körültekintő, lelkiismeretes gazda volt s idejében gondoskodott mindenről, hogy a vár hosszú ostromot is kiállhasson. Tudta, hogy magára lesz hagyatva, s már augusztus 25-ikén irta Castaldonak: »Segedelmet csak Istentől várunk, nem az emberektől.« Ennek megfelelően tette meg intézkedéseit. Bátorsága lelket öntött katonáiba, kik érezték, hogy jó kézben vannak s elszántan várták a rengeteg ellenséget, melynek elócsapatai szeptember 9-ikén érkeztek Eger közelébe.

[1] Szendrei János: Hadtört. Közlemények, 1889. és Illésy János: u. ott, 1893.
[2] Gömöry Gusztáv: Hadtört. Közl. 1893. és Szederkényi, Hevesvárm. története, II.

Szolnok megvívása.

(Egykorú metszet Ortelius krónikájában.)

Harmadnapra ott volt az egész sereg s megkezdte az ostromot. Szeptember 19-én a város a török kezébe került, mire közvetlen közelből indult meg a külső vár falainak lövetése. A védők azonban nem fáradtak bele a várfalak kijavitásába és sikeres kirohanásokat is tettek. Szeptember 29-ikén intézte a török az első nagy rohamot. Noha többször megujitotta, mindig visszaüzetett, s Dobó vitézei egészen táboráig kergették a futó ellenséget. Mikor Ali megadásra szólitotta föl a védőket, ezek válasz nélkül űzték ki a várból hirnökét. A török igéretek azonban egyesekre nem maradhattak hatás nélkül s egy kis csapat ki akart szökni. De titkuk kitudódván, felbujtójuk bitófára került. A török a roham visszaverése után egy ideig csendesen viselte magát, mert elfogyott a puskapora,[1] másrészt eleségben is nagy szükséget szenvedett. Október 4-ikén éjjel a várban lőporrobbanás történt ugyan, mely sok kárt tett, de ez a csapás sem lankasztotta el Dobó kitartását. Mihelyt a török kiegészité készleteit, fokozottabb erővel folytatta a bombázást, s a várfalak nagy része csakhamar összelőtt romhalmaz volt. Erre október 12-ikén négy helyen teljes erővel kezdődött a roham. Egész napon át szakadatlanul folyt a küzdelem s a támadók végre is visszaüzettek. Vagy más-, vagy harmadnap az ellenség megujitotta a rohamot s három felől tört az összelőtt várfalakra. Több órai nehéz harcz után az egyiket Mecskey, ki maga is megsebesült, a másikat Bornemissza György deák s jeles társai, Zoltay és Figedy, a harmadikat a hősök hőse, Dobó verte vissza. Maga két sebet kapott, katonái is kimerültek a hosszú tusában s egy pillanatig úgy látszott, hogy oda vész minden. Ekkor vivták ki a várbeli asszonyok az egri nevet. A küzdők segitségére rohantak, sziklákat dobtak, forró vizet és olajat öntöttek az ellenségre, mely végül itt is visszaveretett. Eger meg volt mentve. Megmenté védőinek hősiessége és az isteni gondviselés, mert az óriási veszteség tétlenségre, s a korán beálló hideg elvonulásra kényszerité az ellenséget. A táborban, noha a szomszéd birtokosok és községek is kényszerittettek eleséget szállitani, kezdettől fogva hiányos volt az élelmezés s a török katonák mindinkább elvesztették harczkedvüket. Ellenben a várban minden bőségben volt, »vigan laknak, trombitáltatják, sipoltatják magokat.«[2] Október 18-ikán a rengeteg török had csakugyan eltávozott s Eger felszabadult, mire Dobó másnap Vajda János, Iványi György, Somogyi András és Kőszeghy Albert vitézekből álló küldöttség útján közölte az örömhirt a királylyal. Ugyanakkor értesité Nádasdy Tamást az ostrom lefolyásáról s sürgette a vár helyreállitását, mert anynyira meg van rongálva, hogy Eger inkább nyilt mező, mint erőditett hely.[3] A király szivén viselte Eger sorsát. Mikor a télen hire járt, hogy a

[1] Október 14-iki levél. Századok, 1880. 488—89.

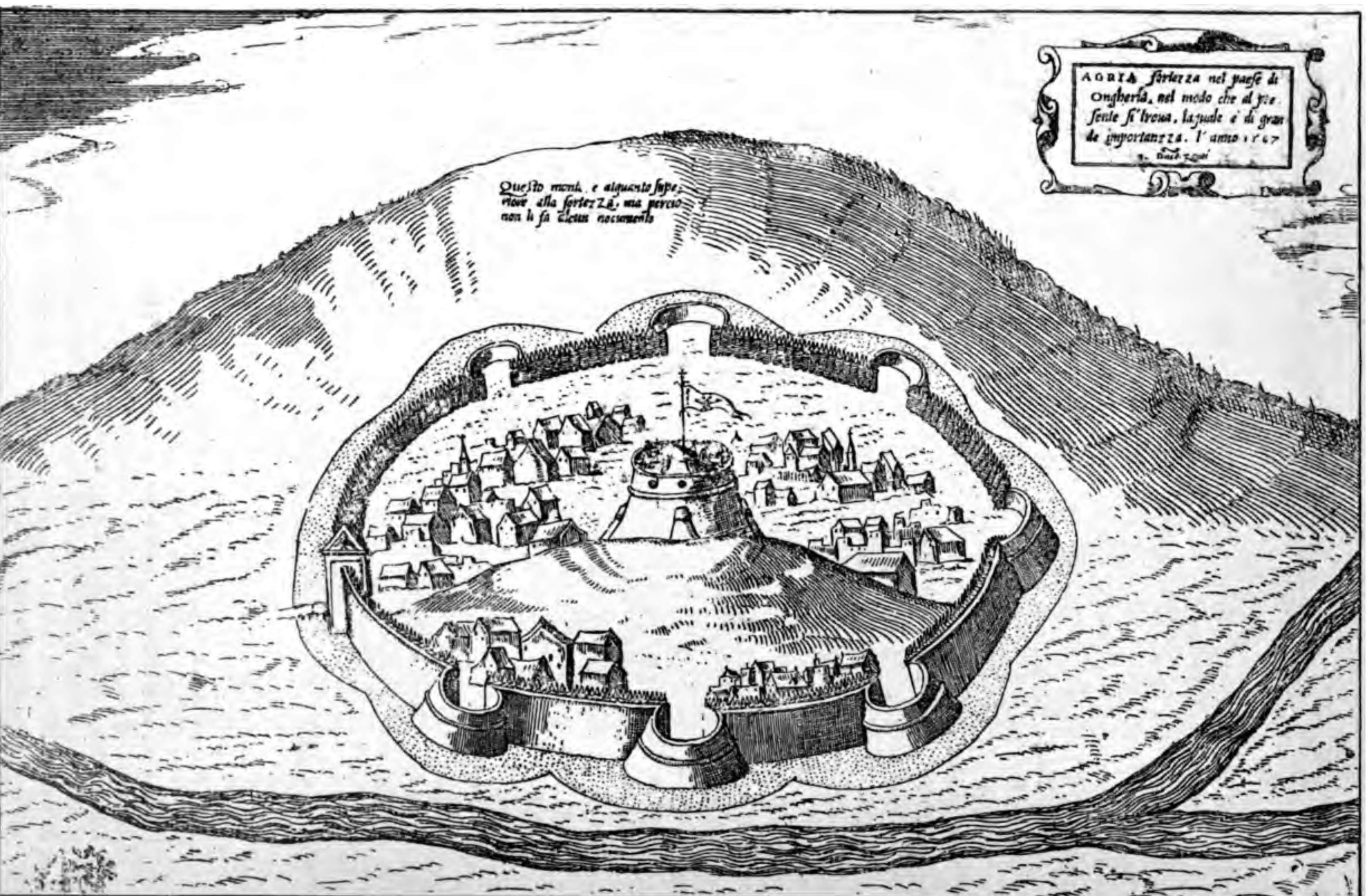
[2] Október 17-iki levél. Századok, 1880. 489. E leveleket a csábrági várnagy irta Balassa Menyhértnek azon csábrági emberek jelentései alapján, kik eleséget szállitottak a török táborba.

[3] Október 19-iki levele. Orsz. Levéltár, limbus.

AZ EGRI NŐK AZ OSTROMOLT VÁR FALÁN.

(Székely Bertalan festménye a Magyar Nemzeti Múzeumban.)

Eger vára a XVI. században.

Domenico Zanti 1567-iki metszete az országos képtárban.)

török Eger ellen készül, utasitotta Serédy Györgyöt, küldjön Dobónak Kassáról 150 lovast segitségül.[1] A nyáron meg Dobót azzal biztatta, hogy gyűjti már a hadat, melylyel meg fogja segiteni.[2] Csakugyan küldött két zászlóalj cseh zsoldost, kik azonban későn indultak el s többé az ostromolt várba be nem juthattak. Másrészt folyton buzditotta Castaldot és a magyar urakat, hogy Egert megsegitsék. Ezek azonban ily vállalatra teljesen képtelenek voltak. Annál hálásabb volt tehát a király a védők iránt, kik hősiességükkel szabaditották meg magukat. Ismételve kegyeiben részesitette, nemesitéssel, birtokadományozással jutalmazta őket, sőt hátralékos zsoldjukat is kifizettette, a mi akkor igazán ritka eset volt. Az ország maga szintén kifejezte háláját s külön adót szavazott meg a sebesülteknek s az ostromban elhunytak családjainak.[3] Mecskey István, a védelem egyik legvitézebb hőse, nem sokáig élvezhette királya és hazája elismerését. Nejét és leánykáját apósánál hagyta Budetin várában s midőn a felszabadult várból hozzájok utazott, parasztok, kikkel összeütközésbe jutott, mások szerint rablógyilkosok megölték.[4]

Mig Magyarország e véres és romboló események szinhelye volt, Ferdinánd király külföldön időzött s a német ügyekkel foglalkozott. Nem téveszté ugyan szem elől a magyar eseményeket sem és fáradhatatlan volt igéretekben, hívei buzdításában. Folyton intézkedett és leveleket irt, de pénzt és katonát nem küldött. Végre azonban Németországban megköttetett a béke s Ferdinánd valami 11,000 főnyi német hadat inditott Móricz szász herczeg vezetése alatt Magyarországba. A sereg hajón érkezett Győr alá s ott ütött tábort. Ferdinánd utolsó menedékét látta a herczegben s nagy reményeket helyezett vállalatába.[5] De ismét csalatkozott. A szász herczeg nem azért jött magyar földre, hogy a Habsburgok érdekeit szolgálja. Titkos tervei voltak; magyar király szeretett volna lenni török főuralom alatt, s e czélból kereste az érintkezést a magyarokkal.[6] Ferdinánd hasztalan buzditotta támadó fellépésre, a német had meg sem mozdult. Móricz Győrött vesztegelt s még október 16-ikán is, mikor Eger sorsa már szerencsésen eldőlt, azzal fordult Bebek Ferenczhez, értesitse, milyen nagy a török had, meddig akar Eger alatt maradni, vagy eltávozott-e már;

[1] Február 19-iki levele, gr. Károlyi cs. Oklevéltára, III. 269.

[2] Gyárfás István, Dobó Egerben. 63.

[3] Barabás, (Tört. Tár, 1880. 388—400.) közli az idevonatkozó kimutatásokat.

[4] Szerémi: Tört. Tár, 1897. 139.

[5] A császárhoz intézett levelei. Brüsszeli Okmtár, II. 350.

[6] Druffel (Sitzungsber. der bayer. Akademie, 1878, I. 328—29.) határozottan azt hiszi, hogy csak e czélból jött Magyarországba. A terv, hogy Móricz megszerezze Magyarországot, Herkules ferrarai herczegtől indult ki s a tárgyalások köztük olyképen rejtve folytak, mintha valamely kereskedelmi ügyletről lett volna szó. 1553 január 22-ikén egy levélben nemcsak egész Magyarországot, hanem a szultán segélyével Ausztriát és Csehországot is Móricznak ajánlotta fel valaki. E terveknek azonban Móricz halála hamar véget vetett. Marczali, Regesták. Tört. Tár, 1878.

Dobó István.
(Az egri várban levő emlékéről,)

általában kimeritő tájékozást kért, hogy megfelelően tehesse meg intézkedéseit.[1] Mikor pedig megtudta, hogy Eger fölszabadult, egyszerűen eltávozott az országból.

A háború és a vele járó pestis borzasztó helyzetbe juttatta a lakosságot. Az anya elhagyta gyermekét, a férj hitvesét s őrült futásban volt kénytelen menekülést keresni. »Az Isten maga azzal mutatta ki haragját, hogy a táborban és a harczmezőn karddal, a városokban meg a járványtól öletett bennünket,« kesereg Batthyány Ferencz.[2] Maga a dúsgazdag főúr kénytelen volt a szörnyű zürzavarban a hazájából való kivándorlás eszméjével foglalkozni, ámbár arra kérte az Istent, hogy inkább meghaljon, semhogy el kelljen költöznie. Ilyen helyzetbe sodorták az országot a barát meggyilkolásával fölidézett események. Ferdinánd király sem talált immár más menekülést, mint békét könyörögni a töröktől. A háború folytatására azért sem gondolhatott, mert újra összezördült fivérével, a császárral, ki ismét próbát tett, hogy fiára, Fülöpre szállitsa át a császári koronát. Károly azonban politikájával Németországban teljes hajótörést szenvedett, s 1554 nyarán a német ügyeket Ferdinándra bizta, ki a következő évben megkötötte az augsburgi vallásbékét, melyben a protestánsok megnyerték a vallásszabadságot és jogegyenlőséget. Károly csakhamar visszavonult a világtól s a justei kolostorban (1558) halt meg. 1554 óta Ferdinánd önállóan vezette Németország ügyeit, s bátyja halálával ő lett utóda a császári méltóságban.

IV. FEJEZET.

Erdély végleges különválása.

V. Károly helyettesitése s utóbb császárrá való megválasztása Ferdinánd király figyelmét még inkább elvonták Magyarországról. Évenkint tartott ugyan országgyűlést, mely tetemes segélyt szavazott meg, mert a király azt mondotta, hogy folytatja a háborut. De a rendek azon kérését (1553), hogy az új hadjáratot maga vagy Miksa főherczeg vezesse s egyikük állandóan az országban lakjék, nem teljesithette. 1554-ben azonban Révay Ferencz nádori helytartó halála után megtette a nemzetnek azt az engedményt, hogy nádort választatott. A többség nem az ő jelöltjét, Báthory Andrást, hanem Nádasdy Tamást választotta meg. A király kész-

[1] Tud. Gyűjt. 1826. Ez a levél eléggé megczáfolja egyes német irók (Egelhaaf, id. m. II. 575) azon állitását, hogy Móricz herczeg győri táborozása birta rá a törököt, hogy Eger alól elvonuljon. A török már elvonult, midőn a herczeg még csak azon törte fejét, tegyen-e valamit, vagy nem. Huber Alfonz (Geschichte Oesterreichs, IV.) szintén kiemeli, hogy a herczeg magyarországi hadjáratából Egernek semmi haszna nem volt.

[2] Mária királynéhoz szeptember 2-ikán irt levele. Brüsszeli Okmtár, II. 351—54.

Nádasdy Tamás levele nejéhez.

A szöveg olvasása:

Első oldal.

Szerelmes orſikam, en mėg azon napon,
hoǵ Kůhalmonn el valam to*led* *
nap vilagal Beczbe iutotam va*la*;
de az nap kiral' ỽ fôlſegheuel
ſzembe nem iuthatek, mert
erſek vramnal addig ńoitok az
vaczorat, hoǵ el eſtueledek.
tennap reguel lek szembe *ů*
fôlsegheuel, ighen io keduel l*ata*;
kerlek kůlg barazkot ha
meg eret, de ne menn temmagad
ſe Nadaſdra, ſe egebů, mig hozzad
nem megek, ki hamar leſz,
okat tůlem meg erted, ottan
kôzel az maiorokba ků meh*ecz*;
az kit Nadaſdra kůldesz az
barazkert, ol ember legen,
ki be tuǵa czinalni czôpůbe,
valami aſzont es leant
kell'ene kůldened, ki lata

Második oldal.

volna tůled, mint czinalod be effele
ǵůmolczôt, mert ha meg tôrőd*ik*,
be nem mutatom. Aztis iol meg-
laſſak, hoǵ eretlen le ne ſzagaſſak,
mert ha eretlen kůldôd ide, vǵ
ſem mutatom be; ird meg mint
vaǵ. N'ugodalom, heghedes, munka
farradſagnal, es veretek nelkůl,
es etelbe, es italba magad
tartaſa etc(etera), ezeket el
ne feled, ha iol meg akarſz
ǵoǵulńi. Iſten tarczon bekeu*el*.
Dat(um) Beczbe, [23. A]** *22.*
Augusti 1544.
Nadasdy etc.

Harmadik oldal.

Eǵůld el feletted az mit ezent*em*
vala tůled az vduarbironak
az tôrôkôkel vala mieltetesrůl.

Negyedik oldal.

*Ez l*euel adaſſek
az en ſzerelmes
Orſikamnak.

* A dült betűvel szedett rész az eredetiben vízfoltok következtében elmosódva.
** Az eredetiben kitörülve.

zerelmes orsikam, en meg azon napon
hog kübalmonn el valam te
nap vilagal beczbe ïutotam ve
de az nap kiual ö föllseghenel
szembe nem ïuthatek, mert
ersek vramnal addig noitok az
varzorat, hog el estueledel
tennap reguel lek szembe
föllseghenel, ughen io keduel I
kerlek küly barazkot ha
meg eret, de ne menn temmagad
se nadasdra, se egebü mig hozzad
nem megek ki hamar les,
okat külem meg erted, ottan
közel az maiorokba kü meh
az kit nadasdra küldesz az
barazkert, ol ember legen
ki be tuga czinalni, czöpübe
valami [redacted] asszont es leant
kellene küldened, ki lata

NÁDASDY TAMÁS LEVELE NEJÉHEZ.

(Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.)

Az Athenaeum kiadá

—volna tűled mint czinalod be effele
gümölczöt, mert ha meg töröd
be nem mutatom, Aztis iol meg
Lassak hog eretlen le ne szagassak
mert ha eretlen küldöd ide vgi
sem mutatom be, ird meg mint
vag, Nyugodalom, heghedus Munka
farvadsagnal, es Veretek nelkül,
es etelbe, es italba magad
tartasa, & reliqua ezeket el
ne feled ha iol meg akarsz
gogulni, Isten tarczon beken
Datum Becz be
Augusti 1544

Együld el felejtetted az mit izent
vala tüled az udvarbironak
az törökökel vala mieltetesrül

enel adullek
az en szerelmes
orsikamnak

Batthyány Ferencz.
(A németujvári templomban lévő siremlékéről.)

ségesen megerősitette ugyan, de a nádori állás régi hatáskörét nem állitotta helyre s igy Magyarországnak volt ugyan nádora, ellenben a nádornak nem volt igazi hatásköre. A következő országgyűlésen, minthogy a rendek folyton sürgették, hogy vagy a király, vagy Miksa főherczeg állandóan az országban lakjék, fölmerült az eszme, hogy Miksát királylyá válaszszák s koronázzák. De a nemesség azt felelte, hogy »az öreg királyt is alig győzzük eltartani, hogyan választhatnánk még egy másikat? Különben is a sok pásztor közt elvész a nyáj«.[1]

Mikor Ferdinánd német-római császárrá választatott (1558), ez új állásból általában nem meritett erőgyarapodást, sőt azóta még kevésbbé szentelhette magát a magyaroknak. A császári politikában egészen alárendelt hely jutott Magyarországnak s a törökhöz való viszony immár nem Magyarország, hanem a birodalom érdekei szerint mérlegeltetett. 1553 óta a király ismét békét igyekezett szerezni s minthogy Eger hősi ellenállása nem maradt hatás nélkül a törökre, legalább a magyar tartománybelire, Ali budai pasa kész volt béketárgyalásokba bocsátkozni. Verancsics Antal alkudozott vele Budán s jó pénzért hat havi fegyverszünetet szerzett tőle a végből, hogy ez időben a király követei egyenesen a szultánhoz fordulhassanak, ki Ferdinándnak megizente, hogy fényes portája nyitva áll mindenkinek. A király az országgyűlés óhajához képest ezúttal magyarokra bizta a béketárgyalásokat s konstantinápolyi követeivé a kipróbált Verancsics Antalt, egykor János király és a barát jeles diplomatáját, és Zay Ferenczet nevezte ki. Zay katona volt ugyan, de igen művelt ember s törökül is tudott. Azt az utasitást kapták, igyekezzenek az 1526-iki Magyarországot megnyerni a királynak, ki 140,000 arany évi adót hajlandó érte fizetni. Ha azonban ez nem menne, a mostani birtokállomány alapján, de minden esetre Erdély megtartásával, kössenek békét, mely esetben 40,000 arany évi adót ajánlhatnak. A követséget, mely összesen 52 tagból állt, a király igen fényesen szerelte fel. Még a szolgákat is diszes új ruhába bujtatta, s hogy Verancsicsnak annál nagyobb legyen a tekintélye, pécsi püspökké nevezte ki. A követség Budán jó fogadtatást nyerve, hajón ment le Belgrádig s augusztusban Konstantinápolyba érkezett. Itt is elég szivesen fogadták, s a követek eleintén azt hihették, hogy nagyobb nehézség nélkül néhány hónap alatt végezni fognak. Pedig éveket kellett a török birodalomban tölteniök. Az első és legfőbb nehézséget az erdélyi kérdés okozta. Ferdinánd minden áron meg akarta Erdélyt tartani. A szultán ellenben szigoruan ragaszkodott azon felfogásához, hogy Erdély János Zsigmondé és anyjáé. Felszólitotta tehát Izabellát, térjen vissza országába, mert ha nem teszi, a szultán is feloldottnak tekinti magát esküje alól, s Erdélyt a kapcsolt részekkel közvetlen uralma alá helyezi.[2] Ezt a királyi követeknek is megmondotta s Ferdinándnak szintén megirta.[3] Paran-

[1] Fraknói, Magy. Országgy. Emlékek, III.
[2] 1554 szeptember 13-iki levele a tört. bizottság másolatai közt.
[3] Erről szóló fényesen kiállitott, két méter hosszu fermánja a bécsi áll. levéltárban.

csára magyar pasái ismételten felhivták az erdélyieket, űzzék ki a németeket s fogadják vissza — a török rendesen igy nevezte János Zsigmondot: — István királyt.

Erdélyben Ferdinánd uralma a barát halála pillanatában haldokolásnak indult. Mikor 1553 márcziusban Castaldo is elmenekült az országból, ingadozó uralmát a király magyarokkal akarta megszilárditani s Báthory Andrást, azután Dobó Istvánt, az egri hőst és Kendy Ferenczet nevezte ki vajdáivá. De a vajdák minden buzgalma sem birta a veszett ügyet megmenteni. A székelyek és némely urak nyiltan kitűzték a királyfi zászlaját s felkérték a szultánt, mentse meg őket a német gőgtől és ravaszságtól. Mig Kendy Ferencz vajda a király pártjának, Kendy Antal az ellenpártnak volt feje. Ez utóbbi Petrovics segélyével akart a királyi uralomnak véget vetni. Petrovics gyámoltalansága meghiusitotta ugyan a tervet, de Izabella közbelépése új veszélyeket idézett föl. A királynéval szemben ugyanis Ferdinánd egyáltalán nem tett eleget szerződéses kötelezettségeinek. A királyné 1552 júniusban eltávozott Kassáról és Lengyelországba, Varsóba költözött át.[1] De hasztalan sürgette Ferdinándot, hogy elégitse ki; hasztalan panaszkodott, rimánkodott, sirt és fenyegetőzött. Már a következő évben végkép tisztában volt vele, hogy Ferdinánd nem tudja, nem is akarja kötelezettségeit teljesiteni. Elkeseredésében érintkezésbe lépett az erdélyiekkel s a magyar határhoz közelebb eső városba akart átköltözni, mert török és franczia részről egyaránt biztatták, térjen vissza Erdélybe. Erre már 1554 telén kész volt, vagy legalább fiát akarta oda küldeni. A török azzal áltatta, hogy, ha visszatér, fia megkapja Budát s mindazt, a mi egykor atyjáé volt. Petrovicsnak a szultán csakugyan még 1554-ben visszaadta Lugost és Káránsebest, ki oda költözött át s onnan szitotta az erdélyi mozgalmakat. Ily helyzetben Ferdinánd végre kezdte belátni, hogy Erdélyről le kell mondania s (1555 november havában) egy évi fegyverszünetet kért a szultántól, hogy ideje legyen meghányni-vetni, szövetségeseivel és országaival meg beszélni, lemondjon-e Erdélyről? A szultán megadta a fegyverszünetet, de mihelyt a perzsákkal, kikkel személyesen hadakozott, békét kötött, új támadásra készült s az erdélyieket értesitette, hogy ha be nem hozzák a királyfit, kegyetlenül elpusztitja földjüket. Erdélyben roppant rémület támadt. Hasztalan fejtették ki Dobó és Kendy vajdák a nehéz helyzetben a legnagyobb buzgalmat. A sors kerekét nem tudták többé megállitani s 1556 februárban a tordai országgyűlés követet küldött Izabellához és fiához, hogy jőjjenek haza. A gyűlés behivta Petrovicsot is. Az oláh és moldvai vajdák szintén betörtek, mire az egész ország meghódolt Izabellának, néhány vár kivételével, hol a királynak őrsége volt. A rendek fölkérték Dobót és Bornemissza Pál püspököt, ne juttassák vérontásra a dolgot, hanem távozzanak békésen és adják

[1] Ottani időzéséről s tevékenységéről l. Szádeczky Lajos, Izabella és János Zsigmond Lengyelországban. 1552—1556.

át a várakat. De Dobó katona ember volt s nem tartotta becsületével összeférőnek az ellenállás nélküli visszavonulást. Szamosujvárba zárkózott, ellenben a püspök eltávozott az országból. A felvidéki urak: Bebek György, Báthory György, Perényi Gábor és Ferencz, sőt titokban Báthory András is,[1] már 1555 eleje óta Izabella pártján voltak, ki 1556-ban csakugyan bejött s Máramaroson át szeptember 22-ikén Kolozsvárra érkezett. Ezzel a barát műve végképen összeomlott s Ferdinánd elvesztette Erdélyországot.

Hatalmas mozgalom támadt Izabella érdekében a tiszai vármegyékben is; több vár meghódolt neki s támogatta a Zaberdin püspök által védett Várad megvételében, mely a következő évben csakugyan a királyné kezére visszaszállt.

Az ország más részeiben, minden fegyverszünet és békealkú daczára, szintén nem szüntek meg a küzdelmek. Noha mindkét fél békére intette a maga katonáit,[2] az apró harczok folyton megujultak. 1554-ben a török csellel megvette Füleket[3] és Salgót. Másutt legalább csatározások folytak. 1555-ben a török Kaposvár megvételét is megkisérté. Sőt 1556-ban a küzdelem ismét nagy háboruvá fajult. Ali budai pasa (június 10-ikén) ostromolni kezdé Szigetet, melynek vitéz parancsnokára, Horvát Márkra s az egész őrségre rendkivül haragudott. Minden áron meg akarta tehát a »tolvajtanyát« vivni. De kemény fába vágta a fejszéjét. Egyrészt Horvát vitézül védte magát, másrészt a király és a magyarok is nagy erőlködést tettek, hogy a várat, melytől Somogy és Zala megtartása függött, felmentsék. Nádasdy Tamás nádor hivására Zrinyi Miklós horvát bán, Telekessy Imre[4] lévai s más végbeli kapitányok megtámadták Babocsát, hogy Ali seregét Sziget alól elvonják. Ali csakugyan Babocsa fölmentésére sietett, de július 23-ikán a magyarok visszaszoritották, mire Babocsa kezükbe került. Ali harmadnap folytatta Sziget ostromát, csakhogy távollétét Horvát kitünően felhasználta. Kijavittatta a megrongált védműveket, megrohanta a török tábort s nagy zsákmányt, kivált eleséget, vitt a várba, mely kellően el lévén látva, vitézül ellenállt, mig a török végkép abba nem hagyta az ostromot. E közben a király nagyobb sereget gyüjtött, melynek élére másodszülött fiát, Ferdinánd főherczeget állitotta. A hir, hogy királyfi jön hadakozni a török ellen, a magyarok közt nagy lelkesedést keltett. »Régen kellett volna már — irta Miksa főherczegnek Batthyány Ferencz — főherczeget küldeni az országba, mint több izben tanácsoltam. Köztiszteletben álló főre van szükségünk, nem holmi részeges, koczkavető, kártyás kapitányokra.«

[1] Bebek György legalább ezt állitja 1555 február 17-iki levelében. Hormuzaki, id. m. II. 1.
[2] Több okmány Hormuzakinál, II. 1.
[3] Fülek Bebek Györgyé volt, ki azt irta a budai pasának, hogy nem hitte volna, hogy Hamzsa bég megtámadja az ő várát, mert neki a szultántól s a franczia királytól biztositó levelei voltak, s ha nem bizik e levelekben, másképp viselt volna gondot a várra. Hormuzaki, id. m. II. 1.
[4] Életrajzát megirta Komáromy András: Hadtört. Közl. 1889.

Mindazáltal a hadjárathoz fűzött remények nem teljesültek, éppen azért, mert Ferdinánd volt a fővezér. Az iránta való tekintetek a magyar vezéreket is nagyobb óvatosságra kényszeritették.[1] Általában nem az volt a főherczeg feladata, hogy véres csatákat vivjon, hanem csak az, hogy Szigetet fölmentve, katonai tüntetéssel adjon nyomatékot a Konstantinápolyban folyó béketárgyalásoknak.[2] Serege sem volt elég számos, de aránytalanul meg volt terhelve podgyászszal. A had, mely eredetileg 3000 lovasból s ugyanannyi gyalogosból állt, valami 10,000 emberre nőtt, mikor a főherczeg augusztus 24-ikén Bécsből elindult. Szeptember 4-ikén érkezett Kanizsa alá, hol a magyarokkal egyesült s Nádasdy és Zrinyi Miklós részvételével, csakhamar nagy hadi tanácsot tartott. A sereg már ekkor hiányt szenvedett eleségben s az eszme, hogy Pécset rajtaütéssel lepje meg, nem talált visszhangra. Ferdinánd Kanizsára tette át főhadiszállását, mig magyarok és németek a jelentéktelen Korotna megvételére indultak s szeptember 15-ikén bevették. Erre Babocsa, Szent-Márton, Görösgál, Sellye török őrsége Pécsre menekült s Ferdinánd csakugyan megkezdé az előnyomulást Pécs felé. De a kósza hirre, hogy a Drávához 60,000 főnyi török had közeledik, visszafordult s Szigetet pénzzel és lőszerrel ellátva, pár heti tétlenség után, minthogy az időjárás sem kedvezett a műveleteknek s nagy hidegek álltak be, eltávozott az országból.

A felvidéken viszont az Izabellához szitó urak folytatták a harczot. Bebek Ferencz és György itt 1555-ben nyiltan kitűzték János Zsigmond zászlaját. Erre a király hűtlenségi pert inditott ellenük s az országgyűlés elé idézte őket. De nem jelentek meg. Bebek Ferencz azt mondotta, hogy híven szolgálta a királyt mindaddig, míg reménye volt, hogy megvédi a nyomorult országot. Most azonban látja, hogy a király erre gyönge; az ellenség szinte már a határra szoritotta a magyarságot s a király csak »paizs«-nak tartja. Ő tehát — folytatta Bebek — kénytelen volt ott keresni védelmet, a hol lehet, különben még a nemzet maradéka is elvész. »Azért, a mint én cselekedtem, — mondta — én úgy mint jámbor, hazája szerető, ilyen utolsó veszedelemkor úgy cselekedtem.«[3]

Ez általános fejetlenség közepette Ferdinándnak, ha mindent koczkára tenni nem akart, legalább arról le kellett mondania, a mit tényleg

[1] Ezt irja Nádasdy nejének szeptember 30-ikán Csurgóról. Családi levétár.

[2] Hirn, Erzherzog Ferdinand von Tirol, I. A hadjáratot részletesen leirja Amadonus Péter Rajmond, az olmützi püspök orvosa, ki a táborozásban résztvett. Latin nyelvü munkáját cseh bevezetéssel kiadta Kamenicek a cseh tudós társ. 1887-iki közleményeiben.

[3] Bebek György azonban már 1557 augusztus 10-ikén visszatért a király hűségére. (Hadtört. Közl. 1895. 400). Ellenben Ferencznek a török »az ő hűségeért uraságot és szandzsákot adott«. (Mehmed szolnoki bég levele Mágócsy Gáspárhoz: Szalay Á., Levelestár.) Ferencz 1557 márcziusban Konstantinápolyba érkezett, hogy személyesen köszönje meg a szultán kegyét s felkérje, hogy igéretéhez képest János Zsigmond helytartójává nevezze ki. A velenczei követ márczius 30-iki jelentése a tört. bizottság másolatai közt.

elvesztett. 1556 június 14-ikén a szultánhoz levelet intézett, melyben irásban is megerősiti követeinek ama szóbeli ajánlatát, hogy Erdélyről lemond s János Zsigmondnak adja, a várakat kiüritteti s csapatait az országból kivonja.[1] Meghozta tehát az áldozatot, csakhogy, szokása szerint, ezúttal is megkésve. A francziák, kikkel a szultán még 1553 februárban szövetséget kötött,[2] mint az egész időn át, most is a legnagyobb erőlködéseket tették, hogy a portát a békétől visszatartsák. Szulejmán új követeléseket emelt tehát. Az 1556-iki események első sorban Szigetre irányozták figyelmét, s minthogy hadai nem tudták megvenni, Sziget és Tata lebontását követelte. E kivánságát 1557 nyarán Verancsics és Zay, kik négy évi távollét után végre haza térhettek jelezték a királynak. A portán Busbeque Augier, (ki 1555 elején jött oda s két másik követtársával Ázsiában is fölkereste a szultánt,) maradt s 1558 márcziusban hét havi fegyverszünetet kötött.

A török politika a nemzetközi helyzethez képest folyton változó, fölöttébb szeszélyes maradt a következő években. Fegyverszünetet engedett, sőt békére is kész volt, és de la Ligne franczia követnek már 1558 végén a porta azt mondta, hogy elkésett harczias terveivel, mert a béke már meg van kötve.[3] De nem volt, ámbár a következő évben a szultán egyik fiának lázadása ismét túlsúlyra emelte a békés irányt. Ehhez járult, hogy a francziák és spanyolok szintén békét kötöttek, a miért a szultán megneheztelt franczia szövetségesére. Egyébiránt II. Henrik franczia király halálával (1559 július 10-ikén) Francziaországban is polgárháború támadt, mely nagyon alászállitotta a portán a franczia befolyást. E kedvező helyzetet Ferdinánd fel akarta használni. Fülöp spanyol király azt ajánlotta neki, hogy az esetre is kösse meg a békét, ha a 30,000 frt évi adót 5—10,000 talérral emelnie kellene. Sziget lebontását azonban Fülöp határozottan ellenezte, mert — mint mondá — a vár katonailag igen fontos, nagyszámú hadat lehet benne tartani, mely útját állja a török felvonulásának a Dunán.[4] Végre csakugyan létrejött, ha nem is a béke, de legalább a békeszerződés.[5] E szerint 1559 február 1-től nyolcz évre béke köttetik a tényleges birtokállomány alapján. Ferdinánd évi 30,000 arany adót fizet magyar területeért s mindkét fél szigorúan kötelezi magát, hogy összes alattvalóit a béke megtartására kényszeriti. A maga területén mindkét fél szabadon épithet várakat; a komáromi várhoz tartozó községeket a török nem akadályozza abban, hogy e várhoz szolgáljanak, másrészt Ferdinánd belenyugszik, hogy az eddig kétfelé adózó jobbágyok tovább is ez állapotban maradjanak. A fel-

[1] A levél a tört. bizottság másolatai közt.

[2] Szövegét közli Testa: Recueil, I. 43—45. A franczia politika ez időbeli törekvéseiről ugyanott sok okirat.

[3] Deczember 28-iki levele Henrik királyhoz id. m. I. 81.

[4] 1558 május 21-iki követi utasitása a tört. bizottság másolatai közt.

[5] Szövege Hormuzaki-nál II. 365—67.

merülő viszályokat biztosok intézik el s kellően megfenyitik a békebontókat. A végbeliek — magyarok és törökök — közt szokásos párbajok eltiltatnak; Ferdinánd a portán állandó követet tart. Noha a szultán június 17-ikén maga jelentette a franczia királynak, hogy nyolcz évre megkötötte a békét,[1] tényleg ez a béke nem lépett életbe, mert minduntalan új béke köttetett; igy 1560-ban[2] s 1562-ben.[3] Ez utóbbit külön török követség vitte Bécsbe, hol nagy kitüntetéssel fogadták. De csakhamar kitünt, hogy a szultán által szentesitett szerződés igen lényegesen eltér a Ferdinánd és követe által aláirt példánytól. Így tehát ez a szerződés is csak értéktelen papirdarab maradt, melyhez egyik fél sem tartotta magát. Az állapotot, melyben az ország ez időben volt, a leghívebben Nádasdy Tamás jellemezte, midőn azt irta Bécsből haza: »A frigy megvagyon, de a ki közel lakik a törökhöz, otthon ne háljon.«[4] A török csakugyan örökösen rezgelődött, másrészt Erdély ügye elintézetlen, nyilt kérdés maradt a szultánnal való kibékülés után is. Ferdinánd 1556-ban lemondott ugyan Erdélyről s visszavonta hadait, de nem békült ki Izabellával, ki a szomszéd vármegyékre igényt emelt s igényét fegyveres kézzel igyekezett érvényesiteni. Ferdinánd azzal állt boszut, hogy a királyné Bécsbe utazó alattvalóit elfogatta, mire a rendek meg a királynét hatalmazták fel, hogy Ferdinánd egyes alattvalóinak a királyföldön levő birtokait lefoglalhassa.[5] Izabella a francziák szövetségét kereste s az idegen nyelvekben járatos Báthory Kristófot küldte Henrik királyhoz, hogy megkérje valamelyik leányát János Zsigmond számára s reávegye a királyt, támogassa a portán a temesi részek visszaszerzésében. Henrik sokat igért, azt is, hogy egyik unokahugát a királyfihoz adja, s külön követével bocsátotta haza Báthoryt. Ez a követ, Martines Péter, a háború folytatására ösztönzé a királynét s a rendeket. Ezek folytatták is a háborút, de kevés sikerrel, mert fővezérük, Balassa Menyhért, vakmerő katona volt ugyan, de hadvezéri babérok szerzéséhez nem értett.

Mikor Izabella Erdélybe visszatért, a török teljes támogatását biztositotta magának. Ezt megnyerve, uralmát lehetőleg korlátlanná igyekezett tenni s különös súlyt fektetett arra, hogy afféle gyámság alá ne kerüljön, mint a barát életében. Nem elégedett meg azzal, hogy az országgyűlés nyomban visszatértekor reá, mint Magyarország törvényesen megkoronázott királynéjára s nagykorúságáig fia természetes gyámjára ruházta a kormányzást. Kivánságára egy ideig be sem töltötték a kincstartói állást, hanem minden közjövedelem kezelését reá ruházták. A kincstár összes várai neki adattak át; az országos tisztségek betöltése reá bizatott, sőt jogot nyert, hogy a magyarok mellett külföldieket is alkalmazzon a kormánytanácsban

[1] Testa, id. m. I. 87—88.
[2] Szövegét közli Hammer-Purgstall: Gesch. des osm. Reiches, III.
[3] Közölve magyarul Rosnyai Dávid Tört. Maradványaiban.
[4] November 10-iki levele Bécsből a család levéltárában. 20.
[5] Szilágyi Sándor, Erdélyi Országgy. Emlékek, II. 16.

s udvarában, és megfelelő fizetéssel lássa el őket. Minthogy a főtörvényszék tagjai a királynétól kapták fizetésüket s a székek ítéleteit a királynéhoz lehetett fellebbezni, Izabella az igazságszolgáltatás menetére szintén a legközvetlenebb befolyást gyakorolta, s ekképpen a rendi formák megtartásával csaknem korlátlan hatalommal intézte az ország ügyeit.

Mindez egyesekben elégedetlenséget keltett. Kendy Ferencz haragudott, hogy nem maradt kincstartó, Bebek Ferencz meg, hogy nem lett vajda. Csakhamar követelte is e neki igért tisztet, sőt befolyást akart nyerni a királyfi nevelésére. Mikor a királynénál nem boldogult, Konstantinápolyba ment s a szultán Bebeket, Izabella minden tiltakozása daczára a királyfi gyámjává s az ország kormányzójává nevezte ki. Bebek sohasem jutott ugyan ez állás birtokába s nem is háborgatta tovább a királynét. Ez azonban halálosan meggyűlölte nemcsak őt, hanem a két Kendyt is. Hogy megszabaduljon tőlök, mind a hármat Fejérvárra hívta, hol Balassa Menyhért rácz és lengyel katonáival (1558 augusztus 31-én éjjel) lakomázás közben megrohanta és legyilkolta őket. Ez a kegyetlen gyilkosság a felvidéki urak közt nagy megütközést keltett. Bebek György és Perényi ott hagyták

Izabella és János Zsigmond aranyai.

a királynét, kinek ügye ezzel a felvidéken tetemesen rosszabbra fordult. Békét akart tehát Ferdinánddal kötni s nagy áldozatoktól sem riadt vissza. Különben is sokat betegeskedett, ámbár mindvégig görcsösen ragaszkodott a hatalomhoz s az országgyűlésen megczáfolta ama híreket, mintha fia javára le akarna köszönni. De a betegség mindinkább erőt vett rajta s 1559 szeptember 15-én meghalt.

Izabella királyné fiatalon került az országba, hol házassága első hónapjaitól kezdve haláláig nehéz viszonyokkal kellett küzdenie. A megpróbáltatásokhoz hiányzott benne a kellő lelki erő. Közönséges természet volt, a köznapi asszony minden hibájával; hiú, élvvágyó, pazarló, szeszélyes és kegyetlenűl gyűlölködő. Igazán kannibáli módon fejezte ki örömét a barát megölésének hírére és hasonló kegyetlenséggel tétette el láb alól Bebeket és a Kendyeket. Általában nem szerette új hazáját, melyet purgatóriumnak nevezett. Mielőtt 1551-ben Erdélyből távozott, a spanyol zsoldosok láttára azt mondta: »Azok után, miket itt (a zsoldosokat érti), láttam, azt hiszem, hogy eddig bestiák, nem pedig emberi lények társaságában éltem.«[1] 1554-ben azt mondta Ferdinánd követeinek: »Jól tudom, milyenek

[1] Kropf Lajos: Hadtört. Közl. 1896. 472.

Az Athenaeum nyomása.

IZABELLA KIRÁLYNÉ SIREMLÉKE A GYULAFEJÉRVÁRI SZÉKESEGYHÁZBAN.

(Az eredetiről rajzolta Cserna Károly.)

Az Athenaeum kiadása.

a magyarok, inkább elveszteném mindenemet, akár szemem világát is, semhogy visszatérnék közéjük!« Később meg azt mondotta, hogy igazi kínban van, mihelyt csak magyart lát s szeretné, ha Ferdinánd vagy

János Zsigmond.
(Egykoru metszet Ő Felsége hitbizományi könyvtárában.)

háromezret felakasztatna ez elvetemültek közül.[1] Magyarul sohasem is tanult meg, noha lett volna hozzá ideje. A legszivesebben anyja nyelvén, olaszul

[1] Szádeczky, Izabella és János Zsigmond Lengyelországban, 16.

beszélt, de jól tudott latinul. 1556 után nem a legmintaszerűbb életet folytatta s egészen kegyencze, Nisovszky vezetése alatt állt. Fia neveléséről sem gondoskodott kellően. Fivére, a lengyel király, Petrovics és más urak ajánlatára Novicampianus Albert krakkai tudóst tette ugyan tanitójává, de a nevelést maga vezette, még pedig oly módon, hogy Martines franczia követ, ki Henrik királytól házassági ajánlatot hozott az ifjúnak, figyelmeztetni volt kénytelen, bízza a nevelést férfiakra s általában férfiasabb, katonásabb szellemben nevelje fiát. E jó tanácsot a királyné olyan rossz néven vette, hogy attól kezdve ridegen bánt a francziával. Pedig mások is hangoztatták a nevelés helytelenségét s el akarták választani az ifjút anyjától. De a királyné makacsul utasitott el minden ily törekvést. Önző, uralkodni akaró asszony volt, ki csak magára gondolt s fia ügyét egyedül abból a szempontból mérlegelte, mi lesz ő vele, ha fia nagykorúvá válik s átveszi a hatalmat. Asszonyos emberré igyekezett tehát nevelni, hogy nagykorusága után is teljesen az ő befolyása alatt maradjon. Számitásait azonban halomra dönté halála. Fia János Zsigmond tizenkilenczedik évében trónra lépett s anyját fényes halotti pompával temettette el a gyulafejérvári székesegyházban.

János Zsigmond, Magyarország választott királya s Erdély új fejedelme, sokat igérő gyermek volt, kiből helyes nevelés mellett derék uralkodó válhatott volna. Mikor 1552-ben tizenkét éves korában anyja kiséretében lóháton elindult a lengyel számkivetésbe, egészen elbájolta a kassaiakat. Nagy, szép és eszes fiunak mondja Tinódi, a kassai lakos. Ferdinánd követei, kik Lengyelországban látták, szintén kedvezően itéltek róla; dicsvágyó gyermeknek találták, kit nem lehet megijeszteni. Már akkor rossz néven vette anyjától, hogy Magyarországból távozott s folyton haza vágyott. Mikor végre trónra lépett, ifju korához képest meglepő értelemmel, buzgalommal és erélylyel vezette a kormányhatalmat. Rég meg levén választva, trónfoglalása zavar nélkül ment végbe s a szultán haladéktalanul elismerte. Ellenben a Ferdinánd királylyal való viszony rendezése komoly nehézségeket okozott, már azért is, mert az ifjú Magyarország választott királyának czímezte magát. Minthogy azonban még anyja megkezdé, sőt csaknem befejezé a béketárgyalásokat, 1560 elején János Zsigmond is követséget küldött Bécsbe. De az alkudozások nagyon lassan haladtak. Az udvar az új fejedelem iránt régi politikáját követte s meg akarta buktatni. Titkos érintkezésbe lépett Balassa Menyhérttel, s ez fellovalta a székelyeket, kik a barát halála óta állandóan elégedetlenkedtek. Sőt czéljainak Heraklides Jakab nevű kalandort is felhasználni igyekezett. Az volt a terv, hogy Heraklides, a ki a moldvai vajda fiának adta ki magát, megszerezze Moldvát, mire az ő és az erdélyi elégedetlenek támogatásával Balassa meg fogja János Zsigmond trónját dönteni. A tervet a nagyeszű Forgách Ferencz[1] váradi

[1] Az ide vonatkozó levelezéseket l. Uj Magyar Múzeum, 1854. II. 194. és köv. Forgách életrajzát megirta Sörös Pongrácz: Századok, 1896.

püspök, kora egyik latin történetirója főzte ki, ki azonban, mint Ferdinánd híve, nem volt az erdélyi kézen levő püspökség birtokában. Zay Ferencz és a király más hivei támogatták a moldvai kalandort, mire János Zsigmond is hadfelkelést rendelt el. Heraklides birtokba vette ugyan Moldvát, de elég baja levén otthon, nem bántotta Erdélyt. Ellenben Balassa 1561 végén s vele néhány kisebb-nagyobb úr csakugyan elpártolt s a székelyek segitségével akarta terveit valósitani. Az ifjú fejedelem válságos helyzetbe jutott. Zay és Balassa megverték seregét s Hadad várát is elfoglalták, míg az országban magában szintén kitört a lázadás. A székelyek fegyvert

Balassa Menyhért.
(A széleskuti templomban levő síremlékéről.)

fogtak, a szászok ismét Ferdinándhoz kezdtek hajlani s a fejedelem már-már Lengyelországba készült menekülni. Szerencsére a török két felől sietett az ifjú segitségére, mire a királylyal 1562 ápril 12-ikén egy évi fegyverszünet létesült, mely időben béketárgyalások voltak inditandók. Így a fejedelemnek ideje maradt, hogy magában országában rendet csináljon s áruló alattvalóit megfenyitse. Kegyelemre hajlott ugyan, de a felbujtott székelyek nem akarták a fegyvert letenni, hanem előnyomultak. A szászok azonban cserben hagyták, a fejedelmi hadak pedig szétverték őket s a zendülés elfojtatott. A székelyek súlyosan bűnhődtek, mert régi szabadságuk még inkább megnyirbáltatott.

A fejedelem 1562 június végén ismét követet küldött Miksa főherczeghez a béketárgyalások ügyében s kész volt a királyi czímről lemondani. De nagy területek, Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs és Közép-Szolnok teljes átengedését kivánták tőle. Ez ügyben 1563-ban tovább folytak a tárgyalások. János Zsigmond újra feleségül kérte Ferdinánd leányát s Bécsbe küldötte egyik főhívét, a nagyműveltségű, olasz egyetemen tanult Somlyai Báthory Istvánt. De Ferdinánd azt felelte, hogy minden leánya el van már jegyezve. Bizalmatlansága annyira ment, hogy nem engedte meg Báthorynak, a ki Pozsonyba kisérte, hogy Miksa koronázásakor e városban tartózkodjék. A koronázás idején Báthorynak Nagy-Szombatba kellett távoznia. A tárgyalásokban résztvett a fejedelem bizalmasa és orvosa, Blandrata György, s végre két évi fegyverszünet köttetett ugyan, de ez egyezség is ép úgy papiron maradt, mint a török béke, mely nem vetett véget az apró harczoknak. A királyiak 1562 tavaszán megvették s tövig lebontották Hegyesd várát, Balassa János meg Szécsént támadta meg, de megveretett.[1] A török erre Németi városát gyujtotta föl, honnan a lángok Szatmárra is átcsaptak s ott roppant kárt okoztak.[2] A Dunán túl a török Sümeg várát vette meg s bontotta le s igy Ferdinánd királynak a hivatalos békekötések daczára sem sikerült a számára meghagyott országrészt békés állapotba helyezni s előre lehetett látni, hogy egy véletlen is újra kitörésre juttatja a nagy háborut.

V. FEJEZET.

A vallásügy.

Ferdinand király, mint ismételve kijelenté, élete egyik főfeladatának a lutherség kiirtását s a régi vallás helyreállitását tekintette. E czélját sokféle országa egyikében sem téveszté szem elől, de sehol sem érte el. A hitújitás terjedt, sőt felülkerekedett mindenütt, kivált magyar földön, hol ez időben kezdett a régitől végkép elválni és önállóan szervezkedni, sőt ifjui hévvel, lángoló tettvágygyal igyekezett a régit teljesen háttérbe szoritani. Ferdinánd király területén a végvárak s a városok voltak az uj hit legfőbb központjai, honnan ellenállhatatlanul áradt szerteszét. A városok már a negyvenes években protestáns módon szabályozták istentiszteletüket. Kihányták a templomból a képet, szobrot, oltárt, eltörölték a misét, behozták az új szertartásokat s oly papot fogadtak, ki az újitásokat föltétlenül követte, sőt néhol arra is kötelezték, hogy megnősüljön. Erdélyben a szászok 1542

[1] Ápril 28-iki jelentése a … [illegible]

[2] Május 24-iki jelentése … [illegible]

[3] [illegible]

után nemcsak az új egyházi szertartásokat fogadták el, hanem Honter János, a jeles tudós,[1] tanférfiú és kiváló szervező tehetség útmutatásai szerint önállóan szervezkedtek s egyházuk élére superintendenst állitottak.

A Temesközben és a kapcsolt részekben szintén ellenállhatatlanul terjedt az új hit. 1552-ben Losonczy és Aldana üldözni kezdték ugyan, de midőn e vidék török uralom alá került, a protestánsok felülkerekedését mi sem gátolta többé. Túl a Tiszán a katholikus vallás már 1552-ben majdnem egészen eltünt.[2] Ugyanez történt az ország összes többi részeiben, állottak légyen mohamedán vagy keresztény uralom alatt. Mindazáltal a török uralom közvetlenül és közvetve rendkivül elősegitette a terjedést. Török részről ismételve azzal fenyegetőztek, hogy meghóditják mindazon népeket, melyek képet imádnak. Az ujitók azt hirdették tehát, hogy el kell a templomból a képet távolitani,[3] mert ezzel távol tartják maguktól a török hóditást is. A keresztények vallásügyébe azonban a török nem szivesen avatkozott. De a versenygő keresztények gyakran kikérték, néha egyenesen — pénzzel vagy más eszközzel — kierőszakolták beavatkozását. Másrészt az egyik felekezet a másikat mindenféleképen befeketitette, gyanuba keverte a török hatóság előtt. Szegeden Tóth Mihály főbirót, az erősen katholikus érzésű embert, a hitujitás hivei följelentették a bégnek, hogy Ferdinánd-párti s a várost német kézre akarja játszani. Tóth Mihály menekülni kényszerült s mikor évek multán (1552-ben) Szegedet csakugyan elfoglalta, rövid tiz napi uralmát a hitujitók elűzésére használta. Alighogy a török visszavette a várost, a protestánsok visszatértek s akkor meg ők álltak boszút a katholikuson. Közjogilag a keresztények a török uralom alatt mindnyájan ugyanazon helyzetben voltak ugyan, de egyes pasák határozottan a protestánsoknak kedveztek. A budai pasa (1551-ben) a területén megtelepedő protestáns lelkészeknek nemcsak személyükre biztositott teljes védelmet, hanem külön jutalommal is kecsegtette őket. Egy kiváló protestáns, a király buzgó hive, Torda Zsigmond egész lelkesedéssel jelentette (1546-ban),[4] hogy török területen szabadon terjed az új vallás, elannyira, hogy az Isten különös gondviselésének tekinthető, hogy megengedte e résznek a barbárok általi elfoglalását. Ferdinánd király, ha övé lenne ama föld, — okoskodik tovább a hű királypárti, — tűzzel-vassal akadályozná az új hit terjedését. A Mátrától a Marosig és a Dráváig terjedő roppant földön a protestantizmus 1560 körül már tökéletesen diadalmaskodott s itt-ott püspökei is emlittetnek.[5] Békésen, erős összeütközések nélkül sehol sem ment ez átalakulás. Baranyából Sztárai Mihály, mint maga irja, űzte, hajtotta a katholikusokat. Tolnában, főleg

[1] Legujabb életrajza németül Höchsmann Jánostól.

[2] Oláh Miklós július 10-iki levele. Bécsi áll. levéltár.

[3] Baumgarten beszterczei jegyző 1543 január 10-ikén irja haza, hogy Kolozsvárt látta a beglerbég ilyen levelét.

[4] Prot. Szemle, 1894. 484 és köv.

[5] Prot. Szemle, 1894. 484—563.

a városban, a katholikusok elszántan védekeztek. A tolnai biró kétszer is a budai pasához fordult, hogy ajándékkal nyerjen tőle engedélyt, hogy a protestáns lelkészt megölhesse, vagy legalább elűzhesse. A pasa azonban nem engedte meg s elrendelte, hogy, mint sok más helyen történt, a két felekezet a nagy templomon megosztozzék. Az egyik hajó az egyiknek, a másik a másiknak jutott. Az ilyen közös birtoklás azonban majdnem mindenütt, igy Tolnán is,[1] a gyöngébb fél, a katholikusok kiszoritásával, illetőleg a katholikus vallás teljes eltünésével végződött.

Mindezt azonban nagyon kevéssé okozta a török, mert ugyanez történt a királyi és erdélyi területen. A király maga, valamint a püspöki kar a legnagyobb buzgalommal fáradoztak ugyan a régi egyház érdekében s az erőszaktól, az üldözéstől sem riadtak vissza. De nem sokra mentek. Már 1550 körül alig volt magyar püspökség, mely jószágainak igen nagy részét el nem veszitette volna. A szerzetesrendek s a középrangú világi papok pedig csaknem mind megfosztattak vagyonuktól, melyet itt-ott az állam, leginkább azonban a földesurak ragadtak magukhoz. Sőt az egyes templomok vagyona is e sorsra jutott, mert a plébánia ingatlanait, arany-, ezüst-edényeit vagy jövedelmeit a helyi birtokosok vagy várkapitányok szedték el. Hogy a szerzeményt megtarthassák, az új hithez szegődtek.[2] Ha a lelkész nem csatlakozott hozzájuk, kényszeritették vagy elcsapták s olyat ültettek a lelkészi lakba, ki azt tette, a mit kivántak tőle. Még a templomot sem kimélték. A török rendszeresen kőbányáúl használta a régi templomokat és egyházi épületeket; lebontotta falaikat, s a követ és téglát várépités vagy erődités czéljaira forditotta. A keresztény urak követték a példát. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek szerint Livinán a földesúr széthányatta a templom oltárát s kemenczét rakatott belőle. Nyitra-Ludányban a földesúr az apátsági templom köveiből várat épitett. Assakürtben a templom teljesen ki volt fosztva, Nagy-Szelezsényben magtárul, Manigán pinczéül használták s az asszonyok benne szoktak rostálni. Néhol a templom úgy nézett ki, mint valami sertésól.[3]

A városok ellenben bőkezüen gondoskodtak mindenről, a mi a hivek vallásos szükségletére vonatkozott. De annál ridegebben, kérlelhetetlenebbül jártak el a másnézetüek iránt. Beszterczebánya 1544-ben elcsapta Márton katholikus papot, lefoglalta minden ingó és ingatlan vagyonát s letette a Szent-Erzsébet szegényház rectorát is, mert ősi hitéhez hű akart maradni.[4] A város rendesen az összes templomokat az új hitnek foglalta le s a katholikusok, a hol megmaradtak, sem tarthattak nyilvános istentiszteletet, hanem magánházakban, pl. Bártfán a Szepesházy-család házában[5] hall-

[1] Ipolyi, Vörösmarti élete, 15--16.
[2] Példákat sorol fel Kollányi: M. Sion, 1891. 907.
[3] 1561-iki egyházlátogatási jegyzőkönyv alapján Kollányi, id. h.
[4] Timon: Kath. Szemle, I. 473—4.
[5] Myskovszky, Bártfa műemlékei, II. 118.

gatták a misét. Általában nálunk is mindinkább azon német jogelv szerint alakult a vallásügy: cuius regio, illius religio, vagyis a földesúr vallása alattvalóinak is vallása. Minthogy pedig a földesurak különböző okokból legnagyobbrészt az új hithez csatlakoztak, ez országszerte túlsulyra emelkedett, mert a földesúr jobbágyait is magával vitte.

A katholikus alsó papság ez időben jutott ama kénytelenségbe, hogy régi és új közt végképen válaszszon. Egyfelől kegyurai szoritották, másfelől az új hit egyes tanai ellenállhatatlanul ragadták magukkal. Az úrvacsorának két szin alatti kiszolgáltatása, a nemzeti nyelven való istentisztelet, de különösen a papi nőtlenség megszüntetése gyakorolták reá a legerősebb hatást. Ez a hatás a reformáczióval kezdődött s évtizedről évtizedre fokozódott; és Ferdinánd uralkodása utolsó éveiben igen kevés volt a nőtlenek száma a katholikusnak megmaradt alsó papságban. Több főpap adott példát a házasságra. Az irodalom is hozzá szólt az ügyhöz; szenvedélyes vita támadt, melyben költők, szatirikusok, tudós férfiak nyilatkoztak s a papok házasságát dicsőitették. Az irodalom ekkor vett részt először egy nagy és fontos valláspolitikai kérdés megvitatásában, s az alsó papság meggyőződését, vágyait és óhajait fejezve ki, azokat végleges eldöntésre juttatta. 1559 után már igen kevés katholikus plébános volt törvényes feleség nélkül.[1] Hosius bibornok bécsi nuntius azt jelentette Rómába (1560 július 31-ikén), hogy némely magyar egyházmegyében három nőtlen pap sem akad. E helyzettel számolnia kellett a magyar politikusnak. Ferdinánd király, noha egykor bünül rótta fel Brodarics Istvánnak, hogy a papi nőtlenség megengedését óhajtja, lassankint megváltoztatta nézetét.[2] Végül maga kérte a bécsi nuntiust, eszközölje ki, hogy a papok nőtlenségére vonatkozó egyházi tilalom legalább ideiglenesen fölfüggesztessék. Római követe, Arco gróf szóba hozta az ügyet a pápánál, ki eleinte biztatólag felelt. Erre a király 1562-ben utasitotta a trienti zsinaton levő követeit, hogy ott is fölvessék a kérdést; később meghagyta nekik, hogy siettessék a dolgot, mert bizton hitte, hogy a zsinat készségesen teljesiti »méltányos és igazságos kivánalmait«. Draskovics György püspök, Ferdinánd tudós követe — György barát unokaöcscse, ki gondosan neveltette, — nem is késett a zsinati atyákat figyelmeztetni, hogy a papi nőtlenség fenntartása épp úgy, mint a két szinben való áldozás megtiltása a magyar hiveket tömegesen az új vallás karjaiba hajtaná. A zsinat azonban (1563 november 11-ikén) a leghatározottabban fenntartotta a papság nőtlenségének intézményét. Ferdinánd ekkor levélben és Delfino bécsi nuntius utján fordult a szentszékhez s figyelmeztette, hogy Magyarországban a legérzékenyebb hiány állt be katholikus papokban s a hivek nagyrészt az egy-

[1] A fennmaradt egyházlátogatási jegyzőkönyveket ismertetik Rosner, Régi magyar házassági jog és Kollányi Ferencz: Magyar Sion, 1891. és 1895.

[2] Ausztriában az egyházlátogatások még furcsább állapotokat tüntettek föl, mert ott a legtöbb klastromban is rendes családi élet folyt s tömegesen voltak gyermekek. Huber: Gesch. Österreichs, IV.

ház vigasza nélkül élnek és halnak meg. Engedményeket kért tehát a papi nőtlenség kérdésében. Törekvéseit folytatta fia, Miksa, kinek sürgetésére Delfino bécsi nuntius azt irta Rómába, hogy néhol 10—15 mértföldnyi területen, akár 50 faluban sem akad nőtlen pap, s hogy a nős papok ellen a szentszék részéről hozott határozatok Magyarországban roppant zavart okoztak.[1] A bibornok azt ajánlotta, hogy a főbb papok irányában szigorral járjanak el, de kimélettel, enyhén bánjanak az alsó papsággal. Ugyanezt ajánlotta Chantone[2] spanyol követ, ki ez ügyben sokat értekezett Miksa királylyal. De a bibornokok testülete e kérdésben minden engedményt megtagadott, mire Miksa megneheztelt s nem avatkozott többé a dologba. Igy az alsó papság tovább haladt azon az úton, mely szükségképpen végleg kivezette a régi egyház köréből.

Præsulis effigiem quisquis depinxit OLAH I,
Vicit Apellæam sedulus arte manum.

Oláh Miklós esztergomi érsek.

(Az 1560-iki nagyszombati zsinat végzései egykoru bécsi kiadásának czimképe.)

Hasztalan lépett föl ez irány ellen Várday nagytudományú utóda, Oláh Miklós esztergomi érsek.[3] Mikor 1561 tavaszán tartományi zsinatot tartott, melyen minden lelkésznek meg kellett jelennie, ott mint erkölcsi s részben gazdasági tényező, egész erejével szállt szembe vele az — asszony. 119 pap ügyével foglalkozott a kirendelt zsinati biróság; tömegesen voltak köztük nős papok, a kik kijelentették, hogy nem válhatnak meg az asszonytól, mert a háztartásban, a gazdálkodásban van rá szükségük. A biróság számba vette a helyzetet s nagy óvatossággal járt el. Sem elitélni, sem elismerni nem merte a papi házasságot, hanem függőben hagyva a kérdés jogi mozzanatát, egyelőre csak azt kivánta, hogy a paplakból az asszony

[1] Május 4-ikén Crivello bibornokhoz irt levele a tört. bizottság másolatai közt.

[2] Május 20-iki jelentése. u. ott.

[3] Életrajzát megirta Kollányi Ferencz, Kath. Szemle 1887. Hunfalvy Pál is behatóan foglalkozik vele. Irodalomtört. Közl. I. évfolyam.

eltávolittassék.[1] Ekkor tünt ki, hogy az alsó papságra nézve az ujitás veleje, sulypontja a papi házasságban rejlik. A nyitrai kerület egész papsága kijelentette, hogy föltétlenül meghajlik mindenben az egyház és az érsek kivánatai előtt. De egyben semmi áron sem engedelmeskedik, s ez az, hogy a pap elküldje feleségét.[2] Az asszonyhoz szikla szilárdan ragaszkodtak mindnyájan. Mikor erőszakolták őket, ott hagyták a plébániát. Egy év alatt 20 községből csak ötben maradt meg a tavalyi pap, a többiben új ember működött. Másutt roppant számban voltak az üresedések, igy a komáromi esperességben 28 községből 20 volt lelkész nélkül. A plébániák tömegesen elárvultak a papi házasság körüli viszály miatt s a legbuzgóbb, legkitartóbb hiveket maga a régi egyház szolgáltatta alsó papságában a hitujitásnak.

Ez a hitujitás azonban amaz időtől kezdve, midőn az átmeneti állapotból kivergődött, elvesztette egységét, s a mint dogmatikája tisztult, kialakult, több felekezetre kezdett oszolni. A lutheránusok, az ágostai hitvallásuak mellett hamar jelentkeztek Zwingli, illetve Calvin tanitványai, kiket egy ideig sacramentariusoknak neveztek. Jelentkeztek továbbá a háromságtagadók, az unitáriusok s a cseh testvérek felekezetéből hozzánk menekülő úgynevezett anabaptisták, új keresztények, mint emlékeink nevezik őket. Ez új felekezetek közt is hamar kitört a háborúság, mert leginkább csak egymás birtok-állományának rovására terjeszkedhettek. Különösen lutheránusok és kálvinisták, a hitujitás két legkiválóbb, vezérlő felekezete emelkedtek Magyarország politikai és polgárosodási életének első rangú tényezőivé. Luther ujitása az aristokratikus hatalmak, kivált a német fejedelmek támogatására volt utalva. Az egyházszervezet a fejedelmi érdekhez igyekezett tehát alkalmazkodni, s a világi hatalom olyan előkelő állást nyert benne, minővel azelőtt a nyugati keresztény világban soha sem dicsekedett.[3] Ellenben Zwingli és Calvin egyháza városban, köztársasági talajon nőtt s a fejedelmi hatalom ellen szervezkedett. Ez okból Calvin tana hazánk magyar-ajkú lakosságában, főleg a kis- és középbirtokos nemességben még nagyobb, még lelkesültebb visszhangot keltett, mint Lutheré s elhatolt messze, egész a határig, Sárosmegyéig, hol akkor jóval nagyobb számú magyarság lakott, mint ma. 1550 körül kezdett e tan hazánkban terjedni,[4] de egyszerre rohamosan, elemi erővel s igen rövid idő alatt tette meg hóditó utját. A szászok már 1557-ben kizárták körükből s az anyaországban az 1562—67-iki zsinatok alapján kezdett külön szervezkedni. Ellenben az ország nyugati részeiben lutheránusok és kálvinisták még évtizedeken át együtt maradtak,[5] de itt sem éltek békében. Kezdettől fogva az egymás elleni harczra levén

[1] Kollányi: M. Sion, 1895. 81—99.
[2] Kollányi: M. Sion, 1891. 902.
[3] Lamprecht, Deutsche Geschichte, V.
[4] Földvári, Szegedi Kis István élete.
[5] Mokos, A dunántúli ág. ev. egyház 1598-iki törvénykönyve.

utálva, a két protestáns felekezet hamar összeütközésbe jutott. Az érdekellentétek köztük is olyan érzelmet fejlesztettek ki, mely nem volt barátságosabb, mint az, melyet mindketten a katholikus egyház iránt tápláltak.

Urak és városok a kálvinistát ép úgy üldözték, akár a katholikust s mást, mint a tiszta lutherséget területükön türni nem akartak. Viszont a kalvinisták a szó hatalmával és a tollal harczoltak a lutherség zsarnoki uralma ellen s a nemzet ez időben már nem csupán a katholikusok és protestánsok, hanem az utóbbiak egymás közötti heves tusáinak hatása alá jutott. Vallásos türelmességről, noha mindenki a vallás szabad gyakorlatának jogát hangoztatta, legkevésbbé lehetett szó. Komor, kegyetlen, engesztelhetetlen szellem kerekedett felül épen abban a korszakban, midőn az új felekezetek száma nagyon elszaporodott s leginkább lett volna szükség a kölcsönös türelmességre. A küzdő felek ki akarták egymást irtani. Melius Péter az egyházi vagyon elvételét, »Baal pápista, pogány, bálványozó« papjainak és szerzeteseinek legyilkolását hirdette. Eképpen a politikai megoszlást az uralkodó osztályok vallásos szétszakadozottsága tetőzte be s még inkább gyöngitette a nemzet erejét.

A magyar állam, mely a mohácsi csata előtt a legszigorubb törvényeket hozta a lutheránusok ellen, a vallásügygyel a kettéoszlás korában országgyűlésileg nem foglalkozott. A végrehajtó hatalomra bizta a vallásügyet, s a két király nem tartotta szükségesnek új törvények alkotását. Csak Buda elvesztése után vette kezdetét az új egyházpolitikai törvényhozás, mely királyi területen is, Erdélyben is más-más eredményre vezetett.

Ferdinád király országgyűlésein először 1543-ban került a vallásügy szóba. A királyhoz — úgy látszik, nem a rendek, hanem csak a főpapok — feliratot intéztek, melyben a lutheri eretnekség kiirtását kivánták.[1] A király azt felelte, hogy a keresztény hit valóban csak egy lehet, s kapitányait utasitani fogja, járjanak el a hamis tanok terjesztői ellen. Törvény azonban nem hozatott, s egész 1548-ig tartott, mig az akkori reform-országgyűlés új egyházpolitikai törvényekben állapodott meg. Ekkor már nálunk is jelentkezett a protestansok közti szakadás, s az ország már nem egy, hanem két új felekezettel, a lutheránusokkal és a sacramentariusokkal, sőt kívülök még az új-keresztényekkel (cseh-morva testvérek) állt szemben. Másrészt már ez időben magában a római egyházban is új szellem ébredezett. Megkisérté erejét ujjá szervezni a tanitás, az iskola, a papnevelés segélyével, a világi hatalmasokban pedig mindinkább felülkerekedett a meggyőződés, hogy bármi káros legyen a Luther-féle eretnekség, ezt egyelőre megtörni nem képesek; addig a meddig meg kell tehát türni és segélyét a többi eretnek felekezetek megsemmisitésére használni. E befolyások alatt készültek az 1548-iki törvények. Ferdinánd király általában az eretnekség

[1] Zsilinszky Mihály (A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, I. 29.) azt mondja, hogy a feliratot a köznemesség a főurak többségével intézte a királyhoz.

MAGIAR PRAE
DIKATIOC, KIPPOSTILLANAC NEVEZNEC, A PROPHETAC ES APOSTOLOC IRASSABOL, A REGI

Doctoroknac, Origenes, Chrisostomus. Theophilactus, S Ambrus, S Hieronymus, S Agoston, es a mastani bölcz Doctoroc magiarazassoc ferint

1 Corint. 14.

Mikor egybe gyültöc, mindenec ti közzületec Psalmussa tudomania, nyelivnec értésse, meg ielensése, és iras magiarázassa vagon: Mindenec épületre legenec.

Dóbroczómbe, M. D LXIII.

Melius Péter prédikáczióinak czímlapja.

kiirtását ohajtá ugyan, de egyelőre megelégedett az anabaptisták és sacramentariusok kiűzésével. Az új törvények (V—XII. t.-cz.) határozottan katholikus szellemet lehelnek, s a régi vallás és istentisztelet helyreállítását rendelik el. De csak arra nézve mondanak ki általános tilalmat, hogy a földesur anabaptistát, vagy sacramentariust fogadjon jószágaira; ezeket mindenki köteles volt birtokáról elüzni, hogy meg ne maradhassanak az országban. A mi a katholikus egyházat illeti, ezt az új törvények az ellenállásra s a visszahóditásra azzal igyekeznek képessé tenni, hogy kimondják, hogy élére jóravaló, tudós főpapok állíttassanak s kellő buzgalmu, hivatását ismerő alsó papság neveltessék. Magára a katholikus egyházra fektetik az uj törvények a fősulyt; azt akarják a szellem, a tudomány, a jó példaadás fegyvereivel fölszerelni. Intézkednek, hogy csak tiszta életü, tanult, a népet tanítani tudó férfiak kapják a papi állásokat, hogy a főpapok visszanyerjék az egyházi vagyont, s képesek legyenek iskolákat, papnevelő intézeteket, melyekből jó, szónokolni is tudó papok kerülnek ki, állítani. Gondoskodnak, hogy a tanuló ifjuság amennyiben papi pályára készül, állandó segélyben részesüljön, s így a papokban és növendékpapokban mutatkozó hiány megszünjék. Sőt e törvények az általános műveltség emelésére is kiterjednek, midőn a királyt felhatalmazzák, hogy az elpusztult zárdák, klastromok és káptalanok javait és jövedelmeit (Bélavár kivételével) a közoktatás czéljaira, vidéki iskolák alapitására, tudós papok és tanítók, valamint a nagyreményü tanuló ifjuság, segélyezésére fordítsa. E törvények nem nyitottak új korszakot nemzeti polgárosodásunkban, mert nem hajtattak végre. De nagyon nevezetesek maradnak már azért, mert a lutheránusokról említést sem tesznek s így hallgatag tolerantiát engedélyeznek nekik.

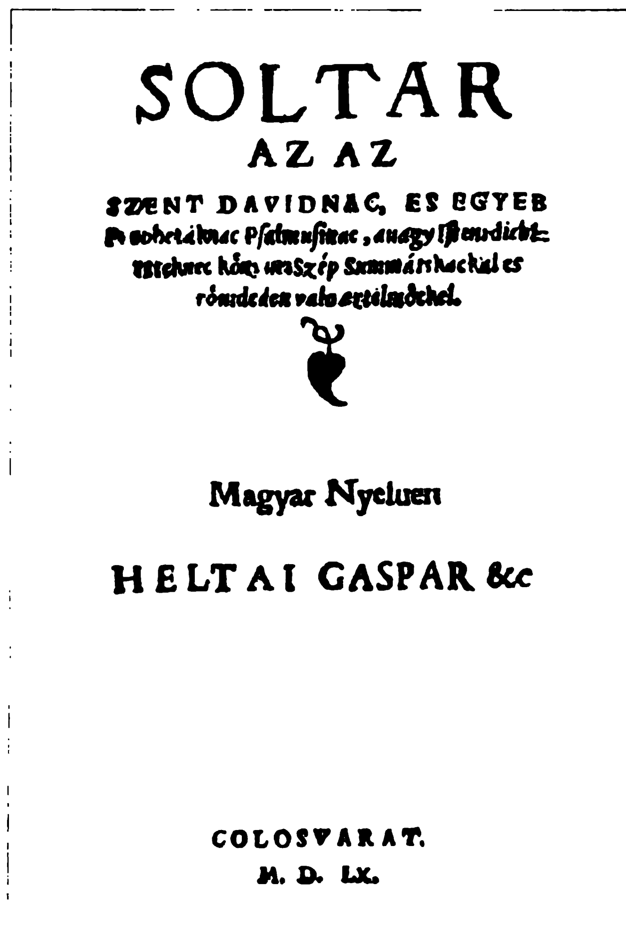
Az 1550-iki országgyűlésen a társadalom kebelében élő vallásos ellentétek már sokkal élesebb kifejezésre jutottak. A király és a főpapok szigoritani, a lutheránusok ellen is alkalmazni akarták az új törvényeket. De a rendek többsége az »igaz hit« mellett foglalt állást s tiltakozott némely lutheránus papok elfogatása ellen. Hosszu viták után nagynehezen létesültek a vallásügyi (XII—XX.) törvények, melyek lényegileg ismételték ugyan az 1548-iki elveket, de ridegebben, szigorubban, az összeütközésre és üldözésre még több alkalmat szolgáltatva. Mindazáltal a városi követek ekkor is úgy fogták fel a helyzetet, hogy az ő — lutheránus — felekezetüket e törvények nem érintik. 1552-ben az országgyűlés csakugyan nagyobb küzdelem nélkül megerősítette az eddigi vallásügyi törvényeket. 1553-ban a király kivánt ujabb intézkedéseket, s megrótta a rendeket, hogy az »új« tévelygéseket magukévá teszik. Első sorban a fejlődő irodalmat, mely a korszellemnek megfelelően hevesen vitatta a vallás s az egyház ügyeit, kivánta megrendszabályozni. Be akarta hozni a censurát olyképen, hogy csak azt a könyvet lehessen kinyomatni és forgalomba hozni, melyet a megyés püspök jóváhagy. De a rendek ekkor s később is ragaszkodtak az eddigi törvényekhez s lényegileg fenntartották azokat. Csakhamar a

sacramentáriusok elleni gyűlölet is enyhült, mert az 1556-iki (XXVI.) törvény már egyedül az anabaptisták kiüzését rendeli el, még pedig négy hét folyamán. Következetes egyházpolitikáról azonban a közviszonyok és a szellemek akkori zavarában szó sem lehetett. 1557-ben sikerült Oláh Miklós érseknek olyan törvényt hozatni, mely megengedte, hogy a régi egyházlátogatások jogczimén minden papot maga elé idézhessen. Ebből természetesen éles összeütközések támadtak, s a rendek 1559-ben módosították az illető törvényt. A király azonban a papság óhajainak megfelelően önhatalmulag megváltoztatta e törvényczikkelynek a rendek által eléje terjesztett szövegét. A vallási viszály még inkább elmérgesedett s az 1563-iki országgyűlésen fölöttébb heves folyamot vettek a tanácskozások, de csak az 1548-, 1552- és 1554-iki törvények megerősítésével végződtek. Megmaradt tehát az az állapot, mely lehetővé tette ugyan a vallásos üldözést, a hitujitó papok elfogatását, de a katholikus egyházat az ujitók további sikeres ostromától legkevésbbé sem védte meg. Ez állapotnak politikai és erkölcsi tekintetben igen ártalmas következményei voltak s a törvény iránti engedetlenség szellemét, sőt a királyellenes hangulatot bevitték a nép legszélesebb rétegeibe. A szikszai pap azt mondta a katholikus főesperesnek, ki a király rendeletét mutatta fel neki: »Az én uram és királyom Bebek úr!« Másrészt az üldözés, melyet egyes főpapok a törvények segélyével indítottak, a végletekig fokozta a katholikus egyház elleni gyülöletet s Melius Péter irtó háborút hirdetett ellene. De nemcsak a papokat, hanem a király legbuzgóbb hiveit is elkeseritette az üldözés. Mágócsy Gáspár azt mondta egy püspöknek, hogy kár az üldözés, mert sok pénzbe kerül; de nem is vezet czélhoz, sőt nem is jogosult, mert a pápista papok okai minden bajnak; éjjel-nappal rossz társaságban mulatoznak, s onnan mennek »a nyáj rablói brembelézni és misézni, bolundoskodni az oltárhoz«.[1]

Egész önállóan alakultak az egyházpolitikai viszonyok Erdélyben. Ott János király halála után a barát uralkodott, rendületlen katholikus, egyháza érdekeinek lelkiismeretes őre, de egyszersmind gondolkodó politikus, aki számba vette a viszonyakat. Ha János életében rászorult arra, hogy hevét a király mérsékelje, a későbbi időkben már maga mérséklé magát. Némi kisérletezés után, 1548-ban, beletörődött a viszonyokba, s nem ellenezte, hogy az országgyűlés kimondja, hogy a vallásügy az eddigi állapotban megmaradjon, ami a protestantizmus elismerését, sőt felülkerekedését jelentette. A barát halála után 1552-ben a rendek már olyan törvényt hoztak, melyben a katholikus és protestáns felekezetekről az egyenjogúság alapján emlékeznek meg, midőn mindegyiket eltiltják a másik háborgatásától. Ferdinánd uralma idején az országgyűlés ismételve kimondta az eddigi állapot fentartását, noha eközben a kálvinisták Erdélyben is elszaporodtak, s igen heves vitákat folytattak a lutheránusokkal. Mikor

[1] Kollányi: M. Sion, 1891. 915—16.

Izabella visszatért, 1557-ben a tordai országgyűlés formaszerűen elhatározta ugyan, hogy »mindenki azt a hitet követheti, melyet akar«, csak a máshitüeket ne bántsa. Csakhogy ez a szabadság egyedül a katholikusokra és lutheránusokra vonatkozott. De 1558-ban a katholikus egyház egész vagyona saecularisáltatott s részben iskolai, leginkább azonban állami czélokra fordittatott, minek következtében a vallásszabadság értéke a katholikusokra

SOLTAR

AZ AZ

SZENT DAVIDNAC, ES EGYEB

Prophetáknac Psalmusinac, auagy Isteni dicsé-
reteknec könyue Szép Summáriomockal es
röuideden valo ertelmezésockel.

Magyar Nyeluen

HELTAI GASPAR &c

COLOSVARAT.

M. D. LX.

Heltai Gáspár zsoltáros könyvének czimlapja.

nagyon kétessé vált. Ugyanekkor a kálvinistákat egyenesen kitiltották az országból s úgy látszott, mintha Erdélyben a lutheránus lesz a kizárólag uralkodó egyház. De a kálvinisták fölvették vele a harczot, számuk egyre szaporodott, s Heltai Gáspár, a tudós pap, iró és könyvnyomtató és Dávid Ferencz,[1] a lutheránusok eddigi superentendense csatlakozásával olyan nagy jelentőségre vergődött, hogy 1564-ben ő is megnyerte a teljes

[1] Jakab Elek megirta Dávid Ferencz kimeritő életrajzát.

AZ 1567-IKI TORDAI ORSZÁGGYŰLÉS KIMONDJA A VALLÁSSZABADSÁGOT.

(Kriesch Aladár festménye.)

A Magyar Nemzet Történetéhez. *Az Athenaeum kiadása.*

egyenjogúsitást. Erdélyben e korszak küzdelmei azzal végződtek tehát, hogy a törvény katholikusoknak, lutheránusoknak és kálvinistáknak biztositotta a lelkiismereti szabadságot s a politikai jogegyenlőséget. Erdélyben nem voltak anabaptisták; helyettük az unitáriusok kezdtek jelentkezni, kik hamar előtérbe léptek. Egyelőre azonban csupán három felekezet nyerte meg az egyenjoguságot. De még reájuk is holt betű maradt a törvény fenkölt határozata s nem szüntette meg a vallásos villongásokat. Azok

ÖTTÖDIC RESZE.
iétec ötet.
Minden lelkes állat, dichi-
rie az Wrat: Halleluiah.

A Sóltár könyuénec vége.

COLOSVARAT
NYOMTATTOT, AZ
Wrnac tißteſségére: à ne-
mes Magyar nemzet-
nec épüléſére: Hel-
tai Gáſpártól.
1560.

Heltai Gáspár zsoltáros könyvének utolsó lapja.

a felekezetek pedig, mint a görög-keletiek és zsidók, melyek a régi egyház kizárólagos uralma idején sem élveztek jogokat, a vallásszabadságért vivott e küzdelmek közepette is megmaradtak addigi elnyomott helyzetükben. Reájuk a lelkiismereti szabadság zászlaja alatt folyt tusa nem volt hatással s a küzdő felek csupán maguknak — még pedig egyedül az uralkodó rétegek tagjainak, nem pedig a jobbágyságnak, mely vallását is urainak érdekei és kedvtelése szerint volt köteles változtatni — igyekeztek e szabadságot biztositani.

VI. FEJEZET.

Ferdinánd halála. Miksa király.

A vallásos küzdelmek Ferdinánd király uralkodásának utolsó éveiben a magyar államterület minden részében hatalmas hullámokat vetettek és sok elégedetlenséget keltettek. Csakhogy a király területén még másnemű elégedetlenség is nyilvánult. Ezt első sorban az idegen zsoldoshadak embertelensége okozta. Ellenük a panaszok a király trónfoglalásával, 1527-ben kezdődtek, s nemcsak nem szüntek meg soha, hanem egyre zajosabban nyilvánultak, mert a zsoldosok kegyetlen uralma évtizedről évtizedre elviselhetetlenebbé vált. A király pénzügyi segélyforrásai a hosszú háborúkban még inkább kimerültek, szükségletei még egyre nagyobb arányokat öltöttek. Még kevésbbé tudta hadait fizetni, s igy zsoldosai annál inkább zsarolták, szipolyozták a lakosságot; kapitányai meg az idők folyamán valóságos mellékkormányt szerveztek a nép minden rétegének kifosztására. E visszaélések különösen az 1557-iki országgyűlésen keltettek erős zivatart. A rendek a királyi előterjesztés tárgyalásába sem akartak bocsátkozni, mig sérelmeik nem orvosoltatnak, a zsoldosok által okozott károk meg nem térittetnek s a vad hordák meg nem fékeztetnek. Igazán megrenditő képét festették a katonák szörnyű kicsapongásainak. Nincs az erőszaknak, a bűnnek olyan neme, melyet az ország nemes és jobbágy lakóin el nem követtek, még a városokban is. A várak kapitányai mindenféle új terheket róttak a jobbágyokra, ezek — mondották a rendek — ki vannak fosztva s végső nyomorba jutottak. De elszedtek a nemesektől is mindent; még fegyverüket sem hagyták meg, úgy hogy táborba sem szállhattak.

Az országgyűlés zajos lefolyása után Ferdinándnak elment a kedve új országgyűlés tartásától s 1558-ban kisérletet tett, hogy az adó megszavazását, az egyetlen lényegesebb jogot, melyet idegen hatóságai még el nem koboztak, kicsavarja a rendek kezéből. Országgyűlés nélkül akarta a közadót kivetni s beszedni. De rendeleteit a vármegyék nem hajtották végre s az önkény még inkább fokozta az általános ingerültséget. Nádasdy Tamás nádor s a magyar tanácsosok siettek figyelmeztetni a királyt, hogy eljárása alkotmányba ütközik s hogy adót csupán országgyülés szavazhat meg. Erre Ferdinánd azt felelte, hogy a közjó felette áll az alkotmánynak, s II. András és II. Ulászló törvényei helyükön lehettek a maguk idején, de ma már mások a viszonyok. Mindazonáltal kénytelenségből engedett, s 1559 elején összehivta az országyülést. A rendek ajánlottak ugyan adót, de hogy a királyt mielőbb új országgülés tartására ykényszeritsék, csak egy esztendőre. Egyuttal panaszt emeltek, hogy a király a magyar ügyek tárgyalásánál mellőzi a magyar tanácsosokat. Azt követelték tőle, hogy az idegen tiszt-

viselők helyére magyarokat nevezzen ki, s az itt levő idegeneket is a magyar törvényeknek rendelje alá. Ferdinánd azonban nemcsak nem vette számba e panaszokat, hanem ekkor történt először, hogy Miksa főherczeg, atyjának megbizásából, lényeges módositásokat tett a rendek által megállapitott törvényeken. Egész czikkelyeket kihagyott, újakat tett be, s a megmaradottak szövegén többé-kevésbbé, néhol igen lényeges változásokat eszközölt. Tette ezt még olyan czikkelyekkel is, melyek ellen nem emelt kifogást, mikor a rendek megállapitották. Noha nincs nyoma, hogy ez önkénykedés ellen tiltakozás hangzott volna, a király nem sietett többé országgyűlést tartani. Végre azonban a trónutódlás kérdésében mégis csak a rendekhez kellett folyamodnia, ámbár ez ügyben nagyon jelentéktelen szerepet szánt nekik. 1561-ben, mikor a trónutódlás kérdésével komolyan kezdett foglalkozni, a király még nem volt nagyon öreg ember. A hatvan évet sem érte el, de elfáradt, kimerült, idő előtt elgyengült, s még életében rendezni akarta legidősebb fia, Miksa főherczeg öröklését. Összehivta tehát magyar tanácsosait s elmondta nekik, hogy Miksát az elsőszülöttség alapján illeti meg a magyar királyi méltóság s így az országgyűlésnek kötelessége, hogy a trónörököst az ősi szertartások szerint megkoronázza. Ugyanazon álláspонton állt most is, mint 1526-ban, midőn a szerződések és a születés jogczimén kivánta magának a koronát. A magyar tanácsosok azonban határozottan hangsúlyozták, hogy Miksát előbb királylyá kell választani s csak azután koronázható meg. E végből országgyűlést kell tartani, s a gyűlés czélját a meghivóban fölemliteni. A király megütközött, hogy tanácsosai »valamelyes választásról« mernek beszélni. Tiltakozott a törekvés ellen, hogy a trónörököst ilyen »választási ujitással« terheljék s azt követelte, hogy a »felesleges és sérelmes választás mellőzésével« történjék megkoronázása. A tanácsosok nem voltak jogászok. Annyit tudtak, hogy Magyarország választó királyság, de már indokolni, a király felfogásának helytelenségét érvekkel kimutatni nem voltak képesek. Mindazáltal az ügy sokáig elhuzódott.[1] Ferdinánd és Miksa közt is nézeteltérés támadt, mert Miksa a koronázással járó némely katholikus egyházi szertartásoknak nem akarta magát alávetni. Ferdinándnak nagyon fájt fia e magaviselete; közölni sem merte a dolgot tanácsosaival s a titokba csak Luna gróf spanyol követet avatta be.[2] Miksának cseh királylyá koronázása (1562 szeptember) után s Ferdinánd betegeskedése miatt azonban a magyar trónkérdést is el kellett dönteni. 1563 májusban a magyar tanácsosok nagy számmal jelentek meg Bécsben s azon kéréssel fordultak a királyhoz, engedje meg, hogy fiát, Miksát az országgyűlés királylyá válaszsza és koronázza. Egyuttal figyelmeztették, ne féljen a »választástól«, mely csak formaság, de mellőzése közfelháborodást

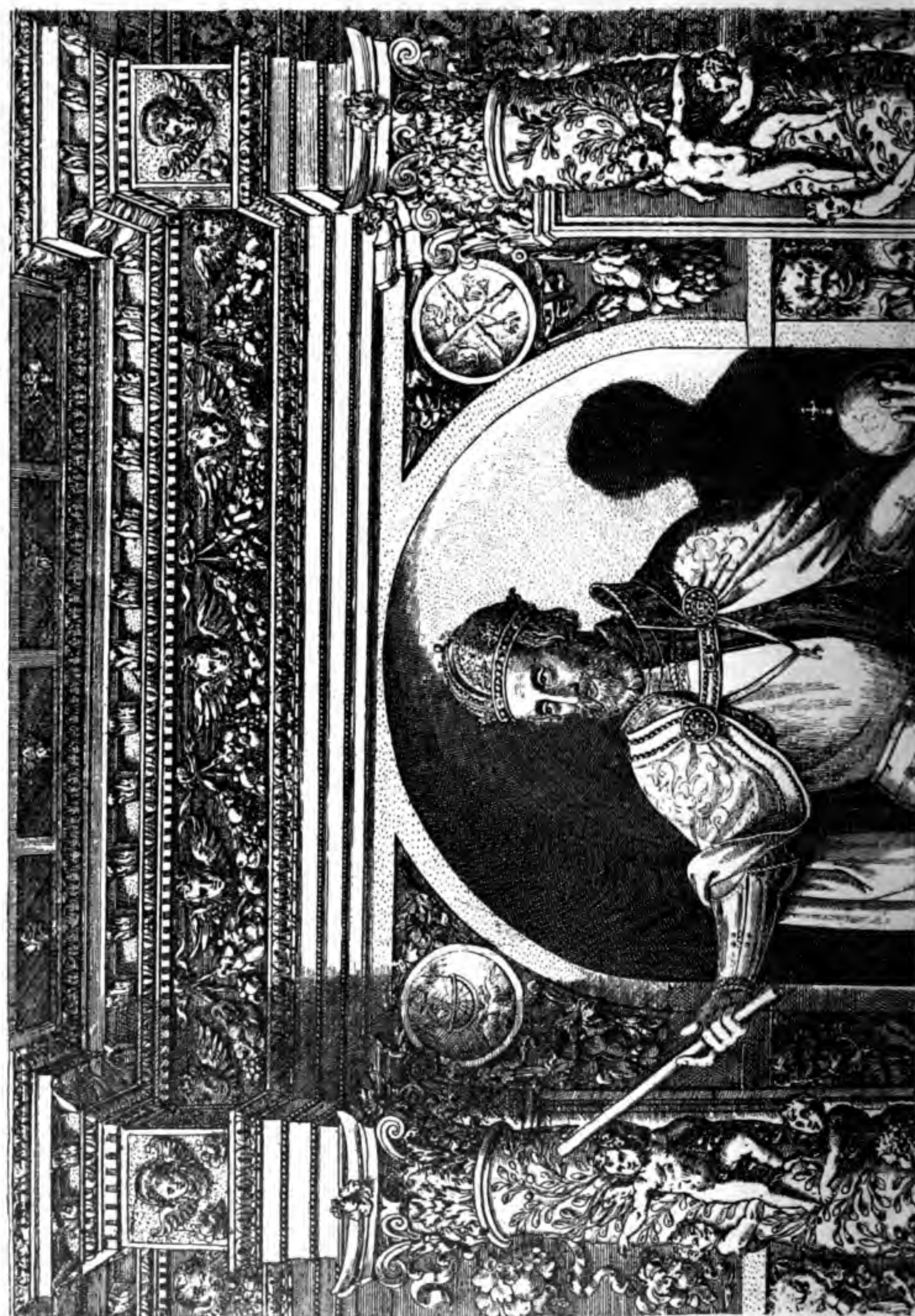
[1] Az ide vonatkozó tárgyalások a legrészletesebben ismertetvék Fraknóinál: Magyar Országgy. Emékek, IV.; ugyanerről okmányok: Archiv für oest. Gesch. IV. 209—31.

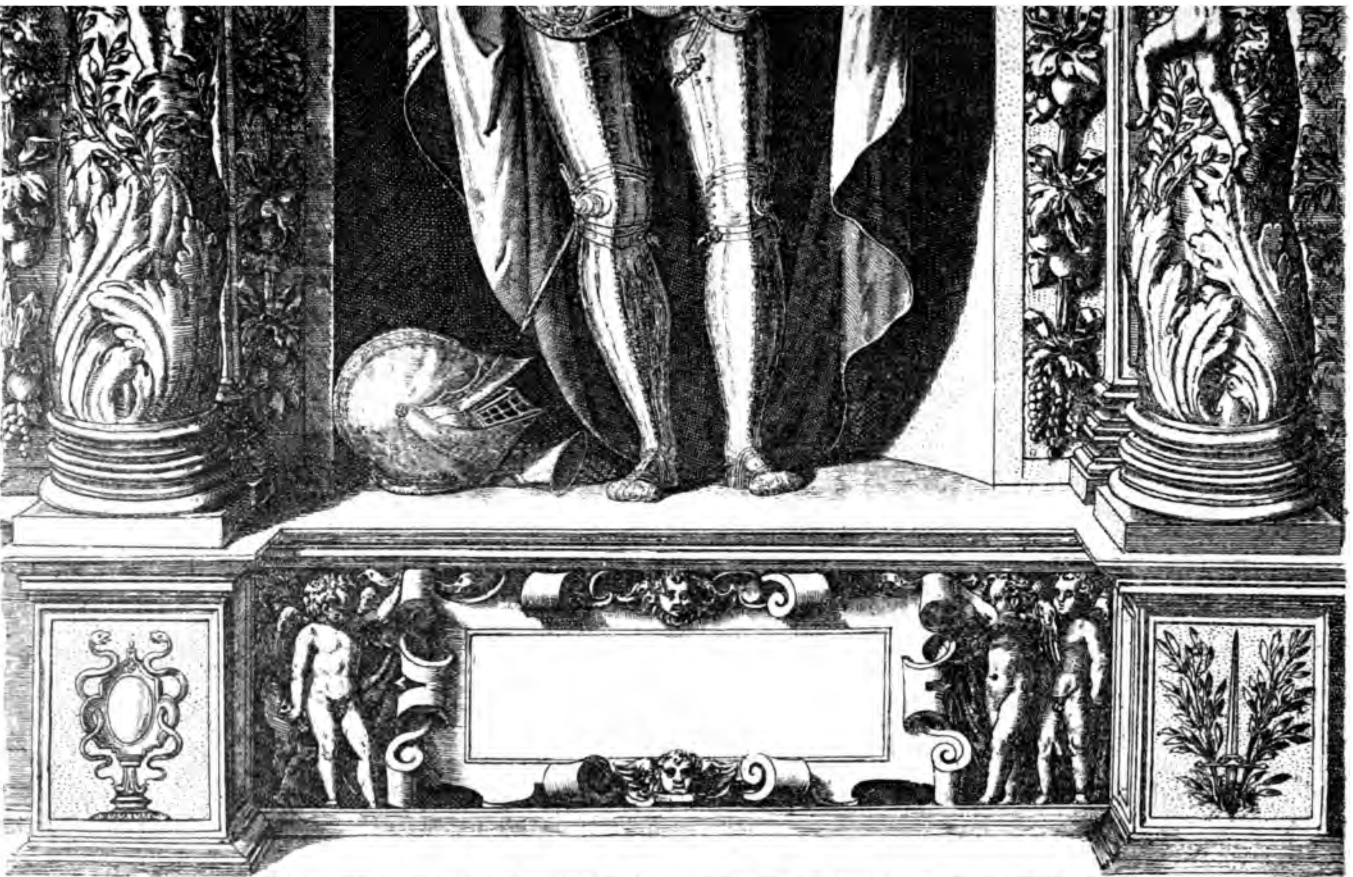
[2] Luna 1561 junius 18-iki jelentései a tört. bizottság másolatai közt.

keltene. A király nem engedett eddigi álláspontjából s noha a tanácsosok egész határozottan hangsulyozták, hogy Magyarországban mindenkor választás utján töltötték be a királyi széket, Ferdinánd csakugyan érvényre emelte akaratát. Összehivta az országgyűlést s a meghivóban Miksának nem megválasztásáról, hanem királylyá elfogadásáról és megkoronázásáról szólt. A rendek, alighogy összegyűltek, kifogást emeltek a király kivánsága ellen s kijelentették, hogy Magyarország nem örökös, hanem szabad választó ország. Tényleg azonban választás nélkül koronázták királylyá Miksa főherczeget.

A koronázó országgyűlésre az udvar és a rendek egyaránt nagyszerű előkészületeket tettek. A király mindazon kül- és belföldieknek, kik eleséget, vagy más áruczikket hoznak Pozsonyba, az országgyűlés megnyitásától kezdve hat hétig teljes vámmentességet biztositott s ezt összes országaiban s a német birodalomban kihirdettette.[1] Miksa viszont a cseh és osztrák nemességet szólitotta fel, hogy teljes diszben és fegyveresen jelenjék meg a pozsonyi koronázáson.[2] De figyelmeztették, hogy a fegyveres idegenek e tömeges beözönlése aggodalmat ébreszthet a törökben, sőt a magyaroknál is. Elállott tehát eredeti tervétől s csak egyes urakat rendelt maga mellé. A magyarok szintén ki akartak tenni magukért. Ezuttal, minthogy országos ünnepélyről volt szó, nem Pozsony városa, hanem a királyi helytartó és tanácsosai vették át a főrendezést s tették meg a kellő rendőri és közigazgatási intézkedéseket. A Dunán a gyalog és kocsiközlekedés számára hatalmas hajóhid készült. Óriási közönség gyűlt össze s az egyházi és világi főurak nagyszámú katonai kiserettel jelentek meg. Némelyikük egész kis sereggel jött, ámbár figyelmeztették őket, hogy a végeket a koronázás idejére se hagyják védelem nélkül. Nem is hagyták, mindazáltal csak a lovasság, mely teljes diszben és fegyverzettel kisérte az urakat, 2331 főre ment. Az esztergomi érsek mellett 4 püspök és 6 más főpap képviselte az egyházat. A világi urak sorában ott voltak a régi és új dinaszták mindnyájan. Az Erdődyek, Báthoryak, Zrinyiek, Perényiek, Országok, Nádasdyak, Tahyak, Bánffyak, Balassák, Bebekek, Thurzók, Derzsfyek, Pethők, Gyulaffyak, Mágócsyak, Alaghyak, Czoborok, Homonnayak, Révayak, Dóczyak fiatal és öreg sarjai közt ott volt a babérkoszorús hős, Dobó István, valamint Zrinyi Miklós és Tury György, kik Dobó példáját követve három évvel később szerzék meg a halhatatlanságot. A legujabb emberek közül megjelentek Serédy Gáspár, Telekessy István, Kerecsényi László. Szóval egybegyűlt az egész ország, s az uralkodó osztályok e tömeges részvételében nyilatkozott meg a legszembetünőbben, milyen mélyen meggyökerezett az új emberöltő szivében a Habsburgok uralma. Maga Miksa fényes kiserettel, neje, két fia és számos előkelő vendég társaságában érkezett Pozsonyba, hol a magyarok lelkesülten fogadták.

[1] Augusztus 16-iki rendelete. Sasinek: Tört. Tár, 1891. 466.
[2] Június 24-iki levele u. ott.

Az Athenaeum nyomása.

I. FERDINÁND.

(Custos Domokos metszete az országos képtárban.)

Az Athenaeum kiadása.

Szeptember 1-én megjött a betegeskedő Ferdinánd király is, s másnap reggel fogadta a rendek hódolatát. Előterjesztéseiben nem emlité a királyválasztást, hanem csupán a koronázást s Miksa főherczeg csakugyan külön választás nélkül szeptember 8-ikán, neje pedig másnap ünnepélyesen megkoronáztatott.[1]

A rendek engedtek tehát királyuk kivánságának s szokatlan számmal való megjelenésük is élénk kifejezése volt hüségüknek és ragaszkodásuknak. Mindazáltal a koronázó országgyűlés a király és rendek elhidegülésével végződött, mert kisebb-nagyobb jelentőségü kérdésekben nézeteltérés támadt köztük. A király állhatatosan vonakodott a nádori széket betölteni, s azt mondotta, hogy czélszerübbnek tartja a Nádasdy Tamás († 1562.) nádorsága előtti állapotot, midőn a közigazgatást a királyi helytartó, az igazságszolgáltatást a nádori helytartó, a katonai ügyeket a főkapitány vezette. A rendek figyelmeztették, hogy ebben is, másban is, külföldi tanácsosait követi s az ő felbujtásukra utasitja vissza jogos kivánataikat. Ezt a király nagyon zokon vette s azt mondta az országgyűlésnek, hogy jövőre a szerénység és tisztelet korlátain belül maradjon.

Ily hangulatban végződött Ferdinánd király hosszú, egy emberöltőnél tovább, harmincznyolcz évig tartó uralkodásának utolsó országgyűlése. A király egészsége már ekkor rosszra fordult, s 1564 ápril havában fiára, Miksára ruházta a hatalmat. Mint bátyja, Károly császár, végnapjaiban ő is visszavonult a politika zajos, mozgalmas mezejéről. Még gyóntatójának is megtiltotta, hogy királynak czimezze, fiát, Miksát pedig azóta mindig urának nevezte.[2] Ereje egyre hanyatlott, s 1564 július 25-ikén befejezte életét. Prágában, neje Anna királyné mellé helyezték örök nyugalomra.

»Ez jámbor fejedelem, — írja róla az egykorú magyar krónikás[3] — jámbor keresztény vala, szegényeknek és árváknak táplálója, igazságszerető kegyes fejedelem és a szegény magyar nemzetnek kegyelmes fejedelme és a keresztény és régi hitnek oltalmazója vala.« Éles eszü, roppant munkaerejű ember volt; mint szépatyja, III. Frigyes császár, szivós kitartással és törhetetlen vállalkozó kedvvel. Bele fogott mindenbe, bármi csekélyek voltak az eszközök, melyekkel czélja eléréséhez rendelkezett. És minthogy Szulejmán szultán kivételével minden ellenségét túlélte, több koronával és roppant területekkel gyarapithatta családja hatalmát.

A magyarok vonzódtak hozzá, s ő sem táplált irántok személyes ellenszenvet. Idegen tanácsosai többször szemére vetették, hogy nagyon is sokat enged a magyaroknak. Erre egy régi krónikás szerint[4] azt felelte: »Kény-

[1] A koronázásról és az előzetes ünnepélyekről több érdekes leirás maradt reánk. Ilyen Listhius János püspöké: Bél, Adparatus 303—15. Egy német leirás: Archiv. für öst. Gesch. XXII. Cromer Márton Pozsonyban időző lengyel követ jelentései a tört. bizottság másolatai közt. V. ö. Krizskó Pál: Századok, 1877.

[2] Venetian. Depesche, III. 29.

[3] Verancsics összes munkái, II. 108.

[4] Mikó, Erdélyország tört. tára, III. 19.

telen vagyok vele, mert ha nem faveálok nekik, mindegyikből egy-egy törököm lészen«. Jóakarata csakugyan bizalmatlansággal vegyült s a magyar királyság érdekei nemcsak a Habsburgok világhatalmi állásának, hanem az örökös tartományoknak külön érdekei mellett is mindinkább háttérbe szorultak. Csak a magyarság azon érdekei, melyek mindezekkel ellentétben nem álltak, jöhettek számba, s ezek is csupán annyiban, amennyiben az idegen udvar előítéleteibe, az idegen tanácsosok elfogultságába nem ütköztek. Növelte a bajt, hogy a csekély, gazdaságilag is fölöttébb kimerült királyi Magyarország nem volt képes az óriási pénz- és véráldozatokat viselni, melyekkel megvédése járt. Igénybe kellett vennie a szomszéd országok segélyét, hisz őket is védte, midőn magától távol tartotta a törököt. Az idegen pénzzel és idegen zsoldosokkal azonban még inkább túlsulyra kerekedett az idegen érdek, az idegen befolyás s a király uralkodása utolsó szakában Magyarország tényleg teljesen idegen uralom alá került. Önállóságának leglényegesebb kellékei, a pénz- és hadügy vezetése Bécsben öszpontosittatott, s a rendeknél csak a helyi közigazgatás, az adó megszavazása és behajtása, az igazságszolgáltatás maradt meg, ez sem korlátlanul. Egészben az ország már Ferdinánd alatt inkább tartományi és határőrvidéki szervezetet nyert, s kivetkőzött önálló államiságából.

Anna, I. Ferdinánd neje.
(Eredetije az ambrasi arczképgyűjteményben.)

Állandó közérdekü alkotásokat Ferdinánd leginkább a pénzügyi igazgatás terén hozott létre.[1] Itt hosszú, kitartó munkával olyan rendet teremtett, mely a királyi jövedelmek pontos kezelését és elszámolását biztositotta. Noha a magyar pénzügyi kormányzat főszerve, a pozsonyi királyi kamara maga is a bécsi udvari kamarától függött, egész sereg jövedelem és haszon

[1] Ide vonatkozó tevékenységét s eredményeit kimeritően tárgyalom »Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd korában« cz. munkámban.

közvetlenül idegen hatóságokhoz folyt, ami lehetetlenné teszi számszerüleg megállapitani, hogy a király és kincstára milyen évi jövedelmet huzott Magyarországból. Az összes rendes és rendkivüli jövedelmek 1548., a pontosabb kezelés óta körülbelül évi 5—600,000 frtra mehettek. Ez az összeg semmi esetre sem fedezte Magyarország katonai és kormányzati szükségleteit, mert 1564-ben csupán a magyar várőrségek zsoldszükséglete 541,805 frtot tett. Minthogy e költség még a szomszéd országok hozzájárulásából sem telt ki, a király adósságcsinálással, kölcsönök segélyével igyekezett pénzügyi bajain segiteni. Adósságai, melyek ekkor nem az állam, hanem a király adósságai voltak, évről-évre felszaporodtak, s 1564-ben meghaladták a 10 milliót. Halálakor egyedül a magyarországi várak őrségének zsoldhátraléka többre rugott egy milliónál.[1] Néhol éveken át nem kapott az őrség zsoldot, s igy természetes, hogy az ellenséggel szemben sem igen teljesitette kötelességét; sokszor meg éppen minden szükségestől megfosztva, rongyokba burkolva, éhezve, elégedetlenkedve, nem védője, hanem kirablója lett a lakosságnak. De minden pénzügyi baj és nyomoruság közt sem feledkezett meg Ferdinánd irodalomról, művészetről, főleg a műiparról. Különösen szeretett épitkezni s Innsbruckban és Prágában sok szép alkotás jelzi ebbeli kedvtelését; az ottani gyűjteményeket pedig Magyarországból is gyarapitotta, a pozsonyi várban szintén kezdett némi épitkezést s ő az első magyar király, a ki a magyar nyelvü könyv kiadását elősegitette, midőn kora krónikását, Tinódi Sebestyént ötven forintos — akkor tekintélyes — adománynyal tüntette ki.

I. Ferdinánd császár.
(Eredetije az ambrasi arczképgyűjteményben.)

[1] 1564 július 31-iki kimutatás. Huber Alfonz Studien über die finanziellen Verhältnisse Oesterreichs.

Családi élete mintaszerű volt. Nejét, Anna királynét holtig gyászolta s a gyász jeléül megnöveszté szakállát, az elhunytért pedig minden reggel misét mondatott, melyen mindig jelen volt. Házasságából 15 gyermek, köztük 3 fiu származott. Nagyon vonzódott mindnyájokhoz, de fiai sok keserűséget okoztak atyai szivének. Miksa főleg a vallás kérdésében jutott erős összeütközésbe szigorúan katholikus apjával. Másodszülött fiával, Ferdinánddal nagy tervei voltak. Erzsébet angol királynővel igyekezett összeházasitani, midőn egyszerre megtudta, hogy fia már nős s titokban feleségül vette Welser Filippinát, az augsburgi bankárleányt. Csak évek multán bocsátott meg fiának és hires szép menyének. Károlylyal, a legifjabb fiuval meg az a baja volt, hogy nem tudott neki óhajai szerinti feleséget szerezni s a főherczeg csak atyja halála után nősült meg.

Eleinte Ferdinánd király összes országait osztatlanul legidősebb fiának akarta hagyományozni s ily értelemben tett végrendeletet. (1543.) Utóbb (1554-ben) azonban megváltoztatta szándékát, s három fia közt osztotta szét birtokait. A legifjabb, Károly kapta Stiriát, Görzöt, Triestet és Istriát; a második, Ferdinánd Tirolt a német birtokokkal. A legidősebb fia, Miksa, lett a magyar és cseh koronák, valamint a két ausztriai herczegség örököse s a német rendek is őt, a család fejét, ültették a római császárok székébe.

Miksa, Magyarország új királya, trónraléptekor csaknem olyan idős volt, mint a hány esztendeig atyjának magyar uralkodása tartott. Ama napon (július 31-ikén) született, melyen Ferdinánd 1527-ben hadai élén a koronát megszerezni Magyarországba benyomult. Az új király érett férfikorában, a nemzetközi és magyar ügyek szövevényeibe eléggé beavatva ült atyjának örökébe. Igen gondos nevelésben részesült, 1543-ig nagyobbára Innsbruckban, honnan atyja nem Magyarországba, mint a rendek óhajtották, hanem Csehországba, utóbb meg Spanyolországba küldte. 1551-ben házasodott s nagybátyja, a császár leányát, Mária spanyol herczegnőt vette nőül. Ez ideig a nagyon követelős spanyolokat is kielégitette vallásosságával, s Károly oly buzgó katholikusnak tartotta, hogy 1549-ben az eretnekség kiirtására Csehországba akarta küldeni. Sokáig nem fért tehát gyanu vagy kétség igazhitüségéhez.[1] Máskülönben vig ifjú volt; szerette a jó társaságot, a bort és játékot, s nem igen akart komoly ügyekkel foglalkozni, mi miatt atyjával gyakran összezördült. De a mint megházasodott, meg is komolyodott s vallásos és politikai magaviseletében gyökeres változás állott be. Ekkor merült fel ugyanis a terv, hogy Károly császár saját fiának, a spanyol és katholikus Fülöpnek szerzi meg, Ferdinánd és Miksa rovására, a császári méltóságot. Alighogy a spanyol és ridegen katholikus Fülöp e jelöltsége fölmerült, Miksa egyszerre erősen német érzelmeivel és protestáns hajlamaival kezdett tüntetni. Alaposabban megismerkedett az új tanokkal, melyek lelkére kétségkivül benyomást tettek. A lutherséget »az igaz val-

[1] Hopfen, Kaiser Max II. und der Kompromiss-Katholicismus.

lás«-nak, ellenfeleit meg az ördög szolgáinak nevezte s nős papot vett maga mellé udvari lelkésznek. Első sorban azonban világi tekintetek sugallták e magatartását, mely atyjával és apósával egyaránt erős összeütközésbe juttatta. Azon kérésére, hogy állandó évdijat rendeljen neki, melyből tisztességesen eltarthatja nejét, a császár azt felelte, rendezze be háztartását a szerint, a mennyi jövedelme van. Károly annyira neheztelt, hogy még leánya — Miksa neje — adósságait sem akarta kifizetni. Atya és fiú közt meg úgy elmérgesedett a viszony, hogy ez utóbbi a protestáns fejedelmekhez kérdést intézett, mitévő legyen, ha atyja kényszeriteni akarná a misére, melytől »undorodik«, s minő támogatást várhat tőlük a császár és a pápa ellen.[1] Éppen protestáns részről figyelmeztették, mérsékelje hevét s ne szakitson családjával, különben császárrá való megválasztását teszi lehetetlenné. Mihelyt Ferdinándra szállt a császári korona s Miksát római királylyá akarta választatni, a főherczeg vallásos nézetei ismét megváltoztak s a vallásügyben csakugyan olyan nyilatkozatokat tett, melyek alapján a választó fejedelmek, kiknek többsége katholikusokból állt, rá adhatták szavazatukat. Sőt ez időben még másnemü kilátásai is nyiltak. Sógorának, II. Fülöp spanyol királynak csak egy fia volt, az eszelős, uralkodásra képtelen Don Carlos. Nem látszott tehát kizártnak, hogy a spanyol korona idővel szintén Miksára vagy legalább fiára szállhat. A spanyolok azonban csak szigoruan katholikus jelöltet fogadtak volna el uralkodójokul, miért is Miksa 1562 után mindinkább a katholikus érdekekhez igyekezett magatartását alkalmazni. Ettől kezdve Miksa már kevésbbé tüntetett Rómaellenes, protestáns hajlamaival, ámbár bizonyos reformokat folyton sürgetett s a lutheránusok — de csakis ezek — irányában a türelmesség elvére helyezkedett. Uralkodása a vallásügy terén fegyverszünetet jelez, melyben a küzdő felek a nagy döntő csatára készültek. Rómában soha sem feledték ugyan eretnek hajlamait s nem egyszer megromlott viszonya a curiával, de teljes szakitásra nem került a dolog. A nemzetközi helyzet Miksára általában jóval kedvezőbben alakult, mint atyja idején, kinek a császár és a francziák örökös küzdelmei annyi bajt okoztak. II. Henrik franczia király halála (1559) óta Francziaországban is kitörtek a belmozgalmak, a vallásos küzdelmek, melyek hatása alatt a Valois-k és Habsburgok világra szóló küzdelme tetemesen megenyhült. Károly császár halálával a Habsburgok két ága közt különben is megszünt a régi érdekazonosság s minthogy Francziaországot a spanyol, nem pedig a bécsi politika veszélyeztette, az osztrák-franczia viszonyok a XVI. század utolsó harmadában elég kedvezően alakultak.

Külsejére s részben jellemére Miksa király atyjára ütött. Középtermetü, elég csinos testalkatú férfi volt, sasorral, vastag alsó ajakkal, élénk, beszédes szemmel.[2] Szép beszélő tehetséggel megáldva, kedves, szellemes

[1] Maurenbrecher: Hist. Zeitschrift, LXXIX. kt 241.

[2] A velenczei követek jelentései. Alberi, id. m. I. 118. Fontes Rerum Austr. XIX.

társalgó, megnyerő modorú ember volt. Nemes uralkodói becsvágy élt benne s mint trónörökös sokat elégedetlenkedett atyja politikájával. De mint uralkodó, ő is csak a régi nyomokon haladt;[1] csupa jelentéktelen emberrel környezte magát, kiknek befolyása alatt állt. Nagy műbarát volt; képet, szobrot, műtárgyat, könyvet sokat vásárolt, talán többet, mint a mennyi telt volna a roppant zavaros pénzügyi viszonyok és óriási adósságok mellett, melyeket koronáival örökölt. Az egykoruak szerint hét nyelven beszélt: németül, latinul, olaszul, spanyolul, csehül, magyarul[2] és francziául. De a tények mást bizonyitanak. Magyarul nem tudott s latinul is csak keveset. 1555-ben ő képviselte atyját a magyar országgyűlésen s ekkor a rendekkel való tárgyalásokban a német nyelvet használta, azt mondván, hogy nem beszél elég folyékonyan latinul. Szavait a nádor tolmácsolta a rendeknek. Trónfoglalása után a legelső országgyűlésen (1567) német beszédet intézett a magyar rendekhez, a mi nemcsak élénk visszatetszést keltett, hanem latin nyelvtudományát ekkor is kétes világitásba helyezi. Arra meg épen nincs bizonyiték, hogy magyarul akár csak értett volna. Innsbruckban, a hol nevelték, egyetlen magyar tanár vagy apród sem volt környezetében. Anyanyelve német volt[3] s büszke önérzettel szokta magát németnek vallani.[4] Csakugyan tetőtől talpig német érzésü és gondolkodásu egyéniség volt, a miben lényegesen eltért atyjától, ki spanyol-franczia nevelést nyert. Ő Habsburg-királyaink közt a legelső határozottan és öntudatosan német uralkodó. Barátai, bizalmasai mind németek és csehek voltak — ez utóbbiak iránt különös rokonszenvet táplált. De más tekintetben is elütött atyjától. Ferdinánd még abban a korban született, midőn Magyarország nagy, és belzavarai daczára, európai jelentőségü birodalom volt, minek emléke örökre bevésődött lelkébe. Ő még látta az önálló magyar államot, melynek bukása, felosztása után is maradt benne némi érzék a magyarság politikai törekvései iránt. Miksa király ellenben oly időben született és nevelkedett, midőn Magyarország egykori nagyságának alig maradt nyoma. Ő már csak a kis maradványt látta s csak azt tudta, hogy az atyja kezén levő magyar terület védelme roppant költséget okoz. Nem értette tehát, hogy a magyarok nemcsak meg nem köszönik az értük hozott áldozatokat hanem még panaszkodni mernek királyukra. Mikor 1559-ben atyját a pozsonyi országgyűlésen képviselte, szörnyen megütközött a rendek magaviseletén s azt mondotta, hogy a magyarok túlmentek a szerénység határain. »Vakmerőségukért« meg akarta őket fenyiteni s utasitást kért atyjától, mit cselekedjék, ha a magyarok megmaradnak »konokságukban«. Mikor

[1] Miksa igen beható jellemrajza Károlyi Árpádtól: Századok, 1879. 399.

[2] Michele velenczei követ 1571-ben azt mondja, hogy eléggé ért magyarul is. Itthon szintén azt hitték, hogy »a magyar nyelv nem idegen hozzá«. Gróf Kemény János idézete: Uj Magyar Muzeum, 1885. I.

[3] Ezt Michele határozottan mondja.

[4] Ezt számos levélben hangsulyozza. Schwarz, Briefe und Acten Max II.

tehát reá szállt a hatalom, az új király idegenen állt szemben a magyarsággal s király és nemzet még kevésbbé értették egymást, mint annak előtte. Erős magyarellenes szellem uralkodott udvara körében is; nemcsak az erdélyiek, kivált János Zsigmond irányában, kit engesztelhetetlenül gyülöltek.[1] A magyarok ellen általában rossz indulattal voltak, s maga Miksa király sem tartotta szükségesnek ez érzelmeit akár csak takargatni.[2] A magyar ügyeket teljesen németekre bizta. Delfino bibornokot, kiről egy időben igen kedvezőtlenül nyilatkozott, győri püspökké nevezte ki, mi egyházi és világi körökben egyaránt zugolódást keltett. A magyarok ez ingerlését még barátai sem helyeselték s a spanyol követ idején valónak találta figyelmeztetni, adja vissza Magyarországot a magyaroknak, vagyis bizza rájuk az ország ügyeinek vezetését. Egy másik, külföldről jött bizalmasa, Schwendi, szintén lelkére kötötte a magyarokkal való jó viszony helyreállitását. De még később is sajnosan emelték ki az idegen követek, milyen csekély Miksa jóindulata a magyarok iránt, kik méltán rossz néven veszik tőle, hogy a várak védelmét csupa németre bizza.[3]

VII. FEJEZET.

A szigeti hadjárat.

Trónra lépte után Miksának két olyan kérdésben kellett döntenie, melyek a legközvetlenebbül érdekelték Magyarországot. Az egyik, a legsürgősebb, az volt, összehivja-e az országgyűlést? A másik meg az, minő politikát kövessen a törökkel szemben? Magyar tanácsosai országgyűlés tartását ajánlották. Miksa azonban, noha az 1563-iki törvény lehetőleg évenkint, de legkésőbb minden második évben országgyűlés tartására kötelezte a királyt, nem akart a rendekkel bajlódni, legalább addig nem, mig rájuk nem szorult, mig az adó meg volt szavazva. Az adó pedig 1566-ban járt le s a király valóban csak ez év február havában tartott országgyűlést, melyen azonban nem jelent meg, hanem öcscsével, Károly főherczeggel képviseltette magát. A nemesség tárgyalni sem akarta a királyi előterjesztéseket, mig sérelmei nem orvosoltatnak. Ezek közt első helyen álltak azon kegyetlenségek és fosztogatások, melyeknek nemesek és jobbá-

[1] Bizonyitják ezt Zasius levelei, ki Miksa és tanácsosai nézetét fejezi ki, midőn János Zsigmondot a pokol fiának, kigyófajzatnak nevezi, s a magyarokról »hungarischem Gesindl hoch und nidern Stands« szavakkal emlékezik meg. 1564 szeptember 25- és október 3-iki leveleit közli Marczali: Tört. Tár, 1878. Maga Miksa körülbelül szintén igy nyilatkozik 1565 szeptember havában.

[2] Chantone spanyol követ június 7-iki jelentése a tört. bizottság másolatai közt.

[3] 1569 január 20-iki bécsi jelentés u. ott.

gyok a katonaság részéről ki voltak téve. Végre megegyezés létesült, a rendek megalkották a törvénykönyvet, csakhogy a megerősitéskor Miksa király némely czikkelyeket önkényesen megváltoztatott.

A másik kérdés, mely eldöntést igényelt, a szultánnal szemben követendő politika volt. Ez azonban a legszorosabb kapcsolatban állt az erdélyi ügyekkel. János Zsigmond 1563 óta komoly kisérleteket tett, hogy a királylyal véglegesen megbéküljön. Saját és a lengyel király követei egyaránt nagy buzgalommal dolgoztak ez irányban s a fejedelem ismét Ferdinánd egyik leányát kérte feleségül. Emlékeztette régi igéreteire a királyt, ki azonban azt felelte: ha tett is valaha ily igéretet, az alól rég fölmentette János Zsigmond szerződésszegése.[1] Legföljebb valamelyik rokonát volt hajlandó hozzá adni, de csak oly feltétellel, ha kizárólag Erdély birtokára szoritkozik, lemond a királyi czimről, elismeri a magyar király fenhatóságát, nejével és születendő gyermekeivel a katholikus vallásban marad s e vallást alattvalóival is elfogadtatja. János Zsigmondra nem forgott fenn a kénytelenség, hogy ily terhes feltételeket, melyek rá zudították volna a török vészt, elfogadjon. Nem is felelt tehát rájok, mire 1564 tavaszán Miksa egyik titkárát küldte hozzá, tudja meg, miért nem felel a fejedelem s minő lábon áll uralma Erdélyben. Ferdinánd betegsége s a nyáron bekövetkezett halála miatt azonban a tárgyalások megszakadtak s csakhamar egy váratlan, előre nem látott esemény végüket is vetette. Mióta Balassa Menyhért a királyhoz pártolt, a birtokában levő Szatmár, Nagybánya és Hadad várak komolyan veszélyeztették Erdély biztosságát, mert e várakból mindig benyomulhatott Erdély szivébe. A fejedelemre életkérdés volt tehát, hogy Balassa veszélyes szomszédságától szabaduljon. Az alkalom erre 1564 őszén kinálkozott s a fejedelem annál inkább megragadta, mert égett a vágytól, hogy az áruló Balassán kitölthesse boszuját. Ez nagyobb csapat kiséretében szüretelni ment Tokajba. A szatmáriak, a kik gyülölték a gőgös, erőszakos embert, értesitették Báthory Istvánt, ki október 3-ikán elfoglalta a várost. Balassáné gyermekeivel s férje összerablott kincseivel fogságba került. A fejedelem maga is meginditotta a háborut s vitézül részt vett a küzdelemben, mely Hadad, Nagybánya s több más vár elfoglalásával végződött. Miksa király ezt nagyon zokon vette. Panaszt emelt a portán a béke megsértése miatt s utasította Schwendi Lázár kassai főkapitányt, hogy teljes erővel inditsa meg a háborut. Schwendi (a magyarok Semmi Lázárnak nevezték) 1565 elején támadólag lépett föl, megvívta Tokajt s visszavette a fejedelem mult évi hóditásait. Ez ismét egyezkedni akart s követet küldött Bécsbe, másrészt meg a szultán hivta fel Miksát, rendelje vissza hadait az erdélyi földről.

Miksa azonban nem engedett s háborura készült, mert a viszonyok a portával 1564 óta máskülönben is kedvezőtlenül alakultak s már Ferdinánd

[1] Cromer Márton lengyel követ 1563 szeptember 27-iki jelentése u. ott.

Tokaj bevétele 1565-ben.

(Egykorú metszet Ortelius krónikájában.)

sem küldte be az esedékes évi adót. Erre Mahmud budai pasa azzal fenyegetőzött, hogy megtámadja Egert és Gyulát. A király utasitotta tehát a magyar várak kapitányait, siessenek állomásukra; Gyulára pedig a zsoldhátralék fizetésére 20,000 frtot küldött.[1] Minthogy a török 42 hódolt falú átengedését is követelte, Bécsben már akkor azt hitték, hogy a béke felbomlik. De a nyáron Budán katonai zendülés tört ki s a pasa egy csausz utján arra kérte a királyt, ne támogassa a zendülőket. Nem is tette, de az adót sem fizette meg s augusztusban a szultán újra azt a kérdést intézte hozzá, békét akar-e vagy háborut? A választ meg kellett adnia, még pedig olyképen, hogy vagy beküldi a már két év óta hátralékos adót, vagy pedig felmondja a békét s e pénzt is hadi készületekre forditja. Miksa német és magyar tanácsosaival hányta-vetette meg az ügyet s igen eltérő nézeteket hallott. Zrinyi Miklós azt mondotta, hogy a mostani állapot a török örökös kalandozásai miatt úgy sem békeállapot, s a szultán erejét, bármi nagy, túlbecsülni nem szabad. A király maga nehezen határozta el magát, s várakozó állásban maradt, ámbár lelke, mint az egykoruak mondják, égett a harczvágytól. Az volt meggyőződése, hogy csak katonai sikerek adhatnak uralkodásának fényt és tekintélyt. Maga mondta, hogy csupán háboru által, a török legyőzésével s Magyarország elvesztett részeinek visszafoglalásával törhet nevének utat a halhatatlanságba. Mindig katonai ügyekről beszélgetett,[2] de végül mégis a béke mellett döntött. Csernovics Mihályt és Csaby Ákost a hátralékos adóval a portára küldte, hogy Wyss Albert, az állandó császári követ közreműködésével megujitsák az 1562-iki békeszerződést. Ali nagyvezér, egy elhizott, nagyhasú ember, a legmelegebben óhajtotta ugyan a béke fentartását s mindenben támogatta a király követeit. De János Zsigmond ügye nagy nehézségeket okozott. A követek azt sürgették, hogy a porta fenyitse meg a békeszegő fejedelmet, mire a portán nem akartak rá állani. 1565 február 4-ikén maga a szultán is igen kegyesen fogadta a két követet, de azt kivánta, hogy a tiszántúli országrész János Zsigmondé maradjon, s a mit a király ott elfoglalt, első sorban Nagybányát, adja vissza. Ez alapon a Ferdinánddal kötött békét Miksára is kiterjeszté.[3] Csaby Konstantinápolyban maradt, Csernovics egy csauszszal pedig Bécsbe sietett, hogy Miksának a békeszerződést megvigye. De alighogy utnak indult, a porta megkapta az értesitést, hogy Schwendi támadólag lépett fel s több várat elfoglalt. A szultán ezen nagyon felháborodott s minthogy csakhamar Ali nagyvezér is meghalt, a portán a hadi párt kerekedett felül. Szokoli Mehemed, az új nagyvezér azt mondotta a követeknek, hogy fejével játszik, ha a békéről csak emlitést is tesz a szultánnak. Azt követelte, hogy a királyi sereg haladéktalanul vonuljon vissza erdélyi területről s adja ki hóditásait, mit Bécsben meg-

[1] Venetian. Depesche, III. 262.
[2] U. ott. III. 29–30.
[3] A szultán 1565 február 16-iki okirata. Bécsi áll. levéltár.

tagadtak s igy a háború már 1565 nyarán kikerülhetetlennek látszott. Miksa még augusztusban tisztában volt a helyzettel s sokat tanácskozott a teendőkre nézve. De saját testvéreitől is a legeltérőbb véleményeket hallotta. Károly főherczeg a háborut, Ferdinánd legalább addig, mig elegendő külföldi segély nincs, a békét ajánlotta. Schwendi meg azt mondotta, hogy, ha bizonyos a háború, nem szabad az időt tétlenül vesztegetni. Még a télen vagy tavaszszal meg kell a harczot kezdeni, hogy mikor a szultán az országba érkezik, itt reá nézve mennél kedvezőtlenebb katonai helyzetet találjon. Miksa nem birt határozni. Schwendit is fölhatalmazta a hadműveletekre, a portán is folytatta a tárgyalásokat. 1566. januárban Hosszutóthy Györgyöt küldte Konstantinápolyba azon utasitással, hogy ott János Zsigmond rovására alkudjék meg, a mi merő lehetlenség volt. Szulejmán János Zsigmondnak a leghatározottabban megigérte védelmét, s már a mult évben közölte vele, hogy a tavaszszal Magyarországba indul. A mint Hosszutóthy Konstantinápolyba érkezett, ott elszedték iratait s Wyssel együtt fogságra vetették. Midőn pedig János Zsigmond beküldte Schwendi egy levelét, melyben felhivja az erdélyieket, hogy szakadjanak el fejedelmüktől, mert a török el akarja foglalni országukat, a szultán kimondta a döntő szót s Pertaf pasát április 25-ikén Magyarországba előre küldte, hogy Gyula ostromával kezdje meg a műveleteket.[1] Még az nap maga is utnak indult. Beteg aggastyán volt. Régóta bántotta a köszvény, ájulási rohamok lepték meg s nem egyszer várták halálát. Mikor mégis elindult a szent háborura, mindenki meg volt győződve, hogy fővárosát nem látja többé viszont. Kocsin utazott, de állapotát a légváltozás kissé megjavította, s Zimonyba lóháton vonulhatott be. Ott fogadta »fiát«, János Zsigmondot, ki június 28-ikán érkezett fényes kiséretével a táborba s másnap tisztelgett a szultánnál. Diszruhája ragyogott a sok drágakőtől, nyakán egy értékes kereszt függött, melyet atyja Corvin Jánostól örökölt s melyet ő maga végrendeletében országának hagyományozott. A szultán kegyesen bánt vele s messzemenő igéretekkel biztatta. A török tábort kisérő franczia követ is erélyesen támogatta a fejedelem ügyét a szultánnál.

János Zsigmond czimeres tallérja.

Miksa azonban még ekkor is érthetetlen csalódásban ringatta magát. A szultán az év elején megirta neki, hogy ha Szigetet, Gyulát és Egert át nem adja, személyesen száll ellene táborba.[2] Mindazáltal a király azt hitte, hogy a török fősereg Erdélyt akarja elfoglalni, mert követe, Wyss folyton azt jelentette haza, hogy a szultán gyülöli és trónjától meg akarja fosztani

[1] Wertheimer Ede, Zur Gesch. des Türkenkrieges 1565—66. Archiv für ö. G. LIII.
[2] Soranzo velenczei követ jelentése a tört. bizottság másolatai közt.

János Zsigmondot. A török hadsereg mozdulatairól érkező hirek hamar meggyőzték ugyan tévedéséről, de azért még mindig nem tudta kieszelni, mit tervez a szultán, pedig nem akart Bécsből, hová a birodalmi segélyhadakat rendelte, mindaddig mozdulni, mig a török terveiről tájékozást nem nyer. Nem tartotta kizártnak, hogy a szultán Bécs ellen fordul s úgy intézkedett, hogy Bécs minden esetre biztositva legyen. Győr alatt összpontositotta tehát hadait, honnan Bécset fedezte, egyszersmind azonban magyar földön is működésbe léphetett. Csakhogy sok idő veszett kárba, mig ez elhatározásait meghozta s augusztus 15-ike volt, mikor a király Ferdinánd főherczeggel Bécsből a győri táborba indult. Itt aránylag igen nagy sereg gyülekezett, mely számbelileg a legnehezebb katonai feladatok megoldására is képesnek látszott. Németek, olaszok, Fülöp spanyol király (a tavaly adott 100,000 aranyon kivül még 200,000 aranyat küldött) és a pápa vagy pénzbeli vagy katonai segélyt bocsátottak a király rendelkezésére. A válogatott, harczképes idegen zsoldosok száma legalább 40—50,000-re rugott. Ehhez járultak a végbeli őrségek, 20,000 ember a Muraközben Károly főherczeg, 6000 ember Dersffy alatt a Nyitra vizénél s 5000 német s legalább annyi magyar Schwendi alatt Kassán.[1] Vállalata iránt nagy volt a lelkesedés s mindenfelől jöttek önkéntesek, olaszok, francziák Guise Henrik herczeggel, németalföldiek Orániai Vilmos herczeg testvéreivel. Általánosan azt várták, hogy a magyarok példáját követve, kik 1556-ban ily módon mentették meg Szigetet, egy török várat — ezuttal Esztergomot — fog megtámadni s igy vonja el a szultán hadát a királyi várak ostromától. De a rendelkezésre álló sereg nagysága mellett nyilt mezőn is a siker kedvező kilátásai közt vivhatott volna meg az ellenséggel, mert a szultán megszámlálhatatlan tömeggel nyomult ugyan az országba, de táborában harczképes ember alig 100,000 volt, a többi szemét-nép, mely

Ferdinánd főherczeg.
(Eredetije az ambrasi arczképgyűjteményben.)

[1] Igy adják elő a sereg létszámát a velenczei követek. Venetian. Depesche III. 30—1. A seregről Böhmische Landtagsakten III. 304—5. is van részletes kimutatás. Ott a had száma a naszádosokkal 49,000 főre van téve. Huber Alfonz 60,000-et mond. Gesch. Oest. IV. 256—7. Istvánffy Miklós szerint az egész országban rendelkezésre álló hadak száma 80,000 gyalog és 25,000 lovas volt. Koch (Quell. zur Gesch. Kaiser Max II.) szerint a győri táborban a király és Ferdinánd főherczeg augusztus második felében 40,000 gyalog és 32,000 lovas felett tartott szemlét, s e szám azután még szaporodott.

pusztitani tudott ugyan, de a csatatéren hasznavehetetlen volt. Csakhogy Miksa nem volt hadvezér s a rendelkezésére álló dús eszközöket használni sem tudta. Mig örökös tanácskozásokra vesztegette az időt, a török a harcztér minden pontján felülkerekedett.

Magát a háborut már a szultán megjötte előtt megkezdték az itteni pasák az ország minden részében. Itt-ott a felföldön, valamint a horvát végeken tettek is hóditásokat. De a hadjárat mégis balszerencsével kezdődött reájuk, mert az egyetlen nagyobb arányu műveletben, melyet inditottak, sulyosan megverettek. Májusban ugyanis a budai és fejérvári pasák nagy hadat gyüjtöttek s Palota megvivására indultak. Ez a vár 1559-ig a Podmaniczkyaké volt. Akkor a király vette át s az országos végvárak sorába emelte. Már a régi földesúr a hires vitéz Tury Györgyöt nevezte ki kapitánynyá. A király is meghagyta ez állásban, melyben Tury törökverő hire még inkább gyarapodott. A budai pasa azzal akart a szultánnak kedveskedni, hogy mire magyar földre ér, ezt a veszedelmes helyet hatalmába keriti. Tiz napon át 36 ágyuval szakadatlanul lövette a kis várat, melyet azonban Tury rendületlen kitartással védett, noha egy torony és egy kapu kivételével a falak csakhamar összeomlottak, s a vár inkább romhalmazhoz hasonlitott. Tury testvére lebocsátkozott a falakon s segitségért ment,[1] mely még idejében megérkezett. Salm Gyula és Helfenstein grófok siettek Palota alá; oly váratlanul érkeztek oda, hogy az ellenség ágyuit, sátrait, podgyászát nem volt képes elszállitani, hanem cserben hagyva mindenét, fejetlenül megfutott. Kétségkivül Tury ösztönzésére Salm folytatta a harczot s Veszprémet (június 24-ikén) és Pápát (július 9-ikén) megvette. E hirek Konstantinápolyban valóságos rémületet keltettek.[2] A mecsetekben mindennap közimát tartottak s áldozatokat hoztak, a szultán meg lefejeztette a budai pasát. A király hadaiban viszont a siker bizalmat és lelkesedést ébresztett s mikor Miksa király augusztus közepén a győri táborba érkezett, ott elszánt, harczias hangulattal találkozott s a csapatok lesvelesték a perczet, midőn a király az ellenség elé vezeti őket. De Miksa nem mozdult s a török kénye-kedve szerint folytathatta a háborut, s akadálytalanul nyomulhatott ama pontok ellen, melyeket meg akart venni.

Szulejmán szultán még az év elején, mikor Sziget, Gyula és Eger átadását követelte a királytól, meglehetős világosan megjelölte tervezett hadjáratának czélját.

Hogy csakugyan első sorban e várakat akarja megvenni, azt jelezte azzal is, hogy Pertáf pasát, még mielőtt maga a magyar anyaországba ért, Gyula megvivására küldötte. Pertáf már július 2-ikán megkezdte a munkát. Gyula kapitánya Kerecsényi László volt,[3] vitéz, de kapzsi, kitartás

[1] Az ostromról május 29-iki jelentés a tört. bizottság másolatai közt.
[2] Soranzo augusztus 17-iki konstantinápolyi jelentése. U. ott.
[3] Gyula ostromát részletesen leirja Karácsonyi, id. m. I. 170—76.

nélküli ember. A védelem előkészitéséhez nagy buzgalommal látott ugyan; mindenfelől segélyt sürgetett, s valami 2000 magyar, rácz, horvát és német katonát gyűjtött a várba, elszánt, halni kész tisztek vezetése alatt. De buzgalma hamar ellankadt, mert hiányzott benne az a fenkölt szellem, mely a vitézt hőssé avatja. Eleinte jól ment minden, s július 17-ikén az őrség visszaverte a török rohamot. De lépésről lépésre vesztetette a tért, s a városból a külső, úgynevezett huszárvárba, onnan meg július 25-ikén a belső várba szorittatott vissza. Egész közelről lövethette immár az ellenség az utolsó menedékhelyet, melynek bástyái hamar düledezni kezdtek. Másrészt meg a nyári hőség a vár árkait, a védelem egyik főtényezőjét, egészen kiszáritotta. A vitéz őrség még egy rohamot (augusztus 3-ikán) visszavert ugyan, de Kerecsényi ekkor elveszette bátorságát. Egy hónapnál tovább folytatta az ellenállást, s igy elég időt engedett a királynak, hogy fölmentéséről gondoskodjék. Ez irányban azonban semmi sem történt, pedig az addigi harczokban a védők száma nagyon leapadt, s a legvitézebb tisztek elestek vagy megsebesültek. Midőn a töröknek sikerült az utolsó, még eléggé ép sánczot aláaknázni, Kerecsényi alkudozni kezdett, ámbár tisztei, Jász Lukács és Ghiczy János ekkor is a védelem folytatását követelték. Egyelőre Kerecsényi valóban csak fegyverszünetet kötött. Csakhogy eközben a vár átadása iránt is megegyezettt Pertáffal. Az őrség nagyon nehezen ugyan, de végre beleegyezett az átadásba. A török a védőknek szabad elvonulást biztositott, mire nézve nemcsak hitlevelet, hanem kezeseket is adott. Szeptember 2-ikán vonult el az őrség a sebesültekkel. A török azonban megszegte a szerződést, a távozók után iramodott, s nagy részüket lekaszabolta. Kerecsényi elfogatott s török fogságban halt meg.[1]

Gyula vivásának megkezdése idején a szultán Eszéknél, a Dráván, hatalmas hidat veretett, mely július első felében készült el.[2] A hid a hidépitészet mesterműve, Európa legnagyobb akkori hidja volt, s egy századnál tovább rajta vonult át a török hadak tömege Magyarországba, rajta hajtották ki a rabok megszámlálhatatlan ezreit Magyarországból. E hidon kelt át a szultán s ismét a mohácsi mezőn ütött tábort, hol végleg megállapitotta a hadjárat folytatására vonatkozó terveit. A török sereg épen nem volt imponáló, s a táborban időző franczia követ, kétségkivül kifogástalan szemtanu, nagyon elitélőleg nyilatkozott róla. A harczosok számát legfeljebb 100,000-re becsülte, ellenben roppant nagy volt a hasznavehetetlen, rabló, szemét nép s a podgyász-szekerek száma.

[1] Velenczei követjelentések szerint a török megengedte Kerecsényinek, hogy János Zsigmond szolgálatába lépjen. (Venet. Dep. III.) De ebből nem lett semmi, mert a fogoly belgrádi börtönében halt meg.

[2] Thury, Török Tört. II. Soranzo a táborban levő franczia követtől vett értesitések alapján azt irta Velenczébe, hogy az épités roppant nehézséggel járt a mocsaras talaj miatt, s a hid egyszer össze is omlott, mire a szultán az épitészek közül többeket felköttetett. Augusztus 3-iki jelentés a tört. bizottság másolatai közt.

Gyula bevétele a törökök által 1566-ban.
(Zündt Mátyás egykorú metszete után.)

A török hadban óriási volt a halandóság, s a franczia követ, mikor a Dunán lefelé utazott, a parton töméntelen holttestet látott szanaszét. A marha is csak úgy hullott, mint a légy, s a lovasok és szekerek ló és igásbarom nélkül maradtak. A táborban leirhatatlan volt a rondaság, mert csak a szultán sátra körüli területet tartották tisztán, a többivel nem törődtek. A franczia követ a hajmeresztő állapotok láttára figyelmeztette a nagyvezért, tegye meg a szükséges intézkedéseket. De ez azt felelte: nagy az isten, majd intézkedik ő.[1] Konstantinápolyban csakugyan komolyan féltek, hogy a szultán seregét megverik, s még szeptemberben is, mig a győzelmi hirek meg nem érkeztek, általános volt a nyugtalanság. Megint közimákat rendeltek el, a boltokat bezárták, az egész lakosság a templomokba tódult, és szokatlan, feltünő módon nyert kifejezést a tömegek azon óhaja, hogy békét kellene kötni. A táborból a franczia követ azon benyomást vitte a török fővárosba, hogy a szultán hadjárata kudarczczal végződhetik.

Miksa király teljes tétlensége azonban elháritotta róla a veszedelmet. Az a haderő, melylyel a szultán rendelkezett, a király támadásainak ellenállni nem lett volna képes. Arra azonban, nagy és jeles tüzérsége mellett, több mint elegendő volt, hogy, ha mezei hadak nem háborgatják, közvetlen feladatát megoldja. E feladat Sziget megvétele volt. Nevének megfelelően, ez az erősség szigetképpen emelkedett ki a nagykiterjedésű, mocsaras lapályból, s nedves időjáráskor úgyszólván megközelithetlen volt. Három külön részből állt: a tulajdonképi várból, az ó- és újvárosból; mindegyik külön, de eléggé meg volt erősitve. Maga a vár is külső és belső várra oszlott. A két várost mély árok övezte, mely az Almás vizéből táplálkozott. Ellenben a várat nem a folyó, hanem süppedékes, mocsaras talaj vette körül. A külső vár volt az erőditmények magva; ott lakott a kapitány, ott voltak a raktárak, melyek előtt nagy szabad tér szolgált az őrség rendes gyűlekező helyéül. A belső vár egy nagy gömbölyű toronyból állt, szűk és sötét helyiségekkel. Benne volt a lőporraktár. A külső és belső vár közt keskeny, de mély árok huzódott, melyen fahid vezetett át. Külső, előre tolt védműve Szigetnek nem volt, amint általában nem nevezhető elsőrangú erősségnek, s nem is falai, hanem védői tették világhirűvé.[2]

E vár felé özönlött a szultán hadserege. Védelmét Zrinyi Miklós, a Dunántúli országrész főkapitánya vette át. Ötvennyolcz éves ember, vitéz katona, ki gyermekkora óta úgyszólván örökösen harczban állt a hitetlenekkel. Nagy birtokszerző volt; ő szerezte meg családjának a roppant csáktornyai uradalmat, melylyel az addig inkább horvát család elmagyarosodott, s működése súlypontját is az anyaországba helyezte át. Sziget erőditésére

[1] Soranzo szeptember 19-iki jelentése a franczia követ elbeszélése alapján id. h.

[2] Sziget építését és ostromát legujabban alaposan leirja Stephanie Adolf: Hadtört. Közl. 1896. 208–19.

WARHAFTIGE · CONTRAFACTVR · DESS · WOLGEBORNEN · HE
RRN · NICOLAVS · GRAF ·
ER · VND · SELIGER ·
ʒV · SERIN · etc · LÖBLICH
GEDECHTNIS · 1566
Der höhest im himmel
hat gewalt vber der
menschen konickreich,
vnd gibt sie wem er
wil Daniel, 4 vn 5.
Verlast euch nicht auf
fürsten noch auf men:
schen, sie konnen doch
nich helffen Psal: 146.

ZRINYI MIKLÓS.

(Jenichen Boldizsár metszete Ernszt Lajos gyűjteményében.)

Az Athenaeum nyomása.

A Magyar Nemzet Történetéhez.

Az Athenaeum kiadása.

Zrinyi Miklós.
(Zündt Mátyás egykorú metszete után.)

Zrinyi évek óta gondot viselt,[1] mert tudta, mennyire áhitozik birtokára az ellenség. Az udvar nem igen jutalmazta ugyan fáradozásait, de Zrinyi egészen összeforrt a várral s ama pillanatban, midőn közvetlen veszély fenyegette, elszántan állt a védelem élére, noha állásánál fogva erre nem volt köteles. Királya is biztatta[2] s reményét fejezte ki, hogy azokat a kitünő tulajdonságokat, melyekkel az Isten megáldotta, a haza javára, Sziget védelmére forditja. Másrészt biztos kilátásba helyezte, hogy meg fogja segiteni. Zrinyi teljes komolysággal készült tehát a nagy feladatra, s még április 23-ikán végrendeletet tett,[3] melyben elmondja, hogy Sziget várába zárkózik, melyet a legdühösebb ellenség fenyeget. A szultán — folytatja — a szegény haza végleges meghóditására, s különösen Sziget vivására jön, mely messze földnek védbástyája. Minthogy annyi sok ezer ember üdve függ e vár megmaradásától, saját élete árán is kész azt oltalmazni. Szavait nem a dicsekvés sugallta. Elhatározása az első percztől kezdve komoly, megingathatatlan volt. Készült szembeszállani a szultánnal, kiről tudta, hogy »minden bizonynyal reánk jő, ide Szigetre«.[4] Be sem várta, mig oda ér, hanem eléje küldte hadait s fel akarta tartóztatni az ellenséget, hogy mennél több ideje legyen Miksa királynak készülődéseit befejezni, s azután Sziget fölmentésére sietni. Csapatai szerteszét kalandoztak Eszék és Pécs felé, s Siklósnál Mohammed Kilergi pasát, a szultán kedvenczét meglepték s csapatával felkonczolták.[5] Eközben Zrinyi a vár kellő ellátásáról gondoskodott. Kijavittatta a védműveket, szerzett puskaport, eleséget s mindennemű más készletet, melyekben a védők nem is szenvedtek hiányt. Számuk valami 2500 volt, csupa válogatott, edzett katona, kik rég ismerték Zrinyit s éltek-haltak érte. Augusztus 6-ikán tünt fel a szultán hatalmas sátora a vár előtt, melyet a roppant tömegből és 300 ágyúból álló tábor félkörben fogott körül. Még aznap megtörtént az első roham, mert a portugál származású Ali pasa, a tüzérség főparancsnoka, ki az ostrommunkálatokat vezette, rajtaütéssel próbált szerencsét. A védők azonban véres fejjel űzték vissza, mire rendes ostromra szánta el magát. Jól ismerte a vár gyönge pontjait, s erőlködése első sorban a leggyöngébb pont, az Újváros ellen irányult. Zrinyi azonban elkövetett mindent, hogy terveit meghiusitsa. Csapatai ismételve kirohantak, és sok

[1] 1564 július 25-ikén keservesen panaszolja sógorának, milyen méltatlan bánásmódban részesiti az udvar, és milyen kevéssé jutalmazza nagy áldozatait Sziget megerősitéseért. A tört. bizottság másolatai közt.

[2] 1566 márczius 28-ikán Augsburgból. Wertheimer, id. m. 81.

[3] A Csáktornyán kelt irat utolsó levelét hasonmásban közöljük.

[4] Június 6-iki magyar levele. Június 27-ikén azt jelentették ugyan neki, hogy nem a szultán, hanem az arméniai beglerbég jön Sziget ellen, de már 29-ikén tudta, hogy mégis a szultán fogja a várat vivni. Leveleit l. Barabás Samunál: Zrinyi-Okmtár.

[5] Török irók szerint ez döntötte el Sziget sorsát, mert a szultán csak akkor határozta el végképen, hogy e kihivásért megfenyiti Zrinyit s személyesen veszi ostrom alá Szigetet. Erről bővebben Thury: Hadtört. Közl. 1891.

Zrinyi Miklós végrendeletének utolsó lapja.

A szöveg olvasása:

. . . ipfa q(uam): * et bona vniuerfa ad manus filioru(m) meoru(m)
affignar(e), q(uam) etia(m) de om(n)ibus ratione(m) dar(e) debeant,
et fint obligati, ad que om(n)ia p(re)miffa fidel(ite)r obf(er)uan(da)
om(n)es officiales meos prefentes et futuros obligatos
et corporali iurame(n)to aftrictos effe volo.

Item tutores et defenfores tam huius mei vltimi
teftamenti, q(uam) etia(m) confortis mee cha(rissi)me, filioru(m)q(ue)
et filiaru(m) mearum, vniverforu(m)q(ue) bonoru(m), tam
in Hungar(ia), q(uam) Croatia et Sclauonia h(ab)itorum, poft
sacram cefarea(m) et regia(m) m(aiesta)tem, lego et co(m)mitto
reuerendiffimos, spectabiles et mag(nifi)cos d(omi)nos
Nicolaum Olahum archiep(iscop)um Strigonien(sem), locu(m)tenen(tem)
regie m(aiesta)t(is) etc(etera), Georgiu(m) Drafkowyth ep(iscop)um Zagrabien(sem),
Francifcu(m) de Batthyan, Ladiflaum et Stephanum
Banffy, Chr(ist)oforum Orzagh, Francifcum Thwrzo
filios meos cha(rissi)mos, Lucam Zekel, Ladiflaum
Kerecheni, Mich(ae)lem de Mere locumtenen(tem) palatinale(m),
Johannem Alapy capitaneu(m) regie m(aiesta)t(is), quos ea
qua maior(i) poffum diligen(tia) rogo et obfecro
dictos meos liberos et conforte(m) cha(rissi)mam
bonaq(ue) vniverfa, apud p(re)fata(m) sacra(m) cefareá(m)
et regia(m) maieftatem, n(ec) non vbipia(m),
omni ftudio et diligen(tia) p(ro)movea(n)t, p(ro)tegant
et defendant, quemadmodum cora(m), dum

A másik oldalon:

in humanis agerem, fepenumero om(n)es id fe
factur(os) dixerunt. Actum in arce mea Chakthornya,
feria tertia proxima poft domi(ni)cam quafimodo,
anno d(omi)ni millefimo quingentefimo
sexagefimo sexto.

(P. H.)

Nicolaws comes
Zryny etc(etera)
m(anu) p(ro)p(ri)a.

Fordítás:

. . . kötelesek legyenek és tartozzanak mindazt az összes birtokokkal egygyütt fiaim kezeihez bocsátani, valamint mindenről számot adni: akarom, hogy összes jelen, nemkülömben jövendőbeli tiszttartóim kötelességüknek tartsák és igaz esküvel kötelezzék magukat, hogy mindazt, amit előbb elsoroltam, hiven végrehajtsák.

Végül ezen utolsó végrendeletem végrehajtóiul, nemkülönben kedves hitvesem, fiaim és leányaim, továbbá összes ugy Magyarországban, valamint Horvát- és Szlavónországban birt jószágaim gyámjaiul és védőiül ő császári és királyi Felsége után főtisztelendő, tekintetes és nagyságos uraimat Oláh Miklós esztergomi érseket, a király ő Felsége helytartóját stb., Draskovich György zágrábi püspököt, Batthyány Ferenczet, Bánffy Lászlót és Istvánt, Országh Kristófot, Thurzó Ferenczet, kedves fiaimat, Székely Lukácsot, Kerecsényi Lászlót, Mérey Mihályt, a nádor helytartóját, Alapy Jánost, a király ő Felsége kapitányát, teszem és bizom meg; kiket tőlem telhetőleg kérek és könyörgöm nekik, mozditsák elő minden igyekezetükkel és buzgalmukkal óvják meg, védjék meg emlitett gyermekeimet és fölötte kedves hitvestársamat és összes javaimat császári és királyi ő szent Felségénél, nemkülömben mindenütt, miként azt ők mindannyian azelőtt, míg életemben nagyon gyakran megigérték. Irám Csáktornya váramban, Quasimodo vasárnap után való kedden, az úrnak ezerötszáz hatvanhatodik esztendejében. (P. H.) Gróf Zrinyi Miklós stb. saját kezével.

* E szó ki van törülve.

ZRINYI MIKLÓS VÉGRENDELETÉNEK UTOLSÓ LAPJA.

(Az országos levéltárban levő eredeti példány kisebbitett hasonmása.)

in humanis agerem, sigillo munito omnes id si-
factum dixerunt. Actum in Arce nostra Chakthornya
feria tertia proxima post Dominicam, Quasi modo
Anno domini Millesimo Quingentesimo
Sexagesimo Sexto:

Nicolaus Comes
Zrinij m. p.
manu propria

Szigetvár tervrajza az ostrom idejéből.

(Az országos képtár eredeti metszete után.)

törököt megöltek. Csakhogy ezekből mindig maradt elég, s Ali folyton friss népet küldhetett a vár ellen. Ellenben a védők nem pótolhatták a veszteséget, s számuk a három első nap küzdelmeiben egyharmadra csökkent. Mikor augusztus 9-ikén Zrinyi az Újváros védelmét abbahagyta s házait felgyújtatta, már csak 800—900 emberrel vonulhatott vissza az Óvárosba, melyet a török immár egész közelből lövethetett. Szecsődi Máté, a gyalogosok egyik vitéz vajdája egy izben betört ugyan az Újvárosba s ott nagy pusztitást vitt véghez a janicsárokban, az ágyúkat pedig beszegezte. De a töröknek volt ágyúja és embere elég, s Zrinyi csakhamar az Óváros védelmét is abban akarta hagyni, mert ugyanekkor a török roppant erőlködéseket tett, hogy magát a várat megközelitse. Áli pasa a mocsarakon át négy töltést épittetett, s ezúttal egész új támadó műveket alkalmazott, melyeket az előző évben Malta szigetén próbált ki. Három egymás mellé s tizennégy egymás mögé állitott, erősen összevasalt, fatörzszsel megrakott szekérből hidszerű épitményt szerkesztett, azt a kitöltött árkokon át, közvetlenül a várfal közelébe tolatta s onnan inditotta a rohamot.[1] A belső vár nagy tornyának teteje csakhamar leomlott, s a vár gátjai és falai is egyre inkább pusztultak. De a rohammal Ali ekkor sem boldogult, s a harmadikban maga is lelövetett, mi a védőknél nagy lelkesedést keltett. Ali helyett Szeifeddin basa vette át az ostrom vezetését, s napról-napra több kárt okozott. Hasztalan tört ki a várbeliek egy kis, vitéz csapata; több ágyút beszegezett ugyan, de csak kevesen juthattak sorából vissza a várba. Tiz napi erős ostrom után az Óvárost sem lehetett tovább tartani. A visszavonulást a várba, noha a legnagyobb óvatossággal történt, a törökök hamar észrevették, s a hátrálókra vetették magukat, kiknek egy része a kapunál elesett. Valami 600 emberrel jutott be Zrinyi magába a várba. A szultán fényes ajánlatokkal próbálta kitartásában megtántoritani, s nagy igéreteket tett neki, ha abbanhagyja az ellenállást. Midőn ezzel czélt nem ért, tudatta a várbeliekkel, hogy aki Zrinyi fejét a táborba hozza,

Zrinyi sisakja.
(O Felsége fegyvergyűjteményében.)

[1] Gömöry: Hadtört. Közl. 1894. 534 s köv.

ZRINYI MIKLÓS KÉSZÜL AZ UTOLSÓ KIROHANÁSRA.

(SZÉKELY BERTALAN FESTMÉNYE.)

A Magyar Nemzet Történetéhez.

Az Athenaeum kiadása

ezer arany jutalmat kap. Mindez hiába való volt, mert a szorongatott őrség sorában nem akadt áruló. Szeifeddin nyomatékkal folytatta tehát a vivást s nem engedett nyugtot a védőknek. Augusztus 26-ikától szeptember 1-ig hét rohamot intézett, melyek azonban mind megtörtek Zrinyi és vitézei hősiességén. Szeptember 4-ikén ismét teljes erővel indult a török a vár ellen, de megint visszaverték. Mindazáltal a következő, tizenötödik roham meghozta a katasztrófát. A várban lőporrobbanás történt,[1] s az épületek kigyulladtak. A védők képtelenek voltak egyszerre a tüzet oltani s a török ellen védekezni. Aki még sebesületlen maradt, az Zrinyivel a belső várba menekült, mig a többiek, a nők és gyermekek, a török kezébe kerültek. Minthogy a külső várat csak keskeny árok választotta el a belsőtől, ezt a török immár közvetlen közelből, alig pár lépésnyiről rombolhatta, s csakhamar felgyujtotta. Szeptember 8-ikán a tűz oly arányokat öltött, hogy a védők helyzete tarthatatlanná vált. Elérkezett a végleszámolás pillanata. Zrinyi Miklós ünnepi diszt öltött, pénzét szétosztotta vitézei közt, a király zászlaját Juranics Miklós kezébe adta, kinyittatta a kaput, s megfogyott hős csapatával a kis fahidon át a törökre rohant. Vitézi védelem után, utolsó lehelletéig küzdve, fejezte be nemes életét.[2] Mikor a török a belső

[1] Stephanie id. m. szerint egy asszony vigyázatlansága okozta. De aligha nem ez lesz a robbanás, melyről Szelaniki török iró azt mondja, hogy egy török katona a várazon bástyájába, melyben a lőporos hordókat és zsákokat őrizték, egy bombát dobott, s ez a bástyát a lőporral együtt felrobbantotta.

[2] Zrinyi utolsó perczeiről az a szigeti katona és szemtanu, kit a török életben hagyott s a győzelmi hirrel a győri táborba küldött (szeptember 10-ikén este érkezett oda, s a magyar csapatok egyik vezére, Báthory nyomban kihallgatta), a következőket beszéli: Mikor a tűz a belső várban maradást is lehetetlenné tette, Zrinyi kinyittatta a kaput, s pánczélingben, fején magyar sisakkal, kezében pisztolylyal, oldalán pallossal, a hidra lépett. Pisztolyát elsütötte s egy főtörököt lelőtt. Azután a pisztolyt eldobva, kirántotta kardját, s vitézül vagdalkozott. A törökök a szultán nevében kegyelmet igértek neki. Zrinyi azonban folyton vagdalkozva azt kiáltotta, hogy nem adja meg magát, hanem meghal hiteért és királyáért. Eközben egy golyó találta és halálosan megsebesitette. A törökök rávetették magukat az összeroskadó hősre s elczipelték. Egyik főtiszt egy nagy ágyúra (a Kazianerin-re, 1537-ben Kazianer eszéki kudarczakor került török kézre), fektette, s hogy haláltusáját megkönnyitse, fejét vétette. Ezt póznára tűzték, s a szultán elé vitték, de már másnap a nagyvezér Budára küldte. Ott a pasa piros bársony takaróba téve, Salm grófnak küldé a győri táborba. »Legbátrabb vezéretek fejét küldöm — irta a török — melyre jövőre is nagy szükségetek lenne.« A holttestet Musztafa pasa, mint november 1-én Zrinyit dicsőitve maga irja Miksának (bécsi áll. levélt.), temetteté el. A győri táborba a fejet fényes katonai gyászpompával kisérték be. Azután a hős fia, György, Csáktornyán temetteté el. A szigeti őrség vezérével együtt legnagyobbrészt elesett ugyan, de mégsem áll az, hogy a török három zsoldos kivételével, kik hirmondókul Babocsára, a drávai és győri táborba küldettek, mindenkit lekaszabolt volna. A védők közül többen életben maradtak. A kir. kamara költségvetésében több szigeti katonának neve is előfordul, kik segélyt kértek és kaptak. Mások fogságba kerültek, igy az ifjú Dóczy Ferencz, kinek kiváltására Oláh érsek felkérte Verancsicsot, midőn az 1567-ben a portára ment. Életben maradtak a Szigeten levő gazdasági tisztek is, hogy

várba is benyomult, a toronyban levő puskapor felrobbant, s 3000 török halálát okozta.[1]

Élt-e még az agg Szulejmán szultán,[2] midőn a török zászlók végre Sziget vára romjain lengtek, az nem bizonyos, de nem is lényeges. Az ostrom menetére az öreg szultán már nem gyakorolt befolyást; beteg volt, ágyban feküdt. Minden esetre nagyon boszanthatta, hogy a vár megvétele olyan sokáig késett, s a boszúság még gyorsabban elfogyasztotta hanyatló életerejét. Halálát a nagyvezér titokban tartotta s titkát heteken át megtudta őrizni. De ezt az időt sem tölté tétlenül, hanem felépittette Sziget erőditményeit, behódoltatta a szomszéd vidékeket, Csákány és Csurgó mezővárosokat és tartományait s Babocsát 20,000 főnyi haddal kezdte vivatni. A vár egy ideig vitézül ellenállt s egy rohamot visszavert. De semmi reménye nem levén a fölmentésre, az őrség felgyujtotta a várat s elmenekült. Erre a szomszéd kisebb erődök is török kézbe kerültek. Csak mindezek után, hat héttel Sziget eleste után fejezte be a nagyvezér a hadjáratot s kezdte október 21-ikén a sereget az országból kivezetni. Belgrádban végre közölte hadaival, hogy Szulejmán szultán meghalt s fia, Szelim lépett örökébe.

Valami három hónapot töltött a török had a Dunán túl, Sziget vidékén, s ez időben sem Miksa király győri, sem Károly főherczeg drávai tábora nem adtak magukról életjelt. Mintha nem is léteztek volna, oly háboritlanul végezhette az ellenség Sziget és Babocsa megvételét, megerősitését és messze területek meghóditását. A győri táborban, melyre az ország szeme különösen irányult, mert hosszú idő óta ekkor látta először királyát nagy sereg élén, a katonák teljes tétlenül vesztegették az időt. E közben mindenféle járvány támadt soraikban s jobban megtizedelte őket, mintha a törökkel megvívtak volna. Szeptember 29-ikén a városban tűz ütött ki, mely átterjedt a várra s a székesegyházon, a puskaporos tornyon s a főkapitányi lakáson kivül teljesen elpusztitotta mindkettőt.[3] Ellenben a

a vár jószágairól és jövedelmeiről tájékoztassák a hóditókat. Végül az asszonyok és gyermekek szintén életben hagyattak, s a Dunán, hajón szállittattak török földre.

[1] Erről a robbanásról azonban az a katona, aki hirmondónak a győri táborba küldetett s ott az utolsó nap harczairól sok érdekeset beszélt el, nem tud semmit. Csakugyan kérdéses, vajjon a megelőző lőporrobbanás után — úgy látszik ez tette Zrinyinek első sorban lehetetlenné a belső várban maradást — még olyan érintetlen lőporkészlet maradt volna, mely e második, nagy arányú robbanáshoz szükséges volt.

[2] Keresztény irók szerint a szultánt már a szeptember 4-iki visszavert roham után gutaütés érte, s szeptember 6-ikán meghalt. Legújabban Testa, (id. h.) szintén e napra teszi a szultán halálát. De Thury (Török Tört. II. és Hadtört. Közl. 1891.) török források alapján még mindig azt vitatja, hogy Szulejmán a vár megvétele utáni éjjel halt meg.

[3] Hogy a németek gyujtották-e föl, mint az egykoruak hitték, az nem bizonyos, de a tüzet arra használták, hogy kirabolják a lakosságot. E tűzvész után a város katonai mérnökök tervei szerint egész ujjá épült. Az erőditmények is ujjá épittettek, részben magyar uraktól adott kölcsönpénzen. Szávay Gyula, Győr monogr. I. 42—43.

SZIGETVÁR MAI KÉPE.

Az Athenaeum nyomása.

töröknek ez a sereg nem tett kárt s az egykorú magyar krónikás magatartását s működésének eredményét a következő szavakkal jellemzi: »Mikor eloszlának, Magyarországot pusztán hagyák; eleget kóválának, kobzának a szegénység közett, minden élésünket elfogyaszszák, egy töreket sem láttanak, mert nem merének a törekre menni, a ki Fejérvárnál táborban vala, hanem nagy szégyennel, pirult orczával menének haza feleségekhez.«[1] Ez a köznép felfogása. De így gondolkodtak a király leghívebb, legelőkelőbb tanácsosai is. Az egri és váradi püspökök úgy nyilatkoztak a sok haszontalan erőlködés s annyi drága magyar vér ontásának eredményéről: »Az előbbeni háborúkban elvesztettük testünket, most pedig mindkét kezünket, Szigetet és Gyulát, s ezzel a javulás minden reményétől meg vagyunk fosztva.« Még Bécsben is megütköztek a császári had gyászos tétlenségén és a lakosság igen keserűen fakadt ki Miksa ellen.[2] A megbotránkozás olyan általános volt s a szemrehányások annyi sok felől s oly zajosan zúdultak rá, hogy Miksa a következő évben kimeritő emlékiratban volt kénytelen magát védelmezni.[3] Kétségkivül nem jóakaratán mult, hogy nem történt semmi. De Miksa és vezértársai nem voltak hadvezérek, hanem csak lesték az »alkalmat«. Hogy azonban mit értettek ez »alkalom« alatt, maguk sem tudták. Valamire való katonának elég alkalma lett volna a cselekvésre, a sikerrel biztató föllépésre. A győri vezérek magatartása azonban egyáltalában csak úgy érthető meg, ha visszagondolunk az előző nagyobb hadjáratok tapasztalataira. A német hadak azelőtt sem harczoltak meg a törökkel. Egyszer sem tettek próbát arra, hogy Magyarországot felszabaditsák vagy csak megvédjék. Eddig is mindig csupán azért jöttek ide, hogy Németországról elháritsák a veszedelmet. A mint egykor Károly császár 1532-ben roppant hadát azonnal feloszlatta, mihelyt Bécs nem volt többé fenyegetve, a mint Móricz szász herczeg 1552-ben meg sem mozdult Győr alól, hanem haza szaladt, a mint a török befejezte a hadjáratot, akképen cselekedett most a király vezetése alatt összegyűlt roppant haderő. Ki sem bujt sánczai közül, s nyomban haza sietett, mihelyt a törökök visszavonulásáról értesült. Csak azért jött ide, hogy biztositsa Győrt és Komáromot, melyek nem többé a magyarság, hanem az örökös tartományok védbástyái, végvárai voltak. Ellenben egymásután bukni hagyta a magyarság bástyáit, Gyula, Sziget, Jenő, Babocsa, Vizvár, Csurgó, Gesztes várakat, egymásután pusztultak el vagy kerültek török járom alá messze területek. A győri sereg egyiknek védelmére sem áldozott egyetlen katonát. Csak mikor Sziget bukása után hire járt, hogy a török Stiriába készül, kezdtek e veszély elháritására gondolni. De itt sem került cselekvésre a sor, mert a török nem bántotta Stiriát. Azt, hogy Szulejman meghalt, a győri táborban még épen nem sejtették, sőt Miksa király, noha elég közel állt a törökhöz,

[1] Verancsics, Összes munkái, II. 116.
[2] A velenczei követek jelentései alapján Wertheimer id. m. 93.
[3] Közli Koch: Quellen zur Gesch. K. Max II. 86—105.

tudta meg legutoljára. Velenczében, onnan pedig Innsbruckban, saját tanácsosai előbb értesültek a halálról, mint a király, ki csak Bécsben október 31-ikén hallotta a velenczei követtől, midőn serege feloszlott s katonailag ki nem aknázhatta többé a szultán, a jeles hadvezér halálát.

Mint 1532-ben és 1552-ben, ekkor is iszonyú pusztulással sujtotta a hadjárat Magyarországot. Roppant területek vesztek el s még nagyobb területek dulattak fel. A nagyvezér az egykorúak szerint 80,000,[1] a temesvári pasa Abauj, Borsod és Gömör vármegyéből (1567 tavaszán) 12,000 rabot hajtatott el. Még szörnyebben garázdálkodtak a tatárok s 40,000 rabot szedtek össze. Maga János Zsigmond, kinek segitségére küldettek, annyira felháborodott embertelenségeiken, hogy a böszörményi gátnál rájuk támadt s egy részüket levágta. Mikor Tokajnál táborozott, éppen török részről figyelmeztették, térjen haza s védje meg legalább saját földjét a kóborló tatárság ellen. Az ország annyira elpusztult, hogy, midőn a következő évben az országgyűlés tartása s a kérendő adó ügyében a király leghívebb magyar tanácsosaival értekezett, ezek azt felelték, hogy a nehéz viszonyok közt egyáltalán nem tudnak neki tanácsot adni.

VIII. FEJEZET.

Az ország végleges felosztása.

Miksa királyt magát is mélyen lesujtotta a hadjárat szörnyű kudarcza. Örökre szakitott fellengző ábrándjaival s nem kereste többé a harczok véres dicsőségét. Önbizalma megrendült s egyszerre a másik végletbe csapott át, most már mindenképen békét akart kötni. A tört remények, a meg nem vívott csaták még eddigi barátait és szövetségeseit is elkeseritették iránta. A pápa pénzzel sem támogatta többé; Fülöp spanyol király szintén jó ideig nem nyitotta meg zsebét, sőt a német rendeket sem lehetett éveken át arra birni, hogy nagyobb segélyt szavazzanak meg császárjuknak. Békét kötni, — ez volt tehát politikájának végczélja, legfőbb törekvése. Csakhogy egyedül a törökkel akart békét kötni, nem pedig Erdélylyel, mely ellen folytatta a sivár, meddő háborút. Bécsben gyűlölték János Zsigmondot s minthogy ott most épp oly jelentéktelen, az állami érdekek iránt fogékonyság nélküli emberek vitték a nagy szót, mint egy emberöltővel azelőtt, most is merő személyes érzések, a lenézés és boszúvágy vezették a bécsi köröket. Az erdélyi háborút folytatták, nem azért, hogy Erdélyt megszerezzék, hisz tudták, hogy ezt a török semmi szin alatt nem türi. János Zsigmondon akartak boszút állani s a német császár és magyar király

[1] Soranzo november 3-iki jelentése szerint a töméntelen fogolyból a gyermeket és leányt külön csoportokban szállitottak Konstantinápolyba, de még az így kiválasztottak közt is szörnyű volt a halálozás. A tört. bizottság másolatai közt.

hatalma, bármennyire megapadt, arra mégis elég volt, hogy a kis Erdélynek bajt okozzon. Az Erdély elleni hadműveleteket Schwendi Lázár, Felső-Magyarország főkapitánya vezette, ki Miksával már 1562 óta élénk levelezést folytatott, két évvel később szolgálatába lépett s nem katonai

Schwendi Lázár.
(Eredetije az ambrasi arczképgyűjteményben.)

ügyekben is legbizalmasabb tanácsosa lett. Schwendi a vallás kérdésében szintén Miksa felfogásához hajlott; nem szakadt el a katholikus egyháztól, de katholikusok és lutheránusok részére teljes jogegyenlőséget óhajtott.[1] Még

[1] Fiát is a katholikus vallásban neveltette, végrendeletileg pedig egyházi czélokra alapitványt tett. Hopfen id. műve. Életrajzát megirta Jankó, Lasarus von Schwendi, és azon ideig, mig Magyarországba jött, Warnecke.

1564 végén lett felvidéki, kassai főkapitány s a következő évben sikeresen harczolt János Zsigmond hadaival. Megvette Tokajt s ezzel felidézte a szultán beavatkozását, kikerülhetetlenné tette a török háborut.[1] Sietett tehát Miksát figyelmeztetni, hogy készüljön. Terjedelmes emlékirataiban közölte vele eszméit s melegen ajánlotta a királynak, hogy jól bánjék a magyarokkal s maga álljon a hadsereg élére. Ő ajánlotta a defensivát is és a hadjáratot közösen vezette a királylyal, ámbár nem volt a győri táborban, hanem Kassán maradt, hol az volt feladata, hogy magyar és német harczosaival Felső-Magyarországot megvédje János Zsigmond ellen. De neki sem nyilt alkalma a hadjáratban babért aratni s közös kudarczuk a királyt és kedvelt vezérét még közelebb hozta egymáshoz. Mindketten égtek a boszúvágytól s azt a gyönge Erdélyen akarták kitölteni. Schwendi még télviz idején, 1567 januárban megkezdé a háborut s bevette Szádvárt, később meg Munkácsot. A fejedelem a temesvári pasától kért segélyt, ki csakugyan benyomult a felvidékre s ott szörnyű pusztitást tett. Márcziusban János Zsigmond is megindult. Schwendi követet küldött hozzá, de a fejedelem szóba sem állt vele, hanem — minthogy az ő követe, Báthory is fogva volt Bécsben — fogságra vetette s Kővárt és Nagybányát megvéve, Kassa ellen akart nyomulni. De súlyosan megbetegedett s a török sem támogatta, mert időközben megindultak a béketárgyalások. A budai pasa azt üzente Salm gróf győri főkapitánynak, hogy Magyarország siralmas pusztulását tekintve, jó lenne, ha együtt gondolkodnának azon, mi módon lehetne e szomorú állapotnak véget vetni. Ezzel a tárgyalások meg voltak inditva. A békeügy főleg a magyarok körében keltett erős visszhangot, kik látták, hogy önfeláldozásuknak semmi sikere sincs. Azt mondották, hogy ha »ez« a háború még egy esztendeig folytattatik, kénytelenek lesznek saját hazájukból kivándorolni. Sőt még jobban féltek az idegen katonáktól, mint magától a töröktől.[2] Szelim, az új szultán, szintén békére hajlott, mert nem volt katonatermészet, mint atyja és Perzsia felől is bonyodalmak fenyegették. Épenséggel nem érzett kedvet új háborúra, mig trónján meg nem melegszik, ámbár a franczia királynak nagyhangu levélben hirdette, hogy a tavaszszal személyesen táborba száll. János Zsigmondot megerősité tehát Erdély birtokában, de a fejedelem folytonos kéréseit, hogy Schwendi ellen megvédje, nem igen vette figyelembe. Végre utasitotta ugyan a temesvári és budai pasákat, hogy a fejedelmet támogassák, de a hangulat a portán folyton igen békés maradt.[3] Ennek megfelelően a még atyja által letartóztatott királyi követet, Hosszútóthyt szabadon bocsátotta s azt üzente vele Miksának, fizesse meg az évi adót s küldjön követet, kivel a béke iránt tárgyalni lehet. Hosszútóthy Budára érve, a pasával

[1] Erben, Die Frage der Heranziehung des Deutschen Ordens zur Vertheidigung der ungarischen Grenze.

[2] Wertheimer, id. m.

[3] Soranzo 1567 január 25-iki, február 8-iki és márczius 20-iki jelentései id. h.

abban állapodott meg, hogy ha Miksa 1567 ápril 24-ikéig beküldi az adót, egy évi fegyverszünetet fog kieszközölni, mely időben a tárgyalások a végleges béke iránt folyamatba tehetők. E fegyverszünet, melyre szükség volt, mert egyes török csapatok folyton betörtek királyi területre s a tavaszszal Veszprémet is megtámadták, honnan Tury György űzte el,[1] csakugyan létrejött s a király utasitotta végbeli kapitányait, hogy a legszigorúbban megtartsák.[2]

Májusban török követ vitte meg Bécsbe a királyi követek számára a menevédet. Miksa király a követség élére régi jeles diplomatáját, Verancsics püspököt állitotta s Teuffenbach Kristófot rendelte mellé. A püspök már egyszer járt török földön s éveket volt kénytelen ott a legnehezebb viszonyok közt tölteni. Nem szivesen kelt másodszor a nehéz útra,[3] mert azt hitte, hogy ismét a régi állapotokat és elbizakodott embereket fogja ott találni. De az új szultánnal Konstantinápolyban sok minden megváltozott. Minthogy Verancsics gazdag ajándékot hozott, nem igen volt oka a panaszra. Nyomban megjötte után titokban 5000 tallért küldött a nagyvezérnek, az ünnepélyes kihallgatáson meg 6000 arany értékű ajándékot nyujtott át neki, míg a többi pasák szintén gazdag pénzadományt kaptak. Verancsics közvetlenül tárgyalt szláv nyelven a nagyvezérrel, kinek a béke fejében 30,000 arany jutalmat igért. Ellenben azt óhajtotta, hogy az az összeg, melyet a magyar király eddig adó czímén fizetett, s melyet jövőre is kész megküldeni, ne adó, hanem ajándék nevet viseljen. A szultán elé kézcsókra bocsáttatván, 15 arany kelyhet, 2 órát, 45 zsák tallért adott át, minek értéke egy évi adónak felelt meg. Mindazáltal a tárgyalások sokféle nehézségbe ütköztek. A török azt kivánta, hogy a király bontassa le Tata és Veszprém várát. Ez hajlandó volt a kivánságot teljesiteni, de csak oly feltétellel, ha a szultán meg Szigetet és Gyulát rontatja le, miről azonban a portán hallani sem akartak. Erdély ügye szintén fokozta a nehézségeket. A követek azt kivánták, hogy János Zsigmond csakis a tulajdonképeni Erdélyre szoritkozzék s a magyar részeket adja ki. Ellenben a portán meg akarták a fejedelmet mindazon területek birtokában hagyni, melyek tényleg kezén voltak, sőt Tokajt, Munkácsot és Szatmárt is követelték számára. Igy az alkudozások nem igen haladtak előre. A követség unni kezdte a dolgot, s erélyes fellépésre határozta el magát. 1568 január végén a követek, kik e végből Drinápolyba mentek az ott időző udvarba, a nagyvezérhez hosszú emlékiratot intéztek, melyben kifejtették, hogy csakis a Szulejmánféle békeszer-

[1] Ápril 5-iki jelentés a tört. bizottság másolatai közt.

[2] 1567 július 14-iki rendelete a komáromi kapitányhoz. Tört. Tár, 1897. 316.

[3] Monum. Hist. Slav. Mer. XV. Miksa 1567 június 19-én Pozsonyban a püspöknek biztositó levelet adott, melyben igéri, hogy, tekintve útjának fölötte veszélyes voltát, testvéreit, unokatestvéreit s többi rokonait kegyelmébe fogadja s azokat, kik egyházi pályára alkalmasak, javadalmakra fogja kinevezni, mihelyt ilyenek megüresednek, máskülönben pedig minden irányban oltalmában részesiti őket.

ződés alapján tárgyalhatnak. Ha tehát a szultán ez alapot nem fogadja el, minden további alku fölösleges, mert nem vezethet békére. E fellépésnek megvolt a kivánt hatása s a béke nyolcz évre valóban megköttetett.[1] Májusban török követ járt Bécsben, a ki 4 agarat, 2 lovat, 2 tevét, egy sátrat s török módra készült asztalt nyujtott át a szultán ajándékául,[2] s meghozta a márczius végén szentesitett békeszerződést is.[3]

A tárgyalások Drinápolyban fejeztetvén be, az úgynevezett drinápolyi béke a király és a szultán jogviszonyát következőleg szabályozta: A király a kezén levő terület békés birtokában marad s évi 30,000 magyar aranyat fizet »tiszteletdij« fejében a szultánnak. Mindkét fél szigorúan kötelezi magát, hogy minden támadástól vagy kártételtől tartózkodik. Bizottság alakittatik, melybe mindkét fél egyenlő számú tekintélyes, okos, békeszerető, a végbeli ügyekben járatos embert nevez ki. Minden felmerülő viszályt ez a vegyes bizottság békésen egyenlit ki; a nagyon fontos ügyeket azonban a budai pasához s a király egyik főkapitányához terjeszti fel. Ha ezek nem képesek megegyezni, az eldöntés a két uralkodóra marad. Várat és erődöt a maga területén mindegyik fél szabadon épithet vagy tatarozhat. Minthogy a kihívásokból és párbajokból sok valódi békebontás támad, a párbaj vagy csak a kopja-törés mindkét részen szigorúan tiltatik. Épen úgy tiltva van, hogy a rabszolga-kereskedők magyar földre jőjjenek rabot venni, minthogy gyakran megesik, hogy, ha nincs elég rab, a török katonák a határszéli királyi területre rontanak, ott a lakosságot korkülönbség nélkül, de főleg a serdületleneket összefogdossák s a kereskedőknek eladják. Jövőre ember-kereskedést magyar földön folytatni nem szabad. A ki a tilalom ellen vét, az elveszti nemcsak a nála levő rabokat, kik visszanyerik szabadságukat, hanem minden pénzét. A békekötés kiterjed Erdélyre s János Zsigmond ama területek birtokában marad, melyek kezén vannak. A szultán igéri, hogy a fejedelmet a béke megtartására kötelezi s a király ellen segiteni nem fogja.[4]

A drinápolyi béke nevezetes fordulatot jelez a magyar-török érintkezésekben. Valóságos határkő ez. Hosszú időre befejezi a király és szultán hivatalos küzdelmeit, a nagy hadjáratok sorát, azt a korszakot, mely az 1529-iki bécsi hadjárattal kezdődött és Szulejmán haláláig tartott. Időnkint e negyven évi időszakban is szünetelt ugyan a fegyver. De olyan béke a két uralkodó közt egyetlenegyszer sem köttetett, mely némi állandóságot nyert volna. Ellenben a drinápolyi béke hosszú, tartós béke volt, s lejártakor mindig megújittatván, jogilag érvényben maradt 1593-ig, vagyis teljes huszonöt esztendeig. Csakhogy sajátságos, a maga nemében igazán páratlan volt az az állapot, melyet ez a békeszerződés teremtett. A béke a való-

[1] Soranzo szeptember 31., 23., deczember 30., február 1-én kelt jelentései id. h.
[2] A pármai követ május 27-iki jelentése. U. ott.
[3] Eredeti példánya a bécsi áll. levéltárban.
[4] A békeokmány tervezete. Verancsics Összes Munkái, V. 208—33.

ságban egyedül a két uralkodóra terjedt ki, nem pedig alattvalóikra. Őket is békére kötelezte ugyan, de e kötelezettségnek a két uralkodó nem szerzett érvényt; a szultán azért nem, mert nem akart, a király meg azért nem, mert nem tudott érvényt szerezni. A magyar és török alattvalók ebben a huszonötéves békekorszakban ép oly elkeseredett, ép oly kegyetlen harczokat vivtak egymással, mint annak előtte. A török kisebb-nagyobb csapatokban minduntalan betört, rabolt, foglyokat hajtott el, községeket perzselt föl, sőt néha nagyobb várakat és városokat is megvett a király területén. A magyar végbeliek és urak hasonló pénzzel fizettek, s az apró harcz sohasem szünetelt, mert ha az egyik fél abban hagyta, a másik kezdte meg. Igy a drinápolyi béke nem a háborunak, hanem csak a nagy hadjáratoknak, nem az alattvalók dúlásának, fosztásának, hanem a két uralkodó harczainak vetett véget. A király 1568 óta egész 1593-ig békében élt a szultánnal, sőt megkövetelte alattvalóitól is, hogy megtartsák a békét. Ugyane kívánságot intézte a szultán a maga alattvalóihoz. A papiron rendben is volt minden. De a nagy haderő, melyet a török a magyar vilajetek védelmére tartott, foglalkozást keresett s nem birt sokáig tétlen maradni. A török helyi

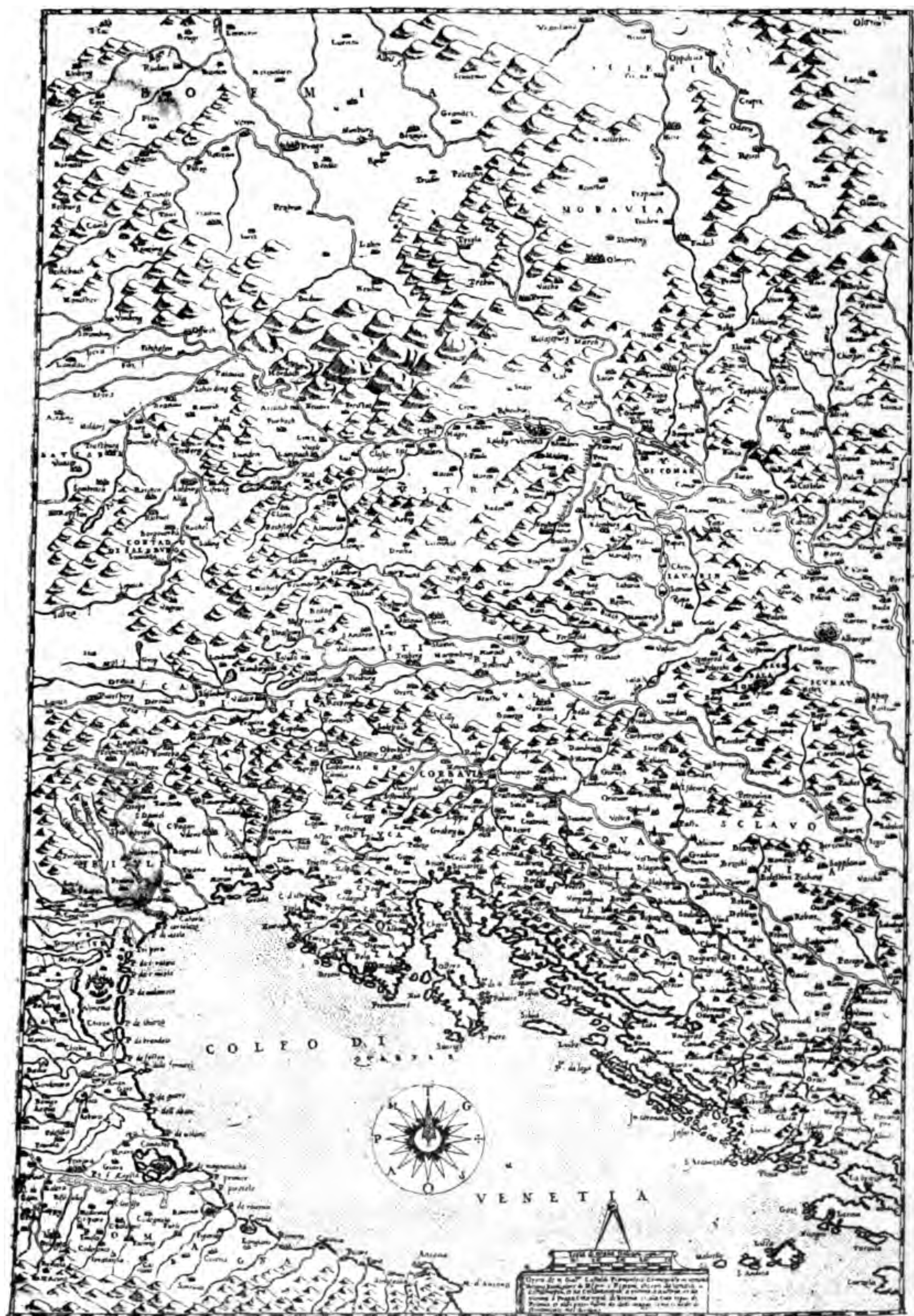
Miksa király aláírása.

hadszervezet egész természetében offensiv volt. A küzdelemre el volt látva mindennel, erős harczias szellem hatotta át s más foglalkozás hiányában rablótámadásokban, betörésekben keresett szórakozást. A legénységet az unalom és a zsákmányolás kilátása, a főbb tiszteket a keresztények elleni gyűlölet és a dicsvágy sarkalta rá, hogy nem törődve a békével, folytassák a harczot, adófizetésre kényszeritsék a határszéli községeket s a béke idején is egyre terjesszék a szultán területét. A király a bajnak elejét vehette volna, ha követi a török példáját, s megfelelő számú, rendesen fizetett őrséget tart a végeken. De Miksa király öröklé atyjának szertelen pénztelenségét, s minthogy elpusztitott, kiszipolyozott magyar birtokai adóban és más közjövedelmekben alatta még kevesebbet hoztak, mint annak előtte, a végek fenntartásáról és őrzéséről nem birt kellően gondoskodni. A török hamar észrevette a király tehetetlenségét. Vakmerősége, harczvágya, portyázásainak száma folyton fokozódott. Másrészt a magyarok, mikor tehették, követték a példát, s a hosszú béke ez új korszakában a királyi terület az a része, melyet földrajzi fekvése, a magas hegység meg nem védett, ép oly kevéssé élvezett nyugalmat, mint annak előtte. Sőt helyzete még rosszabbá

vált, mert saját királya, aki békében élt a szultánnal, nehezité meg neki az önvédelmet, s tiltotta el a visszatorlástól. A békeszerződés csak a magyart fegyverezte le, nem a törököt, s ezzel a királyi területnek természettől nem védett részét kiszolgáltatta az ellenség rombolásainak. Ezt a helyzetet teremté meg a drinápolyi béke, s a következő országgyűlések a nép panaszainak, keserves jajszavának, fájdalmas nyögéseinek minduntalan kifejezést adtak.

Minthogy a drinápolyi békében Erdély is befoglaltatott, s minthogy a tényleges birtokállomány alapján köttetett, vagyis mindhárom fél kölcsönösen elismerte egymást az egykori magyar állam azon területei törvényes és kizárólagos tulajdonosának, mely épen kezén volt, egyszersmind betetőzte, végleges alapokra fektette, az államszerződés szentesitésével látta el az ország három részre oszlását. Maga a három részre oszlás, az ország feldarabolása elég régi keletü volt már ekkor. Csakhogy azok a szerződések, melyekben a küzdő felek megosztoztak az országon, mind rövid életüek voltak s legföllebb pár évig állottak fenn. Ellenben a drinápolyi szerződés csaknem egy emberöltőn át szakadatlan jogérvényes maradt, mely időben a három részre oszlás teljesen kiforrott s megnyerte azt a végleges alakot, melyet lényegileg megtartott mindaddig, míg Buda bástyáin a félholdas zászló lobogott.

A békekötésben a szerződő felek intézkedtek ugyan a határok pontos megállapitásáról: de az akkori földrajzi segélyeszközökkel szabatos határszabályozást eszközölni alig lehetett, s a két fél végbeli népének örökös rezgelődései a határ végleges rendezését különben is lehetetlenné tették. Minthogy küzdelmeiknek szerződésekkel nem lehetett gátat emelni, a békekorszakban mindkét fél addig terjeszkedett, ameddig birta, s ha meg nem szállotta, legalább adóztatta, sarczoltatta azon községeket, melyekhez hozzáfért. Sőt a drinápolyi békének az a fogyatkozása is volt, hogy Erdély birtokállományát nyilt kérdésnek hagyta. Befoglalta ugyan a fejedelmet is és a szultán, mint hűbéresét, több izben utasitotta, tartózkodjék a békebontástól. Csakhogy a tényleges birtokállomány János Zsigmondra nagyon kedvezőtlenül alakult; a német had egész közelében, úgyszólván a nyakán ült, és fontos strategiai helyek birtokában, bármikor Kolozsvárig nyomulhatott. A fejedelem csak úgy akart tehát egyezkedni, ha a királyi had kiüriti az elfoglalt területet s visszaadja neki mindazon részeket, melyeknek 1556-ban, mikor Lengyelországból haza tért, birtokában volt. János Zsigmond nem fogott ugyan fegyvert, de viszonya a királylyal nagyon feszült maradt. Miksa azzal vádolta, hogy háborura készül s magához csábitja a magyar urakat. Panaszt emelt ellene a lengyel királynál, a budai pasánál és a portán. A fejedelem csakugyan harczias tervekkel foglalkozott s a szultán segélyét próbálta megnyerni. Figyelmeztette az Európaszerte duló vallásos viszályokra s azt mondotta, hogy sohasem volt a pillanat alkalmasabb a Miksa elleni háborura, mint most. A magyarok is készek elszakadni tőle, mert nem váltotta be igéreteit. Szelim szultán azonban örült a békének s meghagyta János Zsigmondnak, ne szegje meg a békekötést és régi, kipró-

Magyarország nyugati része és az osztrák tartományok Castaldi 1566-iki térképén.

bált tanácsosaira, ne pedig a magyarországi menekültekre hallgasson.[1] A fejedelem annyira megszivlelte e tanácsot, hogy a másik végletbe csapott s 1571-ben nemcsak megbékült Miksával, hanem titkos szerződésben el ismerte főhatalmát. Igy 1571-ben az erdélyi határrendezés is megtörtént, s a drinápolyi békét követő években egész pontosan megállapitható a három országrész területe.

Az a magyar terület, melyet Miksa király atyjától örökölt, Alsó-Magyar országban huszonegy,[2] a tiszai részekben Gyula vidékén hat,[3] Felső-Magyarországban tizenhat,[4] az akkori Szlavóniában három[5] vármegyéből s a Kulpántuli horvát részekből és végekből állt. Ez a terület sem egészen, nem is annyira jogilag, mert némely megye formaszerüen átadatott a töröknek, hanem csupán adóügyileg, amennyiben a királyi közegek az adót valamely vármegye kisebb-nagyobb részében be tudták hajtani, tartozott a király alá. De Ferdinánd uralkodása végén még tényleg 46 magyar-szlavón vármegye szerepel az adóügyi lajstromokban. A drinápolyi béke ezt a területet adóügyileg is nagyon megnyirbálta. Jogilag és tényleg elvesztek Alsó-Magyarországban Tolna, Baranya és Somogy, a tiszai vármegyék közül Zaránd, Arad, Csanád és Békés, s ha az emlitett két vármegye egyike-másika időnkint fölföl is tünik az adószámadásokban, ez kivételesen csak azért történik, mert a királyi rovó valamelyik faluhoz épen hozzáférhetett, s adót szedhetett be. Politikailag azonban e területek ekkor már végleg elvesztek Miksa magyar királyra nézve, ki 1571-ben Közép-Szolnokról is lemondott, s így uralma csupán csak 38 vármegyét ölelt fel.[6] De ezeket sem kizárólag; itt sem volt a magyar király teljes felségjogaival ura a területnek. Minthogy nem tudta kellően megoltalmazni, messze vidékek behódoltak, s rendes adófizetéssel igyekeztek maguknak oltalmat szerezni, mit a törvény is számba vett, ámbár már Miksa sürgetni kezdte, hogy azok, kik önkényt, kényszeritő ok nélkül hódolnak be, megbüntettessenek. De kényszeritő ok nélkül senki sem vetette alá magát a töröknek, ki egyre nagyobb terheket rótt a hódoltakra. Ahol akár nemes, akár jobbágyközségek elfogadták a török igát, azt csak a végszükségben, azért tették, hogy el ne űzessenek ősi telkeikről, s bármi áldozattal megmaradhassanak azon a földön, melyben atyáik csontjai porlottak. A királyi hatalom tehetetlensége következtében egyre nagyobb

[1] A velenczei követ 1569 ápril 30-iki és május 14-iki jelentése Konstantinápolyból a tört. bizottság másolatai közt.

[2] Pozsony, Komárom, Esztergom, Győr, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Turócz, Árva, Zólyom, Liptó, Mosony, Somogy, Baranya, Tolna, Trencsén, Sopron, Vas, Veszprém és Zala vármegyék.

[3] Zaránd, Arad, Békés, Csongrád, Csanád, Külső-Szolnok vármegyék.

[4] Szepes, Sáros, Bereg, Zemplén, Ung, Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Közép-Szolnok, Abauj, Torna, Gömör, Borsod, Heves, Pest, Solt vármegyék.

[5] Zágráb, Körös, Varasd vármegyék.

[6] Az államterület alakulatát részletesen megvilágitom »Két pénzügytörténeti tanulmány« cz. munkámban.

Keleti Magyarország és Erdély Castaldi térképén.

[illegible] a behó- [illegible] A két elsőben [illegible] tudták [illegible] kényszerhelyzetébe [illegible] birodalomhoz [illegible] a királynak, s a [illegible] az adót. [illegible] és szlavón [illegible] a király [illegible] megvék [illegible] szabad várme- [illegible] s[illegible] ekkor [illegible]

[illegible] felső-magyarországi [illegible] Külső-Szolnok és [illegible] az egri

[illegible]

[illegible]

[illegible] emel- [illegible] min- [illegible] Gömör, Pest, [illegible] egészen. [illegible] terjeszkedett [illegible] Ung maradt [illegible] Erdélynek [illegible] meg- [illegible] adózó [illegible] 48%, vegyes [illegible] adózó összes [illegible] 1578-ban már [illegible] Ez is kegyet- [illegible] s a meg- [illegible] Csak e [illegible] magyar

[illegible] Esztergom [illegible] Nógrád, Veszprém, Zala.

A Feketetenger melléke Castaldi térképén.

királyság sorsának alakulását megérteni. Egy rongy maradt abból a hatalmas területből, amelyet a magyar nemzet fél évezred munkájában, küzdelmeiben, vajudásaiban eszével és vérével összeforrasztott. E maradék nem volt többé ország, hanem egy hosszú folt, mely az Adria partjaitól félkörben fel a Kárpátokon át nyugaton, északon és keleten Erdélyig húzódott, s földrajzilag is a legkedvezőtlenebbül alakult. Védelme óriási költséget igényelt, s még a legnagyobb buzgalom, a leglelkesebb kötelességteljesités mellett sem lehetett az ellenség betörései ellen kellőképpen oltalmazni.

Ami a fentebbi vármegyéken kivül a magyar államterületből megmaradt, az vagy erdélyi, vagy közvetlen török uralom alatt állt. Az erdélyi fejedelemé volt a régi tartományon kivül az anyaországból Máramaros, Bihar, Kraszna, Középszolnok és Kővár vidéke, a tiszai részekből Zaránd és Szörény egy darabja. Ezt a területet teljes belügyi önállósággal kormányozta s az erdélyiek viszonyukat a szultánhoz következőleg jellemezték: »A hatalmas török császár az előtt is nem azt kivánta mitőlünk, mostan is nem azt kivánja, hogy az ő birodalma úgy legyen miközöttünk, mint afféle országban, kiben török lakik, hanem kiván engedelmességet« [1] s e mellett adófizetést. Minthogy János Zsigmond e két kötelezettségének tisztességesen eleget tett, a török nem avatkozott Erdély belügyeibe.

Ami a közvetlen Törökországba kebelezett területet illeti, az 1552-ig egy tartományt alkotott, melyhez még a Száväntuli részek is tartoztak. De alighogy Temesvár török kézre került, rögtön új vilajet székhelye lett, s beglerbéget kapott. 1552 óta tehát a török-magyar terület két külön tartományra, a budai és a temesvári vilajetre, mindegyik meg ismét szandzsákokra oszlott. Eleinte (1552—56.) a tulajdonképeni magyar területen a Száváig mindkét vilajetben 18 szandzsák volt. Ellenben a drinápolyi béke utáni időben a budaiban 18, a temesváriban 7 szandzsákot emlitenek. [2] A régi történeti viszonyokra, a megyei felosztásra természetesen a temesvári vilajet alakitásánál sem volt semmi tekintet s a török uralom itt is oly módon rendeztetett be, a kormányzat pedig akképen folyt, mint a budai vilajetben vagy a török birodalom többi tartományaiban.

A központi kormányzatot Szulejmán életének utolsó éveiben szintén azon a módon és azon irányelvek szerint vezették, mint annak előtte. A hatalmas császár maga keveset törődött magyar alattvalóival. Minisztertanácsa, a diván vitte az ügyeket s ebben mindig nagy többségben voltak a renegátok. Élete utolsó két évében a 7 divánülő pasa közül három volt horvát, kettő albán s csak kettő telivér török, vagyis muzulmán származásu. [3]

[1] Szilágyi Sándor, Erdélyi Országgy. Emlékek, I. 569—70.

[2] Thury, Török Tört. II. 116. felsorolja az összes szandzsákokat. Egy 1554-ki levél szerint a budai pasa alá 12 szandzsák tartozott. Szalay Ágoston, Levelestár 144. Az 1566 utáni évek valamelyikéből Hammer: Des Osm. Reichs Staatverfassung II. 477. is közöl Dzselalzade egy müve alapján kimutatást a két vilajet szandzsákjairól.

[3] A császári követség titkárának jelentései. Hadtört. Közl. 1894: 559.

A nyolczadik, Ali pasa tengernagy, Magyarországban született s magyar és keresztény atyját Konstantinápolyba hivta s ott házába fogadta. A nagy szultán, a mint öregedni kezdett, mindinkább megváltozott. Vén korában hiu, kicsinyes emberré lett, pirositóval kendőzte arczát,[1] hogy a külföldi követek, kik szine elé kerülnek, azt higyjék róla, hogy kitünő egészségnek örvend, pedig a kor testileg-lelkileg egyaránt megtörte. Az idővel és a betegséggel fokozódott vallásos buzgalma. Egykor nagyon szerette a bort s erős ivó volt. Öreg korában azonban, Allah büntetésétől félve, nemcsak lemondott a boritalról, hanem alattvalóit is a legszigorubb büntetésekkel tiltotta el tőle. Sőt türelmetlensége odáig ment, hogy a tilalmat a portán levő európai követekre is ki akarta terjeszteni. Mikor 1566-ban utolsó hadjáratára elindult, tudta mindenki, hogy ereje végkép kimerült s szép fővárosába élve nem tér többé vissza. Csakugyan Sziget alatt fejezte be emlékezetes életét.

A magyarországi törökség sokféle emlékkel örökitette meg itt tartózkodása egyes mozzanatait. A mohácsi gyászmezőn, ama ponton, hol a csata idején a szultán helyet foglalt, kioszkot épitettek s közelében kutat ástak.[2] Budától egy mértföldnyire, a Duna partján, hatalmas sziklakő tartotta fenn Szulejmán 1543-iki hadjáratának emlékét. Nagy négyszögü kő volt, rajta török felirás, az emlitett hadjárat. dicsőségét hirdetve.[3] Sziget közelében, ama helyen, a hol meghalt s beleit eltemették, igen diszes emléket, erőditett mecsetet emeltek, melyet a keresztények 1594-ben,[4] későbbi helyreállitása után pedig újra elpusztitottak. Mindez nyomtalanul eltünt, megsemmisült az idők viharában. De évszázadokig érezte a magyarság azt a végzetes befolyást, melyet sorsára Szulejmán szultán gyakorolt.

Utóda, Szelim trónra léptekor 42 éves,[5] alacsony, elhizott, komor kinézésü ember, kit az egykorú emlékek gyakran részeges Szelimnek neveznek. Csakugyan tulságosan szerette a bort és az asszonyt s vallása törvényeivel ép oly keveset bajlódott, mint a kormányzati és katonai ügyekkel. Háremének élt s a politikát tanácsosaira bizta. Kedvencze és főlovászmestere (1569) magyar születésü volt.[6] Úgy látszik, ebből lett 1573-ban a második nagyvezér. Ezt Chiaba pasának hivták. Egy tolnai csizmadia fia volt s az egykoruak azt mondották róla, hogy olyan ravasz, akár egy csizmadia; csak 45 éves volt s Szelim egyik leányát birta feleségül. Ugyan-

[1] Wertheimer, id. m.

[2] Buchholtz, id. m. III. 159.

[3] Leirja Georgics Athanáz ferenczrendi barát, ki a XVII. században Budáról Boszniába utazott s rendkivül érdekes uti naplót irt olasz nyelven, Starine. XVII.

[4] Venier velenczei követ május 3-iki jelentése a tört. bizottság iratai közt.

[5] Szelimről Alberinél: III. sor III. 134. 1554-ből; Trevisanonál: III. sor I. 116. 1571-ből s III. sor II. 97. többféle leirás van. V. ö. a királyi követség titkárának 1573-iki jelentését, Hadtört. Közl. 1894.

[6] Károlyi Árpád: Századok, 1879. 496.

ekkor a görög beglerbég is magyar születésü, kanizsai fiú volt s általában a legfőbb állásokban Szelim alatt szintén főleg keresztény származásuak szolgáltak. Egészben a birodalom vezetése ekkor is jeles emberek kezén maradt, kik Szulejmán iskolájában nevelkedtek s az ő szellemében és hagyományai szerint intézték a közügyeket. De maga az uralkodó jelentéktelen ember volt, a mi, habár lassan, de folyton éreztette hatásait a politikában. A török birodalom nagy és hatalmas maradt ugyan Szelim alatt, de uralkodója nem tudta felhasználni, vagy haszontalan czélokra pazarolta gazdag segélyforrásait. Szelim trónra lépte új korszakot nyithatott volna tehát Magyarország történetében, ha királya észreveszi az idők változását s ahhoz szabja politikáját. A királyi hatalom azonban épen ellenkező irányt követett. A helyett, hogy a magyarságot megnyerve, teljes erővel próbálta volna a török uralmat megtörni, minden áron békét igyekezett a szultánnal tartani, a magyarság érdekeit pedig egyre inkább megtámadta. A viszonyokat igen jól jellemzi a régi krónikás,[1] midőn azt mondja: »A magyar kereszténység a törököt szivből gyülölte, vele szive szerint harczolt, mig a császár ő felsége meg nem haragitotta.«

A krónikás ezt Miksa utódjáról, Rudolfról mondja ugyan, de még Miksa kezdeményezte a »megharagitás« ama politikáját, mely a török uralom fennmaradásának egyik főoka lett.

[1] Mikó, Adalékok, III. 9.

Török rabbilincs.
(A Zay grófok zay-ugróczi kastélyában.)

ÖTÖDIK KÖNYV

*

A HOSSZÚ BÉKE KORA

1569—1592

A bécsi császári palota a XVI. század elején.

I. FEJEZET.

Az új Magyarország.

MINT MIKSA KIRÁLYSÁGA, azonképen új volt a nemzedék is, mely a drinápolyi béke után Magyarország közéletében a hangadó szót vitte. A régi vezéremberek majdnem mind meghaltak. Zrinyi Miklós, Batthyány Ferencz, Báthory András, Erdődy Péter, Keglevich Péter, Perényi Gábor, Bebek György, Országh Kristóf (a két utóbbi családjának utolsó férfi tagja), Balassa Menyhért, s mindazok, kik még láthatták a régi Magyarországot, immár ősi sirboltjaikban pihentek. A kik

A bécsi császári palota a XVI. század második felében.

(Rajzolta Dörre Tivadar.)

még ki nem dőltek a sorból, elaggott, öreg emberek voltak s a köztéren nem igen szerepeltek többé. Az új királyt új nemzedék környezte, melynek agyában csak homályosan, atyái elbeszélése alapján élhetett a magyar haza egykori nagyságának és hatalmának emléke. Csodásnak, a mesék aranykorának, bűvös tündérálomnak tarthatta a jelen szétszakadozottság, állami tehetetlenség és társadalmi szétzüllés közepett mindazt, miről a mult »nagy búsan szólt, hogy itt hajdan szebb élet volt«.

Az új társadalom más talajban, teljesen új viszonyokban gyökerezett, melyeknek megfelelően lényeges jellemvonásaiban maga is megváltozott, átalakult. Az az egy tény, hogy a korona viselője messze idegenben székelt s a magyar királynak saját, külön, a magyarnál sokkal nagyobb, sokkal gazdagabb országai is vannak, nemcsak állampolitikai és közjogi, hanem lényeges társadalmi következményekkel is járt. A magyar és az örökös tartományok uri körei közt szorosabb kapcsok létesültek. Az ifjak megismerkedtek, összebarátkoztak, hol a katonai, hol meg az udvari szolgálatban. Perényi Gábor és Mihály, Báthory Miklós, Országh Kristóf, Török Ferencz, Kendy János, Rhédey János, Homonnay Gáspár, mindnyájan az új nemzedék vezérférfiai, később mások, még Bocskay István is hosszabb-rövidebb időt töltöttek a király külföldi udvarában. Némelyikük, mint Pálffy Miklós, eljutott a spanyol udvarba s a főherczegek mellett töltötte apród-éveit. Magyar urak (Pálffy, Zrinyi, Pethő, Erdődy s mások) külföldi leányt vettek feleségül, idegenek meg magyar családból házasodtak. Igen sok magyar úr a király többi országaiban honfiusittatta magát, hogy birtokot szerezzen. Némelyik végleg oda költözött át s a háború viharaitól védettebb külföldön fejezte be életét. A Batthyányak Csehországban, az Alapyak Krajnában, a Zrinyiek, Tahyak, Székelyek Stiriában, a Thurzók, Pethők, Forgáchok, Pálffyak, Dóczyak Alsó-Ausztriában,[1] Maylád Gábor s többen Morvában szereztek indigenatust. Nem szivesen látták őket, sőt rájuk fogták, hogy a török szövetségesei. Pedig épen a török elől menekültek, s az ürügyek, melyekkel megtelepedésöket nehéziteni igyekeztek, merő önzésből származtak. Az egyes tartományok rendei ezzel csak az idegen versenyt akarták kizárni. Ellenezték a magyarok beszállingózását, hogy maguk annál olcsóbban kaphassák meg az időnkint épen eladásra kerülő jószágokat, mert a magyarok nem adomány, hanem vétel utján szereztek birtokot. Ingatlant azonban mindenütt csak belföldi vagy honfiusitott idegen vehetett. Ezért kellett a magyarnak az osztrák tartományokban a honfiusitás, mert egyesek, ha nem akarták vagy nem birták az indigenatust megszerezni, a vásárolt jószágot tényleg tovább adni kényszerültek. Sokan Bécsben vettek házat, hogy ott állandó lakásuk legyen, ha a király vagy a főherczegek fölrendelték őket. De még a házvétel is komoly nehézséggel járt s csak Ferdinánd egyenes kivánságára engedték meg, hogy a Zrinyiek, Nádasdyak, az egri püspök s mások

[1] A további részletek Bidermannál: Gesch. der öst. Gesammtstaatsidee, I. 18—19.

Bécsben vásárolt házaikat megtarthassák. Miksa király uralkodása első éveiben Bécsben már igen sok magyar nemes lakott, kik (1567-ben) azon kéréssel fordultak az alsó-ausztriai tartománygyűléshez, hogy a jószágaikról érkező élelmi szert, mely nem eladásra, hanem saját szükségletükre szolgál, vámmentesen vihessék be. Ez alkalommal emlitették, hogy Morvában szintén

I. Miksa király.
(Eredetije az ambrasi arczkép-gyűjteményben.)

igen sok magyar nemes él családostól, s még több költözne oda, ha előzékenyebben bánnának velök. Ez a magyar bevándorlás a szomszéd országokba később sem szünt meg, s vele párhuzamosan folyt az idegenek még nagyobb arányú beözönlése hazánkba. Jöttek mindenféle elemek: nemesek, zsoldosok, mesteremberek, kereskedők, s főleg a nagyobb várakban tele-

pedtek meg. Jöttek királyi tisztviselők: harminczad- és postahivatalnokok, az állami várjószágok kezelésére és a kamara szolgálatára. Az előkelőbbek honfiusittatták magukat. A magyar rendek szintén nem szivesen fogadták be e jövevényeket s már 1563-ban felkérték a királyt, ne igen »terhelje« őket ezután ily kivánatokkal, a kölcsönösség s viszonosság szempontjából pedig legalább intézkedjék, hogy többi országai honfiusitsák azokat a magyarokat, kik ezért folyamodnak. Később még élesebben kifakadtak a honfiusitások, kivált pedig a honfiusitottak ellen, kik itt nagy jószágokat, előkelő tisztségeket nyertek, az idegen-uralom oszlopai lettek, s igy fontos politikai tényezővé váltak. Ellenben az örökös tartományok honfiusitott magyarjai az országban, melyben jószágot vásároltak, a közügyek menetére nem gyakoroltak befolyást. Mikor (1576-ban) Laszky Albertet, János király egykori hivének fiát, az országgyűlés honfiusitotta, kifejezte abbeli reményét, hogy a haza jó és hasznos polgárt nyer benne, és nem azon új magyarok nyomdokába lép, kik megesküdtek ugyan az ország szabadságára, de megtartása körül épen nem buzgólkodnak. Sőt csakhamar, ugyanazon évben, sehogy sem akarták a három Althan-testvért honfiusitani. Végre megtették ugyan, de csak a személynök azon fenyegetésére, hogy a király erőszakkal szerez érvényt akaratának. Később csakugyan politikai czélzatból erőszakolta az idegen királyi hatalom a honfiusitást, hogy a honfiusitottaknak jószágokat s magyar állami főtisztségeket adományozván, az idegen-uralom a szükséges social-gazdasági támaszt is megnyerje. A rendek utóbb azzal vádolták a királyt, hogy a honfiusitásokkal a magyarokat egyenesen ki akarja szoritani az országból.[1]

A magyar és az örökös országok közötti ezen népcsere, s részben vérátömlesztés természetesen messzeható szellemi és erkölcsi következményekkel járt. A főuri társadalom egész valójában, világnézletében, modorában, szokásaiban mindinkább átalakult. Elősegitette a gyökeres változást a fejlődő nemzeti műveltség, a magyar irodalom és tudomány. Az urak sorából végkép eltüntek az analphabéták, s a kinek vagyona volt, az gyermekeinek rangjához illő nevelést igyekezett adni. Természetesen e tekintetben is sokféle volt az izlés, s mig némelyek oda törekedtek, hogy fiaikat a kor egész műveltségének osztályosává tegyék, mások még lelkileg is saját képükre formálták az utódokat. Egy Nádasdy Tamás finom, előkelő nevelést adatott fiának, Ferencznek, kit tudománya nem akadályozott abban, hogy korának egyik legvitézebb katonája, dicsőséges hadvezére legyen. Mások azonban úgy gondolkodtak, mint Balassa Boldizsár, Menyhértnek fia, kivel a komédia-iró azt mondatja: »Mind e világ tudományán sem adnám e gyémánt-gyűrücskét, ki ujjomon vagyon. La! mely szépecske!

[1] Querelae Hung. A 1605-iki szerencsi gyülés heves vádlevele, mely arra is hivatkozik, hogy a király az 1603-iki országgyüléshez leiratot intézett, melyben nyiltan kimondotta, hogy a magyar uri családoknak egymásután magva szakadván, németekkel akarja őket pótolni. Ez a leirat ma ismeretlen, de azért nincs kizárva, hogy a király tényleg úgy nyilatkozott. A szerencsi vádlevelet közli Károlyi Árpád: Magyar Országgy. Eml. XI. 176.

MAGYAR FŐURI VISELET A XVI. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN.

(Jost Ámánnak Miksa 1570-iki nürnbergi bevonulását ábrázoló festményéről.)

A Magyar Nemzet Történetéhez.

Még fiamra is rámarad, nem úgy, mint a tudomány.«[1] Nem a finomság, nem a műveltség, a pallérozottság kora volt ez, hanem a fegyver és erőszak ideje, s a társadalom felső rétegei műveltség tekintetében is nagyon vegyes elemekből álltak. Némelyik apa azt hitte, hogy fiából csak úgy válik jó katona, ha modorában is a hajdú póriassága nyilvánul. Prépostváry Bálint egri kapitány megbotránkozva irta egy barátjának, Károlyi Mihálynak, Melith Pálról, hogy »abban gyönyörködik, az egyetlen egy fia vagyon, hogy az is asztalánál mint igyék és mint tudjon hajdú módra szitkozódni.«[2] Mások igazán fenkölt szellemben nevelték gyermekeiket, erkölcsre, tudományra, hazaszeretetre buzditották őket; figyelmeztették, hogy az iszákosságtól tartózkodjanak, »verfelét, kártyát, házsártot soha pénzbe« ne játszanak s hazájukért éltüket áldozni soha se szánják.[3] Erdélyben a két első Báthory alatt leginkább külföldön tanult, egész tudós szinvonalon álló férfiak vitték a kormány rudját. Sikerrel működtek sok éven át, s mikor a királyi terület a legszörnyűbb pusztulást szenvedte, biztositani tudták országuknak a békés és csöndes belső fejlődést. Utóbb azonban mégis visszahatás keletkezett ellenük. A »practicus«-ok neki támadtak a tudósoknak, s fennen hirdették, hogy Hector, Ajax és Achilles nem voltak tudósok, hogy a tudomány sohasem vált az állam hasznára, sőt elbutitja, gyávává teszi az embert, s Homertól Platoig és Ciceroig a tudósok mind haszontalan s kevés eszü emberek voltak.[4] Ez a műveletlenek, a tanulni, gondolkodni nem akarók felfogása ős időktől kezdve a mai napig. De e vélemény akkori megokolása is jelzi, hogy hirdetője maga sem volt többé egészen tudatlan s minden műveltség nélkül, mint még atyái lehettek. Az uri körökben legalább általánosan tudtak irni-olvasni, s egész kivételesen, főleg a nők közt akadtak egyesek, mint Thurzó György neje, Czobor Erzsébet, ki csak férje mellett avattatta be magát e legelemibb tudomány titkaiba. A század végén a nemzeti műveltség már nem csupán egyesekre, hanem az egész uri társadalomra áthatott. A latinon kivül sokan tudtak idegen nyelvet, olaszt, németet, s szegény köznemesek is német szóra küldték fiaikat.[5]

E különböző s évtizedről évtizedre jobban érvényesülő befolyások alatt eltünt a főuri világból az a féktelen, engedelmességet, fegyelmet türni nem tudó szilajság, mely az előbbi nemzedéket jellemzé. A korlátlan kis királyokból, a törvénynyel daczosan kardjára hivatkozó, az államhatalommal nem törődő olygarchiákból, a telhetetlen rabló lovagokból rendes aristokratia kezdett alakulni, melyben mindinkább kifejlődött a dynasticus érzés.

[1] Balassa Menyhért árulása czimü XVI. századi komédia.

[2] Gróf Károlyi cs. Oklevéltára, III. 571.

[3] Érdekes e tekintetben Serényi Mihály 1591—99-iki végrendelete. U. ott, III.

[4] Geszthy Ferencz 1593-ki nagy beszéde; magyarul közli Szádeczky: Kovacsóczy Farkas. (Tört. Életr.)

[5] Wathay Ferencz. Emlékirata érdekes világot vet a köznemesség akkori viszonyaira. P. Thewrek József, Régiségbuvár, I. 15.

A régi dynasta, a rabló lovag typusa sem veszett ugyan ki teljesen. Itt-ott még folytak magánháboruk, néha a szomszéd országok uraival,[1] és a dúsgazdag Telekessy Mihály még a következő század elején is a vérpadon nyerte el rablásaiért érdemlett büntetését. De ez a faj mégis mindinkább kivesző félben volt, s az uri társadalom, habár megtartotta teljes függetlenségét, a mi főleg Felső-Magyarországon történt, a királyi hatalommal szemben egykori daczos, engedetlen magaviseletéből teljesen kivetkőzött. Egyetlen egy esete sem merült föl többé ez időben a főurak olyan pártoskodásának, zendülésének, árulásának, melyekkel Ferdinánd király történelmének lapjai telvék. Miksa korában, ha a hatóságoknak politikai czélból éppen szükségük volt reá, hivatalból kellett lázadást, összeesküvést koholni. Sajnos, megtörtént ez is, s a legképtelenebb ürügyek, de minden elfogadható alap nélkül kiváló egyéniségek kerültek gyanuba, sőt börtönbe. Az elégedetlenséget, melyre pedig jogos ok elég volt a társadalom minden rétegében, a hatalom megfélemlitéssel igyekezett elfojtani s ártatlan embereket támadott meg, kiket a legszebb érdem, évek hosszú során át kipróbált hűség sem mentett meg az üldözéstől. Az egri hősre, Dobó Istvánra, ki hazájának örök szolgálatokat tett, a ki királyáért Erdélyben éveken át fogságot szenvedett, 1569-ben ráfogták, hogy János Zsigmonddal szövetkezett királya ellen. Hasztalan küldte fiát az udvarba, hogy az álnok rágalmat megczáfolja s rendületlen hűségét hangoztassa. A beteg, elaggott hőst, noha a király bántatlanságot biztositott neki, Pozsonyban, az országgyűlés folyamán (1569 október 12-ikén) a szintén gyanusitott Balassa Jánossal kiméletlenül börtönbe zárták. Miksa eleinte jóhiszemüleg járt el, mert bizonyos leveleket mutattak neki, melyek Dobó és társai (a harmadik Homonnay volt) szándékát bűnösöknek jelezték. Csakhogy nemsokára épen a királyi hatóságok sütötték ki, hogy e leveleket Kenderessy István nevü kalandor hamisitotta. Mindazáltal Dobó — társa, Balassa, nejének segitségével megszökött — évekig várfogságban sinylődött Pozsonyban.[2] Hasztalan igyekezett az ártatlan a király szivét meginditani, hasztalan figyelmeztette, hogy az erdélyi fogság belé oltá a halál csiráit. Hasztalan igértek érte jótállást a rendek; sem birái elé nem állitották, sem kegyelmet nem kapott egész 1572 április 16-ikáig. Akkor végre megnyilt tömlöczének ajtaja, honnan a hős egyenesen a halálba ment s csakhamar befejezte dicsőséges életét. Igazságtalanul üldözött társai szintén kegyelmet kaptak.

[1] Ilyet emlit Komáromy a morva Bruno vára, Kavka Zdenko és Lednicze tulajdonosai, a Podmaniczkyak s a Telekessyek közt. Századok, 1890.

[2] Károlyi Árpád érdeme, hogy (Századok, 1879.) a bécsi levéltár adatai alapján a Dobó-Balassa-Homonnay összeesküvést földeritette. Az egykoru adatokból (Tört. Tár, 1879.) kétségtelen, hogy az illetők a gyanura a legcsekélyebb alapot sem szolgáltatták, s különösen Dobót legszemélyesebb érdekei a királyhoz lánczolták. A vádirat sem tud egyebet mondani, mint azt, hogy Dobóék árulása közbeszéd tárgya volt. Merő pletykák alapján történt tehát az elfogatás.

Bármennyire átalakult tehát a társadalom, bármennyire alkalmazkodott az új helyzethez s a Habsburgok uralmához, a királyi hatalom és a magyarság közt hiányzott a rokonszenv és együttérzés kapcsa, s az események mindinkább teljesen elidegenitették őket egymástól. Miksa király mindjárt trónralépte után kész volt Magyarországot a német birodalomba bekebelezni. 1566-ban az augsburgi gyűlés csak az esetre akarta segiteni, ha megigéri, hogy Magyarországot, mihelyt a török uralom alól fölszabadul, kapcsolatba hozza a német birodalommal, s rá is kiterjeszti a birodalom terheit és kötelezettségeit. Ez ellen Miksának nem volt kifogása. Ugyanakkor a horvát-szlavón végeket Kanizsával, mely utóbbi különösen Stiriát oltalmazta a török betörések ellen, átengedte öcscsének, Károly stiriai főherczegnek. Ezzel e végek teljesen a gráczi haditanács alá helyeztettek, sőt számos ottani jövedelem és harminczad szintén gráczi hatóságok kezelésére bizatott. Később Schwendi ajánlatára Miksa a német lovagrendet akarta a kanizsai végekben megtelepiteni. De az elpuhult, hadakozástól elszokott, világi élvezetekbe merült lovagok a nehéz feladatra nem vállalkoztak.[1] Schwendinek más tervei is voltak. Magyarországban idegen katonai gyarmatokat akart alapitani, külföldi katonát főleg a felvidéken tömegesen kivánt megtelepiteni, hogy a német uralomnak az alsóbb rétegekben is szilárd alapot teremtsen. A terv nem hajtatott ugyan végre, de nem azért, mintha a királynak nem tetszett volna, hanem azért, mert hiányzott a pénz, melyet megvalósitása igényelt. A nemzeti ellentétek nagyon élesen ki voltak már akkor domborodva s a német király teljes bizalmatlansággal állt szemben magyar alattvalóival.

Károly főherczeg.
(Eredetije az ambrasi arczképgyűjteményben.)

[1] Miksa és Rudolf ide vonatkozó terveiről és tárgyalásairól l. Erben, Die Heranziehung des deutschen Ordens, és Zwiedinek von Südenhorst ugyane tárgyu munkáját a bécsi Archivban.

Bizalmatlanságát tanácsosai, nemcsak az idegenek, hanem némely magyarok is, mesterségesen igyekeztek táplálni. Egy izben (1569) a királyi helytartó figyelmeztette, halászsza el az országgyűlést, mert nem jó lesz 5—6 hetet Pozsonyban kellő katonai védelem nélkül töltenie.[1] Elhitették tehát vele, hogy a magyarok közt személyes biztossága is fenyegetve van. Pedig az 1566-iki fájdalmas csapások után csöndes, kimerült, nehéz beteg volt az ország, s még buzgóbban támogatta királyát pénz- és véráldozataival, mint annakelőtte. Bármennyire elszegényitette a háború, valahányszor kivánták, nagy adókat és másnemü segitséget szavazott meg, s ellenszolgálatul csak azt kérte, hogy a király legalább egyes, igazán égbekiáltó visszaélést orvosoljon, az idegen zsoldosokat féken tartsa s a külföldi hatóságok önkényes beavatkozását a magyar ügyekbe megszüntesse. Nem nagy állami és nemzeti eszmények valósitása, hanem csupán tényleges sérelmek megszüntetése lett az időben a rendi politika vezéreszméje, s óhajainak törvényes alakban, alkotmányos uton adott kifejezést. 1567 óta főleg két országos csapás ellen igyekezett orvoslást szerezni. Az egyik a zsoldos hadak szörnyü kicsapongása, a másik a kormányzat terén elharapózott sokféle visszaélés volt. A régi magyar hatóságok teljesen elvesztették tekintélyüket, hatáskörüket, jelentőségüket s a legapróbb dolgokban is mellőztettek. A királyi helytartónak alig maradt teendője, az országbirói állás be sem töltetett, magyar kanczellária volt ugyan, de magyar ügyekben is a német kanczellária adta ki a rendeleteket. A német kapitányok a király saját rendeleteit sem vették figyelembe, ha azok a magyar kanczellária utján adattak ki, s gyakori eset volt, hogy ugyanazon ügyben a német kanczelláriától épen ellenkező rendeletet vettek. A katonai biróságok magukhoz ragadták a rendes törvényszékek teendőit és birtokperekben is itélkeztek. E mellett a király messze távolban időzött, s magyarjai csak ritkán s nagy akadályok közt juthattak panaszaikkal szine elé. Miksa király sokkal nemesebb érzésü ember volt, semhogy be nem látta volna e helyzet tarthatatlanságát. Ismételve igérte a bajok orvoslását, sőt azt is, hogy az év nagyobb részét legalább az ország közelében, Bécsben fogja tölteni. Igéreteiből azonban semmi sem lett, habár magyar tanácsosai is figyelmeztették (1569-ben), hogy Magyarország nem utolsó helyen áll országai közt s érdemes ügyeivel alaposabban foglalkozni. Hasztalan ajánlották neki, hogy a magyar kormányzat élére fiát vagy öcscsét állitsa. A király csak annyit tett, hogy 1569 nyarán két leányával s fényes kisérettel jelent meg a pozsonyi országgyűlésen, hol megigérte, hogy távolléte idejére Károly főherczeget nevezi ki helyettesévé. A rendek ezt is megköszönték ugyan, de arra kérték, hogy fiait, kik évek óta Spanyolországban tartózkodnak, hozza haza, s vegye maga mellé, hogy a közügyekkel, a törvényekkel és közviszonyokkal megismerkedjenek; egyik fiát meg küldje Magyarországba, hogy tanuljon meg

[1] Michele Velenczei követ jelentése. Századok, 1877. 119.

magyarul. Ezenkivül felkérték, hogy az üresedésben levő világi és egyházi állásokat, különösen a nádorságot, az esztergomi érsekséget s a győri püspökséget arra való magyar honfiakkal töltse be.[1] De nemcsak egyes visszaélések ellen szólaltak fel, hanem a király egész kormányzati rendszerét birálat alá vették. Méltán kifogásolták, hogy a király magyar ügyekben idegen tanácsosai után indul, kik nem ismerik az ország törvényeit és szokásait, nyelvét és gondolkodásmódját. Az egész kormányzat — mondották — Bécsben összpontosittatott, és ha magyar embernek ott dolga akad, egyik hatóságtól a másikhoz, Bécsből Pozsonyba, innen meg ismét Bécsbe, a hadi tanácshoz s az udvari kamarához utasitják, és sohasem bir végezni. A rendek kettős panaszt emeltek tehát. Az egyik inkább egyéni s csak magánügyeik hosszadalmas elintézése ellen irányul. A másik azonban fölveti az egész alkotmánykérdést s Magyarországot ügyei intézésében ismét önállóvá igyekszik tenni. A közjogi kérdésben a király első sorban a magyar kamarát hallgatta meg, s mi sem jellemzi jobban az idők változását, a fogalmak zűrzavarát, mint az a vélemény, melyet a pozsonyi kamara (tagjai közt volt ugyan külföldi, de volt elég magyar is) a rendek közjogi sérelmeiről a király

Miksa király pánczélja.
(Ő Felsége fegyvergyűjteményében.)

[1] A győri püspökséget a király Delfino bibornok bécsi nuntiusnak adományozta, ki csakhamar Rómába költözött s ott huzta a püspökség jövedelmeit. Ez ellen, mint törvénybe ütköző dolog ellen, a rendek ismételten felszólaltak.

elé terjesztett. A magyar kamara a rendek egyetlen egy panaszát sem találta igazoltnak.[1] Úgy okoskodott, hogy jelen helyzetében Magyarország az idegen nemzeteknek nemcsak segitségét, hanem tanácsát sem nélkülözheti. A magyaroknak nincs tehát joguk vagy okuk kifogást emelni az ellen, hogy a király, ki az országon kivül él s kit magyar tanácsosai állandóan nem környezhetnek, a fontosabb ügyekben hű német tanácsosaival értekezik. Épen úgy nem kifogásolhatják, ha a király udvari kanczelláriája s annak német pecsétje alatt, melyet az illetők jobban ismernek, küldi magyar földön levő német tiszteihez rendeleteit. Az sem szolgálhat panasz tárgyául, hogy a király a várak kapitányságát alkalmas németekre bizza, hisz az illetők itt is a magyar törvény alatt állanak. A mi pedig azt illeti, hogy a király a különféle országos ügyeket különféle hatóságaival intézteti, ez — a magyar kamara felfogása szerint — az ügyek természetéből következik. A hadügyeket a hadi tanácsnak, a kincstári ügyeket az udvari kamarának kell végeznie, mig a többi ügyek most is a magyar kanczelláriának maradnak, mint Ferdinánd király idejében. Ez a válasz egyszerü megdöntése volt Magyarország állami önállóságának, ámbár csakugyan a tényleges állapotot tükrözi vissza, melyet Miksa már atyjától örökölt. Ez állapoton most sem akart változtatni s ragaszkodott a kormányzat azon módjához, mely, mint mondotta, még Ferdinánd alatt meghonosult.

Azt felelte tehát a rendeknek, hogy Magyarország önállóságát bizonyos belügyekben kész fentartani s az ország jogait és szabadságait (ez alatt a rendek kiváltságait, egyéni jogait értette), valamint az igazságszolgáltatást tisztán magyar tanácsosai intézik. Ellenben a pénzügyeket az udvari kamara, a katonai ügyeket a hadi tanács vezeti az eddigi szokás szerint. Ezzel a király valóban csak a régi szokáshoz ragaszkodott s nem hozott be ujitást. A különbség az atyja és az ő kormányzata közt főleg abban rejlett, hogy ez állapot romboló következményei teljes ridegségükben csak az idők folyamán nyilvánultak. A rendek csak hosszú tapasztalás után kezdték észrevenni, hogy a pénz- és hadügyeknek s általában a kormányzásnak Bécsben való összpontositása alárendelt tartománynyá teszi Magyarországot. Sőt még 1569-ben sem fogták fel teljes valóságában a tényállást, s midőn a király kilátásba helyezte, hogy az udvari és hadi tanácsnál a magyar ügyek elintézésének gyorsitása érdekében magyar tanácsosokat fog alkalmazni, belenyugodtak az eldöntésbe. Pedig épen Miksa e látszólagos engedménye világosithatta volna fel őket, mert a király a pénz- és hadügyet még közös ügynek sem tekinté. Nézete szerint ezek minden magyar befolyás alól ki vannak vonva s csakis gyorsabb elintézésük érdekében kell azt az újitást behozni, hogy a kamaránál és a hadi tanácsban egy-két magyar is alkalmazást nyerjen. A rendek magukévá tették a király álláspontját, sőt

[1] Szeptember 15-iki felterjesztése Fraknóinál: Magyar Országgy. Emlékek, V. 229—38., a közjogi sérelmekre vonatkozó válasza u. ott, 235—6.

törvénybe is iktatták (XXXVIII. t.-cz.), mert meg sem értették köz- és alkotmányjogi jelentőségét. Az ügyet általában csak incidentaliter, nem az ország, hanem egyesek sérelmei alkalmából hozták föl, s mihelyt egyéni panaszaik orvoslására biztatást nyertek, törvény útján kimondották, hogy Magyarország had- és pénzügyeit Bécsben, idegen hatóságok egész önállóan vezessék.

A rendek kétségkivül meg voltak győződve, hogy ezzel Magyarország önálló államiságát is megvédték, s 1572-ben a tulajdonképeni államjogi sérelmekkel nem bibelődtek többé; inkább másodrendü panaszokkal álltak elő, melyek nem a bécsi uralom, hanem a helyi hatóságok ellen irányultak. Arra kérték a királyt, szabaditsa fel őket az itt levő idegen kapitányok és tisztviselők igája alól. A király őszintén kimondta, hogy nem teheti. A magyar pénzből fenntartott magyar katonák magyar kapitányok alatt állanak. De az ország nem nélkülözheti a külföld segitségét. A szomszédok adják a pénzt, de viszont megkivánják, hogy az e pénzen tartott hadakat az ő fiaik vezessék. Arra kérte tehát a magyarokat, ne idegenitsék el maguktól a külföldet, a király viszont kész volt szigorúan utasitani az idegeneket, hogy hatáskörüket át ne lépjék. Ebbe a rendek belenyugodtak. De nem sokáig, mert a helyzet, melyet az 1569-iki törvény jogérvényessé tett, mindinkább éreztette kártékony hatásait. Semmi sem maradt meg az állami önállóságból, mert az emlitett törvénynyel a rendek maguk rekesztették [ki magukat a legfontosabb magyar ügyek intézéséből. Hiányozván a kellő közjogi és politikai ismeret, nem tudták szabatosan megjelölni akár a baj igazi kútfejét, akár az orvoslás módjait. A baj azonban megvolt, s mindenki tapasztalta nehéz következményeit. Már az 1572-ki második országgyűlésen, melyen az ősi szertartások közt királylyá koronázták Miksa legidősebb fiát, Rudolf főherczeget, felszólaltak az új viszonyok ellen. De magnk sem tudták, mit akarnak. Tiltakoztak amaz idegen részről hangoztatott elv ellen, hogy Magyarország szabadságai Hunyadi Mátyással egyszerűen sirba szálltak. Kérték Miksát, hogy az ifjabb király állandóan Magyarországban lakjék, mire Miksa azt felelte, hogy Rudolf más országok uralkodója is lesz s igy nem maradhat mindig magyar földön s udvara sem állhat csupa magyarból. A rendek ezt sem erőszakolták tovább s csak annyit kértek, hogy szabadságaikban megtartassanak, mire a király bosszúsan felelte, hogy teljesiti kérésüket, amennyire a körülmények engedik.

Rudolf koronázási érme.

Miksa egyik országában sem szivesen érintkezett rendeivel s különösen a magyarok örökös panaszait unta meg. Szabadulni akart tehát tőlük s minthogy az egyetlen koronázó országgyűlésen kivül mindig csupán az adó

megszavazása czéljából fordult a rendekhez, immár ezen egyedüli jogot, melyet eddig megtartottak, kerülő úton akarta kezükből kivenni. Már Ferdinánd szerette volna csorbitani e jogot s Miksa még inkább szabadulni vágyott az országgyűlés tartásának kellemetlen kénytelenségétől. E végből az 1576-iki országgyűlésen, melyen személyesen nem jelent meg, sajátszerű tervvel állott elő. Azt ajánlotta, hogy a Magyarországon levő idegen haderő élelmezését maga az ország, illetve azon vármegyék vegyék át, melyek területén a katonák állomásoznak. Ezzel — mondotta — megszűnnék az a visszaélés, hogy a katonák a jobbágyságon élősködnek s erőszakoskodnak. Viszont a király azon vármegyéknek, melyek az új kötelezettséget elvállalják, el akarta a saját adójukat engedni. Noha egyes dunántúli vármegyék, legalább ezt állitja a király, készeknek nyilatkoztak a reformot elfogadni, az országgyűlés nyomban belátta, hogy itt miről van szó. Ha a megyék állandóan átveszik a hadak ellátását, a király nem szorult volna adóra. Igy nem is lett volna kénytelen országgyűlést tartani, s a rendek egyszerüen elvesztették volna az adómegajánlás jogát. Az országgyűlés nemcsak elejtette a király tervét, hanem felhasználva az alkalmat, kisérletet tett, hogy Magyarország kormányát ismét magyar kézbe juttassa. Egész hirtelen, viharszerűen, de annál hevesebben tört ki a rendek elkeseredése a haza szánalmas sorsa s különösen az idegen uralom ellen. Maguk fordultak immár az ellen, a mit nem rég törvénybe iktattak. Kijelentették, hogy nem tűrhetik tovább, hogy életbevágó ügyeiket idegen hatóságok, a bécsi udvari kamara és a hadi tanács intézzék. Felkérték a jelenlevő ifjabb királyt, Rudolfot, járjon közbe atyjánál, hogy szabaditsa ki őket »abból a szolgaságból, elnyomásból és zsarnokságból, mely ő felsége uralkodása alatt hozatott be, s azelőtt ismeretlen volt«.[1] Szóban és irásban fejezték ki lelkük keserűségét. Biztosították a királyt rendületlen hűségükről, de tudtára adták, hogy saját megsemmisitésükben közre nem működnek tovább, az idegen tanácsosoktól és testületektől választ el nem fogadnak, s ha sérelmeik nem orvosoltatnak, országgyűlésre sem jönnek el többé. Rudolf király nem tudva mit felelni, s különben is csekély jóindulattal viseltetve a rendiség iránt, neheztelését fejezte ki az országgyűlésnek. És ez elég volt, hogy a háborgó hullámokat lecsendesitse. A rendek küldöttségileg tisztelegtek nála s oda magyarázták föllépésüket, hogy csak a zsoldos hadak és kapitányaik erőszakossága ellen szólaltak föl. Tényleg elejtették a közjogi kivánságokat. Miksa király feliratukra azt felelte, hogy semmiféle újitást sem hozott be abba az állapotba, melyet atyjától örökölt, s melyet a magyarok maguk törvénybe iktattak. Kereken kimondotta, hogy ez állapoton az adott viszonyok közt változtatni nem lehet, s »Magyarország pénz- és hadügyei a többi országok és tartományok ugyanilyen ügyeitől külön alig választhatók«. A király egyszerü felszólalásukat is zokon vette s nagyobb szerénységre intette őket, ha akár hozzá, akár

[1] Fraknói, Magyar Országgy. Emlékek, VI. 137.

Rudolfhoz fordulnak, sőt fiához intézett levelében egyenesen »szemtelenségnek« nevezte eljárásukat. A rendek lehangolva ugyan, mert tengernyi baj sujtotta őket, de tudomásul vették királyuk feddő leiratát s közjogi sérelmeik orvoslását jobb időkre halasztották, mert még ekkor sem tudták, mit akarnak tulajdonképen. Érezték, hogy Magyarország ki van vetkőztetve állami önállóságából, hogy ügyeit teljesen idegenek intézik. Tudták azt is, hogy az uralkodó közössége s ama segély következtében, melylyel a magyar honvédelemhez járulnak, az örökös tartományokkal szorosabb kapcsolatba jutottak s közös érdekek és ügyek létesültek közöttük. Azt is tudták, hogy az új viszonyokkal valamiképen számolniok kell. De már arról halavány fogalmuk sem volt, hogyan érjék el czéljukat s az idegen befolyást hogyan küszöböljék ki legalább onnan, a hol semmi jogosultsága sincs. Egyelőre csak felszólaltak, csak tiltakoztak az ország önállóságának teljes kiforgatása ellen. Ez a tiltakozás azután mindig kiáltóbban, keserűbben ismétlődött, s minthogy hatástalan maradt, lassankint teljesen megmérgezte a király és a magyarság egymáshoz való viszonyát.

II. FEJEZET.

János Zsigmond és Báthory István.

A drinápolyi béke kiterjedt ugyan Erdélyre, de azért évekig eltartott, mig Miksa király és János Zsigmond fejedelem közt végleges béke köttetett. 1567-ben első sorban János Zsigmond súlyos megbetegedése szüntette meg a háborút. A fejedelem olyan veszélyesnek hitte állapotát, hogy végrendeletet tett, s a trónutódlás kérdését országgyűlés elé vitte. A rendek elhatározták, hogy üresedés esetén szabad választás útján, még pedig a János Zsigmond végrendeletében körülirt politika figyelembe vételével, töltik be a fejedelmi széket. János Zsigmondnak magának nem volt határozott jelöltje s hol egyik, hol másik tanácsosára, egyszer Hagymássy Kristóf váradi kapitányra, másszor Békés Gáspárra gondolt, mig a közvélemény figyelme mindinkább Báthory Istvánra fordult, ki diplomatiai és katonai téren egyaránt odaadással szolgálta urát. Mint jó katholikust ekkor még Bécsben is őt óhajtották fejedelemnek. [1]

Őszszel János Zsigmond állapota tetemesen megjavult ugyan, de végrendeletét érvényben hagyta s bizalmas hiveit, Hagymássyt, Békést, Csáky Mihály kanczellárt és Nisovszky Szaniszlót, az úgynevezett »testamentumos urakat« nevezte ki végrendelete végrehajtójává. Nehány fontos várat is rájuk

[1] Chantone 1567 augusztus 2.- és 20-iki jelentései a tört. bizottság másolatai közt.

bizott, hogy kellő hatalommal léphessenek föl. Báthory István nem volt a testamentumos urak közt. Ez időben Bécsben szenvedett fejedelmeért fogságot. Távolléte alatt versenytársa, Békés Gáspár[1] teljesen befurakodott János Zsigmond kegyébe, s mindinkább döntő, kizárólagos befolyásának vetette alá. A fejedelem a betegség hatása alatt nagyon megváltozott. Testi ereje ez időtől fogva, úgy látszik, megtört, mi lelkére is átalakitó benyomást tett. Önállósága egészen eltűnt, vezetőre szorult, s a ki vezette, azt vallásos és politikai terén egyaránt vakon szokta követni. 1565 óta vezetője Békés lett, inkább komornyik-természet, mint politikus. 1520-ban született, s Petrovics kegyelméből kezdett emelkedni, ki halála előtt Izabellának ajánlotta. Igy került (1557-ben) az erdélyi udvarba, hol fényes pályát futott meg s mint a tizedek bérlője nagy vagyont gyüjtött.

Megszerzé Görgény és Fogaras várakat uradalmukkal s ezzel Erdély első nagybirtokosa lett. János Zsigmond politikai mindenesévé tette s mikor Báthory Istvánt, a fejedelem Bécsben letartóztatott követét, Miksa végre szabadon bocsátotta, a haza érkezőt Békés teljesen kiszoritotta a fejedelem

Békés Gáspár aláirása.

kegyéből és udvarából. Maga lett a külügyminiszter is és kizárólag ő vezette a külpolitikát. De éppen erre termett legkevésbbé, mert nem volt határozott vezéreszméje. Ide-oda kapkodott nyughatatlanul, s egyik végletből a másikba, s valamint egyik vallásból a másikba, akképpen a török politikából a németbe vitte a fejedelmet. Egy ideig harczias, kihivó magatartást követett Miksa irányában s háborúra tüzelte fejedelmét. Maga ment be (1569-ben) Konstantinápolyba, egyrészt hogy a hadüzenethez engedélyt és segitséget nyerjen, másrészt hogy rávegye a portát, kérje meg a fejedelemnek Valois Margit franczia herczegnő kezét. Ez utóbbira nézve kedvező választ kapott, s török részről külön követ ment Francziaországba. De Békés áldatlan házasságközvetitő volt s mindig onnan kért fejedelmének feleséget, a hol biztos megkosarazás várta. A tervezett házasság nem illett a franczia politika számitásaiba, s nem is jött létre. Pedig Békés olyan biztosra vette a dolgot, hogy ösztönözésére a fejedelem a rendekkel is közlé nősülési szándékát.

[1] Életrajzát megirta Szádeczky Lajos. (Tört. Életr. 1887.)

Az ország csakhamar az igéret beváltását sürgette. De minthogy János Zsigmond alattvalói közül hitvest venni nem akart, a Habsburg-ellenes külföldi uralkodóházak herczegnői közt pedig nem igen volt választása, Békés hirtelen egyet forditott politikáján, s Bécsre irányozta a fejedelem és a rendek figyelmét. Az eszme általános visszatetszést keltett. Attól féltek, hogy a török rossz néven veszi e házasságot, s alkalmilag nagy veszedelem származhatik belőle az országra. Békés azonban furfanggal és kitartással végre mégis kivitte, hogy a fejedelem a kellő felhatalmazással a királyhoz küldte, hogy békét kössön s feleséget keressen udvarában. Békés követségének puszta hire nyugtalanságot keltett a portán s a szultán külön követtel figyelmeztette János Zsigmondot, ne tárgyaljon Miksával, hanem bizzék benne s várja be türelmesen, mily elégtételt nyujthat neki a sérelmekért, melyeket a németektől szenvedni kénytelen. Egyszersmind igérte, hogy franczia, dán, vagy svéd herczegnőt szerez neki feleségül. Eközben Békés Prágában, azután Speierben nagy buzgalommal folytatta, s 1570 szeptember 16-ikán be is fejezte a tárgyalásokat, melyekben a lengyel király követei támogatták.

Stephanus Bathorj de Somljo ...

Báthory István aláirása.

A speieri egyezség szerint János Zsigmond lemond a választott magyar király cziméről s fenséges fejedelem czimet nyer; Erdélyen kivül megtartja Bihar, Közép-Szolnok, Kraszna és Máramaros vármegyéket, a Szatmáron és Erdődön inneni — Erdély felé néző — földet, de Debreczen Miksa fenhatósága alatt is marad úgy, hogy a királyi, erdélyi és török főuralom egyaránt kiterjed rá. Miksa egyik unokahugát, Máriát, Albert bajor herczeg leányát szerzi meg feleségül a fejedelemnek, kivel külön titkos véd- és daczszövetség is köttetett a török ellen.

Őszszel érkezett haza Békés a tervezettel, mely közmegütközést keltett mindazoknál, kik tudomást nyertek róla. »Mint a pestistől«, úgy irtóztak tőle. Mindazáltal Békés és egy ideig szövetségese, Csáky kanczellár kivitte, hogy a rendek megbizottai (a három nemzet 30 tagu bizottsága) elfogadta a speieri szerződést. Arra azonban senki sem akart vállalkozni, hogy a jóváhagyott okiratot megvigye Miksa király udvarába. Békésnek magának kellett kiutaznia, pedig a furfangos ember nem szivesen távozott a betegeskedő fejedelem köréből. Talán sejtette, hogy időközben meghal, de mindenesetre attól félt, hogy távollétében a németellenes irány ujra felülkerekedik

s megronthatja művét. Mielőtt útra kelt, valóságos erkölcsi vesztegzár alá, úgyszólván szobafogságba helyezte tehát a fejedelmet. Megigértette vele, hogy, mig ő oda lesz, senkire nem hallgat, sőt Báthory Istvánt és testvérét, Kristófot, valamint Forgách Ferenczet, ki időközben ott hagyta a czimzetessé lett váradi püspökséget s a fejedelem szolgálatába lépett, fogadni sem fogja, előkelőbb állást be nem tölt s egyetlen egy falut nem adományoz el. Ismerve a fejedelem gyöngeségét, még ezzel sem elégedett meg, hanem a hű embereiből összealakitott fejedelmi őrségnek megparancsolta, hogy az emlitett urak közül senkit a palotába ne bocsássanak s a kapukat gondosan őrizzék. Csak ezek után indult el (1570 végén) Miksához. E közben a török neszét vette a dolognak s azon hitben, hogy János Zsigmondot a király egyik leányával akarják összeházasitani, a mi ismét csak ürügy lesz arra, hogy Miksa majdan elfoglalja Erdélyt, kérdést intézett a fejedelemhez. Ez azt felelte, hogy a szultán tudta nélkül nem akar nősülni, s hogy nem Miksa leányáról, hanem egy bajor herczegnőről van szó.[1] Nem is a török hiusitotta meg a házasságot. Békésnek szerencsétlen keze volt mindenben, a mi a köznapi élelmességen kivül esett. Mire a jóváhagyott egyezménynyel Prágába érkezett, annak végrehajtása egy lényeges pontjában kivihetetlenné vált, mert időközben Mária, bajor herczegnő Károly stiriai főherczeggel, a császár öcscsével jegyzé el magát. Igy tehát megint nem volt menyasszony s ujról kellett gondoskodni. Midőn végre egy jülichi herczegnőben ezt is megtalálták s Miksa (márczius 15-ikén) a maga részéről végleg szentesité a spcieri szerződést, végrehajtása ismét lehetetlenné vált, mert e közben meg a vőlegény, János Zsigmond halt meg (márczius 14-ikén) s a Zápolyaiak családja befejezte történelmi szereplését.

János Zsigmond szerencsétlen csillagzat alatt született. Atyját nem ismerte, anyja meg korán belesodorta saját hányatásaiba s olyan nevelésben részesitette, mely nem engedte meg természeti tehetségeinek teljes kifejlődését. Mindazáltal uralkodása első felében, midőn komoly, tapasztalt tanácsosokra, főleg Báthory Istvánra és Nisovszky Szaniszlóra hallgatott, elég jól vitte a kormányzatot. Később azonban valóságos játékszer lett mindenható kegyencze, Békés kezében, ki reá és országára a legnagyobb megpróbáltatásokat idézte volna fel, ha korai halála más irányba nem tereli Erdély sorsának további menetét.

János Zsigmond középtermetü, szikár, szőke, kékszemü férfi volt, magas homlokkal, fehér arczbőrrel, finom metszésü orral, hosszukás állal. Arcza egészen csupasz maradt s bajusza csak néhány szőke szálból állt. Finom keze inkább női, mint férfi kéz volt s egész egyénisége inkább nőies benyomást kelt, ámbár kedvelte a férfias mulatságokat. Derék lovas és vadász, kitünő czéllövő volt, nyíllal és puskával egyaránt ügyesen bánt, s más testgyakorlatban is jeleskedett. Szerette a zenét, udva-

[1] A velenczei követ 1571 február 26-iki jelentése a tört. bizottság másolatai közt.

Az Athenaeum nyomása.

JÁNOS KIRÁLY SIREMLÉKE A GYULAFEJÉRVÁRI SZÉKESEGYHÁZBAN.

(Az eredetiről rajzolta Cserna Károly.)

rába sok lengyel és olasz zenészt gyüjtött s maga is kitünően pengette a lantot. Természettől vidám, kedves volt, de a sok sorscsapás és örökös izgatottság, kétségkivül a gyakori betegség is, mindinkább mélabússá tették. Kereste a vig társaságot s társait azzal szokta megtréfálni, hogy leitatta őket. Maga azonban keveset ivott, csakhogy az erős, nehéz borokat szerette. Annál többet evett, a mi nagyon ártott gyönge szervezetének s minduntalan beteggé tette. Végre azt mondták róla, hogy »teste egy nagy betegség«.[1] Pedig máskülönben rendes életet folytatott s a szerelemben a legnagyobb tartózkodást követte. A magyaron kivül tudott olaszul, lengyelül, németül, oláhul, latinul, valamit görögül és törökül. Összes évi jövedelmeit 4—600,000 forintra, a hadat, melyet védelmi czélra kiállithatott, 60—70,000 emberre becsülték. Ez a had nagyobbára lovas volt, mert gyalog szolgálni senkinek sem volt kedve. Még 500 főnyi testőrsége is csupa lovasból állt, leginkább lengyel vagy olasz, eleinte azonban főleg lengyel zsoldosból. Csupa válogatott szép legények voltak, kik nem idegen, hanem magyar egyenruhát viseltek. Rendesen dinom-dánommal, eszem-iszommal töltötték az időt, de mikor kellett, kötelességüket is tudták teljesiteni. A testőrségen kivül a fejedelem más idegen hadat, valami 2000 lengyel katonát tartott. Igen szerette az olaszokat s nyelvükön, melyet anyjától sajátitott el, nagyon jól beszélt. Nemcsak olasz énekesek és zenészek, hanem katonák is nagy számmal álltak szolgálatában, igy Gromo András,[2] Grisone Péter, ki testőrkapitánya volt s 1567 tavaszán Olaszországba küldetett, hogy 300 testőrt fogadjon fel.[3] Sőt a fejedelem nagyobb számmal akart olaszokat Erdélyben megtelepiteni.

Viszonya a szultánnal mindvégig zavartalan maradt, habár a király konstantinápolyi követei — mint annak idején János királyról, most meg fiáról — folyton azt jelentették haza, hogy a portán gyülölik és el akarják csapni. Pedig ilyesmire soha még kisérlet sem történt, sőt még lengyel királylyá is szivesen megválasztatták volna. A török világbirodalom politikájában a kis Erdély alárendelt pont volt ugyan, de sohasem tévesztették egészen szem elől s ügyeltek reá, hogy tulzott igényekkel, mint 1551-ben tették, a németek karjába ne hajtsák fejedelmét.

János Zsigmond a katholikus vallásban született és neveltetett, de mint unitárius fejezte be életét, s e vallás egyszerü szertartásai szerint temették anyja mellé, a gyulafejérvári székesegyház sirboltjába. Egy ideig volt kálvinista is s igy hitbeli meggyőződései sokat változtak. Ennek megfelelően vallásügyi törvényhozása is sajátos fejlődést vett. A vallás kérdése

[1] Albert bajor herczeg irja 1570 szeptember 8-ikán Miksának, midőn ez leánya kezét kérte János Zsigmondnak.

[2] Gromo igen becses munkálatot készitett Erdély állapotáról. Ebből veszszük a fentebbi jellemzést. (Archiv f. sieb. Land. 1855.) Gromo három évet töltött a fejedelem környezetében s haza térve — ott irta munkáját — nem volt oka hazudni vagy ferditeni, mint egyik-másik, személyes érdekek által vezetett kortársának.

[3] Április 5-iki jelentés a velenczei dogehez a tört. bizottság másolatai közt.

egyre hevesebb mozgalmakat keltett s mindinkább elmérgesedett, minek árát először a különben is megfogyott katholikusok adták meg. Kétségkivül nem csupán az új felekezetek izgatásai vitték rá a fejedelmet és a rendeket, hogy már 1566-ban az összes katholikus egyházi személyeket kitiltották Erdélyből. E szigorú intézkedésre bizonyára befolyással voltak amaz üldözések, melyeket a királyi területen egyes főpapok a protestánsok ellen inditottak. Egy idő óta azonban új felekezet jelentkezett Erdélyben: az unitárius. Az új tant az olasz Blandrata György, kit János Zsigmond 1563-ban Lengyelországból orvosául hivott meg, hozta be és terjesztette. Blandrata csakhamar egyházi és politikai téren nagy befolyásra tett szert. Megnyervén eszméinek a lutheránusból kálvinistává lett Dávid Ferencz püspököt, 1566-ban megalapitotta vele a magyar unitárius egyházat. Dávid Ferencz ritka eszü és tudományú, elragadó magyar és német szónok, hatalmas izgató és szervező tehetség volt, kinek alakjára a vallásalkotók glóriájának és szenvedéseinek egy sugara esik. Magyar volt, igaz magyar vallást és egyházat akart alkotni, melynek érdekében szóval és tollal apostolkodott fáradhatatlanul. Tevékenysége Erdély határain túl is hatalmas visszhangot keltett, ámbár a legteljesebb sikert hihetetlenül gyorsan szülőföldjén aratta, hol több város, Torda és Kolozsvár, a legtöbb uri és nemesi család, a fejedelem legkiválóbb tanácsosai: Nisovszky, Hagymássy, Békés s végül maga János Zsigmond is, hozzá csatlakoztak. Minthogy az urak jobbágyaikat magukkal vitték az új egyházba, ez öt év folyamán valóságos hatalommá szilárdult. A visszahatás nem is Erdélyből, hanem a kálvinisták erős várából, Debreczenből indult ki, mely már ekkor »a mennyei tudományban mint egész Magyarországnak és Erdélynek« »kis világositó lámpása« volt.[1] Melius Péter püspök szónoklataival és könyveivel ostromolta az új tant, melynek követőit, mint a katholikusokat, tűzzel-vassal akarta irtani. Nem talált ellenük elég szigoru fenyitéket a magyar törvénytárban, hanem az ó-testamentum félelmes büntetéseivel akarta őket sujtani. János Zsigmond, a béke és engesztelődés embere, a küzdelemnek békésen óhajtott véget vetni. Lelkében erős visszhangot keltett Dávid Ferencz azon törekvése, hogy a különböző új felekezeteket egységes, magyar, nemzeti egyházzá forraszsza össze s véget vessen a vallási viszálynak, mely anynyira megbénitotta a magyarság erejét. Váradon 1569-ben a kálvinisták és unitáriusok kibékitésére nagy hitvitát rendezett. De a lelkek tüzes szenvedélyeit a legjobb igyekezettel sem birta mérsékelni s megelégedett azzal, hogy törvény utján biztositotta (1571 januárban) az unitáriusoknak is vallásuk szabad gyakorlatát. »A mi birodalmunkban — mondotta — mi azt

Blandrata György aláirása.

[1] Kanyaró közleménye a Magyar Könyvszemle 1896. évfolyamában.

akarjuk, hogy szabadság legyen. Továbbá tudjuk, hogy a hit Istennek ajándéka és a lelkiismeret erőszakkal semmire sem vitethetik.«[1] E fenkölt szavak, melyek különben is csak az új felekezetekre vonatkoztak, még ezek közt sem enyhitették a végletekig elmérgesedett küzdelmet. Sőt a bevett felekezetek törvénybiztositotta joga is sajátos módon nyert értelmezést. A vallásszabadság akkor nem azt jelentette, hogy a bevett felekezetek tagjai országszerte bárhol bántatlanul gyakorolhatják vallásukat. A törekvés oda irányult, hogy az egyes politikai községek területén lehetőleg csak egy felekezet tagjai lakjanak. Kolozsvár, midőn 1568-ban unitárius lett, egyszerüen elüzte kebeléből mindazokat, kik más hitvalláshoz ragaszkodtak. A tanács felhivta a lutheránusokat és katholikusokat, még az apáczákat is, hogy vagy fogadják el az új vallást, vagy távozzanak a városból.[2] Csak a többségnek volt tehát szabad vallásgyakorlata még a bevett felekezeteknél is, ellenben a kisebbség ritkán élvezhette a törvény adta jogot, mi ismét sok üldözésre, gyűlöletes összeütközésre vezetett.

Mikor János Zsigmond meghalt, országa nemcsak a vallásviszály miatt volt erős izgalomban. A fejedelem az országra nehéz örökséget hagyott egyrészt az általa elfogadott speieri szerződésben, másrészt végrendeletében s a végrehajtóivá kinevezett testamentumos urakban. Nyilvánosságra hozni a speieri szerződést azok sem merték, a kik megkötötték s személyes érdekből ragaszkodtak hozzá. Ezek a testamentumos urak voltak, kiknek a fejedelem bizonyos összegben a fontos Huszt várát is lekötötte. Törvényes hatalmuk ez uraknak nem volt, de volt tényleges hatalmuk, egyrészt magánjavaikban, másrészt felekezeti összeköttetéseikben, főleg a megizmosodott unitárius egyházban. Egy ideig csakugyan valóságos mellékkormány, camarilla szerepét játszották s mindenképen bénitani igyekeztek a hivatalos hatalom működését. De tehetetlenségük és népszerütlenségük az első pillanattól kezdve kitünt s főleg a fejedelemválasztásnál bizonyosodott be Hogy ki lesz János Zsigmond utóda, az iránt egy perczig sem lehetett kétség. Nem is a személy, hanem egy fontos elv körül forgott a küzdelem. Az volt a kérdés: szabad választó fejedelemség-e Erdély vagy pedig a fejedelmet — mint ekkor az állás méltóságának csorbitására mondották: a vajdát — a török vagy a német nevezi-e ki? A szultán, mint hűbérúr, a tényleges hatalom birtokában, Miksa király a speieri szerződés alapján, melyet azonban soha sem mertek kihirdetni, ámbár mégis hire terjedt s közfelháborodást keltett. A rendek a kényes helyzetből nagyon ügyesen vonták ki magukat. Május 25-ikén egyhangulag megválasztották Báthory Istvánt s csak a választás után olvasták fel a szultán rendeletét, mely Báthoryt ez állásra kinevezi. Ezzel megmentették az elvet, a nélkül, hogy a szultán akaratával összeütközésbe jutottak volna. Másrészt az új fejedelem vagy vajda a speieri

[1] Kanyaró, id. közleménye.

[2] Jakab Elek, Kolozsvár tört. II. 173.

szerződés alapján, a legnagyobb titokban ugyan, de tényleg hűséget esküdött Miksa királynak.

Az új fejedelem ősrégi, nagy vagyonu nemzetség sarja volt, ki új hivatásához méltó nevelésben részesült. Páduában látogatta az egyetemet, bejárta a külföldet s mint katona és diplomata fejlesztette dus természeti

Báthory István.
(Eredetije az ambrasi arczképgyűjteményben.)

tehetségeit. Ismerte az embereket és a viszonyokat s ritka körültekintéssel látott uralmának szilárd alapra fektetéséhez. Némi megszakitással negyven évig Báthoryak ültek ezután Erdély trónusán, mindaddig, mig két ágban virágzó nemes nemzetségüknek magva nem szakadt. Ez a trónszerző István érdeme. Szerette »jól megvetni ágyát« mindenben, s a mily szellemi

Ego Stephanus Bathory de Somlyo, Vaywoda Transsil-
-uanus, et Comes Siculorũ, Juro per deum uiuum &c:
Quod Sermo et potentissimo Principi, et Domino, Dno
Maximiliano, Electo Rom: Imperatori Semper Augusto
ac Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclauoniae &c
Regi, Archiduci Austriae &c Domino meo Semper clementi,
Eiusdemq heredibus, et successoribus, legitimis scte hungar
Regibus, a modo imposterum, fidelis, obediens ac Subditus,
atq in hoc Vaiuodatus mei officio, hostibus sue Mtis hostis,
amicis amicus ero. Arces et bona sue Mtis, que manib
meis fuerint tradita, pro sua Mte, et eiusdem successorib
legitimis utre hungarie Regibus, fideliter conseruabo,
et conseruari curabo, Omnes status et ordines Regni
Transsiluanie in suis iuribus, et libertatibus tenebo, et
tam contra internos, quam externos hostes, pro uiribus
defendam. Omnibus coram me causantibus, rectum et
uerum iudiciũ, et iusticiam administrabo, prece, premio,
odio, fauore, amore, et complacentia Semotis, ac quando-
-cunq per Eandem Caesaream et Regiam Mtm, prefatum
officium Vaiuodatus, Unacum Arcibus et bonis fidei
mee concreditis a me repetetur, idem libere, sine omni
difficultate et subterfugio, Eidem sue Mti, vel cui eadem
iusserit, restituam, et assignabo, Ita me Deus adiuuet.
Acta sunt hec die Vigesima quinta Mensis May: Albe Iulie
Anno domini Millesimo Quingentesimo Septuagesimo
Primo :–

Idem Stephanus Bathory
de Somlyo : Manu ppria.

Báthory István hitlevele.
(Eredetije a bécsi állami levéltárban.)

fölénynyel készitette elő a portán s az annyi vallásos és politikai ellentétektől dult Erdélyben egyhangú megválasztatását, olyan óvatosan, észszel és tapintattal tette sziklaszilárddá trónusa alapjait. Hogy a békét ne zavarja, teljesitette a testamentumos urak azon törvény által nem igazolt, a soha el nem fogadott speieri egyezményre fektetett kivánságát, hogy hűséget esküdjék a magyar királynak. Titokban kellett ezt tennie, mert különben okvetetlenül magára idézi a porta haragját s fegyveres támadását. De megtette; kétségkivül hatottak rá az egykori államegység halványodó emlékei, s nem habozott jelezni, hogy a török felsőbbség daczára Szent-István koronája alkatrészének tekinti Erdélyt. Miksa királyra ez értékes diplomatiai siker volt, mely sem pénzébe, sem katonájába nem került, sőt az új fejedelem még német herczegnővel sem akarta magát boldogittatni. Igy a király minden áldozat nélkül elérte azt, a mit atyja annyi vér árán sem birt állandóan elérni: Erdély elismerte felsőbbségét s az új fejedelem az ő nevében gyakorolta a közhatalmat.

Mikor Miksa király János Zsigmond halálának hirét vette, pillanatnyilag azon tünődött, nem foglalhatná-e el Erdélyt fegyverrel, hogy egyik fiát nevezze ki vajdának. Szóba került, hogy a pápa, a spanyol király és Velencze a tengeren foglalkoztassák a törököt, mig a német hadak Erdélyt megszállják. De a király félt egy új török háborútól s belenyugodott Báthory István megválasztásába. A spanyol követ ismételve jelenté haza, hogy Miksa nagyon örvend Báthory vajdaságának s csupán a porta miatt nem meri mutatni megelégedését. Sőt ugyane követ szerint az udvar később is meg volt Báthoryval elégedve, ki igen jó katholikus és a bécsi rendfőnöktől nemrég már jezsuitákat kért, hogy Erdélyben támogassák.[1] Csakhogy ez a jó viszony hamar megbomlott. Bécsben fölülkerekedett a régi gyűlölködés, melyet Erdélyből is folyton szitottak. A testamentumos urak, első sorban Békés, mindenképen neheziteni igyekeztek az új fejedelem helyzetét, kivel, Huszt és Fogaras erős várai birtokában, daczolni mertek s Miksa köréből biztatásban, erős erkölcsi támogatásban részesültek. Békés nem birta feledni, hogy Báthory István elhalászta előle a fejedelemséget, melynek megszerzésén évek óta ravaszkodott. Most is kész volt bármikor fegyvert fogni s folyton biztatta a királyt és felvidéki főkapitányát, Rueber Jánost, hogy törjenek be Erdélybe. A király (1572 február havában) várakozásra, türelemre inté, de máskülönben jóakaratáról biztositotta. István fejedelem tájékozva volt ez üzelmekről. Hangsulyozta hűségét a királynak, de nem habozott figyelmeztetni azokra az előnyökre, melyek a jelen helyzetből reá hárulnak, valamint arra, mennyire nem áll érdekében a mostani állapotot megbolygatnia. Bécsben azonban féltek az erős Erdélytől, mely az idegen hóhérai által elnyomott, kifosztott királyi Magyarország oltalmazó pajzsa lehetne. Féltek Báthorytól s nem akarták, hogy állása szilárduljon s

[1] Montaguado spanyol követ 1571 májusi, júniusi és 1572 januári jelentései a tört. bizottság másolatai közt.

esetleg a magyar ügyekbe avatkozhassék. Különben sem voltak az erdélyi viszonyokról tájékozva s készpénznek vették Békés ama jelentéseit, hogy ott általános az elégedetlenség s az urak nagy részén kivül a szászok, a székelyek, az oláhok mind Miksával tartanak s készek István fejedelmet bármikor megbuktatni. Miksa ezt szivesen látta volna, de, a töröktől félve, nem mert cselekedni, hanem azt tanácsolta Békésnek, maradjon veszteg, folytassa Báthory irányában a szinlelést, majd eljön a tettek ideje is. 1573 őszén azonban intézkedett, hogy Békést megsegithesse s az erdélyiek közül nagy igéretekkel csakugyan többeket pártjára vont. De Báthory is átlátott a szitán; tájékozva volt az üzelmekről s nyugodtan, hideg vérrel tette meg előkészületeit. Egy egész fejjel magaslott ki ellenfelei közül s hirtelen, mint prédájára a sas, csapott le közibük. Mielőtt Békés csak sejtette volna, rábo-

A kerellő-szentpáli kastély.
(XVII. századi festmény után.)

csátotta hadait. Békés annyira megrémült, hogy még az erős Fogarasból is kifutott s fiát és kincseit a várban hagyva, Magyarországba, onnan Prágába menekült. Fogaras csakhamar megadta ugyan magát, de Békés idegenből folytatta üzelmeit, egyrészt a portán, a hol biztatták, de csak azért, hogy Konstantinápolyba csalják s ott ártalmatlanná tegyék, másrészt meg a székelyek közt, kik régi szabadságaik romjain keseregve csakugyan hallgattak csábitó szavára. Reájuk és a szászok csatlakozására számitva, Békés a királyi területen megkezdte hadi készületeit s 1575 nyarán (június végén) betört Erdélybe. Meg akarta lepni a fejedelmet, ki azonban készen várta, s már július 9-én Kerellő-Szent-Pálnál, a Maros mentén, teljesen megverte. Ezzel Békés eljátszotta szerepét Erdélyben.[1] Minthogy a többi testamentumos

[1] Veresége után Miksa király mint hasznavehetetlen eszközt egyszerüen elejtette. Lengyelországba menekült és sok hányatás után Báthory István, akkor már lengyel király,

urak már előbb vagy meghaltak, vagy Báthoryhoz álltak, a fejedelem immár e mellékkormánytól végkép megszabadult. De megszabadult a speieri szerződéstől is, mely megalkotója, Békés bukásával örökre eltemettetett. Fegyvereinek sikere Istvánt ugyanazon fejedelmi hatalom és önállóság birtokába juttatta, minőt azelőtt János Zsigmond élvezett.

A portán nagy benyomást tett a fejedelem gyors és teljes diadala. Mihelyt fényes győzelméről értesültek, vasra verték Békés követét s utóbb a fejedelemnek szolgáltatták ki. Báthoryt magasztalásokkal halmozták el, de úgy tüntették fel a dolgot, mintha győzelmét török segélynek köszönné.[1] Hogy a portán teljesen megszilárditsa állását, Báthory meg az eddigi 10,000 forint adó helyett kész volt 15,000 forintot fizetni, s a nagyvezért gazdag ajándékkal kenyerezte le. Ügyessége, tapintata megtette a kivánt hatást. A szultán külön követtel fejezte ki szerencsekivánatait a diadalhoz, s aranyos öltözetet és diszkardot küldött neki. A követ utasitva volt, hogy Erdélyből Lengyelországba menjen, s ott Báthory királylyá választása ügyét támogassa.[2] A szultán maga is levelet intézett a lengyelekhez: válaszszák meg Báthoryt, különben megérzik haragját.[3] Mert e közben már olyan kérdés foglalkoztatta a fejedelmet, mely családja szempontjából még sokkal jelentősebb volt, mint az erdélyi trón. Mikor Henrik franczia, anjoui herczeg önkéntes lemondásával a lengyel királyi szék megüresedett, Báthory István lengyel barátai, az udvarában szolgáló Blandrata s mások összeköttetései segélyével beállott a trónkövetelők sorába. Ellenjelöltje Miksa király maga volt, s igy a császár lenézett, százszor megsértett kis vasallusával állott szemben. Főfontosságú politikai érdekek is belejátszottak a kérdésbe. A Habsburgok már régóta keresték az összeköttetést Oroszországgal, mely ama században kezdett ázsiai jellegéből kivetkőzni s európai szerepet játszani. Miksa még Henrik franczia herczeg megválasztásakor kinyujtotta kezét a lengyel koronára, de ekkor csak habozva. Most teljes erővel munkához látott, mely ha sikerül, Lengyelországot alighanem Magyarország sorsára, kétszáz évvel előbb a földarabolás nyomorúságába juttatja. A lengyel tömegek érezték a veszedelmet, s Báthory István köré csoportosultak. A főurak egy részét azonban nem birták magukhoz vonzani, s Lengyelországban ugyanaz történt, ami 1526-ban Magyarországban. A pártos főurak Miksát, a tömegek Báthory Istvánt választották királylyá. Kétségkivül itt is kitör a polgárháború, ha István király gyorsan és hatalmas erélylyel meg nem ragadja a kormány rúdját. Segitette a véletlen is, mert túlélhette az ellenkirályt. Megszabadulva tőle Báthory István, új hazájának egyik legnagyobb uralkodója, Lengyelország régi fényének megujitója lett.

kegyelméhez folyamodott. István király megbocsátott neki (1577) s szolgálatába fogadta. De már 1579 november 7-ikén meghalt.

[1] Július 16- és augusztus 1-i velenczei követjelentés a tört. bizottság másolatai közt.

[2] Augusztus 15- és 23-iki jelentések. U. ott.

[3] A szeptember 30-iki levél. U. ott.

IO. MICHAELIS BRVTI VNGARICARVM RERVM

LIBER PRIMVS.

ADISLAVS REX, ex ſententia compoſitis Pannonię rebus, inges decus e regia ſuſtulisſe, ac nominis maieſtatem plane vindicaſse a ſuorum contumelia, & contemptione videbatur: illuſtre quidem poſteris exemplũ reliquit, plus æquo mite, ac lene imperium

[illegible]
minum audacia, a rerum nouandarum ſtudio coerceatur. Nam
& Laurentij ducis ferocia repreſsa armis,& Stephani Sepuſii cō-
tumacia, aut eluſa conſilio, aut conſtantia victa, apparebat, om-
nem ſpem rebus nouis ſtudentibus præciſam, quidquam in rem-
pub. quò impotentes imperij animi efferebantur, contempta re-
gis auctoritate moliendi. Inſigne vero documentum in iis con-
ſpiciebatur, quorum erat fortuna excelſo loco collocata, quid
eſset iis pertimeſcendum, quibus animus magis, quàm vires, ad
perturbandum reipub. otium ſuppeditaret: ex his enim alterum
videbāt, ſubita rerum mutatione ad egeſtatem redactum, quem
pater in magnis opibus gratia florentem, atque auctoritate, reli-
querat; alterum, cuius dubium erat potentia maior; an merita in
rempu. haberentur, per vnius ſupplicium, haud dubie maieſtatis
damnatum: quo enim tempore rem aduerſus [illegible] gere-
bat, imperanti regi, pro imperii maieſtate, vt diſcederet ab armis,
parere contumaci animo recuſauerat, & in centumuirali iudicio,
cui cū ſumma poteſtate præerat, regiam aūctoritatem ſuę cogni-
tioni ſubiiciendam, ſuperbo iudicio cenſuerat, cum ad eum Lau-
rentius

MINTALAP BRUTUS JÁNOS MIHÁLY MAGYAR TÖRTÉNELMÉNEK
BÁTHORY ISTVÁN ÁLTAL TERVEZETT ELSŐ KIADÁSÁHOZ.

(Egyetlen példánya a lengyelországi pápai nuntiatura
1583. évi irományai között, a vatikáni levéltárban.)

Erdélyben is nyomokat hagyott rövid uralkodása. Helyreállitotta a fejedelmi tekintélyt, megfékezte a békétlenkedő elemeket, rendbe hozta a pénz- és hadügyet. Minthogy a politikai ellentétek abban az időben vallásos és felekezeti lobogó alatt működtek, s Békés fölkelésének különösen hitfelei, az unitáriusok adtak nyomatékot, e felekezet túlsúlyát Erdély közéletében is megingatni igyekezett. Maga a fejedelem rendületlen katholikus volt ugyan s szivén viselte egyháza érdekeit, de csak a fennálló törvények keretében. Bölcsen tartózkodott minden lényegesebb ujitástól, számba vette a viszonyokat, s még az unitáriusokat sem vallásuk miatt bántotta, mert a négy vallás egyenjogúságát későbbi törvények is elismerték. Sőt a medgyesi gyűlésen (1576-ban), midőn a katholikusok erőszakosabb fellépésre nógatták, azt felelte: »hármat tartott fenn magának az Isten: 1. semmiből teremteni valamit, 2. a jövőt előre tudni és 3. a lelkiismereten uralkodni; a lelkiismeret az Isten dolga, melybe nem avatkozhatok.« [1] Nagyon jól megfért azon más vallású tanácsosaival, kik hiven

Forgách Ferencz aláírása.

szolgálták. Maga is tanult, nagy műveltségű ember, szerette a tanult, tudós férfiakat, s udvarába vonzotta őket. Forgách Ferenczet, a történetirót Blandratát, Kovacsóczy Farkast s másokat nagyon megbecsülte s fontos állásokba helyezte. Sőt külföldi tudósokat is udvarába igyekezett édesgetni. Kevéssel trónfoglalása után Brutus János Mihályt, a jeles irót, Erdélybe hivta, ki 1574-ben csakugyan oda költözött. Ott gyűjtötte az anyagot értékes magyar történelmi művéhez, melyet utóbb lengyel földön készitett el. A fejedelem különösen érdeklődött a történetirás iránt s nemcsak az olasz Brutust vette maga mellé, hogy vele Magyarország XVI. századi történetét megirassa, hanem Forgách Ferencznek a saját munkájához fölötte fontos okiratokat adott át, melyeket később (1577-ben) csak nagy nehezen birt az elhunytnak hagyatékából, Páduából visszakapni. István, akkor már lengyel király, titkárát, Zamoiszky Jánost küldte Páduába az okiratokért, onnan pedig Rómába, hogy a pápa levéltáraiban lengyel és magyar történelmi okiratokat másoltasson azon történeti munkákhoz, melyek megirásával István több tudóst megbizott. Báthory azonban nemcsak a pápához, hanem a konstantinápolyi

[1] Szádeczky, Kovacsóczy Farkas, 18.

patriarkához is fordult történelmi anyagért. Minthogy egykor a magyarság a Balkán összes népeivel érintkezésben állt, mindnyájuk multja érdekelte s a rájuk vonatkozó összes anyagot le akarta másoltatni.[1]

Báthoryból egy új Hunyadi Mátyás válhatott s bérczes hazájában messze kiható világosságot gyújthatott volna, ha a gondviselés oly hamar más, előkelőbb szinpadra nem helyezi át. Onnan is szeretettel vezette ugyan Erdély sorsát. Testvérét, Kristófot, erdélyi vajdává választatván, maga továbbra megtartotta a fejedelmi méltóságot, s az erdélyi ügyek vezetését azután is lehetőleg kezében összpontositotta. Udvarában külön erdélyi kanczellária működött, Erdély meg adóval és katonával segélyezte orosz háborúiban. Mihelyt azonban Lengyelországba ment, István király testestül-lelkestül lengyel király lett, kit kizárólag lengyel állami érdekek vezettek. Politikája minden izében lengyel nemzeti volt, s habár Bécsben a magyar koronát féltették tőle, István király egészen a lengyel ügyeknek szentelte magát. Szerette szülőföldjét és nemzetét. »Azt szokta vala irni és mondani: ha én nemzetemnek szolgálhatnék, a halál is édes volna nekem.«[2]

De lengyel királyi politikájában Erdély csak mellékes szerepet játszott, s ez időt az a furcsaság jellemzi, hogy a három részre oszlott magyar államterület mindegyikét messze idegenből, Bécsből és Prágából, Konstantinápolyból és Varsóból kormányozták.

III. FEJEZET.

A török viszonyok. Rudolf király.

Miksa király a drinápolyi békét lelkiismeretesen igyekezett megtartani. 1566 után semmiféle biztatás vagy rábeszélés nem birta a békepolitikától eltántoritani s rávenni, hogy ismét fegyverrel próbáljon szerencsét. Erre főleg 1570 óta lett volna alkalma, mert Velencze háboruba bonyolódott a portával s mindent elkövetett, hogy európai ligát alakitson a török ellen. A pápa teljes buzgalommal támogatta e törekvést s a velenczei és pápai követek folyton ostromolták a királyt, hogy ő is üzenje meg a háborút. Spanyol részről a legnagyobb nyomatékkal sürgették (1572-ben) a szultánnal való szakitást s azt kivánták Miksától, hogy legalább a szokásos évi adót ne küldje be a portára, mert beküldése tüntetés lenne a keresztény liga ellen.[3] Miksát azonban nem lehetett megingatni. »A háború kezdetét — mondotta — tudhatja mindenki, de nem a végét, pedig nyugtával dicsérd a napot.« E bölcs mondásba foglalta politikáját,

[1] Több 1577—78-iki levél, a tört. bizottság másolatai közt.

[2] Hasonnevű unokaöcscse 1599 márczius 26-ikán e szavakra emlékezteti testvérét, Endrét. Szádeczky, Erdély és Mihály vajda, 294.

[3] A bécsi spanyol követ jelentései a tört. bizottság másolatai közt.

mely csak abban az egy, de fölötte lényeges hibában leledzett, hogy magyar területe nagy részét védtelenül kiszolgáltatta a török pusztitásainak. Másrészt következetes sem volt politikájában, mert habár a magyar birtokai elleni támadásokat megtorlatlanul hagyta, Erdélylyel szemben követett magatartása a legnagyobb mértékben fölingerelte, megharagitotta a szultánt. Ez oly feltétellel, hogy Kálló vára lebontassék,[1] 1574-ben további nyolcz évre meghosszabbitotta ugyan a drinápolyi békét. Minthogy azonban Miksa a következő évben megtűrte, sőt erkölcsi támogatásában részesitette Békés Gáspár vállalatát, a portán azt mondották, hogy békeszegő lett, s ez időtől fogva még féktelenebbül pusztitották a királyi területet. Most már Miksa igyekezett európai ligát alakitani s azzal a kéréssel fordult a spanyol királyhoz, foglalkozzék az eszmével, s valósitása iránt lépjen tárgyalásba a pápával, az orosz czárral s a perzsa sahhal.[2] Csakugyan úgy látszott, hogy a béke felbomlik, mert Miksa követei az időközben elfoglalt területek és községek visszaadását kivánták a portán. Ott viszont azzal álltak elő, hogy az a 900 hódolt község, mely eddig a királynak is adózott, ezután kizárólag török uralom alatt álljon.[3] Minthogy Velencze időközben békét kötött a szultánnal, a többi hatalmaknak pedig nem volt kedvük a török elleni háborúra, Miksa novemberben a következő, 1576 januártól számitott nyolcz esztendőre ismét megkötötte a békét, még pedig a tényleges birtokállomány alapján, ami azt jelentette, hogy a béke idején elfoglalt területek török kézen maradnak. Pedig ezek nagy kiterjedésűek voltak, mert a török minden béke daczára folytatta a hóditást és hódoltatást. A kis és nagy arányú betörések és portyázások évről-évre szaporodtak, ámbár azelőtt sem szüneteltek teljesen, s a vitéz Tury György (1571-ben) egy ilyen betörés alkalmából vesztette életét Orosztónál. Mindazáltal, amig Szelim szultán élt, aránylag még nyugalom volt a magyar földön. Ellenben alig hogy meghalt (1574 deczemberben), utódja, III. Murád (Amurád), noha ő is megerősitette a fennálló békeszerződést, az örökös háború minden iszonyát rázúditotta az országra. Az új szultán 29 éves korában (szül. 1546 augusztus 27-ikén) lépett a trónra. Gyönge testalkatú, kis termetű, komor tekintetű ember volt, ki tudós hirében állt, mert örökösen a vallásos és történeti könyveket bújta. Azt hitték róla, hogy atyái tetteinek ismerete erős dicsvágyat keltett benne.[4] Harczias politikát, nagy tetteket vártak tőle, ámbár gyönge testalkatánál fogva rövid uralkodást jósoltak neki. De minden tekintetben csalatkoztak. Elég sokáig (1575—95) uralkodott, de nem katonai, hanem asszonyos életet folytatott, a szerályba rejtette el magát, s a hárem alacsony élvezeteire vesztegette idejét.[5]

[1] Tiepolo november 27-iki jelentése Velenczéből a tört. bizottság másolatai közt.

[2] A spanyol követ 1575 szeptember 24-iki jelentése u. ott.

[3] Október 23-ki és november 2-iki velenczei követi jelentések u. ott.

[4] Alberi, id. m. III. 3. 286.

[5] Murádról Soranzo 1576 november 8-iki jelentése Alberinál, id. m. II. 2., Moro jellemzése 1590-ből és egy harmadik jellemzés 1594-ből u. ott, III. 3.

Ő az első szultán, ki alatt a roppant török birodalom hanyatlásának jelei nagyon is szembetűnő módon nyilvánultak. Maga békében élt ugyan Miksa királylyal, de hogy magyar pasái megtartják-e a békét, azzal nem törődött. Ezek használták a szabadságot, s 1575 óta magyar földön állandóvá lett a kis háború. Hogy ez mit jelentett, azt megmondják egyetlen egy év eseményei. 1575-ben a török betört a szlavón határőrvidékre, ott január elején iszonyúan pusztitott, s Auersperg német csapatát megverte. Január 25-ikén átkelt a Nyitra vizén, s szertedúlva, 500 darab marhát hajtott el. Február 5-ikén a nógrádi bég a bányavárosok ellen tört, de a korponaiak visszaverték. Ugyancsak februárban egy más csapat Szent-Györgyvárt rohanta meg sikertelenül. Áprilisban Egerre támadtak s a külvárosba be is hatoltak. Virágvasárnapján Kanizsánál 3000 török gyűlt össze, de visszavonult, 40 embert hurczolva szolgaságba. Májusban különös erővel folyt a pusztitás. A török megrohanta és feldúlta Letenye, Szent-György, Becsehely, Bolhás, Bize községeket, 60 lovat, 400 szarvasmarhát s 50 jobbágyot hajtott el. Az esztergomi bég Tormos községet rabolta ki, Nyitrából elhajtott 50 leányt és fiut, és Várgedét szétrombolta. Június 12-ikén egy csapat újra megtámadta Szent-Györgyvárt, egy másik Marczaliból 5 embert, egy harmadik Móriczhidáról egy ménest hajtott el, s Győr egyik külvárosát meg felgyujtotta. A budai pasa augusztusban Kékkőt, Divényt és Somoskőt vette meg s roppant pusztitást tett. Ugyanekkor Szlavóniában egy csapat török megrohanta Kapronczát s a külvárost felgyujtotta. A szigeti, mohácsi és koppányi bégek meg Kanizsán túl a Mura vidékét dúlták, számos községet fölperzseltek, s ezernyi sokaságot s töméntelen marhát hajtottak el. Szeptember 22-én a boszniai pasa valóságos hadsereggel (10—12,000 emberrel) tört a szlavón végekbe, megverte Auersperg Herbartot s Krajnát is dúlta. Októberben az esztergomi bég Andód alá nyomult, honnan 29 embert és sok marhát hajtott haza. Még e hónapban 100 török lovas Bonczodföldéről (Zala) 40 jobbágyot rabolt el. Tornamegyében más csapat négy községet hamvasztott el és töméntelen népet vitt rabságba. November 23-ikán a boszniai pasa újra betört, mindent feldúlt s vagy 400 embert hajtott el. Deczemberben Vasba és Tornába törtek be, a fejérvári bég Palotát rajtaütéssel akarta elfoglalni, más csapatok Szalatnából 40, a Rábán túli földről több száz embert hajtottak el. Ebben az egy esztendőben, 1575-ben a török összesen valami 76 erődöt és községet foglalt el s 3200 embert hajtott el rabszijon, nem szólva a megöltekről s azon károkról, melyek a hivatalos összeirás-készitőknek tudomására sem jutottak. 1576-ban a török még féktelenebbé lett, s kisebb-nagyobb erővel hatvanszor tört a királyi területre.[1]

[1] Mindez adatok Gömöry Gusztáv »Türkennoth und Grenzwesen in Ungarn und Croatien während 7. Friedensjahren 1575—82« czimű tanulmányából vétettek: Mittheilungen des Kriegs-Archiv, 1885. Gömöry évről évre összeállitja a betöréseket, amennyiben róluk

Ilyen volt az a békeállapot, melyet Magyarország Miksa király uralkodása utolsó éveiben s azután is folytonosan élvezett. A király maga nagyon fájlalta ez örökös harczot s a vele járó pusztulást. Egy izben (1575-ben) a bányavárosok követei fölkeresték, s elpanaszolták szenvedéseiket. Midőn sokféle nyomorúságaik közt emlitették, hogy a török mohamedán hitre téríti rabjait, olyan hangos zokogásban tört ki, hogy a követek szeme is könnybe lábadt.[1] Ez azonban nem segitett a dolgon. Könnyekkel a nép végtelen szenvedéseit orvosolni nem lehetett. A király intézkedései pedig nem voltak olyanok, hogy a törököt elrémitsék, s kedvét vegyék a további portyázásoktól. Miksának nem volt pénze, hogy kellő hadat tartson, mert 1566 után egész 1576-ig a német birodalom nem segélyezte többé pénzzel. »Részben Miksa hibájából, a nyugat mindinkább teljes részvétlenséggel nézte a török veszedelmet.«[2] A véghelyek igen rosz karba jutottak, az őrség csekély és fizetetlen volt s nem birta a török portyázásokat akadályozni. Néha azonban maga is követte a török példát s ellenséges területre tört. Ezt a király keményen kárhoztatta és szigorúan tiltotta, mert attól félt, hogy a török hivatalosan is felmondja a békét s meginditja a nagy háborút, mit minden áron kerülni óhajtott. Már 1574-ben törvényt akart az országgyűléssel hozatni, mely súlyos fenyitékkel bünteti azokat,

Musztafa budai pasa aláirása.

kik török területre mernek törni, mert ezzel a fennálló békét megszegik és a portát visszatorlásra ingerlik. A rendek azonban figyelmeztették a királyt, hogy van elég törvény, melyet a békebontók ellen alkalmazhat. Nem törvényben volt hiány. Minden bajt az okozott, hogy a végekről kellő gondoskodás nem történt s az ellenség büntetlenül dúlhatta a király területét.

E rettenetes állapot hatásait megérezte mindenki, de a legsúlyosabban a szegénység, a jobbágyrenden levő köznép. Őt nemcsak az ellenség, hanem egyrészt a fizetetlen zsoldosok, másrészt urai is sanyargatták kegyetlenül. Ehhez járúltak elemi csapások, rosz termések, mindenféle járványok.

hivatalos jelentés tétetett. Az általa felhasznált anyag egy része megjelent a Monum. Hist. Slavorum Merid. XV. kötetében. Az 1573 óta folyó harczokról igen sok részletet tartalmaznak Delfino jelentései: Theiner, Mon. hist. Hung. II.

[1] Jelentésük Századokban: 1893. 133.

[2] Hirn, Ergänzungsband IV. zu den Mittheilungen des Inst. für öst. Geschichtsf.

E nyomorban, ez anyagi romlásban a köznép teljesen elvadult s mindinkább fölébredt benne az emberben szunnyadó bestia. Lelki érdekeivel sem törődött senki. Reá nem vonatkoztak a vallásszabadság fenkölt eszméi, melyek legalább Erdélyben már ez időben bejutottak a törvénykönyvbe. Vakon volt kénytelen lelkiekben is követni urait, kik egymásután tértek át a katholikusból a lutheránus, innen a református, sőt néhol még onnan is az unitárius vallásra. Az állam, az egyház, a földesúr, a végbeli kapitányok töménytelen adóval, szolgálattal, munkával terhelték. Mindenki úgy bánt vele, akár az oktalan állattal s e bánásmód csakugyan lassankint vadállattá nevelte. Csupán annyit dolgozott, a mennyit megélhetése múlhatatlanúl megkivánt. Takarékosságra, vagyongyűjtésre minden ösztön kihalt belőle, mert megtakaritott vagyonkáját az ellenség vagy az éhes zsoldosok rabolták volna el. Azt a kevés idejét, melylyel a sokféle köz- és földesúri munka után rendelkezett, a csapszékben töltötte, hol borba igyekezett bánatát fojtani. Mulatságát legtöbbször verekedéssel fejezte be, a mi olyan rendes dologgá lett, hogy Zalában a korcsmázó parasztnál mindig volt egy darab sós kenyérbél, hogy beköthesse sebét, ha fejét beverték.[1] Verekedő kedve azonban nem egyszer nagyobb erőszakoskodásra ragadta. 1569 tavaszán a szamosszögiek betörtek Károlyi György olcsvai jószágára s ott mindenféle gonoszságot követtek el; ütötték, verték az asszonyokat s három helyen tüzet gyújtottak. A vármegye a zavargók közül egyszerre nem kevesebbet, mint negyvenhetet itélt halálra, ámbár egyelőre csak papiroson, csak »levelessé tette« (proscribálta) őket, mert egy részük elmenekült.[2] Ily hangulat mellett kevés kellett hozzá, hogy a jobbágyság elégedetlensége valóságos lázadássá fajúljon. A mint körében akadt merész ember, a ki harczra szólitotta urai ellen, nyomban messze területek fogtak fegyvert. 1569—70-ben Karácson Györgyben új »fekete embere«, új megváltója támadt a népnek. Sokan seregletttek köréje, mig Debreczennél szét nem veretett. Még szörnyebb pórlázadás támadt Szlavóniában. Tahy Ferencz jobbágyai, kiket embertelenül sanyargatott, 1572 végén fegyvert fogtak. A király Fehérkövy István veszprémi püspököt küldte hozzájok, hogy lecsöndesitse s rá vegye őket, hogy ügyüket a horvát-szlavón tartománygyűlés elé vigyék. A parasztok engedtek a királyi szónak s irásban adták át keserves panaszaikat. Elmondották, hogy Tahy ellen hasztalan fordultak az igazságszolgáltatáshoz, mely sérelmeiket nem orvosolta. Immár kijelentik tehát, hogy készségesen elismernek akárkit uruknak, kit a király rendel, csak Tahyt nem. A tartománygyűlésen a nemesség természetesen Tahy mellé állt, a jobbágyokat lázadóknak nyilvánitotta, s mindenüktől megfosztotta. Csak ekkor tört ki az igazi lázadás. Gubecz Máté vezetése alatt a Száva és Kulpa közti egész terület fegyverre kelt s kegyetlen polgárháború támadt, melyben a parasztok a nemes-

[1] Melius Péter emliti. Magyar Könyvszemle, 1896.
[2] Gróf Károlyi cs. Oklevéltára, III. 382.

séget, az meg a parasztokat irtották, öldösték. Végre a mozgalom fegyverhatalommal fojtatott vérbe, s Gubecz Dózsa György módjára végeztetett ki.

Miksa királynak e kegyetlenségek aligha voltak inyére. Ő szivén viselte a szegénység ügyét s már 1566-ban felkérte a rendeket, könnyitsenek a jobbbágyok súlyos helyzetén. Ezek azonban azt felelték, hogy a király helyesebben cselekednék, ha ő oltalmazná a saját zsoldosainak fosztogatásai ellen hatékonyabban a pórnépet. Mindazáltal maguk is elismerték, hogy a iobbágyok szabad költözködésére vonatkozó 1556-iki törvényeket csak az tartja meg, a ki épen akarja. 1572-ben újra megerősitették tehát e törvényeket, de minthogy senki sem ügyelt végrehajtásukra, ez a jog tovább is csak irott malaszt maradt. Reformokra ez az időszak teljesen alkalmatlan volt, s az egyetlen állandó alkotás, mely Miksa nevéhez fűződik, az 1567-ben Kassán alapitott szepesi kamara, Felső-Magyarország legfőbb pénzügyi hatósága, mely bécsi vezetés alatt kezelte ez országrész összes közjövedelmeit. Más téren nem birt a király jelentékenyebb új alkotást teremteni, noha többféle tervvel állt elő. Az 1566-iki háború sajnos tapasztalatai után nagy katonai reformokat akart eszközölni, s ez ügyben szaktanácskozást hivott össze (1568-ban), mely igen terjedelmes javaslatokat tett.[1] Schwendi szintén előadta a maga véleményét s a király újjá akarta a nemesi fölkelést szervezni, mely a reformot sürgősen igényelte, mert nehéz terhet, roppant áldozatot rótt ugyan a nemességre, a honvédelem új szükségleteinek azonban igen kevéssé felelt meg. A jobbágyságra viszont alkalmazni óhajtá azt az osztrák rendszert, mely szerint ellenséges támadáskor minden harminczadik férfi táborba köteles szállani, még pedig a többi 29 költségén. Ez a rendszer azonban Ausztriában sem vált be, s a rendek 1572-ben, mint fölöslegest, — mert nálunk szükség esetén minden jobbágy fegyvert tartozott fogni, — elvetették.

Miksa uralkodása a vallásügy kérdésében is meddő maradt s a király tehetetlenül állt szemben a fölzavart vallásos ellentétekkel. Egykor katholikusok és protestánsok sokat reméltek tőle, de mindnyájan egyaránt csalatkoztak. A király ismételve biztositotta a pápát, hogy minden igyekezete, fáradsága és gondja arra irányul, hogy megtartsa az igaz hitet Magyarországban, hol az sokféleképen el van nyomva.[2] De Róma teljes bizalmát soha sem birta megnyerni. Hitbeli nézetei állandóan gyanúsak maradtak, s a pápaság nagyon kevéssé vette igénybe a királyt ama munkában, melyet 1573 óta teljes következetességgel inditott, hogy az egyházat az eretnekek elleni harczra képessé tegye. Másrészt a protestánsok is tudták, hogy a király nem az ő emberük, mert legföllebb bizonyos türelemben részesité őket, mely azonban nem nyújtott védelmet erélyesebb főpapok üldözései ellen. Sőt az a látszólagos türelem is egyedűl a lutheránusokra terjedt

[1] A javaslatok kivonatban közölvék Hadtört. Közl. 1896, 518—19..

[2] 1569 márczius 8-iki levele: Schwarz, Briefe und Akten zur Gesch. Max II. I. 137.

ki. Ellenben az arianusok, új trinitariusok és sacramentariusok (a kálvinisták és unitáriusok) ellen szigorú intézkedéseket tett. A lutheránusok készségesen támogatták ebbeli törekvéseit, noha tudhatták, hogy nyomban ők kerűlnének sorra, mihelyt sikerűlne többieketa kiirtani. A protestáns fele-

Verancsics Antal arczképe.
(Rota Márton egykorú metszete után.)

kezetek azonban egymással küzdöttek, egymás rovására igyekeztek terjeszkedni, minthogy a katholikus vallás hiveinek száma már mindenütt igen csekélylyé törpűlt. A katholikus egyháztól már nem igen volt mit elhóditani s igy az új felekezetek királyi területen is egymástól hóditották hiveiket, egy-

mással tusakodtak s az érdekközösség, a solidaritás érzése nem fejlődhetett ki közöttük. A mi Ferdinándnak törvény útján nem sikerült, azt Miksa 1570-ben rendeletileg valósitotta meg; behozta a censurát, a nélkül, hogy az országgyűlésen többségben levő lutheránusok ez ellen felszólaltak volna. Sőt belenyugodtak a »kegyetlen gyilkosok« (igy nevezi a király a kálvinistákat és unitáriusokat) üldözésébe is, s 1572-ben egyértelemmel kimondották, hogy a sacramentariusok és arianusok könyveikkel együtt megégetendők.[1] A kálvinisták és unitáriusok ellen irányuló e vérengző határozat azonban nem jutott a törvénykönyvbe, de a rendek a királyra bizták, hogy ismételten kifejezett akaratukat érvényre emelje. Különösen tetszett a rendek e határozata Rudolfnak, az ifjú királynak, ki azt mondotta, hogy az arianusokat, zwinglianusokat és sacramentariusokat minden irgalom

Scribere aliquid, quod aut ad communem
hominum utilitatem, aut ad Principum,
Nationum, virorumque illustrium memoriam,
in posteros propagandam pertineat, quum
omnibus aetatibus iucundum, laudabileque
institutum, ac summi in conservandis fuisse,
omnes scriptores testentur, nosque plane
ipso usu, ac naturali vero indicio cog

Részlet Verancsics krónikáiból.
(A Magyar Nemz. Múzeumban levő eredeti kéziratból.)

nélkül meg kell égetni, mit a lutheranus követek nagy megelégedéssel vettek tudomásúl.[2] De örömüket csakhamar megrontották az események. Az üldözés szelleme, mely a királyi nyilatkozatokban nyilvánul, természetesen ellenük is fordult. Verancsics Antal, az esztergomi érsek, elrendelte, hogy jószágairól az eretnek papokat és tanitókat kiűzzék s a latin misét és régi szertartásokat helyreállitsák.[3] Mikor meghalt, az esztergomi érsekség kormányzója, Telegdy Miklós, ki az eretnekekkel irodalmilag is megharczolt, még hevesebben dolgo-

[1] Fraknói, Magyar Országgy. Emlékek, V. 329.
[2] Zsilinszky Mihály, id. m. I. 158.
[3] Érsekujvári jószágigazgatójához intézett s sajátkezűleg aláirt utasítása. Orsz. Levéltár, Liber Instructionum, II.

zott a lutheránusok ellen. Ezek az 1576-iki országgyűlésen panaszt emeltek az üldözés miatt, de ismét csak maguknak követelték a vallás szabad gyakorlatát. Hivatkoztak a törvényekre, de pórul jártak, mert a főpapság bebizonyitotta, hogy nincs igazuk, s mind az, mit a főpapok az eretnekek ellen tettek, szigorúan törvényben gyökerezik. Csakugyan úgy állt a dolog, mert a magyar állam régi törvényei mind ridegen katholikusok, az ujabbak meg legalább olyanok voltak, melyekből mindent be lehetett bizonyitani, a katholikus és lutheránus álláspontot egyaránt meg lehetett védeni. Különben is méltán mondhatták a főpapok a panaszosoknak, hogy nincs joguk magukat lutheránusoknak nevezni, mert legtöbbjük sokkal távolabb áll az ágostai, mint a katholikus hitvallástól. A főpapok ez időtől fogva ismét erős hatalmat képviseltek, melylyel egyrészt meg tudták hiúsitani, hogy törvény rendezze a vallás ügyét, másrészt meg hatástatalanná tették a rendek azon igyekezetét, hogy katholikus részről a protestáns papok ellen egyházi pöröket ne indithassanak. Ezzel a vallásviszály a legteljesebben elmérgesedett s méginkább megbénitotta a nemzet, a magyar társadalom erejét.

Miksa király, mint nagy műveltségű ember, a polgárosodás érdekei iránt sem volt érzéketlen. De a magyar műveltségért alig tett valamit. Akart ugyan akadémiát, még pedig katholikus főiskolát állitani a felső-magyarországi javak jövedelméből. Bekérte (1571-ben) a pozsonyi és szepesi kamarák véleményét, s az egyik Lőcsét, a másik Bártfát ajánlotta az új intézet székhelyéül. A király Lőcsét választotta, s már kijelölte az építés vezetésével megbizott embereket. Egyelőre négy németországi tanárt akart az intézetben alkalmazni, mely a savniki apátságból s más elpusztult egyházi javakból tartatott volna fenn.[1] De a tervből nem lett semmi. Ellenben folytattatta jeles olasz művészekkel a pozsonyi várkápolna kifestését s diszitését. A festmények nagy arányúak voltak, sőt egyiken a művész háromezernél több alakot tervezett.[2] A fejlődő magyar irodalom terén Miksa királynak nem nyilt alkalma nevét megörökiteni, talán csak azért nem, mert iróink nem fordultak támogatásához. Pedig nem volt szűkmarkú, s midőn felkérték, a czirill vagy horvát biblia nyomatására 400 frtot küldött, sőt kijelentette, hogy kész e czélra többet is áldozni.[3]

Élete utolsó éveiben sokat betegeskedett, s e miatt nem is jött Magyarországba. Messze külföldön, Regensburgban halt meg 1576 október 12-ikén. Szülői mellett a prágai székesegyházban piheni örök álmát ama művészi siremlék alatt, melyet fia és utóda Rudolf király emeltetett.

Trónraléptekor Rudolf még csak huszonnégy éves volt. Alacsony termetü, csinos, élénk, méltóságos tartású ifjú, a ki könnyedén fejezte ki magát és értelmesen beszélt. Később azt mondták róla, hogy többet értene a közügyekhez, mint akármelyik tanácsosa, csak akarna azokkal foglalkozni.

[1] Tört. Tár, 1897. 380—82.

[2] Az erre vonatkozó részletek: Arch. Ért. XII. 330—35. és XIII. 143.

[3] Levele Hopfennél, id. m. 185.

Az Athenaeum nyomása.

I. MIKSA KIRÁLY.

(Egykoru metszet Ernst Lajos gyűjteményében.)

De már trónralépte idején feltünően zárkozott volt s idegenkedni kezdett a munkától. Mindkét ágon szépunokája volt az eszelős Johannának s az a lelki baj, mely a szerencsétlen nőt évtizedekre élő-halottá tette, Rudolfban eleinte félénkség, búskomorság alakjában, utóbb pedig évről-évre veszélyesebb módon nyilatkozott. Anyja erősen hitbuzgó nő, őt magát később Spanyolországban a jezsuiták nevelték s igy azt a kevés vallásos türelmességet sem öröklé, mely atyjában megvolt. De sokáig a vallásügy terén is tartózkodott a nagyobb arányú változásoktól s az ügyek intézését általában tanácsosaira hagyta, ámbár nem volt irántuk bizalma. Igen nagy véleményt táplált magáról s noha mindent másokkal végeztetett, a legféltékenyebben őrizte uralkodói jogait s méltóságát. Mikor a nyilvánosság előtt mutatkozott, mindig a legkimértebb ünnepies szertartások közt szokott fellépni.[1] Szenvedélyesen gyűjtött mindenféle régiséget, képet, szobrot s e czélra az állam legsürgetőbb szükségleteinek rovására mindig volt pénze. E kedvteléseire tizenhét millió tallért pazarolt el, mely összegen olyan

Rudolf aláírása.

hadsereget gyűjthetett volna, a mely a törököt nemcsak Magyarországból, hanem Európából is kiűzheti. E mellett mindenféle áltudományos sportnak hódolt, csillagászattal és vegytannal, illetve astrologiával és alchymiával foglalkozott, kereste a bölcsek kövét s bizton hitte, hogy megtalálja. Szerelmi életében nagyon kevéssé volt válogatós; hetenkint változtatta szerelme tárgyát s több törvénytelen gyermeke maradt, noha sokan állitották, hogy sohasem volt férfiereje teljében.

Mindenesetre igen művelt, műértő és hitbuzgó, de nehézkes, bogarakkal telt, önfejű uralkodó lett, a ki csakhamar a külvilággal való érintkezést is kerülte. 1578—81-ben sokat betegeskedett s kedélyvilága mindinkább elborult. Azóta Magyarország trónusán idegbeteg király ült, kinek cselekedeteit és azok inditó okait inkább a patholog és az elmegyógyász, mint a történetiró világithatja meg. Uralkodásában lélektani fejlődés, kül- és

[1] Rudolf jellemzésére l. Philippson, Ein Ministerium unter Philipp II. 552—53., Lamprecht, Deutsche Geschichte, V. 682. s sok más egykoru és modern munka. L. még Allg. Deutsche Biographie, XXIX.

IV. FEJEZET.

Rudolf és a szultán. Végbeli élet.

Rudolf trónfoglalásakor általánosan azt hitték, hogy a politikában gyökeres változások állanak küszöbön, s kivált a vallásügyben kezdődik új időszak. Főleg Rómában néztek eléje nagy várakozásokkal s egészen a maguk emberének tekintették. Tényleg nyomban elbocsátotta az udvarból a protestáns apródokat s Felső-Ausztriában nem akarta az atyja által tett vallásügyi engedményeket jóvá hagyni. Uralkodása első szakában azonban csak tétovázva szolgálta még a katholikus érdeket is. Beteg ember volt, a ki nem tudta magát elhatározni, hanem húzott, halasztott mindent s ha ki is adott egy-egy szigorú rendeletet, végrehajtásával nem igen törődött.

Noha trónra lépte előtt többször érintkezett a magyar rendekkel, Magyarország sorsa és ügyei kevéssé érdekelték s csakhamar (1576 október 13-ikán) öcscsét, Ernő főherczeget nevezte ki magyarországi helytartójává azon időre, mig maga az ausztriai főherczegségből távol van.[1] Pedig nagyon sokáig távol volt, mert már két év mulva Prágába költözött át, honnan eleinte csak eljött magyar földre, de uralkodása későbbi, három évtizedig tartó folyamán soha többé nem látta szép hazánkat. Nem az ellenszenv tartotta távol. Sőt a mennyire a nehéz idegbeteg uralkodónál nemes érzelmekről szó lehet, inkább azt mondhatni, hogy józanabb pillanataiban, mikor egyéniségének emberiebb vonásai kerekedtek felül, elismerést és rokonszenvet táplált a magyarok iránt. Némely országgyűlési előterjesztésén — nem ő fogalmazta ugyan az iratokat, de az ő nevében mentek szét — elődeinél szokatlan, melegebb, szivhez szólóbb hang vonul át, igazi részvét nyilvánul a nemzet szenvedései, elismerés vitézsége és habár meddő, de mindig dicsőséges harczai iránt. Sőt néha férfias őszinteséggel tesz vallomást kormányzatának hibáiról és fogyatkozásairól. De nehéz beteg ember volt, nehéz lelki beteg s megzavart elméje olyan tettekre ösztönzé, melyek a nyomor egész özönét zudították magyar és örökös országaira. Mert ugyanazon elveket alkalmazta mindenütt, s uralma Magyarországban csak azért lett súlyosabbá, mert ez állandó csatatér, sohasem szünetelő gyilkos hadakozások szinhelye volt.

A Habsburgok monarchiájának épen ez időben lett volna olyan uralkodóra szüksége, a ki szellemi képességei teljes birtokában, egész lélekkel szenteli magát hivatásának. Miksa király nehéz örökséget hagyott utódjára. Különösen a pénzügyi viszonyok voltak kétségbecjtők s az ifjú királyt már 1577-ben[2] roppant adósság és még szertelenebb évi kamat terhelte, mely rohamosan nőtt. Már 1578 vége felé Malaspina bécsi nuntius szerint 11 millió

[1] Fellner, Zur Gesch. der öst. Centralverwaltung. Mittheilungen VIII. 295.
[2] A kimutatás Böhmnél: Landtagsacten, V. 218.

scudot tettek az adósságok.[1] 1583-ban annyi sem volt a császári pénztárakban, hogy a futároknak útiköltséget tudtak volna adni. Ellenben a katonai szük-

Ernő főherczeg.
(Khevenhiller Conterfeitjának metszete után.)

ségletek rohamosan emelkedtek s Rudolf számitásai szerint már 1577-ben csak Magyarországban 1.667,789 forintot tettek, melyből Felső-Magyarországra

[1] A Nuntiaturberichte aus Deutschland III. sorozata; kiadják Hansen és Schellhass. Három kötet, melynek az 1572—95. évekre terjedő anyaga azonban Magyarországra kevés adatot tartalmaz. Malaspina jelentése az I. kötetben.

957,662 forint jutott. E kiadással szemben a császár összes, magyar és más országbeli jövedelmei csak 596,492 forintra rúgtak.[1] A német birodalom 1576-ban hosszabb szünet után, még atyjának 1582-ig s azután ismét négy évre tetemes segélyt szavazott ugyan meg, mely évi 750,000 forintot képviselt. Tényleg azonban jóval kevesebb, a legjobb években is alig 5—600,000 forint folyt be, mert némely fejedelem egyáltalán nem fizetett.[2] Igy a deficit évről évre szörnyű arányokban szaporodott. 1591-ben a császár összes, minden néven nevezendő forrásból eredő, magyar és külföldi jövedelmei csupán 399,646 forintra mentek, ellenben a magyar katonai szükséglet 1.310,049 forintra rúgott, melyek közt a török adó s a konstantinápolyi követség költségei 130,000 forinttal szerepelnek. A szükséglet már 1584-ben ily magasságban mozgott. De akkor még 961,338, később 530,979, ellenben 1593-ban már csak 399,646 forint biztos bevétel állt rendelkezésre úgy, hogy az évi hiányt 910,403 forintra irányozták elő. A fedezet e folytonos csökkenését két körülmény okozta. Minthogy az adó nem volt állandó, hanem csak akkor fizettetett, mikor a rendek megszavazták, olyan években, mikor adó megajánlva nem volt, természetesen a fedezet is csekélyebb lett. De csökkentette azt a kétségbeejtő gazdálkodás is. A hol a rendek hosszabb időre szavazták meg az adót, ott azok később esedékes részletei magas kamat mellett előre leszámitoltattak, zálogba tétettek, deputáltattak. 1591-ben Felső-Ausztria, mely évi 50,000 forint adót szavazott meg, továbbá Luzsicza török adója öt évre volt elzálogositva. A felső-magyarországi harminczadok jövedelme évekre deputálva volt mindenféle hitelezőnek. Ausztriában a papság 1588-ban 10 évre évi segélyt szavazott meg. De 1591-ben már a későbbi években esedékes segély is valami 36,000 forint kivételével mind el volt zálogositva. A német birodalom segélyéből, mely különben is rendetlenül folyt be, 300,000 tallérnál több volt előre fölvéve és elköltve. Igy a fedezet, mely 1584-ben a szükségletnek legalább 70%-kát tette, 1591-ben már csak valami 32%-ra hanyatlott.[3] Hűtelen sáfárok — a király tanácsosai és kamarásai (a kamara tanácsosai) a zavarosban nagyon jól tudtak halászni s mind meggazdagodtak a deficites világban — még inkább megrontották a pénzügyi helyzetet, maga Rudolf pedig milliókat vont el czéljától s vesztegetett hóbortos és költséges kedvteléseire, műkincs, ékszer s más efféle vásárlásaira.

Ha minden komoly elhatározástól visszariadó természete, erélytelensége nem vitte volna rá, Rudolfnak a körülmények kényszere alatt is békepolitikát kellett tehát követnie. Viszonyai a keresztény államokkal sem

[1] Böhm, Landtagsacten, az 1577-ki gyűlés leirásánál. Az évi költségek kimutatása: Hadtört. Közl. 1893. 543.

[2] Saját nagybátyja, tiroli Ferdinand főherczeg 1580-ban 62,000, 1592-ben 72,000 forinttal volt hátralékban. E viszonyokról bővebben: Károlyi Árpád, Illésházy hűtlenségi pere, Huber, Geschichte Oesterreichs, és Ritter, Deutsche Geschichte, I. 507.

[3] A kimeritő hivatalos kimutatás. Böhmnél: Landtagsacten, VII. 583—85.

alakultak kedvezően s addigi szövetségesei elfordultak tőle. Velenczével a végvidéki uszkókok[1] rablásai miatt volt örökös baja. Lengyelországgal Báthory István uralkodása alatt mindig bizalmatlanul, ellenszenvesen állott szemben. Készséggel megujitotta tehát III. Murád szultánnal a békét.[2] Csakhogy ez a szerződés sem szüntette meg az örökös hadakozást, hanem igazán borzasztó sorsra juttatta Magyarországot. A török beütések szakadatlanul ismétlődtek. A béke megkötése utáni első félévben a török valami száz községet hamvasztott el vagy hódoltatott be s töméntelen embert ölt meg vagy hajtott rabságba. Károly főherczeg, kire a horvát-szlavón végek bizattak és ki különösen saját tartományát, Stiriát féltette, már 1578-ban határozottan sürgette, hogy hadat kell a portának üzenni, különben az örökös tartományok is mind elpusztulnak. Rudolf azonban remegett a háborutól és szegénységére, a kincstár kimerült állapotára hivatkozott. Ellenben a török folyton vakmerőbb lett. Nemcsak a határszéli erődök s a közelükben levő községek, hanem a legerősebb várak és távoli helyek sem voltak többé biztosságban. Hol több ezer főnyi, hol csak apró csapatok[3] rontottak be, de mindig inség és pusztitás járt nyomukban, ámbár a magyar végvárak kapitányai nem egyszer keményen elverték őket. E végbeli harczokban különösen a szigetvári hős fia, Zrinyi György, Nádasdy Tamás fia, a nagy műveltségű Ferencz[4] — a mint kortársai nevezték a »fekete bég« — és Pálffy Miklós tűntek ki. Nádasdy és Zrinyi a dunántúli részekben vitézkedtek, mig Pálffy — Rudolf egyik kedvencze, ki mellett ifjan több évet töltött Spanyolországban — 1584 óta mint komáromi, később mint bányavidéki főkapitány, hol védőleg, hol támadólag szállt szembe az ellenséggel s nem egy érzékeny csapással sujtotta azt.[5] De mások, a felvidéki urak és kapitányok, Homonnay István, »hazánknak egyik főoltalmazója,« Rákóczy Zsigmond, Prépostváry Bálint s egyes német csapatparancsnokok szintén életük folytonos koczkáztatásával igyekeztek a gondjaikra bizott területeket, az épitetlen, omladozó véghelyeket, a szomszédos lakosságot védeni. Magyar katonáik, ekkor Európa legjelesebb könnyü lovassága, melyből a spanyolok 1582-ben nagyobb tömeget akartak zsoldba fogadni s a saját háboruikban alkalmazni,[6] bármi rendetlenűl kapták zsoldjukat, mindenkor lelkesülten követték vezéreiket s hullatták vérüket a harczmezőn. Azzal a fohászszal vonultak oda:

[1] Ezekről Fest Aladár czikke: Századok, 1891.

[2] Az 1576 deczember 6-iki szultáni irat a bécsi áll. levéltárban.

[3] Az 1577—82-iki betörések története összeállitva Gömöry id. czikkében s a délszláv akademia id. kiadványában.

[4] Neveléséről l. Károlyi-Szalay, Nádasdy Tamás családi levelezése, hol ifjukori levelei is közölvék.

[5] Jedlicska Pál, Adatok Erdődi báró Pálffy Miklós életrajzához.

[6] San Clemente spanyol követ 1482' június 2-iki jelentése a tört. bizottság másolatai közt.

Ábrahám és Izsák, Jákóbnak Istene! Áldd meg az én útamat,
Hozzád tartozókkal, engem hallgatókkal, kivont élös kardunkat,
Isten! légy segitség, hogy hátokban törjük felemelt kopjánkat.[1]

Egy más ének meg azt a fohászt adja a végbeliek szájába:

Igaz, áldott Isten, könyörülj mi rajtunk,
Kik te szent nevednek oltalmáért vivunk,
A tűled vött hitért és nevedért bajlunk,
Hazánkért, árvákért, özvegyekért vivunk.[2]

Ez időben voltak a végek a vitézi élet nagy tanitó iskolái, melyekben legkiválóbb családaink ifjai a szegény lovasok és hajdúk között nyerték katonai kiképzésüket s szerezték első babéraikat gyakran életük árán. Balassa Bálint megragadó szép költeményekben örökitette meg ez időszak végbeli életét dicsőségével és nyomoruságaival. Csakugyan a végeken játszódott le a magyarság nemzeti életének egyik legjelentékenyebb része e mozgalmas időkben, midőn a békés munka mindinkább lehetetlenné vált. Ott ujultak meg a rég eltemetett lovagvilág küzdelmei, telve azzal a lelkesedéssel, hittel, önfeláldozással, mely egykor a spanyol-mór küzdelmeket kisérte. Az egész nemzet csodálva nézte hőseit, csak Rudolf király akarta őket büntetni török területre való beütéseikért. 1578-ban az országgyűlés különösen felkérte, ne bántsa őket, hisz az ily kalandok iskolái a magyar katonának s különben is bármi nyugodtan viselnék magokat, a török akkor sem hagyná abba pusztitásait. De a király megütközve felelte, hogy meg akarja tartani a békét a törökkel. Csakhogy arról, hogy a török szintén megtartsa, nem birt gondoskodni. Ez pedig nem szünt meg pusztitani s akár győzött, akár nem, mindig messze földet feldult s töméntelen kárt tett emberben, vagyonban, marhában. Különösen vásárok fölverését kedvelte, mert ott kinálkozott a legdúsabb préda. A kereskedők, iparosok, nemesek, jobbágyok nagy számmal szoktak ily vásárokra gyűlni, melyek között a szikszai a felvidéken a leglátogatottabbak közé tartozott. 1577 őszén nagy sokaság sereglett ott össze. De 1500 török megrohanta a várost. Vásár vasárnapja (november 10-ike) levén, a nép épen a templomokban s künn a temetőben volt s egy ideig vitézül védte magát. A török összeszedett mindent; 200 szekér árút és 800 foglyot hajtott el.[3] De Prépostváry Bálint s a többi szomszéd végbeli kapitányok értesültek a rablásról, a török után iramodtak, Vadnánál utól érték, tönkre verték s a zsákmány nagy részét, főleg a foglyokat visszavették.

Igen sok török vérzett el az ilyen végbeli csatározásokban. De a nagy birodalom mélyéből egyre töméntelen sokaság özönlött magyar földre, hogy itt vagyont, előmenetelt, dicsőséget szerezzen. Ellenben a magyar

[1] Homonnay István fohásza, Mikónál, Erdélyi adattár.
[2] Thaly Kálmán, Vitézi énekek, I. 96.
[3] November 23-iki jelentés a tört. bizottság másolatai közt.

föld pusztult, elnéptelenedett vagy behódolt szünes-szüntelen, mert védelméről a pénzügyi bajok miatt nem lehetett gondoskodni. Maguk a véghelyek, melyekről minduntalan hirdették, hogy tőlük függ az ország

Balassa Bálint.
(Egykorú festmény a báró Balassák alsó-hrabóczi kastélyában.)

megmaradása, a szomszéd tartományok biztonsága, a legelhanyagoltabb állapotba jutottak. Kapitányai, főleg Pálffy Miklós, minduntalan figyelmeztették a királyt a várak romlására. Legnagyobb részük olyan düledező állapotban volt, hogy egy rohamot sem birt volna (ezt az 1593-iki országgyűlés

mondja) kiállani; egy napra való eleséggel sem voltak ellátva, a katonák meg rongyokban jártak és éheztek. Rendesen még igy is, noha évekig nem kapták zsoldjukat, elég odaadással teljesitették kötelességüket. Csakhogy számbelileg is messze mögötte maradtak a velük szemben álló ellenséggel. Míg az összes magyar-horvát-szlavón területen a királyi őrség 18,242 lovas és gyalog katonából állt,[1] a török a maga magyar területén 47,049 embert tartott. E roppant számbeli tulsúly is folyton új harczokra ösztönzé. Hasztalan panaszkodtak Rudolf követei a portán az örökös békeszegés ellen. Akár biztatták, akár kinevették őket, a csatározás és pusztitás Magyarországban nem szünt meg. Sőt nem pihent a fegyver akkor sem, mikor az összeütközés magának a szultánnak óhajaival sem találkozott, ki 1578-ban Perzsiával háborúba keveredett, mely tizenkét esztendeig elhuzódott. Az ő érdekeivel szintén ellenkezett tehát, hogy a magyar királyt ingerelje. Küldött is Magyarországba békésen hangzó parancsokat, de nem szerezhetett nekik foganatot, mert az a nagy katonai erő, mely itt állomásozott, képtelen volt tétlen, nyugton maradni.

Rudolf a perzsa háború kedvező alkalmát sem ragadta meg, ámbár Károly főherczeg újabban is (1581-ben) a támadó fellépésre nógatta. Azt felelte, hogy béke idején sem birja a hadi költségeket fedezni s külföldi segély nélkül háborúra gondolni nem lehet. 1583 tavaszán további nyolcz évre megujitotta tehát a békét.[2] A hatalmak közt azonban csakhamar megint fölmerült az eszme, hogy keresztény szövetség létesüljön a török ellen. Az új liga[3] terve XIII. Gergely pápától indult ki. Midőn Orsini Latino, Velencze ciprusi főkapitánya (1583 nyarán) meglátogatta, vele ajánlatot tett a velenczei tanácsnak véd és daczszövetség alakitása iránt, melynek tagjai egyelőre a köztársaság, a pápa és II. Fülöp spanyol király lennének. Későbbre azonban Rudolfot, Báthory István lengyel királyt, az olasz fejedelmeket s Rettenetes-Iván moszkvai czárt is be akarták vonni a szövetségbe. Hogy az ügy a legnagyobb titokban maradjon, a pápa szeptemberben Bolognába akart menni, s ott tárgyalni a velenczei követekkel. A végczél a töröknek Európából való teljes kiűzése volt. De mindjárt Velenczén megakadt a dolog. A pápa azonban nem ejtette el az eszmét s a piacenzai püspököt küldé Spanyolországba, Bolognetto nuntiusát pedig utasitotta, nyerje meg a szövetségnek a lengyel királyt. Csakhogy Fülöp király sem akart a bolognai congressusban részt venni, mert Velencze és Spanyolország közt erős versengés folyt, mely kizárta szövetkezésüket. Annál buzgóbban ragadta meg az eszmét

[1] Ez volt 1577-ben a hivatalosan megszabott állomány, mely azonban tényleg sohasem volt teljes, mert a legénységet a legrendetlenebbül fizették s például a felvidéki várak őrsége hét esztendőn át alig kapott zsoldot, minek következtében az őrség egy része ott hagyta a szolgálatot.

[2] A szultán ápril. 4—13-iki megerősitő levele a bécsi áll. ltárban.

[3] Az ide vonatkozó tárgyalásokról l. Smolka, Bulletin international de l'Académie des Sciences de Cracovie, 1890.

Báthory István s kilátásba helyezte, hogy a harczban 20,000 lovassal és 10,000 gyaloggal, sőt esetleg 100,000 főnyi sereggel vesz részt, melyhez Erdély 10,000 lovassal fog járulni. Báthory kész volt akár csak 40—50,000 emberrel is levonulni Havasalföldén és Bulgárián át Konstantinápolyig. Hozzájárulását azonban ahhoz kötötte, hogy a szövetség hat évre létesüljön, a hadi költség fedezéséről gondoskodás történjék s Németország a ligához csatlakozzék. Ez ajánlat Rómában és Madridban egyaránt nagy érdeklődést keltett. 1584 február és mércziusban élénken folytak a tárgyalások s áprilban Fülöp rendkivüli meghatalmazottul Olivarez grófot küldte Rómába, István királyhoz pedig új jegyzék ment. Időközben azonban Fülöp a franczia és angol viszonyokra való tekintettel megváltoztatta politikáját és Konstantinápolyban a fegyverszünet meghosszabbitását szorgalmazta. Mindazáltal Báthoryt gyanusitották, hogy ő árulta be a tervet a portának, mire Báthory 1584-ben szintén megújitotta a török békét. A liga eszméje azonban még sokáig (1585—90) kisértett, s Bourbon bibornok ismételve ajánlotta katholikus szövetség kötését[1] az eretnekek és a török ellen.

Rudolfnak vagy Magyarországnak azonban mindebből haszna nem volt. Magyar földön tovább folytak a küzdelmek s a végbeli összeütközések még nagyobb arányokat öltöttek. 1585 augusztus 24-ikén a Galga-menti Turán, mely a szolnoki bég alá tartozott, országos vásárra készültek. Jó eleve tudták ezt a kassai, kállai, egri, tokaji és szatmári őrségek. Összebeszéltek tehát, hogy rajta ütnek. Ecsedi Báthory István 500 huszárral és 200 gyaloggal, a kassaiak 200 huszárral és 100 német gyaloggal, a kállai kapitány 350 magyarral-némettel, az egriek 300 huszárral és 200 gyaloggal, Rissel tokaji kapitány 100 huszárral, 100 gyaloggal, a szatmáriak 100 huszárral, 50 lovassal és 300 szabad hajduval indultak a vállalatra. Valami 2500 ember egyesült augusztus 23-ikán a Tiszánál s útjokban némely nemes urak is csatlakoztak hozzájok. Akként egyeztek meg, hogy három csapatra oszolva, 24-ikén délután két órakor törnek a városra, hol a szolnoki bég 300 török katonával őrizte a vásárosokat. De a támadás nem egy időben történt. Elsőnek az egri-kassai csapat ért a kijelölt helyre. A Tura előtt álló bég erősen védekezett s csak akkor hátrált meg, mikor a másik csapat is megjelent. Utolsónak Báthory csapata jött, mire a városkát körül fogták, a vásárosokat kirabolták, de csak a törököket, ellenben a templomba menekült keresztényeken 4000 tallér váltságdijat vettek. A zsákmányt 150 kocsin szállitottak el. A harczban 80 török és 7 keresztény esett el. Foglyul ejtettek 137 törököt, köztük 20 kereskedőt. Egyes törökök, kik nem menekülhettek, áruikat, főleg az arany- ezüstnemüt a Galga vizébe rejtették, s Turán ma is él az a hit, hogy a folyóban roppant török kincs van elrejtve.[2]

A győztes végbeliek a készpénzt még útközben szétosztották s foglyaik

[1] Erre nézve van némi adat a Görres-társaság által kiadott ez időbeli Nuntiaturberichtekben.

[2] Gömöry: Hadtört. Közl. 1894, 680—85.

egy részét Tokajban kótyavetyén adták el. Óriási volt a zsákmány, mely 25 egyenlő részre osztatott.[1]

A király e közben hüségesen beküldte az évi adót Konstantinápolyba. Követsége 1586 januárban érkezett oda 45,000 tallérral és sok érdékes ajándékkal. A szultán a többi közt egy nagy órát kapott, valóságos kis palotát, melynek kapuja minden óraütésre megnyilott s belőle a nagyúr kiséretével lóháton kivonult a mecsetbe. A követség ekkor s az egész év folyamán örökös panaszszal volt kénytelen a portát zaklatni hadainak betörései miatt. Ezek még a télen Esztergomnál állandó hidat akartak verni, hogy a királyi területre annál könnyebben juthassanak. Szándékuktól a királyiak sürgetésére és fenyegetéseire eléálltak ugyan, de az egész éven át raboltak és sok foglyot hajtottak el.[2]

1587-ben még inkább megélénkült a magyar csatatér. Már februárban három bég összevonta csapatait Koppány körül, hogy a befagyott Balatonon királyi területre törjön. Ott azonban a magyarok éberen őrködtek s nem csak visszaverték a támadást, hanem Koppány ellen nyomultak, bevették, 1000 foglyot ejtettek s a török lakosságot szétriasztották. A koppányi bég, a fekete Ali fogságba került s Prágába küldetett. Egy másik bég valami földalatti épitménybe (pincze, vagy folyosó lehetett) menekült s ott elszántan védte magát. A magyarok lőport dobáltak az épitménybe s fölrobbantották. A mieink 100 jeles lovat s 46,000 frt értékü zsákmányt nyertek. A vereség a portán olyan benyomást tett, hogy Murád a saját sógorát, Ali budai pasát megfojtatta.[3] Hogy helyre hozzák a csorbát, a nyáron (augusztus havában a szigeti pasa, a mohácsi, pécsi és koppányi bégek ismét összegyüjtették csapataikat, betörtek a királyi területre, husz falut fölperzseltek, gazdag zsákmánynyal és számos fogolylyal tértek vissza. A mint Zrinyi György a rablásról értesült, Nádasdy Ferenczczel, Batthyány Boldizsárral, a kapronczai s más német kapitányokkal a török után iramodott. Kanizsa közelében egy tó partján érték utól a magyarok a mit sem sejtő török tábort s az éj homályában megtámadták. A rajtaütés teljesen sikerült. A megrémült törökök a mocsarakba és erdőkbe menekültek, s ott, valamint a tó vizében mintegy 2000-en pusztultak el, mig foglyul 1300, részben sebesült, esett. Roppant volt a zsákmány s csak ló 1500 került a győzők kezébe. A pécsi és koppányi béget elfogták, a mohácsi elesett, csak a szigeti menekült, őt azonban a szultán fojtatta meg.[4]

[1] Minden 100 emberre egy részlet esett, melyben volt 20 drb. durva abaposztó 44 hajtott, 40 hosszú gyolcs, 31 durva vászon, 33 kék török vászon, 203 különféle kendő, 10 lat török selyem, 150 köteg czérna, 273 különféle zsinór, 4 tuczat selyem gomb, 8 tuczat selyem női öv, 1 drb. rácz tafota, 1 drb. patyolat, 60 szőrtarisznya, 39 drb. szattyán, 34 bokor csizma, 22 pár papucs, 123 pár kapcza (bőrharisnya), 48 font kék fonál, 1 mázsánál jóval több fekete bors és más füszer.

[2] A velenczei követ több jelentése a tört. bizottság másolatai közt.

[3] Khevenhiller, Annales, II, 529—30.

[4] Id. m. II, 230—31.

Másutt is folytak küzdelmek. Pálffy Miklós, kit komáromi főkapitánysága első három évében a török, kisebb-nagyobb csapatokban kelve át a Dunán, legalább harminczszor nyugtalanitott, néha egész félmértföldnyire nyomulva a vár alá, s közvetlen közeléből hajtva el az embert és marhát, megboszan-

Pálffy Miklós.
(Egykorú metszet Ortelius krónikájában.)

kodott ez örökös zaklatáson, s Nádasdyval (június 27-ikén hajnalban) egész Buda alá nyomult. Eleinte jól ment a vállalat, de a rajtaütés nem sikerült s a hadak végre nagy veszteséggel kényszerültek visszavonulni.[1]

[1] Pálffy jelentése. Jedlicska, id. m. 306. Pálffy ez időbeli (1588—94) érintkezéseit a törökkel megvilágitják levelei. Tört. Tár, 1881.

Még nagyobb arányokat öltött a háború 1588-ban. Sok apró portyázás után a török [1] október elején Füleknél az ország minden részéből, még a Dunántúlról is valóságos hadsereget, állitólag 11,000 embert, s nagy tüzérséget gyűjtött. Szent-Péternél átkelt a Sajón s a hódolni nem akaró Szikszót és vidékét dulta. Rissel tokaji kapitány 1700 emberével nem mert vele szembe szállani. Ellenben a vitéz Rákóczy Zsigmond, Eger nem rég kinevezett kapitánya, intézkedéseket tett, hogy az ellenségnek útját állja. Magához rendelte a kassai, füleki, ónodi és diósgyőri őrséget, Széchy Tamást, Homonnay Istvánt, a zempléni fölkelő hadakkal; jöttek Tokajból Risseltől sárga, veres és fekete hajtókás vasas németek s a Rákóczy vezetése alatti had október 8-ikán elszántan vetette magát az ellenségre. De az első összecsapásnál a túlszámban levő török győzött, sőt Homonnay fogságba került. Rákóczy azonban összeszedte hadait s oly erővel ismétlé a támadást, hogy a török teljes vereséget szenvedett s harcz közben Homonnay is megszabadult.[2] Valami 2500 török (mások szerint 1400—1500) holtteste lepte el a harczmezőt, 300 pedig a Sajóba veszett. A szécsényi béget futás közben a parasztok verték agyon, a fejérvári bég sulyosan megsebesült. Az összes ágyuk és podgyász, 600 szekér eleség, sok zászló s mindenféle zsákmány került a győztesek kezére. Prágába Rákóczy Zsigmond unokaöcscse [3] vitte meg a jó hirt, mely azonban Rudolfot a legnagyobb mértékben megharagitotta. A diadalmas vezéreket békebontókként akarta büntetni, s csak akkor állt el szándékától, mikor figyelmeztették, hogy a támadás nem magyar, hanem török részről indult ki. Ellenben a magyarság körében, — sőt külföldön is — örömmel és lelkesedéssel üdvözölték a fényes hadi tettet, mely a győztesek részén is sok ember életébe került. Költők[4] dalban, énekben dicsőitették, a szomszéd vármegyék kitüntetésekkel halmozták el a hősöket. Zemplén külön ajándékkel, pénzzel, borral, eleséggel jutalmazta őket. Abauj legközelebbi (1589-iki) közgyűlésén kimondotta, hogy a magyar és német katonák, kik a roppant török hadat szétverték, az egész kereszténységért, »leginkább pedig érettünk, kik oly kevesen vagyunk« harczoltak s hálája jeléül szintén ajándékot ajánlott, melyhez nemes és jobbágy egyaránt járulni tartozott.[5]

A portán megdöbbenést keltett a vereség hire: Szinán pasát elcsapták,[6] a mint mondották azért, mert megszegte a békét, tényleg azonban azért, mert megverette magát.

[1] A vezér nevét a források eltérőleg adják, Khevenhiller id. m. (629—31) Szinán pasának, mások Kara Alinak nevezik. Ezt azonban a szultán már előbb megfojtatta.

[2] Gonzaga jelentése a spanyol királyhoz, (Prága, október 18.), a tört. bizottság másolatai közt.

[3] Gonzaga id. jelentése.

[4] Tardy György énekét közzétette Thaly Kálmán, Századok, 1871. Frenzelius Salamon még ugyanazon évben a külföld számára irta le a csatát.

[5] A jegyzőkönyvet közli Korponay: Abaujvármegye, I. 70—71.

[6] Khevenhiller, id. m.

Ily körülmények közt Rudolf és a szultán viszonya egyre feszültebb lett s ez időbeli leveleik telvék panaszszal és szemrehányással a kölcsönös békeszegések miatt.[1] Rudolf az 1589- és 1590-iki adót be sem küldte, mire a nagyvezér azt üzente neki, fizesse meg a két évi hátralékot haladék-

III. Murád szultán.

(De Bry XVI. századi metszete után.)

talanul, különben maga megy el érte.[2] Rudolf követei 1590 október 15-ikén valóban Konstantinápolyba érkeztek, hol a nagyvezér, mint az egykoruak állítják, csak azért, hogy mennél nagyobb ajándékot csikarjon ki tőlük, a

[1] Rudolf és a szultán levelei 1589-ből a tört. bizottság másolatai közt.

[2] A velenczei követ július 6-iki jelentései. u. ott.

legszertelenebb kivánságokkal állt elő. Azt követelte, adja vissza a király az 1564 óta elfoglalt várakat, bocsássa szabadon az összes török foglyokat, kiknek számát három ezerre becsülték, fenyitse meg Pálffy Miklóst és a többi békebontókat, kényszeritse a magyarokat a béke megtartására, ne veressen hidat a Dunán s ne adjon menedéket az uszkókoknak.[1] A követek nagy összegek árán igyekeztek a portát békésebb hangulatra birni s még a szultánát és a háremhölgyeket is lekenyerezték. Igy a béke november 29-ikén csakugyan megköttetett.[2]

Valóságos békéről azonban ezután még kevésbbé lehetett szó, mert ez évben a szultán megbékült Perzsiával s igy a magyar királylyal szemben annál kihivóbban léphetett föl. 1591-ben Hasszán boszniai pasa nagy sereggel betört a horvát-szlavón végekbe és sok kárt téve, Sziszek várát is megtámadta. De nem boldogult, ellenben a szigeti bég meglepte és elfoglalta Kis-Komárom várát. Sőt Szinán nagyvezér folyton arra ösztönözte a szultánt, üzenje meg a háborút. Törekvéseit a lengyel ügyek alakulata is elősegitette. Zsigmond lengyel király egy főherczegnőt készült nőül venni, mi a portán erős visszatetszést keltett s a szultán elbizakodottságában megirta a királynak, hogy elcsapja, ha a tervezett házasság létre jön.[3]

Csakhogy ez öntelt szavakkal a szultán tényleges ereje nem állt többé összhangban. Nagy birodalma minden részében, kivált a magyar tartományban folyton szaporodtak a kimerülés és a bomlás tünetei. III. Murád uralkodása nem volt szerencsés. A szultán egészen a szerályba huzódott vissza. Úgy tett, mint ez időben Rudolf király, csak nagy ritkán lépett a külvilág elé.[4] Mindent pasáira bizott s környezetében is a renegátok uralkodtak. 1585-ben a divánülő basák közül az egyik albán, a másik horvát, a harmadik bosnyák, a negyedik bolgár, az ötödik herczegovinai volt, de mint uralkodójuk, ők is leginkább jelentéktelenebb emberek. A főszerepet Szinán pasa vitte, 1581-ben (akkor csak 35 éves volt), s azután is többször nagyvezér. Albán eredetű, magas termetű, zord kinézésű, kegyetlen, dölyfös, hiú ember, inkább vakmerő katona, mint hadvezér.[5] Ez oktalan tanácsosok bonyolitották a szultánt Perzsiával háborúba, mely tizenkét esztendőn át folyt s óriási áldozatokat nyelt el. Egykorúak szerint[6] a török a hosszú tusában valami 600,000 embert vesztett. Ennek megfelelő volt a pénzbeli szükséglet, s a háború végül felforgatta a birodalom addig eléggé rendezett pénzügyi viszonyait. Ott is beköszöntött a pénztelenség kora, mely elégedetlenségre, zsarolásokra, ezek meg mindenféle belmozgalmakra vezettek.

[1] A velenczei követ október 18-iki jelentése a tört. bizottság másolatai közt.
[2] A szultán e napról kelt okirata a bécsi áll. levéltárban.
[3] A velenczei követ 1591 május 10-iki levele a tört. bizottság másolatai közt.
[4] 1590- és 1594-iki jelentések Alberinél, id. m. III. 3.
[5] Alberi, id. m. III. 2 241.
[6] E viszonyokról l. Böhm, Landtagsakten, VIII. 145.

Összeesküvések, fölkelések és katonai lázadások sűrűn követték egymást Murád uralkodása utolsó éveiben. Minthogy nem kapta fizetését rendesen, a hadseregben, sokáig Európa legjobban szervezett hadában, megbomlott a fegyelem. A katonák a fővárosban s a birodalom összes tartományaiban minduntalan fel-fellázadtak. Négy év folyamán Konstantinápolyban a hires janicsárok közt is háromszor támadt zendülés. Mindhárom izben kierőszakolták a szultántól, hogy a nagyvezért elcsapja. A perzsa békekötés után a nagyvezér a janicsároktól való féltében követett harczias, kihivó politikát Rudolf ellen. Hogy a féktelen katonaságot foglalkoztassa, Magyarországon akart háborut inditani.

De a török erő elzüllése Magyarországban is megkezdődött. Budán a janicsár és spahi őrség, mely sokáig nem kapta zsoldját, 1590-ben fellázadt, s a pasát néhány béggel együtt felkonczolta.[1] Csak az év végén merték a főbb czinkosokat megfenyiteni.[2] Ez azonban nem használt, s minthogy ellátásukról gondoskodás nem történt, a török katonák tömegesen szöktek el a várakból. Rablásból kezdtek élni s törököt és keresztényt egyaránt fosztogattak. Annyira rémei lettek a vidéknek, hogy a török lakosságnak a keresztényekkel kellett a dúló-fosztó török katonák megfékezésére egyesülnie.[3]

A portát a magyarországi pasák ismételve figyelmeztették e veszedelmes állapotokra. De Konstantinápolyban nem volt pénz, e nélkül pedig nem lehetett a bajon segiteni. A pasák az elégedetlen katonaságot foglalkoztatni igyekeztek tehát, hogy legalább zsákmányhoz juttassák. Igy 1592-ben a magyar harcztér a rendesnél is nagyobb mértékben megélénkült és horvát-szlavón földön, a Dunántúl és a Tiszánál véres harczok vivattak. A horvát-szlavón végekben újra megjelent a boszniai pasa, még pedig valóságos hadsereggel s elfoglalta Hrasztovicza, Repics, Isacsics és Breszt véghelyeket 10 közeli erőddel. Erre rövid ostrom után megvette Bihácsot, mely 170 év óta volt Magyarország és a nyugat végháza. Szerzeményei biztositására a pasa a Kulpánál várat épitett, Petrinyát bevette, sok ezer embert megölt vagy rabul elhajtott, a királyi hadat, mely útját igyekezett állani, túlerejével megverte, »a szép, termékeny« Túr-mezőt feldúlta, sőt Zengget is fenyegette. Őszszel pedig Ivanics ellen készült és Sziszeket tényleg ostromolta, de nem birta bevenni,[4] mire ez évre befejezte a hadjáratot.

A boszniai pasa műveleteivel párhuzamosan a magyar megyékben is folyt a küzdelem. Kanizsa vidékére nagyobb had tört, az ellene induló királyi csapatokat megverte, táborukat a 60,000 tallér készpénzt tartalmazó hadi pénztárral elfoglalta.[5] A nyáron meg a szolnoki, hatvani, fülcki és jenei

[1] A velenczei követ szeptember 29-iki konstantinápolyi jelentése a tört. bizottság másolatai közt.

[2] Január 5-iki jelentés u. ott.

[3] A portához intézett 1592-iki emlékirat u. ott.

[4] Mindezek a király szeptember 14-iki jelentésében. Böhm, Landtagsakten, VIII. 116.

[5] Khevenhiller III.

bégek Eger várát fenyegették. Prépostváry Bálint kapitány hadaival eléjük ment s Puszta-Szikszónál megvívott velük. Katonái vitézül harczoltak. A gyalogosok egy halmon foglaltak állást, s mikor onnét leszoríttattak, egy másik dombra huzódtak. Ott védték magukat, amig poruk és golyójuk el nem fogyott. Végtére szablyára keltek. Hasztalan intette őket a török, adják meg magukat. Küzdöttek mindhalálig, s végül 226 ember holtteste feküdt a dombon. A lovasság nem támogatta őket, hanem hamar, alig néhány embert vesztve, meghátrált.[1] Ugyanez évben a budai pasa Tarczal és Szerencs, a temesvári Szatmármegye s Nagy-Károly vidékét fenyegette.

Bármi keveset foglalkozott Rudolf király országai dolgával, s bármi régóta folyt a béke daczára a hadakozás, immár ő is belátta, hogy ez az állapot tovább fenn nem maradhat. Az 1592-iki adót be sem küldte a portára, s Prágában Ernő főherczeg részvételével nagy tanácskozást hivott össze a további politikai és honvédelmi teendők tárgyában. A megjelentek mindegyike meg volt győződve — ezt hangsúlyozta is — hogy a boszniai pasa támadása a szultán tudtával, megbizásából történt s méltán a nagy háború egyszerű bevezetésének tekintette. A szultán — mondotta a gyűlés — békét kötött Lengyelországgal és Perzsiával, hadait pedig foglalkoztatnia kell, különben fellázadnak, s már ez okból elkerülhetetlen a háború. De az is elég okot és jogot ad a királynak, ami eddig történt, hogy megelőzze a törököt s megüzenje a háborut. Erre azonban nem levén pénz, az egybegyűltek, bármennyire meg voltak a kisérlet sikertelenségéről győződve, még sem tudtak egyebet tanácsolni a békénél. Azt ajánlották, tegyen a király még egy próbát a szultánnál. Kérje tőle a boszniai pasa letételét s megbüntetését, az elfoglalt várak visszaadását, vagy legalább azt, hogy a harcz a horvát-szlavón végekre szoritkozzék, ellenben a budai és temesvári pasák nyugton üljenek. De senki sem remélte, hogy a diplomatiai tárgyalások sikerre vezessenek, s az értekezlet azt ajánlotta, hogy legalább az elveszett

Károly burgaui őrgróf.
(Eredetije az ambrasi arczképgyüjteményben.)

[1] Prépostváry augusztus 7-iki levele. Gróf Károlyi cs. Okltára, III. 568—69.

horvát véghelyeket kellene fegyverrel visszaszerezni, még pedig az idén (1592), mielőtt a török megfészkeli magát bennük. Történtek is e végből bizonyos intézkedések, s a magyarországi urak készültek részt venni a vállalatban, melynek vezetésével a király Ernő főherczeget s Károly burgaui őrgrófot (tiroli Ferdinánd főherczeg s Welser Filippina fiát) bizta meg.[1] De a terv dugába dőlt s a török megtarthatta összes hóditását. A királyi kincstár üres lévén, nem birtak olyan hadat gyűjteni, mely a boszniai pasa kezéből a zsákmányt kiragadja. A király belenyugodott az eldöntésbe, lemondott arról, amit elvesztett. De méltán retteghetett a jövő esztendőtől és sietett követni a prágai értekezlet azon tanácsát, hogy az összes német fejedelmektől, a német és máltai lovagrendtől, a pápától, a többi olasz uralkodótól, a spanyol és dán királytól[2] pénzbeli támogatást kérjen.

Ilyen volt az a béke, melyet a magyar nemzet, noha királya békében és szerződésben élt a szultánnal, Rudolf uralkodásának első tizenhat évében élvezett.

V. FEJEZET.

A király és a nemzet elidegenedése.

A török betörések az érintett vidékek, vagyis az ország legnagyobb része szörnyű pusztulására, elnéptelenedésére vezettek s urat és jobbágyot egyformán sujtottak. Méltán kérdezte a magyar nép, hol van királya, hol van királyának védő keze? A király Prágába zárkózott el és szabad folyást engedett a hadak viharának. De még sem a háború szerencsétlenségei — melyeket a gondviselés által az országra mért büntetésnek vettek — irányozták a királyra közvetlenül az elégedetlenséget. Belső kormányzata sokkal nagyobb mértékben elkeseritette a magyarság minden rétegét, mint katonai tehetetlensége. Nem mondhatni ugyan, hogy Rudolf a magyarok iránt rosszabb indulattal viseltetett volna, mint más alattvalói iránt. Kedélybetegsége, fokozódó embergyűlölete, erős hitbuzgalma, önkényuralmi hajlamai örökös országaiban még hamarabb ellene ingerelték a népet, mint Magyarországban. Nálunk azonban nemzeti ellentétek is fokozták a bajt s a háboru nyomorúságai tűrhetetlenné tették a helyzetet. Rudolf azzal kezdte uralkodását, hogy magyar dolgokkal lehetőleg keveset óhajtott foglalkozni. A honvédelmet, akkor a fődolgot, a horvát-szlavón részekben Károly főherczegre, az anyaországban Ernő főherczegre bizta. Maga 1578 óta a távoli Prágába huzódván, Bécs lett a magyar kormányzat központja, hol

[1] Királyi előterjesztést l. Böhmnél: Landtagsakten, VIII. 121.

[2] A tárgyalások mindnyájukkal, sőt az orosz czárral és a svéd királylyal is megindultak, s még 1594-ben is folytak.

a hadi tanács és udvari kamara teljesen magukhoz ragadták a magyar ügyek vezetését. A bécsi központi hatóságok ketté osztattak s mindegyiknek egy-egy része elkisérte a királyt a cseh fővárosba. De magyarok ez időben még nem fordultak oda, s magyar tanácsosok ott sem ekkor, sem később állandóan nem tartózkodtak. Eleinte a király még csak vitt magával egy magyar titkárt, s ez volt udvarában az egyetlen, aki magyar ügyekről némi felvilágositással szolgálhatott. De ennek sem akadt dolga, s maga elkivánkozott Prágából.[1] Igy a király semmiféle közvetlen tájékozást nem nyert a magyar ügyekről, s mindinkább teljesen idegenűl állt velük szemben. 1577-ben atyja temetésére a szent koronát s az összes koronázó jelvényeket Prágába vitette s a temetési menetben a császári és a cseh koronával látható volt a magyar is. De azután sem küldte haza,[2] mintha igy akarta volna jelezni, hogy Magyarország idegen államszervezetbe kebeleztetett. Országgyűlést lehetőleg minél ritkábban kivánt tartani, s minthogy trónraléptekor két évre volt adó megszavazva, ez időben nem is hivta össze a rendeket.

Rudolfban, a ki senkiben, saját testvéreiben sem bizott, a magyarok iránti bizalmatlanság is magas fokra hágott. Atyjától örökölte ez érzést, de egyes hívei rosszhiszeműleg még inkább élesztették benne. Még atyja idejében öltött nagy arányokat a Báthory Istvántól való félelem s Rueber János kassai főkapitány, kinek kiváló része volt Dobó és Balassa ártatlan elfogatásában, valóságos rendőr-uralom alá helyezte Felső-Magyarországot. Egész betegséggé fajult benne az összeesküvő-nyomozás, mindenütt árulást szimatolt s folyton rémitette az udvart. Báthory István, ki a székelyek elégedetlensége miatt otthon nem talált elég katonát, még a Békés részéről fenyegető támadás idején Magyarországban kezdett zsoldost toborzani, hol töméntelen volt a foglalkozás, kenyér nélküli, a török pusztitásai következtében, még hajlékától is megfosztott fegyverbiró nép. Minthogy nagyobb zsoldot adott s pontosan fizetett, magyarok is szivesen álltak szolgálatába. Már 1575-ben némi kérkedéssel mondhatta, hogy valamennyi jó katona volt Magyarországon, mind hozzá szegődött.[3] Ez baj volt ugyan a királyra, a ki nem fizette hadait, s így néhol egész várőrségek készültek távozni. De e mozgalmaknak nem politikai, hanem gazdasági hátterük volt. A fizetetlen végbeliek nem a rájuk bizott várat akarták István fejedelem kezére játszani, hanem a szükségtől gyötörve, jobb gazdát kerestek. Rueber ebben is összeesküvést látott s elfogatta az erdélyi verbunkosokat. Midőn pedig István lengyel királylyá választatott, mi nemcsak erdélyi, de magyar földön is mély benyomást tett, Rueber nyiltan ellenségkép bánt vele. Ekkor már az udvar is megrémült s Magyarországot féltette tőle. Ez aggodalomra,

[1] A titkár, Joó János ezt 1580 szeptember 3-ikán maga irja. Fellner, id. m.

[2] Tudománytár, 1842.

[3] Szádeczky, Báthory István s egy magyarországi összeesküvés. Századok, 1886. 353.

noha telvék vele a prágai idegen követek jelentései s a király és legbensőbb hívei cselekvéseiben is kifejezést nyer, Báthory István alig adott okot. Mindazáltal Rueber azt kivánta a felvidéki uraktól, hogy István királylyal, kivel barátságban, sokan rokonságban álltak, mindennemű személyes összeköttetést megszakitsanak. Minthogy ez képtelen kivánság volt, a főkapitány

Rueber János.
(Eredetije az ambrasi arczképgyüjteményben.)

üres szóbeszéd, kósza hirek alapján a király kipróbált híveit, például Forgách Simont, a dunántúli vitéz főkapitányt is gyanúba fogta. Forgáchról azt állitotta, hogy egyik szolgája látott nála három levelet, melyből árulása »bizonyos«. Leginkább azonban a magyarországi Báthoryakat, a két Miklóst (a somlyait és az ecsedit), Istvánt és Andrást vádolta, s egyikükről azt mondta, hogy

azért huzódott csicsvári várába, mert rossz a lelkiismerete. Dobó Ferencz azzal kelté fel gyanúját, hogy atyja ártatlan szenvedése miatt neheztel. A Homonnayakat hasonló, Mágócsy Gáspárt, Munkács urát meg más ilyen okokból gyanusitotta. Báthory minden iskolatársa s fiatalkori barátja gyanúba került s Rueber nyughatatlan agya már azt hitte, hogy az egész országra kiterjedő összeesküvés készül a Habsburgok ellen. A gyanusitottak, mihelyt figyelmeztették őket, a leghatározattabban tiltakoztak a róluk terjesztett hirek ellen. Másrészt Báthoryt a lengyel ügyek teljesen igénybe vették s nem avatkozhatott Magyarország dolgába. Egész őszintén feltárta szivét, mint mondotta: »meggyóntam az én lelkiismeretemnek titkait« [1] a magyar uraknak. Ha Rudolf király megtámadná Erdélyt, irta nekik, karddal fog az ország védelmére sietni. De Rudolfot, a »koronás királyt« semmi szin alatt sem akarja háborgatni. Ha megkoronázták, irta, be kell várni halálát. Ez esetre talán, ha a nemzetközi viszonyok megengedik, bejelentette volna jelöltségét a magyar trónra, mert Magyarországot szabad választó királyságnak tekintette. Azt mondotta, az alkalom csinálja a tolvajt, s ezt az alkalmat a beteges Rudolf halálától várta. De a sors másképp akarta. Rudolf túlélte, életében pedig a lengyel király nem avatkozott Magyarország ügyeibe. Mindazáltal folyton gyanúsitották,[2] a magyarokat pedig azzal vádolták, hogy el akarnak a Habsburgoktól szakadni s titokban Báthoryval tartanak. Ez alaptalan föltevés kizárt minden bizalmat, a király és az urak, főleg a felső-magyarországiak viszonyát megmételyezte s még inkább arra ösztönözte Rudolfot, hogy ne tartson országgyűlést.

A vármegyék azonban sürgetni kezdték a rendek összehívását, sőt egyesek azzal a szándékkal akartak a gyűlésen megjelenni, hogy követelni fogják a protestáns vallás szabad gyakorlatát, a nádori méltóság betöltését s a királyi hatalomnak a törvényekhez való alkalmazását.[3]

Ezek nem voltak túlzott, törvényellenes követelések. Ez alapon az új király könnyen megegyezhetett volna a rendekkel, ha egyáltalán szóba akart volna velük állani. De csak 1578 februárban tartott országgyűlést, melyre személyesen eljött, sőt maga hozta elő a sérelmek ügyét. Kijelentette, hogy nincs szándékában a fennálló viszonyokat a magyarok hátrányára módositani s a tisztán magyar ügyeket, melyek az igazságszolgáltatást s az ország szabadságát illetik, továbbra is magyar tanácsosaival intézteti. Hogy szándéka komolyságáról meggyőzze, felhívta a rendeket, válaszszanak négy tanácsost, kik közül ketten állandóan a király, ketten meg

[1] Mágócsy Gásparhoz irt fontos levele valószinüleg 1578-ból M. Tört. Tár, VIII. 213—15. Beke Antal e már rég közzétett levél kivonatát adva (Tört. Tár, 1895. 411) a keltezetlen levelet 1584-re teszi. De akkor Mágócsy Gáspár már nem élt.

[2] Azt is hiresztelték, hogy a gyermek Báthory Zsigmondot akarja magyar királylyá választatni, a mi legkevésbbé juthatott eszébe. E tervről egy 1601-diki emlékirat alapján Szádeczky Századok, 1882. 497.

[3] Fraknói, Magyar Országgy. Emlékek. VI. 189.

Ernő főherczeg mellett időzzenek. A had- és pénzügyet azonban meg sem említé, mert ezeket ő is, mint atyja, Bécsben összpontositotta s idegen főhatóságok által intézendő ügyeknek tekintette. Sajátszerű, a mit a rendek ez előterjesztésre feleltek. Fölkérték a királyt, töltse be az üresedésben levő országos közhivatalokat és szaporitsa tanácsosainak számát, kik közül négyet a fentebbi czélra ki fognak jelölni. Csakhogy — mondották — attól félnek, hogy e tanácsosok Bécsben tartózkodása sem vet véget az idegen befolyásnak. Arra kérték tehát a királyt, hogy csupán magyarokkal intéztesse a magyar ügyeket, s Magyarországban csak a magyar kanczellária útján kiadott rendeletei birjanak érvénynyel. Ez ellen a királynak sem volt kifogása. De figyelmeztette a rendeket, hogy a »vegyes« ügyekben (a had- és pénzügyben) ne kivánjanak ujitást, hanem maradjon meg a Ferdinánd és Miksa alatti állapot. Viszont a maga részéről igérte, hogy gondoskodik az ügyek gyors elintézéséről. Ezzel

Rudolf szobra.
(A bécsi udvari műtörténeti múzeumban.)

az országgyűlés megelégedett, s ha a király legalább azt a keveset beváltja, a mit igért, a kedélyek lecsillapultak volna. De az országgyűlés után Rudolf Prágába vonult s ott minden egyébbel foglalkozott, csak magyar ügyekkel nem. Az 1580 tavaszára hirdetett országgyűlésen meg sem akart jelenni. De Ernő főherczeg eleinte nem vállalkozott képviseletére, hanem arra kérte, jőjjön személyesen Pozsonyba, különben a gyűlés viharos lefolyást vehet. A király nem mozdult Prágából s Ernő főherczeg jóslatai beteljesültek. A rendek igazán megrenditő képet adtak az ország szörnyű bajairól. A legmeztelenebb önkény uralkodott mindenütt. A nemességet a királyi kamara zaklatta törvénytelen jószágfoglalásaival s másnemű visszaéléseivel. A jobbágyokat, kik — mint a rendek mondották — nyomoruságukban már csak a haláltól, vagy a töröktől várják a megmentést, a falánk idegen kapitányok és rakonczátlan zsoldosaik önkénye juttatta a legnagyobb nyomoruságba. A rendek keservesen panaszolták, hogy a visszaélések orvoslására irányuló javaslataik mindig a bécsi főhatóságokhoz utasíttatnak, melyek egyszerüen félre teszik. Elmondották, hogy a magyar hatóságok teljesen elvesztették tekintélyüket. A királyi helytartónak csak az igazságszolgáltatás hagyatott meg, minden egyebet, főleg a hadügyeket elvonták tőle. A magyar kanczellária útján érkező rendeleteket az idegen kapitányok számba sem veszik, s ez a kanczellária s általában a magyar tanácsosok teljesen mellőztetnek. A törvény elvesztette tekintélyét, a bűntény mindennapivá lett és büntetlen marad. Az isten irgalmára kérték tehát a királyt, könyörüljön az országon, töltse be az üresedésben levő egyházi és világi méltóságokat, főleg a nádorságot, állitsa vissza a magyar hatóságok régi jogkörét s velük intéztesse a magyar ügyeket. Ekkor is biztositották rendületlen hűségükről. De hozzá tették, hogy, ha panaszaikat még a jelen országgyűlésen nem orvosolja, ők viszont adót nem szavaznak meg. Ez maradt ekkor a rendiség egyetlen fegyvere, melyet a királyi hatalom túltengése ellen még alkalmazhatott. A rendek erélyes fellépésüket azzal indokolták Ernő főherczeg előtt, hogy haza sem mernek térni, ha a katonaság kihágásait meg nem fékezik, mert attól kell félniök, hogy jobbágyaik ellenük lázadnak. Különösen e baj orvoslását és Egerben és némely más várban magyar kapitány alkalmazását kérték. Ez esetre készek voltak az adót megszavazni. Elejtették tehát a nagy alkotmánysérelmeket s csupán két positiv visszaélés orvoslásához kötötték az adómegajánlást. De maga Ernő főherczeg hiusitotta meg, hogy e szerény kivánságaik teljesittessenek. Német tanácsosai ösztönzésére bizalmasan értesitette bátyját, hogy inkább az adóról mondjon le, semhogy megengedje, hogy a magyar várakban magyar, nem pedig német kapitányok legyenek. Mindig igen fontos ez, de kétszerte fontosabb — irta neki — most, midőn mindenfelől veszélyes ármányok jelentkeznek. Ráfogta tehát a szerencsétlen rendekre, hogy forradalmárok, mert azt merik kérni, hogy az embertelen katonacsőcselék a sanyargatott lakosságot agyon ne kinozza s

koldusbotra ne juttassa. A király természetesen azt tette, a mit Ernő főherczeg javasolt. Egy vigasztaló szava sem volt szerencsétlen népéhez, s az idegen zsoldosok elleni panaszokat azzal ütötte el, hogy a magyar katonák sem bánnak jobban a néppel. A rendeket elfogta a keserűség. A király második leiratát meg sem akarták hallgatni, s midőn egyesek felolvastatni kivánták, többen azt kiáltották: kár az időért, mert úgy sem segit a bajon. Erre a kanczellár haragosan kérdezte, honnan tudják, mi van a leiratban? »Semmi jó sincs benne« — volt a rendek válasza. A főherczeg megrémült s azt hitte, forradalommal áll szemben. Német és magyar tanácsosai élesztették bizalmatlanságát, sőt azt ajánlották, fogassa el az ellenzék fő szónokait, kik pedig a Batthyányak, Nádasdyak, Forgáchok, Révayak, csupa olyan nemzetségek sorából kerültek ki, melyeknek a Habsburgok magyar koronájukat köszönték. De nem ez menté meg őket a Dobó István sorsától. A főherczegben meg lett volna a szándék, de hiányzott a mersz, s erőszakos eszközök alkalmazását akkorra halasztotta, mikor az »engedetlenség« nagyobb arányokat ölt. A rendek férfias kitartással ismételték panaszukat. Ekkor hangzott fel először ajkaikon a keserű szó, hogy Magyarország provinciává sülyedt. Szenvedélyesen kifakadtak az idegenek s uralmuk ellen s ujra kérték a királyt, állitsa vissza az ország önálló kormányát. A köznemesek sorában főleg Csányi Bernát, Geszteli György és Megyeri, a főrendek közt Batthyány Boldizsár élesztették az ellenzéki szellemet, s a főherczeg nemcsak megneheztelt rájuk, hanem egyiket-másikat sikkasztónak, közpénzek hűtlen kezelőjének bélyegezte. Mindez nem volt alkalmas a kedélyek kiengesztelésére s az országgyűlés eloszlott a nélkül, hogy adót ajánlott vagy törvényt alkotott volna.

A főherczeg, kinek a balsikerben nagy része volt, azt ajánlotta a királynak, hogy a legközelebbi országgyűlést maga vezesse, s ha ekkor is hasonló engedetlenséggel találkozik, fenyitse meg a »hütleneket és engedetleneket«, első sorban a szóvivőket.[1]

A király azonban általában nem akart új országgyűlést, bármi szüksége lett volna az adóra. Növelték bizalmatlanságát Rádeczy István (1581 márczius óta) helytartó besugásai, ki ujra »titkos összeesküvésekről«, szövetkezésekről tett neki jelentést, melyek czélja kényszeriteni a királyt, hogy a nádori és primási állásokat betöltse. Ez természetesen ismét megadta az ürügyet az országgyűlés elhalasztására, mit még a Prágában levő külföldi diplomaták, sőt a hű spanyol követ sem találtak igazoltnak. Végre azonban 1582 januárban Rudolf részvételével megnyilt az országgyűlés. A királynak azon szerencsés ötlete támadt, hogy önként elismerte, hogy a rendek »nem ok nélkül« panaszkodnak. Ez jó hatást tett s a rendek küldöttségileg köszönetet mondtak érte a királynak. De

[1] Fraknói, Magyar Országgy. Emlékek, VI.

szörnyü szenvedéseiket s megszámlálhatatlan bajaikat ez nem szüntette meg s most is előbb a sérelmeket akarták tárgyalni, nem pedig az adó ügyét. De a király s egyes főurak kérelmére megváltoztatták a sorrendet, megszavazták az adót s csak azután tértek át a sérelmekre, melyek orvoslását a király előzetesen kilátásba helyezte. Rudolf maga hangsúlyozta, hogy a legtöbb bajt a katonaság kihágásai okozzák, melyeket szigoruan el fog tiltani. De — mondotta — mig a zsoldfizetés szabályosan nem történik, alaposan a bajnak véget nem vethetni. Hozzá tette, hogy a kapitányi állásoknál nem mellőzheti az idegeneket, mert idegen országok adják a pénzt a végek fenntartására. De nem mellőzi a magyarokat sem, s maga óhajtja leginkább, hogy az ország visszajusson abba az állapotba, melyben nem szorul többé a külföldre. Hogy az idegen kapitányok az igazság kiszolgáltatásába avatkoznak, abban — mondá — az urak és nemesek is hibásak, kik nem a törvény utjára lépnek, hanem a kapitányok beavatkozását kérik ki. Máskülönben ismét hangsulyozta, hogy a kormányzat tekintetében lelkiismeretesen megtartja az 1569-iki törvényeket. A rendek ezzel nem elégedtek meg, mire a király azt felelte, hogy a törvény alapján áll s nem alkalmaz kevesebb magyart, nem viseli kevésbbé szivén az ország szabadságait, mint elődei. A rendek végül csak arra szoritkoztak, hogy a rövid törvénykönyv egy cikkelyébe (VIII. cz.) fölvették azon kérésüket, hogy a király az országot régi állapotába helyezze vissza, a közszabadságot tartsa fenn s a visszaéléseket orvosolja.

Az országgyűlési tárgyalások sima lefolyása kielégitette a királyt s már 1583 áprilisban ujra összehivta a rendeket. Maga is megjelent körükben, testvérei: Mátyás és Miksa főherczegek kiséretében. Sőt nem üres kézzel jött, hanem sokféle engedményt hozott. Több fontos kapitányságra magyart nevezett ki s üresedés esetén jövőre is figyelemmel akart a magyarokra lenni. Felső-Magyarországba főkapitányul Miksa főherczeget készült küldeni, hogy ott, mint Ernő főherczeg Alsó-Magyarországban, rajta legyen, hogy a katonaság kihágásai véget érjenek. A közjogi sérelmeket illetőleg a király egészen új tervvel állt elő. Felhivta a rendeket, jelöljenek ki a magyar tanácsosok közül négyet, kik közül kettő mindig a királyi udvarban lakjék. Ezek tanácsával akart a király a tisztán magyar ügyekben élni. Sőt az illetőket a vegyes, vagyis katonai és pénzügyek elintézésénél a hadi tanács és udvari kamara üléseire is meg akarta hivatni. Ezzel Rudolf az úgynevezett vegyes ügyeket, melyekre ez időben a magyarok épen semmi befolyást nem gyakoroltak, legalább közös ügyekké készült tenni, a menynyiben intézésükbe a magyarokat is igyekezett bevonni. A rendek azonban mint annak idején az 1569-iki törvényt, úgy ezt az ujitást sem értették meg. Hogy mit akarnak, nem tudták szabatosan kifejezni. Ők csak azt érezték, hogy nagyot fordult a világ, hogy nem magyarok intézik az ország sorsát. Azt felelték tehát, hogy 1548 óta nehéz bajok harapóztak el, melyeket meg kell szüntetni, s az ország szabadságait vissza kell állitani.

E zavaros formulában nyert kifejezést az a vágy, hogy Magyarország ismét szabad és önálló legyen. Végül tettek határozott javaslatot is és kijelentették, hogy tisztán magyar ügynek tekintenek mindent, a mi Magyarországot akár hadügyi, akár pénzügyi, akár egyházi, akár világi szempontból érinti. Nincsenek tehát külön vegyes ügyek. Alakitson a király a helytartó elnöklete alatt magyar kormánytanácsot, mely a kisebb ügyeket maga, a nagyobbakat pedig a király elnöklete alatt, a főurak részvételével intézze. E tervezetben végre bennfoglaltatott az az eszme, hogy Magyarország a magyaroké s ügyeibe idegenek nem avatkozhatnak. Csakhogy a rendek javaslata két szarvashibában leledzett. Az egyik az, hogy ellentétben állt az 1569-iki törvénynyel, a másik meg az, hogy kivihetetlen volt, mert a fontosabb ügyekre ajánlott államtanács-féle intézmény nem tudta volna teendőit a kellő gyorsasággal végezni.

A királyt meglepték a rendek kivánságai, melyek, mint mondá, elütnek az eddigi gyakorlattól. A gyűlésen hosszú és heves viták folytak s Batthyány Boldizsár és Nádasdy Ferencz is a nemesség részén küzdöttek. Ez erélyesen hangoztatta, hogy a király egységes kormányt adjon az országnak, mely azóta pusztul és hanyatlik, mióta ügyeit annyi sokféle tanács, kanczellária és hatóság intézi. Mindazáltal végre megszavazták az adót, még pedig két évre s csak azt tették be a törvénykönyvbe, hogy jövőre nem lesznek képesek adót ajánlani, ha ősi szabadságaik vissza nem állittatnak.

A zajos viták tehát kielégitő eredménynyel záródtak. De az idegbeteg Rudolfra oly kinosan hatottak, hogy közvetlen érintkezését az országgyűléssel ettől fogva örökre megszakitotta. Soha többé nem volt rávehető, hogy megjelenjék hű magyar rendei körében, noha panaszaik, elégedetlenségük jogosultságát maga elismerte. Sőt Magyarországba sem jött többé, bármi sok bajnak vehette volna elejét egyszerü megjelenésével. A búskomor király palotájába zárkózott, hol az idegen környezet folyton a »magyar kevélység« megtörésére, kiirtására nógatta. De nemcsak idegenek befolyásolták ily irányban. Magyarországi helytartója, Rádeczy István püspök sem szünt meg figyelmeztetni, hogy az »erdélyi asszony« (Izabella királyné) egykor eltette láb alól a két Kendyt és Bebeket, Lengyelország mostani királya pedig, mint erdélyi vajda, kiűzte Békés Gáspárt. A történelem — irta neki (1583-ban) — sokakat emlit, kik hatalmuk alapját biztositani tudták. »Okuljon tehát felséged is e példákon, gondoljon valamit, törje meg a magyarok gőgjét.« A király gondolhatott is sokat, beteg lelke azonban nem birta magát tettre szánni. Nevéhez nem füződik olyan erőszak és vérengzés, minőt helytartója ajánlott. Maga nem küldött vérpadra senkit, de politikája megszámlálhatlan ezreket juttatott halálba és inségbe.

Legszerényebb igéreteit sem váltotta be, a sérelmeket nem orvosolta, s minthogy e nélkül, mint több izben figyelmeztették, országgyűlést tartania hasztalan lett volna, évekig nem hivta össze a rendeket. 1585 tavaszán Ernő főherczeg többekkel tanácskozott ugyan, hogyan lehetne a rendek

zajos vitáinak elejét venni. De ők sem tudtak más eszközt, mint a sérelmek orvoslását. A király azonban hagyta a dolgokat úgy, a mint voltak, s különösen attól riadt vissza, a mit sokfelől ajánlottak, hogy személyesen jelenjék meg az országgyűlésen. Fölmerült az az eszme, hogy Ernő főherczeg vezetése alatt »ideiglenes«, rendkivüli országgyűlést tartsanak, kizárólag adómegajánlás czéljából, ellenben minden egyéb ügy a rendes országgyűlésre maradjon, melyen — valamikor — a király is megjelenik.[1] De a halva született terv hamar elejtetett, s mindenfelől országgyűlést sürgettek. A királyi tanács tizenhárom próbás hűségü tagjai, a hős Pálffy Miklós,[2] Istvánffy Miklós, a jeles, de elfogult történetiró és igazságtalan biró,[3] Joó János személynök s három püspök Ernő főherczeget irásban felkérték, figyelmeztesse a királyt az ország szörnyü pusztulására s az általános zürzavarra. Elmondották, hogy a végvárak ellenállásra képtelen állapotra jutottak, alig van bennük némi hadiszer, eleség pedig épen nincs. Sőt kapitányaik sincsenek s a hol vannak, ott úgy bánnak a katonával, hogy az ellenség sem bánhatnék vele kegyetlenebbül. Kérték tehát a királyt, jőjjön mielőbb az országba, bánjék atyailag a magyarokkal, mert többi országait csak úgy tarthatja meg, ha megmenti Magyarország még megmaradt részeit. Végre Rudolf engedett s összehivta az országgyűlést, mely 1587 novemberben kezdte tanácskozásait. A királyt Ernő főherczeg helyettesitette. A főherczeg érezte ugyan, hogy bizonyos engedményekkel kell a közvéleményt megnyugtatni. De maga sem tudta, minőkkel, s különösen nem akart eltérni az 1569-iki törvénytől, mely ellen a rendek évek óta heves küzdelmet foglaltak. Megint csak e törvény megtartására utalt, mire a rendek azt felelték, hogy az 1569-iki törvény nem örök időkre alkottatott, s hogy, mint régibb felszólalásaik bizonyitják, soha sem elégitette ki őket. Most új javaslatot tettek tehát. Állitsa vissza a magyar királyi tanácsot s általa intéztessen a király minden magyar ügyet. Ez ügyeket a rendek három csoportba osztották. Az elsőbe a szorosan vett belkormányzati és igazságszolgáltatási (melyeket az 1569-iki törvény tisztán magyar ügyeknek nevez), a másodikba a had-, a harmadikba a pénzügyet sorolták. Mindezeket, mondották a rendek, más

Ernő főherczeg aláirása.

[1] Kitől ered ez eszme, nem bizonyos. De minden esetre azért vettetett föl, mert a király nem akart az országgyűlésre elmenni.

[2] Jedlicska, id. m. 297.

[3] Történetirói működésével foglalkozik Kerékgyártó Árpád: Irodalomtört. Közl. II. és Károlyi Árpád: Okmányok Mihály vajda 1598-iki meghódolása történetéhez. Tört. Tár, 1879. 41. Utóbbi Istvánffy saját jelentéseiből mutatja ki, hogy történeti művében azt is tévesen irja le, a miben saját maga közvetlenül részt vett. Birói működését ugyancsak Károlyi világitotta meg: »Illésházy István hütlenségi pöre« cz. fontos művében.

országokban honfiak intézik. Illő tehát, hogy Magyarországban szintén kizárólag magyarokra bizassanak. Itt azonban néhány esztendő óta az ügyeket idegenek, a bécsi hadi tanács és kamara ragadták magukhoz, annyira, hogy még a magyar kanczelláriának sem maradt hatásköre. Arra kérték tehát a királyt, hogy igéretéhez képest állitsa vissza az ország szabadságait. Ezzel a rendek sok évi tévelygés és tájékozatlanság után végre határozott alakot tudtak adni a lelkükben élő vágyaknak. A független államiságnak megfelelő kormányzatot kivántak országuknak. Igaz ugyan, hogy hozzá tették, hogy óhajaik teljesitése után is meghallgathatja a király az ország fontosabb ügyeiben idegen tanácsosait s alkalmazhat idegeneket a katonai szolgálatban. Mindazáltal elég határozottan formulázták kivánságaikat, melyek Ernő főherczeget egészen kihozták sodrából. Elfogadhatatlanoknak tartotta azokat s egyelőre azt kivánta, hogy a rendek szűkebb körü bizottságot küldjenek ki sérelmeik előterjesztésére. Ez megtörtént és 12 tagu bizottság külön iratot szerkesztett, mely még hevesebben kikelt az idegen uralom ellen. Ez hozta — mondja — az országot mostani gyászos állapotába, mig a régi kormányrendszer mellett, melynek visszaállitását sürgeti, szerencsés volt a magyarság. Ez okirat is a királyi tanács helyreállitását követeli s azt mondja, hogy ha a tanács nem lehet állandóan a király körül, évnegyedenkint tartsa üléseit. Ez utóbbi mozzanatot ragadta ki a főherczeg, s hogy az országgyűlést az adó gyors megszavazására birja, kilátásba helyezte, hogy a magyar tanácsosok évnegyedenkint összehivatnak s a tisztán magyar ügyeken kivül a magyar katonai és török diplomatiai ügyekben is meghallgattatnak, sőt a katonai és pénzügyi dolgokban fölmerült sérelmeket szintén e tanács fogja tárgyalni. A bizottság azonban észrevette, hogy a főherczeg érintetlenül hagyja a kérdés velejét s más térre akarja az ügyet vinni. Kereken kijelentette tehát, hogy itt arról van szó, hogy a magyar tanács régi hatásköre helyreállittassék, idegen hatóság Magyarország dolgába ne avatkozzék, az idegen tisztviselők eltávolittassanak s minderre nézve még a jelen országgyűlés folyamán törvény hozassék. A főherczeg e nyilatkozatot erősnek, kiméletlennek találta s nagyon megneheztelt érte. Egyes magyar tanácsosai megerősitették e felfogásában. Nem nyugodott tehát, mig az iratot a rendek meg nem semmisitették. Igy a király a gyűlés eredményével meg lehetett elégedve. Mindazáltal Rudolf készakarva szerzett magának bajt s az országgyűlési törvénykönyv záradékába beiktatta, hogy két (kisebb jelentőségü) czikkelyt nem erősit meg. A vármegyék, mikor a törvénykönyvet kihirdetés végett megkapták, úgy okoskodtak, hogy, midőn a király a két czikkelyt jóvá nem hagyta, az egész törvénykönyvet érvénytelenné tette. Nem is akarták a benne megszavazott adót behajtani s az adóbehajtás tényleg hosszu késedelmet szenvedett.

Az 1587/88-iki gyűlés azonban látszólag a közjogi sérelmek terén sem volt meddő, mert 1. visszaállitotta a magyar királyi tanácsot s évnegyedes gyűlések tartására utasitotta, sőt az első ülést 1588 ápril 20-ikára tűzte ki;

2. országos vizsgálatot rendelt el a pénz- és hadügyek állapotának kideritésére s a kirendelt vegyes bizottságokat (tagjaikat részben a király, részben az országgyűlés nevezte ki) utasitotta, hogy jelentéseiket a tanács első ülésén bemutassák; 3. felkérte a királyt, hogy mielőbb új országgyűlést tartson, de addig is állitsa helyre az ország régi szabadságát. A király e határozatokat úgy intézte el, hogy öt évig nem tartott országgyűlést, a magyar tanács jogkörét nem állitotta helyre, a vizsgáló-bizottságok jelentéseit meg egyszerüen félretette. A magyar tanács 1588-ban összeült ugyan. De mivel a király nem volt Bécsben, Ernő főherczeget pedig nem látta el a kellő meghatalmazással, hogy az esetleges határozatokat végrehajtassa, a törvénynek a királyi tanácsra és gyűléseire vonatkozó határozata holt betü maradt. A régi gazdálkodás folyt tovább változatlanul, a bécsi hatóságok intézték Magyarország ügyeit ezután is, s a fizetetlen katonaság sáskaseregként élte ki a népet. Az elégedetlenség nőttön nőtt és fenyegető szavakban nyilvánult. A felvidéki vármegyék, sőt a horvát rendek is igen éles szavakban fejezték ki elkeseredésüket, s közelgő zivatar előjelei mutatkoztak mindenütt. A hű Pálffy s nyolcz más királyi tanácsos már 1591-ben (márczius 30-ikán) figyelmeztették a királyt, vessen véget az ország szörnyü bajainak, mert ha tovább is igy mennek a dolgok, a nép fel fog lázadni.[1] Az idegen diplomaták, első sorban a nuntius, hasonló szellemben működtek s minthogy az új török háboru iránt alig lehetett többé kétség, Rudolf csakugyan engedett, s a rendek 1593 februárban Pozsonyban megkezdhették tanácskozásaikat. A király nem jött el, hanem a gyűlés vezetését, minthogy Ernő főherczeg egészen lejárta magát a magyarok előtt, másik öcscsére, Mátyás főherczegre bizta. Hogy némileg megengesztelje s meggyőzze őket, hogy a hazájukra vonatkozó diplomatiai ügyekben nem mellőztetnek, előterjesztette a III. Zsigmond lengyel királylyal 1589-ben kötött békeszerződést. Ez azonban nem érdekelte a rendeket, kik annak tárgyalását a jövő országgyűlésre halasztották. Annál többet foglalkoztak azzal a kérdéssel, mi lesz a török békéből? A rendek nem féltek a háborutól, mely az eddigi állapotnál rosszabb úgy sem lehetett, hisz most török és német egyaránt dúlta őket. Készek voltak a királyt támogatni, de csak oly feltétellel, ha visszaállitja az ország szabadságát, mert »a ki nem szabad, az harczolni sem tud«. Máskülönben is hevesen nyilatkozott meg szenvedő lelkük kererüsége. Kérlelhetetlenül pálczát törtek a rossz kormányzat felett. Most is azt akarták, a mit az előbbeni gyűlésen hasztalan sürgettek: az idegen uralom megszüntetését, a nádori, sőt a régi kincstartói, az esztergomi érseki s más üresedésben levő állások betöltését s a bán törvényes hatáskörének visszaállitását. Több izben hangsulyozták, hogy, ha kéréseik nem teljesittetnek, a »végszükség« eszközeihez folyamodnak, mihez joguk van, mert életüket minden áron meg akarják menteni, hisz az állatnak is ezt sugja ösztöne. »Közelinek látjuk —

[1] Jedlicska, id. m. 421.

mondották utóbb — az időt, mikor végkép elveszünk. De hisz már alig van veszteni valónk, hacsak magunkat, feleségünket, gyermekeinket, csekély vagyonkánkat fel nem prédálja a kegyetlen ellenség vérszomja. De mi haszna lesz abból a kereszténységnek, ha minket tűzzel-vassal elpusztitanak? És ki fogja vagyonát megosztani ama kevesekkel, a kik életben maradva, idegenben, számüzöttekként fognak bolyongani?«[1] Mindazáltal készek voltak 6000 lovas- és 3000 gyalogosból álló mezei hadat kiállitani s eltartani. Ezzel azonban még inkább magukra zuditották a főherczeg környezetét, különösen a hadi tanácsosokat, kik az ajánlat mögött veszedelmet szimatoltak. Azt mondották, hogy az ajánlattal a rendek külön magyar »hadsereget« akarnak állitani, a mi pedig meg nem engedhető. Némelyikük nézete szerint a tervezett sereggel a magyarok a Habsburg-háztól való elszakadásukat akarják előkésziteni, még pedig esetleg — a havasalföldi vajda segélyével. E szerencsétlen környezetben Mátyás főherczeg viselte magát a legtapintatosabban s elismerte, hogy a rendeknek van okuk a panaszra. Erre a rendek elálltak a mezei had kiállitásától s pénzben tetemes segélyt szavaztak meg.

Nem csupán a magyarok voltak Rudolf kormányzatával méltán elégedetlenek. A horvátok és szlavónok még inkább elkeseredtek, mint a magyarok, mert a király politikája még szörnyebb helyzetbe hozta őket. Az utasitásban, melyet a pozsonyi országgyűlésre küldött követeknek adtak, hajmeresztő dolgokat irtak sorsukról, s könnyekig megindító a kép, melyet országuk állapotáról festettek. Két év alatt a boszniai pasa 26 várat és erődöt foglalt vagy pusztitott el s valami 35,000 embert hajtott rabságba. A fizetetlen királyi had nemcsak nem védte a népet, hanem feldúlta azt is, a mit az ellenség meghagyott. Elrabolt, elrontott mindent, felperzselte a házakat, letépte az emberek testéről a ruhát. A kegyetlenségben a kapitányok jártak legelől, kik közül némelyik dús vagyont gyüjtött. A rendek utasitották tehát követeiket, hogy híven összetartsanak a magyarokkal és segitségükkel igyekezzenek a bajokat orvosolni. De ha igy sem boldogulnak, jelentsék ki ünnepélyesen, hogy végső veszedelmükben akként segitenek magukon, a mint épen lehet.[2] Ezzel a horvát-szlavón rendek hivatalosan fölvetették a királytól való elszakadás eszméjét.

Ez volt a hosszu béke gyászos korának utolsó országgyűlése. Csakhamar kitört a háború, mely Rudolf király uralmára villámháritóul szolgált. A háború más irányba terelte az ország figyelmét, s az elkeseredés explosiv kitörését későbbi időszakra halasztotta.

[1] Fraknói, Magyar Országgy. Emlékek, VIII. 21.
[2] U. ott, VIII.

VI. FEJEZET.

Erdély és a Báthoryak. A vallásügy.

Erdély és a magyar király területének végleges különválása, a szellemi separatio csak 1571 óta következett be. Ekkor az ország új uralkodó családot kapott, melynek, mint egykor Zápolyai Jánosnak, rengeteg vagyona egyengette az utat a trónra. A trónalapitó, Báthory István azonban már 1576 május 1-én lengyel királylyá koronáztatott és soha sem látta többé hazáját.

De mint lengyel király is megtartotta az erdélyi fejedelmi méltóságot s gyakorolta a fejedelmi jogokat. Mindazáltal, mihelyt a lengyel trónt

Báthory Kristóf aláírása.

elfoglalta, testvérét Kristófot választatta meg erdélyi vajdává, ki hat évig állt a kormányzat élén. Csöndes, békét, nyugalmat szerető, beteges ember volt, s mikor neje, Bocskay Erzsébet (1581 február 25-ikén) meghalt, a csapás teljesen lesujtotta. Összehivta az országgyűlést, s István király beleegyezésével május 1-én kiskoru fiát, Zsigmondot (szül. 1572-ben) választatta utódjává, mire május 27-ikén meghalt. Végrendeletében a gyermek nevelését Gálffy Jánosra[1] s addigi gyóntatójára, Leleszi János jezsuitára, a kormányhatalmat meg 12 tagu regensségre bizta. De a sok regens mellett a kormányzat nehézkesen folyt s azért István király (1583-ban) háromra szállitotta le számukat. Ettől fogva Kendy Sándor, Kovacsóczy Farkas és Sombory László kezelték, mint helytartók, a főhatalmat. De az erdélyiek e számot is soknak találták s egyetlen kormányzót óhajtottak. Tényleg a három úr egyikének sem volt tekintélye, s az országgyűlés csakhamar

[1] Jakab Elek közlése: Századok, 1895.

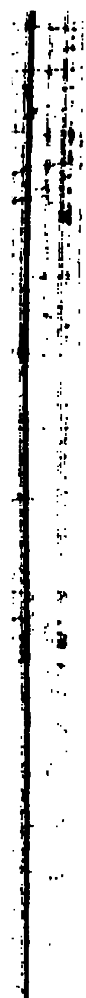

BÁTHORY ISTVÁN LENGYEL KIRÁLY.

BÁTHORY ISTVÁN LENGYEL KIRÁLY.

(Köber Márton egykoru festménye a krakkai misszionariusok kolostorában.)

mindenféle »tumultus és verekedés« szinhelyévé lőn. István király számba véve a közkívánságot, 1585 tavaszán Ghyczy Jánost nevezte ki Erdély teljhatalmu kormányzójává.

A portán meg voltak elégedve a Báthoryak erdélyi kormányzatával, és Kristófot 1576-ban ép oly készségesen megerősitették, mint kiskoru fiát, Zsigmondot, 1581-ben. István királylyal a szultán viszonya, noha a király ismételve foglalkozott törökellenes európai liga eszméjével, mindvégig igen szivélyes maradt. A porta annyira érdeklődött a Báthoryak iránt, hogy, a mint 1585-ben az orosz czár halálának hirét vette, nyomban követet küldött, hogy törökbarát czár választását segitse elő, másrészt meg István királyt felhívta, hogy unokaöcscsét, Báthory Endre bibornokot választassa meg czárrá.[1] A viszony az erdélyi fejedelmi család és a porta közt zavartalanul kedvező volt tehát, és pedig nemcsak látszólag, hanem valójában is. Mindazáltal a török politika óvatos, gyakran kétkulacsos jellegének megfelelően a portán mindig tartottak valakit készletben, a kit szükség esetén az erdélyi fejedelem ellen kijátszhatnak. Ez időben ilyen politikai játékszer volt Markházy Pál. A király területéről szökött Erdélybe, hol nagy »partiet« csinált. Nőül vette Nisovszky özvegyét, a havasalföldi vajda leányát. De brutális ember volt és durván bánt nejével, ki végre elválasztatta magát tőle, mire Markházy a portára ment. Ott meg voltak ugyan Kristóf fejedelemmel elégedve, de jobbnak hiányában eszközül használták és fejedelemjelöltté tették Markházyt. Napja azonban hamar letünt. A Jedikulába zárták, mire török hitre tért, s ezzel elvesztette tulajdonképeni értékét, mert arra, hogy mohamedánt ültessenek Erdély székébe, Konstantinápolyban csakugyan nem gondolhattak komolyan. Markházy visszanyerte ugyan szabadságát, fel-fel is tünt időnkint a láthatáron, de a politikai viszonyok alakulására befolyást nem gyakorolt.

Több bajt okoztak egyes magyarországi pasák, kik a királyi terület pusztitását és hódoltatását annyira megszokták, hogy az erdélyi részeket sem kimélték többé. Hasztalan parancsolt nekik ismételve békét a szultán, a rakonczátlan végbeliekkel ő sem birt, s Biharban egyes községek[2] már ekkor behódolásra kényszerittettek. Nagyobb arányokat azonban a baj csak 1589 után öltött, mikor töméntelen olyan községet kényszeritettek behódolni, melyekről hivatalosan megállapitották, hogy nincsenek benn a régi defterekben, vagyis ez ideig nem hódoltak.[3]

Erdély békében élt déli és keleti szomszédaival, a moldva és oláh vajdákkal is. Péter oláh vajda 1585-ben kisebb haddal betört ugyan. De mikor látta, hogy az erdélyiek készen várják, paraszt ruhában tiz hű emberével a hegyeken át Magyarországba szökött, hova állitólag sok kincset küldött előre. Magukra maradt katonái azonban kifosztották a táborban.

[1] Konstantinápolyi jelentés szeptember havából, a tört. bizottság másolatai közt.
[2] Rozvány György, Nagy-Szalonta tört.
[3] Ráth Károly, Török-magyar viszonyok. M. Akad. Értesítő, 1862.

hagyott társzekereit. De az erdélyiek rájuk törtek s elvették tőlük a zsákmányt, melyet megküldtek a szultánnak,[1] ki viszont díszparipával és aranyos ruhával jutalmazta hűségüket. Mindazáltal a török telhetetlenség azzal vádolta őket, hogy Péter kincseiből 200,000 aranyat eltulajdonitottak, sőt ők tették lehetővé Péter menekülését. Ez ügyben csausz is járt Erdélyben.[2] Cakhogy a dolog hamar abban maradt. A fejedelemség az időben, mikor a szomszéd királyi terület a beteg Rudolf uralkodói képtelensége, a törökök örökös betörései, az idegen zsoldosok vadállati kegyetlensége következtében csaknem végromlásra jutott, elég békés állapotnak örvendett, s a lakosság háboritlanul szentelhette magát szellemi és anyagi érdekei ápolásának.

A portával való jó viszonyuk maga is kizárta, hogy a Báthoryak a bécsi és prágai udvarral hasonló szivélyes diplomatiai érintkezésben legyenek. Báthory István ezt is megkisérlé, s minthogy katholikus volt, minthogy titokban hűséget esküdött a magyar királynak, a dolog természetéből következett volna, hogy a Habsburgok teljes erővel támogassák. De az udvarnak nem kellett olyan fejedelem, a kiben erős uralkodói képesség van, s a ki kis országát hatalmassá, számot tevő tényezővé tudja tenni. Inkább széttépte a reá nézve egy hadjárat sikerével felérő speieri szerződést, semhogy Erdély s a Báthory-uralom szilárdulását megtürje. Féltette magyar birtokait, melyeket az udvari politika a leggyászosabb helyzetbe juttatott. Attól tartott, hogy látva Erdély nyugalmas fejlődését, békés sorsát, a magyarokban is felébred az Erdélyhez való csatlakozás vágya. Hogy Erdély is zűrzavarba jusson, az udvar támogatta mindazokat a mozgalmakat, melyek Báthory István megbuktatására irányultak. Midőn István lengyel király lett, még inkább megijedtek s a magyar koronát féltették tőle. Akármit tett, azt e szempontból itélték meg. Midőn családi jószágait kérte vissza Rudolftól, azt mondták, hogy igy akarja hóditó terveit előkésziteni, sőt az 1583-iki országgyűlés »makacsságát« is neki tulajdonitották.[3] Báthory István mint lengyel király is szerette magyar hazáját, különösen Erdélyt, melyről végrendeletében[4] hálásan emlékezett meg. »Hazámnak, mely szült és boldogitott, sokat tartozom,« irja végrendeletében. A mi jót élvezett, azt itt élvezte, mert mint maga bevallotta, fényes sikerei daczára »keserü« volt élete az idegen földön, a lengyelek közt. De mindig lengyel király volt, lengyel nemzeti politikát csinált, e politika érdekében viselt győzelmes háborúkat az orosz ellen, s a lengyelek nem is támogatták volna magyarországi terveit. Mindazáltal a prágai udvar és Erdély viszonya állandóan hideg maradt, s a két udvar közt olyan idegenség állt fenn, mintha országaikat tengernyi sivatag választotta volna el.

[1] Konstantinápolyi jelentés a készpénz és kincsek részletes lajstromával, a tört. bizottság másolatai közt.
[2] Július 4-iki jelentés u. ott.
[3] San Clemente bécsi spanyol követ különféle jelentései 1581—83-ból u. ott.
[4] Csopey László: Budapesti Szemle, 1888.

A kielégitő nemzetközi viszonyok közepett azonban megvoltak Erdélynek is a maga belső bajai. Ezek közt első helyen a székely kérdés és a vallásos mozgalmak álltak, ámbár csak a következő évtizedben nőttek

Gyulai Pál könyve Báthory István orosz hadjáratairól.
(Egyetlen példánya a marosvásárhelyi gróf Teleki-könyvtárban.)

valóságos nemzeti veszedelemmé. A székelyek a szittyáktól származtatták, az ország legrégibb lakosságának mondották magokat. Erős önérzetüket fokozták nemesi jogaik és régi kiváltságaik. Ők tették Erdély egyik nemzetét s bérczes

hazájukban régi törvényeik szerint éltek nagy mezővárosaikban vagy községeikben. Mind földművelést űztek s a mig saját uraik voltak, semmi áron sem akartak a mezei munkában oláht alkalmazni. A mit maguk nem végezhettek, abban inkább czigányt, — ezek is nagy számmal éltek az országban — mint oláht használtak napszámosul. Oláh ez időben nem is lakott földjükön. Háborúban ők szolgáltatták az erdélyi véderő legfőbb elemét; 40—50,000 embert tudtak talpra állitani, csupa jól megtermett, edzett, vitéz katonát, kik jó vezetés alatt csodát műveltek, ámbár a székely had tökéletlen, elavult szervezetével s a kellő fegyelem és hadi tudomány hiányában rendesen nem volt nagy számához képest eléggé értékesithető. Lóháton harczoltak s igen jó, erős, ámbár kis lovaik voltak. Királyi vagy földesúri várak az ő földjükön nem épültek. Központjuk, legkiválóbb városuk Székely- (ma Maros-) Vásárhely volt. A katonáskodással teljesitették legfőbb kötelességüket az állam iránt, mely csak meghatározott, de nagyon kivételes alkalmakkor kivánt tőlük adót s ezt sem pénzben, hanem természetben, marhában.[1] De a közszükséglet fokozódásakor a barát rávette őket, hogy rendes pénzadóval is segitsék a kincstárt s azóta állandóan adóztak. Eleinte készségesen tették s leghivebb támaszai voltak a barátnak, ki meg atyailag védte őket főbbjeik kizsákmányolása ellen. A barát halálával a régi székely aranyszabadság is megszűnt s a főszékelyek és a közszékelyek közt erős surlódások támadtak. A főbbek sokféleképp zsarolták, elnyomták a »község«-et. A székely tömegek hasztalan fordultak a fejedelmi kormányhoz orvoslásért. Történtek ugyan kisérletek bajaik enyhitésére, de sikertelenűl s a székelység elégedetlensége nőttön-nőtt s nemcsak primorjaik, hanem a fejedelem ellen is irányult. Már Izabella idején kezdődött a forrongás, de csak János Zsigmond alatt tört ki. A királyi területről jövő felbujtásra a székelyek 1562-ben fellázadtak. De leverettek, fékentartásukra várak épültek, melyekbe a fejedelem saját, idegen tiszteit ültette, kik kegyetlenűl elnyomták s valóságos jobbágyságra kárhoztatták a szabad székely embert. Sőt a székely javakat, melyek ősi törvény szerint hűtlenség esetén sem háramlottak a koronára, maga a fejedelem is tömegesen adományozta el s igy a székelyek nagy számmal jutottak földesúri hatalom alá. Csakhamar »jobban elnyomták őket, — irja a szász krónikás — mint a pharaók a zsidókat Egyiptomban,« s néha gyermeküket kellett eladniok, hogy a rájuk nehezedő sokféle közterhet fizethessék. Örömmel üdvözölték tehát Báthory Istvánt a fejedelmi széken s bajaik orvoslását remélték az új embertől. Nyomban megválasztása után hozzá fordultak s megható képét festették szenvedéseiknek. De a fejedelem az országgyűlésre bizta kérésük elintézését, ott pedig az urak voltak túlsúlyban s egyik-másik panaszt orvosoltak ugyan, de a teljes megoldást máskorra halasztották, mert — mondották — a további engedés

[1] Ökörsütésnek hivták az adót, mert az adóban beszolgáltatott minden egyes darab marhára rásütötték a királyi bélyeget.

csak növelné a község felfuvalkodását. A székelyek azzal fenyegetőztek, hogy ismét fegyvert fognak, mire az urak azt felelték, hogy újra leverik őket. 1575-ben mindketten beváltották szavukat; a székelyek Békés betörésekor fellázadtak, a fejedelem és az urak pedig vérbe fojtották a mozgalmat. A közszékelyek sorsa ezután még szánalmasabb lett, őket pedig engesztelhetetlen gyűlölet fogta el a fennálló uralom s a nemesség ellen. A székely kérdés nyilt sebbé nőtt, a legkomolyabb socialis kérdés jelentőségére emelkedett, mely a következő évtizedben Erdélyt a legszörnyűbb veszedelembe sodorta.

Ehhez járultak a felekezeti surlódások és ellentétek. A Báthoryakban Erdély katholikus, erősen vallásos és hitbuzgó uralkodó családot kapott, még pedig olyan időben, midőn a katholikusok száma már nagyon leapadt, ellenben az új felekezetek fölöttébb megszaporodtak s egymás s a görög-keletiek rovására igyekeztek terjeszkedni. E nehéz viszonyok közt István fejedelem nagy mérséklettel és tapintattal járt el. Hasztalan sürgették a katholikusok 1576-ban erőszak alkalmazására. Úgy tett ő is, mint egykor

Credo in Deum Patrem &c., Unam Sanctam
Catholicam et Apostolicam Ecclesiam
Sanctorum communionem.
Scriptum manu Regis

Báthory István sajátkezű hitvallása.
(A budapesti egyetemi könyvtár gyűjteményében.)

a barát. Mérsékelte erős hitbuzgalmát, ámbár politikai okokból — mert akkor minden felekezet külön politikai párt volt — határt igyekezett szabni a Békéshez szitó unitarismus terjedésének. A medgyesi zsinat kérelmére még 1571-ben [1] behozta a könyvvizsgálatot, az állami censurát, az unitáriusok kezéből pedig kivette az államnyomdát, melyet János Zsigmond adott nekik. Ezzel megkezdődött az unitáriusok elleni küzdelem, ámbár István idején csak leplezve, az »innovatorok« (újítók) tanitása ellen. De Báthory Kristóf 1577-ben jelentékenyen korlátoltatta az unitáriusok lelki vezére, Dávid Ferencz hivatali hatalmát s az unitárius községek nagy részét a kálvinista püspök alá helyeztette. Az ujitások elleni törvények daczára, Dávid Ferencz bátran haladt előre az ujitások terén, mire azt a vádat emelték ellene, hogy

[1] A szeptember 17-iki rendelet (Székely Oklt. IV. 18.) igen szigorúan meghagyja, hogy országa egész területén a nyomdászok semmiféle, akár új, akár régi szerző művét kinyomatni ne merjék az ő előleges engedélye nélkül. Utasitja az összes hatóságokat, hogy az ily engedély nélkül megjelent nyomtatványokat, valamint az illető nyomdász összes vagyonát elkobozzák.

zsidózó tanokat hirdet. Saját felekezetéből indult ki a támadás. Ő azonban a kutatás szabadságát hangoztatta s elszántan védte tanait. Végre országgyűlés elé idézték, a nehéz beteget a dévai várban fogságra vetették, hol meggyőződésének vértanújakép csakhamar (1579-ben) meghalt.

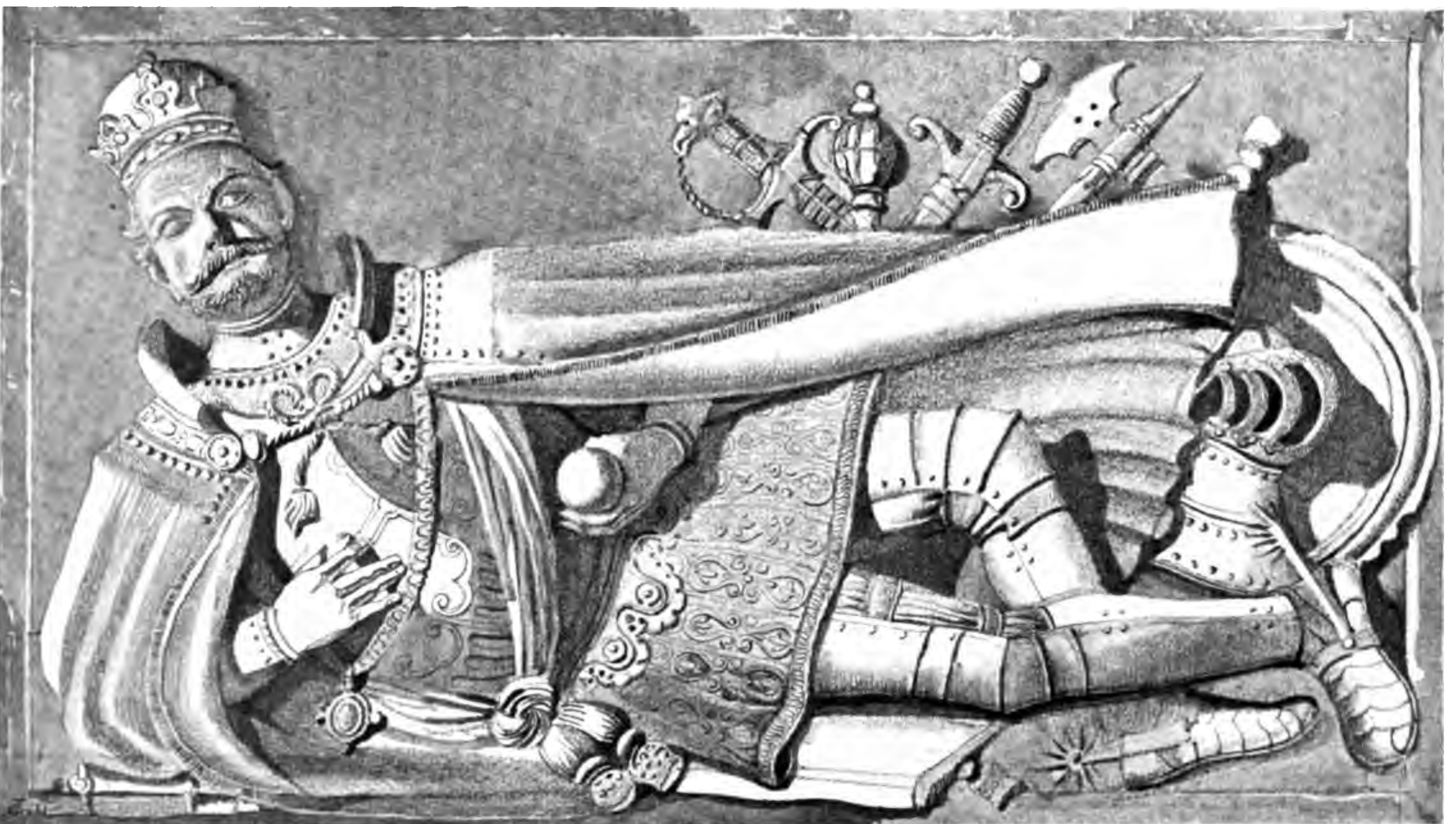
István király eközben megszilárditotta trónját Lengyelországban, s benső barátságban élt a római curiával, mely reá Possevini Antal jezsuita diplomata útján erős befolyást gyakorolt. Maga kezdte tehát testvérét, Kristófot a »sok rettenetes eretnekség« kiirtására s a katholikus egyház érdekeinek védelmére ösztönözni. 1579-ben megtelepitette Kolozsvártt a jezsuitákat, s nekik adományozta a kolos-monostori apátságot. A jezsuiták e telepét valóságos főiskolává, akadémiává fejlesztette, mely gymnasiumból, bölcseleti és hittudományi tanfolyamból állt, s melyhez utóbb convictus járult. Az intézet alapitásába a rendek is belenyugodtak, s bizonyos helyeken megengedték a tanitást a jezsuitáknak, kik igen nagy arányú tevékenységet fejtettek ki. Iskolájukat sokan látogatták és sokakat visszatéritettek a régi egyházba, köztük az ifjú Pázmány Pétert. Ez a protestánsokban erős visszatetszést keltett, mely

Báthory Zsigmond aláirása.

azonban addig, mig István király élt, nem igen mert nyilatkozni. De 1588-ban kitörésre jutott az országgyűlésen is. Ez időben kezdett a kiskorú Zsigmond[1] fejedelem előtérbe lépni; azt akarta, hogy a rendek nagykorúnak nyilvánitsák s a fejedelmi hatalom birtokába helyezzék. A protestáns rendek azonban erősen kikeltek a jezsuita környezet ellen, melyben Zsigmond állandóan élt. Azt mondták, hogy e környezet vonja el tőlük szivét. Csak oly áron akarták tehát a fejedelmet nagykorusitani, ha a jezsuiták törvény útján tiltatnak ki Erdélyből.

Eleinte Zsigmond ellenkezett, de midőn a rendek figyelmeztették, hogy ők könnyebben kaphatnak maguknak fejedelmet, mint ő országot, az ifjú nehéz szivvel ugyan, de teljesitette a rendek óhaját s szentesitette a törvényt, mely szerint a jezsuitáknak 25 nap alatt távozniok kell az országból. Zsigmond viszont nagykorúnak nyilvánittatott s átvette az uralmat. A jezsuiták csakugyan távoztak, de magokkal vitték az új fejedelem szivét, rokonszenvét. Vissza is hivatta őket csakhamar, ámbár nem nyilvánosan, noha nem sokat törődött a törvénynyel. Titkon, egyenkint tértek vissza s nem szerzetjük ruháját viselték, hogy rájuk ne lehessen a törvényt idézni.

[1] Életrajzát megirta Lekly Gyula.

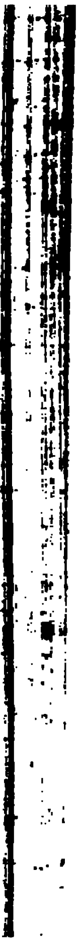
BÁTHORY ISTVÁN SIREMLÉKE A KRAKÓI SZÉKESEGYHÁZBAN.

(Rajzolta Mühlbeck Károly.)

Az Athenaeum nyomása.

A Magyar Nemzet Történetéhez.

Az Athenaeum kiadása.

De a »farkasok,« egyelőre báránybőrbe bujtatva, benn voltak Erdélyben, a fejedelem teljesen befolyásuk alatt állt, a minek következményei csak később, de annál végzetesebben nyilvánultak.

E közben egy új felekezet, a szombatos[1] is terjedni kezdett, mely a két évezred óta ártatlanul üldözöttek, az önhibájuk nélkül örök szenvedésre itéltek, a zsidók vallásából meritette tanait s még az étel-törvényekben is visszatért az ó-testamentumhoz. Eösy András alapitotta, s a hivek száma az elnyomott, uraitól sanyargatott székelyek közt hamar megszaporodott. Mint a zsidók, ők is új messiást vártak, a ki kiszabaditsa őket Pharaóik egyptomi kényuralmából s elvezesse az igéret földére, régi szabadságuk mesés országába. Az ó-zsidó szellem sajátságos visszhangot keltett az ős-magyar székelységben, abban a népben, mely azt mondotta magáról, hogy ő beszéli legtisztábban a magyar nyelvet.[2] A zsidó és magyar szellem ölelkezéséből utóbb olyan szép, oly gazdag költői irodalom támadt, mely értékes nemzeti kincseink közé tartozik. Az elnyomottak, a szenvedők, az üldözöttek vallása volt a szombatosság, s a vallásos lobogó alatt itt is politikai törekvések rejlettek. Nemcsak a többi felekezetek, melyeknek rovására terjeszkedett, hanem az államhatalom is ellenségének tekintette, üldözni kezdte, s a zsidózó székelyek sorsa még szomorúbb lett, mint a többieké. A székelység már ez időben külföldre vetette szemét s onnan várta üdvét. A keresztények a szomszéd oláh és moldvai vajdáktól, kiknek szolgálatába ezernyi számmal léptek, a zsidózók meg éppen a töröktől remélték megmentésöket.

Ha már Erdélyben, melynek egyházpolitikai törvényhozása ama század legfelvilágosodottabb, legszabadabb eszméit tükrözi vissza, sötét felhők jelentkeztek, melyek a vallásbékét komoly veszélylyel fenyegették, a királyi területen természetesen még zavarosabban alakúltak a viszonyok. Az ország csaknem teljesen elszakadt a régi egyháztól, az alsó papság majdnem mindenütt eltűnt. De megmaradt a főpapság. A király betöltötte a régi magyar birodalom összes püspöki székeit, noha a püspökök közűl alig nehánynak volt egyházmegyéje s a többi csak az üres czimet viselte. De mivel nehány főuri család is mindig megőrizte katholikus vallását, a főpapság erős befolyást nyert a felső táblán s meg tudta akadályozni, hogy a protestáns ország a maga egyházának lételét törvény útján biztositsa. Ezenkivül a főpapság immár a királyra, a katholikus egyház hitbuzgó hivére is támaszkodhatott s ez még inkább arra ösztönzé, hogy megkezdje az erőszakos visszatéritést s az új felekezetek üldözését. Csakhogy a király még a vallásügy terén sem felelt meg a hitfelei részéről beléje helyezett várakozásoknak. Szabad kezet engedett ugyan a főpapságnak, de maga nem tett semmit.

[1] Kohn Sámuel, A szombatosok története.

[2] A székelyek már 1551-ben azzal dicsekedtek, hogy ők a romlatlan, régi magyar nyelven beszélnek, mig a többi magyarok latin s más idegen szomszéd népektől vett szavakkal keverik.

Beteges lelke a vallásügyben sem tudta magát megemberelni, erélyes tettre szánni. Hasztalan sürgette leghívebb szövetségese, a pápa; még ő sem boldogúlt vele, habár felismerte legsebezhetőbb pontját, a pénzzavart s ezt igyekezett czéljaira hasznositani. 100,000 frtos pénzsegélylyel kelté föl érdeklődését a Julius Caesar-féle naptár kijavitása iránt. A király el is fogadta az új naptárt s utasitotta hatóságait, hogy országaiban életbe léptessék. Draskovics György püspök és helytartó rendeletet adott ki, hogy 1582 október 4-ikétől mindenütt az új naptárt használják. De a protestáns országban a rendelet óriási mozgalmat keltett. Semmi áron sem akarták a pápától származó e reformot elfogadni. Noha 1583-ban új rendelet jelent meg, még a hatóságok sem birtak az ujitásnak érvényt szerezni s például a szepesi kamara s összes közegei csak 1584 január 22-ikén tették meg a nagy »ugrást«, s e napon február 2-ikáról keltezték irataikat.[1] Ez évben pestis pusztitott, de különösen rossz volt az időjárás. Az 1583/84-iki tél rendkivül enyhe, fagy s hó alig 3—4 napon volt. Ellenben négy hónapon át csaknem mindig szakadt az eső, mely elrontotta az utakat és a hidakat s különösen a fát drágitotta meg, mert a rossz idő miatt nem lehetett az erdőkbe jutni vagy onnan fát szállitani. Mindezért a köznép az új naptárt okolta,[2] s a protestánsok minden kormányrendelet daczára sem akarták azt elfogadni. Azt mondták, hogy törvény kell életbe léptetéséhez. De mikor a király ismételt sürgetésére, nem a pápa, hanem a király iránti tekintetből — ezt különösen hangsúlyozták — a rendek végre (1588-ban) meghozták az ide vonatkozó törvényt, ez sem találkozott a kellő engedelmességgel. Sok helyen tovább folyt az izgatás a reform ellen, mit egyes főpapok üldözésre használtak fel. Igy Sopronból Draskovics mind a négy protestáns papot elűzette, s midőn érdekükben a város Ernő főherczeghez küldöttséget menesztett, ez a küldöttséget egyszerüen elcsukatta.[3] A protestánsok csak nagy nehezen hajoltak meg, s még ötven-hatvan év mulva is voltak köztük úgynevezett »veteristák«[4] (veteres calendarii observatores), a régi naptár követői, leginkább török területen.

A pápa más irányban is erélyes cselekvésre nógatta Rudolfot. Mikor követe, Bononi 1583-ban a végbeli szükségletek fedezésére újabb 100,000 forintot adott át a királynak, különösen lelkére kötötte, hogy a magyar végekből legalább nehány eretnek kapitányt bocsásson el s helyükre jó katholikust küldjön; kergesse el egyes városokból az eretnek papokat s általában tegyen megfelelő intézkedéseket a vallás érdekében. Erre a király azt felelte, hogy katholikus kapitányokban igen nagy a hiány, de a mit lehet, kész megtenni.[5]

[1] Károlyi: Mittheil. des Inst. für öst. Geschichtsf. II. 628., Knauz Kortana, a Magyar Országgy. Emlékek stb. tartalmaznak felvilágositást a naptárjavitásról.

[2] Dr. Éder György 1584 január 26-iki levele Stieve: Mittheil. des Inst. für ö. G. VI. 445.

[3] Thury Etele, Prot. Szemle, 1895. 316.

[4] Érdekes 1641-iki okmányt közöl róluk Jankovich: Tud. Gyüjt. 1833.

[5] Bononi nuntius február 8-iki bécsi jelentése: Nuntiaturber. III. sor. I. 39.

Sokat azonban uralkodása első szakában Rudolf nem tett, s még a pápa azon kivánságát sem teljesité, noha a magyar rendek ismételve ugyanezt sürgették, hogy a Verancsics halála (1573) óta üresedésben levő esztergomi érseki széket betöltse.[1] Szüksége volt az érsekség jövedelmeire, melyek legnagyobb részt honvédelmi czélokra fordittattak. A magyar király ez időben még olyan helyzetben volt, mint Báthory Zsigmond fejedelem Erdélyben. Halálosan gyűlölte az új felekezeteket, de egyelőre csak rájuk bizta, hogy tusakodjanak egymással, gyöngitsék, kimeritsék erejüket, s ő azután annál könnyebben megsemmisithesse őket, mikor elérkezettnek látja az időt, hogy rájuk vesse magát.

Vallásos békéről ez időben, noha maguk az uralkodók minden katholikus hitbuzgalmuk daczára várakozó állásban maradtak, csakugyan nem lehetett akár Erdélyben, akár Magyarországon szó. A társadalom mindenütt felekezetekre, vallásos pártokra volt forgácsolva, melyek gyűlölték, irtották egymást, s az egyik szivesen támogatta a hatalmat a másik ellen. A gyűlölet a magyar államterület minden részében, nemcsak erdélyi, hanem királyi és török földön egyaránt mély örvényt vont a nemzet különböző rétegei közé. Jobban gyűlölték egymást, akár a közös ellenséget, a törököt. Mikor Veresmarti Mihály, a ki később katholikus lett, 1593-ban Debreczenben tanult, az ottani diákok egy része katonának állott a király zászlaja alá. Őt is hivták, de azt felelte: »Én nem megyek, mert csak török ellen vagyon meg a had, de ha pápisták ellen lészen, jó szivvel elmegyek.«[2]

Pedig történtek ez időben kisérletek, hogy legalább a két protestáns felekezet kibékittessék s egy alapra helyezkedjék. Kétségkivűl voltak egyes eszményi gondolkodású egyéniségek, kik a két felekezet egyesitését csupán a béke, a nemzeti társadalom erejének gyarapitása érdekében óhajtották. De a legtöbb ilyen kisérlet még sem a béke, hanem a kisebbség meghódoltatása czéljából történt. A többség az urak hatalmát vette igénybe, a kisebbség, semhogy megadja magát, inkább »idegenek«-hez folyamodott, miből sok szóvita, keserű küzdelem, s néha üldözés származott. Itt is az erősebb jogát alkalmazták, s ha békés eszközökkel nem boldogúltak, az erőszak terére léptek. Ezt tette a felvidéken Gradeczi Horvát-Stancsics Gergely.[3] Minő módon folytak le az ily kibékülési kisérletek, arra példa a hires 1591-iki csepregi colloquium (hitvita). A buzgó lutheranus Horvát-Stancsics ösztönzésére Nádasdy Ferencz, a jeles katona hivta össze saját jószágán, Csepregen. A czél a két protestáns felekezet kibékitése volt. A kálvinistákat Bejthe István superintendens, jeles iró, a lutheránusokat Sibolti, Kreuzer s más papok képviselték. Bejthe hamar meggyőződött a kibékülés lehetetlenségéről s másfél napi vita után ott hagyta a gyűlést. Erre Nádasdy, mint katona, karddal vágta ketté a csomót. Kijelenté, hogy

[1] Erről Fraknói : Századok, 1892.
[2] Maga irja megtérése históriájának első lapján.
Szereplését megvilágitotta Ráth György.

Bejthe eltávozván, legyőzetett. A további vitát betiltotta s a jószágain élő prédikátoroknak hivatalvesztés terhe mellett meghagyta, hogy a lutheri hitvallást aláirják.[1]

Ilyen versengések és torzsalkodások közepett eltűnt a szivekből a béke szelleme s engesztelhetetlen gyűlölet, mely nagyot alkotni sohasem tud, váltotta fel. A gyűlölködőket még a halál sem engesztelte ki. Azok, kik egymással békésen megférni nem tudtak a haza földjén, halva sem akartak egymás mellett pihenni a haza földjében. A halottak iránt sem voltak türelmesek és sok helyen a katholikusok, lutheránusok és kálvinisták azt sem akarták megengedni, hogy a hol az egyiknek saját temetője nincs, a másikban tehesse halottait örök nyugalomra. Ily esetekben — főleg a kálvinisták tették ezt, — a töröktől voltak kénytelenek engedélyt kérni, hogy török temetőbe temetkezhessenek. És a török türelmesebb volt s befogadta a keresztény halottat. Dousa György, hollandi utas, ki magyarországi hitfeleit ez időben meglátogatta, csodálkozva szemlélte, hogy temetőjükben nem kereszt, hanem fejfa és zászlóval diszitett kopja van. Kérdésére felvilágositották, hogy ez tulajdonképen nem kálvinista, hanem török temető s a kopja a török, a fejfa a kálvinista halott sirdombját jelzi.[2]

Szétszakitva, politikailag, vallásilag gyűlölködő pártokra oszolva, Erdélyben egy tapasztalatlan ifjú, Magyarországban egy lelki beteg uralkodó gondviselésére bizva nézett a magyarság a bizonytalan jövő elé, midőn a hosszú, huszonöt évi béke áldatlan kora végéhez közeledett.

VII. FEJEZET.

Anyagi és szellemi élet.

Talán sohasem imádták e haza földjén annyi sokféle módon az Istent, talán sohasem élt rajta annyi régi és új, keleti és nyugati, keresztény és nem keresztény felekezet, mint akkor. És bármilyen elkeseredéssel álltak szemben egymással, sohasem volt vallásosabb idő az akkorinál és sohasem hatotta át az Istenben való hit és bizalom oly annyira a sziveket, mint épen ebben az időben. Isten büntetésének tekintette az akkori nemzedék mindazt a töméntelen csapást, mely reá zudult s évtizedről-évtizedre fokozódva állami életét feldulta, társadalmi és gazdasági szervezetét darabokra törte s gazdagot és szegényt egyaránt szenvedésre kárhoztatott. A haragvó Istent megengesztelni lett a magyarság jelszava, mely nemcsak a templomban, hanem a törvényhozásban, a közéletben, az iskolában és az

[1] Mokos. A dunántúli ág. ev. egyház 1598-iki törvénykönyve, 14.
[2] Tudományos Gyűjt. 1836. II.

irodalomban száz alkalommal és változatban fölhangzott. Mindegyik felekezet más-más szertartások szerint igyekezett ugyan az Isten haragját eltávoztatni, de mindegyik egyenlő hévvel, lángoló buzgalommal menekült az élet keservei elől Istene házába. Egyedül maradva, magára hagyatva az élet harczában, kiszolgáltatva a leggyilkosabb ellenségnek, a töröknek és a legkegyetlenebb szövetségesnek, az éhes német zsoldosnak, hová is fordulhatott volna az örökké halálos veszedelemben lebegő ember, mint vallásához? Ki mástól várhatott volna oltalmat, mint Istenétől?

Ez a korszak a tiszta, benső vallásosság ideje, melyben a közlélek szorongattatásaiban teljesen teremtőjéhez menekült. A szellem minden megnyilvánulása tele van hittel, s a vallásos érzés friss virágai fűződnek

Német zsoldosok.
(Egykorú fametszet után.)

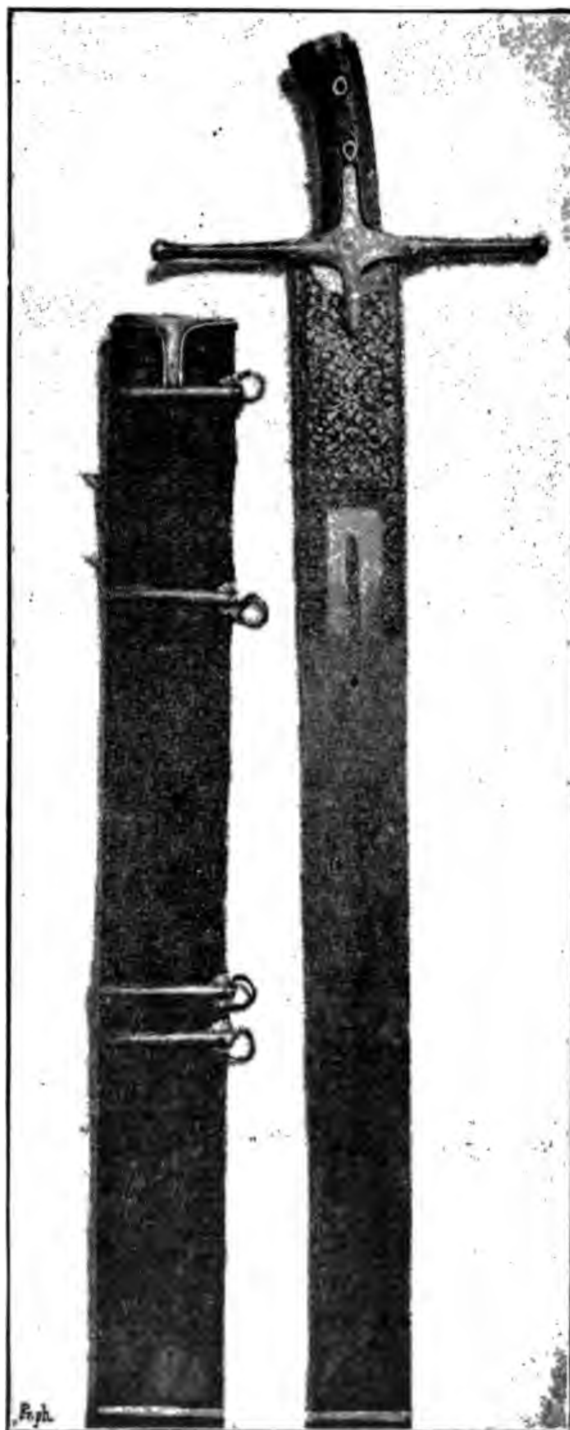
mindenhez, a mi e nemzedék életét kiséri. Ez a vallásosság hatotta át a békés munka minden elemét, a városi polgártól a falusi zsellérig, ez vitte harczba, az ádáz ellenség elé a tömegeket, a kemény hajdutól a művelt főúrig. Vallásos mezbe burkolódzott a hazafiasság, mely a vitézek véghetetlen sorát, a halálra szánt hősöket, a névtelen martyrokat szülte. A véres küzdelmek hőskölteménye e nemzedék élete, a szenvedések megrenditő tragédiája, melynek kis és nagy szerepei a nemzet összes rétegei, urak és szolgák közt egyaránt megoszlottak.

Megszámlálhatatlan ezerek pusztultak el ama szakadatlan küzdelmekben, melyek a drinápolyi béke harmadfél évtizedét kisérték. De azoknak, kik meghaltak, még a könnyebb osztályrész jutott, mert a halál minden

bajt orvosol, minden fájdalmat megszüntet. Nem halni, hanem élni volt akkor nehéz a hazáért, a haza földjén. Az életben maradók érezték igazán a sors minden keserüségét. Rájuk is sütött ugyan Isten verőfényes napja s minden évszak meghozta nekik a maga örömeit. Szivükből nem halt ki a szerelem és a barátság. Házasodtak, gyermeket neveltek, dolgoztak, vagyont gyűjtöttek s családi tűzhelyüket kényelmessé igyekeztek tenni. Rendületlen hitük megadással viseltette el velük a mindennapiság igáját, az élet apró és nagy gondjait. De csak egy tenyérnyi volt az »a zöld virány«, mely számunkra kijutott s a szél ezt is minduntalan »behordta sivatag fövénynyel«. Örökkön-örökké veszedelmek környezték őket, melyek ellen a legerősebb vár sem nyujthatott oltalmat. Város és vidék egyaránt ki volt téve a rombolásnak. A mit a török meghagyott, azt elvitte a falánk zsoldoshad, mely bejutott oda is, hová a török be nem tehette lábát. Ehhez járultak pestises, inséges esztendők, elemi csapások, borzasztó tűzvészek, melyek főleg a városokat — a házak többnyire még fából épültek, — sujtották. A század különben is a pusztulás százada. A mit az előző félévezred a művészet különféle ágaiban teremtett, az legnagyobbrészt elveszett. Az ország minden tája tele volt rommal, omladékkal, s a régi épitészet sok szép alkotása ekkor jutott enyészetre. Ki pusztitotta el? Török, magyar vagy német? Mindnyájan, de mégis a legtöbb kárt bennük maga a zord idő tette. Templomok, zárdák s más kőépületek egy részét fegyver rontotta ugyan el, de sok, talán a legtöbb egyszerüen üresen hagyatott, mire a szomszédok szétszedték s köveit más épitkezésre használták. »A keresztények — mondja a török — bolondok voltak, hogy olyan nagy fáradsággal és költségekkel ebben a kis faluban oly nagy templomot épitettek, melyet mi most elrontottunk s belőle apró házakat csináltunk.«[1] De nem mindenütt hódolt a török e barbár felfogásnak. Budán még állt ez időben Mátyás király fényes palotája s benne megvolt a király megmaradt könyvtára, mely mellé állandó őrök rendeltettek, kik óvták, seperték, a portól tisztitották a könyveket. »Mi nálunk Székes-Fejérváron, — mondotta egy török (1602-ben) — mióta azt a várost Szulejmán szultán megvette, a királyok temetések és koporsójok minden bántás nélkül maradtak. Mikor mi Budát, Esztergomot és Pestet megvettük, valami levelet ottan találtunk, egy tenyérnyi papiros is nem veszett el benne, mind azonképen helyén van, valamint a keresztények hagyták.« És ez nem volt üres dicsekvés. Esztergomban, mig a török a következő háborúkban (1595-ben) el nem veszté, az összes régi képek és szobrok mind megvoltak, mert a török vallásos tisztelettel őrizte azokat. De a győztes németek elvittek, összetörtek mindent.[2] Fejérvárt is megvoltak az összes királysirok a század egész folyamán s csak a későbbi küzdelmekben pusztultak el.

[1] Ez a felirat Egerből származik. M. Tört. Tár, VII. 259.
[2] Egykorú feljegyzés alapján emliti Szalay László, id. m. IV. 429.

A mi a harczban el nem veszett, azt széthordták világszerte s különösen a bécsi, prágai, innsbrucki gyűjtemények gyarapittattak magyarországi régiségekkel és műkincsekkel. Már 1557-ben küldtek régi pénzeket Erdélyből Ferdinánd királynak. Fia, tiroli Ferdinánd főherczeg előbb még csak a felső-magyarországi ásványokból állittatott magának gyűjteményt öszsze.[1] De utóbb, midőn kastélyában, Ambrasban fegyvertárat épittetett, mindent, fegyvert, czimert, arczképet, a mi csak hires emberekre vonatkozik, elkért a magyar uraktól.[2] Miksa és Rudolf ugyanúgy jártak el. Mikor Tury György elesett, kevéssel halála után összeirták hagyatékát[3] s egy »ezüstös pallos«-ról megjegyezték, hogy az a császárnak küldendő. Meg is tették s a kard mai napig a bécsi gyűjteményekben őriztetik. A mint a király megtudta, hogy

Tury György kardja.
(Ő Felsége fegyvergyűjteményében.)

[1] 1554 február 22-iki levele Balassa Jánoshoz. Bécsi állami ltár.

[2] 1590 június 17-iki levele Nádasdy Ferenczhez. Hadt. Közl. 1894. 124.

[3] Századok, 1870. 726.

Mátyás és Beatrix dombormüvü képei egy püspök birtokában vannak, nyomban elkérte és megkapta azokat s azóta Bécsben vannak.[1] Sőt mikor Nagy-Várad német kézbe került, Rudolf el akarta vitetni az ottani hires négy hatalmas érczszobrot. De Mátyás főherczeg figyelmeztette, hogy nemcsak roppant sulyuk miatt nem szállithatók el, de még inkább azért nem, mert, a néphit szerint a török addig soha meg nem veheti Váradot, mig a szobrok ott vannak.[2] De ha nem vihette el Szent-László szobrát, megkapta a szent király koronájának egyik részét.[3] A jószágfoglalások idején még több magyar műkincs és régiség jutott kezébe. Emlékeink szerint Izabella királyné birtokában volt Szent-István fejereklyéje[4] s Erdélyben őrizték Hunyady János egy szablyáját.[5] Mikor 1584-ben Varkocs arany-ezüst neműit összeirták, volt benne Mátyás király nagy, husz girás súlyu lábas medenczéje.[6] Volt tehát mit elvinni. Az ősök gazdag örökséget hagytak, melyet az utódok kegyelettel őriztek, mig tehették. De a hóditók lehetőleg elszedték tőlök s idegen országok gyűjteményeit diszitették vele.

Magyarországban csak rom és pusztulás maradt. A lerombolt épitészeti alkotások helyett újak nem épülhettek. A középkori templomok festészeti vagy szobrászati diszitményeikkel még az egységes nemzeti szellem termékei voltak. Bennük testesült meg az egész nemzet egyházi, lelki és művészi érzéke. A reformáczió után az egyházi élet egysége szétszakadt s ezzel még kedvezőbb körülmények esetén is, mint minőkben a magyarság élt, szétvált volna a művészeti élet s abba az egész nemzet nem olthatta volna többé lelkét. De a hitujitás általában nem kedvezett a művészetnek. Templomaiból kitiltotta a képet és szobrot, a mi nemcsak sok becses műkincs pusztulására vezetett, de a művészet további fejlődését is gátolta. Külföldön az épitészet, szobrászat és festészet elvilágiasodott ugyan, de nálunk a háborus viszonyok legyőzhetetlen akadályokat emeltek a képzőművészet fejlődése elé. Épitkeztek nálunk ez időben is, de a művészetnek kevés köze volt a leginkább védelmi, katonai czélokra szánt épületekhez. Egy pár városi ház s néhány kőbe faragott siremlék — az is rendesen idegenek műve — tesz mind e mai napig tanuságot a rombolás e korszaka nemzedékének művészeti hajlamairól és műérzékéről.

Még leginkább virágzott a műipar, első sorban az ötvösség, mert közszükségletnek szolgált. A ki készpénzért jószágot nem vehetett, vagy venni nem akart, a ki tőkéjét űzletben nem gyümölcsöztette, ékszert, arany-czüstnemüt vásárolt, melyet könnyebben megőrizhetett, elszállithatott, mint a készpénzt, s melyet szükség esetén bármikor pénzzé is tehetett, eladhatott,

[1] Fraknói és Thallóczy közleményei: Arch. Ért. XI. és XIV.
[2] Levele M. Tört. Tár, IX. 95—6.
[3] Melith Péter küldte be 1603-ban. Századok, 1871. 662.
[4] A barát emliti 1551 szept. 13-iki levelében a tört. bizottság másolatai közt.
[5] Emliti Gyulaffy Lestár, 30.
[6] Századok, 1877. 556.

Az Athenaeum nyomása.

XVI. ÉS XVII. SZÁZADI ASZTALDISZEK FŐURI CSALÁDAINK KINCSTÁRAIBÓL.

(Rajzolta Dörre Tivadar.)

 Az Athenaeum kiadása.

Losonczy Antal kancsója.
(Az Esterházy herczegek fraknói kincstárában.)

elzálogosíthatott. Minthogy volt kereslet, másrészt az ötvösök a sok bánya miatt elég könnyen juthattak a nyers anyaghoz, a nemes érczhez, iparáguk a század folyamán nagy lendületet vett s a technikának is magas fokára emelkedett. Némelyik ötvös-czéhnek aránylag sok tagja volt s a városi életben előkelő szerepet vitt. Főuraink kincstáraiban roppant értéket képviselő ötvösművek halmozódtak föl. De minden úri családnak és városi polgárnak is megvolt a maga kisebb-nagyobb készlete aranyból-ezüstből s igy a hazai ipar ez ága mindig nyert foglalkozást, ámbár az értékesebb holmi, főleg ékszer, külföldről hozatott be.

Más iparágaknak szintén kedveztek a körülmények, igy a fegyver- és ruházati iparnak s a városok vagyonossága részben az iparon nyugodott. De még kiválóbb helyet foglaltak el a kereskedelem terén. Ők látták el az országot a külföldi fejlettebb ipar sokféle termékével, fűszerrel s más olyan fogyasztási czikkel, melyet nálunk nem termeltek. Másrészt haszonnal folytatták a borkivitelt, a már akkor világhirü magyar bornak idegenben való értékesitését. Árúmegállitó joguk, noha sokféleképp kijátszották, biztositotta tulsúlyukat a kereskedelemben és forgalomban s minden elemi csapás daczára, mely ez időben sujtotta őket, vagyonosságuk nem hanyatlott. Ők voltak a tőke, a készpénz központja s nemcsak tetemes adóval járultak a kincstár szükségleteihez, hanem gyakran nagyobb kölcsönnel segitették ki örökös pénzzavaraiból. Némelyiknek voltak jobbágyközségei, melyekben a földesuri jogokat maga gyakorolta, éppen nem enyhébben, mint a magán földesurak. A városi kormányzat a kor szellemének megfelelően aristocraticus alapon nyugodott s a polgárság közt is sokféle korlátot vont a vagyon és a foglalkozás, ámbár a város védelmében minden polgár egyformán részt tartozott venni. A védelmi szervezet a legpontosabban szabályozva volt s minden czéh előre tudta, hogy veszély esetén a bástyák melyik pontján köteles városa védelmére megjelenni. A védkötelesek időnkint gyakorlatot tartottak, czéllövésben gyakorolták magukat s a városok védelmi szervezete mindenesetre fejlettebb fokon állt s jobban megfelelt feladatának, mint az országos. Az általános pusztulásban, mely hazánkat sujtotta, minden város egy-egy kis oázis volt s a polgárság élvezte a nemzet minden rétege közül aránylag a legtöbb nyugalmat.

Annál fájdalmasabban nehezedett a sors keze, a zord idők járása a vidéki lakosságra. A török ellen az uraknak gyakran erős sziklaváraik sem nyujtottak oltalmat, a védtelen köznép pedig leirhatatlan nyomoruságba sűlyedt. Őt ellenség és jóbarát egyaránt sujtotta. Még dolgozni sem engedték, még munkája eszközeitől is megfosztották. Felperzselték házait, elhajtották marháját, összetörték gazdasági szerszámait s a legnagyobb inségbe döntötték. Már 1576-ban maga a bécsi kamara mondotta a királynak, hogy bármennyire szüksége van a pénzre, ne kérjen az eddiginél nagyobb adót, mert a jobbágyság olyan inségbe jutott, hogy inkább enyhiteni kellene terhein. A következő országgyűlések majdnem mind igazán megrenditő

képét festik a tömegek állapotának, melyeket az ellenségen s a zsoldosokon kivül inséges és pestises esztendők sujtottak. Egyre nagyobb területek jutottak abba a kényszerhelyzetbe, hogy a töröknek behódoljanak. A király törvénynyel akart a behódolásnak gátat vetni, a helyett, hogy a végek hathatós védelméről gondoskodott volna. A rendek állandóan vonakodtak ilyen törvényt hozni, s figyelmeztették, hogy hadsereg kell a behódolás ellen, nem pedig törvény. A sokféle csapás természetesen folyton szűkebb korlátok közé szoritotta a földművelést, mely terjedelem és eredmény tekintetében egyaránt rohamos hanyatlásnak indult. A munkaerő nagyon megapadt, a közbiztosság teljes hiánya a jobbágyot arra kényszeritette, hogy csupán a falvak közvetlen közelében levő területeket szántsa fel. Igy a termelés annyira csökkent, hogy a szükségletet sem fedezte, s fölmerült az eszme, hogy az állam parancsolja meg a vármegyéknek, hogy a néppel több gabonát termeltessenek,[1] mert a mostani mennyiség nem elég arra, hogy ha a katonaság télen is az országban marad, élelmezése biztositva legyen. A nép a földmivelésről mindinkább visszatért az állattenyésztés gazdaságilag alacsonyabb fokára. Folyt a marhatenyésztés mindenütt, de leginkább az alföldön, török területen, honnan évről évre roppant tömegek hajtattak királyi területre s onnan az örökös tartományokba. A marhakereskedés szolgáltatta harminczad, kiviteli vám fejében a kincstárnak ez időbeli legdúsabb jövedelmi forrását, mely évről évre állandó volt s messze meghaladta a rendes adó jövedelmét.

Ez a kereseti ág azonban nem foglalkoztathatta, nem tarthatta el a nép nagy tömegeit. Már a mohácsi vész utáni időben csapatosan jelentkeztek az olyan elemek, melyek számára az új viszonyok a becsületes munkával való megélhetést lehetetlenné tette. Idővel számuk ijesztően szaporodott, mert a török és német hadak folyton tömegesebben űzték el ősi telkeiről a szegénységet, mely mindenét elvesztve hajléktalanul kóborolt az országban szanaszét. Végre az elüzöttek tömege oly nagyra nőtt, hogy valóságos nemzeti csapássá vált, mely évtizedről évtizedre súlyosabban éreztette hatásait. E munkanélküliek sorában vegyest akadt mindenféle népelem. Nemesek és jobbágyok, felekezeti és nemzeti különbség nélkül a régi államterület minden vidékéről verődtek itt össze. A kiknek volt legalább fegyverük — egyenruhát nem is kivántak tőlök, s paraszti-módra voltak öltözve, vállukon darócz-köpenynyel, — azok nagyrészt a végvárakban vagy egyes uraknál nyertek alkalmazást. Rendesen rövid puskával, karddal és csákánynyal voltak fölszerelve, s ők szolgáltatták a honvédelem azon elemét, mely a végbeli küzdelmekben kiváló részt vett az állandó fogadott magyar katonaság mellett. Ők voltak a királyi sereg irregularis csapatai, melyek azonban a csatatéren a rendes, jobban fölszerelt és fizetett katonával versenyezve harczoltak, s nem egyszer megverték a törököt vagy végig

[1] Az 1598-iki országgyűlés előkészitésének iratai, Magyar Országgy. Emlékek, IX.

dúlták közeli területét. A hajdu név — ez volt az ő nevök — a török-magyar korszak küzdelmeiben hamar ismertté vált s a honvédelem egyik fontos elemévé lett. Csakhogy a király, valamint német zsoldosait, akképen hajduit sem tudta rendesen fizetni. A hajdu is a szegénységen élősködött tehát, és épp úgy dúlta, fosztotta, mint a német vagy a török. Különben

Magyar huszár és hajdu.
(XVII. századi metszet után.)

is csak igen csekély része a hajléktalan, foglalkozás nélküli tömegnek jutott abba a kedvező helyzetbe, hogy legalább szolgálatot kapott. Ellenben az a sok ezer bujdosó, kinek fegyvere sem volt, hanem még később is kaszával, nyárssal hadakozott, a királyi seregben sem nyert alkalmazást. Száma ellenben évről évre növekedett, mert egyre többen űzettek el feldult községeikből. Minthogy dolgozniok nem lehetett, élniök pedig mégis csak

kellett valahogy, úgy tartották el magukat, a mint épen tudták. E tömegek, az úgynevezett szabad hajduk, csoportokká verődtek össze, s a királyi terület minden részét, kivált azonban a végeket lepték el. Teljesen tönkre tették a közbiztosságot, s utonállásból, rablásból, fosztogatásból tengették nyomorú életüket. Nem volt bűn, melyet ez az »emberi fajzat«, mint a törvény mondja, el nem követett. Nemes és jobbágy ki volt téve fosztogatásaiknak, a vármegyék, az urak, a várkapitányok üldözték, irtották is őket. A legszigorubb törvények hozattak ellenük, melyekkel egyenesen törvényen kivüli állapotba helyeztettek. Csakugyan töméntelenül pusztultak el, de folyton ujak léptek helyükbe, s Rudolf korában a hajdu-kérdés főfontosságu socialis kérdéssé nőtt, melyet fegyverrel többé megoldani nem lehetett. A munkanélküli tömegek kenyeret kértek, s minthogy nem kaptak, onnan szereztek, a hol épen volt. Mihelyt az ország olyan állapotba jutott, melyben sok ezernyi tömeg nem birt rendes foglalkozást kapni, mihelyt a social-gazdasági szervezet annyira megbomlott, hogy töméntelen ember nem nyert módot tisztességes megélhetésre, természetes volt, hogy e tömegek törvénynyel és erkölcscsel össze nem egyeztethető uton gondoskodnak magukról. A szabad hajdu rabló, barbár, lelketlen volt, a ki ugyanazon gyilkos érzelmeket táplálta a társadalom iránt, mint ez ő ellene. Nem kimélt senkit és semmit, kirabolta az élőket, feldulta az ősök sirboltjait, összetörte a halottak kőkoporsóit. Féktelen, telhetetlen, félvad ember volt. De ember volt, a ki mindennap vásárra vitte bőrét, a ki meg mert mérkőzni az ellenséggel s kész volt meghalni bármikor. Ez a rabló, fosztogató, emberi érzés nélküli hajdutömeg lényegében a magyar köznép volt, minővé azt a királyi hatalom, urai és az idegen zsoldosok lelketlensége, meg a török örökös pusztitása átváltoztatták. Ez időben még csak barbár horda, de nem sokára a török elleni harczok, a haza megtartásáért, a nemzet legszentebb eszményeiért folyó küzdelmek egyik legjelentékenyebb, számbelileg legnagyobb eleme, mely vérével irta be örökkön örökké tartó emlékezetét történetünk évlapjaira. Hogy szabad hajduság, sok ezer főre menő szegény legénység alakulhatott, az a század politikai és polgárosodási fejleményeinek egyik legsajátosabb eredménye. De épen benne nyerte meg a magyarság azt az eszközt, melylyel utóbb megmenthette magát a végenyészettől. Az uralkodó osztály, mely előbb kegyetlen törvényeivel akarta kiirtani, végül kezet fogott a szabad hajdusággal, s kettejük egyesülése olyan erőt adott a rendileg, felekezetileg és nemzetiségileg széttépett társadalomnak, hogy a nemzeti ügy ismét diadalra juthatott.

De ez időben a tömegek és az uralkodó rétegek még ellenségesen, két külön nemzetként álltak szemben egymással. Csakhogy már ekkor előkészitette majdani egyesülésüket a magyar irodalom, midőn legalább nyelvileg összeforrasztotta a két külön nemzetet. A három részre szakadás idején nyelvében, irodalmában élt a magyar nemzet egysége és összetartozandósága. A magyar nyelvért vivott küzdelmek immár gyümölcsöt teremtek

A király területén a latin megtartotta ugyan hivatalos uralmát, s noha a törvényhozás tárgyalásai magyarul folytak, a törvény szövege latin maradt. Ez volt a királyi közegek hivatalos nyelve, a mennyiben a sok idegen katonasággal és bécsi hatósággal való érintkezésben nem a németet használták. De már a török országrészben helyet nyert a hivatalos életben is a magyar nyelv. Nemcsak a pasák székhelyein, hanem Konstantinápolyban is voltak állandóan alkalmazott magyar tolmácsok, s a török hivatalos okiratok egy tetemes része magyarul szólott. Erdélyben már 1556-ban magyarul szövegezték a törvényt, s csak a bevezetés és szentesitő záradék latinsága jelzé a latin nyelv egykori uralmát. Idegen szóval nem kevert, tiszta, szép magyarsággal készültek a törvények. De Izabella királyné nem értvén magyarul, Erdélyben még ugyanazon évben visszatértek a latinsághoz s 1565-ig megint az uralkodott a törvényhozásban. Ekkor azonban végkép kiküszöbölték, s a törvények, sőt a fejedelmi előterjesztések állandóan magyar nyelven készültek. Ez maradt a törvényhozás hivatalos nyelve, s uralma ellen a szászok sem tettek kifogást, kiknek műveltebb és közszerepet játszó rétegei azon időben készségesen elsajátitották az állam hivatalos nyelvét.

A szellemi élet egész birodalma megélénkült. Iskolák, nyomdák alakultak, a tanulni vágyók meg külföldi egyetemekre özönlöttek. A protestáns ország fiai első sorban német egyetemeken, kivált Wittenbergában oltották tudományszomjukat, hol a század második felében valami 800 magyar ifjú beiratkozásának emléke maradt fenn. Ellenben Krakkó teljesen elvesztette egykori jelentőségét,[1] mig az olasz egyetemek a változott viszonyok közt is nagyon vonzották ifjainkat. Bolognát főleg magyar papok keresték föl, hol számukra 1557 óta nagy alapitvány volt s diszes ház is épült. A világiak inkább Páduába mentek, mely abban a hirben állt, hogy nemcsak tudományosságot nyujt, hanem a nemesi erkölcsöknek s uri modornak is iskolája.[2] De Párisba, Genfbe s más főiskolákba is eljutottak a magyarok. Urak, városok, papok, egyszerü nemesek, igy például Egry Gergely váradi tiszttartó s Köveskuthy Márton ottani számvevő, pénzzel támogatták a külföldre vágyó tehetségesebb ifjakat. Igen bőkezü volt irántuk az uj főurak egyike, Rákóczy Zsigmond, kinek neje maga is segélyezte a külföldön tanulókat. A vagyonosabbak nemcsak tanulni, hanem világot látni keresték fel az idegen országokat, s itthon a »tanult tudós nemesi uri rend«, de főleg a papi pályán müködő nem nemes származásu műveltek száma nagyon megszaporodott.

Hazánkban nem alakult ugyan egyetem, de voltak igen jó közép- és felső iskolak, melyekben az egyes felekezetek nemcsak saját egyházi érdekeket, hanem a magyar müveltséget is szolgálták. A katholikusok szellemi mozgalmainak központja Nagy-Szombat, az érseki székhely volt, hol Oláh

[1] Schrauf, A krakkói magyar tanulók háza, 16.

[2] Philippsohn, Ein Ministerium unter Philipp II. 3.

Miklós a régi iskolát ujjászervezte s magasabb szinvonalra emelte. Az intézetet a jezsuitákra akarta bizni. Ezek utóbb be is jöttek, de első szereplésük magyar földön nem sikerült, s olyan ellenszenv támadt irántuk, hogy hat év mulva távozniok kellett.[1] Maga az intézet azonban fenmaradt, s Telegdy Miklós érseki helynök is szivén viselte érdekeit. A protestánsok számára Lőcse akart akadémiát állitani, s már megkezdte egy nagy ház épitését. De mikor Rudolf király megtudta, betiltotta az épitést, mert nem akarta, hogy az eretnek tanok terjesztésére új iskola létesüljön.[2] Nem is a király, hanem maga a társadalom szolgálta, fejlesztette a nemzeti polgárosodást, első sorban a nemzeti irodalom utján. A magyar műveltség terjedésével az irók száma is megnőtt. A tömeg benyomult az irodalomba, s vágyait, érzelmeit, panaszait és szenvedéseit, tudását, lelki vajudásait irodalmilag fejezte ki. Lendületet vett a tudomány minden ága, megelevenedett a költészet berke. Bibliai eszmékkel telve, s részben idegen mintát követve, az új költészet eszmei tartalom, a nyelv szépsége s a külső forma tökélye tekintetében még alanti fokon állt. De kifejezte a nemzet érzéseit, gondolkodását s megfelelt a magyar polgárosodás átlagos szinvonalának. Különösen a históriás énekek szerzői nem is költészetet, hanem valóságot akartak nyujtani. Némelyik meritett ugyan a meglevő mondaanyagból, de a legtöbben inkább csak »lett dolgokat«, egykoru vagy régi történelmi eseményeket, akartak olvasóik tudomására hozni. Legkiválóbb közöttük Tinódi Sebestyén, a ki versben irt ugyan, s még a régi lantosok kései ivadékának tartotta magát, tényleg azonban történetiró, korának száraz, aprólékos reportere volt. De a lelkiismeretes reporter mintaképe, fáradhatatlan kutató, pártatlan közlő, a ki hirszerzésért, anyaggyűjtésért maga ment el oda, a hol valami emlékezetre méltó történt. Közvetlenül a helyszinén merité értesüléseit, hivatalos iratokból, számadásokból dolgozott, s a mit megtudott, azt lehetőleg szinezés nélkül közölte a közönséggel. Nem költői, hanem történetirói, reporteri becsüek munkái, de e tekintetben páratlan becsüek, s krónikája, melyben a kora eseményeire vonatkozó énekeit egybefoglalta, a kor legdúsabb magyar történelmi kutfői közé tartozik. Töméntelen részletet, száz meg száz olyan vitéz nevét tartotta fenn az utódok számára, ki a hazáért halt meg, s kinek neve nélküle a

XVI. századi lantos.
(A friesi várkastély parkányzatáról.)

[1] Ipolyi: Kath. Szemle, I.

[2] 1580 deczember 31-iki levelét közli Károlyi Árpád: Tört. Tár, 1882. 772.

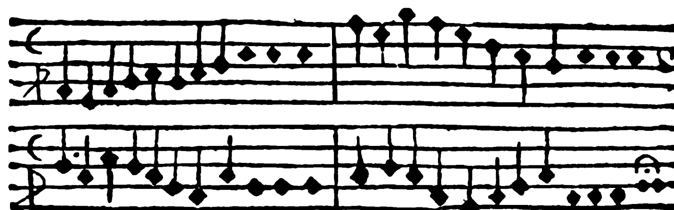
Ennec lőn irása az ío Koloſuarba
Tinodi Sebeſtién kőn nyomtatáſába
Szerze nagy bwuaba egy hideg ſobaba
Giakran ſu kőrmebe mert ninch pijnz taſolyaba.

Finis.

EGER VAR VIADA LYAROL VALO ENEC.

Hiſtoria.

Tinodi Sebeſtien deac Kaſſaba
Ferdinandus Kiralnac hiu voltaba
Egri varnac chuda ſerenciaiaba
Vitezeketh iria Cronikaiaba

TI Magyaroc már Iſtend imadgyatoc
Es ő neki nagy halakat adgyatoc
Jelőbben Tiſſan innet kic lakoſtoc
Egri vitezeknec ſoc iot mongyatoc.
Im egy Cronikat mondoc meg hallyatoc
Talam mi iat ſoha nem hallottatoc
Magyaroc veg hazban ſem ſolgaltatoc
Eger varat mint maſt o talmazatoc.

Nem em-

Részlet Tinódi krónikájából.

feledés sötétjébe merült volna, mint történt azokkal, kiknek nem akadt Tinódijuk. Pedig sokan voltak olyanok s már ama században keseregve mondották:

Országunkban tart csak egy esztendeig
A jó hirnév, avagy csak egy hónapig,
És azután igen hamar elmulik,
Mert nem bölcsek, kik históriát szerzik.
Ez az oka, hogy jámbor bölcs embereket
Hamar elfelejtünk.[1]

Tinódi reporteri buzgalma sokakat kiemelt a feledés meg nem érdemelt tömeges sirjából, s ezzel olyan szolgálatot tett történetirásunknak, melynek értéke mind e mai napig nem csökkent. De a maga korában volt egy még nagyobb érdeme. Ő nyujtotta a három részre tépett magyarságnak az első magyar munkát, melyből kora történetéről, harczairól és hőseiről értesitést nyert, s melyből századának nem egy hazai történetirója bőségesen meritett.

De nem Tinódi és követői vitték be az irodalomba a magyar nyelv teljes erejét, igazi szépségeit, hanem azok, kik akár a tudományt, akár a költészetet szolgálva, a nemzet régi, dús kincses házából, a népies költészetből táplálkoztak. Ez a már nagyobbrészt elveszett költészet egykor egy külön rend, az igriczek, lantosok, hegedősök gondozására volt bizva. Hajdan nagy tiszteletben álltak, de a körülmények változtával társadalmi állásuk és tekintélyük is lehanyatlott. A műköltők és tudósok korában, a XVI. században, már a kocsisokkal és hajdukkal emlitik őket, s a legcsekélyebb vád, melylyel illettetnek, az, hogy »ritkán vagyon a hegedűsben bornemissza«. Pedig XVI. századi alkotásaik maradványai nem igazolják e lenézést. Ha szerették a bort, ebben csak a többi néprétegeket követték, melyek mind a féktelen, igazán baromi ivásnak hódoltak Európaszerte s nálunk is. Sőt abban a nagy ivó korban éppen közülök hirdetik sokan a mértékletességet, a józanságot, a vallásosságot, a tudomány iránti tiszteletet, a könyörületességet, a szegények oltalmát. Egy részük már iskolamester, s talán épen ez főhibájuk, mert tanultságuk téritette el őket a népies költészet virágos mezejéről, melynek legillatosabb terméke a virágének, a szerelmi dal volt. Tartalma néha szabad, néha sikamlós, de a régiek műköltészete, tudományos, főleg polemikus irodalma sem szokta kifejezéseit megválogatni. Mindazáltal a tudós, a műköltő más irányú izlése erős visszahatást keltett, főleg az egyháziak körében, a népies költészet s legbájosabb terméke, a szerelmi dal iránt. Az ascetaság a legrégibb időktől a katholikus Pázmányig, s a protestáns Geleji Katona Istvánig[2] egyaránt megbotránkozott a virágénekeken s »gonosz kivánságra inditó éneknek« nevezte azokat. Pedig az a kevés, a mi

[1] Tardy György éneke a szikszai harczról. Közli Thaly Kálmán: Századok, 1871.
[2] Imre Sándor, A magyar népdal. Erdélyi Múzeum, I. 474.

goſſága lún. Es fóueti vala útet/diczíruin az iſtent. Es mind az
ſereg nip mihelen ezt láta/diczíretet tún az iſtennek.

Tizenkilenczedik

riß.

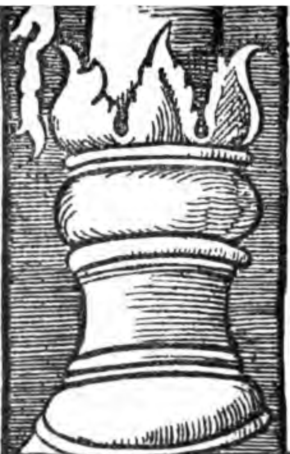
ES be menuin Jeri
choba / az városban
b iar vala. Es ime egg
firfiu/ kinek Zacheus vala neue/ es ki
az fukaroknak feiedelme vala/ es vgan ezen kazdag ember vala/ es
azon ügekezik vala/ hog az Jeſuſt meg láthatná ki volna/ es nem
láthatta vala az ſereg niptúl/ hog miuel ember korbeli állapattá
ban kiczin ember vala. Es elól el ſietuin fel hága egg vadfighe fára
hog útet meg láthatná/ mert azon vala vta. Es mikóron az Je
ſus az helre iutott volna/ fel tekintuin meg látá útet/ es monda úne
ki. Zacheus/ ſieſſ ßall le/ mert ma ennekem az te házadnál kell meg
c maradnom. Es ſietuin le ßálla/ es órómben liuin házába be fogad
dá útet. Es mikoronn látnák ezt mindenek/ zugodnak vala ezt
mondnán/ hog az búnós emberhez ment volna be ßállásra. Aluán ke
diglen Zacheus monda az vr iſtennek. Vram im az en ioßághim
nak felit az ßeghineknek adom/ es ha valamiben valakit meg czal
kam/ négg annit adok irette. Monda Jeſus úneki. Ez háznak ma
tórtinek meg maradáſa/ azirt hog ez es Abrahámnak leánia legen
Mert az embernek fia azirt iútt/ hog meg kereſſe/ es meg tarcza
az mi el veßett volt. Mikoron azok ezeket hallanák/ illen haſonlatos
ſ beßidet es monda ezekhez/ azirt hog Jeruſálemhez kózel volna/
es.

Részlet Sylvester bibliafordításából.

Chronica AZ MAGYA-ROKNAC DOLGAI-ROL : MINT IŐTTEC KI A

nagy Scythiaból Pánnoniában, Es mint foglaltác magoknac az orßágot : Es mint birtác äßt Hertzegről Hertzegre, Es Ki rályról Királyra, nagy ſoc tuſako-dáſſockal és ßantalan ſoc via-

Mellyet
HELTAI GASPAR
Meg irta Magyar nyeluen. Es ez rendre hoſtra, Az
Bonfinius Antalnac nagy kônyuéből, és egyeb
Hiſtorias kônyuekből, nem kiczin
munkáual.

Az Iſten egy vérből czinalta az minden féle embereket, és el
rendelte őket, es hatart tő: nekic, Hol mindenic lak-
iec, üdőt is regzet nékic.

HELTAI GÁSPÁR KRÓNIKÁJÁNAK CZÍMLAPJA.

Az Athenaeum nyomása.

belőle ránk jutott, a magyar lira legszebb hajtásai közé tartozik. De a régiek közt is akadtak egyesek, kik e nagy nemzeti kincset meg tudták becsülni. Sylvester (Erdősi) János, a jeles tudós, a népköltészetből meritett, s elragadtatással szólt a virágénekről, melyben »csudálhatja minden nép a magyar nép elméjének éles voltát a lelésben, mely nem egyéb, hanem magyar poesis.« Ő volt az első, aki észrevette, milyen gazdag a magyar nyelv szép képekben, s ebből azt a helyes következtetést vonta le, hogy a magyarság meg fogja kedvelni a bibliát és olvasását. Át volt hatva a népnyelv és költészet szépségeitől, s bibliaforditásával e magyar nyelvnek minden irodalmi műfajra való alkalmatosságát is be akarta bizonyitani.[1] Amit ő nem dicsőség nélkül kezdett, a nép nyelvének, lelkének bevitelét az irodalomba, azt mások, igy krónikájában a derék Heltai Gáspár, folytatták, később meg Károli Gáspár[2] elérte, midőn a magyar népnek az 1590-iki vizsolyi bibliában oly szentirást adott, mely csakugyan valóságos népkönyvvé lett, s nyolczvannál több kiadást ért, mert Sylvester szellemében a nép nyelvén tolmácsolta a szentirást a tömegnek.

A népköltészetből támadt a század nagy lantosa, Balassa Bálint is. Előkelő család sarja, kiváló költői tehetség, vitéz katona, ki a csatatéren áldozta életét nemzeteért. De nyughatatlan, kalandos életű ember, ősei heves vérének örököse, ki a jogi és társadalmi korlátokhoz nem birt alkalmazkodni. Örökös összeütközésben velük, hányatások és keserűségek, szerelmi csalódások közt lelke a legszebb dalokra fakadt. Egészen a régi népköltészetben gyökerezett, virágénekei, vallásos és hazafias dalai egyaránt onnan táplálkoztak. Tehetségének erejével, természetes izlésével, a formák iránti finom érzékével Balassa a népiességbe nemesebb tartalmat öntött s a műköltészet magaslatára emelte. Ő e korszak magyar Tyrtaeusa, kinek ajkairól századokig élő, a nép minden rétegébe átmenő dalok hangoztak,

BETEGH
LELKEKNEK
valo fwues kertecyke meli
ben sok fele io szagu, es egesseges
fwuek talaltatnak, melij fwuek
altal az lelkek mindenemw be-
tegbsegekben, fogiatkozasok-
ban meg eleuenedhetnek, s
[illegible]

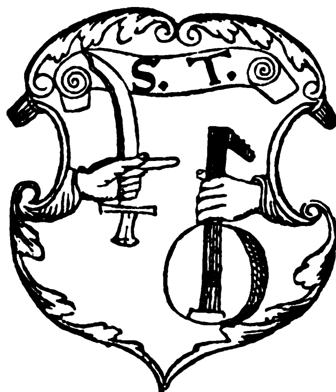
Ebez foglaltatot egij szep tudo
manij: Tudni illik mikeppen kel
lien embernek magat birtani,
az nionorusagnak uldetzes-
nek es kennak ideie-
ben.
Mellijet Giarmathij Balassij Ba
lint fordítot Nemetböl Magiar
ra az ö szerelmes szyleijnek ba-
boruságokban valo vigasz-
talasara.

Balassa legelső munkájának czimlapja.
(A sárospataki főiskola könyvtárának egyetlen példányáról.)

[1] Nádasdy Tamáshoz intézett levele: Irodalomtört. Közl. III. 90—91.
[2] Szabó József megirta életrajzát, Radácsi György a Károli-biblia emlékkönyvét adta.

harczra, Istenben való bizalomra lelkesitve a magyart. Balassa Bálint, midőn maga is a népköltészet árjaiban izmositotta természetadta szép tehetségét, kora lantos költészetét nemzetivé avatta, melyet úr és szolga, gazdag és szegény megértett s melyből a nemzeti társadalom minden rétege élvezetet és lelkesedést birt meriteni.

Ekképpen alkotta meg az irodalom az új kapcsokat a magyarság minden eleme, a széttépett ország minden vidéke között. A sajtó egymásután küldé termékeit piaczra s minden könyv a magyar polgárosodás terjesztője, a nemzet összetartozandóságának hirnöke, istápja lett. A panasz, hogy az urak házában ritkán látni könyvet — ezen már Ilosvai Selymes Péter, a Toldi-monda kezdetleges feldolgozója kesereg — csaknem olyan régi ugyan, mint maga a magyar könyv. De a könyvek száma folyton szaporodott s igy már akkor kellett lennie oly olvasó-közönségnek, mely az iró munkásságát élvezte és becsülte, habár anyagilag jutalmazni nem birta. Közönség nélkül irodalom épp oly kevéssé alakulhat, mint iró nélkül, s a könyvpiacz fokozatos megélénkülése arra vall, hogy már ez időben volt olyan magyar közönség, melynek lelki szükségletét tette az olvasás, s mely az irodalmat olyan kincsnek ismerte, amelytől sem török, sem német meg nem foszthatja.

Tinódi Sebestyén jelvénye.
(Krónikájának záróképe.)

HATODIK KÖNYV

*

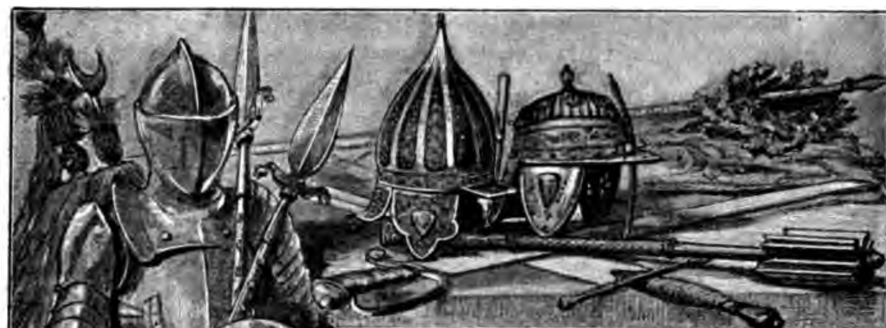
A HOSSZU HÁBORU

ÉS

BOCSKAY KORA

1593—1608

Magyar, német és török fegyverek a XVI. század végéről.
(Rajzolta Cserna Károly.)

I. FEJEZET.

A török hadüzenet. Az erdélyi szövetség.

Mióta a szultán Perzsiával előnyös békét kötött, a porta és Rudolf király diplomatiai viszonyai épp úgy megromlottak, mint a katonaiak. Konstantinápolyban teljes túlsúlyra jutottak a harczias elemek, mert a janicsárok foglalkozást kerestek s egymás után buktatták meg azokat a nagyvezéreket, kik

békésebb politikát követtek. Maga Murád szultán nem akarta ugyan a háborút, de Baffa szultána,[1] velenczei asszony, a janicsárok részén állt s azt sürgette, hogy az uszkókok, a horvát végeken megtelepitett szlávok szárazföldi és tengeri támadásait használják ürügyül a hadüzenetre. Murád azonban habozott, mire 1593 januárban a janicsárok fellázadtak s kierőszakolták az öreges szultántól, hogy ismét a harczias Szinán pasát tegye meg nagyvezérré. Szinán néhány nappal hivatalba lépte után (február 7-ikén) nemcsak ridegen elutasitotta Rudolf jogos panaszait, hanem azzal fenyegetőzött, hogy, ha a király a mult és jelen évi adót be nem küldi, nyomban megkapja a hadüzenetet.[2] A budai, temesvári és boszniai vilajetekben lakó hűbéres katonák, kik a fővárosban időztek, csakugyan a haladéktalan hazatérésre utasittattak, a görög beglerbéghez pedig rendelet ment, készüljön, hogy bármely perczben az emlitett tartományok segélyére siethessen.

A két magyar s a boszniai tartományban kora tavaszszal megkezdődtek a készülődések. Hasszán boszniai pasa Bihács körül nagy hadat gyűjtött, melylyel már májusban szlavón földre tört, feldúlta a túrmezei sikságot, s egész Krajna közelébe nyomult.[3] A hirtelen veszedelemmel szemben a király alig tehetett valamit; serege csekély és szánalmas állapotban volt, s a spanyol követ nem talált szavakat a rendetlenség, hanyagság és tudatlanság jellemzésére, mely a királyi hatóságoknál uralkodott. Nincs pénz, sem vezér, sem egyetértés, hanem félelem és zűrzavar — irja — van mindenütt.[4] Hasszán pasával a horvát-szlavón részekben eleinte alig 4—5000 ember állt szemben. Utóbb azonban a sereg a magyarokkal 8000-re szaporodott. Eggenberg Rudolf, Erdődy Tamás horvát bán, Auersperg Herbárt, Erdődy Péter, Tahy István vezették, kik az ostromolt Sziszek vára fölmentésére siettek, s június 22-ikén a három akkora török sereget teljesen tönkre verték.[5] Töméntelen zsákmány, kivált sok olyan ágyú, melyet a török az utóbbi évtizedek harczaiban vett el a németektől, került a győzők kezébe.[6] A diadal kül- és belföldön nagy örömet keltett, s a pápa külön levélben fejezte ki Erdődy bánnak szerencsekivánatait.[7] Másrészt azonban a csata eldöntötte a béke kérdését.

Szinán pasa már előbb őrizet alá helyezte Kreckwitz császári követet, a követséget pedig kiraboltatta, s levéltárát lefoglalta.[8] Mikor pedig a szi-

[1] Böhm, Landtagsverhandlungen, VIII. 195.

[2] Levele: Hadtört. Közl. 1894. 393.

[3] Május 23-iki jelentés. Starine, XIX. 172—90.

[4] San Clemente szeptember 11-iki és október 2-iki jelentései a tört. bizottság másolatai közt.

[5] Gömöry czikke a csatáról: Hadtört. Közl. 1894. 613—34. Eggenberg jelentése u. ott. Auersberg és mások jelentései: Starine, XIX.

[6] Igy a »Kazianerin«, mely 1537-ben az eszéki hadjáratban veszett el, s melyen 1566-ban a haldokló Zrinyi Miklós fejét vették, egy más ágyú Erdődy Simon zágrábi püspök, egy harmadik Miksa király czimerével.

[7] Július 10-iki levele: Theiner, Mon. Hung. Hist. II. 81—5.

[8] A velenczei követ július 23-iki jelentése. a tört. bizottság másolatai közt.

szeki vereség hire megjött, két futárt megöletett, kettőt vasra veretett, s csakhamar, augusztusban megüzente a háborút. Maga állt a sereg élére, abban a biztos tudatban, hogy a királyi haderő gyöngesége mellett gyorsan és teljes diadallal fejezi be az idénre tervezett hadjáratot.

Ezzel a drinápolyi békeszerződés, mely időközben, utoljára 1592-ben, egyre megújittatott, végképen széttépetett s Magyarországon ismét megkezdődött a nagy háború, a hatalmas hadjáratok kora, mely ezúttal minden várakozás ellenére nagyon sokáig, teljes tizenöt esztendeig eltartott s végtelen pusztulást árasztott az egykori magyar államterület minden vidékére. Rudolf király régóta előre láthatta ugyan a veszedelmet, de beteges tétlensége mellett sem pénzről, sem szövetségesről, sem katonaságról, még csak a végvárak jókarba helyezéséről sem gondoskodott. Hasztalan fordultak hozzá minduntalan Pálffy, Nádasdy és más magyar urak. Rudolf az ég oltalmába ajánlotta a kereszténységet. Elrendelte, hogy reggel, délben és este imára harangozzanak, de hadsereget nem küldött a gyorsan előnyomuló ellenség feltartóztatására. A török augusztus végén megvivta Sziszeket, mire Szinán maga állt a sereg élére s a Dráván átkelve, Veszprémet október 3-ikán lövetni kezdte. A különben is gyönge falak hamar omladoztak, s minthogy nem volt kilátás a fölmentésre, Samarjay kapitány minden ékesszólásával sem birta a katonákat további ellenállásra lelkesiteni. Az erdőn át, mely egészen a várfalakig ért, igyekeztek menekülni, a falon rést törve, melyen október 6-ikán éjjel kiszöktek. Előbb azonban a piaczon 70 mázsa puskaport ástak el, s kanóczot tettek belé, hogy bizonyos idő mulva felrobbantsa. A robbanás meg is történt, s a benyomuló janicsárok közül sokan elvesztek. De az őrségnek sem sikerült a sötétség takarója alatt menekülnie. Egy részét levágták, más részét Samarjayval elfogták. Harmadnap Szinán Vár-Palota ellen nyomult, mely hamar megadta magát.[1] Szinán sehol sem találkozott komoly ellenállással, s messze földet meghódoltatva, Budára ment pihenni. E közben azonban a király mégis birt csak nagyobb hadat összehozni. Késő őszszel a Duna vidékén az őrségekkel és a vármegyei hadakkal 25,000; a Tiszánál 14—16,000, a Tiszán innen Ecsedi Báthory István alatt valami 8000 ember gyűlt zászló alá s támadólag lépett föl. A felvidéki sereg Fülek ellen indult, Hardegg Ferdinánd gróf győri főkapitány pedig — a magyarok kisgrófnak nevezték — nagyobb haddal[2] rajtaütést tervezett Fejérvár ellen. Vele voltak Pálffy Miklós, Zrinyi György, Nádasdy Ferencz, Huszár Péter, Pápa vitéz kapitánya. Október 31-ikén igen ködös időben a sereg a város alá ért, s másnap hajnalban Huszár 600 gyalogossal abba a városrészbe tört, melyben a bég lakott. Ugyanekkor a németeknek a város másik részét kellett megtámadniok, de nem értek czélt. Ámbár Huszár benyomult a

[1] Gömöry (Hadtört. Közl. 1895. 254—9.) részletesen leirja Veszprém és Palota megvételét.

[2] Összesen 25,000 emberre számitottak, tényleg azonban jóval kevesebb volt.

külvárosba, kirabolta, felgyújtotta s estig benne maradt, a vállalat nem sikerült, s Hardegg november 2-ikán visszaindult Győrbe. Másnap reggel azonban hatalmas török sereg nyomult utána, melyet Szinán küldött a budai pasa alatt a fejérváriak megsegitésére. A királyiak idejében észrevették az ellenséget, megfordultak s megtámadták. Pálffy a balszárnyon kezdte meg a harczot, mely csakhamar általános lett, s a török teljes vereségével végződött. Az ellenség vagy 3000 embert, 500 kocsiból álló eleségszállitmányt, 5 nehéz s 25 könnyű ágyút, 22 zászlót vesztett. A királyiak vesztesége szintén tetemes, 1500 ember volt. A magyarok sürgették Hardegget, térjen vissza Fejérvár alá s tegyen új próbát megvivására. A fejérvári bég ezt oly bizonyosra vette, hogy új ostromra készült s két külvárost felgyújtatott. Hardegg azonban megelégelte a dicsőséget, s a dús zsákmánynyal visszatért Győrbe.[1]

Ugyanez időben a felvidéki urak, Báthory István, Rákóczy Zsigmond, Dobó Ferencz, Homonnay István, Forgách Simon, Bánffy János, Thököly Sebestyén, — az egykori nagyszombati gazdag kupecz és legújabb nagybirtokos[2] — Teuffenbach Kristóf kassai főkapitánynyal szintén megkezdték a támadást. November 9-ikén megvették Szabatkát, Rima-Szombat közelében s azután Fülek vivására mentek. A vár megsegitésére nagy török had sietett. De a magyarok november 11-ikén Romhánynál teljesen szétverték, mire a vár őrsége szomjúságtól gyötörve (az ostromlók egy parasztember figyelmeztetésére ágyúval szétlőtték a csövet, mely a várba a vizet bevezette), még aznap megadta magát.

»E győzelmen az egész magyar nemzet megörüle és Istennek hálákat ada.«[3] Csakugyan fontos következményei voltak a diadalnak, mert a török kifutott a szomszédos Szécsény, Ajnácskő, Somoskő, Hollókő, Dévény,[4] Buják, Drégely kisebb várakból, s igy messze föld szabadult fel igája alól.

Minde sikerek kül- és belföldön nagy lelkesedést keltettek. A magyarság egyszerre elfeledte sok évi szenvedéseit, az állam önállóságán ejtett sérelmeket, az idegen zsoldosok szörnyű kicsapongásait. A sziszeki és füleki győzelmek Rudolfra nézve valóságos villámháritók voltak. A nép ismét bizni kezdett s hazája teljes felszabadulását remélte a királytól. A harczkedv oly általános volt, hogy még a debreczeni diákok is tömegesen fogtak fegyvert[5] s katonának álltak a király zászlaja alá. Az országgyűlés meg katonában és pénzben olyan bőkezűen segélyezte királyát, minőre nincs példa történetünkben. Noha a hosszú háboruban az ország egyik részét az ellenség, másik részét meg a fizetetlen idegen zsoldos had valóságos sivataggá tette, a rendek, kik 1593—94-ben csak részgyűléseket tartottak,

[1] Gömöry, A pákozdi csata. Hadtört. Közl. 1896. 453—64. és 520.
[2] Károlyi Árpád, Thököly Sebestyén megszerzi Késmárkot. Századok, 1878.
[3] Mikó, id. m. III. 25.
[4] Ezt november 11-ikén Balassa Bálint, a költő vette vissza. Tudománytár, 1842. 128.
[5] Veresmarti megtérése Ipolyinál, id. m. 2.

WAHRE CONTRAFACTVR DER BELEGERVNG PALOTTA. VND VESPERIN IN VNGERN. ANNO CHRI: 1593

Vár-Palota és **Veszprém ostroma.**

(Egykoru metszet után Ortelius krónikájából.)

1595 óta azonban évről-évre országgyűlésre hivattak, éppen e végtelen szenvedések közepett emelték érvényre a közteherviselés elvét hazánkban. Kiterjesztették azt nemesre, polgárra, papra, jobbágyra, az összes felekezetekre, görög-keletire, zsidóra, új keresztényre s általában mindenkire, aki nem koldulásból tengette életét. Sőt a kincstár érdekében 1598-ban megváltoztatták a régi adóalapot, s nem a jobbágytelkek (porták), hanem a lakott házak szerint vetették ki az adót, még pedig olyan nagy tételben, mely annak előtte egészen ismeretlen volt. Az évenként összeülő rendek sorában néha igen erősen nyilvánult az elégedetlenség, de sokáig csak kivételesen emlegették a régi közjogi sérelmeket. A panasz főleg a királyi zsoldoshadak ellen irányult, s jogosultságát maga Rudolf és helyettese. Mátyás főherczeg is elismerte, ámbár mindketten azt mondották: c'est la guerre! Ez a háboru természetes következménye, melyen segiteni nem lehet.

Az országgyűlés, mely mindig az év első hónapjaiban tartatott, a szerint, amint az előző évi harczokat több-kevesebb siker koronázta, több-kevesebb erélylyel adott kifejezést a nép szenvedéseinek, de egyetlen-egyszer sem történt, hogy bőséges pénz- és vérsegélyt ne szavazott volna meg.

Ez az adó azonban a nagy háboru roppant szükségleteinek csak csekély részét fedezhette, s Rudolf könnyelmű gazdálkodása az államháztartást különben is rég a legnagyobb zürzavarba hozta. A kincstár rendes segélyforrásai, a harminczadok, bányák jövedelmei évek hosszú sorára le voltak kötve, el voltak zálogositva, igy például a beszterczebányai rézbányák 14 esztendőre.[1] E jövedelmekből, melyek több százezer forintot tettek, igen keveset lehetett tehát a háboru szükségleteire forditani. Pénzügyileg az új háboru általában a leghanyagabbul volt előkészitve s Rudolf a külföldtől is csak akkor birt nagyobb pénzsegélyt szerezni, mikor a harcz már javában folyt. Eleinte a kincstár kongott az ürességtől s Rudolf tanácsosai a legönkényesebb eszközöket alkalmazták a pénzszerzésnél. 1593-ban a király hűtlenség czimén pert inditott addigi kegyenczei, a két Lobkovitz ellen, s elkobozta óriási vagyonukat. Még a leányok anyai örökségét és ékszereit, melyek magok 160,000 frtot értek, s 180,000 frtnyi értékű ezüst edényeit is elvette.[2] Sőt az udvari kamara a rablás e rendszerét, melyet tiz évvel később Magyarországban csakugyan teljes érvényre emelt, már ez időben is akarta alkalmazni. Megvizsgálta a jogczimeket, melyek alapján az urak uradalmaikat birtokolták. A kitől csak lehetett, további ráfizetést, például a sárospataki uradalomért Dobó Ferencztől 20,000 tallért, mint maga bevallotta, »csikart ki«. Mindez azonban a több milliót tevő évi szükségletet távolról sem fedezte. A magyar földön folyó tusa nemzetközi jelentőségéhez képest Rudolf a külföld pénzbeli támogatását igyekezett tehát megnyerni s joggal mondotta, hogy nem

[1] A császári és magyar közjövedelmekről az udvari kamara 1594-iki jelentése: Böhm, Landtagsverh. VIII. 499—506.

[2] A pör iratai: Böhm, id. m. VIII.

csupán örökös tartományait, hanem az egész nyugatot védi a magyar háborúban. Igyekezete nem is maradt meddő. Nagy összegeket adtak évről-évre a cseh és osztrák országok s 1594 óta a német birodalom. A spanyol király évi 100,000 aranyat, két izben 300,000-et, sőt 1599-ben 400,000-et, a pápa 40,000 aranyat, egyszer kétannyit, egyszer 50,000-et, s két izben tiz-tiz ezer főnyi segélyhadat küldött. Adtak külön egyes német és olasz fejedelmek, valamint városok is.[1] A német, osztrák és cseh rendek által megszavazott segélyből azonban igen sok maradt hátralékban, sőt a németországi kálvinisták nagyrészt egyáltalában nem fizettek. E mellett a később esedékes összegeket Rudolf roppant kamattal, néha 30% mellett előre számitoltatta le, úgy hogy egy harmadrész egyszerüen elveszett. Ezzel a látszólag dús pénzsegély tetemes része teljesen kárba ment. Csakhogy lelkiismeretes gazdálkodás mellett a legsürgetőbb szükségletet az az összeg is fedezhette volna, mely a császári kincstárba évenként tényleg befolyt. De lelkiismeretes kezelésről Prágában szó sem volt. A pénz részben Rudolf költséges kedvtelé-seire, s féltudós hóbortjaira forditatott, részben a kegyenczek és udvari emberek zsebébe szivárgott úgy hogy egyetlen egy hadjárat sem volt kellően elkészitve, egyetlen egy vár sem helyeztetett védhető karba, s egyetlen egy évben sem fizették pontosan a zsoldoshadat.

Rudolf király pánczélja.
(Ő Felsége fegyvergyűjteményében.)

[1] Huber Alfonz (Gesch. Oest. IV. 307.) részletesen közli az évi segély összegét.

A fizetetlen zsoldosok csak kénytelen-kelletlen teljesitették tehát kötelességüket s nem az ellenségnek, hanem a magyar lakosságnak lettek valóságos rémeivé. A panaszokat, melyek ellenük az országgyűléseken minduntalan hangzottak, lehetetlen ma is a legnagyobb meghatottság nélkül olvasni. 1597-ben a rendek azt mondották, jőjjön a király személyesen az országba, s lássa, minő pusztitást vittek itt véghez zsoldosai. Toll le nem irhatja — folytatták — azt a sok gonoszságot, melyet ez a had vezetői szeme láttára, — s ekkor egyenesen a jelenlevő Miksa főherczeg ellen fordultak, ki éppen nem tudott fegyelmet tartani, — nemeseken, papokon, jobbágyokon elkövetett. 1599-ben csak az esetre akartak adót megszavazni, ha a király végre kieszközli, hogy »a földműves békén művelhesse földjét, a kalmár békésen láthasson kereset után.«[1] 1600-ban azt mondották, hogy a szegény jobbágy már szántani sem tud, annyira kifosztották mindenéből, s az országban alig van ember, mert az ellenség s a pestis szétriasztotta a lakosságot. A mit a török-tatár el nem vitt, — folytatták — vagy föl nem perzselt, azt fölgyujtotta, elrabolta az idegen zsoldos. 1601-ben maga a királyi személynök, Joó János, az alsó-tábla elnöke, kinek javait a zsoldosok szintén nem kimélték, állt az ellenzék élére, Mátyás főherczeg meg azt irta Prágába, hogy tenni kell valamit a romlás megszüntetésére, különben a magyarok elszakadnak a Habsburgoktól. 1602-ben Rudolf maga elismerte, hogy a zsoldosok kihágásai határtalan nyomorba döntötték a népet. De ennyi volt az egész, mit a baj orvolására tett. Minthogy nem fizette hadait, ezzel maga szolgáltatta ki a gyakran éhező, rongyokba burkolt katonának a lakosságot. Pedig legalább némely esztendőben fizethette volna, ha a befolyó belföldi adót és külföldi segélyt haszontalanságokra nem pazarolja s a lelketlen gazdálkodás lehetetlenné nem teszi, hogy a hadi sikerek kiaknáztassanak, s a lakosság a zsoldosnép ellen védelmet nyerjen.

Rudolfnak azonban nemcsak pénzügyi tanácsosai, hanem diplomatái sem álltak hivatásuk magaslatán s nem tudták a nemzetközi viszonyokat a király javára értékesiteni, noha azok eleinte igen kedvezők voltak. A franczia politika Konstantinápolyban mindig a császár ellen dolgozott ugyan, de 1600-ig óvatosan viselte magát, s IV. Henrik király trónja megszilárditására, a belháboruk okozta sebek gyógyitására, erőgyűjtésre használta idejét. Franczia részről nem igen hátráltatták a királyt a hadviselésben, s akkor inkább Anglia és nagy királynője, Erzsébet körül sorakoztak a Habsburg-ellenes törekvések, ámbár a magyar háborura észrevehető befolyást ezek sem gyakoroltak. Ellenben gondolkodó államférfiak, igy Zamoyszki János lengyel kanczellár, már ez időben észrevették a török hatalom elgyöngülését, s lehetőnek tartották megtörését, ha Európa uralkodói nem egymást marczangolják, hanem a császárt támogatják. De a császári diplomatia nem tudta a hatalmakat szövetségre birni, ámbár VIII.

[1] Fraknói és Károlyi, Magyar Országgy. Emlékek, IX. 199.

Kelemen pápa, kihez a magyar országgyűlés 1596-ban külön feliratban[1] fordult segélyért, buzgón támogatta e törekvéseket. Küldötte, pater Cumuleo Sándor megjelent Erdélyben, Lengyel- és Dél-Oroszországban, hogy a keresztes háborút hirdesse a török ellen. A Balkánnépek szintén megmozdultak, és pater Andriasevics Domokos Prágában tényleg alkudozott a császárral a török elleni támadás ügyében. Minde kedvező körülményeket a császári politika vezetői nem birták hasznositani. A császár maga idegbajban szenvedett, s betegsége az évek folyamán a beszámithatatlanságig fokozódott. Környezete meg csupa jelentéktelen emberből állt, a kik csak a maguk hasznát lesték. Miniszterei, Trautson és Rumpf, kik 1600-ig föltétlen befolyást gyakoroltak reá, nem államférfiak, hanem kalmárok voltak, irta róluk a spanyol követ, kiknél csak pénzzel lehetett boldogulni. Ez urak nem tudták a szomszéd országokat hatalmas ligává egyesiteni a török ellen s Rudolf a hosszú háboru egész folyamán tényleg hadi szövetséges nélkül állt. Csupán Erdély csatlakozott hozzá, a mi nagyfontosságú esemény volt ugyan, de nem a császári diplomatia ügyességének, hanem fejedelme akaratának köszönhető.

Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem még jóformán gyermek volt, midőn az uralmat átvette. Igen gondos nevelést nyert, mely azonban természetadta testi-lelki fogyatkozásait orvosolni nem birta. Közügyekkel nem szivesen foglalkozott, mindenféle szedett-vedett, olasz és más idegen néppel, mely udvarát elárasztotta, komédiással, bohóczczal, lovászszal mulatta el idejét. Gazdálkodni sem tudott, s a tele kincstárt, melyet örökölt, hamar kiüritette. Mint kedvtelései, akképen politikai törekvései is éles ellentétben álltak elődei hagyományaival. Mint török hűbéres, német párti, mint egy protestáns ország ura, a katholikus egyház rajongó hive volt. Jog, törvény, erkölcs iránt szinvakságban szenvedett. Noha törvény tiltotta, visszahivta a jezsuitákat s közülök vette legbizalmasabb tanácsosait. Rokonaira a legnagyobb mértékben féltékeny volt, s különösen Báthory Boldizsárt, egykor István lengyel király kedvenczét, gyülölte. Ki-kibékültek ugyan, de szivből sohasem, sőt Zsigmond egy izben csak azért békült meg, hogy Boldizsárral, ki maga is léha, lelketlen ifjú volt, eltétesse láb alól családjuk két régi kipróbált hivét, a nagyműveltségű Gyulai Pál és Gálffy János tanácsurakat. Boldizsár minden ok nélkül kegyetlenül végeztette ki őket.

Zsigmond egyénisége csupa végletekből volt összeállitva. Egyszer az önállóság bámulatos fokára emelkedik, másszor a legalacsonyabb befolyások rabja. Jelleme sokban hasonlit a Rudolf királyéhoz s igazi rejtély lenne, ha lelki világát testi bajai meg nem magyaráznák. A Báthoryak családi betegségében, eskórban szenvedett, sőt más testi hibában is leledzett. Nem volt férfi, s szervezete ha nem is döntötte a téboly sötétjébe, legalább időnkint kisebb-nagyobb mértékben megfosztotta erkölcsi és

[1] Közli Matunák: Magyar Sion, 1896. 516.

értelmi erejétől. A betegség rabja volt s zavaros agya következetesség és törvényszerüség nélkül ragadta egyik végletből a másikba. Egyszer a lángész, máskor a hülye félbolond, egyszer a hős, másszor a gyáva benyomását teszi. Testi fogyatkozásaiból származtak lelki bajai s csak e tény figyelembe vételével érthető meg mindaz, a mi a következő években Erdélyben történt. Mint Prágában, akképpen Gyula-Fejérvárt is idegbeteg, szenvedő ember intézte az állam sorsát s igy nem csoda, ha a szövetség, melyre utóbb léptek, annyi gyászt és siralmat hozott alattvalóikra.

Ama hideg, bizalmatlan viszony következtében, melyben a Habsburgok három évtizeden át a Báthoryakkal álltak, eleinte a király és a fejedelem közt sem folyt közelebbi érintkezés. Katholikus és önkényuralmi törekvései Zsigmondban hamar fölkeltették ugyan az óhajt, hogy a prágai udvarra támaszkodják, de csak a porta oktalansága hajtotta végképen Rudolf karjaiba. Szinán pasa, mihelyt nagyvezér lett, Erdélylyel szemben is szakitott az eddigi békés politikával, s a fejedelemmel éreztetni igyekezett hübéres állásának összes terheit és kellemetlenségeit. Egész szokatlan kivánságokat intézett hozzá, még pedig rideg, parancsoló hangon. Óriási mennyiségű eleséget, hadiszert követelt tőle s azt akarta, hogy eléje menjen, mikor magyar földre jön, hadait meg táborába vezesse. Ezzel maga vetette föl a kérdést, megmaradjon-e Erdély a török hűségében vagy pedig nyugaton, a magyar királynál keressen-e oltalmat? Az erdélyi rendek nem mertek határozni, hanem be akarták várni a magyar háboru további fejlődését. A fejedelem ellenben hamar tisztában volt terveivel. Mig a rendek tanácskoztak, ő gyóntatóját, Carillo Alfonz jezsuitát[1] Rudolf királyhoz és a pápához küldte. De azért egyelőre nyiltan a törökkel sem szakitott és Szinán pasát, ki ekkor már magyar földön állt, ajándékkal igyekezett lekenyerezni. A nagyvezér zsebre tette ugyan az ajándékot, de egyre türelmetlenebbül sürgette a fejedelmet, kezdje meg a támadást a németek ellen. Zsigmond nagy nebezen kiindult Erdélyből, de el volt tökélve a királyi hadat meg nem támadni. Mindig oda ment tehát, a hol ellenséget nem talált, s ezzel, ámbár csak közvetve, de lényegesen elősegitette, hogy a felvidéki magyar urak 1593-iki őszi hadjárata diadalmasan végződjék.

Ezzel lényegileg már eldőlt Erdély jövendőbeli magatartása is és a portán nagy harag támadt Zsigmond ellen. »Elég megbódult, dühödt népek mostan ezek, — irja haza az erdélyi követ,[2] — minden dolgokban, rendtartásokban megváltoztanak; reánk való nagy agyarkodás, szidalmazás igen nagy vagyon, ki ennek előtte sohasem volt.« Másrészt Carillo (1594) januárban szövetségi ajánlattal tért vissza Prágából. A pápa is küldött követet, a Lengyelországban élő Báthory Endre bibornok pedig a pápa ösztönzésére személyesen megjelent Erdélyben. A fejedelem a három Báthory-

[1] Szilágyi Sándor, Carillo Alfonz dipl. működése (1594—98.).
[2] Óvári István 1594 márczius 28-iki levele: Török-Magyar Tört. Emlékek, III.

Báthory Zsigmond.

(Egykorú metszet Ernst Lajos gyűjteményében.)

testvérrel, Boldizsárral, Endrével és Istvánnal, valamint nehány bizalmas tanácsosával értekezett és mindnyájan jóváhagyták a Rudolf királylyal való szövetkezés eszméjét.

Zsigmond, még mielőtt Rudolffal, végleg megegyezett, megkezdte a háboru előkészitését. Első sorban a guerilla-harczot szervezte. Hajdukból és ráczokból kisebb szabad-csapatokat alakitott, melyek a török déli, Dunamelléki vidékeire törtek, s ott, hol évtizedek óta nem járt ellenség, szörnyü rablást végeztek, nagy rémületet keltettek. De más, sokkal magasabb szárnyalásu tervei is voltak. A keresztény rajáhk segélyével valósággal fel akarta robbantani az európai török birodalmat. E végből tárgyalásokba bocsátkozott a moldvai és az oláh vajdákkal, sőt a bolgárokkal és a Száván túli ráczokkal is. Arra akarta őket birni, hogy fegyvert fogjanak, mely esetre a maga s Rudolf király támogatását igérte nekik. A temesi tartományban a ráczok csakugyan követték hivását, s felajánlották Zsigmondnak a »rácz királyságot«. Az új királyjelölt a ráczoknak zászlót küldött, mely alatt kétszer is megverték a temesvári pasát. Ők viszont a diadaljelvényekkel Zsigmondnak, »Erdély és Ráczország királyának« kedveskedtek s felkérték, foglalja el trónusát, s küldjön seregüknek alkalmas vezért. El is küldte Székely Mózest, csakhogy a vezérrel nem volt oly szerencséje, mint a zászlóval, mert a ráczok megverettek.

E közben a tavaszszal Carillo Prágából meghozta a király által végleg elfogadott szövetségi szerződést, melynek egyik főfeltétele az volt, hogy az országgyűlés is szentesitse. A fejedelem májusban csakugyan országgyűlés elé vitte az ügyet. Ott azonban erős ellenzék támadt, s Kendy Sándor inditványára a rendek kimondották, hogy, mig Rudolf Budát vissza nem foglalja, nem szabad a törökkel nyiltan szakitani, hanem az eddigi kétszinű politikát kell folytatni.

Zsigmond nem nyugodott bele ez elhatározásba, s ujra országgyűlés elé akarta vinni a dolgot. Csakhogy az ellenzék sem pihent, s teljes erővel dolgozott a szultánnal való nyilvános szakitás megakadályozásán. Minthogy a nagyvezér a tatárokat Erdély ellen inditotta, a nép megijedt s mindenfelől azt kivánták, hogy meg kell a törököt engesztelni. E válságos pilanatban Zsigmond, ki heteken át bámulatos tevékenységet fejtett ki, egyszerre elvesztette fejét. Testi-lelki betegsége erőt vett rajta s csüggedésében lemondott a fejedelemségről Báthory Boldizsár javára, mi a rendek körében nagy örömet keltett. De az öröm korai volt. Zsigmond útközben, — mert már távozni készült Erdélyből, — épp oly hirtelen meggondolta a dolgot s visszasietett Kolozsvárra. Itt anyai nagybátyja, Bocskay István hamar visszahelyezte a trón birtokába. A tömeg hozzá csatlakozott, sőt mindazok megfenyitését követelte, kiknek a lemondásban részük volt. A főurak, — kevés kivétellel az egész születési és szellemi aristocratia — ujra meghódoltak ugyan Zsigmondnak, politikai törekvéseit azonban ezután sem helyeselték. Másrészt Zsigmond telve bosszuvágygyal és gyűlölettel ült

vissza a fejedelmi székbe s vérbe akarta fojtani az ellenzéket. De mást is akart. Az ország bőségesen ajánlott ugyan neki adót, mely azonban nagy háború folytatásához távolról sem volt elég. Ő is úgy próbált tehát pénzhez jutni, mint az előző évben Rudolf Csehországban tette. Ki akarta irtani a dusgazdag, különben is ellenzéki főnemességet, hogy vagyona, kincsei birtokába helyezkedjék s egyszersmind a Rudolfhoz való csatlakozás akadályait is elhárítsa. Igazán állati kegyetlenséggel hajtotta végre terveit. Augusztus 28-ikán (1594) valóságos államcsinyt rendezett. Mikor a mit sem sejtő főurak teljes diszben tisztelegtek nála, ő barátságosan beszélgetett velük. De alighogy lak-

A Báthory-ház Kolozsvártt.
(Rajzolta Cserna Károly.)

osztályába vonult, katonái megrohanták és elfogták a védteleneket. A foglyok közt voltak Báthory Boldizsár, Kendy Sándor, Ferencz és Gábor, Kovacsóczy Farkas, Iffiú János, összesen tizenöten. Báthory István elmenekült, de ellene, valamint a Lengyelországban élő Endre bibornok és mások ellen megindították az eljárást. De szó sem volt rendes pörről. A foglyok egy részét kinpadra vonták s olyan vallomásokat csikartak ki tőlük, a minőket akartak; s erre a fejedelem meghozta itéletét. Hasztalan kért a foglyoknak kegyelmet az országgyűlés, hasztalan borult a fejedelem lábához Báthory Boldizsárné, hogy férje és atyja, az öreg Kendy Sándor részére megnyerje irgalmát. Zsigmond testőreivel tépette le a ruhát a szerencsétlen asszony testéről, s

kidobatta a félmeztelent. Tizen halálra, heten jószágvesztésre itéltettek s a mily gyorsan meghozták, olyan gyorsan végre is hajtották az itéletet. Zsigmond augusztus 30-ikán palotája ablakából gyönyörködött öt áldozata kivégzésében. A többi ötöt meg csakhamar igazán bestiális módon ölette meg. A rendek rémülten menekültek a vérengző köréből, ki lefoglalta az elitéltek vagyonát s töméntelen kincs birtokába jutott. Csupán az ezüstnemű, melyet 25 szekér szállitott be Kolozsvárra, 220 mázsát tett. Most már van pénz a háborura, — kiáltá örömében a fejedelem. Immár kitombolta magát s hirtelen megint más ember lett. Szövetkezett Mihály oláh és Áron moldvai vajdákkal, kik elismerték főhatóságát s elszakadtak a töröktől, mit azzal pecsételtek meg, hogy a szicziliai véres vecsernye mintájára egy bizonyos napon a területükön élő összes törököket lemészárolták. E vérözönből Erdély valóságos nagyhatalomként került ki, mert ura lett a két fejedelemségnek, mely régóta elszakadt Szent-István koronájától.

A történtek után az erdélyi ellenzék is elnémult. Senki sem merte többé a fejedelem terveit kifogásolni, s az országgyűlés még ugyanazon év november havában jóváhagyta a töröktől való elszakádást. Erdély visszatért a magyar király fennhatósága alá. Nehéz vajudások, sok ártatlan emberélet kioltásával történt ez, s a vérontás sejteni engedé, hogy zordon, válságos idők következnek immár a régi magyar államterület ama részére is, mely sokáig csaknem zavartalanul élvezte a béke áldásait.

II. FEJEZET.

A hadsereg. A hosszú háború. 1594—96.

A háborúban, melybe a török elbizakodottság Rudolf királyt sodorta, maga a porta lépett föl támadólag. A nagyvezér sokáig készült és roppant sereggel jött az országba. Tett is némi hóditást, de az eredmény nem állt arányban a rengeteg áldozattal, melybe került, s az 1593-iki hadjárat mérlege egészben jóval kedvezőbb volt a királyra, mint a törökre. A szultán birodalmának elgyöngülése, a török hadszervezet bomlása nyert kifejezést a kudarczban, mely döntővé válhatott volna, ha a király a télen át is folytatja a háborút. Téli háború azonban akkor nem divott sehol. Sem a keresztény, sem a török vezérek nem ismerték, s az akkori véderő téli háború viselésére fel sem volt szerelve. A fogadott katonaság, s nem az állandó hadsereg, mely mindig rendelkezésre áll, vitte a háboruban a főszerepet. Ez pedig csak nehány hónapi harczra szerződött. Volt ugyan mindenütt állandó katonaság is, de ez a várak helyőrségeül szolgált. Ellenben a mezei had, a tulajdonképeni működő sereg rendesen novemberben, a töröknél Szent-Demeter napján, (november 10-ikén) haza kíván-

kozott, s a télies idő beállta véget is szokott a nagyobb műveleteknek vetni. Télen át csak portyázások, apróbb csatározások folytak, s még a nagyobb várak vivása is szünetelt. Kikeletkor azután ujra élénkülni kezdett a harcztér, de a tulajdonképeni háboru csak a nyári évszakkal, néha még későbben, szeptemberben vette kezdetét. Soha sem levén elég pénze, a király csak lassan birta a szükséges hadat összetoborzani, s a hosszu háború folyamán sokszor nagyon későn, »német módra« — mondták az egykoruak — inditotta meg a műveleteket.

Ez a hosszu háború nem modern módra vezetett háború volt, mely folyik szakadatlanul, mig a küzdő felek egyike végkép ki nem merül s békét kötni nem kénytelen. Az önálló hadjáratok egész lánczolata az, melyeknek nem a küzdő felek kimerültsége, nem is a katonai érdek, hanem tisztán az idő, a téli évszak beállta vet véget. Akkor mindegyik fél téli szállásra küldi, rendesen egyszerűen elbocsátja seregét s igy a megvert fél időt nyer vereségét kipihenni s új segélyforrásokat nyitni, melyekkel a jövő nyáron ujra kezdheti a harczot. Ennek megfelelően változik a siker; mindegyik hadjárat más-más eredménynyel végződik s hol az egyik, hol meg a másik fél kerekedik felül. Nagy, döntő csatákat mindegyik lehetőleg kerűl s inkább egyes várak megvételével igyekszik ellenfelét kimeriteni. Ilyen lefolyást vett a hosszu háboru is. Mindegyik hadjárat egészen önálló háború, külön katonai actio s a végeredmény úgyszólván mindegyik évben máskép alakult. Hol a király, hol a szultán emelkedett túlsúlyra, hogy a következő évben ismét elveszitse.

Az eredmény a hadvezénylettől s a rendelkezésre álló katonai anyagtól függött. Ez pedig szintén minden évben változott. A fővezérségben Mátyás és Miksa főherczegek osztozkodtak. Hol az egyik, hol a másik volt a névleges fővezér. Egyik sem katona, egyik sem hadakozó természet. Méltán mondta az egykorú Illésházy István,[1] — különben Mátyás főherczegnek lelkes hive — hogy Mátyás nemcsak »tudatlan a hadviselésben, de természet szerint puha és lágy ember és gondviseletlen«. Még fegyelmet sem tudott tartani, s táborában botrányos állapotok fejlődtek, »egy nap sem volt, hogy magyart nem öltek; paráznasággal, részegséggel, kalmár árúval, udvari pompával úgy annyira rakva vala a tábor, hogy nem a szent Istennek, de még a jámbor embereknek is iszonyu vala benne maradni.« A mellé rendelt hadi tanácsosok részegesek, haszonlesők, gyakran olyanok voltak, kik azelőtt soha ellenséget nem láttak. A kapitányok egész nap lakmároztak, s holtrészegen keltek föl az asztaltól. A katonák meg nem hadakoztak, hanem a békés lakosság kifosztását tekintették fődolguknak. Ez a jellemrajz Mátyás főherczeg egyik legkiválóbb magyar hivétől származik. De a legilletékesebb külföldiek is megerősitik minden egyes részletét. Mátyás egyik legjelesebb hadvezére, Mansfeld Károly gróf, halálos ágyán (1595-ben) oda nyilatkozott: »Ismerem

[1] Illésházy följegyzései. Magyar Tört. Emlékek, Irók, VII.

alacsony voltomat, de inkább tizszer meghaltam volna, semhogy megtűrjem, mit a főherczeg két éven át a legnagyobb életveszélyben eltűrni kényszerült« az idegen zsoldosoktól.[1] Miksa főherczeg, ki Mátyást időnkint felváltotta, szintén »igen tudatlan ember«, sőt »szerencsétlen vala a hadakozáshoz«. Csakugyan üldözte a végzet mindenben, a mihez kezdett, nemcsak Magyarországon, hanem külföldi vállalataiban is. Még egy harmadik főherczeg neve is szerepel a háborúban. Ez a »geréczi (gráczi) herczeg« stiriai Ferdinánd, kit a pápa 1594 elején felszólított, fogadja el a török elleni fővezérséget. Szerencsére nem tette, s csak később vezetett egy nagy katonai műveletet, de a legteljesebb kudarczczal. Ő, a ki annak idején lángra lobbantotta a harmincz éves háborut, mely sok millió embert vitt sirba, és sivataggá tette Közép-Európa nagy részét, még kevésbbé volt seregvezetésre alkalmas, mint a másik két főherczeg. Az egykorú iró szerint »a hadakozásban is inkább mindenkor a jezsuitákkal tanácskozik«.[2] Szerepelt végre az uralkodóház még egy rokona a hadjáratban, Károly burgaui őrgróf, tiroli Ferdinánd főherczeg és Welser Filippina fia, elég jó katona, de minden hadvezéri tehetség nélkül.

Szerencsére a főherczegek rendesen csak névleg viselték a fővezérséget, s legtöbbször mások végezték helyettük a fővezéri teendőket. Magyar azonban sohasem, pedig éppen ez időben voltak a magyarságnak nemcsak hősei, elszánt, életüket és vérüket mindig feláldozni kész kapitányai és vitézei, hanem jeles hadvezérei is, és őket illeti a hosszu háboru babérjainak legtöbb és legszebb levele. Ama kisebb feladatok megoldásában, melyekkel megbizattak, hadvezéri képességük fényes tanubizonyságot nyert. De első helyre sohasem állitották őket, még azokat sem, kiknek hűsége, megbizhatósága iránt a legcsekélyebb kétség sem támadhatott. Mindnyájan kitűntek még az előbbi évtized harczaiban, s főleg Pálffy Miklós, Nádasdy Ferencz, Zrinyi György voltak dicsőséges alakjai a hosszu háborunak is. De csak mellékalakok maradtak, mert politikai tekintetekből nem állitották őket első helyre, sőt szavukat sem igen vették figyelembe. Még a legtöbet hallgattak Pálffyra, minthogy »a császárnak udvarában nevelkedett fel és komornyikja is volt és felesége is német nagy nemzet (Fugger-leány) volt; ennek mégis többet hittek, de a többi magyarnak senkinek sem hittek«.[3] E helyett idegenből hozták a hadvezért, s ez az import a véletlen szerint hol kitünő, hol fölötte silány volt. Egyes idegen vezérek kétségkivűl kiérdemelték nemzetünk örök háláját. Legelől áll közöttük Mansfeld Károly gróf, az »igen tudós és bölcs hadakozó ember«, ki jeles katonai erényeivel és nemes jellemével egészen elbűvölte a magyarokat. Kipróbált katona volt, s a német és hollandi harczokban dicsőséggel övezte nevét. Ismerte a hadszervezet minden

[1] Gablmann Miklós, Mansfeldiana militia. (Frankfurt, 1597.) Gablmannról, ez időszak történészéről s egyik fontos katonai munkájáról Thallóczy Lajos: Tört. Tár, 1896.
[2] Illésházy, id. h. 98.
[3] Illésházy, id. h. 43.

nyomorúságát, s erős kézzel igyekezett rajta segiteni. Védte a katonát tisztei, a népet meg a katona visszaélései ellen. »Azért vagyunk itt, — mondá — hogy hadakozzunk, s nem azért, hogy űzérkedjünk.« Mikor 1595-ben átvette a fővezérséget, a táborban oly fejetlenséget talált, hogy

Mátyás főherczeg.
(Egykorú metszet után Ortelius krónikájából.)

a kik ismerték, meg voltak győződve,[1] hogy hamar elmegy a kedve, s pár nap mulva faképnél hagyja a fegyelmezetlen hadat. De alighogy megjelent körében, ez a sereg mintegy varázsszóra ki volt cserélve; a fosztogató

[1] Gablmann, id. h.

csőcselékből ismét hadsereg lett. »Semmi dúlást tenni nem engedett, s csak kicsiny kárért is megöleti vala a rossz németeket.«[1] Éjjel-nappal nyitva állt sátra a panaszosok előtt. Az utolsó paraszt is hozzá férhetett és megkapta igazságát. Fényes hadi pályáját hazánkban fejezte be, s a magyarok annyira megszerették, hogy hazájuk földjében akarták eltemetni.

Nyomdokaiban járt Schwarzenberg Adolf, ki szintén magyar földön halt meg. Épp oly jó emléket hagyott nálunk Mercoeur herczeg, a ki »igen alázatos és istenfélő ember vala, semmi prédán nem kapott, vitéz ember és jó hadviselő«.[2] Kevésbbé mondható ez Rusworm Kristóf Árminról.[3] Ez már nyers, iszákos, lelketlen ember, de amellett vitéz katona volt, nem hadvezéri tehetség nélkül. E jelesek vagy jelesebbek mellett azonban sok más jelentéktelen, gonosz, csak a maga hasznát leső ember működött a fontosabb állásokban. Sőt a vezérek közt valóságos nemzeti ellentétek fejlődtek, mert a németek mellett a hadseregben és az udvarban egyaránt elszaporodott az olasz elem. Rudolf király a németekkel tartott s nem szerette az olaszokat. Ellenben Mátyás főherczeg az olaszokhoz hajlott, kik utóbb Basta György köré sorakozva, teljesen felülkerekedtek s a háború utolsó éveiben az összes főbb állásokat maguknak kaparitották meg. De már a háboru elején megvolt az ellentét s a vezető elemek torzsalkodásai sokszor hátráltatták a hadmüveleteket, az irigység pedig gátolta az elért siker kiaknázását, sőt néha egyenesen vereségekre vezetett.[4]

Maga a tiszti kar és a sereg Európa minden nemzetének vegyüléke volt. Hazafiság, eszményi érzelmek nem fűzték őket a földhöz, melyen életüket koczkára tették. Földrészünk különböző országaiból toborzották őket, s nem volt köztük sem nyelvi, sem vallási egység. Szokásaikra, felszerelésükre, sőt hadi szabályzataikra is nagyon különböztek. Csak az év egy bizonyos részén át akartak szolgálni, hogy szerződésük letelvén, mennél nagyobb vagyon birtokában térjenek haza övéikhez. Szolgálatuk természetéből folyt tehát, hogy ellenséget és jóbarátot egyaránt raboltak s minél több prédát igyekeztek összeharácsolni. De nem a legénység állt az erkölcsiség legalantabb fokán. Tisztei rendesen még romlottabbak, még falánkabbak, még lelketlenebbek voltak s nemcsak a népet, hanem a katonát magát is csalták-lopták hihetetlen agyafurtsággal. A királyi kincstár rendesen üres levén, a

[1] Illésházy, id. h.

[2] Illésházy, id. h. 98. Illésházy jellemzéseit azért idézem, mert megfelelnek az igazságnak, s így ma is helyesek, a mi régi iróink legtöbb ily jellemzéséről vagy itéletéről épen nem mondható.

[3] Életrajzát megirta Stauffer Albrecht.

[4] Az egykoru német vers így jellemzi a vezérek egyenetlenségét:

Keiner gönnt dem andern die Ehr,
Einer will hin, der Andere will her.

Ez egy elkeseredett katona nagyon korjellemző verse 1595-ből. Mitth. des Inst. f. oest. Geschichtsf. VIII. 107—14.

zsoldoshad sohasem kapta pontosan fizetését, sőt nem kapta akkor sem, ha a kincstár a pénzt kiszolgáltatta. Egy részét a tisztek vágták zsebre, sikkasztották el. A német kapitányok a legtöbb esetben sem a várakban, sem a mezei hadban nem szoktak annyi katonát tartani, a mennyit szám-

Mansfeld Károly.
(Egykorú metszet után Ortelius krónikájából.)

adásaikban kimutattak, hanem bezsebelték a többletet. Néha azonban tényleg hónapokon át nem kaptak pénzt, s igy a szolgálatban álló katonaságot sem fizethették, mely gyakran a legnagyobb nyomorba jutott, s kénytelenségből a lakosságot rabolta ki. A várak állandó, akár magyar, akár német

őrsége gyakran kényszerült az ilyen rablásra vetemedni. De Magyarországnak igazán egyiptomi csapása a mezei had, az évenkint becsődülő zsoldoshad lett s »emberi nyelv le nem describálhatá az ő fertelmes, utálatos hadba jövéseket,« [1] azt a bestialis rablást és pusztitást, melyek szörnyű rajzai ez időszak országgyűléseinek okirataiban s más emlékekben mindig ismétlődnek. Fosztogatásaik nem a hadjárat folyamán, hanem később, télviz idején érték el tetőpontjukat. A zsoldosok ugyanis a hadjárat befejeztekor csak az esetben távoztak az országból, ha a kincstár ki tudta hátralékos zsoldjukat fizetni. Rendesen azonban nem teljesithette a fizetést, hanem azon csapatokat, melyeknek zsoldkövetelésük volt, magyar földön téli szállásra küldte, míg a kellő pénzt összegyűjtheti. Ezzel kiszolgáltatta az elégedetlen, gyakran éhező, rongyos katonák barbárságának és zsákmányszomjának ama vidékeket, melyek téli szállásukul rendeltettek. A katonák egész zsoldjukat később sem kapták meg; a kincstár lealkudta harmad-, negyedrészét, mire a rászedett, felbőszült zsoldosok a népre vették magukat s annak vagyonából igyekeztek kárpótlást szerezni.

Az idegenek mellett az összes hadjáratokban igen nagy számmal szolgáltak magyarok. Egy részük állandó őrségét tette a végeknek, másik része, mint mezei had, néhány hónapra volt felfogadva. Végül voltak irregularis csapatok, a szabad hajduk, kik rendes zsoldot sem kaptak, hanem abból éltek, a mit ellenséges földön szereztek. Mivel a magyar csapatok ép oly rendetlenül kapták fizetésüket, mint az idegenek, kénytelenségből ők is sokat garázdálkodtak, sőt a szabad hajduk olyan tettekre vetemedtek, hogy a törvény egyszerű kiirtásukat, elpusztitásukat rendelte el.

Ilyen volt a katonai elem, melylyel a király a háborut viselte s ennek felelt meg a háború eredménye is. Győzelem és vereség gyorsan váltakoztak. Ha az egyik hadjáratban győzött, a következőt ismét érzékeny veszteséggel zárta le. Igy történt ez mindjárt a háboru elején s az 1593 iki szép sikereket a következő évben súlyos csapások követték. Az új, 1594-iki hadjáratra alkalmas hadvezérről sem gondoskodtak s az alsómagyarországi sereget Mátyás, a szlavóniait Miksa főherczeg vezette. Mátyás mellett voltak ugyan magyarok, kik ez évben is kitüntették magukat. De a főherczeg leginkább gróf Hardegg Ferdinándra hallgatott, ki pedig rossz hadvezér, sőt hitvány katona volt. A műveletek ezúttal szokatlanul korán kezdődtek, de épen ez évben volt igen esős a tavasz; a folyók szertelenül megdagadtak s nagy árvizek nehezitették a közlekedést, különösen az ágyúszállitást. Mindazáltal a küzdelem kedvezően indult meg, mert Pálffy Miklós megvette Nógrád várát,[2] melylyel messze föld, sok

[1] Illésházy, id. m. 46.

[2] Hadtörténelmünk egyes datumai még nagyon kevéssé tisztázvák. Khevenhiller (id. m.) és Kozics László (Győr város ostromáról szóló tanulmány Hadt. Közl. 1891.) február 27-ikére teszik Nógrád megvételét, ellenben Rónai Horváth Jenő (Magyar Hadi Krónika) márczius 25-ikére.

ezernyi lakos szabadult fel a török járom alól. A vereség megrémitette a törököt, a budai pasa felköttette a nógrádi béget, az esztergomit pedig utasitotta, készüljön a védelemre, mert azt hitte, hogy a győztes sereg nyomban Esztergom ellen indul. Sebtiben védhető állapotba is helyezték a várat s megerősitették a Szt-Tamáshegyet.[1] Mátyás főherczeg valóban Esztergom alá nyomult, de csak áprilisban, mikor a török már készen várta. Noha a városban lakó ráczok támogatták, az ostrommal nem igen boldogult, s még a vizi város elleni rohamok sem sikerültek. E rohamok egyikében — május 19-én — Balassa Bálint, a költő is halálosan megsebesült. »Te benned bizom, uram, a te katonád voltam, a te seregedben jártam,« mondotta gyóntatójának, Dobokay Sándor jezsuitának, s csakhamar (május 26-ikán) befejezte küzdelmes pályáját. Mátyás főherczeg sem folytathatta az ostromot, mert a nagyvezér készülődéseiről értesült, s ámbár saját serege ellenezte a hátrálást,[2] Győrbe vonult vissza.

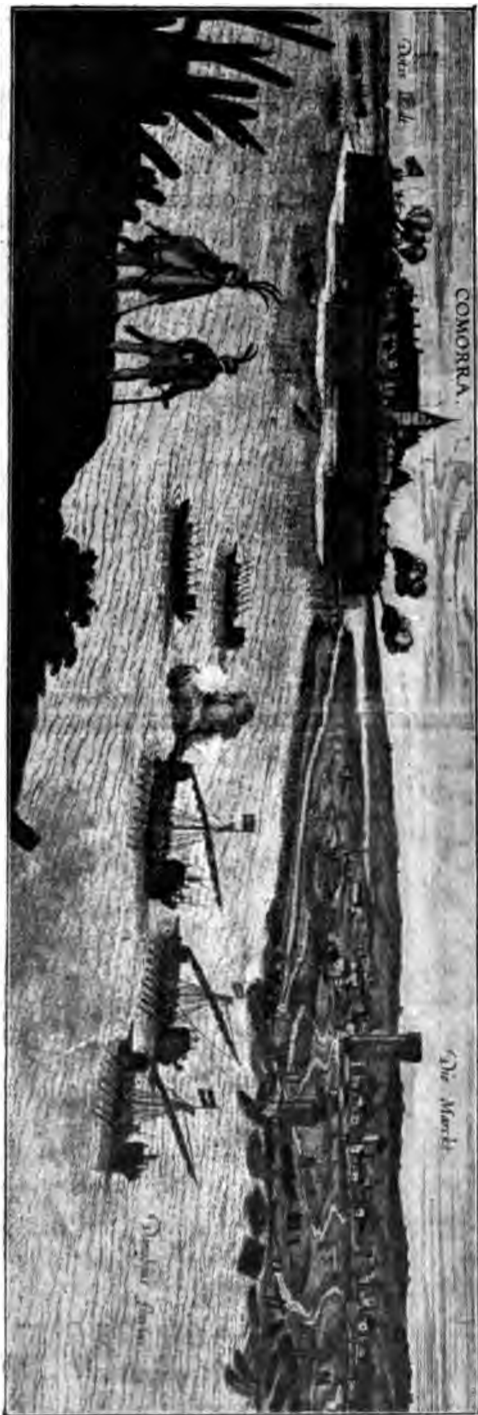
Wahre Abconterfeytung deß Vnmenschlichen Wüterichs vnd Tyrannen Sinan Bassæ, so ein Anfänger vnd Vrsacher ist / alles dieses jetzigen erbärmlichen vnd verderblichen Kriegßwesens in Vngarn. vnnd Siebenbürgen.

Szinán pasa.
(Egykorú metszet Ernst Lajos gyűjteményében.)

Szinán pasa nagyvezér csakugyan nagy arányokban inditotta meg a támadást. Megvette Tatát és Szent-Mártont s egyenesen Győrnek ment, melynek környékén július második felében kezdődtek az apró csatározások. Mikor Szinán Győr alá ért, Mátyás főherczeg a főfontosságu várat emberrel, eleséggel, lőszerrel bőven ellátta s védelmét kegyenczére, gróf Hardeggre bizta, maga pedig a Szigetközben ütött tábort. Győr vára, mint Bécs kapuja s az osztrák tartományok pajzsa, az ország leghatalmasabb erőssége volt, melyre mindig nagy gondot viseltek, nem Magyarország, hanem Ausztria érdekében. Ezuttal azonban rossz kézbe került, s mikor a török a Sziget-

[1] Khevenhiller, Annales, 1243.
[2] Khevenhiller, id. m.

Komárom a XVI. század végén.
(Hufnagel egykorú rajza után.)

közből hosszas harcz után kiűzte Mátyás főherczeget, s seregét megverve roppant zsákmányt ejtett, gróf Hardegg szeptember 29-ikén átadta a várat a töröknek.[1] Az ország egy eddig eléggé védett vidéke jutott ezzel ozmán uralom alá.

A mint Szinán pasa Győrt bevette, szandzsák székhelyévé tette, s a budai vilajetbe kebelezte. Nagy őrséget, 3000 jancsárt, 1000 lovast, 300 tüzért s 2000 más katonát rakott belé egy pasa vezetése alatt. A templomokból mecset, a székesegyházból meg fegyver- és lőporraktár, részben istálló lett.[2] Győr bukása után Szinán Komáromot kezdte vívni, mely nagy veszélyben forgott, mert nem volt eleséggel ellátva. A főherczeg utasitotta tehát Pálffyt, szállitson a várba élelmi szert és más készletet. Pálffy az előbbi harczokban megsebesült, s még mindig nem gyógyult meg teljesen. Mindazáltal gyorsan és sikerrel oldotta meg nehéz feladatát, ámbár a rendelkezésére bocsátott csapatok sem akarták a vállalatban kisérni. De a hős vezér neki lelkesitette embereit s Gutáig vizen, onnan meg szárazföldön vitte be szállitmányát Komáromba,[3] melynek őrsége elszántan védte a várat a török ellen. Október végén

[1] Utóbb hadi törvényszék elé állitották, s egy társával kivégezték. Az ostromot kimeritően leirja Kozics László: Hadtört. Közl. 1891.

[2] Szávay, Győr városa: I. 50.

[3] Stauffer, id. m.

Szinán abba is hagyta az ostromot, s a szorongatott Komárom felszabadult, mit a spanyol követ valóságos csodának nevez. Ha Szinán önkényt nem távozik — irja haza — Mátyás főherczeg nyomorult serege bizonyosan nem mentette volna meg.[1] A sereg valóban nyomorult volt. Csehországból 2000 lovas és 16.000 gyalog indult ugyan segélyére, de csak október 3-ikán érkezett Pozsonyba. Sőt a morva és ausztriai segélyhadak be sem jöttek, hanem saját határaik védelmére szoritkoztak, melyeket pedig az ellenség nem fenyegetett. A csehek szintén tömegesen maradoztak el, s néhány nap alatt kétezeren szöktek meg, mire november 3-ikán az egész tábor feloszlott.[2]

A Duna menti harczokkal egy időben az ország más részében is folytak csatározások. A nyáron Huszt felől sok ezernyi tatár özönlött az Alföldre. A felvidéki urak ismételve csatároztak velök s meg is verték őket. De mivel Teuffenbach Kristóf főkapitány »rákháton« járt, a tatárság zöme lejuthatott a síkságra, s Kecskemét, Tur, Hatvan, utóbb Győr vidékét egész a határig, a Mátyus földét, végül még Debreczen táját szörnyen feldúlta, ugy szólván sivataggá tette.

Miksa főherczeg a horvát-szlavón végekben szintén kevés babért aratott. Júliusban érkezett oda 12—16,000 főnyi haddal s visszafoglalta Petrinját, honnan a török Turmezejét szokta dúlni. Az ellenség Gorát és Sziszeket is pusztán hagyta. De már Kostajniczát a főherczeg nem merte ostrom alá venni, mire a boszniai pasa ismét megszállotta a puszta Petrinját, és Miksa főherczeg eltávozott a harcztérről.[3]

A hadjárat balsikere, kivált Győr elveszte, nemcsak a magyarok közt, hanem külföldön is rémületet és elkeseredést keltett, s mindenütt azt követelték, hogy szakitani kell a hadviselés eddigi módjával. A pápa, Rudolf leghűbb szövetségese, utasitotta követét, Conti herczeget, hasson oda a királynál, álljon az ügyek élére s csináljon rendet, különben teljesen tönkre megy. A magyar nép — mondta a pápa, — harczias, s hozzá van szokva, hogy vitéz fejedelmek kormányozzák. Menjen tehát a király legalább Bécsbe, s onnan igyekezzék megmenteni azt, a mit még lehet.[4] A pápa Ausztria papságának meghagyta, támogassa pénzzel a királyt s hadi költségre külön tizedet fizessen. Külföldi szövetségeseket is igyekezett neki szerezni, s az orosz czárhoz ismételve küldött követet, hogy a török elleni háborunak megnyerje.

Magát Rudolfot beteges tétlenségéből nem lehetett ugyan felrázni, de legalább annyit tett, hogy a jövő évre hadvezérről gondoskodott. Ezuttal szerencsés volt, mert választása gróf Mansfeld Károlyra esett, ki a sereget hamar rendbe szedte. A legteljesebb egyetértésben járt el Pálffyval, s már

[1] San Clemente deczember 6-iki jelentése a tört. bizottság másolatai közt.
[2] Böhm, Landtagsakten. VIII. 205.
[3] E hadjáratról l. Erben, Die Heranziehung des deutschen Ordens.
[4] Október 3-iki utasitása a tört. bizottság másolatai közt.

eleve értesitette, hogy a király utasitásához képest mindent vele együtt akar intézni.[1] Egyetértésük üdvös eredményre vezetett, s a magyarokkal nagyban szaporodott sereg hamar megkezdhette a támadó fellépést. Ez azonban nem az erős Győr, hanem a szintén erős Esztergom ellen irányult. A vár birtokában a királyiak nagyon megnehezithették a töröknek Győr megtartását. Mansfeld Esztergom ellen indult tehát s július 1-én kezdte meg az ostromot, melynek folyamán Pálffy vitéz katonái a jól megerősitett Párkányt[2] foglalták el. Esztergomban azonban a török vitézül ellenállt, s a budai pasa nagyobb hadat igyekezett felmentésére gyűjteni, mi azonban hetekig tartott. Július végén a török csakugyan közeledett a várhoz, s augusztus 4-ikén megkezdte a támadást. De Mansfeld és Pálffy kitünő intézkedésein minden erőlködése meghiusult, s a csata a török had teljes vereségével végződött. Roppant veszteséggel, egész táborát cserben hagyva menekült Budára, s óriási zsákmány jutott a győztesek kezébe. Elesett Ozmán pasa, a győri vár parancsnoka is, a legvitézebb törökök egyike, a ki csapatával lesbe került[3] és lekaszaboltatott. A veszteség azonban nem törte meg az esztergomiak ellenállását. Az ostrom tovább folyt, miközben Mansfeld súlyos betegségbe esett s augusztus 14-ikén meghalt. A vezetést ismét Mátyás főherczeg vette át s folytatta a harczot mindaddig, mig a hosszas ostromban kimerült őrség át nem adta a várat. Szeptember 3-ikán vonultak be a királyiak Esztergomba, mire Visegrád és Vácz is hatalmukba került. A magyarok, Pálffy és Nádasdy, kiket a siker oroszlánrésze illetett, Buda megvívását sürgették. Mátyás főherczeg hajlandó is volt a vállalatra, melyhez azonban Miksa főherczeg, a felső-magyarországi hadak vezére nem akart csatlakozni. Igy Mátyás főherczeg csakhamar befejezte a hadjáratot.

A királyi sereg e sikerében a jó hadvezéren kivül még egy más körülmény is közrejátszott. Báthory Zsigmond elvonta a török főerőt a dunai részekből s ezzel ujra föltárta Erdély rendkivűli katonai jelentőségét a török-magyar harczokban. Zsigmond fejedelem megkötvén a szövetséget Rudolffal, moldvai és oláh vajdáival együtt nyiltan elszakadt a töröktől. Szinán pasa fölismerte ez esemény nagy jelentőségét s első dolgának tartotta, visszaállitani e részekben a szultán uralmát. Magyar földön töltötte a telet, hogy mielőbb feladata megoldásához foghasson. Ugyanitt teleltek a tatárok, hogy korán megkezdhessék rombolásaikat. Szinán vállalata azonban balul ütött ki s az ifjú fejedelem az öreg katona babérait kegyetlenül megtépte

A háboru már a tavaszszal megkezdődött a temesi tartományban, hol az erdélyiek Borbély György alatt sok fontos hóditást tettek, sőt az

[1] Jedlicska, Adatok Pálffy M. életéhez.
[2] Az ostromot részletesen leirja Gömöry Gusztáv: Hadtört. Közl. 1891. Ugyanerről török leirást közöl Thury: Hadtört. Közl. 1892.
[3] A velenczei követ szeptember 2-iki jelentése a tört. bizottság iratai közt.

Esztergom ostroma.

(Egykorú metszet után Ortelius krónikájából.)

erős Lippát is bevették.[1] Szinán pasa maga valami 100,000 emberrel Havasalföldére nyomult, hogy ezt a tartományt megfenyitve, Erdélyt is engedelmességre kényszeritse. Eleinte jól ment minden s az egyesült oláh-erdélyi had Mihály vajda és Király Albert vezetése alatt nem birta előnyomulásának utját állani. Igy az akkori oláh főváros, Tergovist, azután Bukarest s az ország nagy része Szinán kezébe került. Ekkor azonban Báthory Zsigmond nagy haddal nyomult ellene. Visszaadva régi szabadságukat, 20,000 székely csatlakozott hozzá, mire október 3-án oláh földre lépett s ott Mihály vajdával egyesülve, megvivta Tergovistet. Szinán nem mert csatát elfogadni, hanem meghátrált és sietve igyekezett a Duna túlsó partjára eljutni. De Zsigmond és fővezére, Bocskay István nyomában voltak, hada egy részét utolérték, tönkre verték s elfoglalták Gyurgyevot. Ez események hire Európaszerte lelkesedést keltett s ünnepeltté tette Báthory Zsigmond nevét. Valóban a csodával látszott határosnak, hogy ugyanakkor, mikor Győr török kézen volt, magyar csapatok átvitték a harczot a Balkán aljára s olyan vidékek lakóit rettegtették, melyek száz év óta nem láttak ellenséget.

Miksa főherczegnek, a felső-magyarországi sereg fővezérének, a török főerő távolléte szintén lehetővé tette, hogy némi sikert vivjon ki. Rakamazi táborából csapatai Hatvanig portyáztak, Szolnok külvárosát felgyujtották, Gyula vidékén 36 falut perzseltek föl s roppant zsákmánynyal tértek meg. Szeptember elején 1000 kozák, 4500 magyar s valami 2000 német volt táborában, mig 1500 németet Erdélybe küldött Zsigmond fejedelemhez. Ekkor Mátyás Esztergomból azt ajánlotta öcscsének, hogy egyesült erővel Buda vagy Pest vivására induljanak. De Miksa nem akart Felső-Magyarországból távozni, mig a havasalföldi hadjárat sorsa el nem dől. Hidat veretett Csegénél a Tiszán s október 17-ikén átkelve rajta, Török-Szent-Miklós ellen nyomult, melyet őrsége felgyujtott és pusztán hagyott. Miksa onnan csapatait török földre inditotta, hol Szarvas, Békés és Erdőhegy erődöket bevették s feldulták. Erre a főherczeg Szolnokot kezdte vivni, de az őszi idő, a pénz- és eleséghiány miatt november elején abbahagyta az ostromot. Visszavonulásakor a török egész a Tiszáig üldözte s a sebesülteket az utóhaddal együtt felkonczolta.[2] Ezzel a felvidéken is véget ért a hadjárat, mely mindenütt sikeres volt s a kisebb-nagyobb várak egész sorának visszavétele, kivált azonban Szinán pasa veresége méltán azon reményt kelté a közvéleményben, hogy a következő, az 1596-iki hadjárat az ország legnagyobb részének felszabaditására vezet. De füstbe ment minden remény s az 1596-iki hadjáratban több veszett el, mint a mennyi az előbbiben nyeretett. Rudolf nem gondoskodott hadvezérről, hanem a főparancsnokságot a szerencsétlen kezü Miksa főherczegre bizta.

[1] E harczokat bőven ismerteti Márki Sándor, A 15 éves háború tört. Hadt. Közl. 1894. A munka főleg a temesvári vilajetben lefolyt eseményeket tárgyalja. Ugyanő Arad vármegye és város tört. II. kötetében is foglalkozik e harczokkal.

[2] Erben id. müve bőven leirja Miksa műveleteit.

Ezzel mindent koczkára tett. Miksa tudta ugyan s maga mondotta, hogy a legtöbb török várban igen csekély az őrség s nem birna támadásnak ellenállani. Tudományát azonban bölcsen magának tartotta s nem sietett a kedvező körülményt felhasználni. Csak július második felében érkezett a táborba s akkor sem, mint a magyarok sürgették, Pestet, hanem Hatvant támadta meg. Ide menekült az egész vidék töröksége s keményen ellenállt. Miksa azonban nem tágitott s szeptember elején rohammal vette meg a várat. A benne levőket, férfit, nőt és gyermeket kegyetlenül leölték az elkeseredett katonák. A főherczeg nem szállta meg Hatvant, hanem széthányatta az erőditményeket s Váczra vonult vissza. E közben Báthory Zsigmond a Temesközben harczolt a törökkel, de szintén csekély eredménynyel. Fölmentette ugyan Lippát, melyet Borbély György védett a nagy számu török had ellen, sőt vivni kezdte Temesvárt is: de mult évi szerencséje cserben hagyta s végre sietve kellett a mindennel bőségesen ellátott erősség ostromát abban hagynia.

Miksa főherczeg.
(Eredetije az ambrasi arczképgyűjteményben.)

Miksa főherczeg és Zsigmond fejedelem visszavonulását egyaránt egy egészen új tényező, a szultán megjelenése idézte elő. Harmincz év óta nem járt szultán Magyarországban. Mint uralkodók, sem Szelim, sem Murád nem keresték föl akár békésen, akár hadaik élén, magyar tartományaikat. De Murád meghalt s helyét 1595 óta fia, III. Mohamed foglalta el. Az új szultán különösen gyülölte Báthory Zsigmondot s személyesen akarta megfenyiteni. 1596-ban maga állt hadai élére. Hasztalan igyekezett édes anyja otthon maradásra birni. Hasztalan próbálta, mikor maga czélt nem ért, egyik kedvencz odaliszkje által szándékától eltériteni. A szultán, mihelyt a leány az otthon maradást szóba merte hozni, oly haragra gyuladt, hogy a tündérszép odaliszket saját kezével ölte meg.[1] Mikor útra kelt, Konstantinápolyban azt hitték, hogy Temesvár felmentésére megy. Minthogy azonban nagy hadával lassan haladt előre, Drinápolyból, hová július 1-én érkezett, a szomszéd pasáknak megüzente, hogy fejükkel lakolnak, ha Temesvár elvész. A belgrádi pasa nagy készületeket is tett Temesvár fölmentésére, mire az erdélyiek abban hagyták az ostromot. A szultán maga Eger megvételét tűzte ki czéljául. Serege nagy volt ugyan, de leginkább hitvány népből állt; szörnyü rendetlenség uralkodott a táborban, mely a tevék és más teherhordó állatok töméntelen sokaságától moz-

[1] A velenczei követ június 6-iki jelentése a tört. bizottság másolatai közt.

dulni is alig tudott.[1] Egész szeptember 20-dikáig[2] tartott, mig a sereg Eger alá érkezett. A várban Nyáry Pál parancsnoksága alatt 3400 főnyi, mindenféle nemzetiségü őrség volt, mely több rohamot vitézül visszavert. E közben maga is sulyos veszteségeket szenvedett s létszáma felényire olvadt. Ekkor a török hat nyelven felhivást intézett az őrséghez, adja meg magát, mert ha még egy rohamot bevár, kardélre kerül. Az idegen zsoldosok elvesztették bátorságukat s át akarták adni a várat. De Nyáry és néhány más tiszt erélyesen szembe szálltak velük, mire katonáik megrohanták, megkötözték őket, tiz embert pedig a török táborba küldtek, hogy az átadás feltételeit megállapitsák. A török azonban nem akart a küldötteknek hitelt adni, hanem azt kivánta, hogy a maga részéről szintén 10 ember mehessen be a várba s ott meggyőződjék, csakugyan kész-e az őrség a fegyvert letenni. Kivánságuk teljesült s a tiz török a várba bocsáttatott. A fejetlen őrség azonban nem gondoskodott arról, hogy a várat legalább az egyezség megkötéseig kellően őrizze, hanem nyitva, felügyelet nélkül hagyta a kapukat. Ezt felhasználta az ellenség s kis csoportokban belopódzott a várba. Mikor elég számosan voltak benne, elfoglalták s az őrséget levágták. Egyedül azok kaptak kegyelmet, kik török hitre tértek. Valami 300 vallon, német és magyar ily módon mentette meg életét. Nyáry Pál, három cseh s egy olasz tiszt, kiket az őrség megkötözött volt, ily állapotban estek török fogságba.[3] Ez október 13-ikán történt, éppen mikor Miksa főherczeg tetemesen megszaporodott seregével a török táborhoz közeledett. Heteken át készült Eger fölmentésére, de csak akkor kezdte meg az előnyomulást, midőn a fontos várat többé meg nem segithette. Táborában voltak Teuffenbach felvidéki főkapitány csapatai s Báthory Zsigmond a maga seregével. Szokatlanul nagy had, 40—60,000 ember állt vezetése alatt. Az elpusztult Mező-Keresztes közelében találkozott először a szultán s a király hada s ott fejlődött ki az a három napi harcz, melyet az egykoru iró »hallatlan csodá«-nak nevez s mely valóban csodálatos lefolyást vett.[4] Az első mérkőzés október 23-ikán folyt, mikor a kisebbségben levő török — még csak az előhad állt tűzben — vereséget szenvedett. Harmad nap azonban Eger alól megérkezett a szultán s az egész török sereg, mely rögtön harczba bonyolódott az ellenféllel. A török intézkedések oly hiányosak voltak, hogy maga a szultán is a királyiak lőtávolába került s jó ideig életveszélyben forgott. Végül a török meghátrált, de Miksa nem üldözte s a csata eldöntetlen maradt. A királyi vezérekre a két napi siker különböző benyo-

[1] Július 20-iki jelentés a tört. bizottság másolatai között.

[2] Cogonara kapitány jelentése Eger ostromáról. Magyar Tört. Tár, XXIII. 113.

[3] A pármai követ október 28-iki jelentése a táborból vett hivatalos közlemények alapján a tört. bizottság másolatai közt.

[4] A csata legujabb irodalma: Komáromy András tanulmánya. Hadtört. Közl. 1892. Ugyanott különböző pótlások. Kropf Lajos tanulmánya Századok. 1895. A csatáról egykoru jelentések a tört. bizottság másolatai közt.

Eger bevétele.

(Egykorú metszet után Ortelius krónikájából.)

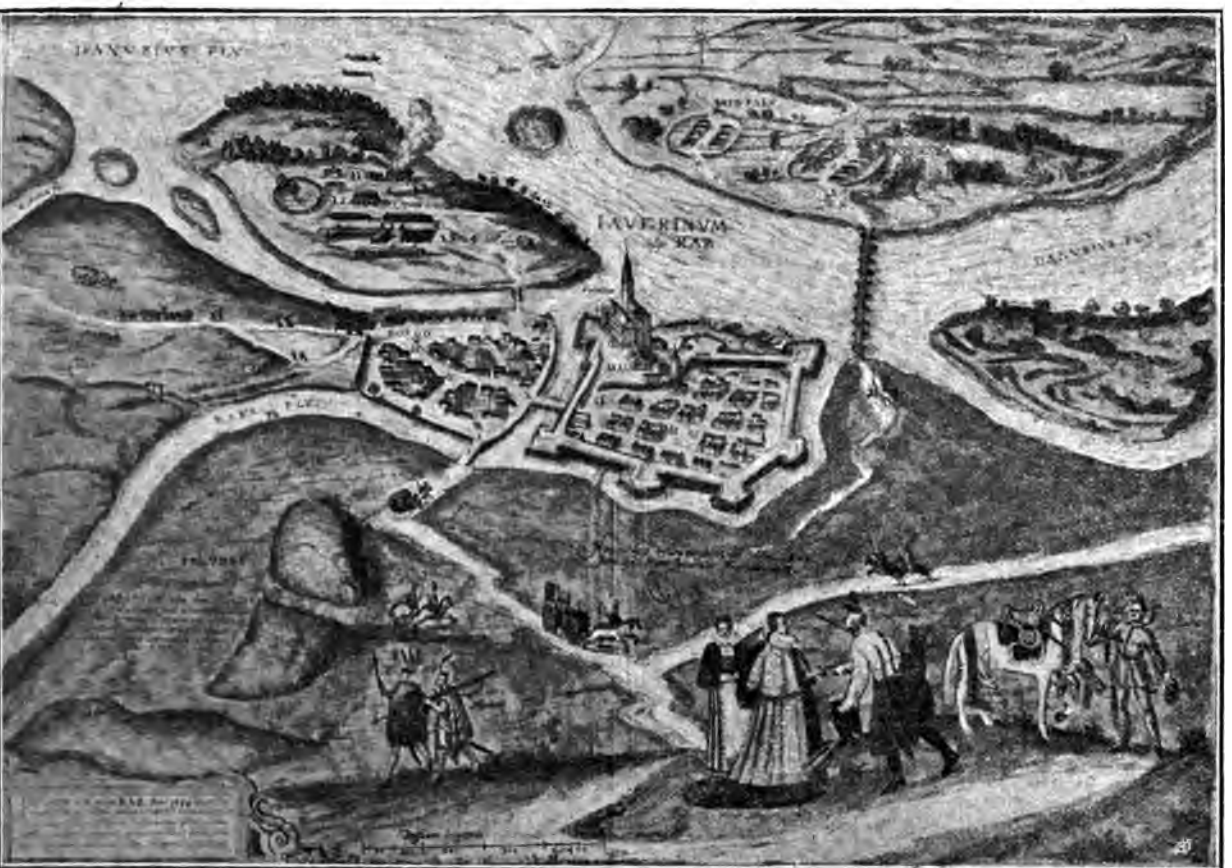
mást tett. Egy részök azt ajánlotta, hogy nem kell ujra támadni, mert a megfélemlitett török magától eltávozik s akkor Egert teljes biztossággal vissza lehet foglalni. Pálffy és mások ellenben azt vitatták, hogy ki kell a helyzetet aknázni; a diadal biztos s ők másnap a szultán sátrában akarnak megvacsorálni.[1] Igy a döntő csata szombaton, október 26-ikán vivatott meg. A tények igazolták Pálffy felfogását legalább annyiban, hogy a török nemcsak vissza nem vonult, hanem maga kezdte meg a támadást. A királyi hadak lassan bontakoztak ki, de annál erőteljesebben vetették magukat az ellenségre, melyet csakhamar páni rettegés szállott meg. Futottak a legvitézebb katonák is, s a királyiak egész a szultán sátoráig ronthattak. Ott azonban a török megemberelte magát. Egy csapat védekezni kezdett s a katonák egyre számosabban siettek a szultán oltalmára. Másrészt a győzők a török tábort fosztogatták, miközben a még szét nem futott törökség rájok vetette magát s lekaszabolta vagy visszaűzte őket. A királyi sereget, melyben minden fék és fegyelem megbomlott, egyszerre épp oly rémület fogta el, mint pár órával előbb a törököt. Noha kezében volt a diadal, vad futásban keresett menedéket. Nem is táborába, mely mindenestül a török kezébe került, hanem szanaszét futott s töméntelenen pusztultak el. Mint egy régi krónikás mondja, a csatatéren »tiz esztendő mulva is ugyan fejéredett az embercsont és a sok sisak és fegyverderék«.[2] A szultán három napig pihent váratlan győzelme szinhelyén s azután Konstantinápolyba sietett. Megelégelte a személyes harczba szállást, mely menthetetlenül vesztét okozza, ha a királyi sereg élén hadvezér áll. De csak Miksa főherczeget találta útjában, melyet fényes diadallal fejezhetett be. Övé maradt Eger vára is, melynek bevétele, mint az egykorú török iró mondotta, egy nagy ország meghóditásával fölér.[3] A török független kerületté, vilajetté alakitotta s élére beglérbéget állitott.[4]

III. FEJEZET.

A hosszu háboru. 1597—1604.

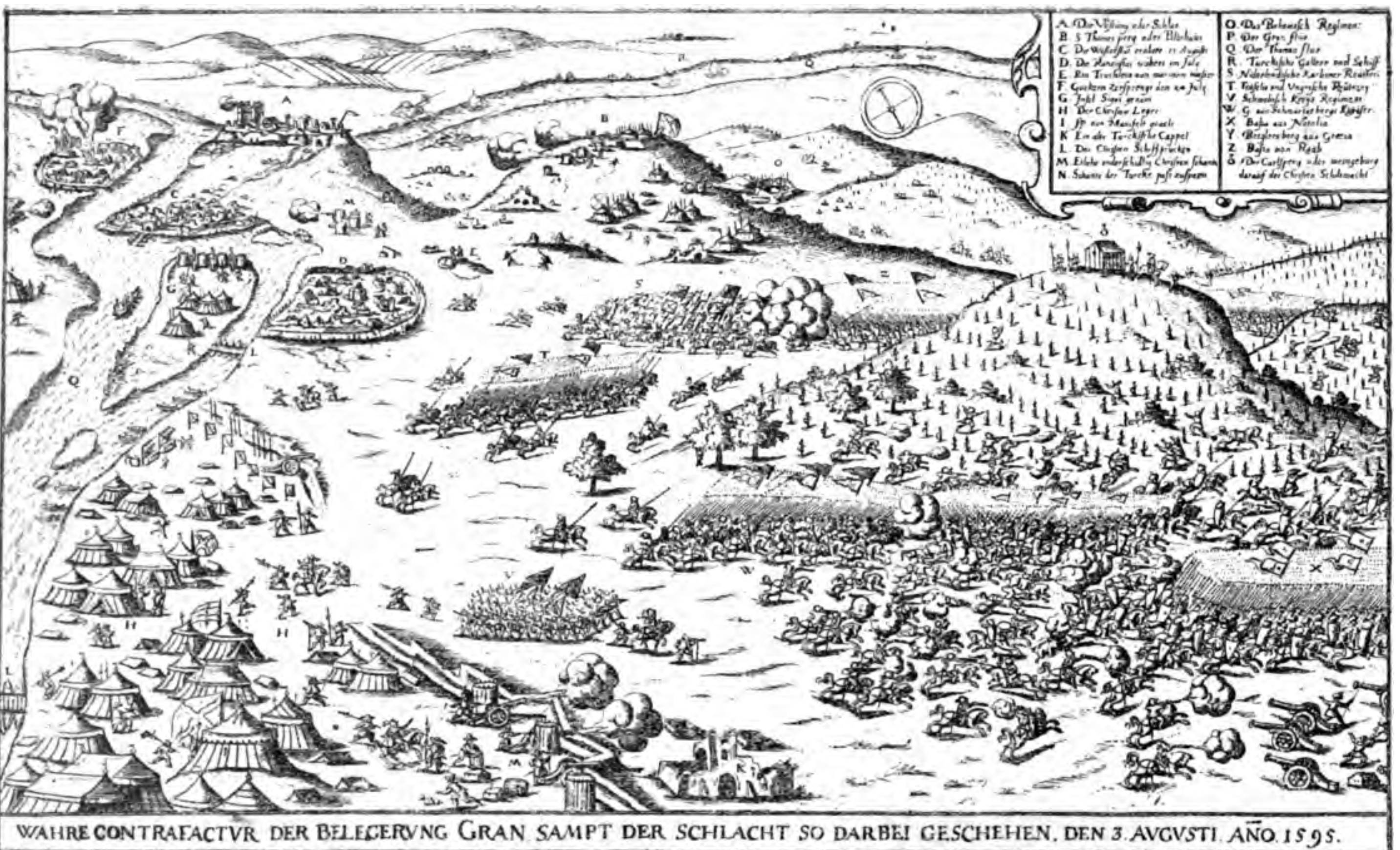
A keresztesi végzetes csata fordulatot jelez a hosszu háboru folyamában, mert a küzdő felek mindegyikét fölöttébb kimeritette, erejét és harczkedvét egyaránt ellankasztotta. 1597-ben nem is történt jelentősebb fegyvertény. Sem német, sem török nagyobb sereg nem jött az országba. A királynak nem volt pénze, a szultánnak meg Kis-Ázsiában támadt baja, hol veszedelmes zendülés tört ki. A magyarok csaknem egészen saját

[1] Egykoru jelentések a tört. bizottság másolatai közt.
[2] Nagy-Szabó Ferencz krónikája Mikónál, id. h.
[3] Bálinth Gábor, A török hódoltságról. Századok, 1870. 307.
[4] Szilágyi, Ujabb pótlék Szamosközihez. 581.

Győr a XVI. század végén.
(Hufnagel egykoru rajza után.)

Esztergom ostroma.

(Egykorú metszet után Ortelius krónikájából.)

magukra maradtak, s nem foghattak fontosabb műveletbe. Kisérlet történt ugyan Győr visszavételére, de elégtelen erővel és hasztalan. Még Tatát sem birta a király megtartani, melyet Pálffy szerencsésen megostromolt. Zrinyi György másokkal egyesülve Pápát, ellenben a török Váczot foglalta el. Az erdélyi sereg Temesvár ostromával próbálkozott meg, de ismét sikertelenül. Kedvetlenség, levertség uralkodott a kedélyeken s a nyomasztó hangulatot csak valami fényes fegyvertény oszlathatta el. Sokáig tartott, 1598 tavaszáig, de végre bekövetkezett ez is és ujra felvillanyozta a lelkeket. Pálffy és Schwarzenberg visszavették a »mi Győrünket«, honnan az ellenség állandóan fenyegette a még megmaradt királyi területet, sőt Bécs városát is. Előre tolt fekvésénél fogva, főleg mióta Esztergom a király kezére jutott, a várat a török igen nehezen birta ugyan élelmezni, de fontosságához képest megfelelő gondozásban részesitette s bőven ellátta mindennel, eleséggel, hadi szerrel és őrséggel, hogy rajtaütés vagy ostrom ellen egyaránt védekezhessék. Az őrség száma 5—6000 főre ment. Csakhogy a katonák egy része családos ember volt, s családjuk kint élt a falvakon. Minthogy a korai évszak mellett senki sem gondolt támadásra, a török őrségből igen sokan kimentek övéikhez, s márcziusban is a váron kivül mulattak. Pálffy, ki Győrt folyton szemmel tartotta, erről értesülvén fel akarta használni az alkalmat. Schwarzenberg Adolf, a királyi hadak fővezére, készségesen támogatta törekvéseit. Egész csöndben megfelelő hadat gyüjtöttek Komáromban s meghányták vetették a rajtaütés tervét, melyet szabatosan megállapitottak az utolsó részletig, s minden egyes csapatnak előre kijelölték a maga feladatát. Márczius 27-ikén indultak el »kevés vitézlő néppel, melyet ő felsége itt hagyott telelni, s egy nehány végbeli vitézekkel«.[1] Lehetőleg csöndben haladtak, hogy észre ne vegyék őket, s a márczius 28—29-iki közti éjjel értek Győr alá. Törökül tudó huszárok közeledtek a várkapuhoz, s törököknek adva ki magukat, az ott levő őrséggel beszédbe ereszkedtek. E közben észrevétlenül hatalmas petardát, melynek használata ez időben jött divatba Németalföldön s onnan hozzánk is eljutott, illesztettek a kapuba. A petárda felrobbanván, széttörte a kaput, mire a csapatok benyomultak a várba, s tervszerüleg elfoglalták kijelölt állásaikat. A zajra az őrség fölébredt s fegyvert fogott. Kemény, véres harcz támadt, s öt óráig tartott az öldöklés. Végre az ellenállás megtöretett, és Győr óriási zsákmánynyal visszakerült a király birtokába. A fejérvári kapuban a győzők egy követ találtak, s rajta következő feliratot: Győr vára kulcs, melylyel a török a kereszténység összes várait ki fogja nyitni. A vizi kapu tornyán meg érczkakas állt, melyet a törökök azzal tettek oda, hogy a magyarok akkor kapják vissza Győrt, ha ez a kakas megszólal. Immár megszólalt, s Győr várán ismét a magyar király zászlaja lobogott.

[1] Ápril 3-ikán irja Pálffy Rákóczy Zsigmondnak. Tört. Tár, 1878. 388.

Az örömhir Európaszerte lelkesedést keltett, egyházi és világi ünnepélyekkel ülték meg a nagy eseményt. A strassburgi magyar tanulók diszelőadást tartottak s örömverseket nyomattak ki. Ausztriában az utak mentén iratos kőkereszteket állitottak emlékéül annak, hogy ez a tartomány immár megszabadult a török veszélyes szomszédságától. Pálffy és Schwarzenberg iránt szintén sokfélekép nyilvánult a hála és elismerés, így Alsó-Ausztria rendei a hős magyar vezért remek serleggel tisztelték meg.

A diadalmas vezérek folytatták a harczot, és Tatát, Veszprémet, Palotát, és számos erődöt messze földdel visszafoglaltak. Sőt csakhamar Buda ellen indult a királyi sereg. Azonban sajnos, későn (október 3-ikán) fogott a nehéz munkához, mely nem is sikerült. Az ostromot, melyet Mátyás főherczeg vezetett, egy hónap mulva abban kellett hagyni. Szerencsére a török is épen oly hasztalan vivta Nagyváradot, melyet ugyanez időben támadott meg. A várat Nyáry Pál és Rödern Menyhért [1] vitézül védték, mig a rossz időjárás az ellenséget távozni nem kényszerité.

Ismét fényes sikerekkel végződött a hadjárat s a diplomatiai helyzet is kedvezően alakult Rudolf királyra. Még 1597 nyarán a perzsa sah követe jelent meg udvarában, hogy szövetség iránt alkudozzék vele. Győr visszavétele után a pápa pedig fölveté az eszmét, hogy keresztény liga alakittassék. Másrészt a szultán erejét a kis-ázsiai lázadások kötötték le, s a magyar harcztéren 1598 óta feltünően ellankadt a török hadviselés. Erdély, Moldva

Pálffy Miklós serlege.
(Pálffy Miklós herczeg kincstárában.)

[1] Életrajza és jelentése. Tört. Tár, 1878.

és Havasalföld pedig teljesen széttéptek minden hűbéri kapcsot, a nélkül, hogy a portán csak kisérletet tehettek volna megfenyitésükre. Igy a helyzet Rudolf királyra nagyon előnyös volt s könnyen a török uralom teljes megtörésére vezethetett volna, ha a király kezet fog népeivel s egész erejüket a török ellen mozgósitja. De Rudolf és gonosz tanácsosai tudatosan nem tették ezt. Nem a török, hanem saját alattvalói ellen fordult az udvari politika. Az örökös tartományokban már ekkor megkezdte a protestánsok kiirtását s a jobbágynép kegyetlen üldözését. Mindenütt hatalmas parasztlázadások támadtak s elfojtásuk azon hadak java részét igénybe vette, melyeknek a török ellen kellett volna harczolniok. Az örökös tartományok véres parasztlázadásai megakadályozták a királyt abban, hogy Magyarországban is már ez időben életbe léptesse az önkényuralmat. De a török ellen sem aknázta ki a kedvező helyzetet. 1599-ben nem küldött az országba nagyobb idegen hadat. Annál lelkesültebben teljesitették kötelességüket a végbeli őrségek s a többi magyar csapatok, és folytonos támadásaikkal roppant kárt okoztak az ellenségnek. Pálffy és Schwarzenberg, — ezt a török fapuskás vezérnek nevezte, mert a várak megvivásánál lehetőleg a petardát szokta alkalmazni, — a legmerészebb tervekre vállalkoztak. Áprilisban rajtaütéssel akarták Buda várát megvenni, mi nem sikerült ugyan, de a törökben sok kárt tett. Májusban megrohanták Székes-Fejérvárt, de csak a városba juthattak be, melyet kiraboltak és felgyujtottak. Augusztusban Schwarzenberg ujabb próbát tett Buda megvételére s Szulejman budai pasát, a ki csekély kiserettel kémszemlére indult, a gyors lábu hajduk elfogták. De Buda ostroma ezúttal elmaradt s Schwarzenberg Pest ellen fordult. Itt is petardával próbált szerencsét, mely azonban nem sült el, sőt maga a fővezér is megsebesült. Már azelőtt, júniusban Pálffy a Dunán naszádon leküldte a hajdukat, kik az összes eddigi küzdelmekben is kiváló részt vettek. De igazán meseszerüek a harczok, melyeket e rendetlen csapatok a Közép-Dunán s a partjain fekvő területen vivtak. A hajdu tömegek a háboru folyamán szertelenül megszaporodtak, mert az 1594 óta állandóan dúló tatárok száz meg száz falut fölperzseltek, s a lakosság azon részéből, mely előlük menekülni tudott, házatlan vándor nép, a férfiakból pedig más kereset hiján hajdu lett. A nyáron Pálffy a török kézen levő Duna vidékére inditotta őket, hogy feldúlják, s lehetetlenné tegyék a budai pasának, hogy e részekből élelmezze magát, minthogy az eleség Buda környékén a tatárdúlás következtében fölöttébb megszükült. A hajduk lehatoltak a Dunán, két erős török hajórajt, mely kellő fedezet alatt eleséget vitt, megsemmisitettek, elkalandoztak Valpóig, s az eszéki hidat is megpróbálták felgyujtani. Egész Belgrád közelébe terjesztették ki portyázásaikat. Harczaik közt a június 20-iki volt a legsikeresebb. Akkor négyannyi törököt, mint a hányan maguk voltak, valami 8000 embert vertek meg s 20 ágyút, 58 megrakott gimbliát s 60 terhes hajót ejtettek hatalmukba. Július

Pálffy Miklós.

(A pozsonyi székesegyházban levő siremlékének domborműve.)

7-ikén Földvárnál vereséget szenvedtek ugyan, de egész éven át ők uralkodtak a Közép-Dunán, szétrombolták a török hídjait, akadályozták a közlekedést és rengeteg zsákmánynyal tértek meg; egyre-egyre 1000 tallér érték esett.[1]

Schwarzenberg Adolf.
(Egykorú metszet után Ortelius krónikájából.)

E közben az országban telelő tatárok apró vereségeik daczára szörnyű dúlást vittek véghez, Ibrahim pasa alatt pedig új hadsereg érkezett Budára, de főleg gyűlevész rabló nép, mely kegyetlenül pusztitott ugyan, támadni

[1] Pálffy jelentései a királyhoz. Tört. Tár. 1878, 706.

azonban nem mert. Czélja inkább az volt, hogy megijessze a királyt és hajlandóvá tegye a békére. Meg is indultak a béketárgyalások, de nem vezettek eredményre.[1] A török vezér csak rombolt, azután haza vonult; ő is, a tatár is megszámlálhatatlan rabot hajtott magával s ez egyetlen évben az ország minden részében sok száz falu pusztult el.

Még szerencsétlenebb volt az 1600-iki hadjárat. Pápán a fizetetlen vallon őrség fellázadt s a török kezébe akarta a várat játszani.[2] Valóságos ostrom alá kellett őket fogni, melynek folyamán (július 29-ikén), a derék Schwarzenberg Adolf életét vesztette. Megelőzte a halálban (ápril 23-ikán) a hős Pálffy,[3] s igy a királyi had rövid idő alatt két kiváló vezérét vesztette el. Mercoeur herczeg, szintén jeles katona, lépett ugyan helyükre; de hasztalan sürgették a magyarok, tulságos óvatosságból nem mert a nagy török sereggel megvivni, mely szeptemberben Kanizsát, a főfontosságu végvárat ostromolni kezdte. Október 22-ikén[4] Kanizsát .idegen kapitánya, Paradeiser György gyávasága, melyért utóbb életével lakolt, a török kezébe juttatta. Kanizsa a maga vidékén ép oly fontos erősség volt, mint Eger, s területéből a török szintén külön tartományt alakitott, melynek élén beglerbég állt. A vár leginkább Stiriát, s ezzel Krajnát és Karintiát őrizte, s megvételével nyitva állt az ut az Alsó-Mura völgyébe, hová a török a következő években csakugyan ismételve betört.[5]

A török jól tudta, hisz már Szulejman szultán mondotta, hogy Magyarországon csak úgy lehet igazi, döntő sikert elérni, ha a hadsereg nagyobb része, a fővezér pedig okvetlenül magyar földön telel, s már a tavasszal megkezdheti a műveleteket. 1600 végén azt sürgették tehát a magyar pasák, hogy Ibrahim fővezér a magyar tartományban töltse a telet. Ő azonban haza kivánkozott[6] s béketárgyalásokat kezdett, melyek sikertelenek maradtak, mert mindkét fél egyaránt teljesithetetlen kivánságokat emelt, s például a király Kanizsa, a török meg Esztergom, Fülek s más várak visszaadását követelte. Rudolf király nagyon fájlalta Kanizsa elvesztét s ismételve segélyért fordult a külföldhöz, hogy visszavegye. Maga is erősen készülődött s két felől akart a törökre támadni. Székes-Fejérvár és Kanizsa visszavételét tüzte ki az uj, 1601-ki hadjárat czéljául s Fejérvár ostromával Mercoeur herczeget bizta meg, ki későn kezdte ugyan, de sikerrel vezette a műveleteket. Szept. 6-án érkezett Székes-Fejérvár alá. Csakhamar be is vette Sziget külvárost, mire

[1] Hogy magyar részről sem vártak tőlük sokat, bizonyitja Pálffy levelezése a törökkel közli Szádeczky, Tört. Tár, 1885.

[2] E lázadásról: Hadt. Közl. 1888. 485 s köv.

[3] Fényes temetését Pozsonyban leirja Gyurikovics: Archiv für Gesch. 1826. Díszes síremlékét valószinüleg Mayer Pál augsburgi kőfaragó készité, legalább vele köttetett a szerződés. A szobor maga de Brie műve.

[4] A vár megvételét s következő évi ostromát ismerteti török források alapján Vámbéry Ármin: Századok, 1887.

[5] Ilwof czikke: Mitth. des hist. Vereins für Steiermark, XXXII: 79.

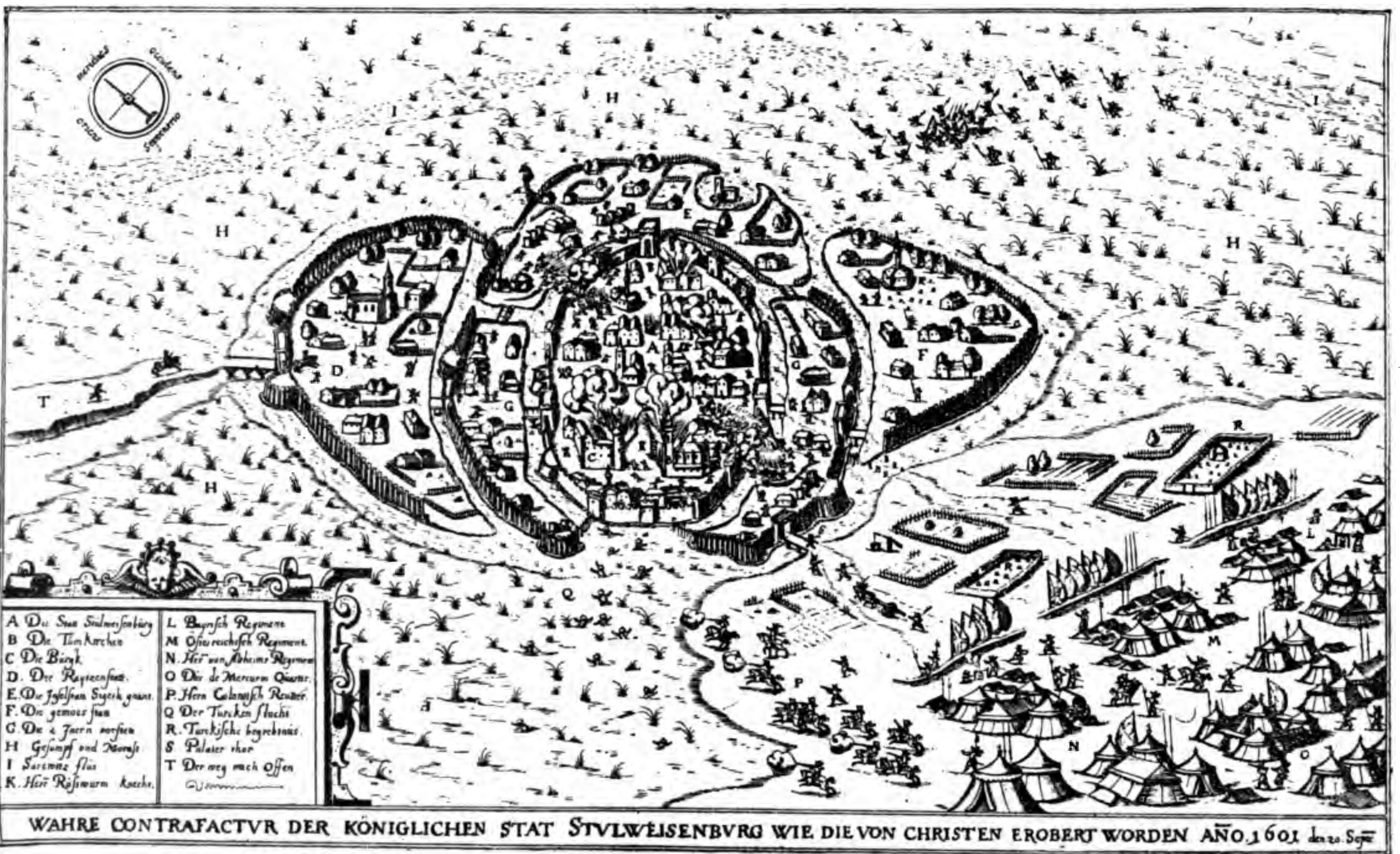
[6] A velenczei követ november 13-iki jelentése.

a török a többi külvárosokból is a várba vonult, melyet az ostromlók erősen vivtak s szept. 20-án rohammal vettek be. A török vitézül védekezett s ellenállás közben röpitette levegőbe a királyi palotának nevezett házat. A régi templomok szintén ekkor pusztultak el, mert a török puskaport tett beléjök, s mikor az ostromlók behatoltak, a port felrobbantották. De sokkal barbárabbul viselték magokat a győztes zsoldosok; betörtek a régi királyi sirboltba, felnyitották a koporsókat, szerteszét hányták a szent csontokat. Mercoeur herczeg nyomban intézkedett, hogy a kisebb szomszédos palánkok és várak, Simontornya, Koppány, Adony és Földvár megvétessenek. Utóbb Csókakő és Csákvár is a királyiak kezébe került, s a közlekedés és összeköttetés Győr és Fejérvár közt kellően biztosittatott. A törökök nem birtak Fejérvár elvesztébe belenyugodni, mert Buda birtokában is fenyegetve látták magokat. Azt mondták, hogy Fejérvár megvételével levágták jobb kezüket. A budai pasa megkisérté tehát visszavételét. Hadai október 9-ikén Adony felől érkeztek meg s vivni kezdték a várat. Ekkor Mátyás főherczeg valami 13,000 emberrel a várostól még csupán egy mértföldnyire táborozott. Apróbb csatározások után október 13-ikán a török heves támadást intézett a táborra s eleinte oly sikerrel harczolt, hogy a pasa elbizakodva mondotta, hogy egyetlen keresztény sem fog megmenekülni. De Rusworm és Mercoeur véres küzdelem után visszaüzték a támadókat. Erejük azonban ezzel sem volt megtörve s csak október 25-ikén mondtak le a reményről, hogy Fejérvárt visszavegyék s az nap éjjel Budára hátráltak.[1]

Fejérvár ostromával párhuzamosan folyt Kanizsa vivása. Stiriai Ferdinánd főherczeg saját tartományai érdekében sem nézhette nyugodtan, hogy e várban a török megfészkelje magát. Készületeket tett tehát visszavételére s a pápától, az olasz és német fejedelmektől kért vállalatához segitséget. Kapott is igen nagy arányu pénzbeli és katonai támogatást, sőt fölmerült az a terv (Mátyás főherczeg eszméje), hogy a király összes hadai egyesüljenek, vivják meg Budát s a békében cseréljék el Kanizsáért. Nagy haderő gyült össze, melynek élére Ferdinánd maga állt, s augusztus 19-ikén végrendeletet is tett. Augusztus 23-ikán a nuntius szentelt zászlót adott át a főherczegnek, kinek serege 23,000 gyalogból, s 4—5000 lovasból állt. Magyarok nem voltak a seregben, az egykoruak szerint azért nem, mert a németek meg akarták mutatni, hogy magok is elég vitézek s nem szorultak a magyarra.[2] A sereg szeptember 10-ikén kezdte Kanizsát ostromolni. A főherczeg sátorát egy puszta templom mellett ütötte fel, melyben a vitéz Tury György tetemei nyugodtak. Ferdinánd nem levén katona, természetesen csak névleg vitte a fővezérséget s mindent az egyes csapatok parancsnokaira bizott, kik katonák voltak ugyan, de rossz, tudatlan katonák. Az ostrommunkák igen lassan s helytelenül folytak, s Hasszán pasa, a török

[1] A fejérvári hadjáratról l. Gömöry: Hadtört. Közl. 1892.

[2] Mikó, id. m. III. 40. Mikor a németek szégyent vallva távoztak, keletkezett a közmondás: Kacsó Kanyizsa.

Székesfejérvár elfoglalása.

(Egykorú metszet után Ortelius krónikájából.)

parancsnok, — kis vagy opiumivó Hasszánnak nevezték, — törhetetlen bátorsággal és sikerrel vezette a jól fölszerelt vár védelmét. Golyóval felelt a hozzá intézett felszólitásokra; szóba sem állott az ostromlókkal, kik nem ismerve a terepet, a várat megközeliteni sem tudták. Másfél hónapig (október 18-ikáig) tartott, mig az első, de sikertelen rohamot megindithatták. A főherczeg a fejérvári tábortól kért segélyt, honnan Rusworm 8000 főnyi haddal indult Kanizsa alá s november 14-ikén odaérkezett. Csakhogy e közben az időjárás egészen téliesre fordult, s november 17-ikén az ostrom félbeszakitására kényszeritette a főherczeget, ki maga is sirva fakadt a kudarczra. De vállalata végzetessé csak a visszavonuláskor vált, mely vad futássá fajult. Még a betegeket, sebesülteket, az ostromszert, 47 ágyut, 14,000 puskát, sőt a főherczegi kocsikat és ezüst evőeszközöket is cserben kellett hagyni.[1] Óriási nagy volt a kár, még nagyobb a szégyen és keserüség, melyet a vereség keltett.

A következő 1602-iki hadjárat vezetését Rudolf ismét a derék Mercoeur herczegre bizta, de a herczeg (február 19-ikén) meghalt, épen mikor Magyarországba készült. Ekkor Basta és Gonzaga Ferdinánd versenyeztek a fővezéri állásért, de Rudolf Ruswormot nevezte ki, csakhogy kevés hadat s még kevesebb pénzt adhatott melléje. Másrészt az olaszok Mátyás főherczeg támogatásával mindenképen oda igyekeztek, hogy az uj vezér ne arathasson sok babért. Gonzaga nem akart neki engedelmeskedni, sőt egy izben az összes ezredesek Rusworm ellen lázadtak. Ez állapotoknak megfelelő volt azután a hadjárat sikere is.

Apró harczok, a hajduk egy pár vakmerő csinja nyitották meg a küzdelmet. Májusban a hajduk a Dunán Buda alá lopóztak, meglesték Ali budai pasát, heves ellenállás után hajójával és kiséretével együtt elfogták és Győrbe vitték. Ez azonban nem ijesztette meg a törököt, mely Székes-Fejérvár visszavételére tett széleskörü előkészületeket. Az ostromot a nyáron a kanizsai Hasszán pasa kezdte meg. Rusworm (augusztus végén) ellátta ugyan a várat eleséggel, de megmenteni nem tudta. A török vitéz ellenállás után megvette a külvárosokat, mire Isolani gróf kapitány az erős várba vonult vissza, melyet a friss hadakkal szaporodott ellenség hevesen vivott. Augusztus 25-ikén a védők visszaverték ugyan az ostromot, de a harczban Isolani megsebesült, mire az elcsüggedt őrség megadta magát.[2] A vár mindennel bőven el levén látva, roppant készlet, sőt 10,000 frt készpénz került az ellenség kezébe.

E súlyos csapást Mátyás főherczeg és Rusworm úgy akarták ellensúlyozni, hogy a késői évszak daczára Buda megvívására indultak, hová a szárazföldi és vizi had október 2-ikán érkezett. Az ostrom olyan időben vette kezdetét, mely eleve kizárta a sikert. Nem is vezetett czélhoz s az egyetlen eredmény, mely a vállalatot kisérte, az volt, hogy a vitéz Nádasdy

[1] Hurter, id. m. IV 360—81. Valamint október 2-iki és 25-iki prágai jelentések a tört. bizottság másolatai közt.

[2] Az ostromról Gömöry Gusztáv: Hadt. Közl. 1892.

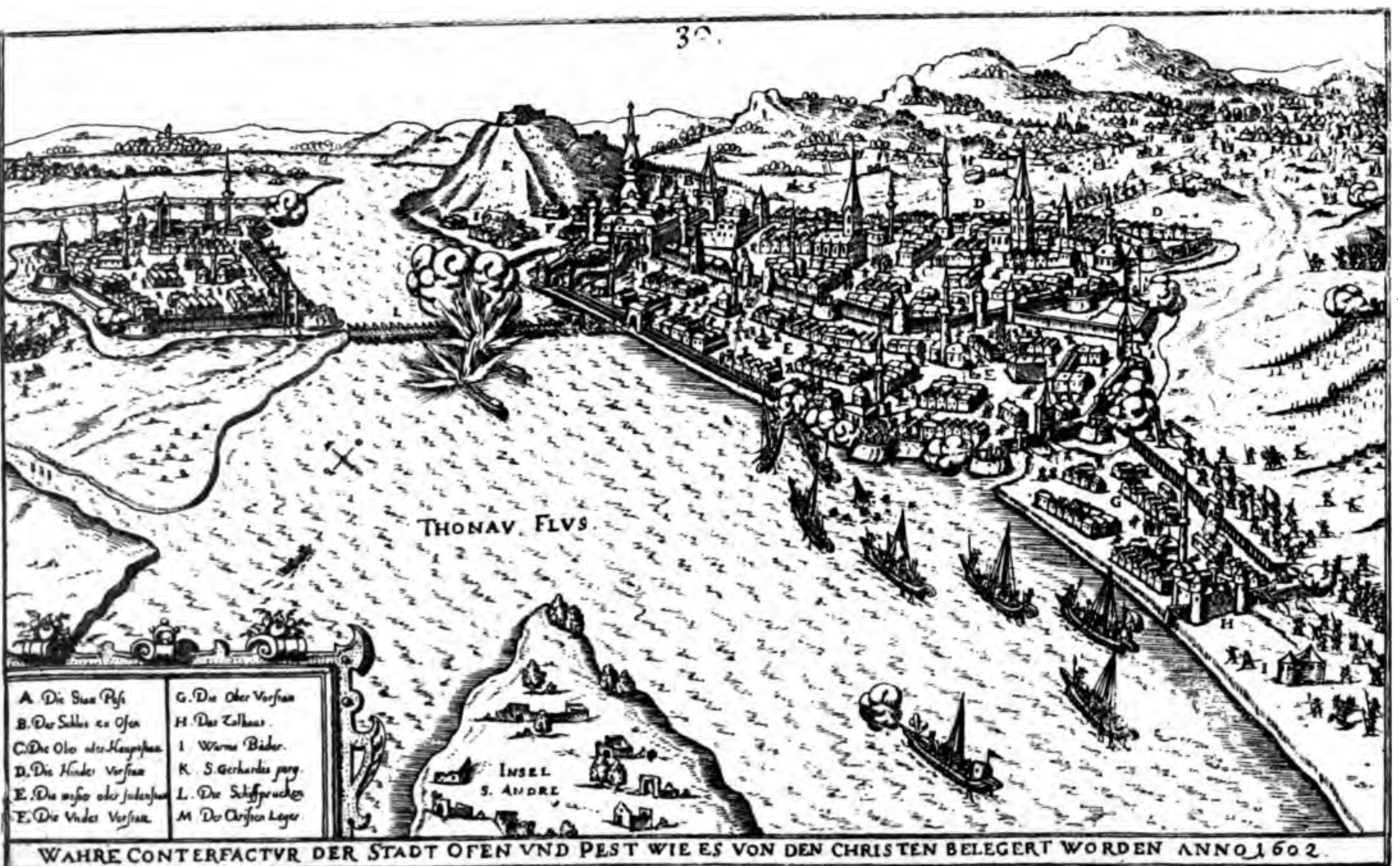
Kanizsa ostroma.

(Egykorú metszet után Ortelius krónikájából.)

megvette Pestet. Buda ostromának hírére a törökök új hadat gyűjtöttek és Pestet kezdték vívni. Igy tehát egy időben a királyi sereg Budát, a török meg Pestet ostromolta. De egyik sem boldogult s előbb a török, november derekán meg Mátyás főherczeg volt kénytelen a vívást abbanhagyni. Pesten és Adonyban azonban erős őrség maradt.

A hadjárat kedvezőtlen eredménye az olasz-német ellentéteket a hadseregben még inkább elmérgesitette s annyira fejlesztette, hogy Rusworm Bécsben leszúrta Dentice hadi tanácsost, az olasz párt egyik vezérét. Pesttel a király mindenesetre fontos hadállás birtokába jutott, melynek azonban csak az esetben lehetett hasznát venni, ha a következő, 1603-ik évben a hadjáratot mielőbb megkezdik és Budát támadják meg. Ezt sürgették a magyarok szakadatlanul. Csakhogy pénz hiányában lanyhán folytak a hadi készülődések. Rudolf erőszakosságai a vallásügy terén nagyon elkeseritették az örökös tartományokat s az elégedetlenség áthatott magára a hadseregre.

Az apró harcz korán megkezdődött, főleg a pesti őrség és a török közt gyakran voltak csatározások változó eredménynyel. Hajóikon a pestiek még a budai partra is átcsaptak, s egy izben az ottani török meleg fürdőt lepték meg. Az ország más vidékeit tatárok dúlták, Kollonics Szigfrid pedig Kanizsa ellen portyázott s felgyujtotta, de meg nem vehette. A sok baj, mely birodalma minden részében támadt, magát a szultánt is megrémitette, megpuhitotta. Foglyát, Isolani grófot, Fejérvár volt kapitányát küldé Rudolfhoz, azon békeajánlattal, hogy Pest, Esztergom és Erdély a királyé, Eger és Kanizsa a szultáné maradjon. Minthogy e közben hadi készületeket is tett s Nándor-Fejérvártt 40,000 embert gyűjtött, gyanú támadt szándékainak őszintesége iránt. A harczok tovább folytak, a hajduk ismét lekalandoztak Tolnáig és dus zsákmánynyal érkeztek Pestre. Ellenben Mátyás főherczeg megint csak nagyon elkésve inditotta meg a mindenfelől sürgetett műveleteket Buda ellen. Valami 30,000 főnyi gyalog és lovas haddal indult el augusztus 21-ikén Esztergomból. Budán ekkor igen zavarosak voltak a viszonyok. A vidék elpusztult, Pest német kézen volt s így a várat az Al-Duna vidékeiről, Szerbiából kellett élelmezni, mi a kóborló hajduk miatt nagy nehézséggel járt. Az eleség gyakran elfogyott s az éhező őrség fellázadt, rátört a pasára, kirabolta lakását s nem igen birt lecsöndesedni. Alighogy Mátyás főherczeg Buda alá érkezett, kémei értesitették, hogy Belgrádból új eleségszállitmány indult útnak. Kollonicsot és Sulzot küldé tehát a kipróbált hajdukkal a szállitmány elé. A hajduk ismét Eszékig nyomultak, felgyujtották a hidat s nagy kárt tettek a törökben, de maguk is sokat szenvedtek. A vállalat nem sikerült s a kudarczért a két vezér Rusworniot okolta, ki a hajduk mellé nem adott német lovasságot, s így lehetővé tette, hogy a török bevigye Budára a szállitmányt. Szeptember 29-ikén Rusworm a Duna egy szigetén 9000 emberből álló török hadat megsemmisitett ugyan, de október 2-ikán a várbeliek törtek ki, egy sánczot

Buda és Pest ostroma.

(Egykorú metszet után Ortelius krónikájából.)

elfoglaltak, a benne vitézül védekező hajdukat leölték vagy a Dunába szorították. Magát Kollonicsot csak ügygyel-bajjal mentette meg néhány elszánt hajdu. Mindazáltal a török had megveretett s 4000 főnyi veszteséggel a várba szorittatott vissza. Sikereit azonban Rusworm nem tudta kiaknázni. Folyton ivott, kártyázott, a hadjáratban 8000 aranyat vesztett s ismerőseitől volt kénytelen kölcsönt kérni, hogy a pesti őrséget legalább részben fizethesse. Noha azt a kevés eredményt is, melyet elért, a seregében levő magyarok vitézségének köszönhette, a legdurvábban szidta, gyalázta, sőt a harczban ismételve cserben hagyta őket. Mint maga, úgy katonái is hitvány iszákosak voltak, s megtörtént, hogy a török egyik kirohanásakor összes tüzérei a sárga földig lerészegedtek s nem birtak egyetlen lövést sem tenni. Ily körülmények közt Buda ostroma sem vezethetett sikerre. A sereg elvonult s Hatvan megvételével a hadjárat véget ért.

A következő 1604-iki év béketárgyalásokkal kezdődött. A török Esztergomot kérte s helyette Kanizsát vagy Egert akarta visszaadni. A pápa és a spanyol király azonban a háboru folytatására ösztönözték Rudolfot, ki azt mondotta, hogy maga áll seregei élére. Hogy minél nagyobb hadat gyűjthessen, fűhöz-fához fordult pénzért. De a mily kevéssé volt komoly az, hogy személyesen száll táborba, oly lanyhán folyt be a külföldi segély. Ez időben a király önkényuralma már mindenütt éreztette romboló hatásait. Mátyás főherczeggel pedig viszálya annyira elmérgesedett, hogy nem neki, hanem Miksa főherczegnek ajánlotta fel a fővezérséget. Miksa csak az esetre volt hajlandó elvállalni, ha a zsoldfizetésre elég pénzt kap s ha Rusworm helyett Basta adatik melléje. Végre is Mátyás főherczeg és Basta lettek a vezérek, de a csekély haddal nem sokra tudtak menni, ámbár a hajduk ezúttal is kitettek magukért s egész Nándor-Fejérvárig kalandoztak. Másrészt a török május derekán eleséggel látta el Kanizsát, azután megtámadta Szécsi-Szigetet, Dobri erődöt meg teljesen elpusztitotta és sok foglyot ejtett. De Szemenye várát nem tudta megvenni s az árvizes időjárás általában hátráltatta műveleteit. Mindazáltal roppant kárt tett s ez időben a Muraköz — akkor Zrinyi-Szigetnek is nevezték — jóformán egészen elpusztult.[1]

A nagy veszteségek azonban csak ezután következtek, mert Vácz és Hatvan is elvesztek. Pestről a török közeledtére a 3000 főnyi német őrség olyan hirtelen kifutott, hogy még az erőditményeket sem rombolta szét, amin Rudolf nagyon megütközött, mert állitása szerint, Pest maga négy milliójába került.[2] Basta tétlenül nézte a várak elvesztét, mert ezredeseivel örökösen czivakodott és táborában teljes fejetlenség uralkodott, sőt a török elbizakodottsága annyira ment, hogy Esztergomot, melynek birtokára a legfőbb súlyt helyezte, ostrom alá merte venni, ámbár éppen nem volt a vivásra kellően felkészülve. Ezuttal nem is birta a várat megvivni.

[1] Zrinyi május 22-iki levele. Hadtört. Közl. 1896. 351.

[2] Szeptember 13-iki jelentés a tört. bizottság másolatai közt.

De a királyt a hadjáratban sulyos veszteségek érték, mi annál meglepőbb, mert a török birodalom belső és külső bajai ez évben még nagyobb arányokat öltöttek. A lázadásokhoz immár a perzsa háboru járult. A sah követe útján kérte föl Rudolfot, ne kössön békét a szultánnal, mit a király nem is tett, de a hadjárat nyomatékos folytatásáról sem gondoskodott. Ekkor már új szultán ült a trónon. III. Mohamed 1603 végén meghalt és helyét III. Ahmed foglalta el, gyönge, tudatlan ember, kinek uralkodása első éveiben a birodalmat a felbomlás veszedelme fenyegette. Ismételve kezdett béketárgyalásokat. Rudolf nem hajlott a békére, de nem a török, hanem Magyarország ellen forditotta erejét, hogy végkép leigázza a hosszu háboruban szörnyen kimerült, kizsarolt, elnéptelenedett országot. El sem képzelhető az a pusztulás, mely ez időben az ország minden részét sujtotta. Győr vármegye, mikor Győr vára 1594-ben török kézre került, annyira tönkre ment, hogy 1609-ig nem akadt benne adózó lakosság.[1] »Mivel hogy Győr vármegyébe — irják róla 1604-ben — mióta fogva Isten keresztény kezekbe adta Győrt, még igen kevesen jöttek meg nemes uraimból, a parasztságiak is igen kevesek, akik megjöttek ide Győr vármegyébe lakni, mert a mit egy esztendőben épitnek, aztat más esztendőben a németek és vallonok pusztitják el.«[2] Ugyanily állapotban volt Esztergom vármegye. Sopronról 1604-ben azt irják: »A mi kicsiny vármegyénk most csak 16 faluból áll, annak is harmada puszta, a többi közt is van olyan, melyben csak 6—7 ház van. Az óvári tartományt (a Magyar-Óvárhoz tartozó községeket) ezelőtt tiz évvel elszakitották ő felsége tiszttartói vármegyénktől.«[3] Nyitra vármegyében lángok martaléka lett 65, pusztán maradt 32 község. Hont vármegyében 1598-ban az Ipoly mentén teljesen elpusztult 17 község.[4] Szabolcs vármegyében, mely 1594—95-ben szörnyű romás szinhelye volt, az 1596-iki adóösszeirás szerint 106 község pusztult el,[5] némelyik teljesen, másokból a lakosság szétfutott, nagy része meg tatár rabságba került. E községek közül sokan csak évek multán, mások — a Debreczen és Szoboszló körüliek — soha sem épültek fel ujra. De egyetlen vármegyéje sem volt az országnak, mely a hosszu háborut szertelenül meg ne sinylette volna. Még Árvában is, hol 1598-ban 1169 adózó házat irtak össze, 1604-ben már csak 553 ily házat találtak. Pozsonyban az adózó házak száma 11,360-ról 3542-re, Nyitrában 17,909-ről 3692-re, Hontban 4420-ról 845-re, Trencsénben 9622-ről 3207-re, Vasban 9456-ról

Miksa főherczeg aláirása.

[1] Az 1596—1604-iki adóösszeirásokban mindig elpusztultnak (desolatum fuit) emlitik. Orsz. levéltár.

[2] Hadtört. Közl. 1896. 225.

[3] 1608-iki dicalis összeirás az orsz. levéltárban.

[4] A rovó 1599-iki bizonyitványa a Magy. Nemz. Múzeum levéltárában.

[5] Dicalis összeirás az orsz. levéltárban.

2270-re, Zemplénben 10,293-ról 3019-re, Szatmárban 10,037-ről 599-re, Szabolcsban 3998-ról 161-re, Ugocsában 2232-ről 203-ra, Abaujban 7368-ról 2302-re, Tornaban 1179-ről 267-re, Gömörben 4518-ról 1849-re, Borsodban 2997-ről 337-re hanyatlott.[1] Míg 1598-ban, noha már évekig dúlt a háború s roppant kárt tett, 160,000 adózó jobbágy- és zsellérházat irtak össze, 1604-ben ugyanazon magyar és horvát vármegyékben már csak valami 65—66,000 adózó ház akadt. A többiből szétfutott a lakosság, s ha visszatért is bele, végtelen szegénysége miatt adót nem birt fizetni.[2] Elpusztultak a harcz folyamán az Erdélyhez tartozó, de ez időben visszacsatolt vármegyék, kivált Bihar és Maramaros, sőt valósággal sivataggá változott az addig meglehetősen érintetlen török terület is. Még a tatárok sem kímélték, a hajdúk meg elkalandoztak mindenhova. Békés vármegyét 1596-ban és 1598-ban a tatárok dúlták fel, noha török terület volt, 1600-ban s 1604-ben pedig a hajdúk meglepték s elpusztították Gyula városát.[3] A Tisza-Duna közt Buda messze vidéke legnagyobb részt feldúlatott. A Buda és Esztergom közti föld már 1598-ban teljesen pusztán hevert s az összes községekből szétfutott a nép.[4] Ez okozta, hogy Buda török őrségét éveken át Belgrádból kellett élelmezni.

Különösen a magyarság érezte a sors kezét s veszett el tömegesen. Ellenben ez időben[5] kezdték elszaporodni az addig kevés számmal levő oláh falvak a hegyvidéken, s a hegyek közt lendületet vett a gazdálkodás, míg a sík föld a sokféle csapás miatt mindinkább elnéptelenedett. Ahová az ellenség eljutott, ott letarolt mindent, s amit meghagyott, vagy ahová el nem jutott, azt az idegen zsoldos és a hajdú tette tönkre. A nép annyira rettegett tőlük, hogy arra a hírre, hogy katonaság jő, a falvakból a hegyekbe és erdőkbe menekült s oda vitte mindenét. [illegible]

[illegible]

a kiknek házájok elpusztittatott vala a hadak miatt.«[1] Tömegesen csatlakoztak hozzájuk a fizetetlen végbeliek. A hajduk első sorban az ellenségen igyekeztek élni; folytonos betöréseket tettek a török területre, Tolnát, Baranyát ismételve fölverték, megrohanták és kirabolták Eger és Gyula városát, »nagy vitézséget cselekedtek ő magoktól, szabad akaratjokból«. Igazi csodákat, szemkápráztató hőstetteket műveltek. De a török földön való zsákmányolás nem fedezhette a töméntelen, ezernyi kóbor nép szükségleteit. Egy részük — talán nagyobb részük — ama földet élte ki tehát, hová a török elől menekült s hol ép oly lelketlenül bánt a lakossággal, akár a tatár. A nemességet sem kimélte, mely kegyetlen törvényekkel igyekezett »kiirtani«. Ellenben a katonai kormány, mely ismerte hadi értékét, védeni, foglalkoztatni, s ezzel fegyelmezni igyekezett a hajduságot, mely ez időben német párti volt és szivesen szolgált a német vezérek alatt. A hajduk tömegesen pusztultak el, mert török és magyar egyaránt kegyetlenül irtotta őket. Szörnyen bánt velük mindenki, akinek hatalmába kerültek, s egyes török bégek országos hirre vergődtek a hajduk iránti kegyetlenségükkel. Némelyikük a fogoly hajdut elevenen megnyúzatta, két fához köttette, melyeket földig hajtatott, hogy a közéjük kötött ember teste kettészakadjon. Mások a holtra gyötört foglyot üres hordóba dobálták, mely hegyes szeggel volt kiverve. Mikor egy ilyen bég 1599-ben a Dunán a hajduk kezébe került, ezek forbátot gyakoroltak rajta s válogatott kinzások közt végezték ki. Egy gerendára kötözték, minden egyes fogát külön kitörték vagy kihúzták, hosszú szakálát szálanként kitépték, s minden csontját összetörték. De a nemesek és városok sem kimélték a hajdut. Úgy bántak vele mint útonállóval, s ha ellenség ellen nem mehetett, csakugyan az volt, amint egyikük a sárvári siralomházban éneklé:

Hajdu.
(XVII. századi billikom alja a nürnbergi német múzeumban.)

Nem szánja szegénynek, gazdagnak marháját,
Gyakorta magának koldusnak is házát;
Soha sem kiméli az urak majorját,
Tolvaj megkerüli polgár istállóját.[2]

[1] Illésházy följegyzései, 65.
[2] Thaly Kálmán, Vitézi énekek, I. 99.

IV. FEJEZET.

Erdély és Mihály vajda.

Bármi szörnyű csapások sujtották a királyi Magyarországot, azok a szenvedések, melyek a hosszu háboru folyamán Erdélyre zúdultak, még a magyar terület megpróbáltatásain is túltesznek. Erdélyt ez időben csak elvétve dúlták török-tatár hadak. A mohamedánok ellen biztositva maradt s a rombolás művét majdnem kizárólag keresztények végezték, alaposabban, lelketlenebbűl, mint a török szokta tenni. Az ország irgalom nélkül esett áldozatul Rudolf király és Báthory Zsigmond fejedelem beszámithatatlanságának s mindketten vetélkedve döntötték véginségbe.

Báthory Zsigmond, középtermetű, izmos, jó kinézésű ifjú volt, jeles lovas, vívó és tornász; igazi vasgyúró s roppant súlyokat birt emelni. Ügyes szónoknak tartották. Rendesen jó kedvű, barátságos, bőkezű volt, de, ha megharagudott, rettenetes volt haragjának kitörése. »A mi a szerelmet illeti, most is szűznek tartják.« [1] 1595-ben Rudolftól feleséget kért és megkapta Károly, stiriai főherczeg és neje, a bajor Mária herczegnő leányának, Krisztinának (Mária Krisztierna) [2] kezét. Az erdélyi »menyasszony«, mint az egykorúak nevezték, a nyáron anyja kiséretében indult az ismeretlen országba ama férfiúhoz, a kinek élettársává rendelte a politika, s kinek nevét fölvéve, egész élete a szenvedések megható szomorujátéka lett. Már az úton kezdődtek bajai; nehéz betegségbe esett, otthon meg egyik öcscse időközben meghalt. Megkésve végre megérkezett Erdélybe, s Zsigmond augusztus 6-ikán oltárhoz vezette. Csakhogy a fejedelem három nappal azelőtt azt a végzetes felfedezést tette, hogy — nem férfi s nincs asszonyra szüksége. Az ifjú fejedelemné beletörődött szánalmas s egyszersmind nevetséges helyzetébe, s nem mint feleség, hanem mint nővér akart férje mellett maradni. Ez azonban nem birta a szegény asszony közelségét elviselni. Valami daemoni erő hajtotta el mellőle, s vitte a legképtelenebb elhatározásokba. Zsigmond elsietett ifjú felesége köréből, hogy Szinán pasa ellen készülődjék, hadait összehivja, s hűbérese, Mihály oláh vajda megsegitésére vezesse. Mihály 1593 óta ült a vajdai székben, de már előbb Zsigmondnál keresett támaszt, kinek ajánlata is hozzá járult, hogy a porta őt tette meg oláh vajdává. Ez állásban országa zavart belviszonyai még inkább Erdélyre utalták. Báthory Zsigmonddal ő is, a moldvai vajda is (1595 május 20-ikán) szerződésre lépett, melyben püspökeivel és bojárjaival meghódolt a fejedelemnek, s teljesen hűbérurasága alá adta magát és országát. A szerződés

[1] Busto Péter olasz zenész 1595-iki leirása. Tört. Tár, 1878. 971.
[2] Életrajzát megirta Szádeczky Lajos.

értelmében még jószágadományozást is csak Zsigmond beleegyezésével és pecsétjével tehetett, s az erdélyi országgyűlésen képviseltetnie kellett magát. Mikor Szinán pasa megtámadta, erdélyi hadak siettek segélyére, s őszszel Zsigmond maga is bevonult Havasalföldre, honnan rövid, de fényes hadjáratban kiverte a törököt. A fejedelem babérkoszorúsan tért haza, s Európaszerte ünnepelték nevét és hőstetteit, mert nagy reklámot fejtett ki s gondoskodott a hadjárat történetének megismertetéséről. Hadi dicsősége azonban

Mária Krisztina.
(Khevenhiller Conterfeitjából.)

nem változtatott nejéhez való viszonyán. Még inkább irtózott az asszonytól s nem birt közelében maradni.

Alig hogy Havasalföldéről haza tért, értesitette Rudolf királyt, hogy a következő évi hadjárat tervének megállapitására Prágába óhajt menni. Rudolf szivélyes meghivására a fejedelem 1596 február 7-ikén Prágába érkezett, hol — egész útjában is — nagy ünnepélyességgel fogadták Márczius végén tért meg országába, s megint izgatottan sietett felesége

mellől a Temesközbe. Fölmentette ugyan Lippát, de Temesvárt nem tudta megvívni. Bosszúsan indult haza. De otthon meg felesége várta, kitől immár minden áron szabadulni igyekezett. Hasztalan biztatta az ifjú herczegnő, hogy belenyugszik sorsába. Hasztalan tett neki a szultán szemkápráztató igéreteket, ha visszatér hűségére. Föl akarta menteni az adófizetéstől, s át akarta neki engedni Oláhországot. De Zsigmond nem hallgatott senkire, mert megvoltak a maga tervei. Carillo útján alkudozni kezdett Rudolffal. Le akart köszönni a fejedelemségről, hogy Erdélyt közvetlenűl a király uralma alá helyezte. De nem ez volt tulajdonképpen szándéka, hanem az, hogy feleségétől elválasztassa magát s Rudolf közvetitésével a pápa felbontsa a házasságot. Addig is, mig a tárgyalások folyamatban voltak, minél távolabb óhajtott lenni nejétől. Hadaival Magyarországba vonult tehát, s részt vett a végzetes keresztesi csatában, vitézül harczolva, mintha a halált keresné. De nem találta, s megint csak haza kellett térnie Erdélybe, felesége közelébe. Ott azonban nem volt maradása. Ismét Prágába ment (1597 január), hogy lemondása ügyében személyesen alkudozzék a királylyal. Tulajdonképeni szándékát azonban hamar elárulta. Nem akart ő lemondani, hanem csak nejétől szabadulni. Mihelyt Rudolf kilátásba helyezte a házasság felbontását, mihelyt Zsigmond remélhette, hogy Krisztinát haza viszik anyjához, mindjárt olyan kivánságokat emelt, melyeket a király nem tudott, vagy nem akart teljesiteni. Ezuttal nem is létesűlt egyesség, s a fejedelem egész hirtelen elutazott Prágából. Úgy látszik nem hitte, hogy Rudolffal a házasság ügyében czélt érhet s egyszerre nagyot forditott politikáján. A porta biztatásai következtében követet küldött Konstantinápolyba, hogy újra megegyezzék a szultánnal. De ez is csak pillanatnyi szeszélye volt s ugyanez időben Rudolfnak Buda ostromát ajánlotta, maga meg Szolnokot készűlt vívni. De nem azt, hanem Temesvárt vétette ostrom alá, ismét sikertelenűl, mert hóbortos kapkodásai közepette a hadműveletek előkészitése könnyelműen, hanyagul történt.

A fejedelem érthetetlen, változékony politikája a közvéleményben lassankint erős visszatetszést keltett. A török párt újra feléledt, nagyon elszaporodott s mindenfelől sürgették a törökkel való kibékülést. E helyett azonban Zsigmond a katholikus egyház érdekében kezdett működni, a mivel még inkább magára zuditotta alattvalói haragját. Önhatalmilag visszaállitotta a gyulafejérvári római katholikus püspökséget s a törvény ellenére bevitte a jezsuitákat Váradra, mi az őrséget csaknem zendűlésre ragadta. Egyfelől elégedetlen alattvalói, másfelől szerencsétlen neje, ki panasz nélkül tűrte ugyan sorsát, de némaságával örök szemrehányásképp állott férje előtt, mindinkább elviselhetetlenné tették Zsigmondnak az Erdélyben maradást. Carillot újra Prágába küldte s Erdélyért Rudolftól azt kérte, hogy bontassa fel házasságát, szerezze meg neki a bibornokságot, engedje át Oppeln és Ratibor herczegségek birtokát s 100,000 aranyat rendeljen évdíjáúl. Azt ajánlotta Rudolfnak, hogy Erdély élére ne vajdát, hanem fejedelmet nevezzen, még pedig

testvérei egyikét, ki Krisztinát feleségül vegye. Szóba is került Miksa főherczeg, ki kész volt a fejedelmi széket elfoglalni, de csak az esetre, ha Rudolf Felső-Magyarországot szintén átengedi Erdély részére. Prágában nem siettették a tárgyalásokat, hasztalan nyugtalankodott otthon a fejedelem, ki szellemidézéssel, valamint olasz komédiásaival igyekezett a hosszú időt agyonütni. Jó sokára, 1597 végén Carillo mégis csak befejezte művét s meghozta a Rudolffal kötött szerződést, melynek titkába azonban egy ideig csak négy tanácsurat avattak be, ámbár a porta és a lengyel udvar némi értesitést nyert róla. Erdélyben sem lehetett a dolgot sokáig titkolni, mert (1598) ápril elején megjöttek Gyula-Fejérvárra a király biztosai, Pezzen, Szuhay és Istvánffy, hogy az országot átvegyék a fejedelemtől. Az erdélyiek szivesen megváltak ugyan Zsigmondtól, de sem azzal, hogy tudtuk és akaratuk nélkül határozott sorsukról, sem pedig az új gazdával, a kit nekik rendelt, nem voltak megelégedve. Zsigmond ezúttal is a szokott módon némitotta el az ellenzéket. Alig hogy az országgyűlésen nehézségek támadtak, elfogatta addigi legbizalmasabb tanácsosát, Jósika Istvánt, azután Nagy Tamást, ki a tanácskozások szabadságának megsértése ellen fel mert szólalni. Erre a rendek megijedtek, belenyugodtak mindenbe s letették az esküt Rudolfnak, kinek megbizásából, mig az ország jövendőbeli kormányzatának kérdése megoldást nem nyer, Krisztina főherczegnő vette át az ügyek vezetését. Zsigmond ápril 10-ikén elbúcsuzott egykori alattvalóitól s örömmel távozott felesége közeléből a külföldre.

Ezzel kezdődött Erdély tragédiája.

Rudolf két kézzel kapott ugyan az országon, de az új szerzemény megtartásával nem törődött, biztosait ügyetlenül választotta meg, az idegen földön pénz és katona nélkül hagyta őket, úgy hogy Erdélyben csakhamar minden felfordult. A zűrzavart első sorban a furfangos, nagyratörő Mihály vajda használta fel. Szabadulni igyekezett Erdély hűbéri felsőbbsége alól s felbontotta a Zsigmonddal kötött szerződést legalább azon pontjaiban, melyek reá nézve terhesek voltak. A királyi biztosok, kik különben is a legnagyobb nehézségekkel küzdöttek, hogy ellenségükké ne tegyék, engedtek sürgetéseinek s Mihály sokkal kedvezőbb szerződés alapján tette le a hűségesküt Rudolfnak. A király végre Miksa főherczeggel is megegyezett, ki nem mint fejedelem, de mint kormányzó Erdélybe indult, hogy ott rendet csináljon. Már útra kelt, midőn egy nem sejtett fordulat, egy kinos meglepetés otthonmaradásra kényszerité.

Báthory Zsigmond megelőzte. Zsigmond rosszul érezte magát új herczegségeiben, s minthogy a kikötött évdijat sem kapta meg, elillant onnan, s álruhában augusztus 20-ikán Kolozsváron termett. Kétségkivül azt hitte, hogy nejét, Krisztina főherczegnőt nem találja többé Erdélyben. De a fejedelemné éppen másnap akart indulni, s igy Zsigmondnak újra találkoznia kellett vele. Felkereste s maradásra kérte kisasszony-feleségét. A jószivű hölgy mellette maradt, s készségesen támogatta ama törekvésében, hogy vissza-

nyerje a hatalmat. Ez könnyebben ment, mint a hogy gondolta, mert az ügyet ismét Bocskay István vette a kezébe s immár másodizben behelyezte Zsigmondot a fejedelmi székbe. A fejedelem eleinte nem tudta, minő politikát kövessen. Elfogatta a királyi biztosokat, Szuhayt és Istvánffyt s a törökkel kezdett alkudozni. Utóbb a biztosokat kicserélte a királyiak kezén levő apródjaival és podgyászával, és Miksa főherczegtől kért segélyt a török ellen.

Az erdélyi dolgok Prágában természetesen nagy megütközést keltettek, s Zsigmond ellen ingerült, ellenséges hangulat támadt. Egyelőre nem szakitottak ugyan vele, de már ekkor érintkezésbe léptek Mihály oláh vajdával, hogy alkalom adtán Erdély ellen játszhassák ki. Zsigmond meg eközben folytatta kapkodását. A portán újra bekopogtatott, sőt kibékült unokatestvérével, Endre bibornokkal, ki már előbb figyelmeztette, tartsa meg Erdélyt családjának.[1] A bibornok nem akart belenyugodni a gondolatba, hogy a Báthory-nemzetség elveszitse Erdélyt, mely — mint mondá — kétszáz évnél régibb idő óta van kezükön. Endre, mint igaz Báthory, különben sem rokonszenvezett a Habsburgokkal. Követet küldött tehát Zsigmondhoz és szivére kötötte, maradjon meg a fejedelmi székben, s különösen Rudolfnak ne adja át az országot. Figyelmeztette, hogy a császár nem képes neki olyan kárpótlást adni, mely Erdélylyel felérne. Ha minden áron le akar köszönni, adja át neki a trónt, mely esetre kész Zsigmondnak akár Erdély jövedelmeiből állandó évdijat adni, akár Olaszországban megfelelő jószágot venni, akár pedig, ha Zsigmond papi pályára óhajt lépni, a saját egyházi állásait átengedni, csak azért, hogy nemzetségük el ne essék Erdély birtokától. Zsigmond érintkezésbe lépett a bibornokkal, de emellett Rudolffal is alkudozott. A király eleinte hajlott a békés megegyezésre, de mikor biztosai bosszútól lihegve kiszabadultak az erdélyi fogságból, jelentéseikkel és fölterjesztéseikkel mindinkább Zsigmond ellen ingerelték. Ekkor már egyszerűen lemondását s Erdély átadását követelte tőle.

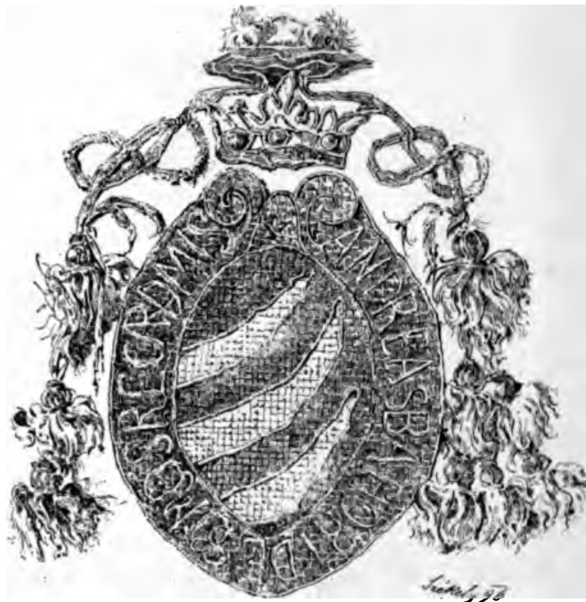
Zsigmond erre is késznek nyilatkozott, s Bocskayt és Náprágy Demeter erdélyi püspököt Prágába küldte, hogy Erdély átadása s saját kielégitése iránt egyezségre lépjenek. Sok nehézség elhárításával a két követ megoldotta feladatát s megkötötte Rudolffal az alkut. Csakhogy e közben Zsigmond mást gondolt. Magához kérette Endre bibornokot s tudtára adta, hogy megfelelő évdij fejében a trónt ő neki engedi át. Endre habozott s a prágai tárgyalásokra való tekintetből is el akarta halasztani a döntést. De Zsigmond kereken kimondta, hogy mindenesetre leköszön, s ha Endre ellenkezik, mást választat utódjává. Az országgyűlés éppen együtt volt, de senki sem sejtette Zsigmond szándékait, mig márczius 17-ikén (1599-ben) Endrével meg nem jelent a rendek közt s le nem leplezte terveit. A rendek nem szivesen ugyan, de mégis csak belenyugodtak a trónváltozásba, mire márczius

[1] 1598 február 20-iki levele Zsigmondhoz. Szilágyi, Erdélyi Országgyűl. Emlékek, IV. 141-42.

[2] Zsigmondhoz küldött követeinek utasitása. Tört. Tár, IX. 96.

20-ikán Endre bíbornok letette a fejedelmi esküt. Zsigmond e kapkodásaiban ismét az asszony vitte a főszerepet. Végre már szabadulni akart nejétől; a mint a trónváltozás megtörtént, nyomban haza küldötte Krisztina főherczegnőt s ezzel örökre elűzte köréből. Ő még egy ideig Erdélyben maradt s csak a nyáron távozott Lengyelországba.

Endre valósággal belecseppent a fejedelmi székbe. Ideje javát idegenben töltötte; papi pályán működvén, nem ismerte az életet, különösen Erdélyt nem a maga sajátos viszonyaival és embereivel. Elődjének legalább egy hatalmas támasza volt, Bocskay István. Endre ezt is nélkülözni kényszerült, mert Bocskay, mikor Prágában megkötötte Zsigmond javára az egyezséget, a királyhoz csatlakozott s megmaradt hűségén, miért az erdélyiek csakhamar lefoglalták jószágait.

Báthory Endre bibornok czimere.
(A gyulafejérvári székesegyházban levő pluvialéján.)

Az új fejedelem magára hagyatva állt tehát alattvalói között. Nagy műveltségű, megnyerő, de könnyen hivő ember volt, s »csaknem gyermekes naivsága képtelenné tette, hogy a politika bonyodalmaiban megválassza a helyes utat«.[1]

Törökkel, némettel egyaránt a legzűrzavarosabb volt a viszony, mikor trónját elfoglalta. De a legnagyobb veszedelem Mihály oláh vajda részéről fenyegette, mert a vajda volt hozzá legközelebb. Gonosz, veszedelmes egy szomszéd, aki nem riadt vissza semmiféle eszköztől, és mestere volt a képmutatásnak. Nemcsak a dicsvágy, hanem a legfőbb fontosságu politikai érdekek választották el egymástól Endrét és ravasz hűbéresét. Endre Lengyelországból jött, lengyel rokonszenveket hozott, sőt később Erdélyt lengyel védelem alá akarta helyezni. Ellenben Mihály vajda éppen Lengyelországot tekinté főellenségének, veszedelmesebbnek akár a töröknél. A lengyel politika Moldvát mindig a saját hatalmi és érdekkörébe tartozónak vette s még Havasalföldére is igényt emelt. Mihály vajda viszont Moldva megszerzésére

[1] Szilágyi Sándor, Erdélyi Országgy. Emlékek, IV. 83.

törekedett s minthogy általában a lengyelektől félt leginkább, semmi áron sem tűrhette, hogy Erdély lengyelbarát uralkodó kezén legyen. Endre viszont Lengyelországból hozta magával a bizalmatlanságot Mihály iránt s tényleg fegyverkezni kezdett ellene. De a ravasz oláh folyton port hintett szemébe, letette neki a hűbéresküt, követeivel és leveleivel bolonditotta, minden alkalommal hűségét és esküjének szentségét hangsúlyozta. Végül a hiszékeny Endre, kit erdélyi tanácsosai szintén biztositottak a vajda hűségéről, elhitte neki, hogy fegyverkezése a török ellen irányul.

Endrének egyébiránt kénytelenségből is meg meg kellett nyugodnia Mihály vajda békés biztositásaiban, mert törökkel, némettel egyaránt meggyűlt a baja. Mindkettőt meg akarta nyerni, de mindegyik ellene fordult. A török elvette tőle Lugost és Karánsebest, mire a fejedelem az udvarában levő csauszt elzáratta. Rudolf meg semmi áron sem akarta a trónon megtűrni s elűzése érdekében Mihály vajdával alkudozott. Hasztalan tett neki Endre ajánlatokat a békés megegyezésre, hasztalan lépett közbe VIII. Kelemen pápa, Rudolf még azt sem akarta tűrni, hogy a pápa külön követe, Malaspina [1] Erdélybe menjen s ott a békés kibontakozás eszközeit keresse. Malaspina azonban a nyáron megjelent Endrénél. A legnemesebb szándék vezette, de tényleg mégis ő sodorta a fejedelmet a bukásba és a halálba.

A pápa általános keresztény szövetséget tervezett, s számitván Endre csatlakozására, meg akarta tartani a trónon. A római politika azon helyes felfogásból indult ki, hogy Erdély élén csak erdélyi ember állhat, s még a császári család egy tagja sem tarthatná ott magát. Ellenben a bennszülött fejedelemmel a császár szövetséget köthet, s igy közvetve, de teljesen ura lehet Erdélynek. A curia e felfogás helyességétől annyira át volt hatva, hogy még azt sem kifogásolta, hogy a császár esetleg a protestáns Bocskay Istvánt, ki ez időben Prágában tartózkodott, tegye meg Erdély fejedelmévé. Rudolf azonban egész más irányban kereste a megoldást s Mihály vajda segitségével igyekezett czélt érni. Ezzel Endrét egy kétségbeesett lépésre vitte. Minthogy török is, német is ellene dolgozott, III. Zsigmond lengyel királyhoz fordult azon tervvel, hogy Erdélyt lengyel védelem alá helyezze, s nyerje meg az eszmének a szultán támogatását.[2] Maga is új kisérletet tett a porta kibékitésére s ezúttal sikerrel, mert a török kész volt fejedelemnek elismerni s fegyverrel támogatni. E közben érkezett meg udvarába Malaspina, s noha ismerte a prágai udvar ellenséges indulatát Endre iránt, először is azt kivánta tőle, hogy újra szakitson a szultánnal s ne fogadja el a fejedelmi jelvényeket, melyek beküldését éppen akkorra várták. Endre tehetetlenségében ezt is megigérte, sőt abban hagyta készülődéseit Mihály vajda ellen, ki minduntalan esküvel erősitett hűségéről biztositotta. Elvonva Endrét a töröktől, Malaspina immár a királylyal igye-

[1] Ambró Béla, Malaspina pápai nuntius Erdélyben. Katholikus Szemle. 1887, 253–90.
[2] Ambró, id. m.

Mihály vajda.

(Sadeler egykorú metszete után.)

kezett őt kiegyeztetni, s végül a nuntius a fejedelemmel következő szerződés-tervezetben állapodott meg: A király és a fejedelem véd- és daczszövetségre lépnek; Endre nőül veszi Krisztina főherczegnőt, a töröknek hadat üzen, s segélyül 6 hóra havonként 32,000 tallért kap; Váradot átengedi a királynak, de csak hűsége biztositásául, két évi időre.

Rudolf királytól a nuntiusnak semmiféle megbizása vagy meghatalmazása az egyezkedésre nem volt, s a király utólag sem fogadta el a tervezetet, mely általában megkésett, mert az udvar e közben rázuditotta Endrére az oláh veszedelmet. Endre azonban bizott a Malaspinával kötött egyezségben, s abban hagyta a készülődéseket Mihály ellen. A nuntius is ily irányban befolyásolta, mert meg volt győződve, hogy mihelyt a fejedelem békét és szövetséget köt Rudolffal, Mihály részéről baj nem fenyegetheti, hisz a vajda csak Rudolf nevében és megbizásából vállalkozhatik a támadásra. Annál lesujtóbb volt mindkettejükre a csalódás, melyben csakhamar részesültek. Endrét a nuntiussal való tárgyalások annyira igénybe vették, hogy az oláh ügyeket figyelemmel sem kisérte s csak akkor értesült Mihály betöréséről, mikor ez már rég erdélyi földön állt. Hasztalan sietett maga a nuntius a vajda táborába, hogy az Endre és Rudolf közti egyezségről értesitse s távozásra birja. Mihály azt felelte, hogy Rudolf király bizta meg az ország birtokba vételével, s csak az esetre pihenteti a fegyvert, ha Endre leköszön, eltávozik, s neki, illetve Rudolfnak engedi át az országot. A vajda e követelést első sorban a saját érdekében emelte. Neki nem kellett semmi áron Endre fejedelemül s nem a király, hanem ő maga tűzte ki conditio sine qua non-nak lemondását s eltávolitását. A nuntiust kétségbe ejtette Mihály makacssága, s nemcsak ezt, hanem az udvar kétszinű játékát is élesen kárhoztatta. »Nem hihetem, nem akarom hinni — irta a prágai nuntiusnak még október 21-én is — hogy a császár keze vezette Mihályt e vészthozó vállalatra!«[1] Pedig akár hihette, akár nem, csakugyan úgy történt s Endre a leglelketlenebb ármányoknak esett áldozatul. Ugyanakkor, mikor hűségéről biztositotta, Mihály megegyezett Rudolffal a támadás iránt s ugyanakkor, midőn Rudolf a Malaspina és Endre közötti fegyverszünetet jóváhagyta, a leghatározottabban utasitotta Mihályt a harcz megkezdésére. Mihály a parancsot sietett végrehajtani. De kétségkivül megtámadta volna Erdélyt e nélkül is, mert sereget gyűjtött már oly időben, mikor még épen nem volt kizárva, hogy Rudolf elismeri Endrét fejedelemnek. A vajda azonban ekkor sem ismerte volna el, s haddal készült ellene.

Mihály vajda, a »vitéz«, mint honfitársai nevezik, kétségkivül messze kimagasodott azok sorából, kik előtte vagy utána következtek az oláh vajdaságban. Más anyagból gyúrta a sors, mint azokat, akik a porta kegyelméből szoktak e században a moldva vagy oláh tartományok élén

[1] Ambró, id. m.

állani. Tehetséges, tapasztalt ember volt, de minden erkölcsi érzés hiján, a hirhedt graeca fides egyik legtökéletesebb megtestesitője, ki esküvel, adott szóval, szerződéssel nem törődött, aki ámitott, kizsákmányolt erdélyit, németet, magyart, törököt, tatárt, s mindig csak durva önzéstől vezettette magát. Eleinte talán valóban csupán Endre elűzésére tört Erdélybe. Evés közben azonban megjött az étvágya; sikereivel czéljai is megnőttek, s minden erejével azon buzgólkodott, hogy Erdély övé maradjon. Jól ismerte ez ország katonai értékét, s azt mondta róla, hogy könnyebben megvédhető, mint a mindenfelől nyilt Havasalföld. A bérczes országban akarta tehát — ezt később nyiltan bevallotta Rudolf követeinek — a maga, fiai és maradéka számára fészkét megrakni.

Hogy ilyesmire csak gondolhatott, sőt tervét majdnem megvalósitotta, azt, s általában erdélyi sikereit, kevésbbé tehetségeinek, mint tisztán Erdély feldult, mélyében fölzavart közállapotainak köszönheti.[1] Ismerte a székelyek szörnyü nyomoruságát, a tömeg bősz elkeseredését a fennálló rend iránt s a székely kérdést használta tervei valósitására. A székelyek nélkül soha be nem tehette volna lábát erdélyi földre, soha hóditó gondolatok agyán át nem villanhattak volna. Seregének szine-java, magva, különösen a lovasság csupa székely volt, kik mellett ezernyi számmal szolgáltak magyar hajduk, fogadott zsoldosok zászlai alatt. Mihály magyar hadakkal tört Erdély ellen s ottani háboruja inkább magyar polgárháboru, mint oláh hóditó hadjárat. A magyar néptömegek harczoltak a gyűlölt Báthoryak és kegyetlen elnyomóik: a nemes urak ellen. Évekig kaczérkodott Báthory Zsigmond a székelyekkel; velük rettegtette a nemességet, hogy német politikája ellen moczczanni ne merjen. A nemesség, tudva, hogy a fejedelem bármely pillanatban reá uszithatja a székelyeket, hallgatag türte vérengzéseit s azt a sok szeszélyt, hóbortot és változást, mely politikáját négy éven át kisérte. Türnie kellett akármit, mert égett lába alatt a föld, s a fejedelem első intésére a székelyek ezrei reá támadhattak s agyontiporhatták. Az eszelős Báthory nem adta meg az intést, de mikor az 1595-iki havasalföldi hadjáratban szüksége volt a székelyek kardjára, ünnepélyes okmányban állitotta vissza mindazon jobbágyok régi szabadságát, kik hozzá csatlakoznak. A székelyek boldogan, lelkesülten siettek köréje, sok ezeren küzdöttek zászlai alatt, s az ő halálra szántságuknak köszönhette ama hadjárat fényes sikerét. De alig hogy diadalmasan visszatértek szülőföldjükre, az országgyűlés nyomban, még deczemberben semmisnek nyilvánitotta a fejedelem kiváltságát. A zsarnok, ki akarata ellenzőit máskor kiméletlenül szokta örökre

[1] Mihály vajda erdélyi szereplését megirta Szádeczky Lajos, Erdély s Mihály vajda története cz. művében. Főfontosságu Szilágyi: Erdélyi Országgy. Emlékek, IV. Részben e korba vág Mika Sándor müve Weisz Mihályról (Tört. Életrajzok). Fontos okmányokat tartalmaznak a Hormuzaki-gyüjtemény többször idézett kötete, a Székely Oklevéltár, IV. 137—46., a Tört. Tár, 1879., 1882., 1883., 1884., 1885. és 1893. évfolyamai, a M. Tört. Tár, III. Jonescu Gion György elmefuttatását Mihály vajdáról románból leforditotta Veres Endre.

elnémitani, nem törődött székelyeivel, kiket e hitszegés a végnyomorba döntött. A nemesség fegyverrel állitotta helyre a jobbágyságot, s minthogy a székelyek fegyverrel védekeztek, kegyetlenül töltötte ki rajtok boszuját. Erre azt az időt használta, mikor a fejedelem 1596 elején Prágában járt. A nemesi összeesküvés tagjai titkon felkészülve megrohanták, tömegesen összefogdosták s válogatott kinzások közt kivégezték az ellenkezőket.[1] A kit le nem öltek, azt megcsonkitották, orrát, fülét vágták le. Ez volt a székelyek »hires 1596-iki farsangja« s ez nyitotta meg Mihály vajdának Erdély kapuit. A székelyek végleg elkeseredve a fejedelem ellen, ezernyi számmal menekültek a hazai szolgaság elől a vajdához, ki zsoldjába vette s czél-

A sellenberki csatatér.
(Rajzolta Székely Árpád.)

jaira használta fel őket. Ez a székely kivándorlás tette lehetővé Mihálynak Erdély meghóditását. Seregének jó egy harmada[2] — az egész had számát legföllebb 36,000 emberre teszik — magyar volt. És ez a magyar rész harczolt véglehelleteig a csatamezőn, mert tudta, hogy halál vagy győzelem közt kell választania s vereség esetén ismét visszakerül egykori urainak igája alá. Tisztei, Mihály legjobb csapatvezérei mind csupa magyarok voltak, s ilyen sereggel, melynek minden áron győznie kellett, nyomult be Mihály 1599 októberben erdélyi földre. Ott azzal a biztatással, hogy visszaállitja

[1] Nagy Szabó Ferencz, mint szemtanu s jó székely, naplójában erről érdekes részleteket ir. Mikó id. h.

[2] Szádeczky szerint, (id. m.) 1100 huszár, 1000 gyalog és 8000 hajdu szolgált hadában.

régi szabadságukat, csatlakozásra hivta fel az otthon maradt székelyeket is, kik őt szabaditójukként üdvözölték.

Endre fejedelem nagy későn értesült a támadásról. Lázasan fogott a készülődéshez s rövid nap alatt nagy sereggel ment Mihály ellen, hogy

Báthory Endre halotti képe.
(Egykorú metszet után Ortelius krónikájából.)

kiverje az országból. Október 28-ikán Szeben közelében, Sellenberk és Szent-Erzsébet közt vivott meg egymással a két sereg. Eleinte Endre hadai voltak előnyben, de a csata folyamán kozákjai az ellenséghez pártoltak s ezzel eldöntötték a küzdelmet. Endre megveretett s »lett az napon sok

magyar asszony özvegy«.[1] A veszteség mindkét részen tetemes volt. A fejedelem egész tábora, minden ágyuja és podgyásza Mihály kezébe került.[2] Az erdélyi had szerteszét futott s a megvert fejedelemnek ama szerencsétlen gondolata támadt, hogy székely földön, a legrövidebb úton meneküljön Moldvába. Már csaknem a határra ért, midőn a székelyek neszét vették futásának. Noha ő maga soha sem vétett nekik, annyira gyülölték benne a Báthoryt, hogy rá támadtak és csekély kiséretével legyilkolták. Zsigmond büneiért őt, az ártatlant sujtotta a sors keze. Fejét Fejérvárra vitték, hol Mihály vajda lefesteté és Prágába küldé.[3]

A győzelem után Mihály lett Erdély ura. Fejérvár megnyitotta kapuit s a lakosság egy része lelkesülten csatlakozott hozzá, másik része meg kénytelenségből hódolt meg. Ő azonban, minthogy Rudolf nevében jött, Rudolf felső-magyarországi főparancsnokát, Basta Györgyöt és Bocskayt is segitségül hivta. De Basta nem jött be s csak a részeket szállotta meg. Mihály nem bánta, hogy nem jött; nem volt rá szüksége. Sehol sem találkozott ellenállással s a nemesség letette neki és Rudolfnak a hűségesküt. A vajda, mint a császár helytartója és főkapitánya vitte a kormányt s öszszehivta az országgyűlést. Báthory Zsigmond lengyel földről már az év végén kisérletet tett ugyan a trón visszaszerzésére s ismét nagybátyját, Bocskayt igyekezett terveinek megnyerni. De Bocskay végkép elfordult a »Kain«-tól; követét elfogatta s a királyiaknak szolgáltatta ki. Ekképpen Mihályt e részről nem fenyegette veszély. Annál kevésbbé tetszett azonban szereplése akár Rudolfnak, akár Bastának s bármennyire hangoztatta a vajda a király iránti hűségét, szavai az Endrével szemben követett esküszegés után hitelre nem találhattak. E mellett seregei szörnyen dulták az ország nem székely részeit, a székelyek pedig uraikon töltötték vérengző boszújokat. A többi jobbágyok szintén megmozdultak s főleg az oláhok, papjaik vezetése alatt, támadtak az urakra. Mindez a legnagyobb zürzavarba dönté az országot és rémületet keltett a nemesség soraiban.

Erdély régi kormányzata külsőleg Mihály alatt sem változott. Ő is tartott országgyűlést, magyarul tette meg előterjesztéseit s a gyűlés magyarul hozta a végzéseket. A vajda rendesen magyarul levelezett még a szászokkal is, ámbár leveleit oláhul irta alá, talán azért, mert jól beszélt ugyan magyarul, de irni e nyelven nem tudott. A király biztosaival szintén magyarul tárgyalt, de az adományleveleket, mint az előbbi fejedelmek, ő is latinul állitotta ki, ámbár erdélyi oláh oklevelei is maradtak. Seregének szine-java, főleg igazi ereje, a lovasság, magyar volt s minthogy a székelyekre támasz-

[1] Hegedüs István, Görög históriás énekek Mihály vajdáról. Irodalomtört. Közl. III. 56. Egy oláh költő énekéből.

[2] Szádeczky szerint a csata eldöntetlen maradt s mindkét fél táborába vonult, sőt Mihály attól félt, hogy Endre másnap megujitja a támadást. De Endre éjjel hadaival otthagyta táborát s ezzel dönté el a küzdelem sorsát.

[3] Ambró, id. h.

kodott, ezzel uralmának jellege természettől meg volt adva. Magyar volt az s más nem is lehetett, bármi sulyosan nehezedett a nemességre, mely jobbágyait és jószágait részben elvesztette s másnemű üldözéssel is sujtatott. Az erdélyi magyarság segélyével jutott Mihály a hatalom birtokába, a magyarság közt dúló socialis küzdelemnek köszönte sikerét, nem pedig valamelyes nemzetiségi érzésnek vagy mozgalomnak. Erdélyi szereplésének nincs, nem is lehetett nemzetiségi jellege. Őt épp oly kevéssé vezették nemzetiségi szempontok, mint a székelyeket vagy azokat az urakat, kik tömegesen szolgálták. Az erdélyi oláh jobbágyokért nem tett semmit. Nem adta meg nekik azon szabadságot, melyet a székelyeknek adott. Meghagyta őket a régi elnyomatásban, mert küzdelmeiben semmi hasznukat nem vette. A harczmezőn és a közszolgálatban egyaránt nem értékesithette őket, mert a polgárosodás legalacsonyabb fokán állottak.[1] Báthory István, a ki igen jól meg tudta az embereket itélni, még az erdélyi oláh nemeseket, a boéreket is rossz katonáknak mondja. Társadalmilag, műveltség tekintetében szintén nem szolgálhatta a vajda czéljait az erdélyi oláhság, melyet az egykorú diplomata a »népek söpredékének« nevez.[2] Nem is emelkedett magasabb állásra udvarában egyetlen egy erdélyi oláh, még pap sem, habár a kalugyerek nagyban lelkesedtek érte. De tették ezt más papok és deákok is és a Mihály vajda alatti mozgalmaknak mindenütt socialis s nem nemzeti volt a jellege. A szegények harcza volt az a gazdagok, az elnyomottak lázongása az uralkodó rétegek ellen. Mihálynak magának sem voltak nemzeti eszményei. Erdély ura akart lenni, nem pedig az oláhság felszabaditója. Az erdélyi oláhság Mihálynak nem köszönhet semmit, sem politikai, vagy közművelődési vagy anyagi téren. Minden közállás magyarok vagy havasalföldi oláh urak kezében volt. Az utóbbiak természetesen készséggel követték vajdájukat a győzelmes hadjáratba s Erdélyben dús jutalmat nyertek. Mihály vajda többeknek nagy jószágokat adományozott, a minek idővel talán nemzetiségi tekintetben is meg lettek volna a maga következményei, ámbár az is megtörténhetett volna, hogy az oláh földesurak magyarosodnak el. Egyelőre azonban csak socialis hatása volt a jószágadományozásnak. A magyar földesúr helyét az oláh foglalta el,kinek az oláh jobbágy ugyanazon szolgálatokkal tartozott, mint előbb a magyarnak. Egy ideig csak e birtokadományozások s a katonák szörnyü dúlása jelezték, hogy Erdély idegen uralom alatt áll. Máskülönben a magyarság vitte a kormányzatban a főszerepet vagy legalább megosztozott benne a Mihály környezetében levő havasalföldi bojársággal. Határozottan kifejezett magyarellenes jellege Mihály uralmának épen nem volt. Igaz, hogy keze kegyetlenül nehezedett rá a nemességre, melylyel egészben könyörtelenül bánt. De még számosabb volt a nemességnél az az erdélyi magyarság, mely a vajdát teljes odaadással támogatta.

[1] Az oláhság akkori állapotairól l. Moldován Gergely czikkét: Budapesti Szemle, 1890.
[2] Pietro Duodo 1599-ki jelentése a tört. bizottság másolatai közt.

A prágai udvar nagy örömmel üdvözölte ugyan Báthory Endre bukását, de az erdélyi dolgok fejlődésével, habár Mihály Rudolf nevében gyakorolta a főhatalmat, legkevésbbé sem volt megelégedve. A legjobban azt szerette volna, ha Mihály közvetlenül győzelme után kitakarodik az országból s Rudolfnak engedi át. Ezt a vajda természetesen nem tette, a min Prágában nagyon megütköztek. Nemcsak nem segitették, mikor Mihály e végből Bastához fordult, hanem a részeket kivonták uralma alól. De már arra, hogy az egész zsákmányt kivegyék kezéből, nem volt bátorságuk. Mihelyt Mihály megtörte az ellenállást, nem is akarta többé, hogy a német had Erdélybe jöjjön s azt irta (1599 november 11-ikén) Bastának, hogy ha akkor nem jött be, a mikor szüksége volt rá, most csak maradjon ott, a hol van. Basta, a ki sohasem bizott a vajdában, e durva válasz miatt nagyon meggyűlölte. Még inkább elkeseredett ellene, midőn a vajda Ungnad Dáviddal, kit Basta a további teendők megállapitására Erdélybe küldött, kegyetlenül összeveszett. Basta is, mások is arra ösztönözték tehát a királyt, hogy fegyverrel kell a vajdát Erdélyből kiverni. Azzal is rémitgették, hogy a magyarországi urak és nemesek várva várják Mihály vajdát, hogy felszabaditsa őket a német iga alól. Mindazáltal a beteg király nem birta magát elhatározni. Úgy bánt ugyan Mihálylyal, mint a kutyával, — ezt az oláh, tirnovai érsek mondotta később a király biztosainak — sem eléggé le nem kötelezte, sem eléggé meg nem félemlitette, de nyiltan nem mert vele szakitani. Mihály felhasználta az időt s a viszonyokat, s nem csupán Erdély, hanem csakhamar (1600-ban) Moldva urává is tette magát. Meghódoltatta e tartományt, s ezzel hatalma tetőpontjára ért, mert immár három országnak parancsolt, még pedig ama központból, Erdélyből, honnan egyedül lehet mindhármat kormányozni, mindegyiket féken tartani. A három országot egyesitvén, úgy látszott, mintha belőlük egy hatalmas birodalmat fogna, névleg Rudolf fennhatósága alatt, de tényleg teljes önállósággal alakitani.

V. FEJEZET.

Rémuralom Erdélyben.

Gyorsabban, mint a hogy megalkotta, rombolta szét maga Mihály vajda erdélyi fényes uralmát. Nem tudott a szerencse szekerén okosan ülni. Vérengzései, pusztitásai lassankint tűrhetetlenné váltak, s erdélyi hivei rémülten menekültek környezetéből. A rémület áthatott azokra is, kik seregében szolgáltak, s tömegesen szökdöstek zászlai alól. Másrészt Moldva meghóditásával magára idézte Lengyelország haragját. III. Zsigmond király családi összeköttetései által erősen Habsburg-párti volt ugyan, de nem tudta megakadályozni, hogy a lengyelek Mihályt meg ne fenyitsék. Zamoyszky János kanczellár, a Báthoryak rokona, boszuló hadjáratra

indult, s kiverte Moldvából az oláh hóditót.[1] A moldovai kudarcz természetesen Erdélyben is megingatta Mihály állását. Saját vezére, Székely Mózes lépett érintkezésbe Báthory Zsigmonddal, hogy visszahelyezését előkészitse. Erről Mihály tudomást nyert s oktalan szigorral igyekezett a veszedelmet elháritani. Többeket kivégeztetett, a mi azt a hitet kelté, hogy az egész nemességet ki akarja irtani. Igy a végveszedelem elháritására a nemesség fegyvert fogott. Tordán gyűlt össze s ellenállásra készült. Mihály hadainak egy része szintén hozzá állt s a nemesség nagy ügyességgel és tapintattal toborzott mozgalmának hiveket. Tudta, hogy a székelyekben rejlik Mihály vajda ereje, s hogy a helyzet kulcsa az ő kezükben van. El akarta tehát vonni őket a vajdától, ki akart velük békülni, a mi csak ugy történhetett, ha maga is elismeri a székelyek régi szabadságát. Megtette. Ünnepélyesen biztositotta a szabadságot azoknak a székelyeknek, kik a nemességhez csatlakoznak. Ez intézkedésnek megvolt a kivánt sikere; megfosztotta a vajdát leghivebb szövetségesétől, s ha nem is fegyverezte le teljesen, de minden esetre nagyon megbénitotta erejét. A nemesség a Szatmáron álló Bastával szintén érintkezésbe lépett s Erdélybe hivta, hogy segélyével űzze ki Mihályt s vegye át Rudolf számára az országot. Mihály a veszedelmes helyzetben (1600 augusztus 14-ikén) szintén Bastánál keresett támogatást. De Basta gyűlölte; Erdélybe sietett ugyan, csakhogy nem Mihály, hanem a fölkelt nemesség segitségére. Mint a patkányok a sülyedő félben levő hajóról, ugy menekültek immár Mihály köréből azok az urak, kik megfelelő jutalomért eddig nemcsak buzgón szolgálták, hanem rombolásaiban is egész kegyetlenséggel vettek részt. Csáky István kevéssel azután, hogy Mihály rendeletére Bánffy-Hunyadot (július 4-ikén) fölperzselte, átállott a nemességhez.[2] Csáky az önzés és az élelmesség egyik tipikus alakja, a ki egyébre sem gondolt, mint jószágszerzésre, vagyongyűjtésre s minden nemzeti szerencsétlenséget fel tudott önzése kielégitésére használni. Ösztöne mindig megsugta neki az alkalmas pillanatot, melyben a legtöbb haszonnal cserélhet pártot és meggyőződést. Végig szolgálta az utóbbi évek összes fejedelmeit és rendszereit, Zsigmondot, Endrét, Mihályt s most a nemességhez állt, mert sejtette, hogy Mihály uralma bukó félben van. Csakugyan veszve volt az, mihelyt Basta a maga hadait a nemességgel egyesitette s átvette a vezetést. Az egyesült had valami 18,000 emberből állt. Mihály serege jóval nagyobb volt ugyan, de szeptember 18-ikán Miriszlónál[3] mégis teljes vereséget szenvedett. Ezzel egy csapásra megtört a vajda egész hatalma. Mindene, még élete is veszélyben forgott. Egyszerre azonban ez idők rémalakja,

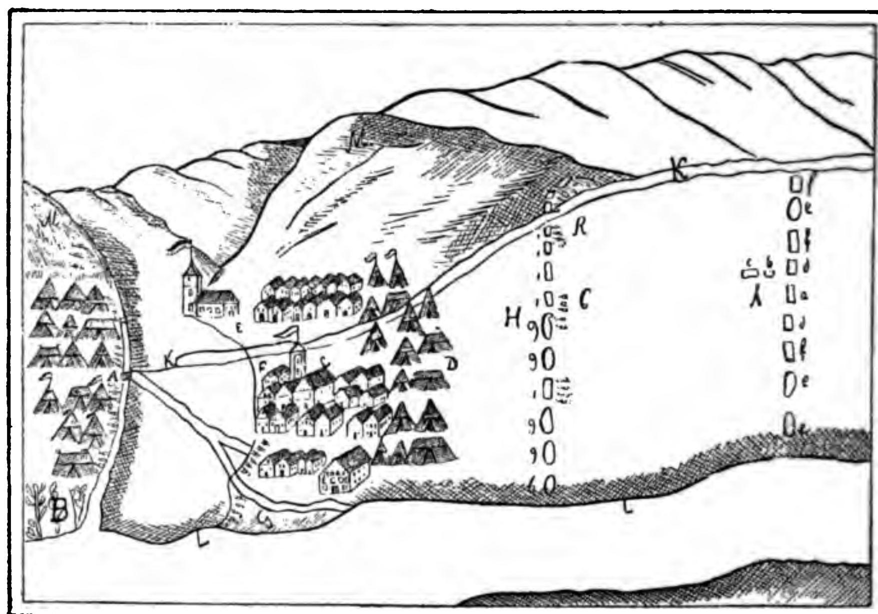
[1] Moldva és Lengyelország ez időbeli viszonyaira némi világot vet Schmidt Vilmos czikke: Századok, 1887. 14—35.

[2] Deák Farkas, Adatok a »nagy« Csáky István életéből. Nagynak az egykorú krónikások nem azért nevezik, mert kiváló egyéniség volt; e jelzővel csak családja többi hasonnevű tagjától különböztetik meg.

[3] Szádeczky Lajos. A miriszlói ütközet. Hadt. Közl. 1893.

Báthory Zsigmond újra megjelent a szinen, egyelőre csak Moldvában, a lengyel hadakkal. De ez is elég volt, hogy elháritsa Mihályról a végcsapást. Az új veszélylyel szemben Basta és az urak békét kötöttek Mihálylyal, ki lemondott Erdélyről s örült, hogy legalább élve kimenekedhetett belőle. Október 7-ikén távozott s mihelyt Erdélyt elvesztette, kitünt semmisége. A lengyelek október 20-ikán tönkre verték, s Havasalföldéről is elűzték. Bujdosóvá, hontalanná lett; elvesztette minden jelentőségét és csupán váratlan események hozhatták ismét felszinre.

Ezek a váratlan események hamar bekövetkeztek, mert azt erdélyi nemesség fejeveszetten hajtotta malmára a vizet. Az ország a miriszlói győ-

A miriszlói ütközet helyrajza.
(Tarducci egykorú metszete után.)

zelemmel Rudolf, illetve Basta birtokába került. Basta a diadalt nagy részt a nemességnek köszönvén, teljes bizalommmal és rokonszevvel volt iránta. Jóindulattal akarta az új szerzeményt a királynak megtartani s a követendő politikára nézve Ungnad Dávid királyi biztossal, ki szigort kivánt, erősen összetűzött. Basta megmaradt az engesztelékenység utjain s az erdélyiek közt elég népszerűségre tett szert. Annyira bizott bennük, hogy a nemességnek visszaadta a hatalmat, sőt, hogy a fosztogatás véget érjen, elbocsátotta hadait s maga igen kis kisérettel maradt Kolosvártt. A nemesség azonban sajátszerű módon élt a reá bizott hatalommal. Meghódolt ugyan Rudolf királynak s arra kérte, hogy Miksa főherczeget állitsa Erdély élére. Ugyanakkor azonban elszakadását készitette elő s különböző izgatások folytak körében. Egy részük attól félt, hogy rájuk is az a sors vár, mint

Felső-Magyarországra, melyet a németek teljesen elpusztitottak.[1] A török is megkezdte csábitásait, Báthory Zsigmond meg újra a trón visszaszerzésén fáradozott. A törökös urak titkon érintkezésbe léptek vele, mig a németes urak Basta köré gyültek, de nem is sejtették, minő veszélyes fondorlatok folynak az országban.

Igazán végzetessé azonban a nemesség politikája más tekintetben vált. Ugyanakkor, midőn a királylyal új összeütközésre készült, a hatalmat, melyet Bastától nyert, irgalmatlanul használta fel a bosszuállásra. Ő is számüzte Erdélyből Bocskay Istvánt s lefoglalta vagyonát, hogy megosztozzék rajta. A rendszabályt a Báthory Zsigmond és Bocskay közötti viszonynyal indokolta, noha Bocskay rég szakitott Zsigmonddal s éppen a nemesség kezdett vele ujra fondorkodni. De még súlyosabban érezték a szegény székelyek az urak kezét. Alighogy székely segélylyel Mihály megveretett, a nemesség Léczfalván összegyült, visszaállitotta a székelyek rabszolgaságát, érvénytelennek nyilvánitotta a csak nem rég tett igéreteket, sőt még a fegyverviselést is megtiltotta nekik. »Esmét iobbágyság alá hajtá őket.«[2]

Csáky István aláirása.

Ezzel a socialis küzdelem megujult s a rendi reactio elvakultságában maga egyengette Mihály visszatérésének utját.

E közben a nemesség és Báthory Zsigmond közt folytak az érintkezések s visszahelyezésére széleskörű összeesküvés alakult, melynek élére az önző Csáky István lépett. Minthogy dicsvágyó terveit Rudolf segélyével, kitől nagy jószágokon kivül herczegi rangot s Erdély kormányzóságát kérte,[3] nem tudta valósitani, a fejedelemséget ismét a Moldvában levő Báthory Zsigmondnak ajánlotta föl. Kolozsvárra (1601) január 21-ikére országgyűlést hivott össze, hogy Zsigmondot fejedelemmé válaszassa. Minthogy azonban Basta is Kolozsvárt volt s az urak egy része hiven ragaszkodott a királyhoz, nagy óvatossággal kellett eljárnia. A gyűlés csak január 25-ikén nyilt meg s a rendek nem a szokott módon tanácskoztak, hanem inkább magánértekezleteket tartottak. Végre február 3-ikán tettre határozták el magokat. Elfogatták a németes urakat, szám szerint hetet, s másnap egyhan-

[1] Székely Mihály és Kornis Gábor levelei. Tört. Tár, 1894. 748.
[2] Nagy Szabó Ferencz Mikónál, id. h.
[3] Gömöry Gusztáv, Az 1601/2-iki erdélyi hadi események. Hadt. Közl. 1897. 70.

gulag fejedelmükké választották Báthory Zsigmondot, kinek megjöttéig Csáky Istvánt tették az ország kormányzójává s egyszersmind megujitották a szövetséget a törökkel.[1]

Az államcsiny idejében az erdélyi rendek egy küldöttsége volt Prágában, hogy Miksa főherczeg behozatala tárgyában alkudozzék. Mindazáltal az összeesküvők Zsigmond megválasztása előtt nemcsak a németes urakat, hanem magát a semmit sem sejtő Bastát is elfogták.[2] Éjjel lakásán megrohanták, őrségét lefegyverezték s ágyából kiragadva börtönbe vitték, sőt az egykorú jelentések szerint meg is bilincselték.[3] Február 7-ikén szabadon bocsátották ugyan s megpróbálták kiengesztelését — jószágot igértek neki, ha az országban marad s Zsigmondhoz csatlakozik, — de a bizalmában csalatkozott, becsületében megalázott Basta bosszútól lihegve, a nemességet s az egész országot engesztelhetetlenül meggyűlölve sietett Kővárra, onnan meg Szatmárra, ostromolva a királyt segitségért, melylyel Erdélybe törjön s a hűtleneket megfenyitse. Ez időtől kezdve lett Basta az a rémalak, minőnek történelmünk ismeri.

Körülbelől az erdélyi vészhirekkel egy időben (márczius 23-ikán) érkezett a bujdosó Mihály vajda mintegy 50 főnyi kisérettel Prágába. Havasalföldéről elüzetvén, Váradon húzta meg magát, honnan 1600 végén Bécsbe ment s engedélyt kért, hogy a császárnál tiszteleghessen. Rudolf azonban akkor szóba sem akart vele állani, mert az erdélyi dolgok igen jól folytak s januárban a rendek küldöttsége kereste föl. Még Prágában volt a küldöttség is, mikor a kolozsvári államcsiny hire megérkezett, mely gyökeres változást idézett elő az udvar politikájában. Ismét föltderült a Mihály napja. Megkapta az engedélyt, hogy Prágába jőjjön, hol szivesen fogadták és dús lakmározással ünnepelték. Hamar megegyeztek vele az Erdély elleni támadás ügyében s mikor áprilisban visszatért Bécsbe, ott Mátyás főherczeg is kitüntetéssel fogadta.

Mihály Bécsből Magyarországba ment s nyomban munkához fogott. A magyar urak, Rákóczy Lajos, Sennyei Miklós, Homonnay Bálint, Zólyomi Miklós s mások támogatták hadak fogadásában. Július 10-ikén egyesitette táborát Szatmárnál a Bastáéval, ki onnan készitette elő a bosszúálló hadjáratot. Erdélyben a székelyek is megmozdultak s értesitették Bastát, hogy nekik sem kell Báthory s 6000 lovassal és 8000 gyaloggal készek a királyi hadakhoz csatlakozni.

Mihály vajda azonban nem Rudolfnak, hanem önmagának akart dolgozni. Ugyanakkor, mikor a király és a magyar urak segélyével fegyver-

[1] A kolozsvári eseményeket egykorú hivatalos jelentések alapján ismerteti Gömöry, id. helyen, 65—66.

[2] Hogy őt is elfogták, azt határozottan mondják Corazzani velenczei követ prágai jelentései február 2-ikáról és február 26-ikáról, mely utóbbi Basta jelentései alapján készült. Gömöry, id. m. az elfogatás részleteit is elmondja.

[3] Gömöry, id. h. 69.

kezett, titokban érintkezésbe lépett a törökkel is. Bécsi és prágai mulatása idején megismerte Rudolf embereit. »Hitvány, semmirekellő, tehetetlen,« képtelen népnek nevezte őket, s megigérte a szultánnak, hogy immár az ő védszárnya alá helyezkedik. Kassáról májusban bojárjainak azt irta: »Nem maradhatok tovább ez esztelen, ostoba nép közt. A császár féleszű, ugyanazok a főherczegek, környezete, hadvezérei semmire valók, nem férfiak, hanem asszonyok, gyávák, elpuhultak.« Levelei azonban az erdélyiek kezébe kerültek, kik megküldötték Rudolfnak, hogy gyönyörködjék bennük. De e leleplezések ép oly kevéssé vonták el bizalmát a vajdától, mint egyes tanácsosainak figyelmeztetései. Thurzó György határozottan azt ajánlotta, ne bántsa a király Erdélyt, hanem egyezzék meg Zsigmonddal. A német Rottal, ki a magyarokról igen rossz véleményt táplált, szintén csak feltételesen, ha a megegyezés nem sikerül, volt a háboru mellett. Még a török is megbotránkozott rajta, hogy a király ismét rábocsátja a vérengző vajdát Erdélyre, s békebiztosai Pezzen és Nádasdy előtt leplezetlenűl fejezte ki felháborodását.[1] Rudolf azonban haladt a maga útjain. Midőn lengyel követ érkezett udvarába, szivélyesen fogadta. De alig hogy Zsigmond érdekében s a vajda ellen kezdett beszélni, Rudolf hirtelen félbeszakitotta.[2] Inkább a törökkel akart kibékülni, mint Zsigmonddal, ki ellen szabad kezet engedett Bastának és Mihály vajdának. Ezek valami 22,000 emberrel, nagyrészt magyar hajduval, megkezdték az előnyomulást. Zsigmond fejedelem, a ki visszatérése után meg is betegedett, rimánkodva kérte Bastát, ne bántsa, mert meg akar a királylyal egyezni. Az erdélyiek magok már az államcsíny után bocsánatot kértek Rudolftól s elszakadásukat a helyzet kény-

Báthory Zsigmond czimere.
(Az aranygyapjas rend 1615-iki albumában.)

[1] Szádeczky, id. m. 390—91.
[2] Corazzani június 25-iki jelentése a tört. bizottság másolatai közt.

szerűségével mentegették. De Basta szivéből immár eltünt az irgalom. Büntetni akart s előrenyomult. Zsigmond nagy nehezen összehozott vagy 20,000 főnyi hadat, melylyel Basta feltartóztatására indult. Augusztus 3-ikán Nagy-Goroszlónál állt szemben az idegen és az erdélyi sereg. Ez utóbbiban kezdettől fogva hiányzott az egyetértés. Csáky István és Székely Mózes versengtek a fővezérségért. Csáky István ősi származására hivatkozott, mire Székely Mózes azt felelte, hogy őt sem a gólya költötte s e mellett van katonai tapasztalata. Vezérnek azonban egyik sem volt való, s mindketten egyaránt hozzájárultak, hogy a goroszlói csata az erdélyiek teljes vereségével végződjék. Maga Zsigmond vitézül harczolt hadai élén, de a végzetet elháritani nem tudta. Teljes vereséget szenvedett s podgyászát, tűzérségét, zászlai nagy sokaságát elvesztette, Csákyval Moldvába menekült, mig Székely Mózes Erdélyben maradt, hogy a szétvert hadat összegyűjtse.

Basta nyomban a csata után megkezdte a büntetést s a foglyok közül többeket embertelen módon kivégeztetett. Ugyancsak még a harczmezőn tűzött össze Mihály vajdával, ki iránt régi gyűlölete ismét lángot vetett. Mihály is, Basta is maga akarta a zsákmányúl ejtett zászlókat Prágába küldeni. E csekélységen végképen összevesztek. De fontos politikai ellentétek is forogtak fenn köztük. Mihály nem mondotta ugyan, de minden cselekedete elárulta, hogy ismét a maga hatalmába akarja Erdélyt keriteni. Basta ellenben az országot a császár birtokának tekintette s ismételve felhívta a vajdát, menjen Havasalföldére, a saját országába, melynek visszaszerzésében kész volt fegyverrel segiteni. Mihály nem ment s végre azt felelte, hogy a király Erdélyt is neki adta. Bastában ekkor fölmerült az a gyanú, hogy Mihály összejátszik a törökkel. De még kisebb dolgok is közreműködtek a két győztes vezér közötti ellentétek kiélesitésén. Basta maga megtorlást gyakorolt ugyan a legyőzötteken, hadai pedig szörnyű pusztitást vittek véghez. De azok a baromi kegyetlenségek, azok az oktalan rombolások, melyekre a vajda vetemedett, még az ő zordon lelkét is felháboritották. Ő csak megsarczolta a városokat, de Mihály felgyujtotta és kirabolta Tordát, Nagy-Enyedet, Gyula-Fejérvárt, hol martalóczai kifosztották nagyjaink sirjait s szélnek eresztették haló poraikat.

Basta a városok felgyujtása ellen erősen tiltakozott s újra távozásra utasitotta a vajdát. Ez azonban büszkén, daczosan felelt, mire Basta röviden végzett vele. Vallon katonái augusztus 19-ikén sátrába törtek s megölték. Igy alig két héttel a goroszlói győzelem után Erdély végkép megszabadult a vajdától. De nem a további küzdelmektől. Báthory Zsigmond augusztus végén (1601-ben) visszatért s sokan, még Brassó is mellé álltak s a város vagyonos polgársága tetemes pénzsegélylyel támogatta.[1] El lévén zárva a keresztényektől, a fejedelem a törökhöz fordult, ki csakugyan némi hadat küldött táborába. Csakhogy kevés hasznát vehette s a törökség, noha jó

[1] E viszonyokról l. Mika Sándor, Weisz Mihály. (Tört. Életr. 1893.)

barátként jött, folytatta Basta és Mihály művét, dúlta az országot s 7000 rabot hajtott el.[1] Több erőt meritett a székelyek csatlakozásából, mert a fejedelem végre okult a multon s a székelyekkel megbékülni igyekezett. Csik, Gyergyó és Háromszék összes jobbágy sorsra jutott székelyeinek vissza adta ősi szabadságukat,[2] s a székely városokat is kegyeivel halmozta el. Ellenben Basta Szebenre s más szász városokra támaszkodott. Ezeket nemzetiségi tekintetek vitték táborába, melyekre Rudolf már 1600-ban hivatkozott, midőn azt irta a szászoknak, hogy »nyelvre és eredetre is, s a mi fő, lelketek tisztességére németek, a mi fajunkhoz tartozók vagytok«.[3] Mindazáltal Zsigmond ügye elég kedvezőn alakult, de a beszámithatlan ember egyszerre megint elvesztette akaraterejét. Csáky István Sáros és Szádvár uradalmait igyekezvén Rudolftól kiérdemelni, rábeszélte a fejedelmet, egyezzék meg Bastával s hagyja újra cserben szerencsétlen alattvalóit, kik érdekében fegyvert fogtak. Zsigmond (1602) február 13-ikán két havi fegyverszünetre lépett Bastával s megkezdé vele az ország teljes átengedése iránt az alkudozásokat. Ezek már áprilban sikerre vezettek; az új egyességet a fejedelem tanácsosai elfogadták, Basta pedig 30,000 főnyi sereggel igyekezett érvényre emelni s átvette Zsigmondtól a főbb erősségeket. De az egyezség hirére a nemesség, mely félt Basta boszújától, fegyvert fogott, s Székely Mózes alatt valami 9000 gyalogot és 3000 lovast gyüjtött össze. Rajtaütést tervezett a német tábor ellen, hol azonban megtudták s meghiúsitották szándékát. Basta megelőzte Székelyt,[4] s Tövisnél (július 2-ikán) megrohanta és megverte. A menekülő nemesek egy része a német uralom elől török földre vonult, hol tekintélyes számú erdélyi emigratio gyűlt össze. Ellenben Zsigmond lemondott a fejedelemségről s júliusban örökre eltávozott Erdélyből. Rudolf egy jezsuitával útiköltségül 10,000 tallért küldött neki.[5] Az ország maga Basta kezén maradt s valóságos rémuralom alá helyeztetett.

A rendek már augusztusban, Medgyesen tartott országgyűlésükön megismerkedtek az új uralommal. Midőn Rudolf azon irásbeli igéretére hivatkoztak, hogy megtartja az országot eddigi szabadságában, Basta kereken kijelenté, hogy a legutóbbi zendülés semmissé tette a király ez igéretét. Maga Rudolf is meghóditott, fegyverrel szerzett tartománynak tekinté Erdélyt s úgy akart vele bánni, mint a török a maga hóditásaival, vagy legalább Alba herczeg a németalföldiekkel. Szándéka az volt, hogy sem az ország, sem a rendek jogait nem kiméli, a régi közintézményeket eltöröli s ujakkal pótolja, sőt a magánjogot, a birtokviszonyokat sem tartja tiszteletben. Erdély kapcsolatát a szent koronához egyszerüen ketté tépte.

[1] Prágai jelentés 1601 deczember 31-ikéről a tört. bizottság másolatai közt.
[2] 1601 deczember 31-iki kiváltságlevele. Székely Okltár. IV. 150—54.
[3] Tört. Tár, 1894. 748.
[4] Július 22-iki prágai jelentés a tört. bizottság másolatai közt.
[5] Július 1-én kelt prágai jelentés u. ott.

1603-ban meghivta ugyan a pozsonyi országgyűlésre, de tanácsosai már akkor azt mondották, hogy Erdély külön tartomány, melyhez Magyarországnak semmi köze, mert a király magának szerzé meg. 1604-ben a prágai udvari kamara még azt is ellenezte, hogy Erdély a magyar országgyűlésre meghivassék, mert — mint mondá — a király a maga és Ausztria pénzén, hóditás utján jutott birtokába, s a fegyverjogon szerzett tartománynak külön kormányt és külön udvari kanczelláriát kell adni.[1] Rudolf ez értelemben tényleg meginditotta az ország ujjászervezését s Basta mellé csupa német biztosokat rendelt. Ezek 1603 januárban megérkezvén, azzal kezdték működésüket, hogy egyszerüen elutasitották a rendek amaz ujabb kérését, hogy a király erősitse meg az ország régi jogait. Azt felelték, hogy most mások az idők, s Erdély ő felsége hatalma alá nem oly módon került, mint régebben. Semmisnek nyilvánitották a rendek törvényhozó jogát is. Kijelentették, hogy a rendek többé articulusokat nem alkothatnak, vagyis törvényt nem hozhatnak, hanem legföllebb kéréssel járulhatnak a felség elé. A biztosok újabb

Székely Mózes érme.

javaslatokat tettek a királynak Erdély végleges szervezése iránt, melyek a régi alkotmány egyszerü felforgatására, a merő önkényuralomra irányultak. Országgyűlést egyáltalán nem akartak többé tartani s a közigazgatás teljes államositását ajánlották, annyira, hogy még az alispánt is a király nevezze ki. Egyszerre azonban Székely Mózes török és tatár hadakkal betört az országba s a biztosok minde tervezgetését halomra dönté. Április derekán (1603-ban) már erdélyi földön állt, hol tömegesen csatlakoztak hozzá mindenfelől. Csakhamar fejedelemmé választatott s elfoglalta Fejérvárt. Basta sietve távozott Magyarországba, hogy onnan új hadat hozzon. E közben, a szászok kivételével, az ország legnagyobb része, Kolozsvárral, Székely Mózeshez állt, sőt egyes szász városok is támogatták. Mindazáltal az ő fejedelmi széke, mint az egykoru krónikás mondja, »igen puszta szék volt«. Kegyetlenül bánt ő is a föld népével,[2] de mivel székely ember volt, Maros- s Aranyos-széknek egy része mellé állt.

[1] Károlyi Árpád, Magyar Országgy. Emlékek. XI. 13.
[2] Nagy Szabó Ferencz Mikónál, id. m. I. 75.

Ellenben a többi székelység Radul oláh vajdához fordult segitségért. Radul csakugyan nagy haddal tört be s júliusban a fejedelmet Brassó közelében megverte. A harczban Székely Mózes is elesett s Erdélyt ismét oláh uralom fenyegette. Bethlen Gábor, Rhédey Ferencz, Borbély György, az öreg vitéz s mások török területre menekültek, hol török segélyben bizva, Bethlent fejedelemmé választották. Csakhogy Erdélyben ismét Basta uralkodott ki a nemességet a »háromszoros esküszegés«-ért már nemcsak büntetni, hanem teljesen megtörni, megsemmisiteni igyekezett. Gyűlésre hivta a rendeket s azon kérdést intézte hozzájok: mit akarnak, igazságot vagy kegyelmet-e? A megfélemlitett rendek kegyelemért könyörögtek. Megkapták, de nagy áron, vagyonuk negyed részét kellett érte áldozniok. Ezzel is csupán jószágaikat váltották meg, ellenben összes jogaikat végképpen elvesztették. A ki hűséget fogadott, az gráczia-levelet kapott. Mindig magánál kellett hordania, mert a vallon, német, hajdu vagy rácz katona megkérdezte akárkitől, a kivel találkozott: »hun a gráczia?« Erre az illető »megütötte mejjét és azt mondotta: ehon itt«, mely esetben bántatlan maradt. »Mikor elméne a hire az országban a Básta grácziájának, minden ember, a ki házából ki akart mozdulni, grácziát váltott.« Basta zsarolásai leginkább a városokat sujtották; közülök azok, melyek az utóbbi mozgalmakban az ellenfélhez pártoltak, különösen megérezték boszuját. Brassóra 80,000, Kolozsvárra 70,000 frt sarczot vetett. Megindult a vallásüldözés is, mert VIII. Kelemen pápa felhivta Rudolfot, állitsa vissza Erdélyben a katholikus vallást.[1] A király és biztosai meg is kezdték a vallásügy ujjászervezését s a hütlen városokban csakis a katholikus vallás gyakorlatát engedték meg. E közben töméntelen kivégzést s óriási jószágelkobzásokat eszközöltek. Hogy a királyi uralmat szilárd alapra fektesse, az új kormány Erdélyt teljesen el akarta németesiteni s e czélból, a szászok kiváltságainak megerősitésén kivül, nagy arányu német telepitést ajánlott. A következő javaslatokat terjeszté a király elé: kiszolgált német katonáknak Erdélyben jószágot kell adományozni; a német katonát lehetőleg magyar feleséggel kell összeházasitani; Németországban ki kell hirdetni, hogy Erdélyben a bányászattal foglalkozók nagy kiváltságokat nyernek; a német tartományokat rá kell venni, hogy pénzt fektessenek, embereket költöztessenek be s a bányákat műveljék; minden német kézművesnek, a hol megtelepszik, több évi adómentességet kell biztositani; a városokban a németségnek széleskörü kiváltságokat kell adni s biró vagy a tanács tagja csak német lehessen.[2] Basta politikája már határozottan nemzetiségi politika volt, nem pedig olyan, mint Mihály vajdáé. Hogy minden ellenállást megtörjön s a félelem eszközeivel a legkonokabbakat is megpuhitsa, 1604 januárban új országgyűlést

[1] 1603 január 15-iki levele a bécsi áll. levéltárban.

[2] Basta s a két másik biztos, Molart és Burghaus 1603 szeptember 14-iki jelentése. Archiv für sieb. Landeskunde, Régi folyam, IV.

tartott, melyen a nemességnek fejenkint meg kellett jelennie. Még az özvegyeket is berendelte, gyermekeikkel együtt. Általános rémület támadt, mert azt hitték, hogy mindnyájukat ki akarja irtani. A gyűlés azonban nagyobb baj nélkül folyt le s csak azután következtek az akasztások. Az egybesereglettek csupán Basta külön engedélyével távozhattak. Sokan meg kapták az engedélyt, ellenben egész sereg ember fogatott el s került bitófára. Ily módon késziteték elő az összes birtokviszonyok teljes felforgatását. Ki akarták mondani, hogy a kard joga alapján minden földbirtok a császárra szállt, ki visszaadja ugyan a hűségben maradt birtokosoknak, de csak megfelelő váltságdijért. Ugyanekkor az ellenreformácziót még a szászok közt is megkezdték.

Leirni azt a szörnyű pusztulást, melybe a föld népe ez események következtében sülyedt, emberi toll valóban képtelen. A nyomor már a német zsoldosok, a magyar hajduk és az oláh hadak első megjelenésekor kezdődött, de csak a goroszlói csata után öltött hihetetlen mértéket. Mihály vajda Magyarországban a hajdukat tömegesen vette szolgálatába, s »nekik adta volt szabad nyereségül az országot, de főképen a nemességet.«[1] Kolozsvárról bocsátotta szét az »angyalokat« (a hajduk később Bocskay angyalainak nevezték magukat) a vidékre, melyet annyira feldúltak, hogy Basta sem nézhette tovább s kisérleteket tett a hajdúk megfékezésére. Sennyey Miklóst e végből nevezte ki kapitányukká, de hasztalan. E rémes idők egyik krónikása, Mikó Ferencz egyenesen kimondja: »Azt pedig a hallatlan kegyetlenséget a magyar hajdu cselekedte. Óh átkozott nemzetség! Úgy kellett neked ok nélkül bánnod a te felebarátoddal, a ki neked sohasem vétett, kenyeredben sem ett, szemmel sem látott.«[2] »Oláh, rácz és magyarországi ebeknek« nevezi őket egy másik egykorú, Erdélyi Pál.[3] »Nagyobb része — folytatja — mind ama Kőrös-, Maros-melléki-féle magyar vala, kik minthogy török birtokában vannak, nagyobb része mind török és tatár természetűek, kiknek sem papjuk, sem istenek nincsen. Azért bizonyosan mondhatjuk, hogy sem oláh, sem rácz, sem német, sem vallon, sem pedig tót oly nagy kegyetlenséget nem cselekedett Erdélyben, mint ezen gonosz, korcsos magyarok, kikben nem volt semmi irgalmasság.« Leirja, hogyan törték fel a sirboltokat, hogyan zuzták szét a kőkoporsókat s dúlták fel a fejérvári öreg templomot. Midőn e dúlást utóbb egy török pasa látta, eliszonyodott ez istentelenségen. Maros-Vásárhelyt a lakosok rimánkodtak hozzájuk, ne bántsák őket, »hiszen mi is magyarok és keresztények vagyunk.« Erre azt felelték: »ti hajas törökök vagytok, ebek vagytok ti, nem szánunk. Az istentől pedig mi semmit is nem félünk, mert a Tiszán túl hagytuk.«[4]

1603-ban még könyörtelenebbül folyt a rombolás. »Nincs oly nyelv, ki azoknak a kegyetlenségeket megirhassa.« Mikor a lakosok Bástához

[1] Nagy Szabó Ferencz, Mikónál, id. h.
[2] Mikó feljegyzései id. h. 151. Magyar Tört. Emlékek, Irók, VII.
[3] Mikó, id. m. I. 202.
[4] Nagy Szabó Ferencz, id. h. I. 72.

panaszra mentek, csak azt kérdezte: »Magyar-e, a ki azt művelte?« »Magyar, nagyságos uram — mondotta a szegény panaszló. — Mikor

Basta György.

(Custos Domokos egykorú metszete.)

német jő, az mégis hágy valamit, de a magyar semmit sem hágy, mind elviszi.« A panaszló sirni kezdett, Basta is sirt vele, de kijelenté, hogy a magyarral ő sem bir. »Ő eleibe egy koldus is bemehetett,« — mondja az

egykorú. Küldött is rendeleteket, sőt katonát a szegénység védelmére, de hasztalan. Igy a föld népét katonái, a városokat meg — ezek s a nemesség ellen volt könyörtelen — maga Basta és tisztei juttatták végső nyomorra. Nincs a zsarolásnak olyan módja, melyet nem alkalmaztak s kölcsön, vagy sarcz czimén roppant összegeket sajtoltak ki belőlük. Basta csupán Brassónak s a Bárczaságnak, noha már 1602-ben meghódoltak, 365,000 forintjába került. Voltak tisztei közül némelyek, kik rengeteg összegeket, — egyetlen egy maga 361,161 forintot — harácsoltak össze. Az oláhok annak idején szintén elvittek mindent, a mihez férhettek, s csak marhát valami 100,000 darabot — magából Brassóból 8000 lovat — hajtottak el. Mikor Székely Mózes segitségére a tatárok bejöttek, ezek is megtették a magukét s a kit le nem öltek, azt rabszijon hajtották el, egyszer öt-, máskor tizezer rabot. Pedig róluk az irgalomnak legalább egy tényét jegyezték fel az egykorúak. Mikor Székely Mózes megszállta Kolozsvárt, a lakosok kiverték körükből a jezsuitákat, kik óriási záporban, hajadon fővel, felső ruha nélkül menekűltek. A város alatt táborozó tatárok meglátván a futókat, azt kérdezték, micsoda emberek azok? Megtudták, hogy papok. »Melyet hallván a tatár, csudálkozott rajta, miért kellett annak úgy lenni? És köpönyeget reájuk adtak és a táborra elkisérik őket.« [1]

Az emberek rablásait és rombolásait betetőzte a pestis, a rossz termés, az inség s az óriási drágaság. »A sok háboru és változás — irják Basta és a biztosok 1603 szeptember 14-ikén a királynak — egészen feldúlta és pusztává tette az országot. A mezővárosok és falvak leégtek, a legtöbb ember és marhája leöletett, elhajtatott, elhullott, tönkre ment elannyira, hogy keveset lehet szántani. Ennélfogva a dézma keveset hoz, a harminczad, út- és hidvám alig jövedelmez, mert az ipar és kereskedés nagyot hanyatlott. A bányák elpusztitvák, elhagyatvák, munkás kéz nincs.« De ez csak halvány lenyomata a valóságnak. Ekkor nevezte el a minden igás marhájától megfosztott nép a taligát, melyet maga húzott, Basta szekerének, a kapát meg Basta ekéjének. A földet nem lehetett művelni, a gabona ára 13, sőt 25 forintra, akkor a mainál mintegy tizszerte nagyobb értékre szökött fel. A nép fahajból és korpából vegyitett, kenyérnek nevezett eledelből táplálkozott, sőt elterjedt az emberhús-evés. Az éhezők gyermekeiket ölték le, a holttesteket felfalták s Enyeden nyilvánosan mérték az emberhúst, mit külön törvénynyel kellett megtiltani és fenyiteni. 1604-ben a nép testileg-lelkileg meg volt törve. Minden elveszettnek látszott, s még a bujdosók is kegyelemért folyamodtak. De nem kaptak; az új hatalmasok nem tűrték, hogy haza jőjjenek s itthon esetleg bajt okozzanak. Basta annyira biztositottnak tekintette a király uralmát a puszta országban, hogy április 7-ikén eltávozott s Alsó-Magyarországban vette át a fővezényletet. Tönkre tette Erdélyt, mely félholtan, rabláncra verve feküdt Rudolf lábainál.

[1] Nagy Szabó Ferencz, Mikónál, I. 78.

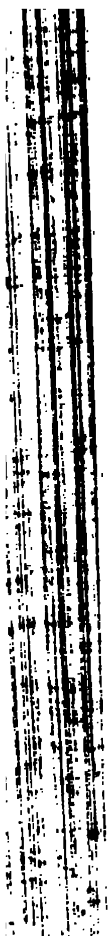

Az Athenaeum nyomása.

I. RUDOLF KIRÁLY.

(Egykorú metszet Ernst Lajos gyűjteményében.)

Az Athenaeum kiadása

VI. FEJEZET.

Rémuralom Magyarországban.

Mig Magyarországot a hosszu háboru, Erdélyt meg Basta keze sodorta mérhetetlen inségbe, Rudolf király prágai palotájában kedvteléseinek élt. 1598 óta lelki baja jelentékenyen fokozódott. Őrülési rohamok gyötörték, s dühöngése rettenetes kitörésekben nyilvánult. Állapota időnkint javult ugyan, de rendetlen életmódja teljesen kizárta felgyógyulását. Ivásnak adta magát s ez is egész betegséggé fajult nála. Izgatta minden, elzárkózott a külvilágtól, templomba sem igen járt s legföllebb istállóját kereste fel, hogy paripáiban gyönyörködjék. Szolgáit ütötte, verte, sőt magamagát is meg akarta ölni. Azt hitte, hogy megbabonázták, s az ördögöt idézte, hogy végre már elvigye. Másrészt félt a haláltól, mély vallásossága daczára pedig gyűlölte a katholikus papokat, főleg a szerzeteseket, mert azt jövendölték neki, hogy egy barát fogja megölni.

A beteg ember körül a tanácsosok, udvaronczok és szolgák igazi söpredéke gyülekezett. Jellemes, tisztességes ember meg sem maradhatott környezetében. Őrült módra, gorombán, kiméletlenül bánt velük s némelyiköket — a fáma szerint legelőkelőbb tanácsosait is — tettleg fenyitette, halállal fenyegette. Csak olyanok maradtak tehát udvarában, kik állásukat és befolyásukat — mert a beteg király végre is környezetének rabja volt — a legarczátlanabbul használtak önzésük kielégitésére. Udvarának legfőbb jellemvonása a megvesztegethetőség volt. Hivatalnokai, szolgái, szeretői, szóval mindenki, aki tehette, pénzt kértek befolyásáért. Csak »a ki ken, az halad,« csak a ki fizetett, birt bármi csekélységet végezni tanácsosainál, kiknek egy része titokban külföldi udvarok szolgálatában állt.[1] 1600-ig Trautson és Rumpf voltak a vezető miniszterek. Ez évben elcsapta őket, s ekkor kezdődött, mint a cseh rendek mondották, a komornyik-korszak, a szolgák, udvaronczok és más apró emberek uralma. Erkölcsileg ez sem volt — mert már nem is lehetett — rosszabb az előbbinél. A komornyikok csak születésre s nem erkölcsi érzésre nézve voltak alacsonyabbak a bukott tanácsosoknál. Csak a régi gazdálkodást folytatták, s legföllebb azt a körülményt aknázták ki, hogy 1601 óta Rudolf senkivel, még a pápa és a spanyol király követeivel sem akart személyesen érintkezni. A ki tehát akár főfontosságu állami, akár magán ügyben hozzá óhajtott férkőzni, az előbb szolgáival alkudott meg, s csak pénzzel érhetett czélt. Vilmos bajor herczeg egy kályhafűtővel juttatott a császár kezébe egy levelet. Egyik komornyikja, Machovszky ilyen s hasonló módon négy év alatt 200,000 tallért szerzett.

[1] Huber (Gesch. Oesterreichs, IV. 306.) idézi a wilheringi apát levelét.

A másik komornyik, Lang (1603—7.) még szertelenebbül zsarolt, még inkább vásárt csinált mindenből, s fejedelmek, főherczegek, a leghatalmasabb urak keresték kegyét, ha a királynál végezni akartak valamit.

Ez állapotokat Rudolf családja és országai egyaránt megsinyleték. A rokonság sürgetni kezdte, hogy az örökösödés ügyét rendezze, s valamelyik testvérét német királylyá választassa. A spanyol király Albrecht főherczeget, ki spanyol herczegnőt vett feleségül, ajánlotta német királynak. Ez ellen azonban Mátyás főherczeg, a császár halála esetén a család feje s igy a családi szerződések szerint a trón várományosa, a saját jogaira hivatkozott. Prágába sietett (1599 május havában), hogy rá vegye bátyját, hogy vagy megházasodjék, vagy atyáik szokása szerint még életében rendezze a trónöröklést. De Rudolf ide-oda kapkodott, hol nősülési tervekkel foglalkozott, hol biztatta Mátyást, és beteg természetéhez képest általában nem akart határozni. Mátyás főherczeg hosszu várakozás után megsürgette (1600 őszén), de ekkor Rudolf beszámithatósága már nagyon megcsökkent. Sohasem szerette öcscsét, de ettől fogva az az agyrém üldözte, hogy Mátyás a tróntól akarja megfosztani, sőt életére tör. Őt tekinté legfélelmetesebb ellenségének s gyűlölte engesztelhetetlenül.

Betegségét, beszámithatatlanságát hadi sikerei is fokozták. A mint valamelyik hadjárat kedvezőbb eredménynyel végződött, a királyban felébredt a vágy önkényuralmi terveit végrehajtani. Teljesen meg akarta törni a rendiséget s vele a protestantismust. Erdélyben hozzá is fogott a munkához s az ottani rémuralmat minden borzadályával csakhamar Magyarországba akarta átültetni. Céljai eléréséhez pénzre volt szüksége. Azt mondta tanácsosainak, a kamara, a hadi tanács, s más főhatóságok tagjainak, hogy elcsapja őket, ha pénzt nem szereznek, mert ha képtelenek rá, majd szereztet másokkal. Minthogy pedig ez uraknak állásuk dúsan jövedelmező üzlet volt, melyet nem akartak elveszteni, a legszörnyübb terveket terjesztették Rudolf elé, ki különben rég megjelölte nekik a pénzszerzés módját. Azt, a mit 1593-ban Csehországban a Lobkowitzokkal tett, a legnagyobb arányokban kivánta folytatni Magyarországban. Ki akarta fosztani a magyar nagybirtokosokat, akkor az ország egyedül vagyonos elemét s el akarta szedni a nemesség jószágait. A nagybirtok, a nagy vagyon aránylag kevésbbé érezte a háboru s az elemi csapások sulyát. Mig a köznép mindenéből kifosztatott, a nagybirtok, az akkori nagytőke, aránylag kedvezőbb helyzetben maradt s az általános pusztulás közepett is roppant készpénz s más ingó vagyon halmozódott fel kezein. Mig a zsoldoshad hónapokon át nem kapott fizetést, a köznép pedig a rossz termések következtében az éhhalállal küzdött, az uraknak pénzük és gabonájuk töméntelen volt. Ez években ők is adóztak ugyan a kincstár számára. De vagyonukkal ez a teher nem állt összhangban s ők sem követték azt a tanácsot, melyet Kovacsóczy Farkas már 1593-ban adott az erdélyi aristocratiának, midőn azt mondotta: »Hagyjunk fel a fényüzéssel, a gazdag lakmározással, s

áldozzuk jövedelmünket a haza oltárára; ne a szegénységtől, hanem önmagunktól várjuk a pénzbeli segitséget«.[1] E tanácsot azonban senki sem szivlelte meg s ezzel Erdélyben csakhamar, Magyarországon pedig pár évvel később a gazdagok kis csoportja magára idézte a közhatalom pénzszomját.

A gazdagok ellen fordult Rudolf, a mi azonban nem azt jelentette, hogy legalább a szegényebbek vagy a koldusbotra jutott tömegek iránt kiméletet, irgalmat akarna gyakorolni. Kedélybetegségében a király elvesztette minden érzékét a jog és törvény iránt. Kényuralmi vágyait egyházi, közigazgatási és közgazdasági téren egyaránt kiméletlenül hajtotta végre s hatását minden népréteg megérezte. Erdély mintájára igyekezett megtenni azokat a mélyreható változtatásokat, melyeket a korlátlan uralom megalapitása s a magyarság tulsúlyának megtörése megkivánt. A körülmények nálunk is fölöttébb kedveztek vállalkozásának. A rendiség teljes szétzüllésnek indult a töméntelen csapás s a kiséretükben jelentkező erkölcsi bajok hatása alatt. A felekezetek egymással, a nemesek és városok szintén egymással, a nemesek a köznyomor által a hajdu életre kényszeritett tömegekkel a késhegyig menő, elkeseredett küzdelemben álltak. A gyűlölet szelleme lebegett a lelkeken s egyik társadalmi réteg a másikat, mindegyik azonban önnönmagát is kegyetlen tusában marczangolta szét. A hajdúk ellen egyik országgyűlés a másik után hozta a vérengzőnél vérengzőbb törvényeket s ezzel az

A prágai Hradsin Rudolf király idejében.
(Hufnagel egykorú rajza után.)

[1] Szádeczky id. életrajzi művében.

idegen hatalom karjaiba hajtotta őket. A városi elem, mely mindig ellensége volt a magyarságnak — ezt az 1582-iki országgyűlésen mondták a rendek, — s általában az ország más német lakossága nemzetiségi gyűlölettel volt tele a nemesség irányában. Még a kis Rozsnyón is az a vers járta, hogy a magyar nemzet mindig gyülöletes volt a rozsnyaiaknál, kik németek akarnak maradni.[1] Az ellentéteket anyagi érdekek még inkább elmérgesitették s épen az új század első éveiben támadt heves összeütközés nemesek és városok közt, mely több országgyűlésen zajos vitákra adott alkalmat. A nemesség a borkivitel terén károsítva érezte magát a városok árúmegállító kiváltsága által s törvény utján akarta saját érdekeit biztositani. Ez ellen az összes magyarországi városok — még Zágráb és Varasd is — egyesültek és Prágába fordultak, hol, mint egyenesen kijelentették, nemzetiségi tekintetből a német városokat védték a nemesség ellen. Az egyes osztályok e bősz socialis küzdelmei még inkább biztathatták a királyt politikai és egyházi önkényuralmi terveinek valósitására. Csak alkalmaznia kellett az »ebet ebbel maratok« — közmondást[2] s biztosan czélhoz jutott; a hajdukkal és városokkal, mint Erdélyben csakugyan megtörtént, a nemességet tiporhatta agyon s mihelyt ezt leigázta, a többiekkel könnyen elbánhatott.

Tervei kivitelére megvoltak a megfelelő emberek Magyarországban. A jelesebb magyarok, Pálffy, Nádasdy (1604 január 4-ikén) s más tapasztaltabbak, józanabb gondolkodásuak meghaltak s a magyar kormányzat teljesen olyanok kezébe ment át, kik a király engedelmes szolgái, mindenre kész eszközei voltak s kiknek jogérzéke, törvénytisztelete, politikai belátása egészen a beteg király erkölcsiségének szinvonalán állt. A magyar tanácsosok nemcsak vakon követték a Prágából vett parancsszót, hanem maguk buzditották, serkentették a királyt az államcsinyre, a fenálló viszonyok erőszakos felforgatására. Fölfelé a királyi tanács különben is elveszté minden jelentőségét; csak azt a szerepet hagyták neki, hogy a király önkényuralmának támasza, végrehajtója legyen. A tanács általában papi intézménynyé vált, s például 1601-ben 14 püspök mellett csupán 6 világi tagja volt.[3] E főpapok közül csak nehánynak volt egyházmegyéje, a többi mind szegény ember volt, ki a király kegyén élt, azon jövedelemből vagy világi állásból, melyet a királytól kapott. Tőle remélte további előmenetelét, melyet föltétlen engedelmességgel igyekezett kiérdemelni. »Néma kutyák« maradtak, — ezt a pápa számára készült, tehát föltétlenül katholikus forrásból származó

[1] Hungarica natio,
Semper erat odio
Apud Rosnavienses
Teutones esse volentes.
idézi Mikulik József: Magyar kisvárosi élet, 32.

[2] E mondást a régi krónikások már Ferdinánd királynak is szájába adták. Egy másik szerint Basta tanácsolta ezt Rudolfnak.

[3] Károlyi (Illésházy hűtlenségi pöre, 48) felsorolja akkori összes tagjait.

emlékirat [1] mondja róluk — mikor az ország jogainak megvédéséről volt szó, melyeket különben sem ismertek. Tisztán papi nevelést nyerve, az ország alkotmányáról, közjogáról fogalmuk sem lehetett. Ennélfogva nem volt az a törvénytelenség, az jogtiprás, melyet nem helyeseltek, sőt esetleg maguk nem ajánlottak volna. A világi tanácsosok egy követ fujtak velük s a királyi tanács — az egyházi és világi magyar katholikus tanácsosok 1604 april 6-iki nyilatkozatában — a magyar királyt korlátlan uralkodónak nyilvánította, kinek a többek közt joga van minden templomot elfoglalni. Egyszersmind »véres« harczra hivta fel a királyi hatalmat a katholikus vallás érdekében. Itt valláskérdésről van ugyan szó, melynél a tulbuzgalom még érthető katholikus főpapoknál, ámbár korlátlan uralkodó a vallásügyekben sem volt soha Magyarország koronás királya. De a pap urak világi, politikai kérdésekben is hasonló elveket hirdettek. »A prágai német tanácsosok, — mondja róluk a pápa számára készült emlékirat, — a magyar püspökök hatalmát nem az egyház érdekében növesztették oly nagyra, hanem azért, hogy e püspökök, mint saját teremtményeik segélyével kényük-kedvük szerint és a maguk zsebe javára foszthassák meg a lakosságot s az országot jövedelmeitől és tisztségeitől.« A római curia maga kíméletlenül elitélte a magyar püspöki kar politikai szereplését, s azt, hogy világi tisztségeket vállal, melyek elvonják papi teendőitől s egyháza iránti kötelességeitől. Pedig minden fontos állást ők foglaltak el. Kutassy János esztergomi érsek halála után Pethe Márton kalocsai érsek volt (1602 óta) királyi helytartó, Migazzi Miklós, váradi püspök a Kassán székelő szepesi, Szuhay István egri püspök, a pozsonyi magyar kamarának elnöke. E kamarák voltak a törvénytelenség, önkény és erőszak főközpontjai. A magyarok »romlásunknak főfészkét« látták bennük, »minden gonoszságnak kutfeje, minden törvényünknek, szabadságunknak romlási onnan buzogván ki.«[2] E kamarák élén pedig püspökök álltak. Mindnyájok közt Szuhay vált a leghirhedtebbé; fölfelé csuszó-mászó, lefelé erőszakos ember, minden jog- és erkölcsi érzék nélkül, kiben Rudolf beteges lelke megtalálta a maga feltétlen eszközét. Nincs a királyi hatalomnak olyan kicsapongása, melyben Szuhay részt nem vett, melyet maga ne sugallt volna. 1603-ban ő hozta javaslatba az államcsinyt, s azt hirdette, hogy nem kell többé országgyűlést tartani, hanem egyszerűen meg kell a vármegyéknek parancsolni, hajtsák be az adót. Nemcsak törvénytisztelet, hanem közönséges emberi érzés, barátság, irgalom sem volt fekete lelkében. Lesujtott, kifosztott mindenkit; ha kellett, hamis ítéletleveleket gyártatott, sőt ha a király maga vissza-

[1] A nagyfontosságú emlékiratot, melyet még több izben idézünk s mely 1605-ben vagy a következő évben készült, Károlyi Árpád ismerteti »A korponai országgyűlés« czimű s e korszakra alapvető fontosságú művében, valamint a Magyar Országgy. Emlékek XI. kötetében.

[2] Bocskay István 1605 julius 17-iki békepontjai. Károlyi, Magyar Országgy. Emlékek, XI. 43.

Kasutsy János síremléke.

(A nagyszombati érseki sírboltban.)

riadt a koholt itélet végrehajtásától, ha kiméletet akart gyakorolni, Szuhay volt az, a ki nem engedte, a ki szándékait meghiusitotta. »Vas iga alá, a Szuhay királysága alá vetette az országot« — mondja Illésházy, hozzátéve, hogy egy maga többet vétkezett, mint együtt sok más gonosztevő, a ki akasztófán és karóba huzással végezte életét.[1]

A kamarák ellen régóta panaszok hangzottak, hogy mindenféle ürügy alatt elkobozzák a jogos tulajdonostól jószágát. A hosszú háboru folyamán azonban e jószágfoglalások egyre szaporodtak, s az országgyűlés 1597-ben erősen kikelt ellenük. De a birtokviszonyok biztossága ennek daczára teljesen megrendült s jószágaik békés használatában a nemességet részint közvetlenül a kamarák, részint meg olyanok háborgatták, kik a királytól, vagy a főherczegektől adománylevelet szereztek valamely kiszemelt jószágra, melyet azután erőszakkal, gyakran a végbeli kapitányok karhatalmával szedtek el jogos tulajdonosától. 1599-ben a rendek ki tudták vinni, hogy törvény hozatott, mely a kamarákat bármily igényükkel a rendes pörre utasitotta. Ez a törvény tetőzte be a nemesség kifosztását. A kincstár a pör utjára lépett, csakhogy ez a törvényes út még rettenetesebb volt, mint az addigi erőszak. Ha a rendeknek pör kellett, a kincstár akasztott a nyakukba eleget. Épen pereivel léptette életbe a tulajdonképeni rémuralmat. Többé nem apró-cseprő jószágokkal bibelődött, hanem rendszeres hadjáratot intézett az összes gazdagok ellen. A kinek akkor vagyona volt Magyarországon, arra gyászos napok virradtak. Alig van vagyonos uri család, melynek törvényes uton való kifosztására kisérlet nem történt. Mihelyt valaki meghalt, mint (1602-ben) Dobó Ferencz családjának utolsó sarja, a kamara emberei, mint éhes farkasok, úgy rontottak hagyatékára, s rabolták el a törvényes örököstől. Az élők ellen még kiméletlenebbül jártak el és pedig törvény utján.[2] Csakhogy rettenetes volt a Szuhay törvénye, ki a rabló hadjáratot vezette. Sem a király iránti hűség, sem atyái érdemei nem mentettek meg senkit a kifosztástól. Ürügyet a hütlenségi pörre Szuhay talált bőven. Pethő Ferenczre ráfogta, hogy egy nemes embert megcsonkitott, mit vádlott a leghatározottabban tagadott, Nádasdy Tamásra, mert unokahugát vette feleségül, hogy vérfertőztető házasságra lépett. Az egy Telekessy Mihály kivételével, ki rablásaival is rászolgált a pörre s elitéltetésére, ilyen üres ürügyek alatt inditottak hütlenségi pört, s itéltek fej- és jószágvesztésre egész sereg vagyonos főurat. Folytak pörök Homonnay Bálint és György, Rákóczy Zsigmond, Illésházy István, Nádasdy Tamás, Pethő Ferencz, Ispán István, Sulyok István, Farkas Tamás, a Csetneki, Lorántffy, Bakos, Balassa, Dersffy, Deregnyey, Kállay, Csapy, Telegdy, Kun, Alaghy családok és még sokak ellen. Az elitélteken az egy Telekessy kivételével nem hajtották ugyan végre a fejvesztés büntetését, sőt némely esetben itélethoza-

[1] Levelét közli Károlyi; Illésházy István hűtlenségi pöre, 211.

[2] A kamara eljárását igen szépen világitja meg addig ismeretlen adatok alapján Károlyi, id. m.

talra sem került a dolog, s a kamara megelégedett azzal, hogy az illető roppant váltságösszeget fizetett. Ez alól azonban még a nagy befolyású Bocskay István sem menthette meg unokaöcscsét, Bánffy Dénest, kit a kassai kapitány minden ok nélkül elfogott. Hasztalan fordult érdekében Prágába, meg kellett a váltságdijat fizetnie.[1] Csupán Telekessy, a két Homonnay, Illésházy s a Dobó-örökösök kifosztásával két milliónyi érték jutott a kamarák kezébe.[2] A leghivebb embereket gyanusitották s a király Rákóczy Lajost, egyik vitéz katonáját is el akarta fogatni,[3] azon ürügy alatt, hogy a törökkel, kivel éppen akkor vitézül hadakozott, áll titkos egyetértésben. Rettegés fogta el a főuri világot. »Rémülve várja ki-ki, — irja a főbűnös, Szuhay, — mi fog történni.« Báthory István országbiró 1603-iki végrendeletében nagyszerű katonai készületeket és óvatossági intézkedéseket tett, hogy halálával törvényes örököseinek biztositsa vagyonát. »Megbocsássa ő felsége,« mondja végrendeletében,[4] »de nem módja, hogy az ő felsége kamarási és emberi a tősgyökeres (sőt akárki) urak és nemesek tárházait, a mint kezdetett felverjék, kifosszák.« »Fosztogató hárpiáknak«, »kinzó műhelyeknek« tekintette s nevezte ez időben a közvélemény a kamarákat.

Hogyan indittattak, hogyan folytak le ezek a hűtlenségi pörök, arra például szolgálhat a leghiresebb, a legismertebb,[5] az Illésházy-per. Illésházy István (szül. 1540-ben a Habsburg-uralom egyik leghivebb támasza, a magyar conservativ royalisták fejének, a hős Pálffynak sógora, Mátyás főherczeg kedvencze volt, ki még a főherczeg bécsi környezetével, a »sógor bandával« is, (mint I. Ferdinánd idején, az udvariak ezuttal is mind közeli rokonok és sógorok voltak) — igen bizalmas érintkezésben állt. Mint alispán, kamarai tanácsos, főispán, a királyi tanács tagja alaposan megismerkedett az államgépezettel és a közügyekkel. Igen jó iró, jeles szónok, tanult jogtudós, kitünő gazda és nagy vagyonszerző volt, ki rengeteg jószágot gyűjtött. Emberségesen bánt jobbágyaival, »szekeressé, ekéssé« tette őket, ha marha hiányában a földet nem művelhették. Eszével és vagyonával összhangban állt a tekintély és tisztelet, melyben részesült. Szavára ugy figyeltek az országgyűlésen, mint az atheniek Solonéra, mondja egy kortársa. Nejével, Pálffy Katával dús vagyont kapott, mely szorgalmából óriásilag megnőtt. Vagyona gyarapitásában néha épen nem kifogástalan eszközökhöz folyamodott ugyan, de e tekintetben sem volt rosszabb kortársainál. Ellenben sok olyan erénynyel dicsekedett, melyet a többiekben csak elvétve találni. Roppant gazdagsága sodorta a 63 éves embert fényes állásából örvénybe. Szt-György és Bazin városok nála voltak elzálogositva. Kincstári érdekből Rudolf király felmondotta neki a zálogot, de Illésházy a felmondást nem

[1] Thaly Kálmán, Bocskay leveleskönyve. M. Tört. Tár. XIX. 80.
[2] Az alább emlitendő szerencsi vádlevél Károlyinál, id. m.
[3] Hadtört. Közl. 1894. 688.
[4] Komáromy András, Századok, 1890.
[5] Károlyi Árpád többször id. m.

fogadta el (1599). Ebből támadt az összeütközés. Ráfogták, hogy a királyi tekintély ellen vétett s 1601-ben hűtlenségi pert inditottak ellene. A legcsekélyebb jogalapja sem levén, a pör sokáig elhúzódott. De Rudolf nem hagyta abban, a mint nyiltan kimondta, azért nem, hogy pénzhez jusson. Csak 1603 márczius 10-ikén vette elő a biróság az ügyet s néhány nap mulva befejezte a tárgyalást a nélkül, hogy a birák itéletet hoztak volna. Az elnök, Istvánffy Miklós azonban a király parancsára koholt itéletet adott ki, mely a biróság nevében Illésházyt fej- és jószágvesztésben marasztalta el. Illésházy a fejvesztés elől Lengyelországba futott ugyan, de óriási jószágait elkobozták, s még nejét is megfosztották saját régi, első férjétől s atyjától származó vagyonától, noha őt magát nem is pörölték. Ilyen szokott lenni a Szuhay igazságszolgáltatása, mert az Illésházy-pörben ő játszotta a döntő szerepet a hamisitó Istvánffy mellett, ki tettéért még jutalmat is kért. Igy értette ő a törvényt, mely a jószágelkobzásban a rendes pörre utasitotta a kamarát.

E pörök utján töméntelen kincs, rengeteg ingó és ingatlan koboztatott el. Közczélra azonban igen csekély része fordittatott. A valóságban ezek »a fiscalis pörök« — ez volt hivatalos nevük — csak egy csomó udvari élősdit hizlaltak, kiknek kezén a lefoglalt vagyon java része elkallódott. Az önkény ez ideje, mint rendesen, ekkor is, aranykor lett a sikkasztókra, a zsarolókra, a hűtlen tisztviselőkre, kik roppant vagyont gyűjthettek, mert senki sem ellenőrizte sáfárkodásukat. Hogy minél tovább folytathassák a rablást, egyre új meg új jogczimeket eszeltek ki s a beteg királyt minden képzelhető jogtiprásra ösztönözték. A töröktől visszafoglalt várakkal egész sereg olyan község került ismét királyi uralom alá, melyből a török annak idején elűzte a magyar földesurat s jogát egyszerüen semmisnek nyilvánitva, az illető jószágot a maga embereinek adta hűbérül. Mihelyt egy ilyen község ismét felszabadult a török uralom alól, régi magyar földesura természetesen újra birtokba vette. Rudolf azonban ez új szerzeményeket illetőleg megdöntötte a régi jogszabályt s felállitotta a fegyverjog elméletét. Azt hirdette, hogy az ilyen jószágokat nem az ország, illetve a régi földesúr, hanem önmaga és családja számára hóditotta vissza s e javakra nézve a régi földesúrnak semmi joga sincs. Főleg Fülek, Szécsény, Nógrád s más felvidéki várak visszafoglalása után emelkedett az ügy főfontosságra, mert nehány százra ment a felszabadult községek száma s töméntelen nemesi család igyekezett régi jogait érvényesiteni. A rendek, kik vérükkel és pénzükkel vettek részt a visszahóditásban, igen erélyesen tiltakoztak (1604-ben) a fegyverjog hamis elmélete ellen. Ezzel azonban még inkább magokra lázitották a hatóságokat, gyanuba kerültek, új üldözés tárgyai lettek, melytől

Illésházy István aláírása.

ismét csak nehéz pénzáldozattal szabadultak. A német katonai és polgári tisztviselők felhasználták az alkalmat s megzsarolták, kifosztottak mindenkit, a ki csak utjokba akadt. Krausenegg császári tanácsos hűtienség s minden képzelhető más czimen néhány hónap alatt 100,000 tallért harácsolt össze,[1] s példáját követte, a kinek csak módja volt benne. A zsarolók csoportjából állásával és elvetemültségével egyaránt kimagaslott Barbiano János Jakab belgiojosoi őrgróf. Belgiojoso 1603-ban lett Felső-Magyarország főkapitánya, s Kassán székelt. Ő is olasz volt s a felvidéken sietett Basta gyászos erdélyi nyomdokaiba lépni. Basta azonban ekkor már öreg, köszvényes ember volt, mig Belgiojoso java férfi korában kezdte meg átkos működését, s egy régi kézirat szerint »fejvétellel, akasztással, agyonéheztetéssel« folytatta. Zsarolásait, önkénykedéseit, hallatlan brutalitásait hivatalos vizsgálatok deritették ki. Még hajduitól is elrabolta a zsákmányt. Azt szokta volt mondani: »ez a jó idő a meggazdagodásra, ne pihenjünk tehát.«[2] Nem maradt ember bántatlan, nem maradt jog érintetlen e szörnyű időben. Rudolf minden évben összehivta ugyan az országgyűlést, mert pénzt akart tőle. De királyi parancsokkal, ijesztéssel tartotta távol vagy némitotta el az ellenzéket, hogy a »haszontalan vitát« megakadályozza. És minthogy a rendek mégis panaszkodtak, semmibe se vette panaszaikat vagy kéréseiket, sőt határozataikat, törvényczikkelyeiket is kénye-kedve szerint, néha minden ok nélkül, — hadd bosszankodjanak a magyarok, mondta egy izben Himmelreich Tibor,[3] a király prágai magyar titkára s e törvénytelenségek eszközlője — módositotta, átalakitotta s eredeti értelmükből kiforgatta. Tartott tehát országgyűlést, de tényleg, épp úgy mint Erdélyben, megfosztotta azt a törvényalkotás jogától.

Ez üldözések és jogtiprások nem maradhattak mély hatás nélkül a közvéleményre, mely meggyűlölte a fennálló uralmat, elfordult tőle, s a törökre, mint megmentőre vetette szemét. Pedig még egy-két évvel azelőtt olyan erős volt minden körben a török iránti ellenszenv, hogy az idegenek, kik az országban jártak, meg voltak tőle lepetve, mert külföldön évtizedek óta azzal rágalmazták a magyarságot, hogy a keresztények ellen a törökkel tart. Még Erdélyben is azt találta Ungnad Dávid, császári tanácsos, hogy mindenütt erős a harczkedv a török ellen, hogy a föld népe önként csatlakoznék a felállitandó királyi hadhoz, s örülne, ha űzhetné a törököt.[4] Ez a hangulat alapjában megváltozott, s immár mindenki a némettől rettegett.

Midőn 1604-ben Báthory Istvánt az erős Ecsedből ismételve hivták Pozsonyba az országgyűlésre, azt felelte: »Elmennék a gyűlésbe, ha Ecsed

[1] A szerencsi vádlevél Károlyi id. művében.

[2] Az 1605-ben ellene inditott hivatalos vizsgáló bizottság jelentése. Főpontjaiban közli Marczali: Tört. Tár, 1878. 923—24.

[3] Fraknói és Károlyi, Magyar Országgy. Emlékek, X. 156.

[4] 1600 január 2-iki jelentése Szilágyi: Erdélyi Országgy. Emlékek, IV. 356.

vára eljönne velem.« [1] Nem is bújt ki Ecsed várából, s nem akart a király vagy emberei közelébe kerülni. A beteg király pedig e közben egyre képtelenebb terveket kovácsolt a magyarság ellen. Az az eszme, hogy a német

Rudolf király.
(De Bry egykorú metszete után..)

lovagrend hazánkban megtelepittessék s egyes véghelyek védelme reá ruháztassék, tudvalevőleg már Miksa alatt fölmerült, s Rudolf is több izben foglalkozott vele. 1605-ben azonban a király nem többé a német lovagrendet,

[1] Mikó, id. m. III. 48.

hanem általában a német nemességet akarta behozni, Magyarországba átplántálni. Egyik tanácsosa azt a javaslatot tette, hogy nagyobb terület, először a Tokajtól Szatmárig terjedő vidék adassék át az ott megtelepülő német nemeseknek. A tervet titokban akarták valósitani. Tokajban téli tábort terveztek, melyben 1000 német, 600 hajdú és 300 lovas legyen. Csakhogy a németek állandó lakosok lettek volna, s a határozottan kifejezett czél itt is az volt, mint Erdélyben, hogy magyar földön mennél több német telepedjék meg.[1]

A gyűlölet ragadós lévén, a király magyarellenes érzelmei gyorsan visszhangot keltettek embereiben. 1604 deczemberben Bars vármegye hivatalos megbizással Bécsbe küldte Gyürky Menyhértet, hol a német urak, kikkel dolga volt, vendégségre hivták meg. Egy izben nagy társaság volt együtt, s ebéd közben a magyarokról kezdtek beszélni. Az egyik német vendégnek a bor megoldozta nyelvét, s többek közt azt mondotta: »valamennyi magyar van, mind kiirtjuk őket, mert annak előtte is németeké volt Magyarország«.[2] A többiek zavarba jöttek e szavakra, s a szabad szájú embert azzal a figyelmeztetéssel, hogy magyar is van jelen, igyekeztek elhallgattatni. De a borban igazság volt, s az őszinte német csak azt mondta ki, amit ez időben a király, sőt Mátyás főherczeg összes tanácsosai és hadvezérei éreztek. Mindnyáján magyarságából kiforgatni, a császári önkényuralom igájába hajtani igyekeztek Magyarországot. Amit Erdélyben hivatalosan kimondottak, azt meg akarták tenni Magyarországban is, és mint ott, akképpen itt is a protestantismus kiirtásával akarták munkájukat betetézni.

Minthogy jogfosztásai sokáig ellenállással nem találkoztak, Rudolf király beteg lelke azt hitte, hogy neki már minden szabad. Elérkezettnek látta az időt, hogy elege: tegyen a pápa s a magyar főpapság sürgetéseinek és meginditsa a katholikus vallás fegyveres hatalommal való visszaállitását. Ez az adott viszonyok közt a legmerészebb vállalkozás volt, mert a királyi területen alig akadt már katholikus lakosság, csak a püspöki kar volt aránylag nagyon számos, minthogy Rudolf betöltötte a régi magyar birodalom összes püspöki székeit, ámbár a legtöbb csak czimzetes volt. A magyar főpapság fényes és befolyásos vezérkar volt, de nemcsak hadsereg, hanem még megfelelő tisztikar nélkül is. A pápa számára ez időben készült emlékirat szerint[3] az egész magyar-horvát-szlavón-erdélyi területen a püspökökkel, szerzetesekkel és lelkészekkel együtt összevissza sem élt háromszáz katholikus pap. Természetesen, a hivek száma ennek megfelelő lehetett, s maga a pápa mondotta, hogy Magyarországban igen kevés a

[1] Erben, id. m.

[2] Gyürky elbeszélése alapján Thurzó Miklós irja Thurzó Györgynek. Századok, 1878. 728.

[3] Károlyi, Magyar Országgy. Emlékek, XI. 230.

katholikus lakos.[1] Az urak és nemesek sorában ritkasággá lettek, a városokban pedig csaknem teljesen eltüntek a régi egyház hivei, s minthogy a jobbágyok földesuruk vallását követték, az ő soraikban szintén elenyészően kevés katholikus lehetett. Mindenütt felülkerekedtek a protestáns felekezetek. Már ez időben kezdődtek ugyan a visszatérítések, de a protestáns társadalom az áttértek iránt kérlelhetetlen volt, s a vallásváltoztatás a legbensőbb vérségi kapcsokat is felbomlással fenyegette.[2] A protestáns társadalom maga sokféleképen meg volt ugyan oszolva, s a felekezeti harcz szertelenül megbénitotta erejét. Mindazáltal a katholikus egyház visszaállitása és a protestantismus megtörése a legnehezebb feladatok egyike volt. Midőn Rudolf meg merte próbálni megoldását, valósággal felidézte magára a végzetet. E vállalata elviselhetetlenné tette rémuralmát, s az ország végre megmozdult testi-lelki szabadságának visszaszerzésére.

A király ott inditotta meg a vallásháborut, hol az legkönnyebbnek látszott, leghamarabb sikerrel kecsegtethetett. A rendiség szétszakadozottsága, a nemesség és városi polgárság közötti ellentétek mellett Európaszerte a városokat szemelte ki az ellenreformáczió támadása első és közvetlen czélpontjává. Nemesség és városok közt hiányozván a közösség, az egy államhoz való tartozandóság érzése, az urak közönyösen, sőt kárörvendve nézték a gyűlölt városok elleni harczot, melyet a közhatalom a visszatérités érdekében inditott. Addig, mig a városokban be nem fejezte a munkát, nem is igen szokta bántani a nemeseket. Csak mikor a polgársággal végzett, mikor a városból a máshitűeket kiűzte, vagy fegyverrel kényszeritette az áttérésre, fordult a nemesség ellen. Stiriai Ferdinánd főherczeg 1598-ban szintén a városokon kezdte, s lakosságuk nagy részét kiűzte. A számkivetettek egy kis csoportja magyar földre futott, s a lutheránus Thurzó György jószágain keresett menedéket. De Rudolf ismételve elrendelte kiűzésüket. 1603-ban maga is a cselekvés terére lépett. A püspökök, főleg Szuhay és Forgách Ferencz nyitrai püspök unszolták rá, kik saját hatáskörükben már hozzá láttak a munkához. Nálunk is a városok voltak első áldozatul kiszemelve, noha nálunk király és város jogviszonya más volt, mint a külföldön. A király abból a külföldi jogelvből indult ki, hogy ő a városok földesura, s igy, mint minden más földesúr, ő is rákényszeritheti jobbágyaira a maga vallását. A magyarok azonban azt vitatták, hogy a városok nem a király jobbágyai, hanem a szent korona, az ország tagjai (non peculium regis,

[1] Caetano Antal érseknek, a császárhoz 1607-ben küldött nuntiusnak, adott utasitásában mondja Magyarországról: »pochissimi cattolici sono en quel regno«. Laemmer, Ann. Rom. 114. Teljesen téves tehát Ipolyinak az a nézete (Veresmarti élete, 14.), hogy ez időben az ország lakosságának többségét »kétségtelenül még a katholikusok képezték«. Ha igy állt volna a dolog, XVII. századi történelmünk egyáltalán érthetetlen maradna.

[2] Melczer János eperjesi polgár 1605 szeptember 11-ikén irja azon hirre, hogy külföldön tanuló öcscse katholizált: »so er nicht ablässt, wird er einen Bruder an mich schwerlich haben.« Hadtört. Közl., 1896. 232.

sed peculium coronae, columnae regni, membra regni) s hogy a polgárok nem olyanok, mint a földesúr jobbágyai, »kiknek semmi örökségek nincsen, mert mindaz a föld a mienk, melyen laknak,« mert a városi polgárok tulajdonjoggal birják a maguk telkeit. A király nem szokott jogi elvekkel törődni, hanem haladt azon az úton, melyre beteg lelke vitte. Első sorban Felső-Magyarország fővárosát, Kassát szemelte ki áldozatául, s helyesen úgy okoskodott, hogy ha a lutherség főbástyáját megvivta, másutt még könnyebben érvényre emelheti akaratát. Kassán egyébiránt a püspöki kar rég előkészitette munkáját. 1597-ben a törvény e várost tette az egri püspökség és káptalan székhelyévé, s ezzel a katholicismus újra megvetette benne lábát. Csakhamar (1601-ben) megjöttek a jezsuiták, köztük Pázmány Péter. Noha a főkapitány védelmében részesité őket, már a következő évben újra távoztak, de Mátyás főherczeg 1604-ben Carilloval, a rendőrfőnökkel másokat küldetett a helyükbe.[1] Egri püspök ez időben Szuhay volt, ki azonban nem Kassán, hanem, mint a magyar kamara elnöke, Pozsonyban lakott. Mindazáltal ő sürgette a királyt, főleg 1603 nyarán, adassa át az egri káptalannak a kassai nagy templomot, mely a lutheránusoké volt. Rudolf nyomban megigérte, de a kassai főkapitányi állás éppen üresedésben levén, a templom elvételét akkorra halasztotta, mikor Kassára főkapitányt nevez ki. Belgiojosot küldvén le főkapitánynyá, november 8-ikán meghagyta neki, kérje vissza a templomot a főbirótól, s ha nem adja, foglalja el fegyverrel. Forgách Ferencz vitte a parancsot Kassára, mire Belgiojoso (1604) január 7-ikén ágyúval és katonával rakatta meg a főpiaczot, s a templom kulcsait kérte a tanácstól. Ez egy ideig vonakodott, de végre engedett az erőszaknak s késő este kiadta a kulcsokat, mire Forgách másnap birtokba vette s fölszentelte a templomot. De a protestánsok nemcsak ezt, hanem összes templomaikat elvesztették, papjaik kiutasittattak, sőt Belgiojoso a protestáns istentiszteletet általában betiltotta, a város összes javait pedig lefoglalta. Az eset nagy örömet keltett katholikus körökben, s Carillo sietett kifejezni szerencsekivánatait Szuhaynak.[2] Bármennyire csüngtek is a polgárok a protestáns valláson, az erőszaknak engedniök kellett, s a maguk erejéből nem voltak képesek a katholikus papságnak ellenállani. »Elegen járnak praedicatiókra és misékre és gyónásokra ugyan olyak is, akik felől ember nem remélhette volna, — irja egy buzgó protestáns már 1604 husvét után - igen félek rajta, hogy egész Kassa két esztendeig pápistává leszen, a kelmed jövendölése szerint.«[3] A többi felvidéki városok szintén fenyegetve levén, közös érdekeik védelmére Prágába követséget küldtek, mely azonban minden pénzáldozat daczára sem birt bármi engedményt nyerni. A városok az országgyűléshez fordultak tehát, mely (1604) márcziusban

[1] E viszonyokról l. Farkas R., A kassai kath. főgymnasium története. (Az intézet 1895-iki értesitőjében.)

[2] Levelét közli Fejérpataky László: Tört. Tár. 1879. 813.

[3] Figyelő, VII. 312.

GEORGIUS THURZO DE BETHLEMFALVA COMES DE ARWA
EIUSDEMQ. COM: SUP: AC PERP. COM: DAP. REG: HUNG: MAGR: S C. M C.

Justitiæ fulgens sacratæ THURZO, corona,
GÖRGIUS antiquæ gloria, saxeq; Domus.
Hic COMES est Marti, cuncto vir notus et Orbi,
Lumen et ô ingens PANNONIS ora tuum.

E. Kieser exc: Dan. Meisn: Cō B

Thurzó György.

(Kieser egykorú metszete után.)

kezdte meg működését. Ez volt Rudolf király utolsó országgyűlése, s szomorú előjelek közt nyilt meg. Hogy a rendeket megfélemlitse, a király katonasággal rakatta meg Pozsonyt. Márczius 19-ikén, mikor Mátyás főherczeg épen megérkezett, a városban roppant tűz pusztitott s a főherczeg ünnepélyes fogadását is félbe kellett hagyni. Levert, elkeseredett volt a rendek hangulata. A török béketárgyalások, a katonaság rablásai, a király és emberei önkénykedése általános fölháborodást keltettek, melyet csak fokozott a kassai templomfoglalás hire. Felfogták jelentőségét, tudták, hogy politikai rémuralmát a király immár a lelkiismeret leigázásával akarja betetézni, s mihelyt a városokkal végzett, a nemesség ellen fordul. Elfeledték tehát az áldatlan viszályt, melyet a városokkal épen ez időben folytattak, s noha maguk legnagyobb részt kálvinisták voltak, kezet fogtak a lutheránus polgársággal. Magukévá tették a városok vallásügyi sérelmeit s kijelentették, hogy a királyi előterjesztés tárgyalásába sem bocsátkoznak, sőt esetleg ott hagyják a gyűlést, ha a vallás szabad gyakorlatára nézve kielégitő nyilatkozatokat nem kapnak. A nemesség e magaviseletével politikai bölcseségének adta tanubizonyságát. Legalább a protestánsok, a városok és a nemesek egyesültek immár a reactio féktelenségei ellen, melyek eddig sem hagyták egyházpolitikai kérdésekben is érintetlenül a nemességet. A felvidéken már a mult évben összeütközések támadtak a főpapsággal, mely a dézsmát, a papi tizedet természetben követelte be. Ezt a tizedet a kincstár s egyes földbirtokosok emberemlékezetet meghaladó idők óta a főpapoktól bérbe szokták venni, s készpénzben bizonyos évi átalányt fizettek érte. Eleinte, minthogy a háborús időkben nagyon nehéz volt a tizedet természetben behajtani, maga a főpapság óhajtotta a bérletet, s örült, hogy legalább a bérösszeget pontosan megkaphatta. De a hosszu háboru inséges idejében a gabonaárak jelentékenyen emelkedtek s egyes főpapok nem akarták a bérleti szerződést megujitani, hanem ismét természetben követelték a tizedet. Némely vármegyében ebből heves összeütközések keletkeztek, mert az érdekeltek az eddigi gyakorlat fentartását követelték. De a főpapok a püspöki szentszékek elé idézték azokat, kik az egyháznak ősidők óta járó tizedet fizetni vonakodtak. Az ügy meglehetősen elmérgesedett, mert a protestánsok a szentszékek illetőségét nem akarták elismerni, s minthogy ezek sok más ügyben is itélkeztek, erős elkeseredés támadt ez egyházi biróság ellen. Egyesek a szentszékek eltörlését, sőt itt-ott a dézsma megszüntetését is követelték. Úgy okoskodtak, hogy ha a görög-keletiek nem fizetnek a katholikus egyháznak tizedet, ők, akik szintén nem katholikusok, méltán tarthatnak jogot ugyane mentességre. Egyelőre azonban csak a körül forgott a viszály, pénzben vagy természetben fizetendő-e a tized, s illetékes-e a szentszék a dézsmapörökben való itélkezésre.

Az ügynek igen fontos gazdasági háttere volt. A földművelés a háboru s az elnéptelenedés következtében csak kis területen folyt, a termést mindenféle elemi csapás csökkentette, s még jobb években sem igen termett

annyi, amennyi a nép eltartására elég lett volna. Ily körülmények közt a dézsmának természetben való fizetése rendkivül terhessé vált, s azért a nemesség a pénzbeli megváltás eddigi szokásához akart ragaszkodni, mig a dézsmaügy végleges rendezést nem nyer. Ez a viszály is hozzájárult, hogy a nemesség készségesen fölkarolja a városok sérelmét s a kassai templomfoglalás ügyét.

Mátyás főherczeg a feliratra, melyet hozzá intéztek, kicsinyes, kitérő választ adott. A rendek új felirattal járultak eléje, de ismét nem boldogulván, az országgyűlés befejeztével, április 8-ikán, Istvánffy Mikós nádori helytartó előtt ünnepélyes óvást emeltek vallásügyi kivánságaik megtagadása miatt s kijelentették, hogy minden vallásháboritás vagy templomfoglalás ellen élni fognak törvényes jogaikkal.

Mindazáltal az 1604-iki országgyűlés a vallásügy keltette ingerültség daczára elintézte a királyi előterjesztéseket, megszavazta az adót s a törvénykönyvet Mátyás főherczeggel egyetértésben állapitotta meg. De alig hogy végzésének szövege Prágába érkezett, az ottani udvari kamara és titkos tanács felülvizsgálta s némi módositását ajánlotta. A vallásügy nem levén a törvénykönyvben érintve, az ajánlott módositások sem voltak elvi jelentőségűek. Himmelreich titkár, a rendes »javitnok«, kinek az ilyenekben már az előbbi évekből jártassága volt, átalakitotta, 21 törvényczikkelyre osztotta, s Rudolf elé terjesztette, hogy május 1-én szentesithesse a végzéseket. Mielőtt azonban az igy módositott törvénykönyv szentesitést nyert, május 2-ikán Prágába érkezett Mátyás főherczeg egy előterjesztése, mely azt ajánlotta, hogy a király a törvénykönyvbe egy új czikkelyt iktasson s ebben tiltsa meg a rendeknek, hogy a vallásügyet jövőre országgyűlésen egyáltalán szóvá tegyék vagy tárgyalják. Az országgyűlés végzésének ilyen nagyarányú meghamisitásától, ilyen nyilvánvaló törvénykoholástól eleinte még a tág lelkiismeretű Himmelreich is visszariadt. De csak huszonnégy óráig, mig meg nem tudta, hogy az udvar elfogadta Mátyás főherczeg javaslatát. Már másnap meggondolta a dolgot s megfogalmazta az új törvényczikkelyt, a hirhedt »huszonkettedik articulust«, mely utólag betoldatott a május elseji kelettel ellátott 1604-iki törvénykönyvbe.[1]

A hosszú huszonkettedik czikkelylyel bővitett törvénykönyv kihirdetésekor óriási mozgalom támadt, mely azonban a társadalom felekezeti megoszlása szerint nagyon eltérő módon nyilvánult. A horvát-szlavón tartomány-gyűlés nem a rendek törvényhozó jogának megsemmisitését, nem a kényuralom megnyilatkozását látta az új articulusban. A horvátok a protestánsok iránti vak gyűlöletükben köszönetet mondtak az articulusért a királynak s végrehajtását, a protestánsoknak az országból való kiűzését haladéktalanul elrendelték. Ellenben Magyarországon a király eljárása a legnagyobb megütközést kelté. A felső-magyarországi rendek meg-

[1] E nagyfontosságú ügy felderitése Károlyi Árpád érdeme. L. »A XXII. articulus« czimű munkáját s a Magyar Országgyül. Emlékek X. kötetét.

jelentek Kassán, s ott a szepesi kamara előtt tiltakozva az ország tudta nélkül fölvett articulus ellen, kijelentették, hogy semmi esetre sem ismerik el törvénynek. E tiltakozásukat ismételték gálszécsi gyűlésükön, mely honvédelmi ügyekben hivatott össze. A gyűlés tagjai felhasználták az alkalmat, hogy a vallásügy terén elkövetett visszaéléseket is szóba hozzák, s különösen Belgiojosonak tettek irásban és követeik útján, szóban erős szemrehányást, hogy a vallásügybe avatkozik. Az aranybulla hires záradékára czélozva tudtára adták, hogy az önvédelem terére lépnek, ha támadásait folytatja. Belgiojoso egy pillanatra meghökkent, s azt felelte: »Magamtól semmit sem cselekedtem, szolga vagyok.« Csakugyan, joggal hivatkozhatott a király parancsaira, aki nem törődve sem az országgyűlés, sem az egyes vidékek rendei tiltakozásával, folytatta a vallásháborut. Kassa után Lőcse következett, hova Pethe Márton királyi helytartó maga ment el, hogy a protestánsoktól az összes templomokat, az egész egyházi vagyont elvegye, lelkészeiket elűzze s a polgárokat a katholikus vallásba visszaterelje. Ezek azonban (1604 október 9-ikén) fegyverrel támadtak reá s távozni kényszeritették.[1] Visszatért ugyan, de másodizben is eredménytelenül kellett távoznia. Belgiojoso azonban folytatta politikai és egyházi rémuralmát, s vallonjaival — habár eltagadta — az egész vidéken űzte, hajtotta a protestáns lelkészeket. Nem vallásos buzgalomból tette. Erkölcstelen, romlott ember volt, kitől jó pénzért lehetett kapni mindent, még vallásos türelmességet is. Egyes kassai polgároknak pénzért megengedte, hogy lakásukon protestáns istentiszteletet tartsanak. Időnként azonban rájuk tört s újra megzsarolta őket. Neki a zűrzavar csak alkalom volt a zsarolásra s teljes tudatossággal hajtotta bele — a király összes többi hatóságaival és főtisztviselőivel egyetemben — az országot a forradalomba. Sőt a király is a forradalomtól, melynek gyors leverésében nem kételkedett, várta önkényuralmi törekvéseinek teljes diadalát. De csalódott a magyarság ellenálló erejében s csalódását csakhamar koronájával s egész kormányrendszerének bukásával fizette meg.

VII. FEJEZET.

Bocskay István fölkelése.

Tengernyi bajaitól lesujtva, idegen zsoldosok fegyverével féken tartva, a magyarság háborgott ugyan, de ellenállás nélkül viselte a kényuralom igáját. Rudolf serege, melyet Alsó-Magyarországban Basta, Felső-Magyarországban Belgiojoso vezetett, 1604-ben harczba sem igen bocsátkozott a törökkel, kivel béketárgyalások inditattak. Midőn meghiusultak, Basta tétlenül

[1] Demkó Kálmán, Lőcse a Bocskay-féle fölkelésben. Századok 1883.

nézte, hogyan foglalja el a török Pestet és Hatvant, s csupán Esztergom megvédésére szoritkozott. A hadjárat még október első felében véget ért s a császári sereget immár teljesen a nemzeti ellenállás esetleges kitörésének

Magyar zászlótartók a XVII. század elején.

(Egykorú metszet Ő Felsége hitbizományi könyvtárában.)

elfojtására lehetett használni. Ily kitörésre azonban akár csak kilátás sem nyilt. Még a török területen levő bujdosók egy csoportját is szétriasztották Lippánál, szeptember 19-ikén éjjel a királyi hajduk.[1] Halotti csend borult

[1] E harczról l. Hadtört. Közl. 1892. 118–21.

az országra s Belgiojoso egyenesen bosszankodott, hogy megszüntek a mozgalmak, melyeket oly jól tudott gyümölcsöztetni. Nem is pihent mindaddig, mig új zavart nem támasztott. Ezuttal fővadra vetette ki hálóját, valóságos oroszlánra, Bocskay Istvánra, s midőn hirét vette, hogy sikerült forradalomba hajtani, kannibáli örömre fakadt s poharát üritette a lázadóra. Őt, a részek amaz egyetlen főurát és nagybirtokosát szemelte ki áldozatául, a ki e nehéz időkben bántatlan maradt. Bokros szolgálatai, Rudolf iránti hűsége mindez ideig még a kamarák és császári vezérek falánkságát is lefegyverezték. Bocskay, Báthory Zsigmond nagybátyja és diplomatája, az 1595-iki oláhországi hadjárat diadalmas hadvezére, 1599 óta föltétlenül német-párti volt s ezért Erdélyben háromszor egymásután, a legkülönbözőbb rendszerek Endre, Mihály és a nemesi reactio idején, megfosztották jószágaitól. Családjában hagyományos volt a Habsburg-pártiság. Atyját, Györgyöt János Zsigmond e czimen záratta el, s felesége megosztván férjével a büntetést, István e fogságban született (1557-ben).[1] Ifjan Miksa király udvarába került s ott maradt 1576-ig. Ekkor visszatért szülőföldjére, s minthogy nővére Báthory Kristóf fejedelem hitvese volt, reá is nagy szerep várakozott, főleg később, Zsigmond fejedelemsége idején, kinek trónját valósággal ő tartotta fenn.[2] 1598-ban Zsigmond Bocskaynak is felajánlotta a fejedelmi széket. A következő évben Erdélyben megnótáztatták, hütlenség bünében elmarasztalták s lefoglalták vagyonát, mire Prágába vonult, hol Rudolfot erdélyi ügyekben tanácsával szolgálta. A király, ki habár csak pillanatnyilag, de szintén gondolt arra, hogy Bocskayt teszi fejedelemmé, már 1599-ben intézkedett, hogy tekintve sok alkalommal bebizonyitott hűségét, Biharban levő jószágait ne bántsák. 1604 elején meg visszaadatta erdélyi birtokait. Ekkor Bocskay maga Erdélybe ment, hogy jószágain szétnézzen, s rémülve látta, milyen szánalmas sorsra jutott az ország, mely, mint néhány hónap mulva a székelyeknek irta, neki is »édes anyja« volt. Másrészt már előbb tapasztalhatta, hogy minden hűsége és szolgálata daczára, a király magyarországi és erdélyi emberi közt az ő helyzete is fölöttébb bizonytalanná vált. Unokaöcscsét, Bánffy Dénest a mult évben a leghaszontalanabb ürügyek alatt elfogták s Bocskay csak drága pénzen tudta nagy sokára kiszabaditani. Sőt tapasztalnia kellett, hogy Belgiojoso közvetlenül reá magára vetett szemet. Lefoglalta a biharmegyei tizedet, mi ellen Bocskay tiltakozott. Ezzel viszonyuk megromlott s Bocskayban aggodalmak támadhattak személyes biztossága iránt. Mindazáltal elutasitotta az erdélyi bujdosókat, kik hozzá fordultak s felajánlották neki a fejedelemséget, ha élükre áll. Hazája megsegitésére, elnyomott nemzete felszabaditására kérték s megható módon ecsetelték Erdély szenvedéseit. Tudták ugyan, hogy addig »német lelke« volt, de azt mondták neki,

[1] Tud. Gyüjt. 1818. I. 68.

[2] Ez időbeli tevékenységéről l. Jakab Elek, Uj adatok Bocskay életéhez. Századok, 1894.

tekintse az ország végveszedelelmét és »kösse fel a harangot«. Bocskay reménytelennek itélhette a bujdosók vállalatát s nem csatlakozott hozzájuk. »Az ő felsége hűsége mellől« a szó igaz értelmében »erővel, az ő felsége ágyuival és éles kardjával«[1] kellett őt »elkergetni«. Igen erős érzéke volt a törvényesség iránt s bármi veszélyek fenyegették, nem akart a fegyver útjára lépni. A Belgiojosoval támadt pörpatvar ügyében is Prágába óhajtott menni, mert azt hitte, hogy ott személyes megjelenésével hamar rendbe hozza a dolgot.

Mikor a hajduk szeptember 19-ikén a lippai rajtaütéssel szétugrasztották az erdélyi menekülteket, sok más zsákmánynyal elvitték Bethlen Gábor ruháját is, mely Kerekibe, az ottani hajdukhoz került. Egy nadrágzsebben Bocskay tiszttartója véletlenül megtalálta a levelezést, mely Bocskay és Bethlen közt az utóbbi időben folyt. Nyomban felfogva a dolog jelentőségét, értesitette Bocskayt,[2] a ki éppen Szatmáron tárgyalt a németekkel, kik nagyobb kölcsönt kértek tőle. Bocskay haza sietett s minthogy attól kellett félnie, hogy a bujdosókkal való érintkezésének titka el van árulva s hogy ártatlansága daczára gyanuba fog kerülni, a maga részéről is megtette az elővigyázati intézkedéseket. Nem ment Belgiojosohoz, ki a rakamazi táborba rendelte, hanem Sólyomkő várába huzódott s ott gondolkodott a teendőkről. Sok ideje azonban nem maradt, mert a levelezés titkát tényleg beárulták Concin váradi kapitánynak, ki Bocskayt egyszerüen lázadónak nyilvánitva, hadával megrohanta jószágait, kezébe keritette Szent-Jobb várát és Kerekit is rajtaütéssel akarta megvenni. Itt azonban póruljárt, mert a vár kapitánya, Örvendy Pál hamarjában megnyerte a köleséri puszta községben tanyázó hajdukat, kik vagy háromszázan a várba siettek s vitézül védték, úgy hogy a németek véres fővel űzettek el.[3] Concin Belgiojosohoz fordult segélyért, kit a mozgalom nagyon megörvendeztetett, mert megadta neki a jogczimet, hogy immár Bocskayra s Biharmegyére terjessze ki rablásait.[4]

Igy kezdődött az a háboru, mely emlékezetessé vált a magyarság történetében. »A Szent Isten a magyar nemzetségnek szivét felinditotta,« és Bocskayban megadta a népnek azt a vezért, kihez a társadalom minden rétege csatlakozott s kiben mindazon tehetség összhangzatosan egyesült, melyet a nemzeti ügy diadalra juttatása megkivánt. Katona és államférfiu volt egy személyben. Erős magyar, erős kálvinista érzésü ember, de éppen, mert évekig kivül állt a felekezeti és társadalmi küzdelmeken, bizonyos elfogulatlansággal itélte meg azokat. Egy párthoz sem tartozván, a pártélet

[1] 1605 április 8-iki levele. Thaly Kálmán, Bocskay leveles könyve. Magyar Tört. Tár, XIX. 102.

[2] A kir. tanácsosok 1604 november 20-iki, hivatalos közlések alapján készült jelentése. Károlyi, Magyar Országgy. Emlékek, XI. 33. és köv. l.

[3] Bocskay adománylevele a köleséri hajduknak. Jakab Elek, id. m.

[4] Ezt a királyi tanácsosok mondják róla.

apró szenvedélyeit és gyülölségeit nem ismerte, s éppen azért támadhatott föl benne a gondolat, hogy egy párttá egyesiti az egész nemzetet s kezébe új zászlót ad, melyre az állami önállóság és lelkiismereti szabadság biztositását irta föl.

Mindazáltal nem szivesen, nem önkényt ment a harczba. Nincs az az alkalom, mikor ezt a következő két esztendőben hivatalosan s a legbizalmasabb körben nem hangsulyozta volna. Minduntalan, még diadalai tetőpontján is, azt mondotta, hogy nem támadó, hanem önvédelmi fegyvert fogott s ezt kénytelenségből, a végszükség pillanatában tette. »Az Uristentől majd ugyan kedvem ellen, úgy mint ki elégtelenségemet ismervén, szólittattam és vonattam erre«, irta győzelmei közepett. A közönséges emberek dicsvágyát sem ismerte, hisz ha ez vezeti, jóval békésebb viszonyok között többször lehetett volna Erdély fejedelme. »A mi életünk jobb részét — mondotta — mi már eltöltöttük. A mi hátra vagyon benne, az igen rövid; ha mind öröm lenne is az, vagy ha mind keserüség és bánat lenne is, nem sokat tenne.«[1] Még kevésbbé biztathatták a körülmények a fegyverfogásra. Nyakán ült a német Váradon, Belgiojoso nagyobb haddal Rakamaznál táborozott, az ország rablánczra volt verve, messze területek elnéptelenedtek, a megmaradottak sokkal alaposabban ki voltak fosztva, hogysem egy komoly háboru költségeit viselhették volna. Magának sem elég pénze, sem elég hada nem volt. Némi siker esetén számithatott ugyan az elkeseredett tömegek csatlakozására, csakhogy e tömeggel szemben álltak a kellően szervezett császári csapatok, melyektől csaknem lehetetlennek látszott elragadni a diadalt. Számithatott továbbá a török támogatására is, de előre tudhatta, hogy e támogatásnak nagy ára lesz. Mindez méltán óvatosságra intette. Csakhogy bármi kedvezőtlenek voltak a viszonyok, bármi reménytelennek látszott a helyzet, Bocskaynak nem volt többé választása. A viszonyok kezébe nyomták a kardot s ha a császáriak kegyetlen bosszujának ki nem akarta magát szolgáltatni, fel kellett kötnie szablyáját, mert Belgiojoso nagy haddal nyomult ellene. Meghozta tehát elhatározásait, védelemre készült.

Ama percztől kezdve, melyben határozott jövőjéről, Bocskay bámulatos tevékenységet fejtett ki s rövid idő alatt a semmiből olyan hadsereget teremtett, melynek győzelmei megremegtették Bécset és Prágát s Magyarországra irányozták egész Európa figyelmét. Éles eszével felfogta a helyzetet. Ott kereste szövetségeseit, a hol azok ezernyi számban kinálkoztak, a köznép tömegeiben, a hajdukban, kiket a nemesi társadalom eddig kegyetlen törvényekkel üldözött, tűzzel-vassal irtani törekedett s ekképen a németek karjaiba hajtott. A király és Mátyás főherczeg legalább egy részüket zsoldjába fogadta s Rudolf politikájának egyik főeszköze magyar és erdélyi földön a hajduság volt. Bocskay ismerte ez eszköz értékét s ki akarta

[1] 1605 február 10-iki és 1606 február 6-iki levele. **Szilágyi Sándor, Bocskay és Illésházy** levelezése. Tört. Tár, 1878.

Es ist im gantzen Romschen Reich
Kein Volck den Turcken mehr geleich
In rustung vnd complexion
Als die Vngrische manheit schon
Vnd lieffern in auch manche schlacht.
Der Adel reitt in solcher pracht

Magyar urak Bocskay idejében.

(Egykorú metszet Ő Felsége hitbizományi könyvtárában.)

csavarni a király kezéből. A hajdukhoz folyamodott, és nem hasztalan. A félbarbár hajdu nem sokat okoskodott a hazája és maga dolgairól. De ösztönszerüen élt benne a szülőföldhöz való szeretet, az ország sorsa iránti érdeklődés s az a sok nemes, fenkölt érzés, mely nagy pillanatokban, megfelelő vezérek befolyása alatt a tömegekben meg szokott nyilatkozni s halhatatlan tettekre ragadja őket. Bocskayt nem hiába nevezték később (1607-ben) a magyarok Mózesének. Friss forrást, a legnemesebb érzelmek tiszta vizét fakasztotta fel a kőkemény hajdu szivében. A hajduk, mikor egy csapatjuk Kereki alól elverte a németet, ösztönszerüleg érezték, hogy Bocskayban megtalálták megváltójukat. Maguk fordultak hozzá, mikor még sólyomkői várában gondolkodott a teendőkről. Belgiojoso szabad zsákmányra nekik igérte Váradot, Debreczent, Kerekit, akkor igen népes helyet. De éppen e szemkápráztató igérettől ijedtek meg. Érezték, hogy Belgiojoso az egész magyarságot ki akarja irtani s »nem akartak nemzetök hóhéri lenni«, hanem a végveszélyben forgó Bocskaynak ajánlották fel szolgálataikat.[1] Bocskay elfogadta kinyujtott kezüket s ezzel az uralkodó társadalom és a hajléktalan néptömegek közt létrejött az a szövetség, mely a magyar nemzet megmentésének legfőbb tényezőjévé lett. A szövetségben mindegyik fél megkapta azt, a mire leginkább szüksége volt; Bocskay az önvédelem eszközét, a kész sereget, a tömegek pedig atyai gondviselőjüket, ki újra tűzhelyet, hajlékot kinált a hontalanoknak, a ki ismét be akarta őket illesztani Magyarország állami, társadalmi és gazdasági szervezetébe. Ekkor ugyanaz történt nálunk, a mi hasonló körülmények közt pár évtizeddel előbb Németalföldön, hol rettegett kalózokból, lelketlen tengeri rablókból keletkezett az a vizi haderő, mely II. Fülöp spanyol király zsarnokságát megtörte. A fosztogató magyar hajduságból került ki a fegyverben álló nemzet nagy része s a »csavargó, lézengő« szegény legényekből egyszerre szabadságharczosok, nemzeti hősök lettek.

A szükséges haderő birtokában Bocskay megtette az előkészületeket, hogy a nagy sereggel ellene nyomuló Belgiojosoval szembe szálljon. Eléje sietett, az eröditett helyeket védelmi karba helyezte s a maga hajdui utján összeköttetésbe lépett az ellenséges táborban levőkkel. Czélja az volt, hogy megakadályozza a császári hadak egyesülését, melyeket Belgiojoso mindenfelől magához rendelt. Az egyes csapatosztályokat külön-külön igyekezett tehát meglepni és tönkre verni. Egy ilyen csapatosztályt, mely Petz ezredes alatt valami 3500 emberből állt, a hajduk október 15-ikén hajnalban csakugyan megtámadtak s majdnem teljesen megsemmisitettek. Ez az álmosdi győzelem[2] egyszerre túlsúlyra juttatta Bocskayt Felső-Magyarországban. Az esemény hire villámgyorsan elterjedt s fellelkesitette a népet. Belgiojoso a maga tekintélyes hadával nem mert többé csatát koczkáztatni, hanem a vesze-

[1] Bocskay 1605 ápril 8-iki levele. Thaly, id. h. 103.

[2] Gömöry, Az álmosdi csata. Hadtört. Közl. 1892. 709. és Rónai Horváth Jenő, Bocskay István háborúja. U. ott. 1893. 570–634.

delem közeléből Várad védő erőditményeibe huzódott vissza. Alig hogy október 20-ikán kitette onnan lábát s Tokajnak igyekezett, a hajduság utána iramodott s üldözte szakadatlanul. Rakamazon a hajduk levágták az őrségül hagyott rácz csapatot, mire Belgiojoso Tokajban sem érezte magát biztosságban s székhelyére, Kassára húzódott vissza. Ott azonban új meglepetés érte. A kassaiak, kikkel oly kegyetlenűl bánt, az álmosdi győzelem hirére Bocskayhoz fordultak s elzárták Belgiojoso előtt kapuikat. Hasztalan kért, rimánkodott s igérte templomaik visszaadását. A polgárság rendületlen maradt. Magaviselete annál hősiesebb volt, mert a mikor Belgiojoso nagy haddal a kapuknál állt, a városban magában szintén volt német őrség, a kamara és más hatóságok tagjai pedig a polgárság ellenállásának megtörésén dolgoztak. Mindazáltal Belgiojosonak szégyenszemmel kellett Kassa alól menekülnie s még családja is a polgárok kezében maradt. De távoznia kellett, mert a hajduk vitéz vezérük, Lippai Balázs alatt nem hagyták pihenni s seregéből, mely még három héttel azelőtt valami 20,000 emberre mehetett, alig 50 emberrel birt Szepesvárba eljutni. Kassa a fölkeléshez csatlakozott s mint szabaditóját fogadta és ünnepelte a győztes Bocskayt, ki november 11-ikén nagy fénynyel vonult be a városba, mely azóta állandó székhelye maradt. Minthogy a többi városok is örömmel melléje álltak, Bocskay alig egy hónap alatt Felső-Magyarország legnagyobb részét hatalmába keritette. A hajduk mellett immár a nemzet egy másik fontos eleme, a polgárság is csatlakozott a fölkeléshez, mely ezzel mindinkább általános, nemzeti jelleget nyert. Bocskay általában államférfiui tapintattal járt el s a legkülönbözőbb elemeket, mindenkit, a ki csatlakozni akart zászlajához, készségesen fogadott s védelméről biztositott. Ő, a buzgó kálvinista, a vallásüldözés e kegyetlen napjaiban nem kérdezte, kinek milyen a vallása, hanem szivesen látott mindenkit, s a katholikus papoknak épp úgy adott biztositó levelet, mint bárki másnak. Ez volt egyik főoka a mozgalom rohamos terjedésének.[1]

Még mielőtt Bocskay megérkezett, vezérei Lippai Balázs és Németi Balázs által november 12-ikére Kassára hivta a szomszéd vármegyék rendeit, hogy »az igaz hitért s országunk szabadságáért« a szükséges intézkedéseket jó módjával megtegyék. A gyűlés hadi adót, katonai segélyt s a hadviseléshez szükséges más eszközöket készségesen szavazott meg. Egyszersmind arra kérte Bocskayt, adassa vissza a kamara által elvett jószágokat, tartsa meg a rendeket szabadságukban, és tiszteit, tanácsosait, csakis magyarok közül válaszsza. E kérések mindegyike a fölkelés egy-egy okát világitja meg, melyeket a legszabatosabban Illésházy fejezett ki, midőn azt mondotta, hogy »az istentelen gubernatio«, különösen pedig »a kamra, a ki az országnak minden törvényét, szabadságát elrontá, s a papi tanács, a ki lölkünkben, fegyverrel és nem tanitással kergetének, a fölséged kapitányi, a kik elrontának, dulának, fosztának bennünket«[2] — hajtották az országot a mozgalomba.

[1] A pozsonyi rendek 1605. januári felterjesztése Károlyi, Magyar Orsz. Emlékek, XI. 83.
[2] 1605. június 6-iki levelét közli Szilágyi: Tört. Tár, 1878—9.

Noha ez az istentelen gubernatio a nemzet minden rétegét egyformán sujtotta, az első hónapokban a felvidéki városokon kivül leginkább a köznép; a kiváltságosak alsó rétegei, a kis-nemesek és a protestáns papok csatlakoztak Bocskayhoz. A főurak ellenben legnagyobb részt még hónapokig jó akaratú semlegességben maradtak. Kik voltak jelen a november 12-iki kassai gyűlésen, nem tudni. De Bocskaynak még sokáig kellett dolgoznia fárad-

A kassai régi református templom.
(Rajzolta Cserna Károly.)

hatlanul s ujra meg ujra kellett hirdetnie, hogy »minden birodalmoknak legnagyobb erőssége az egyesség,«[1] mig a felvidéki urak nyiltan hozzá álltak. Talán nem biztak a sikerben, talán nem Bocskayban, de a református egyház oly túlbuzgó hive, mint Báthory István sem jelentette, még 1605 márczius 20-ikán sem, csatlakozását, noha régen felszólitották s az ecsedi

[1] Thaly Kálmán. id. h.

nép és papság már érintkezésbe lépett Bocskayval. Mások sem igen siettek: »Nagy hallgatásban vannak oda föl az urak — irja april 9-ikén Bosnyák Tamás — nem akarnak a közös jó mellett megindulni.« Ez a hadműveletekre is bénitólag hatott s mint Bosnyák emliti, a hajduk már az év első hónapjaiban osztrák földön álltak volna, ha az urak és Bocskay hamarabb rendbe jönnek. Különösen a lengyel számkivetésben levő Illésházyt igyekezett Bocskay megnyerni ügyének. Leveleivel, követével, Kátay Mihály kanczellárral kereste föl s igérte neki, hogy úgy tartja, mint édes atyját. Illésházy azonban hónapokig habozott s még mindig Rudolf királytól és Mátyás főherczegtől várta üdvét. Hasztalan figyelmeztették, hogy késedelme nagy ártalmára van a nemzeti ügynek. Hasztalan irta neki lelkes tisztelője, Bosnyák Tamás: »a nagyságodnak hozzánk való jóakaratának is mostan volna nagyobb hálája és köszöneti, hogy sem annak utána.« Illésházy csak hónapok mulva látta be, hogy hasztalan vár igazságot az udvartól, s ha meg akarja menteni ügyét, Bocskayhoz kell csatlakoznia, mit végre 1605 juliusban meg is tett.

Sokkal hamarabb, mint az urakkal, boldogult Bocskay a törökkel. Az erdélyi bujdosók az álmosdi ütközet után mind hozzá siettek s általuk könnyű volt a törökkel megegyezésre jutni. Alighogy Bocskay Kassára bevonult, már november 20-ikán török követ kereste föl s a szövetkezés jeléül kardot, zászlót, királyi pálczát és gyöngygyel kirakott övet hozott. A szultán neki adta Erdélyt s az athnaméban azt mondotta: »Őseinknek s elődeinknek az erdélyi fejedelmek iránt tanusitott kegyelmes szokásához képest mi is elküldtük számodra a zászlót, kornyétát, két derék lovat, egy botot, egy hóditó kardot s hüdsetünkkel egyenlő diszköntöst (kaftánt)«.[1] A török támogatás e biztositásával Bocskay tekintélye még inkább gyarapodott ugyan, de Erdélynek egyelőre csak névleges fejedelme volt, ámbár sikereinek hatásai ott is nyomban mutatkoztak. A mozgalom hirére Rudolf erdélyi biztosai egyszerüen fejüket vesztették. Az egyik rémülten futott ki összeharácsolt kincseivel biztosabb helyre, a másik kettő Fejérvárról az erős Szebenbe menekült. Bocskay azzal az éles észszel, melynek első sikereit köszönte, készitette elő ügyét Erdélyben is. Ott szintén a tömegekhez fordult s a székelyeket igyekezett megnyerni. Egykori szabadságuk visszaállitásával biztatta őket, s ez nem olyan Báthory Zsigmond-féle altatás volt. Őszintén, komolyan tette s meg is tartotta igéreteit.[2] Hónapok kellettek ugyan hozzá, mig az annyiszor csalatkozott székelység hitelt adott szavának. De végre megmozdult s Bocskayt 1605 elején a vármegyei nemességgel Erdély fejedelmévé kiáltotta ki.

Bocskay fölkelésének hire Rudolf királyt egy pillanatra teljesen

[1] Szilágyi és Szilády, Török-Magyarkori Emlékek, III. 46.

[2] Nemcsak a jobbágyságra vetetteket szabaditotta fel, hanem utóbb, mikor csak neszét vette, hogy a nemesek háborgatják őket, rögtön védelmükre kelt, sőt azt is megtiltotta, hogy a szabad székely önkényt álljon be jobbágynak.

lesujtotta, mintha sejtette volna, hogy ez a mozgalom koronájába kerül. De a teendőkre nézve természetesen, mint mindig, most sem értett egyet Mátyás főherczeggel, ki azt ajánlotta, hogy mindenekelőtt és minden áron e tüzet kell eloltani. Nem magasabb politikai tekintetek, hanem a kegyetlen bosszu és gyűlölség vezette a főherczeget, midőn oly erélyes tanácsokat adott bátyjának. Aligha volt régebben is jó embere Bocskaynak; ezt Rudolf pártfogolta s igy Mátyás természetesen nem szerette. Sietett is őt és hiveit esküszegőknek nyilvánitani, kiket agyon kell sujtani. Terve az volt, hogy Basta az egész alsó-magyarországi hadsereggel Bocskayra vesse magát. Rudolf ellenben a császári fősereget tulajdonképeni feladatának, a török elleni harcznak óhajtá megtartani, s a felkelők ellen csak pár ezer embert akart küldeni. De mint a legtöbbször, most is engedett Mátyás főherczeg erélyes sürgetésének. Basta 9400 »ép erős« német gyaloggal és 5000 lovassal indult Bocskay ellen. Örömmel vállalkozott e feladatra; a felföldön folytathatta immár erdélyi szereplését s különösen egykori szövetségeseit, a hajdukat akarta megfenyiteni. Azért indult el, hogy őket kipusztitsa, mert tudta, hogy ezzel Bocskay egész erejét semmisiti meg.[1] A hajduk szintén égtek a harczvágytól s apróbb-nagyobb tömegekben siettek eléje. De Basta 1604 november 14-ikén Osgyánnál és csakhamar Edelénynél megverte őket, noha vitézül harczoltak. Csakhogy nagy részük kaszával, kapával volt fölfegyverkezve s különben is mindkét csatában túlszámban voltak a császáriak. Basta kegyetlenül ölte-vágta őket s még foglyaival is brutálisan bánt. Kezébe került Németi Balázs, a vitéz hajduvezér. Basta lábánál fogva akasztatta föl s két óráig hagyta e kinos helyzetben. Azután kihallgatta s fejét vétette.[2] A győztes vezér folytatta az előnyomulást s a mozgalom fészkét, Kassát igyekezett hatalmába keriteni. Hadai már deczember 2-ikán a város alatt állottak, de a fővezér csak két nap mulva érkezett meg s 5-ikén fogott a város vivásához, melyet Sennyei Miklós, egykor éppen Basta hajdukapitánya védett. Olyan kárt tett az ostromlókban, hogy Basta még az nap éjjel megkezdte a visszavonulást Eperjes felé. A hajduk utána özönlöttek, a parasztság hozzájuk csatlakozott s űzte, verte a hátráló németséget, mely megtizedelve, rongyosan, éhezve érkezett Eperjes alá. Ezzel a hajduk immár a második nagy német sereget törték meg. A gyászhirek valóságos rémületbe ejtették Mátyás főherczeget. Azt irta Prágába, hogy Basta nehéz vereséget szenvedett s hollétét nem tudja senki.[3] Tényleg Eperjes alatt állt, de eleinte ez a város sem akarta befogadni. Utóbb a német polgárság megnyitotta ugyan kapuit, de Bastának szerződésileg köteleznie kellett magát, hogy az öt felső-magyarországi városnak a lutheránus vallás szabad gyakorlatát biztositja. E szerződést Kassa kivételével

[1] 1604 deczember 9-iki levele Mikónál, id. m. III. 323.

[2] 1604-iki jelentés a tört. bizottság masolatai közt.

[3] 1605 január 5-iki levele u. ott. Január 31-iki levelében irja, hogy a magyar parasztok sok idegen zsoldost leoltek. U. ott.

a többi városok elfogadták s ezzel, német érzelmeikhez hiven, legalább egy időre ismét elváltak a nemzeti ügytől. A vereség hatása alatt Mátyás főherczeg szintén szakitott eddigi engesztelhetetlen politikájával. Több felől ajánlották neki, tegyen próbát »türhető feltételek mellett« megegyezni Bocskayval. A főherczeg még 1604 végén országgyűlést akart tehát tartani; tervét Rudolf sem ellenezte s a rendeket 1605 január 6-ikára Pozsonyba össze is hivta. De csak kevesen jelentek meg; összesen öt vármegye, az alsó-magyarországi városok, nehány aulikus úr s a főpapság voltak jelen. Minthogy e közben Mátyás főherczeg a Basta seregének állapotáról is megnyugtatóbb értesitéseket vett, ujra felülkerekedett benne a harczvágy. Pozsonyban az országgyűlés meg sem tartatott s a megjelentek értekezleteiken szivesen belenyugodtak az udvar azon elhatározásába, hogy a mozgalom fegyverrel fojtassék el. Sőt a világi és egyházi urak, noha az előbbi országgyűléseken mindig a pusztitó idegen zsoldos had kivezetését sürgették, most maguk kérték a német hadak beküldését, mert saját személyük és jószágaik biztosságát féltették. Nagyon jól tudták, hogy ellentétben állanak a közvéleménynyel s őszintén kimondották, hogy nem rendelhetik el a személyes fölkelést, mert megeshetnék, hogy mig ők a lázadókkal harczolnak, saját jobbágyaik meg ő ellenük fognak fegyvert. Ez az aggodalom a királypárti tanácsosok és más urak minden iratában kifejezést nyert. Érezték mindnyáján, hogy a tömegek országszerte Bocskaytól várják üdvüket és hozzá fognak csatlakozni, mihelyt a körülmények engedik. Mindazáltal senki sem lépett az engesztelékenység utjára. Rudolfot a magyarországi hirek szörnyen felizgatták ugyan. Tényleg azonban csak annyiban hatottak reá, hogy még inkább elzárkózott a külvilág elől. Csakhogy izgatottsága hamar átszállott magára Prága városára, hol az elégedetlenség oly általános lett, hogy zendüléstől féltek s a kereskedők siettek áruikat és vagyonukat biztosságba helyezni. Itthon azonban a rémuralom rendszerét, a Basták és Belgiojosok, a Szu-

IL MASTRO
DI CAMPO
GENERALE
DI
GIORGIO BASTA
CONTE D'HVST.
Altre volte Generale per l'Imperatore nella Transiluania: & poi Luogotenente Generale per la Maestà sua,
Et per lo Serenissimo Arciduca Matthias degli Esserciti nell'Vngaria.
AL M. ILL. SIG. GIACOMO FAGNANI.
IN MILANO.
Appresso Gio. Batt. Bidelli. M. DC. XXV.
Con licenza de' Superiori.

Basta hadjárata történetének czimlapja.

hayak és Migazzik kormányát Bocskay hajdui már 1605 elején végleg halomra döntötték. A hol csak magyar sziv dobogott, messze külföldön is, örömöt és lelkesedést keltett az ország sorsának jobbrafordulása. Még Sziléziából is azzal üdvözölte egy oda hányatott magyar egyik kassai barátját:

Magyarország csillagát,
Láthassad szabadulását,
Kassának szép ujulását,
Ellenségünknek romlását.[1]

VIII. FEJEZET.

A fölkelés diadala.

Abban az időben, midőn a király hiveinek csekély tábora Pozsonyban tanácskozott, Bocskay hatalma már katonailag is szilárd alapokon nyugodott s aránylag az ország messze vidékeire terjedt ki. Hajduinak vitézségéhez a nép lelkesedése járult s a két tényező egyforma sikerrel terjeszté birodalmát. De maga sem pihent. Mindenfelé szétmentek buzdító felhivásai: »Serkenjen fel immár kegyelmetek is és tekintse nemzetségünknek sok időtől fogván súlyos igáját. Vegye eszében kegyelmetek minden szabadságunknak megromlását és hazánknak naponkint való pusztulását és vesse le nyakáról a kemény igát.«[2] Szózata gyujtó hatást tett, sikerei felbátoritották a népet. Sok helyen a lakosság maga fogott fegyvert s rá támadt a közelében levő németekre. Szatmár és Németi polgárai már 1604 deczemberben ostrom alá vették a várat s a benne levő német őrséget, melyet egy sereg oda menekült magyar támogatott, s erős harczok után a hajdúk támogatásával megadásra kényszeritették.[3] 1605 tavaszán a Kassa és Erdély közötti részekben alig egy pár vár volt még német kézen. Magának Bastának sem volt többé maradása a felvidéken. Ápril 7-ikén »pironkodva« távozott a hajduk korbácsütései alatt egészen megszelidült vezér, kinek fizetetlen csapatai nem akartak tovább harczolni.[4] Hogy a város a hajduk kezébe ne kerűljön, nagy nehezen rávett egy cseh ezredet, hogy Eperjesen maradjon s esküvel igérte, hogy öt havi hátralékos zsoldját egy bizonyos időre megküldi. A csehek nem adtak többé Basta szavára s csak úgy akartak maradni, ha a polgárság is

[1] 1605-ben irja Sziléziából Kassára Sárvári Márton, Báthory Zsigmond iródeákja, Figyelő, VII. 313.

[2] Szerémi, Emlékek Barsmegye hajdanából, 15.

[3] Egykorú leirás. M. Tört. Tár, XXII. 267–70.

[4] Ezt Melczer János ottani polgár irja egy igen érdekes levélben, melyben a város ez idobeli viszonyairól sok jellemzőt beszél el. Hadtört. Közl. 1896. 227–33. Mások szerint néhány nappal később indult el.

Bocskay Istvan.

(Egykorú metszet Ernst Lajos gyűjteményében.)

kezességet vállal. Ez megtörtént s Eperjes utóbb drágán fizette meg német rokonszenveit, mert Basta nem váltotta be szavát s a városnak kellett 60,000 frtot fizetni, de még mindig 30,000 frttal tartozott a zsoldosoknak. A hajduk csakhamar vivni kezdték Eperjest, valamint a többi felvidéki városokat, melyek hosszabb-rövidebb ellenállás után hódolatra is kényszerittettek s 1605 végén immár egész Felső-Magyarországon egyedül Tokaj és Várad volt német kézben.

E közben Erdély szintén végkép felszabadult az idegen járom alól. A király biztosai Szebenből a szászok s az oláh vajda segitségével megkisérlették ugyan az ellenállást. Bocskay Gyulafy Lászlót rendelte helytartójává s némi haddal küldte be, mely azonban megveretett. Mindazáltal Szeben kivételével a szászok is Bocskayhoz csatlakoztak, ki augusztusban megérkezett és Radul oláh vajdával szövetségre lépvén, a békét ismét visszaadta a sokat sanyargatott országnak. Ekkor mind a három nemzet fejedelmévé választotta Bocskayt, ki Rákóczy Zsigmondot nevezte ki kormányzóvá. Az ország nyugalmát a kétkulacsos Radul vajda zavarni szerette volna ugyan s »Bocskoros« István ellen bujtogatni kezdte a székelyeket. Rákóczy, a kormányzó azonban még idején neszét vette a dolognak s meghiúsitotta az üzelmeket.

Bocskaynak 1605 elején az volt a szándéka, hogy hajduival azonnal elárasztja Alsó-Magyarországot és mielőbb a gazdag örökös tartományokba helyezi át a harcztért. Ott egyrészt pénzügyi segélyforrásokat kivánt magának nyitni, másrészt rémületet akart kelteni, hogy az udvart békésebb politikára kényszeritse. A felvidéki urak késői csatlakozása következtében azonban e tervét csak részben valósithatta meg. A Dunán inneni föld meghóditását vitéz hajdukapitányára, Rhédey Ferenczre[1] bizta. Mezei hadainak fővezérévé nevezte ki, s Rhédey meghódoltatta Korponát, megkergette Kollonics német hadait, felgyujtotta Léva városát s elfoglalta Végles várát. A farsangon hajdui elözönlék Mátyusföldét, Nyitra és Trencsén megyék egy részét. Ápril 16-ikán felgyujtotta Beszterczebánya városát, azután Zólyomot vivta, mely meg is adta magát. Mikor Basta Eperjesről Pozsonyba kezdett hátrálni, Bocskay utasitotta Rhédeyt, hogy 7000 magyar és 4000 török haddal üldözőbe vegye. Ezt megtette ugyan, de nem harczolt meg Bastával, hanem Nyitra városát, utóbb (június 18-ikán) a várat, melyet Forgách püspök sokáig vitézül védett, valamint az erős Galgócz és Trencsén várakat hódoltatta, s május 4-ikén Nagy-Szombatot szállta meg. Pár hónap alatt ura lett az egész Alsó-Magyarország Dunán inneni részének Pozsonyig, sőt a Csallóköznek is, mig más csapatai Alsó-Ausztriába, Morvába, Sziléziába törtek. Basta nagyobb baj nélkül érkezett ugyan május 5-ikén[2] Pozsonyba, hol Bécsből erősitést kapott, a többek közt 1000 holsteini

[1] Életrajzát megirta Komáromy András: Hadtört. Közl. 1894.

[2] Király, A pozsonyi vám- és révjog.

lovast. De a hajduk valósággal e várhoz szegezték, ott folyton zaklatták, csipdesték s noha nem birták a várost megvenni, Bastának is lehetetlenné tették, hogy az ostromolt várakat fölmentse, melyek egymásután hódoltak meg. Május 28-ikán Rhédey már a nagyon erős Érsek-Újvárt kezdte vivni. A magyar had, mely főleg könnyű lovasból és hajduból állt, megfelelő tüzérség és ostromszer nélkül, a várvivásra sokkal kevésbbé volt alkalmas, mint a nyilt mezőn való harczra. Kellő felszerelés hiányában a nagy várakat, ha azokat elszánt őrség védte, rendszeres ostrommal nem tudta megvenni s nem is a rendes vivásra, hanem a körülzárolásra, a kiéheztetésre fektette a fősúlyt. Ez pedig hosszú időt, például Tokajnál és Váradnál jó másfél esztendőt igényelt. Érsekújvár ostroma szintén hónapokig elhúzódott. Vezetését később Rhédey Homonnay Bálintnak adta át, kihez nagyobb török had csatlakozott. A várbeli magyarok és németek vitézül ellenálltak s Érsekújvár nem is fegyverrel vétetett meg. Időközben a török a Bocskayval való megegyezés ellenére a maga kezére kezdett dolgozni és foglalást tenni. A vallonok eladták neki Visegrádot, mire Esztergomot kezdte vivni, honnan Öttingen német kapitány a magyarokat, kikben gyanakodott, kiküldte. Öttingen azonban elesett a harczban s Dampierre gróf lett utóda. De tisztei és altisztei az ellenséggel összeköttetésbe léptek, a számra igen tekintélyes őrséget felbujtották s a várat »inkább anyagi előnyök és pénz miatt, szabad akaratból«, október 3-ikán átadták Lolla Mohamed nagyvezérnek.[1] Esztergom török kézre jutása a magyarokat, valamint Mátyás főherczeget egyaránt megijeszté, mert azt egyikük sem akarta, hogy küzdelmüket a török aknázza ki s hatalmába keritse az ország főhelyeit. Minthogy pedig Érsekújvár ostromában nagyobb török sereg is részt vett, melyet az esetre, ha a vár fegyverrel vétetik meg, onnan eltávolitani nem lehetett volna, a főherczeggel titkos tárgyalások indittattak, hogy Érsekújvár a magyaroknak adja meg magát. Azon kötelezettséggel, hogy a magyarok bizonyos idő múlva visszabocsátják, a főherczeg csakugyan elrendelte a vár átadását, mi október 17-ikén megtörtént. Homonnay, noha a titkos alkuról semmit sem tudott, nagy nehezen ugyan, de mégis kizárta a várból a törököt.

A dunántúli magyarsághoz Bocskay még 1605 tavaszán felhivást intézett a csatlakozásra. Midőn Némethy Gergely vezetése alatt a hajduk megjelentek e vidéken, Sopron s nehány erősség kivételével az egész földet meghódoltatták, ámbár a Zrinyiek, Batthyányak, Draskovicsok a király pártján küzdöttek s hóditásaik egy részét visszavették a hajdúktól. A törökkel szaporodott hajduk azonban ellepték a szomszéd örökös tartományokat is. Ausztriában a Bécs közelében levő császári kerteket feldúlták. Stiriában olyan rémületet keltettek, hogy Mária főherczegné rokonaihoz, Miksa és Ferdinánd

[1] Hadt. Közl. 1893, 143—46. ismertetve van a tisztek ellen hozott haditörvényszéki itélet.

bajor herczegekhez fordult sürgős segélyért.[1] Támadásaik májusban kezdődtek, mikor 4000 hajdu tört be, elfoglalta Feistriz várát s elpusztitotta a szomszédos vidéket, május 27-ikén pedig Hohenbruckot több faluval fölperzselte, Feldbach ellen fordult, Fürstenfeld városát is elfoglalta s Burgau városát dúlta. A betörések egész éven át ismétlődtek s roppant pusztulást okoztak. Egyedül Fürstenfeld polgárai 27,121 forintra tették ez évi kárukat.[2]

Bocskay mindezt a fényes sikert »angyalai«-nak — igy nevezték magukat — köszönhette. Rendes szolgálatában csak 9252 hajdu állt. De ezenkivül volt még vagy 15—20,000 foglalkozás nélküli, mindenféle szökött, a háború dúlásai által lakóhelyéről elűzött jobbágy, szedett-vedett nép, kiket még a fejedelmi hajduság is le igyekezett rázni nyakáról,[3] noha sokszor kitűnő szolgálatot tettek neki s a nemzeti ügynek. De minden vitézségük mellett sem voltak eléggé fegyelmezve, fizetésük, ellátásuk nem szabályszerüen történt, sőt nagyobb részük egészen a zsákmányolásra volt utalva. Vitézségükkel csak féktelenségük állt egy szivonalon s roppantul dúlták ama vidékeket, a hol megjelentek, kivált a főpapok, s az ellenpárti urak jószágait. De mást sem kiméltek. Illésházyné irja róluk: »Bizony, hogy ők valahol voltak, megmutatták, hogy istennek ostori. Árvában nagy károkat tettek, Liptóságot is úgy hagyták, mint egy megszedett szőlőt.«[4] Bocskay igyekezett soraikba rendet hozni, rablásaiknak gátat emelni, sőt egyik legjelesebb vitézét, Lippai Balázst megölette, mert máskép nem birt vele, szilajságát máskép meg nem fékezhette. Ezzel azonban épen nem orvosolta a bajt, melyet addig, mig a háboru tartott, általában merő lehetetlenség volt megszűntetni. »Isten látja, — irta Bocskay ez ügyben — semminek okai nem vagyunk, mert ha lehetne, az egész hajduságot csak a magunk kebelében, vagy markunkba szoritanánk, hogy senkinek terhére ne volnának. De ilyen változás közönségesen soha kár nélkül nem lehet. Ha oly jó szél találkozott volna valahonnan, a ki hirünk nélkül a német császár erejét kifútta volna Magyarországból, talán úgy kár nélkül helyére tudtuk volna hitünknek s nemzetünknek szabadságát állitani. De hogy haddal kellett azokat innen kivernünk, akik minket rontottanak, kárral kellett annak meglenni, kit a következő jóért el kell mindnyájunknak szenvednünk.«[5]

Bocskaynak teljesen igaza volt, mert háborut nem lehetett viselni anélkül, hogy a harcztér szinhelyén lakók meg ne érezzék hatását. A katonának kenyér kellett s ha azok, a kikért harczoltak, nem gondoskodtak róla, úgy segitett magán, a hogy tudott, s a lakosságon élősködött. Bocskay

[1] 1605 május 30-iki levele. Stieve, Wittelsbacher Briefe, V. 90.

[2] Ilwof czikke: Mitth. der Vereins für Steiermark XXXII. A hivatalos felvétel szerint, mely a következő évben készült, 1605-ben felgyujtatott 1551 ház, megöletett vagy foglyúl esett 3513 ember, elhajtatott 5000 ló és 12,408 szarvasmarha.

[3] Károlyi, Magyar Országgy. Emlékek, XI: 222.

[4] 1606 ápril 28. Magyar Hölgyek Levelei. I.

[5] Október 15-iki levele. Szilágyi, Tört. Tár, 1878. 585.

mindent elkövetett ugyan, hogy emberségre, fegyelemre szoktassa a rakonczátlanokat. Viszont azonban csititotta, néha erélyesen megrótta az urakat és vármegyéket, kik örökösen panaszkodtak nála katonáira. Sőt egy izben azzal fenyegetőztek, hogy maguk támadnak a hajdukra. Bocskay megütközve felelte nekik, hogy bizony furcsa lenne, ha »szénájokért, szalmájokért s egy nehány tehenökért« arra a hadra támadnának, mely »hitökért s a törvények szabadságáért vív«.[1]

A baj kutfeje ekkor is ott volt, a hol régebben. A sereg kellő ellátásáról gondoskodni nem lehetett, mert nem álltak rendelkezésre a nagy háboru viseléséhez megkivántató pénzügyi segélyforrások. Katona volt elég, mert fegyvert fogott az egész nemzet. Ellenben hiányzott a pénz a katona eltartására. A rendek szavaztak ugyan adót Bocskaynak, de a befolyó összeg a szükségletet a legtávolabbról sem fedezte. A fejedelem a hiányt a sajátjából, a török szövetségestől kapott segélyből, mely azonban igen szerény lehetett, igyekezett fedezni.[2] De ez sem volt elég, s a roppant szükséglet kielégitésére ő is Rudolf-féle eszközökhöz kényszerült folyamodni. Lefoglalta ellenfelei, különösen a katholikus főpapok jószágait, s zálogba tételükkel segitett magán. E czimen valami 140,000 frtot fordithatott a háboru szükségleteire. További 38,000 frtot a jezsuiták kezén levő turóczi prépostság javainak elzálogositásával szerzett. Mindez azonban csak egy csöpp volt a tengerben. Kisebb-nagyobb jószágadományozásokkal egyenlitette ki tehát hiveinek, főleg a sereg tiszti karának, a hajduvezéreknek követeléseit. Ez adományokkal, melyek részben hű szolgálatokat jutalmaztak, részben adósságot törlesztettek, karöltve jártak a fejedelem nemesitései, mert csak nemes ember birhatott jószágot. Nemesitéseivel tömegesen jutalmazta Bocskay hű hajduit, a kiknek ezzel egyszersmind tűzhelyet, hajlékot adott. A régi nemesség azonban ellenszenvvel fogadta az új nemességet, noha maga számbelileg annyira leapadt, hogy már ez oknál fogva sem szolgálhatott többé a magyar államélet szilárd támaszául. Az ország, sőt a saját érdeke is megkivánta, hogy a tömegek befogadtassanak az alkotmány sánczaiba s az uralkodó osztályok ne csak új vérrel frissittessenek föl, hanem számbelileg is képessé tétessenek arra, hogy a nemesség túlsúlyát Magyarországban fentarthassák. A nemesség azonban máskép okoskodott s nem rajta mult, hogy a rendi reactio az új nemesekkel, a hajdukkal nem úgy bánt, mint Erdélyben a székelyekkel. Az urak a hajduban nem a szabadságharczost, hanem csak jószágaik kirablóját, vagyonuk megkárositóját látták s a hol tehették, kimutatták irántuk való ellenszenvüket. Ha tőlük függött volna a magyarság kardja, a hajduk ismét a király karjaiba hajtattak volna. De Bocskay elháritotta a veszedelmet, midőn 1605 deczember 1-én Kor-

[1] 1606 november 23-iki levele. Szilágyi, id. 624.

[2] Bocskaynak a szultán pénzbeli segélyt is igért s a fejedelem ismételve kérte, nyissa fel mérhetetlen kincstárát. Ez a kincstár azonban akkor már nagyon üres volt s ha Bocskay kapott is belőle valamit, az roppant kiadásaival nem állt arányban.

ponán kiadta hires kiváltságlevelét, melyen hajdu vitézeit, »a mi régi szabadságaink visszaadóit«, beillesztette a rendi alkotmány keretébe, mindazokat, kik 13, név szerint felsorolt hajdukapitány alatt álltak, személyenkint megnemesitette, s Kálló városát, Nánás, Dorog és Varjas pusztabirtokokat, Hadház, Vámos-Pércs, Sima és Vid részjószágokat nemesi joggal nekik adományozta.[1] Ezzel megkezdte a hajdu-kérdés megoldását, a »bizonytalan lakóhelyü«, a hontalan hajduk megtelepitését. 1606 június 29-ikén annak a 300 hajdunak, ki Kereki megvédésével a németek első támadását elháritotta róla, Kölesér puszta mezővárost, ugyanez év szeptember 2-ikán meg nyolcz, név szerint felsorolt hajdukapitány alatti vitézeinek adományozta Szoboszlót, szintén megnemesitve az ott megtelepedett hajdukat. Igy legalább részben megnyerte vérével kiérdemelt jutalmát az a had, mely a haza megmentésének főeszköze volt. E telepitéseknél erkölcsi szempontokon kivül Bocskayt nagy gazdasági és katonai érdekek vezették. A székelyek lebegtek előtte. A hajduságban Magyarországnak akart olyan elemet adni, mely, mint

Bocskay István aláirása.

Erdélyben a székelység, békében földjét műveli, háborúban pedig hatalmas haderőt állithat talpra. Erre azért is különös szükség volt, mert a nemesség száma rendkivül megfogyott s minden buzgalma mellett sem birta a honvédelem szertelenűl felszaporodott szükségleteit kielégiteni. A hajduság megnemesitése a nemzeti haderőt egyszerre tömegesen megszaporitotta s legalább számbelileg ismét hivatása magaslatára emelte. A mit Schwendi egykor más szellemben, a német uralom biztositására ajánlott, hogy Magyarországban nagy katonai gyarmatok alakittassanak, azt Bocskay a magyarság érdekében szerencsésen megvalósitotta. Műve túlélte alkotóját, s századokon át épp úgy a békés, mint a harczias munka egyik fontos eleme, a nemzeti polgárosodás jelentékeny tényezője lett.

A nemzeti védelem rendelkezésére álló haderőt a török szövetsége meglehetősen tarkává tette. Mikor Nagy-Szombat meghódolt Rhédey Ferencznek, ez kötelezte magát, hogy megvédi a várost »minden rendbeli hadakozó népeknek és seregeknek: törököknek, tatároknak, cserkeszeknek, kozákoknak,

[1] A kiváltságot magyarul közli Varga Geiza: Hajdumegye leirása, 5—10.

lengyeleknek, oláhoknak, ráczoknak, kúnoknak, oroszoknak és egyébféle minden nemzeteknek« kártétele ellen. De a főtényező minden harczban maga a magyar elem volt, s a nemzeti érzés általában a leghevesebben jutott a Bocskay-mozgalomban kitörésre. Az udvar a mozgalom okát természetesen nem a maga bűneiben, hanem csak az eretnekségben és a németek elleni gyűlöletben látta. A városi polgárság szintén azt hitte, hogy a magyarok a németet mind ki akarják irtani,[1] s egy ideig el is szakadtak a mozgalomtól. De nem a nemzetiségi szenvedély volt a mozgalom tulajdonképeni rugója s nem az nyomta reá a maga sajátos, jellemző bélyegét. »Valahol mi magyar a széles világon vagyon, egygyé kell lennie, és a németre kell támadnunk« — hirdette ugyan Rhédey Ferencz.[2] Csakhogy a »német nemzet« alatt nem a hazai németeket értette, kiket épen Bocskay szabadított fel Erdélyben s Magyarországban Belgiojoso és Basta rémuralma alól. Ez a »német nemzet« egyszerűen az idegen uralom volt s ezt a németséget Bocskay és hivei valóban »teljességgel kigyomlálni« igyekeztek az országból. A német uralmat megszüntetni s Magyarországot visszaadni a magyarságnak volt küzdelmük czélja, melyet sohasem tévesztettek szem elől. E német uralom magyar eszközeit, azokat a »korcs« magyarokat, a kik magánérdekből vagy felekezeti gyűlölségből az udvar köré sorakoztak, éppen úgy üldözték, mint magát az idegen uralmat. A német szót a magyarok akkor nem nemzetiségi, hanem politikai értelemben vették s csakhamar maguk szövetkeztek az örökös tartományok rendeivel a »német« uralom vagyis Rudolf király kormányrendszere ellen. Német volt mindenki, a ki e rendszert támogatta, s magyar mindenki, a ki ellene fordult. Bocskay nem is nézte senkinek felekezetét, származását, sőt multját sem s csakis e józan politikai felfogásával tudta az addig annyi vallásos, nemzeti és gazdasági ellentétektől széttépett társadalmat egyesiteni, és segélyével az országot a végromlástól megmenteni.

Három irányban kellett Bocskaynak azt a tényleges állást, melyet kardjával szerzett, a törvény és a jog szentesitésével ellátni. Hazája Erdély, szövetségese a török, s főtámasza a királyi Magyarország irányában. Erdélyben és a törökkel ez könnyen ment; a török elismerte Erdély fejedelmének, az erdélyiek pedig választásukkal ültették a fejedelmi székbe. A legkényesebb volt s legtovább is tartott ama viszony törvényes rendezése, mely Bocskay s Magyarország közt a háboru folyamán alakult. Egy félévnél tovább nyilt, rendezetlen maradt ez a kérdés. Bocskay Magyarországban is kezdettől fogva gyakorolta ugyan a fejedelmi jogokat, de csak a fegyver alapján. Ez azonban ingadozó alap volt, s Bocskaynak tisztáznia kellett viszonyát az ország és a magyar rendek irányában, mi azonban egyedül országgyűlésen történhetett. Csakhogy addig, mig

[1] Melczer id. levele. Hadt. Közl. 1894.

[2] Komáromy András, Rhédey életrajza: Hadt. Közl. 1894. 179.

az urak, legalább a felső-magyarországiak, nyiltan hozzá nem csatlakoztak, nem tarthatott országgyűlést, mert az urak nélkül a gyűlés a főhatalomra nézve jogszerű intézkedéseket nem tehetett volna. Végre Bocskay az urakat is megnyerte s beleegyezésükkel Szerencsre országgyűlést hirdetett. A gyűlés 1605 ápril második felében élénk érdeklődés mellett tartatott meg a szerencsi templomban. Egyesült a magyarság szine-java; ott volt Felső-Magyarország,

A szerencsi református templom.
(Rajzolta Cserna Károly.)

sőt a császári kézben levő Alsó-Magyarország egy része is. Erdélyből szintén sokan eljöttek, köztük Bethlen Gábor. E gyűlés illetékes volt a főhatalom kérdését rendezni s feladatát méltósággal, az ország érdekeinek megfelelően oldotta meg. Ápril 20-ikán nagy lelkesedéssel Bocskayt kiáltotta ki Magyarország »felséges« fejedelmévé, »hogy felséged vigyázása és kegyelmes szárnyai alatt örökös, csendes, boldog megmaradása lehessen elfogyott

nemzetünknek.[1] Az új fejedelem az ország szine előtt letevén az esküt, a gyűlés a német kézen levő Eperjes, Murány, Tokaj, Nagyvárad és Huszt körülzárolásáról intézkedett, s adót szavazott meg. Minthogy a régi polgárháborukban mindig előtérben állt az a kérdés, mi történjék a hűtlenek, az ellenpárthoz tartozók jószágaival, ezek elkobzása iránt a rendek szintén határoztak. Végül igen meleg hangú átiratban tudatták az erdélyiekkel, hogy ők is fejedelmükké választották Bocskayt, s ezzel a két ország, »e kevés magyar nemzet reliquái«, ismét egy testté vált. A szerencsi országgyűlés magyarul hozta törvényeit s Bocskay fejedelemsége idején a magyar nyelv a törvényhozásban s a diplomatiában természetes jogaiba helyeztetett.

Mindazáltal a szerencsi országgyűlés legterjedelmesebb irata latin nyelven készült, mert nem csupán a magyaroknak, hanem egész Európának szólt. A rendek a külföld összes nemzeteihez emlékiratot intéztek, melyben fegyverre kelésük okait és jogosultságát igazolták. A vérig sértett, agyonkinzott nemzet elkeseredésének zabolátlan, néha durva, nyers kifakadása

Bocskay István aranyérme.

ez az irat. Kiméletlen vádlevél az Rudolf király ellen, s ebben a szerencsi vádlevélben a két évtized óta minden nemesebb érzelmében ezerszer sértett nép jajszava és dühe rideg valójában nyilatkozik meg. Leálczázza a rémuralom egész rendszerét, részletesen felsorolja összes büneit s közvetlenül Rudolf személyét is a legkíméletlenebbül támadja meg. Rettenetes az a kép, melyet a szerencsi vádlevél Rudolf uralkodói egyéniségéről fest, de csupán annyiban igaztalan, hogy a király lelki betegségét nem veszi számba s minden szertelenségét tisztán erkölcsi romlottságára vezeti vissza. De nemcsak a királyra szoritkozik, hanem egyes tanácsosairól, a prágaiakról és a magyarokról is elmondja panaszait. »Kamarái élére állitotta — mondja róluk — a mészáros Szuhayt és Migazzit, a horvát parasztot, e vérebeket, kik kiszimatolják, hol van még valami elrablani való. Kiváltságra, kötelezvényre, végrendeletre ők nem adnak semmit s tőlük s a király önkényétől függ minden.« Föltárja a hivatalos fosztogatás, a vagyonelkobzás s az elnémetesités rendszerének egész mélységét. Hosszasan rajzolja a nép lelki

[1] Az ünnepi szónok beszédéből. A beszédet közli Károlyi, Magyar Országgy. Emlékek, XI.

szenvedéseit, a vallás elleni támadásokat, melyekkel
behatolt a templomokba, pedig az isten csak az alattv
lelke felett adott hatalmat az uralkodónak.[1]

Ez időtől, 1605 tavaszától fogva Bocskay a Ma
fejedelme czimét viselte. Csakhogy ekkor következett a f
mert karddal kellett a hangzatos czimnek elismerést és
Hű hajdui megtették ezt is. Maga még a nyáron
országba« — igy nevezte gúnyosan Illésházy — ment,
nailag biztositotta uralmát. Mikor onnan visszatért, e
útra készült. Lolla Mohamed török nagyvezér ismét
szultán ajándékainak átvétele és szövetségük ügyének
tárgyában személyesen a budai török táborba menjen
halasztotta e látogatást. De a nagyvezér késő őszszel
Bocskay nem térhetett ki a találkozás elől. Az udvar
időben tett kisérletet, hogy elvonja a törököt a magy
kössön vele. Főfontosságú politikai érdekekből is engedn
vezér hivásának, ámbár Bocskaynak kételyei támadtak
iránt s idejében intézkedett az esetre, ha a török
érné. Általában imponálóan akart föllépni s nagy ha
Legkiválóbb hiveit, Illésházyt és Homonnay Bálintot
vette, sőt tábori gyűlésre hivta az összes rendeket. D
hogy a nagyvezérhez viszi őket, mert oda aligha kis
csak egy részük jelent meg, mert sokan nem tudták,
tábora s nem csatlakoztak hozzá, hanem Korponán
delem 7000 főnyi lovas és gyalog had élén vonult n
Noha a sereg, mint egyik kisérője, Bocatius a jele
Bocskaynak is megmondotta, nem volt kellően felszerelv
benyomást keltett s nagyon tetszett a fejedelemnek, a tö
csodálkozással tölté el. November 11-ikén[2] ment vég
nagyvezér emlékezetes találkozása Pest alatt. Lolla M
fénynyel fogadta vendégét s udvariassága és jóakarat
mozta el. Első tanácskozásuk még délelőtt folyt, azut
kezett, csakhogy a magyaroknak nem izlett a török
keltek fel az asztaltól. Ebéd után Bocskay és kisére
sátrába ment. Ekkor a nagyvezér értékes kardot övez
jobb kezébe drágaköves királyi pálczát, baljába meg
pedig szépmivű koronát[3] tett. Ez utóbbi ajándék megl

[1] A már többször idézett irat czime: Magyarország panas
Egész terjedelmében közli Károlyi id. m. XI. 168—174.

[2] E látogatásról becses följegyzéseket hagytak reánk Bo
Adparatus), ki a nagyvezérhez kisérte a fejedelmet s Homonn
1839. V.), ki a találkozás idején a sereg fővezére volt.

[3] E koronáról l. Thallóczy Lajos: Arch. Értesitő. IV.

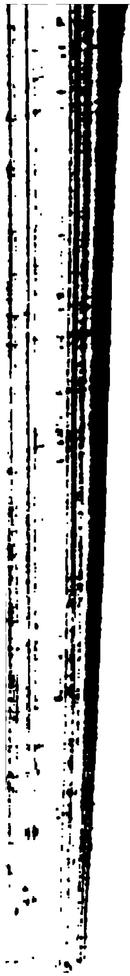

Az Athenaeum nyomása.

BOCSKAY ISTVÁN KORONÁJA.

(A bécsi udvari kincstárban.)

Az Athenaeum kiadása.

lepte meg a fejedelmet. Tüstént levette fejéről a koronát s a mellette álló Széchy Györgynek adta át, azt mondván, hogy a barátság jeléül szivesen fogadja, de nem tekinti a királyság jelvényének, mert Magyarországban senkinek sem szabad koronát viselni mindaddig, mig a koronás király él. A magyarok előtt külön is hangsúlyozta, hogy a koronát egyszerű ajándéknak tekinti, melynek elfogadásával nem akarja akár a nemzet, akár egyesek iogait sérteni. Erre áttértek a találkozás tulajdonképeni tárgyára, a

Ali Pecsevi krónikájának a Bocskay koronájára vonatkozó sorai.

szövetség kérdésére. Feltételei végleg megállapittattak és pedig a következőleg: A szerződő felek kölcsönösen támogatják egymást s csak együtt kötnek békét Rudolffal; a szultán tiz évre elengedi Magyarország és Erdély egész hűbéradóját, ellenben a fejedelem Lippa és Jenő várakat, melyeket Báthory Zsigmond elfoglalt, visszaadja a töröknek. Mikor a magyarok távoztak, a török tábor »éljen a magyar király« kiáltással búcsúzott el Bocskaytól.[1]

[1] Bocatius, id. h. Bocatius életrajzát megirta Tóth László a kassai prem. főgymn. 1884/85. évi értesitőjében.

Másnap, november 12-ikén »nagy vigan« vonúlt el Pest alól a fejedelem s Váczon találta az erdélyieket, kik szintén koronával tisztelték meg. A török szövetséget megszilárditva, a két korona birtokában indult november 14-ikén Bocskay a maga területére. Korponára igyekezett, hol a tábori gyűlés helyett országgyűlést akart tartani, még pedig a legnehezebb, a legkényesebb kérdés megoldása czéliából. A magyarokkal, az erdélyiekkel, a törökkel már rendezte ügyét. Most a Rudolf király és az ország közötti mélységes örvény áthidalását, a korona és nemzet kibékitését akarta megkisérteni. Sohasem téveszté szem elől, régóta előkészité e munkát s most két korona birtokában sem volt szándéka abban hagyni. Nem arra a fényes, drágaköves ékszerre, melylyel a szultán és az erdélyiek megtisztelték, hanem arra az erkölcsi koronára áhitozott, hogy királya és nemzete viszonyát ismét törvényes, ismét egészséges alapokra fektesse.

IX. FEJEZET.

Kiegyezési tárgyalások.

»Nincs oly hosszu háboru, melynek vége nem a béke lenne«, mondotta Bocskay.[1] Kétségkivül már akkor megvoltak a maga nézetei fölkelése végczéljairól, midőn az erőszak és önkény őt, a törvényesség emberét, a forradalomba hajtotta. »Hitünk és törvényeinkben megromlott szabadságunkért« huzta ki kardját hüvelyéből, de soha sem téveszté szem elől a koronával való méltányos, békés megegyezés lehetőségét. Sőt egyenesen csak azért harczolt, hogy a királylyal megbéküljön nem csupán a maga, hanem egész nemzete számára biztositva a politikai és vallásszabadságot. A sors sokféle változandóságai, ismételt csalódás és keserűség, az udvar rossz indulata és ármányai közepett huszonhét havi emlékezetes tevékenységében mindig világosan kidomborodik a kiegyezés reménye és óhaja. Egyéni hajlamai és érdekei, multja és személyes összeköttetései, mind a békés megegyezés utjaira terelték. Fontos politikai tekintetetek szintén a békét sugallták. Magyarország és Erdély annyira elpusztult, elnéptelenedett, elszegényedett, hogy török támogatás nélkül általában nem boldogulhatott. A török pedig drágán fizettette meg segélyét, s mig németek és magyarok egymás haját tépték, a török nemcsak rabolt, pusztitott, hanem értékes hóditásokkal kerekitette ki a maga területét. Ezt pedig a magyarság rovására tette, s nem Bécset vagy az örökös tartományokat hódoltatta. A »két tar« közt egyedül a magyarok »voltak hajasok« s különben sem látszott lehetetlennek, hogy a két császár titokban kibékül s a magyarok üstökét közös erővel tépi

[1] 1606 október 25-iki levele. Tört. Tár, 1891. 583.

meg. Az udvar ezt tényleg többször megkisérté, s főleg diplomatiája ügyetlenségének köszönhető, hogy igyekezetei meghiusultak. Igy a török szövetség kiállta a tüzpróbát s Bocskay körében megfontolták azt az eshetőséget is, hogy a porta segélyével Magyarország teljesen szakit a Habsburgokkal. De ekkor fölmerült a kérdés: honnan veszi a kirabolt, elszegényedett ország az állami önállóság fenntartásához szükséges pénzbeli segélyeszközöket? Miből tartja el a végvárakat és őrségeit, s a mezei hadat? »A szegény ember siralmából, prédából? Mi magunk megemésztjük magunkat«, volt a kérdésre a lesujtó felelet.[1]

Bocskay államférfiui szelleme mind e lehetőségeket alaposan átgondolta, meghányta-vetette s az eredmény, melyre jutott, még inkább megszilárditotta amaz eredeti véleményében, hogy az összes lehetőségek közt az uralkodó családdal való békés megegyezés nyujtja a legtöbb előnyt a magyarságnak. Sohasem volt loyalisabb forradalmár, mint ő; sohasem volt igazoltabb fölkelés, mint az övé, és sohasem ragaszkodott mozgalom a háboru által fölzaklatott szenvedélyek közepette is oly következetesen a törvényes megoldáshoz, a békés kiegyezéshez, mint az övé. A tömegekben forrongtak ugyan elszakadási eszmék, s fölmerült bennük a gondolat, hogy német király egyáltalán nem kell. De az összes vezéremberek osztozkodtak Bocskay kiegyezési hajlamaiban. Legelől állt köztük nemcsak korra, hanem tehetségre és tapasztalatra, vagyonra és tekintélyre Illésházy István, a királyi önkényuralom egyik legszánalmasabb áldozata, ki méltán kiálthatott fel: »kin tett császár nagyobb kárt, nagyobb gyalázatot, mint énrajtam?«[2] De mihelyt haza tért, ő lett Bocskay kiegyezési törekvéseinek leghivebb, legbuzgóbb támogatója. Csakhogy mindketten olyan kiegyezést akartak, mely gyökeresen véget vet az utóbbi évek rémuralmának s Magyarországot a magyaroknak adja vissza. E tekintetben tisztában voltak terveikkel; volt határozott tervezetük s ez magában foglalta azt a minimumot, melyet katonai sikereik közepette sem emeltek, melyből azonban a legkedvezőtlenebb viszonyok közt sem akartak engedni. A nemzet szükségleteiből meritették kivánságaikat s e nemzeti követelésektől semmiféle melléktekintet, magánérdek vagy csábitás sem terelte el őket. Mikor Bocskay meghallotta, hogy az udvar Náprágy püspököt s Forgách Zsigmondot akarja hozzá küldeni, hogy az ő magánsérelmeire nézve megegyezzenek vele, azt irta nekik, hogy, ha csupán ő vele akarnak egyezkedni, el se fáradjanak, mert nem róla, hanem az országról van szó.[3]

Minthogy Bocskay kezdettől fogva békét akart, már első sikerei után megindultak bizonyos kiegyezési kisérletek. Az akkor még német-párti Csáky István és Rákóczy Zsigmond arra ösztönözték Bastát, hogy érintkezést keressen Bocskayval. Megbizásából maguk mentek Kassára, hol

[1] Ezt Illésházy felelte, de Bocskay is igy gondolkodott.
[2] 1606 május 24-iki levele. Szilágyi, Tört. Tár, 1878.
[3] 1605 márczius 27-iki levele. Thaly, id. h. 77.

szivesen fogadták őket. Bocskay kijelenté, hogy fegyverrel kergették a felkelésbe, s hogy »mostan is nincsen is neki más fejedelme, hanem ő felsége császár urunk.« Kész volt letenni a fegyvert, ha a király átengedi neki Erdélyt, a magyaroknak meg vallási és politikai szabadságot biztosit.[1] De Basta, mihelyt Rákóczy és Csáky Erdélyt csak emlitették, félbeszakitotta beszédjüket s azt mondta, hogy másnap fegyverrel indul Bocskay ellen. Azért volt oly rideg, mert tudta, hogy Prágában lényegesebb engedményekről hallani sem akarnak. Ott a nuntius mindent megtett, hogy Rudolf a vallásügy terén egy hajszálnyit se engedjen, s a király azt az egyességet sem akarta megerősiteni, melyre Basta a felvidéki városokkal lépett, s melyben az ágostai hitvallás szabad gyakorlatát biztositotta nekik. Az egyezséggel szemben Himmelreich magyar titkár nézete győzött, ki felhozta, hogy a magyar törvény szerint az eretnekeket tüzzel-vassal kell irtani. Az udvar e hangulata mellett békéről szó sem lehetett, habár a béke ekkor természetesen még sokkal csekélyebb áldozatba került volna. Hogy megpuhitsa konok ellenfeleit, Bocskay neki bocsátotta hajduit az országnak s az örökös tartományoknak. Mátyás főherczeg teljesen képtelen volt a demoralisált császári sereggel, mely egyáltalán nem akart harczolni,[2] a hajduk győzelmi és pusztitó utjának határt szabni. Minduntalan Prágába fordult ugyan pénzért, hogy a sereget fizethesse, ott azonban hasztalan kopogtatott. Viszonya császári bátyjával egyre inkább elmérgesedett s a főherczeg Linzbe hivta össze a rokonságot, hogy a fenyegető veszélyekkel szemben családi tanácsot tartsanak. Kivüle még három főherczeg jelent ott meg, honnan mind a négyen Prágába mentek (1605 május havában), s felkérték a királyt, hogy tekintve országai komoly helyzetét, magánpénztárából adjon pénzt a hadsereg számára, a magyar ügyek vezetését pedig Mátyás főherczegnek engedje át s általában rendezze a trónöröklés ügyét. Rudolf hidegen fogadta a tolakodó rokonságot, pénzt nem adott, s hogy az örökösödés tárgyában se kelljen határoznia, ugy tett, mintha házasodni készülne. A főherczegek csupán annyit tudtak elérni, hogy a császár Bocskay győzelmeinek nyomása alatt felhatalmazta Mátyás főherczeget, hogy a magyarokkal tárgyalásba lépjen.

Ugyanakkor Bocskayt nem a kénytelenség, hanem épen kedvező helyzete birta rá, hogy megkisértse a kiegyezést. A királypárti Thurzó Györgyöt hivta föl a közvetitésre. Ez az ügyet bejelentette Mátyás főherczegnek, kinek felhatalmazásával utóbb Kassára indult. Ugyanekkor Forgách Zsigmond és Pogrányi Benedek a király részéről szintén Kassára küldettek. Saját követei sem igen lelkesedtek Rudolfért. Azt mondták róla, hogy holt beteg, »minden képéből kikelt« s nemcsak várták, hanem óhajtották halálát. »Vigye, — mondották — az uristen az ő szent országába, mentse meg a sok jámbort tirannusságától«.[3] Körülbelől egy időben két

[1] Csáky István 1605 január 29-iki levele. Szilágyi, Tört. Tár, 1878. 827.
[2] Mátyás főherczeg 1605-iki levele a mainzi választóhoz. Hadt. Közl. 1893.
[3] Illésházy közli e nyilatkozatokat június 19-iki levelében. Szilágyi, id. h.

követség érkezett tehát Bocskayhoz.[1] Előbb (július 1-én) Forgách és Pogrányi, harmadnap pedig Thurzó György jött meg Dersffy Miklós, Thurzó Miklós és Dóczy István kiséretében. A három kisérő csakhamar Bocskay pártjára állt, — az előre küldött Nyáry Pál már előbb megtette — de Thurzó György ridegen visszautasitott minden kisértést, azt mondván, hogy a császár kezében van, mert jószágai Morva és Szilézia határain fekszenek, s igy a németek mindig elpusztithatják azokat. A követek valami két hétig időztek a fejedelem udvarában s egyenkint, valamint együttessen több izben értekeztek vele. A két követség egyikének sem az volt a czélja, hogy békét kössön. Tájékozódni akart a helyzetről, hiteles értesülést óhajtott szerezni Bocskay békeföltételeiről. Ezeket meg is kapták, mert ez időben Bocskay már nemcsak általános körvonalaiban, hanem legapróbb részleteiben is megállapitotta politikai programmját. Közölve azt a követekkel, a fejedelem először Thurzót bocsátotta haza, a királyi követeket pedig magánál tartotta, hogy ujabb sikereinek szemtanui legyenek. Július 17-ikén ugyanis kedvező hirekkel megjött portai követe, Lengyelországból pedig Illésházy István, mi nagy örömet keltett. Két nappal később azután a fejedelem elbocsátotta Forgáchot és Pogrányit is, kik Thurzóval együtt irásban terjesztették elő a főherczegnek jelentésüket, valamint a fejedelem békeföltételeit, melegen ajánlva azok elfogadását. A kassai értekezlet után az udvar megtudta tehát, mit akar Bocskay s minő feltételek mellett kész a királylyal megegyezni. Ezzel hivatalos alakban föl volt vetve a kiegyezés kérdése s épen ebben rejlik a kassai értekezlet fontossága.

Rudolf, Mátyás és Bocskay.
(Egykorú metszet Ernst Lajos gyűjteményében.)

Bocskay különböző nagy nemzeti érdekekért harczolt és kiegyezési tervében egyikről sem feledkezett meg. Kivánságait 15 pontba foglalta. Ezek közt legelől állt a vallásszabadság a két protestáns felekezet számára.

[1] Fraknói Vilmos (Győri Tört. Füzetek, III. és IV.), Ráth Károly (Századok 1867.) és Károlyi Árpád, (Magyar Országgy. Emlékek, XI.) bővebben foglalkoznak az udvar s a fejedelem közti különböző tárgyalásokkal.

E főkövetelésből kifolyólag kivánta a lutheránusok elégetéséről szóló, valamint a hirhedt huszonkettedik czikkely semmisnek nyilvánitását, a katholikus püspökök számának csökkentését, világi ügyekből és tisztségekből való kizárását, a püspöki szentszékek eltörlését, mint Erdélyben rég történt, vagy legalább a protestánsok felszabaditását joghatóságuk alól, a jezsuiták kitiltását, az adomány-levelekből azon záradék kihagyását, hogy az adományos jószágairól a protestáns papokat és vallást kiűzni tartozik, mely záradék az utóbbi időben jött divatba. Bocskay a két protestáns vallásnak nemcsak egyszerű recipiálását akarta tehát. Oda törekedett, hogy a régi állam ridegen katholikus jellege az új viszonyoknak megfelelően módosittassék. Igy akarta valósággá tenni a vallásszabadságot, mely azután is holt betű marad, ha a katholikus egyház szükségleteinek berendezett középkori állam, maga is egy gót dóm, mely egyetlen felekezet számára épült, az új felekezetek részére biztositott egyenjoguságnak, a változott viszonyoknak megfelelően át nem épittetik, a katholikus főpapság hatalma pedig hiveinek tényleges számával öszhangba nem hozatik, vagyis az új helyzetnek meg felelően nem korlátoltatik.

De Bocskay nemcsak a protestánsok vallásszabadságáért, hanem a magyar állam önállóságáért is küzdött. Azért rántott kardot, hogy visszaadja az országot a magyaroknak s felmentse őket az idegen uralom alól. Erre is megvoltak a maga tervei. Helyre akarta állitani a régi magyar kormányzatot, a nemzeti királyok összes hatóságait törvényeinkben megszabott jogkörük teljességével. Kiegyezési tervében világosan megrajzolta, minőnek akarja a jövőben Magyarország kormányzatát. Azt kivánta, hogy élén a nádor álljon, »mert mind eleitől fogván ebből állott az ország tökéletes állapotja«. A nádor választás útján nyerje tisztét s azt a jogkört gyakorolja, melyet régi törvényeink kijelöltek számára. Sőt Bocskay ki akarta tágitani jogkörét, azzal, hogy az országgyűlésen is a nádor képviselje a királyt, mikor ez személyesen nincs jelen. A kamarák, »minden gonoszság kútfeje«, »romlásunk főfészke« eltörültessenek, s a pénzügyeket, mint nemzeti királyaink alatt, kincstartó kezelje. Az összes magyar katonai, pénzügyi, közigazgatási állások kizárólag magyarokra (még a honfiusitottak is harmadiziglen mellőzendők) bizassanak, a király magyar ügyekben kizárólag magyarok tanácsával éljen, s a véghelyekben szintén csupa magyar kapitányokat és őrségeket tartson. A lelkiismeret ügyeiben a három felekezet egyenjogusitása, a közjogiakban a magyar uralom teljes visszaállitása volt Bocskay politikai tervezete. E mellett más, amazokhoz képest másodrendű kivánságokat is emelt, melyek fölkelésével álltak kapcsolatban vagy annak folyományai voltak. Első sorban az összes hűtlenségi pöröknek országgyűlésen való felülvizsgálatát s a jogtalanul elkobzott javak visszaadását követelte. Kivánt továbbá általános amnestiát, s azt, hogy a mit ő, mint fejedelem, időközben hiveiért tett, vagyis birtokadományait és nemesitéseit, a király megerősitse. Végül, hogy a békekötés után zavartalanul

elbocsáthassa hadait, számukra két havi zsoldot kért. Nem ugyan békeföltételeiben, de szóban elmondotta azt is a követeknek, mit akar saját maga részére. Magának kivánta az erdélyi fejedelemséget s a Tiszáig terjedő magyar részeket Várad, Szatmár és Kálló várakkal együtt, vagyis azt a területet, mely ekkor nemcsak kezén volt, hanem fejedelmének is elismerte. Erdély számára későbbre is biztositani óhajtotta a szabad fejedelemválasztást, de úgy, hogy az ország a szent korona főhatósága alatt maradjon. Erdély területi megnagyobbitását Bocskay és vele a magyarok Magyarország biztositása érdekében múlhatatlanul szükségesnek tartották. A közvélemény át volt a tudattól hatva, hogy »mig Erdélyben fejedelem vala, nem mernek vala a németek úgy dühösködni a magyarokon«.[1] De nemcsak a német, hanem a török ellen is Erdélytől várták a magyarok támaszt és oltalmat. Úgy akarták a három részre oszlott ország érdekeit megóvni, hogy a török és német közt Erdély tartsa fenn az egyensúlyt. De, hogy ezt tehesse, erejét gyarapitania kellett a tiszai részek odacsatolásával. Ez eszmét már Miksa főherczeg fölvetette, mikor arról volt szó, hogy Báthory Zsigmond lemondása után ő vegye át az ország kormányát. Végül Bocskay a kiegyezés megtartására nézve külön kezességeket is kivánt. Erdély megnagyobbitása lényegileg szintén e kezességek közé sorolható. Ilyen kezesség volt továbbá azon kivánsága, hogy a király ugyanakkor, mikor a magyarokkal megegyezik, békét kössön a szultánnal. Maga ajánlkozott közvetitőnek s igérte, hogy létrehozza a két császár közt a békét akár a tényleges birtokállomány alapján, akár pedig úgy, hogy mindkét fél kölcsönösen kicseréli s visszaadja a háborúban tett foglalásait. Minthogy Esztergom ekkor még a királyé volt, késznek nyilatkozott kieszközölni, hogy a várért, melyet a szultán Buda biztositására minden áron vissza akart szerezni, a török Egert, vagy Kanizsát adja cserébe. »Ezek az én, s az egész magyar nemzetségnek kivánsági, kiket, ha az egész keresztyénségnek censurája alá vettet és bocsátja is ő felsége, nem itélhetik olyanoknak lenni, kikben ő felsége a keresztyénségnek romlásával valami akadályt lelhessen.«[2] Csakugyan, a bölcs mérséklet sugallta mindnyájukat. Vagy olyanok voltak, melyekre a királyt, — s ezt Bocskay joggal emelte ki, — koronázási esküje úgy is kötelezte, vagy benn voltak régi törvényeinkben, vagy az új viszonyokból természetszerűen és elengedhetetlenül következtek.

Bocskay István fejedelmi pecsétje.

Ezzel formaszerűen föl volt vetve a magyar kiegyezés kérdése s mindazok értesülhettek a felkelők feltételeiről, a kik az ügy iránt érdeklődtek.

[1] Illésházy ezt még Lengyelországból irta 1605 június 19-ikén. Szilágyi, id. h.
[2] Károlyi, Magyar Országgy. Emlékek, XI. 444—5.

llyenek pedig sokan voltak s az európai cabinetek majdnem mind több-kevesebb nyomatékkal befolytak a tárgyalások menetére. Az ügy élénk nemzetközi actióra adott alkalmat s Magyarország ismét a legnagyobb mértékben foglalkoztatta az európai diplomatiát. Első sorban természetesen minden attól függött, minő állást foglal el a békefeltételek iránt a bécsi és prágai udvar, mely követeivel kereste föl a fejedelmet? Mindkét udvar az új helyzetben is természetesen a régi maradt s az apró emberek, kik ott irányt adtak, a maguk kicsinyes, önző, gyűlölködő szempontjából itélték meg az ügyet. Bocskay feltételeit szerteleneknek, sőt »szemtelenek«-nek találták, noha a fejedelem már akkor kifejezte hajlandóságát, hogy a részletekben további engedményeket tesz. Az udvar e hangulatát a katholikus hatalmak képviselői mindenképen ápolni igyekeztek, ámbár éppen Rómában elismerték a békés kiegyezés előnyeit, sőt szükségét. De a vallásügy miatt ott is szivesebben látták volna, ha Rudolf a lázadó magyarokat fegyverrel veri le. A királyban meg is volt a hajlandóság, de hiányoztak a szükséges pénzbeli és katonai segélyeszközök, másrészt meg Bocskay folyton újabb hódításokat tett. A kényszerhelyzetben a magyar tanácsosok azt mondották, hogy ki kell egyezni, bármi terhesek a feltételek. Sőt épen a protestáns Thurzó György figyelmeztette Mátyás főherczeget, hogy adjon meg mindent, hisz idővel majd csak »vissza lehet csinálni« a dolgot, meg lehet változtatni, enyhiteni a nehéz feltételeket.[1] Mátyás főherczeg rálépett tehát a Bocskay által megjelölt alapra, s két biztosával olyan választ küldött neki, mely még jó messze állt ugyan a fejedelem követeléseitől, de kétségkivül némi engedményt is tartalmazott. Rudolf szintén beleegyezett a tárgyalások folytatásába, mert időközben erős mozgalom indult meg a magyarok érdekében a németországi protestánsok közt. Egy részük Rudolf útján, más részük ellenben közvetlenül a maga kezébe akarta venni a béketügyet, mely — mint mondották — épp úgy érdekli a német birodalmat, mint a császárt. Ez Prágában megtette hatását s hogy elejét vegyék a német beavatkozásnak, nem ellenezték a Bocskayval való közvetlen tárgyalást. Még a spanyol király is a kiegyezést ajánlotta, s minthogy időközben a török Esztergomot megvívta, Érsekujvárt pedig fenyegette, Rudolf októberben teljes és korlátlan felhatalmazást adott Mátyás főherczegnek a kiegyezés ügyében. Bocskayt és tanácsosait az időközben aratott sikerek nem kapatták el, ők ezután is megmaradtak bölcs mérsékletükben, mire közös egyetértéssel Korponát jelölték ki a további tárgyalások szinhelyéül, hol a fejedelem a nagyvezér táborából visszatérve, országgyűlést tartott. A gyűlés igen népes volt s a dunántúli vármegyék és urak kivételével az egész ország képviseltette magát. Még megnyitása előtt (november 19-ikén) megérkezett Mátyás főherczeg békebiztosa, Forgách Zsigmond s megkezdődtek az eszmecserék, mert a fejedelem a maga feltételeit s a főherczeg ajánlatait a rendek

[1] Károlyi, id. m. XI. 206.

elé terjesztette, kik több napon át pontról pontra tárgyalták azokat. A gyűlés, mely a korponai nagy templomban tartotta üléseit, örök emlékezetű nemzeti történetünkben, mert a magyarság legéletbevágóbb ügyeiről tanácskozott. A lét vagy a nem-lét kérdése volt fölvetve s a határozatok, melyek hozattak, mély belátásról, bölcseségről és egészséges politikai érzékről tanuskodnak. Meghozataluk azonban nem ment erős küzdelmek nélkül, mert a gyűlésen mindenféle párt, mindenféle nézet, politikai, gazdasági és socialis törekvés képviselve volt. A nagy többség azonban lelkesülten sorakozott a Bocskay programmja köré. Minden lényeges pontját változatlanul magáévá tette s csak mellékes ügyekben emelt új kivánságokat. A túlzottak zajos követeléseivel szemben ez a nemzeti párt rendületlenűl kitartott Bocskay mellett s politikáját a következő szép szavakban fejezte ki: »Mire való lenne a szabadság, ha országunk nem leszen hozzá«. Volt azonban erős ellenzék is, mely esetleg Rudolf letételére s Mátyás főherczeg királylyá választására gondolt, sőt egyesek a Habsburg-háztól való egyszerű elszakadást hangoztatták. Ez az akkori szélső, függetlenségi párt, főleg kassai polgárokból, Erdélyből s egyes felvidéki nemesekből ujonczozta magát. A hajduság szintén vele rokonszenvezett s éppen ez adott a pártnak jelentőséget. A hajduk Bocskayt akarták magyar királynak s azt mondották, hogy nekik nem kell kibékülés a némettel. Mintegy három emberöltőn át, a Habsburg-uralom kezdete óta, szörnyű csapások sújtották a tömeget, s tették benne meggyőződéssé a nézetet, hogy idegen királytól hasztalan várja helyzetének javulását. Méltán kérdezhette, mi lesz ő vele, ha a régi uralom vissza állittatik, az az uralom, mely nem adott neki helyet e hazában, mely földönfutóvá tette, koldusbotra juttatta. A tömeg természetesen más szempontból nézte a kiegyezést, mint az urak és birtokos nemesek, mert őneki létele forgott koczkán. Nem is nyugodott mindaddig, mig saját jövőjére nézve külön kezességeket nem kapott, s csak mikor ez megtörtént, mikor a fejedelem ez időbeli kiváltságleveleivel a hontalanok legalább egy részének hazát és tűzhelyet adott, kezdtek lecsöndesedni s a kiegyezésbe beletörődni.

Forgách Zsigmond aláírása.

Mig Korponán Forgách Zsigmond és a rendek pontról pontra végig vitatták Bocskay ismert feltételeit s Mátyás főherczeg válaszát, e tárgyalásokkal párhuzamosan hatalmas diplomatiai hadjárat folyt Prágában Rudolf királynál, Bécsben pedig Mátyás főherczegnél főleg a pápa s a spanyol király részéről. Mindegyik roppant összegekkel támogatta a királyt a hosszu háboruban. E mellett a spanyol udvarhoz a legközelebbi rokonság, a katholikus egyház fejéhez meg a vallás kapcsai fűzték. Akarva, nem akarva, számba kellett tehát vennie óhajaikat s különösen a pápára kellett figyelemmel

lennie, a ki személyesen beavatkozott. Sajátkezü levelet intézett Rudolfhoz a magyar kiegyezés ügyében. A pápa nem bánta, ha politikai téren Rudolf bármennyi engedményt tesz a magyaroknak, de a vallásügyben a leghatározottabban ellenzett minden ujitást. Követe utján egyenesen értésére adta Rudolfnak, hogy ha e téren enged, nemcsak nem segiti többé a török ellen, hanem megakadályozza, hogy más katholikus hatalmak segitsék, sőt magát és országait egyházi átokkal fogja sujtani. Rudolf viszont, éppen ellenkezőleg, kevésbbé ellenezte Bocskay kivánságainak vallásügyi, mint inkább politikai részét s tanácsosai közül többen hasonló véleményben voltak, ámbár látszólag ők is a vallást tolták előtérbe. Ellenben Mátyás főherczeg, ki az alku megkötésére fel volt hatalmazva, kevésbbé állt szélső befolyások alatt. Egyes tanácsosai a vallásügyben is engedményeket ajánlottak s elismerték Bocskay feltételeinek mérsékelt voltát. Mások, köztük Mátyás bizalmasa, Khlesl püspök, úgy fogták fel a helyzetet, hogy meg kell alkudni a körülményekkel, vagyis le kell alkudni Bocskay feltételeiből annyit, a mennyit lehet, a többit meg kell adni, habár azzal az erkölcsi fenntartással, hogy változván a viszonyok, a kiegyezés terhes feltételeit is módositani lehet. Hogy Bécsben akkor lett volna csak egy ember is, a ki őszintén óhajtotta a magyar kiegyezést, a magyarság és a protestantismus megszilárdulását, Magyarország felszabaditását az idegen uralom alól, az éppen nem valószinü. Még azok is, kik a kényszerhelyzetben békülékenyebbek voltak, csak lassan, lépésről lépésre, húzva-halasztva akartak minden egyes engedményt megadni. A legkevésbbé azonban Rudolf király tudta, hogy mit cselekedjék. Bizalmatlan volt Mátyás főherczeg iránt, félt Bocskay hatalmától, a pápa egyházi átokkal, a spanyol király neheztelésével ijesztgette. Nem csoda tehát, hogy egészen elvesztette fejét s a legképtelenebb tervekkel foglalkozott. Egyszer Báthory Zsigmondot akarta Erdélyben Bocskay ellen kijátszani, máskor meg fölmerült körében az eszme, hogy Bocskayt a békeügyben személyesen Prágába hivja meg. Csalást, hamisságot látott mindenben.[1] Ilyen hangulatban találta Mátyás főherczeg, ki Miksa és Ferdinánd főherczegekkel deczemberben ujra fölkereste s a magyar kérdésben emlékiratot adott át neki.

De bármi nehezére esett, az udvarnak végre határoznia kellett, mert a helyzet a királyra Magyarországban egyre válságosabbá fejlődött. Még a pápa sem zárkózhatott el többé a vallásügyi engedmények szüksége elől, s belenyugodott, hogy a két protestáns felekezet, mint eddig, bizonyos türelemben részesüljön, s a vallásügy végleges rendezése egy későbbi országgyűlésre maradjon. Ez azt jelentette, hogy a fegyverben álló nemzet előtt abbanhagyják ugyan a vallásüldözést, de majd később, ha a nép leteszi a fegyvert, elülről kezdik a dolgot. Milyen kevéssé őszintén akarta az udvar még ekkor is a kiegyezést, azt a törökkel szemben követett politikája jelezte. A török kérdésben Rudolf is mást akart, Mátyás is mást, de egyik

[1] Mindezekről 1605 október 10-, november 2-, deczember 12- és 19-iki jelentések a tört. bizottság másolatai közt.

Báthory Zsigmond.

(Sadeler Egyed metszete 1607-ből.)

sem azt, a mit a magyarok kivántak. Rudolf a magyar kiegyezés után tovább akarta folytatni a török háborút, s ebben támogatták hadvezérei, kiket akkor Európaszerte úgy itéltek meg, hogy a török háborukban meggazdagodásuk az egyedüli czél, mely szemük előtt lebeg. Ezuttal azonban a spanyol politika is egy kézre dolgozott a prágai háboru-párttal, s mint a vallásügyben a spanyol követ a nuntiust, úgy meg a török kérdésben, a béke ügyében ez a spanyol követet támogatta. Még Velenczének is az volt az érdeke, hogy a török béke ne létesüljön és Rudolf állandóan a törökkel legyen elfoglalva. Éppen akkor érkezvén nagyitott hirek a vereségekről, melyeket a szultán a perzsa háborúban szenvedett, Rudolf még inkább megkötötte magát. Különben is szent ligával, lengyel szövetséggel biztatták s végül felháborodva utasitotta el Mátyás főherczeg azon kérését, hogy a török béketárgyalásokra is megadja neki a felhatalmazást.

Mátyás ellenben akarta ugyan a békét, de szintén nem úgy, mint a magyarok kivánták, a kiegyezés betetőzéseül, úgyszólván biztositásául, hanem ellenkezőleg a magyarok rovására. 1605 őszén tanácsosa Gallo Caesar fölkereste Ali budai pasát,[1] hogy a külön békének nyerje meg s bizalmatlanná tegye Bocskay iránt, kit azzal rágalmazott, hogy már békét kötött Rudolffal, sőt a koronát, melyet a szultántól kapott, elküldte Rudolfnak, kinek »szolgája« lett. Egyszersmind beárulta az Érsekujvár tárgyában kötött titkos alkut, szidta a magyarokat s figyelmeztette a pasát, hogy őt is meg fogják csalni. Igért rengeteg pénzt, de a pasa ridegen elutasitotta s még azt sem engedte meg, hogy német részről követ mehessen a nagyvezérhez. Mindazáltal Bocskay czélszerünek látta ez üzelmeket ellensulyozni s szándékairól a törököt külön megnyugtatni, s ez is egyik oka volt annak, hogy a fejedelem a rákosi táborban fölkereste a nagyvezért. Hogy milyen bölcsen cselekedett, arról csakhamar meggyőződhetett, mert még a korponai tárgyalások idején, mikor Mátyás főherczeg nevében már azon határozott igéret tétetett, hogy a török és a magyar béke ügye egyszerre nyer elintézést, folytak fondorlatok a külön török béke iránt. A főherczeg egyik tanácsosa, Molart, ismét titkos tárgyalásokat kezdett a budai pasával, ki azonban maga értesitette az ügyről a fejedelmet.

De bármi kevés őszinteség vezette az udvart, Forgách Zsigmond és a rendek közt Korponán a kiegyezési tárgyalások szabályszerű lefolyást vettek. Alig volt Bocskay előterjesztésének egyetlen pontja, mely körül hosszadalmas viták és mélységes nézeteltérések ne támadtak volna, s Mátyás főherczeg még deczember 2-ikán figyelmeztette Rudolfot, hogy a kiegyezés meghiusulását is számba kell venni. Csakugyan, a mint a rendek deczember 3-ikán befejezték tanácskozásaikat s azok mérlegét összeállitották, az ő követeléseik és Forgách engedményei közt áthidalhatatlannak látszó ür tátongott. Az egyházpolitika egészen nyilt kérdésnek maradt s a közjogi kérdésekben is

[1] Tárgyalásairól egykorú jelentés. Századok, 1882. 565. és köv.

komoly elvi különbségek forogtak fenn. A mi Bocskay kielégitését illeti, az udvar kész volt Erdély fejedelmének elismerni, oly feltétellel, hogy lemond a Magyarország fejedelme cziméről, s halálával Erdély ujra visszaszáll a királyra. Bocskay e kikötésekbe belenyugodott. Nehézség csak a körül támadt, mi értendő az Erdélyhez tartozó kapcsolt részek, a partium alatt. A korponai országgyűlés többsége azt akarta, hogy egész Felső-Magyarország, Kassával, Bocskaynak adassék, sőt némelyek még többet kivántak. Ez országrész fázott a király uralmától, nemesek és hajduk Bocskay alatt akartak maradni. Másrészt erős Erdélyt kivántak, mely pajzsa legyen a magyarságnak német és török ellen egyaránt. Az udvar ellenben ily nagy terület átengedésébe nem egyezett. A hosszas vitákban, melyeket az ügy keltett, a korponai gyűlésen fölhangzott a nagy szó a felső-magyarországiak részéről, hogy nekik Rudolf többé nem kell. A gyűlés napirendre tért ugyan ez eszme fölött, de hogy minden esetre biztositsa magát Rudolf önkénykedése ellen, a többség Bocskayt, Erdély fejedelmét, a királyi Magyarország nádorának választotta. Bocskay erre azt felelte, hogy a nádorság elvállalására »még nem határozhatja el magát«. Tényleg el volt tökélve a rendek e választását el nem fogadni. Csakhamar maguk is elejtették az eszmét, sőt azt is a királyra bizták, hogy ő határozza meg, mennyit akar Magyarországból Bocskaynak átengedni. A kiegyezés feltételeit egészben 15 pontban, Bocskay júliusi javaslatai alapján, állapitották meg s a további tárgyalásokra delegatiót küldtek Bécsbe, Mátyás főherczeghez. A három tagu bizottság Illésházy Istvánból, Mladossevics Horvát Péterből és Apponyi Pálból állt, ki azonban nem vett részt a bécsi értekezleteken. Egyuttal, hogy hódolatukról biztositsák, a szultánhoz is küldtek három tagu követséget. Júliusi feltételeiben Bocskay fölvetette azt az eszmét is, ki vállal kezességet az iránt, hogy a korona megtartja a kiegyezést, ha a magyarok leteszik a fegyvert? Mátyás főherczeg azt felelte, hogy mint a király meghatalmazottja, ő fog hitlevelet kiadni, melyben főherczegi szavára igéri, hogy az egyezség megtartatik s a következő országgyűlésen beczikkelyeztetik. Ezzel Bocskay nem elégedett meg, hanem utóbb azt óhajtá, hogy a kiegyezés megtartásáért a szomszéd örökös tartományok vállaljanak kezességet. Ebbe Mátyás főherczeg beleegyezett, de a korponai rendek még a német fejedelmek jótállását is követelték. Garantiára mulhatatlanul szükség volt, mert Rudolf igéreteiben a magyarok nem bizhattak s nem biztak. »Császár fogadásának — irta Illésházy — nem hihetni, szóval és levéllel való assecuratióját meg nem szokta tartani.« De Mátyás főherczeg sem nyujtott elég kezességet, mert olyan tanácsosok környezték, kik abból indultak ki, hogy meg kell igérni mindent, de nem kell megtartani semmit.

Igy ért véget a nagy kiegyezési országgyűlés, az emlékezetes korponai gyűlés, mely Bocskay békefeltételeit immár egész Magyarország feltételeivé avatta. A nemzet nyilatkozott s a háboru vagy béke sorsa immár egyedül a koronától függött.

X. FEJEZET.

A bécsi és zsitvatoroki béke.

A bécsi értekezletek idején a kiegyezés esélyei némileg megjavultak, mert Mátyás főherczeg már deczemberben kezdte belátni, hogy nem maradhat meg eddigi rideg álláspontján a magyarok irányában. Politikai tekintetek, kivált azonban a gyűlölködő bátyja részéről folyton megújuló személyes sérelmek és sértések hatottak lelkére. Számba kellett vennie, hogy viszálya Rudolffal a végletekig elmérgesedhetik, mely eshetőséggel szemben nem látszott czélszerűnek a magyarok iránt engesztelhetetlen politikát folytatni. Különben is szaporodtak körében a kiegyezés barátai s a többi főherczegek s más befolyásos világi egyéniségek, sőt egyes osztrák püspökök is a békét ajánlották. Ez a békepárt mindinkább meggyőződött, hogy a háboru folytatása az uralkodó családot végromlásra juttathatja. Még Prágában is volt békepárt, bárha bármi rosszra fordult a helyzet Magyarországon, az udvaronczok nem sokat bánkódtak, hanem ittak és mulattak, mintha semmi baj sem volna.[1] A kiegyezés ellenségei leginkább a magyar főpapság sorából kerültek ki s Forgách Ferencz nyitrai püspök vezetése alatt leveleikkel és emlékirataikkal ostromolták az udvart, ne tegyen engedményt az eretnekeknek. Azt mondták, hogy az eretnekekre a törvény halálbüntetést szab, s így olyan embereknek, kikre halálbüntetés van szabva, jogot adni nem lehet. Bocskay hiveit általában »rablóknak, apagyilkosoknak« nevezték, »kik a felség országai pusztitására törökkel-tatárral szövetkeztek.« Ilyen és hasonló érvekkel küzdött a főpapság a kiegyezés ellen s a békepárt daczára csakugyan roppant akadályok állották útját a kilátásba vett bécsi tárgyalások sikerének.

Mindazáltal Illésházy és Mladossevics, az ország és a fejedelem képviselői 1606 január 7-ikén 8 hintón 60 huszár kiséretében megérkeztek Bécsbe. Mindjárt másnap megkezdték a tárgyalásokat, melyeket Bocskay siettetni akart, hogy idejében készülhessen az új hadjáratra, ha az alkudozások meghiúsulnának. De épen azért, mert a magyarok gyorsan akartak végezni, Bécsben nem találták sürgősnek a dolgot. Sőt Mátyás főherczeg Forgách Ferenczet, a harczias nyitrai püspököt, a magyar protestánsok kérlelhetetlen ellenségét nevezte ki egyik biztosává, a mi már eleve kizárta, hogy a bécsi értekezlet sikerre vezessen. Többi magyar és német tanácsosai szintén nem igen buzgólkodtak a különben is tömeges akadály elháritásában, hanem inkább új nehézségeket emeltek. Akadékoskodtak, vádaskodtak a magyarok ellen, a mi Illésházynak sok szép és találó

[1] Roncaroli irja 1606 april 24-ikén. A tört. bizottság másolatai közt.

megjegyzésre adott alkalmat, a kiegyezést azonban nem vitte előbbre. Beleavatkozott a »geréczi asszon« is, a hitbuzgó stiriai Mária főherczegné, s a jezsuiták azzal fenyegetőztek, hogy a pápa kiátkozza Mátyás főherczeget, ha a magyaroknak megadja a vallásszabadságot. A főherczeg meghökkent, ingadozott, lelkiismeretébe ütközőknek találta a magyarok vallásügyi kivánságait. Másrészt láthatta — császári bátyját éppen ez időben is figyelmeztette rájuk — a roppant veszélyeket, melyek a Habsburg-uralmat közeli összeomlással fenyegették, ha a magyar kiegyezés létre nem jön. Személyesen békitő befolyást gyakorolt tehát biztosaira s mérsékelte túlbuzgalmukat. Ellenben ezek oly kivánságokat emeltettek vele, melyek sem időszerűek, sem igazoltak nem voltak. A főherczeg a többek közt Érsekujvár visszaadását sürgette, hogy német őrséget tehessen belé. Bocskay méltán azt felelte, hogy a magyarok éppen azért fogtak fegyvert, hogy a német őrségek az összes magyar várakból kivitessenek. Ily ellentétes felfogások közepett a kiegyezési kisérletnek meg kellett hiusulnia s február 9-ikén csakugyan befejezték a tárgyalásokat. Egyesség nem létesült s Bocskay megbizottainak »olyan válaszszal kellett eljönniök, a minemű eleikbe adatott«.[1] Ez a 15 pontból álló válasz pedig a Bocskay által előterjesztett s a korponai országgyűlésen végleg megállapitott kiegyezési feltételek csaknem minden lényeges pontjával homlokegyenest ellenkezett. A mit a főherczeg ridegen vissza nem utasitott, azt a jövő országgyűlésre hagyta, vagy olyan kikötésekkel látta el, melyek örökös összeütközésekre vezettek volna. Kész volt ugyan a huszonkettedik articulust eltörölni, de a vallásszabadságot megtagadta, s csupán annyi engedményt tett, hogy a vallásügy olyan állapotban maradjon, mint volt Ferdinánd és Miksa korában. Körülbelől abban az állapotban akarta hagyni az ország kormányzatát is, a mi a legjobb esetben sem jelentett egyebet, mint hogy minden a régiben marad s Rudolf király, mihelyt akarja, s a viszonyok engedik, újra kezdheti a rémuralmat. A főherczeg Bocskaynak sem akart többet adni a tulajdonképeni Erdélynél, sőt ezt is terhes föltételek mellett. Az egyetlen új dolog javaslataiban az volt, hogy ő neveztessék ki a király távolléte idején Magyarország kormányzójává.

Ez alapon egyezkedni nem lehetett s noha fegyverszünet volt, Bocskay ismét készülődni kezdett. Immár Pozsonyt szemelte ki hadműveletei tárgyául s e czélra a török segélyét is fel akarta használni. Másrészt azonban még egy kisérletet tett a békére. A tavaszszal Kassára hivta a rendeket s eléjük terjesztette a pontozatokat, melyeket Illésházy Bécsből hozott. Nemcsak e pontozatok, hanem maga Illésházy ellen is erős kifakadások hangzottak a rendek körében. Szemébe mondották — s ő szellemesen védekezett a rágalom ellen, — hogy a főherczeg 200,000 frttal vesztegette meg s hogy »nem kellett volna a hit dolgát oly könnyen végezni.«[2] Azt is felhozták, hogy nem

[1] A kassai gyűlés 1606 május 12-iki nyilatkozata. Chorebo, Sylloge act. pub. 20.

[2] E mozgalmakról Illésházyné ápril 16-, 28- és május 15-iki levelei. Magyar Hölgyek Levelei, 167—71.

kellett volna az országgyűlésre hagyni semmit, mert »sokszor végeztek Pozsonyban s osztán Prágában meg nem állották.« A hajduknak és másoknak sem kellett a békesség. Az alföldiek azt mondották, készebbek meghalni, »hogy nem mint is meginten Basta Györgynek az ő kegyetlen birodalma alá jutni«. Illésházy óriási erőlködéseket tett, hogy a szélső elemeket elnémitsa, engedékenységre birja. »Ha hazám javába nem járna, — irta nejének, — ilyen nagy munkát csak üdvösségemért kellene fölvennem. Itt is én vonszom a napnak terhét.« Igyekezetének volt is foganatja; a legtöbb úr és vármegye békére hajlott. De, mint Bocskay, akképpen a rendek is elfogadhatatlannak találták a főherczeg ajánlatait, s azok mindegyik pontjára megtéve észrevételeiket, mindegyiknél világosan, bőven előadták a maguk álláspontját. A béke ugyanazon szelleme hatotta át őket, mint a fejedelmet, s újabb előterjesztésük komoly, jól indokolt munkálat volt, mely lényegileg a korponai határozatokat ismétli, új kivánságokat nem emel s mindent mellőz, a mi a kiegyezést nehezitené. Ellenben Mátyás főherczeg amaz új tervébe, hogy helytartó álljon az ország élén, nem akartak egyezni. Ők az ország választotta nádort óhajtottak, ki a magyar kormányzatot vezesse s méltán attól féltek, hogy a helytartó vagy kormányzó — ilyet, mondották, a magyar törvény csak a király kiskorúsága idején ismer, — a nádorral összeütközésbe juthat, s törvényes hatáskörét korlátolni fogja. Arról sem akartak hallani, hogy feltételeik és kivánságaik nagy része a pozsonyi országgyűlésre maradjon. Találóan emelték ki, hogy mig a kiegyezés létre nem jön, a király országgyűlésére el sem mehetnek, mert addig hittel kötelesek fejedelmüknek, Bocskaynak.

Május 12-ikén kelt válaszukat Illésházy, Vizkelethy Tamás, Osztrosics András és Apponyi Pál vitték föl Bécsbe, hogy ez alapon folytassák Mátyás főherczeggel a tárgyalásokat. Mikor erre a második bécsi tárgyalásra a fejedelem megadta Illésházynak a felhatalmazást, egész világosan állt előtte a helyzet. A töröktől és a császáriaktól egyaránt kellett félnie. Szövetséges és ellenség egyaránt agyon nyomhatta. »Azért teljes tehetségünkkel és ügyekezetünkkel — irta — azon kell lennünk, hogy a bizonyos és állandó békesség igen hamar, csak e néhány napokon végeztessék közöttünk.«[1]

Bécsben is kedvezőbbre fordult a hangulat, mert időközben Rudolf király és Mátyás főherczeg viszonya még inkább elmérgesedett. Rudolf márcziusban a főherczeget Magyarország kormányzójává nevezte ugyan ki s teljes felhatalmazást adott neki a magyar békeügyben, a mi a főherczegnek csakhamar nagy hasznára vált. De ugyanakkor olyan titkos terveket kovácsolt, melyek Mátyást egyszerűen meg akarták fosztani trónörökösödési jogaitól. A király úgy tett, mintha házasodni akarna és szándékát hónapokon át hiresztelte.[2] Nősülése ellen a főherczeg természetesen nem

[1] Tört. Tár, 1878. 273.

[2] Egy junius 12-iki prágai jelentés is szól róla. A tört. bizottság másolatai közt.

emelhetett kifogást. De a császár csak mondta, hogy házasodni akar. Tényleg azonban sokkal nagyobb fába vágta fejszéjét. Nehéz lelki beteg, beszámithatatlan emberről levén szó, nem tudhatni ugyan biztosan, hogy új tervét mennyiben vette komolyan s mennyiben inkább Mátyás főherczeg bosszantására főzte-e ki. De tényleg foglalkozott az eszmével, hogy megváltoztatja a trónörökösödés rendjét, s a törvényes örökös, Mátyás mellőzésével Lipót stiriai főherczeget teszi utódjává. E kényes kérdés fölvetésével saját állásának alapjait ingatta meg. Az államcsinyre, melyet tervezett, Mátyásnak előbb utóbb a maga módja szerint kellett felelnie. Az ő részén volt a jog s erélyesebben kezdte azt alkalmazni. Újra összegyűjté családja tagjait, Miksa, Ferdinánd és Miksa Ernő főherczegeket, kikkel ápril 25-ikén szerződést kötött, melyben a család kimondja, hogy Rudolf nincs annyira lelki és erkölcsi erejének birtokában, hogy országairól elhárithatná a végveszedelmet. Minthogy pedig a trónutódlás ügyét sem rendezte, a főherczegek Mátyást nyilvánitották a családi örökösödési rend értelmében a család fejének s kimondották, hogy mindenben támogatni fogják.

Mátyás főherczeg érme.

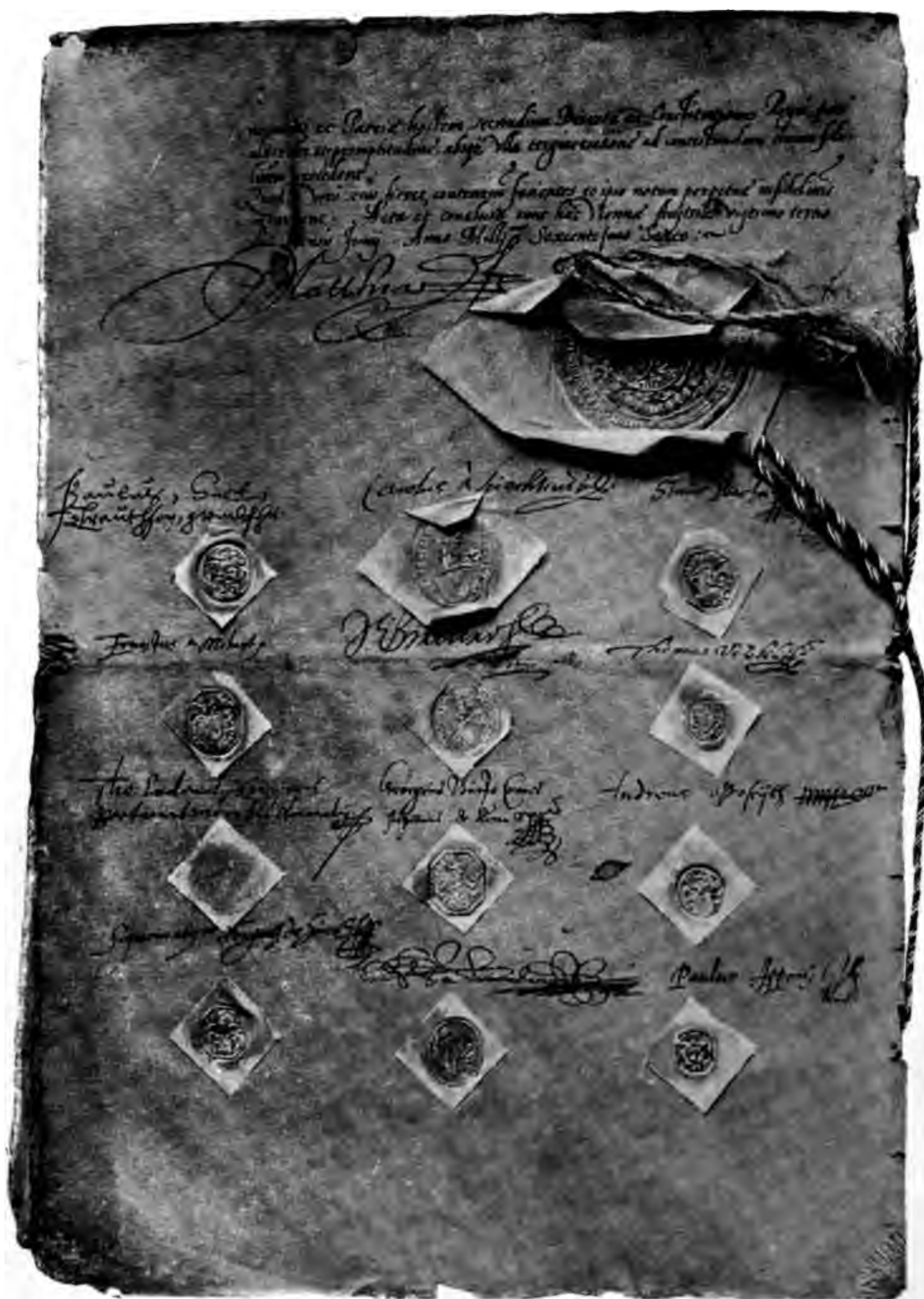
A két testvér személyes czivakodásából immár családi viszály lett, főfontosságú politikai háttérrel. Amint Rudolf fölvetette azt az eszmét, hogy öcscsét megfosztja örökösödési jogától, nyomban fölmerült az a másik eszme is, amit a magyar hajduk különben rég hirdettek, hogy az uralkodásra képtelen Rudolfot kell az uralomtól megfosztani. Mátyás főherczeg nem az erély, nem a gyors elhatározás embere volt, de már ez időben okvetetlenül foglalkoznia kellett testvére esetleges letételének gondolatával. Tényleg kardot rántani azonban ekkor még nem akart, s csak arra szoritkozott, hogy a maga jogait biztositsa bátyja önkénye ellen. Attól kellett tartania, hogy úgy jár, mint a magyarok, s a császár éppen úgy lábbal tapodja az ő törvényerejű jogait, mint a magyarokét. Ez a veszedelem minden esetre hatással volt Mátyás főherczeg magyar politikájára s a kiegyezés terén elfoglalt álláspontjára. Közelebb hozta az alkudozó feleket s érdekközösséget támasztott köztük egy harmadik fél ellenében. Mindazáltal a második bécsi alku szintén sok nehézségbe ütközött, s Prágában júniusban azt hitték, hogy teljesen meghiusul.[1] Mátyás főherczeg a magyarok óhajára mellőzte ugyan Forgách Ferenczet, a kiegyezés fő akadályát, csakhogy többi tanácsosai szintén húzták-vonták az ügyet, sőt Mátyás

[1] Prágában azt is hiresztelték, hogy Bocskay megőrült s őrjöngésében maga tépte ki nyelvét. Különben ugyanekkor Bécsben is holt hirét költötték. Június 12-iki és 26-iki jelentések a tört. bizottság másolatai közt.

főherczeg békés hajlamait is ellensúlyozták. Mindnyájan gyűlölettel, bizalmatlanul álltak szemben a magyarokkal, s egymásra is féltékenykedtek, egymással is czivakodtak. »Nem egyeznek — irta róluk Illésházy — egyik másikra irigykedik, veszettül vannak.«

A tárgyalások lassú folyama a magyarok sorában erős elégedetlenséget keltett, s a kiegyezés ellenségei ismét szaporodni kezdtek. Izgatottság, nyugtalanság támadt, sőt fölmerült a gyanu, hogy Illésházy túlságos engedményeket tehet s nem fog az udvari befolyásoknak eléggé ellenállani. Június 14-ikén több előkelő úr és nemes megbizottat küldött tehát Bécsbe s figyelmeztette Illésházyt, hogy utasitásaihoz szilárdan ragaszkodjék. Ennyi sokféle nehézség daczára, a politikai helyzet nyomása alatt Mátyás főherczeg mégis csak rászánta magát az engedményre; június hó 23-ikán maga és biztosai, valamint Bocskay meghatalmazottai aláirták az új kiegyezést, mely a bécsi békekötés czimén a magyar politikai szellem egyik legnevezetesebb alkotása. Rudolf király önkényuralma helyére ez a szerződés vissza igyekezett adni Magyarországnak régi kormányzatát, s új alapokra fektette Habsburg-királyaink viszonyát a nemzet uralkodó rétegeihez. Lényegileg a szerződés Bocskay ismert feltételeit, közjogi és vallásügyi követeléseit valósitotta meg, de sokféle fentartással és korlátolással. A bécsi békeszerződés elismerte a rendek szabad vallásgyakorlatát, ámbár azzal a hozzáadással, hogy »a római katholikus vallás rövidsége nélkül«. A kormányzat élére a nádort állitotta, hogy a király távollétében a magyar tanácscsal vezesse az ország összes ügyeit. Kimondotta, hogy e tanácsba az egyháziak közül csupán megyés püspökök nevezhetők ki, ellenben kamaraelnök csakis világi ember lehet. Általában a győri és komáromi várkapitányságokon kivül mindennemű hivatalban kizárólag magyarok alkalmazandók, és pedig vallás-különbség nélkül; jószágok szintén csak magyaroknak adományozhatók; Bocskay nemesitései érvényben maradnak, adományai azonban a jövő országgyűlésen felülvizsgálandók, s azok, melyek igazoltaknak találtatnak, végérvényesen megerősitendők. Általános amnestia adatott, Bocskay megkapta Erdélyt ugyanazon joggal, mint egykor Báthory Zsigmond birta, s hozzá Szatmárt és Tokajt, Ugocsát és Bereget. Megállapodás történt az iránt, hogy a törökkel béke köttetik, s a kiegyezés megtartásáért az örökös tartományok vállalnak kezességet.

A bécsi béke végleges érvénye attól tétetett függővé, hogy Rudolf király és Bocskay fejedelem szintén megerősitik. Ez iránt azonban nehézségek merültek föl mindkét részen. Bocskay már augusztus 17-ikén megerősitette ugyan a szerződést, de hivei megnyugtatására Mátyás főherczegtől a vallásügyi czikkely azon pontjának módositását kivánta, hol a protestánsok szabad vallásgyakorlatának biztositásához hozzá van téve, hogy a katholikus vallás sérelme nélkül. Minthogy augusztus 6-ikán a bécsi békét Rudolf is szentesitette; Mátyás főherczeg a szerződésen módositást többé nem tehetett, hanem szeptember 29-ikén ünnnepélyes nyilatkozatot állitott ki, melyben

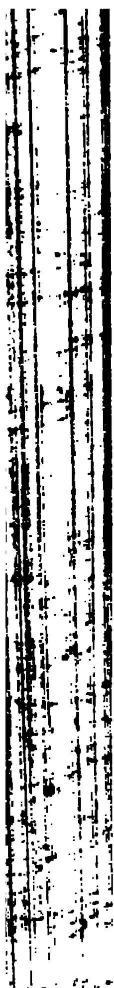

Az Athenaeum nyomása.

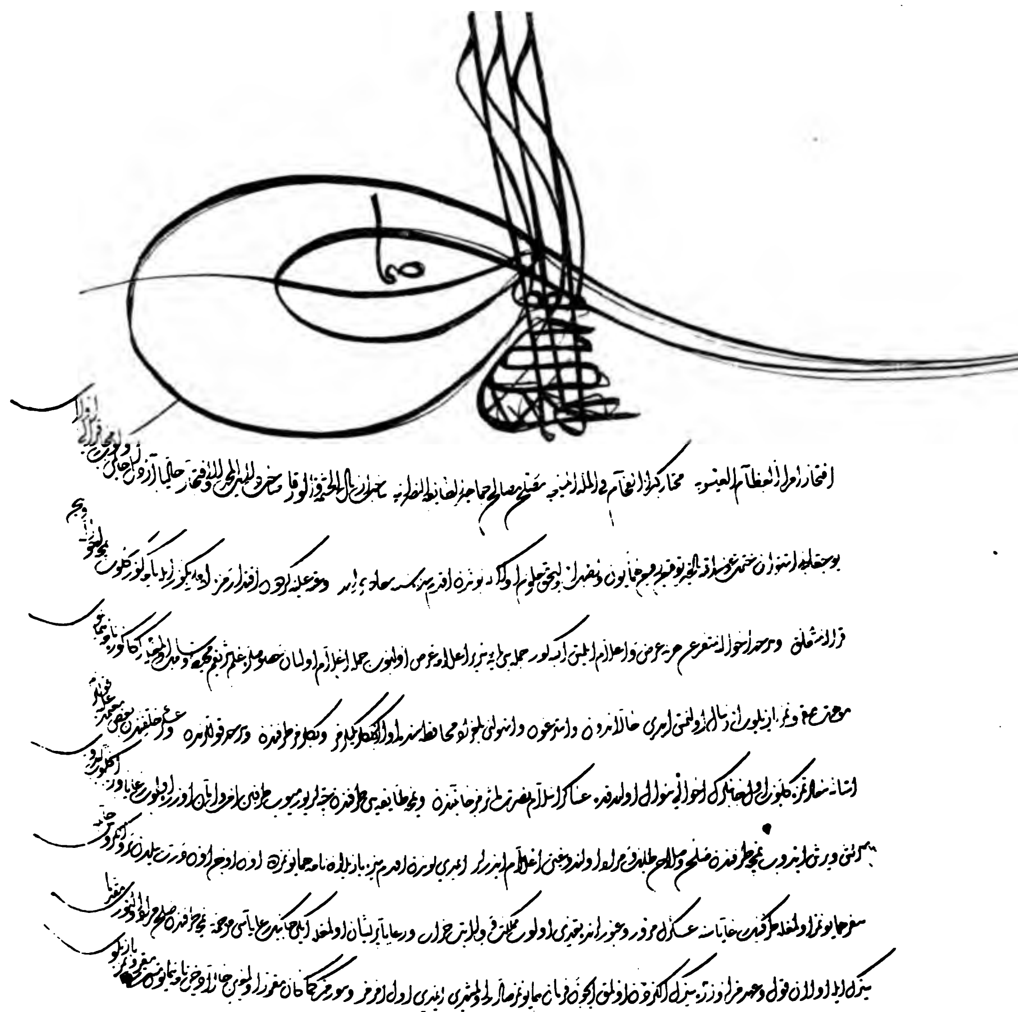
A BÉCSI BÉKE OKIRATÁNAK UTOLSÓ LAPJA.

(Az oklevél eredetije a bécsi állami levéltárban.)

 Az Athenaeum kiadása

kijelentette, hogy a kifogásolt szavak mögött nem rejlik rosszakarat s csak azért vétettek be, hogy egyik fél se háborgassa a másikat vallása gyakorlatában vagy templomai birtokában. E nyilatkozat tudomásul vételére deczember 13-ikán Bocskay Kassán új gyűlést tartott. A rendek még sok panaszt és kifogást emeltek ugyan, de végre megegyeztek abban, hogy

A szultán meghatalmazása Bocskayhoz a béke megkötésére.
(A bécsi állami levéltárban.)

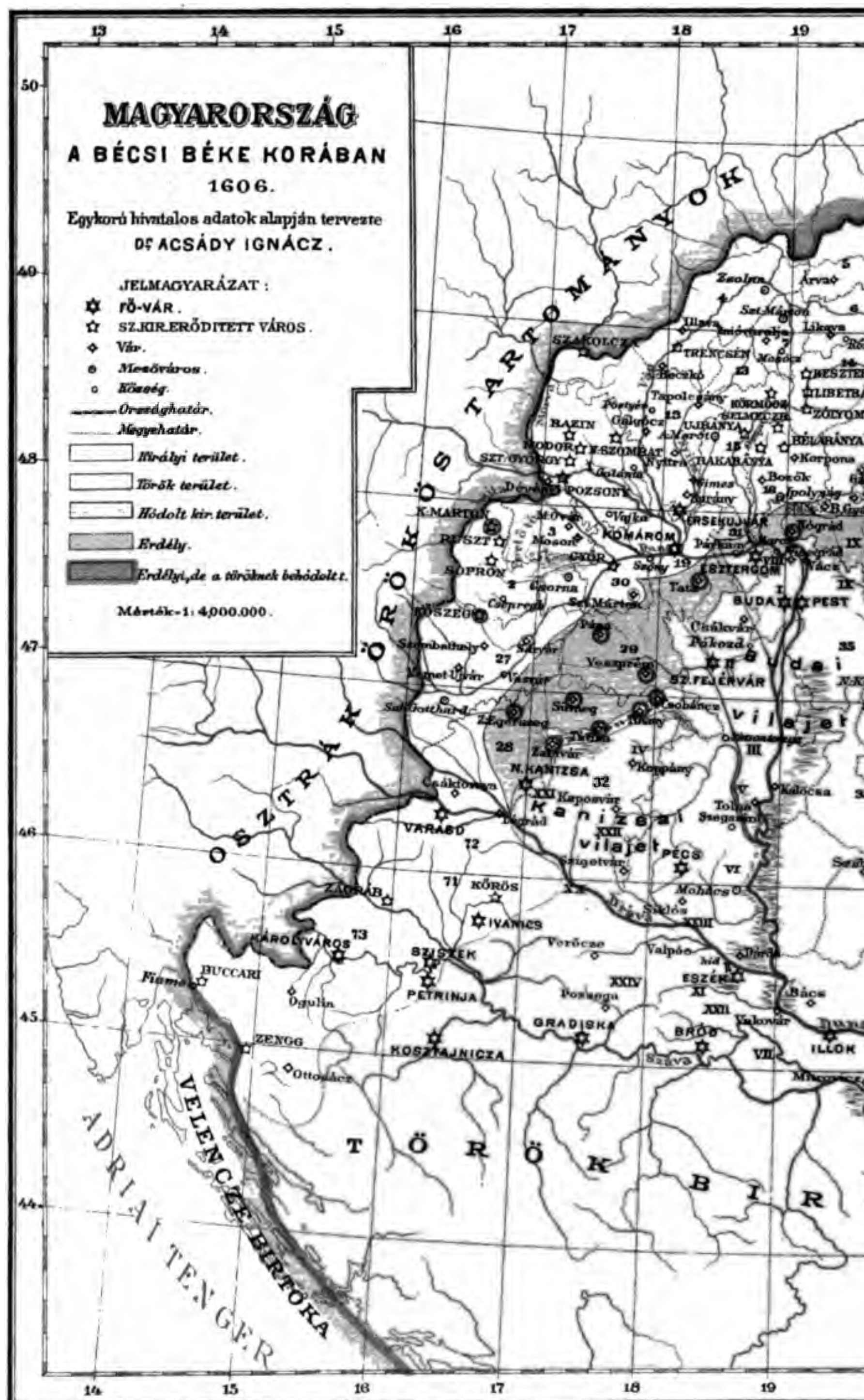
minden további kérdés megoldása a legközelebbi országgyűlésre maradjon. Minthogy a szomszéd örökös tartományok eközben már elvállalták a kiegyezésért a jótállást, még csak Rudolf hozzájárulása s a török béke volt hátra. A török birodalom akkor veszélyes mozgalmak, nagyarányu lázadások szinhelye volt, s különösen a perzsa háboruban szenvedett a szultán roppant

veszteségeket. A portán melegen óhajtották tehát a békét Magyarországgal, s áldották Bocskayt, hogy létrejöttét kezébe vette. Rudolfban azonban nem biztak, de már októberben hirét vették s megörültek neki, hogy Mátyás főherczeg lesz magyar király s maga rendezi a török békét s a vallásszabadság ügyét.[1] Csakugyan ezekben rejlett a kiegyezés veleje, s rajtuk készült az egész kiegyezési mű megfenekleni. Rudolf arra a hirre, hogy nagy török had közeledik, már augusztus 6-ikán megerősitette ugyan a bécsi békét, de csak bizonyos fentartásokkal. Sőt két nappal később határozottan tiltakozott a vallásügyi engedmények ellen. Még kevésbbé akart békét a törökkel. Olasz részről minduntalan érkeztek jelentések a szultán ázsiai vereségeiről és bajairól, és még Bécsben is azt mondották, hogy ki kell a helyzetet használni, mert a török uralom összeomló félben van. Méltán felelte erre Bocskay, hogy ha a szultánnak van is baja, abból sok haszon a császárra nem háramolhat, »mert nem egy napra, sem kettőre való olyan hatalmas monarcha birodalmának elfordulása«.[2] Mátyás főherczeg nem is osztozott bátyja harczias terveiben s október végén kirendelte követeit, hogy a békét a törökkel megkössék. A tárgyalások szinhelye Komárom alatt, a Zsitva vizének a Dunába való torkolatánál levő nyilt mező volt, hol Bocskay és a szultán követei is megjelenvén, sátorban folyt a tanácskozás. Eleinte nehézkesen[3] haladtak a tárgyalások, de Illésházy s a magyarok igen jó közvetitők voltak s diplomatiai ügyességük közelebb hozta a közvetlenül érdekelt feleket. Csakhamar teljes siker kisérte igyekezeteiket; november 11-ikén a török béke is létrejött s a 20 évre szóló szerződés magyar, török és latin nyelven aláiratott. Ez a béke az első, melyet Habsburg királyaink saját országukban kötöttek meg, nem pedig török földön, hol követeik annak előtte könyörögni s nagy pénzen vásárolni szokták a békét. A zsitvatoroki sikon a magyar király és a szultán mint egyenrangú felek tárgyaltak egymással. Szerződésük teljesen egyenranguaknak ismerte el őket a jövőre is, sőt felmenté a magyar királyt az adófizetés megalázó kötelezettségétől. Olyan megállapodás létesült, hogy a király egyszer s mindenkorra 200,000 forint értékű ajándékot küld a szultánnak, de többé sem adózni, sem ajándékot adni nem tartozik. Maga a békeszerződés a tényleges birtokállomány alapján köttetett. Ezzel Fülek, Somoskő, Ajnácskő, Dévény, Szécsény, Gyarmat, Palánk, Nógrád és Vácz a király kezén maradtak, s e várak összes tartozékai felszabadultak a hódoltság alól. A török viszont megtartotta Egert és Esztergomot, s azok a községek, melyek eddig e várakhoz szolgáltak, továbbis meghagyattak a hódoltságban. A szintén török kezén maradó Kanizsához csatolt falvak tárgyában biz-

[1] Ezekről, s a török birodalom belső bajairól l. Gontaud-Biron, Ambassade en Turquie 1605–10. A franczia követ ez időbeli jelentései.

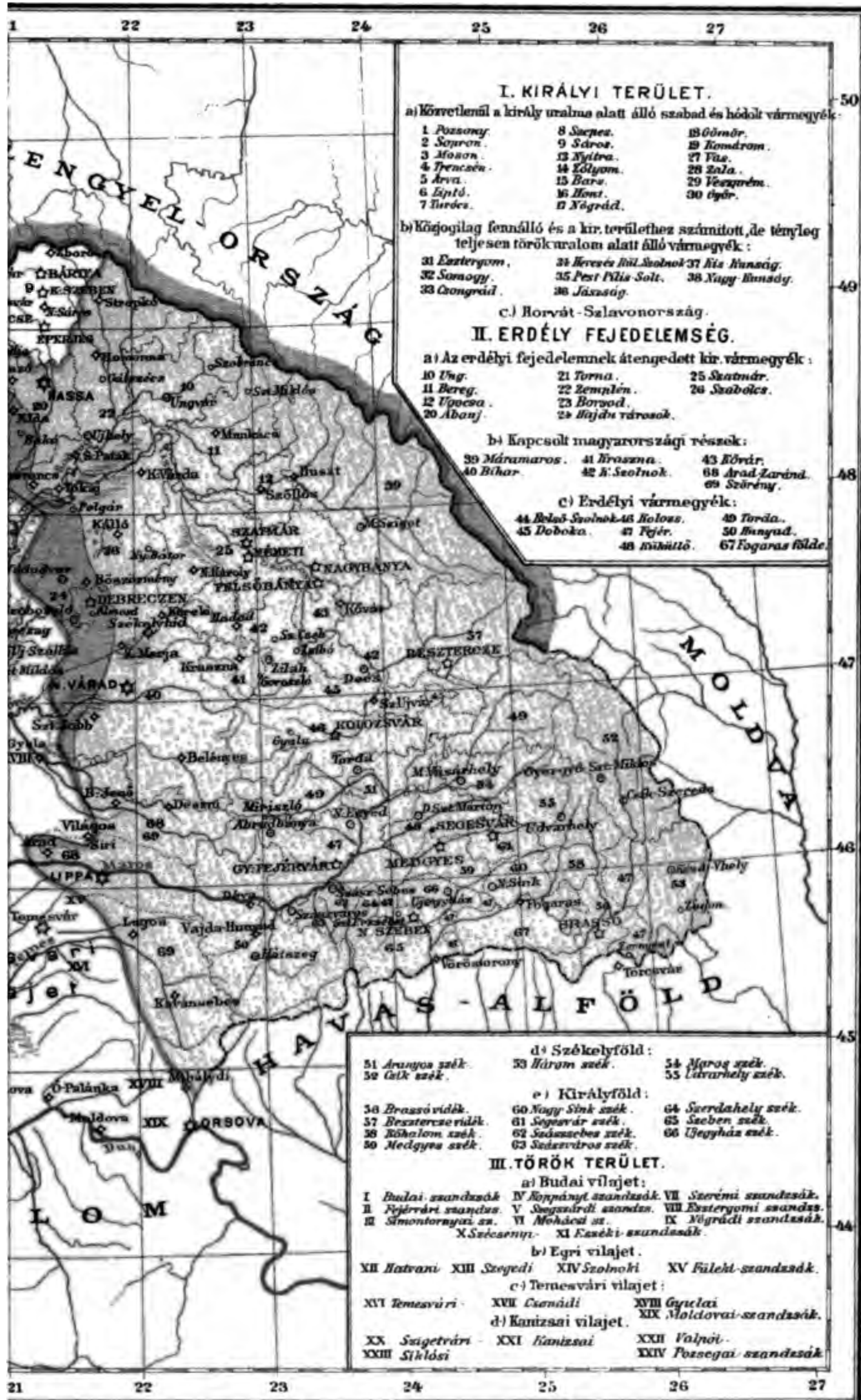
[2] Október 18-iki levele. Szilágyi, id. m. 593.

[3] Illésházy s többi társai részletes jelentése október 30-ikáról a fejedelemhez. Történelmi Tár, 1878.

A Magyar Nemzet Történetéhez.

Ny. Kellner és M

Az Athenaeum kiadása.

tosok küldettek ki, hogy a hely szinén határozzák meg, mely községek tartoznak a várhoz s melyek maradnak a magyar földesurak kezén.

A zsitvatoroki béke, mely az úgynevezett hosszu háborunak véget vetett, s vele a bécsi béke, mely Erdély területi viszonyait rendezte, ismét új alapokra fektette a három részre oszlást. Erdély megmaradt a magyar korona tartománya, de török hűbér is. Megkapta a tiszai részeket, ámbár Kassát Bocskay vissza tartozott adni a királynak, de tényleg 1606 végén még az ő kezén volt. Egészben a magyar államterület akkori kiterjedését 5163 négyszög mértföldnek véve, ebből a királynak 1222, a töröknek 1859 és Bocskay erdélyi fejedelemnek 2082 négyszög mértföld jutott.[1]

Bocskay István nem küzdött tehát hasztalan. Kibékitette nemzetét a koronával, véget vetett a tizenöt évi török háboru szörnyű pusztitásainak, megtörte az idegen uralmat s Erdélyben az egész magyarságnak erős védbástyát teremtett. A háborunak vége volt, kielégitő, mindegyik félre tisztességes béke létesült, s immár Bocskay nyugodtan élvezhette nagy munkája gyümölcseit. De a sors másképp határozott róla. Amint művét elvégezte, élete fonala is ketté szakadt. A fejedelem már 1606 májusban »nagy hirtelen« életveszélyesen megbetegedett, de május 24-ikén állapota jobbra fordult.[2] Élete ellen törtek, s ugyanakkor, midőn meghatalmazottait másod izben Bécsbe küldötte, hogy békét kössenek, ellenségei őt magát igyekeztek eltenni láb alól. Megmérgezték. Kitől indult ki a bűntény s hogyan hajtatott végre, azt még mindig a titok leple boritja. De a fejedelem gyanuja később[3] bizalmas kanczellárja, Kátay Mihály ellen irányult, kiről azt mondotta, hogy betegségének »főauctora, vagy köztársa«, kit el is fogatott, de, sajnos, nem állitott birái elé.[4] Ez idő óta a fejedelem teljesen föl nem épült többé, hanem szakadatlanul gyöngélkedett, s a kór minduntalan ágyba fektette. Voltak ugyan jobb napjai, mikor azt irta, hogy a »békó oldozódik lábunkról«, s ilyenkor még nősülésre is gondolt. Csakhogy a javulás rendesen pár napig tartott, mire a baj megujult, s mindinkább elgyöngitette a beteget. Mindenfelől hivta magához az orvosokat, de a méreg benn maradt szervezetében, s hasztalan kerestek ellene irt. Egy zsidó orvos már az őszszel menthetetlennek mondotta; a baj csakugyan folyton fokozódott, és Bocskay lett a kiegyezés első áldozata, életével fizetvén meg békés törekvéseit. Deczember

Kátay Mihály aláirása.

[1] Ez a Fesslerben (Gesch. der Ungern, VII. 603.) található számitás nem pontos ugyan, de némi képet mégis ad az államterület felosztásáról.

[2] Május 25-iki levele. Szilágyi, id. h. 274.

[3] Szept. 7-iki levelében határozottan kimondja. U. ott, 326.

[4] Bocskay halála után a hajdúk felkonczolták.

17-ikén elkészité végrendeletét,[1] nemes lelkének, politikai éleslátásának és bölcseségének egyik örökemlékű bizonyitékát. Állapota azután mindig aggasztóbbá lett s deczember 29-ikén, pénteken reggel virradóra, öt órakor halt meg székhelyén, Kassán. A gyászhir bánatot és siralmat keltett a magyar haza minden vidékén. Az elhunytat a magyarok Mózesének, megszabaditó, megváltó fejedelmének nevezték, és holttestét általános gyászban kisérték Gyula-Fejérvárra, hol János király fia mellé temették. De nem élt hasztalan, s hogy Magyarország megmaradt magyarnak, abban Bocskay Istvánnak is örök emlékű része van.

A fejedelem korai halála egyszerre gyökeresen átalakitotta a helyzetet és teljes romlással fenyegette magát a nagy munkát, melyet alkotott. Mindazok az elemek, melyek a bécsi és zsitvatoroki békét ellenezték, mindazok, kik halászni akartak a zavarosban, nyomban megmozdultak s az új viszonyok ellen fordultak. Az önzés, a birvágy, a türelmetlenség, a bosszuállás érvényesülni igyekezett és megjelent a politika szinpadán. Alulról és felülről egyaránt féktelenül dolgoztak az új rend felforgatásán. Rudolf és prágai tanácsosai kezet fogtak a magyar elégedetlenekkel s megkezdődött a harcz a bécsi és zsitvatoroki béke ellen. Rudolf ismét forradalomba akarta a tömeget hajtani, a török ellen meg a háború folytatását tervezte. Erdélyben szintén megindult a belvillongás s a trónkövetelők egymásután jelentkeztek. Úgy látszott, hogy összeomlik minden, s a királyi önkény és a polgárháboru iszonyai ismét rá zúdulnak a szerencsétlen országra.

E nehéz napokban hamar megérezte a magyarság, mit vesztett Bocskayban s minő megbecsülhetetlen értékű az örökség, melyet reá hagyott. Ez örökséget védeni, a kiegyezést s a török békét fenntartani lett a Bocskay nyomdokain tovább haladó nemzeti párt, a rendiség mérsékeltebb, politikailag iskolázottabb részének jelszava. Valósággá tenni a bécsi és zsitvatoroki békét, volt a politikai jelszó, mely a józanabb elemeket egyesitette, egyrészt Rudolf kényuralmi törekvései, másrészt a társadalom szélső, radikális elemei ellen. A két békeszerződés, melyhez Mátyás főherczeg állhatatosan ragaszkodott, s melyet, habár utólag megtagadta, vagy visszavonta, Rudolf szintén szentesitett, volt az egyedül sziklaszilárd pont a zűrzavarban. Ez alapon a nemzeti pártba olvadhattak azok is, kik eddig Mátyás főherczeg köré sorakoztak. Katholikusok és protestánsok hivei lettek a pártnak, mely egyedül volt czéljainak tiszta tudatában. Vezére Illésházy István lett. A zászlót, mely kiesett Bocskay kezéből, ő ragadta föl. Ő volt a fejedelem legkiválóbb munkatársa s most ő lett politikájának örököse, folytatója. Mindkét békének ő levén értelmi szerzője, elszántan állt azok élére, kik a bécsi békét — s ez alatt a közvélemény mindig a zsitvatorokit is értette — végre akarták hajtani s minden jogot, melyet benne az ország szerzett, tényleg és meghamisitatlanul érvényesiteni igyekeztek.

[1] E végrendeletet közli Chorebo, id. m. és Rumy, Monumenta, II.

E törekvésnek legfőbb ellensége Rudolf király volt, talán nem annyira a békeokmányok tartalma miatt, mint inkább azért, mert a szerződéseket Mátyás főherczeg kötötte, kit a beteg király immár egész a beszámithatatlanságig menő vak szenvedélylyel gyűlölt. Rudolf úgy fogta föl Mátyás szereplését, hogy magyar koronájától akarja megfosztani. Ez az agyrém rég üldözte, de a béke után még inkább uralkodott rajta. Rudolf 1606 deczember 9-ikén megerősitette ugyan a zsitvatoroki békét, de csak kénytelenségből, nem azért, hogy megtartsa. Meghagyta tehát Mátyás főherczegnek, hogy a szentesitett szerződést ne küldje el a töröknek. De a főherczeg akkor kapta e rendeletet, mikor az okiratot már elküldte a budai pasának. Ebben Rudolf szándékosságot látott s még jobban haragudott öcscsére. Csakhamar, még deczemberben embereit Bécsbe küldte a főherczeghez s igen lealázó követeléseket intézett hozzá. Mátyás bátyja kivánságait határozottan elutasitotta s csupán arra kötelezte magát, hogy bármikor hivja, személyesen megjelenik prágai udvarában. Rudolf zavaros agyában ismét a legkalandosabb tervek czikáztak s megint Lipót főherczeget akarta örökösévé tenni. Lipót öcscse volt stiriai Ferdinándnak s már 21 éves korában a passaui püspökséget viselte. De az egyházi pálya az életvidám, élvhajhászó ifjúnak nem tetszett, és szivesen fölcserélte volna a trónörökösi állással. Csakhogy Rudolf a trónkérdésben ép úgy nem tudta magát tettre szánni, mint a török háborúra nézve. Erre is folyton készülődött, de (1607) áprilban ujra megerősitette a zsitvatoroki békét, mert a morva és ausztriai rendek, kik rettegtek a háborútól, megvesztegették komornyikját, Lang Fülöpöt, a ki mindenható befolyást gyakorolt a császárra. De alighogy az okmány Bécsbe érkezett, Rudolf visszakövetelte. Mátyás személyesen Prágába sietett, hogy bátyját eljárása végzetes következményeire figyelmeztesse. A beteg azonban nem engedett, hanem egyre készült a háborúra. Ez a gondolat az adott viszonyok közt maga is egyszerű őrültség volt, mert a császár e czélra semmiféle pénzbeli segédeszközzel nem rendelkezett. Adósságai 16 millióra nőttek s ezek kamatai, valamint az udvartartás szükségletei minden befolyó jövedelmet elnyeltek, úgy hogy a háborúra egy garasa sem maradt. Kamarája épen ez időben számitotta ki, hogy a véghelyek kijavitása és a változott területi viszonyok folytán szükséges új várak felépitése legalább $2^1/_2$, az őrségek eltartása csaknem 3 milliót igényel. Ezenkivül háború esetén legalább 4000 lovas és 24,000 gyalogból álló mezei had kellett, melynek öt havi eltartása csaknem négy millióba került. A háboru rengeteg összegeket kivánt tehát, melyekből semmi sem állt rendelkezésre. De a kétségbeejtő pénzügyi helyzetet Rudolf ép oly kevéssé vette számba, mint a nemzetközi viszonyok kedvezőtlen alakulását. A pápa és a spanyol király a két testvér viszályában Mátyás főherczeg pártját fogták. IV. Henrik, Francziaország királya, hosszú fáradozásaival és üdvös reformtevékenységével begyógyitva azokat a sebeket, melyeket a vallásharczok ütöttek nemzetén, országát ismét nagyhatalommá tette s ujra

fölvette a küzdelmet a Habsburgokkal. Henriknek magas szárnyalásu tervei voltak; meg akarta fosztani a Habsburgokat a német, a magyar és a cseh koronáktól s az osztrák tartományokkal megnagyobbitott Magyarországot, önálló választó királysággá akarta tenni.[1] Ez és más efféle tervei csak felvillantak ugyan agyában s pár év mulva, halálával örökre sirba szálltak. De a franczia politika ez időben kétségkivül ismét igen tevékenyen dolgozott a Habsburgok, első sorban Rudolf ellen. Voltak szövetségesei Németországban, kiknek közvetitésével fondorlataiba bevonta a cseheket és az alsó-ausztriaiakat. E kétségbeejtő helyzetben prágai hadi tanácsa elég lelketlen volt a beteg Rudolf harczias törekvéseit táplálni, azon indokolással, »hogy a háború nyujtja a legjobb alkalmat, hogy az alattvalók engedelmességre, a lázadó magyarok hódolatra szorittassanak s az ország alkotmánya tetszés szerint módosittassék.«[2] Ez lett Rudolf politikai programmja. Bármi zavaros volt agyveleje, harcziassága a török iránt csak azon törekvésének leplezésére szolgált, hogy a magyar kiegyezést, a gyűlölt Mátyás főherczeg művét megsemmisitse. De ezzel felidézte magára a végzetet, azt az emlékezetes viszályt, mely végül magyar koronájába került.

XI. FEJEZET.

Testvérharcz a királyi családban. II. Mátyás király.

Rudolf király politikája arra irányult, hogy megfossza a magyar nemzetet azoktól a vívmányoktól, melyeket Bocskay vezetése alatt két év nehéz munkájában, kardjával és politikai bölcseségével szerzett. Ellenben a nemzeti párt, a nemzet zöme erélyesen országgyűlést követelt, mely a fokozódó fejetlenségnek határt szabjon s a kiegyezésben megállapitott kormányzati rendszert életbe léptesse. Rudolf természetesen hallani sem akart országgyűlésről. Csakhogy e kérdésben sem volt állhatatos s végre (1607) július 25-ikére összehivta Pozsonyba a rendeket. Az ország fellélegzett, de korán, mert az országgyűlés nem tartatott meg. Rudolfnak eleinte valami titkos szándékai lehettek e gyűléssel, melyre bizalmas ügynökévé Kollonics Szigfrid dunáninneni főkapitányt nevezte ki s azon magyar urakat, kikre számithatni vélt, külön levélben szólitotta fel, hogy Pozsonyba siessenek s Kollonicscsal nyomban érintkezésbe lépjenek, azután meg azt tegyék, a mire Kollonics a király titkos üzenete alapján utasitja őket.[3] Mik lehettek titkos czéljai s mért ejtette el őket, azt homály boritja, mert csakhamar czélsze-

[1] E tervekről csak Sully tesz emlitést. Mások nem tudnak róla semmit. L. Cornelius czikkét, Münch. Hist. Jahrbuch. 1866.

[2] Gindely, Kaiser Rudolf. I. 93.

[3] Bosnyák Tamáshoz augusztus 29-én intézett levele. A gr. Károlyi cs. Okltára, IV. 28.

rűnek látta meg sem nyittatni az országgyűlést, nem mervén annak vezetését a gyűlölt Mátyás főherczegre bizni. A rendek Pozsonyban vártak, vártak heteken át, hogy tanácskozásaikat a szokott módon megkezdjék. Végre azonban bele untak a várakozásba s szeptember 7-ikén megjelentek a pozsonyi káptalan előtt s irásba vétették tiltakozásukat a király eljárása ellen. Erre eloszoltak s szerte vitték az országba az elégedetlenséget, mely különben is nagy arányokat öltött. A király egyáltalán nem vette számba a bécsi békét, noha megerősitésekor csakis vallásügyi megállapodásait kifogásolta. Forgách Ferenczet, a protestánsok kérlelhetetlen ellenségét esztergomi érsekké, sőt királyi helytartóvá nevezte ki, noha ez utóbbi intézkedése egyenesen a bécsi békeszerződésbe ütközött. Másrészt a rendi reactio is kezére játszott. A nemesség most ugyanazt tette a hajdukkal, mint pár évvel azelőtt Erdélyben a székelyekkel. »Meghalt Bocskay, füstbe ment minden donatiója«, volt ez elemek jelszava, mely ugyanazon tisztátalan forrásból fakadt, mint Rudolf király politikája. A nemesek elvették a hajduktól Kállót és Hadházat, a végbeli kapitányok meg űzték, verték a hajléktalanokat.[1] Hasztalan figyelmeztette Illésházy az urakat, hogy a hajduk voltak

Homonnay Bálint aláírása.

azok, »kik országunk szabadságáért felkötötték volt kardjukat.« A hajdukat belekergették a zendülésbe s Nagy András vezetése alatt ujra fegyvert fogtak, mire ismét megkezdődött a polgárháború. A felkelők szélső eszméket hirdettek s épen ugy a bécsi béke ellen támadtak, mint Rudolf. Csakhogy nekik az volt a jelszavuk, hogy elkergetik a német királyt s magyart választanak. Debreczen környékén 1607 novemberben 15—20,000 hajdu gyült össze s Kassának indult, Homonnay Bálintot akarva királylyá választani. Vezetőik a törökhöz fordultak, mig az urak, még Homonnay Bálint is, fegyverbe léptek ellenük. Ináncson történtek ugyan kibékitési kisérletetek, de sikertelenül s az urak és a tömegek ismét karddal kezökben néztek egymással farkasszemet.[2] Felbomlott a nemzet egysége, egyetértése s az ellentétek küzdelmei végleg eltemetni készültek a kiegyezést, Bocskay egész politikai hagyatékát.

Erdélyben épp oly zavarosan alakultak a viszonyok. Bocskay az országot az öreg Rákóczy Zsigmond kormányzására bizta, de halálos ágyán

[1] Nagy András november 29-iki levele keservesen elpanaszolja e hálátlanságot és kegyetlen bánásmódot.

[2] Az ináncsi kibékitési kisérletről Mayláth Béla értekezése.

nem őt, hanem Homonnay Bálintot ajánlotta utódjává a fejedelmi székben. Csakhogy az ifjú Báthory Gábor trónjelöltnek vetette föl magát. Már 1607 január 2-ikán a török kegyét igyekezett megnyerni és hűséget fogadott a szultánnak. Rudolf, hogy fokozza a zürzavart, a véres emlékü Báthory Zsigmondot akarta Erdélybe leküldeni.[1] Ellenben azok a magyarok, kik a bécsi béke alapján álltak, nem akartak Erdély ügyeibe avatkozni. »Erdély, — mondotta nagyon helyesen Illésházy[2] — igen oda be vagyon, Buda, Esztergom, Fejérvár és a több török végházak, mind előtte. Nem vihették soha, hogy megtarthatták volna akár Ferdinánd, akár Miksa és Rudolf« s Bocskay halálával »a bécsi tanács ki is hagyta a végzésből«. De Rudolf az erdélyi kérdéssel még inkább összebonyolitani igyekezett a helyzetet. Másrészt az erdélyiek, hogy minden versengésnek véget vessenek, február 12-ikén kormányzójukat, Rákóczy Zsigmondot választották fejedelemmé, noha ez nem akarta a nehéz állást elfogadni. Végre engedett, s a török is elismerte: de nem saját veje Homonnay, ki egy pár kisebb várat megszállott, s a fejedelmi széket magának követelte. A rendek azonban semmi áron sem akarták elfogadni. Homonnay török segélylyel igyekezett tehát czélt érni. Másrészt Rudolf Báthory Gábort nevezte ki kormányzóvá, ki mindenre készen, ápril 13-ikán irásban kötelezte magát nemcsak a király iránti hűségre, hanem a katholikus egyház védelmére is, noha ő maga protestáns volt.[3] Főleg Forgách Ferencz támogatta Báthory Gábort, mert a katholikus egyház érdekeinek oltalmát várta tőle. Az udvar felszólitotta Rákóczyt, engedje át Báthorynak a fejedelmi széket. Rákóczy — az erdélyiek tőke-fejedelemnek nevezték, — öreg, beteges ember volt ugyan és szivesen távozott volna. De a prágai parancsnak még sem engedhetett, hanem helyén maradt, s igy 1607-ben Erdély belnyugalmát épp oly veszedelem fenyegette, mint Magyarországét.

Teljes zűrzavar kezdett alakulni, melyet Rudolf jobb ügyhöz méltó buzgalommal szitott. Az ő keze közremüködött mindenütt, hol a bécsi és zsitvatoroki szerződések halomra döntésén dolgoztak. Hasztalan fordult a budai pasa ismételve Mátyás főherczeghez és Illésházyhoz, hogy végre küldjék meg a szentesitett békeokmányt. Mindenféle füllentéshez kellett folyamodniok, s Illésházy egyre türelemre kérte a pasát, azt mondván, hogy Rudolf oly sulyos beteg, hogy irni sem képes, s »a levelekre keze irását nem vethette«. Pedig Rudolf elmebetegsége daczára, mely éppen ez időben fokozódott, elintézhette volna az ügyet, ha akarja. De nem akarta, hanem ellenkezőleg lázasan dolgozott a török háború folytatásán. A portán nagy aggodalmakat keltett Bocskay halála,[4] s tényleg új bonyodalmaktól féltek. Csakhogy Rudolf császárnak a hadviseléshez minden eszköze hiányzott. Hogy

[1] Márczius 5. és ápril 2-iki jelentések a tört. bizottság másolatai közt.

[2] 1607 márczius 12-iki levele Mikónál id. m. III. 117.

[3] Reversalisa a bécsi áll. levéltárban.

[4] Ott is bizonyosnak tartották, hogy méreg ölte meg Bocskayt. Erről s az ez időbeli konstantinápolyi viszonyokról l. Gontaud-Biron id. művét.

pénzsegélyt kapjon, a legrosszabb helyre, a német birodalom rendeihez fordult, hol franczia támogatással nagyban folyt ellene az izgatás. Ott merült föl először az eszme, hogy a beszámithatlan embert meg kell a császári koronától fosztani s helyére Miksa főherczeget választani. Rudolf azonban a németek ez ellenséges törekvései daczára össze merte hivni a birodalmi gyűlést. Követei fölkeresték az egyes fejedelmeket s a császár nevében a legsúlyosabb vádakat emelték Mátyás főherczeg ellen, hogy hitelét a németek előtt tönkre tegyék. Azt mondották, hogy a főherczeg szándékosan hiusitotta

Rákóczy Zsigmond pecsétje.

meg a legutóbbi háboru sikerét, s ő az oka, hogy a császár »gyalázatos« békét volt kénytelen kötni Bocskayval és a törökkel. Maga nem akarva prágai rejtekéből kibujni, helyettest kellett a birodalmi gyűlésre küldenie. A gyűlölt Mátyásról azonban természetesen szó sem lehetett. Miksát, kinek a németek közt voltak hivei, szintén nem merte oda küldeni, s igy a stiriai Ferdinándot bizta meg képviseletével. Ettől azonban nemcsak a német protestánsok irtóztak, hanem még a katholikus, papi választó fejedelmek is. A rendek oly lassan gyülekeztek, hogy a gyűlést csak hosszú késéssel 1608 januárban lehetett megnyitni. A magyar ügyek körül folytak a tanácskozások. A katholikusok a császár álláspontjára helyezkedtek, hogy a bécsi és zsitvatoroki béke

Rudolfot nem kötelezi s igy a béke meg sem köttetett. Ők tehát azt ajánlották neki, tegyen engedményeket s kösse meg a békét. Ellenben a protestánsok úgy okoskodtak, hogy a béke már megköttetett, s felhívták a császárt, tartsa meg becsületesen a szerződéseket. De sem katholikusok, sem protestánsok nem szavaztak meg neki segélyt, s a gyűlés e tekintetben eredménytelenül oszlott szét.

Németországban ez időben egész komoly alakban kezdtek foglalkozni Rudolf detronisálásával s Miksa főherczeg királylyá választásával. Ez a körülmény is arra ösztönözte Mátyás főherczeget, hogy végre szakitson eddigi erélytelenségével s mint a Habsburg-ház »feje és oszlopa« — ennek nyilvánitották őt 1606-ban a család tagjai, — megkezdje a cselekvést. Bátyja ki akarta tagadni, törvényes örökjogától meg akarta fosztani, a németek kezdtek elfordulni tőle s öcscsére, Miksára gondoltak. Másrészt Rudolf üzelmei ismét felforgatták Magyarország és Erdély belső békéjét, felidézték a külháború veszélyét, s az adott viszonyok közt számitani kellett az eshetőséggel, hogy a beteg Rudolf a Habsburgok egész világhatalmi állását megingatja, halomra dönti. Egyéni és családi érdekei egyaránt arra kényszeritették tehát Mátyást, hogy császári bátyja ellen forduljon, s maga álljon a nemzeti mozgalmak élére. 1606-ban még az egész család köréje sorakozott. De most, a döntő pillanatban, az ifjabb, a stiriai ág elvált tőle. A régibb ág, — Miksa király leszármazói, — kihaló félben volt, és Ferdinánd főherczeg hamar észre vette, hogy reá nézve sokkal előnyösebb, ha Rudolfhoz, s nem Mátyáshoz csatlakozik. A haszonra való kilátás mellett Rudolfhoz vitte vallásos buzgalma, a protestánsok iránti gyűlölete is. Maga Rudolf szintén kecsegtette s igy a hitbuzgó főherczeg az 1606 ápril 25-iki családi szerződés daczára egyszerüen elvált Mátyástól és Rudolfhoz csatlakozott.

Mátyás családja egy részétől cserben hagyatva, végre ott keresett támaszt, a hol az készségesen és bőven rendelkezésére állt, a rendeknél, nem csupán a magyar, hanem az örökös tartományok rendeinél is, kik éppen úgy elkeseredtek Rudolf iránt, mint a magyarok. Ez utóbbiakra különösen számithatott, csak azonositani kellett magát nemzeti törekvéseikkel, csak a bécsi és zsitvatoroki béke sértetlen fentartását kellett zászlajára irnia. Az ő segélyükkel igyekezett tehát azon szándékát valósitani, hogy a beteg, uralkodni képtelen Rudolf kezéből kivegye a hatalmat. Furfangos tanácsosa, Khlesl püspök eszelte ki a terv végrehajtásának módozatait. Azt ajánlotta, hogy össze kell hivni a magyar országgyűlést, s vele kell megtétetni azt a kijelentést, hogy a magyarok csak olyan királynak hódolnak, a ki közelükben lakik, s hogy nekik általában Rudolf többé nem kell. Rudolf e tervekről értesitést nyert s a főherczegtől Khlesl elbocsátását követelte, mi ideiglenesen meg is történt. Csakhogy ez nem akasztotta meg többé Mátyás főherczeg müködését.

A koczka már el volt vetve. Mátyás még egy próbát tett ugyan a békére s őszszel személyesen ment az oroszlánbarlangba, Prágába. De ismét

nem birt végezni, mire megkezdé tárgyalásait a magyarokkal. Illésházyhoz fordult, régi bizalmasához s biztositotta jóakaratáról és hálájáról őt magát »s egész nemzetünket, melytől őseim utján származom s melyet hazámnak ismerek és soha sem fogok elhagyni«.[1] A morva és ausztriai rendeket szintén megnyerte, a mi könnyen sikerült, mert velük Rudolf éppen úgy bánt, mint a magyarokkal. Különösen megijeszté a szomszéd országokat

Dilecte. Illieshasi, per latorem presentium intellexi summam
animi tui erga me sinceritatem et affectionem, de qua benevole
tibi gratias ago, et offero, nunquam me propensae tuae erga me vo-
luntatis immemorem fore, sed omni tempore ut optime de
me meritum singulari gratitudine amplexurum, idem quoque tibi
nostrae Hungaricae nationi promitto, de qua ut ab atavis
meis originem duco, ita etiam patriam meam esse agnosco,
cui nullo unquam tempore defuturus sum, immo extrema in con-
servatione eius attentare non recusabo, ut fusius de his et
aliis ex praesentium exhibitore, cui credere poteris intelliges.
de reliquo te bene valere opto. Datae Viennae, 13 Novemb. 1607
Matthias

Mátyás főherczeg levele Illésházyhoz.
(Eredetije a Batthyány grófok lajtafalusi levéltárában).

a hajduk lázadása, kikről tudták, hogy Rudolf nyilt vagy titkos hivei részéről hajtattak a fölkelésbe. Készségesen csatlakoztak tehát a főherczeghez, ki munkához látott, még pedig határozott terv szerint, mely kellően elő levén készitve, a legnagyobb szabatossággal hajtatott végre. Hogy a magyarok

[1] 1607 november 13-iki levele. Tört. Tár, 1878. 390.

nyilatkozhassanak, saját felelősségére összehivta Pozsonyba az országgyűlést. Rudolftól ez intézkedése jóváhagyását kérte ugyan, de a császár válaszra sem méltatta, s ezzel még inkább tettre ösztönözte. Most már kiadta a jelszót, hogy Rudolfot meg kell az uralomtól fosztani. Még azon magyar katholikusok is Mátyáshoz álltak, kik a Bocskay-mozgalom idején hiven kitartottak Rudolf mellett. Khleslen[1] kivül pedig Ausztriában Tschernembl Erasmus báró, Morvában Zierotin Károly[2] és Liechtenstein Károly voltak a mozgalom vezetői. A cseh főurak egy része szintén Mátyással tartott. Arra nézve, hogy Rudolfot le kell tenni, a vezetők mind egyetértettek. »Mindnyájunkat, — irta Zierotin, magyarokra, ausztriaiakra és morvákra czélozva — a rabszolgaság közös igája csatol össze, egy lánczra verve visznek mindnyájunkat tömlöczbe. Nem kéréssel és intéssel kell megmentésünket keresnünk, mert a betegség sokkal hevesebb, s csak erős gyógyszerrel orvosolható.« A főherczeg magához rendelte főbb magyar és osztrák hiveit és Rossitz morva helységben értekezletet tartott, mely megpecsételte szövetségüket. Ott állapitották meg a további eljárás módozatait, melynek értelmében Mátyás főherczeg a két Ausztria rendeit Bécsbe gyűlésre hivta, hogy az iránt tanácskozzék velük, hogyan hárítható el Ausztriáról a lázadó hajduk esetleges betörése. A rendek azt felelték, tanácskozzék ez iránt a magyarokkal. Mátyás az ausztriai rendek kiséretében 1608 január 15-ikén megjelent tehát a pozsonyi országgyűlésen, melyhez azt a felhivást intézte, nyilatkozzék, hogyan kellene az országot régi viruló állapotába visszahelyezni. A magyarok erre azt felelték, hogy előbb az osztrákokkal akarnak értekezni. A főherczeg nem emelt kifogást, mire az osztrák és a magyar rendek megkezdték bizalmas értekezleteiket. Itt a magyarok azt inditványozták, hogy a két ország rendei szövetséget kössenek, melyben kijelentik, hogy Mátyás főherczeg vezetése alatt bárkitől eredő támadás ellen védeni akarják a bécsi és zsitvatoroki békét. Minthogy ezt a békét egyedül Rudolf fenyegette, a szövetség közvetlenül ő ellene irányult. Egyes osztrák katholikusok azt ajánlották ugyan, hogy a szakitás előtt még egy próbát kellene Rudolfnál tenni, de a magyarok torkig voltak a sok haszontalan tárgyalással és ellenezték minden további huzás-halasztást. Különösen Illésházy működött ily irányban s Mátyás főherczeg közbenjárására február 1-én a szövetség,[3] a magyarok által óhajtott alakban, csakugyan megköttetett.

Mihelyt Rudolf a pozsonyi országgyűlés összehivásáról értesült, még 1607 deczember 24-ikén márczius elejére külön országgyűlést hirdetett. Mikor pedig megtudta, hogy a rendek Mátyás országgyűlésére mégis megjelentek, január végén leküldte hirhedt titkárát, Himmelreichot, hogy szétoszlassa gyűlésüket. De a rendek azt felelték, hogy Rudolf cserben hagyta őket

[1] Életrajzát megirták Hammer és Kerschbaumer.

[2] Életrajzát megirta Chlumecky.

[3] A szövetséglevelet Mátyás főherczeg, 38 osztrák és 28 magyar irta alá. Eredetije az Orsz. Levéltárban. Aláirásai egy részét hasonmásban közöljük.

s igy az önvédelem terére kénytelenek lépni, hogy maguknak hazájukat, a királynak pedig Magyarországot megmentsék. Erre Rudolf februárban új parancsot küldött a gyűlésnek, hogy tudta nélkül semmit se merjen végezni, hanem oszoljon szét, mely esetre kész márcziusban az országgyűlést megtartani.[1] A magyaroknál azonban Rudolf immár végkép lejárta magát. Nem hittek neki, legkevésbbé hitték pedig azt, hogy országgyűlést akarna tartani. Nem távoztak tehát, hanem az osztrákokkal rendbe jövén, a német fejedelmekhez és a cseh és morva urakhoz fordultak. Mátyás főherczeg pedig még februárban megkezdte a fegyverkezést, hogy a rendekkel való megállapodásait katonai hatalommal emelje érvényre. Czélja az volt, hogy Prága ellen nyomul s ott karddal kényszeriti bátyját a bécsi és zsitvatoroki béke megerősítésére s a trónkérdés rendezésére. Még a spanyol udvar is helyeselte eljárását s pénzzel segitette a hadfogadásban.

Ezzel kenyértörésre került a dolog, s immár Mátyás főherczeg állt a magyarság élére, hogy Bocskay alkotását megmentse s a bécsi békét valósággá tegye. Az új fordulat a hajdukra szintén jobb napokat deritett. Alig hogy az ináncsi tanácskozás meghiusult, kétfelől is keresni kezdték kegyüket. Báthory Gábor azért, hogy erdélyi terveit általuk valósitsa, mely czélból már februárban megegyezett velük. De Mátyás főherczeg is hozzájok fordult s Illésházy és Thurzó utján igyekezett támogatásukat megnyerni. A főherczeg megerősitette őket Bocskay adta javaikban és kiváltságaikban; Kálló helyett Nádudvart és Csegét kapták, melyhez még az akkor puszta Kabát kérték.[2] Erre áprilisban letették a fegyvert s hűséget esküdtek az országnak. A főherczeg és Báthory megosztoztak rajtok, s mindegyik annyit fogadott zsoldjába, a mennyire szüksége volt. Erre a főherczeg meghagyta magyar hiveinek,[3] hogy haladéktalanul személyesen fölkeressék Illésházyt s hogy azt, a mire őket a haza érdekében utasitani fogja, nyomban és teljes odaadással megtegyék.

Rudolf a magyarországi hirekre szintén megkezdte készülődéseit, de a betegség majdnem teljesen beszámithatlanná tette. Őrjöngött, »bőgött néha úgy, mint az ökör, néha úgy, mint az oroszlán«. Több izben öngyilkossá akart lenni. E mellett mértéktelenül ivott. Titkára, Hanewald, az őrjöngőnek még őrjöngőbb tanácsokat adott, a többek közt azt, nyilvánitsa Magyarország, Morva s a két Ausztria összes rendjeit felségárulóknak, foglalja le javaikat, jobbágyaikat és a városokat pedig fegyverezze föl ellenük. Jellemzi a prágai udvar erkölcsi és értelmi állapotát, hogy e tervvel komolyan foglalkoztak, behatóan megvitatták, sőt, úgy látszik, el is fogadták és első sorban Morvában akartak vele próbát tenni. A morva rendek április 19-ikén Eibenschützben, hol magyar részről Lépes Bálint veszprémi püspök és Révay Péter jelent meg, csatlakoztak a pozsonyi szövetséghez, mire Mátyás főherczeg meg-

[1] 1608 február 23-iki leirata. Pray, Epist. Proc. III. 300—01.
[2] Tört. Tár, 1880. 321. és köv.
[3] Márczius 13-iki Bosnyák Tamáshoz intézett levele. Gr. Károlyi cs. Okl. IV. 23.

kezdte a hadjáratot. Maga 20,000 főnyi sereggel, melynek nagyobb része magyar volt, számos magyar úr kiséretében, Csehországba készült, mig a magyar határon Homonnay Bálint maradt 18,000 emberrel, hogy bármikor a főherczeg segélyére siethessen. Rudolf alkudozásokkal igyekezett Mátyás előnyomulását hátráltatni. Mátyás azonban haladt a maga útján előre és május 10-én Csaszlauba érkezett, hol a cseheknek kellett volna hozzá csatlakozniok. De nem jöttek, hanem a császár mellett fogtak fegyvert és Báthory Zsigmondnak ajánlották föl a fővezérséget, ki azonban nem fogadta el.[1] Mátyás mindazáltal előre nyomult, s Rudolf, ki készülődött ugyan, a döntő pillanatban ismét elvesztette bátorságát. Érezte, hogy legyőzetett s minden

Mátyás átveszi a magyar szent koronát.
(Egykorú metszet Ernst Lajos gyűjteményében.)

ellenállás hasztalan lenne. Ujra béketárgyalásokat kezdett tehát, melyek június 24-én valóban egyességre vezettek. Ebben, az úgynevezett liebeni szerződésben, melyet Rudolf másnap erősitett meg, a császár Mátyásnak engedte át Morvát, Ausztriát, Sziléziát és Magyarországot, és örökjogát a Habsburgok többi országaira is biztositotta. Június 27-ikén fényes kísérettel küldte ki Prágából a magyar koronát Mátyás táborába. Ezzel a magyar trónkérdés el volt döntve s Rudolf uralkodása Magyarországban véget ért. A táborban levő magyarokat határtalan lelkesedés fogta el. Az ott levő urak: négy Thurzó, Draskovics János, Zrinyi Miklós, Széchy

[1] Június 16-iki prágai jelentés a tört. bizottság másolatai közt.

Tamás, Pálffy István, Nádasdy Tamás, Erdődy Rudolf, Keglevics János, Révay Ferencz, Apponyi Pál, Lépes Bálint veszprémi püspök, összesen huszonegyen, két nappal haza indulásuk előtt (június 27-ikén) közölték a vármegyékkel az örömhireket, Rudolf lemondását, »immár ezután császár ő felsége Magyarországhoz semmi közit nem ártja«, a korona visszaadását s azt, hogy a főherczeg, ki a trónkérdés eldöntéseig mint kormányzó önállóan vezeti az ország ügyeit, a szabad királyválasztásra összehivta az országgyűlést.[1]

A magyarok vigan indultak haza s Mátyás főherczeg nem is késett igéretét beváltani, hanem július 29-ikén szeptember 29-ikére összehivta Pozsonyba az országgyűlést. A meghivóban jelezte a legutóbbi eseményeket, s különösen azt, hogy Rudolf király lemondott a koronáról, a magyarokat föloldozta hűségesküjök alól, s igy a trón megüresedvén, a rendek feladata a szükséges intézkedéseket megtenni.[2]

Az országgyűlés sikerét biztositandó, a főherczeg megtette a szükséges intézkedéseket, s Illésházy öreg kora daczára ifjúi erővel és hévvel támogatta, hisz arról volt szó, hogy a saját művét, a bécsi s a zsitvatoroki békét életbe léptesse. Még a tavaszszal alkudozások folytak a budai pasával Érsekujvártt, melyek márczius 28-ikán azon megegyezésre vezettek, hogy a főherczeg negyven nap alatt követeit s az ajándékot, melyet a zsitvatoroki szerződés megállapit, beküldi a portára. Csakhogy ezzel sem volt a török kérdés teljesen megoldva, mert a hódolt faluk dolgában ellentétek forogtak fenn. Illésházy ezeket is elintézte s június 19-ikén Budán újabb pótszerződést[3] kötött, mire végre Mátyás követei, Herberstein Ádám és Rimay János a portára indulhattak, hogy a szerződés szentesített példányát a török szentesített példánynyal kicseréljék. Konstantinápolyban nagy örömmel fogadták a követeket, s jól bántak velük.[4] Egy kis cselszövény nélkül azonban nem ment a dolog. Már itthon fölmerült a gyanú, hogy a szerződés török s hivatalos magyar szövege közt eltérés van. Herbersteinnek csakugyan lényegesen módositott szövegü szerződést akartak október 30-ikán egy lepecsételt aranyzacskóban átadni. De a követ nem vette át, míg át nem nézette az okmányt. Ekkor kitűnt, hogy nagyon elüt az eredeti megállapodásoktól. Nem akarta tehát elfogadni, s november 6-ikán végre más példányt kapott, de még ez is sokban eltért az igazi szövegtől,[5] miből csakhamar ujabb perpatvar támadt. Mindazáltal a zsitvatoroki szerződés s a török béke ügye ezzel eldőlt s az új háború veszélye teljesen elhárittatott az országról.

[1] Június 27-iki, a prágai táborból kelt levelük. Török-Magyar Tört. Emlékek, III. 80—83.

[2] A pilisi apáthoz küldött meghivó. Békefi Remig, A pilisi apátság története, 396. Kaprinay (Hung. Dipl.) szintén közöl egy meghivót.

[3] A két pótszerződést közli Salamon Ferencz, Két magyar diplomata, 262—64. A tárgyalásokról l. Ipolyi, Uj Magyar Múzeum, 1851/2., hol a szerződés kelte június 18-ikára van téve.

[4] Gontaud-Biron, id. m.

[5] Herberstein jelentése. Századok, 1890. 260. s köv.

De fenmaradt Erdély sorsának tisztázása s Magyarországhoz való viszonyának rendezése. Hosszadalmas tárgyalások után azonban, meglevén Mátyás főherczegben a kellő jóakarat, az erdélyi kérdés szintén békés megoldást nyert. Az erdélyi trónviszályban az ifjú Báthory Gábor maradt a győztes. Homonnay, látva, hogy vérontás nélkül tervei nem valósithatók, önkényt félre állt. Maga Rákóczy Zsigmond, ki kénytelen-kelletlen fogadta el a fejedelmi méltóságot, 1608 márczius 11-ikén leköszönt és magyarországi jószágaira vonult. Báthory Gábor lett tehát a helyzet urává, s minthogy a nagy befolyású Bethlen Gábort megnyerte ügyének, a hajdukban pedig hatalmas hadsereggel rendelkezett, az országgyűlés választásából csakhamar békésen megszerzé a fejedelmi széket. Báthory fiatalságához képest ritka ravasz, furfangos ember volt. Igért mindent, a mit csak kivántak tőle, a protestánsoknak a katholikusok kiirtását, a katholikusoknak az ő vallásuk uralomra juttatását, a császárnak hűséget, az erdélyieknek jogaik megtartását, a töröknek hódolatot, szóval a legellentétesebb dolgokban vállalt kötelezettséget. Pedig csak egy czélja volt, az uralom. De éltek agyában nagyobb politikai eszmények is. Valósitani akarta azt, a mit egykor Báthory Zsigmond megkisérlett, s Erdély fennhatósága alá helyezte Moldvát és Havasalföldet. Mindkét vajda csakhamar letette neki a hűségesküt. Erre augusztusban Magyarországhoz való viszonyát igyekezett tisztázni. Ez ügyben Kassán folytak tárgyalások s olyan megegyezésre vezettek, hogy Erdély a szent korona tagja marad, de nem hűbéri viszonyban, hanem csak szövetségben áll a királylyal. Mátyás mint koronás király deczember 4-ikén hagyta jóvá a békealkut.[1] Végre Bethlen Gábor a portán kieszközölte az új fejedelem megerősitését, s minden azt jelzé, hogy Báthory Gábor uralkodása fényes és áldásos lesz. De a sors könyvében máskép volt megirva, mert Báthory Gábor nem követte, mint a rendek kivánták, tetteiben Istvánt, kegyességében Kristófot, s hazaszeretetben Endrét.

E közben magában az anyaországban is megtétettek az előkészületek a szeptemberi országgyűlés sikeres lefolyásának biztositására, Mátyás főherczeg királylyá választására és koronázására. A felső-magyarországi rendek julius 29-ikére Kassára hivattak, hol megjelent Illésházy és lelkes beszédben fejtegette a főherczeg érdemeit. »Isten után — mondotta,[2] — sok fáradságával, költségével és munkájával nemcsak a magyarral és törökkel való békességet állitotta talpra, de a magyar nemzet szabadságának eleitől fogva volt főkeresője, oltalmazója, a magyar vérnek is igaz szeretője, kiről a bécsi végzések is elegendő tanúságot tesznek.«

Remény és bizalom közt köszöntött be szeptember 29-iki napja s a rendek mindenfelől Pozsonyba siettek. De váratlan halasztás történt, mert Mátyás főherczeg az osztrák ügyek miatt csak október 27-ikén érkezett meg. Akkor kezdődtek a tanácskozások, melyek ismét hetekig elhuzódtak,

[1] A magyar nyelven kötött szerződés a bécsi áll. levéltárban.
[2] Beszédét l. Tört. Tár, 1879. 388—89.

mert az ország egészen kivételes, szokatlan helyzetben volt. Nemcsak új királyt kellett választani, hanem a kiegyezést életbe léptetni, az országnak teljesen új kormányzatot adni, az évtizedek óta szünetelő, gyakorlati működésükben az akkori nemzedék által már nem is ismert hatóságokat visszahelyezni régi jogaiba. E mellett bizalmatlanság támadt Mátyás főherczeg iránt, egyrészt régibb magyarországi, másrészt legújabb ausztriai politikája miatt, hol a rendekkel már is összeütközésbe jutott s a protestánsoknak nem akarta megadni a vallásszabadságot. A protestáns Magyarország félteni kezdte tehát tőle, ki nem kevésbbé volt hitbuzgó, mint Rudolf, a vallásszabadságot, és különösen kifogásolta a bécsi béke első czikkelyének azon hozzátételét, hogy a vallás szabad gyakorlata a katholikus vallás sérelme nélkül történjék. Ebben mindenki a vallásszabadság egyszerű kijátszását látta, noha a főherczeg ez iránt írásban megnyugtató nyilatkozatokat tett. Most azonban a rendek e hozzátétel egyszerü elhagyását követelték s az ide vonatkozó törvényczikkekből csakugyan kimaradtak a kifogásolt szavak. Voltak a bécsi békének más pontjai, melyek kiegészitése, magyarázata, módositása már a legutóbbi két év folyamán múlhatatlanul szükségesnek mutatkozott. Végre a nádorválasztás módjára s más ügyekre nézve sem volt meg a kellő egyetértés. Igy a tárgyalások hoszszadalmas, néha igen viharos folyamot vettek. A kölcsönös engedékenység azonban utoljára is meghozta a békét. A rendek 23 törvényczikkelyben megállapitották azon feltételeket, melyek mellett Mátyást, ki ellen bátyja, Rudolf a magyarok közt ismét fondorkodni kezdett, királylyá választani és koronázni hajlandók. E feltételek ellen a püspöki kar tiltakozott ugyan, de Mátyás főherczeg a tiltakozás daczára[1] ünnepélyesen megigérte, hogy a 23 czikkelyt elfogadja, s koronázása után változatlanul királyi szentesitésével fogja ellátni. Ezekből a czikkelyekből, melyeket törvénykönyvünkben a bécsi és zsitvatoroki szerződések egész szövege előz meg, lettek az 1608-iki országgyűlésnek úgynevezett koronázás előtti törvényei, s az idők folyamán a gyakorlatban valóságos alaptörvények jelentőségére emelkedtek.

II. Mátyás koronázási érme.

Mihelyt e törvényczikkelyekre nézve megtörtént a végmegállapodás, az országgyűlés november 16-ikán kitörő lelkesedéssel választotta királyává Mátyás főherczeget, s Pozsonyban újra felhangzott az a rég nem hallott kiáltás: éljen a király! Ismét törvényes, uralmát a törvényre alapitó királya volt az országnak, mely nem választhatott melléje nádornak mást, mint

[1] Maga Pázmány Péter, kinek véleményét kikérte, hosszabb irásbeli előterjesztésében a szabad vallásgyakorlat engedélyezését ajánlotta Fraknói, Pázmány Péter 45.

II. Mátyás király.

(Egykorú metszet az országos képtárban.)

Kurtze Beschreibung/mit was Ceremonien vnd Herrligk

Den 19. Tag des Monats Nouembris/im Jar 1608. zu Preßburg/

Demnach die grauamina vnnd beschwerden der Hu
zwischen jhnen / vnd dem Ertzhertzogen Matthia verglichen worden / also haben
Preßburg/den 16. Tag Nouēbris/im Jar 1608. zu einē König proclamiert/welc
dreytausent starck in dem Schloß daselb gewesen/vnd haben sich/nach gehaltner
Hungarische Ständ in der Taffelstuben befunden/in welcher ein Sessel mit guldinen Stucke
gestanden / als nun Ihre Kön: W: Ertzhertzog Matthias / auch erschinen / hat der Cardinal
ein Latheinische Oration gethan/darauff der König widerumb Latheinisch geantworttet/diß ha
bischoff von Graan/den Hungarn verdolmetsch/hernach haben dieselben all zugleich dreymal/
Viuat Rex Kyriel Matthias. auch alle Hungarische HERREN/dem König die Hand gekust/da
Kön: W: wider in die Kirchen gangen/vnd dem *Te Deum laudamus* bey gewohnet / volgende
grosse Stuck/deren bey Viertzig gewesen/ sampt Fünff Mörsern/loß gebrant worden. Nach
Ihre Kön: W: zum Frümal gangen/da alsbald das Geschrey/abermalen/wie oben / dreymal

Den 16. Tag Nouembris/ist die Krönung zu Preßburg in S. Martins Kirchen der gestalt
vnd geschehen: Erstlich hat man die Hungarische Cron/auff des Königs Leibwagen / auß de
biß zu der Kirchen geführt/deßgleichen die Fahnen der zehen Königreich / zugethaner/ herunder
die Truhe/in welcher die Cron gelegen/ist mit Guldinen Stucken bedeckt gewesen/ die haben vi
rische HERREN / von dem Wagen / in die Sacristey getragen/darauff seind Ihre Kön: W:
Ertzhertzog Maximilian/ Hungarisch bekleidt/zu Pferd/geuolget/auch als sie abgestigen/in die
gangen / vnd bey einer halben Stund darinn gebliben/biß sie von zweyen Bischoffen zu dem A
worden / die zehen Fahnen / haben zehen Hungar / die Cron der Palatinus / das Scepter: Er
[illegible] S. Stephans Schwerd/in einer Sametin scheyden/ Herr Turso

II.

(Egykor

...krönung.

...hertzog Matthias/Margraff in Mæhren/vnd Herr in Oesterreich/

...ischen Ständen/zu einem Hungarischen König proclamiert vnd gekrönt worden sey.

...cem/ Herr Zechy/das Creutz/ Herr Budeani/das Ampt aber vom Cardinal Forgatsch gehalten/dem allein von Bischoffen vnd Prælaten gedienet/zu anfang des Ampts seind Ihre Kön: W: gesalbet/ zwischen der Epistel vnd Euangelio aber/vom Cardinal gekrönet/vnd darauff/ *Viua*, von menigklich geschryen worden.

Als nun Ihre Kön: W: die Cron auffgehabt/ haben sie vom Herren Marschalck/Seyfriden von Colnitsch/das blosse Schwerdt genommen/ vnd drey Creutzstreich vber die Priesterschafft gethan/ darauff sie/ *Te Deum laudamus* gesungen/nach welchem Ihre Kön: W: Communiciert. Nach dem Ampt aber ist der König auff einer Hültzerin Bruggen/ mit Tuch bedeckt/ von S. Martins/ in die Parfusser Kirchen gangen/ vnd hinder jhme dreyerley Sorten Gelt/ darunder etliche wenige Goldstuck/ außgeworffen/auch in derselben Kirchen/ allein das Euangelium Johannis gelesen/ darneben von dem König Acht vnd zweintzig Hungar/zu Ritter geschlagen worden.

Von diser Kirchen ist er/ sampt der Kron vnd Habit/ zu S. Michaels Thor/ für die Statt/ gegen einer/ mit Thuch bedeckten/ Bine/ geritten/ darauff er den Hungarn/ hergegen Sie jhme geschworen/ volgends wider zu Pferd gesessen vnd auff ein zugerichtes Berglin/ dreymal sprengen/ vnd drey Creutzstreich/mit dem Schwerdt thun müssen/nach welchem er wider in das Schloß geritten/ vnd mit dem Ertzhertzog Maximilian/ Cardinal Forgatsch/ Babstlichen *Nuncio* vnd dem *Palatino* zu Tafel gesessen/ von Hungarn seind in Sibentzig personen/auff Sechs Taflen gespeißt/dem gemeinen Volck Sechs Ochsen gebraten/ Sechtzig Aimer Weins gegeben/ vnd auff den Abend stattliche Fewrwerck geworffen/ den Heyduggen seind Hundert Aimer Weins/vnd vier Ochsen verehrt worden.

In abreissung der Tuch von den Brucken vnd außwerffung des Gelts/seind vil Finger vnd Händ abgeschnitten vnd theils Personen gar entleibt worden. Diß ist kürtzlich der Proceß vnd Verlauff diser Hungarischen Krönung/der Allmechtig Gott/ wölle Ihrer Kön: Mayestat/glückliche vnd fridliche Regierung verleihen.

Zu Augspurg/bey Samuel Dilbaum.

Az Athenaeum nyomása.

...KORONÁZÁSA.

...(országos képtárban.)

Az Athenaeum kiadása.

azt az államférfiút, a ki Mátyás trónra juttatásával s a koronázás feltételeinek megállapitásával politikája legfényesebb diadalát aratta, Illésházy Istvánt. A király négy jelöltje közül a rendek egyhangúlag őt tették meg Magyarország nádorispánjává. Ezzel befejeztettek az új király megkoronázásához szükséges előkészületek s maga a koronázás fényes szertartása november 19-ikén ment végbe.[1]

A koronás király haladéktalanul megalakitotta az új magyar kormányzatot, s változatlanul szentesitette a koronázás előtt megállapitott törvényczikkelyeket, noha Pázmány Péter a jezsuiták kitiltására vonatkozó pont ellen emlékiratot készitett, melyet a főpapok s a katholikus főurak buzgón támogattak. Mikor nem boldogultak, Lépes püspök kivételével a pozsonyi káptalan előtt emeltek tiltakozást az emlitett czikkely ellen. Az országgyűlés ezután a kisebb, inkább folyó, vagy Rudolf király törvénytelenségeinek orvoslására vonatkozó ügyekkel foglalkozott, s további 27 czikkelyből (koronázás utáni törvények) álló törvénykönyvet alkotott, melyet a király szintén szentesitett. Ezekben is vannak igen fontos közjogi határozatok. Minthogy a vallás szabad gyakorlata csupán a rendeknek, az uralkodó osztályoknak biztosittatott, fölmerült annak szüksége, hogy szabatosan megállapittassék, kik tartoznak a rendiség körébe. A törvény kimondotta, hogy az ország négy rendből áll: a főpapok, az urak, a nemesek és a városok rendjéből, s egyszersmind megállapitotta, hogyan s az országgyűlés melyik tábláján gyakorolhatják törvényhozói jogaikat.

Az 1608-iki törvények visszaadták Magyarországot önmagának, s midőn Pozsonyt jelölték ki a szent korona őrzése helyéül, midőn őrzésére kizárólag magyarokat rendeltek, ezzel külső kifejezésre juttatták, hogy Magyarországot minden, akár katonai, akár pénzügyi érdekeiben felszabaditották az idegen befolyás alól. Az új törvények a nádort, kinek választása módját is megszabták, s kinek állását üresedés esetén legföllebb egy év alatt be kellett tölteni, helyezték a király távollétében a magyar kormányzat élére. A győri kapitányság kivételével az összes nagy és kis állásokból kizárták az idegen elemet, éppen úgy kizárták a végekből az idegen zsoldosokat s a bécsi hatóságok, kamarák, kanczelláriák bármilyen beavatkozását. Visszaállitották a magyar királyi tanácsot, a bán régi hatáskörét a Dráva és az Adriai tenger közti területen, melyet ezzel felszabaditottak a gráczi hatóságok alól. Megnyitották a városokat a magyarság előtt s jogot adtak a nemességnek városi házak szerzésére. Elrendelték, hogy a városi hatóságok vallási és nemzetiségi különbség nélkül választassanak, hogy az ujonnan recipiált felekezetek egyházilag szervezkedjenek, hogy a koronára háramló jószágok csakis magyaroknak adományoztassanak, az Ausztriánál és Lengyelországnál zálogban levő területek visszaváltassanak, s a király

[1] Prágában azt hiresztelték, hogy Mátyás koronázása nem volt oly fényes, mint az előző ilyen ünnepélyek. Deczember 1-én kelt jelentés a tört. bizottság másolatai közt.

állandóan az országban lakjék, a mennyiben pedig ez lehetetlen, az ügyek vezetésére kellő hatalommal ruházza fel nádorát.

Évtizedek visszaéléseit szüntették meg e törvények, évtizedek nehéz küzdelmeit juttatták diadalra, habár nagy részük jövőre is irott malaszt, holt betű maradt. Mindazáltal azok, kik a bécsi békét megkötötték, kik elveit az 1608-iki törvényekbe öntötték, örökké emlékezetes, nemzetük sorsára mélyen kiható munkát végeztek. Azok, kik a rendiség keretébe nem tartoztak, e törvények által sem nyertek ugyan lelkiismereti szabadságot, annál kevésbbé politikai jogokat; ő nekik továbbra is a földesúr szabta meg vallásukat. Másnemű érdekeikkel sem foglalkozott az országgyűlés, sőt a szabad költözés jogát sem hagyta meg a jobbágyságnak, hanem a vármegyére, vagyis az érdekelt nemességre bizta, hogy az ügyet tetszése szerint rendezze. A köznépnek a hosszú szabadságharcz és az uralkodó és a nemzet közötti szerencsés kiegyezés közvetlenül jogot vagy előnyt nem hozott tehát. De az 1608-iki törvényekkel eszközölt rendkivüli átalakulás áldásos hatásait megérezte ő is, noha e törvények egész teljességükben sohasem léptek életbe. De az maga, ami csakugyan megvalósult, elég volt arra, hogy valami ötven esztendőre nyugalmasabb, békésebb, zaklatástól, durva önkénytől, lelkiismereti kényszertől, idegen zsoldoshadaktól és külellenségtől kevésbbé zavart életet biztositson Magyarországnak, mint az előző ötven esztendőben. Szegény és gazdag, az uralkodó osztályok és az alkotmány sánczaiból kirekesztett tömegek egyaránt megérezték a nagy változást. Az a két nemzedék, mely a bécsi béke után élt a haza földjén, mindenesetre többet élvezett a rendes államélet áldásaiból, mint az a kettő, mely közvetlenül megelőzte. A testi-lelki inség legszörnyűbb időszakát zárták le a bécsi béke, s a kiegészitésére szolgáló 1608-iki törvények, melyekben az ország közjogi viszonya Habsburg-királyainkhoz először nyert általános, a változott szükségleteknek megfelelő rendezést.

Bocskay István fejedelmi buzogánya.

TARTALOM.

MAGYARORSZÁG HÁROM RÉSZRE OSZLÁSÁNAK TÖRTÉNETE 1526—1608.

Irta ACSÁDI IGNÁCZ.

ELSŐ KÖNYV.

A két király kora. 1526—1540.

Lap

MÁSODIK KÖNYV.

Nemzeti élet a kettéoszlás korában.

Lap

HARMADIK KÖNYV.

Az ország három részre oszlása. 1541—1547.

Lap

ÖTÖDIK KÖNYV.

A hosszu béke kora. 1569—1592.

HATODIK KÖNYV.

A hosszu háboru és Bocskay kora. 1593—1608.

KÉPEK JEGYZÉKE.

Önálló mellékletek.

[1] S nem az országos képtárban, mint a kép aláirása tévesen mondja.

[1] A kép aláirásán tévedésből áll: *János király.*

Szövegképek lajstroma.

A szövegben közölt kézirat és oklevél-hasonmások olvasása.

I.

Zsigmond lengyel király részvétirata. (13. l.)

Sigismundus dei gra(tia) rex Polonię magnus, dux |
Lituanię, Russię, totius Prussię, Warsouięq(ue) d(omi)n(u)s et heres.

Magnifice syncere nobis dilecte. Cum nuntiatus esset nobis inauspica | tissimus eventus cum Thurcis se(renissi)mi domini Hungar(ie) et Bo | emie etc. regis, nepotis n(ost)ri char(issi)mi, et clades, quam m(aies)tas eius cu(m) | exercitu suo accepit, dici vix queat, qua(m) maximo dolore et merore | affecti sumus et in dies afficimur ac plane conficimur. Redeunti | igitur ad regnum Hungar(ie) generoso Joanne Charwat Wazan (?) | iura co(m)misimus ei, ut s(erenita)tem tuam n(ost)ro nomine adeat, et illam | alloquatur in his, quę attinent salutem regiam, patrię et ip(s)ius | met s(erenita)tis tuę; quicquid igitur idem ip(s)e Joannes Charvat s(erenita)ti | tuę nomine n(ost)ro hac vice dixerit, illi fidem habere velit. Nos etia(m) | pro viribus et facultatibus n(ost)ris m(aiesta)t(is) illius et regnis eius non sumus | defuturi. Bene valeat s(inceritas) tua. Datum in civitate n(ost)ra War | schovien(si), decima octava Septemb(ris), anno domini XVC | XXVI, regni vero nostri vigesimo.

Sigismundus rex s(cri)p(si)t.

II.

A Zápolyai-párt országgyűlési meghivójának záradéka. (23. l.)

... ... quam abscisa et distracta huius regni me(m)bra subire mer(er)entur et que etiam | posteris eoru(m) in p(er)petuam ignominia(m) et amissio(nem) bonoru(m) videbitur cedere | hui(usmo)diq(ue) pena(m) etia(m) per novu(m) regem et principe(em) n(ost)r(u)m curabi(mus) roborari face(re), secus | igitur, in qua(n)tum salus hui(us) regni vitaq(ue) et quies ac libertas liberoru(m) v(est)roru(m) | vobis cara est, ne feceritis, iterum rogamus. Datum in oppido Thokay p(re)dicto, in | p(ro)festo beati Luce ew(angelis)te, anno domi(ni) 1526.

Johannes comes Scepusiensis, wayvoda Transs(ilva)nen(sis), etc(etera), Paulus de Warda | ep(iscop)us eccl(es)ie Agrien(sis), Petrus de Peren comes Themesien(sis) et partium | inferiorum capitaneus generalis, And(re)as de Bathor comes Zathmarien(sis), | Fran(cis)c(us) de Homo(n)na, Gaspar Dragfy de Beelthek, St(epha)n(us) de Werbewcz, | regni Hungar(ie) servus, Joannes Doczy thezaurari(us) regius, Emericus | Czybak de Palotha, Ladislaus et Michael de Chaak, Michael de Zob, Emericus | de Chahol, Jacobus de Thornalya, Georgius de Mekche, Michael Jakch | d(e) Kwssal, Marcus Jaxyth de Naglak, Nico(laus) de Macedonia, | Laure(n)ci(us) Wydfy de Mohara, Michael de Warda, Joha(n)nes de Mathochin | Jo(an)nes Wytheez de Kallo, Nico(laus) Pathochy de Eperyes, Petr(us), Nicolaus | et St(epha)nus Abrahamfy [de Gerla, Michael de Katha, Jo(an)nes Kenderessy | de Malomwyz, Nico(laus) de Drenchen, St(epha)n(us) ac Nico(laus) Ibrany, ceteriq(ue) | universi nobiles ac proceres sup(er)ioru(m) et inferioru(m) partiu(m) regni | item oratores nobiliu(m) ac Siculoru(m) et Saxonu(m) regni Transs(ilva)nei, | necnon Cassovien(sis) et aliaru(m) liberaru(m) civit(a)tu(um) partiu(m) sup(er)iorum. |

